

**ΕΘΝΙΚΟΝ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟΝ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΑΘΗΝΩΝ**

**ΣΧΟΛΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ & ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ & ΜΕΣΩΝ ΜΑΖΙΚΗΣ
ΕΝΗΜΕΡΩΣΗΣ**

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Vox Populi Suprema Lex Esto...

Δημοσιογραφική αντικειμενικότητα, κρίση του αληθούς
και δημόσιος λόγος στην εποχή της post-truth ενημέρωσης

Θεόδωρος Δεληγιάννης

Επιβλέπων Καθηγητής:
Δημήτρης Χαραλάμης

Μέλη Τριμελούς Επιτροπής:
Αθανάσιος Τσεβάς
Μαρίνα Ρήγου

ΑΘΗΝΑ, ΜΑΪΟΣ 2020

Vox Populi Suprema Lex Esto...

Δημοσιογραφική αντικειμενικότητα,
κρίση του αληθούς και δημόσιος λόγος
στην εποχή της post-truth ενημέρωσης

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΜΕΣΩΝ ΕΝΗΜΕΡΩΣΗΣ ΚΑΙ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

Vox Populi Suprema Lex Esto...

Δημοσιογραφική αντικειμενικότητα, κρίση του αληθούς
και δημόσιος λόγος στην εποχή της post-truth ενημέρωσης

Διδακτορική διατριβή του Θεόδωρου Δεληγιάννη

Επιβλέπων Καθηγητής:
Δημήτρης Χαραλάμης

Τριμελής Επιτροπή:
Αθανάσιος Τσεβάς, Μαρίνα Ρήγου

ΜΑΪΟΣ 2020

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στόχος της ανά χείρας μελέτης είναι να αναδειχθούν τα χαρακτηριστικά της πανθομολογούμενης κρίσης του αληθούς η οποία πλήττει τη σημερινή πλανητικού εύρους δημοσιότητα. Στο πλαίσιο των *journalism* ή *media ethics*, το σκεπτικό που αναπτύσσεται περιγράφει την κρίση του αστικού σχήματος σκέψης το οποίο ιστορικά κυοφόρησε την ελευθερία των θεσμών της δημοσιότητας στη Δύση και δη με προμετωπίδα την ελευθερία του λόγου. Προς το σκοπό αυτό, πραγματοποιείται η ιστορική ερμηνεία τού εν λόγω δικαιώματος ταυτόχρονα με την κανονιστική/νομικο-πολιτική ερμηνεία του.

Στην πρώτη ενότητα καταγράφεται η «αρχιτεκτονική» του συστήματος των ελευθεριών της δημοσιότητας (**α**) ως προς το δικαίωμα προστασίας της προσωπικότητας και (**β**) ως προς τη διαμόρφωση της μορφής του πολιτικού και του νεωτερικού Δήμου, ήτοι τα όρια της ελευθερίας του θεσμού στο πλαίσιο του συνταγματικού του ρόλου. Επίσης υπό το φως της ρωσλιανής κριτικής παρουσιάζεται η θεωρία τού σαφούς και επικείμενου κινδύνου (*clear and present danger*), όπως αυτή αναπτύχθηκε εντός της θεωρίας της *Fist Amendment* στις ΗΠΑ.

Η πρώτη ενότητα ολοκληρώνεται με την παρουσίαση και το σχολιασμό του ιστορικού πορίσματος της Επιτροπής για την Ελευθερία του Τύπου στις ΗΠΑ (1947) όσον αφορά τη διακινδύνευση για τη φιλελεύθερη τάξη από τη λειτουργία του θεσμού του τύπου και τη δυνατότητα διασφάλισης διά έννομων μέσων του δημοσίου συμφέροντος βάσει των ενημερωτικών αξιών και πρακτικών. Κεντρικό συμπέρασμα το οποίο συνάγεται είναι ότι αποκλειστικά συνθήκες αυτορρύθμισης στο πλαίσιο των συστημάτων media θα ήταν δυνατόν να διασφαλίσουν την ανάδειξή του.

Κατόπιν, η μελέτη εξελίσσεται σε δύο μέρη: Στο πρώτο μέρος αναπτύσσεται η ιστορική πορεία των αρχών της αντικειμενικότητας από το δέκατο έβδομο έως τον εικοστό πρώτο αιώνα ενώ στο δεύτερο μέρος ανασκευάζεται η κριτική η οποία ασκήθηκε στην αρχή της αντικειμενικότητας από τις περίφημες θεωρήσεις περί της κοινωνικής «κατασκευής» του πραγματικού.

Κατά το **17ο αιώνα**, διαμορφώνεται η έννοια των γεγονότων ταυτόχρονα επάνω σε δύο άξονες: τόσο στον ηθικό άξονα με την έννοια της ανοχής και της θεσμικής διαρρύθμισης της κοινωνικής πολυπλοκότητας όσο και στον πραγματολογικό άξονα όσον αφορά την επιστημολογική τους βάση και το αστικό αίτημα για σταθμισιμότητα του κοινωνικού κόσμου. Την ίδια ώρα, διαμορφώνεται εν αναφορά προς δύο αντιδιαστέλλομενες ερμηνείες της έννοιας της κοινής γνώμης η φιλελεύθερη και η ρεπουμπλικανική παράδοση του αστικού τύπου. Συμπεριληπτικά, η νομιμοποίηση της λειτουργίας του θεσμού, η περιοδικότητα των εκδόσεων και η σκεπτικιστική στάση του κοινού της νεωτερικότητας θεμελίωσαν μία πρώιμη δεοντολογική θεωρία για τον τύπο.

Το **18ο αιώνα** κυρίαρχη είναι η έννοια της κοινής γνώμης η οποία λαμβάνει δύο αντιτιθέμενες έννοιες στο πλαίσιο των γαλλικών Φώτων και στο αγγλοσαξωνικό της υπόδειγμα. Συναφώς εντός της νεοπαγούς δημόσιας σφαίρας αναδύεται η κεντρική έννοια των δημόσιων γεγονότων, τα οποία αποτέλεσαν προϋπόθεση για τη συγκρότηση των εθνών-κρατών.

Κατά το **19ο αιώνα** παγιώνονται οι τρεις διαχρονικές ιδεοτυπικές μορφές οι οποίες διαρθρώνουν συγκεκριμένες ενημερωτικές πρακτικές και αξίες σχετιζόμενες με διακριτές εννοιολογήσεις της δημόσιας αποστολής του θεσμού: (**i**) οι «ελεγκτές» της εξουσίας (*watchdog*), (**ii**) οι «παρατηρητές» του τύπου της ελίτ και τέλος (**iii**) οι «ουδέτεροι καταγραφείς».

Την ίδια περίοδο, επιπροσθέτως, διαμορφώνονται τα κύρια χαρακτηριστικά της αντικειμενικότητας: (**α**) το τεκμηριωτικό/σταθμιστικό στοιχείο, (**β**) η αυτονομία/ουδετερότητα της ενημερωτικής διαδικασίας και (**γ**) η διαμόρφωση επαγγελματικών προτύπων.

Προς τον **20ό αιώνα** καταγράφονται κατά τη σταδιακή μετάβαση στο μαζικοδημοκρατικό σχηματισμό οι προϋποθέσεις αμφισβήτησης του γενοκεντρικού υποδείγματος διά του κερματισμού του πραγματικού σε έσχατα, ισότιμα και πλήρως εναλλάξιμα μεταξύ τους στοιχεία (με «όχημα» την ευ-

σύνοπτη, κερματισμένη πληροφορία). Ο εν λόγω μετασχηματισμός λαμβάνει χώρα ως εξής:

Πρώτον, μέσω της αποκανονιστικοποίησης της ιεράρχησης της ειδησεογραφίας όπως αυτή απέρρευσε από το αστικό σχήμα σκέψης. Στις ενημερωτικές πρακτικές κυριαρχεί η αρχή της δημοφιλίας όσον αφορά την αξιολόγηση των γεγονότων (παραπέμποντας στην τοκβιλιανή «*τυραννία της πλειοψηφίας*») αλλά και στη μορφή την οποία αυτά λαμβάνουν κατά την παρουσίασή τους.

Δεύτερον, προκειμένου να αναδειχθεί το εγγενές στοιχείο κρίσης του αστικού σχήματος σκέψης στο πεδίο της δημοσιότητας, πραγματοποιείται η διάκριση μεταξύ της κανονιστικής αντίληψης του κοινού και αυτής που επικράτησε στη μαζική κοινωνία. Η πρώτη (το *νοούμενο κοινό*) συνδέεται με την αξιακή σφαίρα του νεωτερικού Δήμου και αντιτίθεται στο *φαινόμενο κοινό* στο πλαίσιο του αναλυτικού/συνδυαστικού σχήματος σκέψης το οποίο εν γένει κατασκευάζεται κατά τη βούληση του υποκειμένου του επικοινωνιακού πράττειν και τελεί σε διαρθρωτική συνάφεια με τις δομές που διαμορφώνουν εν συνόλω το πεδίο της κοινωνικής επικοινωνίας.

Τρίτον, η διαδικαστικοποίηση της παραγωγής ενημερωτικών προϊόντων στο πλαίσιο της αντικειμενικής κοινωνίας επέφερε μία (σχετική) άρση των αξιολογικών κριτηρίων ως προς την κρίση των γεγονότων μέσω της *απολυτοποίησης της έννοιας της ουδετερότητας*: ήτοι του αιτήματος για πλήρη διάκριση μεταξύ γεγονότων και αξιών.

Τέταρτον, τεκμαίρεται ακολούθως η σταδιακή απίσχναση των επαγγελματικών αρχών όπως αυτές απέρρευσαν από το πλαίσιο των πρακτικών της αντικειμενικότητας.

Βάσει των ανωτέρω, ως έννοια με ιδιαίτερη αναλυτική αξία για την ερμηνεία των περιγραφεισών εξελίξεων αναδεικνύεται αυτή της *αυθόρμητης τάξης της αγοράς* (Hayek). Βάσει αυτής, η εν αγορά διαγωγή και ο ορθολογισμός του οικονομικού υποκειμένου μεταφέρεται στο πεδίο του κοινωνικού και αποδιαρθρώνει τις αρχές της αντικειμενικότητας μέσω της ρευστοποίησης της έννοιας της κοινής γνώμης στο αδιαφοροποίητο, *φαινόμενο κοινό* και την απίσχναση της έννοιας του δημόσιου ως *δεσμευτικής ρυθμιστικής αρχής του επικοινωνιακού πράττειν*. Αυτό έχει ως κεντρική συνέπεια την κένωση του νοήματος του κοινωνικού δεσμού από το νεωτερικό περιεχόμενο της φιλελεύθερης μορφής πολιτικής κυριαρχίας. Το ανωτέρω επιτυγχάνεται με την εγκατάσταση *δομών άγνοιας και απροσδιοριστίας* του κοινωνικού σε διαλεκτική συνάφεια με την εννοιολόγηση της ελευθεριακής αρχής αποκλειστικά ως άρσης εμποδίων (βάσει ενός χομπσιανού τύπου *φορμαλισμού της αιτιότητας*). Τέλος, στο πλαίσιο της αγοράς ως *δομής ανταλλαγής πληροφοριών*, αναδεικνύεται η πλήρης αδυναμία να συνδεθούν ο δημόσιος λόγος και η δημοσιότητα με μία ορισμένη *θεωρία της δικαιοσύνης* εν όψει της απόλυτης απροσδιοριστίας του κοινωνικού.

Προκειμένου, κατόπιν, να διαμορφωθεί ένα συνεκτικό κανονιστικό πλαίσιο για το δημόσιο λόγο χρησιμοποιούνται στο πλαίσιο του *ρωσλιανού πολιτικού φιλελευθερισμού* η έννοια της *δημόσιας δικαιολόγησης* και οι συναφείς ιδέες της *αναστοχαστικής εξισορρόπησης*, της *επάλληλης συναίνεσης* και του *ελεύθερου δημόσιου λόγου*. Συναφής με τις παραπάνω αρχές είναι και η διάκριση μεταξύ *έλλογου* (*reasonable*) το οποίο συνάπτεται με τη δεσμευτική έννοια του *δημόσιου* και του *ορθολογικού* (*rational*) που τελεί εν αναφορά με τη συμπεριφορά του οικονομικού υποκειμένου κατά την ιεράρχηση των μέσων για την επίτευξη των σκοπών τους οποίους αυτό θέτει. Οι ανωτέρω ρυθμιστικές αρχές αναγνωρίζονται ως καθοριστικές όσον αφορά τον οργανικό σύνδεσμο μεταξύ πολιτικού και οικονομικού φιλελευθερισμού, καθώς και για τη μορφή και το περιεχόμενο της κοινωνικής επικοινωνίας εντός του νεωτερικού Δήμου στο καθεστώς της ύστερης νεωτερικότητας.

Στο τελευταίο μέρος της μελέτης επιχειρείται η ανασκευή των περί της κοινωνικής «κατασκευής» της πραγματικότητας θέσεων βάσει των οποίων: **(1)** κυριαρχεί σχεδόν αποκλειστικά ο εργαλειικός λογισμός εκ μέρους των εταίρων της κοινωνικής επικοινωνίας: *τους «παραγωγούς» των γεγονότων, τους «συλλέκτες» και το κοινό*. **(2)** οι οργανωσιακοί, κοινωνικοί και οικονομικοί παράγοντες επιδρούν καθοριστικά στη διαμόρφωση, όχι μόνον της μορφής, αλλά και του περιεχομένου του μηνύματος. **(3)** δεν υφίστανται υπέρτερα κριτήρια αληθείας, παρά μόνον εν σχέσει προς τους εκάστοτε υφιστάμενους διαρθρωτικούς προσδιοριστικούς παράγοντες είτε ευρύτερα την πολιτιστική συνθήκη.

ABSTRACT

The aim of this study is to highlight the elements of the crisis of truth that characterizes the current global breadth of publicity. In the context of journalism or media ethics, the reasoning that emerges highlights the crisis of the bourgeois form of thought which historically conceived the freedom of the publicity in the West, and in particular the right of freedom of speech. To this end, the historical interpretation of this right take place simultaneously with its normative / legal-political interpretation.

The first section records the «architecture» of the system of public freedoms: (a) with regard to the right to protection of personality and (b) with regard to the formulation of the form of the political and modern *Demos*, ie the limits of institutional freedom of the Press in the context of its constitutional role. Also in light of the critique Rawls is presented the theory of *clear and present danger*, as it developed within the theory of First Amendment in the USA.

The first section concludes with a presentation and commentary on the report of the *Committee on Freedom of the Press* in the United States regarding the dangers to the liberal order from the functioning of the press and the possibility of safeguarding the public interest through legal means. The central conclusion to be drawn is that exclusively self-regulatory conditions in the context of media systems (informative values and practices) could ensure its promotion.

Then, the study evolves into two parts: The first part develops the historical development of the principles of objectivity from the seventeenth to the twenty-first century, while the second part reconstructs the critique exercised at the beginning of objectivity by the theories of social «construction» of reality.

During the 17th century, the concept of facts was formed simultaneously on two axes: both on the moral axis in the sense of tolerance and the institutional arrangement of social multiplicity and on the factual axis in terms of their epistemological basis and the demand for weighting the social world.

At the same time, the liberal and republican tradition of the bourgeois tradition is shaped by two opposing interpretations of the notion of public opinion. In summary, the legitimacy of the functioning of the institution, the periodicity of the publications and the skeptical attitude of the public of modernity established an early deontological theory on the operation of the institution.

The 18th century is dominated by the notion of *public opinion*, which takes on two opposing concepts in the context of the French Enlightenment and its Anglo-Saxon model. The central concept of public events, which were a precondition for the formation of nation-states, is therefore emerging within the emerging public sphere.

During the 19th century, the three typical forms that characterizes specific informational practices and values related to distinct conceptions of the public mission of the institution were consolidated: (i) the “watchdogs” of power, (ii) the «observers» of the elite press and finally (iii) the «neutral recorders» of facts.

At the same time, in addition, the main characteristics of objectivity are formed: (a) the documentation / weighting element, (b) the autonomy / neutrality of the information process and (c) the formation of professional standards.

Towards the 20th century, during the gradual transition to mass democratic formation, the conditions for challenging the “factual-centric” model through the fragmentation of reality into last, equal and fully interchangeable elements (with «vehicle» the concise, fragmented information) were recorded. This transformation takes place as follows:

First, through the liquidation of the hierarchy of the facts. The informative practices are dominated by the principle of popularity in terms of the evaluation of events (referring to the Tocque-

villean «tyranny of the majority») but also in the form they take in their presentation.

Second, in order to highlight the inherent element of the crisis of the bourgeois form of thought in the field of publicity, a distinction is made between the normative perception of the public and that which prevailed in mass society. The first (the *nooumenon* public) is connected with the value sphere of the modern *Demos* and opposes the *phenomenon* public in the context of the analytical / combinatorial scheme of thought which is generally constructed at the will of the subject of communication process and is structurally related to the structures which they form the whole field of social communication.

Third, the proceduralization of the production of information products within the objective society has led to a (relative) removal of evaluative criteria for judging events through the absolutization of the concept of neutrality: that is, the demand for a *complete distinction between facts and values*.

Fourth, the gradual decline of professional values and as they arose from the framework of objectivity practices.

Based on the above, as a concept with particular analytical value for the interpretation of the developments, the one of the *spontaneous order* of the market emerges (Hayek). Based on this, the behavior and rationalization of the economic subject is transferred to the social sphere and deconstructs the principles of objectivity by liquidating the notion of public opinion in the undifferentiated, *phenomenon* public and discrediting the notion of public as a binding regulatory principle of social communication. This has as its central consequence the emptying of the meaning of the social bond from the modern content of the liberal form of political sovereignty. The above is achieved by the establishment of structures of ignorance and indeterminacy of the social in dialectical relevance with the notion of the freedom principle exclusively as the removal of obstacles (based on a Hobbesian type of *formalism of causality*). Finally, in the context of the market as an information exchange structure, the *complete inability to connect public discourse and publicity with a certain theory of justice* in the face of the absolute uncertainty of the social is highlighted.

In order to formulate a coherent regulatory framework for public discourse, the concept of *public justification* and the related ideas of *reflective equilibrium*, *overlapping consensus* and *free public speech* are used in the context of political liberalism of John Rawls. Related to the above principles is the distinction between *reasonable* which is related to the binding concept of public and *rational* which is related to the behavior of the economic subject when prioritizing the means to achieve their goals. which this sets. The above regulatory principals are recognized as decisive in terms of the organic link between political and economic liberalism, as well as in the form and content of social communication within the *Demos* of late modernity.

The last part of the study attempts to reconstruct the argument of social «construction» of reality on the basis of which: (1) almost exclusively instrumental reasoning is dominated social communication partners: the «producers» of events, the «collectors» and the public; (2) the organizational, social and economic factors have a decisive influence on the formation, not only of the form but also of the content of the message; (3) there are no superior criteria of truth, except in relation to the existing structural determinants or the cultural condition in general.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Προλογικό Σημείωμα	15
Εισαγωγικές παρατηρήσεις:	
Η «γεωμετρία» των ελευθεριών της δημοσιότητας	19
I. Το περιεχόμενο των ιδεοτυπικών μορφών σκέψης	20
II. «The right is primary to the good»	27
Ανταγωνισμός ιδεών και συμφερόντων	29
Η συνθήκη της δημοσιότητας	31
Η στάθμιση υπέρ του ορθού και δημοκρατική τάξη	32
Διαμόρφωση του περιεχομένου του ορθού στο αστικό σχήμα σκέψης	34
i. Η προστασία της προσωπικότητας ως όριο προστασίας της ιδιωτικής σφαίρας	34
ii. Μορφολογία του δημόσιου λόγου, πολιτικό και αρχές δικαιοσύνης	36
«Ο τύπος έχει δικαίωμα να είναι (ακόμη και) ανεύθυνος»	38
Η κριτική στους θεσμούς και το δικαίωμα της αντίστασης	48
Έκφραση ριζικής πολιτικής διαφωνίας	51
Η προβληματική της θεσμικής διαρρύθμισης ενός δημόσιου καθήκοντος	58
Commission on Freedom of the Press: Οι «αποτυχίες» του θεσμού	59
Το κανονιστικό περιεχόμενο του δημοσιογραφικού λόγου μέσα από το πόρισμα	67
i. Το ηθικό δικαίωμα και το καθήκον έναντι του κοινού και της αλήθειας	69
ii. Η δημόσια αντίληψη για το ορθό και το πολιτισμικό Όλο	71
iii. Τα ενδιάθετα όρια της ρυθμιστικής δράσης	72
Οι κοινωνικές ανάγκες που προσδιορίζουν την έννοια της υπευθυνότητας	75
ΜΕΡΟΣ Α΄	
Αντικειμενικότητα και Αστικό Σχήμα Σκέψης: Από το 17ο στον 21ο αιώνα	79
I. EN ARXH HN ... TA ΓΕΓΟΝΟΤΑ: Η «ΜΗΤΡΑ»	
ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΛΟΓΟΥ ΤΟ 17ο ΑΙΩΝΑ	81
i. Ο προ-περιοδικός τύπος έως το 1620	85
Η πρώιμη δεοντολογική προσέγγιση	87
ii. Περιοδικός τύπος (1620-1630)	88
iii. Ο προεπαναστατικός και επαναστατικός τύπος: 1620-1650	90
Η κληρονομιά του περιοδικού τύπου	91
Το έρεισμα δύο παραδόσεων: Η φιλελεύθερη και ρεπουμπλικανική	92
Τα τρία θεμέλια συγκρότησης του κανονιστικού προτύπου	94
iv. Ο τύπος της Παλινόρθωσης (1660-1695)	105
II. Η ΑΥΓΗ ΤΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΑΠΟΣΤΟΛΗΣ ΤΟ 18ο ΑΙΩΝΑ	111
I. Η ΚΟΙΝΗ ΓΝΩΜΗ ΚΑΙ ΟΙ ΗΜΕΡΗΣΙΕΣ ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ	
ΣΤΗΝ ΑΝΑΔΥΟΜΕΝΗ ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΦΑΙΡΑ	112
E pluribus unum: Ο Δήμος και το κοινωνιολογικό πλάσμα της κοινής γνώμης	112
i. Το δικαστήριο της κοινής γνώμης	118
ii. Κοινή γνώμη και ατομική συνείδηση	123
Τα ρυθμιστικά θεμέλια του θεσμού κατά το αγγλοσαξωνικό υπόδειγμα	131
Τα τρία μέσα ελέγχου της δημοσιότητας	132
Εννοιολόγηση της κοινής γνώμης και λειτουργία του θεσμού	135

Συλλογική μνήμη και διαμόρφωση του νεωτερικού Δήμου	139
Δημόσια χρήση του ορθού λόγου: Ιδεατά μεγέθη και κοινωνική πρακτική	141
II. ΕΡΜΗΝΕΙΕΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΑΠΟΣΤΟΛΗΣ ΤΟΥ ΤΥΠΟΥ	150
Ιδεατοί τύποι: Στρατευμένος, παρατηρητής, καταγραφέας	151
Οι τρεις παραλλαγές της θεωρίας της δημοσίας αποστολής	154
i. Οι φύλακες του δημόσιου συμφέροντος	154
ii. «Παρατηρητές» ή «φύλακες» του αστικού σχήματος σκέψης	156
iii. Οι «καταγραφείς» των hard news	
III. Η ΑΝΑΔΥΣΗ ΤΗΣ ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦΙΚΗΣ	
ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑΣ ΤΟ 19ο ΑΙΩΝΑ	167
ΓΕΝΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ: ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΗΣ ΤΑΞΗΣ -	
ΣΥΝΕΧΕΙΕΣ ΚΑΙ ΑΣΥΝΕΧΕΙΕΣ	167
Η παντοδύναμη φιλελεύθερη εφημερίδα	169
Οι δύο παραδόσεις εντός της φιλελεύθερης δημοσιότητας	181
«The business of news»: Η εν αγορά ισότητα των καταναλωτών ενημέρωσης	183
«The public interest is what interest's the public»:	
Από την ηθική της πειθούς στην ηθική της δημοφιλίας	189
ΟΙ ΟΔΟΔΕΙΚΤΕΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑ	194
i. Τεκμηρίωση-σταθμιστικό στοιχείο και αντίρροπες δυνάμεις	195
ii. Ανεξαρτησία/αυτονομία/ουδετερότητα και πολιτικός φιλελευθερισμός	205
iii. Δεοντολογικές πρακτικές και ενημερωτική λειτουργία:	
Από τους «gentlemen» στους «επαγγελματίες»	211
ΑΜΦΙΣΒΗΤΗΣΗ ΤΟΥ ΓΕΓΟΝΟ-ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΟΣ	218
Προκαταρκτικός και διευθετημένος κόσμος:	
Νεωτερικότητα και τάξη των γεγονότων.	221
Αντικειμενικότητα και η έννοια της είδησης	224
I. Κριτήρια αξιολόγησης της είδησης	227
II. Χαρακτηριστικά της παρουσίασης των ειδήσεων	229
III. Τα γεγονότα της αγοράς και τα δημόσια	230
IV. ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑ 2.0: 20ός ΑΙΩΝΑΣ	
ΤΑ ΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΤΟ ΑΣΤΙΚΟ ΣΧΗΜΑ ΣΚΕΨΗΣ	233
Τρεις διαφοροποιήσεις από το δέκατο ένατο αιώνα	237
ΤΟ ΡΕΑΛΙΣΤΙΚΟ ΕΙΔΗΣΕΟΓΡΑΦΙΚΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ:	
ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΙΑ	241
Ποσότητα των ειδήσεων και ερμηνεία	244
Η κανονιστική έννοια του κοινού	274
Το οντολογικό καθεστώς των γεγονότων	249
ΟΡΘΟΛΟΓΙΚΗ-ΝΟΜΙΜΟΠΟΙΗΜΕΝΗ ΕΞΟΥΣΙΑ ΚΑΙ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑ	256
Μάζα, μαζική κοινωνία και επικοινωνία	259
Διαμεσολάβηση και έννοια των γεγονότων	263
Οι πολιτικές της ταυτότητας	266
Η νομιμοποίηση μέσω διαδικασιών	268
ΠΑΡΑΚΜΗ ΤΩΝ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΩΝ ΠΡΟΤΥΠΩΝ	
ΚΑΙ «POST TRUTH» ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ	270
Νεωτερικότητα, εκσυγχρονισμός και διαφοροποίηση κράτους-κοινωνίας	274

Ουδετερότητα και αντικειμενική οπτική	279
Η λογική της αγοράς	283
Τα γνωστικά όρια του πολίτη και η πλανητική ενημέρωση	288
Αναβίωση της συνηγορικής δημοσιογραφίας	292
Η ΑΥΘΟΡΜΗΤΗ ΤΑΞΗ ΚΑΙ Η ΑΣΥΝΔΕΤΗ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑ	297
Η εννοιολόγηση της ελευθερίας, η αγορά και η πληροφορία	299
Αναδιάταξη της σχέσης δημόσιου - ιδιωτικού και οικονομία της αγοράς	308
Το αδιανόητον της κοινωνικής δικαιοσύνης	313
ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ «ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ» ΤΗΣ ΕΙΔΗΣΕΟΓΡΑΦΙΑΣ	317
Κοινό εναντίον Δήμου: «Post truth» ενημέρωση και δημοκρατία	329
Η διευθέτηση του δημόσιου χρόνου	331
Οι διαρθρωτικές σχέσεις με το κοινό	333
ΚΑΝΟΝΙΣΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΛΟΓΟΥ:	
ΠΡΟΤΕΡΑΙΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΟΡΘΟΥ	335
i. Αναστοχαστική ισορροπία	338
ii. Επάλληλη συναίνεση	339
iii. Συνάφεια της αρχής της νομιμότητας και της ιδέας του δημόσιου λόγου (<i>public reason</i>).	340
Αντίθεση εύλογου και ορθολογικού στο πεδίο της δημοσιότητας	343
ΜΕΡΟΣ Β΄	351
ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΤΗΣ «ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ»: ΜΙΑ ΚΡΙΤΙΚΗ	
I. Η ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ	353
II. Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΕΙΔΗΣΕΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ	356
Διαδρομές των «Δημοσίων Γεγονότων»	358
1. Οι «δημιουργοί» των γεγονότων (news promoteurs)	358
2. Η διαδικασία «συλλογής» και παραγωγής των ειδήσεων	359
Η θεωρία των οργανώσεων	362
Οι διαδικασίες ως τελετουργικό	363
i. Συμπαράθεση αντιτιθέμενων ερμηνειών και ουδέτερη στάση	367
ii. Παρουσίαση των τεκμηρίων	371
Η κατάλληλη χρήση των εισαγωγικών.	372
iii. Διάρθρωση της αλληλουχίας των γεγονότων	373
Καταμερισμός της ειδησεογραφικής ύλης	375
Η κοινωνικά διαρθρωμένη γνώση	377
Επαγγελματική ηθική και κοινωνικοποίηση των «επικοινωνητών»	379
3. Το κοινό ως «κατασκευαστής» ειδήσεων	383
III. ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ	385
ΕΠΙΛΟΓΟΣ: ΣΥΝΗΓΟΡΙΑ ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑΣ	389
Το καντιανό ρυθμιστικό ιδεώδες	393
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	399

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΔΙΔΑΓΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗ ΔΙΤΤΗ ΧΡΕΟΚΟΠΙΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΜΜΕ

Στο Δάσκαλό μου Δημήτρη Χαραλάμπη

Είναι πράγματι παράδοξη η παραγωγή επιστημονικού έργου στο μεσοστράτι του βίου, *nel mezzo del cammin di nostra vita* όπως έλεγε ο Δάντης της Αναγέννησης. Ίσως και περιττή σπατάλη πνευματικού μόχθου, εάν δεν υπαγορευόταν από συγκεκριμένες εσωτερικού και εξωτερικού χαρακτήρα αναγκαιότητες. Όσον αφορά τους υποκειμενικούς παράγοντες, η συμμετοχή μου εξ απαλών ονύχων στη λειτουργία του θεσμού της ενημέρωσης με έφερε σε επαφή με τις εν Ελλάδι ακολουθούμενες πρακτικές και τις αξίες ήτοι με κοινωνικοποίησε κατά την άσκηση του επαγγέλματός μου. Επί μακρόν αντιμετώπισα τις πραγματικές συνθήκες παραγωγής δημοσιογραφικού έργου και αντιλήφθηκα από πρώτο χέρι τις συναφείς δυσχέρειες μίας ευπρεπούς στάσης. Καταλυτική ήταν από την άλλη πλευρά η εμπειρία τόσο του πολύφερνου κύματος εκσυγχρονισμού του κλάδου στο λυκόφως του εικοστού αιώνα το οποίο σηματοδοτήθηκε με την εισαγωγή των ενημερωτικών επιχειρήσεων στο χρηματιστήριο και τη γεωμετρική άνοδο των διαφημιστικών εισροών όσο και της σταδιακής διττής του κατάρρευσης την περίοδο της οικονομικής κρίσης που ξεκίνησε κατά το διάστημα 2009-2010: Αυτή αφορούσε τόσο το οικονομικό επίπεδο, που αποτελεί την ορατή κορυφή του «παγόβουνου» και επάγεται τη χρεοκοπία των έως τότε κρατιών ενημερωτικών οργανισμών, όσο και στο επίπεδο της αξιοπιστίας το οποίο ασκεί περισσότερο βαθιά και διαρθρωτική επιρροή στον τρόπο λειτουργίας της ίδιας της φιλελεύθερης δημοκρατίας στη χώρα μας.

Οι αντικειμενικοί παράγοντες συνάπτονται με την διά των επιστημονικών εργαλείων διαδικασία αναστοχασμού της εικοσαετούς επαγγελματικής εμπειρίας.

(α) Αρχικώς με αναφορά στη νοηματοδότηση της ελευθερίας του θεσμού. Η επικώρια λειτουργία ενός *επίσρακτον θεσμού*, όπως άλλωστε και η καθολική ψηφοφορία σε επίπεδο δημοκρατικής τάξης, επικαθορίστηκε από τα κεντρικά χαρακτηριστικά των σχέσεων μεταξύ πολιτικής και δημοσιότητας. Ένας θεσμός ο οποίος στην αναπτυγμένη Εσπερία συγκροτήθηκε ως αποτέλεσμα της αυτονόμησης της δημόσιας σφαίρας από την πολιτική εν Ελλάδι διαδρα-

μάτισε ενεργό ρόλο στη διαμόρφωση και την αναπαραγωγή *εξωθεσμικών μορφών κοινωνικής συναίνεσης* με την ένταξή του στο πλαίσιο των πελατειακών σχέσεων οι οποίες απηχούσαν διαχρονικά την ετερονομία του κοινωνικού έναντι της πολιτικο-οικονομικής σφαίρας.

Η σταδιακά βαθύτερη ένταξη του θεσμού στις διαδικασίες της αγοράς και η ταυτόχρονη αναχρονιστική διατήρηση του προσωποκεντρικού χαρακτήρα της λειτουργίας των μειζόνων ειδησεογραφικών ομίλων συνοδεύτηκε εκεί στη δεκαετία του 1990 από μία πρώτη κοινωνικά υποστατή έντονη κριτική στο τρόπο άσκησης του συνταγματικού τους ρόλου η οποία έλαβε τη γνωστή μορφή της μομφής επί «διαπλοκή» κατά τη διάσημη ρήση του Κωνσταντίνου Μπισοτάκη. Καθώς οι μετασχηματισμοί στην οικονομική σφαίρα διαμόρφωναν τις πρώτες δυσκολίες πολιτικής ενσωμάτωσης ευρέων κοινωνικών στρωμάτων, τα ΜΜΕ φάνηκε να αυτονομούνται από το τεθέν πλαίσιο των μεταπολιτευτικών εξισορροπήσεων με την πολιτική τάξη και να εγκαθίστανται ως κεντρικός παίκτης διαμόρφωσης του πολιτικού «παιγνίου». Απέναντι σε αυτή την εξέλιξη κυριάρχησε μία ανορθολογική στάση που οδήγησε σε μία παράδοξο χαρακτήρα και μοναδική στο δυτικό κόσμο *εκνομίκευση του ζητήματος* σε έναν διάλογο στον οποίο συμμετείχε ασμένως ο νομικός κόσμος.

Αυτό συνέβη, πιστεύω, διότι για διαρθρωτικούς λόγους δεν αφομοιώθηκε εγχωρίως η φύση και το χαρακτήρας της αρχής της ελευθερίας του θεσμού ο οποίος κυοφορήθηκε μάλιστα στο συγκεκριμένο κοινωνικο-πολιτικό περιβάλλον ανάπτυξης των θεσμών της δημοσιότητας που διαμόρφωσαν το κυρίαρχο σήμερα αγγλοσαξωνικό ενημερωτικό πρότυπο. Γι' αυτό στην ανά χειρας μελέτη λαμβάνει χώρα καταγραφή του κανονιστικού περιεχομένου της εν λόγω ελευθερίας από το δέκατο έβδομο αιώνα και των συναφών ενημερωτικών πρακτικών. Η διαφοροποίηση κράτους και κοινωνίας στο πλαίσιο της ορθολογικής/νομικής μορφής πολιτικής κυριαρχίας και η ένταξη του φιλελεύθερου τύπου στις λειτουργίες της αγοράς διαμόρφωσαν το ισχύον σήμερα πρότυπο αντικειμενικών αξιών όπως παρουσιάζεται αναλυτικά στο πρώτο μέρος της μελέτης. Η ενδελεχής αναδίφηση στις εν λόγω εξελίξεις αποτελεί προϋπόθεση για την κατανόηση των ιδεατών τύπων από τους οποίους καθορίζεται η λειτουργία του θεσμού προκειμένου να διαπιστωθούν οι υστερήσεις του εγχωρίου συστήματος των ΜΜΕ και να μην αναλώνεται η εκάστοτε κριτική στάση σε ηθικολογικές ρητορείες.

Εν όψει της κριτικής που ασκήθηκε στο εγχώριο σύστημα των μέσων διεκδικήθηκε όχι η ελευθερία του (όπως και θα έπρεπε, από τις δυνάμεις εργαλειοποίησης της ενημερωτικής διαδικασίας) αλλά άνευ ετέρου η «ελευθερία έναντι των ΜΜΕ». Το χαρακτηριστικό αποτέλεσμα της ανορθολογικής και παράδοξης εκνομίκευσης των προβλημάτων της λειτουργίας της δημόσιας σφαίρας ήταν η πολύκροτη υπόθεση του «βασικού μετόχου» όπου επιχειρείτο, υποτίθεται, να θεθεί φραγμός στις αδιαφανείς σχέσεις μεταξύ του πολιτικού συστήματος και των κατεχόντων επικοινωνιακή εξουσία με αντικείμενο τις δημόσιες συμβάσεις. Ο προφανής παραλογισμός της σκέψης ότι διά θεσμικών διαρρυθμίσεων οι οποίες μάλιστα έλαβαν και συνταγματική περιωπή θα ήταν δυνατόν να ανέλθει η ποιοτική στάθμη της ενημέρωσης προδίκασε, θεωρώ, το γνωστό σε εμάς σήμερα αποτέλεσμα. Χαρακτηριστική εκδήλωση της λογικής αυτής είναι ότι ακόμη υφίσταται ως συνταγματική πρόνοια ο απίστευτος αναχρονισμός ότι οι ηλεκτρονικές επικοινωνίες τελούν υπό τον άμεσο έλεγχο του κράτους (άρθρο 15 παρ 2 Συντ.)

(β) Η εκνομίκευση του ζητήματος της επίδοσης των ειδησεογραφικών οργανισμών άφησε άθικτες τις υπαρκτές διαρθρωτικές υστερήσεις όσον αφορά τις εμπράγματα εφαρμοζόμενες ενημερωτικές αξίες και πρακτικές καθώς αυτές δεν είναι δυνατόν να καταστούν αντικείμενο «νομικής ύλης» και συναφώς η κατάσταση διαμορφώθηκε υπό την επίρεια της κανονιστικής

ισχύος του πραγματικού. Τα μη αφομοιωμένα εκ μέρους των δημοσιογράφων διεθνή ενημερωτικά πρότυπα συνδυάστηκαν με ογκώδη άγνοια επί των συγκεκριμένων αντικειμένων και τη γενικότερη απαιδευσία – η αποτυποποίηση των προσόντων για την άσκηση του επαγγέλματος είναι άλλωστε παλιό φαινόμενο. Η ένταξη των δημοσιογράφων στα πελατειακά δίκτυα καλλιέργησε έναν συνηγορικού τύπου δημοσιογραφικό λόγο ο οποίος δεν θεωρεί εν γένει υποχρέωσή του να θεμελιώνεται σε οιοσδήποτε διαδικασίες τεκμηρίωσης. Ενδεικτικό της απουσίας στοιχειωδών κανόνων είναι ότι η τυπικώς εφαρμοζόμενη τεχνική της «αντεστραμμένης πυραμίδας» διδάχθηκε στους δημοσιογράφους επ’ ολίγον όταν ο Λέων Καραπαναγιώτης ήταν διευθυντής των *Νέων* και στο διάστημα που ο Λυκούργος Κομίνης διετέλεσε επικεφαλής του *Έθνους* ενώ η εφημερίδα *Καθημερινή* εν μέρει διατήρησε μία πιο αναλυτική-μακροσκελή μορφή ρεπορτάζ. Πέραν των εξαιρέσεων αυτών, οι κανόνες της ουδετερότητας, της αυτονομίας και της τεκμηρίωσης αποτελούν *terra incognita* καθώς κεντρική πρακτική είναι η πιστή αναπαραγωγή των δελτίων τύπου, των non papers και των δηλώσεων. Διαρθρωτικό στοιχείο είναι η απουσία της αυτονομίας της ενημερωτικής διαδικασίας και η στρατηγική επιβίωσης κάθε εργαζόμενου δυστυχώς έγκειται στην ικανότητά του να διαπρέπει ως «διαπραγματευόμενος» στο πεδίο των πελατειακών σχέσεων είτε με οικονομικούς παράγοντες είτε οικονομικούς. Η απουσία πρωτογενούς ειδησεογραφικού περιεχομένου μεταφέρθηκε στο ψηφιακό πεδίο όπου περιδεείς και σχεδόν μη αμειβόμενοι συντάκτες ανταγωνίζονται στην εντυπωσιοθηρία εν όψει της μάχης των «κλικ».

Ο κερματισμός των ενημερωτικών επιχειρήσεων εντείνει τον ανταγωνισμό ενώ καθιστά διαχρονικά κάτι περισσότερο από αβέβαιη την οικονομική τους επιβίωση (το παράδειγμα του «υπερπληθυσμού» των καναλιών είναι χαρακτηριστικό: η διαφημιστική αγορά έχει συρρικνωθεί στο 20%-25% σε ορίζοντα δεκαετίας -Media Services, 2018- ενώ ο αριθμός τους παραμένει σχεδόν αμετάβλητος) καθώς δεν στηρίζεται σε οποιονδήποτε οικονομικό ορθολογισμό. Αυτός ο οιονεί πλουραλισμός εξαρτά την ενημερωτική διαδικασία από τις στοχεύσεις και το οικονομικό «βάθος» του ιδιοκτήτη του δημοσιογραφικού οργανισμού και αναιρεί τις όποιες δυνατότητες σοβαρών ενημερωτικών εγχειρημάτων καθιστώντας αφελή και ατελέσφορη την όποια επίκληση σε δεοντολογικές αξίες. Ενώ δεν γράφτηκε ποτέ το ρεπορτάζ που θα προέβλεπε την υπαγωγή της χώρας στο καθεστώς διεθνούς οικονομικής προστασίας, η «μεγάλη εικόνα» είναι ότι η κρίση νομιμοποίησης που κορυφώθηκε τη λεγόμενη εποχή των μνημονίων καθώς δεν αίρεται μέσα από την ανακαίνιση των δημοσιογραφικών πρακτικών καταδικάζει τον συλλήβδην τον κλάδο και του εργαζόμενους σε αυτόν σε ένα διαρκές καθεστώς μαρασμού και επαγγελματικής αναξιοπρέπειας.

Επιπροσθέτως στη μελέτη επιχειρείται η ανάδειξη των περιεχομένων των αρχών της αντικειμενικότητας στη συνάφειά τους με τις αρχές του πολιτικού φιλελευθερισμού με βάση το σύστημα αξιών που διαμορφώθηκε από τον J.S. Mills και το οποίο επεξεργάστηκε ο John Rawls. Η *κρίση του αληθούς* που διέπει στην ενημερωτική σφαίρα των δυτικών κρατών ορίζεται ως παρακμή αυτών ακριβώς των αρχών οι οποίες έχουν τεθεί πολύ νωρίτερα εν αμφιβόλω από θεωρίες οι οποίες αυτονομούν εν μέρει ή εν όλω τη διαδικασία της ενημέρωσης, και δη της ψηφιακής, από οιοσδήποτε πρόνοιες όσον αφορά τον πραγματολογικό τους χαρακτήρα και τη συνάφειά τους με την ελευθεριακή αρχή που διέπει το θεσμό. Οι θεωρήσεις αυτές είναι συναφείς με ευρύτερα χαρακτηριστικά του *μαζικοδημοκρατικού κοινωνικού σχηματισμού* και πρεσβεύουν τη μετάβαση στο αναλυτικό/συνδυαστικό σχήμα σκέψης όπου δεν ισχύουν οιοσδήποτε

κανονιστικές δεσμεύσεις όσον αφορά το επικοινωνιακό πράττειν. Ως ερμηνευτικός «μίτος» των ανωτέρω εξελίξεων χρησιμοποιείται η *θεωρία της αυθόρμητης τάξης της αγοράς* του Hayek όπου διά της αποθετικής ερμηνείας της φιλελεύθερης αρχής ρευστοποιείται η αξιακή μήτρα του πολιτικού φιλελευθερισμού αλλά και της αστικής δημόσιας σφαίρας. Η σημερινή «εξέγερση των μαζών», όπως έχει χαρακτηριστεί το κύμα ανόδου της ξενοφοβικής δεξιάς, διά της κατανάλωσης ενημερωτικού περιεχομένου από άτυπους φορείς αποτελεί μείζονα κίνδυνο για τη δημοκρατική τάξη και τη συνοχή υπερεθνικών οργανισμών όπως η Ευρωπαϊκή Ένωση, ενώ ταυτόχρονα θέτει σε δοκιμασία τις σχέσεις μεταξύ πολιτικού και οικονομικού φιλελευθερισμού.

Ευχαριστίες

Η εκπόνηση της διδακτορικής αυτής διατριβής δεν θα ήταν δυνατή χωρίς την έμπνευση και την ολόπλευρη συμπαράσταση του καθηγητή Δημήτρη Χαραλάμπη. Πέραν από τον πλούτο των γνώσεων με τις οποίες ήρθα σε επαφή μού κατέστησε οικεία έννοια τι σημαίνει επιστημονική πειθαρχία τόσο όσον αφορά τη συστηματική και ολόπλευρη μέθοδο εργασίας χωρίς «έτοιμες» αλήθειες όσο και τη επίμοχθη αναστροφή με όλο το πλέγμα των ιδεών και τη λεπτομερή εξέτασή τους. Οι έννοιες έπρεπε να αναλυθούν εξαντλητικά στο πλαίσιο της γένεσής τους και της λειτουργίας τους χωρίς τους κατοπτρισμούς των εν Ελλάδι «παραφράσεων» και κοινών τόπων... Με τους αυστηρούς ορισμούς που αυτές έχουν στο πεδίο της ιστορίας των ιδεών αλλά και στις εμπράγματος κοινωνικο-πολιτικές συνέπειές τους. Κατά αυτό τον τρόπο δεν κατέστησαν «σπασμένες λέξεις από ξένες γλώσσες» προς κάθε είδους ιδεολογική κατανάλωση αλλά εντάχθηκαν σε εννοιολογικά πλαίσιο μέσα από την ιστορικοπολιτική μελέτη των σημασιολογικών στρωμάτων που φέρουν. Για την επιστημονική επιτυχία του εγχειρήματος θα αποφανθούν άλλοι αρμοδιότεροι εμού· αυτό που εγώ γνωρίζω είναι ότι η διαδικασία της συγγραφής άλλαξε εν γένει τον τρόπο αντίληψής μου και μου έδωσε μια έστω αίσθηση ενός επιστημονικού έργου.

Οφειλόμενες είναι επίσης ευχαριστίες σε όλους τους καθηγητές στο Τμήμα ΜΜΕ και Επικοινωνίας που με βοήθησαν να μετασχηματίσω την επαγγελματική εμπειρία σε κριτική γνώση. Καίρια ήταν, επιπλέον, η συμβολή του πάλαι ποτέ διευθυντή μου Κώστα Καλλίτση ο οποίος με μύησε στην οικονομική ειδησεογραφία και μου έδωσε τη δυνατότητα ώστε να αντιλαμβάνομαι τις πλανητικές πραγματικότητες πέραν από τον ελληνικό μικρόκοσμο. Ευγνωμονώ επίσης που περπάτησαν μαζί μου αυτό το σκολιό δρόμο ο οποίος διεκόπη από ποικίλες και οδυνηρές αναταράξεις την Κάλλια Βοζικάκη και τον «σύντροφο εν όπλοις» Γεράσιμο Καραβία.

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: Η «ΓΕΩΜΕΤΡΙΑ» ΤΩΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΩΝ ΤΗΣ ΔΗΜΟΣΙΟΤΗΤΑΣ

«The sole end for which mankind are warranted, individually or collectively, in interfering with the liberty of action of any of their number is self-protection [...] the only purpose for which power can be rightfully exercised over any member of a civilized community, against his will, is to prevent harm to others [...]. The only part of the conduct of anyone for which he is amenable to society is that which concerns others. In the part that merely concerns himself, his independence is, of right, absolute. Over himself, over his own body and mind, the individual is sovereign».

J.S. Mill, On Liberty, σελ. 68-69.

Η συγκαρινή πανθομολογούμενη κρίση της δημόσιας σφαίρας, την οποία αποκαλούμε *κρίση του αληθούς*, έχει εκδηλωθεί σε πλανητική κλίμακα ιδιαίτατα στην ψηφιακή μορφή της. Πρόκειται για μία κυρίαρχη μορφή αποκανονιστικοποίησης του δημόσιου λόγου εν γένει και των ενημερωτικών πρακτικών και αξιών ειδικότερα. Η κρίση του αληθούς η οποία από πολλές πλευρές συνδέεται διαρθρωτικά με την κρίση της φιλελεύθερης δημοκρατίας έγκειται στην κυριαρχία μέσω άτυπων κατά κύριο λόγο ενημερωτικών φορέων ενός δημόσιου λόγου με ανορθολογικά και λαϊκιστικά πολιτικά περιεχόμενα, με τη μορφή της παραπληροφόρησης (fake news), της άρνησης κάθε είδους «αυθεντίας» («alt news», «εναλλακτική» πραγματικότητα) και της ανάδυση του φαινομένου της λεγόμενης «μετα-πολιτικής» ή της «μετα-δημοκρατίας». Καίτοι το περιεχόμενο αυτό είναι ενδημικό εν γένει στη δημόσια σφαίρα, το καινό στοιχείο είναι ότι σταδιακά κατέστη κεντρικό στη δημόσια σφαίρα, απέκτησε σταδιακά μείζονα πολιτική αποτελεσματικότητα και σημασία στον τρόπο άσκησης της διακυβέρνησης.

Η αναζήτηση των κανονιστικών περιεχομένων του δημόσιου λόγου και των ενημερωτικών πρακτικών στο πλαίσιο των *media ethics* ή *journalism ethics* λαμβάνει χώρα μέσω της **νομικο-πολιτικής θεώρησης** της έννοιας της φιλελεύθερης αρχής κατά κύριο λόγο από την πλευρά των ενεργητικών φορέων της δημοσιότητας. Επισκοπούνται συναφώς οι εξελίξεις που διαμόρφωσαν το αγγλοσαξωνικό δημοσιογραφικό παράδειγμα και την αρχή της αντικειμενικότητας

από το δέκατο έβδομο αιώνα έως τις ημέρες μας προκειμένου να αναδειχθούν οι συγκεκριμένες συνθήκες οι οποίες κυοφόρησαν το συγκεκριμένο ενημερωτικό παράδειγμα.

Η θέση που διατυπώνεται είναι ότι η σημερινή κρίση του αληθούς έλκει την καταγωγή της ήδη από την περίοδο της μετάβασης από τον ολιγαρχικό φιλελευθερισμό στο μαζικοδημοκρατικό κοινωνικό σχηματισμό κατά το δέκατο ένατο αιώνα και, συνεπώς, δύναται να αναχθούν οι αιτίες της σε βαθύτερα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά των κοινωνιών της νεωτερικότητας τα οποία λειτουργούν ως «μήτρες» για την παραγωγή ανορθολογικών περιεχομένων στη δημόσια σφαίρα.

Το κανονιστικό περιεχόμενο της πολιτικής δημοσιότητας και του δημόσιου λόγου εξετάζεται στην ανά χειράς μελέτη κατά τη συγκεκριμένη συνάφειά του με ένα συγκεκριμένο υπόδειγμα πολιτικής κυριαρχίας, αυτό του φιλελευθερισμού, το οποίο ενσωματώνει ως κεντρική πολιτική αξία αυτήν της κοινωνικής πολλαπλότητας η οποία και επικαθορίζει την ευρύτερη πολιτισμική συνθήκη. Εκτός αυτού του πλαισίου υποστηρίζεται, άλλωστε, ότι είναι αδύνατη η λογική παραγωγή κανονιστικών αρχών με αντικείμενο το δημόσιο λόγο και τις ενημερωτικές πρακτικές. Συναφώς, δύναται να υποστηριχθεί ότι «μήτρα» διαμόρφωσης των συστημάτων των μέσων επικοινωνίας αποτέλεσε αποκλειστικά το αίτημα ισχύος της φιλελεύθερης αρχής. Στο εν λόγω πόρισμα συγκλίνουν: **(α)** η ιστορική ερμηνεία του δικαιώματος της αρχής ελευθερίας του λόγου και της συνείδησης και **(β)** η κανονιστική ερμηνεία του καθώς το πρόβλημα των εν λόγω ελευθεριών διερευνάται, όπως επισημάνθηκε, στη νομικοπολιτική του διάσταση. Αυτή δε η διάσταση τίθεται σε αντιδιαστολή με την κοινωνιολογική ανάλυση των ενημερωτικών πρακτικών που οδήγησε στη συγκρότηση της έννοιας της «κατασκευής» και στη συνεπόμενη σχετικιστική παραίτηση από οποιοδήποτε αξίωση διαμόρφωσης ενός κανονιστικού πλαισίου για το δημόσιο λόγο κατ' αναλογία με την κεντρική διχοστασία μεταξύ κανονιστικής και αιτιώδους θεώρησης των αντικειμένων του κοινωνικού κόσμου που χαρακτήρισε τη σκέψη της νεωτερικότητας.

I

Ο νομικός τύπος και το περιεχόμενο του δικαιώματος της ελευθερίας του λόγου και της συνείδησης επί του οποίου ερείδεται η αστική πολιτική δημοσιότητα θεματοποιούνται από τον J.S. Mill στο περιώνυμο έργο του *On Liberty* (1859) ως ένα μέρος της ευρύτερης εξέτασης του κανονιστικού περιεχομένου της φιλελεύθερης αρχής στο πλαίσιο του συγκεκριμένου υποδείγματος κυριαρχίας. Η επιχειρηματολογία που αναπτύσσει συγκροτεί μία περιεκτική εννοιολογική δομή, η οποία καθόρισε την αντίληψη της αυτόνομης δημόσιας και ιδιωτικής σφαίρας και συνιστά τη «μήτρα» παραγωγής του ορθολογικού περιεχομένου των κανονιστικών ρυθμιστικών αρχών όσον αφορά την ενημερωτική διαδικασία οι οποίες τη συνδέουν με ό,τι αποκαλείται νεωτερική συνθήκη.

Εξετάζεται, ωσαύτως, εκκινώντας από ό,τι αποκαλούμε νεωτερικού χαρακτήρα νοηματοδότηση του κοινωνικού δεσμού, η δυνατότητα ανακαίνισης στο νέο περιβάλλον που διαμορφώνουν οι τεχνολογικές και λοιπές εξελίξεις των αξιών και των πρακτικών της αντικειμενικότητας με θεμέλιο τον *μιλιανό το ρωλιανό πολιτικό φιλελευθερισμό* και συναφώς επιχειρείται να συγκροτηθεί μία περιεκτική θεώρηση με αντικείμενο το δημόσιο λόγο, η οποία να απηχεί το αξιακό περιεχόμενο και να εμπεριέχει το φορτίο των χειραφετητικών αρχών των Φώτων.

Η αναγκαιότητά διαμόρφωσης ενός κανονιστικού περιεχομένου για το δημόσιο λόγο, όπως διαμορφώνεται στο επιχείρημα της ανά χειράς μελέτης, είναι διττή:

Πρώτον, μία τέτοιου είδους θεώρηση οφείλει να αποτελέσει τον καθοδηγητικό μίτο για τη διαμόρφωση ενός κανονιστικού / δεοντολογικού πλαισίου όσον αφορά καθολικά τους «παραγωγούς» του δημόσιου λόγου η οποία θα συνδέει σε ένα ενιαίο πλέγμα ιεραρχήσεων τρεις μη

συγκλίνοντες σήμερα παράγοντες που διαμορφώνουν από κοινού το καθεστώς της κοινωνικής επικοινωνίας: την αγορά (με άλλα λόγια, την εκάστοτε δομή του συστήματος των μέσων επικοινωνίας που απορρέει από την κυριαρχία της ιδιωτικής αρχής), όσους κάνουν ενεργητική και παθητική χρήση στο δικαίωμα του δημόσιου λόγου και τους εκάστοτε πολιτικούς δράστες.

Δεύτερον, στο βαθμό που η έννοια της *fairness* (ακριβοδικίας) η οποία απηχεί τις φιλελεύθερες αξίες και είναι ενσωματωμένη στο αγγλοσαξωνικό υπόδειγμα δημοσιότητας αποτελεί τη λυδία λίθο σε αυτήν τη θεωρητική προσέγγιση του κανονιστικού/δεοντολογικού στοιχείου, εξετάζεται πώς το αξιακό περιεχόμενο της έννοιας αυτής δύναται να αποτελέσει τον κανονιστικό πυρήνα της διαμορφωθείσας πλέον πλανητικής ψηφιακής δημόσιας σφαίρας. Πώς μέσω αυτής της έννοιας δύναται να αρθούν οι συνθήκες αποκανονιστικοποίησης του δημόσιου λόγου και των ενημερωτικών πρακτικών στην κατεύθυνση της ενίσχυσης και εμπλουτισμού των δημοκρατικών πολιτικών αξιών και της σταθεροποίησης της φιλελεύθερης τάξης.

Χωρίς σε καμία περίπτωση να είναι επιθυμητή η θεωρητική συμβολή στο υφιστάμενο «πανδαιμόνιον» (Weber) των όρων περιγραφής των πολυπρισματικών φαινομένων της πλανητικής δημόσιας σφαίρας, το κείμενο ερώτημα η απάντηση στο οποίο επιζητείται είναι συγκεκριμένα το εξής:

Είναι δυνατή η επιβίωση των χειραφετητικών περιεχομένων των Φώτων, όπως αυτά είναι εγγεγραμμένα στο δικαίωμα της ελευθερίας του λόγου και της συνείδησης και την ελευθερία των θεσμών της δημοσιότητας, σε μία πλανητική πλέον δημόσια σφαίρα όπου η δυνατότητα καθολικής άσκησης του δικαιώματος αυτού μέσω των ψηφιακών επικοινωνιών φαίνεται να καταλύει κάθε υπέρτερο κριτήριο αληθείας και ορθότητας και η οικονομική λογική διαβρώνει οποιαδήποτε συνεκτική λογική πολιτικής διαχείρισης των προβλημάτων κοινωνικής συναίνεσης και συνοχής;

Το περιεχόμενο των ιδεοτυπικών μορφών σκέψης

Καθώς σκοπεύεται η διαμόρφωση ενός υποδείγματος ουσιαστικής (και όχι διαδικαστικής) ορθολογικότητας του δημόσιου λόγου θα πρέπει να εντάξουμε εν πρώτοις το φιλελεύθερο υπόδειγμα της ελευθερίας του λόγου και της συνείδησης σε ένα ευρύτερο σχήμα σκέψης, το *αστικό*, εντός του οποίου κυοφορήθηκε, προσέλαβε τα κύρια χαρακτηριστικά του και του οποίου αποτελεί κατεξοχήν ειδοποιό στοιχείο. Εξετάζεται εάν είναι ισχύουσα η θέση ότι η μετάβαση από τη πρώιμη νεωτερική εποχή του Διαφωτισμού και του ολιγαρχικού φιλελευθερισμού στη μέση και ύστερη νεωτερική εποχή της μαζικής δημοκρατίας *συνεπέφερε το μετασχηματισμό του κοινωνικά κυρίαρχου σχήματος σκέψης ως τομή μέσα στη συνέχεια και όχι ως ρήξη* όπως υποστηρίζεται κατά κόρον από τους θεωρητικούς της μετα-νεωτερικότητας (χρησιμοποιείται κριτικά το σχήμα του Π. Κονδύλη, όπως είναι εμφανές). Ο τρόπος με τον οποίο εν γένει συντελέστηκε ο εν λόγω ευρύς και πολυδαίδαλος μετασχηματισμός, μέσα από πολύτροπες ιστορικές περιπέτειες που εκκινούν ήδη από το μέσον του δεκάτου ενάτου αιώνα, υπερβαίνει όπως είναι ευνόητο κατά πολύ αντικείμενο της μελέτης, αλλά είναι απαραίτητο να παρουσιάσουμε ορισμένες από τις εστίες του που είναι συναφείς με την ιστορική εξέλιξη και τη λειτουργία των θεσμών της δημοσιότητας.

Η θέση η οποία υποστηρίζεται είναι ότι η παγίωση των χαρακτηριστικών του μαζικοδημοκρατικού κοινωνικού σχηματισμού μετασχημάτισε τα περιεχόμενα του αστικού σχήματος σκέψης όσον αφορά τους θεσμούς της πολιτικής δημοσιότητας (τους κομματικούς σχηματισμούς και τα συστήματα των μέσων ενημέρωσης ως κυρίαρχες μορφές της κοινωνικής επικοινωνίας)

διαμορφώνοντας ένα διαρκές καθεστώς (άλλοτε εντονότερης και άλλοτε λιγότερο έντονης) κρίσης, δίχως ωστόσο να τεκμηριώνεται η διατυπωθείσα από πολλούς θέση για τη μετάβαση σε μία «μετα-αστική» πραγματικότητα, η οποία δεν συνάπτεται καθ' οιονδήποτε τρόπο με τις αξίες της ελευθερίας και της συλλογικής και ατομικής αυτονομίας που κυοφόρησαν τους εν λόγω θεσμούς στην ιστορική πορεία των Νέων Χρόνων και διαμορφώνουν άλλωστε τον νοηματικό ορίζοντα κατανόησης των εν λόγω εννοιών.

Παρουσιάζονται αρχικώς οι ιδεατοί τύποι του αστικού και μαζικοδημοκρατικού σχήματος σκέψης όπως τους κατέγραψε με περιεκτικό τρόπο ο Κονδύλης. Προκαταλαμβάνοντας εν μέρει τη θεωρητική προσέγγιση, να σημειωθεί ότι κατά την αναστροφή με πλήθος μελετών για τη σύγχρονη μορφή της πολιτικής επικοινωνίας, κυοφορήθηκε το βασικό επιχείρημα *περί της αναγκαιότητας για την επιστροφή στις απαρχές του αστικού σχήματος σκέψης, προκειμένου να διατηρηθεί ενεργό το κανονιστικό περιεχόμενο των χειραφετητικών αξιών του Διαφωτισμού εντός των θεσμών της δημοσιότητας εν όψει των διακινδυνεύσεων που αναφύονται στο σημερινό περιβάλλον.*

Θα επιχειρηθεί η περιγραφή της υψής του πρώιμου αστικού σχήματος σκέψης και, έτι περαιτέρω, ποιο σχήμα το διαδέχθηκε κατά τη μαζικοδημοκρατική μεθερμηνεία του φιλελευθερισμού. Θα αποκαλέσουμε αυτό το τελευταίο σχήμα σκέψης αναλυτικό-συνδυαστικό και θα το αντιδιαστείλουμε προς το συνθετικό-εναρμονιστικό που χαρακτήριζε το αστικό πνεύμα.

Ακολουθούνται οι ιδεατοί τύποι που επεξεργάστηκε ο Κονδύλης¹:

Ποια είναι τα συστατικά στοιχεία των δύο σχημάτων σκέψης:

i. Προγραμματικό στρατήγημα της αστικής σκέψης ήταν η συγκρότηση μιας συνεκτικής και ομοιογενούς κοσμοεικόνας (με την έννοια της βεμπεριανής *Weltanschauung*) με «υλικά» προερχόμενα από ένα σύνολο ετερογενών στοιχείων και δυνάμεων, τα οποία εάν εξετασθούν μεμονωμένα (δύνανται να) βρίσκονται σε αντίθεση μεταξύ τους, την ίδια ώρα όμως συγκροτούν από κοινού ένα αρμονικό και νομοτελές Όλον· στους κόλπους αυτού του συνόλου οι τριβές και οι συγκρούσεις αίρονται κατά τις επιταγές υπέρτερων έλλογων σκοπών. Να σημειωθεί ότι ο υπερβατισμός (*transcendental deduction*) της καντιανής πολιτικής φιλοσοφίας συγκεκριαλιώνει παραδειγματικά το εν λόγω εγχείρημα της εναρμόνισης και χρησιμοποιείται ως ο *κεντρικός κανονιστικός γνώμονας* για την επίρρωση των αξιών της δημοσιογραφικής αντικειμενικότητας.

Έκαστο μέρος αποκτά υπόσταση εντός του Όλου και εκπληρώνει τον προορισμό του συμβάλλοντας στην αρμονική τελειώσή του αυτό συμβαίνει δίχως την αναίρεση, αλλά με την εκδίπλωση της δικής του ατομικότητας (είναι εύληπτη εδώ επίσης η αναλογία με την έννοια του προσώπου ως «πυρηνικού» στοιχείου της έννοιας της ατομικής σφαίρας, όπως αναπτύχθηκε στην καντιανή σκέψη). Από την άποψη αυτή, με βάση τις παραδεδομένες επιστημολογικές αρχές, τα πράγματα, αν και γίνονται αντιληπτά από τη λειτουργική/διαδικαστική έποψή τους, η ουσία τους δεν καταλήγει να κατακερματίζεται, μολονότι αυτή δεν δύναται να θεωρηθεί πλήρως γνώσιμη· το γεγονός ότι τα πράγματα διαθέτουν ουσιαστικά γνωρίσματα επιτρέπει, άλλωστε, την ορθή αποτίμησή τους καθώς και την ένταξή τους σε μία ορισμένη βαθμίδα εντός του αρμονικού Όλου.

ii. Στο αναλυτικό-συνδυαστικό σχήμα σκέψης, το οποίο περιγράφεται ιδεοτυπικά ως *παρακμή και υποπλασία* του άνωθι περιγραφέντος αστικού ιδεώδους, υποτυπώνεται μία πραγματικότητα που χαρακτηρίζεται από το αντίθετο πρόσημο: υποστηρίζεται ότι έχει επισυμβεί μια

¹ Παναγιώτης Κονδύλης, *Παρακμή του Αστικού Πολιτισμού – Από τη μοντέρνα στη μεταμοντέρνα εποχή και από το φιλελευθερισμό στη μαζική δημοκρατία*, Θεμέλιο, γ' έκδοση, Αθήνα, 2000, σελ. 63-67.

τομή η οποία δεν εμπεριέχει ως συνέχεια τη «μήτρα» γέννησης του νέου σχήματος σκέψης, δηλαδή το αστικό. Πρόκειται, κατ' ουσίαν, για ένα ιστορικό *novum* το οποίο ως κατάσταση υποτίθεται «μετα-νεωτερική» δεν ακολουθεί χρονικά το αστικό σχήμα σκέψης, ήτοι δεν πρόκειται απλώς για το αποκύημα μίας μακράς εξελικτικής διαδικασίας, αλλά για μετάβαση σε ένα καινούριο καθεστώς. Σύμφωνα με την ιδεοτυπική περιγραφή του εν λόγω σχήματος σκέψης, εδώ δεν υφίστανται ούτε ουσίες ούτε πραγματικότητες με παγιωμένα χαρακτηριστικά, παρά μονάχα παρουσίες (πρόκειται για κυριαρχία της *praesentia* έναντι της *essentia*, σε μία αντιστροφή του γνωστού θεολογικού σχήματος των Μέσων Χρόνων), ήτοι έσχατα συστατικά στοιχεία ο εντιπισμός των οποίων είναι δυνατός βάσει μιας διαδικασίας ενδελεχούς ανάλυσης· σημεία ή άτομα των οποίων η υφή και η ύπαρξη συνίσταται αποκλειστικά στο λειτουργικό χαρακτήρα τους, δηλαδή στην ικανότητά τους να διαμορφώνουν διαρκώς νέους συνδυασμούς μαζί με άλλα σημεία ή άτομα οι οποίοι δεν υποκείνται σε κανέναν υπέρτερο κανόνα. Τα τελευταία αποτελούν ισότιμα στοιχεία άνευ ετέρων ιδιοτήτων τα οποία δύνανται να προβληθούν σε μια διαστάσιμη επιφάνεια, δεδομένου ότι η ισοτιμία τους αυτή εδράζεται στην *απίσχυση ιστορικών ή άλλης φύσης αξιολογικών στοιχείων*: το κρίσιμο στοιχείο είναι ότι πρόκειται για μία *λειτουργικού χαρακτήρα ισότητα* από την οποία δεν δύναται να παραχθεί κάποιο κανονιστικό περιεχόμενο όσον αφορά τις σχέσεις μεταξύ των έσχατων αυτών κοινωνικών μονάδων ή άλλως έσχατων πραγματικοτήτων – το λειτουργικό στοιχείο αναιρεί οποιαδήποτε δυνατότητα ιεράρχησης και αξιολόγησης (και εν τέλει παραγωγής νοήματος...). Το σχήμα σκέψης αυτό υποτυπώνει, όπως αναλύεται σε σχετική ενότητα, η *θεώρηση της ανθόρμητης τάξης της αγοράς* του Hayek όπου η ίδια η έννοια της ελευθερίας στην αποθετική της ερμηνεία, απελευθερωμένη από οποιοδήποτε δεοντολογικό/αξιακό θεμέλιο, αποκανονιστικοποιεί το περιεχόμενο του πολιτικού φιλελευθερισμού (αντιδιαστέλλοντάς τον με τον οικονομικό) καθώς και το περιεχόμενο του δημόσιου λόγου και δη στην συνάφεια του τελευταίου με τη νεωτερικού χαρακτήρα εννοιολόγηση του κοινωνικού δεσμού. Προϊόν, επίσης, αυτού του μείζονος σχήματος σκέψης είναι οι λειτουργικές/διαδικαστικές θεωρήσεις οι οποίες (αποκόπτοντας τις ενημερωτικές πρακτικές από τις συναφείς αξίες του αστικού σχήματος σκέψης) ρευστοποιούν τη διαδικασία της κοινωνικής επικοινωνίας σε κερματισμένα εμπρόθετα ενεργήματα με στόχο την άσκηση μίας άνευ ετέρου «επιρροής» και αποσυνδέουν την ενημερωτική διαδικασία, ως «κατασκευή» (εν μέρει ή εν όλω) από πραγματολογικό ή ηθικό χαρακτήρα πρόνοιες – αμφισβητούν τόσο τον τεκμηριωτικό/επιστημολογικό της χαρακτήρα, αλλά και τη δυνατότητα δέσμευσής της στο πλαίσιο των δημοκρατικών/φιλελεύθερων αρχών.

Τα εν λόγω δύο θεμελιώδη σχήματα σκέψης είναι η με περιεκτικό τρόπο ιδεατή παρουσίαση της μορφής ορισμένων αδρών γνωρισμάτων, το υλικό σύστημα των οποίων το εντοπίζουμε στην υφή και τη λειτουργία (δηλαδή, στη συγκεκριμένη διάταξη ή κίνηση των ατόμων και των ομάδων εντός) των αντίστοιχων κοινωνικών μορφωμάτων. Έτσι το *συνθετικό-εναρμονιστικό* σχήμα σκέψης συνδέεται με μία μορφή του κοινωνικού καθώς και τη νοηματοδότησή του όπου οι κοινωνικές διαφορές είναι και ταυτόχρονα γίνονται αντιληπτές ως *διαφορές ουσίας*, συνάμα όμως δεν παγιώνονται (όπως ίσχυε στη *societas civilis* εντός του *ancien régime*) αλλά διαμορφώνονται στο πλαίσιο ενός συναγωνισμού ο οποίος ωστόσο δεν καταλήγει (και δεν πρέπει σε κάθε περίπτωση να καταλήγει) στο χομπσιανό πόλεμο «όλων εναντίον όλων», αλλά σε ένα δυναμικό ισοζύγιο αύξησης του συνολικού ή μέσου μεγέθους της ικανοποίησης, βάσει των γενικών αρχών του ωφελιμισμού, καθώς και στην επικράτηση των αρχών της δικαιοσύνης και του κράτους δικαίου στο πλαίσιο της παράδοσης του φιλελεύθερου υποδείγματος κυριαρχίας.

Στην αντίπερα όχθη, το *αναλυτικό-συνδυαστικό* σχήμα σκέψης συμβαδίζει με μία θεώρηση της σύστασης του κοινωνικού, όπου βάσει της καταλυτικής επίδρασης της αρχής της τυπικής ισότητας στο μετασχηματισμό του φιλελεύθερου συστήματος κυριαρχίας οι κοινωνικές διαφορές δεν ανάγονται πλέον σε διαφορές ουσίας, αλλά η κοινωνική κινητικότητα, κατ' αρχήν, δεν γνωρίζει θεωρητικά πάντοτε όρια και καθιστά δυνατή την αδιάκοπη ανταγωνιστική διεκδίκηση και την αναδιανομή των κοινωνικά διαθέσιμων ρόλων· καθείς δύναται βάσει των λειτουργικών του χαρακτηριστικών να μετάσχει σε κάποια ελίτ ανταγωνιζόμενος ιδεατά επί ίσοις όροις τους υπόλοιπους (δεν υπάρχει εγγύηση για την *ισότητα αποτελέσματος* αλλά βάσει της αρχής της ισότητας ιδεατά οφειλόμενη είναι αποκλειστικά η εγγύηση για την *ισότητα εκκίνησης*). Ο μαζικός χαρακτήρας τούτης της κοινωνίας επιτρέπει, εφ' όσον όλα τα άτομα που συγκροτούν την αδιαφοροποίητη μάζα (η οποία προέκυψε από τη λειτουργική αντίληψη των έσχατων συστατικών στοιχείων του κοινωνικού και όχι την αστική έννοια του ατόμου-προσώπου) συμμετέχουν στις κοινωνικές διαδικασίες σε όλα τα επίπεδα, άπειρους συνδυασμούς η ποικιλομορφία των οποίων, ο ταυτόχρονα χρονικά παροδικός χαρακτήρας τους και η αποδέσμευση από χωρικούς περιορισμούς, παραμερίζουν ολοκληρωτικά την ιδέα της ουσίας την οποία αποκαθιστούν με αποκλειστικά λειτουργικά κριτήρια.

Να σημειωθεί ότι σε σχήματα σκέψης τα οποία αποκτούν έναν ευρύτερο κοινωνικό/πολιτικό ρόλο έχει αρθρωθεί και αυτό που αποκαλείται *αίσθηση του κόσμου* στο σύνολό του· εάν το «μεταφράσουμε» στην καντιανή γλώσσα πρόκειται για τις μορφές της εποπτείας και τις κατηγορίες της νόησης. Ήδη, η πλήρης άρθρωση της άμεσα κοινωνικής διάστασης ενός περιεκτικού σχήματος σκέψης απαιτεί τη διαμόρφωση μίας ιδιαίτερης αίσθησης του κόσμου. Από αυτό επάγεται το γεγονός ότι η σταθερή στον κοινωνικό κόσμο αντιπαράθεση για το πώς είναι και πώς πρέπει να γίνονται αισθητά τα αντικείμενα του κοινωνικού κόσμου (ήτοι ο κρίσιμος ορισμός της εκάστοτε κατάστασης) αναγκαστικά αποτελεί το κρισιμότερο πεδίο μάχης στο πλαίσιο του κοινωνικού ανταγωνισμού ιδεών και συμφερόντων. Η αίσθηση του κόσμου μετοχετεύεται σε αυτό που αποκαλούμε *κυρίαρχη νοηματοδότηση του κοινωνικού δεσμού*, όπου συμπυκνώνεται και υποστασιοποιείται το σύνολο των αξιακών περιεχομένων του εκάστοτε συστήματος κυριαρχίας· με τη σειρά του, το εκάστοτε νόημα του κοινωνικού δεσμού ιδεοτυπικά διαμορφώνεται ως συναινετικό αποτέλεσμα της δημόσιας διαβούλευσης στο πλαίσιο της αυτόνομης δημόσιας σφαίρας εκ μέρους των ελεύθερων και ίσων πολιτών.

Η *εικόνα* ή *αίσθηση του κόσμου* η οποία αποκαλύπτεται κάθε φορά εντός της πολιτικής δημοσιότητας περιλαμβάνει, συγκερασμένα πάντοτε, ταυτόχρονα με την περιγραφή του κοινωνικού είναι ένα δέον το οποίο έμμεσα ή άμεσα παρέχει το περίγραμμα αυτής της εικόνας, τον αναγκαίο βιοτικό προσανατολισμό μέσα από την πολύχρωμη και κερματισμένη ετερογένεια των στοιχείων τα οποία αναδύονται ως γεγονότα στη διαδικασία της κοινωνικής οντογένεσης (ήτοι ο κόσμος περιγράφεται ταυτόχρονα «όπως είναι» αλλά και «όπως θα έπρεπε να είναι» *καθώς δεν είναι δυνατός ο απόλυτος διαχωρισμός γεγονότων και αξιών προκειμένου να διαμορφωθούν οι αντίστοιχες δομές ενδιαφέροντος*). Το εκάστοτε δέον διαμορφώνει τις «μήτρες παραγωγής» των γεγονότων, το συγκεκριμένο τρόπο κατανόησης της οντολογίας του κοινωνικού, οι οποίες συγκροτούν εν συνεχεία τη μορφή και το περιεχόμενο της παρουσίας τους στο πλαίσιο ενός νοηματικού ορίζοντα ή άλλως μίας *εννοιολογικής δομής*. Ο εκάστοτε τρόπος, λοιπόν, κατανόησης και περιγραφής του «πραγματικού» συνυφαίνεται με μία κανονιστική πρόσληψή του ως προβολή στο μέλλον της δεοντολογικής αντίληψης σε σχέση με το παρελθόν και το παρόν.

Υπό αυτή την έννοια, οι διαφορετικές και ίσως αντιθετικές κοσμοθεωρητικές προοπτικές,

οι οποίες υφίστανται υπό τη σκέπη της αστικής πολιτικής δημοσιότητας, συναρθρώνουν μία συγκεκριμένη νοηματοδότηση του κοινωνικού, έναν συνεκτικό αξιακό, ορθολογικό και ορθοπρακτικό «πυρήνα» από τον οποίο απορρέουν οι διαφορετικές ιεραρχήσεις εντός του πραγματικού (στη ρωλιανή γλώσσα, κάνουμε λόγο για τη θεώρηση του πολιτικού φιλελευθερισμού). Πρόκειται, τρόπον τινά, για μία ενύπαρκτη πλαισίωση των κοινωνικών φαινομένων ανάλογα με τον εκάστοτε υποκειμενικό φορέα του δημόσιου λόγου σε συνάφεια με μία αίσθηση του κόσμου. Όπως είναι εμφανές, η έννοια της *αίσθησης του κόσμου* που χρησιμοποιούμε απομακρύνει την εννοιολόγηση της πολιτικής δημοσιότητας από την οπτική ενός αφελούς εμπειρισμού ο οποίος αναπτύχθηκε κατά το δέκατο ένατο αιώνα και μία συγκεκριμένη θεωρία σύστασης του κοινωνικού είναι.

Τη διαρθρωτική σύνδεση του αστικού σχήματος σκέψης και των δημοσιογραφικών πρακτικών εντοπίζουμε στο Ward ο οποίος περιγράφει την αρχική επίρεια του καρτεσιανού εμπειρισμού στην πολιτική δημοσιότητα. Η επινόηση της αντικειμενικότητας έλαβε χώρα σε δύο στάδια: «Το πρώτο ήταν η εγκαθίδρυση του φιλελεύθερου τύπου το δέκατο ένατο αιώνα. Τα πρωταρχικά “υλικά” για την κατασκευή της αντικειμενικότητας ήρθαν από δύο μορφές του φιλελεύθερου τύπου. Τον φιλελεύθερο τύπο της ελίτ, ο οποίος ιδεατά αναγνώρισε τον εαυτό του ως έναν σοβαρό παιδαγωγό και ανορθωτή του επιπέδου της κοινής γνώμης, και έναν λαϊκό τύπο ο οποίος ήταν επικεντρωμένος στην τεχνολογική και επιχειρηματική όψη της ειδησεογραφίας και όχι στη συνηγορική υπεράσπιση κοσμοθεωρητικών αποφάνσεων. Οι ειδήσεις περιελάμβαναν τον “ενεργό” εμπειρισμό στην καταγραφή των γεγονότων αλλά και ταυτόχρονα τη ροπή για ένα καλό στόρυ. Παρά την τάση προς την εντυπωσιοθηρία, μια έννοια ψευδο-αντικειμενικότητας που κέλευε την πιστή παρουσίαση των γεγονότων, την ανεξαρτησία και την ισομέρεια ήταν διαδεδομένη κατά το δέκατο ένατο αιώνα και με βάση αυτήν διαμορφώθηκαν οι πρώτοι κώδικες δεοντολογίας. Το δεύτερο βήμα έλαβε χώρα κατά το δεύτερο ήμισυ του εικοστού αιώνα. Οι δημοσιογράφοι πήγαν πέραν του εμπειρισμού. Ανέπτυξαν τις τυπικές μεθόδους καταγραφής των γεγονότων, τις αρχές της ανεξαρτησίας και της ισομέρειας και συγκρότησαν επαγγελματικές ενώσεις. Καλλιέργησαν λοιπόν την ερμηνευτική προσέγγιση όσον αφορά την καταγραφή των γεγονότων (*factuality*) και ταυτόχρονα επέστρεψαν στο παραδοσιακό ιδεώδες της αντικειμενικότητας. Τεκμαίρεται εκ των πραγμάτων ο εγγενώς διφυής χαρακτήρας των αρχών της αντικειμενικότητας καθώς [...] «διαμορφώθηκε στην τομή της ανάγκης διατήρησης της εμπιστοσύνης του κοινού και των εμπορικών στόχων του τύπου». (σελ. 234). Οι αρχές της αντικειμενικότητας προήλθαν λοιπόν από την αναγκαιότητα εξυπηρέτησης των ανωτέρω αντιφατικών στόχων.

Στο πλαίσιο του αστικού σχήματος σκέψης η ανάδυση των κοινωνικών μορφών στο πεδίο της δημοσιότητας, ήτοι ο κοινωνικός κόσμος ως αντικείμενο γνώσης και πεδίο συγκρότησης και υλοποίησης ορθολογικών σχεδίων δράσης εκ μέρους αυτόνομων και έλλογων υποκειμένων (καταγραφή του κοινωνικού είναι στο πλαίσιο της ανάγκης για σταθμισιμότητά του), αλλά και νόμιμων αξιώσεων ισχύος (σύνδεση της γνώσης αυτής με ένα δέον) υπάγεται εντός του καντιανού συστήματος στις μορφές της εποπτείας και τις κατηγορίες της νόησης – και συνιστά ταυτόχρονα έρεισμα του γενο-κεντρικού χαρακτήρα της δημοσιότητας (*factuality*).

Ως προς τις πρώτες, κατά την υπερβατολογική παραγωγή του καθαρού λόγου, ο *χώρος* και ο *χρόνος* είναι οι αναγκαίες υποκειμενικές μορφές της εποπτείας. Η καταγραφή των αντικειμένων του κοινωνικού κόσμου είναι το αντικείμενο της αισθητηριακής εποπτείας, το αντικείμενο τοποθετημένο μέσα στην εποπτεία και όχι έξω από αυτήν, ήτοι το αντικείμενο όπως υπάρχει

στο χώρο και το χρόνο. Ο ιδεατός χαρακτήρας του χώρου και του χρόνου είναι ο όρος της αντικειμενικότητας του αντικειμένου που γίνεται αντιληπτό. Εφόσον συλλαμβάνεται ως αντικείμενο γνώσης, ο εξωτερικός κόσμος συμφωνεί αναγκαστικά με τις *a priori* μορφές της εποπτείας. Η αίσθηση του κόσμου στο αστικό σχήμα σκέψης δεν μπορεί να κερματιστεί εν τόπω και χρόνω δίχως να χάσει το αναγκαστικά υπερβατολογικό της υπόστρωμα προκειμένου να αναπαραγάγει μια μεστή νοήματος και ορθολογικά συνεκτική αντίληψη του πραγματικού. Οι «άλλοι Λόγοι», αυτοί της φουκωικής αρχαιολογικής και κριτικής μεθόδου κ.ο.κ., δεν θα μπορούσαν να υποβαστάζονται στην ενοποιητική ισχύ του «ενός» λόγου που παραγάγει τις αντιθετικές νοηματοδοτήσεις του κοινού βίου, οι οποίες την ίδια στιγμή προϋποθέτουν την ύπαρξη δεσμευτικών κανόνων που να προστατεύουν και να εγγυώνται καθ' αυτή και δι' αυτή την κοινωνική πολλαπλότητα. Ο κερματισμός του χώρου και του χρόνου ως μορφών της εποπτείας που κομίζει το αναλυτικό / συνδυαστικό σχήμα σκέψης αποδιαρθρώνει, όπως θα δούμε, τη δυνατότητα μίας ολοπαγούς αίσθησης του κόσμου, η οποία να ενσωματώνει τον συνεκτικό ορθολογικό πυρήνα των αξιακών περιεχομένων των κανόνων της κοινωνικής συνύπαρξης και της κοινωνίας ως νεωτερικής².

Με τις κατηγορίες της νόησης, από την πλευρά τους, καθώς δεν έχουμε ένα ανεξάρτητο αντικείμενο του εξωτερικού κόσμου (*Ding an sich* – πράγμα καθ' εαυτό), αποκτούμε μία δυνατότητα να πιστοποιήσουμε τη συμφωνία των κατηγοριών του καθαρού λόγου με τον κόσμο καθ' αυτόν (*an sich*) εφόσον το αντικείμενο είναι οντότητα δοσμένη στο χώρο και στο χρόνο ή άλλως στην εμπειρία. Αντικείμενο στο πλαίσιο αυτό αποκαλούμε μία ενότητα ανεξάρτητη από τη βούλησή μας. Αυτή η ενότητα αντιλήψεων πραγματοποιείται από την κατάληψη (*apperception*) της οποίας κατηγορίες είναι οι *τρόποι*. Η κατηγοριακή αυτή ενοποίηση δεν είναι κάποια αυθαίρετη πράξη της νόησης, αλλά αντιθέτως καθορίζεται από τη φύση των δοσμένων στο χώρο και το χρόνο αντιλήψεων. Η λύση αυτή είναι ιδεαλιστική, με την έννοια ότι η νόηση επιφέρει σε τελευταίο βαθμό την ενότητα των αντικειμένων, είναι ταυτόχρονα και αντικειμενική διότι διακαθορίζεται από τα φαινόμενα που παρέχονται στην εποπτεία. Συνεπώς οι κατηγορίες είναι συστατικά στοιχεία του αντικειμένου, αφού χωρίς αυτές δεν θα υπήρχε. Το αντικείμενο δεν καθιστά την έννοια δυνατή, αλλά η έννοια της ενότητας κάνει το αντικείμενο δυνατό³.

² Το γενικό πλαίσιο των αναλύσεων στο Scott Lash και John Urry, *Economies of Signs and Space*, Sage, 2004. Ειδικότερα Part 3 «Economies of Space and Time», 193-241 και Part 4 «Globalization and Modernity», σελ. 252-314· Frank Webster, *Theories of Information Society*, τις ενότητες «Information and the Idea of an information society», σελ 6-29, «The information society as post-industrialism: Daniel Bell», σελ 30-51 και «Information and postmodernism», 163-192· Mark Poster, *The Second Media Age*, Polity Press, 1995., ειδικότερα την ενότητα «Postmodern Virtualities», σελ 23-42· Νίκος Δεμερτζής, *Πολιτική Επικοινωνία. Διακινδύνευση, Δημοσιότητα, Διαδίκτυο*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2002., ειδικά τα Κεφάλαια 4 «Δημόσιο και Ιδιωτικό στην Κοινωνία του Θεάματος», σελ. 183-278 και κεφάλαιο 6 «Η πολιτική της ταυτότητας στο διαδίκτυο: Δυνητικές εθνοτικές και ψηφιακό έθνος», σελ 389-477· Πέρσα Ζέρη, *Ψηφιακά Δίκτυα, Γνώση και Δημόσια Πολιτική. Τυπικές και άτυπες μορφές διακυβέρνησης του δικτύου των δικτύων*, Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2006, ειδικά τις ενότητες II «Η γνώση στην κοινωνία της Γνώσης. Από τη συνέχεια της εμπειρίας στη συστηματική παραγωγή γνώσης», σελ. 14-60 και IV. Τα ψηφιακά δίκτυα στην κοινωνία της γνώσης σελ. 123-309· Κώστας Γ. Σταμάτης, *Η αβέβαιη «Κοινωνία της Γνώσης»*, Σαββάλας, 2005· Δημήτρης Χαράλαμπος, *Δημοκρατία και Παγκοσμιοποίηση. Η έννοια του πραγματικού ανθρώπου στη Νεωτερικότητα*: Πραγματική αφαίρεση και ορθός λόγος, Ίδρυμα Σάκη Καραγιώργα, 1998, σελ. 191-299.

³ Herman Jean de Vleeschauwer, "Immanuel Kant", Ιστορία της Φιλοσοφίας, Encyclopédie de la Pléiade, μετφ. Κυριάκος Σ. Κατσιμάνης, Μορφωτικό Ίδρυμα της Εθνικής Τράπεζας, β' έκδοση, Αθήνα, 1982. Στο κεφάλαιο «Η υπερβατολογική παραγωγή του καθαρού λόγου» βλπ. τις ενότητες «Οι μορφές της εποπτείας και οι κατηγορίες της νόησης» σελ. 46-49. Αναλυτικά δες επίσης την ενότητα «Intellectual Conditions of the Human Knowledge», (σελ. 115-137), ιδιαίτερα το δεύτερο μέρος «Human Knowledge and its Conditions» στο Henry E. Allison, *Kant's Transcendental Idealism. An Interpretation and Defence*, Yale University Press, New Haven London, 1983. Ορισμένες διασαφίσεις οι οποίες βεβαίως δεν εξαντλούν την ανάλυση των εννοιών: στην καντιανή γλώσσα η εποπτεία είναι η άμεση και γενική αναπαράσταση ενός αντικειμένου η οποία μπορεί να είναι είτε εμπειρική είτε καθαρή, *a priori*. Οι κατηγορίες είναι οι δώδεκα καθαρές και πιο βασικές έννοιες της διάνοιας, μέσω των οποίων οι κρίσεις είναι δυνατόν να εφαρμόζονται σε αντικείμενα και σύμφωνα με τις οποίες δομούνται οι εμπειρικές έννοιες. Στην κοινωνική αναπαραγωγή της γνώσης οι αναγκαίες συνθήκες δυνατότητας της (γνωσιμότητα) απορρέουν από την αισθητικότητα, δηλαδή την ικανότητα του υποκειμένου να προσλαμβάνει παραστάσεις από τον κόσμο και να έχει την κατ' αίσθηση εμπειρία

Συναφώς με την καντιανή περιγραφή της σχέσης υποκειμένου, νοείν και κοινωνικού κόσμου επί της οποίας θεμελιώνεται η έννοια της αυτονομίας του ατόμου ως προσώπου είναι δυνατόν να καταγράψουμε τις δύο πηγές αμφισβήτησης του καρτεσιανού υποκειμένου. Περιεκτικά, η αδυναμία κατηγορικής ενοποίησης των αντικειμένων του κοινωνικού κόσμου κερματίζει την εμπειρία και οδηγεί σε σύγχυση και νοηματική αυθαιρεσία· από αυτό έπεται ο *συγκερασμός γνωστικών και βουλητικών ενεργημάτων* διά της άρνησης της οποίας αντικειμενικής υπόστασης του πραγματικού ήτοι της αυτονομίας των αντικειμένων από τη βούληση ενός εκάστου υποκειμένου (με χαρακτηριστικότερη τη σχετικιστική θέση για την άνευ ετέρου κοινωνικά προσδιορισμένη μορφή της κοινωνικής γνώσης ως αποθέωση του προοπτικισμού).

Εν συνόψει, στο αστικό σχήμα σκέψης ιδεατά το κανονιστικό περιεχόμενο των θεσμών της πολιτικής δημοσιότητας καταλαμβάνει (ως αναζήτηση του ορθού, ήτοι του περιεχομένου της φιλελεύθερης αρχής) το πεδίο εναρμόνισης των αντιτιθέμενων κοινωνικών συμφερόντων, τη μόρφωση της γενικής βούλησης (*volonté générale*) διά της οποίας σκοπείται η υλοποίηση του γενικού συμφέροντος (*intérêt général*). πρόκειται ως γνωστόν για κεντρική θέση της κλασικής θεωρίας της Δημοκρατίας και βάσει αυτής οι θεσμοί της δημοσιότητας απέκτησαν συνταγματική περιωπή. Στη μαζικοδημοκρατική μεθερμηνεία της φιλελεύθερης αρχής, η εξισορρόπηση αυτή, καθώς θεωρητικά δεν υφίσταται κάποιος κανονιστικός πυρήνας στο πεδίο της πολιτικής δημοσιότητας (όπως θα δούμε, το αγαθό ως μία συγκεκριμένη εννοιολόγηση του νοήματος του κοινωνικού δεσμού προηγείται του ορθού, του δικαιώματος), θεωρείται ότι επιτυγχάνεται, σε αδρές γραμμές, με τη μεταφορά της απρόσωπης λειτουργίας της αγοράς στο πεδίο του κοινωνικού διά της αυθόρμητης τάξης.

II

Παρουσιάζονται τα θεμέλια του δικαιώματος του λόγου και της συνείδησης και της συνεπόμενης εγγύησης της ελεύθερης λειτουργίας του τύπου ως θεσμού μέσα από τη διαμόρφωσή τους στο πλαίσιο του αστικού σχήματος σκέψης. Οι λοκιανές ρίζες κατά τη θέσπιση του δικαιώματος είναι ευδιάκριτες⁴. Εκκινώντας από τη νομική δομή του δικαιώματος στην ελευθερία

(ικανότητα να παράγει εποπτείες) και από τη διάνοια, δηλαδή την ικανότητα που του επιτρέπει να διαμορφώνει και να χρησιμοποιεί έννοιες. Η αισθητικότητα είναι προικισμένη με δύο a priori καθαρές μορφές εποπτείας, του χώρου και του χρόνου, ενώ η διάνοια είναι προικισμένη με a priori κατηγορίες. Συνοπτικά, αντί άλλων, η καντιανή θεώρηση στην ενότητα «The Necessity of synthesis», σελ. 140-144 στο Allison *Kant's Transcendental Idealism. An Interpretation and Defense*, Yale University Press, New Haven – London, 1985. Οι βασικοί ορισμοί της εποπτείας και των κατηγοριών της νόησης: Kant I. Critique of Pure Reason, μτφ. και επιμ. Paul Guyer και Allen W. Wood, Cambridge University, 1998. Πιο συγκεκριμένα: Την ενότητα III. On the division of general logic into analytic and dialectic (σελ. 197-199), στην ενότητα I «Transcendental doctrine of elements»· δεύτερο μέρος, ενότητες III και IV όπου παρουσιάζεται η υπερβατολογική λογική, & 15- & 16 «Of the deduction of the Pure Concepts of the Understanding»· ενότητες «Transcendental deduction of the pure concept of the Understanding» και «On the original-synthetic unity of apperception». Η παραγωγή μίας περιεκτικής και ενοποιημένης αίσθησης του κόσμου περιλαμβάνεται στην καντιανή υπερβατολογική οπτική: Παρά την επιμονή του για την αναλυτική λειτουργία της αρχής της αναγκαίας ενότητας ή ταυτότητας της κατάληψης (apperception), ο Kant, επίσης, θεωρεί ότι αυτή η αρχή δεν είναι άγονη. Υποστηρίζει ότι μπορεί να παραχθεί από την ιδέα σύνθεσης μίας δεδομένης πολλαπλότητας! αυτή η εν τω γίγνεσθαι ταυτότητα της κατάληψης (apperception), μίας πολλαπλότητας η οποία δίδεται διαισθητικά περιλαμβάνει μια σύνθεση των αναπαραστάσεων. Συνολικά για τον υπερβατολογικό ιδεαλισμό του Kant μία περιεκτική ανάλυση περιλαμβάνεται στο Henry E. Allison, *Kant's Transcendental Idealism*. Κυρίως στο δεύτερο μέρος «Human Knowledge and its Conditions» (σελ. 63-115) και κυρίως στην υποενότητα «The Intellectual Conditions of Human Knowledge». Για καλύτερη κατανόηση των εννοιών δεξ Otfried Höffe, Immanuel Kant, μετάφραση: Marshall Farrier, State University of New York Press, 1994. Συγκεκριμένα: Part II «What Can I Know – The Critique of Pure Reason», σελ. 21-107 και Part III «What Ought I to Do? – Moral and Legal Philosophy», (σελ. 139-167).

⁴ Χαρακτηριστική εφαρμογή των λοκιανών αρχών βρίσκουμε στις περίφημες Επιστολές του Κάτωνα (Cato's Letters) δοκίμια που γράφτηκαν από τους Βρετανούς συγγραφείς John Trenchard and Thomas Gordon στο διάστημα 1720 – 1723 με το ψευδώνυμο του διάσημου ρήτορα Κάτωνα (95-46 π.Χ.). Οι επιστολές θεωρούνται ότι αποτελούν επιτομή του αγγλικού φιλελευθερισμού που γεννήθηκε από τους κόλπους του προτεσταντισμού (το Κόμμα της Κοινοπολιτείας, *Commonwealth Party*). Τα 144 δοκίμια δημοσιεύθηκαν αρχικώς στη *London Journal* και ακολούθως στη *British Journal* και σε αυτά ασκείτο κριτική στη διαφθορά και στην ανηθικότητα του πολιτικού συστήματος της Γηραιάς Αλβιώνας και προειδοποιούσαν για τον διαρκή κίνδυνο της τυραννίας. Οι επιστολές συγκεντρώθηκαν και εκδόθηκαν σε ένα τόμο υπό τον τίτλο *Essays on Liberty, Civil and Religious* και η επιρροή τους

του λόγου, ο Δαγτόγλου επισημαίνει ότι οι (κοινότοποι) χαρακτηρισμοί του τύπου ως οργάνου και φορέα της κοινής γνώμης είναι από την άποψη της συνταγματικής θεωρίας αδόκιμοι. Υιοθετεί συναφώς τη μιλιανή θέση όσον αφορά την προτεραιότητα της αρχής της ελευθερίας, επισημαίνοντας ότι η εκνομίκευση μίας έννοιας της κοινωνιολογίας, όπως αυτή της κοινής γνώμης, καθίσταται προβληματική διότι δεν είναι δυνατόν εντός της συνταγματικής τάξης μία ορισμένη συγκυριακή αντίληψη περί του δημόσιου αγαθού να ορίσει το πλαίσιο άσκησης μίας ελευθερίας· και, επιπλέον, η ίδια η έννοια της κοινής γνώμης αποτελεί στο πλαίσιο αυτό ένα θεωρητικό πλάσμα με λειτουργία στο συγκεκριμένο πεδίο των κοινωνικών και πολιτικών επισημάτων⁵. Ήτοι, κατά τη νομικο-πολιτική εξέταση του περιεχομένου του δικαιώματος παράγεται στη λογική του και την ηθική του διάσταση το κανονιστικό πλαίσιο της μετάβασης από την έννοια του δικαιώματος (του ορθού, του Right στη γλώσσα του Rawls) στη διαδικασία μόρφωσης της *volonté générale* στο πλαίσιο μίας θεώρησης του δημοκρατικού φαινομένου στη ρεπουμπλικανική του ερμηνεία. Συνεπώς, θεωρήσεις περί «συμφερόντων» και «επιρροής» οι οποίες δεν εμπεριέχουν τις συγκεκριμένες μορφές, ποιότητες και μηχανισμούς επίτευξης των κοινωνικών συναινέσεων κρίνονται ατελέσφορες ως προς την κανονιστική τους αξία όσον αφορά την αντιμετώπιση των φαινομένων αποκανονιστικοποίησης του δημόσιου λόγου και των ενημερωτικών διαδικασιών στο πλαίσιο των συστημάτων των μέσων.

Οποιαδήποτε εννοιολόγηση του δημόσιου αγαθού το οποίο απορρέει από την άσκηση του δικαιώματος, όσο και εάν αυτό φαίνεται εκ πρώτης όψεως θεμιτό όσον αφορά τη λειτουργία της ελευθερίας του τύπου στο πλαίσιο της δημοκρατικής τάξης, εάν προηγηθεί του δικαιώματος, δρα αναγκαστικά αναιρετικά ως προς αυτό. Σύμφωνα με την αρχή του Rawls, «*the right is primary to the good*», δηλαδή *το αγαθό έπεται λογικά και ηθικά της άσκησης του δικαιώματος*⁶. Αυτή η θέση εκφράζει τη μιλιανή αρχή της ελευθερίας, η οποία εγγυάται το απαραβίαστο μίας σφαίρας αυτονομίας τόσο από τα ενεργήματα της συνεστημένης εξουσίας όσο και από την κυρίαρχη στην εκάστοτε ιστορική συγκυρία ερμηνεία του αγαθού στο πεδίο του κοινωνικού. Η θεσμική εγγύηση αυτής της σφαίρας συνάπτεται στο λογικό και στον ηθικό άξονα με τη φιλελεύθερη θέση όσον αφορά την προτεραιότητα του ατόμου έναντι της πολιτικής κοινωνίας, η οποία άλλωστε θεμελιώνει τη διάκριση μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού.

Εάν, εν προκειμένω, το προστατευόμενο δημόσιο αγαθό είναι ο απρόσκοπτος δημόσιος διάλογος με αντικείμενο τα ζητήματα δημοσίου ενδιαφέροντος και στόχο τη μόρφωση της γενικής

ήταν τέτοια ώστε το 1755 ήδη είχε πραγματοποιήσει έξι εκδόσεις. Μία γενιά αργότερα τα ιδεώδη που εκφράζονταν σε αυτά τα δοκίμια επηρέασαν τους πρωτεργάτες της Αμερικανικής Επανάστασης. John Trenchard και Thomas Gordon, *Essays on Liberty, Civil and Religious, and Other Important Subjects*. Επιμέλεια – σχόλια, Ronald Hamowy, 4 τόμοι, Indianapolis, Liberty Fund, 1995. Δες επίσης μεταξύ άλλων *American Heritage Dictionary of American Quotations*, συλλογή και σχολιασμός Margaret Miner και Hugh Rawson. New York: Penguin Books, 1997. Bailyn, Bernard και John B. Hench, (επιμ.) *The Press and the American Revolution*, Northeastern University Press, 1980. Neil H. Cogan (επιμ.) *The Complete Bill of Rights: The Drafts, Debates, Sources, and Origins*, Oxford University Press, 1997.

⁵ Π.Δ. Δαγτόγλου, *Ατομικά Δικαιώματα*, β' αναθεωρημένη έκδοση, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2005, &669 και &670 σελ. 550-552.

⁶ John Rawls, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, Επίμετρο: Κωνσταντίνος Παπαγεωργίου, Επιμέλεια: Ανδρέας Τάκης, Μετάφραση: Φ. Βασιλογιάννης, Β. Βουτσάκης, Φ. Παιονίδης, Κ. Παπαγεωργίου, Ν. Στυλιανίδης, Α. Τάκης, Εκδόσεις Πόλις, γ' έκδοση, 2003, εφεξής: Θεωρία. Κυρίως το Δεύτερο Μέρος, Θεσμοί, Κεφάλαιο IV, «1ση Ελευθερία», σελ. 237-299, Κεφάλαιο VI, «Καθήκον και Υποχρέωση», σελ. 388-455. Μέρος Τρίτο, Στόχοι, Κεφάλαιο VIII, «Το αγαθό ως ορθολογικότητα» σελ. 457- 511 και ειδικότερα τις ενότητες «Διαβουλευτική Ορθολογικότητα» (σελ. 479) και «Η εφαρμογή του αγαθού σε πρόσωπα», (σελ. 498). Επίσης, Κοσμάς Ψυχοπαίδης, *Κανόνες και Αντινομίες στην Πολιτική*, Πόλις, 1999, «Φυσικό Δίκαιο και Πολιτική Θεωρία» σελ. 40 κ.ε. και «Οι κανονιστικές θεμελιώσεις της θεωρίας της Δημοκρατίας», σελ. 530 κ.ε. Δημήτρης Χαραλάμπης, «Οι έννοιες του Δημόσιου Αγαθού και του Συμφέροντος εις την Κανονιστική Πολιτική Θεωρία και οι Επιπτώσεις της Απορρύθμισης, Ανάπτυξη εισηγήσεων στο Διεπιστημονικό Φροντιστήριο 2008/2009, «Αγαθό, συμφέρον και δίκαιο», Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη ενότητα V. Η οργανική σχέση ελευθερίας και ισότητας και η διεύρυνση των δικαιωμάτων, σελ. 159-165

βούλησης, πηγή της ύπαρξής του είναι το ίδιο το ατομικό δικαίωμα, η απαραίτητη πάντοτε «ανοικτότητα των διαύλων» της κοινωνικής επικοινωνίας. Το αξιακό περιεχόμενο του αγαθού (δηλαδή, ο απρόσκοπτος δημόσιος διάλογος) δεν είναι δυνατόν να διαμορφωθεί δίχως την εγγύηση της άσκησης του δικαιώματος (της ισχύος της ελευθεριακής αρχής) το οποίο και αποτελεί και τη «μήτρα» της παραγωγής του. Εάν ο ορισμός του αγαθού προηγηθεί της προστασίας του δικαιώματος, τότε έχουμε έναν περιορισμό του δικαιώματος αναιρετικό του περιεχομένου τού προς προστασία αγαθού: απλώς θα σήμαινε ότι προκαταλαμβάνουμε το περιεχόμενο του ελεύθερου διαλόγου – γεγονός πρώτον λογικά άτοπο και δεύτερον πολιτικά επικίνδυνο. Εν γένει η άσκηση του ατομικού δικαιώματος αποτελεί προϋπόθεση για την ύπαρξη και την απόλαυση του εν λόγω δημόσιου αγαθού.

Οι ιδέες της ελευθερίας του τύπου (αρχικώς, και αργότερα του δικαιώματος της ραδιοηλεκτρονικής εκπομπής) και της ισοτιμίας ως προς την προστασία τους των γνώμων είναι προφανές ότι υφίστανται πλήγμα από τη θεμελίωση ενός ατομικού δικαιώματος του πληροφωρείν / πληροφωρείσθαι (ενεργητική και παθητική μορφή) διά του τύπου, εξαιτίας της προφανούς ανισομέρειας μεταξύ όσων ασκούν ενεργητικά το δικαίωμα και όσων κάνουν παθητική χρήση. Δεν μπορούν, όμως, με λογική απαγωγή, όπως θα δούμε, να συναχθούν αξιώσεις και κανόνες οι οποίοι να αφορούν την οργάνωση και τη λειτουργία του τύπου, δηλαδή να διαμορφωθούν ως ρυθμιστικοί κανόνες ορισμένα εμπράγματα καθήκοντα οι οποίοι να εισαχθούν στην έννομη τάξη. Άλλωστε, στην εποχή των ψηφιακών επικοινωνιών η διεκδίκηση αντίστοιχων καθηκόντων υπό μία έννοια θα ισοδυναμούσε και με θεσμικό ανορθολογισμό λόγω της αποκεντρωμένης και διαδραστικής δομής του συστήματος παραγωγής περιεχομένου⁷.

Στο πεδίο του τύπου και εν γένει της αστικής δημοσιότητας, το ιδεώδες υπήρξε η αρμονική συνύπαρξη της φιλελεύθερης αρχής (ελευθερία έναντι της κρατικής εξουσίας με την αποθετική έννοια) και της δημοκρατικής αρχής (αξίωση ίσης συμμετοχής στην άσκηση της κρατικής εξουσίας ή ίσο πολιτικό δικαίωμα). Το κανονιστικό περιεχόμενο της θεσμικής ελευθερίας της δημοσιότητας εντάσσεται κατά το συσχετισμό του με το δημοκρατικό φαινόμενο στον άμεσο σύνδεσμο μεταξύ των δύο βασικών στοιχείων που το χαρακτηρίζουν: *τον ελεύθερον ανταγωνισμού των ιδεών και των συμφερόντων (α) και της δημοσιότητας του πολιτικού βίου (β)*⁸.

Ανταγωνισμός ιδεών και συμφερόντων

(α) Πρώτον, το σημείο που η δημοκρατική αρχή καθιστά συνδέεται διαλεκτικά με την αρχή της ελευθερίας είναι ο *απρόσκοπτος ανταγωνισμός των ιδεών και συμφερόντων*. Ο εν λόγω ανταγωνισμός δεν επιτάσσεται απλώς από την αρχή της αυτοκυβέρνησης και τη δημοκρατική τάξη, όπως η καθολική ψήφος ή η ισότητα των δημοσίων βαρών, αλλά το ίδιο το δημοκρατικό φαινόμενο λαμβάνει σάρκα και οστά ουσιαστικά μέσα από τον ανταγωνισμό αυτόν, ο οποίος πα-

⁷ Νίκος Αλιβιζάτος, *Κράτος και Ραδιοηλεκτρονική. Η θεσμική διάσταση*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα 1986, σελ 15 κ.ε. και σελ. 69 κ.ε. Χαράλαμπος Ανθόπουλος, *Νέες Διαστάσεις των θεμελιωδών δικαιωμάτων*, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2001 τις ενότητες «Το δικαίωμα για πλουραλιστική πληροφόρηση: Συνταγματικές όψεις», σελ.12-44 και «Η τηλεοπτική επιχείρηση μεταξύ πλουραλισμού και ανταγωνισμού», 45-102. Ευάγγελος Βενιζέλος, *Η ραδιοηλεκτρονική έκρηξη. Συνταγματικά πλαίσια και νομοθετική επιλογή*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1989, σελ. 133, επ. Γιάννα Π. Κική, *Η ελευθερία των οπτικοακουστικών μέσων* (υπό το πρίσμα της αναθεώρησης του 2001), Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2003. Σελ 9-46. Γεώργιος Κουμάντος, *Ελευθερία και Ποιότητα στα μέσα μαζικής ενημέρωσης*, *Το Σύνταγμα*, 1975, 155 (159) και Αθανάσιος Τσεββάς, *Το συνταγματικό πλαίσιο λειτουργίας της ιδιωτικής λειτουργίας της ιδιωτικής τηλεόρασης*, *Το Σύνταγμα* 1987, 705 (706). Π. Ζέρη, *Τηλεόραση Χωρίς Σύνορα*, Από την ελευθερία της επικοινωνίας στην οικονομική ελευθερία της παροχής υπηρεσιών και της εγκατάστασης, *Νομικό Βήμα*, 37 (1989) 692.

⁸ Δες Δαγτόγλου, *Ατομικά Δικαιώματα*, τόμος Α' ό.π. ενότητα «IV. Η δημοκρατική αρχή και η ουδετερότητα της ραδιοηλεκτρονικής», &900-902, σελ. 713-717.

ράγει τη διττή ιδιότητα του ιδιώτη/ πολίτη – αυτονομία του πολίτη στην υλική της και τη συνειδησιακή της διάσταση με τους όρους του μιλιανού φιλελευθερισμού. Το άτομο που σκοπεύει την υλοποίηση των ιδιωτικών του συμφερόντων (ο *bourgeois*) συνάπτεται σημασιολογικά με την ιδιότητά του ως πολίτη (citoyen) ο οποίος συμμετέχει ενεργά στη διαμόρφωση της γενικής βούλησης ως μέλος του πολιτικού σώματος, του νεωτερικού Δήμου. Οι αντιτιθέμενες ιδέες περί του αγαθού ανταγωνίζονται για την επικράτησή τους στη αγορά των ιδεών (marketplace of ideas) διά της ενεργού συμμετοχής των αυτοκυβερνώμενων πολιτών. Το περιεχόμενο των εν λόγω ιδεών παράγεται σε συνθήκες ανταγωνισμού συμφερόντων τον οποίο τίκει η λειτουργία της οικονομίας της αγοράς και καθορίζει το πλαίσιο του πολιτικού ανταγωνισμού, θέτοντας τα κεντρικά πολιτικά διλήμματα στα οποία η εκλογική διαδικασία καλείται να δώσει απαντήσεις μέσω της αριθμητικής διαμόρφωσης της σχέσης πλειοψηφίας/μειοψηφίας.

Μέσω της μορφής την οποία λαμβάνει η δημόσια διαβούλευση, όπως αυτή διαμορφώνεται ιστορικά στις συνθήκες κοινωνικής επικοινωνίας, διά της πολιτικής λειτουργίας του τύπου καθορίζεται το ίδιο το περιεχόμενο του δημοκρατικού πολιτεύματος ως συγκεκριμένης ιστορικά μορφής πολιτικής κυριαρχίας. Εάν αυτός απολέσει τον ειδοποιό δημοκρατικό του χαρακτήρα, ακόμη και εάν διατηρηθεί το διαδικαστικό πλαίσιο της δημοκρατίας (κοινοβούλιο, κόμματα, διενέργεια εκλογών κ.ά.) είναι βέβαιο ότι θα καταρρεύσει το πολιτικό ως τόπος του Δικαίου, ως αξιακός πυρήνας της δημοκρατικής τάξης – σε αυτό το σημείο συνάπτεται η δημοκρατική με τη φιλελεύθερη αρχή⁹.

Στο πεδίο της ελευθερίας του λόγου και της συνείδησης συναντώνται κατ' αυτό τον τρόπο λειτουργικά οι τυπικές προϋποθέσεις της φιλελεύθερης δημοκρατίας με το περιεχόμενό της. Και εξ αυτού, το δικαίωμα συμμετοχής στη διαμόρφωση της πολιτικής βούλησης του λαού σε μία ζώσα δημοκρατία εκδηλώνεται όχι μόνον τύποις και διαδικαστικά με τη συμμετοχή στις εκλογικές διαδικασίες διά της ψήφου, αλλά ιδιαίτερα με την αλληλεπίδραση του πολιτικού σώματος ως Δήμου στη διαρκή διαδικασία διάπλασης της κοινής γνώμης. Η ίδια άλλωστε η μορφή της πολιτικής κυριαρχίας δεν αυτο-νομιμοποιείται απλώς διά της τυπικής ισχύος των διαδικασιών, αλλά θεμελιώνεται στις ρωσιλιανές αρχές της *νομιμότητας* και της *δημόσιας δικαιοσύνης* (το κανονιστικό περιεχόμενο των οποίων παρουσιάζεται στη σχετική ενότητα).

Με την ενεργητική άσκηση της ελευθερίας του λόγου και του τύπου ως αποθετικού δικαιώματος καθιερώνεται και ως ατομικό δικαίωμα, αλλά και ως πυρήνας του θεσμού του τύπου ότι βασική αρχή της δημοκρατίας ως πολιτικού συστήματος δεν είναι η *ex cathedra* απόφαση, αλλά η επίρρωση των χομπσιανού τύπου συνθηκών ειρήνευσης με την άρση της βίας ως νομιμοποιημένης κοινωνικής πρακτικής: κεντρικές πολιτικές αξίες είναι οι διαδικασίες της πειθούς, η καντιανή ελευθερη δημόσια χρήση του ορθού λόγου: ο λόγος και ο αντίλογος, η αντιπαράθεση διά επιχειρημάτων, η ελευθερία του μεταπείθεσθαι και του μεταπείθειν ακόμη και η ελευθερία του πλανάσθαι (γιατί όπως γνωρίζουμε την «ελευθερία» του πρεσβεύειν την «ορθή» κατά την κρίση των κρατούντων άποψη κανένα ολοκληρωτικό καθεστώς δεν την αρνήθηκε ποτέ). Πρόκειται εν πολλοίς για το αίτημα *κυριαρχίας της ισχύος των επιχειρημάτων έναντι των επιχειρημάτων της ισχύος*.

Ως γνωστόν, συναφή και παράγωγα με το δικαίωμα της ελευθερίας του λόγου είναι και τα

⁹ Δημήτρης Χαραλάμπης, «Η συγκρότηση του πολιτικού ως τέλος, αλλά όχι και ως έσχατον του κανονιστικού εγχειρήματος της Νεωτερικότητας», Ανάτυπο εισηγήσεων στο Διεπιστημονικό Φροντιστήριο 2006/2007, «Σκοπός, τελεολογία και δίκαιο», Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, σελ. 297-303.

δικαιώματα της συναθροίσεως και της ανάπτυξης πολιτικής δράσης, η θρησκευτική ελευθερία, όπως και η γενική ελευθερία ανάπτυξης της προσωπικότητας και συμμετοχής στην οικονομική και πολιτική ζωή. Ακόμη σαφέστερα απ' ό,τι στα ατομικά δικαιώματα, η επιταγή του ανταγωνισμού των ιδεών προκύπτει από τη συνταγματική πρόβλεψη του κομματικού ανταγωνισμού· προπάντων δε από την ουσία του Κοινοβουλευτισμού η οποία υποτυπώνει την αρχή του κυβερνάν διά του διαλόγου σε αντιδιαστολή με μορφές κατεξουσίασης που θεμελιώνονται στην άσκηση βίας και την υποταγή στις επιταγές της ισχύος. Το κοινοβουλευτικό σύστημα, άλλωστε, συνιστά τη θεσμοποιημένη μορφή του ανταγωνισμού των ιδεών και συμφερόντων στο πλαίσιο της αστικής δημόσιας σφαίρας.

Η συνθήκη της δημοσιότητας

(β) Ο έτερος πυρήνας του δημοκρατικού πολιτεύματος είναι η *δημοσιότητα του πολιτικού βίου*. Το επίπεδο και η ίδια η επίτευξη του πολιτικού ανταγωνισμού και η συνειδητή άσκηση του εκλογικού δικαιώματος εκ μέρους του νεωτερικού Δήμου εξαρτώνται σε μείζονα βαθμό από τη δημοσιότητα του πολιτικού βίου, ήτοι τη δημοσιοποίηση και την ενδελεχή κρίση των ενεργειών της εκάστοτε εξουσίας. *Ο πολιτικός ανταγωνισμός και η δημοσιότητα του πολιτικού βίου καλλιεργούν, ενεργοποιούν και εξαναγκάζουν την πραγματοποίηση αλλήλων*. Η δημοσιότητα επιτελεί τη λειτουργία της ρουσσωικής *ορατότητας*, αλλά και ταυτόχρονα ελέγχου της εξουσίας διά της κριτικής ισχύος της δημόσιας σφαίρας: μόνον όταν είναι πλήρης, εκπληρώνει το τεθέντα σκοπό της, αλλιώς εκφυλίζεται σε μονομερή προπαγάνδα αίροντας της συνθήκες συλλογικής και ατομικής αυτονομίας¹⁰. Η ρουσσωική καταγωγής έννοια της ορατότητας και της λογοδοσίας εκ μέρους της εξουσίας απορρέει από τη νεωτερική αντίληψη του πολίτη ως υποκειμένου δικαίου και εν γένει φορέα της υπέρτατης συντακτικής ισχύος. Πυρήνας των πολιτικών υποχρεώσεων είναι, λοιπόν, η ενεργός συμμετοχή στη μόρφωση της γενικής βούλησης με την έννοια του δημοκρατικού κοινού ως νεωτερικού Δήμου.

Ταυτόχρονα και στο επίπεδο των θεσμών της δημοσιότητας μπορούμε να εντοπίσουμε ερείσματα προκειμένου να θεμελιωθεί ένα ηθικό δικαίωμα/υποχρέωση το οποίο κείται πέραν των νομικών εγγυήσεων της ελευθερίας του τύπου (της χομπσιανού τύπου απουσίας εμποδίων). Το δημόσιο συμφέρον το οποίο αναγνωρίζεται στη λειτουργία του τύπου ως θεσμού μπορεί να μην τίκτει συγκεκριμένα οργανωτικά ή άλλα καθήκοντα ως προς το περιεχόμενό του αλλά υποστηρίζεται ότι περιλαμβάνει την κανονιστική συνάφεια με τα ίδια τα περιεχόμενα του δημο-

¹⁰ Για τις έννοιες της ορατότητας και του δημόσιου λόγου στο έργο του Jean -Jacques Rousseau δες Σωτήρης Βανδώρος, *Σιωπηλό Βλέμμα. Για την πολιτική θεωρία του Ρουσσώ*, Εκδόσεις Σαββάλας, 2013. Το ότι ασχολείται με το ζήτημα της «αυθεντικής επικοινωνίας» οδηγεί το συγγραφέα να προτάσει το ζήτημα του βλέπειν και του ομιλείν εν σχέσει με τον πολιτικό δεσμό. Χαρακτηριστικά, η ενότητα του πρώτου μέρους «Η δημοσιότητα καταστρέφει την αυθεντική έκφραση», (σελ. 137-155), και η ενότητα του δεύτερου μέρους «(Μη) διαβουλεύεσθαι στην Πολιτεία του Κοινωνικού Συμβολαίου» (σελ. 269-331), ειδικότερα «Η δημόσια χρήση του λόγου» (279-282). Για τα ζητήματα αυτά ενδεικτικά: Macpherson, *The Real Word of Democracy*, Oxford, Oxford University Press, 1998 και Quentin Skinner, *The Foundations of Modern Politics*, 2 τόμοι, Cambridge University Press, γ' έκδοση, 1991. Επίσης, Γιώργος Σακαντιάρης, Ζαν-Ζακ Ρουσσώ. *Ο φιλόσοφος της πεφωτισμένης δημοκρατίας*, εκδόσεις Πόλις, 2012, ειδικά την ενότητα «Η κατάρρευση του αμεσοδημοκρατικού μοντέλου» (σελ. 34-38). Γιώργος Μανιάτης, *Το Πρόσωπο και το Προσωπείο. Ο Ρουσσώ και η αναζήτηση της αυθεντικής επικοινωνίας*, Αθήνα, Στάχυ 2000· Andrew Levine, *Η γενική βούληση. Ρουσσώ, Μαρξ, Κομμουνισμός*, Στάχυ, Αθήνα 2000. Δες έκτο κεφάλαιο «το φιλελεύθερο κράτος και το τελευταίο κράτος», (σελ. 161-188). Συναφώς με αυτή την προβληματική Hanna Arendt, «What is Authority», στο *Between Past and the Future*, Penguin, Νέα Υόρκη, 1977, σελ. 91-141 και Κοσμάς Ψυχοπαίδης, «Οι Εξομολογήσεις του J.J. Rousseau. Στοχασμοί πάνω στον αλλοτριωμένο βίο», επίλογος στο Ζ.Ζ.Ρουσσώ, *Οι εξομολογήσεις*, τομ. β' μτφ. Α. Παπαθανασοπούλου, Αθήνα, Ιδέογραμμα, 1997, σελ. 397-420. Το ζήτημα της αυθεντικότητας επεξεργάζεται ο Sennet, στο *Η τυραννία της οικειότητας. Ο δημόσιος και ιδιωτικός βίος στο δυτικό πολιτισμό*, μτφ. Γ.Ν. Μερτίκας, επιμ. Γ. Λυκαριδόπουλος, Νεφέλη, Αθήνα, 1999. Δες ενότητες «Το κατηγορητήριο του Rousseau για την πόλη ως θέατρο» και «Οι προφητείες του Rousseau» (σελ. 153-170).

κρατικού πολιτεύματος· στην περίπτωση λοιπόν του τύπου ως θεσμού μπορούμε να πούμε ότι παράγεται δευτερογενώς και μόνον μία ηθική υποχρέωση – εξ αυτού, το δικαίωμα σε έναν δημοκρατικό τύπο συνιστά ηθικό δικαίωμα του κοινού. Του κοινού όχι ως αδιαφοροποίητη μάζα καταναλωτών ενημερωτικών προϊόντων, αλλά ως το σύνολο των ιδιωτών/πολιτών που συγκροτούν το πολιτικό σώμα ως νεωτερικός Δήμος. Με βάση, άλλωστε, αυτή την ηθική υποχρέωση των ενεργητικών φορέων της δημοσιότητας είναι δυνατόν να κάνουμε λόγο για την ανάγκη διαμόρφωσης ενός κανονιστικού πλαισίου με αντικείμενο το δημόσιο λόγο και τις ενημερωτικές αξίες στο πεδίο της δημοσιότητας.

Η στάθμιση υπέρ του ορθού και δημοκρατική τάξη

Βάσει της αναφερθείσας ρωσλιανής θέσης όσον αφορά την προτεραιότητα του ορθού έναντι του αγαθού στο φιλελεύθερο υπόδειγμα η ελευθερία της σκέψης και της συνείδησης, η προσωπική ελευθερία και οι ατομικές ελευθερίες εν γένει θα πρέπει να σταθμίζονται υψηλότερα ή διαφορετικά δεν θα πρέπει να θυσιάζονται εν όψει της πολιτικής ελευθερίας· στην ελευθερία, δηλαδή, κάποιος να συμμετέχει ισότιμα στον πολιτικό βίο. Ακολουθώντας τις εν λόγω αρχές, κάθε επιμέρους ελευθερία είναι δυνατόν να εξηγηθεί με βάση τρία στοιχεία: *τα υποκείμενα δράσης που είναι ελεύθερα, τις δεσμεύσεις και τους περιορισμούς από τους οποίους είναι ελεύθερα και, τέλος, αυτό που είναι ελεύθερα να πράξουν ή να μην πράξουν*. Συνεπώς, η γενική περιγραφή μίας ελευθερίας λαμβάνει την ακόλουθη μορφή: *ένα πρόσωπο είναι ελεύθερο (ή δεν είναι) από κάποιο εμπόδιο (ή σύνολο εμποδίων) να πράξει (ή να μην πράξει) κάτι*. Τα υποκείμενα της ελευθερίας μπορεί να είναι έτσι φυσικά ή νομικά πρόσωπα ενώ τα εμπόδια εκκινούν με καθήκοντα και απαγορεύσεις που ορίζονται διά νόμου (όπως νόμος ορίζει, κατά την τυπική έκφραση) και καταλήγουν στην καταναγκαστική επιρροή της κοινής γνώμης και των κοινωνικών πιέσεων¹¹. Ο ορισμός της αστικής ελευθερίας βρίσκεται σε νοηματική σύζευξη με τη χομπσιανή εννοιολόγηση της ατομικής και συλλογικής ελευθερίας: «Λέγοντας ελευθερία, εννοούμε την απουσία εξωτερικών εμποδίων»¹², μας λέει, θέση που απηχεί την καρτεσιανή επιστημολογία και το μηχανιστικό ανθρωπολογικό υπόδειγμα βάσει του οποίου «όταν ένα σώμα τεθεί σε κίνηση, θα κινείται αιώνια παρεκτός και εάν κάτι άλλο το εμποδίσει» (σελ. 87). Συνδέεται, λοιπόν, με τη συγκρότηση της αστικής ατομικότητας, του καντιανού προσώπου, καθώς από κοινού με την ιδιοκτησία συνιστούν το αμυντικό πλαίσιο, υλικό και άυλο, προστασίας και νοηματοδότησής της και απορρέει από τον τυπικά ορθολογικό χαρακτήρα του συστήματος των δικαιωμάτων και του κράτους δικαίου. Με βάση τον παραπάνω ορισμό, τα υποκείμενα του δημόσιου λόγου είναι ελεύθερα καταναγκασμών όσον αφορά τη διατύπωση των γνώμών τους, με την επιφύλαξη πάντοτε της τήρησης των νόμων του κράτους¹³.

Επάγεται, λοιπόν, ότι κάθε ελευθερία συνδέεται με συγκεκριμένα καθήκοντα και υποχρεώσεις. Τα *καθήκοντα* των φορέων του δημόσιου λόγου ορίζονται από το θετικό νομικό πλαίσιο που αφορά είτε τη μορφή πραγμάτωσης της ελευθερίας (τις διαδικασίες του δημόσιου λόγου) είτε το περιεχόμενο (με τη νομική σημασία του τι είναι ηθικά και πολιτικά επιτρεπτό να ειπωθεί

¹¹ J. Rawls, *Θεωρία* ό.π. σελ. 245.

¹² Thomas Hobbes, *Λεβιάθαν ή Ύλη, Μορφή και Εξουσία μίας Εκκλησιαστικής και Λαϊκής Κοινότητας*, εισαγωγή Αιμίλιος Μεταξόπουλος, μτφ: Γρ. Πασχαλίδης - Αιμ. Μεταξόπουλος, Αθήνα, Εκδόσεις Γνώση 2006, σελ. 99.

¹³ John Rawls, *Θεωρία*, ενότητα «Η έννοια της ελευθερίας», σελ. 245-248.

προκειμένου να διατηρηθεί το καθεστώς της ελευθερίας). Οι *υποχρεώσεις* απορρέουν, σύμφωνα με μία κοινή πεποίθηση που καταγράφεται στους θεμελιώδεις νόμους των δυτικών δημοκρατιών, από την ευθύνη προστασίας του δημόσιου συμφέροντος και την προαγωγή του τελευταίου άμεσα και έμμεσα στο πλαίσιο του ελεύθερου δημοκρατικού διαλόγου· ήτοι αποτελεί ένα εκ των σημαντικότερων θεμελίων των κοινωνικών-πολιτικών προϋποθέσεων της δημοκρατικής διακυβέρνησης και πρόκειται για έναν συγκεκριμένο ορισμό του πολιτικού αγαθού το οποίο σχετίζεται με την αναπαραγωγή της δημοκρατικής τάξης, του «κοινού κόσμου» που συγκροτεί το νεωτερικό Δῆμο (καθώς ως γνωστόν το πρόβλημα της σταθερότητας αναφύεται διαρκώς). Ανήκει στο πεδίο της ιδιωτικής αρχής, καθώς ο αποθετικός χαρακτήρας της ελευθερίας του λόγου επιβάλλει όχι μόνον να επιτρέπεται στα άτομα να κάνουν δημόσια χρήση του λόγου τους, αλλά και τα υπόλοιπα πρόσωπα, και δη το κράτος ως ύπατη εξουσία καταναγκασμού, να είναι βάσει του νόμου υποχρεωμένα να μην το εμποδίσουν (αυτό συνιστά την αξιολογική ουδετερότητα της κρατικής παρέμβασης στο δημόσιο λόγο, εξαιτίας του αποθετικού χαρακτήρα της ελευθερίας η οποία ερείδεται με τη σειρά της στο φιλελεύθερο καταστατικό διαχωρισμό κράτους και κοινωνίας).

Κατ' αυτό τον τρόπο, η ελευθερία των θεσμών της δημοσιότητας πρέπει να αξιολογείται πάντοτε στο πλαίσιο του συνόλου των βασικών ελευθεριών ως εάν να αποτελούν αυτές *ένα ενιαίο σύστημα* και η αξία της συναρτάται από τον προσδιορισμό των υπόλοιπων ευρισκόμενα σε καθεστώς διαρκούς στάθμισης ως προς αυτές. Στο πλαίσιο της θεσμοποίησης της ελευθερίας του λόγου (με τη μορφή αρχικώς της ελευθεροτυπίας ή της ελευθερίας της έκδοσης) θα πρέπει να επισημανθεί επίσης η διάκριση μεταξύ της *ρύθμισης* και της *προσβολής* του δικαιώματος: δηλαδή, εάν μια συνταγματική διάταξη απλώς ρυθμίζει ή προσβάλλει ουσιαστικά μία ελευθερία.

Για παράδειγμα, κάποιοι κανόνες τάξης είναι απαραίτητοι για τη διεξαγωγή δημόσιων συζητήσεων· επιπροσθέτως χωρίς την αποδοχή εύλογων διαδικασιών έρευνας και αντιπαράθεσης δεν είναι δυνατόν να λειτουργήσει η «αγορά των ιδεών» και η ελευθερία του λόγου χάνει την αξία της στο πλαίσιο της αναζήτησης του αληθούς. Η εκτροπή της δημόσιας διαβούλευσης σε οχλαγωγία επάγεται την απώλεια του ορθοπρακτικού και ορθολογικού πυρήνα της χρήσης του δημόσιου βήματος. Αποκλειστικά η πειθάρχηση του ορθολογικού επιχειρήματος μέσα από τις διαδικασίες πειθούς δύναται να οδηγήσει σε τελεσφόρα έκβαση τη διαδικασία, αλλιώς η διαβούλευση αποτελεί απλώς προκάλυμμα για τη δοκιμασία ή την επίρρωση των εκάστοτε συσχετισμών δύναμης ή διαφορετικά επιβολής απόψεων με δημοκρατικές μεθόδους. Άλλωστε για να μην καταλήξει η ηθική του διαλόγου σε μία ευήθη αποδοχή ενός ανύπαρκτου κοινωνικά υποδείγματος συμπεριφοράς πρέπει να λάβουμε υπόψη μας δύο δεδομένα: εάν δεν προστατευθούν οι κανόνες τάξης (οι διαδικαστικοί κανόνες), τότε η φυσική βία θα καταλύσει την ισχύ του επιχειρήματος και ό,τι αυτό επάγεται· δεύτερον, η ίδια η διαδικασία (η θεμελιώδης απόφαση εν τέλει για μία κοσμοθεωρητική αυτοσυγκράτηση στο πλαίσιο της συνθήκης της κοινωνικής πολυπλοκότητας) αποτελεί πυρήνα των ίδιων των αξιών του διαλόγου και εν γένει αποτελεί το απαραίτητο έρεισμα της δημοκρατικής τάξης. Διαφορετικά, εάν δεν αποδεχθούμε εμπράγματα το πλαίσιο ενός ηθικού αυτοπεριορισμού όταν αφορά την εκάστοτε «οικεία» αλήθεια, *ο διάλογος μεταξύ ομοουσώντων είναι προσχηματικός και μεταξύ αντιπάλων κοινωνικά ατελέσφορος*.

Από την άλλη πλευρά, μία απαγόρευση αποδοχής ή υποστήριξης συγκεκριμένων θρησκευτικών, ηθικών ή πολιτικών απόψεων αποτελεί ευθεία παραβίαση της ελευθερίας διότι το κράτος χάνει τον αξιολογικά ουδέτερο χαρακτήρα της παρέμβασής του στο πεδίο της κοινωνικής επικοινωνίας. Υφίστανται, δηλαδή, θεμιτοί κανόνες διαδικαστικοί ενώ δεν γίνεται αποδεκτή η δια-

κήρυξη όποιων ιδεών ως ανάξιών της ελευθερίας αποδοχής και διακίνησης¹⁴ καθώς δημιουργούν απαράδεκτες διακρίσεις αναιρετικές για την ισότητα των πολιτών: δηλαδή δεν δύναται να υπάρξει σε φιλελεύθερο καθεστώς μία κρατικά κυρωμένη (έστω πλειοψηφούσα) «αλήθεια» ή μορφή του αγαθού. Εντούτοις κατά τη στάθμισή της με άλλες αρχές, όπως η ισότητα και η μη αποδοχή διακρίσεων μεταξύ των πολιτών σε σχέση με τη φυλή, το φύλο κ.λπ. ενδέχεται να επιχειρηθεί, δίχως να θιγεί η ουδετερότητα του κράτους και ο αποθετικός χαρακτήρας της ελευθερίας, να συνδεθούν απόψεις με παράνομες ή έκνομες συμπεριφορές και ως τέτοιες να λάβουν ποινική μεταχείριση¹⁵.

Διαμόρφωση του περιεχομένου του ορθού στο αστικό σχήμα σκέψης

Συγκροτώντας το φιλελεύθερο υπόδειγμα κυριαρχίας στο πλαίσιο του ρεύματος των ιδεών του ωφελιμισμού της Γηραιάς Αλβιώνας, ο James Mill περιγράφει το περιεχόμενο του νομικού δικαιώματος της ελευθερίας του τύπου, συνδέοντάς το με το συνολικό σύστημα των φιλελευθέρων δικαιωμάτων, καθώς η αυγή της μαζικοποίησης του κοινού του τύπου και της σταδιακής υιοθέτησης της καθολικής ψηφοφορίας (*one man/woman one vote*) έθετε νέα προαπαιτούμενα ως προς την αναπαραγωγή της συναίνεσης στην υπό συγκρότηση τότε δημοκρατική τάξη. Επιθυμώντας να προσδιορίζει το κανονιστικό περιεχόμενο της εν λόγω ελευθερίας, προχωρεί στο διαχωρισμό των παραβιάσεων της **σε αυτές (α) που πλήττουν ατομικά δικαιώματα και σε αυτές που αφορούν αντίσταση ως προς τις πράξεις της κυβέρνησης (β).**

ι. Η προστασία της προσωπικότητας ως όριο προστασίας της ιδιωτικής σφαίρας

Με έρεισμα τον καταστατικό για το φιλελεύθερο υπόδειγμα διαχωρισμό ιδιωτικού και δημοσίου και την έννοια της προσωπικότητας όπως αυτή θεμελιώνεται στο αστικό σχήμα σκέψης σημειώνει ότι ως προς την πρώτη περίπτωση, η καταστρατήγηση της ελευθερίας της έκφρασης αφορά την παραβίαση του ατομικού δικαιώματος κάποιου να διαθέτει καλή φήμη, ήτοι να χαίρει των θετικών αισθημάτων εκ μέρους των υπολοίπων κοινωνιών. Κατά συνέπεια, υφίσταται ένα δικαίωμα προστασίας του δημόσιου προσώπου ενός πολίτη ενόψει της ασκούμενης δημόσιας κριτικής ως ενύπαρκτο όριο στην άσκηση της ελευθερίας του λόγου¹⁶.

Το δικαίωμα ορίζεται σύμφωνα με την αρχή ότι «κάθε άνθρωπος πρέπει να έχει το δικαίωμα να παρουσιάζει μία δίκαιη (*fair* ή *just* είναι οι λέξεις που χρησιμοποιεί κατά περίπτωση) εικόνα της προσωπικότητάς του»¹⁷. Πρόκειται για τη νεωτερικού χαρακτήρα υποκατάσταση της έννοιας της τιμής στο καθεστώς του *ancien régime*, η οποία εξαρτάτο από τη θέση ενός εκάστου στην ιεραρχία των νομοκατεστημένων τάξεων· ο ιδιώτης/πολίτης δικαιούται να χαίρει του σεβασμού των υπολοίπων κοινωνιών, ήτοι να διατηρεί μία θετική δημόσια εικόνα ενώπιόν τους, σε αποκλειστική συνάφεια με τις δημόσιες πράξεις και την παρουσία του ιδίου. Η φήμη, βε-

¹⁴ Rawls, *Θεωρία*, ό.π. σελ. 246. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του μισαλλόδοξου λόγου.

¹⁵ Για το επιχείρημα όπως συγκροτήθηκε με κλασικό τρόπο από τον Alexander Meiklejohn, *Free Speech and its relation to Self-Government*, The Lawbook Exchange Ltd. 2001-2012, ενότητα «American Individualism and the Constitution», σελ. 56-80). Rawls, *Θεωρία*, σελ. 246 και του ίδιου, *Lectures on the History of Political Philosophy*, The Beknap Press of Harvard University Press, Cambridge Massachusetts, 2007 κυρίως το κεφάλαιο Lectures on Rousseau III. The General Will and the Question of the Stability, σελ. 229 κ.ε.

¹⁶ Για τη διαμόρφωση της έννοιας της προσωπικότητας στο ιστορικό πλαίσιο του δέκατου ένατου αιώνα δες Richard Sennet, *Η τυραννία της οικειότητας*, ό.π. και ειδικότερα στο τρίτο μέρος, ενότητες VII. «Η προσωπικότητα στο δημόσιο χώρο» (σελ 196-150) και X. «Συλλογική προσωπικότητα», (σελ. 281-321).

¹⁷ James Mill, ό.π. σελ. 99.

βαίως, αφορά τη δημόσια συμπεριφορά ενός κοινωνού (αυτό που στη σύγχρονη θεωρία έχει καταγραφεί ως «σφαίρες της προσωπικότητας») και όχι αυτήν που λαμβάνει χώρα στον ιδιωτικό χώρο του και εξ αυτού επάγεται ότι δεν αφορά την τυχόν έκφραση της προσωπικότητάς του με τρόπο ώστε να μην παραβιάζονται δικαιώματα τρίτων¹⁸.

Η νομική συγκρότηση του ατομικού δικαιώματος, ήτοι η κατοχή ενός ηθικού τίτλου (*entitlement*) απαρβίαστος από τις πράξεις των άλλων, θεμελιώνεται στον τρόπο με τον οποίο το δικαίωμα άσκησης κριτικής στο πλαίσιο της δημόσιας σφαίρας διαπλάθει τη δημόσια συμπεριφορά των κοινωνιών. Η δημόσια διαγωγή υπόκειται στον κανόνα της ορατότητας. Κατά τον James Mill, η μεγάλη δυσκολία για τη διασφάλιση ηθικών πρακτικών στις ποικίλες και ιδιαίτερα σημαντικές περιπτώσεις στις οποίες ο ποινικός κολασμός – ήτοι η διασφάλιση της συμμόρφωσης μέσω της πρόκλησης πόνου και της επιβολής ποινών – δεν μπορεί να επεκταθεί, έγκειται στην ανάγκη για ένα πανταχού παρόν και ισχυρό κίνητρο. Το εν λόγω κίνητρο, στο πλαίσιο αυτό, προκύπτει από ένα είδος δημόσιου ελέγχου, ήτοι από τη γνώση που διαθέτει έκαστος ότι έχει επάνω του στραμμένα τα βλέμματα όλων εκείνων τη θετική γνώμη των οποίων έχει κάθε συμφέρον να διατηρήσει· ότι κάθε εκ μέρους του ανήθικη πράξη δεν θα διαφύγει από την παρατήρησή τους, προκαλώντας προς αυτόν τα αναλογούντα αισθήματα μίσους ή/και απαξίας.

Αναδεικνύοντας το ρόλο του ελέγχου εκ μέρους της δημόσιας γνώμης στο αστικό σχήμα σκέψης, ο James Mill κάνει αναφορά στον παρελθόντα ρόλο της θρησκείας ως διαμορφωτή και «φύλακα» των δημοσίων ηθών, καθώς η κοινωνική της λειτουργία υπέβαλλε την ιδέα ενός

¹⁸Αποκλίνουσα χαρακτηριστικά από το φιλελεύθερο κανόνα είναι η νομικοπολιτική ανάλυση της έννοιας της ιδιωτικότητας από την Χ.Μ. Ακριβοπούλου στη μελέτη της «Το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή: θεωρητικά και μεθοδολογικά θεμέλια», ΤοΣ, 2/2011, σελ. 237-282. Κατά τη γνώμη μας, η Ακριβοπούλου δεν αντιλαμβάνεται τη μιλιανή θέση όπως καταγράφεται στην έννοια της ατομικής αυτονομίας και γι' αυτό θεωρεί ότι ο φιλελευθερισμός ταυτίζει την ιδιωτικότητα με την ιδιοκτησία: «Το βασικό πρόβλημα της φιλελεύθερης προσέγγισης έγκειται στο ότι ταυτίζει την ιδιωτικότητα με την ιδιοκτησία», σημειώνει. Στο πλαίσιο αυτό η ιδιωτικότητα –όπως και η ιδιοκτησία– θεωρεί ότι κατανοείται ως ένα προ-κοινωνικό, προπολιτικό, φυσικό δικαίωμα εγγενώς συνδεδεμένο, με τρόπο υπερβατικό, με την ανθρώπινη φύση και ταγμένο στην εξυπηρέτηση του ατομικού συμφέροντος και όχι ως το προϊόν μίας δυναμικής κοινωνικής διαδικασίας. Σύμφωνα με αυτήν η ιδιωτικότητα καθίσταται δικαίωμα με χαρακτήρα πολιτικό, ακριβώς διότι εξ αιτίας του στατικού, δυναμικού και εξελικτικού της χαρακτήρα καθίσταται αντικείμενο διαρκούς διαπραγματεύσεως και πεδίο ενός εν εξελίξει κοινωνικοπολιτικού διαλόγου (σελ. 260). Οι επιρροές για τη διαμόρφωση των θέσεων αυτών εντοπίζονται στο έργο της Arendt καθώς σημειώνει: Η κλασικότερη αναπαράσταση της ιδιωτικότητας ως έννοιας που στερείται θετικής σημασίας είναι αυτή της Hannah Arendt στο έργο της Vita Activa. Χρησιμοποιώντας το σχήμα της υπερβολής, η φιλόσοφος αναδεικνύει την πρωταρχική, στερπτική έννοια που η ιδιωτικότητα εμφανίζει στον αρχαίο ελληνικό και ρωμαϊκό κόσμο. Ο ιδιώτης, όπως αναφέρθηκε, είναι αυτός που στερείται τη δημόσια δυνατότητα λόγου και συμμετοχής στα πολιτικά αξιώματα, δηλαδή οι γυναίκες και οι δούλοι. Οι κατηγορίες αυτές προσώπων κατά την Arendt περιορίζονται μόνο στο πλαίσιο της ιδιωτικής σφαίρας, στο πλαίσιο της οικογένειας και του νοικοκυριού, του οίκου, εντός του οποίου δεν απολαμβάνουν δικαιώματα, αντίθετα βιώνουν ανισότητα, σχέσεις εξουσίας και άρα ανελευθερίας (σελ. 247). Συνολικά η παρουσίαση των θέσεων της Arendt: 3. Η αρνητική θεώρηση της ιδιωτικότητας: αντί-δικαίωμα, απομόνωση ή στέρψη Ι. Η στερπτική κατανόηση της ιδιωτικότητας: το έργο της Hannah Arendt (σελ. 246-249). Η Ακριβοπούλου όσον αφορά το χαρακτήρα του ιδιωτικού επισημαίνει ότι η επιρροή που οι κοινωνικές μεταβολές ασκούν στην κανονιστική προστασία της ιδιωτικότητας είναι ιδιαίτερα αισθητή κατά τη φάση της ανάπτυξής της: είναι η δυνατότητα γραπτής διάδοσης της πληροφορίας μέσω του τύπου, που σηματοδοτεί τη γένεση του δικαιώματος, αλλά και η διαρκής εξέλιξη της τεχνολογίας, η οποία καθορίζει μέχρι τις μέρες μας την ανάπτυξή του. Στο πλαίσιο της άποψης αυτής είναι δυνατόν να υποστηριχθεί ότι το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή διαπλάθεται στο πλαίσιο της κοινωνικής εξέλιξης. Πρώτον, το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή αναπτύσσεται ως «εν εξελίξει» δικαίωμα, διαθέτοντας δυναμικό και όχι στατικό χαρακτήρα στο πλαίσιο μιας σχετικής, εξελισσόμενης διάκρισης δημόσιου/ιδιωτικού. Δεύτερον, ότι το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή δεν συμβάλλει στην απομόνωση και απόσυρση του ατόμου, αλλά στην επικοινωνιακή, διυποκειμενική διάδρασή του με την κοινωνία και με τους άλλους. Τρίτον, ότι η αξία του δικαιώματος στην ιδιωτική ζωή έγκειται στους σκοπούς, την αυτονομία και την ελευθερία που εγγυάται για το υποκείμενό της. Τέλος, στη διακρίβωση του «πολιτικού» χαρακτήρα της ιδιωτικότητας, ως δικαιώματος το οποίο συνιστά διακύβευμα και διεκδίκηση του υποκειμένου στο πλαίσιο της ίδιας της ιδιωτικής σφαίρας (οικογένεια, οίκος), της κοινωνίας, αλλά και της δημόσιας σφαίρας (σελ. 237-238), δες επίσης Χ. Μ. Ακριβοπούλου (διατριβή), *Μεταξύ αυτονομίας και οικειότητας: Αναπροσδιορίζοντας το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2009. Η ευρετική αξία των επισημάτων της Ακριβοπούλου έγκειται στη διερώτηση σε ποια μορφή του πολιτικού αντιστοιχεί η «εν εξελίξει» μορφή και εννοιολόγηση της ιδιωτικής σφαίρας. Η αναδίφηση στην προνεωτερική Vita Activa της Arendt αναιρεί άραγε το νεωτερικό διαχωρισμό που κυοφόρησε τη φιλελεύθερη τάξη και ποια είναι η εικαζόμενη συναφής μορφή του πολιτικού;

μόνιμου και αφ' υψηλού παρατηρητή και κριτή των ανθρώπινων πράξεων. Οι μεταφυσικές εικόνες του κόσμου δεν ασκούν πλέον αυτή την κοινωνική λειτουργία καθώς στον εκκοσμηκευμένο νεωτερικό κόσμο και τη συναφή εννοιολόγηση του κοινωνικού δεσμού «αυτού του είδους τα κίνητρα [σ.σ. που παρείχε η θρησκεία] είναι ασθενή στο μέτρο που οι ποινές και οι πονές στα οποία στηρίζονται είναι χρονικά απομακρυσμένες, ασαφείς και αβέβαιες»¹⁹. Η έννοια της φήμης καθίσταται καθοριστική όσον αφορά τη ρύθμιση της δημόσιας συμπεριφοράς, καθώς «αποτελεί το άλλο νόημα της αξίας που αποδίδουμε στα ευνοϊκά ή μη αισθήματα που καλλιεργούν οι συνάνθρωποί μας προς εμάς»²⁰, λαμβανομένης όμως υπόψη της σχετικότητας όσον αφορά τις συνθήκες διαμόρφωσης του δημόσιου αισθήματος και τις διακυμάνσεις αυτού. Πρόκειται για ένα κρίσιμο στοιχείο συγκρότησης της αστικής ατομικότητας, μέσω της έννοιας της προσωπικότητας και των εγγυήσεων προστασίας της.

Καθώς η φήμη, το δημόσιο πρόσωπο κάθε κοινωνού, ασκεί μεγάλη επιρροή στη διαμόρφωση της συμπεριφοράς του και των σχέσεών του με τους υπόλοιπους, αναζητείται το σημείο όπου η άσκηση δημόσιας κριτικής δεν παραβιάζει τις ελευθερίες του, ήτοι *δεν παραβιάζεται από την κοινωνία ή το κράτος ο ιδιωτικός αυτός χώρος που τον καθιστά ηθικό πρόσωπο*. Και καθίσταται σημαντική εάν λάβουμε υπόψη ότι αρχικώς η αρνητική κριτική διά του τύπου ή διά άλλων μέσων στο δημόσιο χώρο έναντι των αρχών ή σημαινόντων προσώπων/φορέων της εξουσίας (μετά την παρακμή της πρακτικής της άμεσης λογοκρισίας και της προηγούμενης άδειας έκδοσης που κυριάρχησε στην πρώτη εποχή της αστικής δημοσιότητας) επέσυρε έννομες συνέπειες ως στασιαστικός λίβελλος (*sedition libel*) ανεξαρτήτως από το εάν τα επιχειρήματα ήταν δυνατόν κατά την εκδίκαση της υπόθεσης να τεκμηριωθούν ως αληθή, με το βάρος της απόδειξης (*burden of proof*) να τίθεται πάντοτε στην πλευρά του εναγόμενου σε μία προσπάθεια παρασιώπησης της κριτικής διά της χρήσης νομικών μέσων. Τα δικαστήρια εξέδιδαν επί μακρόν κατά κανόνα καταδικαστικές αποφάσεις εν όψει της ζημίας που υφίστατο η τιμή κάποιου (με τα ιδιαίτερα προνεωτερικά στοιχεία να διατηρούνται κατά κύριο λόγο στη νοσηματοδότηση της έννοιας της τιμής κατά την έκδοση των καταδικαστικών αποφάσεων) σε περιπτώσεις όπου χαρακτηρίζονταν από τον ενάγοντα ως δυσφήμιση (*defamation*) ή λίβελλος (*libel*) χωρίς να εξετάζεται η «αλήθεια» των καταγγελλόμενων από τον εναγόμενο.

Συνεπώς, η ψευδής ή ατεκμηρίωτη καταγγελία είναι δυνατόν να είναι κολάσιμη βάσει του ποινικού κώδικα και συναφώς ορίζονται οι σχετικές ποινές και οι αναλογικοί της ζημίας τρόποι αποκατάστασης της φήμης κάποιου η οποία επλήγη διά του τύπου: η σκανδαλοθηρία αναγνωρίζεται ως μία αναπότρεπτη έκβαση της θεσμικής λειτουργίας της ελευθερίας του θεσμού καθώς υφίστανται σε κάθε περίπτωση εκ των πραγμάτων κάθε είδους ιδιοτελή κίνητρα άσκησης της οποιας κριτικής, τα οποία βεβαίως τίκτουν έννομους περιορισμούς στην ελευθερία του λόγου

21.

ii. Μορφολογία του δημόσιου λόγου, πολιτικό και αρχές δικαιοσύνης

Οι μορφές συνηγορίας που καταστρατηγούν την αρχή της ελευθερίας έχουν ήδη οριστεί

¹⁹ James Mill ό.π., σελ. 107 κ.ε.

²⁰ James Mill, ό.π. σελ. 108.

²¹ Για τις εξελίξεις στην Ελλάδα όσον αφορά το πεδίο της προστασίας της ιδιωτικής σφαίρας δεσ Ν. Κ. Αλιβιζάτος, *Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία 1800 - 2010*, Πόλις, Αθήνα 2011, σ. 135-136. Γεώργιος Μιχαηλίδης-Νουάρος, «Το απαράβαστο του ιδιωτικού βίου και η ελευθερία του τύπου» *ΤοΣ*, 3/1983, σ. 369-391. Ο Ν. Αλιβιζάτος, επίσης, εξετάζει τις ευρωπαϊκές εξελίξεις στο πεδίο, καθώς σχολιάζει τρεις αποφάσεις ανωτάτων δικαστηρίων στη μελέτη του «Ιδιωτικότητα και δημοσιοποίηση. Επίκαιρες παρατηρήσεις για τα όρια των δημοσιογραφικών αποκαλύψεων», *ΔιΜΜΕ* 1/2005.

στο πλαίσιο των αρχών του ολιγαρχικού φιλελευθερισμού. Η προτεραιότητα του ορθού τίθεται όσον αφορά δύο μέτωπα. Το ένα αφορά τη (α) λογοκρισία εκ μέρους της κυβέρνησης όπου οι σταθμίσεις είναι εύκολες ενώ το άλλο (β) σχετίζεται με την πίεση της κοινής γνώμης, ή άλλως της εκάστοτε πλειοψηφίας, για τον εξοβελισμό των απόψεων της μειοψηφίας ή τον χαρακτηρισμό τους ως ανήθικων ή ανάξιων προστασίας.

Ως προς την κυβέρνηση. (α) Το όριο του τι θεωρείται καταστρατήγηση πρέπει να προσδιορίζεται με άκρα αυστηρότητα, καθώς όσοι επωφελούνται από τις περιπτώσεις κατάχρησης εξουσίας εκ μέρους των κυβερνώντων θεωρούν σημαντικό, επισημαίνει ο James Mill, να «κρατούν το λαό εν γένει μακριά από διαμαρτυρίες είτε από το να γνωρίζει ή να στοχάζεται ότι υπάρχει έδαφος για τη διατύπωση [σ.σ. έλλογων] διεκδικήσεων» και έτσι υπάρχει ο κίνδυνος «[...] χωρίς τον επακριβή ορισμό των κολάσιμων συνηγοριών» διά του τύπου, να βρεθεί έδαφος ώστε αυτοί να αποτρέπουν την επωφελή δημόσια κριτική²². Οι νομικές κατασκευές, σημειώνει ο James Mill, που χρησιμοποιούνται για την αποτροπή της κριτικής προς την κυβέρνηση και τους φορείς της κρατικής εξουσίας θεμελιώνονται στο δόγμα ότι αυτού του είδους η κριτική συνήθως διεγείρει αισθήματα «μίσους και περιφρόνησης» προς τις αρχές με ό,τι αρνητικό αυτό συνεπάγεται για την κοινωνική συνοχή. Για να καταστήσει ευχερέστερη τη διακρίβωση του σε ποια περίπτωση τελείται «αδίκημα τύπου», διαχωρίζει τις δημόσιες συνηγορίες σε δύο είδη: τις ρητές /απερίφραστες (*explicit and direct*) και τις υπονοούμενες / διαρθρωτικές (*implied and constructive*). Στην πρώτη περίπτωση, υποδεικνύεται διά της δημοσιότητας η τέλεση μίας συγκεκριμένης πράξης και το μέρος ή τα μέρη που εμπλέκονται καλούνται να την υλοποιήσουν, πρόκειται δηλαδή για μία ανοικτή πρόσκληση σε δημόσια δράση. Στην έτερη περίπτωση, καταγράφονται ορισμένες τοποθετήσεις από τις οποίες απορρέει η θέση του συντάκτη ότι μία πράξη πρέπει (σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό) να υλοποιηθεί. Ως προς την πρώτη περίπτωση, τα πράγματα είναι ξεκάθαρα: πρόκειται για συνηγορία για συγκεκριμένες πράξεις που παρακωλύουν λειτουργίες της κυβέρνησης και οι πράξεις αυτές τίκτουν έννομους περιορισμούς. Στην περίπτωση της έμμεσης και διαρθρωτικής συνηγορίας, τα πράγματα εμφανίζονται πιο σύνθετα.

Κατά τη στάθμιση των έννομων αγαθών, ο J. Mill διακρίνει το δικαίωμα αντίστασης στην κυβέρνηση σε αυτό μίας γενικευμένης αντίστασης, με αντικείμενο μια ευρεία και μόνιμη αλλαγή στον τρόπο διακυβέρνησης, και δευτερευόντως σε μία κατά περίπτωση εκδήλωση αντίθεσης όσον αφορά συγκεκριμένες κυβερνητικές λειτουργίες. Το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγει είναι ότι κανενός είδους συνηγορία για δράση, είτε άμεση είτε έμμεση, δεν δύναται να θεμελιώσει έννομους περιορισμούς στην ελευθερία του τύπου διότι τότε θα παραβλαπτόταν η άσκηση σημαντικών ελευθεριών.

Η πρόταση του ορθού εκκινεί από την αρχή ότι ο στόχος για τη βελτίωση της κυβέρνησης δεν μπορεί να υπηρετηθεί χωρίς την απόλυτη ελευθερία της έκδοσης. Καθώς η βέλτιστη διακυβέρνηση πρέπει να διασφαλιστεί με κάθε πρόσφορο στο δημοκρατικό κανόνα μέσο, κάθε έκφραση απάρεσκειας προς την κυβέρνηση είναι θετική στην περίπτωση μόνον που στοχεύει στην απομάκρυνση των πραγματικών αιτιών της. Την ίδια ώρα, η έκφραση της λαϊκής δυσαρέσκειας είναι ο μόνος τρόπος απάμβλυνσης των δεινών, τα οποία προέρχονται από κακόβουλες κυβερνήσεις ή πράξεις αυτών και η ελευθερία του τύπου η οποία αποτελεί το σημαντικότερο μέσον για τη δημοσιοποίηση αυτής της απάρεσκειας θεμελιώνεται ως ένας αναντικατάστατος

²² James Mill, ό.π. σελ. 114 κ.ε.

τρόπος διασφάλισης των συλλογικών συμφερόντων (ή άλλως του συλλογικού αγαθού).

Η λειτουργία του τύπου, ωσαύτως, καθίσταται σημαντική για την *εγκατάσταση στη δημόσια σφαίρα ορθολογικού χαρακτήρα συμφερόντων* καθώς βασικό χαρακτηριστικό της κακής διακυβέρνησης νοείται η θυσία των συμφερόντων των πολλών έναντι των συμφερόντων των ολίγων και η ελευθερία του λόγου διά της αρχής της δημοσιότητας λειτουργεί ως ελεγκτική αρχή και ως αντιστάθμισμα στη ροπή των κυβερνώντων να εμφανίσουν ορισμένα μερικά συμφέροντά ως καθολικά: έτσι, καθώς οι κυβερνήσεις ρέπουν στο να χρησιμοποιούν την εξουσία τους εις βάρος του κοινού συμφέροντος, «δεν δύναται να ασκηθεί επαρκής έλεγχος χωρίς την ελευθερία του τύπου»²³.

Η ελευθερία του λόγου και της συνείδησης συνδέεται άμεσα με τη δημοκρατική αρχή καθώς η δυνατότητα κυβερνητική αλλαγής (ή και πολιτειακής) κατ' εφαρμογή της αρχής της λαϊκής κυριαρχίας δύναται να λάβει χώρα είτε διά της βίας είτε νόμιμα, δηλαδή ακολουθώντας τους θεσμισμένους κανόνες. Η κριτική λειτουργία της δημοσιότητας δεν αφορά μόνον τη συνηγορία υπέρ της αντίστασης, αλλά συναρτάται με τη διαμόρφωσή του περιεχομένου της διαμαρτυρίας: *προκειμένου να έχει αποτέλεσμα αυτή η αντίσταση πρέπει να είναι γενική*. και για να είναι γενική θα πρέπει να απορρέει από μία ευρεία σύμπνοια όσον αφορά τις κυρίαρχες απόψεις. Πώς, όμως, είναι δυνατόν να παραχθεί το εν λόγω αποτέλεσμα παρεκτός διά μέσων που έχουν ευρεία απήχηση ώστε να επικοινωνούν μεταξύ τους οι πολίτες; Εκτός από τις περιπτώσεις που οι άνθρωποι μπορούν να συναντηθούν κατά τη σύγκληση μίας συνέλευσης, δεν υπάρχει άλλος δυνατός τρόπος για να επιτευχθεί η γενική σύμπνοια όσον αφορά τις γνώμες που να συγκρίνεται με την ελευθερία του τύπου. Χωρίς αυτή τη μορφή της διασφάλισης της δημοκρατικής αρχής διά της ελευθερίας του τύπου, της δημοσιότητας, διευκρινίζει ο James Mill, μπορεί να ανατρέπονται δόλιες κυβερνήσεις ακόμη διά των όπλων, αλλά η ελευθερία του τύπου διασφαλίζει τον διαρκή έλεγχο στην εξουσία εκ μέρους των κυβερνωμένων.

«Ο τύπος έχει δικαίωμα να είναι (ακόμη και) ανεύθυνος»

Ως γνωστόν, η Πρώτη Τροποποίηση στο Σύνταγμα των Ηνωμένων Πολιτειών ως απορρέουσα από τη φιλελεύθερη λοκιανή παράδοση προστατεύει τον τύπο από κάθε είδους κυβερνητική παρέμβαση: *«Congress shall make no law respecting an establishment of religion, or prohibiting the free exercise thereof; or abridging the freedom of speech, or of the press; or the right of the people peaceably to assemble, and to petition the Government for a redress of grievances»*²⁴. Επειδή η εν λόγω προστατευτική εγγύηση της αυτονομίας του θεσμού σε συνάρτηση με τις πολιτικές ελευθερίες είναι ιδιαίτερα σημαντική όσον αφορά το δημοκρατικό σύστημα διακυβέρνησης θεωρήθηκε ότι επάγεται ότι ο τύπος είναι ελεύθερος να δρα κατά το δοκούν, ήτοι η έννοια του δικαιώματος κατέστη (σχεδόν) απόλυτη στο πλαίσιο του αστικού σχήματος σκέψης.²⁵ Με άλλα

²³ James Mill, ό.π. σελ. 116.

²⁴ Χρειάστηκε να περάσει μεγάλο χρονικό διάστημα, πάνω από 125 χρόνια, μετά την υιοθέτηση της Πρώτης Τροποποίησης το 1791 για να φτάσουν στο Ανώτατο Δικαστήριο οι πρώτες υποθέσεις με αντικείμενο ομοσπονδιακούς νόμους οι οποίοι περιορίζουν την ελευθερία του λόγου. Κατά τη διάρκεια της συμμετοχής των ΗΠΑ στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, από τις 6 Απριλίου του 1917 έως το Νοέμβριο του 1919, το Κογκρέσο κύρωσε νόμους βάσει των οποίων περιοριζόταν η ελευθερία του λόγου με στόχο την προστασία της εθνικής ασφάλειας ενάντια σε κατασκόπους, δολιοφθορείς και όσους παρεμπόδιζαν την εθνική πολεμική προσπάθεια. Τον Ιούνιο του 1917, σχεδόν δύο μήνες μετά την είσοδο των Ηνωμένων Πολιτειών στον πόλεμο, το Κογκρέσο υιοθέτησε την Πράξη για την Κατασκοπία, η οποία έδωσε τη δυνατότητα στην ομοσπονδιακή κυβέρνηση να τιμωρεί ορισμένες μορφές έκφρασης της εναντίωσης στις πολιτικές που υιοθετήθηκαν την περίοδο του πολέμου.

²⁵ Για την κριτική τις πρακτικές της λογοκρισίας τις κλασικές θέσεις της αμερικανικής θεωρίας συμπυκνώνει ο Bourke όπου υπερασπίζεται το ανθρώπινο δικαίωμα στη γνώση με εντυπωσιακή εκφραστική πλαστικότητα: «That every man possesses a basic moral right to acquire some knowledge, can hardly be questioned. This general right to know may, on occasion, require

λόγια, κατέστη αποδεκτό ότι ο τύπος έχει το δικαίωμα να είναι (ακόμη και) ανεύθυνος.

Η εν λόγω ερμηνεία της Πρώτης Τροποποίησης παραδοσιακά βασιζόταν στο υπόδειγμα της «αγοράς των ιδεών» («marketplace of ideas»). Πλήθος μελετητές του συνταγματικού δικαίου θεωρούν το σκεπτικό του Holmes στην υπόθεση *Abrams v. United States* ως την καλύτερη νομική υπεράσπιση της ελευθερίας του λόγου από Αμερικανό. Ένα υπόδειγμα βαθιάς συνταγματικής σκέψης και εύγλωττου λόγιου ύφους. Το σκεπτικό του Holmes στην υπόθεση *Abrams* έθεσε ένα συνταγματικό πρότυπο και υιοθετήθηκε επί μακρόν στο σκεπτικό του Ανώτατου Δικαστηρίου²⁶ κατά την κρίση συναφών υποθέσεων.

Ιδού τα κύρια σημεία του σκεπτικού όπου περιγράφεται με ανυπέβλητο τρόπο το εννοιολογικό πλαίσιο της φιλελεύθερης αρχής:

«[...] Δεν αμφιβάλω ούτε μία στιγμή ότι με το ίδιο σκεπτικό που θεμελιώνει την τιμωρία για την υποκίνηση σε δολοφονία, οι ΗΠΑ συμφώνως με το Σύνταγμα μπορεί να τιμωρήσουν το λόγο (*speech*) ο οποίος παράγει είτε σκοπεύεται να παραγάγει σαφή και επικείμενο κίνδυνο (*clear and present danger*)· ότι θα δημιουργήσει πάραυτα συγκεκριμένα δεινά τα οποία ενδεχομένως οι Ηνωμένες Πολιτείες επιθυμούν συνταγματικά να αποτρέψουν. Αναμφίλεκτα, η ισχύς αυτή είναι μεγαλύτερη σε καιρό πολέμου παρά σε καιρό ειρήνης, επειδή ο πόλεμος κομίζει δεινά που δεν προσιδιάζουν σε άλλους καιρούς.

[...] Η δίωξη για τη διατύπωση γνώμών μου φαίνεται απολύτως λογική. Εάν δεν έχεις καμία αμφιβολία για τις αρχές σου και για την ισχύ σου και θέλεις ένα συγκεκριμένο αποτέλεσμα με όλη την καρδιά σου φυσικά εκφράζεις τις επιθυμίες σου στο πλαίσιο του νόμου και θα θέλεις να σαρωθεί κάθε αντιπολιτευτική φωνή. Το να επιτρέπεται η διατύπωση αντιπολιτευτικών γνώμων διά του λόγου φαίνεται να υποδεικνύει ότι θεωρούμε τον λόγο ανίσχυρο. Όπως στην περίπτωση που κάποιος διατείνεται ότι τετραγώνισε τον κύκλο ή ότι δεν θα ενδιαφέρεται ολόψυχα για το αποτέλεσμα των λόγων του ή αμφιβάλει είτε για τις αρχές του είτε για την ισχύ τους. Αλλά όταν οι άνθρωποι συνειδητοποιήσουν ότι ο χρόνος ανέτρεψε πολλές μαχόμενεςπίστεις, ενδέχεται να καταλήξουν να πιστεύουν ακόμη περισσότερο στα ίδια τα θεμέλια της συμπεριφοράς τους, ότι το επιθυμητό υπέρτατο αγαθό προσεγγίζεται καλύτερα μέσω της ελεύθερης αγοράς των ιδεών – ότι το βέλτιστο κριτήριο για την αλήθεια είναι η ισχύς του επιχειρήματος να καταστεί το ίδιο αποδεκτό στο πλαίσιο του ανταγωνισμού στην αγορά των ιδεών και ότι το αληθές είναι το μόνο

restriction; but, on the whole, it appears to be a primary and self-evident as any right ever claimed by mankind. Indeed, since the act of knowing is directly related to the exercise of reason, traditionally regarded as the specific characteristic of man, it could well be argued that man has a greater moral claim to knowledge than to any other value» (σελ. 61). Vernon J. Bourke, «Moral Problems Related to Censoring the Media of Mass Communications», 40 *Marq. L. Rev.* 57 (1956), σελ. 58-73, <http://scholarship.law.marquette.edu/mlr/vol40/iss1/6>. Καταλυτικός ήταν ο ορισμός που έδωσε στη λογοκρισία ο Laswell «[...] the policy of restricting the public expression of ideas, opinions, conceptions and impulses which have or are believed to have the capacity to undermine the governing authority or the social and moral order which that authority considers itself bound to protect». Harold D. Laswell, «Censorship» στον τόμο III, στην *Encyclopedia of the Social Sciences*, MacMillan, 1930, σελ. 290 δεξ, επίσης, και Catherine Sullivan, «The First Amendment Wars», *New Republic* 35, 38, 1992, σελ. 207.

²⁶ Η υπόθεση του Jacob Abrams ξεκίνησε με τη σύλληψή του στη Νέα Υόρκη στις 25 Αυγούστου του 1918. Ο Abrams μαζί με μερικούς φίλους του συνέγραψαν, τύπωσαν και διένειμαν φυλλάδια στα οποία ασκείτο δριμεία κριτική στον πρόεδρο Woodrow Wilson και την κυβέρνηση. Στις μπροσούρες αυτές κατηγορούσαν τον πρόεδρο Wilson για την απόφασή του να αποστείλει μια μικρή στρατιωτική δύναμη στη Ρωσία κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου που μαινόταν εκεί μετά την κομμουνιστική επανάσταση του 1917. Οι κομμουνιστές με γένη τον Βλαντιμίρ Λένιν μάχονταν ενάντια στους αντικομμουνιστές και ένα μικρό διεθνές στρατιωτικό σώμα που τους υποστήριζε με στόχο την ανακατάληψη της εξουσίας. Στα φυλλάδια του Abrams οι Αμερικανοί εργάτες προτρέπονταν να προχωρήσουν σε απεργιακές κινητοποιήσεις προκειμένου να διαμαρτυρηθούν ενάντια στην απόφαση του προέδρου Wilson και να υποστηρίξουν τη νέα κομμουνιστική κυβέρνηση στη Ρωσία. Ο Abrams και οι σύντροφοί του συνελήφθησαν και καταδικάστηκαν για παραβίαση της Πράξης για την Κατασκοπία του 1917 και τη Sedition Act του 1918. Υποστήριξαν ότι παραβιάστηκαν τα δικαιώματά τους βάσει της Πρώτης Τροποποίησης διότι και οι δύο πράξεις συνιστούσαν αντισυνταγματικές παραβιάσεις της ελευθερίας του λόγου. Με επτά ψήφους υπέρ και δύο κατά αποφασίστηκε η καταδίκη τους.

έδαφος επί του οποίου οι επιθυμίες τους μπορούν με ασφάλεια να πραγματοποιηθούν. Αυτό, σε κάθε περίπτωση, είναι το θεωρητικό θεμέλιο του Συντάγματός μας. Είναι ένα πείραμα και καθολικά η ζωή αποτελεί ένα πείραμα. Κάθε χρόνο, αν όχι κάθε ημέρα, πρέπει να στοιχηματίζουμε για τη σωτηρία μας σε κάποια “προφητεία” η οποία στηρίζεται σε μία ατελή γνώση. Εν όσω το πείραμα είναι μέρος του συστήματός μας, πιστεύω ότι θα πρέπει να είμαστε αενάως επαγρυπνούντες ενάντια στον έλεγχο της έκφρασης ή των απόψεων που αποστρεφόμεστε και τις οποίες πιστεύουμε ότι πρέπει να πολεμήσουμε μέχρι θανάτου εκτός εάν απειλούν άμεσα την εμπλοκή τους με τους δικαιοκρατικούς και επείγοντες σκοπούς του νόμου ώστε μία άμεση περιστολή τους να είναι αναγκαία προκειμένου να διασωθεί η χώρα. [...] Αποκλειστικά το στοιχείο του επείγοντος είναι που καθιστά άμεσο κίνδυνο το να αφήσουμε τη διόρθωση του κακού στα χέρια που χρόνου και επιβάλλει την εξαίρεση από τη σαρωτική εντολή “το Κογκρέσο δεν θα υιοθετήσει κανένα νόμο που να παραβιάζει την ελευθερία του λόγου” [...].»

Ο καθηγητής του Harvard Zechariah Chafee σχολίασε σχετικά σε άρθρο του στην έκδοση του Ιουνίου του 1919 του *Harvard Law Review* ότι με τη θεωρία του «προφανούς και παρόντος κινδύνου» που διατυπώθηκε στην εν λόγω απόφαση ανοιγόταν η δυνατότητα μέσω της εφαρμογής της και της εκλέπτυνσής της σε μελλοντικές υποθέσεις να καταστήσει «την τιμωρία λέξεων όσον αφορά τη βλαπτική τους ροπή αδύνατη»²⁷.

Τον κανόνα του *clear and present danger* (του σαφούς και επικείμενου κινδύνου) όσον αφορά τον περιορισμό του δημόσιου λόγου σχολιάζει εκτενώς ο Rawls στον *Πολιτικό Φιλελευθερισμό* όπου απαντάει κατά τη γνώμη μου με τρόπο οριστικό στο ερώτημα που ετέθη όσον αφορά τα όρια της Πρώτης Τροποποίησης από την αρχή του εικοστού αιώνα²⁸. Η αντίρρηση που διατυπώνει είναι ότι ο κανόνας αυτός εφαρμόζεται στο περιεχόμενο του λόγου, και όχι απλώς στη ρύθμισή του, αφού ως κανόνας για τη ρύθμιση θέτει εντελώς διαφορετικά ερωτήματα και μπορεί συχνά να γίνει αποδεκτός.

Ο Rawls σημειώνει σχετικά «[...] όταν η υποστήριξη ανατρεπτικών ιδεών είναι αρκετά διαδεδομένη, ώστε να συνιστά πολιτικό ερώτημα, τότε συνιστά ένδειξη μιας επικείμενης κρίσης ριζωμένης στην αντίληψη σημαντικών ομάδων ότι η βασική δομή είναι άδικη και καταπιεστική. Και συνεχίζει: [...] Το να καταστέλλεις τη συνηγορία υπέρ των ανατρεπτικών ιδεών σημαίνει να περιορίζεις την ελεύθερη και ενήμερη δημόσια χρήση του λόγου στην αποτίμηση της δικαιοσύνης της βασικής δομής της κοινωνίας. Και έτσι, η βασική ελευθερία της ελεύθερης σκέψης παραβιάζεται»²⁹. Αναφέρεται στην υπόθεση *Schenck*³⁰ και στην υπόθεση *Debs*, όπου καθιερώθηκε ο κανόνας του «*clear and present danger*» για τις κατηγορίες της υποκίνησης σε εξέγερση. Ο Rawls ασκεί ακολούθως κριτική στην εξής θέση του δικαστή *Holmes* που έγινε αργότερα διάσημη: «Η Πρώτη Τροποποίηση [...] εμφανώς δεν σκοπεύει να παράσχει ασυλία σε κάθε δυνατή χρήση της γλώσσας [...] Τολμούμε να πιστέψουμε ότι ούτε ο *Hamilton* ούτε ο *Madison* είτε άλλος ηγέτης τότε ή αργότερα, θα υπέθετε ότι το να καταστεί ποινικώς κολάσιμη η συνηγορία σε ένα φόνο [...] θα συνιστούσε αντισυνταγματική παρέμβαση στην ελευθερία του λόγου. [...] Η πιο αυστηρή προστασία της ελευθερίας του λόγου δεν θα προστάτευε ένα άτομο

²⁷ Για τη θεωρία του «*clear and present danger*», δες επίσης Thomas Emerson, *The System of Freedom in Expression*, Random House, 1970.

²⁸ Harry Kalven, *A worthy tradition: Freedom of Speech in America*, New York: Harpel and Row, 1987 και Alexander Meiklejohn, *Free Speech and its Relation to Self Government* ό.π. κεφάλαιο 2 «*Clear and present danger*» σελ. 18 κ.ε.

²⁹ *Πολιτικός Φιλελευθερισμός* ό.π., σελ. 397, ενότητα 11. «Ο κανόνας του σαφούς και επικείμενου κινδύνου» (σελ. 399- 408)

³⁰ *Schenck v. United States*, 249 U.S. 47 (1919)

που ψευδώς θα φώναζε φωτιά σε ένα θέατρο και θα προκαλούσε πανικό». Ο Rawls απαντά ότι «το ουσιώδες στην περίπτωση αυτή είναι να αναγνωριστεί η διάκριση αυτού που θα μπορούσε να αποκληθεί “συνταγματική κρίση του απαιτούμενου είδους” στην οποία υφίσταται μία προβλέψιμη ή παρούσα απειλή, πολιτική, οικονομική ή ηθική ή ακόμη και καταστροφής του κράτους» (σελ. 405)³¹.

Θεωρεί ότι κεντρικό ζήτημα είναι το είδους του λόγου και ο ρόλος που αυτός διαδραματίζει σε ένα δημοκρατικό καθεστώς. Υποστηρίζει ότι δεν υφίσταται το έγκλημα της προτροπής σε στάση, δεν είναι νοητός ο προληπτικός περιορισμός της ελευθερίας του τύπου, παρά μόνον σε ειδικές περιπτώσεις. Ακόμη και η συνηγορία υπέρ επαναστατικών ή ανατρεπτικών δογμάτων προστατεύεται εντελώς. Τα παραπάνω τρία σταθερά σημεία ορίζουν και καλύπτουν μέσω του αναλογικού συλλογισμού μεγάλο μέρος της ελευθερίας του πολιτικού λόγου. Ο στοχασμός πάνω στους σχετικούς συνταγματικούς κανόνες δείχνει γιατί συμβαίνει αυτό³². Παραθέτει τη θέση του Kalven σύμφωνα με τον οποίο μία ελεύθερη κοινωνία είναι αυτή στην οποία μπορούμε να δυσφημούμε την κυβέρνηση.

*«Το να μην υπάρχει το έγκλημα της προτροπής σε στάση είναι το αληθινό εν τοις πράγμασι κριτήριο της ύπαρξης της ελευθερίας του λόγου [...]. Κάθε κοινωνία στην οποία η προτροπή σε στάση αποτελεί έγκλημα, όποια και εάν είναι τα άλλα της χαρακτηριστικά δεν είναι μία ελεύθερη κοινωνία. Μία κοινωνία μπορεί για παράδειγμα να αντιμετωπίζει το άσεμνο ως έγκλημα, χωρίς να αλλάξει η βασική της φύση ως κοινωνία. Μου φαίνεται ότι δεν μπορεί να κάνει το ίδιο για την προτροπή σε στάση. Εδώ, η απόκριση που γίνεται σε αυτό το έγκλημα ορίζει την κοινωνία»*³³.

Η ιστορία της χρήσης που έκαναν οι κυβερνήσεις του εγκλήματος της προτροπής σε στάση, προκειμένου να καταστείλουν την κριτική ή τη διαφωνία και για να διατηρηθούν στην εξουσία, καταδεικνύει τη μεγάλη σημασία αυτής της ειδικότερης ελευθερίας για κάθε εντελώς επαρκές σχήμα βασικών ελευθεριών. Παρότι στους κόλπους της φιλελεύθερης παράδοσης επικράτησε συναίνεση ότι η συζήτηση των γενικών πολιτικών ή φιλοσοφικών δογμάτων δεν μπορεί ποτέ να λογοκριθεί, η διδασκαλία ανατρεπτικών ιδεών καθίσταται κεντρικό πρόβλημα. Ο ελεύθερος πολιτικός λόγος δεν απαιτείται απλώς προκειμένου οι πολίτες να ασκούν τις ηθικές τους δυνατότητες στην πρώτη θεμελιώδη περίπτωση (άσκηση της συνειδησιακής ελευθερίας) αλλά και επειδή ο ελεύθερος πολιτικός λόγος, από κοινού με τη δίκαιη πολιτική διαδικασία όπως αυτή προσδιορίζεται από το Σύνταγμα, παρέχει μία εναλλακτική λύση απέναντι στην επανάσταση και τη χρήση βίας η οποία μπορεί να αποδειχθεί καταστροφική για τις βασικές ελευθερίες. Πρέπει συνεπώς να υπάρχει κάποιο σημείο στο οποίο ο πολιτικός λόγος να συνδέεται με τη χρήση βίας ώστε να πρέπει καταλλήλως να περιορισθεί³⁴.

Στο πλαίσιο του ρωσλιανού πολιτικού φιλελευθερισμού ο πολιτικός λόγος που συνηγορεί υπέρ της επανάστασης δεν είναι κάτι παρόμοιο με την παρακίνηση σε κάποιο έγκλημα όπως ο εμπρησμός ή ακόμη και η πρόκληση επικίνδυνης κοσμοσυρροής στο άκρως κοινότοπο πα-

³¹ Επίσης μια αναλυτική παρουσίαση του πλαισίου Τσακυράκης ό.π. 187 κ.ε. επίσης Kermit L. Hill και John Patrick, *The Pursuit of Justice: Supreme Court Decisions that Shaped America*, Oxford University Press, 2006, ενότητα «The Latitude and Limits of Free Speech. Schenk v. United States (1919) - Abrams v. United States (1919)», σελ. 69-75 και Alexander Meiklejohn, *Free Speech and its relation to Self-Government*, The Lawbook Exchange, 2001-2012, ενότητα II. «Clear and Present Danger», σελ. 28-56. Για τη συνολική προσφορά του δικαστή Holmes στην ερμηνεία της Πρώτης Τροποποίησης, μεταξύ άλλων Roscoe Pound, «Judge Holmes's Contributions to the Science of Law», *Harvard Law Review*, τμ. 34, No. 5 (Μάρτιος, 1921), σελ. 449-453.

³² Πολιτικός Φιλελευθερισμός, Σελ. 392 κ.ε., ενότητα «Ελεύθερος πολιτικός λόγος».

³³ Βλπ. Harry Kalven, *The Negro and the First Amendment*, University of Chicago Press, 1966, σελ. 16.

³⁴ Πολιτικός Φιλελευθερισμός, σελ. 396-397

ράδειγμα του Holmes όπου κάποιος φωνάζει «φωτιά» σε ένα θέατρο γεμάτο κόσμο. Αυτό το παράδειγμα έχει βάση μόνο εάν υιοθετηθεί η αστήρικτη άποψη ότι κάθε λόγος οποιασδήποτε μορφής προστατεύεται *ίσως επειδή θεωρείται ότι ο λόγος δεν είναι πράξη και μόνον οι πράξεις τιμωρούνται*. Εντούτοις, η επανάσταση είναι ένα πολύ ιδιαίτερο έγκλημα. Ενώ ακόμη και ένα συνταγματικό καθεστώς έχει το δικαίωμα να τιμωρεί τις παραβιάσεις των νόμων του, οι εν λόγω νόμοι, ακόμη και εάν έχουν νομοθετηθεί με τη δέουσα διαδικασία, ενδέχεται να είναι περισσότερο ή λιγότερο δίκαιοι ή άδικοι ή να φαίνονται τέτοιοι σε σημαντικές ομάδες της κοινωνίας οι οποίοι τους βρίσκουν καταπιεστικούς. *Η αντίσταση και η επανάσταση αποτελούν εγκλήματα μόνο με τη νομική έννοια ότι είναι αντίθετα στο νόμο, αλλά σε ένα νόμο ο οποίος έχει χάσει τη νομιμότητά του*. Όταν η υποστήριξη ανατρεπτικών ιδεών είναι αρκετά διαδεδομένη, ώστε να συνιστά ζωτικό πολιτικό ερώτημα, τότε συνιστά ένδειξη μίας επικείμενης κρίσης ριζωμένης στην αντίληψη σημαντικών ομάδων ότι η βασική δομή (*basic structure*) είναι άδικη και καταπιεστική. Η υποστήριξη ανατρεπτικών ιδεών αποτελεί πάντοτε μέρος μίας περιεκτικής πολιτικής θεωρήσης. Το να καταστέλλεται η συνηγορία υπέρ των ανατρεπτικών ιδεών, σημαίνει ότι καταστέλλεται η ίδια η θεώρηση και ότι συνεπώς περιορίζεται την ελεύθερη και ενήμερη δημόσια χρήση του λόγου στην αποτίμηση της βασικής δομής της κοινωνίας και της κοινωνικής πολιτικής. Και κατά τούτο σαφώς *παραβιάζεται η ελευθερία της σκέψης*.

Ο Rawls σχολιάζει σχετικά το σκεπτικό που καταγράφηκε στην υπόθεση *Gittlow v, New York* «... ο άμεσος κίνδυνος είναι μολταύτα πραγματικός και ουσιώδης επειδή το αποτέλεσμα μίας δεδομένης ομιλίας δεν μπορεί να προβλεφθεί με ακρίβεια. Μία και μόνη επαναστατική σπίθα μπορεί να αναζωπυρώσει μια φωτιά η οποία σιγοκαίει για καιρό και μπορεί να μεταμορφωθεί διαμιάς σε σαρωτική και καταστροφική πυρκαγιά». Το εδάφιο τούτο παραπέμπει σε μία θεωρία όχι διαφορετική από αυτή του Hobbes, η οποία επαγγέλλεται ότι *οι πολιτικές διευθετήσεις είναι εξαιρετικά εύθραυστες και ασταθείς*. Ακόμη υποθέτει ότι σε ένα δημοκρατικό καθεστώς ανεξέλεγκτες και καταστροφικές δυνάμεις μπορεί να τεθούν σε κίνηση διά του επαναστατικού λόγου (*speech*) ώστε σιγοκαίουν κρυφά κάτω από την επιφανειακή ηρεμία της πολιτικής ζωής μόνο και μόνο για να ξεσπάσουν έξαφνα με ασυγκράτητη ορμή και να παρασύρουν τα πάντα στο πέραςμά τους. Αν, όμως, είναι εγγυημένος ο ελεύθερος πολιτικός λόγος, τότε οι ριζικές διαφωνίες και αντιθέσεις δεν συναντούν αδιαφορία ούτε γίνονται έξαφνα άκρως επικίνδυνες. Διατυπώνονται δημόσια και, ακόμη και σε ένα μετρίως κυβερνώμενο καθεστώς, λαμβάνονται υπόψη τουλάχιστον ως ένα βαθμό. Μάλιστα μία θεωρία για το πώς «δουλεύουν» οι δημοκρατικοί θεσμοί οφείλει να συμφωνήσει με τον Locke, ότι τα πρόσωπα είναι ικανά να επιδεικνύουν μία ορισμένη πολιτική αρετή και δεν εμπλέκονται σε αντιστάσεις και επαναστάσεις, εκτός και εάν η κοινωνική τους θέση στη βασική δομή τους προκαλεί ένα ανυπέβλητο αίσθημα αδικίας και η εν λόγω συνθήκη έχει παραμείνει अपαράλλακτη για κάποια χρονική περίοδο και μοιάζει να μην μπορεί να αλλάξει με άλλα μέσα. Έτσι, οι βασικοί θεσμοί μίας μετρίως κυβερνώμενης κοινωνίας δεν είναι τόσο εύθραυστοι ή ασταθείς ώστε να κινδυνεύσουν αποκλειστικά από την υποστήριξη ανατρεπτικών ιδεών. Ήτοι, οι ιδέες δεν ενεργοποιούν (εφόσον διαθέτουν σημαντική πολιτική αποτελεσματικότητα) διαδικασίες μετασχηματισμού παρεκτός εάν ανταποκρίνονται εν τινί μέτρω στις πραγματικές συνθήκες του κοινωνικού κόσμου και δεν παράγονται εξωκοινωνικώς στις αριστοφανικές *Νεφέλες*.

Συνεπεία των παραπάνω, ο Rawls υποστηρίζει ότι ο Holmes κατά τη στάθμιση των έννομων αγαθών αγνοεί το ρόλο και τη σημασία του πολιτικού λόγου και είναι φυσιολογικό ότι συνέταξε τις ομόφωνες αποφάσεις οι οποίες επικύρωσαν τις καταδίκες στις υποθέσεις *Schenck* και *Debs*

ενώ διαφώνησε με τις υπόθεση Abrams και Gittlow επειδή θεώρησε τις πολιτικές δραστηριότητες των κατηγορουμένων εν γένει αβλαβείς³⁵.

Στην υπόθεση Debs ο σοσιαλιστής υποψήφιος για την προεδρία των ΗΠΑ δεν κατηγορήθηκε ότι ενθαρρύνει ή παρακινεί την άμεση και παράνομη βία και επομένως ότι δημιουργεί έναν σαφή και επικείμενο κίνδυνο υπό αυτή την έννοια. Όπως αναφέρεται στην απόφαση ο δημόσιος λόγος του Debs απλώς κατήγγειλε τον πόλεμο. Εδώ το εμπρόθετο αποτέλεσμα στο οποίο αναφέρεται ο Holmes θεωρεί σίγουρο ότι εκείνος ο οποίος άκουσε το λόγο του Debs ή διάβασε γι' αυτόν θα πειθόταν ή θα ενθαρρυνόταν από το περιεχόμενο του και θα δρούσε αναλόγως ωσαύτως ο σαφής και επικείμενος κίνδυνος γι' αυτόν αφορούσε τις συνέπειες της πολιτικής πεποίθησης και της συναφούς απόφασης.

Ο Rawls επισημαίνει ότι ο Holmes δεν αντιμετωπίζει το συνταγματικό ερώτημα που θέτει η υπόθεση Debs μολοντί αφορά τον ηγέτη ενός πολιτικού κόμματος. Ο Holmes αφιερώνει ελάχιστη προσοχή σε αυτό και αρκείται να πει ότι ζήτημα έχει διευθετηθεί από τη υπόθεση Schenck. Ο Rawls προσεγγίζει τη θέση του δικαστή Brandeis στην υπόθεση Withney³⁶ ότι το δικαίωμα του ελεύθερου λόγου, το δικαίωμα της διδασκαλίας και το δικαίωμα της συνάθροισης είναι θεμελιώδη δικαιώματα τα οποία προστατεύονται από την Πρώτη Τροπολογία. Η άσκηση του υπόκειται σε περιορισμούς «εάν ο συγκεκριμένος περιορισμός ο οποίος προτείνεται απαιτείται προκειμένου να προστατευθεί το κράτος από καταστροφή ή σοβαρή βλάβη, πολιτική, οικονομική ή ηθική».

Το ουσιώδες για τον Rawls είναι να αναγνωριστεί η διαφορά αυτού που ονομάζει «συνταγματική κρίση του απαιτούμενου είδους» και μίας έκτακτης κατάστασης στην οποία υφίσταται μια παρούσα ή προβλέψιμη απειλή, πολιτική, οικονομική ή ηθική ή ακόμη και η καταστροφή του κράτους (σελ. 405). Σημειώνει ότι ακόμη και σε περίπτωση εμπόλεμης κατάστασης δεν συνεπάγεται ότι υπάρχει συγχρόνως και μια συνταγματική κρίση του απαιτούμενου είδους. Ο λόγος για τον περιορισμό ή την περιστολή του ελεύθερου λόγου, συμπεριλαμβανομένης της συνηγορίας υπέρ των ανατρεπτικών ιδεών, συνεπάγεται μια μερική τουλάχιστον αναστολή της δημοκρατίας. Ένα συνταγματικό δόγμα το οποίο δίνει προτεραιότητα στον ελεύθερο πολιτικό λόγο και στις υπόλοιπες βασικές ελευθερίες πρέπει να δέχεται ότι το να επιβάλλεται μία τέτοια αναστολή απαιτεί να υπάρχει μια συνταγματική κρίση στην οποία οι ελεύθεροι πολιτικοί θεσμοί δεν μπορούν να λειτουργήσουν αποτελεσματικά ούτε να λάβουν τα απαραίτητα για την αυτοσυντήρησή τους μέτρα. Ορισμένα γνωστά ιστορικά παραδείγματα αναδεικνύουν ότι οι ελεύθεροι δημοκρατικοί πολιτικοί θεσμοί έχουν λειτουργήσει αποτελεσματικά για τη λήψη αναγκαίων μέτρων σε σοβαρές έκτακτες καταστάσεις, χωρίς να περιορίσουν το ελεύθερο πολιτικό λόγο. Και σε ορισμένες περιπτώσεις στις οποίες επιβλήθηκαν τέτοιοι περιορισμοί ήταν μη αναγκαίοι και δεν συνέβαλαν καθόλου στην αντιμετώπιση της έκτακτης κατάστασης.

Από τη σκοπιά της συνταγματικής θεωρίας η προτεραιότητα της ελευθερίας συνεπάγεται ότι ο ελεύθερος πολιτικός λόγος δεν είναι δυνατόν να περιορισθεί εκτός και εάν εύλογα μπορεί να υποστηριχθεί με βάση την ειδική φύση της παρούσας κατάστασης ότι υπάρχει μία συνταγματική κρίση στην οποία οι δημοκρατικοί θεσμοί δεν μπορούν να λειτουργήσουν αποτελεσματικά και οι διαδικασίες με τις οποίες αντιμετωπίζονται οι καταστάσεις δεν μπορούν να λειτουργήσουν (σελ 405). Στο συνταγματικό δόγμα που προτείνει ο Rawls δεν έχει ιδιαίτερη

³⁵ Πολιτικός Φιλελευθερισμός, σελ. 401.

³⁶ 274 U.S. 357 06 375.

σημασία εάν ο πολιτικός λόγος είναι επικίνδυνος αφού ο πολιτικός λόγος είναι από τη φύση του επικίνδυνος. Τούτο ισχύει επειδή η ελεύθερη δημόσια χρήση του ορθού μας λόγου βρίσκει εφαρμογή στα πιο θεμελιώδη ερωτήματα και οι αποφάσεις που λαμβάνονται έχουν βαριές συνέπειες (σελ. 406).

Ο Rawls υποστηρίζει ότι *η εστίαση στην επικινδυνότητα του πολιτικού λόγου ήταν ευθύς εξαρχής ψεγάδι στον κανόνα του «σαφούς και επικείμενου κινδύνου»*. Απέτυχε να αναγνωρίσει ότι για να περιορισθεί ο ελεύθερος πολιτικός λόγος πρέπει να υπάρχει μία συνταγματική κρίση η οποία απαιτεί με μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό την προσωρινή αναστολή των δημοκρατικών πολιτικών θεσμών αποκλειστικά χάριν της διάσωσης των εν λόγω θεσμών ή άλλων βασικών ελευθεριών.

Βεβαίως ο Rawls δεν παρέχει κάποια συστηματική εξήγηση της διάκρισης μεταξύ της συνταγματικής κρίσης του απαιτούμενου είδους και της έκτακτης κατάστασης στην οποία επαπειλείται ένα σημαντικό πολιτικό, οικονομικό ή ηθικό πλήγμα. Επικαλείται το δεδομένο ότι είναι δυνατόν να αναγνωρισθούν ιστορικά οι περιπτώσεις που βρίσκει ή μη εφαρμογή. Πιστεύει ότι μια συνταγματική κρίση αυτού του είδους αποτελεί σημαντικό μέρος μιας παρουσίασης του ελεύθερου πολιτικού λόγου, καθώς και ότι όταν εξηγούμε αυτή την έννοια πρέπει να ξεκινούμε από μία παρουσίαση του ελεύθερου πολιτικού λόγου η οποία της αποδίδει προτεραιότητα. Στο πλαίσιο της θεώρησής του για τη δικαιοσύνη ως ακριβοδικία (*justice as fairness*) αυτού του είδους ο λόγος εμπίπτει στις βασικές ελευθερίες και ενώ αυτές δεν είναι απόλυτες είναι δυνατόν να περιορισθούν ως προς το περιεχόμενό τους, σε αντιδιαστολή προς τη ρύθμισή τους με τρόπους συνεπείς προς τη διατήρηση ενός επαρκούς συστήματος βασικών ελευθεριών.

Με βάση το ρωσλιανό πλαίσιο του πολιτικού φιλελευθερισμού, εάν επιμείνουμε στον κανόνα του *σαφούς και επικείμενου κινδύνου*, τότε τα ουσιαστικά δεινά τα οποία επιχειρεί να προλάβει το νομοθετικό σώμα πρέπει να είναι εντελώς άλλου είδους, δηλαδή *η ίδια η απώλεια της ελευθερίας της σκέψης ή άλλων βασικών ελευθεριών*, συμπεριλαμβανομένης και της ακριβοδικίας (*fair*) αξίας των πολιτικών ελευθεριών και, δεύτερον, ότι δεν θα πρέπει να υπάρχει κανένας εναλλακτικός τρόπος να προληφθούν τα εν λόγω δεινά, εκτός από τον περιορισμό του πολιτικού λόγου. Τούτη η διατύπωση του κανόνα συμβαδίζει με την απαίτηση η συνταγματική κρίση του απαιτούμενου είδους να είναι μια κρίση στην οποία οι ελεύθεροι πολιτικοί θεσμοί να μην μπορούν να λειτουργήσουν ούτε να λάβουν τα απαιτούμενα μέτρα για την αυτοπροστασία τους.

(β) Το «δικαστήριο της κοινής γνώμης». Οι θέσεις του James Mill εμπλουτίζονται στο *On Liberty* του J.S. Mill όπου το θέμα τίθεται εν σχέσει προς την αυτονομία της δημόσιας σφαίρας. Πώς επιρρώνεται η αρχή της ελευθερίας του λόγου στο πεδίο της πραγματικής μορφής της δημόσιας διαβούλευσης; Το «δικαστήριο της κοινής γνώμης» δεν δύναται, βεβαίως, να προσομοιάζει ως προς την οργάνωση του αγώνα των λόγων στα συμβαίνοντα σε μία δικαστική αίθουσα. *Τι πρέπει να γίνει λοιπόν αποδεκτό όσον αφορά το ύφος της συνηγορίας στο πλαίσιο του δημοκρατικού διαλόγου;*

Στη ζώσα πραγματικότητα των μαζικοδημοκρατικών κοινωνιών δεν είναι θεμιτά αποδεκτό ότι η ελεύθερη έκφραση όλων των απόψεων πρέπει να επιτρέπεται αποκλειστικά υπό την αίρεση ότι ο τρόπος έκφρασής τους να είναι μετριοπαθής και δεν ξεπερνά τα όρια αυτού που γίνεται κατανοητό ως δίκαιη (*fair*) συζήτηση. Ως προς τις δίκαιες περιστάσεις του δημόσιου διαλόγου υπάρχουν ορισμένα κανονιστικά δεδομένα τα οποία αφορούν τη μορφή της επιχειρηματολογίας, όπως η ένταση του θυμικού τόνου με την οποία αυτή διατυπώνεται και ορισμένοι διαδικαστικοί κανόνες. Αυτό όμως δεν επάγεται ότι η ένταση της πίστης σε ένα αγαθό (ένα

θρησκευτικό δόγμα είτε μια κοσμοθεωρία) σχετίζεται με την εγγενή του αξία και από την άλλη ούτε η πίστη σε αυτό το αγαθό καθαγιάζει και νομιμοποιεί την όποια δημόσια συμπεριφορά του φορέα της. Εάν στοχαστούμε μάλιστα όσα λαμβάνουν χώρα στο επίπεδο της κοινωνικής αλληλόδρασης στο ψηφιακό περιβάλλον ούτε πρέπει αλλά και ούτε είναι δυνατόν να τίθενται έννομοι ή άλλου είδους φραγμοί στην εκδήλωση αυτής της πίστης στα όρια του σεβασμού των δικαιωμάτων των άλλων³⁷.

Εν πρώτοις, όσον αφορά τις «δίκαιες περιστάσεις», όπως ορίζονται στο ρωλσιανό φιλελευθερισμό, είναι αδύνατον να καθοριστεί σε ποιο σημείο τοποθετούνται κάθε φορά τα όρια της αποκαλούμενης μετριοπάθειας. Προβληματικό στοιχείο όσον αφορά τη *fairness* εντός του αστικού σχήματος σκέψης είναι *πώς δύναται να υιοθετήσουν οι συμμετέχοντες στη δημόσια διαβούλευση κανόνες διαγωγής οι οποίοι θα απορρέουν από την αναγνώριση των άλλων ως ισότιμων εταίρων αλλά και θα προασπίζονται το κοινό αγαθό του δημοκρατικού βίου χρησιμοποιώντας μεθόδους πειθούς και έλλογης επιχειρηματολογίας*. Και αυτό, κατά τη στιγμή που και μόνον ο κριτικός έλεγχος και η διαφωνία δύναται να εκληφθούν ως προσβολή από αυτούς οι απόψεις των οποίων υφίστανται επίθεση· η διαχρονική εμπειρία αναδεικνύει ότι συνήθως η κριτική εκλαμβάνεται ως προσβολή, κυρίως όταν η επιχειρηματολογία που χρησιμοποιείται είναι θεμελιωμένη και αποκαλύπτει οφθαλμοφανώς τις όποιες αδυναμίες της εκάστοτε «οικείας αλήθειας». Η εχθρότητα εκ μέρους ανθρώπων που τελούν *υπό το καθεστώς υπαρξιακής προσχώρησης* (σε αντιδιαστολή με την κριτική υιοθέτηση που απαιτεί η ανοχή και η συνειδησιακή αυτονομία) σε ένα σύστημα πεποιθήσεων εμφανίζεται ως φυσιολογική κοινωνική συνθήκη εφόσον δεν δύναται ούτε διατίθενται να αποστασιοποιηθούν από αυτό. Θα ήταν δυνατόν τότε να θεωρηθεί ότι το ίδιο το ύφος της συνηγορίας υποκρύπτει αλλά και αντανakλά εμπράγματα ανυπερέβλητες αξιακές συγκρούσεις που εκτυλίσσονται εντός της δημόσιας σφαίρας. Και το συναφές ερώτημα είναι εάν υφίσταται η δυνατότητα διά των έλλογων μέσων επίλυσης αυτών των συγκρούσεων.

Αναμφίλεκτα, ο τρόπος διατύπωσης μίας κριτικής ακόμη και εάν αυτή είναι ορθή, ενδέχεται να είναι ιδιαίτερα ανάρμοστος ώστε να επιφέρει την αναγκαιότητα κάποιου περιορισμού του αντιρρησίας. Αλλά οι βασικές προσβολές (*offences*) αυτού του τύπου είναι αδύνατον να δικαιολογήσουν την καταδίκη μίας γνώμης στη σιωπή, ακόμη και σε περιπτώσεις σοβαρής παρέκκλισης από τις αρχές της δίκαιης (*fair*) συζήτησης. Οι σημαντικότερες από αυτές είναι η χρήση σοφιστικών και παραπλανητικών επιχειρημάτων, η παρασιώπηση γεγονότων και αντεπιχειρημάτων, η λανθασμένη εποπτεία των στοιχείων της επιχειρηματολογίας ή η στρεψόδικη παρουσίαση της αντίπαλης θέσεως. Αλλά όλα τα παραπάνω, ακόμη και στον χείριστο βαθμό, αποτελούν *bona fide* πρακτικές υποκειμένων που δεν δύναται να θεωρηθούν -και από πολλές απόψεις δεν αξίζει να θεωρούνται- αγνοούντα ή ανίκανα, ώστε είναι σπανίως δυνατόν να στιγματιστεί ασφαλώς ως ηθικά επιλήψιμη η αρνητική παρουσίαση της αντίθετης άποψης και σε ακόμη μικρότερο βαθμό θεμελιώνεται η αξίωση για εμπλοκή του νόμου σε αυτού του είδους την ανάρμοστη συμπεριφορά στο πλαίσιο της δημόσιας διαβούλευσης.

Ο J.S. Mill με το βλέμμα στραμμένο κατά κύριο λόγο στην αναδυόμενη μαζική δημοκρατία υπερασπίζεται το δικαίωμα της διατύπωσης αντιδημοφιλών απόψεων εκ μέρους μιας μειοψη-

³⁷ John Rawls, *Πολιτικός Φιλελευθερισμός*, ό.π. δεξ ως προς τις προϋποθέσεις του δημόσιου λόγου και της διαβούλευσης, Μέρος Δεύτερο, «Ο πολιτικός φιλελευθερισμός: τρεις κύριες ιδέες», Διάλεξη IV. «Η ιδέα του δημόσιου λόγου», ενότητα 7. Φαινομενικές δυσχέρειες του δημόσιου λόγου, σελ 287 κ.ε. και ενότητα 8. Τα όρια του δημόσιου λόγου σελ. 294 κ.ε. Σημειώνει χαρακτηριστικά «[...] και μόνον εάν δεχθούμε πως η πολιτική σε μια δημοκρατική κοινωνία δεν μπορεί να καθοδηγείται από αυτό που εννοούμε ακέραιη αλήθεια, μπορούμε να πραγματώσουμε το ιδανικό που εκφράζει η αρχή της νομιμότητας: να συμβιώνουμε πολιτικά εν όψει των λόγων τους οποίους όλοι μπορούν εύλογα να αναμένεται ότι θα ενστερνίζονται», σελ. 289.

φίας από τη μομφή της απουσίας μετριοπαθούς στάσης³⁸. Εν όψει αυτού που κοινώς θεωρείται απρεπής στάση στο πλαίσιο του δημόσιου διαλόγου, ιδίως ο προσβλητικός και δυσφημιστικός λόγος, η χρήση προσωπικού χαρακτήρα επιθέσεων (*ad hominem*) κ.λπ., σημειώνει ότι η απαγόρευση αυτών των «όπλων» θα είχε μεγαλύτερη αξία εάν προτεινόταν να ισχύει ισομερώς και στις δύο πλευρές· αλλά συνήθως ως το επιθυμητό παρουσιάζεται ο περιορισμός της χρήσης αυτών των «όπλων» ενάντια στην κατεστημένη άποψη. Ως γνωστόν, είναι σύνηθες επιχείρημα κατά μίας μειοψηφίας ότι οι απόψεις της διεγείρουν τα δημόσια πάθη εφόσον αντιτίθενται στις κατεστημένες απόψεις μιας κοινωνικής πλειοψηφίας. Σε αυτή την περίπτωση, η προτεραιότητα του ορθού στηρίζεται ενεργώς στην κοινωνική πολλαπλότητα μην επιτρέποντας την κυριαρχία «της μοναδικής αλήθειας» όσο πλειοψηφική συγκυρικά και εάν είναι.

Στο πλαίσιο του μιλιανού φιλελευθερισμού, όποιο δεινό προκαλείται από τη χρήση αυτών των μεθόδων διαλόγου είναι μεγαλύτερο όταν χρησιμοποιείται έναντι των συγκριτικά ανυπεράσπιστων, και είθισται οι εκάστοτε αιρετικές απόψεις να είναι τα συνήθη θύματα της αδικίας αυτής. Στις περιπτώσεις όπου μία κοινωνική μειοψηφία επιθυμεί να εκφράσει τη (δικαιολογημένη ή μη) αγανάκτησή της, δύναται στο πλαίσιο αυτό να χρησιμοποιήσει γλώσσα που να απάδει από την αρχή του αλληλοσεβασμού και της αμοιβαιότητας· σε αυτό το πλαίσιο και μόνον δύνανται εκφράσεις που καταδηλώνουν νηκική απαξία να παρεκτραπούν και στο επίπεδο των υβριστικών χαρακτηρισμών και αυτό να θεωρηθεί «μη δομημένη κριτική στάση» που προέρχεται από ένα εύλογο αίσθημα αδικίας³⁹ και να μη γίνει απαιτητή η διά νομικών μέσων καταστολή της – βεβαίως, με την απαραίτητη επιφύλαξη ότι οι κανόνες στάθμισης των υπό διασφάλιση αγαθών πρέπει να είναι ιδιαίτερα αυστηροί και η εφαρμογή τους προσεκτική ώστε να μην πλήττεται το βασικό σχήμα των ελευθεριών.

Η χειρότερη προσβολή αυτού του είδους κατά τη διάρκεια ανάπτυξης της πολεμικής είναι ο δημόσιος στιγματισμός όσων υιοθετούν μία αντίθετη γνώμη ως «κακών και ανήθικων ανθρώπων», ήτοι να επιχειρηθεί να αντιμετωπιστεί μία επιχειρηματολογία *διά της ηθικής απαξίας του φορέα της* και αυτός να επιχειρηθεί να καταστεί αποσυνάγωγος. Στη συκοφαντία αυτού του είδους είναι συνήθως εκτεθειμένοι όσοι ακριβώς υποστηρίζουν μία αντιδημοφιλή άποψη, διότι εν γένει είναι ευάριθμοι και ανίσχυροι και ουδείς πέραν αυτών διεκδικεί το δικαίωμά τους να αντιμετωπισθούν με δίκαιο τρόπο, καθώς εξ ορισμού αυτό το «όπλο» το στερούνται όσοι αρνούνται μία κατεστημένη άποψη. Η διαμόρφωση δομών εχθρότητας μέσα από τις *ad hominem* ηθικού χαρακτήρα επιθέσεις ενάντια σε μία μειοψηφία θίγει την ατομική και συλλογική σφαίρα συνειδησιακής αυτονομίας καθώς διεκδικείται από τα μέλη μίας μειοψηφίας να προσχωρήσουν στην κυρίαρχη άποψη – σε αυτού του τύπου τη συνηγορία, επί παραδείγματι όταν χαρακτηρίζονται οι φορείς κάποιων απόψεων «προδότες» ή «μιάσματα» δεν υποκρύπτεται κάποια μορφής κριτική ή έλλογη επιχειρηματολόγηση, αλλά η επιθυμία ακόμη και βίαιης αποβολής τους από την κοινότητα εφόσον δεν επιτευχθεί η καταναγκαστική μεταστροφή τους. Αυτού του είδους

³⁸ Οι αναφορές γίνονται στο ακροτελεύτιο μέρος του κεφαλαίου II, «Of the Liberty of Thought and Discussion», σελ. 128-130 στο John Stuart Mill, *Utilitarianism and On Liberty*, επιμ. Mary Warnock, Blackwell Publishing, 2004.

³⁹ Σταύρος Τσακυράκης, «Μισαλλοδοξία και ελευθερία του λόγου», *Το Βήμα*, 19 Μαΐου 2013, του ιδίου «Πρέπει να είναι αδίκημα η εξύβριση;», Ομιλία στη εκδήλωση του Κέντρου Φιλελεύθερων Μελετών για την Ελευθερία του Λόγου 5 Απριλίου 2016, και δημοσιεύθηκε αρχικά στο tsakyrakis.wordpress.com και Αριστείδης Χατζής, «Περί ρατσισμού και ελευθερίας του Λόγου», «*Το Βήμα*», 10 Μαρτίου 2011, ειδική εφαρμογή Νίκος Αλιβιζάτος. «Η Ελευθερία της Έκφρασης επί Εθνικών Θεμάτων», *Κυριακάτικη Ανγή*, 25 Μαρτίου, 1995 Κ. Μ. Σταμάτης, «Η ελευθερία του πολιτικού λόγου υπό κηδεμονία;», *Αντί*, τχ. 496, , 12 Ιουνίου 1992, σελ. 46-67. Φ. Ι Κοζύρης, «Η συνταγματική προστασία της ελευθερίας της έκφρασης και η οριοθέτηση της περιύβρισης και δυσφήμισης αρχής», στο Σύμμεικτα Φαίδωνος Θ. Βεγλερή: *Η Κρίση των Θεσμών του Κράτους*, Τόμος Β, Πέτρος Ι. Παραράς, επ. Αθήνα, Σάκκουλας, 1988).

οι σχέσεις πολιτικής εκθρόνισης αποτελούν, άλλωστε, κεντρικές εκδηλώσεις του φαινομένου της «τυραννίας της πλειοψηφίας» το οποίο επεξεργάστηκε ο J.S Mill στο *On Liberty* από την πλευρά της ατομικής και συλλογικής αυτονομίας.

Είναι φανερό ότι δεν υφίσταται σε αυτή την περίπτωση η «ισοτιμία των όπλων» μεταξύ κατεστημένων και μη απόψεων. Εν γένει οι απόψεις που είναι αντίθετες με το εκάστοτε κοινό περί δικαίου αίσθημα υπάρχει η δυνατότητα να εισακουστούν μόνο όταν διατυπώνονται με έναν καλοζυγισμένο μετριάσμο της γλώσσας τους και με την πλέον επιφυλακτική αποφυγή αναίτιων προσβολών, στοιχεία από τα οποία δεν μπορούν να παρεκκλίνουν στο μικρότερο βαθμό χωρίς να χάσουν έδαφος και να απομειωθεί η πειστικότητά τους· την ίδια ώρα, η άκρατη έντονη επίκριση που χρησιμοποιείται από την πλευρά των κυρίαρχων απόψεων εν γένει αποτρέπει τους ανθρώπους από το να υιοθετούν μειοψηφικές απόψεις και από το να τείνουν ευήκοα ώτα προς όσους τις υποστηρίζουν. Ο J.S Mill επισημαίνει ότι, προς το συμφέρον της αλήθειας και της δικαιοσύνης, είναι μακράν σημαντικότερο να περιορίζουμε τη χρήση επικριτικής γλώσσας σε αυτές τις περιπτώσεις, παρά στις άλλες – και επί παραδείγματι εάν είναι απαραίτητο να επιλέξουμε υπάρχει μεγαλύτερη ανάγκη να αποθαρρύνουμε τις προσβλητικές επιθέσεις έναντι όσων δηλώνουν άθεοι, παρά έναντι όσων τάσσονται με το κυρίαρχο δόγμα⁴⁰. Οι θέσεις του J.S. Mill βρίσκουν εφαρμογή στο πλαίσιο της σημερινής μορφής ενημέρωσης με τον παράδοξο εκδημοκρατισμό που έχει επισυμβεί⁴¹. Η διά των κοινωνικών δικτύων άρση τής μέχρι πρότινος «αυθεντίας» των κυρίαρχων μέσων επικοινωνίας (*mainstream media*) και η δυνατότητα ενεργού συμμετοχής εκ μέρους του κοινού ανέδειξε τη διάσταση ανάμεσα στην υιοθετούμενη δεοντολογία εκ μέρους των επαγγελματιών «επικοινωνητών» και τον τρόπο αντίληψης του κοινού για το δημόσιο λόγο. Αυτό το πολύπτυχο φαινόμενο αναδεικνύει στην πλευρά που μας ενδιαφέρει εδώ ότι ο επιπολασμός των «φωνών» διά των ψηφιακών δικτύων και η αρχική αισιοδοξία για ευρύτερο εκδημοκρατισμό του δημόσιου λόγου με τη διεύρυνση εν τινί μέτρω της δυνατότητας της «ισογορίας» οδήγησε στην ανάδειξη σε ολόένα μεγαλύτερο βαθμό της επιθετικότητας, του φανατισμού και την εν γένει υιοθέτηση μίας γλώσσας που απάδει από τις δίκαιες περιστάσεις του δημόσιου διαλόγου. Η αποδυνάμωση των αποκαλούμενων «κυρίαρχων μέσων» και των δημοσιογραφικών πρακτικών οι οποίες σχετιζόνταν με την αντικειμενικότητα ανέδειξε έναν ορυμαγδό εναλλακτικών πηγών ενημέρωσης με σαφή αντιδημοκρατικό προσανατολισμό (κυρίως στην άκρα δεξιά βλπ. το αμερικανικό *Braveheart* ή εν Ελλάδι έντυπα όπως το *Μακελειό*) και σημαντική απήχηση – ο ρόλος των οποίων στη διαμόρφωση πολιτικών πλειοψηφιών, όπως η εκλογή Trump στις ΗΠΑ ή στο Brexit στη Βρετανία, έχει επισημανθεί πολλακώς. Χαρακτηριστική εξέλιξη είναι η πρόσληψη εκ μέρους μεγάλων επικοινωνιακών ομίλων στις ΗΠΑ και τη Γαλλία εταιρειών οι οποίες με βάση συγκεκριμένους

⁴⁰ Τη συνάφεια της ελευθερίας του λόγου με ένα υπόδειγμα διαβουλευτικής δημοκρατίας επιχειρεί ο Φιλίμων Παιονίδης χρησιμοποιώντας την έννοια του εκφραστικού ενεργήματος και συγκεκριμένα στην ενότητα «Τα όρια της ελευθερίας της έκφρασης στη διαβουλευτική δημοκρατία», δες Φιλίμων Παιονίδης, «Διαβουλευτική δημοκρατία και ελευθερία της έκφρασης». *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 1, 29-56., 2015 (doi:http://dx.doi.org/10.12681/sas.682). Η εσωτερική σύνδεση των πρακτικών του λόγου με το κανονιστικό πλαίσιο της διαμόρφωσης της γενικής βούλησης την οποία κάνει και ο Habermas στην *Επικοινωνιακή Θεωρία*, δεν είναι ιδιαίτερα παραγωγική κατά τη γνώμη μου εφόσον δεν μπορεί να αναδειχθεί κάποια εγγενής ορθολογικότητα σε αυτές.

⁴¹ Το φαινόμενο της αποκανονιστικοποίησης του δημόσιου λόγου μέσω της ερμηνείας της ελευθερίας του λόγου που σχετίζεται αποκλειστικά με την απρόσκοπτη πρόσβαση στο δημόσιο βήμα αναδεικνύει με ιδιαίτερη ευγλωττία ο Stanley Fish. Δες Stanley Fish, *There is no such thing as free speech and it's a good thing too*, Oxford University Press, Νέα Υόρκη, 1994 και ειδικότερα τις ενότητες 4. «Reverse Racism, or How the Pot Got to Call the Cattle Black», σελ. 60 κ.ε. 5. «Speaking in Code, or How to Turn Bigotry and Ignorance in to Moral Principals», σελ. 89 κ.ε., 8. «There is no such thing as free speech and it's a good thing too», σελ. 102 κ.ε. 10. «Liberalism doesn't exist», 134 κ.ε.

αλγόριθμους επιχειρούν εντοπίζουν και διαγράφουν σχόλια σεξιστικού, ρατσιστικού, υβριστικού περιεχομένου κ.λπ.⁴²

Ο J.S Mill διατυπώνει με τη μορφή κανόνα τις διαδικασίες πειθούς που είναι ενύπαρκτες στο αστικό σχήμα σκέψης αλλά και διαμορφώνουν την *ηθική του διαλόγου* σε μία φιλελεύθερη δημοκρατία: «Εν τέλει, είναι προφανές ότι ο νόμος και η οργανωμένη πολιτεία δεν έχουν καμία δέσμια αρμοδιότητα να περιορίζουν οιοδήποτε ύφος συνηγορίας· την ίδια ώρα, κάθε ετυμηγορία περί του ύφους πρέπει να διαμορφώνεται με βάση τις περιστάσεις της συγκεκριμένης περίπτωσης: καταδικάζοντας τον καθένα ανεξαρτήτως της θέσης που λαμβάνει έναντι οιοδήποτε επιχειρήματος, βάσει του τρόπου της συνηγορίας τον οποίο επιλέγει, με την απόρριψη του πνεύματος κακοβουλίας, μισαλλοδοξίας και έλλειψης ανοχής, όπου αυτό απερίφραστα εκδηλώνεται. Εντούτοις δεν πρέπει συγχέουμε αυτά τα “αμαρτήματα” με τη θέση που λαμβάνει έκαστος, έστω αν και αυτή τυχάνει να είναι αντίθετη από τη δική μας, και να αποδίδουμε τη δέουσα αξία στον καθένα αναγνωρίζοντάς τον ως ισότιμο εταίρο στο δημόσιο διάλογο, όποια θέση και να υποστηρίζει, εφόσον διαθέτει το ήρεμο πνεύμα να αντιληφθεί και την τιμιότητα να αποδεχθεί αυτό που οι αντίπαλοί του και οι γνώμες τους πραγματικά είναι, δίχως να υπερβάλλει σε τίποτε ώστε να υποτιμήσει κάποιον άνθρωπο ή γνώμη και δίχως να παρασιωπή τίποτε το οποίο αποβαίνει ή υποτίθεται ότι αποβαίνει υπέρ τους»⁴³. Η ηθική του διαλόγου διατυπωμένη με αυτόν τον εξαιρετικά ακριβή τρόπο αποτελεί τη θεραπεία στο ψηφιακό «Πανδαιμόνιον» των νέων κοινωνικών θεών που χαρακτηρίζεται όπως υποστηρίζουμε από την επιστροφή σε μια μορφή συνηγορικού λόγου που θεωρείτο ότι είχε εκλείψει μετά την κυριαρχία της φιλελεύθερης δημοσιότητας.

Η κριτική στους θεσμούς και το δικαίωμα της αντίστασης

(β) Παρουσιάζονται οι σταθμίσεις οι οποίες αφορούν το δικαίωμα της ελευθερίας του λόγου και της άσκησης δημόσιας κριτικής ως προς τις λειτουργίες της κυβέρνησης. Ο James Mill επιχειρεί να περιγράψει ποιες είναι οι θεσμικές προσδοκίες στις οποίες πρέπει να ανταποκριθεί η εμπράγματη λειτουργία του δικαιώματος της ελευθερίας του λόγου. Στο πλαίσιο της δημοκρατικής αρχής, η κριτική στους θεσμούς επιτελεί κρίσιμη πολιτική λειτουργία καθώς «οι θεσμοί είναι η αιτία όλων των δεινών έναντι των οποίων δεν προασπίζονται το λαό και από τα οποία θα μπορούσε να ελαφρυνθεί ο λαός διά άλλων θεσμών»⁴⁴. Στο πλαίσιο του σκεπτικού του, τα δεινά που προέρχονται από τους θεσμούς υφίστανται, είτε γιατί η κυβέρνηση τους διατηρεί από άγνοια είτε από αβελτηρία (α), είτε δεν επιθυμεί τη βελτίωσή τους (β). Στην πρώτη περίπτωση (α) η γνώση των ελαττωμάτων των θεσμών είναι άκρως επιθυμητή ταυτόχρονα και για τους κυβερνώντες και για το λαό. Αυτού του είδους η ωφέλιμη γνώση των αντικειμένων του κοινωνικού κόσμου παράγεται από την ελευθερία του τύπου διά της οποίας οποιοσδήποτε έχει μία ορισμένη γνώμη ή γνώση επί ενός θέματος οφείλει να τη διατυπώσει βάσει ενός αποδεικτικού συλλογισμού, τον οποίο θα δύναται οποιοσδήποτε να αντικρούσει. Συνολικά, αυτή η παραγόμενη σω-

⁴² Στο φαινόμενο του εκδημοκρατισμού της δημόσιας σφαίρας στη νεωτερική συνθήκη, χωρίς τις κανονιστικές του συνέπειες, περιγράφει ο Γ. Πλειός, Δες Γιώργος Πλειός, *Η κοινωνία της ενημέρωσης. Ειδήσεις και νεωτερικότητα*, Εκδόσεις Καστανιώτη, 2013. Ιδιαίτερα τις ενόπτες Ο εκδημοκρατισμός της ενημέρωσης σελ. 187 κ.ε. και Κριτική των Μέσων: Το παράδοξο του εκδημοκρατισμού της δημοσιότητας, σελ. 200 κ.ε. στο Τέταρτο Κεφάλαιο «Η εποχή της ενημέρωσης: Ευχάριστη πληροφόρηση και κατασκευή της πραγματικότητας».

⁴³ J.S. Mill, *On Liberty* ό.π. σελ. 129.

⁴⁴ James Mill, ό.π. σελ. 127, John Rawls, *Ο Πολιτικός Φιλελευθερισμός*, μτφ. Σπύρος Μαρκέτος, Μεταίχμιο, 2004, Μέρος Τρίτο, Διάλεξη VII. Οι βασικές ελευθερίες και η σειρά προτεραιότητάς τους, ενότητα 10. Ελεύθερος πολιτικός λόγος, σελ. 391-398.

ρευτικά γνώση διά της κριτικής ισχύος της δημόσιας σφαίρας αποτελεί έναν κανονιστικό πόρο για την αυτοδιόρθωση των θεσμών, ενώ ταυτόχρονα αποκαλύπτονται και οι διαδεδομένες πλάνες⁴⁵. Σημειώνει σχετικά ο James Mill: «Πότε η βάση των γνώμων εξετάζεται περισσότερο εξονυχιστικά; Όταν ο διάλογος επί ενός θέματος γίνεται γενικευμένος και αποκτά τη μεγαλύτερη ένταση· όταν ο μεγαλύτερος αριθμός των κατάλληλων ατόμων συμμετέχει στο διάλογο και εμπλέκεται ένθερμα στο ζωνρό ανταγωνισμό των απόψεων και εξαιτίας του ευρέος ενδιαφέροντος για τις μείζονες συνέπειες το κάθε θέμα μελετάται με τη μεγαλύτερη εμβρίθεια»⁴⁶.

Στην έτερη περίπτωση (β), την οποία ο James Mill χαρακτηρίζει μακράν την κοινότερη, οι κυβερνώντες «έχουν στερεώσει την εξουσία τους σε κακούς θεσμούς και είναι διατεθειμένοι να πράξουν οτιδήποτε διά της χρήσης της ισχύος τους ώστε να προκαταλάβουν οποιαδήποτε αλλαγή»⁴⁷.

Και, συναφώς, ο James Mill προχωρεί στην παρουσίαση του κανονιστικού περιεχομένου της ελευθερίας του διαλόγου ως φορέα της αυτοαλλαγής των θεσμών στο πλαίσιο του φιλελεύθερου υποδείγματος: «Η ελευθερία του λόγου επάγεται τη δυνατότητα να παρουσιάζονται ισότιμα όλες οι σχετικές με το επίδικο θέμα απόψεις και να χρησιμοποιεί ο εκάστοτε φορέας μίας γνώμης οποιοδήποτε μέσον πειθούς θεωρεί πρόσφορο. Εάν ο φραγμός που θα τεθεί στη διάδοση μίας άποψης δεν τεθεί αντίστοιχα στη διάδοση μίας άλλης· εάν δοθεί αντίστοιχα οποιοδήποτε πλεονέκτημα στη διάδοση μίας γνώμης που δεν δοθεί σε μια άλλη, παραβιάζεται η ισοτιμία ως προς τη διατύπωση των γνώμων και συνεπώς καταστρατηγείται η ελευθερία του διαλόγου· δεν αφήνεται η αλήθεια να αναδείξει τα τεκμήριά της· και, εφόσον παρέχεται πλεονέκτημα στην πλευρά της πλάνης, η αλήθεια στερείται τη δυνατότητα να επικρατήσει»⁴⁸.

Στον πυρήνα των φιλελευθέρων αξιών εντοπίζεται η λокιανή αρχή ότι *κάθε εξουσία που δεν συναντά κατά την άσκησή της φραγμούς τείνει να διαφθείρει τους φορείς της*. Εάν ελευθερία είναι ανεμπόδιση κίνηση, όπως διδάσκει ο Hobbes, η απρόσκοπτη εκδήλωση της ισχύος (της νισεικής βούλησης για δύναμη) δύναται να αναιρέσει την ίδια τη δυνατότητα αυτής της κίνησης – αυτό είναι, θα μπορούσαμε να πούμε, το ενυπάρχον εσωτερικό όριο στην αρχή της ελευθερίας. Καταλήγει σε διαφθορά, υπόλειμμα της προπολιτικής κατάστασης της επιβίωσης του ισχυρότερου, αναρχική εκδήλωση της ισχύος όλων εναντίον όλων, την οποία η ίδια η έννοια της φιλελεύθερης κυριαρχίας επιχειρεί να τερματίζει ήδη από την εποχή του Hobbes. Υπό αυτή την έννοια, έχουμε στο πλαίσιο του φιλελεύθερου υποδείγματος κυριαρχίας τη μετάβαση από το ερώτημα «ποιος είναι ο κυρίαρχος» στο ερώτημα «πώς ασκείται η κυριαρχία»⁴⁹.

Στη μελέτη του «*Government*» ο James Mill υιοθετεί την εν λόγω λокιανή θέση αναφέροντας ότι «οι ίδιοι πειρασμοί βάσει των οποίων εάν δεν υπήρχε κυβέρνηση (σ.σ. εννοεί ευρύτερα τη συνεστημένη κυριαρχία) οι ισχυροί θα αποσπούσαν τα αντικείμενα της επιθυμίας τους από τους πιο αδύναμους (έχουμε δηλαδή τη μετάβαση από τη γυμνή στην εξαντικενικευμένη μορφή της εκδήλωσης της ισχύος), οι ίδιοι ισχύουν και για τα μέλη της κυβέρνησης ως προς το να αποσπάσουν τα αντικείμενα της επιθυμίας τους από την κοινότητα, στην περίπτωση που δεν τεθούν σε αυτούς εμπόδια. Οι ίδιοι λόγοι που οδηγούν στην εγκαθίδρυση κυβέρνησης κα-

⁴⁵ James Mill ό.π. σελ. 127.

⁴⁶ James Mill ό.π. σελ. 127-128.

⁴⁷ James Mill, ό.π. σελ. 128 κ.ε.

⁴⁸ James Mill, ό.π. σελ. 129 κ.ε.

⁴⁹ Μία περιεκτική παρουσίαση της εν λόγω διαδικασίας στο πλαίσιο της ννεωτερικότητας από το Wolin,δες στο Δεύτερο Μέρος, Κεφάλαιο 11, ενότητες V. «Modern Power and Its Constituents» και VI. «Containing Power», σελ. 400-402. Sheldon S. Wolin, *Politics and Vision*, Expanded Edition, Princeton University Press, 2004.

τευθύνουν και στην υιοθέτηση εγγυήσεων, ότι αυτοί στους οποίους εμπιστευόμαστε τις εξουσίες προστασίας των άλλων θα τις χρησιμοποιήσουν αποκλειστικά γι' αυτό το σκοπό και όχι για να αποσπάσουν από τα μέλη της κοινότητας τα αντικείμενα της επιθυμίας τους»⁵⁰. Αν και ο ωφελιμισμός στο πλαίσιο του ολιγαρχικού φιλελευθερισμού δεν αποδέχεται το χομπσιανό ή το ρουσσωικό σύμβολο, υιοθετεί και ενσωματώνει εμφανώς την άποψη του πολιτικού φιλελευθερισμού στη λογική της σύστασης της κυριαρχίας.

Στο πλαίσιο των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων, η ελευθερία του τύπου ως απτή θεσμική έκφραση της ελευθερίας του λόγου και της συνείδησης ασκεί διά της δημοσιότητας πολιτικά κρίσιμες λειτουργίες εντός της φιλελεύθερης δημοκρατικής τάξης, όπως τις παρουσιάζει ο J. Mill ακριβώς στο πλαίσιο αυτής της λοκιανού τύπου άμυνας έναντι τη δυνατότητας άσκησης αυθαίρετης εξουσίας εκ μέρους των κυβερνώντων:

Πρώτον, αποτελεί μία από τις σημαντικότερες εγγυήσεις όσον αφορά τη χρηστή διακυβέρνηση και τη διατήρηση της σταθερότητας της δημοκρατικής τάξης ώστε να μην υπάρξει η έκπτωση στη δεσποτεία· δεύτερον, ως ο κατεξοχόν τόπος διεξαγωγής του δημόσιου διαλόγου είναι ο σημαντικότερος φορέας αυτοβελτίωσης του τρόπου διακυβέρνησης, καθώς είναι το μόνο μέσον πέραν της άσκησης του εκλογικού δικαιώματος επηρεασμού εκ μέρους του λαού (με την πολιτική σημασία και όχι της κοινής γνώμης άνευ ετέρου) του τρόπου διακυβέρνησης. Τρίτον, εφόσον η έκφραση της λαϊκής κυριαρχίας λαμβάνει τον τυπικό της χαρακτήρα μέσω του δικαιώματος της ψήφου, η ελευθερία του τύπου παρέχει σε αυτήν το περιεχόμενο της.

Ακολουθώντας πιστά τον συνταγματισμό του Locke, ο J. Mill θεωρεί ότι χωρίς την εγκαθίδρυση ενός πολιτικού δικαιώματος στην αντίσταση κατά της κυβέρνησης η κακή διακυβέρνηση αποτελεί μονόδρομο καθώς το θρησκευτικής καταγωγής δόγμα της «παθητικής υπακοής» του λαού οδηγεί με ασφάλεια στην εξαθλίωση και την υποβάθμιση των συνθηκών του βίου του⁵¹. Από την άλλη, καθώς οι κυβερνητικές λειτουργίες έχουν στόχο τη διασφάλιση των δικαιωμάτων όλων των πολιτών η παρεμπόδισή τους προκαλεί ανασφάλεια ως προς την ισχύ των εν λόγω δικαιωμάτων (ανασφάλεια δικαίου) και την απόλαυση όλων των αγαθών που εξαρτώνται από την ύπαρξη και την ομαλή λειτουργία μίας κυβέρνησης ως έκφρασης της λαϊκής κυριαρχίας. Η αντιφατικότητα αυτής της στόχευσης αναδεικνύει τη μήτρα διαρκούς αναπαραγωγής των κρίσεων στο φιλελεύθερο υπόδειγμα⁵²: το πολιτικό δικαίωμα –και, ιδιαίτερα με τη μορφή της συμμετοχής στην πολιτική και κοινωνική ζωή– δεν συρρικνώνεται ως περιεχόμενο αποκλειστικά στη διά της ψήφου εκλογή αντιπροσώπων και την εφαρμογή της αρχής της πλειοψηφίας, αλλά αυτό διευρύνεται στην κατεύθυνση της άσκησης δημόσιας κριτικής κατά την οποία σκοπούνται έμπρακτα πολιτικά αποτελέσματα από τα οποία δεν μπορεί να εξαιρεθεί η βίαιη ανατροπή της κυβέρνησης και η κατάργηση νόμιμων νομοθετημάτων (ως εξαίρεση, βέβαια, στο δημοκρατικό κανόνα της σταθερότητας)⁵³.

⁵⁰ James Mill, μελέτη «Government», στη συλλογή *Political Writings*, επιμ. Terence Ball, Cambridge University Press, 1992, σελ. 6, Δες, επίσης, για την κριτική στις ιδέες του Εισαγωγής Mill vs. Macaulay (σελ. xxiv-xxvi) και Appendix: Macaulay vs. Mill, σελ. 269 κ.ε.

⁵¹ James Mill, ό.π. σελ. 111

⁵² Για την έννοια της κρίσης ως διαρκώς παρούσας στο πλαίσιο της νεωτερικής κατάστασης, δες Reinhart Koselleck, *Critique and Crisis: Enlightenment and the Pathogenesis of Modern Society*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 1988. Συγκεκριμένα: Part II. The Self-Image of the Enlightenment Thinkers as a Response to their Situation within the Absolute State, σελ. 42 κ.ε. και ιδιαίτερα ενότητα 6. The proliferation of Indirect Powers and the Schism of Moral and Politics, σελ. 76 κ.ε., Part III ενότητα 11. Crisis, Consciousness and Historical Construction (Rousseau, Diderot, Raynal, Paine) σελ. 158 κ.ε.

⁵³ Στο επιχείρημά του J. Mill απηχούνται ευκρινώς οι λοκιανές ιδέες: «[...] επειδή η νομοθετική εξουσία δεν είναι παρά καταπιεστική εξουσία και οφείλει να ενεργεί για την επίτευξη κάποιων στόχων, παραμένει ακόμη στο λαό η υπέρτατη εξουσία να

Στο πλαίσιο της προβληματικής για τη γενική βούληση, ο James Mill θεωρεί ότι εάν η κυβερνητική εξουσία δοθεί στα χέρια ατόμων των οποίων τα συμφέροντα δεν ταυτίζονται με αυτά της κοινότητας, τα συμφέροντα της τελευταίας εν όλω θυσιάζονται έναντι αυτών των κυβερνήτων»⁵⁴. Με αυτή τη θέση απαντά στο επιχείρημα που αναπτυσσόταν στην εποχή του, ως υπόλειμμα της πατερναλιστικής αντίληψης, ότι ο λαός δεν δύναται να δράσει σύμφωνα με το συμφέρον του και, κατά συνέπεια, η αριστοκρατική τάξη με την πεφωτισμένη φιλαυτία της θα μπορούσε να ασκεί νόμιμη κυριαρχία, καθώς παρ' όλο που τα συμφέροντά της είναι αντίθετα με αυτά του λαού, η τάξη αυτή θα έχει τη βούληση να πράξει ενάντια σε αυτά. Ο James Mill θεωρεί λανθασμένο το επιχείρημα περί του «νηπίου» λαού και σημειώνει ότι επικαλούνται όσοι «νέμονται την κυβερνητική εξουσία δίχως να έχουν ταυτότητα συμφερόντων με την κοινότητα και όλοι όσοι επωφελούνται από ευεργετήματα από την κατάχρηση της εξουσίας [...]»⁵⁵. Το επιχείρημα περί της αδυναμίας του λαού να αντιλαμβάνεται το δικό του συμφέρον σύμφωνα με τη θεωρία του J. Mill νομιμοποιεί κάθε έννοια εξωτερικής αυθεντίας, καθώς θεμελιώνει ρητώς ή από πλάγιο δρόμο το καθεστώς ετερονομίας των «υποτελών τάξεων» και συναφώς ένα εξωκοινωνικό νόημα του κοινωνικού δεσμού.

Έκφραση ριζικής πολιτικής διαφωνίας. Στο φιλελεύθερο υπόδειγμα κυριαρχίας το «δικαίωμα της αντίστασης» όπως τέθηκε από το Locke και περιγράφηκε από το James Mill στο πλαίσιο της ελευθερίας του τύπου ενσωματώθηκε στη λειτουργία της δημοκρατικής τάξης. Στο πλαίσιο της ανάπτυξης του κανονιστικού υποδείγματος της ελευθερίας του λόγου, θα δούμε πώς στο δεύτερο ήμισυ του εικοστού αιώνα αυτό καθίσταται αντικείμενο επεξεργασίας στο πλαίσιο της *Θεωρίας της Δικαιοσύνης (Theory of Justice)* του Rawls ως μέρος της θεώρησης του πολιτικού φιλελευθερισμού. Επειδή γίνεται πολύς λόγος για «αντισυστημικές» πολιτικές πλατφόρμες, δίχως να προσδιορίζεται σε τι ακριβώς έγκειται η «αντι-συστημικότητα» τους αυτή ως περιεχόμενο, ας δούμε πώς ένα είδος ριζικής πολιτικής κριτικής είναι δυνατόν να ενσωματωθεί στην πολιτική αντίληψη του φιλελευθερισμού και εντάσσεται στο πλαίσιο μίας θεωρίας της δικαιοσύνης για το δημόσιο λόγο και για τις ενημερωτικές πρακτικές και αξίες. Με αυτό τον τρόπο, στο πλαίσιο μίας πανθομολογούμενης κρίσης πολιτικής νομιμοποίησης των πολιτικών συστημάτων στη Δύση θα είναι δυνατή η κρίσιμη διάκριση μεταξύ των συνηγοριών που απορρέουν από ένα αίσθημα δικαιοσύνης το οποίο συνάδει με τις αρχές του πολιτικού φιλελευθερισμού και όσων αποτελούν εκδήλωση επικράτησης αντι-νεωτερικών μύθων στο πλαίσιο μίας αντιφιλελεύθερης *Πολιτικής Θεολογίας*.⁵⁶

μετακινεί ή να αλλάζει τη νομοθετική εξουσία όταν η τελευταία ενεργεί σε αντίθεση προς το καταπίστευμα που της ανατέθηκε. Διότι κάθε εξουσία, όταν δίδεται ως καταπίστευμα για την επίτευξη κάποιου σκοπού, περιορίζεται από αυτό τον σκοπό και οποτεδήποτε αυτός παραμελείται φανερά ή βρίσκει αντίσταση, το καταπίστευμα κατ' ανάγκη ακυρώνεται και η εξουσία επανέρχεται στα χέρια εκείνων που την έδωσαν και που μπορούν να την αναθέσουν εκ νέου εκεί όπου θα κρίνουν ότι εξυπηρετεί καλύτερα την ασφάλεια και την άμυνά τους». Και αυτό διότι «[...]ούτε ο άνθρωπος ούτε η κοινωνία έχουν την εξουσία να παραδώσουν την αυτοσυντήρησή τους και συνεπώς και τα μέσα της αυτοσυντήρησής τους, στην απόλυτη βούληση και την αυθαίρετη κυριότητα κάποιου [...]». John Locke, *Δεύτερη Πραγματεία περί Κυβερνήσεως*, Εισαγωγή – μετάφραση – σχόλια: Πασχάλης Μ. Κιτρομιλίδης, Πόλις β' έκδοση, 2010. Ειδικότερα την ενότητα XXII. «Περί της υπαγωγής των εξουσιών της πολιτικής κοινότητας», σελ. 205 κ.ε.. Την αντικομισιανή πτυχή της φιλοσοφίας του Locke όπου αναδεικνύεται το αίτημα της ελεύθερης πολιτείας αναλύει ο Harold Laski, *Political Thought in England. Locke to Bentham*, Echo Library, Λονδίνο, 2007, (πρώτη έκδοση: 1920), σελ. 23-53.

⁵⁴ James Mill, «Government», ό.π. σελ. 37.

⁵⁵ James Mill, «Government», ό.π. σελ. 38

⁵⁶ Στον αντίποδα των θέσεων του πολιτικού φιλελευθερισμού είναι η κλασική δικαίωση της βίας από τον Sorel, στη γνωστή μελέτη του *Reflections on Violence*, ο οποίος την εντάσσει στο πλαίσιο της ταξικής πάλης στο πλαίσιο της γνωστής μαρξικής θέσης για τη «μαμμή της Ιστορίας» («if we wish to discuss socialism seriously, we must first of all investigate the functions of violence in present social conditions» (σελ. 39) αλλά και τη θέση του μετά την εξέλιξη της υπόθεσης Dreyfous για τη βαθιά διαφθορά

Στο πλαίσιο της παραγωγής του δημόσιου λόγου σε συγκεκριμένες στιγμές η δημοσιότητα λαμβάνει τη μορφή της ριζικής κριτικής της υφιστάμενης μορφής της πολιτικής κυριαρχίας και των κοινωνικών σχέσεων. Αυτή δύναται να λάβει δύο μορφές: την αποδοχή δημοφιλών αιτημάτων διαμαρτυρίας στο πλαίσιο της μετοχέτευσης των παθών όσων βρίσκονται χαμηλά στην κοινωνική πυραμίδα σε μορφές πολιτικής δράσης που υπηρετούν όχι το σκοπό της κοινωνικής μεταρρύθμισης αλλά ιδιοτελή παίγνια εξουσίας καβαλώντας τον «ταύρο» του αποκαλούμενου λαϊκισμού (που έγκειται στο πλαίσιο των θέσεων που έχουν διατυπωθεί σε μία εκδήλωση της τοκβιλιανής «τυραννίας της πλειοψηφίας»). Με την έννοια αυτή, *καλύπτεται οποιαδήποτε θεμελίωση ενός πολιτικού προγράμματος σε μία μη πολιτική έννοια του λαού, η οποία διαμορφώνει το πλαίσιο αυτής της «αντίστασης», ήτοι όποια εννοιολόγηση της δημοσιότητας δεν αποδέχεται στην προτεραιότητα του ορθού έναντι του αγαθού και συνεπώς τη διάκριση δημόσιου και ιδιωτικού (Gemeinschaft)⁵⁷.*

Όταν η μεγαλόστομη και ένθερμη καταγγελία της όποιας αδικίας συνοδεύεται απλώς από την καταγραφή της χωρίς τα θετικά στοιχεία του πώς αυτή θα αρθεί βάσει της βεμπεριανής ηθικής του φρονήματος, τότε ο στόχος είναι, κατά κύριο λόγο, η πολιτική εκμετάλλευση διά της εργαλειοποίησης της δημοσιότητας και των ενημερωτικών πρακτικών των αδικούμενων μέσω της δημιουργίας συνθηκών συλλογικής εξαπάτησης και δομών εχθρότητας εντός του πολιτικού σώματος με τη χρήση συνηγορικής ρητορικής που απάδει του σεβασμού των δημοκρατικών αρχών και των συνθηκών αυτονομίας (και βεβαίως δεν μπορεί να γίνει λόγος για την ηθική του διαλόγου...). Χρήσιμο είναι να δούμε πώς εντός μίας σύγχρονης φιλελεύθερης θεώρησης της δημοκρατίας στο πλαίσιο της μετεξέλιξης του δικαιώματος της αντίστασης είναι

της Δημοκρατίας και του πολιτικού προσωπικού. Η συνηγορία υπέρ της βίας πάντοτε συνοδεύεται από τη θέση για τη σημασία των μύθων, την υποχώρηση στις σειρήνες του ανορθολογισμού στο πλαίσιο του μαζικοδημοκρατικού κοινωνικού σχηματισμού. Ο Sorel εντασσόμενος στην παράδοση αυτή θεωρεί τους μύθους «έκφραση μιας βούλησης για πράξη σε πλήρη αντίθεση με τις ουτοπικές θέσεις». Στην εισαγωγική του επιστολή στο Daniel Halévy επισημαίνει ότι «ο νους του ανθρώπου είναι κατασκευασμένος με τέτοιο τρόπο ώστε δεν μπορεί να περιορισθεί στην απλή παρατήρηση των γεγονότων, αλλά επιθυμεί να κατανοήσει την εσωτερική λογική των πραγμάτων» (σελ. 24-25). Βασισμένος στη φιλοσοφία του Bergson, «αναζητεί τις διεργασίες που λαμβάνουν χώρα στα βάθη του νου και τι συμβαίνει κατά τη διάρκεια μιας δημιουργικής στιγμής» (σελ. 26). Δρώντας ελεύθερα, ανακαλύπτουμε τον εαυτό μας, προσεγγίζοντας το επίπεδο της καθαρής «διάρκειας» (duration) που ο Bergson συνδέει με την «εσωτερική γνώση». Η νέα αυτή μορφή κατανόησης αποκαλείται «διαίσθηση» (intuition) μια μορφή κατανόησης εσωτερικής και εμπιστοσύνης. George Sorel, *Reflection on Violence*, επιμ.-πρόλογος: Jeremy Jennings, Cambridge University Press, 2004. Συγκεκριμένα δεξ εισαγωγή: Jeremy Jennings, σελ. vii-xxi, και τις ενότητες I. Class Struggle and violence, σελ. 3 κ.ε., III. Préjudices against violence, σελ. 87 κ.ε. και VI. The ethics of violence, σελ. 175 κ.ε. Δες, επίσης, την κλασική ανάλυση για την ουτοπική σκέψη του Karl Mannheim, *Ιδεολογία και Ουτοπία*, μτφ. Γιώργος Ανδρουλιδάκης, Εκδόσεις Γνώση, Αθήνα, 1997. Συγκεκριμένα την ενότητα IV. Η ουτοπική συνείδηση, σελ. 231-301.

⁵⁷ Για τη διάκριση του κοινοτισμού από την αντίληψη του πολιτικού φιλελευθερισμού δεξ Tönnies Ferdinand, *Community and Association*, μετ. Charles P. Loomis, London, Routledge & Kegan Paul, 1995 όπου αναπτύσσονται οι έννοιες της Gemeinschaft και Gesellschaft. Η διχοτομία μεταξύ Gemeinschaft και Gesellschaft προτάθηκε από τον Tönnies ως ένα αναλυτικό εργαλείο και όχι ως ιδεατός τύπος. Σύμφωνα με αυτήν τη διάκριση, οι κοινωνικοί δεσμοί μπορούν να κατηγοριοποιηθούν πρώτον ως ανήκοντες στο πεδίο της άμεσης διαπροσωπικής αλληλόδρασης και των ρόλων, αξιών και πεποιθήσεων που ανήκουν σε αυτές τις αλληλοδράσεις είτε ανήκοντες στο πεδίο της έμμεσης αλληλόδρασης, τους απρόσωπους ρόλους και τις πεποιθήσεις ή τις τυπικές – αφηρημένες αξίες (formal values) που στηρίζονται σε αυτούς του είδους την αλληλόδραση. Καθώς ήταν μελετητής του Hobbes (επιμελήθηκε τις εκδόσεις στη γερμανική γλώσσα των έργων *Elements of Law* και *Behemoth*) θεωρήθηκε ότι οι αναλυτικές κατηγορίες αυτές προέκυψαν από τις έννοιες «concord» και «union» του Hobbes. Οι έννοιες Gemeinschaft και Gesellschaft υιοθετήθηκαν από τον Max Weber στο έργο του *Economy and Society* (1921). Ο Weber επιχειρηματολόγησε ότι η Gemeinschaft στηρίζεται σε ένα υποκειμενικό συναίσθημα που μπορεί να είναι συναισθηματικού ή παραδοσιακού χαρακτήρα. Οι κοινωνικές σχέσεις εντός της Gesellschaft έχουν τις ρίζες τους σε μια ορθολογική συμφωνία διά της αμοιβαίας συναίνεσης (mutual consent) οι βάσεις της οποίας προσομοιάζουν σε εμπορικό σύμφωνο. Η διάκριση μεταξύ Gemeinschaft και Gesellschaft επεξεργάζεται ο Weber στην ενότητα «Classes, Strands, Parties», (Κεφάλαιο IX) που διαμόρφωσε τη βάση για τη θεωρία της κοινωνικής διαστρωμάτωσης (*three component theory of stratification*). Ελληνική μετάφραση *Οικονομία και Κοινωνία β' τμ.*, ενότητα 7 Τάξεις, νομοκατεστημένες τάξεις και κόμματα. (σελ. 901). Political Parties, The distribution of power within the political community, σελ. 927 β' τόμος. Επίσης οι έννοιες αυτές επηρέσαν το Sennett στο έργο του *Τυραννία της οικειότητας* όπου περιγράφει την έκπτωση του δημόσιου ανθρώπου «public man», δεξ ό.π. σελ. 304-320.

δυνατόν να αναπτυχθεί μία θεωρία της πολιτικής ανυπακοής η οποία να απορρέει από μία δημόσια αντίληψη της δικαιοσύνης που να επιρρώνει ταυτόχρονα τα κανονιστικά χαρακτηριστικά του δημόσιου λόγου.

Η θεωρία της πολιτικής ανυπακοής (όπως μετεξελίχθηκε η αναφορά στο δικαίωμα στην αντίσταση) τίθεται στο ρωσισανό πλαίσιο ενός κατά το μάλλον ή ήττον δημοκρατικού καθεστώτος και όσον αφορά πολίτες οι οποίοι αναγνωρίζουν και αποδέχονται τη συνταγματική νομιμότητα⁵⁸. Στο πλαίσιο της σύστασης μίας κανονιστικής θεώρησης του δικαιώματος αυτού, η δυσχέρεια που εντοπίζεται έγκειται σε μία σύγκρουση καθηκόντων· *από ποιο σημείο και έπειτα το καθήκον υπακοής στους νόμους που θεσπίζει μία νομοθετική πλειοψηφία παύει να είναι δεσμευτικό ενόψει του δικαιώματος καθενός να υπερασπίζεται τις ελευθερίες του και ενόψει του καθήκοντος εναντίωσης στην αδικία*; Η ηθική βάση της δημοκρατίας και τα κανονιστικά όρια του δημόσιου λόγου δοκιμάζονται κατά μείζονα λόγο από το πρόβλημα της πολιτικής ανυπακοής. Πώς νομιμοποιείται ο ανταγωνισμός ιδεών και συμφερόντων εντός της δημόσιας σφαίρας να μετοχετευθεί σε μία ριζική κριτική στα υφιστάμενα θεμέλια της κοινωνικής συναίνεσης; Πέραν της απόλυτης εφαρμογής της ελευθερίας του λόγου στο πλαίσιο της θεσμικής λειτουργίας του τύπου με την κατάργηση κάθε είδους συναφούς λογοκρισίας, οφείλουμε να συνδέσουμε κανονιστικά αυτού του τύπου τις δημόσιες συνηγορίες με το συνολικό σύστημα των συνταγματικών ελευθεριών.

Στο πλαίσιο συγκρότησης μίας συνταγματικής θεωρίας της πολιτικής ανυπακοής, ο ορισμός της διαμορφώνεται με βάση τις ρωσισανές αρχές ως εξής: *ορίζεται ως δημόσια, μη βίαιη, συνειδησιακή, αλλά παρ' όλα αυτά πολιτική δράση, με σκοπό συνήθως τη μεταβολή του νόμου ή των πολιτικών επιλογών της κυβέρνησης*. Εμπλέκεται με τις κανονιστικές αρχές του δημόσιου λόγου καθώς απευθύνεται στο αίσθημα δικαιοσύνης των μελών της κοινότητας και κάποιος ή μία μερίδα πολιτών δηλώνει στο πλαίσιο της δημοσιότητας ότι, κατά τη λελογισμένη άποψή τους τουλάχιστον, οι αρχές κοινωνικής συνεργασίας μεταξύ ελεύθερων και ίσων πολιτών δεν γίνονται σεβαστές. Απευθύνεται δημόσια έκκληση από μία πολιτικώς υποστατή μειοψηφία στους υπόλοιπους πολίτες να αναθεωρήσουν τις αποφάσεις τους, να έρθουν για λίγο στη θέση τους (αρχή της αμοιβαιότητας) και να αναγνωρίσουν ότι δεν είναι δυνατή μία επ' αόριστον συγκατάθεση σε όσα η πλειονότητα είτε με τη μορφή του εκλογικού σώματος είτε ως κοινή γνώμη κελεύει. Η πειστικότητα, βέβαια, της εν λόγω έκκλησης εξαρτάται από τη δημοκρατική αντίληψη της κοινωνίας ως συστήματος συνεργασίας μεταξύ ελεύθερων και ίσων προσώπων. Πρόκειται για τις κεντρικές ιδέες της αυτονομίας του ατόμου και της δυνατότητας της κοινωνίας να επιδρά στον εαυτό της με έλλογο τρόπο μέσω της ελεύθερης δημόσιας διαβούλευσης. Κατά συνέπεια, όσοι ευλόγως θεωρούν ότι αδικούνται δεν οφείλουν να υποταγούν στη μοίρα τους, αλλά δύνανται να επιχειρήσουν να πείσουν μέσω έλλογης επιχειρηματολόγησης όσον αφορά το δίκαιο όσων προτείνουν με βάση τη δική τους θεώρηση περί δικαίου.

Μία προσεκτική ανάγνωση του ορισμού καταδεικνύει ότι δεν αποτελεί απαραίτητα παραβίαση του νόμου, καθώς η πολιτική ανυπακοή μπορεί να λάβει έμμεση ή άμεση μορφή. Συνιστά, με άλλα λόγια, την έμπρακτη αμφισβήτηση της γενικής βούλησης, όπως αυτή συγκυριακά εκδηλώνεται, καθώς καταγγέλλεται ότι αυτή, παρότι διαδικαστικά έχει νομίμως εκφραστεί βάσει της δημοκρατικής αρχής, *απάδει από το σύνολο των προϋποθετικών αξιών που χαρακτηρίζουν το σύστημα ως ορθολογικό*. Η δημόσια εκδήλωση αυτής της καταγγελίας είναι το μέσον διά του οποίου η ασκούμενη κριτική επιχειρείται να μετασχηματιστεί σε θετική πολιτική δράση διαρ-

⁵⁸ J. Rawls, *Θεωρία, ενότητα «Θεωρία της πολιτικής ανυπακοής»*, σελ. 423-438

ρύθμισης των θεσμών και να αποκτήσει μετασχηματιστικό δυναμικό. Συνιστά μία ενεργητική αμφισβήτηση της αρχής της πλειοψηφίας, στοχεύουσα στην προστασία των αμυντικών δικαιωμάτων της μειοψηφίας (συλλογική αυτονομία): η μορφή εκκλισης της λαϊκής κυριαρχίας ελέγχεται κατά την παραγωγή δικαίου και διαρρύθμισης των θεσμών εάν έχει δίκιο (ήτοι εάν τηρεί γενικώς αποδεκτούς κανόνες δικαίου) με τα όπλα της δημόσιας και έλλογης κριτικής που προσφέρει η κριτική ισχύς της δημοσιότητας⁵⁹.

Η πολιτική ανυπακοή συνιστά μία πολιτικού χαρακτήρα πράξη, όχι μόνον με την έννοια ότι απευθύνεται καταγγελτικά στην πλειοψηφία που κατέχει την πολιτική εξουσία αλλά και διότι *πρόκειται για πράξη που καθοδηγείται και δικαιολογείται από τις πολιτικές αρχές ήτοι από τις αρχές της δικαιοσύνης που αποπνέουν το Σύνταγμα και εν γένει οι κοινωνικοί θεσμοί*. Έτσι δεν μπορεί να απορρέει από ένα ιδιοτελές ατομικό ή συλλογικό συμφέρον είτε από μία περιεκτική αντίληψη ενός αγαθού, αλλά αυτό το οποίο οι φορείς της, ως μέλη του νεωτερικού Δήμου, είναι δυνατόν να επικαλεσθούν είναι η αντίληψη της δικαιοσύνης την οποία συμμερίζονται από κοινού με άλλους και συνιστά το υπόβαθρο της πολιτικής τάξης και του νεωτερικού Δήμου.

Κατά κανόνα, στο πλαίσιο ενός έλλογου (*reasonable*) δημοκρατικού καθεστώτος επικρατεί κάποια δημόσια αντίληψη της δικαιοσύνης και δεν υφίσταται κάποια βαθιά απόκλιση μεταξύ των βαθύτερων αντιλήψεων των κοινωνιών. Σε ορισμένες περιπτώσεις, η συνεχής και επί μακρόν απροκάλυπτη παραβίαση των βασικών αρχών αυτής της αντίληψης, ιδίως μάλιστα όταν καταπατώνται η ισότητα και οι θεμελιώδεις ελευθερίες, θέτει ο δίλημμα: *αντίσταση ή υποταγή*. Καταφεύγοντας στην πολιτική ανυπακοή, μία μειοψηφία φέρνει κατ' ανάγκη την πλειοψηφία αντιμέτωπη με το δίλημμα είτε να αποδεχθεί αυτή την ερμηνεία των ενεργειών της είτε να αναγνωρίσει εν όψει του κοινού αισθήματος δικαιοσύνης τη νομιμότητα των αιτημάτων της πλειοψηφίας.

Πρόκειται, επίσης, για μία κατεξοχήν πράξη δημόσιου χαρακτήρα: *δεν επικαλείται μόνον δημόσιες αρχές αλλά τελείται και εντός της δημόσιας αφαίρας*, ήτοι δεν είναι συγκαλυμμένη ούτε μυστική. Παραλληλίζεται ευθέως με τη δημόσια έκφραση της γνώμης: συνιστά έκφραση βαθιά ριζωμένων στη συνείδηση πολιτικών πεποιθήσεων και λαμβάνει χώρα σε κάποιο δημόσιο forum⁶⁰. εξ αυτού, διαθέτει κατά κανόνα μη βίαια χαρακτηριστικά εντασσόμενη στο φιλελεύθερο υπόδειγμα της ελευθερίας του λόγου, όπου ως μέσον λήψης αποφάσεων και πολιτικής δράσης αναγνωρίζονται οι διαδικασίες της πειθούς. Αποτελεί ωσαύτως την ύστατη έκφραση ενός αιτήματος καθώς θέλει να παραδώσει το δημόσιο βήμα σε βαθιά ριζωμένες στη συνείδηση πεποιθήσεις και θεωρήσεις περί του Δικαίου. Επιπροσθέτως, ο μη βίαιος χαρακτήρας της απορρέει και από έναν άλλο λόγο: *αποτελεί μία έκφραση ανυπακοής στο νόμο, αλλά εντάσσεται στο πλαίσιο της πίστης σε αυτόν*. Ακόμη και εάν παραβιάζεται η νομοθεσία, η δημόσια και η μη βίαιη

⁵⁹ Για τα ζητήματα αυτά, ενδεικτικά: Hannah Arendt, *Crises of the Republic*, Νέα Υόρκη, Harcourt Brace & Co, 1970, τις μελέτες «Civil Disobedience» σελ. 49 κ.ε., «On Violence», σελ. 103 κ.ε. και «Thoughts on Politics and Revolution», σελ. 199 κ.ε. Hugo A. Bedau 1961. «On Civil Disobedience», *The Journal of Philosophy*, 58 (21): 653-661, . Hugo A. Bedau, *Civil Disobedience in Focus*, Λονδίνο: Routledge, 1991, Bentham, Jeremy, 1789, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, J. H. Burns and H. L. A. Hart (επιμ.), νέα εισαγωγή F. Rosen, Oxford University Press, Νέα Υόρκη 1899, δες ενότητα III, «Of the Four Sanctions or Sources of Pain and Pleasure», σελ. 34-37. Ronald Dworkin, *Taking Rights Seriously*, Bloomsbury Academic, Λονδίνο, 1997, ενότητα 8 «Civil Disobedience», σελ. 249 κ.ε. και 9. *Reverse Discrimination* 269 κ.ε. και τα κλασικά κείμενα των Henry David Thoreau, 'Civil Disobedience,' στο *Civil Disobedience in Focus*,. ό.π. σελ 28 κ.ε. και Martin Luther King, Jr., «Letter from Birmingham Jail» στο ίδιο σελ. 68 κ.ε. Κλασικό κείμενο για την ανυπακοή στο πλαίσιο σεβασμού του νόμου είναι βεβαίως ο πλατωνικός διάλογος «Κρίτων» δες Πλάτων, *Κρίτων*, μετάφραση – εισαγωγή Κ. Αραπόπουλος, εκδόσεις Ζαχαρόπουλος, χ, κεφάλαια 6-15 και Gregory Vlastos, «Socrates on Political Obedience and Disobedience», *Yale Review* (1974), σελ. 517 κ.ε.

⁶⁰ John Rawls, *Θεωρία*, σελ. 426.

φύση της πράξης καθώς και η ετοιμότητα να αποδεχθεί κάποιος τις συνέπειες της συμπεριφοράς του εκφράζουν ταυτόχρονα την πίστη στο νόμο. Δεν αποδέχεται την ταύτιση Δικαίου και έννομης τάξης, εντούτοις ταυτόχρονα απορρέει από μία δημόσια αντίληψη της δικαιοσύνης. Στα προηγούμενα σημεία διαχωρίζεται πλήρως από τη μαχητική δράση η οποία εκφεύγει από τα όρια της πίστης στο νόμο και αντιπροσωπεύει μια βαθύτερη αντίθεση στην έννομη τάξη: η βασική δομή της κοινωνίας νοείται τόσο άδικη ή πάντως ότι αποκλίνει από τα διακηρυγμένα ιδανικά της σε τέτοιο βαθμό ώστε οφείλει κανείς να ανοίξει το δρόμο για μια επαναστατική αλλαγή. Βάσει αυτού, η πολιτική ανυπακοή περιορίζεται σε περιπτώσεις ουσιώδους αδικίας, κατά προτίμηση σε εκείνες τις αδικίες που στέκονται εμπόδιο στην άρση άλλων αδικιών.

Μολονότι υπό δεδομένες συνθήκες, το συνταγματικό δικαίωμα της πλειοψηφίας (κατάλληλα ρυθμισμένης και περιγεγραμμένης) είναι δικαιολογημένο να παράγει δίκαιο, αυτό δεν υπονοεί ότι οι παραγόμενοι από αυτό νόμοι είναι δίκαιοι. Παρά το γεγονός ότι θέτει εν αμφιβόλω το αποτέλεσμα της έκφρασης της γενικής βούλησης διά της αμφισβήτησης της έννομης τάξης, η πολιτική ανυπακοή συνιστά σταθεροποιητικό μηχανισμό ενός συνταγματικού συστήματος και ενσωματώνει στο νεωτερικό Δήμο πολιτικά υποκείμενα που δεν διέθεταν έως τότε «φωνή». Ο Rawls θεωρεί ότι εφόσον ασκείται με τη δέουσα κρίση, προάγει τη διατήρηση και την ενίσχυση δίκαιων θεσμών· συμβάλλει στη διατήρηση του ορθολογικού πυρήνα του συστήματος καθώς δημιουργεί την αναγκαία συνοχή μεταξύ των εκάστοτε εκβάσεων της λαϊκής βούλησης και των προϋποθετικών του αξιών, όπως αυτές καταγράφονται στο πλαίσιο της συνταγματικής τάξης, ως ανωτέρου συστήματος κανόνων για τη δημιουργία κανόνων⁶¹. Με αυτόν τον τρόπο, η γενική ετοιμότητα προσφυγής στη δικαιολογημένη πολιτική ανυπακοή εισάγει ένα στοιχείο σταθερότητας σε μία εύτακτη ή κατά προσέγγιση δίκαιη κοινωνία.

Η εφαρμογή της θα συνέτεινε στη διεύρυνση της πραγματοποίησης της δικαιοσύνης σε ολόκληρη την κοινωνία, τονώνοντας την αυτοεκτίμηση των ανθρώπων καθώς αναγνωρίζονται ως ισότιμοι εταίροι στο πλαίσιο της κοινωνικής επικοινωνίας και όχι ως μία αδιαφοροποίητη μάζα προς άσκηση «επιρροής», αλλά και το σεβασμό του ενός κοινωνού προς τον άλλο σε καθεστώς αμοιβαιότητας. Όπως ως γνωστόν υπογραμμίζει και η θεωρία του συμβολαίου, οι αρχές της δικαιοσύνης είναι αρχές εκούσιας συνεργασίας μεταξύ ίσων. Το να αρνηθεί κάποιος την απόδοση δικαιοσύνης στον άλλο ισοδυναμεί είτε με άρνηση να τον αποδεχθεί ως ίσο είτε με την εκδήλωση της ετοιμότητάς του να εκμεταλλευθεί την όποια φυσική τυχαιότητα και το όποιο τυχόν πλεονέκτημα προς όφελός του – απορρέει, κατά συνέπεια, από μία αντίληψη όπου δεν είναι καθολική η αναγνώριση όλων ως ηθικών μελών της κοινότητας. Και στις δύο περιπτώσεις, η κατάφωρη αδικία σημαίνει πρόταση σε υποταγή ή αντίσταση. Η υποταγή εκτρέφει την περιφρόνηση όσων διαιωνίζουν την αδικία και επικυρώνει τις προθέσεις τους ενώ η αντίσταση διαρρηγνύει τους δεσμούς της κοινωνίας. Έτσι, κατά τον Rawls, στην πρωταρχική θέση στο πλαίσιο του αναστοχαστικού του σχήματος τα εμπλεκόμενα μέρη θα υιοθετούσαν τους όρους υπό τους οποίους η πολιτική ανυπακοή θεωρείται δικαιολογημένη ως τρόπος εγκατάστασης, στο πλαίσιο πάντοτε της πίστης στο νόμο, ενός ύστατου μηχανισμού για τη διατήρηση ενός δίκαιου συντάγματος. Και, κατ' αυτό τον τρόπο, μία πολιτική αντίληψη της πολιτικής ανυπακοής αποτελεί τμήμα της θεωρίας για την ελεύθερη διακυβέρνηση καθώς διασφαλίζει τη διαμόρφωση μίας γενικής βούλησης υπέρ του δημόσιου συμφέροντος, ακόμη και σε περιπτώσεις συγκυριακής κυριαρχίας της συλλογικής ιδιοτέλειας.

⁶¹ Θεωρία, σελ. 446-447.

Κατ' αυτό τον τρόπο, η θεωρία της πολιτικής ανυπακοής συμπληρώνει την αμιγώς νομική αντίληψη της συνταγματικής δημοκρατίας: επιχειρεί να διατυπώσει τους λόγους για τους οποίους θα μπορούσε κάποιος να εκφράσει τη διαφωνία του με τη νόμιμη δημοκρατική αρχή, ακόμη και με τρόπους που είναι ομολογουμένως παράνομοι, εκφράζουν ωστόσο την πίστη στο νόμο και επικαλούνται τις θεμελιώδεις πολιτικές αρχές ενός δημοκρατικού καθεστώτος. Έτσι, μπορεί κάποιος να συμπαραθέσει κοντά στις συνήθεις νομικές μορφές του συνταγματισμού τρόπους παράνομης διαμαρτυρίας οι οποίοι, ενόψει των αρχών που καθοδηγούν την έκφραση της διαφωνίας, δεν παραβιάζουν τους σκοπούς ενός δημοκρατικού συντάγματος.

Ο όρος του αισθήματος δικαιοσύνης είναι πάλι απαραίτητος καθώς *δεν πρόκειται απλώς για διακηρύξεις αρχών και πράξεις αυτοθυσίας. Το αίσθημα δικαιοσύνης μίας κοινωνίας είναι πιθανότερο να εκδηλώνεται με το γεγονός ότι η πλειοψηφία δεν μπορεί να φτάσει το σημείο να λάβει τα μέτρα που αναγκαία θα οδηγήσουν στην εξάλειψη της μειονότητας και τον κολασμό των πράξεων ανυπακοής στο μέτρο που το επιτρέπει ο νόμος.* Παρά την υπέρτερη δύναμή της, η πλειοψηφία ενδέχεται να εγκαταλείψει τη θέση της και να συναινέσει στις προτάσεις των διαφωνούντων. *Η επιθυμία της να αποδώσει δικαιοσύνη αποδυναμώνει την ικανότητά της και αναιρεί την (αθέμιτη) επιθυμία της να υπερασπιστεί τα άδικα πλεονεκτήματά της.* Από τη στιγμή που αναγνωριστούν οι λεπτές μορφές με τις οποίες ασκεί την επιρροή του και ιδίως η ικανότητά του να καθιστά ορισμένες κοινωνικές στάσεις μη υποστηρίξιμες, το αίσθημα της δικαιοσύνης θα πρέπει να αντιμετωπίζεται ως μία ζωτικότερη πολιτική δύναμη και να διευρύνει το πλαίσιο του δημόσιου διαλόγου, καθώς τίκτει τους ιδεολογικούς πόρους για τον αξιακό εμπλουτισμό των περιεχομένων της δημοκρατικής τάξης στο πλαίσιο του κομματικού ανταγωνισμού.

Αυτό που μας διδάσκει ήδη ο πολιτικός φιλελευθερισμός του J.S. Mill είναι ότι η ρωσλιανή *επάλληλη συναίνεση* δεν φύεται τυχαία ούτε αποτελεί το φυσιολογικό αποτέλεσμα της δράσης των θεσμών, αλλά αντικείμενό της πρέπει να έχει τη διατήρηση των ελευθεριακών προϋποθέσεων του συστήματος κυριαρχίας, τη συνθήκη της κοινωνικής πολλαπλότητας. *Το συναφές πρόβλημα για τη ρωσλιανή θεώρηση δημιουργείται όταν η στάση μίας πλειοψηφίας –ή μιας μερίδας που μπορεί να αναγνωριστεί ως τέτοια μέσα από τη λειτουργία των θεσμών– δεν απορρέει από μία αντίληψη της δικαιοσύνης, ούτε του πολιτικού φιλελευθερισμού, αλλά από την κυνική βούληση επιβολής με πολιτικά μέσα συλλογικά ιδιοτελών συμφερόντων (αποκλεισμός μειοψηφικών ομάδων από το πολιτικό παίγνιο στο πλαίσιο μιας απόλυτης ανισοκατανομής της κοινωνικής ισχύος).* Σε διαφορετική περίπτωση, η επαλληλία των διακηρυγμένων αντιλήψεων περί δικαιοσύνης επαρκεί προκειμένου να καταστεί η πολιτική ανυπακοή σώφρων μορφή πολιτικής διαφωνίας. Για τον Rawls δεν απαιτείται αυτή η επαλληλία φυσικά να είναι τέλεια, αρκεί να ικανοποιείται ο όρος της αμοιβαιότητας μεταξύ των κοινωνιών, ο οποίος στην περίπτωση της μη αναγνώρισης μίας θεωρίας της δικαιοσύνης θεωρείται περιττός.

Έχουν καταγραφεί αρκετές ιστορικές συγκυρίες όπως η σημερινή κατά τις οποίες η απαιτούμενη συμφωνία όσον αφορά τις κρίσεις καταρρέει και η κοινωνία διασπάται σε λίγο-πολύ διακριτά τμήματα τα οποία εμφορούνται από αντικρουόμενες απόψεις όσον αφορά τα θεμελιώδη πολιτικά ζητήματα. Στην περίπτωση αυτή της *κερματισμένης συναίνεσης* δεν υπάρχει έδαφος για πολιτική ανυπακοή καθώς διαμορφώνονται συνθήκες πολιτικής έχθρας ενώ θεωρείται απωλεσθείσα η αίσθηση του «κοινού κόσμου» που στηρίζει τον ομαλό δημοκρατικό βίο (και εδώ ο ρόλος των φαινομένων της παραπληροφόρησης/fake news καθίσταται σημαντικός όσον αφορά την πολιτική αποτελεσματικότητά τους). Ας λάβουμε υπόψη το οικείο παράδειγμα του δημοκρατικού παραδόξου: *κάποιοι που δεν πιστεύουν στην ανεκτικότητα και δεν θα ανέχονταν τους*

άλλους στην περίπτωση που οι ίδιοι καταλάμβαναν την εξουσία, την ίδια ώρα διαμαρτύρονται για το μειωμένο ποσοστό ελευθερίας το οποίο απολαμβάνουν, επικαλούμενοι το αίσθημα δικαιοσύνης της πλειοψηφίας η οποία ασπάζεται την αρχή της ίσης ελευθερίας. Ενώ όσοι αποδέχονται την αρχή αυτή θα δέχονταν τον μισαλλόδοξο λόγο -τουλάχιστον στο βαθμό που επιτρέπει η ασφάλεια των ελεύθερων θεσμών- ενδεχομένως και να αγανακτούσαν με την υπόμνηση του καθήκοντός τους αυτού από τους μισαλλόδοξους οι οποίοι σε περίπτωση αμοιβαίας αντιστροφής των θέσεων θα επέβαλαν την ωμή κυριαρχία τους. Η πλειοψηφία μοιραία θα νιώθει ότι η προσήλωσή της στην ίση ελευθερία καθίσταται αντικείμενο εκμετάλλευσης από άλλους για άδικους σκοπούς.

Κατ' αυτό τον τρόπο, καταδεικνύεται και σε αυτή την περίπτωση πως το κοινό αίσθημα ευθύνης συνιστά ένα πολύτιμο συλλογικό κεκτημένο που απαιτεί τη συνεργασία πολλών για τη διασφάλισή του: οι μισαλλόδοξοι μπορούν να θεωρηθούν «λαθρεπιβάτες», πρόσωπα που επιζητούν τα πλεονεκτήματα που απορρέουν από τους ελεύθερους θεσμούς, χωρίς ωστόσο να συμβάλλουν κατά το μέτρο που τους αναλογεί στη διατήρησή τους και οφείλεται να τους αποδοθεί η σχετική πολιτική απαξία αλλά και είναι δυνατόν να θεωρηθούν θεμιτοί οι περιορισμοί στην από μέρους τους εργαλειακή χρήση των ελευθεριών (αν και η αποτελεσματικότητα αυτών των μέτρων από μόνη της καθίσταται αμφισβητήσιμη χωρίς την επενέργεια άλλων σημαντικών παραγόντων). Εν γένει, οι όροι της πολιτικής ανυπακοής δεν συντρέχουν σε μία πολυδιασπασμένη κοινωνία ή σε μια κοινωνία όπου έχουν διαρραγεί οι προϋποθέσεις της πολιτικής φιλίας μεταξύ των κοινωνιών και δεν μπορούμε να κάνουμε λόγο για τη λειτουργία του νεωτερικού Δήμου.

Η πολιτική ανυπακοή είναι εκδήλωση της αυτονομίας του πολίτη και μίας συγκεκριμένης όψης της νεωτερικής αρχής της αυτοκυβέρνησης. Η απουσία μιας ύπατης αυθεντίας που αποφασίζει στο πλαίσιο του δημοκρατικού σχετικισμού και της ισηγορίας δεν οδηγεί σε σύγχυση αλλά μάλλον αποτελεί όρο της θεωρητικής προόδου. Ο Rawls διδάσκει ότι, όταν όλοι είναι ίσοι, αποδέχονται και εφαρμόζουν τις έλλογες αρχές, δεν χρειάζονται επαΐοντες και «υπεύθυνους». *Η απάντηση στο πλαίσιο του πολιτικού φιλελευθερισμού στο ερώτημα «ποιος αποφασίζει» είναι: όλοι μας αποφασίζουμε, συμβουλευόμενοι ο καθείς τον εαυτό του και έτσι με περίσκεψη, αβρότητα και λίγη αγαθή τύχη όλα εξελίσσονται ομαλά.*

Σε κάθε δημοκρατική κοινωνία αναγνωρίζεται ότι κάθε πολίτης είναι υπεύθυνος για τον τρόπο με τον οποίο ερμηνεύει τις αρχές της δικαιοσύνης καθώς και για τον τρόπο με τον οποίο ενεργεί υπό το φως τους. Ο τελικός κριτής δεν είναι το δικαστήριο ούτε η εκτελεστική εξουσία ούτε το κοινοβούλιο, αλλά το σώμα των εκλογέων στο σύνολό του. Σε αυτό το πολιτικό σώμα απευθύνουν έκκληση όσοι καταφεύγουν στην πολιτική ανυπακοή. Όσο, λοιπόν, μεταξύ των πολιτών υπάρχει μία ενεργός συμφωνία ως προς τις αντιλήψεις τους για τη δικαιοσύνη και γίνονται σεβαστοί οι όροι για την πολιτική ανυπακοή δεν υφίσταται ο κίνδυνος αναρχίας. Πρέπει, τέλος να γίνει κατανοητό ότι για τον κίνδυνο μειζόνων κοινωνικών διαιρέσεων στο πλαίσιο της δικαιολογημένης πολιτικής ανυπακοής, η ευθύνη δεν πρέπει καταλογίζεται σε όσους διαμαρτύρονται αλλά σε όσους καθιστούν δικαιολογημένες τέτοιου τύπου αντιδράσεις. Γιατί το να χρησιμοποιούν τον καταναγκαστικό μηχανισμό του κράτους προκειμένου να επιβάλλουν εξόφθαλμα άδικους θεσμούς συνιστά αυτό καθαυτό μία μορφή άνομης βίας στην οποία οι άνθρωποι έχουν το δικαίωμα την κατάλληλη στιγμή να αντισταθούν.

Η προβληματική της θεσμικής διαρρυθμίσσης ενός δημόσιου καθήκοντος

Υπό το ανωτέρω τεθέν εννοιολογικό πλέγμα, καθίσταται προβληματική τόσο νομικά όσο και σε επίπεδο ενημερωτικών αξιών η διακρίβωση του δημόσιου καθήκοντος του τύπου και, συνεπώς, η επιβολή ενός δεσμευτικού κανονιστικού πλαισίου όσον αφορά το δημόσιο λόγο⁶². Στους συνήθεις χαρακτηρισμούς του τύπου ως «δημόσιου λειτουργήματος», «δημόσιας αποστολής», «τέταρτης εξουσίας» κ.λπ. υφίσταται συναίνεση εκ μέρους όσων εποφθαλμιούν σε μία συστατική ερμηνεία της αρχής της ελευθερίας. Η αμφισβήτηση του αποθετικού χαρακτήρα της εγγύησης της ελευθερίας του θεσμού συνιστά ουκ ολίγες φορές έστω και πλαγίως διατυπωμένο αίτημα για τη σύσταση προνομίων και άσκησης κηδεμόνευσης εν όψει ενός «άνωθεν» ορισθέντος κοινωνικού αγαθού. Στην περίπτωση που αποδοθεί νομική σημασία σε οιαδήποτε «καθήκοντα» του τύπου, τα οποία δύνανται να συνάγονται αυτοτελώς από την «αποστολή» του, υπερβαίνονται οι προβλέψεις για τον μη περιορισμό της ελευθερίας στο πλαίσιο του θεμελιώδους κανόνα και της έννομης τάξης. Συνέπεια αυτού, είναι να οδηγηθούμε στη νομικά και πολιτικά απαράδεκτη πατερναλιστική διακρίση μεταξύ «κακού» και «καλού» τύπου, βάσει ποιοτικών κριτηρίων, τα οποία είναι άλλωστε άγνωστα στο Σύνταγμα και στους συνάδοντες με αυτό νόμους.

Ο Δαγτόγλου σημειώνει σχετικά ότι ποιοτικά κριτήρια είναι τότε μόνο δεκτά σε ένα κράτος δικαίου όταν επιτρέπονται ρητώς από την έννομη τάξη· διότι εν γένει το κράτος δικαίου αποκλείει κάθε *a priori* γενική διάκριση υποκειμένων δικαίου σε άξια ή ανάξια των ελευθεριών τις οποίες αυτό διακηρύσσει. Επιτρέπει αποκλειστικά τη διάγνωση και το χαρακτηρισμό συγκεκριμένης πράξης ως *σύννομης* ή *παράνομης* εν όψει των περιορισμών που θέτει το Σύνταγμα και στο πλαίσιο αυτού ο κοινός νομοθέτης. Δεν μπορεί, λοιπόν, να αντιμετωπιστούν τα όποια προβλήματα που απορρέουν από τις ενημερωτικές πρακτικές και αξίες των σχετικών υποκειμενικών φορέων διά της εκνομίκευσής τους.

Σε αυτό το πλαίσιο, λανθάνει μία θεμελιακή στο φιλελεύθερο υπόδειγμα στάθμιση ως προς την αξία συγκεκριμένων ελευθεριών όταν συγκρούονται μεταξύ τους: ακολουθώντας τη σκέψη του Constant όσον αφορά την προτεραιότητα που θέτει στις ελευθερίες των συγχρόνων έναντι αυτών των αρχαίων, η ελευθερία της σκέψης και της συνείδησης, η προσωπική ελευθερία και οι ατομικές ελευθερίες δεν θα πρέπει να θυσιάζονται στο όνομα της πολιτικής ελευθερίας, όπως μας διδάσκει ο Rawls. Όπως υπογράμμισε στο *On Liberty* ο J.S Mill, η ελευθερία του λόγου και της συνείδησης αφορά με κυρίαρχο τρόπο τη χειραφέτηση του ατόμου έναντι της κοινωνίας ως προστατευτικό όριο της ατομικότητάς του, που αποτελεί εν γένει αγαθό μεγαλύτερης αξίας από το δικαίωμα της ιδιοκτησίας (ηθική/συνειδησιακή και υλική αυτονομία). Εν τέλει, καταλήγουμε στο πόρισμα ότι η πολιτική ελευθερία δεν είναι ένα μέσον προς έναν σκοπό. «Οι ελευθερίες που την αποτελούν χαλυβδώνουν την αίσθηση που έχει ο καθένας για την αξία του, διευρύνουν τις διανοητικές και ηθικές ευαισθησίες και θεμελιώνουν μία αίσθηση καθήκοντος και υποχρέωσης από την οποία εξαρτάται η σταθερότητα των θεσμών» σημειώνει ο Rawls⁶³. Στο ρωσλιανό πολιτικό φιλελευθερισμό, οι βασικές ελευθερίες δύνανται να περιοριστούν. Πώς, λοιπόν, σε ένα καθεστώς *ισοπολιτείας* μπορεί να θεμελιωθεί η μεγαλύτερη ελευθερία όσων κάνουν ενεργητική χρήση της ελευθερίας του λόγου έναντι όσων στερούνται αυτήν τη δυνατότητα και περιορίζονται στην παθητική της χρήση; Και, δευτερευόντως, αν όπως διατεινόμαστε μία ελευθερία

⁶² Δαγτόγλου, *Ατομικά Δικαιώματα*, Α' τόμος ό.π. σελ 551 κ.ε. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του μισαλλόδοξου λόγου.

⁶³ J. Rawls, *Θεωρία*, σελ. 281

πρέπει να περιτέλλεται αποκλειστικά χάριν της ίδιας της ελευθερίας, με ποιον τρόπο θεμελιώνονται τυχόν περιορισμοί στην άσκηση του νομικού δικαιώματος στην ελευθερία του λόγου εν όψει ενός δημοσίου συμφέροντος, εν τέλει της διατήρησης της ίδιας της ελευθερίας; Όπως σημειώνει συγκεκριμένα ο Δαγτόγλου: «Η ελευθερία του τύπου πρέπει να διαχωρίζεται κατά το δυνατόν από την οικονομική ελευθερία. Δεδομένου ότι ο τύπος είναι ιδιωτική επιχείρηση, οι δύο έννοιες είναι εν μέρει επάλληλες. Κατ' αρχήν όμως είναι διάφορες και αυτό δεν πρέπει να διαφεύγει της προσοχής κάθε ερμηνευτή»⁶⁴.

Ο Rawls εισάγει την κρίσιμη διάκριση μεταξύ της αξίας της ελευθερίας και της ίσης ελευθερίας. *Η ελευθερία ενσαρκώνεται στο πλήρες σύστημα των επιμέρους ελευθεριών της ισοπολιτείας, ενώ η αξία της για τα πρόσωπα και τις ομάδες εξαρτάται από την ικανότητά τους να προωθούν τους στόχους τους εντός του πλαισίου που ορίζεται από το εν λόγω σύστημα.* Η ελευθερία ως σύστημα συγκεκριμένων ίσων ελευθεριών ισχύει για όλους ανεξαιρέτως (τυπικός χαρακτήρας). ταυτόχρονα στο πλαίσιο του φιλελεύθερου υποδείγματος δεν δικαιολογείται αντιστάθμισμα για την απώλεια αυτών των ελευθεριών – δεν ισχύει η αρχή της αποζημίωσης διότι οδηγούμαστε σε απαράδεκτους διαχωρισμούς ως προς την αναγνώριση της αξίας του ανθρώπου.

Η αρχή της ίσης ελευθερίας όταν εφαρμόζεται στην πολιτική διαδικασία όπως ορίζεται από το Σύνταγμα λαμβάνει τη μορφή της αρχής της ίσης συμμετοχής στην πολιτική και κοινωνική ζωή (δημοκρατική αρχή). Η αρχή αυτή επιβάλλει όλοι οι πολίτες να έχουν εξίσου το δικαίωμα να καθορίζουν το αποτέλεσμα της συνταγματικά προβλεπόμενης διαδικασίας παραγωγής νόμων με τους οποίους θα συμμορφώνονται ασκώντας επί αλλήλων την εξουσία του καταναγκασμού ως πολιτικό σώμα. Στο συμβολιακό σχήμα ανάλυσης του Rawls, το «ως εάν», η δικαιοσύνη ως ακριβοδικία ξεκινά από τη θέση ότι όταν υπάρχει ανάγκη για κοινές και αμοιβαία επωφελείς αρχές αυτές θα πρέπει να τύχουν επεξεργασίας στο πλαίσιο μίας κατάλληλα επεξεργασμένης αρχικής κατάστασης ισότητας (όπου διαμορφώνονται οι αρχές της βασικής δομής) όπου ο κάθε πολίτης θα εκπροσωπείται ακριβοδίκα. Η αρχή της συμμετοχής μεταφέρει αυτήν τη θέση από την πρωταρχική θέση (το αναστοχαστικό ρωσλιανό εύρημα) στο πλαίσιο του θεμελιώδους κανόνα, του Συντάγματος, το οποίο θεωρείται το ανωτέρας τάξεως κοινωνικό σύστημα κανόνων το οποίο αποσκοπεί στη δημιουργία κανόνων. Ενώ, λοιπόν, οι ενεργητικοί φορείς του δικαιώματος διαθέτουν μεγαλύτερη αξία ως προς την άσκηση του πολιτικού τους δικαιώματος, το ηθικό δικαίωμα του κοινού για ελεύθερο και τελεσφόρο δημόσιο διάλογο όπως περιγράφηκε οδηγεί στο καθήκον διατήρησης των συνθηκών της ίσης συμμετοχής όλων στην πολιτική ζωή ως κεντρικό στοιχείο στη διαμόρφωση του δημόσιου λόγου και της δημοσιότητας προκειμένου να διατηρηθεί η κρίσιμη αυτονομία της δημόσιας σφαίρας.

Commission on Freedom of the Press: Οι «αποτυχίες» του θεσμού

Προκειμένου να αντιμετωπισθούν οι ευρέως εκείνη την εποχή διαδεδομένες επικρίσεις κατά του αμερικανικού τύπου κυρίως λόγω του «κιτρινισμού», της ακραίας εμπορευματοποίησης, της ενημερωτικής ανισομέρειας και των ισχυρών μονοπωλιακών τάσεων, το 1947 συστάθηκε στις ΗΠΑ μία ανεξάρτητη επιτροπή εμπειρογνομόνων, προκειμένου να εξετασθούν οι επισημανθείσες «αποτυχίες του θεσμού», όπως σημειωνόταν χαρακτηριστικά από τους συμμετέχοντες σε αυτήν⁶⁵.

⁶⁴ Δαγτόγλου ό.π &717, σελ 595.

⁶⁵ Εκτεταμένη περιγραφή του κλίματος που επικράτησε κατά τη διαβούλευση στο πλαίσιο των εργασιών της επιτροπής μας δίνει η Blanchard κυρίως στην ενότητα «Prelude: A Press in Crisis» όπου καταγράφονται οι προσδοκίες για την τότε λειτουργία του

Στόχος της Επιτροπής για την Ελευθερία του Τύπου (*Commission on Freedom of the Press*) ήταν, σύμφωνα με τη διατύπωση της ιδρυτικής της πράξης, «να διερευνήσει τα πεδία εκείνα όπου ο τύπος των ΗΠΑ δεν λειτουργεί εύρυθμα, να ανακαλύψει εάν περιορίζεται η ελευθερία της έκφρασης και σε ποιον βαθμό οι περιορισμοί αυτοί προέρχονται από την πίεση εκ μέρους της κυβέρνησης για άσκηση λογοκρισίας, τους αναγνώστες ή τους διαφημιστές είτε από την αβελτηρία των ιδιοκτητών και την ατομία των διοικήσεων»⁶⁶.

Η πρώτη επεξεργασμένη θετική θεωρία για την Πρώτη Τροποποίηση με βάση την έννοια της υπευθυνότητας ή της δημόσιας αποστολής του θεσμού και με ευρύτερη απήχηση για τη διαμόρφωση κανονιστικού πλαισίου όσον αφορά τη λειτουργία του συστήματος επικοινωνίας στις ΗΠΑ (το «philosophical framework» για την επεξεργασία της έννοιας της ελευθερίας στο οποίο αναφέρεται η Blanchard) προέκυψε από τις εργασίες και το πόρισμα της Επιτροπής Hutchins όπως ονομάστηκε και ειδικότερα σε αυτήν συνέβαλε τα μέγιστα το μέλος της Zechariah Chafee (1885-1957)⁶⁷.

Θεωρία της Δημοκρατίας και «αγορά των ιδεών». Ο Chafee ήταν ήδη εξέχων μελετητής της Πρώτης Τροποποίησης και αποτέλεσε τη «νομική φωνή» στην Επιτροπή. Η μελέτη του *Government and Mass Communication* εκδόθηκε στο πλαίσιο των εργασιών της το 1947 και μάς δίνει μία πρώτη εκτεταμένη διατύπωση της θετικής θεώρησης της Πρώτης Τροποποίησης και αποτέλεσε την επεξεργασμένη μορφή των θέσεων που υιοθέτησαν τόσο τα μέλη της επιτροπής όσο και ο ίδιος ο Chafee. Η θεωρία του ερείδεται κατά κύριο λόγο στην κλασική φιλελεύθερη έννοια της «αγοράς των ιδεών» που είχε γίνει ευρέως αποδεκτή πριν από τον Μεσοπόλεμο («marketplace of ideas») και στη θεμελιώδη αρχή ότι ο ελεύθερος και απρόσκοπτος διάλογος όσον αφορά τα δημόσια ζητήματα αποτελεί το θεμέλιο των εγγυήσεων που παρέχει η Πρώτη Τροποποίηση. Εξ αρχής παρουσιάζει τη θέση του ως αποκύημα των φιλελεύθερων αξιών: «Ασπάζομαι τη γενική θέση του Milton και του J.S Mill όσον αφορά την υπέρτατη αξία του διαλόγου στο εσωτερικό της κοινωνίας» (σελ. vi) στο πλαίσιο της διά του απρόσκοπτου διαλόγου ανακάλυψης της αλήθειας. Υποστηρίζει, επίσης, ότι η κυβέρνηση οφείλει να επεμβαίνει σε περιορισμένο βαθμό στην «αγορά των ιδεών». Όπως και στην περίπτωση της λειτουργίας της αγοράς στο πεδίο της οικονομίας, η ρυθμιστική δράση στο πεδίο του συστήματος των μέσων

συστήματος των μέσων ενημέρωσης, βλπ. M.A Blanchard. «The Hutchins Commission, the Press and the Responsibility Concept», *Journalism Monographs*, 49, 1977 σελ. 187-239. Όσον αφορά την αμφισημία της έννοιας της υπευθυνότητας που απασχόλησε τις πλευρές της δημόσιας διαβούλευσης, αλλά και τις ελπίδες που κυοφόρησε ο δημόσιος διάλογος σημειώνει σχετικά: «Responsibility» is capable of a variety of definitions: the meaning varies according to who is talking, when, and according to whom the press is supposed to be responsible to. To some, «responsibility» was a meaningless cliché; to others a goal worth striving toward. Whether it was motivated by a desire to protect proprietary interests from further governmental encroachment or a desire to improve the newspaper is an unanswerable question. But for a significant number of editors - Canham, McKelway, Brucker, Bingham, Ashmore, Seymour and others - A Free and Responsible Press provided a philosophical framework for reform. Using the groundwork which had been made ready by events of the previous fifteen years, these men planted seeds of a new role for the press», σελ. 239. Στις τρεις δεκαετίες που ακολούθησαν η έννοια της υπευθυνότητας απασχόλησε τη δημοσιογραφική κοινότητα, την πολιτική τάξη, αλλά και τη νομική επιστήμη. Παρ' όλα αυτά, η αποτυχία εντοπισμού και υιοθέτησης ενός κοινώς αποδεκτού και δεσμευτικού θετικού ορισμού της οδήγησε και στην παρακμή της σχετικής συζήτησης ήδη από το τελευταίο τέταρτο του εικοστού αιώνα.

⁶⁶ Robert D. Leigh (επιμ.), *A Free and Responsible Press: A General Report on Mass Communication: Newspapers, Radio, Motion Pictures, Magazines, and Books*, University of Chicago Press, (1947) 1973, σελ. 2. βλπ. επίσης Brown, Ralph S. Jr., «Book Review: The Commission on Freedom of the Press, A Free and Responsible Press: A General Report on Mass Communications, Newspapers, Radio, Motion Pictures, Magazines and Books» (1948). Faculty Scholarship Series. 2735. http://digitalcommons.law.yale.edu/fss_papers/2735.

⁶⁷ Για την επιρροή του Chafee στις εργασίες της επιτροπής έχουμε την καταγραφή του ίδιου Z. Chafee, Jr., *Government and mass communications. A report from the Commission on Freedom of the Press*, 2 τ.μ., University of Chicago Press, 1947, τ. μ. I, σελ. 77-130, αλλά και τις επισημάνεις της Hindman (ό.π. σελ. 49-53), στην ενότητα της μελέτης της «Ο Zechariah Chafee και η Επιτροπή Hutchins».

επικοινωνίας εκ μέρους της κυβέρνησης εμφανίζεται αναγκαία για τη «θεραπεία» διαρθρωτικών προβλημάτων όπως αυτά της κατοχής δεσπόζουσας θέσης, της δομής της προσφοράς και της διαμόρφωσης των τιμών, ώστε οι καταναλωτές των επικοινωνιακών/ενημερωτικών προϊόντων να έχουν τη δυνατότητα να λαμβάνουν τις κατάλληλες αποφάσεις όσον αφορά τον δημόσιο βίο. Συσχετίστηκε, δηλαδή, η μελέτη των διαρθρωτικών στοιχείων του συστήματος επικοινωνίας με τη διαδικασία μόρφωσης της γενικής βούλησης.

Εκκινώντας από τη γενική «θετική» θεωρία για την Πρώτη Τροποποίηση, ο Chafee περιγράφει έναν διακριτό ρόλο τον οποίο ο τύπος δύναται να διαδραματίσει στο πλαίσιο ενός δημοκρατικού καθεστώτος, καθώς και παρέχει ρητές κατευθυντήριες γραμμές όσον αφορά την υιοθέτηση υπεύθυνης στάσης εκ μέρους των ενεργητικών φορέων της ελευθερίας. Σύμφωνα με τη «θετική» θεωρία του Chafee κεντρικό ρόλο διαδραματίζει η άποψη ότι *ο ρόλος του τύπου έγκειται στην παροχή μίας δημοσίας υπηρεσίας*. Στην πραγματικότητα, το μεγαλύτερο μέρος της μελέτης του *Government and Mass Communication* επικεντρώνεται στην ερμηνεία τού γιατί τα μέσα επικοινωνίας δεν εκπληρώνουν τον εν λόγω ρόλο. «Τα μέσα παραγωγής [σ.σ. ενημερωτικών προϊόντων] κατέχονται και ελέγχονται από ιδιωτικά συμφέροντα τα οποία δεν είναι υπηρέτες του λαού, ούτε εν τέλει αντιπροσωπευτικά των συμφερόντων του, και εξ αυτού δεν συνάδουν με μία συνεκτική έννοια της παροχής δημόσιας υπηρεσίας» επισημαίνει προκειμένου να παραχθεί λογικά η θετική έννοια της ελευθερίας του θεσμού⁶⁸.

Εντούτοις, ο όρος «δημόσια υπηρεσία» παρουσιάζει εξαιρετική αμφισημία και είναι αδύνατον βάσει αυτού (ήτοι ενόψει ενός κοινωνικού αγαθού) να περιορισθεί η ισχύς της ιδιωτικής αρχής ως κεντρικής για τη διαμόρφωση της εν λόγω αγοράς: Ενώ το σκοπούμενο αποτέλεσμα είναι η εγγύηση της ελευθερίας, τα χρησιμοποιούμενα μέσα θα οδηγήσουν αναπόδραστα στον περιορισμό της. Ο Chafee επιχειρεί να τον διασαφηνίσει, αυτήν τη φορά με γλώσσα που έχει αναφορές στην «αγορά των ιδεών». Οι εφημερίδες και τα υπόλοιπα ειδησεογραφικά μέσα, επισημαίνει, δύνανται να υπηρετούν το κοινό «λειτουργώντας ως τα βέλτιστα εργαλεία για την κατάκτηση και τη διάδοση της αλήθειας για σημαντικά θέματα όσον αφορά το είδος της κοινωνίας που επιθυμούμε» (σελ. 65). Αναγνωρίζει ότι ο τύπος ενδέχεται να μην εντοπίσει εν τέλει το αληθές, αλλά αυτό δεν συνιστά το κεντρικό ζήτημα γι' αυτόν όσον αφορά τη δημοκρατική του λειτουργία. Ο ρόλος του τύπου έγκειται κατά μείζονα λόγο στη διεύρυνση των επιλογών της κοινωνίας όσον αφορά το περιεχόμενο της δημόσιας διαβούλευσης.

Αντιμετωπίζει θετικά υπό προϋποθέσεις την προοπτική παρέμβασης εκ μέρους της κυβέρνησης στο ραδιοηλεκτρονικό πεδίο με ένα μακρο-επίπεδο προκειμένου να δημιουργηθούν οι συνθήκες ενός πολυμερούς επικοινωνιακού συστήματος όσον αφορά την παρουσίαση γεγονότων και απόψεων, αλλά η παρέμβαση στο μικρο-επίπεδο, εξειδικευμένα σε κάποιο πρόγραμμα, θεωρείται μη αποδεκτή. Επιχειρηματολογεί ότι ενώ οι άνθρωποι λαμβάνουν ποσοτικά αρκετή ενημέρωση από όλα τα μέσα επικοινωνίας, το πρόβλημα κατ' αυτόν έγκειται στην πραγματική διαφοροποίηση και την ποιότητα της πληροφορίας που προσφέρεται σωρευτικά. Εξ αυτού, ο τύπος δεν χρειάζεται να αυξήσει την ποσότητα των πληροφοριών που παρέχει στην υπόλοιπη κοινωνία. Αντιθέτως, οφείλει να παρουσιάζει και να εκπροσωπεί με τον πλέον δίκαιο (fair) τρόπο πολλές εναλλακτικές απόψεις και δη αυτές που υποεκπροσωπούνται στο πεδίο της δημοσιότητας.

Η δυνατότητα παρέμβασης και τα εγγενή όριά της. Παρά την πίστη του στη δυνατότητα συγκρότησης μίας «θετικής» θεωρίας για την Πρώτη Τροποποίηση, ο Chafee εν τέλει απο-

⁶⁸ *Government and Mass Communication* ό.π. σελ. 64.

νέμει έναν ιδιαίτερα περιορισμένο ρόλο για την κυβέρνηση στο σύστημα του τύπου πλνν, βεβαίως, από το ζήτημα ρύθμισης της ραδιοτηλεοπτικής εκπομπής (στο πλαίσιο αυτής της θεωρήσης, διαμορφώνεται το περίφημο *Fairness Doctrine* για τη ραδιοτηλεοπτική τάξη με επίδικο την επιβολή της ουδετερότητας στο συγκεκριμένο πεδίο). Το αποκλειστικό ιδανικό πίσω από τη μετατροπή του τύπου σε ένα είδους πάροχο δημόσιας υπηρεσίας έγκειται στην καλλιέργεια της πολυφωνίας/πλουραλισμού.

Ο Chafee έχει κατά νου βεβαίως ότι πάντοτε η εμπλοκή στο ιδιοκτησιακό καθεστώς των media κυοφορεί τον κίνδυνο κυβερνητικής άσκησης επιρροής σε επιλογές ως προς το περιεχόμενο. «ό,τι άρχισε ως εφαρμογή ενός υψηλόφρονος ιδανικού, ενδέχεται να καταλήξει σε μία αρνητική κυριαρχία του κράτους διά του νομικού περιορισμού του δικαιώματος στην ελευθερία του λόγου», επισημαίνει⁶⁹. Ενώ μπορεί να γίνει αποδεκτή η δυνατότητα της κυβέρνησης να απαιτήσει από τα μέσα να πωλήσουν το προϊόν τους σε μια εύλογη τιμή, όπως αποφάνθηκε το δικαστήριο στην υπόθεση *Associated Press vs. United States*, κάθε ενεργητικότερη παρέμβαση είναι μη επιθυμητή για τρεις λόγους: Πρώτον, ερωτά ο Chafee, ποιοι όμιλοι επικοινωνίας θα αποκτήσουν το καθεστώς του παρόχου δημόσιας υπηρεσίας και, κατά συνέπεια, θα απαιτηθεί να συνεισφέρουν στην πολυμέρεια; Οι *New York Times*, όπου υφίσταται μία σημαντική παράδοση τήρησης των κανόνων δεοντολογίας και ερευνητικής δημοσιογραφίας, θα ήταν ένας λογικός υποψήφιος, παραδέχεται, αλλά τι θα μπορούσε να ισχύει με τις εξειδικευμένες εκδόσεις, είτε αυτές στις οποίες, σύμφωνα και με την εκδοτική γραμμή που έχουν υιοθετήσει, υπάρχει παραδεδεγμένος ιδεολογικοπολιτικός προσανατολισμός ή άλλως κοσμοθεωρητική προκατάληψη, όπως το περιοδικό *New Republic*; Πρέπει και αυτές να εξαναγκαστούν να συμπεριλαμβάνουν στην ύλη τους μία διευρυμένη ποικιλία απόψεων (πρόκειται για το γνωστό ζήτημα της εσωτερικής πολυμέρειας) και, αν ναι, αυτό δεν αντιστρατεύεται την ελευθερία τους, το δικαίωμά τους να ασκήσουν ένα συνηγορικό υπόδειγμα δημοσιογραφίας; Δεύτερον, εάν η κυβέρνηση πρόκειται να απαιτήσει τέτοιου είδους υπευθυνότητα από τα μέσα ενημέρωσης, οφείλει να ορίσει με συγκεκριμένο τρόπο *τι συνιστά υπεύθυνη συμπεριφορά*, διότι θα ήταν άδικο τα μέσα επικοινωνίας να υφίστανται έννομες συνέπειες επειδή παραβιάζουν ένα θολό πλαίσιο κανόνων. Και πάλι, όμως, αυτοί οι συγκεκριμένοι κανόνες κατά πάσα πιθανότητα θα ήταν στην πράξη ανεφάρμοστοι. Τρίτον, η κυβερνητική παρέμβαση στο περιεχόμενο θα βασιζόταν κατ' ανάγκη σε υποκειμενικά κριτήρια, για παράδειγμα, στο πεδίο της επιλογής των προς σύνταξη ειδήσεων, του ερμηνευτικού πλαισίου των γεγονότων κ.ο.κ. Αυτό εν τέλει θα οδηγήσει, επιμένει ο Chafee, στον έλεγχο του τρόπου σύνταξης των ειδήσεων, κατά κύριο λόγο, είτε στην «άνωθεν» ιεράρχηση της ημερήσιας θεματολογίας, ειδικά σε ό,τι η κυβέρνηση ενίοτε δεν επιθυμεί να δημοσιοποιηθεί. Έτσι, το θεωρητικό παράδοξο όσον αφορά τα προς στάθμιση αγαθά είναι ότι ενώ η εκτεταμένη παρέμβαση της κυβέρνησης στο επικοινωνιακό πεδίο σε επίπεδο δομής της αγοράς θεωρείται αποδεκτή -και στην περίπτωση της ραδιοτηλεόρασης ακόμη και επιθυμητή- κάθε παρέμβαση όσον αφορά το περιεχόμενο ακόμη και εάν η ρυθμιστική δράση έχει στόχο να διευρύνει την πολυμέρεια ως προς το περιεχόμενο της δημοσιότητας θα πλήξει, εν τέλει, την ελεύθερη λειτουργία του θεσμού.

Ο Chafee αντιμετωπίζει την υπευθυνότητα του τύπου ως απολύτως κρίσιμη έννοια, *αλλά δεν μπορεί να υπερασπιστεί -ως φιλελεύθερος- τη νομικά επιβεβλημένη υπευθυνότητα ενός θεσμού ο οποίος θεμελιώνεται στη αρχή της ελευθερίας*. Αναφέρθηκε παραπάνω ότι ο τύπος δικαιούται να

⁶⁹ Government and Mass Communication ό.π. σελ. 46.

είναι ακόμη και ανεύθυνος, βάσει της αποθετικής εννοιολόγησης της αρχής της ελευθερίας. Ως αποτέλεσμα, παραμένει αμφιλεγόμενος και δυσπρόσιτος ο στόχος του Chafee να αναλάβει ο τύπος ως θεσμός ένα είδος δημόσιας υπηρεσίας με έξωθεν παρέμβαση, και η θεώρησή του καταλήγει, όπως είναι εύλογο, στην ιδέα της αυτορρύθμισης ως επίρρωση των φιλελεύθερων αρχών: *τα ίδια τα μέσα επικοινωνίας πρέπει να αναλάβουν να φέρουν εις πέρας αυτόν το στόχο*. «Η δημόσια υπηρεσία», καταλήγει ο Chafee, «αντιπροσωπεύει την ηθική και επαγγελματική υποχρέωση του τύπου, δεν συνιστά έννομη υποχρέωση. Ο νόμος μπορεί να μας προσφέρει λίγα για την κατάκτηση μίας ακριβοδίκαιης στάσης (*fairness*)»⁷⁰. Ο νόμος και τα δικαστήρια δεν νομιμοποιούνται να επιβάλλουν κάποιου είδους υπεύθυνη συμπεριφορά, εκτός από ορισμένες συγκεκριμένες περιπτώσεις που αφορούν την τήρηση των νόμων του κράτους - όπως οι αγωγές για δυσφήμιση, η παραβίαση της ιδιωτικότητας του βίου κ.ο.κ.

Ο Chafee συμπυκνώνει εύγλωττα τη θεωρητική του προσέγγιση στο τέλος της αναφοράς του για την υπευθυνότητα του τύπου: «Ρωτώ εάν ο νόμος δύναται να επιβάλει κάτι περισσότερο από ένα *minimum* ακριβοδικίας (*fairness*) και επάρκειας στον τρόπο λειτουργίας και ένα πλαίσιο ευλόγων ρυθμίσεων όσον αφορά την εύτακτη διαμόρφωση των επικοινωνιακών εκροών μέσω των διαφόρων καναλιών προς τους πολίτες. Ο καταναγκασμός δεν δύναται αφεαυτός να σταματήσει τη ροπή προς το ανούσιο και τη χυδαιότητα και θα κάνει περισσότερο κακό απ' ό,τι καλό ως θεραπεία έναντι της αβεβαιότητας όσον αφορά την κυριαρχία της αλήθειας επί της λανθασμένης κρίσης. Η μόνη άμεση θεραπεία γι' αυτά τα δεινά βρίσκεται στα εσωτερικά πρότυπα λειτουργίας των επιχειρήσεων. Οργανωμένοι εξωγενείς παράγοντες δύναται να βελτιώσουν τα εν λόγω πρότυπα με την πειθώ και την επιδοκιμασία για την υιοθέτηση των βέλτιστων πρακτικών, αλλά όχι διά του καταναγκασμού είτε διά της εκτεταμένης οικονομικής στήριξης»⁷¹. Ως νομικός, ο Chafee αντιλαμβάνεται την αντινομική σχέση μεταξύ της ελευθερίας και της υποχρέωσης: *δεν υφίσταται ελευθερία εκεί όπου επιβάλλονται τα περιεχόμενά της (υφίσταται η ελευθερία της ανευθυνότητας, όπως έχουμε προαναφέρει) και εν τέλει δεν δύναται με νομικά μέσα να επιλυθεί ο γρίφος των σχέσεων μεταξύ πολιτικού και οικονομικού φιλελευθερισμού*⁷². Και δη στην κρίσιμη διάσταση των τριγωνικών σχέσεων δημοσιότητας/συστήματος ΜΜΕ, κοινής γνώμης και πολιτικού σώματος.

Η συμβολή της Επιτροπής Hutchins. Η Επιτροπή Hutchins αποτέλεσε ορόσημο όσον αφορά τη ρυθμιστική λογική των μέσων ενημέρωσης στις ΗΠΑ για πλήθος λόγους. Κατά κύριο λόγο συνέδεε τη λειτουργία του θεσμού με το περιεχόμενο της φιλελεύθερης πολιτικής κυριαρχίας (στη συγκεκριμένη ιστορική συγκυρία πάντοτε) και ήταν η πρώτη από τις παρόμοιες επιτροπές οι οποίες συστάθηκαν σε αρκετές χώρες και οι οποίες συνέταξαν εκθέσεις με αντικείμενο τη διερεύνηση των αιτιών της αποτυχίας των μέσων επικοινωνίας να ικανοποιήσουν τις ανάγκες της μεταπολεμικής δημοκρατικής τάξης, αλλά και την προηγηθείσα εμπειρία από την κυριαρχία ολοκληρωτικών κινημάτων και τη διασάλευση της φιλελεύθερης τάξης κατά

⁷⁰ *Government and mass communications* ό.π. σελ. 128

⁷¹ *Government and mass communications* ό.π. σελ. 118.

⁷² Elizabeth Blanks Hindman, «First Amendment Theories and Press Responsibility: The Work of Zechariah Chafee, Thomas Emerson, Vincent Blasi and Edwin Baker», *Journalism Quarterly*, τμ. 69, No. 1, Άνοιξη 1992, σελ. 49-53. Ενδεικτικά από την ογκώδη βιβλιογραφία που υπάρχει για τον Chafee: Charles L. Barzun, «Politics or Principle? Zechariah Chafee and the Social Interest in Free Speech», *Brigham Young University Law Review*, Μάρτιος 2007, 259-325, Heller, Francis H. (1957) «Three Human Rights in the Constitution, by Zechariah Chafee, Jr.» *Indiana Law Journal*: τμ. 1. 32: τεύχος 4.: <http://www.repository.law.indiana.edu/ilj/vol32/iss4/8>, εκτενής αναφορά στο έργο του και βιβλιογραφία στο Vincent Blasi, «Holmes and the Marketplace of Ideas», *The Supreme Court Review*, τμ. 1 (2004), σελ. 1-46, <http://www.jstor.org/stable/3536967>.

το διάστημα 1914-1945. Το πόρισμα της Επιτροπής Hutchins, προκειμένου να στηρίξει την έννοια της κοινωνικής ευθύνης, επέκρινε τον τύπο για τις συχνές του αποτυχίες όσον αφορά την άσκηση των καθηκόντων του καθώς και για το γεγονός ότι προσέφερε εξαιρετικά μικρή ή περιορισμένη πρόσβαση σε διαφορετικές κοινωνικές «φωνές», πέραν αυτής της προνομιούχου και πανίσχυρης άρχουσας μειοψηφίας. Η ρυθμιστική λογική που αναπτύσσεται στο πόρισμα συνδέεται με τη βούληση της προάσπισης της δημοκρατικής τάξης από μορφές του λόγου, ενημερωτικές πρακτικές και δημοσιογραφικές αξίες οι οποίες αναιρούν το κανονιστικό πλαίσιο της δημοκρατικής τάξης. Να επισημανθεί ότι στις ΗΠΑ δεν έχει διενεργηθεί έκτοτε παρόμοια σε έκταση δημόσια έρευνα όσον αφορά τη λειτουργία του συστήματος των επικοινωνιών, αν και έχουν συγκροτηθεί κατά τη διάρκεια του εικοστού αιώνα αρκετές επιτροπές οι οποίες ασχολήθηκαν με συγκεκριμένα επιμέρους ζητήματα, ιδίως σε σχέση με τα φαινόμενα βίας και διασάλευσης της δημόσιας τάξης και προσφάτως όσον τα φαινόμενα παραπληροφόρησης (ακροάσεις στη Γερουσία).

Δεύτερον, η Επιτροπή ήταν η πρώτη μετά τη θέσπιση της ελευθερίας του τύπου που εξέτασε την ανάγκη θετικών μέτρων παρέμβασης εκ μέρους της κυβέρνησης ώστε να διορθωθούν οι υπαρκτές και επισημασμένες στρεβλώσεις στη λειτουργία του θεσμού.

Τρίτον, λειτούργησε ως υπόδειγμα για μία σειρά από χώρες, ιδίως κατά την περίοδο της οικονομικής ανασυγκρότησης και των κοινωνικών μεταρρυθμίσεων που ακολούθησαν τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο στον οποίο θεωρήθηκε ότι οδήγησαν οι προπαγανδιστικές πρακτικές των ολοκληρωτικών πολιτικών κινημάτων και καθεστώτων ήδη από την περίοδο του Μεσοπολέμου.

Τέταρτον, το πόρισμα της έκθεσης συνέβαλε, κατά κάποιον τρόπο, στη συγκρότηση και τη διατύπωση των μετέπειτα θεωριών για τον τύπο, καθώς και στην υιοθέτηση της πρακτικής της υπευθυνότητας στο πλαίσιο των αρχών της αντικειμενικότητας – αν και, βέβαια, δεν τεκμαίρεται ότι η έκδοση του πορίσματος είχε άμεσα κάποια πρακτική συνέπεια στη λειτουργία του θεσμού. Η επιρροή του ήταν σημαντική κατά το γεγονός ότι συνέδεσε τη διαπίστωση των αποτυχιών της λειτουργίας του θεσμού με τη δημοκρατική τάξη, εκκινώντας έναν ευρύτατο διάλογο ο οποίος παραμένει έκτοτε ενεργός στη δημόσια σφαίρα.

Η «δεύτερη περίοδος» της ρυθμιστικής αντίληψης. Στη σημασία του δημόσιου διαλόγου όσον αφορά το σύστημα επικοινωνίας που ενεργοποίησε η Επιτροπή Hutchins αναφέρεται ο Denis McQuai με αναφορά στη θεωρία της επικοινωνίας⁷³. Σύμφωνα την αποτίμηση της επιρροής που άσκησε η Επιτροπή για την Ελευθερία του Τύπου που κάνει ο McQuail, τα πορίσματά της υποστήριξαν το κανονιστικό περιεχόμενο της λειτουργίας του θεσμού, ήτοι την ιδέα ενός τύπου αμερόληπτου, κοινωνικά σημαντικού, ενημερωτικού και ανεξάρτητου ο οποίος θα αφίστατο από την προσβολή των μειονοτήτων ή την ενθάρρυνση εγκληματικών πράξεων, βίας ή ακραίων μορφών κοινωνικής διαμαρτυρίας.

Κατέστη εν γένει αντιληπτό στο πλαίσιο του διαλόγου που διεξήχθη ότι η ανάληψη μιας υπεύθυνης στάσης εκ μέρους των ενεργητικών φορέων της ελευθερίας του θεσμού ως στόχος δεν μπορεί να επιτευχθεί με νομικά μέσα αλλά αυτός δύναται να προσεγγιστεί μέσω της αυτορρυθμισμού (ήτοι δεν δύναται να ανατραπεί η προτεραιότητα του ορθού έναντι του αγαθού όπως έχει ανωτέρω τεθεί) αν και σε έσχατη ανάγκη αυτή θα ήταν δικαιολογημένη αποκλειστικά προκειμένου να διατηρηθεί η εν λόγω προτεραιότητα. Αυτό είναι μία ιδέα που ανοίγει, θα μπο-

⁷³ Στην ενότητα «Η Επιτροπή για την Ελευθερία του Τύπου του 1947 και η θεωρία της κοινωνικής ευθύνης» (σελ. 180-184).

ρούσαμε να πούμε, τη «δεύτερη περίοδο» όσον αφορά τις αρχές του καθεστώτος ρύθμισης των μέσων ενημέρωσης, κατά την οποία επιχειρείται να αναδιατυπωθεί η κλασική φιλελεύθερη θεωρία με το αίτημα της ελευθερίας να τίθεται σε νέα βάση (σελ. 181) αλλά και την παγίωση των πρακτικών και αρχών της αντικειμενικότητας. Να σημειωθεί ότι η «τρίτη περίοδος» όσον αφορά τη ρυθμιστική λογική του συστήματος των μέσων ενημέρωσης στη οποία θα κάνουμε ιδιαίτερη αναφορά εκκινεί από την προεδρία Reagan όπου έχουμε μια επιστροφή στην εννοιολόγηση της ελευθερίας του θεσμού κοντά σε αυτήν του ατομικού δικαιώματος.

Σύμφωνα με τον McQuail, καθώς αναλύει το πόρισμα της Επιτροπής Hutchins, το εννοιολογικό πλαίσιο με το οποίο εν γένει προσλαμβάνεται η έννοια αυτή βάσει της οποίας αμφισβητείται η κλασική φιλελεύθερη ερμηνεία της αρχής της ελευθερίας, είναι ότι απομακρυνόμαστε από τη λογική του ατομικού δικαιώματος και προσεγγίζεται μία *έννοια του δικαιώματος του κοινού και της κοινωνικής υπευθυνότητας* στο πλαίσιο της λειτουργίας του θεσμού. Καταρχήν, οι άνωθεν περιγραφείσες λειτουργίες πρέπει να επιτελούνται με επάρκεια στο πλαίσιο μιας εύτακτης δημοκρατικής κοινωνίας. Επιπλέον, η ίδια η έννοια προϋποθέτει ότι θα πρέπει να διαθέτουμε ένα επικοινωνιακό σύστημα η λειτουργία του οποίου θα βασίζεται στις ίδιες βασικές αξίες βάσει των οποίων λειτουργεί η κοινωνία, ιδίως σε σχέση με τις αρχές δικαίου, την αμεροληψία, τη δημοκρατική λειτουργία καθώς και να συνάδει με τις τρέχουσες κοινωνικές και πολιτιστικές ηθικές αξίες. Προϋποτίθεται, λοιπόν, ότι το περιεχόμενο του δημόσιου λόγου θα συνάδει με τον πυρήνα των φιλελεύθερων αξιών, οι οποίες κυοφόρησαν το εν λόγω δικαίωμα. Δευτερευόντως, υποστηρίζεται ότι αποτελεί στοιχείο του δημόσιου συμφέροντος τα μέσα να μην παροξύνουν κοινωνικά προβλήματα είτε να μην εξωθούν σε ακραίες συμπεριφορές και να καλλιεργούν κλίμα ανομίας στην κοινωνία. Την ίδια ώρα, η έννοια του δημόσιου συμφέροντος περιλαμβάνει και θετικές προσδοκίες, καθώς και ορισμένους περιορισμούς και μορφές υπευθυνότητας. Στην ιστορική της διάσταση, η πρόσληψη της έννοιας του δημόσιου συμφέροντος εκ μέρους της πολιτικής τάξης κυοφόρησε και το σχετικό κανονιστικό πλαίσιο και την προσπάθεια δημιουργίας μηχανισμών ελέγχου (δικαστικών, κανόνων δεοντολογίας, περιορισμών όσον αφορά το ιδιοκτησιακό καθεστώς κ.λπ.). Στην πράξη επί μακρόν τα εφαρμοζόμενα μέσα της πολιτικής, της νομοθεσίας και των ρυθμίσεων στο πεδίο των μέσων επικοινωνίας φαίνεται μάλλον ότι συνέκλιναν τουλάχιστον στις κύριες γραμμές όσον αφορά τα συστατικά του δημόσιου συμφέροντος και προχωρούν πολύ πιο μακριά από την ελάχιστη απαίτηση αυτά να μην προξενούν βλάβες – ήτοι απομακρυνόμαστε από την ερμηνεία του δικαιώματος με την έννοια της διατήρησης απλώς της «ανοικτότητας των διαύλων».

Πολιτική κυριαρχία και κανονιστικές αρχές. Πέραν της νομικής ερμηνείας του περιεχομένου της Πρώτης Τροποποίησης σημαντική συμβολή για την ανάπτυξη των επικοινωνιακών θεωρήσεων την ίδια περίπου εποχή και συναφής με τις εργασίες της επιτροπής Hutchins σχετικά με το ρυθμιστικό πλαίσιο του συστήματος των μέσων ενημέρωσης ήταν η έκδοση ενός ευσύννοπτου βιβλίου από τρεις Αμερικανούς μελετητές υπό τον Siebert περί το μέσον της δεκαετίας του 1950 όπου επιχειρείτο να συνδεθεί η μορφή της πολιτικής κυριαρχίας με τη μορφή του συστήματος επικοινωνίας ενώ η ταυτόχρονα η πρώτη συνδυαζόταν με μία εννοιολόγηση ενός δημόσιου καθήκοντος ή μίας αποστολής του θεσμού⁷⁴. Κεντρικός πυρήνας του όλου επιχειρήματος ήταν η θέση ότι «ο τύπος λαμβάνει τη μορφή και την απόχρωση των κοινωνικών

⁷⁴ Fred Seaton Siebert, Theodore Bernard Peterson, Wilbur Schramm, *Four Theories of the Press: The Authoritarian, Libertarian, Social Responsibility, and Soviet Communist Concepts of what the Press Should Be and Do*, University of Illinois Press, (1956), 1963.

και πολιτικών δυνάμεων εντός των οποίων λειτουργεί· ειδικότερα, αντανακλά το σύστημα κοινωνικού ελέγχου» (σελ. 14). Ήτοι, κατά τη λειτουργία του θεσμού υπολανθάνει μία κοινωνική στόχευση ή άλλως ένα υπερκείμενο δημόσιο καθήκον το οποίο αυτός οφείλει να υπηρετεί. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι υφίστανται ορισμένες συστημικές «προσδοκίες» για την λειτουργία του θεσμού, ο οποίος δεν λειτουργεί βεβαίως σε κοινωνικο-πολιτικό κενό. Σύμφωνα με τις κριτικές που διατυπώθηκαν την ίδια περίοδο αλλά και μετέπειτα, η μελέτη περιέχει ελάχιστες ή και καθόλου επεξηγήσεις ή τεκμήρια για τη θέση περί σύνδεσης του πολιτικού συστήματος με το σύστημα της επικοινωνίας πλην της θεωρίας της σοβιετικού τύπου δημοσιότητας ως αναπόσπαστου στοιχείου των καθεστώτων στο τότε Ανατολικό Μπλοκ⁷⁵. Οι υπόλοιπες τρεις θεωρίες για τον τύπο οι οποίες καταγράφονται είναι η *απολυταρχική*, η *φιλελεύθερη* και αυτή της *κοινωνικής ευθύνης*. Να σημειωθεί ότι ο συσχετισμός μεταξύ πολιτικού συστήματος και μορφής της κοινωνικής επικοινωνίας είναι εξαιρετικά γόνιμος θεωρητικά όσον αφορά την απάντηση σε καίρια ζητήματα σε σχέση με τη δημοκρατική τάξη και το καθεστώς της κοινωνικής επικοινωνίας και αποτελεί μία προοπτική που έκτοτε εν πολλοίς αγνοήθηκε από τη θεωρία⁷⁶.

Κατ' αρχήν, επιρρώνεται η θέση ότι εκτός του φιλελεύθερου συστήματος πολιτικής κυριαρχίας, ήτοι χωρίς τη θεσμική εγγύηση της αρχής της ελευθερίας, δεν είναι δυνατόν να συγκροτηθεί και να λειτουργήσει ένα πολυμερές σύστημα μέσω επικοινωνίας. Οι *Τέσσερις Θεωρίες* δεν αποτελούν μια μονόπλευρη αναφορά στη φιλελεύθερη θεωρία, καθώς αυτή αντιπαρατίθεται με το αντίθετό της, την απολυταρχική, της οποίας το υπόδειγμα αποτελούσε το σοβιετικό μοντέλο, όπως επισημαίνει ο Nerone⁷⁷.

Με την «*απολυταρχική*» θεωρία περί του τύπου περιγράφονται δύο ή και πλέον αιώνες ελέγχου του τύπου από διάφορα απολυταρχικού χαρακτήρα καθεστάτα κυρίως στη Γηραιά Ήπειρο πριν από την κατάργηση της προηγούμενης άδειας για τη δημοσίευση. Η απολυταρχική θεωρία δεν φαίνεται να στηρίζεται στην έννοια του δικαιώματος και η βασική αρχή η οποία τη διέπει συνοψίζεται στα διάσημα λόγια του δρος Samuel Johnson (1709-1784), διάσημου Βρετανού συγγραφέα του δεκάτου ογδόου αιώνα ο οποίος απολυτοποιεί την έννοια του δημόσιου συμφέροντος για να νομιμοποιήσει λογοκριτικές πρακτικές: «Κάθε κοινωνία έχει το δικαίωμα να διαφυλάσσει τη δημόσια ειρήνη και τάξη, συνεπώς έχει το δικαίωμα να εμποδίζει τη διάδοση γνώμων που καλλιεργούν επικίνδυνες τάσεις». Σύμφωνα με τον Johnson, και τη λογική του που στηρίζει κάθε προσπάθεια αναίρεσης της αρχής της ελευθερίας, δεν είναι τόσο ο ανώτατος άρχοντας αυτός που έχει το δικαίωμα να ασκεί αυτή την εξουσία όσο η ίδια η κοινωνία· πρόκειται για μία νέα μορφή άρνησης της αρχής της ελευθερίας η οποία δεν προέρχεται αποκλειστικά από τη συνεστημένη εξουσία (κατά την κλασική διατύπωση του δικαιώματος, ως αποθετικού) αλλά από την ίδια την κοινωνία εν όλω είτε από μία ισχυρή και συνετεταγμένη κοινωνική πλειοψηφία. Η κεντρική ιδέα της θεωρίας του συνοψίζεται στο ότι «ο έλεγχος της γνώμης μπορεί να είναι ηθικά ελεγχτός, αλλά πολιτικά δύναται να είναι ορθός» (σελ. 36).

⁷⁵ Για τη μετάβαση στο δημοκρατικό κανόνα των media των χωρών του πρώην ανατολικού μπλοκ δεσ ενδεικτικά: Peter Gross, «New relationships: Eastern European media and the post-Communist political world», *Journalism Studies*, 2003, 4, σελ. 79-89. Παρά την εξισορρόπηση των σχέσεων μεταξύ επικοινωνιακού συστήματος και πολιτικής τάξης η πολιτική κουλτούρα επηρεάζει καθοριστικά τη διαμόρφωση της δημοσιότητας ενώ καταγράφεται η υποπλασία τόσο της πρόσληψης όσο και εφαρμογής των επαγγελματικών προτύπων από τους φορείς της ενημέρωσης.

⁷⁶ Μία σφαιρική ανασκόπηση του σημαντικού αντίκτυπου που άσκησε στη θεωρία της επικοινωνίας βρίσκεται στο K. Nordensteng, «Beyond the four theories of the Press», στο J. Servaes και R Lie (επιμ.), *Media and Politics in Transition*, Acco, 1997.

⁷⁷ Δες John C. Nerone (επιμ.), *Last Rights: Revisiting Four Theories of the Press*, University of Illinois Press, 1995, δεσ τα κεφάλαια 2 «Authoritarianism and Liberalism», 31 κ.ε. και 3 «Social Responsibility Theory», σελ. 77 κ.ε.

Το υπόδειγμα της «κοινωνικής ευθύνης» για τον τύπο αποτελεί παραλλαγή του φιλελευθέρου μοντέλου με μία διάθεση θετικότερης παρέμβασης στην αγορά προκειμένου να ενταχθεί η κλασική θεώρηση του δικαιώματος στις συνθήκες της μαζικής κοινωνίας. Το κομμουνιστικό υπόδειγμα, τέλος, δεν αποτελεί παρά μία εκδοχή με άλλα πρόσημα του απολυταρχικού μοντέλου. Η σοβιετική/κομμουνιστική θεωρία περιγράφεται ως ένα υπόδειγμα «θετικής» θεωρίας των μέσων ενημέρωσης υπό την έννοια ότι τα τελευταία αποσκοπούν ευθέως στη διάδοση και την ενίσχυση της μαρξιστικής «αλήθειας» και στην ευόδωση μίας σοσιαλιστικής κοινωνίας μετά το «μαρασμό» του προλεταριακού κράτους. Εκτός από το ότι το σύστημα της επικοινωνίας ελέγχεται από το κράτος και δεν υφίσταται ιδιωτική ιδιοκτησία, η κεντρική της διαφορά από τη φιλελεύθερη θεωρία έγκειται στην ιδιαίτερη έμφαση που αποδίδει στα δικαιώματα της «κοινωνίας» και την αντίστοιχη αδιαφορία για τα ατομικά δικαιώματα. *Το ενδιαφέρον είναι η ταύτιση των απόψεων του κλασικού Συντηρητισμού που εκπροσωπεί ο Johnson με την κομμουνιστική αντίληψη για τα «δικαιώματα» της κοινωνίας όσον αφορά την ατομική συνείδηση και αυτονομία.*

Η φιλελεύθερη θεωρία περιγράφεται με τους κλασικούς όρους της διαπάλης τόσο για την ελευθερία ενάντια σε διάφορες μορφές τυραννίας όσον αφορά τη δημοκρατική λειτουργία του αμερικανικού κατά κύριο λόγο επικοινωνιακού συστήματος. Βασική αρχή, πέρα από την υπέρτερη σημασία της πλήρους αυτονομίας από οποιαδήποτε κυβερνητική παρέμβαση, είναι η αναγωγή στη μιλιταρική καταγωγής θεωρία, σύμφωνα με την οποία «η ελευθερία οδηγεί στην υπερίσχυση του αληθούς επί της πλάνης και οδηγεί στον ελεύθερο ανταγωνισμό απόψεων και ιδεών» και συναφώς ερείδεται στην ιδιωτική ιδιοκτησία των μέσων και το σύστημα της ελεύθερης αγοράς. Ως γνωστόν, εκείνη την εποχή οι περιπτώσεις του κινηματογράφου και της τηλεόρασης αντιμετωπιζόνταν με αμνηχανία, καθώς ακόμη και στις ΗΠΑ τότε υπόκειντο ευθέως σε άμεσο κυβερνητικό έλεγχο. Χωρίς αμφιβολία, η εν λόγω μελέτη εκδόθηκε σε μία κρίσιμη καμπή του Ψυχρού Πολέμου, όταν δύο αντίπαλα συστήματα κοινωνικής οργάνωσης ανταγωνίζονταν σε πλανητικό επίπεδο να προσελκύσουν τον τότε αδέσμευτο κόσμο και η ελευθερία των μέσων αποτελούσε μείζον διακύβευμα στην αντιπαράθεσή τους⁷⁸.

Το κανονιστικό περιεχόμενο του δημοσιογραφικού λόγου μέσα από το πόρισμα

Η έκθεση της Επιτροπής Hutchins άσκησε κριτική στον αποκαλούμενο «κιτρινισμό» του τύπου και στην παρεμβατικότητα των εκδοτών ως προς διαμόρφωση της ιεράρχησης της ειδησεογραφίας. Τα επιμερους πορίσματα της επιτροπής υποστήριξαν την ιδέα ενός τύπου *αμερόληπτου, κοινωνικά παρεμβατικού, ενημερωτικού και ανεξάρτητου, ο οποίος θα απείχε από την προσβολή κοινωνικών μειοψηφιών ή την ενθάρρυνση εγκληματικών πράξεων, την προαγωγή της βίας*

⁷⁸ M. A. Blanchard, *Exporting the First Amendment: The Press - Government Crusade of 1945-1952*, Longman, 1986. Παρά την υπεράσπιση των αρχών του «ελεύθερου κόσμου», την παρακμή της ίδιας της έννοιας του δικαιώματος στο πλαίσιο του ψυχροπολεμικού «red scare» στην ίδια τη Δύση και ιδία στις ΗΠΑ επισημαίνει η Blanchard: «American journalists blamed the Soviet Union and its allies for the failure of the United States press's dream of winning the world to freedom of the press, American style. Coupled with this anger was the significant fear that communism could not be stopped peaceably - that soon the United States and the Union of Soviet Socialist Republics would face each other in one awful struggle to determine the fate of the world. Thus, encumbered, all Americans faced the threat of internal communism. Most American journalists reacted to this communist threat as did their colleagues in other professions. The journalists were frightened and unwilling to grant the slightest freedom to communists for fear that any opening would lead to the end of all freedoms for all Americans» σελ. 380. Το κλίμα του Μακαρθισμού και του αντικομμουνισμού απιχέι τις πιέσεις που δέχθηκε η αρχή της κοινωνικής πολλαπλότητας στο πλαίσιο του διπολικού τότε κόσμου στο εσωτερικό των φιλελεύθερων κρατών και αναδεικνύεται η σημασία ιστορικών δικαστικών αποφάσεων όσον αφορά την ελευθερία του λόγου για τη συνοχή των κοινωνιών του αποκαλούμενου τότε «ελεύθερου κόσμου».

και αντικοινωνικών μορφών κοινωνικής διαμαρτυρίας που θα έπλητταν τη σταθερότητα της δημοκρατικής τάξης τραυματίζοντας την κοινωνική συνοχή. Στο πνεύμα αυτό, η κοινωνική ευθύνη πρέπει να επιτευχθεί με τον αυτοέλεγχο χωρίς την ανάγκη άσκησης κυβερνητικής παρέμβασης, αν και σε έσχατη ανάγκη υποστηρίχθηκε ότι αυτή δεν θα στερείτο νομιμοποιητικής βάσης. Όπως ανωτέρω επισημάνθηκε, είναι κεντρική ιδέα της δεύτερης περιόδου των μέσων ενημέρωσης όπου αναδιατυπώνεται η κλασική θεωρία με το αίτημα της ελευθερίας να τίθεται σε νέα βάση. Ο Siebert τοποθετεί την έννοια της κοινωνικής ευθύνης στο πλαίσιο της θετικής ερμηνείας της ελευθερίας, «ελευθερία για» παρά «ελευθερία από». Επισημαίνει ότι «με βάση τη θεωρία της κοινωνικής ευθύνης υποστηρίζεται ότι η κυβέρνηση δεν θα πρέπει να επιτρέπει μερικώς την ελευθερία των μέσων. Πρέπει να την προάγει με δυναμικό τρόπο [...]. Όταν, όμως, είναι αναγκαίο η κυβέρνηση θα πρέπει να δρα για να προασπίζει την ελευθερία των πολιτών της»⁷⁹. Οι ενέργειες της κυβέρνησης στις οποίες γίνεται μνεία περιλαμβάνουν νομοθεσία η οποία απαγορεύει κατάφωρες καταστρατηγήσεις των αρχών της ελευθερίας και, επιπλέον, τη δυνατότητα «να παρεμβαίνει στον τομέα των επικοινωνιών προκειμένου να λειτουργεί συμπληρωματικά ως προς τα υπάρχοντα μέσα ενημέρωσης». Σύμφωνα με τη θεωρία της κοινωνικής ευθύνης, η ιδιοκτησία των μέσων και η λειτουργία τους αποτελούν περισσότερο ένα είδος *δημόσιου καταπιστεύματος* παρά απεριόριστο ιδιωτικό προνόμιο. Από τον προσδιορισμό της ευθύνης του τύπου ή της δημόσιας αποστολής του τον οποίο αναλύσαμε ανωτέρω καθίσταται σαφής η ανάγκη σύνδεσης του θεσμού με τις δημοκρατικές αρχές: τα συμφέροντα που εκφράζει ο τύπος δεν είναι τα συμφέροντα της κοινωνίας εν όλω. Πώς, όμως, μπορούν να προσδιορισθούν τα συμφέροντα που δεν εκπροσωπούνται ή υποεκπροσωπούνται στη δημόσια σφαίρα και να επιβληθεί η μετοχή τους στη δημόσια διαβούλευση; Από το σύνολο των ιδεών που διατυπώθηκαν στο πλαίσιο της δημόσιας διαβούλευσης κυοφορήθηκαν οι αρχές με βάση τις οποίες λειτουργήσαν στο δυτικό κόσμο οι δημόσιοι ραδιοτηλεοπτικοί φορείς (οι οποίοι, όμως, μετά το «σπάσιμο» του κρατικού μονοπωλίου περιήλθαν σε σχετική παρακμή) και οι θεσμοί εποπτείας ως ένα όχημα παρέμβασης της κοινωνίας των πολιτών⁸⁰.

Ας δούμε, όμως, πώς δομείται αυτή η λογική της θεωρίας της κοινωνικής ευθύνης μέσα από μία αναλυτική παρουσίαση του πορίσματος της επιτροπής:

Στο πλαίσιο της φιλελεύθερης παράδοσης, όπως σημειώνουν οι συντάκτες του πορίσματος, η ελευθερία της έκφρασης θα βρίσκεται πάντοτε εν κινδύνω και ταυτόχρονα θα είναι πάντοτε επικίνδυνη. Αναδεικνύει ως βασική αρχή ότι «εφόσον επιθυμούμε να προοδεύουμε, θα πρέπει να συμφιλιωθούμε με το ζην επικινδύνως»⁸¹. Η θέση αυτή, που συμπλησιάζει την αντίληψη του κοινωνικού βίου και της αρχής της αυτοκυβέρνησης ως πειράματος εκ μέρους του Holmes, υπενθυμίζει ότι η ελευθερία της έκφρασης ως ενεργητικός φορέας της κοινωνικής αυτοαλλαγής επάγεται μείζονες διακινδυνεύσεις οι οποίες πρέπει να αναληφθούν στο πλαίσιο της δημοκρατικής τάξης εν όψει της εγγύησης της συλλογικής και ατομικής αυτονομίας.

Η κυβερνητική δράση νομιμοποιείται, σύμφωνα με το πόρισμα, μέσω της ανάληψης, εν ονόματι του ελεύθερου λόγου και του ελεύθερου τύπου, νομικής δράσης ενάντια σε πράξεις που πλήττουν είτε το ιδιωτικό συμφέρον είτε προκαλούν αίσθημα κοινωνικής απαξίας: τη δολιο-

⁷⁹ Robert D. Leigh (επιμ.), *A Free and Responsible Press: A General Report on Mass Communication: Newspapers, Radio, Motion Pictures, Magazines, and Books*, University of Chicago Press, σελ. 95.

⁸⁰ *A Free and Responsible Press* ό.π. σελ. 1-12 ενότητα «The Problem of Principles».

⁸¹ *A Free and Responsible Press*, ό.π. σελ 7.

φθορά, τον εκβιασμό και τη διαφθορά. Η δράση αυτή οφείλει, υπακούοντας στις δημοκρατικές αξίες, να μην προχωρεί στην υπερβολική ρύθμιση είτε στη φίμωση των διαφορετικών φωνών στον τύπο είτε να επηρεάζει προς ίδιον όφελος τα δεδομένα επί των οποίων θα διαμορφωθεί η κρίση της κοινής γνώμης για τις δημόσιες υποθέσεις. Στο σημείο αυτό, η δυνατότητα κανονιστικής ρύθμισης των δεδομένων του δημοσίου διαλόγου συναντά τα όρια της φιλελεύθερης αρχής.

i. Το ηθικό δικαίωμα και το καθήκον έναντι του κοινού και της αλήθειας

Η φιλελεύθερη αρχή, υπό τη σκέπη της οποίας τελεί η ελευθερία του λόγου και του τύπου, συνδέεται με τις προϋποθετικές αρχές της δημοκρατίας μέσω ενός ηθικού δικαιώματος. Σε αυτό το ηθικό δικαίωμα θεμελιώνεται το επιχείρημα στο πόρισμα της Επιτροπής Hutchins για την περιορισμένη κρατική παρέμβαση στο πεδίο της δημοσιότητας. Σημειώνεται ότι η ελευθερία του λόγου είναι ένα ηθικό δικαίωμα επειδή ταυτόχρονα εμπεριέχει και μία πλευρά καθήκοντος. Σε αντίθεση με τις υπόλοιπες μορφές έκφρασης των συναισθημάτων της πολύπλευρης ανθρώπινης ύπαρξης, η έκφραση της σκέψης περιλαμβάνει μία επιπρόσθετη παρώθηση για την ανάληψη κάποιου καθήκοντος ή ευθύνης που ξεφεύγει από τα όρια της ατομικής ορθολογικής πραξεολογίας (εδώ εντάσσεται η δεσμευτική έννοια του *δημόσιου* στο ρωσσιανό πολιτικό φιλελευθερισμό). *Όταν κάποιος διακατέχεται από μία ιδέα, μία αντίληψη του αγαθού, όχι μόνον επιθυμεί να την εκφράσει αλλά οφείλει να την εκφράσει. Το οφείλει εν πρώτοις στη συνείδησή του και το κοινό αγαθό ή συμφέρον.* Η απaráγραπτη πολιτική λειτουργία της έκφρασης των ιδεών και της διάδοσής τους είναι αυτή που σχετίζεται με ένα καθήκον, όχι μόνον έναντι της κοινότητας, αλλά και έναντι σε κάτι πέραν αυτής -ας πούμε, του αληθούς. Πρόκειται λοιπόν για κάτι που υπερβαίνει τη λογική της επιμέτρησης ενός ατομικού συμφέροντος, το οποίο ανήκει στην ιδιωτική σφαίρα, και αφορά κάτι εξαρχής καθολικό, τον κοινό κοινωνικό κόσμο. Συνάπτεται, συνεπώς, ευθέως με την ιδιότητα του πολίτη και το νεωτερικό Δήμο.

Το ηθικό αυτό δικαίωμα ενδύεται νομική μορφή, επειδή η (ελεύθερη) συνείδηση των (ελεύθερων) πολιτών είναι η πηγή της διαρκούς ζωτικότητας του κράτους και της φιλελεύθερης μορφής πολιτικής κυριαρχίας. Οι συντάκτες της μελέτης εμπλουτίζουν την κλασική θεωρία του τύπου, σύμφωνα με την οποία ο ελεύθερος δημόσιος διάλογος από την εποχή του Milton αποτελεί το πεδίο «νίκης της αλήθειας επί του ψεύδους», αναγκαία συνθήκη για μία ελεύθερη κοινωνία και η ελευθερία του λόγου είναι *sine qua non* προϋπόθεση για τον πλήρη δημόσιο διάλογο. Ο «αγώνας λόγων» συνιστά προαπαιτούμενο για την ανάδυση μίας κοινής γνώμης με το απαραίτητο πνευματικό σφρίγγος και δίχως αυτό μία αυτοκυβερνώμενη πολιτεία δεν μπορεί να επιτελέσει το σκοπό της. Η βασική πηγή ενεργοποίησης της διαδικασίας αυτής είναι το καθήκον κάθε σκεπτόμενου πολίτη χωριστά έναντι της δημόσιας έκφρασης της νόησής του και επ' αυτού του καθήκοντος θεμελιώνονται τα δικαιώματά του.

Το ηθικό δικαίωμα δεν συνεπάγεται αυτόχρονα το δικαίωμα της έκδοσης· οι μορφές κοινωνικής επικοινωνίας στις παραδοσιακές κοινωνίες που ήταν βασισμένες στη διαπροσωπική επαφή δεν μπορούν να επιβιώσουν στη μεγάλη κλίμακα των βιομηχανικών κοινωνιών, της *Great Society*. Η εγγύηση της αρχής της ελευθερίας του τύπου στις σύγχρονες κοινωνίες που χαρακτηρίζονται από υψηλό βαθμό καταμερισμού της εργασίας, συνεπάγεται τη δυνατότητα *μία ιδέα να έχει την ευκαιρία δημοσιότητας και άσκησης επιρροής, ακόμη και εάν αυτοί που διοικούν τον τύπο δεν τη συμμερίζονται.* Η ελευθερία του τύπου δεν επάγεται το προνόμιο σε όσους κάνουν ενεργητική χρήση της ελευθερίας της έκφρασης να «κωφεύουν» όσον αφορά ιδέες τις οποίες ακριβώς αυτή φέρνει στο κοινωνικό προσκήνιο.

Το ηθικό δικαίωμα όσον αφορά την ελευθερία της έκφρασης δεν είναι απροϋπόθετο. «Εφόσον η επίκληση του δικαιώματος αυτού βασίζεται στο καθήκον του ατόμου απέναντι στο κοινό αγαθό και τη σκέψη του (ως ενεργητική χρήση της ratio η οποία μετατρέπεται σε βουλευτικό ενέργημα) όταν το καθήκον αυτό αγνοείται η επίκληση του δικαιώματος αντιστοίχως δεν θεμελιώνεται». Και, πιο συγκεκριμένα, χρησιμοποιούν μία έκφραση που δεν αφήνει αμφιβολίες: «Όταν κάποιος είναι ψεύτης, μία πόρνη του οποίου οι πολιτικές κρίσεις μπορούν να εξαγοραστούν, ένας ανήθικος ζηλωτής της μνησικακίας και της καχυποψίας, η εκ μέρους του επίκληση του δικαιώματος είναι αστήρικτη». Τονίζεται με έμφαση ότι η ελευθερία της έκφρασης δεν περιλαμβάνει το ψεύδος ως μέσον ενσυνείδητης προώθησης ενός πολιτικού σχεδίου ή οικονομικών συμφερόντων. Το αντίθετο ισχύει για την περίπτωση του λάθους. Το δικαίωμα της ελευθερίας στην έκφραση περιλαμβάνει το δικαίωμα στο λανθάνειν. Καθώς, όπως διδάσκει ο J.S. Mill, η ελευθερία σχετίζεται με τον πειραματισμό, η ίδια η διαλογική διαδικασία δεν θα μπορούσε να υπάρξει παρεκτός εάν οι λανθασμένες απόψεις δεν είχαν τεθεί στη βάση της επιχειρηματολόγησης από αυτούς οι οποίοι σε κάποιο αρχικό στάδιο τις θεωρούσαν ορθές. Η αρχή, όμως, ότι όταν κάποιος διαπράττει λάθος το διαπράττει κατά την αναζήτηση της αλήθειας είναι ουσιώδης για την εκ μέρους του επίκληση του δικαιώματος της ελεύθερης έκφρασης. Το δικαίωμα στο λάθος δεν εμπεριέχει, βέβαια, το δικαίωμα κάποιος να λανθάνει εμπρόθετα και ενσυνείδητα ήτοι να χειραγωγεί με τη μορφή της προπαγάνδας, εργαλειοποιώντας τη διαδικασία της κοινωνικής επικοινωνίας.⁸²

Η επιτροπή διαφοροποιείται από τη συστατική εννοιολόγηση της εγγύησης της θεσμικής ελευθερίας ως ελευθερίας «κίνησης», κατά τα χομισιανά πρότυπα, εμπλουτίζοντας τη φυσικοδικαϊκή καταγωγή του ορθού με θετικά χαρακτηριστικά και προσεγγίζοντας την έννοια της μιλιανής ατομικής και συλλογικής αυτονομίας. Σημειώνεται ότι καθώς όλα τα δικαιώματα, ηθικά ή νομικά, προϋποθέτουν τη βούληση όσων τα επικαλούνται, δεν υπάρχουν απροϋπόθετα δικαιώματα. Η έννοια των δικαιωμάτων τα οποία αποδίδονται από το δημιουργό ακόπως και φυσικώ τω τρόπω αποτέλεσε εξαιρετικά τελεσφόρα πολεμική αρχή κατά των αυθαίρετων πράξεων εκ μέρους των κυβερνήσεων και της έννοιας της αυθεντίας και διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στο πλαίσιο της χειραφέτησης των Φώτων. Δεδομένης, όμως, της κατακτηθείσας πολιτικής ελευθερίας, η ανάγκη προστασίας από νέου είδους καταστρατηγήσεις μέσω περιορισμών που τίθενται επί τη βάσει του δημοσίου συμφέροντος έχει καταστεί προφανής. Θεωρείται ότι η *ανεπεξέργαστη έννοια των φυσικών δικαιωμάτων*, που απομακρύνεται από την έννοια του καθήκοντος, διότι δεν τίκτει υποχρεώσεις, έτεινε να κυφορήσει έναν τύπο αυθαίρετου/αντικοινωνικού ατομισμού που γελοιοποιεί κάθε θεσμό ελευθερίας, συμπεριλαμβανομένης και της λειτουργίας του τύπου ως θεσμού. Η εν λόγω κανονιστική αντίληψη περί του φυσικού δικαιώματος διαμόρφωσε τη σταθερή βάση του πολιτικού φιλελευθερισμού. Από το φυσικό δικαίωμα παράγονται τα υπόλοιπα, στο μέτρο που είναι έγκυρα, και σε αυτό υπάρχει ενσωματωμένο το στοιχείο του καθήκοντος. Θα ήταν δυνατόν να υποστηριχθεί ότι, μακριά από το μαζικοδημοκρατικό εξισωτισμό, το εν λόγω δικαίωμα κατανέμεται κατά την αξία, όπως θα έλεγε και ο Rawls. Δεν υπάρχουν υποκείμενα ανάξια του δικαιώματος, αλλά η άσκσή του τίκτει τη διαφορετική αξία τους στο πλαίσιο του αστικού σχήματος σκέψης.

Την ίδια ώρα, καταγράφεται το εξής παράδοξο: *το ηθικό δικαίωμα μπορεί να απολεσθεί ενώ το νομικό δικαίωμα να παραμείνει ενεργό*. Σύμφωνα με τους μελετητές, η νομική προστασία δεν μπο-

⁸² A Free and Responsible Press: ό.π. σελ. 10.

ρεί να διαφοροποιείται ανάλογα με τις εσωτερικές διακυμάνσεις της ανθρώπινης βούλησης και δεν παύει να τελεί εν ισχύ όταν ένα άτομο εγκαταλείπει το ηθικό έρεισμα του δικαιώματός του⁸³. Οι αναγνωρισμένες περιοχές νομικής «θεραπείας» της κακής χρήσης της ελευθερίας του λόγου - ο λίβελλος, ο «κιτρινισμός», η διατάραξη της κοινωνικής ειρήνης, η πρόκληση σε στάση η οποία συνιστά «ξεκάθαρο και βέβαιο κίνδυνο» (*clear and present danger*)- έχουν μία κοινή αρχή: μία προφορική έκφραση ή ένα δημοσίευμα συνιστούν μια σοβαρή και πρόκληση απειλή για τα ατομικά δικαιώματα ή για ζωτικά κοινωνικά συμφέροντα (πάλι εδώ παρατηρούμε μία πιστή αναπαραγωγή των μιλιανών σταθμίσεων όσον αφορά την άσκηση της ελευθερίας). Δικαιολογείται η δυνατότητα διεύρυνσης των νομικών κυρώσεων από τον κατάλογο των καταστρατηγήσεων της ελευθερίας του λόγου που προαναφέρθηκε αλλά το βάρος της απόδειξης για τις νέες καταστρατηγήσεις που θα περιληφθούν εναπόκειται σε αυτούς που θα διευρύνουν αυτές τις κυρώσεις. Σε διαφορετικά σημεία του πορίσματος τονίζεται ότι η αντιμετώπιση των συνεπειών του «κακού τύπου» δεν είναι σε καμία περίπτωση θέμα αμιγούς κυβερνητικής δράσης, η οποία υπόκειται σε σοβαρούς περιορισμούς, ούτε νομικών χειρισμών. *Είναι καθήκον πρωτίστως του ιδίου του τύπου να διασώσει την κοινωνική σημασία του και δευτερευόντως της ίδιας της κοινωνίας να επιβάλλει διά των επιλογών της το απαραίτητο δημοκρατικό ήθος στη ζώσα λειτουργία του ελεύθερου διαλόγου*. Παρατηρείται συναφώς ότι οι εγγυήσεις της ελευθερίας του τύπου ως θεσμού δεν έχουν κάποιο σταθερό και διακριτό αξιακό περιεχόμενο, απaráλλακτο σε όλες τις κοινωνίες και αδιαφοροποίητο χρονικά. Το περιεχόμενό τους ποικίλλει ανάλογα με το πόσο ασφαλής ή ανασφαλής αισθάνεται μια κοινωνία και με τις μορφές τις οποίες λαμβάνει η δημόσια έκφραση των αισθημάτων δικαιοσύνης και των συστημάτων πεποιθήσεων των πολιτών⁸⁴.

ii. Η δημόσια αντίληψη για το ορθό και το πολιτισμικό Όλο

Το εννοιολογικό πλαίσιο που διαμορφώθηκε στις ΗΠΑ όσον αφορά την ελευθερία του λόγου και υποτυπώθηκε στο αγγλοσαξωνικό υπόδειγμα δημοσιογραφίας και δημοσιότητας των media με παγκόσμια ισχύ, όπως σημειώνεται, χαρακτηρίζεται από τη θορυβώδη λειτουργία της αγοράς και την πολυφωνία που προκαλείται από τις αντιπαραθέσεις απόψεων και έχει ως θεμέλιό του μία ορθολογική μέθοδο διακρίβωσης των γεγονότων και έναν μετριοπαθή θυμικό τόνο στο πλαίσιο των περιπλοκών της ιστορίας των ιδεών. Το κεντρικό στοιχείο είναι ότι συνδέεται η παράδοση του μιλιανού φιλελευθερισμού όχι μόνον με έναν τροπισμό της μορφής της κυριαρχίας αλλά και με την ελευθερία ως ειδοποιό στοιχείο ενός πολιτισμικού Όλου *το οποίο περιλαμβάνει στο νόημα του κοινωνικού δεσμού μία μορφή κοσμοθεωρητικού αυτοπεριορισμού* (πρόκειται για την εμπράγματον εκδήλωση της αρχής της ανοχής στο πεδίο των ιδεών και ως κοινωνική πρακτική ή τρόπο του βίου). Η διαφοροποίηση της έλλογης δημόσιας διαγωγής στις διάφορες τροπές της ιστορικής πορείας της ερμηνείας του ορθού είναι δεδομένη, καθώς, όπως σημειώνεται, «η επίδραση που έχει στο νου ένα γεγονός ή μία γνώμη είναι διαφορετική, όταν κάποιος έχει εμπιστοσύνη στο περιβάλλον του ή όταν είναι επηρεασμένος από την καχυποψία και την αρνητική εικόνα ως προς τα δημόσια πράγματα». Η μετριοπαθής και έλλογη στάση δεν θεωρείται εσαεί δεδομένη και υφίσταται ο κίνδυνος να μετατραπεί σε ηθικό πανικό και ανορθολογισμό είτε ακόμη και σε υπαρξιακού χαρακτήρα εχθρότητα όταν οι κοινωνικές συνθήκες κυφορήσουν αισθήματα ακραίας ανασφάλειας, εξαιτίας της ανατροπής ή της έντονης αμφι-

⁸³ A Free and Responsible Press: όπ. σελ. 10-11.

⁸⁴ A Free and Responsible Press όπ. σελ. 13.

σβήτσης των δεδομένων του βίου για μία κοινωνική πλειοψηφία.

Η θεσμική λειτουργία του τύπου δεν λαμβάνει χώρα σε κοινωνικό κενό. Επίσης, μέρος της ευθύνης για τα αποτελέσματα της επίδρασης του «κακού» τύπου βαρύνει και τους υπόλοιπους θεσμούς κοινωνικοποίησης. «Ο πολίτης κρίνει διαφορετικά όταν βρίσκεται μόνος ενώπιον των προϊόντων του τύπου και όταν η κρίση του έχει διαμορφωθεί μέσω των υπόλοιπων κοινωνικών θεσμών. Η πολλαπλότητα των κοινωνικών “φωνών” μπορεί να καταλήξει να προκαλέσει σύγχυση και αμηχανία παρεκτός εάν ο πολίτης έχει πρόσβαση – μέσω της οικογένειας, του σχολείου, του κοινωνικού έθους κ.λπ. – σε δομημένα συστήματα πρόσληψης σκέψεων και αισθημάτων, τα οποία διαμορφώνουν οι εν λόγω θεσμοί. Η αρχή της αντικειμενικότητας δεν μπορεί να επενεργήσει θετικά στην περίπτωση που ο νους του καταναλωτή δεν μπορεί να αναγνωρίσει τα αντικείμενα τα οποία αυτός διαπραγματεύεται»⁸⁵. Η λειτουργία του τύπου απηχεί την παρουσία ή μη μίας ρωμαλέας δημοκρατικής κουλτούρας και το αγαθό που αυτή συνιστά καθολικά για τους πολίτες, κατά τη γνωστή ρωσλιανή θέση.

Οι συνθήκες για τη εύρυθμη λειτουργία της ελευθερίας του τύπου μπορούν να απολεσθούν, αλλά και να ανακτηθούν εκ νέου στο πλαίσιο ενός πολιτικού στόχου για τη διατήρηση της αυτονομίας της δημόσιας σφαίρας – αποτελούν, δηλαδή, όχι μία ευήθη δήλωση αρχών αλλά αντικείμενο ενός πολιτικού αγώνα διά του οποίου θα πρέπει να λάβουν χώρα μείζονες κοινωνικές συναινέσεις. Σε αυτό το σημείο κυρίαρχη είναι η ευθύνη του ίδιου του τύπου ως προς την εμπράγματη λειτουργία του, καθώς διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στη δημιουργία ή την καταστροφή των βάσεων οι οποίες στηρίζουν την ίδια την κοινωνική του σημασία⁸⁶.

Η ελευθερία του τύπου στο πλαίσιο του πολιτικού φιλελευθερισμού δεν είναι ένας συγκυριακός στόχος για την ανθρώπινη κοινωνία· είναι η αναγκαία και ικανή συνθήκη για τη συμβολική αναπαραγωγή μίας κοινωνίας που έχει ενσωματώσει την αρχή της πολλαπλότητας. Για τον τύπο, στόχος είναι η *ad hoc* αυτοέκφραση της εμπειρίας κάθε ιστορικής στιγμής, είναι η συγγραφή της κοινωνικής ιστορίας «από πρώτο χέρι», και αυτή η έκφραση πρέπει να είναι αληθής είτε να στοχεύει στο αληθές. Το μεγαλύτερο μέρος του περιεχομένου του τύπου έχει αντικείμενο την ημερήσια διαχείριση της ειδησεογραφίας και ο δημοσιογράφος ορισμένες φορές υιοθετεί την αντίληψη ότι η τέχνη του έχει να κάνει με τον αυτοσχεδιασμό και ότι το προϊόν το οποίο παράγει μέλλεται να ξεπεραστεί μετά το στιγμιαίο ενδιαφέρον του κοινού και, συνεπώς, δεν χρειάζεται ιδιαίτερη μέριμνα για τα πρότυπα που κάθε φορά υιοθετεί κατά την άσκηση της εργασίας του. Επιπλέον, γνωρίζουμε ότι επειδή κάθε μέρα αφήνει το ίχνος της, υπάρχει κάθε ημέρα μία «σταθερή λέξη» που εγγράφεται στις επόμενες. Ο τύπος πρέπει να είναι ελεύθερος, επειδή η ελευθερία του είναι προϋπόθεση για τη αλήθεια του και η αλήθεια του είναι η *bona fide* καταγραφή των εκδηλώσεων του ανθρώπινου πνεύματος⁸⁷.

iii. Τα ενδιάθετα όρια της ρυθμιστικής δράσης

Περιγράφοντας τον κίνδυνο που αναδύεται για τη δημοκρατική τάξη από τις κακές επιδόσεις του τύπου, σημειώνεται ότι μέσω της συγκέντρωσης της ιδιοκτησίας η πολυμέρεια των πηγών και των γνωμών βαίνει περιοριζόμενη, την ίδια ώρα που η ικανοποίηση της ανάγκης του πολίτη για επαρκή και ποιοτική πληροφόρηση καθίσταται κρίσιμη για τη δημοκρατική τάξη. Ο πολίτης είναι εξαρτημένος από την ποιότητα, την ποσότητα και εύρος της προσφοράς ειδήσεων, όχι

⁸⁵ A Free and Responsible Press, ό.π. σελ. 12-13.

⁸⁶ A Free and Responsible Press, ό.π. σελ. 13.

⁸⁷ A Free and Responsible Press ό.π. σελ. 17-19.

μόνον για την προσωπική του πρόσβαση στον κόσμο των κοινωνικών γεγονότων, των ιδεών και των αισθημάτων, αλλά και προκειμένου να προσλάβει τα απαιτούμενα «υλικά» ώστε να αντεπεξέλθει στα καθήκοντά του ως πολίτης και υπεύθυνος κριτής των δημοσίων πραγμάτων. Η ορθότητα ή μη της κρίσης του επηρεάζει τη λειτουργία του κράτους ακόμη και την παγκόσμια ειρήνη. Υπό αυτές τις συνθήκες, τονίζουν οι συντάκτες του πορίσματος, οι επιδόσεις του τύπου δεν μπορούν να επαφένται στις τυχαίες πρωτοβουλίες και τη βούληση εκ μέρους όσων τον διοικούν.

Η ρύθμιση, όμως, έχει εξαρχής συγκεκριμένα όρια στο πλαίσιο του αστικού σχήματος σκέψης: Το ηθικό και νομικό δικαίωμα όσων διοικούν τον τύπο πρέπει να μείνουν απρόσβλητα, εφόσον επιθυμούμε να παραμείνουμε στο πεδίο της ελευθερίας⁸⁸. Το στοιχείο του καθήκοντος το οποίο εμπεριέχεται στο δικαίωμα απαιτεί να τεθεί εκ νέου στο επίκεντρο του δημόσιου ενδιαφέροντος και της επιστημονικής μελέτης -επισημαίνεται- και η προσφορά ειδησεογραφικού περιεχομένου, διακριτή από τη διατύπωση κρίσεων όπως κελεύουν οι αρχές της αντικειμενικότητας, αποκτά μία καινοφανή πολιτική και κοινωνική σημασία όσον αφορά τη διατήρηση της σταθερότητας της δημοκρατικής τάξης αλλά και εν γένει το ίδιο το καθεστώς της νεωτερικού χαρακτήρα χειραφέτησης.

Η προστασία του τύπου δεν επάγεται, πλέον, αυτόματα απλώς την προστασία του εκδότη, καθώς απομακρυνόμαστε από την έννοια του ατομικού δικαιώματος. Η ελευθερία του τύπου δύναται να παραμείνει δικαίωμα όσων εκδίδουν μόνον εφόσον ενσωματώνεται το ηθικό δικαίωμα του κοινού, όπως επισημαίνει ο Δαγτόγλου, και το δημόσιο συμφέρον. Εδώ τοποθετείται και το κανονιστικό περιεχόμενο του δημόσιου λόγου, όπως καταγράφεται στη δική μας μελέτη. Υπό αυτή την έννοια και μόνον, η ελευθερία του τύπου, λοιπόν, σύμφωνα με τη λογική του πορίσματος, σημαίνει «ελευθερία από», αλλά και ταυτόχρονα «ελευθερία για»⁸⁹.

Ο τύπος, βάσει της αρχής της αυτονομίας, πρέπει να μείνει ελεύθερος από κάθε είδους εξωτερικούς καταναγκασμούς. Την ίδια, όμως, ώρα επισημαίνεται ότι αυτός δεν δύναται να λειτουργεί σε κοινωνικό κενό, καθώς γίνεται διάκριση μεταξύ κοινωνικών πιέσεων για την ανάληψη υπεύθυνης στάσης και λογοδοσία και καταναγκαστικής δράσης εκ μέρους της κυβέρνησης. Σημειώνεται ότι το να επιδιώκουμε να είναι ο τύπος ελεύθερος πιέσεων θα συνεπαγόταν ότι η κοινωνία θα ήταν κενή ανταγωνιστικών συμφερόντων και ιδεών, γεγονός άτοπο. Την ίδια ώρα, έντονοι καταναγκασμοί για την καταστρατήρηση της ελευθερίας πρέπει να αναγνωρίζονται *ad hoc* και να εξισορροπούνται. Εφόσον επιθυμεί να παραμείνει πλήρως ελεύθερος, ο τύπος θα πρέπει να υπερβεί όλες τις αποτυχίες του όσον αφορά τη χρήση της ελευθερίας που είναι

⁸⁸ *A Free and Responsible Press*, ό.π. σελ. 17.

⁸⁹ *A Free and Responsible Press*:17-19. Τη θέση για τη «ελευθερία από» υιοθετεί ο Σωτηρέλης χωρίς όμως την επεξεργασία με βάση νομικοπολιτικές αρχές της αρχής της ελευθερίας του λόγου, διατυπώνει τη θεώρηση περί αποικιοποίησης της δημόσιας σφαίρας από ιδιωτικά συμφέροντα, με στόχο την άρση της κανονιστικής εξουσίας του κράτους. Η απουσία μίας θεωρίας για το δημόσιο λόγο, όπως αυτή που επιχειρείται να διατυπωθεί στην ανά χειράς μελέτη, μίας στόχευσης δηλαδή ανταγωνιστικής συμβίωσης των συμφερόντων και των ιδεών στο πεδίο της δημοσιότητας, ενδέχεται να απορρέει από την επισήμανση των φαινομένων αποκανονιστικοποίησης αλλά αναδεικνύει την αδυναμία ολόπλευρης διάγνωσης του προβλήματος. Η θεωρητική επεξεργασία των χαμπερμασιανών τόπων όπως η έννοια της «αποικιοποίησης» της δημόσιας σφαίρας θεωρώ ότι είναι φτωχότερη σε περιεχόμενο από τα πορίσματα της επιτροπής Hutchins, στα οποία επιχειρήθηκε με βάση τα πραγματικά δεδομένα να επιλυθεί το πρόβλημα της αποκανονιστικοποίησης του δημόσιου λόγου. Το αίτημα του περιορισμού της ιδιωτικής αρχής (παρά τα αγαθά κίνητρα) καθίσταται φενάκη, καθώς πλέον το υποκείμενο της κανονιστικής δράσης δεν υφίσταται στις παγκόσμιες ροές των επικοινωνιών και το *users generated content* που φιλοξενούν οι ψηφιακές πλατφόρμες και τα δίκτυα κοινωνικής δικτύωσης (χαρακτηριστικά, Μαρίνα Ρήγου, *Από την ψηφιακή επανάσταση στην ψηφιακή επιτήρηση. Νέα μέσα, δημοσιότητα και πολιτική*, Εκδόσεις I. Σιδέρης, 2014 ιδιαίτερα τα κεφάλαια 2 έως 6). Η μετάβαση του βάρους της έρευνας από το «ποιος» λέει στο «τι» λέει είναι κατά τη γνώμη μου ο τρόπος εισαγωγής της έννοιας της υπευθυνότητας στο πεδίο των μέσων επικοινωνίας. Για τη λογική της «ελευθερίας από» δεξ, Γιώργος Σωτηρέλης, *Σύνταγμα και Δημοκρατία στην εποχή της Παγκοσμιοποίησης*, Εκδόσεις Αντ. Σάκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2000, ιδιαίτερα στην ενότητα II, «Η ανασυγκρότηση του “δημόσιου χώρου”», σελ. 122-126.

σύμφυτες με την οικονομική του θέση, τη συγκέντρωση του κλάδου και την πυραμιδοειδή του οργάνωση (σ.σ. εκείνη την εποχή).

Η δυνατότητα αποτροπής κυβερνητικής παρέμβασης, που θα ήταν αναιρετική για την ελευθερία του, βρίσκεται στα χέρια του ίδιου του τύπου, τονίζεται σε πολλά σημεία του πορίσματος. Ο τύπος πρέπει να αφεθεί ελεύθερος να ανακαλύψει το είδος της υπηρεσίας που ο ίδιος οφείλει να προσφέρει και τον τρόπο με τον οποίο θα το πράξει αυτό. Και βέβαια, βάσει των επιλογών που θα κάνει, θα υπόκειται σε λογοδοσία. *Αντικείμενό της θα είναι το εάν καλύπτει τις ανάγκες της κοινωνίας και το -σχεδόν ξεχασμένο- δικαίωμα όσων δεν διαθέτουν εκπροσώπηση διά του τύπου.*

Όπως σημειώνουν οι συντάκτες του πορίσματος, η ελευθερία του τύπου είναι μία λογοδοτούσα ελευθερία. Το ηθικό δικαίωμα θα γίνεται σεβαστό υπό τον όρο της αποδοχής της λογοδοσίας και το νομικό δικαίωμα θα παραμείνει αναπαλλοτρίωτο, εφόσον εκπληρώνεται το ηθικό δικαίωμα. Το αγαθό, το σκοπούμενο δημόσιο συμφέρον, δεν μπορεί να επιτευχθεί με άνωθεν παρεμβάσεις. Κάθε είδους θετική πρωτοβουλία για τη βελτίωση των επιδόσεων του τύπου πρέπει να προέλθει από τους ίδιους τους ενεργητικούς φορείς της ελευθερίας. Και αυτό, παρ' όλο που τα πρότυπα της λειτουργίας του εκκινούν, κατά κύριο λόγο, από τις ανάγκες αλλά και από τους συνειδητούς στόχους του τύπου. Αυτό σημαίνει ότι *ο τύπος πρέπει να υιοθετήσει τους κοινωνικούς σκοπούς ως δικούς του.* Και για τη διόρθωση των εκ μέρους του καταστρατηγήσεων της ελευθερίας ισχύει η αρχή ότι η αυτοδιόρθωση ή η αυτορρύθμιση είναι το πλέον θεμιτό μέσον εν συγκρίσει με την όποια έξωθεν διορθωτική παρέμβαση, στο μέτρο που διαδικασία της αυτοδιόρθωσης διατηρεί μία εύλογη ελπίδα για το δημοκρατικό διάλογο, διαφορετική από τον υποκριτικό σεβασμό σε τυπολατρικά διαμορφωμένους κανόνες δεοντολογίας.

Χαρακτηριστική του κλίματος που επικράτησε στη δημόσια διαβούλευση όσον αφορά τη στάθμιση μεταξύ της ελευθερίας και της δημόσιας αποστολής του θεσμού είναι η επισήμανση του μέλους της επιτροπής William Hocking: «Αδιαχώριστο από το δικαίωμα του Τύπου να είναι ελεύθερος είναι και το δικαίωμα των πολιτών να έχουν ελεύθερο τύπο. Αλλά το δημόσιο συμφέρον έχει εξελιχθεί πέραν από αυτό το σημείο. Αποτελεί δικαίωμα των πολιτών να έχουν έναν τύπο που να ικανοποιεί τις ανάγκες τους». «Από αυτά τα δύο δικαιώματα», προσθέτει, «το δικαίωμα του κοινού παίρνει το προβάδισμα». Αυτό είναι ένα από τα θεμέλια του αιτήματος για υπευθυνότητα. Το άλλο απορρέει από το γεγονός ότι το ιδιοκτησιακό καθεστώς των μέσων ενημέρωσης (τότε εφημερίδες και ιδίως το ραδιόφωνο) παρουσίαζε ήδη μεγάλη συγκέντρωση, δίνοντας σημαντική ισχύ σε έναν μικρό αριθμό οικονομικά ισχυρών επιχειρηματιών. Αυτή η ισχύς τίκτει μία ευθύνη η οποία έπρεπε να αναλαμβάνεται με τη μέγιστη προσοχή και το σεβασμό προς τα υπόλοιπα μέλη της κοινωνίας. Επρόκειτο για μία σημαντική άποψη που άσκησε επιρροή, όχι μόνον στον τύπο αλλά και στη νομιμοποίηση του κρατικού ελέγχου στη ραδιοτηλεόραση ιδίως στις Ηνωμένες Πολιτείες. Ως γνωστόν, έως την απορρύθμιση του αμερικανικού ραδιοτηλεοπτικού πεδίου τη δεκαετία του 1980, η Federal Communications Commission συχνά έδρασε με γνώμονα τη θεωρητική αντίληψη ότι η τηλεοπτική άδεια αποτελεί δημόσιο καταπίστευμα και ήταν αντικείμενο περιοδικής επανεξέτασης ίσως και ανάκλησης. Αυτό που αποκτά αξία σε αυτή τη στάθμιση δεν είναι, βέβαια, το με νομικά μέσα εγχείρημα επιβολής ενός καθήκοντος στο θεσμό αλλά τα αξιακά περιεχόμενα τα οποία πρέπει να διακονεί ο ίδιος ο δημόσιος λόγος ως απορρέοντα από την ελευθερία του.

Οι κοινωνικές ανάγκες που προσδιορίζουν την έννοια της υπευθυνότητας

Με βάση τη θεωρία της κοινωνικής υπευθυνότητας του τύπου την οποία αναπτύσσει η Επιτροπή Hutchins, προκύπτει έμμεσα μία δεοντολογική συμπεριφορά από όλα τα εμπλεκόμενα στο επικοινωνιακό σύστημα μέρη. Πρόκειται για στοιχεία του κανονιστικού περιεχομένου του δημόσιου λόγου το οποίο επιθυμούμε να αναδείξουμε η επιβολή των οποίων δεν είναι δυνατόν να επιτευχθεί με νομικά μέσα. Ιδού πώς περιγράφονται οι ανάγκες της κοινωνίας ή οι μορφές του αγαθού που πρέπει να ικανοποιεί ο τύπος στο πλαίσιο της στάθμισης των φιλελεύθερων αξιών⁹⁰:

1. Να παρέχει μια αληθή, μεστή νοήματος παρουσίαση της καθημερινής ειδησεογραφίας.

Η πρώτη αρχή είναι ότι τα μέσα πρέπει να είναι ακριβή και δεν πρέπει να ψεύδονται ή να παραπληροφορούν τουλάχιστον εμπρόθετα. Ο πρώτος κρίκος στην αλυσίδα της ευθύνης είναι ο ρεπόρτερ που βρίσκεται στην πηγή των γεγονότων. Πρέπει να είναι προσεκτικός και ικανός να διακρίνει ποιες πηγές είναι οι πλέον αξιόπιστες. Οφείλει να προτιμά την «από πρώτο χέρι» παρατήρηση σε σύγκριση με τις μαρτυρίες από δεύτερο χέρι· πρέπει να γνωρίζει ποια είναι τα κρίσιμα ερωτήματα που πρέπει να απαντηθούν, ποια πράγματα να παρατηρήσει και ποια στοιχεία να μεταδώσει. Ο εργοδότης του οφείλει να του παρέχει την κατάλληλη εκπαίδευση ώστε να φέρνει εις πέρας με επάρκεια την εργασία του. Δεν αρκεί, πλέον, να παρουσιάζεται αληθώς το γεγονός, αλλά την «αλήθεια» του γεγονότος – ήτοι το νοηματικό πλαίσιο εντός του οποίου συλλαμβάνεται.

Παρόμοιας σημασίας με την ακρίβεια του ρεπορτάζ, την προσήλωση στα πραγματικά στοιχεία/τεκμήρια, είναι η διάκριση του γεγονότος και της γνώμης και ο αυστηρός μεταξύ τους διαχωρισμός – και αυτή η αρχή αφορά ολόκληρη την πυραμίδα της ιεραρχίας ενός ειδησεογραφικού οργανισμού. Με δεδομένο ότι οτιδήποτε «επικοινωνείται» δεν μπορεί να επαληθευθεί διά της ατομικής εμπειρίας, η παρουσίαση ενός απομονωμένου γεγονότος όσο ακριβής και εάν είναι μπορεί να καταστεί στην πράξη παραπλανητική και αναληθής. Επισημαίνεται αυτός ο κίνδυνος, κυρίως στη διεθνή ειδησεογραφία όπου τα γεγονότα πρέπει να παρουσιάζονται με έναν καταληπτό για το ευρύ κοινό τρόπο. Ίδια είναι η υποχρέωση και για τη μετάδοση ειδήσεων για το εσωτερικό, κυρίως για τις σχέσεις μεταξύ των διαφόρων μειονοτικών κοινωνικών ομάδων οι οποίες, ευρισκόμενες σε κατάσταση σχετικής απομόνωσης, πρέπει να αλληλοκατανοηθούν (ας πάρουμε ως παράδειγμα τις περιπτώσεις των προσφύγων και των οικονομικών μεταναστών). Μεμονωμένα γεγονότα, παρουσιαζόμενα έξω από τη γενικότερη προοπτική τους, δύνανται να χαρακτηρίσουν συνολικά κοινωνικές ομάδες και να εντείνουν τους μεταξύ τους ανταγωνισμούς εκτός εάν ο τύπος δώσει τις ευρύτερες πληροφορίες και τα ερμηνευτικά εργαλεία για την κατανόησή τους.

2. Φόρουμ για την ανταλλαγή σχολίων και κριτικής

Στο πόρισμα αναφέρεται ότι τα μέσα επικοινωνίας πρέπει να αναδεχθούν με μεγαλύτερο σθένος την ευθύνη τους ως φορείς του δημοσίου διαλόγου. Μία ιδέα σε μία ελεύθερη κοινωνία ως δυνάμει φορέας της αυτοαλλαγής της δεν πρέπει να «πνιγεί» εξαιτίας της συγκυρίας της

⁹⁰ Free and Responsible Press ό.π. σελ. 20-29

γέννησής της. Εν γένει ο τύπος ούτε δύναται ούτε και οφείλει να καθιστά δημόσιες γενικώς όλες τις ιδέες. Οι μεγάλοι όμιλοι πρέπει να αναλάβουν το καθήκον να δημοσιοποιούν κοινωνικά σημαντικές ιδέες, ιδιαίτερα ακόμη και τις αντίθετες με τις δικές τους (το καθήκον της κοινωνικής υπευθυνότητας τίκτει την εσωτερική πολυμέρεια), στο πλαίσιο της αντικειμενικής και ισομερούς εκ μέρους τους αντιμετώπισης της ειδησεογραφίας, η οποία πρέπει να καθιστά διακριτή την αναγκαία συντηγορική λειτουργία τους καθώς δικαιούνται, βέβαια, να διατυπώνουν άποψή τους επί των γεγονότων. Δεν έχουμε, δηλαδή, απόλυτη διάκριση αξιών και γεγονότων, αλλά την προσπάθεια νοσηματοδότησης των γεγονότων επί τη βάσει συγκεκριμένων και αναγνωρίσιμων αξιακών περιεχομένων.

Όλες οι κοινωνικώς σημαντικές απόψεις και συμφέροντα πρέπει να παρουσιάζονται στο πεδίο της μαζικής επικοινωνίας. Καθώς, όμως, όσοι εκφράζουν διαφορετικές απόψεις δεν είναι δυνατόν να γίνουν όλοι εκδότες, να ασκούν ενεργητικά το δικαίωμα στην ελευθερία του λόγου, ακόμη και εάν ήταν δυνατόν να γίνουν δεν διασφαλίζεται ότι το μήνυμα θα βρει τους αποδέκτες του. Σε ένα ιδεατό επικοινωνιακό σύστημα, θα ήταν δυνατόν να υπάρχει ο συνδυασμός των γενικών μέσων με τα πλέον εξειδικευμένα ως «ελεγκτές» των πρώτων τα οποία θα διασφάλιζαν την προοπτική να μην αγνοθούν σημαντικά θέματα από τη δημόσια διαβούλευση. Απουσία αυτού του συνδυασμού διαδικασιών αυτορρύθμισης και κοινωνικού ελέγχου, σύμφωνα με την Επιτροπή, περιθωριοποιημένες κοινωνικές ομάδες θα παραμείνουν εκτός του δημόσιου διαλόγου. Συνέπεια θα είναι τα στερεότυπα της μίας κοινωνικής ομάδας έναντι της άλλης θα συνεχίσουν να παραμένουν ενεργά από κοινού με την έλλειψη αλληλοκατανόησης.

Ανεξαρτήτως από το εάν ένα μεμονωμένο μέσον ενημέρωσης έχει συντηγορικό χαρακτήρα είτε λειτουργεί υιοθετώντας την πρακτική της εσωτερικής πολυμέρειας, οι πηγές των γεγονότων και των γνώμων πρέπει εν γένει καθίστανται γνωστές και να τίθενται υπό την κρίση του αναγνώστη και αυτό προκειμένου το κοινό να αποκτήσει μία γενική εικόνα της αξιοπιστίας του μέσου. Η γνωστοποίηση των πηγών κατά την αρχή της διαφάνειας είναι αναγκαία σε μία ελεύθερη κοινωνία. Στο πλαίσιο της δημοκρατικής τάξης, εν καιρώ ειρήνης τουλάχιστον, υφίσταται μία εύλογη εμπιστοσύνη στο γεγονός ότι ο ελεύθερος και πλήρης δημόσιος διάλογος θα ενδυναμώσει τη σχετική κουλτούρα της καταλλαγής και δεν θα την υπονομεύσει. Αλλά, προκειμένου να είναι πλήρης και ελεύθερος ο δημόσιος διάλογος, οι μετέχοντες θα πρέπει να βρίσκονται κατά κανόνα εντός της κοινής θέας.

3. Παρουσίαση μίας αντιπροσωπευτικής εικόνας των κοινωνικών ομάδων

Η προϋπόθεση αυτή σχετίζεται στενά με δύο διαδικασίες. Οι άνθρωποι γενικά λαμβάνουν αποφάσεις με όρους θετικών ή αρνητικών εικόνων· είναι η γνωστή έννοια των στερεοτύπων, όπως τα προσδιόρισε ο Lippmann. Συνδέουν γεγονότα και γνώμες με ένα σύνολο προκατασκευασμένων αντιλήψεων. «Οι εικόνες που έχουμε μέσα στο μυαλό μας», όπως μας λέει ο Lippmann και προσφέρονται από τα μέσα επικοινωνίας αποτυγχάνουν να παρουσιάσουν με τουλάχιστον αξιοπίστο τρόπο μία κοινωνική ομάδα και διαστρέφουν τις συλλογικές ή ατομικές κρίσεις έναντι αυτής της ομάδας αυτής. Πέρα από το καίριο ζήτημα των στερεοτύπων που εμφολωρούν στο δημόσιο λόγο, τίθεται το ζήτημα που θέτει ο J.S. Mill, ότι μία κοινωνία προκειμένου να παραμείνει ανοικτή θα πρέπει να διασφαλίζει τις συνθήκες ατομικής αυτονομίας σε κάθε κοινωνικό· εκδήλωση της «τυραννίας της πλειοψηφίας» είναι η προσπάθεια μίας κυρίαρχης κοινωνικής ομάδας να επιβάλει την ηθική της και τον τρόπο διαγωγής της στην εκάστοτε μειοψηφία.

Ο τύπος είναι προμαχώνας της κοινωνικής πολλαπλότητας που αποτελεί το μείζον στοιχείο

του πολιτικού φιλελευθερισμού. Απαιτείται, συναφώς κατά την Επιτροπή Hutchins, προσπάθεια παρουσίασης μίας δίκαιης (*fair*) εικόνας για κάθε κοινωνική ομάδα: αν και δεν πρέπει να αποκρύπτονται οι αδυναμίες και τα τυχόν πάθη, θα πρέπει να αναγνωρίζονται οι αξίες, οι ελπίδες για το μέλλον των μελών της και το γεγονός της μετοχής τους στην κοινή ανθρώπινη μοίρα. ήτοι η αναγνώριση του ανθρώπου *sans phrase*. «Η επιτροπή πιστεύει ότι εάν οι άνθρωποι εκτεθούν στην αλήθεια της εσωτερικής ζωής μίας συγκεκριμένης ομάδας θα κατανοήσουν ορισμένα χαρακτηριστικά της», σημειώνεται στο πόρισμα⁹¹. Εδώ πάλι εκφράζεται η πίστη ότι τα μέσα επικοινωνίας θα παρουσιάσουν με τέτοιο τρόπο την ειδησεογραφία για τις διαφορετικές κοινωνικές ομάδες ώστε δεν θα τίθεται εν αμφιβόλω ο πυρήνας των φιλελεύθερων αξιών της κοινωνικής συμβίωσης και η κοινωνική πολλαπλότητα. Αυτό, και πάλι, είναι μία αρχή η υιοθέτηση της οποίας δεν μπορεί να διασφαλισθεί διά νομικών μέσων. Ο μισαλλόδοξος λόγος (*hate speech*) όπως όλοι γνωρίζουν είναι ένα ιδιαίτερο εμπορεύσιμο προϊόν, ευρισκόμενο άλλοτε στο περιθώριο και άλλοτε στο προσκήνιο του δημοσίου διαλόγου και συνιστά κύρια μέθοδο εργαλειοποίησης της πολιτικής δημοσιότητας.

4. Παρουσίαση και διαύγαση των στόχων και των αξιών της κοινωνίας

Τα μέσα επικοινωνίας, εκουσίως ή ακουσίως, συσκοτίζουν ή διαυγάζουν τους σκοπούς και τις αξίες της κοινωνίας καθώς καταγράφουν τις αποτυχίες και τα επιτεύγματά της σε καθημερινή βάση. Η Επιτροπή δεν καλεί τον τύπο να χειραγωγήσει τον τρόπο μετάδοσης των γεγονότων και να φιλοτεχνήσει μία ιδιυλλιακή εικόνα όσον αφορά την κατάσταση των δημοσίων πραγμάτων. Εκφράζει την υποστήριξή της στη ρεαλιστική αναπαραγωγή των γεγονότων, των δυνάμεων που αντιπαρά τίθενται στο πλαίσιο των αξιακών συγκρούσεων που λαμβάνουν χώρα στη δημόσια σφαίρα, την επίτευξη των κοινωνικών στόχων και την παρουσίαση των επιδόσεων όσων έχουν την ευθύνη αυτών. Ήτοι, το δύσκολο εγχείρημα για τον τύπο είναι να συνδέεται η συνολική αυτοεικόνα της κοινωνίας με τα πραγματικά περιστατικά (τεκμηρίωση) και να παρουσιάζονται με επάρκεια ακόμη και σκοτεινές όψεις του κοινωνικού βίου (επί παραδείγματι, όλες οι μορφές κοινωνικής παθογένειας που δεν είναι ευρύτερα γνωστές). Με αυτό τον τρόπο, κατά τη δημόσια χρήση του ορθού λόγου με στόχο την αναζήτηση του αληθούς, θα επιτευχθούν διαδικασίες βαθύτερης και εντελέστερης συναίνεσης όσον αφορά τη διαμόρφωση της γενικής βούλησης μέσα από ένα συναινετικό νόημα του κοινωνικού δεσμού.

5. Πλήρης πρόσβαση στις κρίσιμες πληροφορίες (*intelligence*)

Είναι προφανές ότι ο όγκος των πληροφοριών τις οποίες λαμβάνουν οι πολίτες έχει φτάσει σε ιστορικά μέγιστα επίπεδα – από το μέσον του εικοστού αιώνα έως σήμερα ο αριθμός των προσβάσιμων πληροφοριών αυξάνει γεωμετρικά. Δεν είναι εντούτοις εύλογο να υποθέσουμε ότι οι πολίτες θα έχουν τη δυνατότητα να επεξεργάζονται σε καθημερινή βάση κριτικά αυτό το τεράστιο πληροφοριακό υλικό. Αναγκαστικά, μεγάλος αριθμός πολιτών εθελουσίως παραχωρεί την εκπροσώπησή του σε κάποιους άλλους γι' αυτή την κρίσιμη εργασία. Η εν λόγω μορφή διακυβέρνησης δεν καθιστά περιττή την ανάγκη για ευρεία διάδοση των ειδήσεων και των γνωμών. Οι ηγέτες ως πρόσωπα δεν ταυτίζονται με το αξίωμά τους και δεν είναι απαραίτητη εν γένει προνομιακή πρόσβαση στην πληροφόρηση, δύνανται να πληροφορούνται μόνον καθιστώντας τις πληροφορίες διαθέσιμες στον καθένα καθώς πηγή της κυριαρχίας είναι η γενική

⁹¹ *Free and Responsible Press*, ό.π. σελ. 27

βούληση των πολιτών ως πολιτικού σώματος. Αυτό που εμμέσως εξάγεται ως συμπέρασμα ως προς το δημόσιο λόγο από το πόρισμα της επιτροπής είναι ότι δεν χρειάζεται προκειμένου το κοινό να λειτουργήσει ως νεωτερικός Δήμος να καταστεί έκαστος ειδικός επί παντός επιστητού – θα ήταν και μη εύλογη αυτή η απαίτηση και υπονοεί ταυτόχρονα μία απουσία ευθύνης εκ μέρους των αγνοούντων πολιτών. Καθήκον του τύπου είναι από κοινού με τα γεγονότα να παρουσιάζει ευθαρσώς τα συγκεκριμένα εν τόπω και εν χρόνω διλήμματα και τις υφέρπουσες σε αυτά αξιακές συγκρούσεις και επιπροσθέτως να αναδεικνύει τις συνέπειες των εκάστοτε αποφάσεων. Και οι αποφάσεις των πολιτών θα πρέπει να λαμβάνονται τόσο επί των εμπράγματων δεδομένων, ήτοι της ποσοτικά και ποιοτικά επαρκούς ενημέρωσης, όσο και επί του αξιακού περιεχομένου ενόψει πάντοτε διλημματικών καταστάσεων. Τότε δυνάμεθα να κάνουμε λόγο για μία ατελή πάντοτε αλλά πάντως υπαρκτή πολυμέρεια του συστήματος ενημέρωσης.

ΜΕΡΟΣ Α

**ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑ
ΚΑΙ ΑΣΤΙΚΟ ΣΧΗΜΑ ΣΚΕΨΗΣ:
ΑΠΟ ΤΟ 17ο ΣΤΟΝ 21ο ΑΙΩΝΑ**

I. ΕΝ ΑΡΧΗ ΗΝ ...ΤΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ: Η «ΜΗΤΡΑ» ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΛΟΓΟΥ ΤΟ 17ο ΑΙΩΝΑ

Εισαγωγικές παρατηρήσεις:

Είναι εν γένει είναι σχετικώς άγνωστες στην Ελλάδα οι ιστορικές διαδικασίες οι οποίες κυοφόρησαν το πλέγμα των ενημερωτικών αξιών και πρακτικών στο πλαίσιο της κοινωνικής αναπαραγωγής της γνώσης εντός του αστικού σχήματος σκέψης. Οφείλουμε να εγκύψουμε σε αυτές προκειμένου να κατανοήσουμε το σύνδεσμο ανάμεσα στο *δημόσιο λόγο*, το *αστικό σχήμα σκέψης* και τη *νεωτερική συνθήκη*.

Η γένεση της νεωτερικής έντυπης δημοσιογραφίας και των κανονιστικών περιεχομένων της δημοσιότητας έλαβε χώρα στη Βρετανία κατά το δέκατο έβδομο αιώνα με «οδηγό» τη σύγκλιση *τριών κύριων πολιτισμικών ρευμάτων*. Κατά πρώτον συνέβαλε η ανάπτυξη της *πεφωτισμένης «γεγονοκεντρικής» κουλτούρας*, η οποία είναι συνυφασμένη με την «κουλτούρα του εντύπου». Κατά δεύτερον η σύμπτωση μίας *σειράς κοινωνικών ή οικονομικών και τεχνολογικών προϋποθέσεων* κατέστησε δυνατή την εξάπλωση της περιοδικής έντυπης ενημέρωσης. Το τρίτο ήταν η ανάδυση του τύπου *ως ουσιώδους στοιχείου ενός είδους δημόσιας σφαίρας* ιδιαίτερα κατά το δέκατο όγδοο αιώνα⁹².

---

⁹² Ακολουθείται εδώ το σκεπτικό και η χρονολόγηση του Ward ο οποίος παρακολουθεί τον κανονιστικό λόγο για τη δημοσιότητα από το δέκατο έβδομο αιώνα έως τον εικοστό. Stephen J.A. Ward, *The Invention of Journalism Ethics. The path to objectivity and beyond*, McGill-Queen University Press, 2004. Η τιμή των πρωτείων για την πρώτη περιοδική έκδοση έντυπων φυλλαδίων με διάρκεια, ειδήσεις και σταθερότητα ανήκει στη Αμβέρσα του Βελγίου το 1605, ο Ισπανοί ηγεμόνες Αλβέρτος και Ισαβέλλα παραχωρούν στον Αβραάμ Βερκόφεν (*Verhoven*) το προνόμιο να τυπώνει και να πωλεί σε όλες τις περιοχές που βρίσκονται στην εξουσία τους όλες τις πρόσφατες ειδήσεις. Έτσι θα αρχίσει να εκδίδεται από τις 17 Μαΐου 1605 η άτακτη αρχικώς και δεκαπενθήμερη στη συνέχεια έκδοση *Nieuwe Tijdinghen (Πρόσφατες ειδήσεις)* η οποία από τις 14 Απριλίου 1617 γίνεται εβδομαδιαία, εικονογραφημένη με 1 - 4 εικόνες και με ειδήσεις από όλη τη Ευρώπη ενώ από το 1610 υπάρχει και η γαλλική έκδοση. Η εφημερίδα του Verhoven θα εκδίδεται μέχρι το 1629 τουλάχιστον. Αυτή η πρωτοπορία δεν είναι άσχετη, βεβαίως, με την πολιτική συγκυρία (πόλεμος Ισπανίας - Ολλανδίας), αλλά την επιτάχυνση του ρυθμού έκδοσης των εφημερίδων από το 1621 έως την έναρξη του Τριακονταετούς Πολέμου πρέπει να την αποδώσουμε και στο ενδιαφέρον του κοινού για τα πολεμικά γεγονότα. Με αφορμή αυτά, άλλωστε, είχαν κυκλοφορήσει και τα πρώτα γαλλικά *occasionnels*, οι βενετικές *gazettes* και τα πρώτα αγγλικά *corantos*. Σίγουρα τέλος δεν είναι άσχετο το γεγονός ότι στη Φλάνδρα, όπου βρίσκεται η Αμβέρσα, ήδη από τα μέσα του αιώνα, σχεδόν όλοι, ακόμη και τα αγροτικά στρώματα του πληθυσμού, γνωρίζουν γραφή και ανάγνωση. Και άλλοι τόποι

Εν πρώτοις, θα πρέπει να σημειωθεί ότι η δεοντολογική προβληματική δεν προέκυψε εντός της δημοσιογραφίας, ως εσωτερικός διάλογος μεταξύ των ασκούντων το επάγγελμα, αλλά *απηχούσε το δημόσιο λόγο και την πρακτική των θετικών επιστημών, καθώς ήταν συνυφασμένη με το ιδεώδες της σταθμισιμότητας του κόσμου στο πλαίσιο του εναρμονιστικού/συνθετικού σχήματος σκέψης*⁹⁵. Πρόκειται για τη θέση, δηλαδή, ότι υφίσταται ένας φυσικός και κοινωνικός κόσμος γνώσιμος και σταθμίσιμος, ανεξάρτητος από τα συνειδησιακά και βουλητικά ενεργήματα ενός εκάστου των κοινωνιών.

Η εμπορική διάδοση της ειδησεογραφίας κατά το δέκατο έβδομο αιώνα ήταν το αποτέλεσμα της επιρροής μίας ευρύτερης κουλτούρας η οποία ήταν βασισμένη στα *γεγονότα*. Το γεγονός και η γνώση του αποτέλεσαν τη «μήτρα» της νεωτερικής μορφής κοινωνικής επικοινωνίας με διττό τρόπο: ως μέρος της υλικής αναπαραγωγής της κοινωνίας, αλλά και του τρόπου αυτοκατανόησής της (συμβολική αναπαραγωγή). Η εν λόγω εξέλιξη απέκτησε ταυτόχρονα πολιτική και οικονομική όψη. Ο κανονιστικός λόγος περί τα γεγονότα έδωσε στους εκδότες το έρεισμα για τη νομιμοποίηση στο υπό συγκρότηση κοινό της δημοκρατικής τάξης της δραστηριότητάς τους εν όψει των παλινωδιών του συστήματος εξουσίας της Γηραιάς Αλβιώνας όσον αφορά την απελευθέρωση της πολιτικής δημοσιότητας, μέσω του αιτήματος που εκφραζόταν για *ορατότητα* των πράξεων της κυβέρνησης και λογοδοσία (πολιτική λειτουργία της δημοσιότητας) έναντι του πολιτικού σώματος. Επιπροσθετως, συνδεόταν ταυτόχρονα με την έννοια της αυτοκυβέρνησης: ήτοι τη δυνατότητα των πολιτών, ως φορέων συνειδησιακής και βουλητικής αυτονομίας, διά της δημόσιας χρήσης του ορθού λόγου τους να συναινέσουν σε εκείνους τους κανόνες, οι οποίοι θα ρύθμιζαν την κοινωνική συμβίωση – υπό αυτή την έννοια, η δημοσιότητα συνάπτεται νοηματικά με την ιδιότητα του πολίτη (*citoyen*) και το αίτημα για ίση πολιτική ελευθερία διά της χειραφέτησης από την ιεραρχημένη κοινωνία των νομοκατεστημένων τάξεων. Από την άλλη πλευρά, η πολιτική δημοσιότητα συνδέθηκε ταυτόχρονα και με την ιδιότητα του ιδιώτη (*bourgeois*) ως αυτονόμηση της σφαίρας της υλικής αναπαραγωγής της κοινωνίας από τις λειτουργίες και την κατεξουσιαστική δράση της κυβέρνησης. Ήτοι, *στο πεδίο της δημοσιότητας συγκλίνουν τα περιεχόμενα του πολιτικού και οικονομικού φιλελευθερισμού*.

Ο τότε αρτισύστατος θεσμός, από τη μία πλευρά, αμφισβητούσε το σύστημα κυριαρχίας το οποίο είχε ως θεμέλιο τη *μυστικότητα* που κυριαρχούσε στα ανακτοβούλια και τις βασιλικές αυλές ενώ την ίδια ώρα ήταν ενσωματωμένος στην οικονομική πραγματικότητα των εμπορευματικών ροών οι οποίες ήταν συνδεδεμένες και με τη διακίνηση της πληροφορίας και διαμόρ-

διεκδικούν την τιμή του λίκνου της πρώτης εφημερίδας: ορισμένοι ιστορικοί υποστηρίζουν ότι στο Βολφενμπούντελ, κοντά στη γερμανική Βρέμη, κυκλοφόρησε το πρώτο περιοδικό ειδησεογραφικό φύλλο, με τον τίτλο *Aviso*. Αλλά και στο Στρασβούργο υπάρχει έκδοση του 1609 με περιοδικότητα, αριθμηση φύλλων και τον τίτλο *Relation*, ενώ και η Ουγγαρία ερίζει για την πατρότητα των έντυπων μέσων επικοινωνίας από τον δέκατο έκτο αιώνα κιόλας. Ψυχοπαίδης, *Τα έντυπα Μέσα Επικοινωνίας* ό.π. Κεφάλαιο 3 Οι εφημερίδες στον κόσμο 269-353 και κεφάλαιο 6. Τα πρακτορεία ειδήσεων, 377-468. Asa Briggs και Peter Burke, *A social history of Media*, Polity Press, 3η έκδοση, 2009, κεφάλαιο 2. Printing in its contexts, 13 κ.ε. 3. The Media and the Early Modern Europe, 61 κ.ε. και Jean Noël Jeanneney, *Η Ιστορία των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης*, ό.π. ενότητα Προϊστορία και Πρώτη Ηλικία, σελ. 33 κ.ε.

⁹⁵ St. Ward, *The Invention of Journalism Ethics* ό.π, δεξ Κεφάλαια Objectivity: Senses and Origins, σελ. 8 κ.ε. και Objectivity: Ancient, Early Modern, Positivist, σελ. 37 κ.ε. Η αλληλοδιαπλοκή επιστημονικής αντίληψης της αντικειμενικότητας και δεοντολογικού λόγου περί τα γεγονότα στη δημοσιογραφία είναι πολύ πιο σύνθετη από τον τρόπο που την παρουσιάζει ο Ward. Από την ανάλυσή του λείπει η απαραίτητη διάκριση μεταξύ θετικών και κοινωνικών επιστημών όσον αφορά τον ορισμό του αληθούς. Εξού και ο παραλληλισμός τον οποίον κάνει παρά την ευρετική αξία του δεν μας δίνει ένα ερμηνευτικό πλαίσιο όσον αφορά τη θέση περί κοινωνικής κατασκευής του πραγματικού που απηχεί το κριτικό/ερμηνευτικό παράδειγμα της θεωρίας της επικοινωνίας, δεξ Δεμερτζής, *Πολιτική Επικοινωνία* ό.π. Κεφάλαιο 3. Το κριτικό-ερμηνευτικό παράδειγμα και η κοινωνική κατασκευή του Πολιτικού σελ. 119 κ.ε.

φωσαν τον ενημερωτικό του χαρακτήρα. Οι διαβεβαιώσεις των πρώτων εκδοτών ότι παράγουν ενημερωτικά δελτία, τα οποία στηρίζονται *στη χρήση του ορθού λόγου, την παρατήρηση και τη μαρτυρία* ήταν ομόλογες προς την κουλτούρα της εμπειρικού χαρακτήρα γνωσιοθεωρητικής εννοιολόγησης της αντικειμενικότητας η οποία κυριαρχούσε στο πεδίο των θετικών επιστημών ως γνωστόν από την καρτεσιανή επιστημονική επανάσταση.

Στο πλαίσιο του αστικού σχήματος σκέψης, οι συγγραφείς των *newsbooks* στην πραγματικότητα διακήρυτταν ότι υπηρετούν ένα είδος δημόσιου λόγου βασισμένου στα γεγονότα, με στόχο την ενημέρωση του γενικού πληθυσμού. Δεν χρειάστηκε να διανυθεί μεγάλη απόσταση προκειμένου να συνδεθούν οι κρατούσες περί τα *γεγονότα* ιδέες, *η αξιόπιστη μαρτυρία και η απροκατάληπτη κρίση* με την ενημερωτική διαδικασία και τη δημοσιογραφική καταγραφή των «ειδήσεων» όπως αυτές γίνονταν τότε αντιληπτές.

Η επιρροή της εν λόγω κουλτούρας στο πλαίσιο του καθεστώτος της νεωτερικότητας ήταν αμφίδρομη καθώς η κουλτούρα των γεγονότων θεμελίωσε τη δημοσιογραφία η οποία με τη σειρά της υποστήριζε την κουλτούρα των γεγονότων. Η ειδησεογραφία διέγειρε το δημόσιο ενδιαφέρον όσον αφορά τις τεχνικές ή άλλες ανακαλύψεις, ενώ υποστήριζε τη διάδοση των επιτευγμάτων της επιστήμης ως κοινωνικές πρακτικές από κοινού με την έννοια της προόδου που χαρακτήρισε τα Φώτα. Ο περιοδικός τύπος ήταν, ταυτόχρονα, προϊόν και μοχλός ανάπτυξης της αναδυόμενης *κουλτούρας του εντύπου* στη δυτική Ευρώπη το δέκατο έκτο και το δέκατο έβδομο αιώνα. Η Eisenstein κατέδειξε πως η τυπογραφία δεν αύξησε μόνον την ποσότητα των βιβλίων τα οποία εκδίδονταν αλλά κυοφόρησε μία ευρέως διαδιδόμενη «κουλτούρα του εντύπου» η οποία μετασχημάτισε με ριζικό τρόπο τις πρακτικές των λογίων, των εκδοτών και των συγγραφέων και δημιούργησε μία καινή «αντικειμενική» προσέγγιση της γνώσης και του κόσμου που ήταν συνεπής με την έννοια της σταθμισιμότητας του κοινωνικού και φυσικού κόσμου σύμφωνα με το αστικό σχήμα σκέψης⁹⁴.

Ήταν, τώρα, δυνατόν να αναλυθούν με τρόπο αποστασιοποιημένο ή αντικειμενικό εν τινί μέτρω τα γραπτά κείμενα και να αναπαράγονται απεριόριστα με ακρίβεια, δημιουργώντας στην πράξη μία τρόπον τινά «βάση δεδομένων» στη σημερινή γλώσσα ή αλλιώς μία μορφή «συλλογικής μνήμης» επί της οποίας θα «κτίσουν» τα πορίσματά τους οι επόμενοι ερευνητές και σχολιαστές. Με τις αριθμημένες εκδόσεις των εφημερίδων να περιλαμβάνουν το σύμπαν των συμβάντων του κοινωνικού κόσμου, η δημοσιογραφία συνεισέφερε στην επανάσταση της έντυπης επικοινωνίας και τη διάχυση της επιστημονικής κουλτούρας, φιλοτεχνώντας την εικόνα της πραγματικότητας ως μίας σειράς γεγονότων τα οποία είναι δυνατόν να αναλυθούν στα συστατικά τους στοιχεία. *Το πραγματικό γίνεται αντιληπτό ως μία ανεξάρτητη, αντικειμενική σφαίρα κοινωνικών γεγονότων, τα οποία είναι επιδεκτικά σε περιγραφή, ανάλυση και περαιτέρω μελέτη.* Η νοσηματοδότηση αυτή ήταν συμβατή, αφενός, με το πνεύμα του καπιταλισμού κατά τη βεμπεριανή ανάλυση, καθώς διαμόρφωνε τη δυνατότητα για τη συγκρότηση μακροπρόθεσμων σχε-

⁹⁴ Elisabeth Eisenstein, *The Printing Press as an Agent of Change*, Cambridge University Press, 1979, δεξ Μέρος Πρώτο, Defining the original shift; some features of print culture σελ 43-162. Περιγράφει αναλυτικά τα κύρια χαρακτηριστικά της τυπογραφικής κουλτούρας, 1. Dissimination σελ 71 κ.ε., 2. Standardization, σελ. 80 κ.ε., 3. Reorganisation, σελ. 88 κ.ε., 4. Data Collection, σελ. 105 κ.ε., 5. Preservation, σελ. 113 κ.ε., 6. Amplification and Reinforcement, σελ. 126 κ.ε. 7. From hearing to reading, σελ 129 κ.ε. και 8. Republic of Letters 136 κ.ε. Μία πιο περιεκτική παρουσίαση της έντυπης κουλτούρας στο πλαίσιο της νεωτερικής συνθήκης κάνει η ίδια στο: Elisabeth Eisenstein, *The Printing Revolution in Early Modern Europe*, Cambridge University Press, (1983) 2000· ελληνική έκδοση: Elisabeth Eisenstein, *Η τυπογραφική επανάσταση στις απαρχές της νεώτερης Ευρώπης*, μετάφραση: Βασίλης Τομανάς, επιμέλεια: Μάγδα Παρχαρίδου-Αναγνώστου, Τυποφιλία, 2004 και συγκεκριμένα στις ενότητες Ορισμένα χαρακτηριστικά της τυπογραφικής κουλτούρας, σελ. 60 κ.ε., η Αναπτυσσόμενη Κοινοπολιτεία της Μάθνης, σελ. 115 κ.ε. και Η μεταμόρφωση του βιβλίου της Φύσης: η τυπογραφία και η άνοδος της νεότερης επιστήμης σελ. 219 κ.ε.

δίων, βάσει της κτηθείσας πείρας, διαρρηγνύοντας την κυκλικότητα του χρόνου στον αγροτικό κόσμο του *ancient régime*, ενώ την ίδια ώρα παρείχε τη δυνατότητα αναστοχασμού εν όσω η υστερόχρονη μελέτη των γεγονότων παρείχε τη δυνατότητα για πολύπλευρο άνοιγμα του νοηματικού ορίζοντα. Εντέλει, η έννοια της σταθμισιμότητας του κοινωνικού κόσμου αποδείχθηκε συμβατή με την προαγωγή του ανθρώπινου πνεύματος και της καινοτομίας σε όλους τους τομείς του επιστητού και τη βελτίωση του συνολικού επιπέδου διαβίωσης, ήτοι τη συλλογική και ατομική πρόοδο.

Την ίδια ώρα, βέβαια, οι περιοδικές ειδησεογραφικές εκδόσεις του δεκάτου εβδόμου αιώνα μόνον περιθωριακά απολάμβαναν το κύρος των έτερων δημόσιων λόγων οι οποίοι στηρίζονταν στα γεγονότα. Βεβαίως, οι επαγγελίες των εκδοτών για αντικειμενική παρουσίαση των γεγονότων και των «αληθών» γνωμών δεν είχαν το ίδιο βάρος με τις παρεμβάσεις επιφανών συγγραφέων, φιλοσόφων και επιστημόνων που καταγράφονταν στα πρακτικά της *Βασιλικής Ακαδημίας του Λονδίνου*. Άλλωστε, η ενημέρωση αποτελούσε μία επισφαλής επιχειρηματική δραστηριότητα δίχως μία αυστηρή μέθοδο για την επιβεβαίωση και τεκμηρίωση των δημοσιογραφικών καταγραφών (*stories*) τις οποίες διέδιδε και συχνά αποδεικνυόταν πρόθυμη να συμβιβαστεί με τον πανταχού παρόντα πειρασμό της εντυπωσιοθηρίας και της ηθικολογίας. Τα γεγονότα που παρουσίαζαν οι ενημερωτικές εκδόσεις ήταν πάντοτε «ύποπτα» ως προς το χαρακτήρα τους· παρά τις επαγγελίες των εκδοτών ότι δημοσίευαν την «αλήθεια» και είχαν στόχο να αποκαλύψουν στο λαό τις διάχυτες πλάνες από τις οποίες αυτός «απειλείτο»· αυτά στα μάτια της τότε ελίτ προέρχονταν από άτομα αμφίβολης κοινωνικής προέλευσης και εγνωσμένης πολιτικής στρατεύσης. Ήταν ευχερές να επικριθούν ως κερδοσκοποί-επιχειρηματίες οι οποίοι απέτιναν ανειλικρινώς φόρο τιμής σε υψηλές αρχές με μοναδικό σκοπό να προωθήσουν το δικό τους ενημερωτικό «προϊόν». Εντούτοις αυτός ο «νεοσσός» και ατελής περιοδικός τύπος ήταν μία νέα μορφή κοινωνικής πρακτικής με καθοριστική σημασία για την εμπέδωση στο δυτικό κόσμο του αστικού σχήματος σκέψης. Επειδή επικοινωνούσε άμεσα με το κοινό σε μεγαλύτερο βαθμό από τις υπόλοιπες μορφές δημόσιου λόγου, μετέδιδε στις λαϊκές τάξεις τις έννοιες του *γεγονότος*, της *έλλογα διατυπωμένης γνώμης* και της *μη μεροληπτικής στάσης*. Υπό αυτή την προοπτική, χωρίς την ένταξή της στην αγορά, η ενημερωτική διαδικασία ήταν αμφίβολο εάν θα ήταν δυνατόν να μετεξελιχθεί σε κατηγορία του αστικού κόσμου και σε φορέα κοινωνικού μετασχηματισμού.

Την ίδια ώρα, από τον δέκατο έβδομο αιώνα, αρκετά πριν από την εκβιομηχάνιση της παραγωγής και τη μαζικοποίηση των κοινωνιών, εμφανίζεται και ένας εξ απαλών ονύχων κίνδυνος για το αστικό σχήμα σκέψης: *με την κατάργηση των ορίων ανάμεσα στην ενημερωτικό κείμενο και τη διαφήμιση, η μεταμφιεσμένη διαφήμιση εξελίχθηκε σε διαρκή απειλή*⁹⁵. Ο αγγλικός τύπος εφευρίσκει τη ρεκλάμα, επιδιώκοντας μεγαλύτερη ανεξαρτησία έναντι των κυμάνσεων των διαθέσεων του αναγνωστικού κοινού και της κυβερνητικής εύνοιας. Η ίδια η αυτονομία της δημοσιότητας και της ενημερωτικής διαδικασίας την οποία διασφάλιζε η εμπορευματοποίηση

⁹⁵ Στην αρχή έκαναν την εμφάνισή τους οι αγγελίες των ιδίων των τυπογράφων που προαναγγέλλουν και γνωστοποιούν τις εκδόσεις τους: πρόκειται για ένα είδος απαραίτητης αυτοπροβολής. Κατόπιν τα καταστήματα καταβάλλουν αντίτιμο για μηνύματα με σκοπό την προσέλκυση πελατείας. Αργότερα έρχονται άλλοι τύπου διαφημίσεις του τύπου: «Η κυρία Michel αναζητεί το γάτο της» και κάποιος αναζητούν από τότε μια τρυφερή συντροφιά, όπως σήμερα στις σχετικές σελίδες του διαδικτύου –ειρωνική επιβίωση ενός είδους διαπροσωπική επικοινωνίας στην ηλεκτρονική εποχή των δικτύων κοινωνικής αλληλόδρασης. Η *Gazette* του «πατριάρχη» της έντυπης ενημέρωσης Renaudot τύπωσε για πρώτη φορά στη Γαλλία το 1632 ένα παράρτημα με διευθύνσεις, τον πρόγονο δηλαδή των φύλλων με τις μικρές αγγελίες. Την ίδια ώρα, καταγράφονται προσπάθειες διαχωρισμού της αντικειμενικής καταγραφής της πραγματικότητας από διάφορες πληρωμένες παρεμβάσεις προς όφελος αδιαφανών συμφερόντων.

με την έννοια της οικονομικής αυτονομίας των εκδοτικών οργανισμών φαίνεται να απειλείται από την ίδια πηγή.

Τρεις στάσεις έχουν διαμορφωθεί ήδη από το δέκατο έβδομο αιώνα απέναντι στο ερώτημα: μπορούμε, όπως οφείλουμε, να αποδώσουμε με ακρίβεια, σαφήνεια και λεπτομέρεια αυτό που συμβαίνει; Αρχικώς διατυπώνεται μια μετριόφρων στάση καθώς οι λειτουργοί της «τέταρτης εξουσίας» συνειδητοποιούν ότι η φύση του επαγγέλματος και οι χρονικά πιεστικοί ρυθμοί της απαιτούμενης εργασίας δεν θα τους χαρίσουν ποτέ την πνευματική διαύγεια που έχουν ο ιστορικός ή ο φιλόλογος να ξεχωρίζουν την αλήθεια από το ψεύδος και να εντάσσουν τα αλλεπάλληλα γεγονότα της επικαιρότητας στη συνέχεια της λεγόμενης *μεγάλης διάρκειας (longue duree)*. Σημειώνει σχετικά ο Théophraste Renaudot στη *Gazette*: «Η Ιστορία είναι η διήγηση πραγμάτων που έγιναν· η “γκαζέτα” γράφει μόνο οι φήμες που κυκλοφορούν». Ευελπιστούν ότι ο τύπος κατά τη θεσμική του λειτουργία θα είναι ικανός να διαχωρίσει το πιθανό από το απίθανο, ακόμη και μέσα στον αχό της τρέχουσας επικαιρότητας. Ο Renaudot επισήμανε σχετικά ότι «η Ιστορία πρέπει να λέει την αλήθεια, για την “γκαζέτα” είναι ήδη αρκετό να εμποδίζει τα ψέματα». Η αρχή αυτή όμως έχει ιδιαίτερα διφορούμενο χαρακτήρα: Ποιος μπορεί να εμποδίσει το ψέμα δίχως να πει την αλήθεια είτε να την επικαλεσθεί; Στο ίδιο πλαίσιο της μετριοπαθούς στάσης μπορούμε να εντάξουμε την αγωνία η οποία χαρακτηρίζει τις περισσότερες ομολογίες πίστεως των δημοσιογράφων της εποχής «στο φόβο μήπως ξεγελάσουν το λαό ή μήπως του πουν πολλά». Εντούτοις από το δέκατο έβδομο αιώνα εμφανίζεται, και μια τρίτη στάση, η εμπιστοσύνη στις αρετές της αλήθειας, η οποία ενισχύεται από ένα ισχυρό *credo*· σε τελική ανάλυση η αλήθεια μοιάζει με ένα ποτάμι ασυγκράτητο. Όπως έλεγε ο Renaudot, είναι «...ένα εμπόρευμα το εμπόριο του οποίου δεν μπορείς να απαγορεύσεις»· με άλλα λόγια, ένα εμπόρευμα που καταρρίπτει όλα τα εμπόδια⁹⁶.

i. Ο προ-περιοδικός τύπος έως το 1620

Περισσότερο από εκατόν πενήντα έτη χώρισαν την ανακάλυψη από τον Γουτεμβέργιο του πιεστηρίου με τα κινητά στοιχεία από τη διάδοση των πρώτων περιοδικών *newsbooks* το 1620. Ένας τακτικά εκδιδόμενος και διακινούμενος τύπος προϋποθέτει συνθήκες οι οποίες πηγάζουν πέραν από τα προαπαιτούμενα του εμπορικού βιβλίου ή τη σποραδική έκδοση των *broadsides*. Για την εξέλιξη αυτή, ήταν αναγκαία η συνδρομή των εξής προϋποθέσεων: *ισχυρή ζήτηση για τη σταθερή προσφορά ειδησεογραφικού/ενημερωτικού περιεχομένου, επαρκές αριθμητικά εγγράμματο κοινό, φθινό και εν αφθονία χαρτί, εννοϊκές συνθήκες διακίνησης, μία δημόσια σφαίρα όπου να επικρατεί ένας ορισμένος βαθμός ανοχής ως προς την ελευθερία της έκφρασης, εύλογη προσδοκία αποκόμισης κερδών από την εκδοτική δραστηριότητα και ένα εκτενές δίκτυο εκδοτών και ανταποκριτών*. Η διαφοροποίηση ως προς τις εν λόγω συνθήκες ερμηνεύει σε μεγάλο βαθμό την ποικιλομορφία όσον αφορά την ταχύτητα ανάπτυξης του τύπου ως θεσμού σε διαφορετικές περιοχές της Γηραιάς Ηπείρου.

Εν γένει, η διεύρυνση της οικονομικής δραστηριότητας υποστήριξε τους νέους θεσμούς ενός κοσμοπολιτικού καπιταλισμού, από τις διεθνοποιημένες αγορές κεφαλαίου έως τους διεθνείς τραπεζικούς οίκους. Οι ροές των εμπορευμάτων είχαν ως προαπαιτούμενο την απροσκοπτη διακίνηση της πληροφορησης και τα νέα κοινωνικά στρώματα που κατέκλυζαν τα οικονομικά κέντρα της εποχής του μερκαντιλισμού στην Αμβέρσα, το Λονδίνο και τη Βενετία

⁹⁶ J.N. Jeanneney, *Η ιστορία των Μεσων Μαζικής Ενημέρωσης*, ό.π. σελ. 54-56

–τεχνίτες, εξαγωγείς, τραπεζίτες, δικηγόροι, έμποροι και στρατιώτες– «διψούσαν» για τις τελευταίες ειδήσεις όσον αφορά την εξέλιξη ένοπλων συρράξεων, τις πληροφορίες για τις απομακρυσμένες αγορές πρώτων υλών και τις αποφάσεις των κυβερνήσεων· την ίδια ώρα, εμφύλιοι, θρησκευτικοί και αποικιακοί πόλεμοι τροφοδοτούσαν την ανάγκη του γενικού κοινού για ενημέρωση. Παράλληλα, η αύξηση της παραγωγικής ικανότητας κυοφόρησε τη διεύρυνση της κατανάλωσης και το κοινό αυτού του νέου θεσμού· η αναδυόμενη ελίτ στον χώρο της βιομηχανίας και του εμπορίου ήταν ένας πολλά υποσχόμενος στόχος προωθητικών ενεργειών μέσω της πρωτοεμφανιζόμενης διαφήμισης.

Το εγγράμματο κοινό δεν ήταν ακόμη ικανό αριθμητικά να στηρίξει περιοδικές ειδησεογραφικές εκδόσεις, την ίδια ώρα που κατά το δέκατο έβδομο αιώνα αυτές χρειάζονταν την προηγούμενη κυβερνητική άδεια για δημοσίευση –ή την *de facto* ανοχή της εξουσίας– προκειμένου να έχουν τη δυνατότητα ευρείας κυκλοφορίας. Μία περιοδική έκδοση, σε αντίθεση με τον προηγούμενο «λαθρόβιο» τύπο, αποτελούσε μία επιχειρηματική δραστηριότητα υπό το δημόσιο βλέμμα. Έπρεπε τα έντυπα να διακινούνται ανοικτά στους δρόμους αλλά και να διαθέτει μία έδρα στην οποία να απευθύνονται οι συνδρομητές. Ο εκδότης όφειλε να είναι εμφανής για τους συνεργάτες-ανταποκριτές, τα δημόσια πρόσωπα στα οποία ασκούσε κριτική και να αναζητεί εμφανώς πληροφορίες από τις επίσημες πηγές. Εξ αυτού, οι εκδόσεις αυτές ήταν περισσότερο ευάλωτες στην επίσημη λογοκρισία σε σύγκριση με έναν «λαθρόβιο» τύπο ο οποίος στηριζόταν στη σποραδική, ακανόνιστη έκδοση των *broadsides*. Αντιστρόφως, μία περιοδικού χαρακτήρα έκδοση που δημοσιοποιούσε και σχολίαζε κάθε είδους γεγονότα συνιστούσε μία ιδιαίτερη απειλή για τη Μοναρχία η οποία αντιλαμβανόταν έως τότε το εκδοτικό δικαίωμα ως ένα προνόμιο του οποίου ήταν η ίδια αποκλειστικός χορηγός. Στην αυγή του δέκατου έβδομου αιώνα οι ευρωπαϊκές κυβερνήσεις έλεγχαν την εκδοτική δραστηριότητα και απαγόρευαν τις «προσβλητικές» εκδόσεις με βάση ένα σύστημα ελέγχου το οποίο περιελάμβανε την παροχή προηγούμενης άδειας (*licensing*), λογοκρισία, φυλακίσεις, σωματικές ποινές, εξώθηση σε χρεοκοπία των «απρόβλεπτων» εκδοτών και κατηγορίες για στασιαστικό λίβελλο (*seditious libel*) οι οποίες επέσυραν βαριές ποινές στα ποινικά δικαστήρια.

Ένας εκδότης στη Βρετανία, επί παραδείγματι, εργαζόταν κάτω από ένα σύστημα αδειοδότησης και λογοκρισίας το οποίο εισήχθη από τη δυναστεία των Τυδώρ το δέκατο έκτο αιώνα και λειτουργούσε υπό το βλέμμα της Εκκλησίας, της δικαστικής εξουσίας, του Κοινοβουλίου και των Ενώσεων των Χαρτοπωλών. Κατά τη διάρκεια του δεκάτου έβδομου αιώνα, η ελευθερία του τύπου ακολουθούσε την πλημμυρίδα και την άμπωτη των πολιτικών εξελίξεων. Όταν η ελευθερία περιοριζόταν, με χαρακτηριστική την περίοδο της Παλινόρθωσης, ο τύπος συρρικνωνόταν ποσοτικά και ήταν προσεκτικός στον τρόπο καταγραφής της ειδησεογραφίας· όταν ο έλεγχος επί του τύπου εξασθενούσε, όπως την περίοδο του Εμφυλίου Πολέμου (1642-1651), έχουμε πολλαπλασιασμό του εντύπων και η καταγραφή της ειδησεογραφίας λάμβανε περισσότερο «πολεμικό» χαρακτήρα. Παρά τους κινδύνους που απέρρεαν εξαιτίας του κεντρικού ελέγχου του τύπου, η ζήτηση ειδησεογραφικού περιεχομένου ήταν τόσο μεγάλη, ώστε οι εκδότες αναλάμβαναν εν γένει προθύμως το ρίσκο να τυπώνουν εβδομαδιαία έντυπα ⁹⁷.

⁹⁷ Fredrick Seaton Siebert, *Freedom of the Press in England, 1476-1776: The Rise and Decline of Government Control*, University of Illinois Press, 1965. Στον πρώτο (1642-1646) και τον δεύτερο (1648-49) εμφύλιο πόλεμο αντιπαρατάχθηκαν οι υποστηρικτές του Βασιλιά Καρόλου Α' εναντίον των υποστηρικτών του Μακρού Κοινοβουλίου, ενώ ο τρίτος πόλεμος (1649-51) αφορούσε διαμάχη μεταξύ των υποστηρικτών του Βασιλιά Καρόλου Β' και τους υποστηρικτές του "Κολοβού" Κοινοβουλίου. Η εμφύλια σύγκρουση τελείωσε με την Κοινοβουλευτική νίκη στη Μάχη του Γουόρτσσεστερ τη 3η Σεπτεμβρίου 1651.

Η πρώιμη δεοντολογική προσέγγιση

Στις διασκορπισμένες *broad-sides* εκδόσεις και τα φυλλάδια πριν από τις περιοδικές εκδόσεις δεν αναπτύχθηκε κάτι το οποίο να προσομοιάζει σε μία ρητή δεοντολογική προσέγγιση του ενημερωτικού έργου. Ο τύπος ήταν στα χέρια επιχειρηματιών, αξιωματούχων, ανησυχουσών κοινωνικών μερίδων που δεν είχαν αποκτήσει ακόμη τη συνείδηση ότι μετέχουν σε έναν θεσμό ή σε ένα σύστημα επικοινωνίας που αποκαλείται «τύπος» και ότι, συνεπώς, η συμμετοχή σε αυτόν τίκτει ορισμένες επαγγελματικές ή κοινωνικές υποχρεώσεις. Δεύτερον, ο τύπος είχε χρονικά ακανόνιστη παρουσία καθώς απουσίαζε η περιοδική σχέση με ένα αναγνωρίσιμο κοινό. Συνεπώς, στις «λαθρόβιες» εκδόσεις χωρίς κανονικότητα δεν είχε καλλιεργηθεί το σταθερό έδαφος όσον αφορά τη διαμόρφωση ενός κανονιστικού προτύπου άσκησης του δημοσιογραφικού επαγγέλματος, είτε κάτι τέτοιο να θεωρηθεί απαραίτητο. Διακηρυγμένος στόχος μιας μη αδειοδοτημένης έκδοσης ήταν η διάδοση μίας πολιτικής ή θρησκευτικής κοσμοεικόνας είτε η διήγηση ενός εντυπωσιακού μύθου και όχι η ανταπόκριση σε τακτές ενημερωτικές ανάγκες ενός συγκεκριμένου κοινού· στην περίπτωση που υπήρχε άδεια (*license*), από την άλλη, δεν υπήρχε άλλη επιλογή από την ευθυγράμμιση με τις απαιτήσεις του εκάστοτε λογοκριτή.

Στην πραγματικότητα, οι προ-περιοδικές εκδόσεις αποτυπώνουν μία ποικιλομορφία δημοσιογραφικών αξιών και κινήτρων. Οι πολιτικές αρχές και οι θρησκευτικοί μεταρρυθμιστές χρησιμοποιούσαν *broad-sides* και φυλλάδια προκειμένου να προπαγανδίσουν τις δικές τους ιδέες, να δαιμονοποιήσουν τους αντιπάλους τους και να διαμορφώσουν κατά το δοκούν την υπό κυοφορία δημοκρατική κοινή γνώμη. Οι ηθικολόγοι στέφονταν στην καταγραφή θαυμάτων και παράδοξων γεγονότων προκειμένου να αντλήσουν θεολογικά διδάγματα, ενώ το κοινό ψυχαγωγείτο διαβάζοντας μπαλλάντες. Το μεγαλύτερο μέρος από αυτά τα εντυπωσιοθηρικά δημοσιεύματα δεν εκκινούσε από ένα πνεύμα πεφωτισμένου ενδιαφέροντος περί τα δημόσια πράγματα ή πνευματικής περιέργειας αλλά από την επιθυμία πώλησης ενός φυλλαδίου προκειμένου να τραφεί η αδηφάγος και αφελής περιέργεια του «λαού» είτε να επιτευχθεί η διάδοση ενός θρησκευτικού οράματος για τον κόσμο.

Κατά τη διάρκεια της Μεταρρύθμισης οι προτεστάντες στα γερμανικά κρατίδια, όπως η Νυρεμβέργη και το Στρασβούργο, προσέδωσαν τις εκδόσεις τον πρώτο μείζονα ιδεολογικό τους ρόλο. Ήδη, το 1517 τα θρησκευτικά φυλλάδια κυκλοφορούσαν αγνοώντας τη λογοκρισία και διέδωσαν της θέσεις του Μαρτίνου Λούθηρου (1483-1546) ανά την Ευρώπη⁹⁸. Καθολική ήταν η τάση πατερναλιστικής ερμηνείας των γεγονότων, εκκινούμενη από τη στράτευση σε κάποιο θρησκευτικό δόγμα και την απουσία ευρύτερων αναφορών. Το ενδιαφέρον για τα όποια γεγονότα ταυτιζόταν με τον προβαλλόμενο τρόπο κατανόησής τους, καθώς η όποια αποστασιοποίηση αυθωρεί και παραχρήμα ακύρωνε το ρόλο της έκδοσης: *στόχος της παρουσίασης των γεγονότων ήταν να αναδειχθεί πως αυτά αντιπροσώπευαν μία θρησκευτική «αλήθεια» στην πλέον απλή της μορφή, ένα από άμβωνος κήρυγμα*. Το νόημα του κοινωνικού δεσμού, το οντολογικό έρεισμα της

⁹⁸ Για την αναδιάταξη της θρησκευτικής κοσμοεικόνας που συγκλόνισε το δυτικό κόσμο και αποτέλεσε το πρώτο βήμα για την αυτονομία της δημόσιας σφαίρας πρβλ. αντί άλλων τη μελέτη της Schaub για τη Μεταρρύθμιση και τον Thomas Müntzer. Η ριζοσπαστική Μεταρρύθμιση θα βρει στο πρόσωπό του τον πλέον συνεπή θεωρητικό της ο οποίος ανάμεσα στο 1520 και το 1525 θα επεξεργαστεί μία παιδαγωγική λατρεία, μία βιβλική ερμηνεία που εκλογικεύει την «Ιστορία» και μια πολιτική θεολογία της λαϊκής κυριαρχίας, προτού χαθεί με την ήττα του Πολέμου των Χωρικών (1524-1533). Marianne Schaub, «Thomas Müntzer: Η νέα εικόνα του θεού και το πρόβλημα του τέλους της ιστορίας», στο François Châtelet (επιμ.) *Η Φιλοσοφία. Από τον Γαλιλαίο ως τον Ζ.Ζ. Ρουσσώ*, τόμος β', μετάφραση: Κωστής Παπαγιώργης, β έκδοση, Εκδόσεις Γνώση 1990, σελ. 15-40. Επίσης, Elisabeth Eisenstein, *Η τυπογραφική επανάσταση* ό.π. ενότητα 6. Η αναστάτωση της Δυτικής Χριστιανότητας: Αναδιάταξη της Σκηνής προς τη Μεταρρύθμιση σελ. 175 κ.ε.

κοινωνικής ιεραρχίας, θεωρείτο δεδομένο για κάθε στρατόπεδο και συνεπώς στόχος δεν ήταν να ενεργοποιηθούν διαδικασίες πειθούς αλλά μαζικού «προσπλυτισμού» σε κάποιο θρησκευτικό δόγμα.

Συνεπώς, δεν μπορούμε να προβάλλουμε τις νεωτερικές αξίες *avant la lettre*, καθώς σε αυτήν τη φάση έκανε την εμφάνισή της με οδυνηρό τρόπο η δυνατότητα της κοινωνικής πολλαπλότητας διά της κύρωσης και της εγγύησης της αρχής της ανοχής. Πριν από τη θεσμική κατοχύρωσή της οποίας με την κυριαρχία του φιλελευθερισμού οι θρησκευτικές αντιπαραθέσεις βιώθηκαν επί μακρόν ως αιματηροί κοινωνικοί διχασμοί και «μήτρες» ανυπέρβλητης εχθρότητας. Ήδη από το δέκατο έκτο αιώνα οι εκδότες άρχισαν να χρησιμοποιούν τη «γλώσσα» των γεγονότων, αλλά δεν είναι δυνατόν να εικάσουμε ότι αντιλαμβάνονταν την αντικειμενική πρόσληψη των γεγονότων με τη νεωτερική έννοια, ήτοι ως καθήκον ουδέτερων δημοσιογράφων για την ενημέρωση του κοινού και δεν ήταν, βέβαια, ακόμη οι αυτοπροσδιοριζόμενοι «φύλακες» των αξιών μιας φιλελεύθερης κοινωνίας· οι εκδόσεις δεν αποτελούσαν *fora* έκφρασης της κοινωνικής πολλαπλότητας, αλλά απλώς ενδείξεις των μερισμών που προκάλεσε ο εν εξελίξει διαχωρισμός της πολιτικής, ηθικής και αισθητικής σφαίρας στη νεωτερικότητα (Weber): τα πολεμικού χαρακτήρα φυλλάδια δημοσιοποιούσαν απλώς την «αλήθεια» και έστελναν τους διαφωνούντες στην κόλαση! Εντούτοις, η «ιδιωτικοποίηση» της πίστης που υιοθετήθηκε ως επίλυση της διαμάχης που διαμόρφωσε ο θρησκευτικός φανατισμός κυοφόρησε την πρωτόλεια δημόσια σφαίρα. Ήταν το πρώτο βήμα στη μακρά περίοδο η οποία θα διαρκέσει έως τον εικοστό αιώνα για τη διαμόρφωση της αυτόνομης ατομικής συνείδησης με τη νεωτερική έννοια και της έννοιας της *Gesellschaft* σε αντιδιαστολή με την κυριαρχία της συνειδησιακής ετερονομίας και της υποταγής στους μύθους της *Gemeinschaft*.

ii. Περιοδικός τύπος (1620-1630)

Η ανάπτυξη του προβληματισμού όσον αφορά τις ενημερωτικές αρχές και αξίες τυπικά τοποθετείται χρονικά από τους ιστορικούς εν γένει στις αρχές του εικοστού αιώνα κατά την περίοδο που ιδρύονται οι συναφείς με το επάγγελμα σχολές και ενώσεις. Στην πράξη, εντούτοις, οι ασκούντες το ενημερωτικό επάγγελμα κάνουν λόγο για τον κοινωνικό τους ρόλο, τους κανόνες, την πρακτική και τα δημόσια καθήκοντα του θεσμού στον οποίο μετέχουν αρκετά προτού υιοθετηθούν γραπτοί κώδικες δεοντολογίας περί τη δεκαετία του 1920. Η θέση την οποία υιοθετούμε είναι ότι εν λόγω κώδικες δεν προέκυψαν *ex nihilo* αλλά είναι «κτισμένοι» επάνω στις δημοσιογραφικές παραδόσεις που εκκινούν ήδη από το δέκατο έβδομο και το δέκατο όγδοο αιώνα – ήτοι συνδιαμορφώθηκαν με τη δημόσια σφαίρα και το αστικό σχήμα σκέψης σε συνάφεια με την ερμηνεία της ελευθερίας του τύπου επί της οποίας θεμελιώθηκε ο θεσμός. Δεν πρόκειται, βεβαίως, για ένα συστηματικό σύνολο αρχών οι οποίες βασίζονται σε μία φιλοσοφική θεώρηση και δημόσια δικαιολόγηση, αλλά για ένα σύνολο δεσμευτικών πρακτικών και κανόνων οι οποίοι, τουλάχιστον εν μέρει, καθοδηγούν τη δημοσιογραφική πρακτική και τους οποίους οι εκδότες υιοθετούν.

Υπό αυτή την έννοια, στο πλαίσιο του εναρμονιστικού/συνθετικού υποδείγματος σκέψης εντός της δημοσιότητας υιοθετήθηκε μία δεοντολογική θεώρηση από τους εκδότες των πρώτων *notebooks* και, αργότερα, των ημερήσιων εφημερίδων τόσο σε επίπεδο πρακτικής όσο και σε επίπεδο διακηρύξεων. Ήδη, το κανονιστικό περιεχόμενο της έννοιας της δημοσιότητας τους έστρεψε στο να υιοθετήσουν ένα σύνολο κανόνων τους οποίους επαγγέλλονταν ότι ακολουθούν κατά τη συλλογή, επιλογή, καταγραφή και δημοσίευση των ειδήσεων. Οι εκδότες και οι υπεύθυνοι σύνταξης δεν επικαλούνταν αρχές επειδή απλώς προσωπικά πίστευαν σε αυτές· δεν ήταν απλώς ένα *credo* το οποίο διαμορφώθηκε σε κοινωνικό κενό. Τα κοινωνικά ερείσματα της δημο-

σιογραφικής δεοντολογίας εντοπίζονται στη σύνθετη σχέση η οποία αναπτύσσεται από την αλληλεπίδραση μεταξύ του δημοσιογράφου και του κοινού: η δημοσιογραφική δεοντολογία το δεκάτου εβδόμου αιώνα δεν θα μπορούσε να είναι ούτε ατομική επινόηση των ενεργητικών φορέων του δημόσιου λόγου, αλλά ούτε απλώς το αναπόφευκτο αποτέλεσμα της συνδρομής ορισμένων κοινωνικών παραγόντων. Ήταν το αποτέλεσμα της διαλεκτικής σχέσης μεταξύ του δημοσιογράφου και της κοινωνίας. Οι εκδότες προσάρμοσαν το δεοντολογικό λόγο τους στις αλλαγές του τρόπου άσκησης της δημοσιογραφίας και τις περιβάλλουσες οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες.

Το γενικότερο πνευματικό κλίμα του δεκάτου εβδόμου αιώνα δημιούργησε την πίεση για την αντικειμενική περιγραφή των γεγονότων, αλλά υπήρχαν περισσότερο αποτί παράγοντες προκειμένου να γίνεται χρήση κανονιστικής/δεοντολογικής γλώσσας και αυτοί ήταν συγκεκριμένα οι εξής δύο: ο εξευμενισμός του λογοκριτή και η διατήρηση ενός αναγνωστικού κοινού στο οποίο επικρατούσε σκεπτικισμός μετά τη διασάλευση της μοναδικής θρησκευτικής αλήθειας. Αρχικώς, η συνήθεια των πρώτων εκδοτών να ισχυρίζονται ότι διαδίδουν μια αντικειμενική «αλήθεια» ήταν εν μέρει μία προσπάθεια να πείσουν τους ανησυχούντες κυβερνητικούς αξιωματούχους ότι οι εκδόσεις δεν συνιστούσαν κίνδυνο για την κατεστημένη κοινωνική τάξη. Συχνά, η επίκληση της καταγραφής του «αληθούς» όσον αφορά κάποιο περιστατικό αποτελούσε τη μεταμφιεσμένη δημόσια ομολογία ότι η εφημερίδα το παρουσίαζε σύμφωνα με την άποψη των αρχών. Η κανονιστική γλώσσα της «αλήθειας» και της «αμεροληψίας» οδήγησε τους δημοσιογράφους να επινοήσουν, αλλά και να ενσωματώσουν το ρόλο της περιοδικής ειδησεογραφικής έκδοσης στο πλαίσιο του τότε συστήματος πολιτικής κυριαρχίας.

Και ένα έτερο είδος κοινωνικών πιέσεων ενεργοποίησε τη χρήση κανονιστικής γλώσσας το οποία διατηρεί τη σημασία του κατά τη νεωτερική συνθήκη. Αυτού του είδους η γλώσσα χρησιμοποιήθηκε ως μέσον για να «κτιστεί» και να διατηρηθεί η σχέση μεταξύ δημοσιογράφων και αναγνωστών, καθώς ο εν λόγω δημόσιος λόγος δεν διέθετε αυτοτελές κύρος (όπως αυτός των κρατικών αξιωματούχων ή ο λόγος της Εκκλησίας) αλλά συνδεόταν με την εμπιστοσύνη του πάντοτε ρευστού κοινού με διττό τρόπο: η διαρκώς ανανεούμενη ψήφος εμπιστοσύνης του κοινού αποτελεί *conditio sine qua non* για την οικονομική επιβίωση αλλά και για το βαθμό παρέμβασης του εντύπου στα κοινωνικο-πολιτικά δρώμενα. Το καινού στοιχείο είναι ότι ως θεσμός της νεωτερικότητας, ο οποίος δεν αντλεί το κύρος του από κάποια παράδοση ή αυθεντία, ο τύπος δεν δύναται -έως έναν κρίσιμο βαθμό- να αντιμετωπίζει το κοινό πατερναλιστικά, από το ύψος του «επαίοντος», αλλά οφείλει να συνάψει ένα «συμβόλαιο εμπιστοσύνης» με αυτό μετέχοντας στους προβληματισμούς τους οποίους αυτό αναπτύσσει: πρόκειται για μία μορφή «ισηγορίας» την οποία επιβάλλει *de facto* η σταδιακή διαρρύθμιση των θεσμών της δημοσιότητας. Είναι μία σχέση ιδιαίτερα ασταθής και ένα νέο είδος δημόσιας εξουσίας που έχει απεμπολήσει σε σημαντικό βαθμό την αχλή της αυθεντίας. Αυτά τα στοιχεία αποτελούν διαχρονικά χαρακτηριστικά της δημοσιότητας στη νεωτερική συνθήκη: Πρώτον, το εν λόγω «συμβόλαιο εμπιστοσύνης» αποτελεί το σημαντικότερο «περιουσιακό στοιχείο» ενός μέσου ενημέρωσης, ανεξαρτήτως μάλιστα από την τεχνολογική πλατφόρμα, και στις πρόνοιές του περιλαμβάνονται οι δεσμευτικές κανονιστικές αξίες και πρακτικές που διέπουν τη δημοσιότητα. Δεύτερον, οι αρχές της αντικειμενικότητας οι οποίες περιλαμβάνονται σε αυτό ως κεντρικές δημοσιογραφικές αξίες προς εμπράγματα χρήση αποτελούν το μοναδικό εμπράγματα μέσον μη εργαλειοποίησης του θεσμού από τις πολιτικές και οικονομικές δυνάμεις οι οποίες επιδρούν διαχρονικά επ' αυτού.

Ο δημοσιογράφος ή ο εκδότης χρησιμοποιούσαν τη δεοντολογική ρητορική προκειμένου

να αντιμετωπίσουν ενεργητικά και εμπράγματα τις ανησυχίες των αναγνωστών -οι οποίες κατά κύριο λόγο αφορούσαν την αξιοπιστία της παρουσίας των γεγονότων- και αυτού του είδους οι πρόνοιες οδήγησαν ακολούθως τους εκδότες να υιοθετήσουν, έστω και διακηρυκτικά, μία σειρά συστηματικών πρακτικών και υψηλά πρότυπα κατά τη διαμόρφωση της ειδησεογραφίας. Με αυτό τον τρόπο, οι εκδότες άρχισαν να διαρθρώνουν μία δεοντολογική πρακτική και ένα σύστημα αξιών το οποίο υλοποιεί την αρχή της αυτονομίας κατά την άσκηση της δημοσιογραφίας και περιελάμβανε εμβληματικά την *αμεροληψία, την αντικειμενικότητα, τις αυτοπρόσωπες μαρτυρίες και την ακρίβεια της καταγραφής*. Προκειμένου να προσελκύσουν αναγνώστες και να παραμείνουν αυτοί πιστοί στην επιλογή τους, οι εκδότες άρχισαν να τους διαβεβαιώνουν για την αξιοπιστία των καταγραφών τους και αυτό το έκαναν χρησιμοποιώντας δεοντολογικού χαρακτήρα ρητορικά σχήματα. Τεκμαίρεται λοιπόν ότι *η ρευστή, πάντοτε επαπειλούμενη σχέση μεταξύ περιοδικών εκδόσεων και κοινωνίας ήταν το έδαφος όπου καλλιεργήθηκε η εν λόγω πρώιμη μορφή ενημερωτικής δεοντολογίας*.

Η δημοσιογραφική δεοντολογία του δεκάτου έβδομου αιώνα μάς βοηθά να κατανοήσουμε εν γένει πώς λαμβάνουν χώρα οι μετασχηματισμοί στο κανονιστικό επίπεδο. Οι αλλαγές επί των δεοντολογικών κανόνων δεν αποτελούν ποτέ μία *ex nihilo* διαδικασία. Το νέο αξιακό πλαίσιο αναδεικνύεται από τη δημιουργική ανασύνθεση καινών και υπαρχόντων «υλικών» και το κανονιστικό πλαίσιο του δημόσιου λόγου μετασχηματίζεται όταν οι υφιστάμενοι κανόνες αλληλεπιδρούν με τις νέες κοινωνικές τάσεις και τις προσδοκίες του κοινού από τα μέσα επικοινωνίας. Δεν μπορούμε να αποδώσουμε τη χρήση της δεοντολογικής ορολογίας εκ μέρους των δημοσιογράφων σε κάθε περίοδο απλώς ως μία ανειλικρινή υιοθέτηση μίας ρητορικής. Η επινόηση του κανονιστικού προτύπου κατά το δέκατο έβδομο αιώνα ή ακόμη και σήμερα η επίκλησή του αποτελεί μέρος μιας καίριας σημασίας δραστηριότητας επανακαθορισμού των κανονιστικών δεσμεύσεων υπό το φως των αλλαγών στο πεδίο του κοινωνικού. Άλλωστε, η ανανέωση κανονιστικών αρχών είναι μία αναγκαστική διαδικασία ανανέωσης για θεσμούς με κάποια βαρύνουσα κοινωνική σημασία, όπως αυτοί της δημοσιότητας.

iii. Ο προεπαναστατικός και επαναστατικός τύπος: 1620-1650

Ο Ward υπογραμμίζει ότι για να κατανοήσουμε την καταγωγή της δημοσιογραφικής δεοντολογίας πρέπει να λάβουμε υπόψη μας το αμφίβολο status των εκδόσεων όσον αφορά το λογοτεχνικό και εκδοτικό κατεστημένο της εποχής⁹⁹. Η έκδοση ενός *newsbook* ήταν μία ακόμη ειδικότητα στην εκδοτική βιομηχανία και συμβολίζει ένα βήμα προς την εμπορευματοποίηση της απευθυνόμενης στο ευρύ κοινό ενημερωτικής δραστηριότητας. Από τις αρχές του δεκάτου εβδόμου αιώνα η τυπογραφία, η διακίνηση βιβλίων και η έκδοση αποτελούσαν διακριτές επαγγελματικές δραστηριότητες. Οι εκδότες επέλεγαν το περιεχόμενο της έκδοσης, συγκέντρωναν το απαραίτητο κεφάλαιο για τη χρηματοδότηση και προσλάμβαναν τυπογράφους. Τα *newsbooks* εκπροσωπούσαν μία από τις δραστηριότητές τους και μετείχαν στη βιομηχανία του «έντυπου» καπιταλισμού. Τα έντυπα δημιούργησαν ένα επενδυτικό ενδιαφέρον όσον αφορά τη διάδοση της γνώσης –συμπεριλαμβανομένης και της ειδησεογραφίας. Κοινωνικά, οι εκδότες αποτελούσαν μέρος ενός αναδύομενου κοινωνικού στρώματος στα αστικά κέντρα: ήταν επιχειρηματίες, μέλη της *Ένωσης των Χαρτοπωλών (Stationers)*. Εντούτοις, παρά τα σταδιακά αυξανόμενα κέρδη

⁹⁹ Φιλοτεχνεί με μαεστρία τα πορτρέτα τριών κορυφαίων εκδοτών της εποχής, του Thomas Gainsford, του Samuel Peck και του Marcamont Netham, Ward ό.π. σελ. 108-114

τους, οι πρώτοι εκδότες του τύπου κατατάσσονταν χαμηλά στη βαθμίδα της κοινωνικής και πνευματικής ιεραρχίας. Στην πραγματικότητα το κοινωνικό status εκδοτών ήταν το προοίμιο της ρευστοποίησης των ορίων της παλαιάς κοινωνικής ιεραρχίας των νομοκατεστημένων τάξεων (*estates*) όπου η γαιοκτησία δεν αποτελούσε πλέον μία ασφαλή πηγή πλούτου. Εντούτοις, η χαλάρωση των κριτηρίων της αυστηρής κοινωνικής ιεραρχίας δεν συνεπάγετο την αμέριστη κοινωνική αναγνώριση για τους «πιονιέρους» της ενημέρωσης, τουλάχιστον στα όμματα των συντηρητικών κληρικών, των κυβερνητικών αξιωματούχων ή των προεξечουσών μορφών της λογοτεχνικής παραγωγής της περιόδου. Ο εκδότης κατείχε μία συγκεκριμένη θέση στο πλαίσιο της κοινωνικής διαστρωμάτωσης της εποχής. Ήταν εν μέρει τεχνίτης, εν μέρει επιχειρηματίας, εν μέρει διακινητής βιβλίων, εν μέρει τυπογράφος και εν μέρει «γραφιάς». Το ίδιο ίσχυε και για τα προϊόντα του. Τα *newsbooks* δεν ήταν ευμεγέθη και αξιολάβιστα βιβλία με αντικείμενο την ιστορία και την πολιτική. Ούτε, από την άλλη, ταυτίζονταν με τα εντυπωσιοθηρικά *broadsides* ή τα θρησκευτικά φυλλάδια των προηγούμενων δεκαετιών. Είχαν υβριδικό χαρακτήρα καθώς περιείχαν ταυτόχρονα λαϊκές προλήψεις και επιστημονικά δεδομένα. Οι πρώτοι εκδότες και υπεύθυνοι σύνταξης επιχειρήσαν να τοποθετήσουν τις εκδόσεις τους στο πλαίσιο του δημόσιου λόγου της εποχής της πρώιμης νεωτερικότητας που στηριζόταν σε «σκληρά» δεδομένα. Αυτοτοποθετούνταν στη χορεία των τυπογράφων, των συγγραφέων ταξιδιωτικών εντυπώσεων και ενημερωτικών δελτίων· εντούτοις, οι «σοβαροί» θεατρικοί συγγραφείς, ποιητές και φιλόσοφοι εν γένει αμφισβητούσαν το κοινωνικό τους κύρος.

Η κληρονομιά του περιοδικού τύπου

Η κληρονομιά των *newsbooks* όσον αφορά τη δημοσιογραφική δεοντολογία αφορά τρία διακριτά πεδία: Πρώτον, πρόκειται για ένα σύνολο δημοσιογραφικών πρακτικών που έμελλε κατά τους επόμενους αιώνες να εξελιχθούν σε πρότυπες. Δεύτερον, κυοφορήθηκε μία δεοντολογική ορολογία στο πλαίσιο της δημοσιογραφικής πρακτικής, περιλαμβάνοντας έννοιες που προείκαζαν την αντικειμενικότητα και τις συναφείς ενημερωτικές αξίες και πρακτικές. Τρίτον, αναδείχθηκαν σε μείζονα «παίκτα» στην πρώιμη μορφή της δημόσιας σφαίρας και, εξ αυτού του γεγονότος, η δεοντολογική ρητορική προσέβλεπε σε μία πρακτική προσανατολισμένη σε μία έννοια *δημόσιας αποστολής* όσον αφορά την ενημέρωση του κοινού. Οι ανωτέρω μετασχηματισμοί έλαβαν συγκεκριμένη μορφή: Τα εβδομαδιαία *newsbooks* κόμισαν καινοτόμες ενημερωτικές πρακτικές, όπως οι ευμεγέθεις τίτλοι στην κορυφή της σελίδας, οι ιστορίες ανθρώπινου ενδιαφέροντος¹⁰⁰, το κύριο άρθρο (*editorial*), οι διαφημιστικές καταχωρίσεις κ.ά. Βαθμηδόν, επίσης, άρχισε να κυριαρχεί η διάκριση μεταξύ του *σχολίου* και της *είδησης* και να υιοθετούνται πρακτικές όσον αφορά την καταγραφή του ειδησεογραφικού υλικού οι οποίες απέδιδαν μεγαλύτερη έμφαση στα *γεγονότα*, την *ισόρροπη παρουσίαση* και την *ακριβή καταγραφή*. Οι εκδότες διασταύρωναν τις πηγές για τυχόν μεροληπτική στάση, προσπαθούσαν να εξισορροπήσουν τα ρεπορτάζ, να χρησιμοποιούν αξιόπιστους ανταποκριτές και μαρτυρίες «από πρώτο χέρι». Επίσης, κατέγραφαν την ημερομηνία του ρεπορτάζ, το χρόνο και τον τόπο όπου έλαβε χώρα κάθε γεγονός. Και στη σημερινή ψηφιακή εποχή οι εν λόγω πρακτικές αποτελούν τη λυδία λίθο μίας αντικειμενικής καταγραφής της ειδησεογραφίας.

¹⁰⁰ Για το ρόλο των ιστοριών ανθρώπινου ενδιαφέροντος στην οργανωτική δομή των ειδησεογραφικών οργανισμών, δες James Curran, Angus Douglas, and Garry Whannel, "The Political Economy of the Human-Interest Story," στο *Newspapers and Democracy*, (επιμ.) Anthony Smith (Cambridge, MA: MIT Press, 1980), σελ. 288-347

Το έρεισμα δύο παραδόσεων: Η φιλελεύθερη και ρεπουμπλικανική

Η εξέταση του περιεχομένου των *newsbooks* του δέκατου εβδόμου αιώνα αναδεικνύει ήδη σε αυτή την εποχή τής πρώιμης νεωτερικότητας μία εσωτερική διχοστασία όσον αφορά τις δημοσιογραφικές αξίες και πρακτικές η οποία τελεί εν ισχύ ακόμη και σήμερα. Ανάγεται στη διττή φύση της δημοσιότητας: *ανάμεσα σε μια «άχρωμη», αλλά αποστασιοποιημένη δημοσιογραφική πρακτική που βασίζεται στα γεγονότα (τη φιλελεύθερη) και σε μία εριστική, πολεμικού χαρακτήρα δημοσιογραφική έκφραση.* Πρόκειται για δύο διακριτές νοηματοδοτήσεις όσον αφορά το περιεχόμενο του δημόσιου λόγου και της δημοσιότητας οι οποίες κυοφορήθηκαν εντός του αστικού σχήματος σκέψης, ταυτόχρονα ως αντιτιθέμενες αλλά και εν τέλει ως συμπληρωματικές.

(α) Η μία πλευρά ερείδεται σε μία, μπορούμε να πούμε με ρωσιανούς όρους, «ισχνή» αντίληψη του πολιτικού και είναι συναφής με την εξισορρόπηση του συστήματος των ελευθεριών καθώς στον πυρήνα της τοποθετείται η αξία της ατομικής και συλλογικής αυτονομίας. Η νοηματοδότηση αυτού του είδους του δημοσιογραφικού λόγου (που θα εντάξουμε στην «*παράδοση της αντικειμενικότητας*») ταυτίζεται με την κατοχύρωση στο πλαίσιο του κλασικού φιλελεύθερου υποδείγματος κυριαρχίας του αιτήματος για την εγγύηση προστασίας μίας ιδιωτικής/ατομικής σφαίρας απαραβίαστης από τη βούληση των άλλων – και συνεπώς από τις τροπές της έκφρασης της γενικής βούλησης ως προτεραιότητα της φιλελεύθερης αρχής έναντι της δημοκρατικής (του ορθού/Right έναντι του αγαθού/Good). Η εγγύηση της αρχής της ελευθερίας θεμελιώνει την ατομική και συλλογική αυτονομία με διττό τρόπο. Από τη μία πλευρά, ερείδεται στο μιλιανό κανόνα όσον αφορά την κατοχύρωση ενός χώρου αυτονομίας του ατόμου στον οποίο ουδείς δικαιούται να παρέμβει, ούτε καν η οργανωμένη κοινωνία υπό τη ρήτρα ότι δεν παραβιάζεται η ελευθερία τρίτων. Η εν λόγω ερμηνεία της φιλελεύθερης αρχής διαμόρφωσε τις μετα-παραδοσιακές κοινωνίες θεμελιώνοντας τη διαφοροποίηση κράτους και κοινωνικής σφαίρας ενώ ταυτόχρονα τοποθέτησε την ιδιωτική αρχή ως κεντρική για τη λειτουργία του συστήματος των μέσων ενημέρωσης. Η κλασική φιλελεύθερη αρχή του *government by the law; not by the people* επάγεται ότι ο χειραφετημένος αστός χρειάζεται τα γεγονότα τα οποία του προσφέρει ο τύπος προκειμένου να οργανώσει μία κοινωνία όπου θα λάμβανε χώρα η συναινετικού χαρακτήρα ρύθμιση των κανόνων κοινωνικής συμβίωσης ενώ η αυθόρμητη τάξη της αγοράς θα καθορίζει την κοινωνική θέση ενός εκάστου και η γνώση τόσο των έσχατων συστατικών στοιχείων του κοινωνικού κόσμου (γεγονότα) όσο και των νόμων (των κανόνων που διέπουν την κοινωνική συνύπαρξη) είναι το απαραίτητο στοιχείο για την ολοκλήρωση της σχέσης μέρους - Όλου στο αστικό σχήμα σκέψης. Η κοινωνική αναπαραγωγή της γνώσης διά του τύπου οφείλει να ορθοτομήσει το χάος των γεγονότων –και δη της αγοράς– με στόχο τη βέλτιστη αποδοτικότητα του σχήματος της μορφής κοινωνικής συνεργασίας. Η *σταθμισιμότητα του κόσμου η οποία συνοδεύει τη διαδικασία της εξατομίκευσης διά του καταμερισμού της εργασίας καθιστά εφικτή την ατομική και συλλογική πρόοδο.* Κεντρική έννοια είναι αυτή της *εναρμόνισης των ετεροβαρών αντιτιθέμενων έλλογων κοινωνικών συμφερόντων* διά της ρευστοποίησης της βίας της κυριαρχίας στο πλαίσιο μίας ελεύθερης δημόσιας διαβούλευσης μεταξύ ίσων και ελευθερων φορέων αυτόνομων βουλήσεων βάσει κανόνων δικαίου (εισάγεται ως κεντρική η έννοια της *fairness* όσον αφορά το τροπισμό της μορφής κοινωνικής επικοινωνίας).

(β) Από την άλλη πλευρά, η πολιτική δημοσιότητα απορρέει από μία ευρεία αντίληψη του πολιτικού που στο επίκεντρό της έχει την ιδέα της *αυτοκυβέρνησης διά της συναίνεσης και μία συναφή νοηματοδότηση της έννοιας της κοινής γνώμης.* Ενώ στην προηγούμενη εκδοχή του ενημερωτικού προτύπου στο επίκεντρο βρίσκονταν οι αρχές που έπρεπε να διέπουν την κοινωνική

συνύπαρξη, εδώ το βάρος τίθεται στην *πηγή της εξουσίας*, τη δημοκρατική αρχή. Η δημοκρατική αρχή απαιτεί την ανεμπόδιστη έκφραση της γενικής βούλησης ως *rounoir constituant* και *rounoir constitué*. Η πολιτική χειραφέτηση των μαζών αποτελεί τον εμφανή και διακηρυγμένο στόχο του συνηγορικού τύπου ο οποίος αντιλήφθηκε τον εαυτό του ως *παράγοντα της κοινωνικής αλλαγής με καθήκον το διαφωτισμό τους ώστε να καταστούν ικανές προς αυτοκυβέρνηση*: θα το αποκαλέσουμε *συνηγορικό ενημερωτικό υπόδειγμα* καθώς απορρέει από τον στόχο ενός κοινωνικού μετασχηματισμού στο πλαίσιο μιας συγκεκριμένης αντίληψης του αγαθού (προτεραιότητα αυτού έναντι των κανόνων, του ορθού, και της κοινωνίας έναντι του ατόμου). Στο *συνηγορικό πρότυπο*, εν όψει της πολιτικής χειραφέτησης, δεν υφίσταται η προτεραιότητα της αρχής της ατομικής αυτονομίας με το περιεχόμενο του μιλιανού κανόνα και, συναφώς, δεν γίνεται λόγος διαδικασίες πειθούς, αλλά για διαδικασίες άσκησης επιρροής και προπαγάνδας εν όψει του «διαφωτισμού» ή της καθοδήγησης των μαζών. Στην περίπτωση του φιλελεύθερου υποδείγματος, ο Άλλος αντιμετωπίζεται ως ισότιμος εταίρος στη διαδικασία της κοινωνικής επικοινωνίας ενώ στην περίπτωση του συνηγορικού υποδείγματος αποτελεί απλώς ένα μέσον για την επίτευξη ενός σκοπού – πρόκειται για τη βάση της έννοιας της χειραγώγησης και της διαδικασίας της εργαλειοποίησης της μορφής και του περιεχομένου της κοινωνικής επικοινωνίας. Οι εν λόγω διαδικασίες αναιρούν τις ρυθμιστικές αρχές της συνειδησιακής αυτονομίας, του έλλογου επιχειρήματος και της ελεύθερης διαβούλευσης στη δημόσια σφαίρα καθώς αποκτούν ακραιφνώς κατεξουσιαστικό χαρακτήρα όπως υποδεικνύει αυτονοήτως και η έννοια της *προπαγάνδας*.

Αμφότερες οι ανωτέρω εννοιολογήσεις της ελευθερίας του λόγου και της συνείδησης έχουν λοκιανές καταβολές και ιστορικά όπως γνωρίζουμε ανέπτυξαν διαφορετικά είδη πολιτικής δημοσιότητας. Παρ' όλα αυτά, στο μεγαλύτερο μέρος του ο τύπος την περίοδο που εξετάζουμε συνιστούσε μία υβριδική μορφή των παραπάνω ιδεατών τύπων στην οποία αναμειγνύονταν, σε διαφορετικές ποσοστώσεις, η καταγραφή των γεγονότων και ο σχολιασμός τους. Μεταξύ του 1620 και του 1640 έχουμε τις παραδειγματικές περιπτώσεις δημοσιογράφων οι οποίοι κύριως κατέγραφαν γεγονότα και άλλους που στέφονταν στη συνηγορική μορφή του δημόσιου λόγου, εκφράζοντας το αίτημα για κοινωνικές μεταρρυθμίσεις, τη βελτίωση των δημοσίων ηθών και την καλλιέργεια του παιδευτικού ιδεώδους και της κοινωνικής προόδου.

Οι διαφορές μεταξύ των εκδοτών ήταν διαφορές βαθμού στην εστίαση στη μία μορφή ερμηνείας της αρχής της ελευθερίας είτε στην άλλη. Αμφότερες η αντικειμενική και η συνηγορική δημοσιογραφία έχουν τις ρίζες τους σε αυτή την περίοδο και συχνά συνυπήρχαν ανταγωνιστικά εντός του ίδιου του *newsbook*. Κατά τους επόμενους αιώνες αυτές οι πρακτικές θα λάβουν τη μορφή δύο διαφορετικών παραδόσεων που επιβιώνουν έως και σήμερα: μία απλή σύγκριση των ρεπορτάζ του πρακτορείου Bloomberg και του Guardian είναι ενδεικτική. Η συνηγορική δημοσιογραφία θα εξελιχθεί στη λόγια δημοσιογραφία και τον επαναστατικό τύπο του δεκάτου ογδόου αιώνα ενώ η αντικειμενική δημοσιογραφία θα λάβει τον ιδεώδη τρόπο άσκησης της από τους *Times* του Λονδίνου οι οποίοι εμβληματικά ενσάρκωσαν το εν λόγω πρότυπο δημοσιογραφικών αξιών.

Αυτές οι δύο διακριτές πρακτικές κληροδότησαν στη δημοσιογραφία ένα δεοντολογικό «λεξικό», ένα σύνολο δημόσιων δεσμεύσεων και καθηκόντων όσον αφορά την ενημερωτική διαδικασία στο οποίο οι κύριοι όροι ήταν οι εξής: *αλήθεια*, *αξιοπιστία*, *πολυμέρεια*, *ακρίβεια* και *υπεύθυνη ενημέρωση* του κοινού. Αναμφίλεκτα, το νόημα των εν λόγω όρων στο δέκατο έβδομο αιώνα δεν ανταποκρίνεται αναγκαστικά στη σύγχρονη νοηματοδότησή τους. Η «αλήθεια» για

τον εκδότη ενός *newsbook* θα μπορούσε να σημαίνει τη μία απόλυτη θρησκευτική αλήθεια ή την αλήθεια όπως την αντιμετώπισε η πολιτική παράταξη στην οποία ανήκε. Η αμεροληψία ή η ισομέρεια είναι μία στενά πολιτική έννοια – αφορά τη μη μεροληπτική στάση προς μία κομματική παράταξη ή ιδεολογία. Επιπροσθέτως, συχνά, η αναφορά του εκδότη στο «καθήκον» του να είναι αντικειμενικός δεν σήμαινε τίποτε παραπάνω από τη συνετή αποφυγή επικίνδυνων για την προσωπική του ασφάλεια σχολίων. Η ακριβής «καταγραφή» των γεγονότων δεν σήμαινε αναγκαστικά ότι ο εκδότης υιοθετούσε τη νεωτερική έννοια του γεγονότος – ήτοι ένα τεκμηριωμένο με συγκεκριμένη επιστημονική μεθοδολογία εύρημα. Θα μπορούσε να σημαίνει απλώς την επιστολή ενός ανταποκριτή ή μία κατά δήλωση κάποιου μαρτυρία «από πρώτο χέρι». Επιπροσθέτως, αυτό που γινόταν εν γένει αποδεκτό ως γεγονός εξαρτάτο από τις πολιτικές και θρησκευτικές τοποθετήσεις ενός εκάστου. Συναφώς, ακόμη και ένας κατά γενική ομολογία προσεκτικός και προσανατολισμένος στα γεγονότα εκδότης ήταν δυνατόν να δημοσιεύσει αναφορά για την... επικείμενη γέννηση του «Αντίχριστου».

Τα τρία θεμέλια συγκρότησης του κανονιστικού προτύπου

Προς το τέλος του αιώνα, οι ανωτέρω θέσεις, οι οποίες συγκρότησαν σταδιακά το υπόδειγμα της ελευθερίας του λόγου και της συνείδησης, έλαβαν φιλοσοφική περιωπή και θεμέλια. Ως γνωστόν, ο Locke (1632-1704) κατά την περίοδο εκείνη υποστήριζε την *πολιτική αυθεντία του δημοκρατικού κοινού* (με την έννοια του νεωτερικού Δήμου) και την αρχή του *κυβερνάν δια της συναίνεσης* η οποία διαμόρφωσε το πλαίσιο λειτουργίας της δημόσιας σφαίρας από κοινού με άλλους διανοητές οι οποίοι συνεισέφεραν στη διάδοση των ιδεών της ελευθερίας της συνείδησης και της απρόσκοπτης δημόσιας διαβούλευσης.

Εάν υιοθετήσουμε μία πραγματική στάση όσον αφορά τον προβληματισμό με αντικείμενο τις δεοντολογικές αρχές στο δημόσιο λόγο ευλόγως υποθέτουμε ότι η εν λόγω κανονιστική γλώσσα αποτελούσε ένα εργαλείο στη στρατηγική κοινωνικής ανάρρησης των ίδιων των ιδιωτών-εκδοτών, και τούτου δεδομένου ότι είναι δυνατόν να αποφανθούμε βασίμως ότι σε ολίγιστες περιπτώσεις υπήρξαν τα τεκμήρια μίας ατομικής εμπράγματης δέσμευσης σε μία σειρά από αρχές αυτού του τύπου. Επρόκειτο, λοιπόν, ταυτόχρονα για *την εξιδανικευμένη εικόνα μίας μάχης κοινωνικής επιρροής σε ένα μετασχηματιζόμενο κοινωνικό περιβάλλον*. Άλλωστε, απομακρυνόμενοι από ηθικολογικές θέσεις, αναγνωρίζουμε ότι κάθε σύνθετη ανθρώπινη δραστηριότητα πάντοτε περικλείει έναν βαθμό συνέπειας ως προς ένα σύνολο αξιακών επιλογών καθώς και υποκρισίας σε διαφορετικές κάθε φορά δοσολογίες· οπότε οι εν λόγω επαγγελίες κατά την αξιολόγησή τους δεν πρέπει να λαμβάνονται στην ονομαστική τους αξία αλλά ως προς την ώθηση που προσέφεραν στην υπόθεση της αυτονομίας της αξιακής σφαίρας και των πρακτικών στο πεδίο της ενημέρωσης.

Σύμφωνα με την επιχειρηματολογία που αναπτύσσουμε, ο Ward¹⁰¹ εντοπίζει βαθύτερους και πιο συστηματικούς λόγους για την ανάδυση της δημοσιογραφικής δεοντολογίας οι οποίοι σχετίζονται με τη φύση του τύπου ως θεσμού και το ρόλο τον οποίο διαδραματίζει στη νεωτερική κοινωνία. Επικεντρώνεται στο στενό συσχετισμό της επήρειας τριών κοινωνικών παραγόντων στους οποίους πλήθος καταγραφές της ιστορίας του τύπου εν γένει δεν έχουν επαρκώς φωτίσει: **(α)** τον περιοδικό χαρακτήρα των εντύπων· **(β)** τον αναπτυσσόμενο σκεπτικισμό του αναγνωστικού κοινού· και **(γ)** τη δημόσια χρήση μίας έλλογης επιχειρηματολογίας η οποία κινείτο σε

¹⁰¹ Ward, ό.π. σελ. 117 κ.ε.

πραγματιστικά πλαίσια.

Από κοινού τα παραπάνω χαρακτηριστικά καθορίζουν την ιδιαίτερης σημασίας σχέση μεταξύ των *newsbooks* με το κοινό τους και καθόρισαν καταλυτικά και διά παντός τη διαμόρφωση του θεσμού του τύπου. Πρώτον, η «περιοδικότητα» αναφέρεται στη μακροπρόθεσμη σχέση που διαμορφώνεται μεταξύ του εκδότη και του κοινού διαμέσου της εκδοτικής δραστηριότητας σε τακτά χρονικά διαστήματα· δεύτερον, ο σκεπτικισμός περιλαμβάνει τις προσπάθειες των εκδοτών να διατηρήσουν μία σταθερή στο χρόνο σχέση με το κοινό τους εν όψει του σκεπτικισμού και των ετερογενών προσδοκιών αυτού από τη λειτουργία του θεσμού. Τρίτον, η έλλογη επιχειρηματολόγηση αναφέρεται στην εκ μέρους των εκδοτών χρήση μίας ρητορικής εντός συγκεκριμένου πλαισίου προκειμένου να συγκροτήσουν ένα συνεκτικό (λιγότερο ή περισσότερο) σύνολο ιδεών, ήτοι ένα σύστημα πεποιθήσεων το οποίο θα περιλαμβάνει στη ρωσλιανή γλώσσα τις γενικές πεποιθήσεις, τις πρώτες αρχές και τις επιμέρους κρίσεις τις οποίες θα εκφράζει έκαστο *newsbook* (και στις οποίες περιλαμβάνεται η κοσμοθεωρητική του τοποθέτηση) εντός μίας ανταγωνιστικής ενημερωτικής αγοράς. Τα τρία ανωτέρω διαρθρωτικά χαρακτηριστικά της έντυπης ενημέρωσης αποτέλεσαν μία σταθερή εξωτερική επιρροή για τις εκδόσεις του δεκάτου έβδομου αιώνα – από τα *corantos*, τις εκδόσεις της επαναστατικής περιόδου έως τις *gazettes* της περιόδου της Παλινόρθωσης. Η επικέντρωση σε αυτούς τους παράγοντες αναδεικνύει τους λόγους για τους οποίους οι εκδότες επαγγέλθηκαν τους κανόνες οι οποίοι εμέλλετο έκτοτε να διέπουν την πάγια πρακτική και εν γένει το δημόσιο λόγο μέχρι σήμερα.

(α) **Περιοδικότητα.** Τα πάντα εκκινούν από τις εμπράγματα προϋποθέσεις που απαιτούνται για μια περιοδική έκδοση. Μία εβδομαδιαία ή ημερήσια εφημερίδα προκειμένου να εκδίδεται έπρεπε, κατ' αρχάς, να υπερβεί σημαντικούς συναφείς οικονομικούς, οργανωτικούς και τεχνολογικούς σκοπέλους. Την ίδια ώρα, όταν αυτό κατέστη δυνατό, κυοφορήθηκε η ανάγκη για τη «σύναψη» ενός πάντοτε επισφαλούς «συμβολαίου εμπιστοσύνης και αξιοπιστίας» με το κοινό της, ακολουθώντας το χρονισμό του αστικού σχήματος σκέψης. Καθημερινά ή σε εβδομαδιαία βάση τα *newsbooks* έπρεπε να προσελκύουν το απαραίτητο αναγνωστικό κοινό καθώς και να το διαβεβαιώνουν όσον αφορά την αξιοπιστία των ειδήσεών τους και το εύλογο των απόψεων που διατύπωναν. Όφειλαν, στο πλαίσιο μίας τακτής εκδοτικής δραστηριότητας, να προσφέρουν το είδος της πληροφόρησης το οποίο επιζητούσαν οι αναγνώστες, στο στυλ και τον τόνο τον οποίο αυτοί ανέμεναν. Ο ανταγωνιστικός μιμητισμός μεταξύ των εκδοτικών ομάδων λειτούργησε ως η βασιλική οδός για την εισαγωγή των καινοτομιών οι οποίες, με τη σειρά τους, ήταν αποτέλεσμα της διαλεκτικής σχέσης με το κοινό: το κοινό διαμορφωνόταν με βάση το προσφερόμενο προϊόν, το οποίο σε δεύτερη φάση διαμόρφωνε το προϊόν με τις εκδηλωνόμενες εμπράγματα επιλογές του. Το πλαίσιο των κανονιστικών αρχών δεν διαμορφώθηκε *ex nihilo*, καθώς ο εμπορικός ανταγωνισμός, από την άλλη, επέτεινε την άμεση πίεση να αναπτυχθεί ένας δημόσιος διάλογος μεταξύ των εκδοτών όσον αφορά τις υιοθετούμενες πρακτικές, καθώς άρχισαν να αντιλαμβάνονται την αξιοπιστία ως το πλέον κρίσιμης σημασίας «περιουσιακό στοιχείο» του έντυπου το οποίο θα ήταν καθοριστικό για τη μακροήμερευσή του και την όποια εν γένει επίδρασή του· οπότε άρχισαν να μέμφονται τους ανταγωνιστές τους ως στερούμενους δημοσιογραφικών προτύπων και να εντείνονται οι δημόσιες αντιπαραθέσεις περί τις δεοντολογικές πρακτικές.

Η περιοδικότητα των εκδόσεων δημιούργησε μία κρίσιμη διαρκή στο χρόνο σχέση μεταξύ του αναγνώστη, του τυπογράφου και του καταγραφέα της είδησης. Η ημερήσια εφημερίδα δεν ήταν μία άπαξ εκδιδόμενη *broadside* που ήταν αναρτημένη σε κάποιο σημείο της πόλης η οποία είχε έναν συγκεκριμένο επικοινωνιακό στόχο. Προσέφερε μία διαρκή ροή πληροφόρησης στο πλαίσιο μίας τακτής εκδοτικής δραστηριότητας· όφειλε να υπερασπιστεί τη διακριτή ταυτότητά της

έναντι των ανταγωνιστών, η οποία απέρρεε από τις δημοσιογραφικές αρχές τις οποίες υιοθετούσε και ταυτόχρονα έπρεπε να αποτελεί μία μη ζημιόγono (τουλάχιστον) επιχειρηματική δραστηριότητα. Παρ' όλο που αυτές οι οικονομικές και κοινωνικές προϋποθέσεις συνήθως αφελώς θεωρείται από τους «καθαρολόγους» ότι διαφθείρουν τις δημοσιογραφικές κανονιστικές αρχές, εντούτοις η περιοδικότητα και ο εμπορικός ανταγωνισμός άσκησαν πίεση στους εκδότες να υιοθετήσουν ένα πλαίσιο δεοντολογικών αρχών όσον αφορά την άσκηση του ενημερωτικού έργου και να στοχεύουν στην υλοποίηση των αντίστοιχων στόχων τους οποίους επαγγέλλονταν. Αυτές οι οργανωτικού και ιδεολογικού χαρακτήρα πιέσεις διαχρονικά συνδιαμόρφωσαν τις δημοσιογραφικές αξίες της ενημέρωσης. Ακόμη και στην περίοδο της λεγόμενης «οικονομίας της προσοχής», η σχέση με το κοινό σε βάθος χρόνου διαμορφώνεται από το πλαίσιο των προσδοκιών που έχει διαμορφώσει το μέσον στο κοινό το οποίο το ίδιο παγιάνει μέσω του ιδιαίτερου χαρακτήρα της εκάστοτε έκδοσης. Αυτές οι προσδοκίες, με την κανονιστική έννοια μιας δημόσιας παρουσίας, μορφοποιούν διαθρωτικά και το χαρακτήρα της εκάστοτε ενημερωτικής πρακτικής. Ακόμη, και εάν η προσέλευση του κοινού γίνει ερήμην των ενημερωτικών κανόνων ενδέχεται να έχει επιτευχθεί ο εμπορικός στόχος αλλά η αξιοπιστία είναι αυτή που κυρώνει την επιρροή του εκάστοτε εντύπου. Ενδεικτικό είναι ότι αυτά που μεταδίδουν τα ειδησεογραφικά πρακτορεία εξαιτίας της εν γένει μεγαλύτερης συνέπειας στην εφαρμογή των ενημερωτικών κανόνων αναπαράγονται από το σύνολο των υπόλοιπων μέσων.

(β) Ο σκεπτικισμός και το κοινό της νεωτερικότητας: Από το αληθές στο ορθό.

Πέραν του καίριου διαρθρωτικού στοιχείου της περιοδικότητας, ο διάχυτος σκεπτικισμός εκ μέρους του κοινού και η καλλιέργεια ενός διακριτού ρητορικού ύφους κατέστησαν προβλήματα ιδιαίτερης φύσης για τα εκδοτικά εγχειρήματα (και εξακολουθούν, βεβαίως, να αποτελούν ακόμη και στην ψηφιακή εποχή). Αποτελούσε επίμοχθο έργο η κατοχύρωση της αξιοπιστίας ενός εντύπου κατά το πρώτο ήμισυ του αιώνα, εξαιτίας του γενικότερου πνευματικού κλίματος το οποίο επικρατούσε. Ήταν κυρίαρχος ο σκεπτικισμός όσον αφορά την εγκυρότητα των «αχαλίνωτων» απόψεων οι οποίες διατυπώνονταν στη δημόσια σφαίρα (καθώς και όσον αφορά τα κίνητρα που υποκρύπτονταν πίσω από αυτές) σε μία κοινωνία η οποία έθετε υπό αμφισβήτηση την οντολογική ιεραρχία της παραδοσιακής μορφής κυριαρχίας του Παλαιού Καθεστώτος. Οι αναγνώστες βίωναν με οδυνηρό τρόπο ως απτή πραγματικότητα την αμφισβήτηση των πηγών γνώσης που προέρχονταν από την παράδοση, γεγονός που κυοφόρησε το χειραφετητικό περιεχόμενο των Νέων Χρόνων καθώς και την ίδια την έννοια της θρησκευτικής/συνειδησιακής ελευθερίας. Ο υποκειμενισμός και η αβεβαιότητα όσον αφορά τα γνωστικά ενεργήματα προέρχονταν από έναν πυρρώνειο σκεπτικισμό όσον αφορά τα κριτήρια του αληθούς, αλλά και τελούσαν υπό την επιρροή ενός οιονεί ριζοσπαστικού διαφωτισμού¹⁰². Η περιοδικού χαρακτήρα έκδοση διεύρυνε το πεδίο αυτού του φιλοσοφικού-πνευματικού σκεπτικισμού στον πολιτικό αλλά και τον καθημερινό βίο.

Η αναπαραγωγή της γνώσης και συνεπώς η μορφή αυτοκατανόησης της κοινωνίας μέσω του θεσμού του τύπου αποκάλυψε τη σύνδεση των ιδεών με συγκεκριμένους φορείς κοινωνικών συμφερόντων, όπου για την επίλυση των σφοδρών αξιακών συγκρούσεων έπαιξε να υφίσταται κάποιο υπέρτατο κριτήριο αληθείας. Ο ηθικός σχετικισμός και η ανάγκη να επικρατήσει κάποιο πνεύμα καταλλαγής

¹⁰² Για το σκεπτικισμό ο οποίος ήταν συνδεδεμένος με το έργο των Σοφιστών στην αρχαιοελληνική αρχαιότητα ενδεικτικά: A. Long, *Η ελληνιστική φιλοσοφία: Στωικοί, Επικούρειοι, Σκεπτικοί*. Μετάφραση Σ. Δημόπουλου - Μυρτώ Δραγώνα Μοναχού, εκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1990, σελ. 129-147.

όσον αφορά το ενδιάθετο αίτημα των θρησκευτικών δογμάτων για πλήρη κατίσχυση στην κοινωνική σφαίρα δεν προέκυψαν από κάποια τυχαία οικουμενική «ανακάλυψη» και συναίνεση επί των ενεργητημάτων της αρχής της ανοχής και του πλουραλισμού, αλλά από την ίδια την πραγματικότητα της σφοδρότητας της σύγκρουσης των αντιπάλων δογμάτων, τα οποία οδήγησαν τους κοινωνικούς διχασμούς στο μη περαιτέρω. Η αναγκαστική και πραγματιστική επιλογή της ανταγωνιστικής συμβίωσης των διαφορετικών «αληθειών» –μετά τη φονική σύγκρουση των εχθρικών μεταξύ τους θρησκευτικών δογμάτων που συντάραξε όχι μόνον τη Γηραιά Αλβιώνια αλλά ολόκληρη τη Γηραιά Ήπειρο– συγκρότησε το αίτημα για την εγγύηση της αρχής της ανοχής και άνοιξε την οδό προκειμένου να συγκροτηθούν οι «ελευθερίες των νεωτέρων» (κατά τον ορισμό του Constant) και να υλοποιηθεί σε έναν συγκεκριμένο γεωπολιτικό χώρο ο διαχωρισμός κράτους και κοινωνίας με τη διάκριση της πολιτικής, ηθικής και αισθητικής σφαίρας (Weber), ήτοι ο πυρήνας του πολιτισμικού Όλου της Δύσης¹⁰³. Ο μέσος πολίτης απέκτησε, διά της σταδιακής διεύρυνσης της κοινωνικής σημασίας του θεσμού του τύπου, συνείδηση της πραγματικότητας των αντιπαρετιθέμενων πολιτικών και θρησκευτικών ιδεών. Ήδη, οι αναγνώστες του δεκάτου εβδόμου αιώνα είχαν αντιληφθεί την επιρροή της οποίας κοσμοθεωρητικής στράτευσης κατά τη διαμόρφωση της κριτικής άποψης και της παρουσίας των γεγονότων και συνέδεαν τις ιδέες με υποκειμενικούς φορείς συγκεκριμένων κοινωνικών/ιδεολογικών συμφερόντων –στην πραγματικότητα, λοιπόν, ουδόλως αποτελεί καινοφάνεια η αποκάλυψη της «ιδεολογικότητας» της σκέψης όπως παρουσιάστηκε τον εικοστό αιώνα και αποτέλεσε το αντικείμενο της κοινωνιολογίας της γνώσης. Το 1644, ο Richards Collins εκδότης του *Kingdoms Weekly Intelligence* σημείωνε χαρακτηριστικά όσον αφορά την περιρρέουσα ατμόσφαιρα: «*There were never more pretenders to the truth than in this Age, nor ever fewer that obtained*»¹⁰⁴.

Ούτως ειπείν, η μακρά διαδικασία της εκκοσμίκευσης διαμόρφωσε μία «πρωτόλεια» δημόσια σφαίρα, η οποία εμπεριείχε τα στοιχεία του *σκεπτικισμού* και του *σχετικισμού*, όπως περιγράφεται από τον Mannheim, οπότε το κοσμικό-απολυταρχικό κράτος ανέλαβε το ρόλο του εγγυητή της καταλλαγής, της αρχής της «ελευθερίας όλων», δηλαδή, μετασχηματίζοντας ταυτόχρονα τη μορφή και το περιεχόμενο του συστήματος κυριαρχίας: «[...] Τη δημόσια ομολογούμενη πίστη προς μία αντικειμενική κοσμική τάξη υπέσκαπτε [ακόμη] η προσπάθεια των περισσοτέρων κρατών κατά την περίοδο της πεφωτισμένης δεσποτείας να καταβάλλουν την Εκκλησία με μέσα

¹⁰³ Το κλασικό επιχείρημα του J.S. Mill υπέρ της ανοχής αποτελεί τον «πυρήνα» του πολιτικού φιλελευθερισμού και συνδέει άμεσα το κοινό της δημόσιας με το νεωτερικό Δήμο: «[...] The only case in which the higher ground has been taken on principle and maintained with consistency, by any but an individual here and there, is that of religious belief: a case instructive in many ways, and not least so as forming a most striking instance of the fallibility of what is called the moral sense: for the **odium theologicum**, in a sincere bigot, is one of the most unequivocal cases of moral feeling. Those who first broke the yoke of what called itself the Universal Church, were in general as little willing to permit difference of religious opinion as that church itself. But when the heat of the conflict was over, without giving a complete victory to any party, and each church or sect was reduced to limit its hopes to retaining possession of the ground it already occupied; minorities, seeing that they had no chance of becoming majorities, were under the necessity of pleading to those whom they could not convert, for permission to differ. It is accordingly on this battle field, almost solely, that the rights of the individual against society have been asserted on broad grounds of principle, and the claim of society to exercise authority over dissentients openly controverted. The great writers to whom the world owes what religious liberty it possesses, have mostly asserted freedom of conscience as an indefeasible right, and denied absolutely that a human being is accountable to others for his religious belief. Yet so natural to mankind is intolerance in whatever they really care about, that religious freedom has hardly anywhere been practically realised, except where religious indifference, which dislikes to have its peace disturbed by theological quarrels, has added its weight to the scale. In the minds of almost all religious persons, even in the most tolerant countries, the duty of toleration is admitted with tacit reserves». J.S. Mill, *On Liberty*, ό.π. σελ. 93.

¹⁰⁴ Joseph Frank, *The Beginnings of the English Newspaper, 1620-1660*, Harvard University Press, (1961) 2014, σελ. 122) και Kevin Williams, *Read All About It!: A History of the British Newspaper*, Routledge 2009, δεξ Κεφάλαιο 1. Spreading the word: the pre-history of the British newspaper, σελ. 23 κ.ε.

τα οποία είχαν υιοθετηθεί από την ίδια, *επιδιώκοντας δηλαδή να αντικαταστήσουν την αντικειμενική ερμηνεία του κόσμου την εγγυημένη από την Εκκλησία με μία ερμηνεία εγγυημένη από το κράτος*. Τούτο προήγαγε το πνεύμα των Φώτων που ήταν συνάμα ένα από τα όπλα της ανερχόμενης αστικής τάξης για το μετασχηματισμό του συστήματος κυριαρχίας. Το σύγχρονο κράτος και η αστική τάξη κατέστησαν κυρίαρχες κοινωνικές μορφές στο βαθμό όπου το ορθολογιστικό, φουσιοκρατικό κοσμοείδωλο εκτόπιζε ολοένα και περισσότερο το θρησκευτικό, μολονότι βέβαια δεν ήταν δυνατόν να διεισδύσει σε ευρύτερα στρώματα ο πλούτος των γνώσεων ο αναγκαίος για την ορθολογική σκέψη. *Το ορθολογικό κοσμοείδωλο επικράτησε εξάλλου χωρίς να αποκτήσουν τα σχετιζόμενα με αυτό στρώματα κοινωνική θέση τέτοια που θα επέτρεπε την εξατομίκευση των τρόπων ζωής και σκέψης*¹⁰⁵. Υπό αυτή την έννοια, ο τύπος της ελίτ αργότερα προκειμένου να διαμορφωθεί η σύγχρονη έννοια του ουδετερόδοξου αστικού κράτους μέσα από τους θεμελιώδεις κανόνες υιοθέτησε την πρακτική της αφ' υψηλού καθοδήγησης των μαζών προκειμένου να διατηρηθεί με βάση το ευάριθμο ακροατήριο των ελευθέρως διαβουλευόμενων και ορθολογικώς συλλογιζόμενων αστών η καταστατική αρχή της κοινωνικής πολλαπλότητας και να τεθούν οι βάσεις της δημοκρατικής τάξης στο πλαίσιο του ολιγαρχικού φιλελευθερισμού· πραγματικότητα που διατηρήθηκε έως και περίπου το μέσον του δεκάτου ενάτου αιώνα. Δευτερευόντως, πρέπει να επισημανθεί ότι *η ανοχή και η κοινωνική πολλαπλότητα εξ αρχής διαφάνηκε ότι δεν είναι το φυσικό και αυτοφύες προϊόν της marketplace of ideas αλλά σκόπιμο αποτέλεσμα άνωθεν επιβολής εκ μέρους του υπό διαμόρφωση συστήματος κυριαρχίας. Το ιστορικό αυτό πόρισμα είναι ιδιαίτερα διδακτικό όταν επιχειρούμε να ερμηνεύσουμε τη σοβούσα σημερινή κρίση στη δημόσια σφαίρα*.

Συναφώς, θεωρίες που απηχούν την αποθετική ερμηνεία της αρχής της ελευθερίας όπως αυτή της *αυθόρμητης τάξης της αγοράς* του Hayek, χωρίς να αναγνωρίζουν κανονιστικά περιεχόμενα σε αυτήν παραγνωρίζουν την απτή ιστορική πραγματικότητα ότι η αυτονόμηση του κράτους από την κοινωνία δεν υλοποιήθηκε από την πλευρά του κοινωνικού είναι (*για το οποίο ενδεχομένως το αίτημα να μην υφίστατο καν ως τέτοιο*) αλλά με όχημα τη νεωτερική μορφή του κράτους και ήταν μέρος της στρατηγικής της καταλλαγής προκειμένου να διαμορφωθούν οι προϋποθέσεις μίας καινής μορφής πολιτικής κυριαρχίας, της αστικής. Συναφώς, το ίδιο το κράτος (η νεωτερική μορφή πολιτικής κυριαρχίας) διάμεσου της κοσμοθεωρητικής ουδετερότητάς του εγγυήθηκε και επέβαλλε εν τέλει την αυτονόμηση του κοινωνικού. Στο πεδίο του κοινωνικού, άλλωστε, θα καταστεί κυρίαρχη επί μακρόν η ετερονομία καθώς αυτή καταγγέλλεται ως χαρακτηριστικό της μαζικοδημοκρατικής κοινωνίας που διαμορφώνεται στο λυκόφως του δεκάτου ενάτου αιώνα. Την κοσμοθεωρητική και συνειδησιακή ετερονομία στο πλαίσιο αυτής και τη διαρκή πάλη με τα μυθολογικά και αντινεωτερικά περιεχόμενα που οδήγησαν στους ολοκληρωτισμούς του εικοστού αιώνα ανέδειξε πρώιμα ο Friedrich Nietzsche (1844-1900). Καταγράφει χαρακτηριστικά στο έργο του *Αντίχριστος τη διάσταση της συνειδησιακής αυτονομίας που απαιτεί μια άλλης μορφής διαδικασία εξατομίκευσης*: «Η ανάγκη για πίστη, για κάποιο είδος ανεπιφύλακτου “Ναι” ή “Όχι”, είναι μία ανάγκη που γεννιέται από την αδυναμία. Ο άνθρωπος της πίστης, ο “πιστός” κάθε είδους, είναι αναγκαστικά ένας εξαρτώμενος άνθρωπος, ένας άνθρωπος που δεν μπορεί να βάλει τον εαυτό ως σκοπό, ένας άνθρωπος που δεν μπορεί καθόλου να βάλει κάποιον σκοπό από μόνος του. Ο “πιστός” δεν ανήκει στον εαυτό του, μπορεί μόνο

¹⁰⁵ Carl Mannheim, *Ιδεολογία και Οντοπία*, μετάφραση: Γιώργος Ανδρουλιδάκης, Εκδόσεις Γνώση, 1997, σελ. 50 (η υπογράμμιση δική μου). Η αντίφαση μεταξύ του αστικού σχήματος σκέψης και των πραγματικών συνθηκών που επικρατούν στο κοινό της δημοκρατικής τάξης λόγω της ελλιπούς διαδικασίας εξατομίκευσης των «μαζών» είναι εγγεγραμμένη, όπως βλέπουμε εξ αρχής στο καθεστώς της νεωτερικής δημόσιας σφαίρας.

να είναι ένα μέσο, πρέπει να χρησιμοποιείται, έχει ανάγκη να υπάρχει κάποιος που να τον χρησιμοποιεί. Το ένστικτό του αποδίδει τη μεγαλύτερη τιμή σε μία ηθική αποκήρυξη του εαυτού του· όλα τον πείθουν να ακολουθήσει αυτή την πορεία: Η σύνεσής του, η πείρα του, η κενοδοξία του. Κάθε είδος πίστης είναι μία έκφραση αυτοαποκήρυξης, αυτοαποξένωσης [...]. Ο πιστός δεν είναι ελεύθερος να έχει επίγνωση των ερωτημάτων του “αληθούς” και του “αναληθούς”· η ακεραιότητα θα ήταν στην περίπτωση αυτή καταστροφή του. Η παθολογική εξάρτηση της οπτικής τους μετατρέπει τους πιστούς σε φανατικούς [...]»¹⁰⁶. Αντιλαμβανόμαστε, συνεπώς, ότι η συνειδησιακή αυτονομία την οποία προϋποθέτει η φιλελεύθερη αρχή δεν ήταν σε καμία περίπτωση το δεδομένο και αυθόρμητο αποτέλεσμα κάποιων ιστορικών διαδικασιών (πολλά δε μάλλον διαδικασιών οι οποίες σχετίζονται με τη συμμετοχή στην αγορά και τον συναφή καταμερισμό της εργασίας όπως αυτός ιστορικά διαμορφώθηκε), αλλά αποτέλεσμα της προτεραιότητας του δικαιώματος ως περιεχομένου του Πολιτικού και θεμελιώνεται στην καντιανή προσταγή: *sapere aude!*

Η πραγματικότητα της κοινωνικής πολλαπλότητας έλαβε χώρα μέσα από την απελευθέρωση της δημοσιότητας και το γκρέμισμα των «αυθεντιών»: ήτοι την εγγύηση των αρχών της συνειδησιακής ελευθερίας και της ελευθερίας της έκφρασης (παθητική και ενεργητική μορφή). Η προοπτική ενός απόλυτου σχετικισμού ο οποίος θα καθιστούσε αδύνατη τη συνύπαρξη των αντιπάλων δογμάτων (όπου η μόνη λογική έκβαση θα ήταν η απόλυτη κατίσχυση ενός εξ αυτών) έπρεπε να υπερβληθεί στο πλαίσιο ακριβώς της διατήρησης των αρχών της ελευθερίας. Η σύνδεση βουλευτικών και γνωστικών ενεργημάτων, η οποία απορρέει από τη σχετικιστική ρευστοποίηση του αληθούς στο πλαίσιο ενός ριζικού σχετικισμού και σκεπτικισμού, αντιδιαστέλλεται ευθέως με την προοπτική διαμόρφωσης διαδικασιών πειθούς και εναρμόνισης/αυτοπεριορισμού των αντίθετων συμφερόντων, καθώς οι υποκειμενικοί φορείς των τελευταίων χαρακτηρίζονται από αγεφύρωτες, υπαρξιακής υφής (δηλαδή, σε ανορθολογική βάση θεμελιωμένες) αντιθέσεις και αίρεται το εναρμονιστικό καθήκον του αστικού σχήματος σκέψης το οποίο σκοπεί στη δημόσια και συναινετική κύρωση της γενικής βούλησης.

Η αποκλειστική προοπτική της γνώσης η οποία απορρέει από τα βουλευτικά ενεργήματα (το είδος της *βουλόμενης γνώσης* και της *γνωρίζουσας βούλησης* που θάλπει στη συνηγορικής μορφής ενημέρωση/δημοσιότητα όταν αυτή εκφυλίζεται σε προπαγάνδα) είναι ο ατελείωτος χομπσιανός «πόλεμος όλων εναντίον όλων» καθώς αυτοματικά με την αυτοανακήρυξη μίας βούλησης ως μόνης «αληθούς» και «αυθεντικής» ενεργοποιούνται κοινωνικές συνθήκες ανυπέβλητης πολιτικής/κοσμοθεωρητικής εχθρότητας. Στο αστικό σχήμα σκέψης, με βάση την προτεραιότητα του δικαιώματος, του ορθού, η ίδια η φιλελεύθερη αρχή απαιτεί τον αυτοπεριορισμό (ήτοι να μην εκφέρουμε δημόσια «όλη» την αλήθεια και να μην απαιτείται η πλήρης κατίσχυση αυτής) μέσα από την υιοθέτηση ενός κανονιστικού πλαισίου κατά την άσκησή της εν όψει της δυνατότητας αναπαραγωγής της καθώς είναι διαρκώς ενύπαρκτες σε αυτήν δυνάμεις οι οποίες δυναμικά δύναται να οδηγήσουν στην αυτοκατάλυσή της. Εξ αυτού, όπως θα δούμε στη σχετική ενότητα, η *αντικειμενική στάση ως ρυθμιστική αρχή των ενημερωτικών αξιών και πρακτικών στο πλαίσιο του φιλελεύθερου υποδείγματος προσανατολίζεται όσον αφορά στη αντίληψή της για το δημόσιο λόγο στο «τι» λέγεται και όχι στο «ποιος» το λέει* καθώς επιρρώνει την προ-

¹⁰⁶ Φρ. Νίτσε (1888). *Ο Αντίχριστος. Ανάθεμα κατά τον Χριστιανισμό*. Μετάφραση: Ζήσης Σαρίκας, Θεσσαλονίκη: Πανοπτικόν, 1986, στοχασμός §57 (περισσότερο δόκιμη αγγλική μετάφραση: Friedrich Nietzsche, (1990), *The Anti-Christ*, εισαγωγή: Michael Tanner, μετάφραση: R.J. Hollingdale. London: Penguin Books).

τεραιότητα του ορθού έναντι της επίκλησης εκ μέρους των συμφερόντων του όποιου αγαθού. Εν γένει *δεν δύναται να διατηρηθεί μία ελευθερία που δεν τίκει ευθύνες*.

Η θέση περί της διαρθρωτικής (και δη σε απόλυτο βαθμό) σύνδεσης μεταξύ γνωστικών και βουλευτικών ενεργημάτων αναιρεί τόσο την αυτονομία της δημόσιας σφαίρας όσο και της ατομικής συνείδησης και, συναφώς, το ίδιο το περιεχόμενο της αρχής της ελευθερίας. Συνιστά το καίριο σημείο άρνησης του κανονιστικού περιεχομένου του αστικού σχήματος σκέψης και της δημοσιότητας, καθώς *ex ante* αναιρεί το ίδιο το πραγματολογικό *status* των γεγονότων. Στο πλαίσιο της μετανεωτερικής θέσης, ο Κονδύλης το διατυπώνει καίρια μεθερμηνεύοντας σε αντι-φιλελεύθερη κατεύθυνση το διευρυνόμενο σκεπτικισμό τον οποίο ενεργοποίησε η συνειδησιακή ελευθερία όσον αφορά τα γνωστικά ενεργήματα και το καθεστώς των γεγονότων: «Η γνώση και ο Λόγος περιέχουν όχι μονάχα το αντικείμενο, αλλά και προπαντός το υποκείμενο της γνώσης, όχι όμως με την έννοια της καντιανής γνωσιοθεωρίας ως φορέα μορφών εποπτείας και κατηγοριών, αλλά με έννοια πολύ ριζοσπαστικότερη: το υποκείμενο συμμετέχει στη γνώση με όλη την υπαρξιακή αλήθεια και ως πηγή μίας ακατάβλητης βούλησης. Γνώση είναι, λοιπόν, μία συνύφανση αντικειμένου και υποκειμένου, επιτελούμενη χάρη στην υποταγή του πρώτου στο δεύτερο, και μάλιστα με τη μορφή της ερμηνείας του πρώτου στο φως της θεμελιώδους στάσης του δεύτερου» (σελ. 401). Στο πλαίσιο αυτό, η γνώση –ήτοι οι μορφές εποπτείας των αντικειμένων του κοινωνικού κόσμου– συνιστά μία άνευ ετέρου ηθική απόφαση στο πλαίσιο της θεμελιώδους στάσης και ομού διαθέτει μία ολοκληρωτική υπαρξιακή διάσταση, καθώς ο άνθρωπος μετέχει καθολικά σε αυτήν. Συναφώς, η αρχή της ελευθερίας, αποδεσμευόμενη από τις πρόνοιες για την ελευθερία των άλλων, μέσα από μία τρόπον τινά αυτονομία αυτού ο οποίος μετέχει στη δημόσια σφαίρα αυτοαναιρείται, ανατρέποντας τα ίδια τα χειραφετητικά περιεχόμενα της νεωτερικής συνθήκης.

Καταγράφει ο ίδιος συναφώς το πλαίσιο του ριζοσπαστικού διαφωτισμού και τις συνέπειές του στο επίπεδο των αξιών¹⁰⁷: «Ο παραγκωνισμός του νοητικού-λογικού από το ιστορικό-ψυχολογικό στοιχείο αναγκαστικά άνοιξε το δρόμο σε μία προοπτική ανακάλυψης της αλήθειας, η οποία γεννούσε σε πολλούς ανησυχίες εξαιτίας των ηθικοφιλοσοφικών συνεπειών της. Γιατί, όποιος έθετε σε αμφισβήτηση την ανιστορική αμεταβλησία της νόησης, δεν χρειαζόταν πολύ να κάνει τα ίδια και σε σχέση με την αιώνια ισχύ των ηθικών επιταγών του Λόγου. Αν η κοσμοεικόνα μας είναι συνάρτηση των ψυχικών μας δυνάμεων και της υπαρξιακής μας κατάστασης, τότε το ίδιο μπορεί να συμβαίνει και με την ηθική» (σελ. 382). Η σχετικιστική αυτή θεμελίωση της διαδικασιών αναπαραγωγής της κοινωνικής γνώσης σε βουλευτικά ενεργήματα με βάση μία αξιολογικά ελεύθερη θεωρία της απόφασης οδηγεί στο γνωστό καθεστώς της επίρρωσης των εκάστοτε υπάρχοντων συσχετισμών ισχύος στο πεδίο της συμβολικής ανταλλαγής και στην αδυναμία συναίνεσης επί των κανόνων του κοινού βίου: *πρόκειται για την αναπόδραστη επικράτηση των επιχειρημάτων της ισχύος έναντι της ισχύος των επιχειρημάτων μέσα από διαδικασία πειθούς*. Η αποδοχή των υπαρξιακών ριζωμάτων της γνώσης οδηγεί στην κυριαρχία της *Gemeinschaft* ως τροπισμού του κοινωνικού είναι μέσα από την εργαλειοποίηση της δημόσιας σφαίρας· επιπροσθέτως αντιστρατεύεται, από κοινού με την ηθική της πειθούς, κατεξοχήν το πραγματολογικό καθεστώς των γεγονότων και κάθε δεοντολογική αξία και πρα-

¹⁰⁷ Παναγιώτης Κονδύλης, *Ευρωπαϊκός Διαφωτισμός* ό.π. Α' τόμος Κεφάλαιο 5. Το αντινοσηριακό κύριο ρεύμα του διαφωτισμού και η έννοια του ορθολογισμού, σελ. 353 κ.ε. και ιδιαίτερα Ενότητα 3. Ο ορθολογισμός σε αντινοσηριακή προοπτική σελ. 366 κ.ε. α) Η υπαρξιακή έννοια της γνώσης, β) η συνύφανση σκέψης και βούλησης ή Λόγου και αισθήματος και ο καθορισμός της έννοιας του Λόγου με βάση συγκεκριμένες κοσμοθεωρητικές θέσεις.

κτική (όπως η ισομέρεια, η χρήση των τεκμηρίων κ.ά.) και κυρίως δεν γίνεται αποδεκτός ο Άλλος ως ισότιμος εταίρος στο παίγνιο της κοινωνικής επικοινωνίας αλλά καθίσταται πάντοτε αντιληπτός ως ένα μέσον προς κάποιον υπερκοινωνικό σκοπό (εργαλειοποίηση). Διαμορφώνεται, κατ' αυτό τον τρόπο, μία «μήτρα» αναπαραγωγής ανορθολογικών (και ριζικά αντιχειραφειπτικών) περιεχομένων στη δημόσια σφαίρα. Υπό αυτή την έννοια, προτείνεται ένα ερμηνευτικό πλαίσιο όσον αφορά τα σημερινά φαινόμενα της παραπληροφόρησης (*fake news*) που θεμελιώνεται στην αποδιάρθρωση των κανόνων της δημοσιότητας που έθεσε το αστικό σχήμα σκέψης ως κανονιστική «μήτρα» των περιεχομένων του δημόσιου λόγου. Ιστορικά άλλωστε, ως γνωστόν, αποτελούν πρακτικές ενδημικές στο συνηγορικό τύπο οι οποίες απηχούν τη βεμπεριανή ηθική της πεποίθησης¹⁰⁸.

Το γενικότερο αυτό κλίμα διαμόρφωσε και το καθεστώς του δεοντολογικού προβληματισμού για το δημόσιο λόγο και την ενημέρωση. Το κοινό αντιλαμβανόταν εξ αρχής τις εν λόγω διαφορές στις γνώμες οι οποίες διατυπώνονταν, λοιπόν, κατά έναν διαφορετικό τρόπο. Καθώς κατέρρεαν οι πηγές βεβαιότητας των συστημάτων πεποιθήσεων τα οποία ήταν συνδεδεμένα με τον παραδοσιακό κόσμο, οι εφημερίδες αποκρυστάλλωναν τη δυναμική αντιπαράθεση των ιδεών, γεγονός που ισοδυναμούσε με μία σοβούσα πνευματική και ηθική κρίση ταυτόχρονα στο επίπεδο του σπουδαστηρίου αλλά κυρίως στην καθημερινότητα του κοινωνικού βίου. Αυτό έλαβε τη μορφή μίας απελευθέρωσης από το καθεστώς της μοναδικής «αλήθειας», αλλά και αναπαραγωγής επικίνδυνων μεριστικών «αληθειών» με τη μορφή δογμάτων τα οποία συντάραζαν συθέμελα τον κοινωνικό βίο. Η αντιπαράθεση δεν είχε βεβαίως το χαρακτήρα μίας νηφάλιας ανταλλαγής επιχειρημάτων, αλλά απέκτησε το χαρακτήρα της καταγγελίας του αντιπάλου ως φορέα μίας επικίνδυνης «πλάνης» που στόχο είχε την ιδεολογική του απογύμνωση διά της ανάδειξης της δικής του «ψευδούς συνείδησης» και εν τέλει τον εκμηδενισμό του μέσα από τη διαμόρφωση δομών εχθρότητας: ήτοι οι πλάνες που πίστευε και διέδιδε δεν ήταν τόσο υπόθεση μίας αθώας παραδρομής ή μίας έλλειψης δεδομένων και γνωστικών ιδιοτήτων, αλλά καταγγέλλονταν ως παραγόμενες ενδογενώς από τις προσωπικές μεροληψίες οφειλόμενες στα συμφέροντα και την κοινωνική θέση του εκάστοτε επικοινωνητή. Στο πλαίσιο της πολεμικής που αναπτυσσόταν, οι εκδότες των *newsbooks* συχνά επιτιμούσαν τις αντίπαλες εκδόσεις, υποδεικνύοντας ότι τα άρθρα γνώμης υπαγορεύονταν από τις προκαταλήψεις του συγγραφέα και όχι με βάση την προσήλωσή του στο αληθές. Η απόπειρα των μεροληπτικών (στην πράξη) εκδοτών να επικαλεσθούν την εκ μέρους τους αμερόληπτη στάση, απλώς ενδυνάμωνε την τάση να αναδεικνύονται οι αιτίες και τα κίνητρα των σχετικών επαγγελιών και να καθίστανται ευδιάκριτες για το κοινό το οποίο λάμβανε μέρος στις αντιπαράθεσεις.

Με αυτό τον τρόπο, η δημοσιογραφία (από κοινού με την πολιτική πρακτική) διέδωσε την ιδέα της υποκειμενισμού και της επιρροής του κοινωνικού είναι στις γνωστικές αξιώσεις, αναδεικνύοντας διά της αντιπαράθεσης τις δομές των πεποιθήσεων που εκφράζονταν στο δημόσιο λόγο και ομού διαμόρφωναν το κλίμα της εποχής. Η δημοσιογραφική «πένα» επιτέθηκε στις οπτικές των αντιπάλων ως μεροληπτικές, παραπλανητικές και απηχούσες το ίδιο συμφέρον, ενώ οι απόψεις που η ίδια εξέφραζε ήταν (υποτίθεται) αντικειμενικές, ουδέτερες και σκοπούσες να απαλλάξουν το χύδην όχλο από τις πλάνες του – εντέλει, καταλογίζοντας την «ιδεολογική» σκέψη στον αντίπαλο, απλώς το μόνο που κατόρθωνε ήταν να αναδεικνύει εν γένει την ιδεο-

¹⁰⁸ Για τη σχέση γνωστικών και βουλπτικών ενεργημάτων και το επιστημολογικό καθεστώς των γεγονότων στο κύριο ρεύμα του Διαφωτισμού δεξ: Ernst Cassirer, *La Philosophie des Lumieres*, πρόλογος - μετάφραση: Pierre Quillot, Fayard, 1966.

λογικότητα της σκέψης και τον προοπτικισμό ως οιονεί χαρακτηριστικά της πρώιμης δημόσιας σφαίρας¹⁰⁹.

Η εν λόγω συνειδητοποίηση της σύνδεσης των ιδεών με το κοινωνικό είναι οδήγησε, κατά τη γνώμη μου, στην καίρια μεταστροφή του υποδείγματος της ελευθερίας του λόγου από την αναζήτηση του «αληθούς», όπως την περιέγραφε ο Milton κατά τη διεκδίκηση της αυτονομίας του θεσμού στα *Aeropagitica*, στην εγγύηση του ορθού, του δικαιώματος, προκειμένου να μην προσλάβει ο σχετικισμός/σκεπτικισμός ικανή κοινωνική επιρροή, ώστε να καταλύσει τις ίδιες τις προϋποθέσεις του. Υπό αυτή την έννοια, το απολυταρχικό κράτος εγγυήθηκε το σύστημα των ελευθεριών της δημοσιότητας ως μέρος του επιγενόμενου τότε φιλελεύθερου συστήματος κυριαρχίας.

Από την πλευρά της, η τέχνη της δημοσιογραφίας –παράγωγο και ταυτόχρονα παράγων του σκεπτικισμού των Νέων Χρόνων– θεματοποίησε και υιοθέτησε έτσι τις δεοντολογικές αρχές της προκειμένου να αυτοπροστατευτεί από τις σκεπτικιστικές φωνές και να θωρακισθεί θεσμικά η αυτονομία του θεσμικού χώρου όπου θα διεξάγεται ο δημόσιος διάλογος, της δημόσιας σφαίρας, από τις δυνάμεις πολιτικές και οικονομικές που οδηγούσαν εξ απαλών ονύχων στην εργαλειοποίησή της. Ο σκεπτικισμός των αναγνωστών επιτάχθηκε, καθώς ο τύπος προσέφερε το ζωτικό πεδίο για την αντιπαράθεση ιδεών και συμφερόντων και έρχονταν σε επαφή με τις αντιτιθέμενες γνώμες των αξιωματούχων του κράτους, του κλήρου και των επιστημόνων, αλλά και διαφόρων δημεγεργτών της εποχής με συνέπεια να αντιλαμβάνονται από πρώτο χέρι την υποκειμενικότητα, την αναξιοπιστία και τη μεροληψία των ίδιων των *newsbooks*.

Ο ακατέργαστος και περιορισμένος χαρακτήρας των περιοδικών ενημερωτικών εκδόσεων που κυοφορήθηκε κατά την αντιπαράθεση επί των γεγονότων ενέπνεε μικρή εμπιστοσύνη στη δυνατότητα των εκδοτών να υιοθετήσουν και να εφαρμόσουν τις αρχές της αντικειμενικότητας τις οποίες οι ίδιοι επαγγέλλονταν. Οι αναγνώστες των βρετανικών *newsbooks* δεν αποτελούσαν ένα παθητικό κοινό το οποίο θα ήταν αντικείμενο άνευ ετέρου επιρροής: διέκριναν με ευκολία τα άμεσα ή συγκεκαλυμμένα πολιτικά μηνύματα. Είχαν τη δυνατότητα να ξεχωρίσουν εύκολα ένα φιλοβασιλικό ή φιλοκοινοβουλευτικό *newsbook*, καθώς και να διαπιστώνουν τυχόν μεροληπτική στάση σε αντικειμενικές –υποτίθεται κατά τις επαγγελίες– καταγραφές των γεγονότων. Επιπροσθέτως, τεκμαίρεται από τις πηγές ότι είχαν επίγνωση των τραβηγμένων από τα μαλλιά ή των «κατασκευασμένων» ιστοριών, του εξαρτημένου χαρακτήρα των «αξιόπιστων» ανταποκριτών, των εμπορικών και πολιτικών πιέσεων και της χρήσης της σπερμολογίας και της εντυπωσιοθηρίας προκειμένου να επιτευχθεί η προσδοκώμενη αύξηση των πωλήσεων.

Επιπροσθέτως, μία πίεση νέου είδους ασκήθηκε στον τύπο, καθώς ο σκεπτικισμός για τις περιοδικές εκδόσεις επιτάχθηκε από μία χορεία κριτικής προς τον νεοπαγή θεσμό του τύπου, ως μέρος της ανακλαστικού χαρακτήρα της νεωτερικότητας, εκκινούμενη από το περιβάλλον της αυλής, τις σημαντικότερες πολιτικές παρατάξεις, τις προσωπικότητες των γραμμάτων και τους συνήθεις αγανακτισμένους πολίτες: *πρόκειται για ένα μετα-επίπεδο στο πλαίσιο της κοινωνικής επικοινωνίας όπου ο κριτής-τύπος καθίσταται και αυτός αντικείμενο κριτικής*. Στο πλαίσιο αυτό σε

¹⁰⁹ Δες Mannheim, *Ιδεολογία και Οντοπία*, ό.π. συγκεκριμένα τις ενότητες: Το πρόβλημα της «ψευδούς συνείδησης», σελ. 93 κ.ε. και Η γένεση μιας διαλεκτικά νέας κατάστασης με την επέκταση της έννοιας της ιδεολογίας σελ. 99 κ.ε. Επίσης το κεφάλαιο IV Η ουτοπικής συνείδηση σελ. 231 κ.ε. Χαρακτηριστική της σύγχυσης της κοινωνικής θεωρίας όσον αφορά την καταγωγική αμφιρρέπεια του συστήματος επικοινωνίας είναι το γεγονός ότι π.χ. ο Habermas στην εμβληματική *Δημοσιότητα*, στο πρώτο μέρος όπου περιγράφει το κανονιστικό περιεχόμενο της δημόσιας σφαίρας δεν εντοπίζει τις δυνάμεις που υφίστανται για την αναίρεσή του εξ απαλών ονύχων και εξ αυτού αντιλαμβάνεται τη χειραγώγηση της δημοσιότητας αποκλειστικά στο πεδίο της μαζικής κοινωνίας (εμπορευματοποίηση κ.ο.κ). Κατά τη γνώμη μου αυτή η αμφιρρέπεια που κυοφόρησε που είναι ενύπαρκτη στην ίδια την έννοια της ελευθερίας χαρακτηρίζει μακροϊστορικά την έννοια της δημοσιότητας.

αδρές γραμμές αρχικώς έγινε ευρέως αποδεικτό ότι η λειτουργία του ως θεσμού επάγεται ορισμένες ευθύνες για τους φορείς του και άρχισε συγκροτείται εν σπέρματι μία θεωρία της *δημόσιας ευθύνης*. Από τα παραπάνω είναι εύληπτοι οι λόγοι για τους οποίους ο διαρκής διάλογος για τη δημοσιογραφική δεοντολογία έως σήμερα διαθέτει τα ίδια αδρά χαρακτηριστικά και εκκινεί στην πραγματικότητα από το 1700¹¹⁰.

Στην τότε συγκυρία, ο σκεπτικισμός σε καιρούς πολιτικής έντασης μετέτρεψε τη δημόσια σκηνή της Βρετανίας σε μία ζωνρή δημόσια σφαίρα. Οι δημοσιογράφοι εμφανίστηκαν να εμπλέκονται σε ρητορικές διαμάχες με τους αναγνώστες, τους πολιτικούς αντιπάλους, και τους κυβερνητικούς αξιωματούχους. Οι γνώμες των εκδοτών αποτέλεσαν μέρος της «κακοφωνίας» της επαναστατικής περιόδου. Η Γηραιά Αλβιώνα φλεγόταν από τις ριζοσπαστικές φωνές οι οποίες κατέλαβαν τη δημόσια σκηνή τις οποίες υποστήριζαν, όχι μόνον ο εμπορικός τύπος, αλλά και προφήτες, πολιτικά κινήματα όπως οι Ισοπεδωτές και άλλοι σημαντικοί πολιτικοί «παίκτες». Οι εκδότες εξέδιδαν τις απόψεις τους σε αυτό πλαίσιο των σφόδρα αντιπαρατιθέμενων ιδεών καθώς οι δομές του τότε κόσμου φαίνονταν να ανατρέπονται για να χρησιμοποιήσουμε τη διάσημη έκφραση του Hill («the world turned upside down») που χαρακτήρισε την ιστόρηση της συγκεκριμένης εποχής¹¹¹.

¹¹⁰ Από την αρχή της ιστορίας του τύπου έχουν καταγγελθεί αργυρώνητοι δημοσιογράφοι οι οποίοι δέχονται να λάβουν κρυφώς χρήματα προκειμένου να δημοσιεύσουν ψευδείς ειδήσεις. Ήδη από το δέκατο έβδομο αιώνα κατηγορούνται οι «δημοσιολόγοι» ότι ψεύδονται και χειραγωγούν είτε γιατί θέλουν να πωλήσουν περισσότερα φύλλα είτε μερικές φορές από νωθρότητα (καθώς ισχύει ακόμη και σήμερα ότι είναι πιο εύκολο κάποιος να διηγηθεί φανταστικά γεγονότα από τα γεγονότα που πρέπει να επαληθεύσει) αλλά κυρίως επειδή εν γένει διατίθενται προς εξαγορά παντοειδώς. Ο Ben Johnson (1572-1637), μείζων θεατρικός συγγραφέας της ελισαβετιανής περιόδου, παρουσιάζει το 1626 στο Λονδίνο μία κωμωδία εμπνευσμένη από τον Αριστοφάνη με τον τίτλο *The Staple of News*, όπου για πρώτη φορά γίνεται επίθεση κατά των δημοσιογράφων και το κοινωνικό τους πρόσωπο περιγράφεται με τα πλέον μελανά χρώματα. Εμφανίζονται αδίστακτοι και δίχως αναστολές, έτοιμοι να γράψουν οτιδήποτε προκειμένου να παρασύρουν τους εύπιστους αναγνώστες τους. Ήδη, και οι κυβερνήσεις ανακάλυψαν πολύ σύντομα τα πλεονεκτήματα της διαφθοράς και προσέθεσαν στους καταναγκασμούς και την κερδοσκοπία και τον παράνομο χρηματισμό των λειτουργών της ενημέρωσης. Ο χρηματισμός ρίχνει βαριά τη σκιά του. Χαρακτηριστική περίπτωση το συμβόλαιο του ιδρυτή της *Mercure Galante* Donneu De Vise (1638-1710) και του Thomas Corneille (1625-1709) κορυφαίου συγγραφέα τραγωδιών ορίζει τα εξής: «Θα μοιραζόμαστε όλα τα κέρδη που προέρχονται από τις πωλήσεις είτε τα δώρα που μπορεί να μας δίνονται σε χρήματα έπιπλα, κοσμήματα και επιχορηγήσεις». Ταυτοχρόνως έχουμε την ανάπτυξη κάποιων δικτύων ιδιοτελών συμφερόντων που συναντάμε και σήμερα: Παράδειγμα, η *Journal des Savants* ιδρύθηκε το 1665 υπό τον Denis de Sallo (1626-1669) ο οποίος ως ιανσενιστής και οπαδός της γαλλικανικής εκκλησίας ενδιαφέρεται για την ενίσχυση του Κοινοβουλίου έναντι της βασιλικής εξουσίας. Όταν εκδίδει την εφημερίδα του διευκρινίζει ότι θα σχολιάσει ελεύθερα τα επιστημονικά και λογοτεχνικά έργα που εκδίδονται, όχι μόνον στο Παρίσι, αλλά και στις άλλες πνευματικές πρωτεύουσες της Ευρώπης. Οι ενίοτε δηκτικές κριτικές που δημοσιεύει εξοργίζουν πολλούς συγγραφείς και προκαλούν έντονες αντιπαραθέσεις προερχόμενες, κυρίως, από την πλευρά των Ιησουιτών. Ο εμβληματικός Γάλλος πολιτικός Jean-Baptiste Colbert (1619-1683) θυσιάζει τον ιδρυτή της εφημερίδας και τον αντικαθιστά με τον πιο ευέλκτο αββά Gallois. Στο mea culpa του, ο αββάς εξηγεί τους αναγνώστες για ποιους λόγους ο προκάτοχός του δεν θα έπρεπε να είναι τόσο έντιμος. «Πρέπει να ομολογήσουμε ότι η στάση του αυτή ισοδυναμούσε με επίθεση εναντίον της δημόσιας ελευθερίας και με ένα είδος τυραννίας στο βασίλειο των γραμμάτων, επειδή πίστευε ότι είχε το δικαίωμα να κρίνει τα έργα όλων. Είμαστε αποφασισμένοι, από τώρα και στο εξής, να ασχοληθούμε αποκλειστικά με την ανάγνωση των βιβλίων [...]» δηλώνει αποκηρύσσοντας οιαδήποτε κριτική στάση ενώπιον των προϊόντων του πνεύματος. Επιπλέον, διαβεβαιώνει ότι θα είναι ιδιαίτερα προσεκτικός σε ό,τι έχει να κάνει με τα θρησκευτικά ζητήματα. Στη Γαλλία η επιθυμία του πανίσχυρου υπουργού να περιορίσει την ελεύθερη κριτική των πνευματικών έργων συμβάλλει ώστε να εκδοθεί στην Ολλανδία ένα νέο έντυπο που συνεχίζει την ένδοξη παράδοση του Denis de Sallo. Ο φιλόσοφος Pierre Bayle (1647-1706) εκδίδει στο εκεί φιλικό περιβάλλον, από το 1684 ως το 1687, μία εφημερίδα η οποία γνώρισε μεγάλη επιτυχία, τη *Nouvelles de la Republique des Lettres*. Σκοπεύει να πετύχει τη χρυσή τομή ανάμεσα στη δουλεία των κολάκων και το θράσος της λογοκρισίας. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι *Nouvelles*, το κλείσιμο των οποίων θεωρήθηκε πλήγμα για τον πνευματικό κόσμο της Ευρώπης, περνούσαν τα σύνορα με μεγαλύτερη ευκολία από τον πολιτικό τύπο. Δες J.N. Jeanneney, *Η ιστορία των μέσων μαζικής ενημέρωσης* ό.π. σελ. 52-54 και Manevy Raymond, *La Presse Française, De Renaudot à Rochefort*, J. Foret, 1958.

¹¹¹ Christopher Hill, *The world turned upside down: Radical ideas during the English Revolution*, Penguin Books, 1991. Μια συνοπτική παρουσίαση των ιστορικών γεγονότων στο Blair Worden, *The English Civil Wars, 1640-1660*, Phoenix, 2009. Για τις εξελίξεις όσον αφορά τη λογοκρισία και την παροχή προηγούμενης άδειας σελ. 23,44, 81, για τη δημοσιογραφία σελ. 81 και για τα notebooks σελ. 16, 82, 96 και 129. Για τη σταδιακή διαμόρφωση της φιλελεύθερης τάξης δες C.B. Macpherson, *Ατομικισμός και Ιδιοκτησία. Η πολιτική θεωρία του πρώιμου φιλελευθερισμού από το Hobbes ως το Locke*, μετάφραση: Ελένη Κασίμη, Εκδόσεις Γνώση, 1986. Και ιδιαίτερα: Κεφάλαιο III. Οι Ισοπεδωτές: Εκλογικό δικαίωμα και ελευθερία, (σελ. 149-216) και Κεφάλαιο VI. Κτητικός ατομικισμός και φιλελεύθερη δημοκρατία, ενότητα 1. Η θεμελίωση κατά το 17ο αιώνα (σελ. 349-358).

(γ) **Η στρατηγική και η μέθοδος της πειθούς:** Οι συνέπειες των παραπάνω διαρθρωτικών χαρακτηριστικών της δημοσιότητας όσον αφορά τη ρητορική που υποθετείτο στις ενημερωτικές πρακτικές ήταν σημαντικές. Κάθε συντάκτης χρησιμοποιούσε πλήθος ρητορικών τεχνικών προκειμένου να ασκήσει την τέχνη της πειθούς τους αναγνώστες του και να υποβιβάσει τις αντίπαλες απόψεις που προσιδιάζουν στις σημερινές. Υιοθετήθηκαν και καλλιεργήθηκαν όλα τα συμβατικά λογοτεχνικά σχήματα της εποχής – το πνευματώδες χιούμορ, η σάτιρα, η καρικατούρα, η ποιητική έκφραση, ο αστεϊσμός αλλά και ο σοβαρός, αρθρωμένος δοκιμιακός λόγος. Κάθε συντάκτης επικαλείτο μεθόδους καταγραφής κοινής αποδοχής που βασιζόνταν στα γεγονότα προκειμένου να κατασκευάσει το αφηγηματικό του πλαίσιο. Υιοθετούσε περίτεχνα ρητορικά σχήματα ώστε να εκφράσει με emphatic τρόπο τις ιδέες που επιθυμούσε να διακοινήσει το έντυπο και χρησιμοποιούσε τον υπαινιγμό ή το υπονοούμενο προκειμένου να καθοδηγήσει τους αναγνώστες στα συμπεράσματα που αυτός θεωρούσε ορθά. Διαμόρφωνε έτσι το εκάστοτε ιδιαίτερο ύψος αλλά και τα διάφορα είδη (*genres*) δημοσιογραφικού λόγου. Όπως προαναφέρθηκε, καθόρισε ως στόχο της ρητορικής αποκάλυψης του «αληθούς» το «ξεμασκάρεμα» των υπόλοιπων διεκδικητών της αλήθειας στη *marketplace of ideas*.

Οι «γραφιάδες» των *newsbooks* όμνυαν ατελείτητα στο καθήκον τους να απαλλάξουν το κοινό από τις «πλάνες» που ήταν κυρίαρχες και τις οποίες απέδιδαν όχι τόσο σε αβλεψίες ή κακή εκπαίδευση, αλλά στη μεροληψία των «συμφερόντων». Αρνούμενοι την «ιδεολογικότητα» της δικής τους σκέψης, αυτοπαρουσιάζονταν ικανοί να υπερβούν τα συμφέροντά τους, αρνούμενοι εντούτοις αυτήν τη δυνατότητα στους ανταγωνιστές τους. *Για να χρησιμοποιήσουμε τους κλασικούς αριστοτελικούς όρους, ο εκδότης επικαλούνταν το «ήθος» και το «πάθος» της ρητορικής του κατάστασης – το πνευματικό ύψος του συγγραφέα (ήθος) και τις υποτιθέμενες αξίες του κοινού του*¹¹². Ως προς το πρώτο, τα *newsbooks* επιχειρήσαν να ενισχύσουν το κύρος των απόψεων που διατύπωναν, επικαλούμενα την αμερόληπτη θέση του εκδότη, την προσήλωση στην έλλογη επιχειρηματολογία και τον «καλό χαρακτήρα» των ανταποκριτών του.

Εν δευτέρως, στα σχήματα πειθούς που ανέπτυσαν επικαλούνταν τις αξίες του κοινού με έναν επαμφοτερίζοντα τρόπο: σε ορισμένα αφηγηματικά πλαίσια, στα πλέον προφανή ζητήματα, καλλιεργούσαν τις ιδιαίτερες προκαταλήψεις του κοινού (επί παραδείγματι, το μίσος για τους Ιρλανδούς ή τους καθολικούς) και σε άλλα τον ορθό λόγο, τις οικουμενικές αρχές, την εμπιστοσύνη στα γεγονότα και την ικανότητα του κοινού να αποτελεί «αμερόληπτο δικαστή» των δημοσίων ζητημάτων, όπως το ήθελε ο J.S. Mill. Εξ αρχής, λοιπόν, καταγράφεται στο πλαίσιο της δημοσιότητας η ενδογενής αμφιρρέπεια μεταξύ της υποταγής στις ορέξεις του κοινού διά της προσχώρησης σε ανορθολογικές/μυθολογικές ρηματικές κατασκευές και της επίκλησης του κανονιστικού περιεχομένου του αστικού σχήματος σκέψης που θεμελίωσε την αυτόνομη λειτουργία του θεσμού στο πλαίσιο της φιλελεύθερης τάξης. Αντιλαμβάνονταν το κοινό ταυτόχρονα ως φορέα στερεοτύπων και προκαταλήψεων που με ευκολία «εργαλειοποιούσαν» για επιχειρηματικούς και πολιτικούς σκοπούς σε ορισμένες περιπτώσεις (ως «κοινωνικά ωφέλιμους μύθους») ενώ σε άλλες περιπτώσεις υπερασπίζονταν με διαπρύσιο τρόπο το αξιακό υπόβαθρο της ελευθερίας του

¹¹² Στο Β' Βιβλίο της *Ρητορικής* του Αριστοτέλη εξετάζονται τα σχήματα πειθούς και αναλύει το συσχετισμό τους με τα πάθη. Αφού σημειώσει ότι τα τρία στοιχεία που στηρίζουν την αξιοπιστία του ρήτορα, το ήθος του, είναι η φρόνηση, η αρετή και η ευνοϊκή προδιάθεσή του προς το ακροατήριο συσχετίζει την έννοια του ακροατηρίου με τη διαχείριση των παθών τα οποία και ορίζει: «Πάθη είναι εκείνα που αλλάσσουν την κρίση μας και προκαλούν διαφοράν εις τας κρίσεις μας, συνοδεύονται δε από δυσάρεστον ή ευχάριστον συναίσθημα» (σελ. 173). Την απαρίθμηση των παθών την έχει κάνει στα *Ηθικά Νικομάχεια* (Βιβλίο, β' Κεφάλαιο 5): ο πόθος, η οργή, ο φόβος, το θάρρος, το μίσος, η ζηλοτυπία, φθόνος και ο οίκτος. Αριστοτέλης, *Ρητορική*, εισαγωγή - μετάφραση - σχόλια: Ηλ. Ηλιού, εκδόσεις Ζαχαρόπουλος, 1990.

λόγου. Επιπροσθέτως, ο εκδότης είχε την ανάγκη αλλά και τη στόχευση μέσω των διαφόρων διαστρωματώσεων των μορφών και των τεχνικών πειθούς να απευθύνει τη ρητορική του ταυτόχρονα στο μορφωμένο και το χαμηλότερο κοινωνικά στρώμα του κοινού. Εντέλει, το ρητορικό πλαίσιο ενίσχυε τη χρήση δεοντολογικών όρων ως μέρος της στρατηγικής της *αξιοπιστίας* και της *κοινωνικοπολιτικής παρεμβατικότητας*. Η επίκληση αξιακών και έλλογων κανόνων στο πλαίσιο του δημόσιου λόγου ενδυνάμωνε τη δυνατότητα πειθούς. Αυτές οι ρητορικές ασκήσεις βοηθούσαν να νομιμοποιηθεί η έλλογη επιχειρηματολογία στο νέο πλαίσιο της δημοσιότητας που δημιουργήθηκε από τις περιοδικές ειδησεογραφικές εκδόσεις. Εν συνόψει, η κληρονομιά του δεκάτου έβδομου αιώνα όσον αφορά το κανονιστικό περιεχόμενο της ενημέρωσης ήταν η καινοτόμος απάντηση που δόθηκε όσον αφορά τη σχέση κοινού και τύπου η οποία αναπτύχθηκε στο πλαίσιο των περιοδικών ειδησεογραφικών εκδόσεων.

iv. Ο τύπος της Παλινόρθωσης (1660-1695)

Συχνά οι ιστορικοί περιγράφουν την περίοδο της Παλινόρθωσης –από το 1660 έως το τέλος του καθεστώτος της προηγούμενης αδειοδότησης το 1695– ως μία περίοδο στασιμότητας όσον αφορά τον τύπο μετά τη χαοτική εκδοτική έκρηξη των *newsbooks* της επαναστατικής περιόδου· το 1662 ο Κάρολος Β΄ επέβαλε μία νέα κατασταλτική πράξη όσον αφορά την τυπογραφική δραστηριότητα ενώ ο Oliver Cromwell (1599-1658) το 1665 υιοθέτησε ένα σύστημα σκληρών ελέγχων επί του τύπου. Η κατασταλτική δράση ανέκαμψε με σφοδρότητα, καθώς η Βουλή των Κοινοτήτων τον Ιούνιο 1660 χαρακτήρισε ποινικό αδίκημα τη δημοσιοποίηση των συνεδριάσεων του Κοινοβουλίου, ενώ ο Κάρολος Β΄ (1630-1685) και ο Ιάκωβος Β΄ (1633-1701) διέταξαν την πλήρη απαγόρευση των ειδησεογραφικών εκδόσεων πλην μίας επίσημης *Gazette* και ευάριθμων επίσης ενημερωτικού χαρακτήρα εκδόσεων. Την ίδια ώρα, η τυπογραφική δραστηριότητα εξακολουθούσε να τελεί υπό ασφυκτικό έλεγχο στα παραδοσιακά της κέντρα: το Λονδίνο, το Κέιμπριτζ και την Οξφόρδη.

Η περίοδος της Παλινόρθωσης κόμισε μία κάποια πολιτική σταθερότητα μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο, το φατριασμό και τη διακυβέρνηση υπό τον Cromwell και το στρατό του. Ο φατριασμός μετοχετεύτηκε στον κομματικό ανταγωνισμό ανάμεσα στους Whigs και τους Tories. Καταγράφεται μία άμπωτη στην εγγύηση της αρχής της ελευθερίας, καθώς χαρακτηριστικά ο βασιλόφρων βραβευμένος ποιητής John Dryden ανακήρυξε χαρακτηριστικά την Παλινόρθωση ως το τέλος της κυριαρχίας του «φατριασμού». Εξαιτίας των αιματηρών συνεπειών των εμφύλιων συγκρούσεων και της κρίσης που κυφόρησε η ελευθερία της συνείδησης, η αξία της σχετικώς υποβαθμίστηκε και πολλοί υπήκοοι ενέκριναν –ή τουλάχιστον δεν αντιτίθεντο ανοικτά– στα μέτρα κατά του τύπου που προώθησε η αυλή.

Από το φθινόπωρο του 1666 η μόνη εφημερίδα που κυκλοφορούσε ήταν η υπό τον κυβερνητικό έλεγχο *London Gazette*. Καθώς εκδιδόταν υπό τον έλεγχο του Whitehall απέφευγε τους «επικίνδυνους» σχολιασμούς, περιελάμβανε διεθνή ειδησεογραφία και δημοσίευε τις κυβερνητικές ανακοινώσεις. Δημοσιοποιούσε τις δραστηριότητες της αυλής, τις ανακατατάξεις στο υπουργικό συμβούλιο, τις επισκέψεις των ξένων γαλαζοαίματων και τις αποδημίες κρατικών λειτουργών και σημαίνουσών προσωπικοτήτων. Αυτό το καθεστώς θα διατηρηθεί επί δεκατρία έτη. Η ιστορία των εβδομαδιαίων εκδόσεων της περιόδου αυτής απηχεί εν γένει τα χαρακτηριστικά ενός φιλελεύθερου και ανεξάρτητου τύπου, ο οποίος αφομοίωσε δημιουργικά τις προηγούμενες καινοτομίες – οι δεοντολογικοί κανόνες τυποποιούνται αφότου έλαβε τέλος η επαναστατική-χιλιαστική περίοδος με αντίτιμο, όμως, την ετερονομία της πολιτικής δημοσιότητας.

Η θετικότερη όψη της συγκυρίας ήταν η ανάπτυξη των *gazettes*, του επίσημου τύπου που θέτει τις βάσεις για τη στηριγμένη στα τεκμήρια δημοσιογραφική πρακτική. Η αρνητική όψη είναι ότι έχουμε την επιστροφή του καθεστώτος των ελέγχων που έλαβε τη μορφή μίας μάχης επιρροής εντός μιας ευάριθμης ομάδας ισχυρών που κατείχαν το εκδοτικό προνόμιο, όπως ο Henry Muddiman (1629-1692) και ο Roger L' Estrange (1616-1704). Η δημοσιογραφική τους πρακτική καθοριζόταν από την υποχρέωση που είχαν έναντι του θρόνου διά της άδειας του οποίου διασφάλισαν τη θέση τους. Οι δημοσιογραφικές αξιώσεις όσον αφορά την καταγραφή της πολιτικής πραγματικότητας, όπως και αυτές της προηγούμενης περιόδου, δημιούργησαν μέρος της πολιτικής ρητορικής τους – αυτήν τη φορά αποτέλεσαν αντανάκλαση των ευρύτερων πολιτικών αντιπαράθεσεων μεταξύ βασιλέα και Κοινοβουλίου και των κομματικών σχηματισμών των Whigs και των Tories.

Οι έλεγχοι επί του τύπου, εντούτοις, δεν περιόρισαν πραγματικά τη ροή των ειδήσεων, ένδειξη ότι είχε ξεπεραστεί το σημείο χωρίς επιστροφή όσον αφορά τη λειτουργία του θεσμού. Οι άνθρωποι αντάλλασαν πολιτικές πληροφορίες σε καφενεία και λέσχες. Λαθραία *broadsides* και πολεμικά φυλλάδια εξακολουθούσαν να βρίσκονται στη διάθεση του ευρέος κοινού. Ο ρυθμός της έκδοσης λόγιων εφημερίδων επιταχύνθηκε στη Βρετανία και στο μεγαλύτερο μέρος της δυτικής Ευρώπης. Η μείωση το όγκου των εκδόσεων σήμανε σημαντικότερη κυκλοφορία για τα ενημερωτικά δελτία (*newsletters*) τα οποία ήταν γεμάτα με κοινωνικά σχόλια και νέα για τις ανώτερες τάξεις και το *establishment* τα οποία συντηρούνταν από καθιερωμένους επαγγελματίες συγγραφείς.

Την περίοδο μεταξύ 1660-1695 ο τύπος γνώρισε κάποια μεσοδιαστήματα ελευθερίας. Το πρώτο ήταν από το 1679 έως 1682 όταν η κατασταλτική Πράξη για την Τυπογραφία προσωρινά εξέπνευσε εξαιτίας της ρήξης μεταξύ των Whigs και των Tories στο Κοινοβούλιο. Το δεύτερο ήταν μία αβέβαιη περίοδος η οποία οδήγησε στην Ένδοξη Επανάσταση του 1688 όταν ο Γουλιέλμος Β' (1650-1702) και η Μαίρη Β' (1662-1694) διαδέχθηκαν στο θρόνο τον πατέρα τους Ιάκωβο Β' (1633-1701). Στο πρώτο διάστημα εμφανίστηκαν περί τις 40 εφημερίδες (ορισμένες εκ των οποίων ήταν βραχύβιες ενώ άλλες εκδίδονταν επί μία διετία). Οι περισσότεροι από τους σημαντικούς εκδότες, όπως ο Benjamin Harris (1673-1716) και ο Nathaniel Thomson (1640;-1687) ανέπτυξαν συγκρουσιακή σχέση με τις αρχές διεκδικώντας μεγαλύτερη ανεξαρτησία.

Παρά τον περιορισμό της ελευθερίας της έκδοσης, η επίκληση ηθικών και κανονιστικών κανόνων δεν διακόπηκε. Οι *gazettes* αντιπροσώπευαν μια ώριμη, «αντικειμενική» δημοσιογραφία. Δεδομένου του κυβερνητικού ελέγχου, οι δημοσιογράφοι έμαθαν να γράφουν «γυμνές» ειδήσεις, χωρίς εξόφθαλμες ηθικολογίες ή σχολιασμούς. Οι *gazettes* διέθεταν καλύτερη πληροφόρηση από τον επαναστατικό τύπο, επειδή οι εκδότες απέκτησαν πρόσβαση σε κρατικές πληροφορίες και κυβερνητικές αναφορές καθώς και ενημέρωση από το εξωτερικό. Η περιώνυμη *Gazette* του Théophraste Renaudot (1586-1653) στη Γαλλία αποτέλεσε το πρότυπο της υιοθέτησης αξιόπιστων και έγκυρων, βασισμένων στα γεγονότα δημοσιογραφικών πρακτικών και πρόδρομο αυτού που αποκλήθηκε αργότερα «σοβαρός τύπος». Η προσεκτική διάκριση μεταξύ γεγονότος και γνώμης ήταν ελκυστική για τους αναγνώστες οι οποίοι έμοιαζαν κορεσμένοι από τις προηγηθείσες ιδεολογικά στρατευμένες εκστρατείες. Η *Current Intelligence* κατά τη δεκαετία του 1680 δήλωνε στους αναγνώστες της ότι θα κατέγραφε τις ειδήσεις χωρίς «δευτέρες σκέψεις όσον αφορά τα πραγματικά γεγονότα, παρουσιάζοντας μόνον τα ακριβή περιστατικά». Την ίδια ώρα, οι *gazettes* αποτέλεσαν, επίσης, οχήματα κυβερνητικής προπαγάνδας και παραπληροφόρησης, στην οποία εντάσσονταν «διαρροές» ειδήσεων ενάντια σε αντίπαλες χώρες και

κυβερνήσεις. Μάλιστα, ορισμένα από τα υψηλόβαθμα στελέχη της *London Gazette* αποδεδειγμένα ανήκαν στο προσωπικό των μυστικών υπηρεσιών.

Εν γένει οι *gazettes* «εξημέρωσαν» την ειδησεογραφία καθώς ήταν οχήματα διακίνησης πολιτικά «αθώας» ενημέρωσης. Όταν ασκήθηκε κριτική στο Renaudot για αυτήν τη συντηρητική του στάση όσον αφορά τις ενημερωτικές πρακτικές που υιοθέτησε απάντησε εύγλωττα διερωτώμενος: «Ήταν δική μου δουλειά να εξετάζω τις πράξεις της κυβέρνησης;». Οι ειδήσεις ήταν γραμμένες σε ένα ευσύνοπτο, λιτό στυλ και απευθύνονταν πρωταρχικά στους αναγνώστες της μεσαίας τάξης: εμπόρους, καταστηματαρχές, χρηματιστές, δικηγόρους κ.ο.κ. Επιπροσθέτως νεκρολογίες, ναυτιλιακά νέα, κηδείες και κυβερνητικές ανακοινώσεις έβρισκαν το χώρο τους στο δισέλιδο έντυπο.

Οι *broadsides* και τα *newsbooks* –κατά τα διαστήματα που εκδίδονταν και διανέμονταν ελεύθερα– είδαν το κοινό τους να διευρύνεται όταν έστρεψαν το ενδιαφέρον τους στα εγκλήματα, τις δίκες εγκληματιών, τις εκτελέσεις και τις αιφνίδιες εκδηλώσεις κοινωνικών αναταραχών, όπως οι πορείες των Ασκούμενων στο Λονδίνο (που αποκλήθηκαν *Bawdy House Riots*) το 1668 και βίαιους διαπληκτισμούς στις οδούς της πρωτεύουσας. Ο ιστορικός του τύπου Donald Kelly υποστηρίζει μάλιστα ότι ήδη από το 1572 έκανε την εμφάνισή της η προπαγάνδα με τη μοντέρνα μορφή της. Φτάνοντας στην κορύφωση της εκδοτικής δραστηριότητας την περίοδο 1588-1594, καθώς μετά μειώνεται η παραγωγή με την αποκατάσταση της τάξης, τα φυλλάδια γνώρισαν νέα άνθηση κατά τη διάρκεια της πολιτικής κρίσης το διάστημα 1614-1617 όταν μια ομάδα ευγενών στασίασε κατά του Γάλλου Βασιλέα.¹¹³ Ο καρδινάλιος Richelieu (1585-1642) ο οποίος κυβέρνησε τη Γαλλία από κοινού με το Λουδοβίκο το ΙΓ' (1601-1643) μεταξύ 1630-1643 εικάζεται ότι διδάχθηκε για την πολιτική σημασία του τύπου από αυτή την κρίση. Το σίγουρο είναι ότι προχώρησε στην ίδρυση μίας επίσημης εφημερίδας της κυβέρνησης της *Gazette* το 1631 την οποία κατά καιρούς τροφοδοτούσε με κατευθυνόμενη ειδησεογραφία προκειμένου όπως ο ίδιος έχει ομολογήσει να σταθεροποιήσει την εξουσία του. Να σημειωθεί ότι η εφημερίδα του Théophraste Renaudot θα ασκήσει τη μεγαλύτερη επιρροή σε όλη τη διάρκεια του δεκάτου εβδόμου αιώνα, εμφανίστηκε στη Γαλλία, την 30ή Μαΐου 1631 με την παραχώρηση από το Λουδοβίκο ΙΓ' του εκδοτικού προνομίου, δηλαδή του αποκλειστικού δικαιώματος, «να κατασκευάζει, να τυπώνει ή να αναθέτει την εκτύπωση και να πωλεί όπου και σε όποιον θέλει τις ειδήσεις, “γκαζέτες” και αφηγήσεις για όλα όσα συνέβησαν ή συμβαίνουν εκτός και εκτός του Βασιλείου». Θα κυκλοφορήσει έτσι την ίδια ημέρα η αρχικώς εβδομαδιαία *Gazette* η πρώτη γαλλική εφημερίδα η οποία θα επιβιώσει μέχρι το 1914, λειτουργώντας σχεδόν αδιάλειπτα επί τριακόσια περίπου χρόνια.

Ο ίδιος ο Renaudot ήταν πολυσχιδής προσωπικότητα: μεταρρυθμιστής και καινοτόμος, προτεστάντης ο οποίος μεταστράφηκε στον Καθολικισμό. Προτού ασκήσει την ιατρική –ήταν μάλιστα ο ίδιος θεράπων ιατρός του Λουδοβίκου ΙΓ'– περιηγήθηκε, όπως συνηθιζόταν τότε, στην Ιταλία, τη Γερμανία και την Ολλανδία, όπου ενημερώθηκε όχι μόνον για τις εξελίξεις στην επιστήμη του αλλά και για τα *avisi*, τα *zeitungen* και τα *corantos* που κυκλοφορούσαν εκεί. Όταν γυρίζει στο Παρίσι, παράλληλα με την άσκηση του επαγγέλματός του, δημιουργεί το Bureau d'Adresses et de Rencontre όπου συγκεντρώνονται πληροφορίες για το ποιοι αναζητούν και το ποιοι προσφέρουν εργασία, δάνεια, κατοικίες κ.ά. –στην εμβρυακή μορφή τους, είναι οι σημε-

¹¹³ Περισσότερα από 1.200 πολιτικού περιεχομένου φυλλάδια τυπώθηκαν σε αυτό το μικρό διάστημα. Donald R. Kelley, *The Beginning of Ideology: consciousness and society in the French Reformation*, Cambridge University Press, 1981, και ιδιαίτερα το Κεφάλαιο IV. Publicity – Propagating the Faith, σελ. 213-252.

ρινές εφημερίδες μικρών αγγελιών. Στο γραφείο του, το οποίο λειτουργεί και ως ενεχυροδανειστήριο, οργανώνονται εκδηλώσεις με ψυχωφελή θεάματα και εκδίδονται φυλλάδια σε σχέση με αυτές τις δραστηριότητες, τις οποίες ο Renaudot θα εξακολουθεί να ασκεί παράλληλα με την *Gazette*. Άλλωστε και αυτή την ίδια την εκδοτική δραστηριότητα θα την αντιμετωπίζει ως επιχείρηση κοινής ωφέλειας αντίστοιχη με αυτήν του γραφείου του: «Οι “γκαζέτες”», γράφει, «εμποδίζουν τη διάδοση ψευδών ψιθύρων που συχνά πυροδοτούν εμφύλιες συγκρούσεις και αναστατώσεις· επιτρέπουν στον καθένα να προσαρμόσει τις υποθέσεις του στην κατάσταση που υπάρχει· ο έμπορος δεν πηγαίνει για δουλειές σε πόλεις πολιορκούμενες ή κατεστραμμένες [...]· επιπροσθέτως οι “γκαζέτες” ανακουφίζουν αυτούς που αποστέλλουν επιστολές στους φίλους τους και ήταν υποχρεωμένοι να ικανοποιήσουν την περιέργειά τους, να τους γράφουν λεπτομερώς ειδήσεις που ήταν συνήθως ψευδείς και στηρίζονται σε αβέβαια “άκουσα να λένε” [...]». Οι παραπάνω φράσεις καθώς και αυτές που ακολουθούν δίνουν με ενάργεια την άποψή του για τη δημοσιογραφία που ασκεί. «Η Ιστορία είναι αφήγηση των γεγονότων που πέρασαν, η *Gazette* ο απλός θόρυβος όσων συμβαίνουν· η πρώτη πρέπει να λέει πάντα την αλήθεια, για τη δεύτερη είναι αρκετό το να εμποδίζει τα ψεύδη [...]. Παρακαλούνται οι πρίγκιπες και τα ξένα κράτη να μη σπαταλούν άδικα το χρόνο τους προσπαθώντας να κλείσουν το δρόμο στις ειδήσεις μου· πρόκειται για προϊόν που το εμπόριο του δεν έγινε ποτέ δυνατό να απαγορευτεί και μοιάζει με τους χειμάρρους κατά τούτο: με την αντίσταση φουσκώνει».

Η μορφή παρουσίασης των ειδήσεων υπήρξε καταλυτική για την έντυπη ενημέρωση. Καταγράφει τις ειδήσεις του τη μια κάτω από τη άλλη, με χρονολογική σειρά, χωρίς ενδιάμεσους τίτλους και σχόλια· στο περιθώριο δεξιά αναγράφεται ο τόπος προέλευσης της είδησης και η ημερομηνία. Αρχικώς, η εφημερίδα του είναι τετρασέλιδη, αργότερα θα γίνει οκτασέλιδη και δωδεκασέλιδη, κάθε τόσο τη συνοδεύουν και ειδικά ένθετα (*extraordinaires*) που είναι μονοθεματικά κατά το πρότυπο των *occasionnels*. Σε μηνιαία βάση δημοσιεύει ανασκοπήσεις της ειδησεογραφίας, ενώ κάθε έτος βιβλιοδετεί όλα τα τεύχη τα οποία έχει εκδώσει και, όπως η αρίθμηση των σελίδων είναι συνεχής κατά τη διάρκεια του έτους, το αποτέλεσμα λαμβάνει τη μορφή βιβλίου με καταχωρισμένες τις ειδήσεις της χρονιάς, οι οποίες συνοδεύονται από πρόλογο του Renaudot (από τους προλόγους αυτούς προέρχονται τα αποσπάσματα που παρατέθηκαν προηγουμένως). Η *Gazette* μοιράζεται σε συνδρομητές, βιβλιοπωλεία τη νοικιάζουν σε πελάτες τους για επιτόπια ανάγνωση και πωλείται στους δρόμους από μικροπωλητές ενώ αρχικώς τυπώνεται σε μερικές εκατοντάδες αντίτυπα (από 300 έως 800).

Εκατόν πενήντα χρόνια αργότερα, λίγο πριν από τη Γαλλική Επανάσταση, το έντυπο θα λάβει το προνόμιο να δημοσιεύει εσωτερικές και διεθνείς πολιτικές ειδήσεις: το προνόμιο (*privilège*) που κατείχε Renaudot να εκδίδει την *Gazette* κληροδοτήθηκε στους απογόνους του και σήμαινε ότι ουδείς άλλος στη Γαλλία είχε το δικαίωμα να εκδίδει εφημερίδα με αυτού του είδους την ειδησεογραφική ύλη. Η *Gazette* δεν είναι, εντούτοις, επίσημο όργανο της βασιλικής αυλής, ήτοι δεν εκδίδεται υπό τον άμεσο έλεγχό της, δεν αρνείται όμως να δημοσιεύει οτιδήποτε της ζητηθεί – ακόμη και ελάχιστα κολακευτικά επιγράμματα που στρέφονταν εναντίον της Βασίλισσας Άννας της Αυστρίας (1601-1666), τα οποία είχε συγγράψει και αποστέλλει προς δημοσίευση ο σύζυγός της βασιλέας Λουδοβίκος ΙΓ΄ – όπως έσπευσε να εξηγήσει ο Renaudot όταν πέθανε ο βασιλέας και φοβήθηκε τη μήνη της βασίλισσας. Λόγω του μονοπωλίου του Renaudot, πολλοί θα εκδώσουν λαθρόβιες «γκαζέτες», γεγονός που θα τον αναγκάσει να χρησιμοποιήσει ειδικά τυπογραφικά στοιχεία προκειμένου να ξεχωρίσει η δική του έκδοση ως η αυθεντική· άλλοι όμως στην επαρχία θα αποκτήσουν νομίμως το δικαίωμα να αναπαράγουν τις ειδήσεις του,

καταβάλλοντας κάποιο σχετικό αντίτιμο. Οι υπόλοιπες περιοδικές εκδόσεις που θα κυκλοφορήσουν κατά τη διάρκεια του δεκάτου εβδόμου αιώνα θα έχουν έκαστη το μονοπώλιο καθορισμένης ειδησεογραφίας λαμβάνοντας το σχετικό προνόμιο¹¹⁴.

Την εποχή της Παλινόρθωσης διεξήχθη μία ενδιαφέρουσα και ζωνρή αντιπαράθεση μεταξύ των αυταρχικών και πιο φιλελευθέρων αντιλήψεων έναντι του τύπου λίγες δεκαετίες πριν από την περίφημη έκκληση του Milton (1608-1674) για τη θεσμική κατοχύρωση της ελευθερίας του θεσμού, τα περίφημα *Areopagitica* (ο πλήρης τίτλος είναι: *Areopagitica; A speech of Mr. John Milton for the Liberty of Unlicenc'd Printing, to the Parlament of England, 1664*). Η συντηρητική οπτική για τη λειτουργία του θεσμού διαμόρφωσε την Πράξη για την παροχή προηγούμενης εκδοτικής άδειας το 1662 που ήρθε ως αντιστάθμισμα «στη γενική ελευθερία της έκδοσης» της προηγούμενης περιόδου, η οποία «έθετε εν κινδύνω την ειρήνη των βασιλείων». Ο L' Estrange, ο οποίος επιχειρηματολόγησε ότι ένας ελεύθερος τύπος θα εκφόβιζε το μέσο άνθρωπο με την πνευματώδη κριτική του, κατήγγειλε τους ελευθερόφρονες και συμμετείχε ο ίδιος σε επιδρομές εναντίον των «στασιαστών» τυπογράφων που τιμωρούνταν τότε με βαριές ποινές. Απέρριπτε την ιδέα για την έκδοση ενός λαϊκού φύλλου (*mercury*) επειδή θα καθιστούσε το κοινό υπερβολικά εξοικειωμένο με τους «ανώτερους του» και θα ενθάρρυνε την επικίνδυνη ιδέα ότι αποτελεί «δικαίωμα η εμπλοκή στις πράξεις τις κυβέρνησης». Η κύρια διαμάχη με αντικείμενο την πολιτική δημοσιότητα έλαβε χώρα στο Κοινοβούλιο. Το 1680 ο Leonine Jenkins (1625-1685), υπουργός Εσωτερικών, δήλωσε ότι κάθε δημοσιοποίηση των κοινοβουλευτικών διαδικασιών ήταν επικίνδυνη· επρόκειτο για «ένα είδος επαφής με το λαό» την οποία εξ ορισμού θεωρούσε απαράδεκτη· ο sir Francis Winnington (1634-1700) απάντησε στο επιχείρημα αυτό, υπογραμμίζοντας ότι ο λαός πρέπει να γνωρίζει τις πράξεις των εκλεγμένων εκπροσώπων του.

Ο διχασμός του Κοινοβουλίου σε Whigs και Tories στο τέλος της δεκαετίας του 1670 κατά τη διάρκεια της *Κρίσης του Αποκλεισμού* (Exclusions Crisis, 1679-1681) επέτεινε τη ρητορική χρήση του δημοσιογραφικού λόγου. Η «αλήθεια» για τον υποστηρικτή του Ιακώβου, δούκα του York και αργότερα Ιακώβου Β', ήταν η «νομιμόφρων» αλήθεια. Στις αρχές του 1680, οι υπουργοί του Κάρολου προσλάμβαναν «γραφιάδες» προκειμένου να εκδώσουν σκανδαλοθηρικά φυλλάδια, ώστε να αντιμετωπίσουν τα αντίστοιχα που εκπορεύονταν από την παράταξη των Stuart. Η χρήση δεοντολογικής γλώσσας και μεγαλόστομων δηλώσεων δεν μπορεί να αποκρύψει τα χαμηλά πρότυπα του τύπου, κυρίως σε αυτά τα μεσοδιαστήματα. Οι εφημερίδες δεν τεκμηριώναν τα ρεπορτάζ και δημοσίευαν πλαστές επιστολές ενώ οι διακινούνταν πληροφορίες με βάση φανταστικές ιστορίες που διαδίδονταν στα καφενεία. Ο Benjamin Harris (1673-1716), μεταξύ άλλων εκδοτών, διαδραμάτισε έναν επονειδιστο ρόλο στην εκδήλωση του μίσους εκ μέρους του όχλου του Λονδίνου κατά των καθολικών στη διάρκεια της αποκαλούμενης «Παπικής Συνωμοσίας» (Popish Plot, 1678-1681) κατά του θρόνου. Επρόκειτο για τη διάδοση του επινοημένου σχεδίου των Ιησουϊτών να δολοφονήσουν τον Κάρολο Β' ενώ οι βίαιες εκδηλώσεις που διέγειραν αυτά τα δημοσιεύματα οδήγησαν στην εκτέλεση 35 καθολικών, περιλαμβανομένου του επισκόπου της Ιρλανδίας¹¹⁵.

Το τέλος του καθεστώτος της προηγούμενης αδειοδότησης το 1695 ετεροχρονισμένα ενδέ-

¹¹⁴ Δες σχετικά αντί άλλων Δ. Ψυχογιός, *Τα έντυπα Μέσα Επικοινωνίας*, ό.π. 3.4.2. ενότητα Η *Gazette* του Ρενοντώ και ο τύπος στη Γαλλία, σελ. 283-288.

¹¹⁵ Joad Raymond, *Pamphlets and Pamphleteering in Early Modern Britain*, Cambridge University Press, 2006, σελ. 340. Και ιδιαίτερα για την Popish Plot το Κεφάλαιο 8. «"A Bog of Plots, Sham-plots, Subordination and Perjuries": pamphlets and polemic in the Restoration», σελ. 323 κ.ε.

χεται να αποτελεί στα μάτια του σημερινού μελετητή μία αναπόδραστη εξέλιξη, δεδομένου ότι με βάση τη συμβατική οπτική η κοινωνία φαίνεται να κινείται προς περισσότερο ανοικτές και φιλελεύθερου χαρακτήρα θεσμικές διαρρυθμίσεις. Εντούτοις, κατά τη δεκαετία του 1680 πλείστοι θεωρούσαν το καθεστώς αδειοδότησης και τους περιορισμούς στο εκδοτικό δικαίωμα αναγκαία προϋπόθεση για την ενότητα και την επιβίωση ενός έθνους, το οποίο ήταν αντιμέτωπο με έναν βαθύ εσωτερικό διχασμό. Παρ' όλα αυτά, το καθεστώς της αδειοδότησης βρέθηκε ενώπιον ασφυκτικών πιέσεων, εν όσω διευρυνόταν εκ των πραγμάτων η δημόσια σφαίρα. Το 1695 οι Whigs αρνήθηκαν να ανανεώσουν στο Κοινοβούλιο την Πράξη για την Τυπογραφία και έτσι εξέπνευσε η ισχύς της· στην πράξη το έκαναν επειδή δεν επιθυμούσαν οι Tories –οι οποίοι ήταν τότε στην κυβέρνηση– να ελέγχουν τον τύπο ενώ οι λόγιοι που επισήμως επικαλέσθηκαν για τη στάση τους αυτή απηχούσαν ευθέως τις λοκιανές ιδέες καθώς τα αιτήματα πλήθους φιλελεύθερων στοχαστών: ο αριθμός των εκδόσεων «έπνιγε» τους λογοκριτές και καθυστερούσε του τυπογράφους· το σύστημα δεν διασφάλιζε εν τέλει τη μη δημοσίευση «στασιαστικού» υλικού· δεν υπήρχε νομικό έρεισμα για την τιμωρία «εξεγερτικών» εντύπων μετά την έκδοσή τους. Οι κατά καιρούς απόπειρες επαναφοράς του καθεστώτος προηγούμενης αδειοδότησης αποτύχχαναν επανειλημμένως έως και το δέκατο όγδοο αιώνα. Εντούτοις, η κυβέρνηση ανέπτυξε πλήθος νομικές φόρμουλες προκειμένου να διατηρήσει τον έλεγχο επί του τύπου: από τη επαχθή φορολόγηση έως τη δωροδοκία και τις δικαστικές διώξεις για στασιαστικό λίβελλο (*Seditious libel*). Η πολιτική κυρίως λειτουργία του τύπου και η ελευθερία του ως θεσμού θα αποτελέσουν τον καταλύτη για την εξέλιξη της δημοσιογραφικής δεοντολογίας τον επόμενο αιώνα.

Η ανωτέρω εξέλιξη ολοκληρώθηκε με την υιοθέτηση μίας ρητώς διατυπωμένης θεωρίας του δημόσιου συμφέροντος ή της δημόσιας αποστολής βάσει της οποίας ο τύπος πλέον είχε καταστεί «τέταρτη εξουσία». Το παραπάνω συνδυάστηκε με την έκρηξη των ενημερωτικών εκδόσεων την επαύριο της άρσης του καθεστώτος της προηγούμενης αδείας οι οποίες στόχευαν να καλύψουν τις νέες ανάγκες για ενημέρωση και σχολιασμό στο πεδίο της πολιτικής δημοσιότητας που διαμόρφωνε η έλευση των μαζών στο επίκεντρο της πολιτικής πραγματικότητας. Ο κεντρικός δημόσιος ρόλος του τύπου δεν μπορούσε πλέον να παραβλεφθεί από τους ασκούντες την εξουσία και θα μετασχημάτιζε δραστικά στον τρόπο άσκησής της στις καίριες γεωπολιτικά περιοχές του πλανήτη.

II. Η ΑΥΓΗ ΤΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΑΠΟΣΤΟΛΗΣ ΤΟ 18Ο ΑΙΩΝΑ

Η θεωρία της δημόσιας αποστολής για το θεσμό του τύπου αποτέλεσε «μήτρα» των κανόνων δεοντολογίας όσον αφορά τις δημοσιογραφικές πρακτικές και αξίες· επιπροσθέτως έχει διαρθρωτική σχέση με το εναρμονιστικό/συνθετικό σχήμα σκέψης και το σύστημα των ελευθεριών. Η διαμόρφωση του κανονιστικού περιεχομένου της λειτουργίας του θεσμού στο πλαίσιο της φιλελεύθερης τάξης είναι δυνατόν να ερμηνευθεί με έρεισμα τις εξής τρεις μείζονες εξελίξεις οι οποίες έλαβαν χώρα κατά τη διάρκεια του αιώνα των Φώτων¹¹⁶. Πρώτον, οι ημερήσιες εφημερίδες τέθηκαν στο επίκεντρο της αναδυόμενης δημόσιας σφαίρας και η κοινωνική πολλαπλότητα βαθμηδόν μέσω της διαφοροποίησης κράτους και κοινωνίας κατέστη αντικείμενο της διαρρύθμισης των θεσμών· δεύτερον, μία νέα γενιά δοκιμιογράφων-«γραφιάδων» που υπηρέτησε το νεοπαγή θεσμό συνέβαλε ώστε να αποκρυσταλλωθούν τα χαρακτηριστικά του κοινού της αστικής δημοσιότητας (και ευρύτερα να διαμορφωθεί ένα συναφές υπόδειγμα)· και τέλος, τρίτον, με βάση μια αντίληψη για την πολιτική λειτουργία της κοινής γνώμης καταγράφεται η ριζοσπαστικοποίηση ενός κρίσιμου μέρους του πληθυσμού της Βρετανίας καθώς και σημαντικής μερίδας του κοινού της Αμερικής και της Γαλλίας διαμορφώνοντας το πνευματικό κλίμα για τις δύο μείζονες επαναστάσεις που έλαβαν χώρα ως γνωστόν στο λυκόφως του αιώνα, τη Γαλλική και την Αμερικανική. Στο πλαίσιο αυτό, καταγράφεται και η περίφημη ανάδυση του τύπου ως «τέταρτης εξουσίας»¹¹⁷.

¹¹⁶ Ward, *The Invention of journalism ethics* ό.π. σελ. 128 κ.ε.

¹¹⁷ Στον Edmund Burke διάσημο κατά τα τέλη του 18ου αιώνα Βρετανό συγγραφέα, ρήτορα και πολιτικό ο οποίος το μεταρρυθμιστικό κόμμα των Ουίγων, αποδίδεται ο όρος «τέταρτη εξουσία» ο οποίος χρησιμοποιείται συχνά ακόμη και σήμερα για να περιγράψει την πολιτική λειτουργία του τύπου. Σύμφωνα με τον Thomas Carlyle ο οποίος περιγράφει τη σκίνη, αγορεύοντας στη Βουλή των Κοινοτήτων αναφορικά με κάποιο ζήτημα ο Μπερκ είπε ότι «υπάρχουν τρεις Τάξεις (estates) στο κοινοβούλιο, αλλά στα δημοσιογραφικά θεωρείται βρίσκεται η τέταρτη τάξη, πολύ πιο σπουδαία από όλες». Αναφερόταν στις τρεις «τάξεις» που ενέμοντο την εξουσία στη *societas civilis*: τους ευγενείς και τον κλήρο που συνεδρίαζαν στη Βουλή των Λόρδων και την τρίτη τάξη, κατά τη γαλλική ορολογία (*tiers état*), η οποία συνεδρίαζε στη Βουλή των Κοινοτήτων. Οι δημοσιογράφοι το 1771 είχαν αποκτήσει το δικαίωμα να παρακολουθούν τις συνεδριάσεις και –το σημαντικότερο– να δημοσιεύουν τις αγορεύσεις στις εφημερίδες τους, γεγονός που θα ωθήσει τα μέλη του Κοινοβουλίου να ετοιμάζουν γραπτά κείμενα και να τα κοινοποιούν προς δημοσίευση στους δημοσιογράφους. Ενδεικτικά: Bob Harris. *Politics and the Rise of the Press: Britain and France, 1620-1800*. London and New York: Routledge, 1996. Προσεγγιστικά και με αναφορά στο σημερινό διαχωρισμό νομοθετικής, εκτελεστικής και δικαστικής εξουσίας

I . Η κοινή γνώμη και οι ημερήσιες εφημερίδες στην αναδυόμενη δημόσια σφαίρα

Κατά τη διάρκεια του αιώνα των Φώτων η ταχεία ανάπτυξη του τύπου ο οποίος απελευθερώθηκε από το καθεστώς της προηγούμενης άδειας συμβάδισε με βαθείς μετασχηματισμούς στην κοινωνία της Γηραιάς Αλβιώνας. Η σταδιακή ανάπτυξη της δημόσιας σφαίρας προκάλεσε μία περίπου ακόρεστη ζήτηση για ειδησεογραφικά προϊόντα, εις βάθος ενημέρωση, επιθεωρήσεις με κριτικό πνεύμα επί παντός επιστητού και πολιτικό σχολιασμό. Πλήθος ημερήσιων εφημερίδων και ενημερωτικών εκδόσεων στο Λονδίνο και εβδομαδιαίων εκδόσεων ανά την επικράτεια επιχείρησαν να ικανοποιήσουν τη ζήτηση αυτή εκ μέρους του νέου αυτού κοινού της δημόσιας σφαίρας. Σύμφωνα με το υπόδειγμα όσον αφορά τις αλλαγές στη ενημερωτική δεοντολογία το οποίο έχουμε υιοθετήσει, τα νέα χαρακτηριστικά του κοινωνικού σχηματισμού διαφοροποίησαν τη σχέση μεταξύ δημοσιογράφου και κοινού και οδήγησαν τους ενεργητικούς φορείς του δημόσιου λόγου στο πλαίσιο του θεσμού του τύπου να υιοθετήσουν ένα σύστημα κανόνων και προτύπων κατά την επιτέλεση του ενημερωτικού έργου.

Οι δημοσιογράφοι εξακολούθησαν και κατά το δέκατο όγδοο αιώνα να αποτίουν φόρο τιμής στην τεκμηρίωση, τα γεγονότα και την αμερόληπτή στάση, υιοθετώντας και καλλιεργώντας τις αρχές τις οποίες κληροδότησε ο δέκατος έβδομος αιώνας στη λειτουργία του θεσμού. Το καινό στοιχείο είναι το εξής: το αναγνωστικό κοινό του τύπου κατέστη σταδιακά ενεργός δράστης στη δημόσια σφαίρα, αποτελεί πλέον μέλος του κοινού της υπό σύσταση δημοκρατικής τάξης, στο πλαίσιο μιας κοινωνίας η οποία ολοένα και σε μεγαλύτερο βαθμό αποκτά ένα φιλελεύθερο θεσμικό πλαίσιο. Οι εκδότες υιοθέτησαν ένα νέο λεξιλόγιο προκειμένου να περιγράψουν τη σχέση των εφημερίδων τους με το κοινό και τα καθήκοντα που απέρρεαν από το εγγυημένο πλέον δικαίωμα της δημοσίευσης. Ήδη από τον προηγούμενο αιώνα ο τύπος αυτοαναγνωριζόταν ως «φύλακας του δημόσιου συμφέροντος», «δικαστήριο της κοινής γνώμης», «όργανο της κοινής γνώμης» και «προμαχώνας της πολιτικής ελευθερίας». Η δεοντολογική προσέγγιση με βάση την ηθική του δημόσιου συμφέροντος και τη θεώρηση της δημόσιας αποστολής του τύπου (με την υιοθέτηση της έκφρασης *public ethic*) του δεκάτου ογδού αιώνα προκύπτει καθώς αυτός αποκτά συνείδηση του καθοριστικού πλέον ρόλου του στη μόρφωση της κοινής γνώμης: τη συγκρότηση της γενικής βούλησης στο πλαίσιο της εναρμονιστικής/συνθετικής λειτουργίας του αστικού σχήματος σκέψης η οποία αποκρυσταλλώνεται στη νομοπαραγωγή και σε οριακές περιπτώσεις στη συντακτική λειτουργία του λαού ως πολιτικού σώματος· ήτοι στο ρόλο το οποίο ο θεσμός διαδραματίζει στη διαμόρφωση της έννοιας του λαού ως Δήμου στο πλαίσιο της συνθήκης της Νεωτερικότητας.

E pluribus unum: Ο Δήμος και το κοινωνιολογικό πλάσμα της κοινής γνώμης

Το κανονιστικό περιεχόμενο της έννοιας της κοινής γνώμης τελεί σε συνάφεια με τη θεωρία της δημόσιας αποστολής του θεσμού. Η αναδίφηση στο ιστορικό φορτίο του εννοιολογικού πε-

---

αναφερόμαστε ρητορικά, και από πραγματολογική άποψη καταχρηστικά— σήμερα στον τύπο ως «τέταρτη εξουσία». Αυτό που έχει σημασία είναι το γεγονός ότι από τα τέλη του δεκάτου ογδού αιώνα επικρατεί σαφής και πλήρης συνείδηση της πολιτικής σημασίας του τύπου, του ρόλου που μπορούν να διαδραματίσουν οι εφημερίδες στο νέο είδος πολιτευμάτων που κυοφορούνταν εκείνη την εποχή μέσω επαναστατικών διαδικασιών, τις κοινοβουλευτικές δημοκρατίες, δες Δ. Ψυχογιός, *Τα έντυπα Μέσα Επικοινωνίας*, ό.π. σελ. 294.

ριεχομένου της έννοιας είναι απαραίτητη προκειμένου να αντιληφθούμε πώς παγιώθηκαν στο μακρύ χρόνο τα όρια του φιλελεύθερου υποδείγματος της ελευθερίας του θεσμού, αλλά και πώς διαμορφώθηκε στο πλαίσιο του αστικού σχήματος σκέψης το συνηγορικό υπόδειγμα ενημέρωσης το οποίο σε ορισμένες πολιτικές συγκυρίες έλαβε ολοκληρωτική τροπή με την έκπτωσή του σε προπαγάνδα και χειραγώγηση. Στο *Dictionnaire Critique de la Revolution Française*, υπό την επιμέλεια του François Furet και της Mona Ozouf, περιλαμβάνεται ένα σημαντικό άρθρο για την κοινή γνώμη και, πιο συγκεκριμένα, για το *esprit public* γραμμένο από την Ozouf¹¹⁸. Σε αυτό η ιστορικός καταδεικνύει ότι στο πεδίο αυτό τα επαναστατικά κείμενα απηχούν ταυτόχρονα μία βαθιά συμφωνία αλλά και μία πραγματική σύγκυση ως προς το περιεχόμενο της έννοιας απηχούσα μία κεντρική διάσταση μεταξύ κανονιστικής και αιτιώδους αντίληψης ιδιαίτερα σημαντική όσον αφορά την αντίληψη για το ρόλο του θεσμού του τύπου στην αναδυόμενη δημόσια σφαίρα. Ο τρόπος, άλλωστε, με τον οποίο αντιλαμβάνεται το κοινό του καθορίζει τις πρακτικές και της αξίες της ενημέρωσης. Ο κοινός παρονομαστής της σύμπτωσης των απόψεων ήταν ότι η «κοινή γνώμη» κατέστη η κινητήριος δύναμη της Ιστορίας. Την ίδια ώρα, για τους *philosophes* η ιδέα αυτή φαινόταν να έρχεται σε αντίθεση με την περιφρόνηση την οποία επί μακρόν εκδηλώνουν έναντι του τύπου, καθώς θεωρούσαν ότι η κοινή γνώμη θα πρέπει να σφυρηλατείται κατά κύριο λόγο μέσα την ανάγνωση βιβλίων και την ενεργό επιρροή μίας πεφωτισμένης ελίτ. Ο Rousseau έγραφε χαρακτηριστικά το 1776 περιγράφοντας την ανάγκη καθοδήγησης της νέας αυτής ισχύος στο καθεστώς των Νέων Χρόνων: «Ανάμεσα στις ιδιαιτερότητες που διακρίνουν τον αιώνα που ζούμε από τους άλλους είναι αυτό το μεθοδικό και συνεπές πνεύμα που κατευθύνει εδώ και είκοσι χρόνια τις “κοινές γνώμες”. Μέχρι τώρα, οι γνώμες αιωρούνταν [πάνω από την κοινωνία] με τρόπο ασυνεχή και άναρχο, βρίσκονταν στο έλεος των παθών των ανθρώπων· αυτά τα συνεχώς αλληλοσυγκρουόμενα πάθη έκαναν το κοινό να ταλαντεύεται ανάμεσα στη μια και την άλλη γνώμη δίχως μία σταθερή κατεύθυνση»¹¹⁹. Για τον Rousseau, το ίδιο το πρόγραμμα της νεωτερικότητας ανάγεται στην πεφωτισμένη αποκρυστάλλωση αυτής της κοινής γνώμης η οποία οφείλει να αποκτήσει ενότητα και να παύσει να αποτελεί ετερογενές συνονθύλευμα διάσπαρτων και αντιφατικών αντιδράσεων του πλήθους (τις *volontés particulières*) και τότε αίφνης θα αποκτήσει νόημα – ταυτόχρονα πολιτικό και ηθικό. Στο κανονιστικό περιεχόμενο της έννοιας περιλαμβάνεται η ιδέα ότι από τη μία πλευρά το περιεχόμενό της καλλιεργείται μέσα από την αλληλεπίδραση του κοινού με τη *ratio* των εξαιρετικών πνευμάτων και ταυτόχρονα αποτελεί το «υλικό» για το μετασχηματισμό της αδιαφοροποίητης μάζας στην πολιτική έννοια του λαού, το νεωτερικό Δήμο.

Η Ozouf υποδεικνύει ότι για τους *philosophes* ικανή και αναγκαία συνθήκη προκειμένου να αποκτήσουν οι εν λόγω κερματισμένες «γνώμες» την απαραίτητη ενότητα αποτέλεσε η αμφισβήτηση της απολυταρχίας: ο στόχος της ανατροπής του Παλαιού Καθεστώτος ήταν αρκετός για να συγκεντρώσει υπό το λάβαρό του την αναδυόμενη ετερογένεια των ιδεών και των πολιτικών στοχεύσεων τις οποίες κυοφόρησε η κατοχύρωση των ελευθεριών και η νεοπαγής δημόσια σφαίρα. Την ίδια στιγμή, ανακύπτει μία μείζων διττή αμφισβήτηση του ιδεώδους: πρώτον, ποια θα μπορούσαν να είναι τα θεμέλια, λοιπόν, αυτής της αυθόρμητης συνισταμένης διαφορετικών τάσεων μέσα σε ένα πολιτικό έθνος; Δεύτερον, καθώς δεν είναι δυνατόν αυτή να

¹¹⁸ M. Ozouf (1988) « Esprit public», σελ. 165-180, στο: F. Furet και M. Ozouf (επιμ.), *Dictionnaire critique de la Révolution française*, Paris, Flammarion.

¹¹⁹ Jean-Jacques Rousseau, «Les Rêveries du Promeneur Solitaire», στο *Collection complète des oeuvres*, Genève, 1780-1789, vol. 10, in-4°, σελ. 634.

αφεθεί στην αυθορμησία των εκδηλώσεων του κοινωνικού, υφίσταται το καθήκον εκ μέρους των πεφωτισμένων να τη συγκροτήσουν, δίνοντάς της νοηματική συνάφεια και πολιτική ισχύ. Αυτή η καινή και παντοδύναμη ισχύς, εάν αφεθεί να ξεπηδήσει από τη βάση της κοινωνίας, όπως κελεύει η ελευθεριακή αρχή για τη λειτουργία της ελευθερίας της συνείδησης, αναφύεται ο κίνδυνος να μην είναι δυνατόν έπειτα να τεθεί υπό τη δεσμευτική αρχή του Λόγου και του πλαισίου των αρχών της νεωτερικότητας, ούτε καν μέσω του κύρους της πνευματικής ελίτ, η οποία μολονότι εδραίωσε την κυριαρχία της στην αμφισβήτηση της θεϊκής προέλευσης της εξουσίας δεν είναι ωστόσο αρκούντως παρασκευασμένη ώστε να αναδεχθεί με όλες τις συνέπειές της την έστω και θεωρητική (με την τυπική της μορφή, όπως στη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη του 1789) ισότητα ή ισηγορία με τις στερούμενες ακόμη και Λόγου μάζες.¹²⁰

Αναλαμβάνοντας το ρόλο είτε του αντικειμενικού παρατηρητή είτε του συνηγού των κοινωνικών μεταρρυθμίσεων, αναλόγως με το πώς ερμηνεύει την ελευθερία του θεσμού, κάθε εκδότης, συντακτική ομάδα ή δημοσιογράφος, ο τύπος κατά τον αιώνα αυτό αναλαμβάνει το διακριτό ρόλο του εκπροσώπου του κοινού, όχι ως ασύντακτης μάζας, αλλά ως πολιτικού σώματος, ως Δήμου. Η αντίληψη για τους ευρείς μετασχηματισμούς οι οποίοι έλαβαν χώρα την περίοδο αυτή δεν περιορίζεται στην απλή καταγραφή μόνο μίας ποσοτικής διαφοροποίησης καθώς είναι γνωστό το γεγονός ότι τότε εκδίδονται περισσότερα είδη εφημερίδων σε τακτικότερη βάση και στοχεύουν σε ένα διευρυμένο πληθυσμιακά και διαφοροποιημένο κοινωνικά αναγνωστικό κοινό. Το ποιοτικό στοιχείο που έχει καίρια σημασία είναι ότι μετασχηματίστηκε ο ρόλος της εφημερίδας από κοινού με τις στοχεύσεις των εκδοτών και τη δημόσια εικόνα του δημοσιογραφικού επαγγέλματος σε συνάφεια με την έννοια της κοινής γνώμης.

Σε μεταγενέστερη μελέτη της Ozouf, η οποία αναδιφεύει σε όλο τον πλούτο των κειμένων των διαφωτιστών γι' αυτό το θέμα, επισημαίνεται ότι ο όρος «κοινή γνώμη» εισάγεται αργά, στην έκδοση του 1798 του λεξικού της Γαλλικής Ακαδημίας¹²¹. Μέχρι εκείνη την ημερομηνία, τα λεξικά ταξινομούσαν τον όρο ως «άτυπη γνώση» πιθανώς σε συνάφεια με τη γνωστή πλατωνική διάκριση μεταξύ *επιστημονικής γνώσης* και *δόξας*¹²². Καθώς στα λεξικά καταγράφονται οι έννοιες αφότου έχει παγιωθεί για αυτές ένα σχετικά οριστικό εννοιολογικό περιεχόμενο, στην πραγματικότητα η έννοια εμφανίστηκε στη Γαλλία μετά το μέσον του αιώνα (παρότι ως γνωστόν η εισαγωγή της αποδίδεται στο Rousseau, υπάρχει πλήθος προγενέστερων καταγραφών της) και στα κείμενα του δευτέρου μισού του αιώνα καταγράφεται πλειάδα σημασιών, πλούτος ο οποίος

¹²⁰ Χαρακτηριστική είναι η διατύπωση του άρθρου 11 της Διακήρυξης: «Η ελεύθερη ανταλλαγή σκέψεων και ιδεών είναι ένα από τα πολυτιμότερα δικαιώματα του ανθρώπου. Επομένως, κάθε πολίτης έχει τη δυνατότητα να ομιλεί, να γράφει και να τυπώνει τα έργα του ελεύθερα, αρκεί να μην κάνει κατάχρηση αυτής της ελευθερίας σε περιπτώσεις που ορίζονται σαφώς από το νόμο».

¹²¹ Μ. Ozouf, 1997, «Le Concept d' Opinion Publique au XVIIIe siècle», *Sociologie de la Communication*, 1, σελ. 349-365.

¹²² Χαρακτηριστική είναι η διάκριση μεταξύ *γνώσης* και *δόξας* που γίνεται στο τέλος του Πέμπτου Βιβλίου της πλατωνικής *Πολιτείας* (476d-480a) προκειμένου να υποστηριχθεί ότι το ιδανικό πολίτευμα μπορεί να υπάρξει εάν βασιλεύσουν οι φιλόσοφοι. Σε ένα επιχείρημα με ευθύ πολιτικό προσανατολισμό, υποστηρίζει ότι η γνώση και η γνώμη αποτελούν δυνάμεις όπως η όραση και η ακοή. Οι δυνάμεις διακρίνονται με βάση σε ποιο αντικείμενο αναφέρονται και ποιο αποτέλεσμα παράγουν και θεωρεί τη γνώση τη σημαντικότερη εξ αυτών. Η γνώση και η γνώμη, ως διαφορετικές δυνάμεις, αφορούν σε διαφορετικά πράγματα. Η γνώση αφορά σε αυτό που υπάρχει, το όντως *ον*, και η γνώμη αναφέρεται στο *μη ον* (477d7-478b6). Καταλήγει στο συμπέρασμα πως καθώς οι πολλοί δεν διακρίνουν κάποιο μέγεθος, όπως επί παραδείγματι η ομορφιά, στην ουσία του έχουν για όλα γνώμη χωρίς να διαθέτουν γνώση. Όσοι, όμως, βλέπουν καθετί στην ουσία του, στην *Ιδέα*, διακρίνουν πάντοτε τις απαραίτητα όμοιες οντότητες και συνεπώς αυτοί κατέχουν τη γνώση (479e6-7). Οι τελευταίοι αποκαλούνται φιλόσοφοι και συλλαμβάνουν την ιεραρχία του όντος ενώ οι άλλοι είναι οι φίλοι της γνώμης. Τα γνωσιοθεωρητικά κείμενα στα οποία ο Πλάτων εξετάζει το θέμα είναι ο πρώτος διάλογος *Μένων* και ο *Θεαίτητος* που θεωρείται τέκνο της ύστερης συγγραφικής του περιόδου. Πλάτων, *Πολιτεία*, μετάφραση: Ν.Μ. Σκουτερόπουλος, Πόλις, 2003.

καταγράφεται στην έγκυρη μελέτη του Keith Baker¹²³. Λεξικογραφικά για λόγους συναφείς με την αντίληψη για το ρόλο του κοινωνικού στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης, κατά την περίοδο εκείνη η έννοια του *δημόσιου* (*public*) δεν αντιδιαστέλλεται σε αυτήν του *ιδιωτικού* (προκειμένου να συμβεί αυτό θα πρέπει να περιμένουμε πολύ αργότερα, συγκεκριμένα την έκδοση του 1835) αλλά σε αυτήν του *μερικού* (*particulière*) (σελ. 351). Αυτό το οποίο αναδεικνύεται είναι μια διαφοροποίηση εντός του αστικού σχήματος σκέψης καίρια τόσο για την κατανόηση της έννοιας της δημόσιας αποστολής του θεσμού που διαμόρφωσε τις συναφείς δημοσιογραφικές αξίες και πρακτικές, αλλά και για το πώς αυτός ενσωματώνει τη νεωτερική έννοια του πολιτικού: από τη μια πλευρά, βάσει της φιλελεύθερης αρχής, το δημόσιο ορίζεται ως αυτονομία του κοινωνικού από το κράτος, ενώ από την άλλη το επίθετο της κοινής γνώμης (*l'opinion publique*) αντιδιαστέλλεται με τις διαλυτικές ροπές του «μερικού» οι οποίες δυνητικά τείνουν να κερματίσουν τη μορφή του κοινωνικού δεσμού και συνεπώς το *raison d'être* της κυριαρχίας. Η συνειδησιακή αυτονομία, ως εκδήλωση της ελευθερίας της σκέψης στο πεδίο του κοινωνικού, από τη μία πλευρά, «ιδιωτικοποιεί» το πεδίο του αγαθού, της πίστης, εντάσσοντάς το στη σφαίρα του ατομικού, και αντιστρόφως αυτή η αυτονομία θεωρείται ότι ανοίγει τις πύλες για επιστροφή των προνεωτερικών μύθων καθώς αποκανονιστικοποιούν το νεωτερικό νόημα του κοινωνικού δεσμού. Σε παραλληλία με την έννοια της ελεύθερης έκφρασης διά του θεσμού του τύπου, η ιδέα που επίσης ωριμάζει στις λεξικογραφικές καταγραφές στο πλαίσιο των ορισμών των όρων δημοσιεύω/δημοσιοποιώ (*publier*), έκδοση/δημοσιοποίηση (*publication*) είναι η θεματική της ορατότητας και, κυρίως, η επιθυμία για εκκίνηση της διαδικασίας να αρθεί ο πέπλος της μυστικότητας (*arcana*) που ήταν συναφής με τη μορφή κυριαρχίας του *ancien régime*. Ήτοι, η αιτιώδης αντίληψη για τη φυσική κοινωνική πολυμέρεια ως προϊόν της αποθετικής έννοιας της ελευθερίας διαφάνηκε ότι *ex ante* συγκρούεται με την κανονιστική.

Ο Gunn διαπιστώνει το ιδιαίτερης σημασίας γεγονός ότι υφίσταται μία καίρια διάσταση ανάμεσα στη γαλλική και τη βρετανική ερμηνεία της έννοιας. Στη Γηραιά Αλβιόνα, το σημασιολογικό καθεστώς της κοινής γνώμης (*public opinion* ή *opinion of the public*) έχει παγιωθεί ήδη από το 1730 μέσα από τους πολιτικούς αγώνες για τη κατάργηση της προηγούμενης άδειας και τη δημοσιότητα των λειτουργιών του κράτους, ενώ στη Γαλλία εξακολουθεί παραμένει θολό για ιδιαίτερους πολιτικούς λόγους. Από τη μία πλευρά, η παλαιά συγγένεια της έννοιας της γνώμης με την «επάρατο» για τους διαφωτιστές προκατάληψη (*prejugé*) εξακολουθεί να ασκεί επιρροή στην πρόσληψη της έννοιας της κοινής γνώμης καθώς υφίσταται η πραγματικότητα της επιβίωσης των προνεωτερικών ερμηνειών που κοινωνικού δεσμού, ήτοι το απτό γεγονός των μη πεφωτισμένων μαζών. Επιπλέον, μετά το επαναστατικό έτος 1789 εμφανίζεται να αφομοιώνεται στο πλαίσιο μίας μεταφυσικού χαρακτήρα οντότητας (που εκφράζεται με τη συγκεκριμένου νοήματος έκφραση *δημόσιο πνεύμα*), ασύλληπτης διά του ορθού λόγου¹²⁴. Στις γακωβίνικες τροπές της επαναστατικής διαδικασίας γίνεται λόγος το δημόσιο πνεύμα (*esprit public*) το οποίο όπως θα δούμε δεν αποτελεί αποκύημα της διαδικασίας του νεωτερικού χωρισμού κοινωνίας και κράτους που παράγαγε την αυτονομία του θεσμού αλλά μια *επιστροφή* στο *οντοπικό/μυθολογικό υπόστρωμα της ερμηνείας του κοινωνικού δεσμού*. Ακόμη και όσοι προ-

¹²³ K.M. Baker. (1987a), «Politics and Public Opinion under the Old Regime: Some reflexions», στο Censer και Popkin (επιμ.), *Press, and Politics in pre-revolutionary France*, Berkeley et Los Angeles. (1987b), «Politique et opinion publique sous l'ancien régime », *Annales de l'ESC*, janvier-février 1987 σελ 367 κ.ε.

¹²⁴ Η Ozouf παραπέμπει στα επαναστατικά κείμενα και δη στον Papon, J.-P. Papon (1789), *De l'action del'opinion sur les gouvernements*, s.L, s.n αλλά οι σχετικές πηγές είναι πολλές.

επαναστατικά είχαν σχετική εξοικείωση με την έννοια, όπως ο Necker (Jacques Necker, 1732-1804), τη χρησιμοποιούν εντός ενός συγκεκριμένου σημασιολογικού πλαισίου από κοινού με εκφράσεις όπως *esprit public*, *bien public*, *cri public*, *murmure public*, *voie publique*, *conscience publique*, *amour public*: πρόκειται κατά κύριο λόγο για έννοιες που ήταν προσανατολισμένες στον πολιτικό στόχο μιας απόλυτης αντίθεσης στη Μοναρχία.

Καθίσταται εμφανές ότι στη Γαλλία αυτές εκφράσεις διά του επιθέτου, με τις έννοιες του κοινού (αναγόμενη στο *commun*, το αρχαιοελληνικό *κοινόν*) και του δημόσιου, λαμβάνουν έντονα πολεμική λειτουργία. Διότι οι *δημόσιες* ή *κοινές γνώμες* (*opinions publiques*) του Rousseau δεν είναι παρά τέκνα της εκάστοτε συγκυρίας και αμέσως αφομοιώνονται από τις ατομικές προκαταλήψεις εντός του κοινωνικού. *Με το πέρασμα στον ενικό αριθμό λαμβάνει χώρα ένας πραγματικός μετασχηματισμός μέσα από τα κείμενα των φυσιοκρατών και η έννοια επιχειρείται να λάβει κανονιστικό περιεχόμενο.* Σε επιστολή του ο Condorcet (1743-1794) επισημαίνει χαρακτηριστικά στον Turgot (1727-1781) ποια άβυσσος χωρίζει τις ιαχές του πλήθους από τη *μία* (ήτοι την κοινή) *γνώμη*¹²⁵. Ακόμη και για όσους συγγραφείς έθεταν μετ' επιτάσεως το ζήτημα της φυσικής ετερογένειας των απόψεων στο πεδίο του κοινωνικού είναι, το επίδικο ζήτημα της ενότητας της κοινής γνώμης αποτέλεσε ένα είδος σταθερής πνευματικής παρακαταθήκης και οδήγησε συχνά στη γνωστή θεματική της αποδοχής της αναγκαστικής πολυμέρειας των απόψεων ως φυσικό προϊόν της ελευθερίας της έκφρασης.

Τίθεται το ερώτημα για ποιον λόγο, ακόμη και η γερμανική διανόηση με χαρακτηριστική περίπτωση όσα επισημαίνει στη *Δημοσιότητα* ο Habermas, απέδωσε τα εύσημα στη Γαλλία των Φώτων για την πατρότητα της έννοιας; Ο Gunn, ορθώς εάν δούμε τα πραγματικά περιστατικά όσον αφορά την εξέλιξη του θεσμού, απορρίπτει αυτήν τη θέση που έχει καταστεί εν γένει κοινός τόπος: Η Γαλλία δεν είναι γι' αυτόν παρά τα λαμπρά επιτεύγματα της πέννας των *philosophes*, η χώρα όπου η κοινή γνώμη δεν μπόρεσε παρά μόνον να «ψελλίσει» ελλείψει των θεσμικών διαύλων μέσω των οποίων θα μπορούσε να εκφραστεί και εξαιτίας του συγκεκριμένου πολιτικού πλαισίου του δεκάτου ογδόου αιώνα¹²⁶. Το πλέον σημαντικό είναι ότι στα κείμενα των Γάλλων στοχαστών δεν εμπεριέχεται κάποιος θετικός ορισμός για την *κοινή γνώμη* εξαιτίας της προσπάθειας να υπερβληθεί η εμπειρική πολυμέρεια των γνώμων με την προσφυγή σε μία μεταφυσικού/ανορθολογικού χαρακτήρα ενότητα. Η έννοια απέκτησε κατά κύριο πολεμική λειτουργία και δεν γίνεται συναφώς αναφορά σε κάποια αναφορά σε μία συγκεκριμένη πολιτική είτε πολιτισμική πρακτική είτε ένας θετικός ορισμός της έννοιας. Σύμφωνα με τον Gunn, το προνομιακό έδαφος για την ανάπτυξη ενός κανονιστικού περιεχομένου όσον αφορά την έννοια της κοινής γνώμης δεν ήταν η Γαλλία αλλά η Γηραιά Αλβιόνα. Σε αυτήν του θέσει πρωτίστως συνηγορεί το γεγονός ότι εκεί αναπτύχθηκε κατά κύριο λόγο ο *δεοντολογικός προβληματισμός* για τη λειτουργία του θεσμού, όπως έχει ανωτέρω καταγραφεί, αλλά και το ίδιο το γεγονός της διαμόρφωσης ενός ανυπερβλήτου ενημερωτικού προτύπου το οποίο ακριβώς θεμελιώθηκε με βάση τη βρετανική εννοιολόγηση της έννοιας της κοινής γνώμης και τη διαμόρφωση τυπικών και άτυπων θεσμικών διαύλων ταυτόχρονης αναπαραγωγής της κοινωνικής πολλαπλότητας αλλά και περιορισμού της στο αξιακό πλαίσιο του συστήματος των ελευθεριών. Χαρακτηριστικός είναι στο πλαίσιο του αγγλοσαξωνικού υποδείγματος ο τοκβλιανός προβληματισμός για

¹²⁵ Παραπομπή στο A.R.J. Turgot (1883), *Correspondance inédite de Condorcet et de Turgot: 1770-1779*, Paris, Charavay frère.

¹²⁶ Gunn J. A. W. *Beyond Liberty and Property: The Process of Self-Recognition in Eighteenth-Century Political Thought*, McGill-Queen's University Press. 1983 και ιδιαίτερα την ενότητα V. Public Spirit to Public Opinion σελ. 260 κ.ε.

την *τυραννία της πλειοψηφίας* που επιχειρεί να ενσωματώσει τα αποκυήματα των διάσπαρτων κοινωνικών «γνώμων» στο πλαίσιο της φιλελεύθερης μορφής κυριαρχίας εισάγοντας και τη σχετική θεματική στο πεδίο της θεωρίας της δημοκρατίας.

Προς επίρρωση, σημαντικός αριθμός Γάλλων συγγραφέων της εποχής θα συναινούν στη θέση για την βρετανική πολιτογράφηση του όρου. Είτε επειδή συνδέεται με την ανάπτυξη του ιδιαίτερα σημαντικού θεσμού της *δημοσιότητας των κρατικών εγγράφων* είτε, όπως ο Voltaire, επειδή η έννοια συμπυκνώνεται στην *κοινοβουλευτική διαδικασία* η οποία σταδιακά διά του τύπου αποκτά εθνικό ακροατήριο και υποστασιοποιεί εν τοις πράγμασι την έννοια του *κυβερνάν διά της συζητήσεως*. Είτε, επίσης, επειδή εντοπίζουν σε αυτήν μία εμμονή στην προαγωγή της γενικής ευημερίας, την καθολικότητα, είτε ακόμη επειδή ορισμένοι επισκέπτες στη Βρετανία όπως ο Αβάς Coyer διαβλέπουν σε μια σειρά από αγγλικές καινοτομίες, όπως τα πεζοδρόμια ή το σύστημα φορολόγησης, την παντοδυναμία του Δημόσιου Πνεύματος¹²⁷ προβάλλοντας τη γαλλική οπτική.

Στον αντίποδα, στο πλαίσιο της γαλλικής συζήτησης όσον αφορά τις εξελίξεις στη Γηραιά Αλβιώνα υπάρχουν πλήθος αναφορές με εμμονικώς αντιβρετανικό πνεύμα. Σε αυτές καταδεικνύεται ότι στο πλαίσιο της λειτουργίας της ελευθερίας του τύπου και της δημοσιότητας των κοινοβουλευτικών διαδικασιών υποκρύπτεται ο κίνδυνος κοινωνικών αναταραχών και το *επίθετο της κοινής γνώμης καθίσταται συνώνυμο όχι πλέον της εκδήλωσης της ατομικής και συλλογικής ελευθερίας αλλά των κοινωνικών αναταράξεων – δηλαδή, το αντίθετο του ιδεώδους της κοινής γνώμης*. Η κριτική των Γάλλων φυσιοκρατών στην ελευθεριακή εκτροπή της κοινής γνώμης τρέφεται από τις περιγραφές των κλυδωνισμών στην κοινωνία της Γηραιάς Αλβιώνας: η κοινή γνώμη δεν πρέπει να αποκτήσει τη δέουσα θέση παρά μόνον σε μία χώρα η οποία είναι αφοσιωμένη στη διατήρηση της ενότητας. Στο πλαίσιο της αναζήτησης αυτής της ενότητας, η Γαλλία διεκδικεί την εντοπιότητα της κοινής γνώμης καθώς η έννοια του δημόσιου, ήτοι του συλλογικού αγαθού της ενότητας στο πλαίσιο της συγκεκριμένης ερμηνείας του κοινωνικού δεσμού, προηγείται αυτής του ορθού (ή του *right*, του δικαιώματος με ρωσλιανούς όρους).

Εν ονόματι της διεκδίκησης της καταγωγής της έννοιας, ενισχύεται η θέση υπέρ της του αυτοτελώς οικουμενικού χαρακτήρα της, καθώς και οι δύο πλευρές θεωρούν ότι *κάθε επίκληση στα ιδιαίτερα εθνικά αισθήματα αυτομάτως την αναιρεί*. Σε αυτή τη σιωπηρή συμφωνία διακρίνεται η ωρίμαση της προσέγγισης της πολιτικής κουλτούρας των δύο εθνών στην οποία έδωσε θεωρητική υπόσταση ο Hume και με παραδειγματικό τρόπο συνίσταται στη διάχυση στη Γαλλία των πρακτικών περί τα δημόσια έγγραφα, των αρχών του κοινοβουλευτισμού, της αποτυχίας όσον αφορά την απαγόρευση δημοσιοποίησης των κειμένων των διαμαρτυριών (*remonstrances*) που ενεργοποίησε ως γνωστόν τα επαναστατικά γεγονότα. Επίσης, με βάση τα ανωτέρω καθίσταται ευδιάκριτο το κύριο γεγονός πως ο διάλογος στη Γαλλία με αντικείμενο την κοινή γνώμη διεξάγεται σε μία αντιφιλελεύθερη κατεύθυνση, καθώς αναιρείται η εγγύηση της αυτονομίας της ατομικής σφαίρας στο πλαίσιο μίας «θρησκείας της ενότητας», ήτοι της αναζήτησης μίας καθολικής έκφρασης του κοινωνικού με τη μορφή της κοινής γνώμης. (σελ. 353)

Παρά τον πλούσιο σε γεγονότα πολιτικό βίο στη Γαλλία η περιγραφή της κοινής γνώμης παραμένει αποθετικού χαρακτήρα και αμφίλογη και ένα κύριο χαρακτηριστικό που αναγνωρίζεται από όλες τις πλευρές ορίζεται *αρνητικά*: *δεν είναι* η γνώμη του πλήθους καθώς αυτή εκλαμβάνε-

¹²⁷ Η Ozouf παραπέμπει στο G.-F. Coyer (abbé) (1779), *Nouvelles observations sur l'Angleterre par un voyageur*, Paris, Veuve Duchesne.

ται ως «βάρβαρη»¹²⁸. Όπως γράφει ο Necker, αντιλαμβανόμενος το «κοινό» της κοινής γνώμης δεν είναι ο λαός καθώς αυτός είναι πάντοτε εφεκτικός στο λάθος· αυτό είναι ασύλληπτο και πάντοτε εύφλεκτο»¹²⁹. Ένας θετικός ορισμός είναι αντιθέτως πολύ σπάνιος, λαμβανομένου υπόψη ότι ο δεδομένος για εμάς δεσμός της ελεύθερης δημόσιας έκφρασης της κοινής γνώμης με την ελευθερία του τύπου εμφανίζεται τουλάχιστον αδύναμος. Ενώπιον της προτεραιότητας της έννοιας του *δημόσιον* ή *κοινού* (*public*) και της ατροφικής λειτουργίας του θεσμού, σε αντίθεση με τη Γηραιά Αλβιώνα, καθίσταται περιττός ο προβληματισμός για το πώς η ίδια η λαϊκή έκφραση θα καταστεί ορθολογική χωρίς την άνωθεν αναίρεση της ελευθερίας και με βάση διαδικασίες πειθούς. Απουσιάζει χαρακτηριστικά από τις σχετικές γαλλικές καταγραφές της εποχής η αναφορά σε ποσοτικά δεδομένα όσον αφορά την ανάπτυξη του θεσμού της δημοσιότητας (όπως το τιράζ των εντύπων, ο αριθμός των τυπωμένων βιβλίων, ο αριθμός αναγνωστών κ.λπ.). Αυτό συμβαίνει διότι τα σχετικά κείμενα προσανατολίζονται περισσότερο στη χρήση της έννοιας για πολεμικούς σκοπούς: το περιγραφικό στοιχείο σχεδόν εξαλείφεται ενώπιον του κανονιστικού.

ι. Το δικαστήριο της κοινής γνώμης. Η κύρια έκφραση η οποία συνόδευε την έννοια της κοινής γνώμης κατά τη διάρκεια του αιώνα των Φώτων και διαμόρφωσε ένα πλαίσιο δημόσιας αποστολής του θεσμού συναφές με αυτήν που απαντάται στο συνηγορικό τύπο, είναι αυτή ενός άτυπου δικαστηρίου καθώς συνδέθηκε νοηματικά με μία εκκοσμικευμένη έννοια του Δικαίου. Ενώπιον της νεοπαγούς κοινής γνώμης, παρομοίως με τη λειτουργία της θείας Δίκης στο Χριστιανισμό και τον Άρειο Πάγο της Αρχαίας Αθήνας, όλοι πρέπει να παραστούν, όπως ενώπιον ενός αδέκαστου δικαστή. Στην πλέον χαρακτηριστική διατύπωση του *Malessherbes* (1721-1794) για την ύπαρξη ενός δικαστηρίου ανεξάρτητου από όλες τις κατεστημένες εξουσίες συνυπάρχουν όλες οι έννοιες-«κλειδιά» οι οποίες καθόρισαν τη νεωτερική σημασία της κοινής γνώμης: η χειραφέτηση από τις παραδοσιακές μορφές εξουσίας, η δυνατότητα δημόσιας διατύπωσης κρίσεων γενικού χαρακτήρα (αποτελεί άλλωστε μετωνυμία του αιτήματος για νομιμότητα των αποφάσεων της εκάστοτε εξουσίας), ο παραλληλισμός ανάμεσα στο λαό των πόλεων-κρατών της ελληνορωμαϊκής αρχαιότητας (ο οποίος συγκεντρωνόταν ως φυσικές

¹²⁸ Ήταν γνωστές στους διαφωτιστές και δη στο Voltaire οι δυσκολίες θεσμικής διαρρύθμισης της ελευθερίας του λόγου και της συνείδησης και της προσαρμογής του σχήματος αστικής σκέψης στο πλαίσιο μίας κοινωνίας που δεν υιοθετούσε συλλήβδην στο *Sapere aude* του Kant. Για τη δυσκολία αποδοχής της αρχής της ανοχής και της κοινωνικής πολλαπλότητας γράφει στο *Traité sur la tolérance*, Librairie Générale Française, Κεφάλαια IV. Si la tolérance est dangereuse, et chez quels peuples elle est premise σελ. 25 κ.ε. και XXII De la tolérance universelle, σελ. 161 κ.ε. Επίσης ανάλυση των εννοιών αυτών στο Andre Lagarde, Laurent Michard, *XVIIIe siècle. Les grandes auteurs français du programme*, Bordas, 1985. Ειδικότερα, τις ενότητες του *Traité sur la tolérance* και την υποστήριξη του δεισμού Dieu· επίσης τα λήμματα από το *Dictionnaire Philosophique*, «Blé», «Dieu», «Dogme», «Homme», σελ. 174-180. Στο πλαίσιο αυτό πλήθος κείμενα της περιόδου καταδεικνύουν τη διάκριση ανάμεσα στην κοινή γνώμη και τη γνώμη του πλήθους, της άναρθρης ως προς το λόγο της και αδιαφοροποίητης μάζας (*la populace*, όπως αποκαλείτο περιφρονητικά). Όπως, επί παραδείγματι, ο Condorcet: «Comme ces Messieurs -il s'agit des parlementaires- ignorent l'opinion ou la méprisent, ils ne seront jamais jaloux que d'avoir les faveurs de la populace», στο *Correspondance inédite de Condorcet et de Turgot*, σελ. 202. Ο ίδιος διαμορφώνει μία αξιολογική κλίμακα γνώμων όπου στην κορυφή τοποθετεί τη γνώμη των πεφωτισμένων οι οποίοι θέτουν τους κανόνες για τη διαμόρφωσή της και παράγουν το κανονιστικό αποτέλεσμα, έπεται η γνώμη των φορέων κοινωνικού κύρους οι οποίοι καθοδηγούν το λαό (εκεί θα ήταν δυνατόν να εντάξουμε τους εκπροσώπους της «τέταρτης εξουσίας») και, τέλος, τη λαϊκή γνώμη που είναι «βλακώδης και φτωχή»: «Quand on parle d'opinion, il faut en distinguer trois espèces: l'opinion des gens éclairés, qui précède l'opinion publique et finit par lui faire la loi ; l'opinion dont l'autorité entraîne l'opinion du peuple ; l'opinion populaire enfin, qui reste celle de la partie du peuple la plus stupide et la plus misérable...», του ίδιου (1776), *Réflexions sur le commerce des blés, Londres*, s.p., σελ. 140. Ο D' Alembert, από την πλευρά του, παρατηρεί ότι ο ιστορικός διακρίνει ανάμεσα στο πραγματικά διαφωτισμένο κοινό και το «τυφλό» και «περιδεές» πλήθος: « Il [l'historien] a souvent tendance à distinguer le public vraiment éclairé, qui doit guider sa plume d'avec cette multitude aveugle et bruyante, qui croit fixer les rangs parce qu'elle se mêle de les donner.», J. Le Rond D' Alembert (1779), *Éloges lus dans les séances publiques de l'Académie française*, Paris, Panckroucke. Πρόλογος, σελ. 9.

¹²⁹ Η Ozouf παραπέμπει στο J. Necker (1773), *Éloge de Jean-Baptiste Colbert*, Paris, J.B. Brunet.

οντότητες σε συνελεύσεις οι οποίες πραγματοποιούνταν με τη μορφή της Εκκλησίας του Δήμου δημόσια και όπου το έργο της εκπροσώπησης το αναλάμβαναν οι ρήτορες) και το κοινό της νεωτερικότητας, το οποίο αν και αριθμητικά μεγαλύτερο και τοπικά κατακερματισμένο συγκεντρώνεται ιδεατά γύρω από ένα δημοσιευμένο κείμενο.

Την ίδια ώρα, προκειμένου να κυρωθεί η εξουσία της κοινής γνώμης ως υπέρτατης αρχής του κοινωνικού, θα πρέπει ο κοινωνικός κόσμος να κενωθεί από τις υπόλοιπες κληρονομικώ δικαιώματι εξουσίες. Όταν εκείνη την εποχή αναζητούσαν μία συμβολική αναλογία για την κοινή γνώμη, την τοποθετούσαν επάνω σε ένα θρόνο με το καθήκον αυτή να μοιράζει τα σκήπτρα της επί Γης εξουσίας. Το αυτό ισχύει επί παραδείγματι για το Necker ο οποίος, όπως επισημαίνει η Ozouf, συνέλαβε καλύτερα από τον καθένα την πραγματική φύση της νεωτερικής κοινής γνώμης. Εφόσον η εξουσία με την υλική της μορφή καταλαμβάνει το προσκήνιο δεν υπάρχει θέση για καμία άλλη, ακόμη και συμβολικής μορφής: ούτως ειπείν, κανενός είδους κοινή γνώμη δεν υπήρχε κατά τη βασιλεία του Λουδοβίκου XVI από το 1774 έως το 1791 καθώς η άλλη της θέσης του τον προφύλασσε από αυτήν¹³⁰. (σελ. 356)

Σε αυτό το άτυπο δικαστήριο είναι δυνατόν πλέον να εισακούγεται ο λόγος του θεού ο οποίος στο προεπαναστατικό φαντασιακό έχει ταυτιστεί με τη φωνή του λαού κατά την αρχή *vox populi, vox dei*. Ο τρόπος με τον οποίο επανεισάγεται το μεταφυσικό στοιχείο και επιβάλλεται η κοινή γνώμη ως μία μυστηριακού χαρακτήρα και ανορθολογική αποκάλυψη του αληθούς παρέχει αυτή την εντύπωση, *αντιστρέφοντας τρόπον τινά τις διαδικασίες της εκκοσμίκευσης τις οποίες ενεργοποίησε η κατοχύρωση της συνειδησιακής ελευθερίας*. Συναφώς, σε αυτό το πλαίσιο, το δικαστήριο του λαού καταλαμβάνει τη θέση μίας απόλυτου χαρακτήρα θεικώ δικαιώματι εξουσίας. Αυτό καθίσταται ευδιάκριτο στην ακαδημαϊκή πραγμάτευση του ζητήματος, όπου μία κοινή γνώμη διορθώνει τα λάθη της εξουσίας εντός του ιστορικού χρόνου και εκδικείται για λογαριασμό του μεγάλου άνδρα όσον αφορά τα επίγεια δεινά που αυτός υπέστη και όπου το πεφωτισμένο μέλλον της Ανθρωπότητας υποκαθιστά τον χριστιανικό Παράδεισο. Το ίδιο το δικαίωμα, το ορθό, φαίνεται να υποχωρεί εν όψει της «φωνής του λαού», η οποία εκφράζει με συντριπτικό και αναπόδραστο τρόπο μία ερμηνεία του κοινού αγαθού.

Χαρακτηριστικά, ο ιστορικός της περιόδου Jacob-Nicolas Moreau (1717-1803), ακολουθώντας τον Bossuet (Jacques-Bénigne Lignel Bossuet, 1627-1704), καταγράφει τη συναφή αντίληψη όσον αφορά τη λαϊκή κυριαρχία: το μόνο δυνατό αντίβαρο στην αδικία του ηγεμόνα είναι η φωνή του αποκλειστικού κυρίαρχου, το σκήπτρο του οποίου αυτός δεν είναι δυνατόν να παραγνωρίσει. Καινοτομεί στον τρόπο με τον οποίο συνδέει αυτή την «κυρίαρχη φωνή» (*voix souveraine*) του λαού με την *conscience publique*, ένα είδος συλλογικής έκφρασης του κοινού περί δικαίου αισθήματος, ήτοι τη δράση αυτών οι οποίοι μη διαθέτοντας καμία δύναμη αντίστασης κατακτούν κάθε είδος εξουσίας και ως εκ τούτου γίνονται οι ίδιοι «μεταφραστές» και «πομποί» της φωνής του θεού (η οποία βεβαίως είναι οιονεί ενύπαρκτη εντός της *voix publique*)¹³¹. Η αναγκαιότητα που οδηγεί το Moreau να επικαλεσθεί την *conscience publique* καταδεικνύει με τον καλύτερο τρόπο το μέτρο κατά το οποίο η έννοια της κοινής γνώμης απέκτησε μία ακραιφνώς πολεμική λειτουργία και τέθηκε στο επίκεντρο κάθε αντιπαράθεσης ενώ στη σκέψη των φυσιοκρατών αποτελούσε τη μοναδική πηγή της λαϊκής αντι-εξουσίας.

¹³⁰ Παραπομπή σε J. Necker, (1784), *De l'administration des finances de la France*, s.L, s.n.

¹³¹ Ο Moreau ορίζει χαρακτηριστικά την πολιτική συνείδηση ως «le cri général de la raison, de la justice, de l'humanité» στο J.-N. Moreau (1898-1901), *Mes souvenirs -1. Principes de morale, de politique et de droit public [1777-1789]*, Paris, Camille Hermelin. σελ. 59.

Πού θεμελιώνεται, όμως, η εξουσία αυτού του νέου δικαστηρίου; Κατ' αρχήν, το ζήτημα συνάπτεται με τις προϋποθέσεις λειτουργίας του. *Η κοινή γνώμη αποτελεί ένα απρόσωπο και ανώνυμο πεδίο απονομής δικαιοσύνης: στις ετυμηγορίες τις οποίες εκδίδει κάθε ακροατής δύναται να αφουγκραστεί τη φωνή όλων και συνεπώς τη φωνή καθενός ξεχωριστά· ωσαύτως, η ατομική πίστη ή πεποίθηση καθίσταται απλώς ένα κατηγορήμα του εαυτού.* Πρόκειται για ακαταμάχητο επιχείρημα όσον αφορά τα συστήματα σκέψης –από τον Rousseau έως τους φυσιοκράτες– που δεν ενσωμάτωναν στο σκεπτικό τους τις φυσικές κυμάνσεις των ατομικών συνειδησιακών ενεργημάτων, την ίδια την αυθόρμητη τροπή του κοινωνικού. Οι άτυπες ετυμηγορίες τής κοινής γνώμης, από την άλλη πλευρά, καθίστανται δημόσιες ήτοι τίθενται υπό το ελεγκτικό βλέμμα όλων· λειτουργία στην οποία αποδίδονται αρετές ταυτόχρονα πνευματικές, αισθητικές και ηθικές. Η ορατότητα ταυτίζεται με την παιδαγωγική πράξη και εξ αυτού εγκαθίσταται ένας ευθύς σύνδεσμος με τον αισθητό κόσμο (σε αντίθεση με τη *μυστικού χαρακτήρα* άρρητη και μη ορατή θρησκευτική εμπειρία), βάσει του οποίου αρκεί να καταστήσεις κάτι ορατό προκειμένου να διαπαιδαγωγήσεις και να διαμορφώσεις διαδικασίες πειθούς, όπως μαρτυρεί κατά τη διάρκεια του αιώνα το αίτημα για το άνοιγμα των δημόσιων αρχείων, των μουσείων, των βασιλικών κήπων κ.ο.κ. Η ορατότητα επάγεται, επίσης, τη θεραπεία των δεινών του κρατικού βίου που προκαλούνται εξαιτίας της διάβρωσης των δημοσίων νθών από την αδιαφάνεια και τη μυστικότητα (*arcana*) και στο απόγειό της ταυτίζεται με τη ρουσσική αναζήτηση για την αυθεντικότητα των νθών που είναι σύμφυτα με την κοινότητα (*Gemeinschaft*) όπου δεν αναγνωρίζεται η ατομική αυτονομία.

Το δικαστήριο της κοινής γνώμης είναι απρόσωπο και, ταυτόχρονα, ορατό από όλους: οι προϋποθέσεις της κρίσης του περιλαμβάνουν την υποταγή σε αυτό, αλλά τα κριτήρια διαμόρφωσης αυτής έχουν διαφοροποιηθεί όπως το αναδεικνύουν οι δημόσιοι έπαινοι (πρόκειται για την παράδοση των *éloges* εγκωμιαστικών λόγων που εκφωνούνταν στην Ακαδημία κυρίως και αλλού προκειμένου να τιμηθούν σημαίνουσες προσωπικότητες): η ατομική αξία αντιπαράβάλλεται στην καταγωγή, το άστυ στην αυλή, η ελευθερία στην υποταγή του υπηκόου του Παλαιού Καθεστώτος. Από το τελευταίο προκύπτει ο *εφευριστικός ρόλος αυτού του δικαστηρίου της Νεωτερικότητας*, η δυνατότητα *αναψηλάφησης* που παρέχει σε υποθέσεις δικαστικής πλάνης και αυθαίρετων κρίσεων αντίθετων με το κοινό περί δικαίου αίσθημα· ρόλος ο οποίος καλλιέργηθηκε στη λαϊκή συνείδηση από μία σειρά νικών υψηλού συμβολισμού, όπως αυτή στην περίφημη *υπόθεση Calas*: η κοινή γνώμη κατέστη ένα δικαστήριο «δεύτερης ευκαιρίας», ένα καταφύγιο για όσους αδικούνται οι οποίοι καθίστανται αντικείμενο υπεράσπισης εκ μέρους των πνευματικών ταγών του έθνους. Πρόκειται για μία έννοια το ίδιο εύπλαστη και ευμετάβλητη, όπως αυτή της *κατάχρησης εξουσίας* στην οποία αντιτίθεται – και συνεπώς η πολεμική της λειτουργία διευρύνθηκε σε απόλυτο βαθμό¹³².

¹³² Ο Voltaire με συγκεκριμένο σκοπό να απευθυνθεί στο δικαστήριο της κοινής γνώμης συνέγραψε την *Πραγματεία περί ανεκτικότητας* (*Traité sur la tolérance*, 1763). Αφορμή στάθηκαν πραγματικά περιστατικά: το 1762 εντοπίζεται νεκρός στην κατοικία του ο νεαρός Μαρκ Αντουάν Καλάς, υιός του εμπόρου υφασμάτων και Ουγενότου Ζαν Καλάς και κατηγορούνται γι' αυτόν ο πατέρας του, η μητέρα και οι αδελφές του. Παρότι δεν διακριβώθηκαν τα πραγματικά αίτια, το συμβάν αποτέλεσε ευκαιρία να κατηγορηθούν συλλήβδην οι Ουγενότοι και να ξεσπάσει ένα κύμα μεγάλου θρησκευτικού φανατισμού. Σ' αυτό το πλαίσιο, η καθολική Γαλλία δεν δίστασε ακόμη και να αγιοποιήσει το θύμα ως μάρτυρα υπέρ του Καθολικισμού. Παρ' όλο που οι θρησκευτικοί πόλεμοι (1559-1598 και 1618-1648) είχαν ολοκληρωθεί σχεδόν πριν από έναν αιώνα περίπου, καθώς εν τω μεταξύ έλαβαν χώρα οι σφαγές στην Ιρλανδία, η νύχτα του Αγίου Βαρθολομαίου (1572) και αφότου στη Γαλλία με τ' Έδικτο (διάταγμα) του Φονταινεμπλώ (1685) ανακλήθηκε τ' Έδικτο της Νάντης (1598) με το οποίο δίνονταν στους καλβινιστές προτεστάντες της Γαλλίας (τους Ουγενότους) ορισμένες ελευθερίες, το πνεύμα του φανατισμού εξακολουθούσε κυριαρχεί κυρίως στα λαϊκά στρώματα. Σε αυτό το κλίμα, «όπου η αδυναμία του ορθού λόγου και η ανεπάρκεια των νόμων είναι ορατές καθημερινά», δεν ήταν δύσκολο ο θάνατος του νεαρού Καλάς να αποδοθεί σε δολοφονική ενέργεια προκειμένου να αποτραπεί –υποτίθεται– η μεταστροφή του στον καθολικισμό. Το Ανώτατο Δικαστήριο της Τουλούζης, εκφράζοντας το κλίμα που επικρατούσε στην κοινή

Το «δικαστήριο» της κοινής γνώμης μακράν του να έρθει σε ρήξη με την αναγωγή στην Εκκλησία του Δήμου επανέκτησε, σε μία παράδοση σημασιολογική στροφή, μεταφυσικά χαρακτηριστικά: πρόκειται για τα στοιχεία του *αλάθητου*, της *εξωτερικότητας* και της καθολικότητας τα οποία την απομάκρυναν από το φιλελεύθερο κανόνα ο οποίος ερείδεται στην ατομική συνειδησιακή αυτονομία. Πρόκειται από τη μια περίπτωση για *μια αναγωγή σε ένα ανορθολογικό θεμέλιο αλλά και στην αναίρεση κάθε στοιχείου συλλογικής και ατομικής ελευθερίας. (α) Το αλάθητο* ή άλλως η θέση για τη συντριπτική του αποτελεσματικότητα ενάντια στην οποία δεν είναι δυνατόν να υπάρξει κανένα ανάχωμα. Από το Rousseau έως τον Beaumarchais, οι διαφωτιστές

¹γνώμη και χωρίς επαρκή στοιχεία, καταδίκασε τον πατέρα σε μαρτυρικό θάνατο. Ο Ζαν Καλός κάρηκε στην πυρά στις 10 Μαρτίου 1762. Ο Βολταίρος πληροφορείται το γεγονός μετά τη θανάτωση του εμπόρου. Γράφει αμέσως ένα κείμενο για την αποκατάσταση της δικαιοσύνης αλλά κυρίως για να υπερασπιστεί την αρχή της θρησκευτικής και όχι μόνον ανοχής. Η *Πραγματεία περί Ανεκτικότητας* γράφτηκε εβδομήντα οκτώ χρόνια μετά την περίφημη *Επιστολή για την ανεξιθρησκία* (*A Letter Concerning Toleration*, 1685) του Locke. Εξαιτίας, όμως, του φόβου από την περιρρέουσα ατμόσφαιρα, αλλά και σκοπιμοτήτων συνδεδεμένων με την υπόθεση της μεταθανάτιας αθώωσης του Καλός, το δοκίμιο σε πολλά σημεία του είναι ιδιαίτερος σκοτεινό μακριά από την ευθεία επίθεση στην Εκκλησία με το σύνθημα *écrasez l'infâme* που σάλπισε ο ίδιος αρχής γενομένης από το 1759 μεχρι που το κατέστησε σχεδόν υπογραφή του. Ταυτόχρονα συνδυάζει μια λεπτή αυτοσαρκαστική ειρωνεία με ένα απύθμενο βάθος γνώσεων ιστορικών λεπτομερειών. Σε κανένα σημείο δεν διστάζει να επιτεθεί στο σκοταδισμό αλλά είναι πολύ πιο προσεκτικός απ' ό,τι ήταν μόνο έναν χρόνο αργότερα, όταν γράφει το *Φιλοσοφικό Λεξικό*. Στην *Πραγματεία*, υπάρχει ξεκάθαρη καταδίκη της μισαλλοδοξίας, αλλά ο ένοχος που τον «τρέφει», η κατά Voltaire «επίπλαστη θρησκεία», και όχι αυτή του Υπέρατου Όντος στο πλαίσιο της δεϊστικής του θέσης, μάλλον γλιτώνει από το οξύ ύφος της κριτικής που θα ασκηθεί αργότερα. Η φιλοσοφία μάλιστα «συστήνεται» ως «αδελφή» της θρησκείας. Αναζητεί επιχειρήματα υπέρ της ανοχής, ακόμη και στην Παλαιά Διαθήκη, όσο και εάν φυσικά δεν παραλείπει να αναφέρεται και στις άγριες σφαγές οι οποίες περιγράφονται εκεί. «Αν και υπάρχουν εκατό παραδείγματα ανεκτικότητας στην *Παλαιά Διαθήκη*, υπάρχουν επίσης παραδείγματα και νόμοι αυστηρότητας». Έναν χρόνο μετά, στο *Φιλοσοφικό Λεξικό* (*Dictionnaire Philosophique*, 1764), ο διαφωτιστής καταδικάζει πλέον καθαρά τη λεγόμενη «επίπλαστη» θρησκεία η οποία τρέφεται από τον φανατισμό. Στην *Πραγματεία*, προσανατολισμένος στα εμπειρικά τεκμήρια, εκκινεί από την υπεράσπιση του πατρός Καλός, με βάση την αποκατάσταση των πραγματικών γεγονότων. Και μόνον αφού καταδείξει την αντιφατικότητα των τεκμηρίων τα οποία αποδέχθηκαν κατά την κρίση τους οι δικαστές της Τουλούζης, προχωρεί στην ανάδειξη των αρχών της ανεκτικότητας. Στη συνέχεια, διατυπώνει τον σεβασμό του προς τον «ηθικοπλαστικό ρόλο» όλων των θρησκευτικών «αδελφοτήτων», με σκοπό όμως να αποδομήσει εν τέλει τον φανατισμό τους εξαναγκάζοντας τις να αρνηθούν τα οράματα κυριαρχίας μίας και μόνον πίστης. Ενώ –τονίζει– από την Αρχαία Ελλάδα και τη Ρώμη μέχρι την Ινδία και την Περσία, ήτοι σε παρελθόντες πολιτισμούς, συναντούσαμε «την ίδια ανεκτικότητα και την ίδια γαλήνη», σήμερα έχουμε φτάσει στο σημείο να «έχουμε αρκετή θρησκεία για να μισούμε και να διώκουμε, όχι όμως αρκετή για να αγαπάμε και να συντρέχουμε». «Η μανία που προκαλούν το δογματικό πνεύμα και η κατάχρηση της κακώς εννοούμενης χριστιανικής θρησκείας έχει προκαλέσει τόσες αιματοχυσίες, έχει οδηγήσει σε τόσες καταστροφές, στη Γερμανία, στην Αγγλία, ακόμη και στην Ολλανδία, όσες και στη Γαλλία». Στον αιώνα των Φώτων, άλλωστε, ήταν κοινός τόπος πως στην εποχή τους η Ανατολή ήταν πιο ανεκτική από τη Δύση [χαρακτηριστικό παράδειγμα οι *Περσικές Επιστολές* (*Lettres Persanes*) του Montesquieu το 1721 όπου τα τότε ήθη των πολιτισμένων κρατών κρίνονταν υπό το βλέμμα ενός Πέρση επίλυδα, μία πρώιμη μορφή της πολιτισμικής κριτικής]. Καταλήγει σε μια θέση που είναι ο προάγγελος του φιλελεύθερου αιτήματος για κοινωνικό πλουραλισμό: όσες περισσότερες «αιρέσεις» (ή ιδεολογίες) υπάρχουν τόσο λιγότερο επικίνδυνες είναι αυτές διότι αλληλοεξουδετερώνονται. «Η πολλαπλότητα τις αδυνατίζει», σημειώνει χαρακτηριστικά. Δεν στοχάζεται την ανεκτικότητα αυτή καθαυτή προκειμένου να της δώσει ένα κανονιστικό περιεχόμενο, αλλά την αντιπαράθετε στη μισαλλοδοξία. Θέτει το ερώτημα εάν η τελευταία αποτελεί τέκνο του φυσικού ή του θετού δικαίου. Τι είναι όμως φυσικό και θετό δίκαιο; Το ευαγγελικό «μην κάνεις ό,τι δεν θα ήθελες να σου κάνουν» ή το μισαλλόδοξο «τέρας, δεν έχεις τη δική μου θρησκεία, άρα δεν έχεις καθόλου θρησκεία»; Το πρώτο φυσικό. Το δεύτερο είναι μια μισαλλόδοξη, παράλογη σκέψη. Γι' αυτό και «το δίκαιο της μισαλλοδοξίας είναι παράλογο και βάρβαρο: είναι το δίκαιο των τίγρεων». Δόκιμη μετάφραση στα ελληνικά Βολταίρος, *Πραγματεία περί ανεκτικότητας*, μετάφραση Γιώργος Καράμπελας, Διαλέγεσθαι 2018. Ιδιαίτερα διαφωτιστική είναι η εισαγωγή του Θανάση Γαλκέτσου, όπου αναφέρεται στους προπάτορες της θέσης περί ανοχής (Jean Bodin, Baruch Spinoza, John Locke, Pierre Bayle), και περιλαμβάνει μία ιδιαίτερος διεισδυτική ανάλυση τόσο της *Πραγματείας* όσο και του συνολικότερου έργου του Voltaire.

Στην παράδοση της υπεράσπισης του δικαίου από το δικαστήριο της κοινής γνώμης, έναν αιώνα αργότερα βρίσκεται η περίφημη υπόθεση Ντρέυφους (*Affaire Dreyfus*). Αποτέλεσε ένα τεράστιο στρατιωτικοπολιτικό σκάνδαλο διαμάχης μυστικών υπηρεσιών και κατασκόπων και ταυτόχρονα μία από τις μεγαλύτερες διεθνώς δικαστικές πλάνες. Συντάραξε τη γαλλική κοινωνία επί δώδεκα χρόνια, στα τέλη του δεκάτου ενάτου και τις αρχές του εικοστού. Εκ των υστέρων έγινε αντιληπτό ως η πρώτη εμπράγματη ένδειξη του επερχόμενου κύματος αντισημιτισμού στην Ευρώπη κατά τον εικοστό αιώνα, ενώ οι κύριοι λόγοι της κρίσης ήταν πολύ βαθύτεροι, προερχόμενοι κυρίως από τη γενικότερη κατάσταση που επικρατούσε την εποχή εκείνη στην Τρίτη Γαλλική Δημοκρατία (1870-1940), όπου ένα απλό επεισόδιο του αντιπαράθεσης μεταξύ των μυστικών υπηρεσιών αναδείχθηκε σε μείζον δικαστικό κυκλώνα. Ο Άλφρεντ Ντρέυφους γεννήθηκε στις 19 Οκτωβρίου του 1859 από οικογένεια Εβραίων της Γαλλίας. Το 1894 υπηρετούσε ως λοχαγός του πυροβολικού στο γραφείο πληροφοριών του Γενικού Επιτελείου Στρατού. Ήταν εποχή έντονου αντισημιτισμού, με τους εθνικιστές και τους μοναρχικούς να ζητούν την εκδίωξη όλων των Εβραίων από τον στρατό, ενώ η Γαλλία συγκλονιζόταν από ένα σκάνδαλο κατασκοπίας: είχαν διαρρεύσει στρατιωτικά μυστικά έγγραφα στον Γερμανό στρατιωτικό ακόλουθο στο Παρίσι. Η Στρατιωτική Δικαιοσύνη έδρασε με αξιοθαύμαστη ταχύτητα και ως ένοχος

υποστήριξαν ότι κανείς δεν μπορεί να εγείρεται ατιμώρητα εναντίον στη φωνή του λαού (*vox populi*). Αυτή η αποτελεσματικότητα της συλλογικής κρίσης κατά διάρκεια του αιώνα αρχίζει να εντάσσεται στην ίδια την κίνηση του ιστορικού γίνεσθαι. Είναι η οικουμενική ισχύς αυτού που ο Condillac αποκάλυψε «νόμο της κοινής γνώμης» (*loi d' opinion*) ο οποίος πρέπει να είναι ο κύριος φορέας των ιστορικών μετασχηματισμών και κυρίως αυτών που αποβαίνουν προς το συμφέρον του λαού, όπως σημειώνει ο Sieyès, στην περίφημη επαναστατική μπροσούρα του με τον τίτλο *Τι είναι η Τρίτη Τάξη*¹³³. Τίθενται νέα προβλήματα, όμως: η νέα αυτή ακαταγώνιστη ισχύς του κοινωνικού με ποια κριτήρια διαμορφώνει ένα αίσθημα δικαίου βάσει του οποίου θα απονέμει δικαιοσύνη; Ναι μεν, αυτή η νέα κοινωνική θεότητα εκτόπισε το σύστημα των νομοκατεστημένων τάξεων και απέκτησε τη δυνατότητα παραγωγής δικαίου, έχει όμως πάντοτε το Δίκαιο με το μέρος της; Δεδομένου μάλιστα του γεγονότος ότι οι συνθήκες συνειδησιακής χειραφέτησης και εξατομίκευσης δεν έχουν διαχυθεί, όπως δείχνουν οι τοποθετήσεις των διαφωτιστών, στην πλειονότητα των πολιτών. **(β) Εξωτερικότητα:** Προτού ολοκληρωθεί η θεωρία του ιστορισμού, η κοινή γνώμη αναγκάζει την ατομική γνώμη (συνεπώς και την ατομική συνείδηση) να την αναγνωρίσει ως εξωτερική ισχύ έναντι της οποίας οφείλει υποταγή. Φαίνεται, εξίσου, μάταια λοιπόν οιοσδήποτε εσωτερικός αναστοχασμός ή διαβούλευση με αυτήν *όπως ισχύει με τις αποδείξεις των θεωρημάτων της γεωμετρίας, τα οποία αυτός που δεν γνωρίζει πρέπει να*

συνελήφθη ο λοχαγός Ντρέυφους ο οποίος, με συνοπτικές διαδικασίες, παραπέμφθηκε στο Ανώτατο Στρατοδικείο και δικάστηκε. Η μια μετά την άλλη ακροδεξιές και φιλομοναρχικές εφημερίδες «αποκάλυπταν» ενοχοποιητικά έγγραφα, ενώ το δικαστήριο απέρριπτε τις αιτήσεις των δικηγόρων του Ντρέυφους να εξεταστούν οι «επιβαρυντικές επιστολές» από γραφολόγους. Στις 22 Δεκεμβρίου του 1894, ο Γαλλοεβραϊός αξιωματικός καταδικάστηκε σε ατιμωτική καθάρωση και ισόβια εξορία στο Νησί του Διαβόλου, στη Γαλλική Γουιάνα, ενώ κύμα αντιεβραϊκών μαζικών εκδηλώσεων σάρωνε τη χώρα. Διαδηλωτές προσπάθησαν να ανατινάξουν την τράπεζα των Ρότσιλντ, οικογένειας που υποτίθεται συμβόλιζε τη εβραϊκή συνωμοσία για παγκόσμια κυριαρχία και το διεθνές χρηματοπιστωτικό κεφάλαιο. Και ξαφνικά, το περίφημο άρθρο του Εμίλ Ζολά (Emile Antoine Zola, 1840-1902) προκάλεσε θύελλα αντιδράσεων στο Παρίσι δίνοντας έναυσμα στους διανοούμενους να συνασπιστούν στον αγώνα εναντίον του αντισημιτισμού και του εθνικισμού. «Κατηγορώ!», ήταν ο τεράστιος πρωτοσέλιδος τίτλος της εφημερίδας του διασήμου Γάλλου πολιτικού Κλεμανσώ (Georges Clemenceau, 1841-1929) *Aurore* (Αυγή). Και από κάτω, δημοσιευόταν μία επιστολή-κόλαφος, κάθε παράγραφος της οποίας ξεκινούσε με το ρήμα «Κατηγορώ». Κατηγορούσε τη στρατιωτική δικαιοσύνη ότι αθώωσε «με άνωθεν εντολή» τον ταγματάρχη πεζικού, κόμμη Βασλέν Εστερχάζου, ο οποίος δικάστηκε για πλαστογραφία εγγράφου. Κατηγορούσε την κυβέρνηση ότι συγκάλυψε τις έκνομες ενέργειες του Γενικού Επιτελείου Στρατού και ότι υποδαύλιζε τον αντισημιτικό φανατισμό. Κατηγορούσε τους συνωμότες, εθνικιστές και μοναρχικούς, ότι έστειλαν κατάδικο στο νησί του Διαβόλου έναν αθώο, αφήνοντας ατιμώρητους τους πραγματικούς ενόχους. Ήταν 13 Ιανουαρίου του 1898, η στιγμή που για πρώτη φορά στην ιστορία οι διανοούμενοι μίας χώρας έπαιρναν στα χέρια τους μία δημόσια υπόθεση και απαιτούσαν δικαιοσύνη και σεβασμό των ατομικών δικαιωμάτων ενός πολίτη, έστω και αν αυτό σήμαινε την ανάγκη μεταστροφής του λεγόμενου λαϊκού αισθήματος. Η γαλλική δικαιοσύνη κινήθηκε γρήγορα, ο Ζολά μπνύθηκε για την ανοικτή επιστολή του και βρέθηκε κατηγορούμενος, όπως ο ίδιος άλλωστε επεδίωκε. Η δίκη έγινε αμέσως και εξελίχθηκε σε ένα ανελέητο σφυροκόπημα εναντίον της στρατοκρατίας, του εθνικισμού και του αντιεβραϊσμού, καθώς ως μάρτυρες κλήθηκαν και κατέθεσαν πλήθος διανοουμένων, ανάμεσα στους οποίους ο μετέπειτα «τίγρης» της γαλλικής πολιτικής, Κλεμανσώ, ο μεγάλος σοσιαλιστής πολιτικός Ζαν Ζορές (Jean Jaurès, 1859-1914) και ο φημισμένος συγγραφέας Ανατόλ Φρανς (Anatole France, 1844-1924) ο οποίος 23 χρόνια αργότερα τιμήθηκε με το βραβείο Νόμπελ. Επί ένα έτος, η Γαλλία κλυδωνιζόταν από ένα κύμα έντονων πολιτικών παθών καθώς τάγματα εφόδου αναστάτωναν το Παρίσι και ο δικηγόρος του Ντρέυφους γλίτωσε από απόπειρα δολοφονίας. Στα τέλη του 1898, η κυβέρνηση αναγκάστηκε να διατάξει αναψηλάφηση και το στρατοδικείο, αρχές του 1899, κατέληξε σε μία σιβυλική απόφαση: «Ενοχος ο Ντρέυφους. Καταδικάζεται σε δέκα χρόνια φυλάκιση αλλά του απονέμεται χάρη». Αντί να κατευνάσει τα πάθη, η απόφαση έμοιαζε με λάδι στη φωτιά. Οι μοναρχικοί εξοργίστηκαν με την αποφυλάκιση του εξόριστου, ενώ ο ίδιος κίνησε τη διαδικασία για νέα δίκη και πλήρη αποκατάσταση. Στις 12 Ιουλίου του 1906, στην ίδια αίθουσα που το 1894 του είχαν ξηλώσει τα γαλόνια, σε τιμητική τελετή ξανάπαιρνε βαθμό και θέση με το στρατοδικείο να αποκαθιστά πλήρως την τιμή και την υπόληψή του. Για μία καλή εποπτεία της στάσης του γαλλικού τύπου, μεταξύ άλλων: Janine Ponty (1974), «La presse quotidienne et l'affaire Dreyfus en 1898-1899. Essai de typologie», *Revue d' Histoire Moderne & Contemporaine Année*, τόμος XXI, Απρίλιος-Ιούνιος (21-2), σελ. 193-220. Το πλήρες κείμενο του άρθρου του Ζολά στην *Aurore* της 13 Ιανουαρίου 1898 στο Ρίτσαρντ Σένετ (1999), *Η τυραννία της οικειότητας. Ο δημόσιος και ο ιδιωτικός χώρος στον δυτικό πολιτισμό*, μετάφραση: Γ. Ν. Μερτίκας, επιμέλεια: Γ. Λυκιαρδόπουλος. Αθήνα: Νεφέλη, σελ. 447 κ.ε. Επίσης, μία καιρία κοινωνιολογική ανάλυση για το φαινόμενο του κοινωνικού διχασμού που έφερε η υπόθεση δεξ Ενόπτηα Χ. «Η υπόθεση Dreyfus, η καταστροφική *Gemeinschaft*», σελ. 307 κ.ε.

¹³³ Emmanuel Sieyès, *Τι είναι η Τρίτη Τάξη*, μετάφραση: Φρ. Στεφοπούλου. Επιμέλεια-Εισαγωγή: Χρήστος Παπακυλιανός. Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου-Παπαζήση, Αθήνα 2016.

τα αφομοιώσει χωρίς αναστοχασμό και δεύτερες σκέψεις. Η διάσταση μεταξύ δέοντος και είναι, ήτοι η εμπειρική πολλαπλότητα του κοινωνικού και η αναζήτηση ενός κανονιστικού πλαισίου για τη μόρφωση της γενικής βούλησης, δεν επιχειρείται να επιλυθεί εντός των συνειδησιακών ενεργημάτων ενός εκάστου των κοινωνιών αλλά εξωτερικά και ανορθολογικά μέσω της καθολικής υπεροχής του δημόσιου· βεβαίως ενός δημόσιου πεφωτισμένου από τα συνειδησιακά ενεργήματα των αρίστων της ανθρωπότητας. Πρόκειται για μια άρση της ελευθεριακής αρχής όσον αφορά τα συνειδησιακά ενεργήματα και για **(γ)** τη συγκρότηση μίας **ενιαίας μορφής εξουσίας**, την οποία ύμνησαν οι φυσιοκράτες *de facto* εχθροί της κοινωνικής πολλαπλότητας. Και στο σημείο αυτό αναδεικνύεται με τον πλέον ευδιάκριτο τρόπο η ουσιαστική λειτουργία της κοινής γνώμης. Θεωρητικά αντικατέστησε τις δυνάμεις του Ουρανού και της Γης αποδίδοντας στους ανθρώπους την ευθύνη για τις αποφάσεις τους. Δεν οδήγησε, όμως, στην εξάλειψη της ανάγκης επίκλησης σε μία υπερβατική μορφή εξουσίας από την οποία δανείζεται τα ενοποιητικά αλλά και τα καταναγκαστικά στοιχεία της (αυτά δεν είναι δυνατόν να διαχωριστούν). Ταυτόχρονα, όπως οι εξουσίες στην αρχαιότητα εύρισκαν ενώπιόν τους την ανυπακοή της ατομικής βούλησης, η κοινή γνώμη βρίσκεται αντιμέτωπη με τις διαρκώς κυμαινόμενες τροπές της ατομικής γνώμης.

ii. Κοινή γνώμη και ατομική συνείδηση. Στο σύστημα των ελευθεριών, η κοινή γνώμη δεν μορφώνεται σε κάποιον μεταφυσικό ουρανό αλλά σε συνάρτηση με τα ατομικά συνειδησιακά ενεργήματα ενός εκάστου των κοινωνιών· ήτοι το εν λόγω κοινωνιολογικό πλάσμα απαιτεί να υφίστανται αυτόνομες υπάρξεις που δεδομένα διαθέτουν την ικανότητα να μορφώνουν ατομικές γνώμες. Είναι δυνατόν, επιπροσθέτως, να θεωρήσουμε ότι η κοινή γνώμη δεν διαθέτει τη δυνατότητα επίκλησης της καθολικότητας επειδή πλέον εντός του καθεστώτος της Νεωτερικότητας ο κοινωνικός δεσμός (και η ιδιότητα του πολίτη) δεν γίνεται αντιληπτός κατά προτεραιότητα έναντι της ατομικής σφαίρας ελευθερίας. Η παρακμή της έννοιας κατά τις επαναστατικές διαδικασίες στη Γαλλία αποκάλυψε ότι οι ατομικές γνώμες *(α) προηγούνται λογικά (από το μερικό προς το γενικό), ταυτόχρονα (β) είναι έλλογα ανεξάρτητες (καθώς αποδεχόμαστε τη συνειδησιακή αυτονομία ενός εκάστου των κοινωνιών) και (γ) έλλογα ισότιμες (εφόσον καθολικά προστατεύονται από την εγγύηση της ελευθερίας με την επιφύλαξη της τήρησης των νόμων και επιπροσθέτως θεωρούμε ότι οι πολίτες διαθέτουν ίσης αξίας πολιτικό δικαίωμα)*. Αφ' ής στιγμής κάποιος αποδέχεται σε απόλυτο βαθμό την προτεραιότητα και την αυτοτέλεια της ατομικής γνώμης με βάση το φιλελεύθερο κανονιστικό γνώμονα της συνειδησιακής ελευθερίας, η ίδια η ύπαρξη και η εξουσία της κοινής γνώμης καθίστανται προβληματικές ως προς το πώς αντιλαμβανόμαστε τους κανόνες της δημοκρατικής τάξης όσο και την ερμηνεία του νοήματος της ελευθερίας των θεσμών της δημοσιότητας. Ο τρόπος με τον οποίο είναι δυνατόν να υπερβληθεί η φυσική ετερογένεια των απόψεων την οποία αποκάλυπτε η αιτιώδης προσέγγιση του κοινωνικού (με την πολλαπλότητα των γνώμων να τίθεται ως φυσιολογική συνθήκη) ήταν μία θεματική η οποία απασχόλησε το στοχασμό ολόκληρο τον αιώνα των Φώτων. Πώς από την πολλαπλότητα των ήδη προδιαμορφωμένων απόψεων και συστημάτων πεποιθήσεων είναι δυνατόν να συναχθεί κάτι περισσότερο από μία αυθαίρετη απόφαση και θα απομακρύνει ταυτόχρονα τους χομπσιανούς φόβους όσον αφορά τον επικίνδυνο κερματισμό της πολιτικής κυριαρχίας;

Δύο ζητήματα ετίθεντο με επείγοντα τρόπο: Κατά πρώτον, αυτό της φύσης της ατομικής υποχρέωσης έναντι της κοινής γνώμης, διότι πρόκειται για τη *θεμελίωση μίας καινής μορφής πολιτικής κυριαρχίας τέτοιας ώστε υποτασσόμενο σε αυτήν το άτομο να μην υποτάσσεται παρά μόνον στον εαυτό του* εν όσω η δημόσια διαβούλευση έχει στόχο να απομειώσει την ενύπαρκτη στο

σύστημα κυριαρχίας βία. Το δεύτερο αφορά το θεωρητικό ιερογλυφικό της μόρφωσης της κοινής γνώμης. Είναι κατανοητό ότι, άπαξ και σχηματισθεί, προϋποθέτει την ατομική συναίνεση όλων, όπως το πλέγμα άπειρων των συμβολαίων που συνάπτουν οι κοινωνοί μεταξύ τους και με τον κυρίαρχο στο χομπσιανό *Λεβιάθαν*. Αλλά ποιοι είναι οι μηχανισμοί οι οποίοι καθοδηγούν τη μορφοποίησή της;

Η λύση η οποία επιλέγεται κατά τη διάρκεια του αιώνα, στην οποία ο Habermas κάνει μνεία όσον αφορά τη διαμόρφωση της έννοιας, εμπεριέχεται στο στοχασμό των φυσιοκρατών: προκειμένου να διαθέτει το αλάθητο η κοινή γνώμη, το οποίο μάλιστα να προϋποθέτει την αμέριστη συναίνεση ενός εκάστου των κοινωνιών, πρέπει και αρκεί αυτή να αποτελεί τη μετωνυμία ενός αυταπόδεικτου γεγονότος, ενός κοινού τόπου που θα καθορίζεται από την «πεφωτισμένη» μορφή των γεγονότων (αυτό είναι το νοηματικό περιεχόμενο της λέξης *évidence* η οποία χρησιμοποιείται όπου το γεγονός αποκτά επιστημονικό και φιλοσοφικό *status*). Το να υπαναχωρεί κάποιος ενώπιον των «πεφωτισμένων» αυτών γεγονότων δεν επάγεται ότι ενδίδει σε ένα είδος συνειδησιακής ετερονομίας, αλλά πράττει όπως οι γεωμέτρεις εν σχέσει προς τα αξιώματα της επιστήμης: *αυτοί δεν ενδίδουν παρά μόνον στην παρουσία του Λόγου εντός τους, της καρτεσιανής ratio*, που είναι ο πραγματικός ηγεμόνας, όπως τα αξιώματα του Ευκλείδη στο πεδίο του γεωμετρειν. Επικρατεί συμφωνία εκ μέρους των διαφωτιστών ότι «δεν υπάρχει κοινό το οποίο να αρνηθεί μία προφανή αλήθεια». Η Ozouf επισημαίνει ευφυώς ότι αυτοί οι δηλωμένοι οπαδοί του Descartes υιοθετούν μία εξόχως αντικαρτεσιανή λύση: Σε αντίθεση με την αμφιβολία που είναι σύμφυτη στις διαδικασίες του καρτεσιανού *cogito*, *δεν φαντάζονται ουδόλως το ενδεχόμενο, καίτοι ευρισκόμενος ο άνθρωπος ενώπιον του αληθούς, να μην προσχωρήσει εθελουσίως σε αυτό* (σελ. 359). Σε τέτοιον βαθμό φαινόταν σε αυτούς μη εύλογη η πιθανότητα μη υποταγής της βούλησης έναντι του νοητικού στοιχείου. Για τους φυσιοκράτες, ακόμη και εάν κατ' ανάγκην γίνεται αποδεκτή μία μεταβλητότητα στα ατομικά και συλλογικά συστήματα σκέψης, *η κατάληξη οριστικά και αμετάκλητα θα είναι η προσχώρηση στο αληθές των γεγονότων*. Τα αυταπόδεικτα γεγονότα στο πεδίο του πνεύματος δεν απευθύνονται σε κάποιον συγκεκριμένο άνθρωπο ούτε υπόκεινται στο σχετικισμό της υποκειμενικότητας: *συνιστούν μία αυστηρή και προσδιορισμένη σχέση ανάμεσα στα αντικείμενα, ανεξάρτητη από το υποκείμενο το οποίο στοχάζεται*. Ουδόλως υφίσταται, όπως στη θέση του ριζοσπαστικού διαφωτισμού, η αλληλοπεριχώρηση του υποκειμένου της σκέψης με το γνωστικό αντικείμενο και συναφώς η σκέψη αφενός δεν αποκτά υπαρξιακή υφή και κυρίως δεν υπόκειται στις ποικίλες τροπές της αυθορμησίας του κοινωνικού. Εξ αυτού, η κοινή γνώμη των φυσιοκρατών (όπως και της υπόλοιπης δημόσιας παιδαγωγικής την οποία αυτοί επικαλούνταν) είναι πλήρως απελευθερωμένη από την ψυχοπαιδαγωγική και δεν συνιστά κατηγορημα των κυμάνσεων των ατομικών και συλλογικών πνευματικών ενεργημάτων και, υπό αυτή την έννοια, δεν αποδίδεται κάποια εξέχουσα σημασία στους θεσμούς της δημοσιότητας οι οποίοι αποτελούν τον ευαίσθητο «σειсмоγράφο» αυτών των κυμάνσεων. Όταν ένα άτομο κληθεί να λάβει υπόψη του την κοινή γνώμη, δεν οφείλει να υποστεί μία μεταστροφή –καθώς σε αυτήν θα διαδραμάτιζαν καίριο ρόλο οι προσωπικές του προδιαθέσεις είτε οι συγκεκριμένες ατομικές ενδιάθετες κλίσεις του– αλλά *υποβάλλεται σε έναν «φωτισμό» από τον οποίο δεν δύναται να ξεφύγει καθώς αναδύεται από τη δική του ratio*. Ο ίδιος ο κυρίαρχος των φυσιοκρατών, αυτός ο «διαποτισμένος από τα καθήκοντά του ηγεμόνας», δεν είναι τίποτε άλλο από έναν Λόγο ο οποίος, *καθώς καλλιεργείται από τα «πεφωτισμένα» γεγονότα, είναι ανίκανος να εγείρει κάτι άλλο από μία μορφή ορθολογικής διακυβέρνησης*.

Εντούτοις το ερώτημα το οποίο εγείρεται είναι προφανές: Τα άτομα πρέπει να αναμένουν

να φωτισθούν διά της συνάντησής τους με την κοινή γνώμη είτε, αντιθέτως, είναι αυτοτελώς επιφορτισμένα με το καθήκον του φωτισμού, του δικού τους αλλά ακόμη και των υπολοίπων; Εάν ισχύει τα πρώτο, η ατομική γνώμη καταλαμβάνει πρωτεύουσα θέση, ενώ στη δεύτερη περίπτωση τίθεται ως μέγεθος δευτέρας τάξεως. Στην πράξη, το ερώτημα συχνά επιλύεται με κυκλικό τρόπο: από τη μία πλευρά, η ατομική γνώμη συνιστά σε σημαντικό βαθμό αποκύημα της νέας μορφής του κοινωνικού δεσμού ο οποίος χαρακτηρίζει τον αιώνα των Φώτων¹³⁴. Από την άλλη πλευρά, το ατομικό υποκείμενο αναλαμβάνει πλήρως το έργο της ωρίμασης της ιδέας της κοινής γνώμης. Αυτό προϋποθέτει ότι υφίσταται ένα παρόν καθεστώς, όπου αυτή η γνώμη δεν έχει ακόμη λάβει υπόσταση –και, όπως λεγόταν χαρακτηριστικά, «οι άνθρωποι δεν είναι ακόμη άνθρωποι»– και ένας μελλοντικός χρόνος όπου αυτή θα κυριαρχήσει αδιαμεσολάβητα. Κατά συνέπεια, στο διπλό αυτό χρόνο ωρίμασης της κοινής γνώμης και ο ίδιος ο πεφωτισμένος ηγεμόνας θα πρέπει να αναλάβει το έργο της ευθυγράμμισής του με την καθολική γνώμη του έθνους. Στο σημείο αυτό εισάγεται η μορφή και θεμελιώνεται το κύρος του διαφωτισμένου προσώπου: *αντού που κατά τη μελέτη των επιστημονικών τεκμηρίων και στους πνευματικούς κύκλους συνάντησε και χαιρέτισε την έννοια του «πεφωτισμένου» γεγονότος με την επιστημονική του περιωπή και το φιλοσοφικό του βάθος και ο οποίος αναλαμβάνει το έργο να το παρουσιάσει στους μη επαρκώς (επί του παρόντος) διαφωτισμένους. Δεν πρόκειται όμως για έναν απλό διαμεσολαβητή, ο οποίος θα υπήρχε άλλωστε ο κίνδυνος να το αλλοιώσει μέσω του υποκειμενισμού του, αλλά έναν «καλό αγωγό» του αληθούς των γεγονότων: κατ' αυτό τον τρόπο, ο Condorcet αντιμετωπίζει τη σχέση των γεγονότων με τη διαμορφωθείσα *République des Lettres*.*

Σε αυτή την επιλογή του πεφωτισμένου ανθρώπου ως «φορέα» του αληθούς των γεγονότων εντοπίζεται η ευκολία στην οποία υποπίπτουν οι φυσιοκράτες. Η αποδοχή μίας απλοϊκής κατασκευής της κοινής γνώμης διά της μιμήσεως (υποθέτοντας, όπως ο Hume, ότι η αναγκαία ενσωμάτωση των ανθρώπων στη νέα μορφή του κοινωνικού δεσμού θα επιφέρει αναπόδραστα την προσέγγιση εθνών και πολιτισμών και δη την απομείωση αιτιώδους στοιχείου που παράγει τις διαφορές σε αυτό το οποίο αποκαλεί με δεσμευτικό τρόπο ανθρωπότητα¹³⁵) επάγεται την αποδοχή της διαμεσολάβησης των επιρροών που ασκούνται στην αδιαφοροποίητη μάζα. Είτε, διαφορετικά, ο πεφωτισμένος άνθρωπος δεν είναι διαμεσολαβητής, αλλά απλό φερέφωνο των γεγονότων. Ο εξ ολοκλήρου διαμεσολαβητικός ρόλος του επιτελείται όταν επιτυγχάνει να μεταδώσει το αληθές τους και το εύρος του ρόλου του καθίσταται πρωτευόντως λειτουργικό: δεν πρόκειται για έναν χειραγωγό, αλλά γι' αυτόν ο οποίος είναι επιφορτισμένος με το καθήκον να αποκαλύπτει την «αυθεντική» κοινή γνώμη. Σε αυτήν τη λύση καθίσταται ευδιάκριτος ο παράδοξος συγκερασμός ανάμεσα στην αρχαιοελληνική και τη νεωτερική εννοιολόγηση της κοινής γνώμης αλλά και του Πολιτικού. Ενώπιον της σημασιοδότησης της έννοιας της κοινής γνώμης ως πλήρους συσσωμάτωσης των ατομικών βουλήσεων, εναρμόνισης των αντιθέσεων και των πολεμικών όσον αφορά απόψεις των οποίων οι αρχές και τα αποτελέσματα ενδέχεται να ποικίλλουν, το πνεύμα της εποχής εκφράζει τρεις κεντρικές αμφιβολίες: μαρτυρούν όλες με τον τρόπο τους τη δυσχέρεια απώθησης στη νεωτερικότητα της ουτοπίας, *του αρχέγονου ονείρου της αφομοίωσης όλων των ατομικότητων εντός της συλλογικότητας* και την ιδέα όσον αφορά τα

¹³⁴ Για τις περιπέτειες της έννοιας του θεού στη νεωτερικότητα και την αντίφαση μεταξύ της εκκοσμίκευσης και της ελλιπούς θεοκτονίας δεξ την ανάλυση του Κονδύλη η οποία διέπεται από βεμπεριανό και νιτσεικό πνεύμα. Π. Κονδύλης, *Ο Ευρωπαϊκός Διαφωτισμός*, ό.π. ιδιαίτερα τμ. Β' Κεφάλαιο 6. Η σύγκρουση μεταξύ αιτιώδους και κανονιστικής θεώρησης, σελ. 11-166.

¹³⁵ Δες David Hume *Πραγματεία για την ανθρώπινη φύση*. (Βιβλίο Πρώτο – Για τη Νόηση), εισαγωγή- μετάφραση: Μαρία Πουρνάρη, Εκδόσεις Πατάκης, 2011. Τις ιδέες αυτές τις αναπτύσσει κυρίως στο Μέρος III: Για τη γνώση και την πιθανότητα, σελ. 282 κ.ε.

δεινά που υποκρύπτονται στο μέτωπο του πνεύματος αλλά και της πολιτικής από τις εμπράγματα αυτοαναπαραγόμενες αντιπαραθέσεις μεταξύ των κοσμοθεωρήσεων στο πεδίο του κοινωνικού.

i. *Η πρώτη δυσκολία έγκειται στην υπαρκτή ή μη δυνατότητα των διαφωτισμένων να σκεφτούν διαφορετικά από το πλήθος και άρα να κυριαρχήσουν επί της φυσικής ετερογένειας των αξιών και των γεγονότων (στη μη διαφωτισμένη μορφή τους βεβαίως). Ποιος θα εμπόδιζε τη γεμάτη προκαταλήψεις και έντονα θυμική γνώμη του πλήθους να θέσει στο σκότος τις φωνές των διαφωτισμένων; Επιπροσθέτως η ατομική γνώμη θα μπορούσε να διατηρήσει το δικαίωμα της αρνησικυρίας έναντι του ζυγού της συλλογικότητας. Τι θα νομιμοποιούσε σε αυτή την περίπτωση τη συλλήβδην επιβολή ενός συλλογικού νοός έναντι των γνωστικών και συνειδησιακών ενεργημάτων ενός εκάστου των κοινωνών; Ο Mably, παρά την αφελή πίστη του στην παιδαγωγική λειτουργία του νομοθέτη, διατηρεί στο επιχείρημά του το δικαίωμα των ατομικών απόψεων να μην εξαιφθούν εντός μίας εναρμονισμένης και έλλογης κοινής γνώμης που διαπλάθει το περιεχόμενο της γενικής βούλησης όπως κελεύει το αστικό σχήμα σκέψης. Δεν είναι έτοιμος να δεχθεί την ισοδυναμία ανάμεσα στη γνώμη που κυβερνά τους ανθρώπους και την αλήθεια των γεγονότων η οποία –αλίμονο– δεν κυβερνά (ακόμη) τη γνώμη τους. Από την άλλη πλευρά, επηρεασμένος από την καρτεσιανή ψυχολογία των παθών, στοχάστηκε επάνω στις προϋποθέσεις της πίστης: «Δεν μας είναι ιδιαίτερα δύσκολο να πιστεύουμε μόνον στην αλήθεια των γεγονότων· επιθυμούμε να πιστεύουμε: μία γνώμη αρκούντως έλλογη μας αρκεί· ελλείψει μίας αληθοφανούς γνώμης, υιοθετούμε μία ανοησία».*

Η διαφωνία του Mably με τους φυσιοκράτες πηγάζει από μία σκέψη παρόμοια σε βάθος αλλά με αποτελέσματα που αντιδιαστέλλονται όσον αφορά τη νοηματοδότηση του κοινωνικού δεσμού. Η πεποίθηση ότι οι άνθρωποι είναι εκ φύσεως όμοιοι είναι προφανώς ουσιώδης για την εν λόγω εννοιολόγηση της κοινής γνώμης. Όμως, τι μπορούμε να αναμένουμε από τους «όμοιους» ανθρώπους όσον αφορά τα συνειδησιακά τους ενεργήματα; Για τους φυσιοκράτες, οι «όμοιοι» άνθρωποι είναι απολύτως εναλλάξιμοι εντός της πνευματικής-συνειδησιακής ταυτότητας στο πεδίο του κοινωνικού είναι· συνεπώς, δεν εμπλέκονται σε εχθρότητες, δεν ανθίστανται στην ισχύ του αληθούς των γεγονότων, πράγμα το οποίο οδηγεί εν τέλει στη μόρφωση μίας κατ' ανάγκην εναρμονισμένης και ομοιογενούς κοινής γνώμης. Αντιθέτως, για τον Mably πρόκειται για την εμπράγματα εκδήλωση της κοινωνικής ετερογένειας, για άτομα που παρομοίως (και σε αυτό έγκειται η πραγματική ομοιότητά τους) υπόκεινται στην ισχύ των παθών και των συμφερόντων: κατά συνέπεια δημιουργούν εχθρότητες, και από αυτό έπεται ότι είναι δυνατές μόνον συγκυριακές και σπάνιες οι συγκλίσεις των απόψεων. Ο Mably είναι ο μόνος στοχαστής που ενσωμάτωσε στο σκεπτικό του απροβλημάτιστα αυτήν τη διαλεκτική φύση της κοινωνικής ζωής και διατύπωσε το νεωτερικό νόημα της κοινής γνώμης.

ii. *Η επόμενη δυσκολία όσον αφορά την έννοια της κοινής γνώμης έγκειται στη νομιμοποίηση διά του αριθμητικού στοιχείου. Εφόσον είναι δυνατόν να αποδώσουμε τα ίδιο βάρος σε κάθε ατομική άποψη από όσες συνδιαμορφώνουν την κοινή γνώμη, θα ήταν θεμιτό να συγκρίνουμε τα ποσοτικά αθροίσματα των ατομικών γνωμών. Πολλοί τότε παρατήρησαν ότι η αριθμητική ισότητα είναι χίμαιρα. Πώς είναι δυνατόν εντός μίας τέτοιας μορφής «ισηγορίας» να αποφευχθεί η αποδυνάμωση του Λόγου όσων είναι προικισμένοι με ιδιαίτερα πνευματικά χαρίσματα, δηλαδή των πεφωτισμένων ανθρώπων – εδώ εντοπίζονται οι ρίζες της χαμπερμασιανής διάστασης μεταξύ νομιμότητας και νομιμοποίησης. Εν γένει, δεν υπάρχει τρόπος να υπάρξει πραγματικός υπολογισμός του «βάρους» των γνωμών (δεδομένης της εκ φύσεως ανισότητάς τους ως προς*

το εάν είναι επαρκώς διαφωτισμένες αλλά και ως προς τον ορισμό των γεγονότων τα οποία λαμβάνουν υπόψη). Συνεπώς δεν δύναται να καταστεί αποδεκτή η παντοδυναμία της αρχής της πλειοψηφίας. Ο μόνος στοχαστής ο οποίος επεξεργάστηκε το λογικό πρόβλημα όσον αφορά τη διαδικασία διά της οποίας οι ατομικές προτιμήσεις θα ήταν δυνατόν να «εγγραφούν» σε μια συλλογική απόφαση ικανή να επιβληθεί ως κοινός νόμος, ο Condorcet, δίστασε να αποδώσει στον κανόνα της πλειοψηφίας μία αξία εφόσον δεν ήταν δυνατόν ταυτόχρονα να αποδείξει τον έλλογο χαρακτήρα αυτού του κανόνα. Σημειώνει χαρακτηριστικά σε μια περίπλοκη διατύπωση που απηχεί την αδυναμία επίλυσης του προβλήματος της ισοτιμίας των γνώμων και αυτού των ορίων της εξουσίας της πλειοψηφίας: «Η μόνη κοινωνική υποχρέωση είναι η υπακοή στις πράξεις που οφείλουν να ακολουθούν έναν κοινό κανόνα, όχι με βάση την ιδιαίτερη λογική ενός εκάστου, αλλά το συλλογικό Λόγο που εκφράζει το μεγαλύτερο αριθμό· λέω το Λόγο τους και όχι τη βούλησή τους. Διότι η εξουσία της πλειονότητας επί της μειονότητας [...] δεν εκτείνεται μέχρι του σημείου να εξαναγκάσει σε υπακοή σε αυτήν, εφόσον αντίκειται με προφανή τρόπο στο Λόγο»¹³⁶.

iii. Ένα ακόμη πρόβλημα αποτελεί παρακολούθημα των ανωτέρω: η ιδέα της αντιπροσώπευσης έδωσε την εικόνα ενός κερματισμού του πολιτικού σώματος του οποίου η ιδέα της κοινής γνώμη θέλει να εκφράζει την κοινωνική ολότητα. Καθώς οι αιρετοί δεν πρέπει να εκπροσωπούν παρά την κοινή γνώμη και αυτή θεωρείται ενιαία, οι εκπρόσωποι δεν δύνανται να διαιρούνται σε αντίθετους κομματικούς σχηματισμούς. Βεβαίως, αναπτύσσονται αντιθέσεις, αλλά αυτές γεννώνται και εξελίσσονται ενώπιον του εθνικού κοινού (με την έννοια της επαναστατικής *Nation*) το οποίο παρακολουθεί και ακούει με προσοχή το πάνθεον των απόψεων, αλλά δεν οδηγείται στη διαμόρφωση πάγιων διαιρετικών τομών. Επειδή, στο πλαίσιο αυτής της θεωρητικής προοπτικής, η λύση ενός πολιτικού προβλήματος δεν διαφέρει από τη λύση ενός μαθηματικού προβλήματος ή ενός προβλήματος στο σκάκι, καθείς καταθέτει την άποψή του και τα τεκμήριά του βάσει της συνείδησής του και πορεύεται εν ειρήνη. Οι συνειδήσεις αυτών που ακούν δεν μπορούν παρά να επηρεασθούν με παρόμοιο τρόπο, και συνεπώς δεν υφίσταται λόγος συγκρότησης αντιτιθέμενων παρατάξεων.

Οι εν λόγω ιδέες είναι πολύ κοντά στις θέσεις που διατυπώνει ο Joseph Saige (1735-1812) στο διάσημο έργο του *Catéchisme du Citoyen (ou, éléments du droit public français, par demandes & réponses, 1788)* για τον οποίο η έννοια της εκπροσώπησης εμπεριέχει κάθε στιγμή δυνητικά το ενδεχόμενο η κοινωνική σχέση να αναβιώσει όλους τους κινδύνους της φυσικής κατάστασης¹³⁷. Και στο Rousseau ο ορισμός της κοινής γνώμης παρουσιάζει σημαντικές διαφοροποιήσεις. Υπάρχουν κείμενα όπου οι εκφράσεις *estime public, le murmure public* χρησιμεύουν ως ερείσματα του δεσποτισμού· όταν η κοινή γνώμη ασκεί τη λειτουργία της επιτήρησης και του ελέγχου στα μεσοδιαστήματα όπου η κυριαρχία για διάφορους λόγους εμφανίζεται κερματισμένη είτε αδύναμη. Υπάρχουν, όμως, και έτερα κείμενα όπου η ροπή της κοινής γνώμης να αποκρυσταλλώνεται με βάση επικίνδυνους κοινωνικούς μερισμούς την καθιστά απαράγραπτα ύποπτη: «Οι Γάλλοι δεν έχουν ατομική ύπαρξη, δεν στοχάζονται και δεν είναι παρά μάζα, ο κα-

¹³⁶ J.-A. N. de Caritat Condorcet, (1804), *De la nature des pouvoirs politiques dans une nation libre* -15., στο M. Condorcet, *Œuvres complètes*, Paris, Heinrichs Brunswick, 21 τμ. Η διατύπωση μοιάζει πραγματικά με λαβύρινθο προκειμένου να διασωθεί η ratio: «[La seule obligation sociale] ... d'obéir dans les actions qui doivent suivre une règle commune, non à sa propre raison, mais à la raison collective du plus grand nombre, je dis à sa raison et non à sa volonté. Car le pouvoir de la majorité sur la minorité [...] ne va point jusqu'à obliger à la soumission, lorsqu'il contredit évidemment la raison », σελ. 117.

¹³⁷ Παραπέμπει σε: Saige J. (1788), *Catéchisme du citoyen ou Éléments du droit public français, par demandes et réponses*, En France, s.n.

θένας χωριστά δεν είναι τίποτε· διαφορετικά ειπωμένο, δεν υφίσταται σε ένα συλλογικό σώμα κάποιος ανιδιοτελής έρωσ για την αλήθεια»¹³⁸. Η κύρια ροπή της κοινής γνώμης έγκειται στο να κερματίζεται σε αντιπαρτιθέμενες μερίδες οι οποίες, στρέφοντας το βλέμμα του πολίτη προς αυτές, διαρρηγνύουν τον πολιτικό δεσμό ενώ ταυτόχρονα η κοινή γνώμη διαμορφωμένη κατ' αυτό τον τρόπο είναι δυνατόν να χειραγωγηθεί –ο Rousseau το αναγνωρίζει αυτό στο έργο του για τη διακυβέρνηση της Πολωνίας– γεγονός που επανεισάγει τη δυνατότητα δικασμού του πολιτικού σώματος σε αυτούς που παραπλανούν, τους δημεγέρτες, και αυτούς που παραπλανώνται ώστε οι σέκτες ή οι μερίδες να κυριαρχήσουν έναντι της «αυθεντικής» κοινής γνώμης. Ο Rousseau, πιο οξυδερκής από τους ρέκτες μίας αρραγούς κοινής γνώμης, προαισθάνεται ότι η βαθιά φύση της έγκειται στο να κερματίζεται σε ποικίλες μορφές εκπροσώπησης, ότι δεν ισχύει το αλάθητο και ότι πρέπει φιλόσοφος να έχει διαρκώς κατά νου τη διόρθωσή της. Εν συντομία, δεν δύναται να διαμορφώνει αυτοτελώς κανόνα δικαίου και δεν σχηματοποιείται παρά μόνον με επίπλαστο τρόπο ενώ συνιστά σφετερισμό της γενικής βούλησης (*volonté générale*) καθώς εκφράζει τις *volontés particulières*.

Αυτό που εγκαθίσταται στο επίκεντρο του ζητήματος για τους στοχαστές του αιώνα είναι ταυτόχρονα μία βαθιά συμφωνία και ένας καίριος κλονισμός. Η συμφωνία αφορά την εννοιολόγηση της κοινής γνώμης ως βασικής μορφής της δυναμικής της ιστορικής εξέλιξης, πεποίθησης που προετοιμάστηκε επί μακρόν από τον αναγόμενο στη ελληνορωμαϊκή αρχαιότητα συμβολισμό μιας κοινής γνώμης ακαταγώνιστης, αδύνατον να κατασταλεί επί μακρόν και από την οποία πορίζεται το περιεχόμενό της η έννοια της λαϊκής κυριαρχίας. Από τούδε και στο εξής, όλοι θα τη θεωρούν ως *το κινούν αίτιο του ιστορικού γίγνεσθαι*, των αλλαγών που έπονται των βαθέων πολιτικοκοινωνικών μετασχηματισμών – συνιστά, όπως θα πει ο Constant, τον ορατό συγκυριακά αλλά και στο πεδίο της Ιστορίας «βίο των κρατών». Εξαιτίας αυτών των υπογείων διεργασιών που λαμβάνουν χώρα, στο μέτρο που κάποιος γνωρίζει να τη συλλαμβάνει, η ιστορική πορεία της ανθρωπότητας δεν είναι δυνατόν να στερείται πλήρως νοήματος.

Καθώς, από την άλλη, οι ποικίλες εκδηλώσεις της κίνησης της Ιστορίας, παρότι στο βραχύ χρόνο παρουσιάζουν πολεμική μορφή, ολοκληρώνονται διά της εναρμόνισης των αντιθέτων διαγράφοντας μία ενιαία τροχιά, συνιστώντας τη σταδιακή αποκάλυψη του Λόγου, *τη συμφωνία της αλήθειας των γεγονότων με τις αξίες και των πνευμάτων με το αληθές*, σε αυτή την πρώιμη εκδοχή του ιστορικισμού τα παραπάνω τεκμαίρεται ότι απηχούν μία ορισμένη αισιοδοξία για το ιστορικό γίγνεσθαι. Αναμφίλεκτα, οι θρίαμβοι της κοινής γνώμης είναι δυνατόν να καθυστερήσουν, παρομοίως αναμφίλεκτα μία γενική συμφωνία είναι δυνατόν να «μεταμφιεστεί» σε κοινή γνώμη (και, πράγμα πολύ σημαντικό, η εξέλιξη αυτή δεν μπορεί να καταστεί το κριτήριο για το αληθές καθώς υπόκειται απλώς στον κανόνα της δημοφιλίας και όχι της *ratio*)· επίσης αναμφίλεκτα η *ratio* ενός εκάστου των κοινωνιών μπορεί να είναι προσωρινά μνη αρκούντως διαφωτισμένη. Παρ' όλα αυτά, αργά ή γρήγορα, η «αυθεντική» κοινή γνώμη αναπόδραστα θα θριαμβεύσει, όπως απαιτεί το πνεύμα της Προόδου της Ανθρωπότητας. Η Ιστορία του κόσμου ταυτίζεται με τη σταδιακή έλευση μίας έλλογης μορφής διακυβέρνησης και την προοδευτική αφομοίωση από την κοινή συνείδηση του αληθούς το οποίο αποκάλυψαν οι *philosophes μέσω των πεφωτισμένων γεγονότων τα οποία διακόνησαν στο έργο τους*. Εντούτοις, αυτή η αναγκαία πορεία δεν καθορίζεται από μία σιδηρά αναγκαιότητα: ακόμη και εάν σε επίπεδο Δικαίου η ιστο-

¹³⁸Jean-Jacques Rousseau. *Rousseau, juge de Jean-Jaques. Dialogues* στο *Collection complète des oeuvres*, Genève, 1780-1789, vol. 11, IV. *Kai συγκεκριμένα: De l'esprit de ses livres & conclusion. Troisième Dialogue*.

ρική πραγματικότητα είναι εκλογικεύσιμη, δεν καθίσταται καθ' ολοκληρίαν ορθολογική. Και τούτο, διότι η ατομική γνώμη παραμένει πάντοτε ο κύριος ερμηνευτής της κοινής γνώμης και το ιστορικό γίνεσθαι καθίσταται αντιληπτό διά μέσου της υποκειμενικότητας καθώς το κανονιστικό στοιχείο συνυπάρχει με την αιτιώδη διερμηνεύση του κοινωνικού. Πρόκειται για έναν μετριοπαθή ιστορικισμό στο πλαίσιο του οποίου η ιστορική δυναμική δεν ολοκληρώνεται εκτός του πεδίου του ανθρώπινου πράττειν.

Πέραν, όμως, της ανωτέρω γενικής συμφωνίας, υφίστανται δύο διαφορετικοί τρόποι αναπαράστασης της κοινής γνώμης. Ο πρώτος θεμελιώνεται στο κανονιστικό πλαίσιο της νεωτερικότητας και αναπτύσσει έως τις έσχατες συνέπειές τους τις ατομιστικές και εξισωτικές προϋποθέσεις της έννοιας. Δεν επιθυμεί να κυρώσει την απίσχνασή της ως απλώς το αυθόρμητο αποτέλεσμα συγκυριακών διαφωνιών και αντιπαραθέσεων, ως αποτέλεσμα που εξυφαίνεται από τα κάτω προς τα πάνω μέσα από τη διαρκή κίνηση των ασταθών στοιχείων που συναποτελούν οι πάντοτε προδιαμορφωθείσες ατομικές γνώμες. Υπό αυτή την προοπτική, η κοινή γνώμη η οποία αναδύεται από τη σφαίρα του κοινωνικού είναι δεν ανήκει (και δεν πρέπει να ανήκει) στη σφαίρα της πολιτικής εξουσίας. Η ιδέα ότι η τελευταία μπορεί να κατευθύνει τις γνώμες των ανθρώπων κρίνεται ανορθολογική. Για τους *philosophes*, τον ηθολόγο, τον παιδαγωγό, τον πολιτικό αναμορφωτή με βάση αυτή την εννοιολόγηση της κοινής γνώμης ποιοι θα μπορούσαν να είναι οι κανόνες μίας κατάλληλα προσαρμοσμένης παιδαγωγικής στοχεύουσας στη μόρφωση της δημοκρατικής κοινής γνώμης; Όλοι οι κανόνες έχουν κατ' ανάγκην αποθετικό χαρακτήρα διότι τελούν υπό τη σκέπη του απαραβίαστου της ατομικής και συλλογικής αυτονομίας: δεν πρέπει να κάνουν τίποτε άλλο από το να *αναμένουν, να οροθετούν και να απαγορεύεται να απαγορεύουν*. Να γνωρίζουν να αναμένουν, διότι η ανυπομονησία είναι άνευ νοήματος. Αρκεί να αφεθεί να μορφωθεί από μόνη της η κρίση του εθνικού ακροατηρίου. Να γνωρίζουν να οροθετούν, διότι υπάρχει στην ύπαρξη των ανθρώπων ένας χώρος ο οποίος εκφεύγοντας από την κοινή γνώμη αναδεικνύει μιας σφαίρα δικαιοδοσίας καθαρά αναγόμενη στην ατομική σφαίρα. Να απέχει από την κατασταλτική δράση, διότι δεν δύναται κάποιος να παριστάνει ότι κατευθύνει την κοινή γνώμη, παρά μόνον προκειμένου να «μεταμφιέσει» την προσωπική του φωνή σε απρόσωπες αρχές και να καταστεί χειραγωγός. Η λογική μίας πίστης στην υπεροχή του κοινωνικού έναντι του πολιτικού, στο ρίζωμα της κοινής γνώμης στην ελευθερία του υποκειμένου, επάγεται στην πραγματικότητα την αποκήρυξη κάθε είδους πολιτικού βολонταρισμού καθώς η έννοια είναι συναφής με την εγκατάσταση διαδικασιών πειθούς στη δημόσια σφαίρα. Δεν νομιμοποιείται σε αυτό το πλαίσιο η επιδίωξη «κατασκευής» της κοινής γνώμης, καθώς οι ηγέτες πρέπει να αρκούνται να τη συλλαμβάνουν με τον κατάλληλο τρόπο.

Η εν λόγω ήρεμη αποδοχή της απροσδιόριστης κίνησης του κοινωνικού, στην οποία ο Constant (1767-1830) θα δώσει την πλέον λαμπρή εκδοχή διακρίνοντας τις ελευθερίες των νεωτέρων από αυτές των αρχαίων¹³⁹, δεν θα λάβει ευρεία αποδοχή στη Γαλλία παρά μόνον στο τέλος του αιώνα. Και τούτο διότι σε όλους ήταν ζωντανή η ανάμνηση της χομπσιανής κερματισμένης γνώμης (κερματισμός που αναβιώνει στην απροσδιοριστία του κοινωνικού και τις δομές άγνοιας που επικρατούν σε αυτό όπως τα θεματοποιεί ο Hayek), της ίδιας της πηγής όλων των κοινωνικών δεινών, όπως έδειξε η εμπειρία των θρησκευτικών αντιπαραθέσεων· αυτού του εί-

¹³⁹ Η ανάλυσή του Constant για τη νεωτερική εννοιολόγηση της ελευθερίας είναι κλασική για το υπόδειγμα του πολιτικού φιλελευθερισμού. Constant, Benjamin (2000), Περὶ ελευθερίας και ελευθεριών, μετάφραση: Ε. Κόλλια-Τ. Δαρβέρης, Αθήνα: Ζήτρος. Ο Berlin αναπτύσσει τις ιδέες του Constant με καταλυτικό τρόπο, δες Berlin Isaiah (2002), Liberty: Incorporating Four Essays on Liberty, Oxford University Press και συγκεκριμένα την ενότητα Two Concepts of Liberty, σελ. 166 κ.ε.

δους η γνώμη που σύμφωνα με το Rousseau «μας παρωθεί αναζητούμε στους άλλους αυτό που είμαστε εμείς» και καθιστά τον έναν εχθρό του άλλου. Όλοι ήταν προσανατολισμένοι ενάντια στην απειλή διάλυσης του κοινωνικού και πολιτικού δεσμού εξαιτίας των δομών εχθρότητας που διαμορφώνουν οι διαφωνίες και αυτοί οι φόβοι συνέτειναν στην αναβίωση του αρχαϊκού ονείρου μίας κοινής γνώμης πλήρως ομοιογενούς, καθιστώντας απολύτως δεσμευτικό το επίθετο *public* έναντι της ατομικής γνώμης σε συνάφεια με μια αντι-νεωτερική νοηματοδότηση του κοινωνικού.

Στο εν λόγω αταβιστικό όραμα, οι κανόνες διαγωγής που θα πρέπει να υιοθετήσει ο νομοθέτης και ο παιδαγωγός τίθενται προφανώς αντεστραμμένοι: να μην ακούει, διότι οι ατομικές γνώμες έχουν ανάγκη από μία πάντοτε ενεργό διορθωτική δράση, ήτοι τη σταθερή παρουσία μιας μορφής του κοινωνικού δεσμού ο οποίος να λαμβάνει υλική υπόσταση μέσω της διαρκούς άσκησης της ιδιότητας του πολίτη. Να μην περιορίζει την ισχύ της, επειδή στο πλαίσιο της αναγνώρισης μίας αυτόνομης ιδιωτικής σφαίρας εμφιλοχωρεί η απειλή της διάρρηξης του κοινωνικού δεσμού, η οποία νομιμοποιεί την επιτήρηση εκ μέρους της παντοδύναμης εξουσίας (της υποστασιοποιημένης κοινωνικής ολότητας) ακόμη και στις πλέον μύχιες εκδηλώσεις της σφαίρας της οικειότητας. Να επεμβαίνει, τέλος, διότι η κοινή γνώμη επιβάλλεται από επάνω προς τα κάτω έναντι των διεφθαρμένων και ευτελών γνώμων: από τις θέσεις αυτές απορρέει και η *προτεραιότητα του πολιτικού έναντι του κοινωνικού στοιχείου*.

Εντούτοις το αρχαϊκό και το νεωτερικό στοιχείο δεν εκπροσωπούν απλώς δύο διαφορετικές στιγμές αλλά κατ' ουσίαν αποτελούν δύο όψεις πλήρως αντιδιαστέλλομενες μίας έννοιας οι οποίες προϋποθέτουν να στοχαστούμε ταυτόχρονα την ενότητα και την πολλαπλότητα όσον αφορά τη νοηματοδότηση του κοινωνικού δεσμού¹⁴⁰. Υπό την έννοια αυτή, στην ιστορική προοπτική, δεν πρέπει να προκαλεί έκπληξη ότι βλέπουμε την έννοια της κοινής γνώμης στη Γαλλία με αντιφιλελεύθερα χαρακτηριστικά να κατακτά έδαφος έναντι της έννοιας που έχει στο επίκεντρό της την ατομική αυτονομία, παρότι η τελευταία επιβάλλεται έναντι της παραδοσιακής μορφής εξουσίας του Παλαιού Καθεστώτος. Ακριβώς επειδή την αντικαθιστά της δανείζει τα αρχαϊκά χαρακτηριστικά της και οι πλέον ένθερμοι οπαδοί της συνωθούνται να υποδείξουν έναν ηγέτη σε αυτήν και να φαντάζονται τη σταθερότητά της έγκλειστοι σε ένα παρελθόν πνευματικό πλαίσιο¹⁴¹. Η Γαλλική Επανάσταση εκφράζει ταυτόχρονα και τις δύο όψεις της έννοιας οι οποίες είναι ομού εντεταγμένες στο αστικό σχήμα σκέψης. Διότι η Επανάσταση είναι, όπως διατείνονται οι οπαδοί της, *η στιγμή όπου σταμάτα η υπακοή στην εξωτερική αναγκαιότητα και ξεκινά η υπακοή στην εκδίπλωση της εσωτερικής ratio στο πλαίσιο της πραγμάτωσης ενός οικουμενικού ιδεώδους με βάση τις γνώμες έλλογων όντων*, συνεπώς της κοινής γνώμης. Είναι ταυτόχρονα και

¹⁴⁰ Δεν είναι τυχαίο ότι στο πλαίσιο της αναζήτησης ενός κανονιστικού ιδεώδους για τη σημασία του δημόσιου στην *opinion publique* η Arendt (και άλλοι σημαντικοί στοχαστές) ανατρέχει το 1958 στο παρελθόν της ελληνορωμαϊκής αρχαιότητας. Ο τρόπος που ορίζει το κοινωνικό πράττειν στο πλαίσιο της *vita activa* είναι χαρακτηριστικός: «[...] Action, only activity that goes between men without the intermediary of things or matter, corresponds to the human condition of plurality; to the fact that men, not Man, live on the earth and inhabit the world –not only the *conditio sine qua non* αλλά *conditio per quam*– κάθε είδους πολιτικής ζωής [...]», σελ. 7. Τοποθετεί τη γένεση της έννοιας *vita activa* στο ίδιο το πλαίσιο «[...] And this tradition far from comprehending and conceptualizing all the political experiences of the Western mankind grew out of a specific historical constellation: the trial of Socrates and the conflict between the philosopher and the polis*» (Ελληνικά στο κείμενο) σελ. 22. Ο όρος *vita activa* προερχόμενος από τη μετάφραση του αριστοτελικού όρου *βίος πολιτικός* αντανάκλα την πρωταρχική του σημασία: μία ζωή αφιερωμένη στα δημόσια-πολιτικά ζητήματα. Hanna Arendt, *The Human Condition*, The University of Chicago Press, Β' έκδοση, 1998.

¹⁴¹ Παραπομπή στο P.H.D Holbach. (Saran d') (1776), *Ethnocratie, ou le gouvernement fondé sur la morale*, Amsterdam, M. M. Rey και κυρίως το τελευταίο κεφάλαιο: «Des moyens que le gouvernement peut employer pour réformer les mœurs et pour exciter les hommes à la vertu».

η στιγμή μίας απροσδόκητης επιστροφής: αυτή της εξύψωσης της αναγκαιότητας συνοχής σε πρωταρχικό στόχο του πολιτικού δεσμού υπό το πρόσχημα του τρόμου έναντι των μερίδων και των σεκτών και στο ουτοπικό όραμα μίας αρραγούς ενότητας μεταξύ της κοινότητας και των καθοδηγητών της: *μία πλήρης απορρόφηση του ατόμου από την ιδιότητα του πολίτη και απόλυτη προτεραιότητα του πολιτικού έναντι του κοινωνικού στοιχείου*. Αυτό διερμηνεύει προφανώς το γεγονός ότι στα κείμενα των γιανωβίνων σύντομα εξαλείφεται κάθε αναφορά στην κοινή γνώμη καθώς ήταν στιγματισμένη από την ελευθεριακή αρχή και την υποκειμενικότητα και προτιμήθηκε όχι τυχαία η πιο ενοποιητική και καταναγκαστικού χαρακτήρα έννοια του *δημόσιου πνεύματος* καθώς και μία περισσότερο συνάδουσα με τις επαναστατικές αρετές, όπως αυτή της *δημόσιας συνείδησης* την οποία διακήρυσσε με διαπρύσιο τρόπο το *enfant terrible* της περιόδου του Τρόμου¹⁴², ο Saint Just (1767-1794)¹⁴³.

Τα ρυθμιστικά θεμέλια του θεσμού κατά το αγγλοσαξωνικό υπόδειγμα

Στην περίπτωση της Γηραιάς Αλβιώνας, η ιδέα της δημόσιας αποστολής του τύπου κυοφορήθηκε και απέκτησε κοινωνικά κρίσιμη σημασία ύστερα από τη σύγκλιση μίας σειρά παραγόντων οι οποίοι καθιστούν την περίπτωσή της μοναδική. Πρώτο δεδομένο αποτέλεσε η *παρακμή του απολυταρχισμού το δέκατο έβδομο αιώνα*. Οι άρτι κατακτηθείσες ελευθερίες σε συνδυασμό με το δικομματικό σύστημα το οποίο επικράτησε (κυρίαρχοι ήταν οι κομματικοί σχηματισμοί των Whigs και των Tories) και οι έντονες θρησκευτικού χαρακτήρα αντιπαραθέσεις θα ωριμάσουν στη Βρετανία κατά το δέκατο όγδοο αιώνα τις συνθήκες για μία πρωτοφανή άνοδο του πολιτικού τύπου σε σύγκριση με την υπόλοιπη ηπειρωτική Ευρώπη (πλην της Ολλανδίας, η οποία αποτελεί ήδη εξαίρεση εν σχέσει προς το καθεστώς που ισχύει στη Γηραιά Ήπειρο) όπου κυριαρχεί η απόλυτη Μοναρχία και ο τύπος τελεί υπό πλήρη έλεγχο. Την ώρα που οι γαλλικές εφημερίδες εξακολουθούν να χαρακτηρίζονται από την ελεγχόμενη άνωθεν ποιότητά τους και την επίσημη πληροφόρηση την οποία διαχέουν, ο βρετανικός τύπος διακρίνεται για τη μαχητικότητά του, την υποστήριξη πολιτικών ομάδων και απόψεων – μαχητικότητα η οποία δεν είναι ταυτόσημη, βεβαίως, κατά κανόνα με την αντικειμενικότητα και την τεκμηρίωση. Επειδή εκεί κατακτήθηκε σταδιακά η *ενοσιολόγηση της ελευθερίας του θεσμού, στην αγγλοσαξωνική εκδοχή της μετοχετεύτηκε σε θεσμικά κανάλια με αποτέλεσμα πρώτον, να διαφοροποιείται από τη μεταφυσική ερμηνεία της κοινής γνώμης στη γαλλική της εκδοχή, και δεύτερον οι φορείς αυτής της ελευθερίας ως μέρη του κοινωνικού είναι (και όχι ως άνωθεν φορείς του Πνεύματος, όπως οι Διαφωτιστές) οδηγήθηκαν σε έναν αναστοχασμό όσον αφορά τις συνθήκες λειτουργικής πραγμάτωσής της σε καθεστώς εγγύησης της κοινωνικής πολλαπλότητας*: Υπό αυτές τις ευρύτερες κοινωνι-

¹⁴² Η περίοδος της Τρομοκρατίας διήρκεσε το διάστημα 1792-1794. Χαρακτηριστική είναι η χρήση της έννοιας της ισχύος της κοινής γνώμης και της αρετής στο επαναστατικό λεξιλόγιο το 1794 από τον Ροβεσπιέρο σε ομιλία του προς τη Συμβατική Συνέλευση (Convention nationale): «Τα θεμέλια της λαϊκής κυβέρνησης σε μίαν επανάσταση είναι η αρετή και ο τρόμος».

¹⁴³ Οι έννοιες κοινή γνώμη (*opinion publique*) και δημόσιο πνεύμα (*esprit public*) συνυπήρξαν κατά τη διάρκεια του δεύτερου μισού του αιώνα των Φώτων, εντούτοις στο επαναστατικό πνεύμα κυριάρχησαν οι έννοιες του *δημόσιου πνεύματος* και της *δημόσιας συνείδησης (conscience publique)*. Χαρακτηριστική είναι η διατύπωση του Saint Just για το πώς η κυριαρχία μιας συλλογικής συνείδησης θα υπερβεί τις ατομικές διαφοροποιήσεις και θα διαμορφώσει μέσα από την ισότητα «της καρδιάς» την αντίληψη για το κοινό/γενικό αγαθό: «*Esprit n'est pas le mot, mais conscience. L'esprit public est dans les têtes; et comme chacun ne peut avoir une influence égale d'entendement et de lumières, l'esprit public était une impulsion donnée. Ayez donc une conscience publique, car tous les cœurs sont égaux par le sentiment du mal et du bien, et elle se compose du penchant du peuple pour le bien general*». A. L. L. Saint-Just (1791), *Rapport a la convention sur la politique générale*, le 28 germinal an II, s.l.s. Χαρακτηριστική της εν λόγω παράδοσης είναι επιχειρηματολογία του Andriew Levine με βάση τη ρουσσική έννοια της γενικής βούλησης υπέρ του μαρξικού κομμουνισμού ως κανονιστικού ιδεώδους. Δες Άντριου Λεβίν, *Η γενική βούληση. Ρουσσώ-Μαρξ-Κομμουνισμός*, μετάφραση: Γιώργος-Ίκαρος Μπαμπασάκης, Επιμέλεια: Χρ. Βαλλιάνος, Στάχυ, 2000.

κοπολιτικές συνθήκες εκκίνησε ο στοχασμός για τη δημόσια αποστολή της λειτουργίας του θεσμού.

Από κοινού, ο σταδιακός μετασχηματισμός της μορφής πολιτικής κυριαρχίας στη Βρετανία και ο καινός ρόλος του τύπου στη νέα πολιτικο-κοινωνική συνθήκη οδήγησαν στην *ανάγκη για θεωρητική συγκρότηση των αρχών οι οποίες θα καθοδηγούσαν τη λειτουργία του θεσμού*. Η αντίληψη για το δημοκρατικό ρόλο του θεσμού και τις συναφείς ευθύνες που απορρέουν από την αυτονομία του ήταν αλληλένδετη με μία *διακριτή κανονιστική νοηματοδότηση του πολιτικού*, η οποία βεβαίως δεν εμφανίζεται ποτέ ούτε σταθερή ούτε ομοιόμορφη. Η ιδέα του τύπου ως «δημόσιου βήματος» δεν θα μπορούσε να τύχει ευρείας αποδοχής δίχως τη σταδιακή υιοθέτηση των κανόνων δημοσιότητας όσον αφορά τις κρατικές λειτουργίες, της δημόσιας έκφρασης της γνώμης και της δημόσιας εκπροσώπησης, οι οποίοι έθεταν εκποδών τους κανόνες της μυστικότητας (*arcana*) και των προνομίων (*privilege*) του *ancient régime*. Οι επαγγελίες των Βρετανών δημοσιογράφων όσον αφορά τον κοινωνικά και πολιτικά κρίσιμο ρόλο του τύπου δεν θα μπορούσαν να υλοποιηθούν, παρά μόνον από τη στιγμή που μία σημαντική μερίδα της κοινωνίας της περιόδου εκείνης υιοθέτησε τη λοκιανή αρχή της *αυτοκυβέρνησης βάσει της συναίνεσης* η οποία έχει ως προϋπόθεση την ορθή ενημέρωση του πολιτικού σώματος ως νεωτερικού Δήμου. Έτσι, κατέστη δυνατόν ο τύπος να αρχίσει να επιτυγχάνει την αναγνώρισή του ως ζωτικό κομμάτι του πολιτικού ανταγωνισμού που εκφράζει την κοινή γνώμη και να αναλάβει το ρόλο του φορέα κοινωνικών και πολιτικών αλλαγών.

Τα τρία μέσα ελέγχου της δημοσιότητας

Η εγγύηση της ελευθερίας του θεσμού κατοχυρώθηκε στο τέλος του δεκάτου εβδόμου αιώνα με την κατάργηση της προηγούμενης άδειας ταυτόχρονα όμως αναπτύχθηκαν άλλες μέθοδοι άρσης της αυτόνομης θεσμικής λειτουργίας του και χειραγώγησής του. Η εκάστοτε εξουσία στη Βρετανία θα χρησιμοποιήσει συγκεκριμένα τρία μέσα προκειμένου να ελέγξει τον τύπο: **(α)** τη δωροδοκία και την εξάρτηση των δημοσιογράφων μέσω των πελατειακών δικτύων διά της διαφθοράς, είτε **(β)** μέσω ειδικών τελών και φόρων καθώς και τέλος **(γ)** τις δικαστικές διώξεις για δυσφήμιση.

(α) Το πλαίσιο της επαγγελματικής ηθικής στο νεότευκτο θεσμό δεν είναι αγγελικά πλασμένο και απειλούσε εξ αρχής την αυτονομία του: η παραπληροφόρηση, οι εκβιασμοί, η εξαγορά, οι αλλαγές στρατοπέδων, η δωροδοκία αποτελούν συνήθεις πρακτικές για τους τότε λειτουργούς του τύπου, και τους εκάστοτε πολιτικούς του πάτρωνες στο πλαίσιο των έντονων αντιπαλοτήτων οι οποίες αναπτύσσονταν. Ουδείς είχε βεβαίως τότε την απαίτηση για την υιοθέτηση *avant la lettre* δεοντολογικών πρακτικών με τη σημερινή έννοια: όλα τα μέσα είναι επιτρεπτά, προκειμένου να επιτευχθεί ο σκοπός ο οποίος συνήθως είναι η ανάρρηση ενός κομματικού μηχανισμού στην εξουσία. Η εφημερίδα (καθώς ήδη από το δέκατο έβδομο αιώνα καθιερώθηκε ο όρος *newspaper*) κατέστη απαραίτητο όργανο του πολιτικού ανταγωνισμού στο πλαίσιο της σταδιακής μαζικοποίησης του πολιτικού σώματος. Ταυτόχρονα αποτελεί σημαντικό όχημα οικονομικής πληροφόρησης, είτε μέσω των μικρών αγγελιών είτε με ειδικευμένα οικονομικά φύλλα όπως η *Daily Advertiser* που κάνει την εμφάνισή της το 1730. Το έτερο συναφές εμπόδιο έπρεπε να υπερβεί ο τύπος είναι η διαφθορά. Μαζί με την κατάκτηση της ελευθερίας εμφανίζονται και οι «εξωνημένοι κονδυλοφόροι», δηλαδή οι δημοσιογράφοι οι οποίοι διαθέτουν την «πένα» τους προς εξαγορά. Χαρακτηριστικά, πακτωλό χρημάτων διαθέτει προς αυτή την κατεύθυνση ο Walpole, πρωθυπουργός των Whigs για πάνω από είκοσι χρόνια, από το 1721 έως το 1742, επί βασιλείως Γεωργίου Γ'. Μετά την πτώση του, μία έρευνα αποκάλυψε ότι στη διάρ-

κεια της τελευταίας δεκαετίας που βρισκόταν στη εξουσία ξόδεψε περίπου 50.000 στερλίνες για να εξασφαλίσει ευνοϊκά γι' αυτόν άρθρα στον τύπο.

(β) Δεύτερο μέσον ελέγχου της δημοσιότητας είναι η επαχθής φορολόγηση καθώς η κατεστημένη εξουσία προσπάθησε κυρίως μέσω αυτής να πάρει πίσω ό,τι είχε παραχωρηθεί από νομικής πλευράς στο πεδίο της ελευθερίας της έκφρασης. Συλλήβδην οι ιστορικοί του τύπου συναινούν ότι διεξήχθη οικονομικός πόλεμος κατά των εφημερίδων με την επιβολή ειδικών τελών. Στη Βρετανία υιοθετείται για πρώτη φορά ο φόρος χαρτοσήμου αρκετά νωρίς, το 1712, ο οποίος λαμβάνει διαδοχικές αυξήσεις κατά τα έτη 1724, 1756 και 1775. Στο δημόσιο διάλογο επί του θέματος όσον αφορά τη νομιμοποίηση αυτής της πρακτικής η οποία πλήττει την αυτονομία του θεσμού συναντάμε εδώ τη γνωστή θεματική της εποχής που σχετίζεται με τη δημοκρατική αρχή και συνάπτεται νοηματικά με την ελευθερία της έκφρασης και τη θέση της κοινής γνώμης στη νέα πολιτική συνθήκη: Ετίθεντο ερωτήματα σχετικά με το κανονιστικό πλαίσιο της δημοσιότητας: Γιατί είναι θετικό να ενημερώνεται ο ταπεινός λαός; Είναι υγιές για την κοινωνική ευημερία και ειρήνη να γνωρίζουν οι λαϊκές τάξεις τις λεπτομέρειες της κοινωνικής και πολιτικής ζωής; Η πλειονότητα της ελίτ δεν συναινεί με το κλίμα της απελευθέρωσης της δημόσιας έκφρασης, αν και καταγγέλλει τη «φορολογία της γνώσης» για λόγους προσηγορικού των νέων συλλογικών υποκειμένων που εισέρχονται σταδιακά στη δημόσια σφαίρα. Όμως, τα στοιχεία για την επιτυχία του βρετανικού τύπου δεν επιδέχονται αμφισβήτηση, καθώς από το 1712 και οι δέκα εφημερίδες του Λονδίνου πωλούν συνολικά 44.000 φύλλα ημερησίως, επιδόσεις που δεν συναντάμε πουθενά στην Ευρώπη την ίδια περίοδο.

Τα εκδοτικά τέλη («*stamps duties*» ή «*knowledge taxes*», όπως τους αποκαλούσαν όσοι διαφωνούσαν με την επιβολή τους) συνίστανται στην υποχρέωση των εφημερίδων να τυπώνονται σε χαρτοσημασμένο χαρτί και να καταβάλλουν ένα σταθερό ποσό για κάθε αγγελία την οποία δημοσίευαν. Τα τέλη αυτά από το 1712 που επιβλήθηκαν θα αυξάνονται σταθερά σε όλη τη διάρκεια του δεκάτου ογδόου αιώνα και μέχρι το 1836, οπότε θα αρχίσει η μείωσή τους ενώ από το 1803 θα προστεθεί και νέο ειδικό τέλος στο χαρτοσημασμένο χαρτί. Η πρακτική αυτή είχε συνέπεια η τιμή των εφημερίδων (ήταν 2 πένες το 1725 και ανήλθε στις 6 πένες το 1797) να υπερβαίνει κατά πολύ την αγοραστική ικανότητα της πλειονότητας του πληθυσμού· δεν αποτελούσε, με άλλα λόγια, προϊόν μαζικής κατανάλωσης με τους σημερινούς όρους αλλά συνήθεια της μεσαίας και ανώτερης κοινωνικής τάξης. Άμεσο αποτέλεσμα της φορολογικής επιβάρυνσης ήταν η αύξηση της τιμής των εφημερίδων και ο περιορισμός των εκδόσεων λόγω του αυξημένου επιχειρηματικού κινδύνου. Εντούτοις, η ελευθερία του θεσμού διεκδικήθηκε από τις μη χαρτοσημασμένες εφημερίδες που κόστιζαν μόλις μισή πένα καθώς δεν κατέβαλλαν τον αναλογούντα φόρο¹⁴⁴. Οι βαριές ποινές που προβλέπονταν για τους εκδότες που δεν συμμορφώνονταν δεν εμπόδιζαν την εμφάνιση των «εφημερίδων των φτωχών» (*unstamped press* ή *pauper press*) που κυκλοφορούσαν παράλληλα με το *respectable press* (διάκριση που θα ενταθεί με την ανάδυση της μαζικής πολιτικής τον επόμενο αιώνα)¹⁴⁵. Με συχνά πολιτικά ριζοσπαστικό περιεχόμενο, απευθυνόμενο κυρίως πληβειακά κοινωνικά στρώματα και με μεγάλες κυ-

¹⁴⁴ Εκτενής αναφορά στο ιστορικό πλαίσιο της λειτουργία του «λαθρόβιου» τύπου, δες Michael Harris, "The Structure, Ownership and Control of the Press, 1620-1780" στο George Boyce, James Curran, Pauline Wingate (επιμ.), *Newspaper history: from the seventeenth century to the present*, Sage, 1978, σελ. 15-16.

¹⁴⁵ Όσον αφορά τη διαχρονική διάκριση μεταξύ του λαϊκού τύπου και του τύπου της ελίτ υπάρχει πλούτος στοιχείων στο Anthony Smith (επιμ.), *The British Press since War*, Wren Publishing, 1974 και του ίδιου *The newspaper: an International History*, Thames and Hudson, 1979. Στο σκέλος του ταξικού ελέγχου του τύπου επικεντρώνεται ο Seymour Ure, *The British Press and broadcasting since 1945*, Wiley-Blackwell, Β' έκδοση, 1996.

κλοφορίες αυτός ο «λαθρόβιος» τύπος αποτέλεσε συνεχώς στόχο διώξεων. Παρ' όλα αυτά δεν ανακόπηκε η άνθησή του: κατά το 1750 στο Λονδίνο υπάρχουν πέντε ημερήσιες εφημερίδες (με ημερήσια κυκλοφορία περίπου 1.500 φύλλα έκαστη), 5 τρισεβδομαδιαίες, 5 εβδομαδιαίες και πολλές μη χαρτοσημασμένες τρισεβδομαδιαίες με συνολική εβδομαδιαία κυκλοφορία άνω των 100.000 φύλλων, αριθμός που αντιστοιχεί σε περίπου 1.000.000 αναγνώστες διότι κάθε πωλούμενο φύλλο διαβάζεται πλήθος αναγνώστες. Πωλούνται στους δρόμους, κυρίως όμως διαβάζονται στα αστικά καφενεία τα οποία αποτελούν ουσιαστικά και πολιτικές λέσχες και στα λαϊκότερα παμπ και σε άλλους χώρους, όπου λαμβάνει χώρα πολιτικός διάλογος.

Να σημειωθεί σχετικά ότι από το μέσον του δεκάτου ογδόου αιώνα και έπειτα, η πρωτοβουλία για την έκδοση εφημερίδων ξεφεύγει από τα χέρια των μεμονωμένων τυπογράφων και τα νηία αναλαμβάνουν εταιρείες βιβλιοπωλών-εκδοτών που αναλαμβάνουν μεγαλύτερες σε ύψος επενδύσεις. Υπολογίζεται ότι αρκούσε μία κυκλοφορία 600 φύλλων προκειμένου να καλύψει μια εφημερίδα το λειτουργικό της κόστος, αλλά υπήρχαν εκδόσεις (εβδομαδιαίες ή μηνιαίες) που από τα μέσα του αιώνα ξεπερνούσαν 100.000 φύλλα και μπορούσαν να υπολογίζουν στη διαφήμιση (με την τότε μορφή των μικρών αγγελιών) ώστε να μειώσουν κατά το ήμισυ το κόστος έκδοσής τους.

(γ) Όταν η δωροδοκία (ή η απειλή κυρώσεων) δεν επιτύχαναν το σκοπό τους, να σταματήσουν δηλαδή την πολεμική κάποιας εφημερίδας κατά των κυβερνώντων, συνήθως ασκείτο εναντίον της δίωξη για στασιαστικό λίβελο (*seditious libel*, πρόκληση των πολιτών σε στάση- μια κατηγορία ιδιαίτερα σοβαρή ως προς τις ποινικές της συνέπειες) και μάλιστα κατ' αγνώστων προκειμένου να συλληφθεί όχι μόνον ο υπεύθυνος τυπογράφος αλλά και ο πραγματικός συγγραφέας ο οποίος κατά τα δημοσιογραφικά ήθη της εποχής ήταν ανώνυμος. Ως προς το λίβελλο/δυσφήμιση που συνιστά η καταγγελία των κυβερνώντων ως δημοσίων προσώπων ή κρατικών πράξεων η απόδειξη της αλήθειας των ισχυρισμών (*burden of proof*) δεν συνιστά τεκμήριο αθωότητας. Αντιθέτως, η αρχή η οποία επικρατεί κατά τη δικαστική κρίση είναι «τόσο μεγαλύτερη η αλήθεια, τόσο μεγαλύτερος ο λίβελλος («*the greater the truth, the greater the libel*» αποφάνθηκε δικαστής της εποχής), μιας και η ανεπάρκεια και η διαφθορά των κρατικών αξιωματούχων αναδεικνυόταν στο πεδίο της δημοσιότητας. Βεβαίως, η χρήση παρόμοιων πρακτικών εξαρτιόταν από τα διακυβευόμενα πολιτικά ή οικονομικά συμφέροντα (συνήθως, οι διώξεις είχαν ως αποτέλεσμα την αύξηση του κύρους της εφημερίδας), την εκάστοτε συγκυρία, το συσχετισμό δυνάμεων, αλλά, επισήμως, μόλις το 1843 αναγνωρίστηκε και τυπικά ότι η απόδειξη της αλήθειας των γραφομένων αποτελεί υπερασπιστικό επιχείρημα έναντι των δικαστικών αρχών¹⁴⁶.

Καθ' όλη τη διάρκεια του δεκάτου ογδόου αιώνα, μετά την κατάργηση της προηγούμενης άδειας, κυριαρχεί επίσης η διαμάχη για το ποιο δικαστήριο θα έχει την κατά νόμο αρμοδιότητα για την εκδίκαση των αδικημάτων του τύπου κυρίως *libel actions* – αγωγές για δυσφήμιση ή αλλιώς λίβελλο (σημασιολογική μετάπτωση της λέξης για το πολιτικό φυλλάδιο του δεκάτου έκτου αιώνα που τώρα σημαίνει *προσβλητικό δημοσίευμα*). Στον τομέα αυτό, τα ένορκα δικαστήρια επεδείκνυαν μεγαλύτερη επιείκεια συγκριτικά με τις αποφάσεις οι οποίες λαμβάνονταν αποκλειστικά από τους δικαστές. Το 1770, ο περίφημος αρχιδικαστής (*chief justice*) λόρδος Mansfield (1705-1793) εισάγει την αρχή ότι σε όλες τις δίκες για λίβελλο ο ένορκος θα πρέπει μόνον

¹⁴⁶Για τις δίκες για λίβελλο δες Leonard W. Levy, *The emergence of a Free Press*, Ivan R. Dee, 2004, κυρίως το Κεφάλαιο I. *Seditious libel vs Freedom of Expression*, σελ. 3-15. Όσων αφορά το κλίμα διώξεων εναντίον του λαϊκού τύπου δες Arthur Aspinall, *Politics and the Press, c. 1780-1850*, Κεφάλαιο II, *The Freedom of the Press*. Σελ 33-65.

να πιστοποιεί την ταυτότητα του δράστη και το χαρακτήρα της δυσφήμισης για τον οποίο κατηγορείται και, στη συνέχεια, οι δικαστές να αποφαινόμενοι εάν υπήρξε δυσφήμιση και να επιβάλλουν ποινές κατ' αναλογίαν της σοβαρότητας του παραπτώματος. Οι ποινές, παρότι δεν μπορούν να ανακόψουν τη φορά των πραγμάτων, είναι πράγματι βαριές: φυλάκιση, πρόστιμα καθώς και βασανισμός με το πιλορί – ο διάσημος δημοσιογράφος και συγγραφέας Daniel Defoe (1660-1731) υπέστη αυτή την ατιμωτική ποινή.¹⁴⁷ Πολλές φορές, εντούτοις η τιμωρητική αυτή πρακτική είχε τα αντίθετα του επιδιωκόμενου αποτελέσματα, καθώς στο Λονδίνο το πλήθος ενίοτε επευφημούσε τον καταδικασθέντα για το θάρρος που επέδειξε έναντι της αυθαιρεσίας των αρχών. Έτσι και συνέβη στην περίπτωση του Daniel Defoe το 1703· σημαντική ημερομηνία στην ιστορία της ευαισθητοποίησης του βρετανικού κοινού στο ζήτημα της ελευθερίας του τύπου. Μία άλλη τακτική καταστολής του λόγου ήταν το κάψιμο των βιβλίων (στο πλαίσιο του μεσαιωνικού *autodafé*), μία πρακτική που είχε ιστορική συνέχεια καθώς την ακολούθησαν οι Ναζί τον εικοστό αιώνα με ένα αποτρόπαιο τελετουργικό που αποτύπωσε ο Φρανσουά Τριφώ στο φιλμ «Φαρενάιτ 451».

Εννοιολόγηση της κοινής γνώμης και λειτουργία του θεσμού

Στη Γηραιά Αλβιόνα η έννοια της έκφρασης της κοινής γνώμης μετοχετεύτηκε σε θεσμικά κανάλια, στην καθημερινή λειτουργία του θεσμού του τύπου· συνεπώς, το κανονιστικό περιεχόμενο της έχασε σταδιακά τις μεταφυσικές του αναφορές οι οποίες ήταν κυρίαρχες στη γαλλική σκέψη ενώ ο προβληματισμός των ενεργητικών φορέων της δημοσιότητας στράφηκε στην εμπράγματο διαμόρφωση των κανόνων της δημόσιας αποστολής του. Οι δημοσιογράφοι αντιλαμβάνονται πλέον τους αναγνώστες ως μέλη ενός κοινού το οποίο διαμόρφωνε η ελεύθερη λειτουργία του και ο οποίος ταυτόχρονα διαμορφωνόταν από αυτό· οι όροι «κοινό» και «κοινή γνώμη» κατά την περίοδο εκείνη στη Γηραιά Αλβιόνα απέκτησαν σταδιακά την οικεία σε εμάς νοηματοδότηση στο πλαίσιο της φιλελεύθερης τάξης. Κεντρικό χαρακτηριστικό της αντίληψης για το κοινό εκ μέρους των λειτουργών του τύπου είναι ότι αυτό διέθετε διττό χαρακτήρα: *απευθύνονταν ταυτόχρονα σε «καταναλωτές» της πολιτικής δημοσιότητας αλλά και σε ενεργούς πολιτικούς δράστες στο πλαίσιο της υπό διαμόρφωση δημοκρατικής τάξης.* Ήτοι στο πλαίσιο της εννοιολόγησης της κοινής γνώμης, το πολιτικό στοιχείο της νοηματοδότησης του κοινωνικού δεσμού μετοχετεύεται στο κοινωνικό, μέσω της καθημερινής αναπαραγωγής ενημερωτικού περιεχομένου και, ταυτόχρονα, της ένταξής του στις διαδικασίες της αγοράς (ένταξη η οποία διασφάλιζε την αυτονομία του με εμπράγματο τρόπο).

Βεβαίως, οι αναγνώστες του τύπου ως κοινό της δημοκρατικής τάξης απέκτησαν μία πολιτική ταυτότητα η οποία υπερβαίνει κατά πολύ ποιοτικά την έννοια των «λαϊκών τάξεων» του δεκάτου εβδόμου αιώνα, της λεγόμενης *τρίτης τάξης (tiers état)*. Πλέον, τα δικαιώματα του αγγλικού κοινού (*commons*) ανάγονταν στον Κατάλογο των Δικαιωμάτων (*Bill of Rights*) του 1689 και τις αυξημένες εξουσίες τις οποίες απέκτησε το Κοινοβούλιο. Θεωρητικά, πλέον, σε συνάφεια με τη σημασιοδότηση της κοινής γνώμης σε φιλελεύθερη προοπτική, τα μέλη του κοινού δεν ήταν απλώς «υπήκοοι» ενός ηγεμόνα ή μέλη μίας οικογένειας, μίας θρησκευτικής σέκτας ή μίας πολιτικής φατρίας αλλά οι παραπάνω ιδιότητες υπερβαίνονταν από τα χαρακτηριστικά της νέας μορφής του κοινωνικού δεσμού. Ήταν πολίτες επιφορτισμένοι με το καθήκον της αυτοκυβέρνησης διά

¹⁴⁷ Το πιο γνωστό πανευρωπαϊκά πιλορί βρισκόταν στις Halles, στην αγορά του Παρισιού: ήταν ένα μηχανήμα, ένας σιδερένιος κλοιός, κάτω από έναν πυργίσκο όπου περιστρεφόταν αργά και ο κατάδικος αναγκαζόταν να χώσει το κεφάλι του και τα δύο του χέρια μέσα σε μια οπή και έπειτα παραδιδόταν στη δημόσια διαπόμπευση.

της ελεύθερης δημόσιας διαβούλευσης και της συμμετοχής τους στον κοινό και δημόσιο βίο.

Βαθμυδόν, σε αντίθεση με τα εν Γαλλία ισχύοντα, μέσω της λειτουργίας του θεσμού άρχισε να διαμορφώνεται το φιλελεύθερο αίτημα για μία ιδιωτική/ατομική σφαίρα απαραβίαστη από τις βουλές της δημόσιας εξουσίας. Έρεισμα της πολιτικής συμμετοχής ήταν η δημόσια έκφραση της ατομικής συνείδησης ενός εκάστου των κοινωνιών, όπως εκδηλωνόταν μέσω της ελεύθερης λειτουργίας του θεσμού. Η φιλελεύθερη αρχή συναντήθηκε με τη δημοκρατική, η οποία ταυτιζόταν με το αίτημα της διαμόρφωσης της γενικής βούλησης εκ μέρους ενός πολιτικού σώματος το οποίο θα περιελάμβανε το σύνολο του πολιτικού έθνους. Αυτή η διχοστασία που χαρακτηρίζει το βρετανικό υπόδειγμα της ελευθερίας της δημοσιότητας έχει τις ρίζες της στο δέκατο έβδομο αιώνα και κατά τον αιώνα τον Φώτων θα αναδειχθεί με τον πλέον ανάγλυφο τρόπο. Σε επίπεδο ιδεατών μεγεθών, κατά τη διεξαγωγή του διαλόγου επί των δημοσίων θεμάτων τα μέλη του κοινού ήταν ορθολογικοί και αυτόνομοι μετέχοντες, ικανοί να συλλογιστούν πέραν του ιδίου συμφέροντος και να διαμορφώσουν κανόνες δικαίου οι οποίοι απηχούν τη συναινετικά διαμορφωθείσα γενική βούληση. Καθώς θεωρούνταν δεδομένες οι διαδικασίες της εξατομίκευσης και κατάκτησης της συνειδησιακής αυτονομίας από τους προνεωτερικούς μύθους, η τυπική ισότητα στο πλαίσιο του υποδείγματος της ελευθερίας του λόγου δεν αναγόταν, όπως στη γαλλική νοηματοδότηση της κοινής γνώμης, στο φανταστικό πλάσμα μίας «ισηγορίας», σε μία Εκκλησία του Δήμου της ελληνορωμαϊκής αρχαιότητας. Η ισότητα αφορούσε την πεποίθηση που απηχούσε το αστικό σχήμα σκέψης ότι *στο πεδίο της δημόσιας σφαίρας οι πολίτες θα ήταν δυνατόν να είναι ίσοι με έναν τρόπο ο οποίος θα υπερέβαινε τις ανισότητες τις οποίες αναπαρήγαγε η κατοχύρωση της ιδιοκτησίας ως προστατευτικού ορίου της σφαίρας της ατομικότητας*. Στην κανονιστική πρόσληψη του δημόσιου λόγου υποτυπώνεται μία αντίληψη του πολιτικού η οποία εκ των πραγμάτων διευρύνει τη νοηματοδότηση της τυπικής ισότητας καθώς αναγνωρίζει ένα καθολικό καθεστώς συλλογικής και ατομικής αυτονομίας. Συλλογικής, ως αυτονομία του κοινωνικού (με τη μορφή της δημόσιας σφαίρας) από το κράτος, και ατομικής καθώς δεν αναγνωρίζεται καμιά δικαιοδοσία του δημόσιου, του κοινού, σε ζητήματα ατομικής συνείδησης. Ωσαύτως, δεν αποτελεί, όπως υποστηρίζεται συλλήβδην κατά την κριτική του φιλελεύθερου υποδείγματος, απολογητική ιδεολογία της αναδυόμενης αστικής ταξικής κυριαρχίας. Η σχέση μέρους-Όλου στο εναρμονιστικό / συνθετικό αστικό σχήμα σκέψης όπως την παρακολουθούμε να διαμορφώνεται κατά τη συγκρότηση των δεοντολογικών κανόνων της δημοσιότητας *διασφαλίζεται από την ανάδυση του κοινωνικού είναι με τη μορφή της κοινής γνώμης υπό τον κανονιστικό γνώμονα ισχύος του ελευθεριακού κανόνα*. Πρόκειται για την εφαρμογή της ρωσλιανής αρχής της προτεραιότητας του δικαίωματος ή του ορθού (Right) έναντι του αγαθού (Good).

Εντούτοις, δεδομένο ήταν ότι η συμμετοχή του πολίτη στο κοινό της δημόσιας σφαίρας αποτελούσε συνάρτηση της κοινωνικής και οικονομικής του θέσης και η εννοιολόγηση του κοινού τελούσε σε συνάφεια με τις ευρύτερες αντιλήψεις για τη μορφή και το περιεχόμενο της μορφής πολιτικής κυριαρχίας (σε παραλληλία με τον προβληματισμό όσον αφορά δικαίωμα της ψήφου που θα χαρακτηρίσει συλλήβδην το δέκατο ένατο αιώνα). Για το μεγαλύτερο μέρος του αιώνα, οι κυβερνώσες ελίτ περιόριζαν την έννοια της συμμετοχής στο κοινό στα μέλη της αριστοκρατίας, τους γαιοκτήμονες και τη μορφωμένη μεσαία τάξη – τις κοινωνικές ομάδες, δηλαδή, οι οποίες κυριαρχούσαν στο Κοινοβούλιο και τους υπόλοιπους θεσμούς οι οποίοι διαρρυθμίζονταν από το τότε σύστημα εξουσίας: ήταν εν σπέρματι το κοινό των ελευθέρως και ορθολογικώς στοχαζόμενων αστών. Αυτό το περιορισμένο «κοινό» της δημόσιας σφαίρας υποτίθεται ότι ήταν ικανό να διαμορφώσει και να κατανοήσει τη διαφωτισμένη γνώμη και να

διαχωριστεί από αυτό που ο *Voltaire* αποκαλούσε «αδιαφοροποίητη μάζα της χαμηλής τάξης»: ένα ανορθολογικό, βίαιο στις εκδηλώσεις του κοινωνικό μόρφωμα, το οποίο μονίμως εκφράζει διαμαρτυρίες και πρέπει να τελεί υπό επιτήρηση. Το ζήτημα δεν ήταν μόνον ποιος έχει το δικαίωμα να ομιλεί αλλά και ποιος έχει την αρμοδιότητα, καθώς οι γνώμες δεν απεκδύονται τα ουσιαστικά τους στοιχεία (γνωστικά και δεοντολογικά) στο πλαίσιο του αστικού σχήματος σκέψης και έτσι δεν εκφράζουν τις τυχαίες κυμάνσεις του κοινωνικού είναι. Το ζήτημα της αρμοδιότητας μετοχετεύτηκε στους ενεργητικούς φορείς του θεσμού και όχι σε κάποια πνευματική ηγεσία η οποία θα αποτύπωνε δημόσια και δεσμευτικά για την κοινωνική ολότητα το νόημα του κοινωνικού δεσμού (θα είχαμε τότε άρση της αυτονομίας του κοινωνικού μέσω της προτεραιότητας ενός κοινωνικού αγαθού έναντι του δικαιώματος, του ορθού). Οι φορείς της «τέταρτης εξουσίας» θα εκπροσωπούσαν την κοινή γνώμη, όχι αίροντας την κοινωνική πολλαπλότητα μέσω των «πεφωτισμένων» γεγονότων όπως διατείνονταν οι διαφωτιστές, αλλά εκφράζοντας την και εντέλει υλοποιώντας την μέσα από την υπό διαμόρφωση *Gesellschaft*, την ανοικτή κοινωνία, και από την καθημερινή και πολιτικά σημαίνουσα λειτουργία του τύπου. Η εκπροσώπηση αυτή τελούσε υπό τον κανονιστικό γνώμονα της θεωρίας για τη δημόσια αποστολή του θεσμού με βάση τη φιλελεύθερη σημασιοδότηση της κοινής γνώμης και από εκεί απέρρευσαν οι δεοντολογικές αξίες και πρακτικές της ενημερωτικής διαδικασίας.

Οι ημερήσιες, τακτές ειδησεογραφικές εκδόσεις οι οποίες στόχευαν στη διαμόρφωση της νεόκοπης τότε δημόσιας σφαίρας μετασχημάτισαν και εμβάθυναν την ανωτέρω περιγραφείσα σχέση μεταξύ των ενεργητικών φορέων της δημοσιότητας και των αναγνωστών. Η απελευθέρωση από το καθεστώς της προηγούμενης άδειας είχε από αποτέλεσμα την ανάπτυξη του θεσμού του τύπου με ποσοτικούς όρους. Για τη μαχόμενη δημοσιογραφία καθώς αναστοχάζεται τις προϋποθέσεις αναπαραγωγής της κοινωνικής γνώσης, οι αρχές της *αξιοπιστίας* και της *αμεροληψίας* κατέστησαν σημαντικές διότι, κατ' αρχάς, βρεθήκαν ενώπιον νέων εμπραγμάτων προσκομμάτων. Η τήρηση ενός κανονιστικού προτύπου σε μία εποχή κατά την οποία οι εφημερίδες συνέλεγαν πλέον ειδήσεις σε μεγαλύτερες ποσότητες και σε εντονότερους ρυθμούς αντιμετώπιζε απτά εμπόδια οργανωτικής και οικονομικής φύσεως. Η πιθανότητα διάπραξης ενός δημοσιογραφικού λάθους (και αυτό να εντοπιστεί) αυξήθηκε κατ' αναλογίαν με την ποσότητα του βιαστικού, χαμηλής ποιότητας ρεπορτάζ που δημοσιευόταν. Ήταν, λοιπόν, η ανάπτυξη μίας μεθόδου, ήτοι τυποποιημένες πρακτικές και αξίες, που θα διασφάλιζε το δεσμό της ενημέρωσης με τον κόσμο των νεωτερικών γεγονότων και την επιτέλεση της δημόσιας αποστολής του θεσμού. Ο Benjamin Constant (1767-1830) το 1797 εξέφρασε το παράπονο ότι η πίεση του χρόνου εξαιτίας της περιοδικότητας των εκδόσεων έπληττε την ποιότητα της δημοσιογραφίας. «Η αναγκαιότητα της καθημερινής συγγραφής είναι ο τάφος του ταλέντου» υπογράμμισε. Από την πλευρά του και ο Samuel Johnson (1709-1784) περιέγραφε τις δυσκολίες της καθημερινής καταγραφής των γεγονότων με συνέπεια και αξιοπιστία οι οποίες πάντοτε ασκούν την παραμορφωτική τους επιρροή στο ενημερωτικό προϊόν ανεξαρτήτως του τεχνολογικού υποστρώματος. «Αυτός που καταδίκασε εαυτόν στην καθημερινή συγγραφική δραστηριότητα συχνά θα υποφέρει από διάσπαση της προσοχής, εξαπάτηση της μνήμης, αμηχανία του μυαλού και απόσπαση της προσοχής εξαιτίας του άγχους καθώς και σωματική τλαιπωρία εξαιτίας της κόπωσης»¹⁴⁸. Η υπέρβαση αυτών των πρακτικών εμποδίων ανάγεται

¹⁴⁸ Greg Clingham, «Life and literature in the Lives», στο Greg Clingham, *The Cambridge companion to Samuel Johnson*, Cambridge University Press, 1997, σελ. 161-191.++

συναφώς στην υιοθέτηση ως επαγγελματικού ήθους και πρακτικής της έννοιας της δημόσιας αποστολής του θεσμού.

Συνεπώς, η πολιτική δημοσιότητα εγκαθίσταται στη λεπτή μεθόριο της ιδιότητας του *citoyen* και του *bourgeois* και αποκτά βάθος η σχέση της με την κοινωνία εν όσω ολοένα και περισσότεροι άνθρωποι απέκτησαν τη συνήθεια της αγοράς μίας καθημερινής εφημερίδας, αυτού του «Ευαγγελίου της Νεωτερικότητας» κατά τον Ludwig Wittgenstein (1889-1951). Το εν λόγω γεγονός συνιστά σε αυτό το πλαίσιο το δεσμευτικό περιεχόμενο της έννοιας του δημόσιου, δεδομένης της αποδοχής της πλήρους αυτονομίας του κοινωνικού. Η κοινωνική και πολιτική σημασία της πρακτικής αυτής υπερβαίνει κατά πολύ την υιοθέτηση μίας σταθερής καταναλωτικής συνήθειας ή μίας ιδιωτικής οικονομικής συναλλαγής – στο πεδίο της αγοράς, άλλωστε, τα άτομα που απλώς επιλέγουν να αγοράζουν ένα συγκεκριμένο προϊόν δεν είναι δυνατόν να θεωρηθεί ότι συνάπτουν κοινωνικά σημαντικούς δεσμούς· είναι *καταλυτική η διαφοροποίηση μεταξύ του καταναλωτικού κοινού ως εκφραστή ιδιωτικών προτιμήσεων στη σφαίρα της αγοράς και του κοινού ως απείκασμα ενός πολιτικού σώματος στο οποίο κάποιος δημόσια απευθύνεται*. Η έννοια της δημοσιότητας, ως καθημερινή πράξη και άσκηση δικαιώματος που απευθύνεται στο δημόσιο χώρο, αποκτά κανονιστικό περιεχόμενο μέσω της υιοθέτησης του δεοντολογικού λεξιλογίου και των αντίστοιχων ενημερωτικών πρακτικών και απηχεί τα χαρακτηριστικά του κοινωνικού δεσμού της νεωτερικότητας. Η άτυπη εκπροσώπηση του κοινού ή της κοινής γνώμης διά του τύπου είχε το χαρακτήρα μίας νέας μορφής δημόσιας εξουσίας του Δήμου (διαφορετικά ειπωμένο της νεωτερικής κοινής γνώμης) ο οποίος από το «πίσω κάθισμα» (Dahl) δύναται να διαμορφώνει την πορεία της ασκούμενης πολιτικής προς ορισμένη κατεύθυνση. Συνεπώς, η αγορά της εφημερίδας ήταν μέρος της επιμόρφωσης και της ενημέρωσης του κοινού με αντικείμενο την ημερήσια πολιτική θεματολογία αλλά και της δραστηριότητάς του με την ιδιότητα του πολίτη.

Η αλληλεπίδραση τύπου και κοινού απέκτησε πολιτικά χαρακτηριστικά και είχε πολύπλευρες συνέπειες, καθώς ο δημοσιογράφος και οι αναγνώστες είχαν υιοθετήσει ρόλους οι οποίοι πήγαιναν πέραν της λειτουργίας τους ως ιδιωτών. Στο καίριο σημείο του διαχωρισμού κράτους και κοινωνίας, ο τύπος και οι πολίτες-αναγνώστες αναγνώριζαν εαυτούς και αλλήλους όχι απλώς ως μετέχοντες στην αγορά, αλλά ως ενεργούς δράστες της δημόσιας σφαίρας. *Υπό αυτή την οπτική, η προτεραιότητα της έννοιας του δημόσιου έναντι των αυθόρμητων εκδηλώσεων του κοινωνικού είναι δεδομένη και συνάπτεται νοηματικά με τη θεωρία της δημόσιας αποστολής του θεσμού. Έτσι, δεν είναι δυνατόν να ερμηνευθούν και να νοηματοδοτηθούν οι ελευθερίες της δημοσιότητας απλώς ως άσκηση ενός ατομικού δικαιώματος, όπως αυτό της οικονομικής ελευθερίας*. Η αγορά εφημερίδας δεν σχετιζόταν με τον προσπορισμό προϊόντων προς κατανάλωση, όπως παπούτσια ή διατροφή. Αντιθέτως, η πράξη αυτή συνεπαγόταν την υιοθέτηση μίας από τις νέες καθημερινές τελετουργίες της δημόσιας σφαίρας: ενημέρωση όσον αφορά τις επιδόσεις της κυβέρνησης και τη γενική κατάσταση της χώρας επί της οποίας ο πολίτης καλείτο να έχει ενεργό λόγο – και δη όχι μόνον διά της ψήφου του. Ο τύπος παρείχε πληροφόρηση και σχολιογραφία για θέματα δημόσιου ενδιαφέροντος, όχι μόνον αυτά που ανταποκρίνονταν στα ιδιαίτερα συμφέροντα των ιδιωτών. Η αντίληψη του γενικού συμφέροντος ήταν με βάση της επαγγελίες εκδοτών και δημοσιογράφων η κοινή συνισταμένη των γνώμων που διατυπώνονταν, όχι απλώς λαμβανόμενες στα ποσοτικά δεδομένα τους (το πλειοψηφικό στοιχείο που χαρακτηρίζει τη Δημοκρατία) αλλά μέσα από τη διεύρυνση των μερικών προοπτικών τις οποίες προσέφερε η ίδια η διαδικασία της διαβούλευσης όσον αφορά τις διαρκείς και οξείες αξιακές κρίσεις οι οποίες κυφορούνται

εντός του κοινωνικού¹⁴⁹. Έτσι, το ποσοτικό στοιχείο –κατ’ αναλογία με τη λειτουργία της εκπροσώπησης ως διαδικαστικού κανόνα της δημοκρατικής τάξης– δεν είναι δυνατόν να αλλοιώσει το κανονιστικό περιεχόμενο της δημόσιας αποστολής του θεσμού καθώς τα εναρμονιστικά/ συνθετικά χαρακτηριστικά του αστικού σχήματος σκέψης συνδέονται με την ηθική της πειθούς και όχι της δημοφιλίας.

Μέσω της έντυπης ενημέρωσης, τα άτομα ήρθαν σε επαφή με τη νεωτερική μορφή του κοινωνικού δεσμού, ανακαλύπτοντας ταυτόχρονα στοιχεία ενοποιητικά αλλά και όσα τρέφουν τις μορφές κοινωνικού ανταγωνισμού· κυρίως όμως απέκτησαν τη δυνατότητα να συγκροτούνται ως πολιτικό σώμα, ως νεωτερικός Δήμος, στο πλαίσιο μίας σχέσης που έχει τη δυνατότητα να ανανεώνεται σε καθημερινή βάση. Ήταν μέλη ενός κοινού και ταυτόχρονα ενός κόμματος είτε μίας κοσμοθεωρητικής κοινότητας και το status του δημοσιογράφου αντιστοίχως μετατράπηκε σε αυτό του κρίσιμου παρόχου πληροφόρησης και παράγοντα άσκησης κριτικής εντός της δημόσιας σφαίρας· ήταν ένας παρατηρητής-καταγραφέας των γεγονότων στην υπηρεσία του κοινού της δημοκρατικής τάξης και συνεπώς αυτός ο ρόλος συνδεόταν λογικά και κανονιστικά με ένα σύνολο συγκεκριμένων καθηκόντων. Ενημερωνόμενοι σε καθημερινή βάση όσον αφορά τις δημόσιες υποθέσεις, οι αναγνώστες προσδοκούσαν την απελευθέρωση της σφαίρας του ελεύθερου δημόσιου διαλόγου από τους καταναγκασμούς του συστήματος κυριαρχίας (φιλελεύθερη αρχή) και την ευρύτερη συμμετοχή τους στην πρωτογενή αυτή δημόσια σφαίρα (δημοκρατική αρχή). Η επέκταση των πολιτικών δικαιωμάτων δημιούργησε, αντιστοίχως, την ανάγκη για περισσότερη ποσοτικά και καλύτερη ποιοτικά πληροφόρηση, προκειμένου να ανταποκριθούν οι πολίτες στα νέα καθήκοντά τους. Συνεπώς, η αλληλεπίδραση μεταξύ των αναγνωστών και του τύπου ενδυνάμωνε την κριτική λειτουργία της δημόσιας σφαίρας. Και αυτό, με τη σειρά του, οδήγησε στην ανάγκη διατύπωσης εκ μέρους του τύπου μίας δεοντολογικής προσέγγισης με στόχο τη μόρφωση της κοινής γνώμης στην κατεύθυνση του γενικού συμφέροντος –πρόκειται για μία σειρά κανόνων, οι οποίοι απέρρεαν από τον τρόπο με τον οποίο ο θεσμός της δημοσιότητας αντιλαμβανόταν το ρόλο του στη δημόσια σφαίρα και αυτοί με τη σειρά τους θεμελιωνόταν σε μία κανονιστική αντίληψη για την κοινή γνώμη και το Πολιτικό. Άλλωστε, η έννοια της δημόσιας αποστολής απορρέει από το γεγονός ότι ο τύπος διαμόρφωσε το θεμέλιο για τη συγκρότηση του κοινού της δημοκρατικής τάξης, την εκπροσώπηση του οποίου ανέλαβε, αλλά και για την καθημερινή βίωση των ποικίλων εκδηλώσεων του δημοκρατικού φαινομένου.

Συλλογική μνήμη και διαμόρφωση του νεωτερικού Δήμου

Ο θεσμός του τύπου αποτέλεσε το «οξυγόνο» όσον αφορά τη λειτουργία της αναδυόμενης δημόσιας σφαίρας. Έμβλημα της ημερήσιας εφημερίδας ήταν η παραδοχή (και όχι εντελώς άδικη) ότι ήταν η μοναδική μορφή κοινωνικής επικοινωνίας η οποία απευθυνόταν καθολικά στο κοινό και δη σε τακτή βάση. Συγκρότησε *ad hoc* έναν νέο «δημόσιο χώρο» εντός του οποίου θα μπορούσαν να συγκροτηθούν οι δεσμοί μίας κερματισμένης ομάδας αναγνωστών-πολιτικών δραστών και αυτοί να αλληλοαναγνωρισθούν ως μέρος μίας ευρύτερης ενότητας. Το είδος της δημόσιας εξουσίας το οποίο ασκούσε ήταν ότι καθώς παρακολουθούσε σχεδόν κατά συγχρονία ένα σύνολο γεγονότων εδύνατο να ασκεί μία διαρκή πίεση προς τους κυβερνητικούς αξιωματούχους κατά την εκπόνηση πολιτικών και, κατ’ αυτό τον τρόπο, διεύρυνε την έννοια της συμ-

¹⁴⁹ Vincent Price, *Κοινή Γνώμη*, ό.π. δεξ ενότητα Το πρόβλημα της κοινής γνώμης, κυρίως σελ. 22-38 και David Held, *Μοντέλα Δημοκρατίας*, μετάφραση: Μαριάννα Τζιαντζή, Στάχυ, 5η έκδοση, 2000. Και συγκεκριμένα τις ενότητες: Η ιδιότητα του πολίτη και το σύγχρονο συνταγματικό κράτος (σελ. 47-80) και Το πρόβλημα των μερίδων 70 κ.ε.

μετοχής πέραν της τυπικής ισχύος του δικαιώματος της ψήφου. Έτσι, αφηρημένες έννοιες, όπως η «δημόσια σφαίρα» και η «κοινή γνώμη» απέκτησαν από κοινωνικό νόημα και έκαναν την εμφάνισή τους στις εφημερίδες σε καθημερινή βάση, καθώς έγινε αντιληπτό ότι η ευκαταία κοινωνική συνοχή αποτελούσε αποκύημα πολλαπλών και περίπλοκων διαδικασιών συναίνεσης.

Επιπροσθέτως, σε συνάφεια με το είδος του χρονισμού του αστικού σχήματος σκέψης, ο τύπος έδινε στην αναδυόμενη δημόσια σφαίρα ιστορικό βάθος, συγκροτώντας τη συλλογική μνήμη με τη δημοσίευση σημαντικών κείμενων και ιστορικών καταγραφών· ήταν το «όχημα» για την τήρηση ενός διαρκώς ανανεούμενου αρχείου σημαντικών γεγονότων και αποφάσεων κυβερνητικών ή δικαστικών. Με αυτό τον τρόπο, τα μέλη του κοινού αποκτούν τη δυνατότητα του αναστοχασμού με αντικείμενο τον τροπισμό της πολιτικής κυριαρχίας: ήτοι να αναφέρονται σε πρωτότυπα κείμενα και επιχειρήματα και να συγκρίνουν τη συγκαρινή κατάστασή τους με αυτήν άλλων περιόδων. Διαμορφώθηκε μία συλλογική μνήμη ως προς την προέλευση και το χαρακτήρα των κοινωνικών ζητημάτων και οι πολίτες απέκτησαν τη συνείδηση του εαυτού τους ως δραστήων σε πολιτικές εκστρατείες οι οποίες επικαλούνταν βαθιές ιστορικές ρίζες. Κοινός τόπος σε αυτή τη μορφή της πρόσληψης του δημόσιου καθήκοντος του τύπου ήταν η αντίληψη της ειδησεογραφίας ως «συγγραφής της Ιστορίας από πρώτο χέρι» και της εφημερίδας ως όχημα καταγραφής των γεγονότων με αναφορά στο μακρύ χρόνο. Χαρακτηριστικά, στις 3 Οκτωβρίου 1719 ο Francis Clifton στη *Weekly Wedlay* υποσχόταν να εφαρμόζει τις αρχές αμερόληπτης και ακριβούς κρίσης ενός ιστορικού. Η εφημερίδα του δεν θα δημοσίευε «τιποτένιες ειδήσεις», όπως το «κυνήγι των πριγκίπων με γεράκια», προσφιλές θέμα της αυλικής ειδησεογραφίας. Θα αποτιμούσε τη σημασία των γεγονότων χρησιμοποιώντας ιστορική μέθοδο έρευνας όσον αφορά τα «αυθεντικά και επιβεβαιωμένα σημεία των καιρών». Ο Clifton δήλωνε ότι θα αγνοούσε τις «κοινότοπες πληροφορίες των γραφιάδων» καθώς κάθε μεροληψία παραβίαζε το καθήκον του ως ιστορικού»¹⁵⁰.

Γίνεται αντιληπτό πως η συμβολαιακή θεώρηση, το αναστοχαστικό «ως εάν», όσον αφορά την κανονιστική αντίληψη του νοήματος κοινωνικού δεσμού είχε ως προϋπόθεση τη συλλογική μνήμη που πρόσφερε η πολιτική δημοσιότητα προκειμένου να καταστούν τα επιχειρήματά της κατανοητά σε έναν κύκλο ευρύτερο από αυτόν των διανοουμένων. Αυτή ήταν η καίρια συμβολή του τύπου για τη συγκρότηση της πολιτικής έννοιας του έθνους-κράτους, αλλά και προκειμένου να τεθούν οι βάσεις της υιοθέτησης των οικουμενικών αρχών του Διαφωτισμού και της φιλελεύθερης τάξης. Οι ιστορικές αναγωγές έδιναν περιεχόμενο στα τότε εκτυλισσόμενα οικουμενικού χαρακτήρα πολιτικά σχέδια: Οι ριζοσπάστες στην επαναστατική Γαλλία, επί παραδείγματι, έκαναν αναφορές στα *Areopagitica* του Milton την ίδια ώρα που υιοθετούσαν τις δημοσιογραφικές πρακτικές των επαναστατικών εφημερίδων στην Αμερική. Επιπροσθέτως η αμερικανική Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας (1776) κατέστη δυνατό μέσα από την καλλιέργεια της συλλογικής μνήμης διά του τύπου να ειδωθεί από τους πολιτικούς δρώντες της εποχής ως μέρος μίας μακράς ιστορικής διαδικασίας η οποία είχε τις ρίζες της στην *Great Remonstrance* του Αγγλικού Κοινοβουλίου ενάντια στο βασιλέα Κάρολο Α' (1η Δεκεμβρίου 1641)¹⁵¹.

¹⁵⁰ Jeremy Black, *The English Press in the Eighteenth Century*, Routledge Revivals, 2011, σελ. 33. Ιδία τα Κεφάλαια 2. "As Full as an Egg": Balancing the Contents of the Press, σελ. 18 κ.ε. και 3. Holding up the Truest Portraits of Men's Minds σελ. 35 κ.ε. Επίσης, Kevin Williams, *Read All About It!: A History of the British Newspaper*, Routledge, 2010, δεξ για τη σύνδεση πολιτικής συμμετοχής και ανάγνωσης εφημερίδας Κεφάλαιο 2. Newspaper for the few: politics, the news and partisanship, 1660-1789 σελ. 49 κ.ε.

¹⁵¹ Για τις βρετανικές επιρροές στον αμερικανικό τύπο έχουν γίνει αποδεκτές οι παραδοχές του James Melvin Lee (1917), *History of American Journalism*, Repressed Publishing, επανέκδοση 2015, και ιδιαίτερα τα κεφάλαια VI. Colonial Period (1704-1765), σελ. 62 κ.ε. και VII. Revolutionary Period (1765-1789).

Δημόσια χρήση του ορθού λόγου: Ιδεατά μεγέθη και κοινωνική πρακτική

Η συνήθης κριτική έναντι του φιλελεύθερου υποδείγματος δημοσιότητας εξ αρχής έγκειται στο να επιστρατεύονται τα ιδεατά του μεγέθη ενάντια στα εμπράγματα χαρακτηριστικά της λειτουργίας του θεσμού. Το διαρκές ζήτημα που εγείρεται αφορά την εμπράγματη δυνατότητα διεξαγωγής μίας ορθολογικής διαβούλευσης μεταξύ ελεύθερων και ίσων πολιτών. Η ατελής αλλά ενεργός ορθολογικότητα της δημόσιας σφαίρας υπερέβη τη μυστικιστική/μυθολογική ερμηνεία του κοινωνικού και ταυτόχρονα τον περιορισμό της κοινωνικής επικοινωνίας στο πλαίσιο της δημόσιας παρουσίας (Habermas) των ηγεμόνων και των ανακτοβουλιών. Εντούτοις, ο πίκυς όσον αφορά τη δημόσια χρήση του ορθού λόγου δεν θα ήταν δυνατόν εκ των πραγμάτων να τεθεί ιδιαίτερα υψηλά. Παρά την επισημασμένη διχοστασία μεταξύ ιδεατών μεγεθών και πραγματικού, στην πράξη εγκαθιδρύθηκαν οι ελάχιστες προϋποθέσεις για μία μορφή δημόσιας διαβούλευσης η οποία εμπεριέχει έναν (σχετικώς πάντοτε) συνεκτικό ορθολογικό πυρήνα. Μία αξίωση στο πλαίσιο της δημόσιας σφαίρας χαρακτηριζόταν ως έλλογη, είτε τουλάχιστον μπορούσε να ληφθεί υπόψη ως τέτοια, εφόσον ήταν επαρκώς πειστική ώστε να υποστηρίζει μία συγκεκριμένη στρατηγική έναντι ορισμένων θεμάτων και να λαμβάνει υπόψη τις ευρύτερες συνέπειες των αποφάσεων (υιοθετείται εν γένει η ηθική του αποτελέσματος και όχι η ηθική της πεποίθησης κατά τη γνωστή διάκριση του Weber). Δεν επρόκειτο για την επίκληση σε μία αμέριστη απόφαση, ενοποιητική της πολιτικής κυριαρχίας, με βάση την καρσμιτιανή εννοιολόγηση του Πολιτικού, όπου αυτό επιστρέφει στις αντι-νεωτερικές-/θεολογικές του ρίζες. Έλλογο ήταν ένα γενικώς αποδεκτό συμπέρασμα το οποίο υιοθετήθηκε μέσω της θορυβώδους, ρευστής και συγκεχυμένης διαδικασίας εντός της οποίας λάμβανε χώρα η δημόσια διαβούλευση. Μία δημόσια τοποθέτηση πληρούσε τις προϋποθέσεις της ορθολογικότητας εφόσον κατόρθωνε να πείσει σε μικρότερο ή σε μεγαλύτερο βαθμό τους υπόλοιπους έλλογους επικοινωνιακούς εταίρους, να αντέξει στη βάση της δημόσιας εξέτασής της και να σταθεί όρθια κατά τη διαδικασία ανταλλαγής επιχειρημάτων. Είναι αυτονόητο ότι στον τύπο, καθώς και εν γένει στη δημόσια σφαίρα, τα επιχειρήματα δεν λάμβαναν τη μορφή μίας τυπικά άψογης επιχειρηματολογίας, όπως αυτή λαμβάνει χώρα επί παραδείγματι σε μία δικαστική αίθουσα με συγκεκριμένους διαδικαστικούς και δικονομικούς κανόνες όπως αυτοί υποτυπώνονται στην έννομη τάξη.

Η διαδικασία της πειθούς, καίτοι ενεργοποίησε μηχανισμούς βαθέων κοινωνικών μετασχηματισμών που θα ολοκληρωθούν στο μέσον του εικοστού αιώνα, δεν θα ήταν δυνατόν να προκαλέσει την πλήρη ρευστοποίηση της βίας της κυριαρχίας έναντι της υπεροχής του έλλογου επιχειρήματος στη δημόσια σφαίρα. εντούτοις, έδινε ώθηση στο δημοκρατικό αυτο-περιορισμό της έντασης της σύγκρουσης των κοινωνικών συμφερόντων η οποία λάμβανε τη μορφή της κοσμοθεωρητικής αντιπαράθεσης και ταυτόχρονα εμπέδωνε το νεωτερικό νόημα του κοινωνικού δεσμού στις μάζες οι οποίες σταδιακά συμμετείχαν σε μεγαλύτερο βαθμό στον κομματικό ανταγωνισμό. Άλλωστε, η γνώμη που διατυπωνόταν ακολουθούσε τις τροπές διαμόρφωσης του κοινωνικού: δεν ήταν μία αδιαμφισβήτητη αντικειμενική επιστημονική χαρακτήρα γνώση που προσεγγίστηκε με άψογο μεθοδολογικά τρόπο. Η μορφή της δημόσιας χρήσης του λόγου, που παρουσιάζει πλήθος ομοιοτήτες με τη θορυβώδη ρητορική η οποία αναπτυσσόταν στις συνελεύσεις της αγοράς του Δήμου της αρχαίας Αθήνας στο λόφο της Πνύκας, λάμβανε κατά περιστάσεις εξαιρετική είτε απογοητευτική μορφή. Σε εποχές έντασης των πολιτικών παθών, όταν κυριαρχούσαν οι δημεγέρτες, κατά την παράδοση του Κλέωνα όπως την έχουν αποτυπώσει ο Θουκυδίδης και ο Αριστοφάνης, ο δημόσιος λόγος εμφανίζεται να αναιρεί το νεωτερικό

περιεχόμενο του κοινωνικού δεσμού και να εκφυλίζεται σε μισαλλόδοξο ξέσπασμα, είτε ακόμη και σε προσωπικό προπηλακισμό.

Επιπροσθέτως ο τύπος ενθάρρυνε μία καθημερινή, εμπράγματο προσέγγιση στην έννοια της δημόσιας διαβούλευσης όσον αφορά την πολιτική δημοσιότητα, παρά τα επισημασμένα προβλήματα της μεροληπτικής στάσης εκ μέρους των υποκειμενικών φορέων κοινωνικών συμπεριφορών. Τα κανονιστικά στοιχεία του φιλελεύθερου υποδείγματος με πυρήνα την αρχή της ελευθερίας «μεταβολίστηκαν» στον κοινωνικό βίο μετασχηματίζοντάς τον με ριζικό τρόπο – δεν ήταν βεβαίως αναμενόμενο να καταστούν πλήρως αρμονικές οι συνθήκες δημόσιας ανταλλαγής απόψεων και δεν θα ήταν πραγματιστικό αυτό το αίτημα καθώς το ιδεώδες της αυτόνομης δημόσιας σφαίρας δεν είναι δυνατόν να εντοπιστεί σε «καθαρή χημική σύσταση». Η «ολότιμη» αντικειμενικότητα ή μία αυστηρή επιστημονικού χαρακτήρα αμεροληψία ήταν και παραμένει υπερφίαλος στόχος για τους συμμετέχοντες στην εκάστοτε ιστορικά παγιωμένη μορφή της κοινωνικής επικοινωνίας.

Καθώς τα ιδιαίτερα συμφέροντα και τα εγωιστικά κίνητρα ασκούν εμπράγματο επιρροή στο δημόσιο διάλογο εν όσω συνιστούν τις ίδιες τις «μήτρες» κοινωνικής αναπαραγωγής της γνώσης, προκρίθηκε μία πραγματιστική προσέγγιση ως προς τον κίνδυνο της μεροληψίας καθώς δεν ήταν εύλογα αναμενόμενη η επίτευξη ενός απολύτως αντικειμενικού και ορθολογικού δημόσιου διαλόγου. Εντούτοις, αυτός ο στόχος ήταν δυνατόν να προαχθεί με την ποιοτική ανατίμηση των όρων κοινωνικής αναπαραγωγής της γνώσης: το «ξεμασκάρεμα» των συμφερόντων, την εξονυχιστική εξέταση των γεγονότων και την έλλογη επιχειρηματολογία εκ μέρους των αντιτιθέμενων πλευρών επί συγκεκριμένων θεμάτων. Κυρίως, θετική επίδραση άσκησε η προσφερόμενη προς όλες τις πλευρές διεύρυνση της προοπτικής επί των θεμελίων της κοινωνικής συναίνεσης και τη συναφή νοσηματοδότηση του κοινωνικού δεσμού. Οι «δημηγορίες» που εκφωνούνταν εντός του Κοινοβουλίου, με τα επίσημα πρωτοκόλλα και τους τυποποιημένους τύπους των ομιλιών, διέθεταν μικρότερη δυναμική επιρροής από τη ρητορική που ήταν προσανατολισμένη προς το νεοπαγές κοινό της δημοκρατικής τάξης μέσα από την ειδησεογραφία των εφημερίδων, τα άρθρα γνώμης και τα πολεμικολυ χαρακτήρα δοκίμια. Ο καθημερινός τύπος ήταν μία νέα μορφή εμπράγματος εφαρμογής της δημοκρατικής αρχής – *ένα μέσον διά του οποίου η νεωτερική κοινωνία επιχειρούσε να επιτύχει έναν έλλογο δημόσιο διάλογο και, ενδεχομένως, μία συναίνεση επί των θεμελιωδών χαρακτηριστικών της κοινωνικής συνύπαρξης σε καθεστώς πολιτικής φιλίας μεταξύ των κοινωνιών.*

Συνεπώς, δεδομένων των εμπράγματων ορίων του δημόσιου διαλόγου ο οποίος ενεργοποιείτο διά του τύπου, είναι λανθασμένο να τον προσεγγίσουμε με βάση τα ιδεατά μεγέθη προκειμένου να διαπιστώσουμε την απόσταση μεταξύ αυτών και του πραγματικού. Εάν τον αξιολογήσουμε με βάση τα κανονιστικά μεγέθη της αμεροληψίας, της χρήσης του ορθού λόγου και της καθολικότητας, η δημόσια σφαίρα το δεκάτου ογδόου αιώνα είναι εύλογο να εμφανίζεται ως μία *μεροληπτική, κλειστή δημόσια арένα όπου κυριαρχεί μία χαμηλής στάθμης χρήση του δημόσιου λόγου* (τα ίδια, άλλωστε, δεν ήταν δυνατόν να υποστηριχθούν εν πολλοίς και σήμερα;). Είναι λανθασμένη η συχνή επισήμανση ότι η δημόσια διαβούλευση κατά το δέκατο έβδομο αιώνα και το δέκατο όγδοο αιώνα δεν ικανοποιεί τις γνωστές κανονιστικές προϋποθέσεις που θέτει ο Habermas για τη δημόσια σφαίρα – δηλαδή ότι ο διάλογος για τα δημόσια θέματα οφείλει να είναι ορθολογικός, περιεκτικός, ανοικτός προς όλους τους συμμετέχοντες και όχι στρεβλωμένος από τα μερικά συμφέροντα. Συγχέουν, όμως, την εμπράγματο κατάσταση με το ιδεώδες, με αποτέλεσμα να απορρίπτεται (σε μια εμφανώς ανορθολογική θέση όπου... μαζί με

τα νερά πετάμε και το μωρό) το ίδιο το ιδεώδες ως ρυθμιστική αρχή της μορφής κοινωνικής επικοινωνίας. Συχνά από τις νεφελώδεις συγκρίσεις μεταξύ του ιδεώδους και του πραγματικού, του Είναι και του Δέοντος, αποσιωπάται η μείζων κοσμοϊστορικού χαρακτήρα κατάκτηση: ότι κοινωνική πολλαπλότητα σημαίνει *de facto* «εξορία» της βίας ως νομιμοποιημένης κοινωνικής πρακτικής, «αγώνα λόγων» και διαδικασίες πειθούς σε αντιδιαστολή με την βούληση κυριαρχίας του κοινωνικού στο επίπεδο της ατομικής συνείδησης (όπως αυτή που χαρακτηρίζει τα ολοκληρωτικά καθεστώτα), νίκη της αυτονομίας έναντι της ετερονομίας¹⁵².

Η δημόσια χρήση του ορθού λόγου δεν προσεγγίζει (ούτε εν τέλει αυτό πρέπει να αναμένεται) τα πρότυπα του φιλοσοφικού λόγου ή ενός πλατωνικού συμποσίου όπου κυριαρχούσε η σωκρατική διαλεκτική. Επίσης, εάν περιοριστούμε στα ιδεατά μεγέθη, θα παραμείνει ακατανόητη η εμπράγματη λειτουργία του τύπου στο πλαίσιο της αναδυόμενης δημοκρατικής τάξης. Θα περιορίζαμε την αντίληψή μας για το δέκατο όγδοο αιώνα ως να εκπροσωπείτο κατά μείζονα βαθμό από φιλοσόφους, καλλιτέχνες και ποιητές οι οποίοι παρήγαγαν μία ανώτερης μορφής γνώση για την ανθρωπότητα, τη θρησκεία και την κοινωνία και δεν θα θέταμε προ των οφθαλμών μας την εμπράγματη εικόνα η οποία χαρακτηριζόταν από το είδος των επιχειρημάτων που καλλιεργούνται στην «αγορά των ιδεών» ή στα ευσύνοπτα άρθρα γνώμης στον τύπο. Υπό αυτήν τη διάσταση, η δημόσια σφαίρα του δεκάτου ογδού αιώνα προσομοιάζει με απλή «σκιά» μίας πραγματικά έλλογης και ανοικτής δημοσίας σφαίρας, όπως τα αντικείμενα του πραγματικού κόσμου αποτελούν σκιές των πλατωνικών μορφών εντός του Σπηλαίου. Τα πολιτικά και οικονομικά συμφέροντα τα οποία επενεργούν στο παρασκήνιο της δημόσιας διαβούλευσης καταγράφονται σε αυτό το πλαίσιο ως αξιοθρήντες διαβρωτικές και στρεβλωτικές επιρροές. Η οπτική με βάση τα ιδεατά μεγέθη πρέπει να υποκατασταθεί από μία πιο ρεαλιστική αντίληψη της δημόσιας σφαίρας του δεκάτου ογδού αιώνα και την καταγραφή της μακροπρόθεσμης θετικής επιρροής μίας μη ιδανικής πάντοτε μορφής κοινωνικής επικοινωνίας στη διαμόρφωση της *Gessellschaft*.

Το εύλογο είναι κατά την εξέταση του περιεχομένου της δημόσιας αποστολής του τύπου να υιοθετηθεί μία ατελής και πραγματιστική προσέγγιση, η οποία δεν θέτει ως προαπαιτούμενο μία ιδεατή ορθολογικότητα, δεν είναι ούτε υπέρμετρα ιδεαλιστική ούτε υπαναχωρεί μέσω μίας κυνικής στάσης ενώπιον της κανονιστικής ισχύος του πραγματικού. Άλλωστε, ο εκδότης ή ο δοκιμιογράφος σε καμία περίπτωση δεν αυτοαναγνωρίστηκαν ως αποστασιοποιημένοι φιλόσοφοι οι οποίοι διέπονται από τις αρχές ενός οικουμενικού ορθού λόγου. Προσομοίαζαν περισσότερο (εάν επιθυμούμε να εντοπίσουμε κάποιες ιστορικές αναλογίες) με το σοφιστή του αρχαιοελληνικού κόσμου ο οποίος απευθυνόταν στα εριστικά πλήθη της βρετανικής «αγοράς των ιδεών» προσπαθώντας να πείσει όπως ο πλατωνικός *Πρωταγόρας* ότι η αρετή, και δη η πολιτική, είναι διδακτή ως μέρος ενός πολιτικού προγράμματος κοινωνικής χειραφέτησης και ορθολογικής διακυβέρνησης.

Εντός του φιλελεύθερου υποδείγματος κυριαρχίας, αυτή η διαρκής αντιδιαστολή μεταξύ Είναι και Δέοντος εμφανίζεται ταυτόχρονα προβληματική και σωτήρια ενώ την ίδια ώρα κυοφόρησε την ανάγκη για την κανονιστική αντίληψη του δημόσιου λόγου και δη της πολιτικής δημοσιότητας, σύμφωνα με το επιχείρημα το οποίο αναπτύσσουμε. Σε μία ιστορική προοπτική, η εν λόγω ατελής αντιπαράθεση των αντιτιθέμενων κοσμοθεωρήσεων ανέδειξε τις κριτικές δυ-

¹⁵² Habermas, *Δημοσιότητα* ό.π. σελ. 119-261 Κεφάλαια III. Πολιτικές λειτουργίες της δημοσιότητας, σελ. 119 κ.ε. και IV. Αστική δημοσιότητα – Ιδέα και ιδεολογία, σελ. 157 κ.ε.

νάμεις του κοινού το οποίο απέκτησε τη (σχετική πάντοτε) αυτονομία του και το κατέστησε ικανό να θέσει υπό κριτικό έλεγχο τους θεσμούς οι οποίοι νομιμοποιούσαν την πολιτική κυριαρχία στο πλαίσιο του *ancient régime* και εν τέλει να τους ανατρέψει άπαξ διά παντός. Επιπροσθέτως, αποκαλύπτει το γεγονός ότι τα «συμφέροντα» δεν στρεβλώνουν πλήρως το δημόσιο διάλογο και την κοινωνική πρόοδο με βάση και τη λειτουργία της ετερογονίας των σκοπών στην Ιστορία. Τα οικονομικά και πολιτικά συμφέροντα τα οποία ενεργοποιούσαν την εμπορευματοποίηση της δημόσιας κουλτούρας και αποτελούσαν λειτουργική προϋπόθεση για τα επιχειρηματικά σχήματα που δραστηριοποιούνταν στον κλάδο της επικοινωνίας είχαν ακουσίως θετικά αποτελέσματα για τους φιλελεύθερους πολιτικούς θεσμούς, χειραφετώντας με αυτό τον τρόπο τη διαδικασία αναπαραγωγής της γνώσης και αυτοαντίληψης του κοινωνικού είναι. *Οι εμπορικοί στόχοι και η αντιπαράθεση των πολιτικών συμφερόντων διέστρεψαν τον τύπο και τη δημόσια σφαίρα με βάση τις ιδεατές τους λειτουργίες, αλλά ταυτόχρονα: πρώτον αποτέλεσαν και τους γενεσιουργούς παράγοντες αυτού και δεύτερον προσέδωσαν τη δυναμική λειτουργικής αναπαραγωγής του θεσμού.* Η κανονιστική ερμηνεία των ενημερωτικών αξιών και πρακτικών επιχειρεί να επιλύσει πάντοτε ασταθώς και με μερικότητα αυτήν τη διχοστασία η οποία ήταν ενύπαρκτη εξυπαρχής στη λειτουργία του θεσμού.

Απάντηση σε κεντρικές αντιρρήσεις όσον αφορά τη “Whig” ιστορία του τύπου. Οι Curran και Seaton, ασκώντας κριτική στο φιλελεύθερο υπόδειγμα δημοσιότητας, υποστηρίζουν ότι οι «ορθόδοξες» ιστορίες του τύπου με την έμφαση την οποία αποδίδουν στην ελεύθερη λειτουργία της αγοράς ενημερωτικών προϊόντων και τη νομική χειραφέτηση ως θεμέλια της αυτονομίας του θεσμού προσφέρουν μία μυθολογική ερμηνεία της προϊστορίας του¹⁵³. Σε σειρά κειμένων τους (από κοινού με πλήθος άλλους μελετητές) επιχειρούν να μεθερμηνεύσουν τη φιλελεύθερη αρχή, υποστηρίζοντας μέσα από την αναδίφηση σε μια ιστορική ερμηνεία ότι η περίοδος από το τέλος του δεκάτου ογδόου έως τέλος του δεκάτου ενάτου αιώνα, *όχι μόνον δεν αποτέλεσε την εκκίνηση μίας νέας περιόδου ελευθερίας και χειραφέτησης του τύπου, αλλά τονναντίον εγκαινίασε ένα νέο σύστημα λογοκρισίας πολύ πιο αποτελεσματικής απ’ ό,τι κατά το παρελθόν.* Σύμ-

¹⁵³Η θέση ότι η επικέντρωση στη διαδικασία της εγγύησης της αρχής της ελευθερίας στη δημοσιότητα (η «Whig» ιστορία του τύπου) αποτελεί απολογητικό μύθο της αστικής πολιτικής κυριαρχίας διατρέχει το σύνολο των κειμένων της μελέτης των James Curran και Jeane Seaton, *Power Without Responsibility. The Press, Broadcasting and New Media in Britain*, 6η έκδοση, Routledge, 2003. Οι επισημάνσεις έγιναν από τον Curran ο οποίος υπογράφει την εισαγωγική ενότητα “Whig press history as political mythology”, σελ. 2-5. Περιγράφει σε σειρά μελετών του τη διαδικασία της ένταξης του τύπου στις δομές της αγοράς ως υποταγή του στις δυνάμεις του κεφαλαίου. James Curran, “Capitalism and control of the press 1800-1975” στο J. Curran, M. Gurevitch and J. Woollacott (επιμ.), *Mass Communication and Society*, Edward Arnold, Open University, 1977. “The press as an agency of social control: an historical perspective” στο G. Boyce, J. Curran and P. Wingate (επιμ.), *Newspaper History*, Constable, 1978. “Communications, power and social order” στο T. Bennett, J. Curran, M. Gurevitch και J. Woollacott (επιμ.), *Culture, Media and Society*, Methuen, 1981. Ιδιαίτερα όσον αφορά το ρόλο της διαφήμισης ως παραμορφωτικής ισχύος στη δημοκρατική και ενημερωτική λειτουργία του θεσμού του τύπου αναφέρεται στις εξής μελέτες: J. Curran, “Advertising and the press” στο J. Curran (επιμ.), *The British Press: A Manifesto*, Macmillan, 1978. “Press freedom as a property right”, *Media, Culture and Society*, 1, 1 (1979). “Advertising as a patronage system”, *Sociological Review Monograph*, 29 (1980). “The impact of advertising on the British mass media” στο R. Collins κ.ά. (επιμ.), *Media, Culture and Society: A Critical Reader*, Sage, 1986. Όσον αφορά το σκεπτικό του για την επίδραση της εμπορευματοποίησης στο πεδίο της λειτουργίας της δημοκρατικής τάξης, οι εξής μελέτες: “Rethinking the media as a public sphere” στο P. Dahlgren and C. Sparks (επιμ.), *Communication and Citizenship*, Routledge, 1991. “Mass media and democracy revisited” στο J. Curran and M. Gurevitch (επιμ.), *Mass Media and Democracy*, Arnold, 1996. “Media and democracy: the third route” στο M. Andersen (επιμ.), *Media and Democracy*, University of Oslo, 1996. Εξαιτίας της εμπορευματοποίησης του επικοινωνιακού πεδίου θεωρεί ότι επαγγελματικές αξίες και πρακτικές αναιρούνται στην πράξη καθώς και κάθε είδους δημόσιες πολιτικές, όπως επισημαίνει σε μια μακροϊστορική μελέτη: “Press reformism 1918-98: a study of failure” στο H. Tumber (επιμ.), *Media Power, Professionals and Policies* (London, Routledge, 2000). Στο *Media and Power*, Routledge, 2002 όπου περιλαμβάνεται συλλογή προηγούμενων άρθρων του προχωρεί σε συνέχεια της άρνησης της “Whig” ερμηνείας της ιστορία του τύπου στην παρουσίαση διαφορετικών «αφηγήσεων» της ιστορίας των media, δες ενότητα “Rival narratives of media history” σελ. 3-54.

φωνα με τη θέση την οποία διατυπώνουν, οι δυνάμεις της αγοράς πέτυχαν εκεί όπου η νομική καταστολή απέτυχε: στο να θέσουν τον τύπο στην υπηρεσία της αστικής κυριαρχίας. Κατά την παρουσίαση της «Whig» ιστορίας του θεσμού από αυτούς συσχετίζονται –όπως υποστηρίζουμε– με προβληματικό τρόπο τρία διακριτά δεδομένα τα οποία χαρακτηρίζουν τη λειτουργία των σύγχρονων συστημάτων επικοινωνίας: πρώτον, η εγγύηση του δικαιώματος της ελευθεροτυπίας και της έκφρασης καθώς και αυτού της συμμετοχής στην πολιτική ζωή στο πλαίσιο του συστήματος των ατομικών ελευθεριών· δεύτερον, η εισδοχή του θεσμού στη σφαίρα της αγοράς (με τη μορφή της ιδιωτικής αρχής όσον αφορά το ιδιοκτησιακό καθεστώς, της ρεκλάμας ως πηγής εσόδων και των επιδόσεων όσον αφορά τις πωλήσεις) ως καθοριστικού παράγοντα για την αστική δημόσια σφαίρα και τρίτον ο χαρακτήρας της δημόσιας ρυθμιστικής παρέμβασης στο πεδίο της δημοσιότητας.

(i) Καθώς κατά την παρουσίαση του επιχειρήματός μας, η λειτουργία του τύπου συνάπτεται λογικά και λειτουργικά με το σύστημα πολιτικής κυριαρχίας (συγκεκριμένα, με τον πολιτικό φιλελευθερισμό όπως αυτός έχει αρτιωθεί στη μιλιανή και ρωλσιανή θεώρησή του και συναφώς με τη λειτουργία του κράτους δικαίου) γεννάται το ερώτημα: η αυτονόμηση του τύπου από τις δυνάμεις που σκοπούν τη χειραγώγησή του με ποιον διαφορετικό τρόπο θα ήταν δυνατόν να επιτευχθεί, δεδομένης της ένταξης του συστήματος κοινωνικής επικοινωνίας στο πλαίσιο της ευρύτερης καπιταλιστικής αγοράς αγαθών και υπηρεσιών; Πιο συγκεκριμένα: με ποιον τρόπο θα μπορούσε να διασφαλισθεί η αυτονομία του; Δεδομένου, μάλιστα, ότι η εμπράγματοι εναλλακτική λύση θα ήταν η ένταξή του στα υπάρχοντα τότε συστήματα πολιτικής πατρωνίας καθώς δεν είναι υποστατή καμία θεσμική λειτουργία του σε κοινωνικό κενό. Η ιστορική αποτίμηση της εμπορευματοποίησης ως «μαίας» της ελευθερίας του τύπου, με βάση μάλιστα τοποθετήσεις δημοσιογράφων από ολόκληρο το πολιτικό φάσμα, νομιμοποιεί το ρόλο της διαφήμισης αρχικώς στην έντυπη ενημέρωση και αργότερα στο σύνολο των συστημάτων επικοινωνίας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα: «Η επικίνδυνη εξάρτηση του τύπου από τους διαφημιστές», σημειώνει ο Francis Williams, πρώην συντάκτης του φύλλου των Εργατικών *Daily Herald*, «απασχόλησε όσους εισηγούνταν μεταρρυθμίσεις – συχνά ευρισκόμενοι εκτός των τάξης του τύπου. Εντούτοις, ο ημερήσιος τύπος δεν θα μπορούσε ποτέ να υπάρξει ως παράγων της δημόσιας και κοινωνικής ζωής εάν δεν αποτελούσε διαφημιστικό όχημα για τους ανθρώπους του εμπορίου»¹⁵⁴. Συνεπώς, αποκλειστικά μέσω της ανάπτυξης των εισροών εσόδων από τη διαφήμιση ο τύπος απέκτησε την απαραίτητη για την κριτική του λειτουργία αυτονομία.

Εν γένει στη βιβλιογραφία με αντικείμενο την ιστορία της έντυπης ενημέρωσης δεν αναμένεται να επικρατεί πλήρης ομοφωνία. Σημαντικό επίδικο ζήτημα αποτελεί το πότε οι εφημερίδες κατέστησαν ανεξάρτητες από τους κομματικούς σχηματισμούς ήτοι από την πολιτική χειραγώγηση. Ορισμένοι ιστορικοί του τύπου καταγράφουν με αρνητικό τρόπο την εντεινόμενη «εμπορευματοποίηση» του θεσμού και συναφώς τηρούν πλήρως επικριτική στάση κυρίως όσον αφορά την πρώτη γενιά των «λόρδων του τύπου» (*press lords* ή *barons*) οι οποίοι θα κυριαρχήσουν κατά το δέκατο ένατο αιώνα αντικαθιστώντας τα μικρά εκδοτικά σχήματα. Εντούτοις, ολίγοι εξ αυτών θέτουν εν αμφιβόλω τη συμβατική σοφία, η οποία διατυπώθηκε ευθαρσώς στην περίφημη δίτομη μελέτη του Stephen Koss, ότι «υπήρξε μία μετάβαση από τον κρατικό στον λαϊκό έλεγχο» του τύπου, ήτοι επιρρώθηκε διά της αγοράς η αρχή της αυτονομίας του θεσμού. Ακόμη

¹⁵⁴ Αναφορά στο γνωστό του έργο R. Williams, *The Long Revolution*, Harmondsworth, Pelican, 1965, σελ. 218. Ο ίδιος τροποποίησε την οπτική του αργότερα υιοθετώντας μια «ταξική» ανάγνωση της ιστορίας της έντυπης ενημέρωσης στη μελέτη του R. Williams, «The press and popular culture: an historical perspective» στο G. Boyce, J. Curran and P. Wingate (επιμ.), *Newspaper History*, Constable, 1978.

λιγότεροι αμφισβητούν την κεντρική θέση της «Whig» (φιλελεύθερης) ερμηνείας της ιστορίας ότι αυτή η «πρόοδος του τύπου» αποτέλεσε ζωτικής σημασίας γεγονός «όσον αφορά τη διεύρυνση της πολιτικής ελευθερίας»¹⁵⁵ και τη λειτουργία της δημοκρατικής τάξης¹⁵⁶.

(ii) Κατόπιν, εγείρεται το ζήτημα της επιρροής εκ μέρους του κοινού ως συνδιαμορφωτή του περιεχομένου της ενημερωτικής διαδικασίας διά της σφαίρας της αγοράς. Η «marketplace of ideas» εμφλοχώρησε στη λειτουργία της αγοράς και ο «ενάρετος οικονομικός κύκλος» των επιχειρήσεων ο οποίος έγινε δυνατός διά των διαφημιστικών εισροών κατέστησε, όπως μαρτυρούν ακόμη και οι αριστερές οπτικές ιστορικοί και δημοσιογράφοι, το λαϊκό στοιχείο –έστω και «από την πίσω πόρτα», ορισμένες φορές– συνδιαμορφωτή διά των επιλογών του τού περιεχομένου του λεγόμενου «λαϊκού» τύπου. Αυτή η πορεία προς τη μαζικοποίηση και εκδημοκρατισμό του θεσμού που θα καταγραφεί ιδιαίτερα κατά το δέκατο ένατο αιώνα, όπως θα δούμε, συνιστά έκφραση της αυτονόμησης του κοινωνικού από το κράτος και τη συνεστημένη εξουσία (μέσω της εξελικτικής διαδικασίας διαφοροποίησης κράτους και κοινωνίας).

Οι Seaton και Curran αντιμετωπίζουν την διά της αγοράς έκφραση του λαϊκού στοιχείου ως παραμόρφωση ή στρέβλωση της έννοιας της κοινής γνώμης (όπως αυτή ετέθη κατά τα πρότυπα των Διαφωτιστών) την οποία εμμέσως ενσωματώνουν στο σκεπτικό τους χωρίς να παρουσιάζουν, βεβαίως, κάποιο κανονιστικό περιεχόμενο αυτής. Σε αυτή την εννοιολόγηση της κοινής γνώμης που απορρέει από μία «ταξική» ανάγνωση του νοήματος του κοινωνικού δεσμού *η ιδιότητα του πολίτη τίθεται σε αντιδιαστολή με αυτήν του καταναλωτή ενημερωτικών προϊόντων* και το πολιτικό παίγνιο υποτίθεται ότι διαδραματίζεται σε «καθαρή χημική σύσταση» στο πεδίο των κοσμοθεωρήσεων (διαμορφώνοντας μια αντίστοιχη εννοιολόγηση του πολιτικού που συνάπτεται με το συνηγορικό τύπο όπως θα δούμε). Εν γένει θεωρούν ότι η έκφραση των λαϊκών συμφερόντων ενσωματώθηκε σε ό,τι αποκαλείται *κοινωνία της αγοράς* διά της εμπορευματοποίησης του θεσμού του τύπου και της πολιτικής χειραγώγησής του: ήτοι της υποταγής του στην οικονομική σφαίρα.

Στο εν λόγω το επιχείρημα είναι δυνατόν να διατυπωθούν ορισμένες εύλογες αντιρρήσεις: Πρώτον, εάν είναι αδύνατον να εντοπίσουμε το θεωρητικό πλάσμα της κοινής γνώμης, όπως

¹⁵⁵Stephen Koss, *The Rise and Fall of the Political Press in Britain*, τμ. 2, Hamish Hamilton, 1984, σελ. 4. Έξι ιστορικοί του τύπου οι George Boyce, Alan Lee, Stephen Koss, Colin Seymour-Ure, Lucy Brown και Hannah Barker, κατέγραψαν την εμπλοκή του τύπου στο κομματικό γίγνεσθαι μετά την υποτιθέμενη κατ' αυτούς αυτονόμησή του ως «τέταρτης εξουσίας». Οι μελέτες τους επιχειρήσαν να αμφισβητήσουν μια κύρια πτυχή της «Whig» ερμηνείας του τύπου: George Boyce, 'The fourth estate: the reappraisal of a concept' στο G. Boyce, J. Curran and P. Wingate (επιμ.), *Newspaper History*, Constable, 1978. C. Seymour-Ure, *The Press, Politics and the Public*, Methuen, 1968)· του ιδίου "Policy-making in the press", *Government and Opposition*, iv, 4 (1969)· του ιδίου *The Political Impact of the Mass Media*, Constable, 1974. "The press and the party system between the wars" στο G. Peele and C. Cook (επιμ.), *The Politics of Reappraisal, 1918-1939*, Macmillan, 1976)· του ιδίου *The British Press and Broadcasting Since 1945* (B' έκδοση), Blackwell, 1996· L. Brown, *Victorian News and Newspapers*, Clarendon, 1985.

¹⁵⁶Για μια κριτική θεώρηση της φιλελεύθερης θεωρίας: D. Boyce «The Fourth Estate: A Reappraisal of a Concept», στο D. Boyce, J. Curran και G. Wingate (επιμ.), *Newspaper History: From the 17th Century to the Present Day*, 1978, σελ. 19-40. Το 1855 ο μυθιστοριογράφος Anthony Trollope διατύπωσε με σατιρική διάθεση την παρατήρηση ότι ο βρετανικός τύπος είχε διαμορφώσει τη σχετική αυτοεικόνα και αυτοανακηρύχθηκε ως διαθέτων... παπική εξουσία και το αλάθητο. Ο George Boyce σημειώνει ότι η επιτυμπητική γλώσσα του Trollope αποτελεί μια διακωμώδηση των χαρακτηριστικών επαγγελίων που έκαναν οι εκδότες όσον αφορά τη θέση του θεσμού ως «τέταρτη εξουσία» την εποχή εκείνη και δη τη χαρακτηριστική τοποθέτηση του διάσημου ηγέτη των *Times* John Walter II το Φεβρουάριο του 1852: «The press is daily and for ever appealing to the enlightened force of public opinion – anticipating if possible the march of events – standing upon the breach between the present and the future, and extending its survey to the horizon of the world». Ήταν η επιβλητική διατύπωση αυτού που αποκλήθηκε θεωρία της «τέταρτης εξουσίας» για τον τύπο («fourth estate» theory) στο πλαίσιο της φιλελεύθερης θεώρησης του θεσμού – ήτοι η παραδοσιακή φιλελεύθερη άποψη ότι οι εφημερίδες είναι κάτι περισσότερο από επιχειρηματικές οντότητες που εμπορεύονται την ειδησιογραφία προκειμένου να αποκομίσουν κέρδη. Η θεωρία αυτή επισημαίνει ότι η δημοσιότητα πρέπει να υπηρετεί τη δημοκρατία και αποτελεί το μέσον διά του οποίου οι ενημερωμένοι για τα δημόσια θέματα πολίτες θα ασκούν το εκλογικό τους δικαίωμα και θα λειτουργούν συνεστημένοι ως πολιτικό σώμα.

την όρισαν οι διαφωτιστές και με το κανονιστικό περιεχόμενο που της προσέδωσαν, το αυτό ισχύει σε νιοστό βαθμό για το είδος της λαϊκής γνώμης η οποία εκφράζει τα συμφέροντα των αποκαλούμενων «ηττημένων του κοινωνικού ανταγωνισμού» (το πραγματικό «λαϊκό» στοιχείο όπως το εννοούν οι Curran και Seaton και το οποίο υποτίθεται ότι υποεκπροσωπείται ή άλλως «λογοκρίνεται» στην αστική δημόσια σφαίρα). Οι διαδικασίες εξατομίκευσης τις οποίες ενεργοποίησε ο κοινωνικός καταμερισμός της εργασίας, επαναλαμβάνουμε, δεν επάγονταν τη διαμόρφωση συνθηκών καθολικής συνειδησιακής αυτονομίας στους υπό διαμόρφωση μαζικούς κοινωνικούς σχηματισμούς καθώς σημαντικό μέρος των λαϊκών στρωμάτων παραμένει επί μακρόν ετερόνομο, υπό το κράτος τής επιρροής προνεωτερικών μύθων. Καθώς δεν εμβαθύνουν εξ αιτίας της «ταξικής» οπτικής τους στο αστικό σχήμα σκέψης δεν αντιλαμβάνονται τη μετάβαση από τη *ηθική της πειθούς* στην *ηθική της δημοφιλίας* και τις συνέπειες αυτής της μετάβασης όσον αφορά τη έκφραση του κοινωνικού στο πεδίο της δημοσιότητας.

Δεύτερον, είναι αδύνατον υπό μία ακραιφνώς «ταξική» προοπτική να εντοπίσουμε την πραγματική λειτουργία του θεσμού κατά τις διαδικασίες αναπαραγωγής συναίνεσης και πολιτικής ενσωμάτωσης των μαζών με την αποδοχή των αξιών της κοινωνίας της αγοράς – διαδικασία συναφή σε μακροϊστορικό επίπεδο με τη διαμόρφωση του μαζικοδημοκρατικού κοινωνικού σχηματισμού (είναι ενδεικτική του επιχειρήματός μας μία ανάγνωση υπό αυτή την προοπτική των αναφορών του Marx στο *Κεφάλαιο* στον αγώνα για το ωράριο εργασίας).

Τρίτον, στο πλαίσιο αυτής της θεωρητικής προοπτικής, δεν υφίσταται κάποιο κανονιστικό θεμέλιο όσον αφορά τη λειτουργία του θεσμού καθώς η δημόσια σφαίρα θεωρείται πεδίο σύγκρουσης ανταγωνιστικών συμφερόντων και αγεφύρωτης πολιτικής εχθρότητας. Πώς κατοχυρώνονται με διαφορετικό τρόπο από την αρχή της αυτονομίας (κεντρική για το αστικό σχήμα σκέψης όπως έχουμε δεχθεί) τα δικαιώματα πολιτικής έκφρασης των «μη ιδιοκτητών», καθώς και με ποιον τρόπο γίνεται διακρίβωση της νομιμότητας των συμφερόντων τους; Γνωρίζουμε ότι το μετασχηματιστικό δυναμικό του θεσμού τέθηκε σε συνάφεια με τη μορφή της πολιτικής κυριαρχίας η οποία οδήγησε στην ανατίμηση του κοινωνικού στοιχείου και τη σταδιακή σχετικοποίηση του δικαιώματος της ιδιοκτησίας· και συναφώς τίθεται το ερώτημα: οι κριτικές όσον αφορά τη λειτουργία του θεσμού προσανατολίζονται στην άρση της διχοστασίας μεταξύ του ιδεατού τύπου και του πραγματικού ή σε μία αλλαγή του υποδείγματος κυριαρχίας; Στην πρώτη περίπτωση, το επόμενο λογικό βήμα είναι η στροφή στη διαμόρφωση δεσμευτικών κανόνων ως προς το δημόσιο λόγο οι οποίοι να εμπεριέχουν την αξιακή «μήτρα» του αστικού σχήματος σκέψης, την ελευθεριακή αρχή και την αυτονομία του κοινωνικού: ήτοι *την προτεραιότητα του ορθού έναντι του αγαθού* κατά την ρωσλιανή ερμηνεία του υποδείγματος του πολιτικού φιλελευθερισμού. Και στο πλαίσιο αυτό αναπτύσσεται στο σκεπτικό που αναπτύσσουμε ο προβληματισμός περί τις δεοντολογικές αξίες και πρακτικές στο πεδίο της ενημέρωσης. Στη δεύτερη περίπτωση, η προτεραιότητα του αγαθού θα επάγετο την κυριαρχία μίας αντι-νεωτερικής ερμηνείας του κοινωνικού δεσμού και την άρση της αυτονομίας των θεσμών της δημοσιότητας. Μέσα από αυτή την αντιδιαστολή είναι και Δέοντος, δεν ενσωματώνεται στην κριτική του φιλελεύθερου υποδείγματος το αδιαμφισβήτητο γεγονός ότι αποκλειστικά στο πλαίσιο της φιλελεύθερης τάξης διασφαλίζονται ο πλουραλισμός και η πολλαπλότητα στο πεδίο της κοινωνικής επικοινωνίας. Και, δευτερευόντως, η θέση τους παραμένει έκθετη σε ένα καίριο σημείο: μια αυτοτελώς «ταξική» αντίληψη για τη δημοσιότητα κατά το λενινιστικό υπόδειγμα δεν εμπεριέχει ως γνωστόν την αρχή της ελευθερίας και συνεπώς θα πρέπει να διαυγαστεί το ζήτημα από ποια αξιακή σφαίρα ασκείται η εν λόγω κριτική καθώς η προτεραιότητα της ισό-

τητας (της συγκεκριμένης ερμηνείας της *fraternité*) έναντι της ελευθεριακής αρχής θέτει *de facto* εκποδών το ζήτημα της αυτονομίας της δημόσιας σφαίρας (και βεβαίως θέτει το ιστορικής υφής ζήτημα της γένεσης των ολοκληρωτισμών).

(iii) Επιπροσθέτως, η επιχειρηματολογία η οποία αναπτύσσεται ενάντια στην αυτοαντίληψη της φιλελεύθερης δημοσιότητας δεν έχει στόχο απλώς την αμφισβήτηση μίας «ορθόδοξης» ιστορικής αντίληψης, αλλά να αναδειχθεί ένα καίριο σύγχρονο χαρακτηριστικό του συστήματος των μέσων: η αποχώρηση και πλέον απουσία της δημόσιας πολιτικής από τη ρυθμιστική δράση στο πεδίο της ενημέρωσης. Οι Curran και Seaton επισημαίνουν ότι το επιμύθιο της «Whig» ιστορίας του τύπου είναι ο στόχος της πλήρους απαλλαγής του χώρου της δημοσιότητας από ρυθμιστικές παρεμβάσεις του κράτους. Και τούτο διότι ο αγώνας ενάντια στον κρατικό έλεγχο και την ετερονομία της δημόσιας σφαίρας καταγράφεται ως δικαιολογητική βάση της άρνησης κάθε κρατικά υποκινούμενης μεταρρύθμισης στα συστήματα των μέσων επικοινωνίας. Επί παραδείγματι, ο John Wale καταλήγει στο πλαίσιο μίας ευσύνοπτης ιστορικής καταγραφής της κρατικής λογοκρισίας με μία προειδοποίηση για την τάση των πολιτικών δραστών να «αναζητούν έμμεσους τρόπους για να κάνουν χρήση της κρατικής εξουσίας προκειμένου να αντιμετωπίσουν την αρνητική δημοσιογραφική κάλυψη»¹⁵⁷. Ο ίδιος εφιστά την προσοχή στο γεγονός ότι ο βασικός τρόπος να το πράξουν αυτό είναι μέσω των προτάσεων για αντιμετώπιση της παρατηρούμενης συγκέντρωσης της ιδιοκτησίας. Η «Whig» ή κλασική φιλελεύθερη εκδοχή της ιστορίας του τύπου λειτούργησε ως έρεισμα για τη δικαιολόγηση της ριζικής αναδιοργάνωσης της ραδιοτηλεοπτικής τάξης. Η περίφημη Επιτροπή Peacock (Peacock Committee, 1985-1986)¹⁵⁸, η οποία συγκροτήθηκε από την κυβέρνηση Θάτσερ προκειμένου να εξετάσει τον τρόπο χρηματοδότησης του εμβληματικού όσον αφορά τη δημόσια ραδιοτηλεόραση BBC, αναδιατύπωσε την ιστορία της κατάργησης της λογοκρισίας στον τύπο ως το πρελούδιο της άρσης όλων των περιορισμών στη ραδιοτηλεοπτική ελευθερία (οι οποίοι, με βάση αυτήν τη λογική, ισοδυναμούν με χειραγώγηση). Στην πραγματικότητα, κατ' αυτούς, ανέπτυξε μία συγκεκριμένη οπτική της ιστορίας της έντυπης ενημέρωσης προκειμένου να οδηγηθεί στη συνηγορία υπέρ της αναδιάρθρωσης του ραδιοτηλεοπτικού τοπίου με υπόδειγμα την πλήρη ελευθερία της αγοράς η οποία ισχύει στην έντυπη ενημέρωση.

Το προβληματικό στοιχείο στο εν λόγω σκεπτικό είναι ότι δίχως να έχουν εντάξει στην ανάλυσή τους πώς υποτυπώνεται το αστικό σχήμα σκέψης στο πεδίο της δημοσιότητας δεν αντιλαμβάνονται: πρώτον πως το θέμα της ρυθμιστικής πολιτικής εκ μέρους του κράτους θεωρείται λήξαν σε όλα τα μείζονα επικοινωνιακά συστήματα: (α) με την επέλευση των τεχνολογικών παραγόντων μέσω της ψηφιακής επανάστασης που κατέστησαν την επικοινωνία *de facto* πανηγική, (β) ήδη πριν από τη δεκαετία του 1950 στο πλαίσιο της εμβληματικής επιτροπής Hutchins στις ΗΠΑ και αντίστοιχες επιτροπές αλλού, τα κράτη και η επιστημονική κοινότητα κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι οι επισημασμένες διακινδυνεύσεις για την ελευθερία του τύπου όσον αφορά το συνταγματικό της ρόλο για τη λειτουργία της δημοκρατικής τάξης δεν είναι δυνατόν να θεραπευθούν μέσω κρατικών πολιτικών αλλά μέσα από διαδικασίες αυτορρύθμισης και της κριτικής ισχύος η οποία θα αναπτυχθεί στη δημόσια σφαίρα από τους ίδιους τους δημοσιογράφους, τους κοινωνικούς επιστήμονες κ.λπ. Και στο πλαίσιο αυτό αναπτύχθηκε η θε-

¹⁵⁷ J. Whale, *The Politics of the Media*, Fontana, 1977, σελ. 66.

¹⁵⁸ Για το ιδεολογικό κλίμα που επικράτησε κατά τη συγγραφή του πορίσματος δες Tom O'Malley και Janet Jones (επιμ.), *The Peacock Committee and UK Broadcasting Policy*, Palgrave Macmillan, 2009.

ωρία της κοινωνικής υπευθυνότητας (*Social Responsibility Theory*) που απηχεί το ιστορικό περιεχόμενο της θεωρίας της δημόσιας αποστολής του θεσμού. Δεύτερον, πέραν του αναχρονισμού, στο επιχείρημα κατά της ελευθεριακής αρχής δεν καταγράφεται πώς εμπράγματα θα αρθούν οι στεβλώσεις που προκαλεί η οικονομική σφαίρα στη δημόσια· δεν αρκεί η απλοϊκή και αφελής τοποθέτηση περί μίας «ισηγορίας των συμφερόντων» και επίκληση των υπάρχοντων συσχετισμών ισχύος (μορφές συγκέντρωσης επικοινωνιακής ισχύος, οικονομική δομή των επικοινωνιακών ομίλων κ.λπ.) για να παραχθεί εμπράγματο αποτέλεσμα. Τρίτον, με προφανή άγνοια για το σύγχρονο ρόλο του κράτους δεν λαμβάνεται υπόψη η κεντρικής σημασίας αναδιάταξη των ορίων δημόσιου και ιδιωτικού που έχει επιφέρει η πλανητική μορφή της επικοινωνιακής σφαίρας στο πλαίσιο των μαζικών κοινωνικών σχηματισμών της Δύση. Όπως θα δούμε μέσα από τις δομές άγνοιας και την αυθόρμητη τάξη του κοινωνικού όπως υποτυπώνονται στη θεωρία του Hayek το νόημα του κοινωνικού δεσμού κενώνεται από πολιτικό περιεχόμενο (από την έννοια του Δήμου) αποδιαιθρώνοντας το κανονιστικό πλαίσιο που απορρέει από το σύστημα κυριαρχίας στο πεδίο του δημόσιου λόγου. Δεν πρόκειται, λοιπόν, για κάποιο είδος συνωμοτικού χαρακτήρα «ταξικής» μεροληψίας των «κατεχόντων» αλλά για το δομικό αποτέλεσμα μακροϊστορικών κοινωνικών και οικονομικών μετασχηματισμών που διαμορφώνουν το πλαίσιο της συμβολικής ανταλλαγής και της πολιτικής κουλτούρας. Τέλος, υποκρύπτεται μέσα από αίτημα της ρυθμιστικής δράσης και μια άρνηση της ίδιας της αξίας της ελευθεριακής αρχής: ποιο, άραγε, θα ήταν το αγαθό (και ποιος είναι δυνατόν να το ορίσει δεσμευτικά) το οποίο θα ήταν να δυνατόν να έχει προτεραιότητα έναντι της αυτονομίας της δημοσιότητας; Ούτε βεβαίως έχει αναπτυχθεί κάποια θεωρία της δικαιοσύνης που να καθοδηγεί τη στάθμιση των αντιτιθέμενων έστω και πλήρως ετεροβαρών συμφερόντων στη δημόσια σφαίρα. Το αποτέλεσμα είναι η εκτροπή σε ανορθολογικού τύπου θεωρήσεις του κοινωνικού ανταγωνισμού (καθώς μάλλον οι μορφές αυτές είναι περιθωριακές) και η προσφυγή σε προτάσεις πολιτικού βολонταρισμού.

Οι «ορθόδοξες» ερμηνείες της ιστορίας του τύπου, λοιπόν, άσκησαν διαχρονικά σημαντική επιρροή στην απομείωση της ρυθμιστικής ύλης στο πεδίο της επικοινωνίας γεγονός που δεν πρέπει εντούτοις να μας οδηγήσει στην αποδοχή της άρσης της θεωρίας της δημόσιας αποστολής του θεσμού. Μέρος του ιδεολογικού αντίκτυπου αυτής της θεώρησης, επιπλέον, απορρέει και από την εκ μέρους τους ισχυρή επίκληση στο ρόλο που διαδραμάτισε ο τύπος στην ενδυνάμωση της πολιτικής παρουσίας του λαϊκού στοιχείου κατά τη διάρκεια του δεκάτου ενάτου αιώνα - ήταν ο εμπράγματος εκδημοκρατισμός της δημόσιας σφαίρας. Σύμφωνα με τη *New Cambridge Modern History*, οι οικονομικά ανεξάρτητες εφημερίδες κατέστησαν «σημαντικά όργανα έκφρασης του «δημόσιου πνεύματος» (*public mind*) το οποίο εξέφραζε την κοινή γνώμη και διατηρούσε την κυβέρνηση λογοδοτούσα. Ο αναδυόμενος ελεύθερος τύπος είχε σημαντική συμβολή στην ωρίμαση του δημοκρατικού συστήματος στη Βρετανία, αναλαμβάνοντας μια πιο υπεύθυνη και λιγότερο συνηγορική στάση. Ακόμη και ένας ακραιφνής μαρξιστής, όπως ο Raymond Williams, σημείωσε επιδοκιμαστικά ότι μετά το 1855 οι περισσότερες εφημερίδες μπόρεσαν να εγκαταλείψουν τη φρενήρη φάση των φυλλαδίων, ενώ την ίδια ώρα ο ριζοσπάστης ιστορικός του τύπου Alan Lee σκιαγράφησε την ύστερη βικτωριανή περίοδο ως «χρυσή εποχή» για τη βρετανική δημοσιογραφία¹⁵⁹.

¹⁵⁹ Alan Lee, "The radical press" στο A. Morris (επιμ.), *Edwardian Radicalism, 1900-1914*, Routledge & Kegan Paul, 1974 και του ίδιου *The Origins of the Popular Press, 1855-1914*, Croom Helm, 1976.

Ερμηνείες της δημόσιας αποστολής του τύπου

Ο μετασχηματισμός της ορολογίας περί τη δεοντολογία όσον αφορά τις ενημερωτικές πρακτικές και αξίες κατά το δέκατο όγδοο αιώνα αντικατόπτριζε την ολοένα και πιο *σύνθετη διαμορφούμενη σχέση μεταξύ κοινωνίας και δημοσιογράφου*. Κατά το δέκατο έβδομο αιώνα οι εκδότες αξιολογούσαν θετικά τις μη στρατευμένες αναφορές οι οποίες εμπειρεύσαν τις αρχές της αντικειμενικής καταγραφής των γεγονότων επειδή διαφύλασσαν σε μακροπρόθεσμο ορίζοντα τη σχέση με το κοινό στο πλαίσιο της περιοδικότητας των εκδόσεων και απομάκρυναν το «τιμωρό χέρι» του λογοκριτή. Κατά το δέκατο όγδοο αιώνα, η τεκμηρίωση και η αμερόληπτη στάση προήγαγαν τη λειτουργία της *αναδύομενης δημόσιας σφαίρας*, την ενημέρωση του δημοκρατικού κοινού και την πολιτικά αποτελεσματική κριτική στους κατεστημένους θεσμούς. Οι ανωτέρω αξίες κατέστησαν μέρος μίας περισσότερο φιλόδοξης δημοσιογραφικής θεώρησης όσον αφορά την κοινωνική αποστολή του τύπου ως ανερχόμενης δημόσιας εξουσίας στο λυκαυγές της ώριμης νεωτερικότητας.

Οι δημοσιογράφοι του αιώνα των Φώτων ερμήνευαν με διακριτούς τρόπους αυτήν τη θεώρηση της δημόσιας αποστολής του τύπου και οι ερμηνείες αυτές απηχούσαν διαφορετικές νοηματοδοτήσεις της ελευθερίας των θεσμών της δημοσιότητας και του ρόλου της κοινής γνώμης στο πλαίσιο της δημοκρατικής τάξης οι οποίες απηχούν διακριτές πλευρές του αστικού σχήματος σκέψης. Ο *στρατευμένος λειτουργός του θεσμού* (που αποκλήθηκε *watchdog*) αντιμετώπισε την ενημερωτική λειτουργία ως μία υπηρεσία προσανατολισμένη προς έναν πολιτικό σκοπό είτε εντεταγμένη στο άρμα ενός κομματικού σχηματισμού· ο *παρατηρητής* εκπροσωπούσε την μία αφ' υψηλού δημοσία έκφραση μιας ανώτερης ηθικής και έλλογης στάσης για τον κοινωνικό κόσμο· ο καταγραφέας-ρεπόρτερ την αντιλαμβανόταν ως μία αυτορρυθμιζόμενη ενημερωτική πράξη, αμερόληπτη, ακριβή καταγραφή των γεγονότων και ανάλυσή τους ενώ ταυτόχρονα την ενέτασσε στο πλαίσιο των διαφοροποιημένων λειτουργιών μίας αντικειμενικής κοινωνίας. Αυτοί οι ιδεότυποι όσον αφορά την αυτοκατανόηση της ενημερωτικής διαδικασίας που προέκυψαν από τις «μήτρες» ερμηνείας της δημόσιας αποστολής του θεσμού είναι δυνατόν να εντοπισθούν ακόμη σήμερα και στο ψηφιακό περιβάλλον καθώς διαρθρώνουν συγκεκριμένες και αναγνωρίσιμες ενημερωτικές πρακτικές και αξίες.

Για τους υπέρμαχους των κοινωνικών μεταρρυθμίσεων και επαναστάτες δημοσιογράφους, η ενημέρωση του κοινού μέσω της «επαναστατικής» ερμηνείας της κοινής γνώμης επαγόταν τη συνηγορία υπέρ μίας ελεύθερης δημόσιας σφαίρας, όπου όλοι δύνανται να αξιώνουν ισότιμη συμμετοχή· υιοθέτησαν το αίτημα της «ισηγορίας» στο πλαίσιο του εκδημοκρατισμού της δημόσιας σφαίρας και του νέου πολιτικού ρόλου των μαζών. Εν σπέρματι, ενδείξεις της εν λόγω θεώρησης της δημόσιας αποστολής καταγράφονται στα άρθρα γνώμης, τα πολιτικά δοκίμια και τα φυλλάδια. Εμφιλοχωρούν στις δημόσιες επαγγελίες των δημοσιογράφων στις δικαστικές αίθουσες, το Κοινοβούλιο και τα κάθε είδους δημόσια fora όπου διεκδικείτο η ελευθερία του θεσμού. Την ίδια ώρα τα μέλη του κοινού επικαλούνταν τις εν λόγω αρχές κατά τις αντιπαράθεσεις μεταξύ των εκδοτών και αυτών με αξιωματούχους της κυβέρνησης. Η ιδέα του δημόσιου ρόλου του τύπου στη νεωτερική συνθήκη λαμβάνει κατά την ίδια περίοδο φιλοσοφική περιωπή από τους *Hume*, *Paine*, *Condorcet* και άλλους. Η αυξανόμενη ισχύς του τύπου εντούτοις δεν μεταφράστηκε παρ' όλα αυτά αυτοτελώς σε κοινωνικό κύρος. Η σύμπραξη πολιτικών και δημοσιογράφων, ιδιαίτερα κατά το πρώτο ήμισυ του αιώνα, προκάλεσε διαρκές πλήγμα στη δημόσια

εικόνα της δημοσιογραφίας¹⁶⁰.

Ιδεατοί τύποι: Στρατευμένος, παρατηρητής, καταγραφέας

i. Ο ρόλος του δημοσιογράφου ως *πολιτικού δράστη* διαμορφώθηκε στον τύπο αμέσως μόλις ο θεσμός απελευθερώθηκε από το καθεστώς της προηγούμενης άδειας και εξέφρασε τη δυναμική ανάδειξη των λαϊκών στρωμάτων στο πολιτικό προσκήνιο. Μεταξύ 1700 και 1730 το πολεμικής υφής πολιτικό δοκίμιο κατέλαβε κεντρική θέση στις εφημερίδες (ημερήσιες και εβδομαδιαίες) οι οποίες περιελάμβαναν στην ύλη του επίσης ειδησεογραφία και σχόλια. Το δοκίμιο αυτού του είδους σηματοδότησε την ανάπτυξη της *στρατευμένης ή συνηγορικής δημοσιογραφίας* η οποία ήταν αρχικώς συνδεδεμένη με τις πολιτικές και θρησκευτικές αντιπαραθέσεις οι οποίες λάμβαναν χώρα εκείνη την περίοδο ανάμεσα στους Whigs και τους Tories¹⁶¹.

ii. Δεν ήταν όλοι οι δημοσιογράφοι στρατευμένοι και φορείς πολεμικής κριτικής. Ορισμένοι εξ αυτών επέλεξαν το ρόλο των *εκλεπτυσμένων θεατών*, οι οποίοι ανέλαβαν να σχολιάζουν αφ' υψηλού τα συμβαίνοντα στον πολυκύμαντο δημόσιο βίο. Η διαμάχη όσον αφορά το ρόλο των γεγονότων στην ειδησεογραφία οδήγησε ορισμένους «γραφιάδες» της εποχής να προαγάγουν την ευπρέπεια στη δημοσιογραφική «πένα» και να καλλιεργήσουν ένα περισσότερο λογοτεχνικό και αποστασιοποιημένο ύφος γραφής. Η ερμηνεία της ελευθερίας του θεσμού, της δημόσιας αποστολής του αλλά και της λειτουργίας της κοινής γνώμης τελεί σε αντιδιαστολή με αυτήν του συνηγορικού τύπου. Παραδειγματική έκφραση του προτύπου αυτού ήταν ο *Spectator* υπό την ηγεσία του Joseph Addison (1672 -1719) και του Richard Steele (1711-1714). Το εν λόγω φύλλο άσκησε σημαντική επιρροή όσον αφορά τις δημοσιογραφικές πρακτικές και είχε κυκλοφορία περί τα 4.000 φύλλα ημερησίως, σημαντική επίδοση για τα δεδομένα της εποχής. Γνώρισε ευρεία αποδοχή στα *cafés* και τα σχόλιά του γίνονταν αντικείμενο συζήτησης στη Βρετανία καθώς και τις αποικίες· επί δεκαετίες· κείμενά του περιλαμβάνονταν στα σχολικά βιβλία και τα εγχειρίδια δημοσιογραφίας. Χαρακτηριστικό της επιρροής που άσκησε είναι ότι στις ΗΠΑ ο Βενιαμίν Φραγκλίνος (1706-1790) μιμήθηκε το διάσημο στυλ του εντύπου στις δημόσιες παρεμβάσεις του. Ο *Spectator*, αντί της εν θερμώ παρουσίασης των γεγονότων, προέκρινε τις εκλε-

¹⁶⁰ David Hume, "Of the Liberty of the Press", στο *Essays. Moral, Political and Literal*, επιμέλεια, πρόλογος, σημειώσεις, γλωσσάρι: F. Miller, Liberty Fund, 1987, σελ. 89 κ.ε. Όσον αφορά τον Condorcet, *Fragments Concerning Freedom of the Press*, επιμ.-μετάφραση: Arthur Goldhammer, *Daedalus*, τμ. 131, τχ. 2, Άνοιξη 2002. Επίσης Thomas Paine, *Common Sense* (1776), επιμ.-εισαγωγή: Isaac Kramnik, Penguin Books, 1998, ειδικότερα την ενότητα της εισαγωγής *Bourgeois Radicalism – the ideology of Thomas Paine*, σελ. 46 κ.ε.

¹⁶¹ Τα πολιτικά κόμματα απέκτησαν σημαντική οργανωτική δομή περί το τέλος της δεκαετίας του 1670 κατά τη διάρκεια της Κρίσης Αποκλεισμού, όταν ομάδες βουλευτών επιχείρησαν να περάσουν νομοθεσία που θα απέτρεπε την κατάληψη του θρόνου από τον Ιάκωβο, τον αδελφό του Καρόλου Β΄ που έγινε καθολικός. Οι κομματικές έριδες συνεχίζονταν μετά την Ένδοξη Επανάσταση (*Glorious Revolution*) του 1688, όταν και εξεδιόχθη ο Ιάκωβος Β΄. Ο νέος Κατάλογος των Δικαιωμάτων, ο οποίος αναγνώρισε την κυρίαρχη εξουσία του Κοινοβουλίου, ενθάρρυνε τις κομματικές έριδες εντός της Βουλής των Κοινοτήτων. Οι θρησκευτικές διαφορές απέκτησαν πολιτικό περιεχόμενο: τα μέλη της Εκκλησίας της Αγγλίας εν γένει υποστήριζαν τους Tories ενώ οι Προτεστάντες - Πρεσβυτεριανοί, Κουακέροι και Ανεξάρτητοι- συνασπίστηκαν στους Whigs. Η Ένδοξη Επανάσταση δεν θεράπευσε τους βαθείς κοινωνικούς διχασμούς με αντικείμενο το ρόλο της εθνικής εκκλησίας, τη θρησκεία του ηγεμόνα και την εξουσία του Κοινοβουλίου καθώς και τα όρια της πολιτικής ελευθερίας. Τα βασικά εργαλεία πειθούς ήταν η δημιουργία ενός συστήματος πατρωνίας και η προπαγάνδα διά του τύπου. Οι Whigs και οι Tories ξόδευαν αφειδώς χρήματα για την ίδρυση εφημερίδων, την εξαγορά εκθρικών εντύπων και τη μισθοδοσία «φίλων» δημοσιογράφων: ήθελαν να εξαγοράζουν τη σιωπή επικριτών και να υποστηρίζουν φίλους εκδότες. Οι πρώιμες μορφές του συνηγορικού-δοκιμιακού τύπου εμφανίστηκαν στις πολιτικές εφημερίδες κατά την πρώτη δεκαετία του αιώνα, σε έντυπα όπως ο *Examiner* υπό την καθοδήγηση του Jonathan Swift (1667-1745) και τη *Review* υπό την ηγεσία του Daniel Defoe. Κατά τις δεκαετίες του 1720 και του 1730 η δοκιμιακή δημοσιογραφία μεταφέρθηκε στην πρώτη σελίδα των εβδομαδιαίων εφημερίδων, όπως η *Weekly Journal* του Nathaniel Mist (απεβίωσε το 1737) που υποστήριξε τους Whigs και η *Craftsman* του Nicholas Amhurst (1697-1742) που απηχούσε τις θέσεις των Tories. Rob Harris, *Politics and the Rise of the Press. Britain and France 1620-1800*, Routledge, 1996 και ιδίως την ενότητα «The Press and Politics in Britain: From the Glorious Revolution to French Revolution», σελ. 29-52.

πτυσμένες παρατηρήσεις όσον αφορά την περιγραφή των κοινωνικών γεγονότων. Ακολούθησε τη μέση οδό μεταξύ της «στεγνής» ειδησεογραφίας των επίσημων *gazettes* ανά τη Γηραιά Ήπειρο που ελέγχονταν από τα ανακτοβούλια και των εξημμένων ως προς το ύφος, στρατευμένων σχολίων των εβδομαδιαίων πολιτικών εκδόσεων. Ο Addison παρουσίαζε στον αναγνώστη τις παρατηρήσεις του με ευπρέπεια και πνευματώδες χιούμορ, επιδιώκοντας την υπέρβαση των προκαταλήψεων με την επίκληση των αρχών του ορθού λόγου ή και της κοινής λογικής. Στο ίδιο πνεύμα, λίγα χρόνια αργότερα, ο David Hume διαμορφώνοντας τη νεωτερική μορφή αναπαραγωγής της κοινωνικής γνώσης ζητούσε από τους ιστορικούς και τους μελετητές των δημοσίων κινήσεων να υπερβούν την επισημασμένη μεροληψία τους και να διατηρούν σταθερά κριτική απόσταση ανάμεσα στα όσα εκείνοι πίστευαν και το αντικείμενό τους¹⁶² θέτοντας τις γνωσιοθεωρητικές βάσεις για τη διάκριση μεταξύ γεγονότος και άποψης.

Περί τα μέσα του αιώνα, έτερος άνθρωπος των γραμμάτων, ο διάσημος Samuel Johnson, ασκούσε έναν είδος δοκιμιακής δημοσιογραφίας η οποία ήταν λιγότερο στηριγμένη στα γεγονότα ενώ σε μεγαλύτερο βαθμό διατηρούσε λόγιο χαρακτήρα. Αντί να αποδομεί, όπως συνηθιζόταν, τις πολιτικές προσωπικότητες του καιρού του και τις ασκούμενες πολιτικές, τα ανώνυμα άρθρα του επιθυμούσε να επιτελούν ένα πιο υψιπετή ρόλο. Η σειρά των δοκιμίων του με την υπογραφή *The Rambler*, τα οποία δημοσιεύονταν δύο φορές την εβδομάδα (μεταξύ Μαρτίου 1750 και Μαρτίου 1752), ακολουθούσε την παράδοση του Addison. Αποτελούνταν από δοκίμια για την κοινωνία και τη λογοτεχνία. Η ποικίλη θεματολογία τους κινούνταν μεταξύ της παιδευτικής ωφέλειας της βιογραφίας και της δυσκολίας να διατηρήσει κάποιος καλή φήμη. Αργότερα, από το 1758 έως το 1760, ο Johnson έγραφε στη *Universal Chronicle* ένα δοκίμιο σε εβδομαδιαία βάση, με την υπογραφή *The Idler*. Τα εν λόγω κείμενα απηχούσαν σε μεγαλύτερο βαθμό επικαιρικούς προβληματισμούς απ' ό,τι αυτά του *Rambler*. Ο Johnson ασκούσε μία υψηλού επιπέδου δημοσιογραφία, την οποία υποστήριζε με καλλιέργεια και ευρυμάθεια. Από το ολύμπιο ύψος του επέκρινε τους «στρατευμένους γραφιάδες» επειδή «ξεπουλούσαν» το συγγραφικό τάλαντό τους σε μία συγκεκριμένη πολιτική φατρία. Παρ' όλα αυτά, και η δική του δημοσιογραφία απηχούσε τα χαρακτηριστικά του τύπου της εποχής του. Στην πραγματικότητα, ο Johnson έλαβε το βάπτισμα του πυρός στο λαϊκό τύπο τον οποίο αργότερα επέκρινε: το 1738 συμμετείχε σε μία ομάδα χαμηλής ποιότητας «γραφιάδων» που έβγαζαν τα προς το ζην δημοσιεύοντας στίχους και συνοπτικές βιογραφίες επιφανών ανδρών της εποχής. Επίσης, κάλυπτε δημοσιογραφικά τις εργασίες του Κοινοβουλίου για λογαριασμό του *Gentleman's Magazine* του Eduard Cave. Η συντηρητική πολιτική τοποθέτησή του είχε επηρεάσει τη θέση για την ελευθερία του τύπου και είναι χαρακτηριστική του τρόπου με τον οποίον την αντιλαμβάνονταν μία μερίδα λειτουργών του τύπου οι οποίοι θεωρούσαν εαυτούς πεφωτισμένη ελίτ. Πεποίθησή του ήταν ότι «η πολιτική ελευθερία είναι καλή μόνον όσο προάγει την ιδιωτική (σ.σ. ατομική) ελευθερία» και έθετε το ερώτημα εάν οι περιορισμοί στη δημοσίευση των «σκέψεων» ασκούν κάποια επιρροή στην «ιδιωτική ευτυχία του έθνους». Χλεύασε, επίσης, το επιχείρημα για το δικαίωμα στη μη ελεγχόμενη εκδοτική δραστηριότητα, διότι οι ποινές για τα αποκαλούμενα «αδικήματα διά του τύπου» μετά την έκδοση εξακολουθούσαν να τελούν εν ισχύ. Ακόμη και αυτός, όμως, –μία προσωπικότητα του λογοτεχνικού κόσμου, επιμελητής κριτικών εκδόσεων των έργων του

¹⁶² David Hume, *An Enquiry Concerning Human Understanding*, επιμέλεια-πρόλογος: Eric Steinberg, Hackett Publishing Company, β' έκδοση, 1993 τις ενότητες §2. Of the Origins of Human Understanding, §3. Of the Association of Ideas, §4 Sceptical Doubts Concerning the Operations of Understanding.

Shakespeare και συντάκτης λεξικών– δεν μπόρεσε να ξεφύγει από το σύστημα της πατρωνίας του καιρού του. Δεν ήταν ενεργός στα κομματικά δρώμενα, αλλά δήλωνε εκ πεποιθήσεως Tory. Υποστήριξε την προτεσταντική μοναρχία, το δικαίωμα της κυβέρνησης να ασκεί έλεγχο στον μη αδειοδοτημένο τύπο και τη δυνατότητα της κοινωνίας να «περιορίζει την ατελή ανθρώπινη φύση». Όταν ενθρονίστηκε ο Γεώργιος Γ΄ (1738-1820) οι Tories ήρθαν στα πράγματα και ο Johnson επιβραβεύτηκε από τον λόρδο Bute με την παροχή μίας σύνταξης¹⁶³.

iii. Τρίτο δημοσιογραφικό πρότυπο ήταν αυτό του «καταγραφέα» των γεγονότων. Παρ' όλο που οι ρεπόρτερ δεν θα κάνουν αισθητή την παρουσία τους παρά μόνο το επόμενο αιώνα, οι *news writers* και οι καταγραφείς των συνεδριάσεων του Κοινοβουλίου στο Λονδίνο του δεκάτου ογδόου αιώνα ήταν οι πιονιέροι του επαγγέλματος της συλλογής και συγγραφής ειδήσεων. Τη σημαντικότερη ώθηση στο ρεπορτάζ έδωσε το άνοιγμα στους δημοσιογράφους της Βουλής των Κοινοτήτων το 1771 και της Βουλής των Λόρδων το 1775, παρ' όλο που δεν θα επιτρεπόταν οι δημοσιογράφοι να τηρούν σημειώσεις για τα επόμενα 12 έτη. Η κάλυψη των διαδικασιών ήρθε την κατάλληλη στιγμή για την αγορά των ημερησίων εφημερίδων, ενδυναμώνοντας την τάση της «στεγνής» καταγραφής της ειδησεογραφίας έναντι της λόγιας σχολιογραφίας. Οι εφημερίδες προσλάμβαναν ρεπόρτερ για να αναπαραγάγουν κυρίως από μνήμης πολλές ώρες κοινοβουλευτικών εργασιών¹⁶⁴.

Επί παραδείγματι, ο Samuel Buckley περιελάμβανε στην ύλη της *Daily Courant* τις κυβερνητικές ανακοινώσεις, τις αφίσες και αναχωρήσεις από το εμπορικό λιμάνι του Λονδίνου και διεθνείς ειδήσεις τις οποίες αντλούσε από άλλες εφημερίδες. Καθώς και άλλες εφημερίδες εισέρχονταν στην αγορά, οι εκδότες άρχισαν να στέλνουν τους λεγόμενους *newsgatherers* (συλλέκτες ειδήσεων ή με τη σημερινή σημασία ρεπόρτερ) σε πυρκαγιές και τις δικαστικές αίθουσες προκειμένου να αντλήσουν ειδησεογραφικό υλικό «από πρώτο χέρι». Επίσης εγκαινίασε το οικονομικό ρεπορτάζ με τη γνωστή σήμερα μορφή του, συλλέγοντας πολύτιμα *hard news* όσον αφορά την εξέλιξη των εμπορευματικών ροών για λογαριασμό των πλοιοκτητών, των τραπεζιτών και των γαιοκτημόνων οι οποίοι επιθυμούσαν να γνωρίζουν πώς διαμορφώνεται η προσφορά και η ζήτηση αλλά και όσον αφορά τις ευρύτερες συνθήκες που επικρατούσαν στις επιμέρους αγορές. Τα γεγονότα της αγοράς ήταν ανάγκη να ενταχθούν στο σύστημα της δημοσιότητας καθώς διαδραμάτιζαν σημαντικό ρόλο στη δραστηριότητα της αστικής τάξης. Το ρεπορτάζ, βέβαια, μπορούσε να είναι ταυτόχρονα κακής ποιότητας και ετεροχρονισμένο ενώ οι

¹⁶³ Rea, *The English Press in Politics*, ό.π. σελ. 6 και 23.

¹⁶⁴ Επί πολλές δεκαετίες, η αντιπαράθεση για την ελευθεροτυπία εντοπίστηκε στο μείζον ζήτημα της δημοσιοποίησης των συνεδριάσεων της Βουλής των Κοινοτήτων, η οποία είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με το αίτημα της δημοσιότητας στο πλαίσιο της δημοκρατικής τάξης. Χρειάστηκε να περάσει ολόκληρος ο δέκατος ογδοός αιώνας προκειμένου να πεισθεί η ελίτ στη Βρετανία για την αναγκαιότητα δημοσιοποίησης των κοινοβουλευτικών διαδικασιών. Στην αρχή το Κοινοβούλιο επιθυμούσε διακαώς να προστατεύσει τη μυστικότητα των ψηφοφοριών και των αποφάσεων. Επί μακρόν, οι συνεδριάσεις δεν ήταν δημόσιες και τα πρακτικά που δημοσιεύονταν ήταν πολύ συνοπτικά και μεροληπτικά, καθώς οι ίδιοι οι αγορπτές παρείχαν τις πληροφορίες που ήθελαν στους δημοσιογράφους διαμέσου περικοπών από τους λόγους τους. Έτσι, οι εφημερίδες αποφάσισαν να αναδείξουν τη δημοσιοποίηση των συνεδριάσεων σε κύριο όπλο τους προκειμένου να ανταποκριθούν στην ανάγκη των αναγνωστών να λάβουν πληροφόρηση όσον αφορά τα διαδραματιζόμενα στο Κοινοβούλιο, αλλά και για να διευρύνουν το κοινό τους (σελ. 66). Σε μία ιδιαίτερα διεισδυτική ανάλυση των θέσεων που υποστήριζαν στις ομιλίες και τις ψηφοφορίες διακινδύνευε να αποκαλυφθεί ο χρηματισμός των βουλευτών που έθεταν σε πλειστηριασμό τις ψήφους τους. Η τελευταία προσπάθεια καταστολής της προσπάθειας κάλυψης του κοινοβουλευτικού έργου καταγράφεται το 1771. Ο βασιλέας Γεώργιος Γ΄, ο οποίος άσκησε αυταρχική και προσωποπαγή εξουσία, γράφει στον πρωθυπουργό λόρδο North: «Επιβάλλεται να δοθεί τέλος σε αυτή την παράνομη μέθοδο δημοσίευσης των συζητήσεων στις εφημερίδες». Η ύστατη προσπάθεια βασίλεα να αναχαιτίσει τη δημοσιότητα των συνεδριάσεων κατέληξε σε πολιτικό φιάσκο. Ένας δημοσιογράφος ο οποίος συνελήφθη επειδή είχε δημοσιεύσει τις συζητήσεις αφέθηκε ελεύθερος χάρη στην παρέμβαση του λόρδου-δημάρχου του Λονδίνου, ενώ ένα τεράστιο πλήθος του επεφύλαξε θριαμβευτική υποδοχή και η μάχη είχε οριστικά κριθεί υπέρ της ελευθεροτυπίας σελ. 68. Jean-Noël Jenneney, *Η ιστορία των μέσων ενημέρωσης. Από την εμφάνισή τους έως τις μέρες μας*, μετάφραση-επιμέλεια-σημειώσεις: Νάση Μπαλτά, Εκδόσεις Παπαδήμα, Β΄ έκδοση, 2005.

δημοσιογράφοι ξεκινούσαν πολλές φορές τις εντυπωσιοθηρικές ιστορίες τους που συνέλεγαν από αγνώστους στα *cafés* απλώς με τη φράση «πληροφορηθήκαμε ότι...». Να σημειωθεί ότι οι ειδήσεις, βέβαια, την εποχή εκείνη δεν μπορούσαν να ταξιδεύουν γρηγορότερα από τα ιστιοφόρα πλοία και τα άλογα της ταχυδρομικής υπηρεσίας¹⁶⁵.

Περί τα 1780, οι αγγλικές εφημερίδες έλαβαν τη μορφή που κυριάρχησε αργότερα – σχήμα *broadside* με πολλές στήλες και κατά την ίδια περίοδο άρχισε να καθίσταται επείγουσα η ανάγκη ανταγωνιστικής παραγωγής ειδησεογραφικού περιεχομένου: Οι *Times* προσλάμβαναν δημοσιογράφους για ειδήσεις από «πρώτο χέρι» από τις δικαστικές αίθουσες και αλλού και να κάνουν δημοσιογραφικές αποστολές για μείζονα γεγονότα εντός και εκτός Λονδίνου. Περί το 1808 διέθεταν στο δυναμικό τους τουλάχιστον έξι ρεπόρτερ πλήρους απασχόλησης. Η δυναμική της προσφοράς πρωτογενούς ειδησεογραφικού περιεχομένου άρχισε την περίοδο εκείνη να συνειδητοποιείται: Το 1791 ο James Perry, ιδιοκτήτης της *Morning Chronicle*, ταξίδεψε στο Παρίσι προκειμένου να καταγράψει τα επαναστατικά γεγονότα, προκαλώντας τεράστια αύξηση της κυκλοφορίας του εντύπου ενώ το 1794 ο John Bell, ιδιοκτήτης της *Oracle and Public Advertiser*, ταξίδεψε στη Φλάνδρα προκειμένου να καταγράψει την έκβαση της μάχης ανάμεσα στα βρετανικά και γαλλικά στρατεύματα¹⁶⁶.

Οι τρεις παραλλαγές της θεωρίας της δημοσίας αποστολής

Ως ιδεατοί τύποι των ενημερωτικών πρακτικών και αξιών, ο στρατευμένος δημοσιογράφος, ο παρατηρητής και ο ρεπόρτερ νομιμοποιούσαν τη δραστηριότητά τους στο πεδίο της ενημέρωσης ως προάγουσα την κριτική λειτουργία της δημόσιας σφαίρας. Τα σχόλιά τους όσον αφορά τον κοινωνικό ρόλο του τύπου ως δημόσια εξουσία ήταν *οι πρώτες με κάποια αξιολογη εσωτερική συνοχή «θεωρίες» για το δημόσιο λόγο στο πλαίσιο της αστικής δημοσιότητας*. Οι εφημερίδες επαγγέλλονταν ότι υπηρετούσαν πληθώρα λειτουργιών οι οποίες είχαν στόχο τη διασφάλιση του γενικού συμφέροντος: *ενημέρωση, ανάλυση των γεγονότων, ψυχαγωγία και ανύψωση του μορφωτικού επιπέδου των λαϊκών τάξεων βάσει του παιδευτικού ιδεώδους*. Διακηρυγμένος στόχος τους ήταν να εκθέσουν ενώπιον της κοινής γνώμης τα λάθη εκ μέρους των κυβερνώντων και τις κοινωνικές προκαταλήψεις, να εκπροσωπήσουν τα συμφέροντα του κοινού, να προστατεύσουν τις πολιτικές και ατομικές ελευθερίες, να αποκαταστήσουν τις πλάνες και να δράσουν ως οιοσδήποτε ιστορικοί του καιρού τους καταγράφοντας τα γεγονότα «από πρώτο χέρι»¹⁶⁷.

ι. Οι φύλακες του δημόσιου συμφέροντος. Οι μεγαλόστομες διακηρύξεις για το δημόσιο συμφέρον πραγματοποιούνταν, κατά κύριο λόγο, όταν αναγγελλόταν η έκδοση μίας εφημερίδας είτε όταν οι εκδότες έπρεπε να υπερασπιστούν τυχόν αμφιλεγόμενες δημοσιογραφικές πρακτικές είτε όταν αντιμετώπιζαν προσπάθεια επηρεασμού τους εκ μέρους της κυβέρνησης. Σύμφωνα με τη *Whitehall Evening Post*, οι άνθρωποι που γράφουν στις «εφημερίδες με σκοπό την ενημέρωση του κοινού» πρέπει να καθοδηγούνται όχι μόνον από την αρχή της παροχής της κρίσιμης για το κοινό ενημέρωσης αλλά και από το αξίωμα ότι αυτή πρέπει να αποσκοπεί στο δημόσιο αγαθό. Ο *Craftsman* στα τέλη της δεκαετίας του 1720 ισχυριζόταν ότι αναλαμβάνει ένα καίριο πολιτικό ρόλο ως «υπερασπιστής της δημόσιας συμφέροντος». Το κοινό μέσω του τύπου δύναται να διαλέγεται «για τα μείζονα ζητήματα της ειρήνης ή του πολέμου» (πράγμα σημαντικό, καθώς μην ξεχνάμε ότι οι αποφάσεις αυτές στο *ancient régime* αποτελούσαν απο-

¹⁶⁵ Anthony Smith, *The Newspaper: An International History*, Thames & Hudson, ανατύπωση 1983, σελ. 63.

¹⁶⁶ Stephen Ward, *The Invention of Journalism Ethics* ό.π., σελ. 145 κ.ε.

¹⁶⁷ Stephen Ward, *The invention of Journalism Ethics* ό.π., σελ. 145-153

κλειστική προνομία του ηγεμόνα και του ανακτοβουλίου και συμπύκνωναν την έννοια της κυριαρχίας στο πεδίο της συνταγματική θεωρίας).

Κατά τη δεκαετία του 1720 ο Nathaniel Mist εξηγούσε ότι η *Weekly Journal* ήταν ενημερωτικό όργανο που πρόσφερε αμερόληπτες και ακριβείς ειδήσεις και ταυτόχρονα ένα ψυχαγωγικό μέσον περιλαμβάνοντας στην ύλη του πολιτική ανάλυση και σάτιρα όσον αφορά τις παραδοξότητες του καιρού του. Έχοντας υιοθετήσει ως πρότυπο τον *Spectator*, ο Mist φιλοτέχνησε το ρόλο της εφημερίδας του ως *αναμορφωτή των δημόσιων ηθών* ο οποίος ταυτόχρονα διδάσκει και ψυχαγωγεί, όπως η τέχνη του θεάτρου. Επιθυμεί να καταγράψει την «ιστορία των καιρών μας» που καθοδηγείται από τον «έρωτα για την αλήθεια» όπως σημείωνε χαρακτηριστικά¹⁶⁸. Παρά την ιδεαλιστική προσέγγιση την οποία επαγγέλλεται ο Mist, η δεοντολογική πρακτική της στρατευμένης δημοσιογραφίας ήταν αμφιλεγόμενη. Ο στρατευμένος ή συνηγορικός τύπος δεν συνειδητοποιούσε την αντίφαση ανάμεσα στην επαγγελία του ότι υπηρετούσε εν γένει το κοινό και ότι ταυτόχρονα αποτελούσε ιδεολογικό όργανο είτε εντασσόταν σε δίκτυα πολιτική πατρωνίας – και τούτο διότι είναι αδύνατον να εφαρμόσει την αρχή της ισομέρειας μία κομματική εφημερίδα. Επίσης, σε πιο καίριο επίπεδο, όσον αφορά την ερμηνεία της αρχής της ελευθερίας, η προτεραιότητα ενός κοινωνικού αγαθού, όπως αυτή τίθεται στο πλαίσιο του συνηγορικού τύπου, οδηγεί στην εργαλειοποίηση του κοινού και της δημόσιας σφαίρας εν γένει καθώς αυτό καθίσταται ένα μέσον προς έναν σκοπό. Επιπροσθέτως στο πλαίσιο της εν λόγω ερμηνείας της δημόσιας αποστολής του θεσμού, καθώς οι ενεργητικοί φορείς της κοινής γνώμης αναλαμβάνουν το έργο της διαφώτισής της δεν γίνεται ασμένως αποδεκτή η συνειδησιακή αυτονομία του κοινού.

Τα εξημμένα πολιτικά πάθη καθοδηγούσαν την ειδησεογραφία που στηριζόταν στο συνηγορικό υπόδειγμα. Στα άρθρα γνώμης επικρατεί την εποχή εκείνη η προκατάληψη, η έλλειψη ισομέρειας και η πρόθεση της πειθούς με τη χρήση όλων των ρητορικών μέσων. Συχνά συγγραφείς υπό τον πέπλο της ανωνυμίας του σχολιαστή προχωρούσαν αβρόχοις ποσά στη διατύπωση ανυπόστατων ισχυρισμών έναντι των αντιπάλων τους και σε βίαιες λεκτικές επιθέσεις. Άλλωστε, η χρήση αυτού του είδους δημόσιου λόγου κατέστη εμπράγματα μέρος του πολιτικού αγώνα καθώς για μεγάλη μερίδα των συγγραφέων η αρθρογραφία αποτελούσε μία περιθωριακή μορφή συγγραφικού έργου και περιστασιακή πηγή άντλησης εισοδήματος. Μακροπρόθεσμα, εντούτοις, ο συνηγορικός τύπος, παρά τη διχοστασία μεταξύ της αρχής της ελευθερίας και του ιδεολογικού προσανατολισμού, εμπέδωσε με τη μεταρρυθμιστική δυναμική του έναν πολιτικό πυρήνα του θεσμού του τύπου και συνεισέφερε στον εκδημοκρατισμό της δημόσιας σφαίρας, διεκδικώντας την τυπική ισότητα ως τον πυρήνα του κράτους δικαίου καθώς και τη διεύρυνση των πολιτικών ελευθεριών. Ο Mist χαρακτηριστικά πίστευε ότι υπηρετούσε κοινό «διαυγάζοντας και αναλύοντας τα προβλήματα της εποχής του»¹⁶⁹.

Μία εφημερίδα όπως ο *Craftsman*, περιλαμβάνοντας έναν συνδυασμό ειδήσεων και σχολιογραφίας, υποστήριζε βασίμως ότι είχε ταυτόχρονα *ενημερωτικό* και *παιδαγωγικό* ρόλο. Η στρατευμένη δημοσιογραφία πίστευε ότι υπηρετούσε τη δημόσια σφαίρα όχι μόνον μέσω της προσεκτικής ισομέρους θέσης που διατύπωνε, αλλά κατά κύριο λόγο μέσω της προαγωγής των «ορθών» πολιτικών απόψεων, εκθέτοντας ενώπιον του κοινού τις πλάνες των υπολοίπων κομματικών σχηματισμών: η κοινωνική αναπαραγωγή της γνώσης λαμβάνει τη μορφή της *απογύ-*

¹⁶⁸ Antony Smith, *The Newspaper*, ό.π. σελ. 100

¹⁶⁹ Black, *The English Press in the Eighteenth Century*, ό.π. σελ. 34.

μνωσης των κινήτρων του αντιπάλου κατά τη σύνδεσή τους με συγκεκριμένα συμφέροντα. Επίσης, αυτού του είδους η στρατευμένη δημοσιογραφία κατέτεινε στο να εγκαθιδρυθεί η παράδοση της ερευνητικής δημοσιογραφίας και του ελεύθερου πολιτικού σχολιασμού. Οι Amhurst, Defoe και Mist διακινδύνευσαν με ποινές φυλάκισης και πρόστιμα προκειμένου να λειτουργήσουν ως *watch-dogs* της εξουσίας ή «φύλακες» του δημοσίου συμφέροντος, καθώς η στάση αυτή απέρρεε από την εν λόγω ερμηνεία της δημόσιας αποστολής του θεσμού. Ενδέχεται να αντιμετώπιζαν τα πράγματα υπό μία στενή «ιδεολογική» προοπτική αλλά ανακινούσαν ζητήματα τα οποία ενέπλεκαν το αναγνωστικό κοινό σε εθνικό επίπεδο και διαμόρφωσαν κατ' αυτό τον τρόπο το κοινό της δημοκρατικής τάξης, τη νεωτερική μορφή του Δήμου. Αξίωσαν το δικαίωμα να ασκούν κριτική στην εξουσία για λογαριασμό του κοινού, δοκιμάζοντας αλλά και ταυτόχρονα διευρύνοντας τα όρια της ελευθερίας του θεσμού. Κατά αυτό τον τρόπο, ο τύπος εδραιώθηκε σταδιακά ως ένα εξωκοινοβουλευτικό *forum* που μετέφερε τη διαδικασία λήψης πολιτικών αποφάσεων στο δριμύ φως της δημόσιας σκηνής. Τα μεροληπτικά πορτραίτα των πολιτικών ηγετών που φιλοτεχνούνταν από τον τύπο στο πλαίσιο του κομματικού ανταγωνισμού απομείωναν την ιδεατή ορθολογικότητα της δημόσιας σφαίρας· εντούτοις, η πολιτική αντιπαράθεση κατέστη καθημερινή πραγματικότητα και βίωμα των άλλοτε «υποτελών τάξεων» και εμπέδωνε σε αυτές την ιδιότητα του πολίτη. Το πολιτικό άρθρο με αυτή τη μορφή της στρατευμένης πρόσκλησης για πολιτική δράση «εγκαθίδρυσε τη δημοσιογραφία ως μία άμεση μορφή δημόσιας εξουσίας»¹⁷⁰.

ii. «**Παρατηρητές**» ή «**φύλακες**» του αστικού σχήματος σκέψης. Η δημοσιογραφία του «παρατηρητή», την οποία υπηρετούσε ο Addison, αντικατόπτριζε ένα διακριτό είδος αντίληψης όσον αφορά τη δημόσια αποστολή του τύπου¹⁷¹. Υπέρτατος στόχος ήταν μία ευγενής, ελεύθερη παθών, δημόσια σφαίρα, όπου θα διεξαγόταν ο ειρηνικός και ορθολογικός διάλογος επί των δημοσίων ζητημάτων και θα διατηρούνταν η κοινωνική ιεραρχία μετά τη θεσμική διαρρύθμιση της τυπικής ισότητας στο πλαίσιο του θεμελιώδους κανόνα. Ο Addison δήλωνε αντίθετος σε κάθε υπερβολική μορφή έκφρασης, θεατρικά καμώματα ή συνηγορία για άμεση ανάληψη πολιτικής δράσης¹⁷².

Με την έννοια της ευγένειας, ο Addison δεν εννοούσε απλώς κάποιο είδος δημόσιας δια-

¹⁷⁰ Antony Smith, *The Newspaper*, ό.π. 62.

¹⁷¹ Μοναχικές περιπτώσεις αρθρογράφων στην Ελλάδα που προσεγγίζουν το λογοτεχνικό και ιδεολογικό ύψος του αγγλοαξωνικού προτύπου είναι ο Γεώργιος Βλάχος (1886-1951), εκδότης της εφημερίδας *Καθημερινή* που θεωρούσε, όπως επί παραδείγματι, στη σφοδρή του αντιπαράθεση με το Βενιζέλο, ότι καθήκον του δημοσιογράφου είναι να καθοδηγεί διά της πέννας του την πολιτική ζωή, να διαδραματίζει έναν εθνικό ρόλο. Τα σημαντικότερα άρθρα του έχουν ανθολογηθεί: Βλάχος Α. Γεώργιος, *Άρθρα στην Καθημερινή (1919-1951)*, Ζήδρος, 1990 και Βλάχος Α. Γεώργιος, *Πολιτικά Άρθρα*, Γαλαξίας, 1965. Στη σύγχρονη εποχή βάσει του βρετανικού προτύπου ξεχωρίζει το καλλιπές και εριστικό ύψος του Στέφανου Κασσιμάτη ο οποίος διετέλεσε αρθρογράφος της εφημερίδας «Το Βήμα» διατηρώντας την στήλη της «Πανδώρας» ενώ σήμερα αρθρογραφεί στην εφημερίδα «Καθημερινή» με το ψευδώνυμο «Φαληρέας». Συνδυάζει το λόγιο ύψος με την επίθεση σε ό,τι αποκαλεί «λαϊκισμό» υποστηρίζοντας αρχικώς το εκσυγχρονισμό του Κ. Σημίτη και έπειτα το συντηρητικό χώρο. Το νόστιμο στην περίπτωση του είναι το γεχέρισμα υπεράσπισης της φιλοευρωπαϊκής προοπτικής της χώρας σε συνδυασμό με τους αταβισμούς της εγκώριας δεξιάς. Εν γένει, η ελληνική αρθρογραφία (η παραγόμενη από δημοσιογράφους) φαίνεται να υστερεί σε πολλά σημεία: χαμηλό γνωστικό επίπεδο με την απουσία ευρύτερων ιστορικών ή θεωρητικών αναφορών, έντονος συνηγορικός χαρακτήρας και κομματικοποίηση (με την έννοια της προώθησης μιας «γραμμής» που αποστραγγίζουν από το κείμενο την πρωτότυπη σκέψη και το διαλογικό χαρακτήρα, πρόσδεση στη συγκυρία και αναλυτική ανεπάρκεια, εμφανής στόχευση του συντάκτη σε πελατειακά δίκτυα μέσω της συμμετοχής του στον εσωτερικό διάλογο εντός της πολιτικοοικονομικής ελίτ. Εν γένει το είδος της λόγιας δημοσιογραφίας διαχρονικά δεν θάλλει στην ελληνική πραγματικότητα των μέσων ενημέρωσης.

¹⁷² Όταν ανέβασε το θεατρικό έργο «Κάτων», βασισμένο στην αντίθεση κατά τη ρωμαϊκή περίοδο, μεταξύ της δημοκρατικής ελευθερίας και της ιμπεριαλιστικής πολιτικής, επιχείρησε εφαρμόσει την απόλυτη ισομέρεια. Υπέβαλε προς έγκριση το έργο του σε έναν υπουργό των Tories, τον Bolingbroke. Για να αποφύγει τη μομφή της μεροληψίας, τον πρόλογο έγραψε ο ποιητής Alexander Pope ενώ ο ομότεχνός του οπαδός των Whigs ο Samuel Garh έγραψε τον επίλογο. Το διχασμένο ανάμεσα στους Whigs και τους Tories κοινό ανταγωνιζόταν τις επευφημίες σκηνών όπου οι χαρακτήρες δόξαζαν εναλλάξ την ελευθερία και την αρετή στο Antony Smith, *The Newspaper*, ό.π. σελ 96.

γωγής, ένα *savoir faire*. Η σημασία του όρου εντοπίζεται στην έννοια της *civility*. Η ευγένεια και η λεπτότητα του ύφους επάγονταν αμερόληπτες κρίσεις όσον αφορά τις επιστημονικές θεωρίες, τα δημόσια ήθη και το «καλό γούστο» όσον αφορά την τέχνη. Επιπροσθέτως, σήμαινε τη φιλική και έλλογη συζήτηση εντός του δημόσιου χώρου. Μία άνευ παθών «Αδελφότητα των Παρατηρητών» θα καλλιεργούσε τη δημόσια επίδειξη καλών τρόπων, συναφή άλλωστε με την έννοια του *gentleman*. Ο *Spectator* ενσωμάτωσε αυτήν τη δεοντολογική στάση της αποστασιοποίησης στο πλαίσιο του σαρκαστικού, συγκρατημένου εκφραστικά, διαλογικού στυλ γραφής του. Μία έτερη μορφή «παρατηρητικής» δημοσιογραφίας, είναι τα λογοτεχνικής υφής δοκίμια του Johnson, τα οποία επίσης αντικατόπτριζαν μία ευπρεπή δημόσια στάση. Η ηθική ειλικρίνεια ήταν το κίνητρο πίσω από τα γραπτά του. Στο τελευταίο δοκίμιό του με την υπογραφή *Rambler* επιχειρήσε να ενσταλάξει στο κοινό «τη σοφία και την ευσέβεια» που ήταν «συμβατή με τις αρχές της Χριστιανοσύνης χωρίς κανένα συμβιβασμό στην απουσία άδειας* και την ελαφρότητα της τρέχουσας περιόδου»¹⁷³.

Στην περίπτωση του δημοσιογράφου-«παρατηρητή» δεν έχουμε την αντίληψη του ρόλου του *watchdog* έναντι των φορέων της εξουσίας αλλά αυτού του «φύλακα» των αρχών της κατεστημένης τάξης που διεκδικεί το δημόσιο βήμα προκειμένου να υπερασπιστεί τις αρχές αυτές έναντι των «επικίνδυνων ελευθεριών» οι οποίες δυνητικά διασαλεύουν την κοινωνική τάξη όπως συνέβη με τις μεγάλες επαναστάσεις του αιώνα. Η *civility*, ως στάση εντός του δημόσιου χώρου, ενσάρκωνε τις ιδεατές πλευρές της διαβουλευτικής διαδικασίας στην οποία αναγνωριζόταν ως κυρίαρχη η *fairness* των επιχειρημάτων και η δημόσια δικαιολόγηση των αρχών που έπρεπε να ακολουθηθούν· την ίδια ώρα, αποκλείεται ευφυώς το αριστοτελικό πάθος της διεκδίκησης του δικαίου, καθώς ο «παρατηρητής» θεάται την κοινωνία από το ύψος της άρχουσας τάξης και διεκδικείται με υψιπετές και καλλιεπές ύφος η διόρθωση των κακώς κειμένων προκειμένου να εναρμονιστεί ο κοινωνικός βίος με τα υψηλότερα πρότυπα τα οποία αυτός έθετε, συμπυκνώνοντας τη συγχώνευση του Συντηρητισμού με μία «περιορισμένη» εκδοχή του πολιτικού φιλελευθερισμού. Στο πλαίσιο του στενού κύκλου των ορθολογικών και ελευθέρως διαλεγόμενων αστών, η κοινωνική ανωτερότητα ταυτίζεται με την ηθική και οι άριστοι, οι πλέον μορφωμένοι και οι καλλιεργημένοι ομιλούν για λογαριασμό της κοινωνίας που οφείλει να ακολουθεί τις σοφές νουθεσίες τους οι οποίες αυτοδικαίως εκφεύγουν από τον στενό κύκλο των συμφερόντων.

Σε αυτήν του την πατερναλιστική εκδοχή, το φιλελεύθερο υπόδειγμα ενώ ενσωματώνει σε μεγαλύτερο βαθμό τις αρχές του ορθού λόγου και της *fairness* δεν αποδέχεται την αυτονομία του κοινού στην πνευματική/συνειδησιακή και δη στην πολιτική της διάσταση (η λοκιανή αρχή της *αντοκυβέρνησης* γίνεται αποδεκτή με ιδιαίτερη προσοχή και σημαντικές επιφυλάξεις) και αυτό το είδος του δημόσιου λόγου συνάδει με όλες τις περίπλοκες δικαιολογήσεις όσον αφορά την άρνηση της επέκτασης του δικαιώματος ψήφου που θα αναπτυχθούν κατά το δέκατο ένατο αιώνα. Εντούτοις, μέσα από τη δοκιμαϊκού χαρακτήρα αντιπαράθεση των δημοσιογράφων των Whigs και των Tories, εκκίνησε ο διάλογος για την υιοθέτηση «αρχών συμπόνοιας» (άλλωστε η παράδοση του *Compassionate conservatism* των Συντηρητικών από εκεί εκκινεί) με θρησκευτικές ρίζες προκειμένου να προσελκυστούν τα λαϊκά στρώματα που ζούσαν σε συνθήκες εξαθλίωσης (επί παραδείγματι, από το 1750 έχουμε εκτεταμένη αρθρογραφία για κοινωνικά ζητήματα όπως αυτό της βρεφικής θνησιμότητας και την ανάληψη σχετικής δράσης).

¹⁷³ Εννοεί την άρση του προληπτικού καθεστώτος λογοκρισίας, *Spectator* 12 Μαρτίου 1711, στο Black, *The English Press*, ό.π. σελ. 33.

Στο πλαίσιο της εν λόγω ρητορικής, υπάρχει και μία άλλη αντίθεση με μεγαλύτερο ιστορικό βάθος μεταξύ των διανοούμενων της ελίτ και όσων προωθούσαν επαναστατικά ή μεταρρυθμιστικά σχέδια. Από τον Burke έως τον Hayek, εκφραστές αυτής της αντίληψης του φιλελευθερισμού θεωρούσαν όσους υιοθετούσαν μία πιο διευρυμένη εκδοχή του πολιτικού καταστροφεί της αποκαλούμενης αξιοπρεπούς «καλής κοινωνίας» (*Good Society*) και πολιτικούς τσαρλατάνους. Είναι χαρακτηριστικό πώς θα αντιμετωπίσει η μερίδα αυτή της διανοήσης τη Γαλλική Επανάσταση ακόμη και κατά τον εικοστό αιώνα. Η αρχή της αυτονομίας στο πεδίο της δημοσιότητας επιχειρείται να διασωθεί στο πλαίσιο των «παρατηρητών» εντός της «προστατευτικής δημοκρατίας» (με την ορολογία του Macpherson) όχι υπό την έννοια μίας «ταξικής δικτατορίας», αλλά με την εγκαθίδρυση μιας νέου τύπου «αυθεντίας» των «αρίστων» οι οποίοι διά της έλλογης μορφής της δημόσιας διαβούλευσης με τη συμμετοχή των «σοφών» και των «επαϊόντων» θα καθοδηγούσαν την κοινωνία στην προαγωγή του συνολικού κοινωνικού αγαθού. Εν τέλει, η άρνηση της έννοιας της «ισηγορίας» και η πατερναλιστική θέση πηγάζουν από κοινού από την αποκάλυψη του μετασχηματιστικού δυναμικού του θεσμού και την αναγκαιότητα διατήρησης των ουσιαστικών στοιχείων του αστικού σχήματος σκέψης.

Εμβαθύνοντας στο πλαίσιο του ρόλου του «φύλακα» των αστικών αξιών υπάρχει ένα νήμα που συνδέει τον «τρόμο» του Edmund Burke για τα επαναστατικά γεγονότα στο Παρίσι το 1792 την περίοδο της Συμβατικής με τον αποτυχημένο «γάμο» του φιλελευθερισμού με το Συντηρητισμό που επιχειρεί ο Hayek κατά την ερμηνεία της φιλελεύθερης αρχής στο σύνολο του έργου του. Χαρακτηριστικά, ο Burke κάνει λόγο για *οργανική ανάπτυξη των δικαιωμάτων, την ελευθερία των Englishmen* (και όχι των πολιτών) και προσπαθεί να διατηρήσει στο πλαίσιο του ολιγαρχικού φιλελευθερισμού την ιεραρχική δομή της παραδοσιακής κοινωνίας: «Έχουμε ένα κληρονομικό στέμμα, μία κληρονομική αριστοκρατία και μια Βουλή των Κοινοτήτων και έναν λαό που κληρονομεί προνόμια, δικαιώματα ψήφου και ελευθερίες από μια σειρά προγόνων τους» (σελ. 74). Αρνείται ευθαρσώς τη θεώρηση των φυσικών δικαιωμάτων: «Η διακυβέρνηση δεν έχει εγκαθιδρυθεί δυνάμει φυσικών δικαιωμάτων, τα οποία μπορούν να υπάρχουν και υπάρχουν, και πράγματι υπάρχουν ανεξάρτητα από αυτήν [...]» (σελ. 103) και θεωρεί ότι αυτά αποτελούν αντικείμενο παραχώρησης: «[...] τα δικαιώματα του ανθρώπου, όσον αφορά τη διακυβέρνηση, είναι τα οφέλη που αυτή προσφέρει, και αυτά τα οφέλη είναι αποτέλεσμα συμβιβασμού άλλοτε μεταξύ ενός αγαθού και ενός κακού και άλλοτε μεταξύ δύο κακών» (σελ. 105)¹⁷⁴.

¹⁷⁴ Edmund Burke, *Στοχασμοί για την Επανάσταση στη Γαλλία*, μετάφραση - επιμέλεια - εισαγωγή: Χρήστος Γεωργίου, Σαββάλας, 2010. Στην ίδια κατεύθυνση ο Hayek στο περίφημο έργο του *Constitution of Liberty* στο επίμετρο με τον τίτλο «Why I am not a conservative» επιχειρεί να επιλύσει τις εκκρεμότητες του φιλελευθερισμού με τις επαναστατικές εξαλλοσύνες των Γιακωβίνων και να συνδέσει τη φιλελεύθερη τάξη με τη σεβάσμια παράδοση των επικριτών της σελ. 341 κ.ε. στο F.A Hayek, *Constitution of Liberty*, εισαγωγή: Irwin Stelzer, Routledge Classics, (1960) 2006. Η ιδεολογική αυτή πλατφόρμα έχει διαμορφωθεί ήδη από το 1944 υπό την πίεση του Β' Παγκοσμίου Πολέμου όταν εξέδωσε το *The Road to Serfdom*. Χαρακτηριστικές του επιχειρήματος τα κεφάλαια 2. The Great Utopia, σελ. 24 κ.ε. 3. Individualism and Collectivism, σελ. 33 κ.ε. και 11. The End of Truth, σελ. 157 κ.ε. F. A. Hayek, *The Road to Serfdom*, Routledge Classics, 2003. Μία κριτική της Γαλλικής Επανάστασης σε αυτή τη γραμμή στο François Furet, *Le passé d'une illusion. Essai sur l'idée communiste au XXe siècle*, Le Grand Livre du Mois/ Robert Laffont, 1995 όπου η επικράτηση της δημοκρατικής αρχής συσχετίζεται με την κυριαρχία των ολοκληρωτικών καθεστώτων τον εικοστό αιώνα από μια σοσιαδημοκρατική προοπτική δεξ την κρίση στο πλαίσιο του ολιγαρχικού φιλελευθερισμού στο Δημήτρης Χαραλάμπης, *Δημοκρατία και Παγκοσμιοποίηση*, ό.π. συγκεκριμένα τα Κεφάλαια 6. *One Man, one Woman, One Vote*, σελ. 73 κ.ε. 8. «Η αξίωση της ισότητας» για την ερμηνεία της *fraternité* του επαναστατικού τριπτύχου. Για τις δομές του ολιγαρχικού φιλελευθερισμού δεξ C.B. Macpherson, *Η ιστορική πορεία της φιλελεύθερης δημοκρατίας*, μετάφραση: Ελένη Κασίμη, Γνώση, 1986, συγκεκριμένα: Μοντέλο I: Προστατευτική δημοκρατία σελ. 41-69. Η εγγύηση της ελευθερίας του θεσμού με τις όποιες παλινωδίες αποδιάρθρωσε τις δομές του ολιγαρχικού φιλελευθερισμού αποδυναμώνοντας το επιχειρήμα περί «ταξικής» δικτατορίας. Άλλωστε, η θεώρηση του J.S. Mill στο *On Liberty* αργότερα θα αποκαθάρει την αντίληψη της ελευθερίας του λόγου από μια περιοριστική ωφελμιστική λογική όπως την διατύπωσε ο Bentham διασώζοντας την προτεραιότητα του ορθού έναντι του αγαθού εντός της φιλελεύθερης τάξης.

iii. **Οι «καταγραφείς» των hard news.** Ήταν εξαρχής προφανές ότι η καταγραφή της ειδησεογραφίας στο πλαίσιο ενός ολοένα πιο σύνθετου κοινωνικού σχηματισμού απαιτούσε μία διαφορετική αντιμετώπιση της δημόσιας αποστολής του τύπου. Στο πλαίσιο της εν λόγω θεωρίας για τον ρόλο του τύπου, η συνεισφορά των ρεπόρτερ στη δημόσια σφαίρα έγκειτο στην απαίτηση για ακριβή, έγκυρη και έγκαιρη πληροφόρηση, τα λεγόμενα *hard news*. Η στάση αυτή απηχεί την πραγματικότητα της διαδικασίας του κοινωνικού εξορθολογισμού και τη σταδιακή παγίωση της ορθολογικής/νόμιμης (*rational/legal*) μορφής πολιτικής κυριαρχίας όπου η ενημέρωση παράγει συγκεκριμένα και αξιόπιστα ποσοτικά δεδομένα απαραίτητα για την κοινωνική αναπαραγωγή (οικονομική κατά κύριο λόγο και έπειτα συμβολική). Οι ικανότητές τους στη συγκέντρωση πληροφοριών (καθώς αποκαλούνται και «συλλέκτες») ήταν ευθέως διακριτές από το προσόν του δοκιμιογράφου-δημοσιογράφου να χρησιμοποιεί την «πένα» του προκειμένου να αποκαλύπτει την αφροσύνη ή την αστοχία των εκάστοτε κυβερνητικών παραγόντων: περιέγραφαν «ξερά» (ήτοι χωρίς περιττά φληναφήματα) τα εφήμερα γεγονότα, με τυποποιημένο τρόπο και με βάση απτά ποσοτικά εφ' εφ' εφ' δυνατόν τεκμήρια, αντιστεκόμενοι στον πειρασμό είτε να ερμηνεύσουν είτε να πείσουν. Είναι δυνατόν να εντοπίσουμε ευδιάκριτα τα εν λόγω χαρακτηριστικά ως πρώιμες ενημερωτικές πρακτικές στον τρόπο κάλυψης των κοινοβουλευτικών διαδικασιών της περιόδου. Δεν παρενέβαιναν στην περιγραφή των γεγονότων ούτε διατύπωναν κάποια σχετική προσδοκία ενεργού ρόλου τους σε αυτά, απλώς τα ανέπτυσαν με τη μορφή της «πρώτης ύλης» στο σημειωματάριό τους ως έμμισθοι «καταγραφείς» με καθήκον απλώς την πιστή και ακριβή αναπαραγωγή τους. Η καίρια διαφοροποίηση των δύο πρώτων ιδεατών τύπων με αυτήν του καταγραφέα-ρεπόρτερ έγκειτο στο ότι αυτός είχε συνειδητά πλέον υιοθετήσει μία «ισχνή» αντίληψη του Πολιτικού και είχε προσαρμοσθεί σε μεγαλύτερο βαθμό στα χαρακτηριστικά της επιγενόμενης μαζικής κοινωνίας όπου η πολιτική σφαίρα διαφοροποιείται από την οικονομική: εκπροσωπούσε απλώς τις δεσμευτικές βάσεις της αρχής της δημοφιλίας απαιτήσεις του κοινού για ενημέρωση, ενός κοινού το οποίο σταδιακά λαμβάνει τα χαρακτηριστικά του μέσα από τις διαδικασίες εξατομίκευσης που ενεργοποιεί ο καταμερισμός της εργασίας στην υπό διαμόρφωση βιομηχανική κοινωνία. Απευθύνονταν, λοιπόν, όχι σε επαγγελματικές/κοινωνικές ομάδες και συσπειρώσεις συμφερόντων ή θρησκευτικές κοινότητες με στόχο την εκπροσώπησή τους, αλλά σε άτομα/ιδιώτες οι οποίοι επιθυμούσαν να πληροφορηθούν όσα συνέβαιναν στον κοινωνικό βίο χωρίς περιττούς ιδεολογικούς ιδεασμούς και παιδευτικό προσανατολισμό. Η ενημερωτική διαδικασία χάνει τον κεντρικό πολιτικό χαρακτήρα της και τίθεται στην υπηρεσία αλλότριων προς τη δημόσια αποστολή του τύπου (εάν βεβαίως αυτή την αντιληφθούμε με περιορισμένο τρόπο) σκοπών, όπως η ψυχαγωγία είτε εμπορικοί στόχοι όπως η διαφημιστικές καταχωρίσεις αλλά και ταυτόχρονα ενσωματώθηκε στην οικονομική σφαίρα ως ενεργό μέρος της. Το εναρμονιστικό καθήκον έναντι των αντιτιθέμενων κοινωνικών συμφερόντων εκλείπει, τουλάχιστον ως άμεση στόχευση, διότι τα γεγονότα αφ' εαυτά γίνονται αντιληπτά ως αξιολογικά ουδέτερα καθώς προτεραιότητα έχει η ακρίβεια της καταγραφής τους. Οι διαδικασίες διαμόρφωσης της συναίνεσης σταδιακά μεταφέρονται από την πολιτική σφαίρα στην οικονομική με αποκορύφωμα το τέλος του εικοστού αιώνα. Η αποτίμησή των γεγονότων και η «αποκωδικοποίηση» της ενημερωτικής τους αξίας εναπόκειται στην κριτική ισχύ και τη γνωστική υποδομή ενός εκάστου των μελών του αναγνωστικού κοινού.

Η ένταξη στη σφαίρα της αγοράς και το μετασχηματιστικό δυναμικό

Η πολιτική δημοσιότητα έγκειτο στην καταγραφή των πράξεων της κυβέρνησης και άλλων σημαντικών συμβάντων, ενώ τα γεγονότα της αγοράς (ως ανήκοντα στην οικονομική σφαίρα)

αποκτούν πιο βαρύνουσα πλέον σημασία καθώς επικαθορίζουν τις αποφάσεις και την ανάληψη ρίσκου τόσο εκ μέρους των οικονομικών υποκειμένων (εντός της αγοράς) όσο και εκ μέρους των ασκούντων δημόσια πολιτική¹⁷⁵. Η εκπόνηση μακροπρόθεσμων επενδυτικών σχεδίων ή κοινωνικών πολιτικών προϋποθέτει την καθημερινή έγκυρη και αξιόπιστη πληροφόρηση από την οποία εξαρτάται η επιτυχία τους. Η φιλελεύθερη αντίληψη του κοινωνικού εδώ δεν εμπεριέχει κάποιο μείζον ηθικό αγαθό, το οποίο πρέπει να επιτευχθεί εξαιτίας της σταδιακής κυριαρχίας του κλίματος της ανοχής και της ανοικτής κοινωνίας. Η ιδεολογική αυτή ουδετερότητα προοιωνίζεται ήδη την υποχώρηση του πολιτικού στοιχείου έναντι του οικονομικού καθώς τα μέλη της μεσαίας τάξης ενσωματώνονταν στις διαδικασίες της οικονομικής ανάπτυξης της πρώιμης βιομηχανικής κοινωνίας και μπορούσαν να αυτοκατανοηθούν από κοινού με την ανώτερη τάξη ως οικονομικά υποκείμενα τα οποία διασφάλιζαν γι' αυτούς και τις οικογένειές τους τη βαθμίδα της αστικής εξατομίκευσης μακριά από τις «υποτελείς τάξεις», διαθέτοντας και διεκδικώντας περισσότερες ευκαιρίες ανοδικής κοινωνικής κινητικότητας. Θα ήταν δυνατόν, συναφώς, να υποστηριχθεί ότι το κοινωνικό σχήμα στην αστική κοινωνία ιδεοτυπικά αρχίζει να αποκτά τη μορφή μιας σφαίρας, διαδεχόμενο το πυραμιδοειδές σχήμα του *ancien régime*.

Η νέα δεοντολογική πρακτική της τεκμηριωμένης καταγραφής των γεγονότων προέκυψε από τις αντικειμενικές ανάγκες της κοινωνικής συνθήκης καθώς η ταχεία αφομοίωση μεγάλης ποσότητας πληροφοριακού υλικού και το διευρυνόμενο μαζικό κοινό απαιτούσαν ένα περιεκτικό και λιτό *στυλ καταγραφής σε αντίθεση με το περίτεχνο και στομφώδες στυλ των άρθρων γνώμης*. Η πρώτη ημερήσια εφημερίδα της Γηραιάς Αλβιώνας επαγγελλόταν μεγαλοφώνως το εν λόγω είδος ενημερωτικής πρακτικής. Η *Daily Courant*, υπό τον Samuel Buckley, υποσχόταν «να δίνει ειδήσεις, να τις δίνει κάθε ημέρα και με αμερόληπτο τρόπο». Δεν θα σχολίαζε την ειδησεογραφία, αλλά θα συσχέτιζε μόνον τα γεγονότα μεταξύ τους, «λαμβάνοντας ως δεδομένο ότι οι άνθρωποι μπορούν να συλλογιστούν για λογαριασμό τους»¹⁷⁶. Υπήρχαν και υποκειμενικοί λόγοι που την ίδια ώρα περί τα μέσα του αιώνα, οι εφημερίδες σε ολόένα και σε μεγαλύτερο βαθμό διεκήρυσσαν ότι η αποκλειστικά βασισμένη στα τεκμήρια παρουσίαση των γεγονότων και η αμερόληπτη κρίση ήταν περισσότερο σημαντικά για τους αναγνώστες από τις «πολεμικές ιαχές» των πολιτικά στρατευμένων εφημερίδων. Αυτή δημοσιογραφική «αρετή» κνοφορήθηκε και από την πραγματικότητα του εμπορικού ανταγωνισμού καθώς οι εκδότες επένδυναν στον τύπο προκειμένου να προσελκύουν το ενδιαφέρον ενός διψασμένου για ειδήσεις πολιτικά κερματισμένου κοινού με την προσδοκία σημαντικών επιχειρηματικών κερδών και, συνεπώς, επιθυμούσαν να προσελκύσουν μία πολιτικά διαφοροποιημένη μάζα αναγνωστών. Στις 15 Αυγούστου 1745 η *Daily Post* δήλωνε ότι οι πληροφορίες προερχόμενες «και από τις δύο αντιμαχόμενες πλευρές» ήταν η «συνταγή» για τη βέλτιστη δημοσιογραφική κάλυψη. Το 1733 ο *British Observer* και η *Newcastle Courant* δήλωναν από κοινού ότι η πλειονότητα των αναγνωστών, περιλαμβανομένων των μελών της μεσαίας τάξης, αποστρεφόταν τις εφημερίδες οι οποίες περιελάμβαναν στο πρωτοσέλιδό τους μία «πολεμικού χαρακτήρα επιστολή», όπως ήταν τότε σύνηθες (είναι το λεγόμενο *κύριο άρθρο* της εφη-

¹⁷⁵ Πρότυπη μακρο-οικονομική δημοσιογραφική ανάλυση σε αυτό το πλαίσιο είναι το κείμενο του Marx του 1853 για την κατάσταση της κρίσης για το βρετανικό imperium Εταιρείας Ανατολικών Ινδιών, «Η βρετανική κυριαρχία στην Ινδία» σελ. 569-576, στο Karl Marx, *Κείμενα από τη δεκαετία του 1850. Μία ανθολογία*, επιλογή-μετάφραση: Θανάσης Γκιούρας, επιστημονική επιμέλεια: Θανάσης Γκιούρας-Θωμάς Νατσόπουλος, Α' τόμος, Εκδόσεις ΚΨΜ, 2018. Επίσης στο ίδιο, το κείμενο του 1857, τόμος Β', «Η ινδική εξέγερση», σελ. 1.089 κ.ε.

¹⁷⁶ Αναφορά στο Harold Herd, *The March of Journalism: The Story of the British Press from 1622 to the Present Day*, Greenwood Press, 1973, σελ 56. *Daily Courant*, 11 Μαρτίου 1702.†β†

μερίδας ή σε άλλη μορφή η *επιστολή του εκδότη*), διότι «δεν επιθυμούσαν να ενδιατρίψουν στην πολιτική φιλοσοφία των παρατάξεων», αλλά «κατά κύριο λόγο να πληροφορηθούν παρά να έρθουν αντιμέτωποι με εικασίες». Ζητούσαν την ανάδειξη των γεγονότων και όχι τις θεωρητικές αναζητήσεις επ' αυτών, καθώς και να διαβάζουν τα ειδησεογραφικά δελτία που αφορούν τις διεθνείς εξελίξεις τα οποία θα πρέπει να έχουν «αφομοιωθεί με την κατάλληλη μέθοδο». Ακόμη και εφημερίδες εγνωσμένης πολιτικής ταυτότητας, όπως ο *Craftsman*, διακήρυσσαν ότι ήταν αμερόληπτες όσον αφορά την καταγραφή της ειδησεογραφίας και η στράτευσή τους δεν απειλούσε την αντικειμενική ενημερωτική τους λειτουργία. Ως αντίπαλον δέος στη συντηγορική στάση, από την πλευρά της η *St. James Post* υποσχέθηκε την πολιτική ερμηνεία των γεγονότων και όχι τη στράτευση σε έναν πολιτικό αγώνα. Θα προσέφερε την ερμηνεία των γεγονότων «προκειμένου να αναδείξει τα αποβράσματα του τύπου», όπως οι εφημερίδες των Whigs¹⁷⁷.

Περί το τέλος του δεκάτου ογδού αιώνα το κανονιστικό ιδεώδες μίας *αντικειμενικής εφημερίδας εκ μέρους του καταγραφέα-ρεπόρτερ* αρτιώθηκε στην ιδέα ότι η καθημερινή εφημερίδα όφειλε να είναι ένας «κατάλογος» των γεγονότων και ο ρεπόρτερ είναι απλώς το όργανο αυτής της καταγραφής-σε αδρές γραμμές, ήταν λειτουργικά απαραίτητος όσον αφορά την πολιτική ενημέρωση και για τη λειτουργία της οικονομικής σφαίρας, όχι όμως ως ενεργός δράστης. Τα καθήκοντα συλλογής και αξιολόγησης των στοιχείων τα οποία απαρτίζουν αυτόν τον κατάλογο ήταν ένα σύνθετο πρόβλημα το οποίο θα επέλυε η υπευθυνότητα και η εφαρμογή των επαγγελματικών αρχών συλλογικά εκ μέρους των ενεργητικών φορέων του δημόσιου λόγου (το ζήτημα της ευθύνης για την αξιολόγηση, ιεράρχηση και αποτίμηση μεταφέρεται στους «πυλωρούς» οι οποίοι λειτουργούν στο εσωτερικό του ειδησεογραφικού οργανισμού θέτοντας τις βάσεις της επαγγελματικής ευθύνης).

Η περίπτωση των Times. Σε αυτό το πλαίσιο, το 1785 ο πολύς John Walters I (1738-1812), ίδρυσε την *Daily Universal Register* του Λονδίνου –η οποία σύντομα άλλαξε το όνομά της σε *Times*– ως μέρος της νέας τυπογραφικής επιχειρήσής του. Ο Walter διακηρύσσει ευθύς εξαρχής τις αρχές οι οποίες θα διέπουν την εκδοτική πολιτική του με έμφαση στην αναξαρτησία της: «Η εφημερίδα δεν θα απευθύνεται σε μία συγκεκριμένη κοινωνική τάξη. Και ούτε θα τεθεί στην υπηρεσία ενός κόμματος». Ως προς το προφίλ του ιδρυτή της έχει γραφεί ότι «δεν έκανε καμία τίμια πράξη στη ζωή του»- οι μαρτυρίες τεκμαίρουν ότι δεν είχε κανέναν ενδοιασμό εν γένει να δωροδοκείται, να εκβιάζει, να δωροδοκεί, να αποδέχεται κυβερνητικές εκδουλεύσεις προκειμένου να προσαρμόζει καταλλήλως την ειδησεογραφία και την αρθρογραφία του, όπως συνήθιζαν άλλωστε τότε οι εκδότες. Η νέα εφημερίδα επωφελήθηκε από την ζωπήρ επικαιρότητα της Γαλλικής Επανάστασης τα γεγονότα της οποίας οι *Times* καλύπτουν με εξαιρετικά επαρκή τρόπο, ανεβάζοντας το 1792 την κυκλοφορία τους στα 4.000 φύλλα. Με αφορμή τη Γαλλική Επανάσταση και τους Ναπολεόντειους Πολέμους που ακολουθούσαν, οι *Times* δημιούργησαν το πρώτο δίκτυο ανταποκριτών στην ηπειρωτική Ευρώπη και προσπαθούσαν ήδη από την όχι και τόσο ένδοξη εποχή του ιδρυτή τους να καινοτομήσουν τεχνολογικά. Τα τελευταία χρόνια του δεκάτου ογδού αιώνα δεν περιποιούν τιμή για την εφημερίδα, η οποία χαρακτηρίζεται πλήρως διεφθαρμένη και εξωνημένη από την κυβέρνηση η οποία πληρώνει για διάφορες εξυπηρετήσεις με την παροχή επιδοτήσεων, και από όποιον επιθυμεί να εξαγοράσει θετική δημοσιογραφική κάλυψη. Η επίσημη ιστορία των *Times*, που γράφτηκε με ευθύνη της ίδιας της εφημερίδας μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, όχι μόνον δεν αποσιωπά αυτή την τα-

¹⁷⁷ Jeremy Black, *The English Press in the Eighteenth Century*, ό.π. σελ. 65.

ραχώδη και σκοτεινή περίοδο, αλλά καταγράφει με γλαφυρό τρόπο το γενικευμένο κλίμα διαφθοράς το οποίο τότε επικρατούσε, σημειώνοντας συγκεκριμένα ότι είχαν υιοθετηθεί τότε δύο πηγές αδιαφανούς χρηματοδότησης: *Ο «φόρος εξάλειψης», ποσόν που κατέβαλε κάποιος για να μη δημοσιευθεί οτιδήποτε δεν του ήταν αρεστό, και ο «φόρος αντίρρησης», ποσόν με το οποίο κάποιος εξασφάλιζε το δικαίωμα να γράψει ένα άρθρο-απάντηση σε κάποιο άλλον ο οποίος τον είχε κάνει δημόσια επίθεση: πρόκειται για παραλλαγές της ίδιας μορφής καταστρατήγησης των κανόνων δεοντολογίας.*

Στην επόμενη φάση της ιστορίας τους, οι *Times* θα επιλέξουν μία πιο πθική και πιο αποτελεσματική οδό για την επιβίωσή τους. Η εφημερίδα καινοτομώντας ανακαλύπτει έναν «ενάρετο κύκλο οικονομικών συναλλαγών» τον οποίο μπορούμε να περιγράψουμε ως εξής: Επενδύει πληρώνοντας αδρά τους συνεργάτες της, που είναι γνωστοί και διακεκριμένοι επαγγελματίες, κερδίζει κατ' αυτό τον τρόπο περισσότερους αναγνώστες και οι αγγελίες καθίστανται ακριβότερες με αποτέλεσμα την εισροή μεγαλύτερων εσόδων· επιβεβαιώνει, κατ' αυτό τον τρόπο, την ανεξαρτησία της έναντι της εξουσίας και, καθώς αυτή επιβεβαιώνεται στην πράξη, προσελκύει περισσότερους πιστούς αναγνώστες, οι οποίοι με τη σειρά τους φέρνουν περισσότερη διαφήμιση κ.ο.κ. Η ποιότητα και η ακρίβεια της πληροφόρησης των *Times* διαφάνηκε με αφορμή ορισμένα σημαντικά γεγονότα. Από την περίοδο της Υπατείας (1799-1804), ο John Walter έστειλε ένα μικρό πλοιάριο στη Μάγχη προκειμένου να αγοράσει από τους Γάλλους ψαράδες τις ξένες εφημερίδες και να αναπαραγάγει το περιεχόμενό τους πριν από τους ανταγωνιστές του, διασφαλίζοντας μεγαλύτερη ποικιλία και μια διεθνή οπτική στην ειδησεογραφία του. Οι *Times* υιοθετούν την ανταπόκριση στο εξωτερικό ως πάγια πρακτική και αρχίζουν να πληρώνουν, και αδρά μάλιστα, όσους τους αποστέλλουν ενδιαφέρουσες ειδήσεις. Είναι η στιγμή που όλοι ανακαλύπτουν ότι –για χρησιμοποιήσουμε τη διατύπωση του διάσημου Βρετανού ιστορικού Thomas Macaulay (1800-1859)– «η διαφήμιση είναι για τις επιχειρήσεις του τύπου ό,τι ο ατμός για τις μηχανές», καθώς κατ' αυτό τον τρόπο είναι καλύτερα εξοπλισμένες προκειμένου να αντισταθούν στις παντοειδείς πιέσεις της πολιτικής και οικονομικής εξουσίας. Η αντίληψη αυτή δεν ήταν αυτονόητη καθώς χρειάστηκαν πολλές δεκαετίες προκειμένου να εξαχθεί και στη Γαλλία καθώς και στις υπόλοιπες αναπτυσσόμενες χώρες η νέα αυτή πρακτική διασφάλισης της οικονομικής αυτοτέλειας του τύπου. Συνεπεία των παραπάνω εξελίξεων στον αγγλοσαξωνικό κόσμο, καθώς οι εφημερίδες έγιναν ευμεγέθεις επιχειρήσεις, *κατέστη σύντομα διακριτός ο ρόλος μεταξύ του ιδιοκτήτη-διαχειριστή-επιχειρηματία του τύπου και του υπεύθυνου για το περιεχόμενο της σύνταξης*, ο οποίος διοριζόταν από τον πρώτο και η ανεξαρτησία του οποίου όσον αφορά τις αποφάσεις ποικίλλει κατά περίπτωση δίκως όμως να διασφαλίζεται με κάποιον θεσμικό τρόπο – ούτε και τότε ίσχυε αυτό αλλά ούτε και σήμερα. Τρία στοιχεία συμπυκνώνουν αυτή την πρώτη περίοδο του εντύπου: *η ανεξαρτησία από τους κομματικούς σχηματισμούς (ας λάβουμε υπόψη μας ότι δεν είχαν τη σημερινή μορφή) και το κράτος διά της διαφήμισης αλλά και η συγκρότηση δικτύων αδιαφανούς χρηματοδότησης ενώ την ίδια ώρα επενδύονται σημαντικά κεφάλαια στην παραγωγή δημοσιογραφικού περιεχομένου.*

Το καθεστώς στην εφημερίδα θα τροποποιηθεί άρδην όταν το 1803 τεθεί επικεφαλής της οικογενειακής επιχείρησης ο υιός του ιδρυτή τους John Walter Β'. Επί των ημερών του, οι *Times* θα διαρρήξουν πλήρως τις πελατειακές σχέσεις με το πολιτικό σύστημα και θα αναδειχθούν σε αυτόνομη δύναμη παραγωγής πολιτικής, βασιζόμενοι στην έγκυρη ειδησεογραφία, την ταχύτητα της παραγωγής πρωτογενούς ειδησεογραφίας, την υιοθέτηση τεχνολογικών καινοτομιών οι οποίες διευκολύνουν στην έκδοσή τους και κυρίως την πολιτική τοποθέτησή τους

στην πρώτη γραμμή του αγώνα της αστικής, βιομηχανικής και εμπορικής μεσαίας τάξης για την υλοποίηση μεταρρυθμίσεων. Ο ίδιος θα ασχοληθεί άμεσα με την πολιτική από το 1817 και θα διαχωρίσει με ακόμη πιο διακριτό τρόπο την επιχειρησιακή από την εκδοτική ευθύνη. Οι δύο διευθυντές οι οποίοι θα τον διαδεχθούν, οι Thomas Barnes (1817-1841) και John Taddeus Delane (1841-1877), θα καταστήσουν τους *Times* παγκόσμιο δημοσιογραφικό πρότυπο και θα δώσουν στην εφημερίδα ισχύ και φήμη που καμία δεν είχε πριν και καμία δεν απέκτησε έκτοτε στο πάνθεον του βρετανικού τύπου. Μέχρι την εμφάνιση το 1855 της φθηνής *Daily Telegraph* (μετά την κατάργηση των τελών επί των εκδόσεων) η ημερήσια κυκλοφορία των *Times* θα ισούται με αυτή όλων των ανταγωνιστών τους μαζί. Άλλη λαμπρή εξαίρεση στα όχι τόσο χρυσά ήθη της δημοσιογραφίας της εποχής είναι η *Morning Chronicle*, με διευθυντή τον James Perry, η οποία στις δύο πρώτες δεκαετίες του δεκάτου ενάτου αιώνα ανταγωνίζεται τους *Times* όσον αφορά εγκυρότητα και την προώθηση μίας προοδευτικής μεταρρυθμιστικής ατζέντας.

Σημαντικό ρόλο στην κυριαρχία του εμβληματικού εντύπου διαδραμάτισε η επιχειρηματική ευφυΐα του John Walter II: πληροφορήθηκε την ανακάλυψη του Γερμανού Koenig, το ατμοκίνητο πιεστήριο το οποίο αντικαθιστά τα ανθρώπινα χέρια με ένα σύστημα κυλίνδρων και επιτρέπει τη ραγδαία αύξηση στην ταχύτητα εκτύπωσης. Οι εργάτες εναντιώθηκαν, φοβούμενοι –και δικαίως– την απώλεια θέσεων εργασίας και προνομίων. Έτσι, λοιπόν, αυτός εγκαθιστά τη μηχανή μυστικά και, προς έκπληξη όλων, οι *Times* τυπώνονται εξ ολοκλήρου στο νέο ατμοκίνητο πιεστήριο. Με αυτό τον τρόπο, τυπώνονται 1.100 φύλλα την ώρα και μερικές δεκαετίες αργότερα όταν ο Walter II πλησιάζει στο τέλος του βίου του ο αριθμός θα φτάσει τα 7.000 αντίτυπα. Δεύτερη σημαντική τεχνολογική καινοτομία είναι η χρήση της τυπογραφικής μελάνης η οποία είχε ανακαλυφθεί από το Γάλλο Lorilleux και είχε την ιδιότητα να μην λερώνει τόσο τα δάκτυλα καθώς και να είναι πιο ρευστή και έντονη καθιστώντας αισθητικά ελκυστικότερο το έντυπο και διευκολύνοντας την ανάγνωσή του.

Κατά τη διάρκεια του Πολέμου της Κριμαίας (1854-1856), που έφερε αντιμέτωπους στα πολεμικά μέτωπα τους Ρώσους από τη μία πλευρά και τους Άγγλους και τους Γάλλους από την άλλη, οι *Times* μαζί με άλλες εφημερίδες κερδίζουν τη μάχη της πλήρους κατάργησης της φορολογίας επί των διαφημίσεων και το 1853 την κατάργηση του φόρου του χαρτοσήμου, οικονομικό «βάρος» που οι εφημερίδες έφεραν από το δέκατο όγδοο αιώνα. Από την εποχή της πρώτης ακμής των *Times* έως τις αρχές του εικοστού αιώνα, οι κυκλοφορίες τους ανεβαίνουν στα 50.000 φύλλα. Η εικόνα τους πλέον έχει παγιωθεί ως ένα εμβληματικό παγκόσμιας εμβέλειας έντυπο: είναι μία εφημερίδα σοβαρή, έγκυρη και με αυστηρές αρχές δημοσιογραφικής δεοντολογίας, που διδάσκει σε όλες τις περιστάσεις την ελεύθερη άσκηση κριτικής έναντι της όποιας εξουσίας. Οι *Times* κράτησαν χαμηλά τις κυκλοφορίες τους συγκριτικά με άλλες χώρες αργότερα όταν η τεχνολογία επέτρεπε μεγαλύτερα τιράζ. Μεταξύ 1815-1836 η τιμή τους ήταν τριπλάσια από την τιμή της παρισινής *Journal des Débats* και οι ημερήσιες εφημερίδες στο Λονδίνο πωλούν το 1830 συνολικά 40.000 φύλλα έναντι 60.000 φύλλων που είναι οι πωλήσεις των παρισινών εφημερίδων, που όμως αντιμετώπιζαν αυστηρότερους ελέγχους ως προς το περιεχόμενό τους. Γι' αυτό, και κυκλοφόρησαν παράνομα στην Βρετανία μέχρι περίπου το 1850 (είτε λαθρόβια, είτε έβρισκαν «παράθυρα» στη σχετική νομοθεσία) οι φθηνές κυριακάτικες εκδόσεις που απευθύνονταν στα λαϊκά στρώματα και τέθηκαν στην πρωτοπορία των πολιτικών αγώνων για τη διεύρυνση του δικαιώματος της ψήφου (σημειωτέον ότι μέχρι το 1832 μόλις 400.000 Βρετανοί είχαν δικαίωμα ψήφου και, μάλιστα, αυτοί ήταν κυρίως κάτοικοι των μεγάλων αστικών κέντρων) και εν συνεχεία για την υπεράσπιση του κινήματος των Χαρτιστών. Κλασικό πα-

ράδειγμα τέτοιου εντύπου υπήρξε ο *Political Register* του William Cobbett ο οποίος έφτασε τα 50.000 φύλλα ημερήσια κυκλοφορία – μόνος του, δηλαδή, πωλούσε όσο όλος ο αποκαλούμενος *respectable* τύπος μαζί. Όταν, όμως, ο Cobbett αναγκάστηκε να αυξήσει την τιμή στις 6 πένες από 2 η κυκλοφορία συρρικνώθηκε σε μερικές εκατοντάδες φύλλα. Η εμφάνιση των λαϊκών κυριακάτικων φύλλων, ο «πόλεμος» των τιμών που ακολούθησε τη μείωση και την κατάργηση των «φόρων στη γνώση», σε συνδυασμό με ελάχιστα διαφημιστικά έσοδα που είχε αυτός ο «*paper press*» αποτέλεσαν τις αιτίες της εξαφάνισής του μετά το 1850¹⁷⁸.

Στο πεδίο των δημοσιογραφικών αξιών πρακτικών, εν γένει στόχος ήταν οι *Times* να καταστούν ο πλέον «πιστός καταγραφέας κάθε είδους γνώσης» για λογαριασμό των αναγνωστών και ένας οδηγός για τις εμπορικές συναλλαγές μέσω των διαφημιστικών καταχωρίσεων¹⁷⁹. Ο προσανατολισμός στην αντικειμενική καταγραφή αποτέλεσε μία απάντηση στη διευρυνόμενη ζήτηση ειδησεογραφικού περιεχομένου και την ανάγκη ικανοποίησης ενός κοινού διαφοροποιημένου ως προς τις πολιτικές του απόψεις. Το αντικειμενικό στυλ γραφής παρείχε πληροφόρηση σε μία μορφή η οποία συμβάδιζε με την ευρεία ποικιλομορφία των κοινωνικών, αισθητικών και πολιτικών αξιών των αναγνωστών – όχι όμως όλων. Οι αξίες οι οποίες μετρούσαν περισσότερο κατά την πρακτική εφαρμογή των αρχών της δημοσιογραφικής δεοντολογίας ήταν κατά μείζονα λόγο αυτές των μελών της μεσαίας και ανώτερης τάξης των οποίων η εγγραμματοσύνη, η κοινωνική θέση και το ενδιαφέρον για τα δημόσια πράγματα τα καθιστούσαν ελκυστικό κοινό για τους διαφημιστές. Οι αναγνώστες των *Times* επιθυμούσαν να καταναλώσουν την ειδησεογραφία σε μία συγκεκριμένη μορφή. Θα έπρεπε οι ειδήσεις να είναι ακριβείς και έγκυρες, βεβαίως, αλλά επίσης γραμμένες με κοσμοθεωρητική αυτοσυγκράτηση και χωρίς εμφανή τουλάχιστον πολιτική μεροληψία. Επιθυμούσαν μία αξιολογική «οικογενειακή» εφημερίδα που ήταν πολιτικά μετριοπαθής, κόσμια στην έκφρασή της και να αποφεύγει τη σκανδαλοθηρία: *αυτή ήταν η πρώτη εννοιολόγηση της fairness ως δημοσιογραφικής πρακτικής*. Κατέστη σημαντικό για την επιβίωση των εφημερίδων, όπως οι *Times*, οικονομικά αλλά και σε επίπεδο ρητορικής, να κτίσουν γι' αυτές την εικόνα ενός υπεύθυνου καταγραφέα της ειδησεογραφίας. Η υιοθέτηση του στυλ του αντικειμενικού ρεπορτάζ βοήθησε τους *Times* να διασφαλίσουν το καθημερινό τους «συμβόλαιο εμπιστοσύνης» με τη σημαντικότερη μερίδα των αναγνωστών τους και κατέστησαν σύμβολο όχι μόνον του φιλελεύθερου τύπου αλλά και του αναδυόμενης καπιταλιστικής οικονομίας κατά την περίοδο εκείνη. Η έννοια της αντικειμενικότητας βρήκε εμπράγματα εφαρμογή στην αξιολογική (*respectable*) δημοσιογραφία των εφημερίδων που ακλούθησαν το πρότυπο των *Times* και στην ευρεία κοινωνική και πολιτική παρεμβατικότητά τους με τον ίδιο τρόπο και για τους ίδιους λόγους που έναν περίπου αιώνα αργότερα αυτό συνέβη στους εμβληματικούς *New York Times* στις ΗΠΑ.

Εν κατακλείδι: Ως ιδεατοί τύποι, και ο «στρατευμένος» δημοσιογράφος, ο «παρατηρητής» και ο «καταγραφέας» νομιμοποιούσαν τις πρακτικές τους με αναφορά στην προσφιλή στο κοινό του δέκατου όγδοου αιώνα ιδέα της *δημόσιας αποστολής του θεσμού* και αποτελούσαν από κοινού διαφορετικές εκδοχές του αστικού σχήματος σκέψης. Οι εφημερίδες συγκροτούσαν τον άτυπο θεσμό του τύπου ο οποίος αναδείκνυε διά της καθημερινής λειτουργίας του το δημόσιο συμφέρον και διεκδικούσε στο πλαίσιο της αυτοαντίληψής του να αναλάβει τη μείζονα ευθύνη της ενημέρωσης του αναγνωστικού κοινού αλλά και του πολιτικού σώματος με στόχο τη μόρφωση

¹⁷⁸ Jean-Noël Jenneney, *Η ιστορία των μέσων ενημέρωσης*, ό.π. σελ. 106-113.

¹⁷⁹ Oliver Woods, James Bishop, *The Story of «The Times»*, Michael Joseph Ltd, 1983, σελ. 7.

της γενικής βούλησης. Ο «στρατευμένος» παρείχε έμφαση στην ιδέα της πολιτικής ελευθερίας και της κριτικής διάστασης της δημόσιας σφαίρας ως διαμορφωτής της κοινής γνώμης η οποία μέσα από τους συνταγματικούς μηχανισμούς μετασχηματίζεται σε γενική βούληση. Καθώς τέθηκε στο πλαίσιο της θεωρίας της δημοκρατίας ο προβληματισμός όσον αφορά τα όρια της λαϊκής κυριαρχίας, ο συνηγορικός τύπος επεδίωκε τη διεύρυνσή της αναδεικνύοντας την προοπτική της χειραφέτησης από τα δεσμά των νομοκατεστημένων τάξεων με επίκεντρο μία επαναστατική/μεταρρυθμιστική αντίληψη του πολιτικού. Την ίδια ώρα, ο «παρατηρητής» έδινε έμφαση στις αξίες της μετριοπαθούς και ευπρεπούς δημόσιας έκφρασης καθώς και της τεκμηρίωσης και της ισομερούς καταγραφής του ειδησεογραφικού περιεχομένου. Αντιλαμβανόταν τη δημόσια σφαίρα ως πεδίο αντιπαράθεσης ιδεών που λειτουργεί κριτικά ως προς την κυβερνητική δράση, ως έναν χώρο των ιδιωτών/ατόμων ελεύθερο από την καταναγκαστική ισχύ της εξουσίας. Όπως οι οπαδοί του Κοινοβουλίου στο τέλος του δεκάτου εβδόμου αιώνα περιόρισαν την ισχύ του μονάρχη, η κοινή γνώμη, μέσω του τύπου, θα περιόριζε το πεδίο δράσης του κοινοβουλίου το δέκατο όγδοο αιώνα βάσει των αρχών της τυπικής ισότητας οι οποίοι θα θεμελιώναν το κράτος δικαίου (*rule of law*). Ο «καταγραφέας» υπηρετεί το δημόσιο συμφέρον μέσα από την αξιόπιστη ενημερωτική λειτουργία και τη συνάφεια με τις δυνάμεις της οικονομικής σφαίρας. Αντιλαμβανόμαστε, λοιπόν, ότι πίσω από τους ιδεατούς τύπους τους οποίους περιγράψαμε υφίσταται ευδιάκριτη η διαφοροποίηση της στάσης όσον αφορά την ερμηνεία της αρχής της ελευθερίας, της κοινής γνώμης και του κοινού κατά το σύνδεσμό της με την υπό διαμόρφωση δημοκρατική τάξη.

Κατά περιόδους, η πληθωρική επίκληση των δεοντολογικών όρων κατέστη σε τέτοιο βαθμό κοινότοπη ώστε έχασε μέρος της ισχύος της να διαμορφώνει τη σχέση του νεοφυούς θεσμού με την κοινωνία και σε πολλές περιπτώσεις κατέστη ρητορικό σχήμα κενό περιεχομένου. Αποτέλεσε, όμως, το σημείο χωρίς επιστροφή, καθώς παρά τις διαμαρτυρίες των αναγνωστών όσον αφορά τις επιδόσεις του τύπου μετά την κατάργηση του συστήματος της προηγούμενης αδειοδότησης για την υπερβολική προσφορά ασήμαντης ειδησεογραφίας και όχι σοβαρής προσέγγισης των γεγονότων δεν καταγράφηκε η πρόθεση για την αναβίωση του προηγούμενου καθεστώτος ελέγχου· καθώς περί τα μέσα του αιώνα οι σχετικές απόπειρες «ναυάγησαν», η προληπτική λογοκρισία έλαβε τέλος και ο τύπος κατέστη αμετακλήτως ενεργές στοιχείο της αναδυόμενης δημόσιας σφαίρας. Το πραγματικό ζητούμενο ήταν μέχρι ποιο σημείο ήταν δυνατόν να φτάσει η ελευθερία ενός θεσμού η οποία ενσωματώθηκε στο τέλος του αιώνα στους θεμελιώδεις κανόνες.

Στο δέκατο ένατο αιώνα κληροδοτήθηκε η *θεώρηση της δημόσιας αποστολής του τύπου* ως ένα περιεκτικό σύνολο ιδεών με αντικείμενο το ρόλο του θεσμού σε μία φιλελεύθερη κοινωνία. Συμπεριληπτικά, τα κυρία σημεία της θεωρίας αυτής είναι τα εξής:

1. Πολιτικός ρόλος: Ο τύπος ως θεσμός ασκεί ένα θεμελιώδη πολιτικό ή άλλως συνταγματικό ρόλο στη δημόσια σφαίρα. Επιτρέπει στους μεμονωμένους πολίτες να συγκροτηθούν ως το κοινό της δημοκρατικής τάξης, το νεωτερικό Δήμο, καθώς και να συνδιαμορφώνουν το κοινωνιολογικό πλάσμα της κοινής γνώμης προκειμένου να λαμβάνουν αποφάσεις διαθέτοντας τη βέλτιστη δυνατή ενημέρωση με βάση την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας. Ο θεσμός κατά τη λειτουργία του εκπροσωπεί το λαό με την πολιτική έννοια έναντι της κυβέρνησης και την κυβέρνηση ενώπιον του κοινού. Ο τύπος αποτελεί την «τέταρτη εξουσία» και συνιστά μέρος της διαδικασίας της αυτοκυβέρνησης.

2. Υπηρεσία του δημόσιου συμφέροντος. Ο τύπος κατά τη λειτουργία του οφείλει να

υπηρετεί το γενικό συμφέρον του κοινού, ως νεωτερικού Δήμου, όχι τα συμφέροντα του κράτους, της αιρετής κυβέρνησης ή συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων.

3. Σημασία της δημοσιότητας. Τα γεγονότα του κοινωνικού κόσμου πρέπει να καθίστανται δημόσια και να διαδίδονται μέσω του τύπου.

4. Φορέας και της μη πολιτικής επικοινωνίας: Οι εφημερίδες, επίσης, υπηρετούν τις μη πολιτικές δραστηριότητες της δημόσιας σφαίρας. Τονώνουν την οικονομική δραστηριότητα φέρνοντας σε επαφή αγοραστές και πωλητές μέσω των διαφημιστικών καταχωρίσεων. Ενημερώνουν τους αναγνώστες όσον αφορά τις εξελίξεις στο οικονομικό πεδίο, τις τέχνες, την ψυχαγωγία, την επιστήμη και τον πολιτισμό. Ο τύπος άσκει επιπροσθέτως παιδαγωγικό ρόλο, διαδίδοντας ιδέες, γεγονότα και προσφέροντας επιμορφωτικού χαρακτήρα κείμενα.

5. Αυτονομία του θεσμού: Ο τύπος μπορεί να υπηρετήσει το κοινό της δημοκρατικής τάξης και το δημόσιο συμφέρον υπό την προϋπόθεση της αυτονομίας του έναντι όσων δυνάμεων κατατείνουν στη χειραγώγησή του: μόνον όταν είναι ελεύθερος λογοκρισίας, εκφοβισμού και υπέρμετρης άσκησης ελέγχου εκ μέρους τους κράτους δύναται να επιτελέσει με επιτυχία τη δημόσια αποστολή του.

Καθώς αναδυόταν η δημόσια σφαίρα ως τροπισμός της μορφής του νεωτερικού κοινωνικού δεσμού μετασχηματίστηκε με ριζικό τρόπο και η σχέση μεταξύ δημοσιογράφων και κοινού. Οι δημοσιογράφοι κατέστησαν επαγγελματίες αποκλειστικής απασχόλησης στον τομέα της παροχής υπηρεσιών ενημέρωσης. Οι αναγνώστες μετατράπηκαν σε καταναλωτές ενημερωτικών/ψυχαγωγικών προϊόντων και σε μέλη ενός μαζικού κοινού. Αυτός ο μετασχηματισμός είναι αρκετά ευρύς ώστε οι διαφορετικές εκδοχές της ερμηνείας της ελευθεροτυπίας να εκβάλλουν σε διαφορετικές ερμηνείες της δημόσιας αποστολής του θεσμού, οι οποίες βρίσκονταν έκτοτε σε καθεστώς ανταγωνιστικής συμβίωσης στη φιλελεύθερη δημόσια σφαίρα.

Η ΑΝΑΔΥΣΗ ΤΗΣ ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟ 19ο ΑΙΩΝΑ

“Publicity is the very soul of justice. It is the keenest spur to exertion, and the surest of all guards against improbity. It keeps the judge himself, while trying, under trial. In the darkness of secrecy, sinister interest and evil in every shape, have full swing. Only in proportion as publicity has place can any of the checks, applicable to judicial injustice, operate. Where there is no publicity there is no justice”.

Jeremy Bentham

ΓΕΝΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ: ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΗΣ ΤΑΞΗΣ - ΣΥΝΕΧΕΙΕΣ ΚΑΙ ΑΣΥΝΕΧΕΙΕΣ

Η μορφή την οποία προσέλαβε η λειτουργία του θεσμού του τύπου κατά το δέκατο ένατο αιώνα καλλιέργησε το έδαφος για την κυριαρχία στο πλαίσιο της αστικής δημοσιότητας της έννοιας της αντικειμενικότητας στο λυκαυγές του εικοστού αιώνα. Κύριο χαρακτηριστικό των εξελίξεων οι οποίες έλαβαν χώρα στο μακρύ δέκατο ένατο αιώνα, όπως έχει χαρακτηριστεί, ήταν ότι το σημασιολογικό περιεχόμενο της έννοιας της αντικειμενικότητας ως κανονιστικού ιδεώδους μετοχτετεύθηκε σε δύο διακριτές μορφές οι οποίες αρτιώθηκαν, με τη σειρά τους, από τις δύο αντίστοιχες εκδοχές της φιλελεύθερης εφημερίδας. Αυτές εκπροσωπούν, όπως υποστηρίζουμε, δύο διαφορετικές ερμηνείες του υποδείγματος της ελευθερίας του θεσμού (ή δύο θεωρίες για τον τύπο όσον αφορά την πολιτική και συνταγματική του λειτουργία) με βάση μία επίσης διακριτή κανονιστική αντίληψη του πολιτικού καθώς και του δημοκρατικού φαινομένου. Από τη μία πλευρά, έχουμε τη φιλελεύθερη εφημερίδα της ελίτ του δεκάτου ενάτου αιώνα σε αντιδιαστολή με τον λαϊκό τύπο (*rauper* ή *penny press*), ο οποίος αναπτύχθηκε κυρίως στις ΗΠΑ, αρχής γενομένης από τη δεκαετία του 1830 ¹⁸⁰.

---

¹⁸⁰ Όσον αφορά το γενικό κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο της περιόδου, δες ενδεικτικά: David Thomson, *England in the Nineteenth Century 1815-1914*, Penguin Book, 1978 και L. M. L. Thomson (επιμ.), *Social History of England*, Cambridge University Press, 1993.

Κατά την κύρια εκδοχή της, όπως αυτή διαμορφώθηκε στη Γηραιά Αλβιώνα καθιστάμενη οικουμενικό πρότυπο, η αντικειμενικότητα ως έννοια που διαμορφώνει τις ενημερωτικές αξίες και πρακτικές προέκυπτε από την αυτοκατανόηση του τύπου ως ενός *πεφωτισμένου παιδαγωγού του γενικού κοινού και υπεύθυνου διαμορφωτή της κοινής γνώμης όσον αφορά τη συγκρότηση της γενικής βούλησης*. Η γνώμη η οποία διατυπωνόταν από τους ενεργητικούς φορείς της ελευθερίας του θεσμού όφειλε να είναι: έλλογη, μη έμπλεη πολιτικών παθών, μακράν των μερισμών οι οποίοι διαμορφώνονται από τους ανταγωνισμούς των κοινωνικών συμφερόντων και εξ αυτού αυτοδικαίως ανωτέρας τάξεως· η κοινή γνώμη, ως πολιτικό σώμα, όφειλε να συνταχθεί πίσω από τις απόψεις των «αρίστων», των «σοφών» και να καθοδηγείται από αυτές. Ωσαύτως, η ιεραρχημένη κοινωνία στο πλαίσιο του ολιγαρχικού φιλελευθερισμού θα κυριαρχείτο από τις ιδέες οι οποίες αναπτύσσονταν στα ανώτερα στρώματά της με στόχο τη διατήρηση του *status quo* και την *εναρμόνιση των κοινωνικών ανταγωνισμών*· εξ αυτού ο τύπος απευθύνεται στο υπό διαμόρφωση μαζικό κοινό με βάση μία πατερναλιστική οπτική προκειμένου να διορθώσει τα εκάστοτε κακώς κείμενα του κοινωνικού βίου. Η αρχή της «ισηγορίας», εκφράζουσα την τυπική ισότητα όλων των πολιτών στην κατοχή του δημόσιου βήματος, ερμηνεύεται ως ελευθερία όλων να μετέχουν παθητικά στη δημόσια σφαίρα, στην οποία όμως κυριαρχούν με τις έγκριτες απόψεις τους οι ευάριθμοι ορθολογικώς και ελευθέρως διαλεγόμενοι αστοί. Η σταδιακή είσοδος των μαζών στο πολιτικό προσκήνιο θέτει στο πλαίσιο αυτή της αντίληψης της δημοσιότητας το καθήκον καθοδήγησης του κοινωνικού και του σχηματισμού της *γενικής βούλησης* με βάση μία καθολική ερμηνεία του δημόσιου συμφέροντος η οποία διαμορφώνεται διά του τύπου δεσμευτικά και με υπεύθυνο τρόπο εκ μέρους των υπεύθυνων «επαϊόντων».

Οι καινοτομίες οι οποίες έλαβαν χώρα ταυτόχρονα στη μορφή και το περιεχόμενο της φιλελεύθερης εφημερίδας και καθώς και στο πεδίο των ενημερωτικών αξιών και πρακτικών αποτέλεσαν το αποκύημα εκτεταμένων παράλληλων μετασχηματισμών, τόσο στο πεδίο της δημοσιότητας όσο και της κοινωνίας ευρύτερα. Αποτέλεσμα της κοινωνικής αλλαγής ήταν η διαμόρφωση του *λαϊκού τύπου* στη Βρετανία, τις ΗΠΑ και άλλες αναπτυσσόμενες οικονομικά χώρες. Κύριο χαρακτηριστικό του ήταν η εμπορευματοποίηση και η λειτουργία των εκδοτικών οργανισμών ως αμιγώς επιχειρηματικών σχημάτων τόσο οργανωτικά όσο και όσον αφορά τον τρόπο αυτοκατανόησης του θεσμού: έχουμε πλέον ειδησεογραφικές επιχειρήσεις (*business of news*) με σημαντικό μέγεθος οι οποίες εντάσσονταν στη λειτουργία της οικονομικής σφαίρας και όχι μικρά εκδοτικά σχήματα όπου κυρίαρχο ρόλο κατείχε η ενός ανδρός αρχή του εκδότη. Καθώς οι επιχειρηματικές αυτές οντότητες εντάχθηκαν στο συνολικό οικονομικό σύστημα, τροποποιήθηκε και ο χαρακτήρας των συμφερόντων τα οποία εξέφραζαν. Ο εξατομικευμένος εκδότης (*press baron*) ο οποίος ήταν ταυτόχρονα μέλος της κοινωνικοπολιτικής ελίτ χρησιμοποίησε το έντυπο ως όργανο των προσωπικών του και οικογενειακών πολιτικών φιλοδοξιών και οικονομικών συμφερόντων· η παρουσία του, περίπου ως πολιτικού πάτρωνα, λάμβανε τη μορφή ενός οιονεί ιδεολογικού αγώνα και το κέντρο βάρους ήταν η δημόσια παρουσία του ενώ συνήθως αποσκοπούσε σε κάποιο πολιτικό *officio*. Αντιθέτως οι ειδησεογραφικές επιχειρήσεις ήταν ευμεγέθη επιχειρηματικά σχήματα με τη χρεία σημαντικών κερδών για την επιβίωσή τους και «επικοινωνούσαν» μέσω των διαφημιστικών εισροών με το σύνολο των μεγάλων «παικτών» της αγοράς. Αναπτύχθηκε, ως εκ τούτου, μία περισσότερο εκλεπτυσμένη μορφή επηρεασμού και αλληλεπίδρασης μεταξύ της οικονομικής σφαίρας και της δημοσιότητας με τη διαμόρφωση πολλαπλών και ανταγωνιστικών κέντρων

παραγωγής δημόσιου λόγου και ερμηνείας του δημοσίου συμφέροντος¹⁸¹.

Οι επιχειρήσεις αυτές απέκτησαν την περίοδο εκείνη την τυπική οργανωτική μορφή που διαθέτουν σήμερα οι πλέον καινοτόμες ψηφιακές εκδόσεις, καθώς τότε διαμορφώθηκαν τα συγκεκριμένα οργανωσιακά πρότυπα της ενημερωτικής λειτουργίας: η συστηματική καταγραφή της ειδησεογραφίας ανελήφθη από διευρυμένες και πολυπρόσωπες συντακτικές ομάδες, όπου συνυπάρχουν πολλές ειδικότητες δημοσιογράφων (είναι ο πρόδρομος του σημερινού *newsroom*) και ενισχύονταν από την ταχεία υιοθέτηση τεχνολογικών καινοτομιών.

Ο εμπορικός λαϊκός τύπος (στη Βρετανία, τις ΗΠΑ και αργότερα στις λοιπές αναπτυσσόμενες χώρες) διαμορφώθηκε στο πλαίσιο αυτού του είδους των επιχειρηματικών σχημάτων και σύντομα, όπως ήταν φυσικό, υπερέβη την κοινωνική επιρροή των μικρού μεγέθους φιλελεύθερων εφημερίδων γνώμης. Ο εν λόγω επαναστατικός μετασχηματισμός στην παραγωγή και την κατανάλωση ενημερωτικών προϊόντων, με τη σειρά του, λειτούργησε διαρθρωτικά ως προς την κανονιστική πρακτική της καταγραφής της ειδησεογραφίας. Ο λαϊκός τύπος, παραμένοντας εν γένει εντός του κανονιστικού πλαισίου που απηχεί το αστικό σχήμα σκέψης, ανέπτυξε δεοντολογικούς κανόνες οι οποίοι αποτελούν μέρος της σημερινής σημασιολόγησης της έννοιας της αντικειμενικότητας –*τεκμηρίωση, μη πολιτική στράτευση και ανεξαρτησία*– και έθεσε τις βάσεις όσον αφορά την αναγνώριση του επαγγελματικού status των δημοσιογράφων με την ίδρυση ενώσεων, τη σύνταξη κωδίκων δεοντολογίας και τη δημιουργία συναφών εκπαιδευτικών ακαδημαϊκών προγραμμάτων.

Η παντοδύναμη φιλελεύθερη εφημερίδα

Ο τύπος του δεκάτου ενάτου αιώνα στη Βρετανία, τη Γαλλία και τις βρετανικές αποικίες είχε εξ αρχής φιλελεύθερο κοσμοθεωρητικό προσανατολισμό, ο οποίος διαμορφώθηκε στο πλαίσιο της αντιπαράθεσης με την απολυταρχική εξουσία με αντικείμενο το λεγόμενο εκδοτικό δικαίωμα. Κατά το διάστημα μεταξύ 1815 και 1880, οι εφημερίδες κατήγαγαν οριστικές νίκες στους αγώνες για την απελευθέρωση του θεσμού από την περιοριστική νομοθεσία όσον αφορά τα λεγόμενα «αδικήματα τύπου» και την επαχθή φορολόγηση διά της οποίας επιχειρείτο να ασκηθεί έλεγχος εκ μέρους της εκάστοτε κυβέρνησης. Η διεκδίκηση της ελευθεροτυπίας αποτέλεσε ενεργό μέρος του κινήματος υλοποίησης πολιτικών μεταρρυθμίσεων το οποίο πυροδότησε τα γνωστά επαναστατικά γεγονότα σε όλη τη Γηραιά Ήπειρο. Οι εφημερίδες επιβίωσαν της αντιδραστικής στροφής ως προς την ελευθερία του τύπου και των πολιτικών αναταράξεων οι οποίες ακολούθησαν τη Γαλλική Επανάσταση. Στη Βρετανία, καθώς μειώθηκαν οι φόροι επί των εκδόσεων, ο τύπος άρχισε να λειτουργεί όπως οποιοσδήποτε άλλος επιχειρηματικός οργανισμός και κατέστη μέρος τόσο της οικονομικής δραστηριότητας όσο και της λειτουργίας της δημοκρατικής τάξης σε έναν υπό διαμόρφωση μαζικοδημοκρατικό κοινωνικό σχηματισμό.

¹⁸¹ Για μια περιεκτική περιγραφή των προσωποπαγών επιχειρήσεων του τύπου στο James Curran, Jean Seaton, *Power without Responsibility*, ό.π. Κεφάλαιο 5. The era of Press Barons σελ. 37-53 στην ενότητα Press History· επίσης James Melvin Lee, *History of American Journalism*, ό.π. συγκεκριμένα τα κεφάλαια: XII. Reconstruction Period, 1865-1880 σελ 317 κ.ε., XVIII. Period of Financial Readjustment, 1880-1900 σελ. 352 κ.ε. και XVI. Period of Social Readjustment, 1900- σελ. 388 κ.ε. Αναδιφώντας σε αυτές τις γενικές επισκοπήσεις της ιστορίας του τύπου στη Γηραιά Αλβιώνα και τις ΗΠΑ δεν ήταν δυνατόν κάποιος να μην εντοπίσει τους παραλληλισμούς με την κατάσταση που επικρατούσε ελληνικό σύστημα των ΜΜΕ πριν από την πολιτικο-οικονομική του κατάρρευση την εποχή της κρίσης που ξεκίνησε το διάστημα 2009-2010. Προσωποπαγείς επιχειρήσεις με εκτεταμένο δίκτυο πελατειακών σχέσεων στην πολιτική και την οικονομική σφαίρα λειτουργούσαν ως ένας τεράστιος αναχρονισμός για τα δεδομένα την ψηφιακή εποχή –τόσο ως προς τις ενημερωτικές πρακτικές όσο και ως προς την επιχειρηματική λογική– παρότι εμφανίζονταν να έχουν ενσωματώσει τις κύριες τεχνολογικές εξελίξεις της βιομηχανίας της επικοινωνίας.

Το κοσμοθεωρητικό πλαίσιο. Η πλειονότητα των εντύπων υποστήριξε μία φιλελεύθερη αντίληψη διευρυμένων ατομικών ελευθεριών, μεγαλύτερης κατοχύρωσης της ελευθερίας λειτουργίας των θεσμών, διευρυμένης λογοδοσίας εκ μέρους του Κοινοβουλίου, άρσης των φραγμών στις διεθνείς εμπορευματικές συναλλαγές και λιγότερους κοινωνικούς φραγμούς ώστε να επιτυγχάνεται η ευκαταία ανοδική κοινωνική κινητικότητα της μεσαίας τάξης η οποία αποτελούσε τότε το πλέον δυναμικό κοινωνικό στρώμα. *Η φιλελεύθερη εφημερίδα δεν ήταν απλώς πανταχού παρούσα· ήταν προδήλως παντοδύναμη όσον αφορά τον πολιτικό και κοινωνικό της ρόλο.* Εγκωμιαζόταν αφειδώς ως ένα εργαλείο κοινωνικής προόδου και παιδαγωγός της κοινής γνώμης. Μόνον ο σιδηρόδρομος την ανταγωνιζόταν ως προς το θαυμασμό που προκαλούσε στη συλλογική συνείδηση. Και οι δύο εκπροσωπούσαν το επιχειρηματικό πνεύμα του πρώτου κύματος οικουμενικής επέκτασης της φιλελεύθερης τάξης και καταργούσαν τους χρονικούς και τοπικούς περιορισμούς στην οιονεί πλανητική πλέον μορφή επικοινωνίας. Αποτελέσαν «οχήματα» μετασχηματισμού των πόλεων, της οικονομικής δραστηριότητας, της δημόσιας σφαίρας και συναφώς της πολιτικής δραστηριότητας, διαμορφώνοντας σταδιακά το κοινό της δημοκρατικής τάξης, το νεωτερικό Δήμο. Η ισχύς της εφημερίδας ως προς τη διαμόρφωση της κοινής γνώμης ήταν πασιδήλως προφανής. «Η πραγματική Εκκλησία της Βρετανίας αυτήν τη στιγμή καθοδηγείται από τους εκδότες των εφημερίδων της», σημείωνε χαρακτηριστικά ο συγγραφέας Thomas Carlyle (1795-1829)¹⁸².

Και οι τότε «υποτελείς τάξεις» αντιλήφθηκαν, επίσης, τον τύπο ως έναν παράγοντα κοινωνικού μετασχηματισμού και «όχημα» της προόδου, αποδεχόμενες το αυτονόητο χειραφετητικό περιεχόμενο της εγγύησης του εκδοτικού δικαιώματος. Με εύγλωττο τρόπο, το σλόγκαν του *Poor Man's Guardian* διά χειρός του ηγετικού στελέχους του κινήματος των Χαρτιστών Henry Hetherington (1792-1849) εμπεριέχει το εν λόγω συμβολισμό: «Η γνώση είναι δύναμη». Ο μεταρρυθμιστής πολιτικός, συγγραφέας και εκ των καθοδηγητών του ίδιου κινήματος Samuel Smiles (1812-1904) σημείωνε ότι με την πολύπλευρη παιδαγωγική του δράση ο τύπος «θα μπορούσε να διδάξει στους εργάτες πώς να διαπαιδαγωγηθούν μόνοι τους, να είναι ταυτόχρονα εκπαιδευτές και απελευθερωτές» της τάξης τους. Επίσης, στο πλαίσιο της αναζήτησης μέτρων άμβλυνσης ποικίλων κοινωνικών παθογενειών, αρκετοί επιχειρηματολογούσαν ότι ο *rauper press*, καθώς είχε απελευθερωθεί από τα δεσμά της επαχθούς φορολόγησης, θα μείωνε τον αλκοολισμό και τις εργατικές διαμαρτυρίες, «επειδή οι αναγνώστες δεν είναι ταραξίες»¹⁸³.

Κατά κύριο λόγο, ο βρετανικός τύπος στο διάστημα μεταξύ 1840 έως το 1860 εκπροσώπησε τις οικονομικές και πολιτικές στοχεύσεις της αναδυόμενης αστικής τάξης. Συνέβαλε στην αποφυγή των επαναστατικών ρήξεων μέσω της υποστήριξης της καταστολής των εξεγερσιακών διαθέσεων, της διαμόρφωσης κλίματος εθνικής ενότητας κατά τη διάρκεια του πολέμου, της υποστήριξης της κοινωνικής σταθερότητας και της διέγερσης ενός κλίματος σχετικού φόβου έναντι του χάους που προκάλεσε η Γαλλική Επανάσταση στην απέναντι πλευρά της Μάχης. Η κινητοποίηση για την υιοθέτηση ενός ευρέος προγράμματος κοινωνικών μεταρρυθμίσεων, της οποίας ηγήθηκε ο μη χαρτοσημασμένος ριζοσπαστικός τύπος, εντάθηκε ύστερα από την ήττα του Ναπολέοντα στο Βατερλώ (1815) και έφτασε στο απόγειό της με τις δυναμικές διαμαρτυρίες των Χαρτιστών στο τέλος της δεκαετίας του 1810 αλλά και κατά τη δεκαετία του

¹⁸² Asa Briggs και Peter Bruke, *A Social History of Media*, ό.π. συγκεκριμένα: τα Κεφάλαια 4. Technologies and Revolutions, σελ. 91 κ.ε. και 5. New Processes and Patterns, σελ. 121 κ.ε.

¹⁸³ Στο Anthony Smith, *The Newspaper* ό.π., σελ. 122.

1820. Περί από τη δεκαετία του 1840 το περιβάλλον οικονομικής ανάπτυξης άμβλυσε την απειλή έντονων κοινωνικών αναταράξεων και έθεσε τα θεμέλια για έναν ειρηνικό φιλελεύθερο χαρακτήρα κοινωνικό μετασχηματισμό. Η Βρετανία ήταν ένα άρτι εκβιομηχανισθέν και εξαστισμένο έθνος, είχε διαμορφώσει μία εξωστρεφή οικονομία, η οποία εξαρτάτο σε μείζονα βαθμό από τις κυμάνσεις του διεθνούς εμπορίου. Μία ταχύτατα αναδυόμενη μεσαία τάξη – περιλαμβανομένων εντός της εμπόρων, βιομηχάνων, τραπεζιτών και έτερων εκπροσώπων δυναμικών κοινωνικών στρωμάτων– εξέφραζε την εμπιστοσύνη της στη δυνατότητα των έλλογων, στηριγμένων στην επιστημονική γνώση ανθρώπινων κοινωνιών να καθοδηγήσουν με επιτυχία το μεταβολισμό με τη φύση, προκειμένου να επιτευχθεί η βέλτιστη κοινωνική συνθήκη. Το πρώτο κύμα της φιλελεύθερης τάξης συνδεόταν με την υιοθέτηση της αρχής της ελευθερίας σε συνδυασμό με τις αρχές του κράτους δικαίου: *ελευθερία των εμπορικών ανταλλαγών (μερκαντιλισμός), περιορισμένη κρατική παρέμβαση, υιοθέτηση αρχών αξιοκρατίας με ανταγωνιστικούς όρους για την κατάληψη θέσεων στον κρατικό μηχανισμό (κυρίως για όσους είχαν μη συμβατικές θρησκευτικές απόψεις) και την κατάργηση θεσμών που ενίσχυαν την πολιτική πατρωνία με την υιοθέτηση των πρακτικών του κοινωνικού εξορθολογισμού στον τρόπο διακυβέρνησης του κράτους.*

Ο Schudson υποστηρίζει όσον αφορά την εμφάνιση και την ανάπτυξη της ιδέας της αντικειμενικότητας στις ΗΠΑ το εν λόγω διάστημα ότι το φαινόμενο της παραγωγής «ειδήσεων» και το ιδεώδες της αντικειμενικής ενημέρωσης σχετίζεται με *την ανάπτυξη της ελεύθερης αγοράς, το ρόλο της διαφήμισης και τις λειτουργικές προϋποθέσεις της δημοκρατικής τάξης.* Ήδη από το 1830 οι πρώτες λαϊκές εφημερίδες (*penny press*) εισάγουν την έννοια της «είδησης» με τη συμβατική της έννοια και αρχίζουν να καταγράφουν γεγονότα ανθρώπινου ενδιαφέροντος με στόχο την προσέκλυση ενός ευρέος αναγνωστικού κοινού. Η έννοια της αντικειμενικότητας η οποία αναπτύσσεται εκείνη την εποχή ταυτίζεται με τις αρχές του *ρεαλισμού* και του *εμπειρισμού* όπερ σημαίνει ότι επιχειρείται να καταγραφεί το «αντικειμενικώς υπαρκτό». Σύμφωνα με τον Schudson, η στροφή προς την απτή περιγραφή των γεγονότων πρέπει να γίνει αντιληπτή ως διαδικασία που ενσωματώνει το πνεύμα από το οποίο απορρέει ο σύγχρονος ορθολογισμός, η πίστη στην επιστήμη και την εμπειρική έρευνα ως αποκαλυπτικές του αληθούς και το συσχετισμό αυτού με την υιοθέτηση μεταρρυθμιστικών προγραμμάτων και την κοινωνική πρόοδο¹⁸⁴.

Το λαμπρό *Crystal Palace* που φιλοξένησε το 1851 τη Μεγάλη Έκθεση του Λονδίνου συμβόλιζε τη δέσμευση της Βρετανίας στις οικουμενικές αρχές του φιλελευθερισμού. Έως το 1874, επί πρωθυπουργίας του William Ewart Gladstone (1809-1898), η Βρετανία ενσωμάτωσε στο θεσμικό της σύστημα το μεγαλύτερο μέρος του θεσμικού πλαισίου του φιλελεύθερου υποδείγματος. Στο πλαίσιο των μεταρρυθμίσεων που υιοθετήθηκαν, το 1874 καταργήθηκαν οι θρησκευτικές εξετάσεις για την εισαγωγή στα πανεπιστήμια του Κέιμπριτζ και της Οξφόρδης και ήρθαν οι προϋπάρχοντες φραγμοί ως προς την ένταξη στις υφιστάμενες επαγγελματικές ενώσεις. Βάσει της αρχής της ισότητας ως προς την εκκίνηση (και όχι ισότητα αποτελέσματος) η πρόσληψη στις δημόσιες υπηρεσίες θα βασιζόταν στον ισότιμο ανταγωνισμό των υποψηφίων και την αριστεία σε συνδυασμό με τη βαθιά μεταρρύθμιση του εκπαιδευτικού συστήματος¹⁸⁵.

¹⁸⁴ M. Schudson, *Discovering the News*, ό.π. Κεφάλαιο 1. *The Age of Egalitarianism*, σελ 12-31. Για μία περιεκτική ιστορική περιγραφή των παραπάνω κοινωνικών διεργασιών δεσ Eric Hobsbawm, *Η Εποχή του Κεφαλαίου, 1848-1875*, μετάφραση: Δημοσθένης Κούρτοβικ, β' έκδοση, ΜΙΕΤ, 1996, συγκεκριμένα τις ενότητες: IB' Η πόλη, η βιομηχανία, η εργατική τάξη, σελ. 314 κ.ε. και ΙΓ' Ο κόσμος του αστού, σελ. 346 κ.ε.

¹⁸⁵ C.V. Matthew, «*The Liberal Age (1851-1914)*», στο Kenneth O. Morgan, (επιμ.) στο *The Oxford illustrated history of Britain*, Oxford University Press, 1984, (σελ. 463-522), σελ. 466. Περιεκτικά τις πολιτικές εξελίξεις και τη μεθερμηνεία της φιλελεύθερης θεωρίας που επηρεάζει το ρόλο τη δημοσιότητας παρουσιάζει ο Atherley-Jones: *Η πολιτική ιστορία του φιλελευθερισμού* τα

Στο πλαίσιο αυτό, ο ελεύθερος τύπος επιχειρεί να διαμορφώνει διά της πειθούς την κοινή γνώμη με βάση τις εν λόγω αρχές και να ασκεί πιέσεις στην κυβέρνηση για την υιοθέτηση πολιτικών μεταρρυθμίσεων, ήτοι θεσμικές παρεμβάσεις που στόχευαν στη μείωση της ισχύος της αριστοκρατίας επί του Κοινοβουλίου. Τα *mantras* του «ελεύθερου εμπορίου» και του *laissez faire* ήταν η «μήτρα» μίας ολοπαγούς φιλελεύθερης φιλοσοφίας. Το «laissez faire» δεν ήταν αποκλειστικά οικονομικός όρος –όπως έχει παρερμηνευθεί η διάσημη φράση του Necker– αλλά στο επίπεδο της δημόσιας σφαίρας επάγεται ότι η ελεύθερη διαβούλευση θα καθοδηγούσε επιτυχώς τον κοινωνικό μετασχηματισμό ως μέρος ενός ανοικτού «πειράματος» αυτοκυβέρνησης τυπικά ίσων και ελεύθερων πολιτών όπου το νέο θα ερχόταν ως αποκύημα αυτής της άνευ φραγμών συμμετοχής στην «αγορά των ιδεών» – και στο πλαίσιο αυτό υποτυπώνονται οι αρχές του μιλιανού φιλελευθερισμού περί το μέσον του δεκάτου ενάτου αιώνα.

Το απολυταρχικό κράτος, από την άλλη, συμβόλιζε την καταδυναστευτική προσπάθεια της αριστοκρατίας να καθοδηγήσει το χαρακτήρα της κοινωνικής μεταβολής προβάλλοντας εαυτήν ως μοναδικό εγγυητή της κοινωνικής τάξης. Η δημόσια σφαίρα αναδύθηκε ως κύρια αντίθεση στην εν λόγω αντίληψη του πατερναλισμού, ως ο χώρος εκείνος όπου οι ιδιώτες θα απελευθερώνονταν από τον καταναγκαστικό χαρακτήρα της κυριαρχίας και θα επιδίδονταν ως πολίτες πλέον ελευθέρως στη δημόσια χρήση του λόγου τους με τελικό σκοπό την ταύτιση Λόγου και κυριαρχίας ως ολοκλήρωση της διαφωτισμένης κοινωνικής χειραφέτησης. Στο πεδίο της πολιτικής κυριαρχίας, το νόημα του κοινωνικού δεσμού δεν μπορούσε να παραχθεί αυτοτελώς και δεσμευτικά από τη θεώρηση του *κτητικού ατομισμού* του ολιγαρχικού φιλελευθερισμού (Macpherson), διότι η ίδια η συγκρότηση της δημόσιας σφαίρας και ο σταδιακός εκδημοκρατισμός της παρείχαν αυτονοήτως τη δυνατότητα έκφρασης ανταγωνιστικών κοινωνικών συμφερόντων που σχετικοποιούν την ιδιοκτησία ως λυδία λίθο του συστήματος πολιτικής κυριαρχίας και έτσι σταδιακά διερράγη ο «νάρθηκας» ο οποίος περιόριζε τη θεσμική ολοκλήρωση της δημοκρατικής τάξης. Μέσω της εγγύησης της τυπικής ισότητας και των αρχών του κράτους δικαίου, η ανάγκη νομιμοποίησης των δημόσιων πολιτικών και οι διαδικασίες πειθούς που εγκαταστάθηκαν στη δημόσια σφαίρα κατέστησαν πλέον χαρακτηριστικά της δημόσιας κατάστασης που απελευθερώθηκε από το ολιγαρχικό παρελθόν: ήτοι *τα μερικά συμφέροντα έπρεπε να παρουσιαστούν και να νομιμοποιηθούν ως γενικά*. Και εν τέλει η εξέλιξη αυτή αποτέλεσε το θεμέλιο για τη διαμόρφωση της νεωτερικής έννοιας του Δήμου στο πλαίσιο της δημοκρατικής τάξης¹⁸⁶.

Η θεωρία για τον τύπο. Οι εκδότες αναγνώρισαν εξ αρχής ως καθήκον τους να ερμηνεύσουν δεσμευτικά τις αρχές του φιλελευθερισμού. Μία ελεύθερη περιορισμών «αγορά των ιδεών» (*marketplace of ideas*) παρείχε λόγο ύπαρξης στις εφημερίδες γνώμης και η σταδιακή επικράτηση του πολιτικού φιλελευθερισμού είχε ως αποτέλεσμα την άρση κάθε είδους ελέγχου στις

είκοσι χρόνια μετά το 1886 κυριαρχήθηκε από δύο σημαντικές πρόνοιες: την ανάγκη να βρεθεί μια ικανοποιητική πολιτική πλατφόρμα προκειμένου να καταστούν οι ιδέες ηγεμονικές στο πλαίσιο του κομματικού συστήματος την περίοδο που ξεκινά μετά τον Gladstone, και την ανάγκη να ληφθεί υπόψη η αυξανόμενη πολιτική και οικονομική ισχύς της οργανωμένης εργατικής τάξης. Αξιοματικά, οι δύο πρόνοιες αυτές ήταν στενά συνδεδεμένες και ο κρίσιμος σύνδεσμος ήταν η έννοια της «κοινωνικής μεταρρύθμισης». L.A. Atherley-Jones, «The New Liberalism», *Nineteenth Century*, 26 (1889), σελ. 186-193.

¹⁸⁶ Για τη μετάβαση στον μαζικοδημοκρατικό κοινωνικό σχηματισμό δεξ: Eric Hobsbawm, *Η Εποχή των Αυτοκρατοριών*, μετάφραση: Κωστούλα Σκλαβενίτη, ΜΙΕΤ, 2000. Ειδικότερα τα κεφάλαια: Δ' Η πολιτική της δημοκρατίας, σελ. 137 κ.ε., Ζ' Ποιος είναι ποιος ή οι αβεβαιότητες της αστικής τάξης, σελ. 257 κ.ε. και ΙΔ' Ορθός λόγος και κοινωνία, σελ. 403 κ.ε. Για το ρόλο του τύπου στο πλαίσιο μιας διεθνούς φιλελεύθερης τάξης Simon Potter, *News and the British World*, Oxford, 2003. Ο Π. Κονδύλης αποδομεί τα θεμέλια της φιλελεύθερης πολιτικής κυριαρχίας και δη ως προς τις οικουμενικές αξιώσεις της στο *Από τον 20ό στον 21ο αιώνα. Τομές στην πλανητική πολιτική περί το 2000*, β' έκδοση, Θεμέλιο, 1998. Και ειδικότερα το Κεφάλαιο ΙΙ, Τα ηθικά επιχρίσματα της φιλελεύθερης ουτοπίας, σελ. 45-67 και τις ενότητες 1. Οικουμενισμός, σχετικισμός και ανοχή σελ. 45 κ.ε. και 2. «Ανθρώπινα δικαιώματα»: εννοιολογική σύγχυση και πολιτική εκμετάλλευση.

επιχειρήσεις του τύπου. Η βελτίωση της εγγραματοσύνης του γενικού πληθυσμού από κοινού με τη σταδιακή διευρυνση της δημόσιας σφαίρας μέσω της μαζικοποίησης της πολιτικής δημιουργήσε ένα διευρυμένο ποσοτικά κοινό για την πολιτική δημοσιότητα, αυξάνοντας τις κυκλοφοριακές επιδόσεις. Την ίδια ώρα το υπό διαμόρφωση διευρυμένο καταναλωτικό κοινό με την άνοδο των εμπορευματικών συναλλαγών οδήγησε αντιστοίχως σε αύξηση ως προς τις διαφημιστικές εισροές. Η σταδιακή άρση των περιορισμών όσον αφορά το δικαίωμα ψήφου και η μαζικοποίηση των κομματικών σχηματισμών διαμόρφωσαν το κοινό της νέας δομής της πολιτικής δημοσιότητας. Συμβολίζοντας οι ίδιοι την αύξουσα κοινωνική κινητικότητα, πολλοί εκδότες δήλωναν φιλελεύθεροι, μέλη της μεσαίας τάξης, καθώς είχαν διατελέσει δημοτικοί άρχοντες ή βουλευτές και αναλάμβαναν έναν συγκεκριμένο πολιτικό ρόλο. «Ήταν ο πολιορκητικός κριός της τάξης τους στον αγώνα για την πολιτική ηγεμονία και είχαν συνείδηση αυτού του γεγονότος», επισημαίνει σχετικά ο Lee¹⁸⁷.

Οι διαμορφωτές της θεώρησης του φιλελευθερισμού όπως ο J. Mill και ο J.S. Mill συγκρότησαν μία θεωρία για τον τύπο που έθετε το πλαίσιο του ρόλου του θεσμού σε μία φιλελεύθερη κοινωνία. Η θεωρία της δημόσιας αποστολής του θεσμού αναγνώριζε τα εξής καθήκοντα και κατά συνέπεια ένα δεσμευτικό κανονιστικό πλαίσιο αξιών και πρακτικών: *ένας ιδιωτικά κατεχόμενος (κυριαρχία της ιδιωτικής αρχής ως προς την ιδιοκτησία), αυτορρυθμιζόμενος και ελεύθερος τύπος προστάτευε τα ατομικά δικαιώματα, ενημέρωνε τους πολίτες, λειτουργούσε ως θεματοφύλακας των λαϊκών συμφερόντων, εξέφραζε τις απόψεις της κοινής γνώμης και ενίσχυε τη λειτουργία της οικονομικής σφαίρας*. Η φιλελεύθερη θεωρία του τύπου έλαβε την οριστική μορφή της περί το μέσον του δεκάτου ενάτου αιώνα διά χειρός του J.S. Mill και με την ενεργό συμβολή έγκριτων και κοινής αποδοχής δημοσιογράφων, όπως ο Walter Bahegot (1826-1877), ο John Delane (1817-1879) και ο C.P. Scott (1846-1932). Καθώς εξαπλωνόταν το βρετανικό *imperium*, η ιδέα ενός φιλελεύθερου τύπου ταυτιζόταν με τον πολιτικό φιλελευθερισμό κατά την οικουμενική του επέκταση. Το *credo* αυτό απέκτησε μία διαχρονική ισχύ: Χαρακτηριστικά στις 21 Νοεμβρίου 1870, οι *Times* του Λονδίνου διακήρυσσαν: «Πιστεύουμε στον ορθό λόγο, τη δύναμη των έλλογων μεθόδων να καθορίσουν την αλήθεια και να παρουσιάσουν τις πραγματικές επιλογές των κοινωνιών. Δεν είχαμε καμία ψευδαίσθηση ότι ο λόγος πάντα θα υπερισχύει. Οι *Times* [...] είναι μία φιλελεύθερη εφημερίδα». Η ισχύς αυτής της κοσμοθεώρησης αποδεικνύεται μείζων και, για να υιοθετήσουμε μία ιστορική αναλογία, το 1989 με την πλήρη κατάρρευση της κομμουνιστικής ουτοπίας και της Σοβιετικής Ένωσης, η απελευθέρωση της δημοσιότητας στο πρώην Σιδηρούν Παραπέτασμα απέκτησε στα μάτια του παγκόσμιου κοινού κάτι από την ιστορική αίγλη της αντιπαράθεσης για κοινωνική χειραφέτηση των Βρετανών αστών με την αριστοκρατία το δέκατο έβδομο αιώνα¹⁸⁸.

Η φιλελεύθερη θεωρία του τύπου δεν παρουσιάζει κάποια αραγή ενότητα, καθώς κατά τις ποικίλες εφαρμογές της ερμηνεύεται με διακριτό τρόπο το αξιακό πλαίσιο που τη διαμορφώνει. Επιπλέον μία ενιαία παρουσίαση της θεωρίας αποτυγχάνει να διερμηνεύσει πώς ο φιλελεύθερος τύπος υπερέβη τη θεωρητική αντίληψη της δημόσιας αποστολής που διαμορφώθηκε το δέκατο όγδοο αιώνα με επίκεντρο την πολιτική αντίληψη της κοινής γνώμης. Πώς, όμως, ο φιλελευθε-

¹⁸⁷ Alain Lee, *The Origins of the Popular Press in England, 1855-1914*, Rowman & Littlefield Pub Inc., 1976, σελ. 52. Για τη συγκέντρωση του κλάδου κατά το πρώτο ήμισυ του εικοστού αιώνα του τύπου στη Βρετανία. Graham Murdock και Peter Golding, "The structure of ownership and the control of the Press, 1914-1974", στο *Newspaper History from the Seventeenth Century to the Present*, George Boyce, James Curran, Pauline Wingate (επιμ.), Constable, 1978, σελ. 130-148, James Curran και Jean Seaton, *Power Without Responsibility*, ό.π. Κεφάλαιο 7 The press in the age of globalization σελ. 66-104, Ralph Negrine, *Politics and Mass Media in Britain*, Routledge, 1989, Κεφάλαιο 4 The British Press: Ownership Control, Advertising and Restructuring.

¹⁸⁸ Stephen J.A. Ward, *The Invention of Journalism Ethics*, ό.π. σελ. 178 κ.ε.

ρισμός είναι δυνατόν να διακριθεί από μία γενική πίστη στο Λόγο που είναι ως γνωστόν σύμφυτη στη νεωτερικότητα; Ο πολιτικός φιλελευθερισμός συνέκλινε με το Διαφωτισμό όσον αφορά την προαγωγή των φυσικών δικαιωμάτων και του ορθού λόγου έναντι της επιβολής της αυθεντίας και της ιεραρχημένης κοινωνίας. Αλλά επρόκειτο για κάτι περισσότερο από ένα φιλοσοφικό δόγμα που υποστήριζε την αξία του ορθού λόγου και της αρχής της ελευθερίας. Αποτέλεσε μία συγκεκριμένη στιγμή του προγράμματος της νεωτερικότητας, θα μπορούσαμε να πούμε σχηματικά, στο μέσον του δεκάτου ενάτου αιώνα. Ένα εμπράγματο πολιτικό κίνημα το οποίο στόχευε να θέσει τα θεμέλια μίας ορθολογικής, ανοικτής κοινωνίας με κύριο χαρακτηριστικό την ατομική και συλλογική (υλική και συνειδησιακή) αυτονομία που θα διαμόρφωνε τις συνθήκες της κοινωνικής πολλαπλότητας. Διεκδίκησε και πέτυχε μία ευρεία γκάμα μεταρρυθμίσεων, τις οποίες μία δραστήρια στο πεδίο του οικονομείν μεσαία τάξη υποστήριξε διαπρυσίως στις εφημερίδες αλλά και το Κοινοβούλιο. Ο φιλελεύθερος τύπος αποτέλεσε τον κύριο πολιτικό συνήγορο αυτών των κοινωνικών μετασχηματισμών που κυοφόρησαν την έλευση της μαζικής δημοκρατίας, μεθερμηνεύοντας το αξιακό πλαίσιο του κτητικού ατομισμού με τη διεύρυνση των περιχομένων της τυπικής ισότητας με όρους οι οποίοι απέρρεαν από το παιδευτικό ιδεώδες.

Η φιλελεύθερη θεωρία για τον τύπο έδωσε μία απτή και εμπράγματο ερμηνεία στις αξιωματικές θέσεις της *δημόσιας αποστολής* του θεσμού: *κατάργηση του καθεστώτος προηγούμενης αδειοδότησης, «τέταρτη εξουσία»*. Διεύρυνε τη σημασία της κατάργησης της λογοκρισίας, διαμορφώνοντας εννοιολογικά το χαρακτήρα της ελευθερίας του λόγου ως αποθετικού χαρακτήρα δικαιώματος (πλήρης αυτονομία της δημόσιας σφαίρας) και κατοχύρωσε την κοινωνική πολλαπλότητα ως το εμπράγματο κύριο χαρακτηριστικό μίας ανοικτής κοινωνίας. Ο τύπος δεν πρέπει μόνον να μην λογοκρίνεται, αλλά να είναι ελεύθερος από προηγούμενους ή ύστερους περιορισμούς κατά την άσκηση του εκδοτικού δικαιώματος. Το *laissez-faire* ήταν η μόνη δέουσα στάση της Πολιτείας στις σχέσεις της τόσο με την οικονομική σφαίρα όσο και με τον τύπο (πολιτικός και οικονομικός φιλελευθερισμός). Κατ' αρχήν, το καθήκον του τύπου προς το γενικό κοινό επαγόταν την υποστήριξη και την εμπέδωση των βασικών κανόνων οι οποίοι διέπουν τη λειτουργία της φιλελεύθερης κοινωνίας.

Η θεωρία του τύπου ως «τέταρτης εξουσίας» που ήταν συναφής με μία συγκεκριμένη εννοιολόγηση της κοινής γνώμης και τις μεγάλες επαναστατικές ρήξεις του προηγούμενου αιώνα ενσωμάτωνε μία διευρυμένη κανονιστική αντίληψη του πολιτικού και της κοινής γνώμης ως «μεταφυσικού πολιτικού πλάσματος», την οποία η φιλελεύθερη θεωρία έθεσε υπο περιορισμό. Πρώτον, ο τύπος ως θεσμός είχε υβριδικό εξυπαρχής χαρακτήρα: *αποτελούσε εκδήλωση τόσο του δικαιώματος της συμμετοχής στην πολιτική και κοινωνική ζωή αλλά ταυτόχρονα και του δικαιώματος της ελεύθερης οικονομικής δραστηριότητας*. Δεν υπέταξε το οικονομικό στοιχείο στο πολιτικό, ακόμη και όταν διεκδικούσε εκτεταμένες κοινωνικές μεταρρυθμίσεις που διεύρυναν το αίτημα της εγγύησης της τυπικής ισότητας ως προς την υλική ερμηνεία του. Ήταν, κατά το μάλλον, το πεδίο στο οποίο τα αποτελέσματα της λειτουργίας της αγοράς τα οποία αναπαρήγαγαν τις κοινωνικές ανισότητες καθίσταντο αντικείμενο πολιτικής διαχείρισης (ενίοτε επιτυχούς ή μη) και εμπειρώθηκε μία γενική αντίληψη του γενικού συμφέροντος που απέτρεψε επαναστατικές περιπέτειες στη Βρετανία διευρύνοντας τις θέσεις του κτητικού ατομισμού, με έννοιες όπως η προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, η συμπόνοια και η κοινωνική αλληλεγγύη μέσω της ανάληψης ενεργού δράσης εκ μέρους του κράτους.

Εν γένει, οι φιλελεύθερες αρχές ως *Weltanschauung* εμφανίζονταν ελκυστικές ταυτόχρονα σε ιδεολόγους ριζοσπάστες διανοούμενους, όπως ο Jeremy Bentham (1748-1832) αλλά και στον εσμό των συντηρητικών κρατικών υπαλλήλων, διευθυντών εργοστασίων, εκπαιδευτικών

και γραφειοκρατών οι οποίοι διέβλεψαν στις ιδέες αυτές το μέσον να αποκτήσουν ένα ανώτερο κοινωνικό status, επωφελούμενοι της ανοδικής κοινωνικής κινητικότητας την οποία κόμιζε η ταχεία οικονομική ανάπτυξη. Πεποίθηση της μεσαίας τάξης ήταν ότι η κρατική γραφειοκρατία θα έπρεπε να λειτουργεί με βάση τις αρχές της αριστείας, την επιστημονική γνώση και την επαγγελματική ηθική. Η εν λόγω κοσμοεικόνα έθετε εν αμφιβόλω την προβιομηχανική αριστοκρατική ηθική του δημόσιου βίου η οποία θεμελιωνόταν στη στράτευση, την ισχύ της παράδοσης και το καθεστώς των προνομίων και των κοινωνικών διακρίσεων.

Το εσωτερικό ρήγμα. Κατά το «μακρύ» δέκατο ένατο αιώνα, η σταδιακή ανάδυση του κοινωνικού στοιχείου και η διαμόρφωση του μαζικοδημοκρατικού κοινωνικού σχηματισμού επέφεραν ένα καίριο εσωτερικό ρήγμα στη φιλελεύθερη θεώρηση μεταξύ όσων ήταν εφεκτικοί να αποδεχθούν τη δημοκρατική μεθερμηνεία της υπό την πίεση της υλικής ερμηνείας της αρχής της ισότητας και όσων την αρνούσαν συλλήβδην – με σημαντικές συνέπειες όσον αφορά τη θεωρία για τον τύπο.

(i) Ο εμβληματικός υποστηρικτής της ελευθερίας του λόγου και της συνείδησης J.S. Mill εξέφρασε το *zeitgeist* στο μέσον της βικτωριανής εποχής το 1848 μέσα από τη διατύπωση της δημοκρατικής μεθερμηνείας της ελευθεριακής αρχής: «Το *laissez-faire* πρέπει εν γένει να καταστεί γενικευμένη πρακτική. Κάθε απόκλιση από αυτό, εκτός εάν απαιτείται από έτερο μείζον αγαθό, συνιστά συγκεκριμένο δεινό». Δεν υπέτασσε τα πάντα κατά την ερμηνεία της φιλελεύθερης αρχής στην προστασία του δικαιώματος κτήσης (καθώς αργότερα η *libertarian* ερμηνεία), όπως καθίσταται εμφανές σε πολλά σημεία του έργου του και στην τροποποίηση που υιοθετεί των αρχών του ωφελιμισμού οι οποίες διέτρεχαν τότε την πολιτική φιλοσοφία του ολιγαρχικού φιλελευθερισμού. Διακηρύσσει ότι η λειτουργία της κυβέρνησης σε κανέναν βαθμό δεν πρέπει να περιορίζεται στην προστασία των ατόμων αποκλειστικά από τη βία ή την απάτη (δηλαδή την τήρηση των συμβολαίων, κατά την αρχή *pacta sunt servanda*) και υιοθετεί πλήρως το παιδευτικό διαφωτιστικό ιδεώδες, όπως αυτό διατυπώνεται με emphaticό τρόπο στις σελίδες του *On Liberty*. Συζητά επί μακρόν την ανάγκη για την κρατική παρέμβαση σε τομείς όπως η εκπαίδευση, το φιλανθρωπικό έργο, η φροντίδα των πνευματικά ανάκανων και η ρύθμιση της παροχής των δημοσίων αγαθών. Προς την ωριμότητά του θα μετριάσει περαιτέρω τον ενθουσιασμό του για το οικονομικό *laissez-faire*, υιοθετώντας μία μετριοπαθή σχεδόν «σοσιαλίζουσα» αντίληψη στην οποία υποστήριζε την αντιπροσωπευτική φιλελεύθερη δημοκρατία έναντι του προτάγματος της υλικής ερμηνείας της αρχής της ισότητας. Σε όλο το έργο του εν γένει εντάσσει την αρχή της *fraternité* στο πλαίσιο του χειραφετητικού προτάγματος των Φώτων, αρχή που θα εμπνεύσει, μεταξύ άλλων, και το ρωσλιανό πολιτικό φιλελευθερισμό¹⁸⁹.

¹⁸⁹ J. S Mill, *Principles of Political Economy*, CreateSpace Independent Publishing Platform, (1842) 2012. Ειδικότερα: Book II: Distribution, Chapter I, Of Property, §1. Individual Property and its opponents σελ. 182-185, §5. The Socialist Objection to the present order examined σελ. 197-199 και John Stuart Mill, *Autobiography*, Penguin Classics, 1990, σελ. 102,115,136-138.

Αλέξης Ντε Τοκβίλ, *Η δημοκρατία στην Αμερική*, μετάφραση: Μπάμπης Λυκούδης, Εκδόσεις Στοχαστής. Αθήνα: 2008. Ιδιαίτερα τις ενότητες: Βιβλίο Δεύτερο, Η Επίδραση της Δημοκρατίας στα Αισθήματα των Αμερικανών, §30. Οι Οργανώσεις και ο Τύπος, σελ. 203-205. Βιβλίο Τρίτο, Τα Ήθη και η Δημοκρατία, §35. Η Καθημερινή Συναναστροφή, σελ. 219-211. Βιβλίο Τέταρτο § 52. Ισότητα και Θεσμοί, σελ. 287-288, § 53. Η Συγκεντρωτική Πολιτική. Εξουσία, σελ. 288-291, § 56. Ο Φόβος της Τυραννίας, σελ. 289-311. Τόσο ο τύπος, ήτοι η πολιτική δημοσιότητα, όσο και η έννοια της δημοκρατικής κοινής γνώμης βασίστηκαν στην έννοια της κοινής λογικής, όπως τη διαμόρφωσε στο πλαίσιο του κλίματος που κυοφόρησε την Αμερικανική Επανάσταση (1775-1783) ο Τόμας Πέιν (Thomas Paine 1737-1809) ο οποίος το 1776, έξι μήνες πριν από τη Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας, τύπωσε το διάσημο φυλλάδιο με τον τίτλο *Common Sense*, το πρώτο που απευθύνθηκε στο μαζικό κοινό και έθετε ως στόχο την ανεξαρτησία της χώρας με επίκεντρο την ατομική ελευθερία, την ισότητα ενώπιον του νόμου και την κοινωνική πρόοδο. Η λειτουργία της κοινής γνώμης στο πλαίσιο της δημοκρατικής τάξης θα ορθοτομείτο από τον ορθό λόγο, αρχή που επηρέασε και τη συγκρότηση του Συντάγματος των ΗΠΑ, αλλά και τη λειτουργία του τύπου ως θεσμού.

Την ίδια ώρα, η κλασική φιλελεύθερη θεωρία διαφάνηκε ότι στηρίζεται σε δύο αξιώματα τα οποία αποδείχθηκαν λανθασμένα διά της επενέργειας της τοκβιλιανής «τυραννίας της πλειοψηφίας»¹⁹⁰, καθώς η εισβολή των μαζών στο πολιτικό προσκήνιο και τη δημοσιότητα οδήγησε στα άκρα όριά του το φιλελεύθερο υπόδειγμα της ελευθερίας του τύπου διά της επέκτασης του *rauper press*: **(α)** Σύμφωνα με το πρώτο ήταν προδιαγεγραμμένη η άνοδος της ποιοτικής στάθμης του έργου καθολικά όσων ήταν ενεργητικοί φορείς της ελευθερίας του θεσμού: ο τύπος αφού απελευθερώθηκε από τη βαριά φορολόγηση και τη λογοκρισία νομοτελειακά θα προσέφερε στο γενικό κοινό μία *υψηλής ποιότητας γνώμη και σοβαρή πολιτική πληροφόρηση*. **(β)** Το έτερο αξίωμα ήταν η ιδέα του Milton η οποία διατυπώθηκε στα *Areopagitica* (1644) και σχετιζόταν με την *a priori* θετική έκβαση των διαδικασιών της δημόσιας διαβούλευσης: *η διαμόρφωση της κοινής γνώμης διά της ελεύθερης λειτουργίας του θεσμού της δημοσιότητας θα οδηγήσει αναπότρεπτα στην επικράτηση των πλέον ορθολογικών, προοδευτικών ιδεών στην «αγορά των ιδεών», και εν τέλει του αληθούς*.

Οι εκδότες του τύπου της ελίτ, αντιδρώντας σε αυτή την εξέλιξη, φέρονταν πεπεισμένοι ότι οι φιλελεύθερες ιδέες καθώς εξέφραζαν το πνεύμα της καθολικής κοινωνικής προόδου όφειλαν να καθοδηγούν τη διαδικασία μόρφωσης της κοινής γνώμης όπως και τις εκδηλώσεις της γενικής βούλησης στο πλαίσιο της δημοκρατικής τάξης. Οι μορφωμένες ελίτ θα διαμόρφωναν τη βέλτιστη άποψη όσον αφορά το δημόσιο συμφέρον και θα τη διέδιδαν στις μάζες. Η θέση αυτή προήλθε από μία προφανή αντινομία την οποία έπρεπε εκ των πραγμάτων να ενσωματώσει η λειτουργία του θεσμού: *την ώρα που η ελευθερία του λόγου και της συνείδησης απέκτησε καθολικό χαρακτήρα αφορούσε εν πρώτοις αυτούς οι οποίοι ήταν ήδη τοποθετημένοι στα ανώτερα στάδια της κλίμακας της εξατομίκευσης – την αστική πεφωτισμένη ελίτ*. Την ίδια ώρα, η τυπική ισχύς του δικαιώματος δεν μπορούσε να γνωρίζει τέτοιου είδους διαφορισμούς, οπότε ως λύση εντός του φιλελεύθερου υποδείγματος προκρίθηκε η κυριαρχία στη δημόσια σφαίρα διά του θεσμού του τύπου των «σοφών». Το εμπράγματο δεδομένο που αναδείχθηκε από το σταδιακό εκδημοκρατισμό της δημόσιας σφαίρας ήταν ότι ενώ στη σφαίρα της οικονομίας διαμορφώνονταν ταχέως και μαζικά οι συνθήκες εξατομίκευσης μέσω του διευρυνόμενου καταμερισμού της εργασίας, το πεδίο των κοσμοεικόνων για τους πλείονες παρέμενε εγκλωβισμένο σε προνεωτερικά/μυθολογικά υποστρώματα. Η «άνωθεν» παιδευτική δραστηριότητα του «υπεύθυνου» τύπου της ελίτ θα μετρίαζε, λοιπόν, την αρνητική επιρροή την οποία ενδεχομένως θα ασκούσε

¹⁹⁰ Χαρακτηριστική είναι η αναφορά του Walter Benjamin για τον ρόλο του τύπου στο κείμενο του για τον Baudelaire (1938) με τον εύγλωττο τίτλο «Η σύντομη ασύνδετη πληροφορία». «Για 150 χρόνια η καθημερινή φιλολογική κίνηση στρεφόταν γύρω από τα περιοδικά. Με την επιφυλλίδα (*feuilleton*) η λογοτεχνία απέκτησε μια αγορά στην καθημερινή εφημερίδα. Στην καθιέρωση της επιφυλλίδας συνοψίζονται οι αλλαγές που έφερε η Ιουλιανή επανάσταση. Την περίοδο της Παλινόρθωσης δεν επιτρεπόταν να πωλούνται μεμονωμένα φύλλα εφημερίδων· μόνον ως συνδρομητής κάποιος μπορούσε να παίρνει εφημερίδα. Όποιος δεν μπορούσε να διαθέσει το μεγάλο ποσό των 80 φράγκων για την ετήσια συνδρομή ήταν υποχρεωμένος να πηγαίνει σε *café* όπου συχνά καθόταν με πολλούς άλλους πάνω από ένα φύλλο. Το 1824 υπήρχαν στο Παρίσι 47.000 συνδρομητές εφημερίδων, το 1836 70.000 και το 1846 20.000. Αποφασιστικό ρόλο διαδραμάτισε η εφημερίδα του Girardin *La Presse*. Εφερε τρεις σημαντικές καινοτομίες: τη μείωση της τιμής της συνδρομής σε 40 φράγκα, τη αγγελία καθώς και το μυθιστόρημα της επιφυλλίδας. Ταυτόχρονα, η σύντομη ασύνδετη πληροφορία άρχισε να ανταγωνίζεται την σοβαρή αρθρογραφία. Το πλεονέκτημα ήταν η δυνατότητα της εμπορικής αξιοποίησής της. Η λεγόμενη *reclame* της άνοιξε το δρόμο: επρόκειτο για μια φαινομενικά ανεξάρτητη, στην πραγματικότητα πληρωμένη καταχώριση στην οποία το συντακτικό μέρος της εφημερίδας υποδείκνυε ένα βιβλίο για τον οποίο την ίδια μέρα ή την προηγούμενη υπήρχε αγγελία. Ήδη το 1839 ο Saint Beuve παραπονιόταν για τις εκφυλιστικές επιπτώσεις της *reclame*. “Πώς είναι δυνατόν στο κριτικό μέρος μιας έκδοσης να αναθεματίζεται ένα προϊόν [...] για το οποίο δύο δάκτυλα πιο κάτω γραφόταν ότι είναι ένα θαύμα της εποχής; Η ελκτική δύναμη των ολοένα μεγαλύτερων τυπογραφικών στοιχείων της αγγελίας πήρε το πάνω χέρι. Ήταν το μαγνητικό βουνό που έκανε την πυξίδα να παρεκκλίνει απ’ τη φορά της”. Η *reclame* βρίσκεται στην αρχή μίας εξέλιξης που το τέλος της είναι η πληρωμένη από τους ενδιαφερόμενους χρηματιστηριακή είδηση. Η ιστορία της πληροφορίας δύσκολα μπορεί να γραφτεί χωριστά από την ιστορία της διαφθοράς του τύπου». Walter Benjamin, *Charles Baudelaire: A Lyric Poet In The Era Of High Capitalism*, Verso Classics Series, σελ. 27.

ο τύπος στο «χύδην όχλο», αμβλύνοντας τον κίνδυνο για την εκδήλωση επικίνδυνων κοινωνικών μερισμών και επαναστατικών εκτροπών. Οι οπαδοί του φιλελευθερισμού κατά το μέσον της βικτωριανής περιόδου, παρά τη διακηρυγμένη εμπιστοσύνη τους στη *marketplace of ideas*, εξέφραζαν αμφιβολίες όσον αφορά το κατά πόσον η κοινή γνώμη ήταν δυνατόν να καταστεί εν τέλει έλλογη (αμφιβολία με ιδιαίτερες πολιτικές συνέπειες). Αργότερα, η διαμόρφωση του «κίτρινου τύπου» από τον Hearst και άλλους στο τέλος του δεκάτου ενάτου αιώνα με την απομείωση της ποιοτικής στάθμης της ενημερωτικής διαδικασίας στο πλαίσιο του *pauper press* και η πολιτική εργαλειοποίηση του θεσμού κατά την ίδια περίοδο ως όργανο προπαγάνδας με τα γνωστά αποτελέσματα επιβεβαίωσαν εμπράγματα τους εν λόγω φόβους ¹⁹¹.

Χαρακτηριστικό της αμφιρρέπειας ως προς τη λειτουργία της «αγοράς των ιδεών» είναι το γεγονός ότι ο ωφελιμιστής James Mill υποστήριξε την ελευθεροτυπία επειδή απλώς θα επέτρεπε στους «σοφούς» ή τους άλλως επαρκώς διαφωτισμένους και τους επαίοντες να διεξαγάγουν έναν ανοικτό διάλογο μεταξύ τους. Περισσότερο καίριες και προσαρμοσμένες στην πραγματικότητα του εκδημοκρατισμού της δημοσιότητας είναι επίσης οι γνωστές αντιρρήσεις του υιού του J.S Mill στο *On Liberty* (1859) όπου διατύπωσε τη θέση ότι η κοινή γνώμη στις Μεγάλες Κοινωνίες θα μπορούσε να εκτραπεί από το χειραφετητικό δυναμικό των Φώτων και να κυοφορήσει έναν «δημοκρατικό εφιάλτη», μη αποδεχόμενη όρια στην εξουσία της έναντι του ατόμου είτε έναντι των εκάστοτε κοινωνικών μειοψηφιών. Και τούτο, διότι η εικόνα κάποιου ή κάποιας κατάστασης διαμορφώνεται στα μυαλά των μαζών όχι απ' ό,τι είναι ένα πρόσωπο ή ένα γεγονός αλλά απ' ό,τι φαίνεται – δεν συνιστά γνώμη αλλά δόξα, κατά τη γνωστή πλατωνική διάκριση (προβληματισμό που θα αναπτύξει περαιτέρω ο Lippmann στην αρχή του εικοστού αιώνα). Ο ίδιος εξέφραζε το σκεπτικισμό του όσον αφορά τη δυνατότητα του τύπου και τη διευρυνόμενη ισχύ των μαζών – καθώς διέβλεψε σωστά την προοπτική η κοινή γνώμη να «κατασκευάζεται» από τη διάχυτη σπερμολογία εντός του δημόσιου χώρου, την παραπληροφόρηση με σημερινούς όρους, σε συνδυασμό με τις υφιστάμενες προκαταλήψεις και την άγνοια των πολλών– να διαμορφώσουν από κοινού τις προϋποθέσεις για έλλογες συνθήκες διαμόρφωσης της δημόσιας πολιτικής¹⁹². Ο ίδιος, επηρεασμένος εμφανώς από την τοκβιλιανή κριτική στην αναδυόμενη μαζική κοινωνία, διαμορφώνει στο *On Liberty* το κανονιστικό πλαίσιο της αρχής της ελευθερίας ως πλήρους εγγύησης μίας ατομικής σφαίρας σκέψης και δράσης έναντι της κοινωνίας – εργασία που βρίσκει τη θεωρητική συνέχειά της κατά κύριο λόγο στο έργο του Berlin και του Rawls.

Η μιλιανή θέση την οποία υιοθετούμε στην ανά χείρας μελέτη σχετίζεται με την υπεράσπιση της προτεραιότητας του ορθού, του δικαιώματος, έναντι του αγαθού: ήτοι την προστασία της ισχύος της αρχής της ελευθερίας όχι πλέον μόνο από τυχόν εξουσιαστικά ενεργήματα τα οποία αποσκοπούν στην καταστολή ορισμένων κοινωνικών «φωνών» αλλά από τις ίδιες της εκδηλώσεις της, όπως στις περιπτώσεις των συλλογικών εκδηλώσεων του φανατισμού και της μισαλλοδοξίας οι οποίες όταν είναι κυρίαρχες στη δημόσια σφαίρα κατατείνουν να άρουν την ίδια την κεντρική φιλελεύθερη αρχή της κοινωνικής πολλαπλότητας ομού με τους κανόνες του κράτους δικαίου. Υπό αυτή την έννοια, η αντικειμενικότητα, ως σύνολο πρακτικών και αξιών όπως τη μελετούμε, συνδέεται με τη φιλελεύθερη κοσμοθεώρηση εσωτερικά ως προς την αξιακή της σφαίρα και αποσκοπεί στη διατήρηση των κριτηρίων ισχύος του αληθούς που

¹⁹¹ J.S Mill, *Autobiography* ό.π., σελ. 119,137.

¹⁹² Στο Παναγιώτης Κονδύλης, *Συντηρητισμός, Ιστορικό περιεχόμενο και Παρακμή*, Μετάφραση: Λευτέρης Αναγνώστου, Επιμέλεια: Σουλτάνης Παναγιώτης, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Αθήνα 2015, σελ. 24-25.

είναι ενύπαρκτα στο αστικό σχήμα σκέψης. Δεν συνιστά απλώς ένα σύνολο τυπικών/λειτουργικών κανόνων (μορφή) που συνδέουν μονοσήμαντα την ενημέρωση με ευρύτερες κοινωνικές λειτουργίες (οικονομικές ή πολιτικές κ.ο.κ.). Εφόσον προσβλέπουμε στην επίρρωση του αξιακού περιεχομένου της ίδιας της ελευθεριακής αρχής (συλλογική και ατομική αυτονομία), θα πρέπει να αναγνωρίσουμε τις εν λόγω ενημερωτικές πρακτικές και αξίες ως προς το διαρθρωτικό τους ρόλο στο πλαίσιο της φιλελεύθερης τάξης εν συνόλω και τη συναφή καίρια σημασία τους.

(ii) Η ερμηνεία, όμως, των φιλελευθέρων αρχών δεν κινούνταν αποκλειστικά στη μιλιανή «γραμμή» της δημοκρατικής μεθερμηνείας τους. Την ίδια ώρα, στο πλαίσιο της πολιτικής ιδεολογίας του Συντηρητισμού, οι αρχές του *κτητικού ατομισμού* με την απολυτοποίηση του δικαιώματος της ιδιοκτησίας κυοφόρησαν τη χομπσιανής προέλευσης ιδέα του *bellum omnium contra omnes στη σφαίρα της αγοράς και την ανάδειξη της τελευταίας ως κυρίαρχης εκδήλωσης του κοινωνικού είναι*: Ο απρόσκοπτος ανταγωνισμός ήταν αυτοσκοπός, η φυσική τάξη των πραγμάτων, προκειμένου να δικαιολογηθεί ο κοινωνικός δαρβινισμός της επιβίωσης του ισχυρότερου (κατά την αρχή «*the survival of the fittest*») και, κατά συνέπεια, ο ιμπεριαλισμός ως κεντρικό διεθνοπολιτικό δεδομένο. Προκειμένου να καταστεί κατανοητό το εσωτερικό ρήγμα στη φιλελεύθερη θεωρία να ληφθεί υπόψη ότι στο πλαίσιο του ολιγαρχικού φιλελευθερισμού ο Συντηρητισμός γεννιέται ως συγκερασμός των ιδεών των αντιπάλων των «ακροτήτων» της Γαλλικής Επανάστασης του δεκάτου ογδόου αιώνα (όπως οι Burke, Bonald, De Maistre κ.ά.) σε συμμαχία με ένα μέρος της αριστοκρατικής, αλλά και της οικονομικής ελίτ του δεκάτου ενάτου αιώνα η οποία αντιτίθετο στη δημοκρατική μεθερμηνεία του φιλελευθερισμού και την υλική εν τινί μέτρω ερμηνεία της ισότητας (ως διορθωτικής των αποτελεσμάτων που διαμορφώνονται από τη λειτουργία της σφαίρας της αγοράς).

Ο Κονδύλης καταγράφει με περιεκτικά τα συστατικά στοιχεία αυτού του ιδεολογικοπολιτικού ρεύματος, με τρόπον ο οποίος συνενώνει το ιστορικό του περιεχόμενο με συγκαιρινά του χαρακτηριστικά: Υποστηρίζει ορθώς ότι η ταυτόχρονη κριτική της εξισωτικής μαζικής κοινωνίας και του κοινωνικού-προνοιακού κράτους που χαρακτηρίζει τη σημερινή *libertarian* στάση (που εκκινεί από το Hayek, την αυστριακή οικονομική σχολή κ.ά.) δεν προέρχεται αυστηρά από συντηρητικούς, οι οποίοι άλλωστε δεν γνώριζαν ακόμη αυτά τα φαινόμενα, αλλά σχεδιάσθηκε από παλαιοφιλελεύθερους, και έτσι οι σύγχρονοι «συντηρητικοί», που προβάλλουν και ανανεώνουν αυτή την κριτική, στην πραγματικότητα ανατρέχουν –αδιάφορο εάν το ξέρουν ή όχι– σε γνήσιες φιλελεύθερες ιδέες. Εκκινώντας από την επιρροή της τοκβιλιανής κριτικής, παραπέμπει στη μελέτη των εκδοθέντων κατά το τελευταίο τρίτο του δεκάτου ενάτου αιώνα βιβλίων των βικτωριανών κριτικών του φιλελευθερισμού που φέρει δημοκρατικά χαρακτηριστικά, και μάλιστα των Τζ. Στήβεν, Λόρδου Άκτον, Χ. Μείν και Γ. Λέκυ. Τα εν λόγω κείμενα προέκυψαν ως άμεση απάντηση στις τότε θεωρητικές απόπειρες, όπως λόγου χάρη εκείνες του Γκρην και του Μπράντλω, οι οποίες ακολουθώντας τις θέσεις του J.S Mill επιχειρήσαν να διευρύνουν τον φιλελευθερισμό ως αισιόδοξη ενεργητική πολιτική της απεριόριστης προόδου προσθέτοντας την ιδέα του κράτους πρόνοιας, στο οποίο θα ήταν κατά βάση επιτρεπτό να παρεμβαίνει σε όλες τις περιοχές της κοινωνίας για την προστασία και την ευμάρεια όλων των ατόμων. Εναντίον αυτής της ιδέας αμύνονταν οι προαναφερόμενοι συγγραφείς, συγκρίνοντας αυτό τον ριζοσπαστικό κοινωνικό φιλελευθερισμό, ο οποίος ωστόσο εξακολουθούσε να εμφανίζεται επικαλούμενος το άτομο, με τον ιακωβινισμό ο οποίος επιδιώκει να εξαναγκάσει την κοινωνία να «χωρέσει» σε αφηρημένα σχήματα, από όπου κατ'

ανάγκην θα προέλθει η τυραννία¹⁹³.

Το ιδεολογικό παλίμψηστο αυτής της κριτικής στην αναδυόμενη μαζική κοινωνία θεμελιώνεται στην αριστοκρατικής καταγωγής θέση περί «ισοπέδωσης» των ουσιαστικών στοιχείων του αστικού σχήματος σκέψης (εναρμονιστικού/συνθετικού) στο πλαίσιο του αναλυτικού/συνδυαστικού σχήματος σκέψης το οποίο χαρακτηρίζει το μαζικοδημοκρατικό κοινωνικό σχηματισμό. Η κριτική αυτή, περνώντας από την άρνηση των αξιών της φιλελεύθερης τάξης οι οποίες καταγγέλλονται περίπου ως «ζωτικό ψεύδος», συγκαλύπτουσες το γεγονός της αστικής/τεχνικής κυριαρχίας, *απολήγουν στη συλλήβδην απόρριψη του δυτικού ορθολογισμού και της νεωτερικής συνθήκης*. Το *Dasein* του Martin Heidegger ως κατ' εξοχήν μορφή του βίωσης του Είναι και τα δίπολα ανάμεσα σε *αυθεντικότητα* και *αναυθεντικότητα* -στο *magnum opus* του Είναι και Χρόνος που συγγράφει κατά τη δεκαετία του '30 όπως και στην *Εισαγωγή στη Μεταφυσική*- ως άρνηση της δυνατότητας έλλογης και συναινετικής ερμηνείας του κοινωνικού δεσμού παρεισάγουν στο πεδίο των ιδεών το μεταφυσικό/μυθολογικό και αντι-νεωτερικό στοιχείο μέσω της επίθεσης ταυτόχρονα τόσο στην αρχή της κοινωνικής πολλαπλότητας διεκδικώντας ως μορφή του κοινωνικού δεσμού την αντινεωτερική *Gemeinschaft* (με λυδία λίθο την πολιτισμική ή και φυλετική ιδέα του έθνους) και ερμηνεύοντας το Πολιτικό με όρους πολεμικούς όπως έκανε καταξοχήν ο Carl Schmitt ο οποίος το όρισε ως τη δυνατότητα αναγνώρισης φίλων και εχθρών στο πλαίσιο μίας ανορθολογικής θεωρίας της απόφασης. Οι παραπάνω θεωρητικές προοπτικές άνοιξαν ως γνωστόν το δρόμο στην αντινεωτερική βαρβαρότητα των ολοκληρωτισμών ¹⁹⁴.

Στη δημοκρατική μεθερμηνεία του φιλελευθερισμού επιτέθηκε ως γνωστόν και ο Hayek αρκετά αργότερα, το 1960, μέσα από την καταλυτική εμπειρία των ολοκληρωτισμών του εικοστού αιώνα, επιχειρώντας να «αποκαθάρει» την εννοιολόγηση της φιλελεύθερης αρχής από τα στοιχεία του Συντηρητισμού αλλά και ταυτόχρονα κατά παράδοξο τρόπο να τη συνδέσει με τη σεβάσμια παράδοση των επικριτών της Γαλλικής Επανάστασης (αυτή η αντίφαση ταλανίζει όλο το έργο του). Διαχωρίζει με αμφίσημο τρόπο τις θέσεις του οι οποίες εκκινούν από την ατομική οικονομική ελευθερία (*libertarian*) από τον παραδοσιακό Συντηρητισμό και δη στο πλαίσιο της αγγλοσαξωνικής πολιτικής θεωρίας. Στο επίμετρο του έργου του *Constitution of Liberty* (που άσκησε ως γνωστόν σημαντική επιρροή πέραν από τους κύκλους των θεωρητικών) με τον εύγλωττο τίτλο “Why I am not an Conservative” λαμβάνει αποστάσεις από τις κλασικές θέσεις των Συντηρητικών διότι επιθυμεί να μη θέσει εν αμφιβόλω την κεντρικότητα της ελευθεριακής αρχής όσον αφορά την οργάνωση του κοινωνικού¹⁹⁵. Παρουσιάζει τη διαφορετική ερμηνεία της αρχής της ελευθερίας που προτείνει σε διάσταση με αυτήν όσων υποστηρίζουν τις «παλαιές

¹⁹³ Ακριβώς πάνω σε αυτή την υπόθεση για της συνάφειας της κριτικής στον διαφωτισμό και την υποστηριξη ολοκληρωτικών καθεστώτων στον αιώνα πρέπει κάποιος να λάβει υπόψη του, μεταξύ άλλων, και τις εργασίες των Wolin και Lilla για τη γοητεία του αντιφιλελευθέρου ανορθολογισμού: Richard Wolin, *Το ειδύλλιο της διάνοησης με τον φασισμό. Από τον Νίτσε στον μεταμοντερνισμό*. Μτφρ. Μαρία Φιλιππακοπούλου, Πόλις 2007 και Mark Lilla, *Η σαγήνη των Συρακουσών Διανοούμενοι στην πολιτική*. Μτφρ. Χρυσούλα Μαντζαλίρα, The Athens Review of Books 2014.

¹⁹⁴ Με τις ίδιες του τις λέξεις: [...] thought the position I have tried to define is also often described as “conservative” it is very different from that to which this name has been traditionally attached. There is danger in the confused condition which brings the defenders of liberty and the true conservatives together in common opposition to developments which threaten their different ideals equally. It is therefore important to distinguish clearly the position taken here from that which has long been known – perhaps more appropriately – as conservatism», *Constitution of Liberty*, ό.π. σελ. 343.

¹⁹⁵ Η διατύπωση του Hayek είναι όσο το δυνατόν ευκρινής: «[...] So far as much of current governmental action is concerned, there it is in the present world very little reason for the liberal to wish to preserve things as they are. It would seem to the liberal, indeed, that what is the most urgently needed in most parts of the world is a thorough seeping away of the obstacles to free growth» και επίσης «[...] one of the fundamental traits of the conservative attitude is a fear of change, a timid distast of the new as such, while the liberal position is based on courage and confidence, on a preparedness to let change run its course even if we can not predict where it will lead». (σελ. 345). *Constitution of Liberty*, ό.π. σελ. 345.

ελευθερίες των *Englishmen*» καθώς, όπως επισημαίνει, στην παρούσα κατάσταση του κόσμου υπάρχουν για τον φιλελεύθερο λίγοι λόγοι να επιθυμεί τη διατήρηση των πραγμάτων ως έχουν¹⁹⁶ και, επίσης, υποστηρίζει ότι υφίσταται μία κεντρική διαφορά θεμελιώδους στάσης καθώς η *libertarian* στάση δεν υποκύπτει στο συντηρητικό φόβο έναντι της αλλαγής αλλά απορρέει από το ηθικό θάρρος και την εμπιστοσύνη στην ικανότητα της κοινωνίας να την ακολουθήσει, ακόμη και εάν δεν είναι δυνατόν να γνωρίζει εκ των προτέρων ούτε να σχεδιάσει επακριβώς το τελικό αποτέλεσμα αυτής (τις συνέπειες αυτών των ιδεών ως προς την κατανόηση της φιλελευθέρης αρχής θα τις εξετάσουμε αναλυτικά σε ειδική ενότητα).

Με αιχμή την κριτική στο κράτος πρόνοιας και τις αναδιανεμητικές-κεϋνσιανές πολιτικές που κυριάρχησαν την επαύριο του Β' Παγκοσμίου Πολέμου ως άρση της ελευθεριακής αρχής και επιβολή ενός «συλλογικού νοός» επί του κοινωνικού η *libertarian* μεθερμηνεία του φιλελευθερισμού κατήγαγε κατά το τελευταίο τέταρτο του εικοστού αιώνα κραταιά νίκη επί της δημοκρατικής μεθερμηνείας του *υποτυπώνοντα την πλανητική πλέον αλληλοδιαπλοκή των οικονομικών δομών και την απομείωση της κανονιστικής ισχύος του νεωτερικού έθνους-κράτους*. Όπως θα δούμε σε σχετική ενότητα: **(α)** κενώνει από οιοδήποτε κανονιστικό περιεχόμενο τη νεωτερική νοηματοδότηση του κοινωνικού δεσμού –καθώς αυτό ρευστοποιείται στο πλαίσιο των διαδικασιών της αγοράς και τον ορθολογισμό της δράσης του οικονομικού υποκειμένου– και κατά συνέπεια το ίδιο το περιεχόμενο της φιλελεύθερης μορφής πολιτικής κυριαρχίας· **(β)** αποδιαιθρώνει τη συνάφεια του δημοκρατικού φαινομένου με τους φιλελεύθερους κανόνες αναπαραγωγής της κοινωνικής συναίνεσης (ατομικά και συλλογικά δικαιώματα-κράτος δικαίου) και το απομειώνει στην πλειοψηφική προκείμενη (Dworkin). Ήτοι οι δημοκρατικές διαδικασίες υποτάσσονται στη διαμορφωθείσα «τεχνολογία της εξουσίας» (πολιτικό θέαμα, επικοινωνιακή ισχύ, πολιτικό χρήμα κ.ο.κ) εργαλειοποιούμενες ως προς τη διαμόρφωση της εκάστοτε σχέσης πλειοψηφίας/μειοψηφίας. **(γ)** Αρνείται, συναφώς, κάθε κανονιστικό περιεχόμενο στο δημόσιο λόγο, καθώς αποκλειστικά οι επιλογές των ατόμων ως αδιαφοροποίητο κοινό (πέραν των προφανών προνοιών του νόμου) νομιμοποιούν από κάθε άποψη και *de facto* τις όποιες ενημερωτικές πρακτικές. Και, βεβαίως, τα ανωτέρω τελούν σε συνάφεια με την απορρύθμιση των μορφών κοινωνικής επικοινωνίας σε πλανητικό επίπεδο που τέθηκαν εν ενεργεία συνεπεία της ψηφιακής εποχής και της οικονομικής παγκοσμιοποίησης.

Η απουσία νοηματοδότησης του κοινωνικού δεσμού με βάση την *libertarian* ερμηνεία της φιλελεύθερης αρχής αφήνει έκθετο βεβαίως το σύνδεσμο του πολιτικού φιλελευθερισμού με τον οικονομικό. Και τούτο διότι καταγράφεται στη δημόσια σφαίρα η τάση αναβίωσης ανορθολογικών και αντι-νεωτερικών ερμηνειών του κοινωνικού σε αντιδιαστολή με την ίδια την ελευθεριακή αρχή. Αυτό αναδεικνύει η δυναμική των *fake news* (της παραπληροφόρησης) και της «εναλλακτικής» μορφής ενημέρωσης ή *post truth* που ενσωματώθηκαν στο ψηφιακό ενημερωτικό περιβάλλον σε αντιδιαστολή με τους υφιστάμενες ενημερωτικές πρακτικές και αξίες και με σημαντικά πολιτικά αποτελέσματα. Οι εν λόγω ερμηνείες της ελευθεροτυπίας και τα συστήματα πεποιθήσεων εμφανίζονται να αντλούν εκλεκτικά στοιχεία τόσο από τη *libertarian* όσο και τη συντηρητική ερμηνεία: η πλήρης αποδοχή της αγοράς ως αρχής του κοινωνικού συνυπάρχει με τη νοηματική μετάπτωση της έννοιας του (πολιτικού-νεωτερικού) έθνους σε πολιτισμικές ερμηνείες (παραδειγματικά, τονίζεται στο επίπεδο της συνθηματολογίας το πρω-

¹⁹⁶ C.B. Macpherson, *Ατομικισμός και Ιδιοκτησία*, ό.π. Δες το Κεφάλαιο «Locke: Η πολιτική θεωρία της ιδιοποίησης», σελ. 261-248.

τείο του έθνους έναντι των υπερεθνικών οικονομικών οργανισμών και έχει αποκληθεί εθνολαϊκισμός). Οι εν λόγω εννοιολογικές διακρίσεις δεν έχουν σε καμία περίπτωση απλώς θεωρητικό χαρακτήρα ως προς το πολιτικό τους εξαγόμενο εφόσον αναστοχαστούμε σε όλο το βάθος της τη βαθιά κοινωνική αναταραχή και το διχασμό που προκάλεσε στο Συντηρητικό κόμμα της Γηραιάς Αλβιώνας το περίφημο δημοψήφισμα για το Brexit από το 2016 έως και την αποχώρηση της Βρετανίας από την Ευρωπαϊκή Ένωση.

ΟΙ ΔΥΟ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΕΝΤΟΣ ΤΗΣ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΗΣ ΔΗΜΟΣΙΟΤΗΤΑΣ

Η μορφή της φιλελεύθερης εφημερίδας δεν εξελίχθηκε ομοιόμορφα ως μία μονολιθική οντότητα, όπως προαναφέραμε, αλλά το εναρμονιστικό/συνδυαστικό σχήμα σκέψης «μετεγγράφηκε» σε δύο διαφορετικές παραδόσεις: *την ελιτίστικη φιλελεύθερη της βρετανικής μεσαίας τάξης περί τα μέσα του αιώνα και τη φιλελεύθερη-δημοκρατική λαϊκή εφημερίδα στις ΗΠΑ από το 1830 και έπειτα*. Η εφημερίδα της ελίτ διαφοροποιείται από τη λαϊκή, δημοκρατική η οποία θα τη διαδεχθεί όσον αφορά την ερμηνεία της φιλελεύθερης θεωρίας για τον τύπο. Την ώρα που οι δύο θεωρήσεις συνέκλιναν στο ότι δημόσια αποστολή του τύπου ήταν η ενημέρωση του κοινού διέφεραν ως προς τη νοηματοδότηση του όρου «ενημερώνω», ήτοι στις δημοσιογραφικές αξίες και πρακτικές τις οποίες προέτασαν. Την ώρα που η αρχή της ελευθερίας κατέστη ασμένως αποδεκτή, η έννοια της τυπικής ισότητας ή «ισηγορίας» στο πλαίσιο της δημοσιότητας ερμηνεύεται με διακριτό τρόπο από τις δύο μορφές της φιλελεύθερης εφημερίδας. Ο λαϊκός τύπος στο πλαίσιο της δημοκρατικής μεθερμηνείας των φιλελεύθερων αρχών αυτοαναγνωριζόταν ως εκπρόσωπος του κοινού και στόχος του ήταν να εκφράσει τα αιτήματα της μεσαίας τάξης όσον αφορά τη θεσμική κατοχύρωση της τυπικής ισότητας μέσω μεταρρυθμίσεων βαθιάς πνοής. Την ίδια ώρα, ο τύπος της ελίτ αντιμετώπιζε το κοινό από το ύψος του υπεύθυνου διαμορφωτή της κοινής γνώμης: στόχευε στη συνετή καθοδήγηση της κοινωνίας από τους «άριστους» και όσους ήταν ήδη πνευματικά ανεπτυγμένοι. Και στις δύο θεωρίες υφίσταται μία *ενότητα στη διαφορά* όσον αφορά την εξέλιξη της φιλελεύθερης θεωρίας του τύπου καθώς κυρίαρχο ήταν το αίτημα της *αυτονομίας του θεσμού* εν σχέσει προς τις πολιτικές και οικονομικές δυνάμεις οι οποίες ήταν ευδιάκριτο ότι τείνουν να τον χειραγωγήσουν.

i. Για τη φιλελεύθερη βρετανική εφημερίδα «ενημερώνω» σήμαινε «εκπαιδεύω» το κοινό στις «ορθές» φιλελεύθερες αντιλήψεις κυρίως μέσω της σοβαρής και εμπειριστατωμένης πολιτικής επιχειρηματολογίας, της διατύπωσης έγκυρης γνώμης και της *ex cathedra* ανάλυσης. Η πολιτική ως τέχνη η οποία ασκούσαν στον περιορισμένο κύκλο της κοινωνικοπολιτικής ελίτ, δηλαδή το ευάριθμο κοινό των έλλογων και ελευθέρως διαλεγόμενων αστών, όφειλε να γίνεται καταληπτή από τους *gentlemen* (και αδιαφορούσε συνεπώς για το ρόλο του πληβειακού στοιχείου στη διαμόρφωση της δημόσιας σφαίρας) οι οποίοι ως πολίτες όφειλαν να μετέχουν στα κοινά καθώς το πολιτικό δικαίωμα ρίζωνε σε *μία λοκιανής καταγωγής θεώρηση της πολιτικής υποχρέωσης*: το ηθικό έρεισμα της πολιτικής συμμετοχής που ήταν ο ομφάλιος ρόλος ο οποίος θα ήταν δυνατόν να συγκεράσει την ιδιότητα του πολίτη με αυτήν του ιδιώτη εντός της δημόσιας σφαίρας ¹⁹⁷.

Ο ιεραρχημένος χαρακτήρας παρουσίας των ειδήσεων εκπροσωπούσε τον συνθετικό/εναρμονιστικό χαρακτήρα του αστικού σχήματος και η διατήρηση της εναρμόνισης των κοινωνικών συμφερόντων ήταν η στόχευση των φλογερών άρθρων, τα οποία παρουσίαζαν

¹⁹⁷ B. Disraeli, *Sybil or the Two Nations* (1845), Harmondsworth, 1981.

τα κακώς κείμενα και αιτούνταν με εμφατικό τρόπο τη διόρθωσή τους. Η ενημέρωση ήταν κάτι πέραν της διάδοσης ουδέτερης ή ωφέλιμης πληροφόρησης και σήμαινε ταυτόχρονα τη «βελτίωση» και την «άνοδο της ποιοτικής στάθμης των πεποιθήσεων και του γούστου του γενικού πληθυσμού» όπως επαγγέλονταν οι *Times* – το επίπεδο της ρητορικής ήταν υψηλό και το ύφος λόγιο καθώς η έλλογη σκέψη ήταν κυρίαρχη στην επιχειρηματολογία σε αυτή την «περιορισμένη» δημόσια σφαίρα και πολλές φορές έφτανε στη διατύπωση αρχών που απηχούσαν το ευρύτερο δημόσιο συμφέρον, ξεφεύγοντας από τη λογική του κτητικού ατομισμού. Ήταν ο ορθός λόγος μίας ηγεμονεύουσας τάξης που επεδίωξε και επέτυχε να μην επιρρωθεί ως ιστορικό αποτέλεσμα των κοινωνικών διεργασιών η θεωρία των «δύο εθνών» του Disraeli και να οδηγηθεί η χώρα σε εμφύλιο πόλεμο περίπου δύο αιώνες μετά τις αιματηρές περιπέτειες των θρησκευτικών συγκρούσεων: μετασχημάτισε τα μερικά συμφέροντα σε καθολικά κτίζοντας σταδιακά το βρετανικό imperium και υπερβαίνοντας το θεσμικό «νάρθηκα» του ολιγαρχικού φιλελευθερισμού¹⁹⁸.

Με βάση την εν λόγω κανονιστική αντίληψη του Πολιτικού όσον αφορά τη δημοσιότητα ως αναζήτηση και πραγμάτωση του ορθού, του περιεχομένου του δικαιώματος, πρωταρχικό σκοπό της εφημερίδας δεν αποτελούσε η παρουσίαση αποσπασματικών ειδήσεων, διαφημιστικών καταχωρίσεων, των νικητών στις ιπποδρομίες ή εντυπωσιακών ιστοριών για εγκλήματα και άλλα περιστατικά που απευθύνονταν στο συλλογικό φαντασιακό. «Καρδιά» της αγγλικής φιλελεύθερης εφημερίδας ήταν η άσκηση υπεύθυνης πολιτικής κριτικής και η διατύπωση μίας γνώμης βαρύνουσας σημασίας για τη δημόσια σφαίρα. Μία εφημερίδα που εμφανιζόταν ουδέτερη και αδιάφορη περί τα πολιτικά θεωρείτο ότι δεν προήγαγε την υπόθεση του φιλελευθερισμού. Το πομπώδες και μουντό format των *Times* στο μέσον του αιώνα αντικατόπτριζε το πνεύμα ενός ελιτίστικου φιλελεύθερου τύπου ο οποίος αυτοαναγνωρίζεται ως σοβαρός παιδαγωγός και πολιτικός σχολιαστής όπως κέλευε το εναρμονιστικό/συνθετικό σχήμα σκέψης. Οι *Times* παραδειγματικά προέβαλλαν τη σοβαρή πολιτική ανάλυση και τα άρθρα γνώμης συνοδεύονταν από μακροσκελή σχολιασμό των πολιτικών ομιλιών σε ρεπορτάζ τα οποία έφεραν μικρές κεφαλίδες και ήταν στριμωγμένα σε στενές και μακρές στήλες.

ii. Η βάση της εξισωτικής αντίληψης για το πολιτικό και το δημοκρατικό φαινόμενο της λαϊκής εφημερίδας ήταν η αντίληψη ότι «ενημέρωση» σήμαινε προσφορά ειδήσεων προς όλους ταυτόχρονα σε προσιτή μορφή και κόστος – αυτή ήταν μία πρώτη ερμηνεία της τυπικής ισότητας ή ισηγορίας ως εκπροσώπησης των λαϊκών συμφερόντων στη δημόσια σφαίρα. Η δεύτερη συναφής και αλληλοδιαπλεκόμενη ερμηνεία επαγόταν, κυρίως, την υποταγή της προσφοράς ειδήσεων στα γούστα του μαζικού κοινού, ήτοι σε αυτό που φαινόταν να επιθυμούν οι αναγνώστες, δίχως απαραίτητα η προσφορά αυτή να σχετίζεται ως κεντρική στοχοθεσία με τη βελτίωση του γενικού επιπέδου του κοινού. Εδώ συμπίπτουν, ευνοϊκώ τω τρόπω, οι οικονομικοί στόχοι των επιχειρήσεων με τους πολιτικούς στόχους της μεσαίας τάξης όσον αφορά την εκπόνηση και υλοποίηση μεταρρυθμιστικών πολιτικών. Εγκαταλείπονται τα κανονιστικά χαρακτηριστικά του δημόσιου λόγου που καλλιεργούσε η ελίτ και εισερχόμαστε σε ό,τι έχει αποκληθεί «τυραννία της πλειοψηφίας» στο πλαίσιο του μαζικοδημοκρατικού κοινωνικού σχηματισμού. Τίθεται στο περιθώριο η κεντρική ιδέα περί της κοινωνικής χειραφέτησης διά του διαφωτισμού των μαζών· καθώς αυτές υπολείπονται στην κλίμακα της εξατομίκευσης, εισάγονται προς κατανάλωση στη

¹⁹⁸ Kevin Williams, *Read All About It!: A History of the British Newspaper*, ό.π. Ιδιαίτερα: Κεφάλαιο 5. The Northcliffe revolution, the rise of the commercial newspaper, 1890-1922, σελ. 123 κ.ε.

δημόσια σφαίρα προνεωτερικές και αντινεωτερικές νοηματοδοτήσεις του κοινωνικού δεσμού οι οποίες συμβάλλουν στην επιστροφή του αντι-διαφωτισμού στο πολιτικό προσκήνιο με τη μορφή ολοκληρωτικών κινημάτων ήδη από το τέλος του αιώνα έως τη δεκαετία του 1930 αλλά και την έκπτωση του δημόσιου λόγου στην προπαγάνδα (πραγματικότητα την οποία επέτειναν και οι πολεμικές συγκρούσεις που προκάλεσε η άνοδος του εθνικισμού). Την ίδια ώρα, και η ψυχαγωγία ως περιεχόμενο της δημοσιότητας με το γνωστό από τότε φαινόμενο του «κίτρινου τύπου» αμβλύνει το κανονιστικό του περιεχόμενο και απονοηματοδοτεί την ίδια την έννοια της αυτονομίας της πολιτικής δημοσιότητας¹⁹⁹.

Η λαϊκή εφημερίδα διακήρυσσε ότι «διαφωτίζει» το λαό, όχι όμως αναβιβάζοντας τις μάζες στο επίπεδο των «καλύτερων» τους· αντιθέτως επαγγελλόταν ότι ήθελε να είναι η «φωνή» τους εκπροσωπώντας τα συμφέροντά τους, τις γνώμες και τα ενδιαφέροντά τους. Η «λαϊκότητα» αυτή είχε δύο διακριτές όψεις οι οποίες σχετίζονταν με την ερμηνεία που δινόταν στην έννοια στο πλαίσιο της υπό διαμόρφωση από το μέσον του αιώνα δημοκρατικής τάξης. Η *απολυτοποίηση της αρχής της πλειοψηφίας* όσον αφορά τις δημοκρατικές πρακτικές με την άρση οποιονδήποτε θεσμικών φραγμών στην εκδήλωση της λαϊκής κυριαρχίας οδήγησε αργότερα (στο μακρύ διάστημα από το μέσον του δεκάτου ενάτου αιώνα έως το μέσον του εικοστού) στην κατάρρευση του κράτους δικαίου και του φιλελευθέρου υποδείγματος κυριαρχίας σε πολλές χώρες της Γηραιάς Ηπείρου (με τραγικά χαρακτηριστικά την περίπτωση της Γερμανίας τον εικοστό αιώνα κατά τις δεκαετίες 1930-1940). Η επικράτηση της χομπσιανού χαρακτήρα αντίληψης ότι *potestas facit legem* (η ισχύς ποιεί το νόμο) ενισχυμένη από την επικράτηση του *νομικού θετικισμού* έναντι της θεωρίας του φυσικού δικαίου αλλά και του ιστορικισμού έδωσε στην πηγή της εξουσίας (το λαό με την πολιτική έννοια) τη δυνατότητα να διαρρήξει τον αξιακό πυρήνα των θεμελιωδών φιλελευθέρων κανόνων που είχαν υιοθετηθεί, αναιρώντας τη διαδικασία κατοχύρωσης της κοινωνικής πολλαπλότητας που εκκίνησε με τη σταδιακή συγκρότηση της δημόσιας σφαίρας ήδη από το δέκατο έβδομο αιώνα – το στοιχείο που επιρρώνει την ετερογονία των σκοπών στην Ιστορία είναι ότι ο τύπος από εκδήλωση της χειραφέτησης του ατόμου και της κοινωνίας έγινε κατά περιπτώσεις όργανο προπαγάνδας της αντι-χειραφέτησης, της πλήρους ετερονομίας του κοινωνικού όπως εκφράστηκε ως γνωστόν μέσα από τους ολοκληρωτισμούς του εικοστού αιώνα. Εξαιτίας και της «εξισωτικής» ερμηνείας της δημοσιότητας και της μαζικοποίησης της πολιτικής ο διάλογος στο πλαίσιο της φιλελεύθερης σκέψης όσον αφορά το δημοκρατικό φαινόμενο μετακινήθηκε από το ζήτημα της *πηγής της εξουσίας* σε αυτό των *ορίων της λαϊκής κυριαρχίας*. Στο πλαίσιο της αντινεωτερικής βαρβαρότητας, η απολυτοποιημένη διαδικαστικά δημοκρατική κύρωση της γενικής βούλησης αυτονομήθηκε από τα περιεχόμενά της που είναι η νοηματική συνάρθρωση της έκφρασής της με το σύστημα των ελευθεριών και την αξία του ανθρώπου *sans phrase* μέσω της κύρωσης των κανόνων δικαίου και των ατομικών δικαιωμάτων²⁰⁰.

«The business of news»: Η εν αγορά ισότητα των καταναλωτών ενημέρωσης

Στο πλαίσιο του λαϊκού τύπου, η ενσωμάτωση του θεσμού εντός της σφαίρας της αγοράς διαμόρφωσε όχι μόνον ένα καινούριο επιχειρηματικό μοντέλο, αλλά μία διαφορετικού είδους φιλε-

¹⁹⁹ Για την πλήρη ανάπτυξη του επιχειρήματος δες Χαλαλάμπης, Δ. (1998). *Δημοκρατία και Παγκοσμιοποίηση. Η έννοια του πραγματικού ανθρώπου στη Νεωτερικότητα: Πραγματική αφαίρεση και ορθός λόγος*. Αθήνα: Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα σελ. 65-72.

²⁰⁰ Την άρση της θεωρίας της «δημόσιας αποστολής» και «δημόσιας υπηρεσίας» διαπιστώνει ο Σεραφετινίδου η οποία θεωρεί «αποτέλεσμα ευρύτερων κοινωνικών ανακατατάξεων που επιβάλλει η αναπαραγωγή του κεφαλαίου στην παρούσα ιστορική συγκυρία» (σελ 113). Δες Μελίνα Σεραφετινίδου, «Ο ρόλος του κράτους στα ραδιοηλεκτρονικά μέσα επικοινωνίας. Μύθος και πραγματικότητα», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ 16, Νοέμβριος 2000, σελ. 108-146.

λεύθερη εφημερίδα, διακριτή από αυτήν του τύπου της ελίτ. Στο επίκεντρο τέθηκε το ζήτημα της εμπορευματοποίησης μέσω της επικέντρωσης σε στοιχεία εκτός της κύριας ενημερωτικής δραστηριότητας, όπως η άνοδος των πωλήσεων και των διαφημιστικών εσόδων. Η μέσω πολλαπλών διαύλων σύνδεση της διαδικασίας παραγωγής των ενημερωτικών προϊόντων με την οικονομική σφαίρα διαφάνηκε (όπως επισημαίνουν όσοι επικεντρώνονται στη διάσταση Είναι και Δέοντος όσον αφορά το κανονιστικό περιεχόμενο της δημοσιότητας) ότι καταργεί εν τοις πράγμασι το κανονιστικό περιεχόμενο της πολιτικής δημοσιότητας η οποία είχε στον πυρήνα της τη διάδοση απόψεων, με βάση έναν πολιτικό στόχο και μία συγκεκριμένη ερμηνεία του κοινωνικού δεσμού και τη συναφή ερμηνεία της έννοιας της κοινής γνώμης και οδήγησε στη μετάλλαξη του κλασικού κανονιστικού ιδεώδους: *το έργο της ενημέρωσης ανελήφθη από έναν ευμεγέθη οργανισμό υπαγόμενο κατά κύριο λόγο στη λογική της κερδοφορίας.*

Στο εσωτερικό των ειδησεογραφικών οργανισμών (για να δούμε και τη διάσταση της κοινωνιολογίας των μέσων) εγγράφεται εξ αρχής η διχοστοασία μεταξύ της ενημερωτικής λειτουργίας η οποία συνάπτεται με την έννοια της δημόσιας αποστολής του θεσμού και τη συμμετοχή στην οικονομική σφαίρα²⁰¹. Ο Tunstall αναλύει σχετικά τη διάσταση μεταξύ δεοντολογικού προσανατολισμού και εμπράγματων περιορισμών όσον αφορά τη λειτουργία των επιχειρηματικών ενημερωτικών οργανισμών. Περιγράφει τους στόχους ενός οργανισμού από την οικονομική άποψη, προχωρώντας σε μια διάκριση μεταξύ «προσοδοφόρων» και μη στόχων. Οι «μη προσοδοφόροι στόχοι» είναι αυτοί που δεν έχουν άμεση οικονομική σκοπιμότητα, αλλά αποσκοπούν στην απόκτηση κύρους, στην άσκηση επιρροής ή εξουσίας στην κοινωνία ή στην επίτευξη κάποιου θεσμικού στόχου. Αυτοί απορρέουν από το ίδιο το κανονιστικό περιεχόμενο της λειτουργίας του θεσμού του τύπου – ήτοι δεν δύναται ένας ενημερωτικός οργανισμός να νομιμοποιεί τη δημόσια λειτουργία του ερήμην μίας ερμηνείας της δημόσιας αποστολής του. Οι «προσοδοφόροι» στόχοι ευνοήτως αφορούν την άντληση εσόδων από τις άμεσες πωλήσεις στο κοινό και την πώληση διαφημιστικού χώρου στους διαφημιστές και διαμορφώνουν τα διάφορα είδη εκδοτικής πολιτικής και σχετίζονται με την υλική/ οικονομική αυτονομία του οργανισμού. Ενώ το κοινό εμφανίζεται να μην εντάσσεται σε κάποιο σημείο της παραπάνω τυπολογίας, στην πράξη η ικανοποίηση των διαφημιστών και η απόκτηση κέρδους μέσω των πωλήσεων εξαρτώνται από την ικανοποίηση του κοινού, ενώ οι μη προσοδοφόροι στόχοι διαμορφώνονται συχνά με βάση το ενδιαφέρον του κοινού. Ο Tunstall θεωρεί ότι, σε περίπτωση σύγκρουσης των ανωτέρω στόχων, οι προσοδοφόροι στόχοι (η ικανοποίηση του κοινού και η αύξησή του) παρέχουν το «συναινετικό στόχο» στο πλαίσιο της οργάνωσης, δηλαδή αυτόν στον οποίο δύνανται να συμφωνήσουν από κοινού δημοσιογράφοι και διοίκηση²⁰².

Ήτοι, όπως γίνεται κατανοητό, παρά τη σύνδεση των ενημερωτικών οργανισμών πολλαπλώς με την αγορά, *δεν πρόκειται για μία τυπικής μορφής επιχείρηση.* Προϋπόθεση για την προσέλκυση του αναγνωστικού κοινού σε μακροπρόθεσμο ορίζοντα είναι η αξιοπιστία και η σταθερή σχέση με αυτό διαμορφώνεται μέσω μιας ευκρινούς δημόσιας «ταυτότητας», ενός συγκεκριμένου ενημερωτικού χαρακτήρα. Η υλική επιβίωση ενός ενημερωτικού εγχειρήματος σχετίζεται τρόπον τινά με το «συμβολικό κεφάλαιο» που έχει «συγκεντρώσει» μέσα από την εμπράγματη εφαρμογή των δεοντολογικών αξιών και πρακτικών. Αυτό αποκτά ιδιαίτερη βαρύτητα στο ψηφιακό περι-

²⁰¹ Jeremy Tunstall, *Journalists at Work. Specialist Correspondents: Their News Organizations, News Sources, and Competitor-Colleagues*, Constable, 1971

²⁰² Για μία ανάλυση των όρων μεταξύ άλλων, Πέρσα Ζέρη, *Ψηφιακά Δίκτυα, Γνώση και Δημόσια Πολιτική* ό.π. ενότητα 5.4 Οικονομία της προσοχής. Μέσα Επικοινωνίας και Πολιτική σελ. 207 κ.ε.

βάλλον των άπειρων επιλογών όπου είναι κυρίαρχη η λεγόμενη «οικονομία της προσοχής»²⁰³.

Ο MacQuail καταγράφει συναφώς τη θεωρία του Enguall (1978) όσον αφορά το σύνθετο οργανωσιακό περιβάλλον που διαμορφώνει η ανωτέρω διχοστοασία των στόχων και την ένταξη των επιχειρήσεων στις διαδικασίες της αγοράς. Κάνει λόγο για την *υβριδική οργάνωση των επικοινωνιακών οργανισμών*: ένας οργανισμός αυτού του είδους δεν μπορεί στην ουσία να τοποθετηθεί αποκλειστικά σε μια από τις δύο βασικές οργανωτικές διαστάσεις: *τη διάσταση της παραγωγικής υπηρεσίας και τη διάσταση της μεταβλητότητας του προϊόντος, της τεχνολογίας και της χρήσης*. Μία εφημερίδα σε οποιαδήποτε μορφή ασχολείται ταυτόχρονα με την παραγωγή προϊόντος και με την παροχή υπηρεσιών. Κάνει λόγο για δύο διαφορετικές κουλτούρες: την κουλτούρα η οποία είναι προσανατολισμένη στις ειδήσεις, την πολιτική, την οικονομία και το εκάστοτε τεχνικό μέρος (αυτό σχετίζεται με το εκάστοτε τεχνολογικό υπόστρωμα). Οι πρώτες είναι εγγύτερα στον κοινωνικό τύπο. Γεγονός είναι ότι η πρόταξη τόσο διαφορετικών στόχων προϋποθέτει κάποιες σταθερές μορφές προσαρμογής στα συνεπακόλουθα προβλήματα και συναφή ευελιξία. Μία τέτοια δυνατότητα άμεσης προσαρμογής ενδέχεται να είναι απαραίτητη σε αυτό που ο Tunstall (1971) είχε χαρακτηρίσει «μη ρουτινοποιημένη γραφειοκρατία»²⁰⁴.

Η εμπορευματοποίηση αποτέλεσε, από τη μία πλευρά, το «όπλο» του τύπου ώστε να αποκτήσει την απαραίτητη υλική αυτονομία του προκειμένου να διαχωριστεί πλήρως από την συνηθισμένη εξουσία, με βάση την αρχή ότι η αγορά με τη διττή της υπόσταση (την οικονομική και αυτήν των ιδεών) θα «κρίνει» εν τέλει την επιβίωση ή μη των ενημερωτικών εγχειρημάτων. Την ίδια ώρα, εμφανίζεται το εξής παράδοξο: κατά τον καταστατικό για τη φιλελεύθερη τάξη διαχωρισμό δημόσιου και ιδιωτικού, το δεύτερο οφείλει να υπερβεί το μερικό του χαρακτήρα και, διά της δεσμευτικής ισχύος του κανονιστικού περιεχομένου της έννοιας του δημόσιου όπως θα δούμε με βάση το ρωσλιανό κανονιστικό πλαίσιο, τη σύνδεσή του με ιστορικά συγκεκριμένα κάθε φορά συμφέροντα, καθώς και να καταστεί στο πλαίσιο της πολιτικής δημοσιότητας «καλός αγωγός» της αναπαραγωγής μίας εννοιολόγησης του γενικού συμφέροντος.

Τα δύο στοιχεία τα οποία ήταν απαραίτητα προκειμένου να ικανοποιηθεί η ανάγκη για ενημέρωση τα παρείχε η σύνδεση της παραγωγής των ενημερωτικών προϊόντων με την αγορά. Οι εφημερίδες όφειλαν να αποκτήσουν **(α)** την τεχνική δυνατότητα να συλλέγουν, να επεξεργάζονται και να διανέμουν τα φύλλα σε χιλιάδες αναγνώστες το πρωί, το απόγευμα ή το βράδυ. Επιπροσθέτως **(β)** ο τύπος βασιζόταν σε ένα περίπλοκο σύστημα παραγωγής της ειδησεογραφίας εντός της αίθουσας σύνταξης με τη χρήση των τελευταίων τεχνολογικών καινοτομιών. Περί το 1880 συνέτρεχαν οι περισσότερες από τις ανωτέρω οργανωτικές, τεχνικές και οικονομικές προϋποθέσεις όσον αφορά την εκβιομηχάνιση της παραγωγής ενημερωτικών προϊόντων. Στο επίπεδο παραγωγής της ειδησεογραφίας, οι εφημερίδες μεγάλης κυκλοφορίας ήταν οργανωμένες με βάση μία πυραμιδική ιεραρχία συντακτών και ρεπόρτερ οι οποίοι εργάζονταν υπό αυστηρές προθεσμίες και παράγαν το ενημερωτικό προϊόν με βάση τυποποιημένες πλέον μορφές, καθώς η εποχή της προσωπικής χαρακτήρα δημοσιογραφίας είχε παρέλθει.

²⁰³ Denis MacQuail, *Εισαγωγή στη θεωρία της Μαζικής Επικοινωνίας*, μετάφραση - επιμέλεια Στ. Παπαθανασόπουλος, Εκδόσεις Καστανιώτη, 1997 σελ. 297, 300-301. και αναφέρεται στο Lars Engwall, *Newspapers as Organizations*, Ashgate Publishing Limited, 1978.

²⁰⁴ Τα βασισμένα στον τηλεγραφο πρακτορεία ειδήσεων, είτε ως ιδιωτικές εταιρείες είτε ως συνεργάτες των εφημερίδων, λειτουργούσαν ανά την Ευρώπη περί το 1850. Περιελάμβαναν το Reuters στην Βρετανία, το Havas στη Γαλλία, το Wolf στη Γερμανία, το Associated Press (AP) στις ΗΠΑ. Το 1990 το AP έστειλε ημερησίως 5.000 λέξεις προς 2.300 εφημερίδες ενώ το 1906 το Reuters διέθετε 47 διεθνή γραφεία, στο Michael Palmer "The British Press and the International News, 1851-1899: Of Agencies and Newspapers" στο George Boyce, James Curran, Pauline Wingate, (επιμ.) *Newspaper History from the Seventeenth Century to the Present*, Constable, 1978, σελ 205-219, (σελ. 208).

Τεχνικό υπόστρωμα και δεοντολογικές πρακτικές. Συνεπεία των ανωτέρω, κατά το δέκατο ένατο αιώνα, οι τεχνολογικές εξελίξεις τροποποίησαν τον τρόπο με το οποίο οι δημοσιογράφοι αντιλαμβάνονταν τη λειτουργία του τύπου και τους ενημερωτικούς στόχους: *μετασχηματίστηκαν οι δημοσιογραφικές αξίες. Η εφημερίδα μετετράπη από ένα πολυτελές μέσο έκφρασης και διάδοσης γνώμης για λογαριασμό της κοινωνικής ελίτ σε φθηνό μαζικό μέσο ενημέρωσης και ψυχαγωγίας.* Η τεχνολογία, επίσης, μετασχημάτισε τη μορφή της δημοσιογραφικής γραφής: τι θεωρείτο «είδηση» και πώς γινόταν η διάκριση ανάμεσα σε *είδηση* και *σχολιογραφία*. Τέλος, οι αλλαγές όσον αφορά τη δημοσιογραφική πρακτική μετασχημάτισαν τη σχέση μεταξύ αναγνώστη και δημοσιογράφου.

Κατά την ίδια περίοδο, εκκινεί η παρακμή του συνηγορικού υποδείγματος, καθώς η σταθερή πολιτικοποίηση και δράση δεν είναι δυνατόν να συμφιλιωθεί με την αμερόληπτη, ουδέτερη κάλυψη της ειδησεογραφίας και την «κουλτούρα των γεγονότων» όπως αυτή συνδέεται με την αρχή της αντικειμενικότητας. Πλήθος δημοσιογραφικοί οργανισμοί διαμόρφωσαν ένα σαφές και διακριτό πλαίσιο εκδοτικής πολιτικής που αποσκοπούσε να περιορίσει την προβολή ισχυρών προσωπικών απόψεων εκ μέρους των μεμονωμένων δημοσιογράφων κατά την κάλυψη των γεγονότων της επικαιρότητας.

Η και εξαιτίας της τεχνολογίας μεταστροφή των στόχων της δημοσιογραφίας συναρθρώθηκε με πολλούς τρόπους με τις αλλαγές στο κοινωνικό σχηματισμό και την επικράτηση του φιλελεύθερου υποδείγματος κυριαρχίας το οποίο κατευθυνόταν προς τη μαζικοδημοκρατική του έκφραση. Η πεποίθηση ότι ο «νομιμοποιημένος» στόχος της εφημερίδας ήταν η παροχή αξιόπιστων ειδήσεων συνδυάστηκε με την ιδέα ότι αυτό που χρειαζόταν μία μαζική κοινωνία προκειμένου να αυτοκυβερνηθεί δεν ήταν τόσο η ανταλλαγή βαρυσήμαντων απόψεων μεταξύ των πολυποικίλων ελίτ και των υφιστάμενων κέντρων εξουσίας, αλλά η *διάδοση τεκμηριωμένης, αμερόληπτης και κοινωνικά ωφέλιμης πληροφόρησης* μεταξύ των μελών του γενικού κοινού. Ο προσανατολισμός της δημοσιογραφίας προς τα «γεγονότα» ταίριαζε με την προαγωγή του κοινωνικού εκσυγχρονισμού που περιέγραψε ιδεοτυπικά ο Weber και την οργάνωση της κοινωνίας βάσει της ορθολογικής/ νομιμοποιημένης (rational / legal) μορφής κυριαρχίας: πρόκειται για μία πιο απρόσωπη, σύνθετη μαζική κοινωνία στηριγμένη στη γραφειοκρατική οργάνωση, η οποία είναι θεμελιωμένη στις επιστημονικές αρχές, την αξιακά ουδέτερη επαγγελματική ηθική, τα αντικειμενικά γεγονότα και τις δίκαιες (*fair*) διαδικασίες.

Αποτελεί κοινό τόπο ότι οι τεχνολογικές καινοτομίες ευδοκιμούν όταν συνάδουν πλήρως με τις νέες κοινωνικές και πολιτικές αξίες (αλλά, βεβαίως, δεν δημιουργούν τις τελευταίες όπως θέλει μία τεχνο-κεντρική αντίληψη για τη δημοσιότητα και την ενημέρωση). Μία από τις πλέον σημαντικές ήταν ο ηλεκτρικός τηλεγράφος, ο οποίος κατάστησε την αναζήτηση της είδησης στο πλαίσιο της άσκησης της ενημερωτικής λειτουργίας περισσότερο σημαντική από την προαγωγή γνώμων είτε περιεχομένου με κοσμοθεωρητικό περιεχόμενο και ανταποκρινόταν στην πραγματικότητα της έντασης της ροής των διεθνών εμπορευματικών ανταλλαγών και του ευρύτερου κοινωνικού μετασχηματισμού που λάμβανε τότε χώρα. Χαρακτηριστικά, το 1894 ένας διευθυντής των *Times*, ο C.F. Moberly Bell (1847-1911) συμβούλεψε έναν πολεμικό ανταποκριτή ότι «τα τηλεγραφήματα είναι για τα γεγονότα· οι εκτιμήσεις και τα πολεμικά σχόλια μπορούν να διακινούνται μέσω του ταχυδρομείου»²⁰⁵.

²⁰⁵ Χαρακτηριστική περίπτωση όπου παρουσιάζεται η τυποποίηση της δημοσιογραφικής γραφής είναι το φυλλάδιο που εκδόθηκε περί το 1923 με τον τίτλο *Hints to the Young Editor* (τυπογραφική αναπαραγωγή από τον οίκο Nabu Press το 2011).

Τα νέα εργαλεία τα οποία πρόσφερε η τεχνολογία διαμόρφωσαν τις αίθουσες σύνταξης (*newsrooms*) με τη σύγχρονη έννοια καθώς η ροή των δεδομένων απαιτούσε έναν νέο καταμερισμό της εργασίας. Το έργο της συλλογής των ειδήσεων και της σύνταξής τους αναλήφθηκε από τους συντάκτες που ανέθεται τα καθήκοντα, τους *copy editors*, *city editors*, *wire editors* κ.λπ. Οι *copy editors* τιλοδοτούσαν τις ειδήσεις, ενώ η κάλυψη των δημοφιλών αθλητικών γεγονότων κατέστησε απαραίτητη την προμήθεια σχετικού φωτογραφικού υλικού. Η επέκταση του τηλεγράφου και των ειδησεογραφικών πρακτορείων θα δώσουν νέα ώθηση, κυρίως στις μικρές εφημερίδες οι οποίες βρίσκονται μακριά από τα μητροπολιτικά κέντρα. Με τα τηλεγραφήματα των πρακτορείων να καταφτάνουν σωρηδόν σε ώρες που η χρέωσή τους είναι φθηνή, το κόστος του πρωτογενούς περιεχομένου για μία εφημερίδα μειώνεται και είναι ευκολότερο να γεμίσει, κατ' αυτό τον τρόπο, τις σελίδες της με πλούσια ειδησεογραφία. Αρχίσουν να εμφανίζονται και απογευματινές εφημερίδες, προκειμένου να καλύψουν το κενό ενημέρωσης από τα πρωινά φύλλα, αφού οι ειδήσεις είναι διαθέσιμες πλέον σε 24ωρη βάση. Στη Βρετανία από το 1868 οι ενδιαφερόμενοι εκδότες της περιφέρειας είχαν στη διάθεσή τους και προκατασκευασμένες σελίδες σε μορφή στερεοτυπίας τις οποίες ελάμβαναν με τα πρωινά τρένα και τις έστελναν στα πιεστήριά τους προς εκτύπωση.

Οι τεχνολογικές καινοτομίες μετασχημάτισαν τη μορφή του ρεπορτάζ, καταργώντας τα παλαιότερα είδη γραφής, τη μακροσκοπική χρονογράφιση των γεγονότων και την αναλυτική περιγραφή τους. Ο τηλεγράφος ενθάρρυνε τη συγγραφή με τη μορφή της *αντεστραμμένης πυραμίδας* διαμορφώνοντας μια τυπική μορφή δημοσιογραφικού λόγου. Τα δημοσιογραφικά εγχειρίδια, ήδη από το 1872, ανέφεραν το στυλ της αντεστραμμένης πυραμίδας ως βασικό χαρακτηριστικό της δημοσιογραφικής γραφής²⁰⁶. Προς το τέλος του αιώνα, η μέθοδος αυτή είχε διαδοθεί στις ΗΠΑ, τον Καναδά και στις χώρες που διέθεταν ανεπτυγμένο λαϊκό τύπο. Σύμφωνα με μία σχετική έρευνα, από το 1905 έως το 1914 το 81% των ρεπορτάζ στις αμερικανικές εφημερίδες είχαν λάβει αυτή τη μορφή²⁰⁷. Η αναγκαιότητα λιτής γραφής (διότι τα τηλεγραφήματα είχαν σημαντικό κόστος, όπως σήμερα οι δορυφορικές συνδέσεις για την τηλεοπτική κάλυψη) καθώς και το γεγονός ότι έπρεπε να λάβουν περιεχόμενο από τα ειδησεογραφικά πρακτορεία εφημερίδες ποικίλων πολιτικών αποχρώσεων καθιέρωσαν την εν λόγω μορφή ως κυρίαρχο τρόπο γραφής των ρεπορτάζ. Η αντικειμενικότητα ως ενημερωτική πρακτική έγκειται στην όσο το δυνατόν στη «στεγνή» *γεγονοτοκεντρική* καταγραφή των γεγονότων ώστε να είναι δυνατόν να εντάσσονται στην ύλη των εντύπων ακόμη και αυτούσια, και δη δίχως να «ενοχλούνται» οι πολιτικές, εθνικές, θρησκευτικές ευαισθησίες εκάστου, τις οποίες θα τις εξέφραζαν σε άλλη

²⁰⁶ Δες Harlan S. Stensaas, «Development of the objectivity ethic in U.S. daily newspapers», *Journal of Mass Media Ethics*, Vol. 2, 1986, σελ. 50-60. Σε αυτήν τη μελέτη του περιεχομένου εφημερίδων για την περίοδο 1865-1934 δεν επιβεβαιώνεται μια τεχνο-κεντρική ερμηνεία στη διαμόρφωση της δημοσιογραφικής δεοντολογίας καθώς θεωρούμε ότι οι τεχνολογικές εξελίξεις διαμεσολαβούνται από τα νοηματικά και εμπράγματα πλαίσια που τίθενται με βάση τις ευρύτερες κοινωνικές συνθήκες. Σύμφωνα με την έρευνα τα στοιχεία δεν υποστηρίζουν τη θεωρία ότι η αντικειμενικότητα ήταν το αποτέλεσμα της αυξανόμενης χρήσης του τηλεγράφου και της πρακτικής του *news syndication* (της ενδοομιλικής ταυτόχρονης δημοσίευσης των ειδήσεων μέσω συμπράξεων) εντούτοις δεν απορρίπτεται ένας ορισμένος συσχετισμός μεταξύ των δύο. Επίσης ζητείται να διερευνηθεί με άλλη έρευνα εάν η δημοσίευση του πορίσματος της επιτροπής Hutchins (*Hutchins Commission Report on Freedom of the Press*) του 1947 αποτέλεσε το έναυσμα για μία στροφή στην αντικειμενική δημοσιογραφία καθώς έθεσε στο επίκεντρο της δημόσιας συζήτησης την ατζέντα της θεωρίας της κοινωνικής ευθύνης του τύπου (*social responsibility theory*) με βάση τη θέση που διατυπώθηκε στο πόρισμα αυτής ότι πρέπει να καταγράφεται το πλαίσιο των γεγονότων και ότι ο τύπος είναι το κατεξοχόν forum ανταλλαγής σχολίων και κριτικής.

²⁰⁷ Για την ιστορική προέλευση του ρόλου: D.M. White, «The Gatekeeper: A Case Study in the Selection of News», *Journalism Quarterly*, 27, 383-390. Επανεκδόθηκε στο L.A. Dexter και D.M. White (επιμ.), *People, Society and Mass Communications*, Free Press, 1964, σελ. 195. W. Griebner, «News is What Newspapermen Make It», σελ. 204-205.

θέση του εντύπου, με το άρθρο ή το σχόλιό τους.

Η *αντεστραμμένη πυραμίδα* έγκειται στο να συμπεριληφθούν στην πρώτη παράγραφο, το λεγόμενο *lead*, την «κεφαλή» του κειμένου οι βασικές πληροφορίες (τι, ποιος, πού, πότε, πώς και γιατί, τα γνωστά 6 “W”) αυτές, δηλαδή, που «στηρίζουν» την είδηση (όπως ακριβώς η βάση την πυραμίδα) και, εν συνεχεία, να αρχίσει η ανάπτυξη του ρεπορτάζ η οποία προχωρεί από τα κεντρικά χαρακτηριστικά του γεγονότος στα λιγότερο ουσιώδη. Αυτό συνέβη για δύο πρακτικούς λόγους: Πρώτον, διότι τα τηλεγραφικά δίκτυα παρουσίαζαν προβλήματα αξιοπιστίας και επομένως υπήρχε εντεινόμενη πίεση να μεταδίδονται άμεσα οι κρίσιμες πληροφορίες, ώστε να γίνεται κατανοητή η είδηση στην περίπτωση που διακοπτόταν η επικοινωνία· και, δεύτερον, διότι με αυτό τον τρόπο οι λιγότερο σημαντικές πληροφορίες τοποθετούνται στο τέλος ώστε να μπορεί ο συντάκτης ύλης να «κόβει» από το τέλος κειμένου όσες γραμμές (αράδες) περισσεύουν – όσες δηλαδή, δεν «χωρούν» στο χώρο που έχει στη διάθεσή του στις στήλες της σελίδας.

Συνεπώς, σημαντική δραστηριότητα στο πλαίσιο της λειτουργίας του «πυλωρού» (*gatekeeper*)²⁰⁸ συντελείται εντός του ειδησεογραφικού οργανισμού στο πλαίσιο μίας διαδικασίας που διακρίνεται σε δύο φάσεις (σύμφωνα με το μοντέλο του Bass όσον αφορά τα δύο στάδια της εσωτερικής ροής των ειδήσεων το οποίο βελτιώνει την κλασική θεωρία του πυλωρού): στη συλλογή των ειδήσεων (*newsgathering*) και την επεξεργασία (*newsprocessing*). Το πρώτο στάδιο ολοκληρώνεται όταν οι «συλλέκτες» ειδήσεων μετατρέπουν τα πρωτόλεια νέα (*raw news*) – τυχαία συμβάντα, ομιλίες, συνεντεύξεις τύπου κ.ο.κ. - σε χειρόγραφο κείμενο («*newscopy*») είτε εν γένει σε ειδήσεις ανεξάρτητα από το εκάστοτε τεχνολογικό υπόστρωμα. Το δεύτερο στάδιο ολοκληρώνεται όταν οι «επεξεργαστές» των ειδήσεων (*newsprocessors*) τροποποιούν και συνενώνουν τα ξεχωριστά θέματα σε ένα ολοκληρωμένο ενημερωτικό προϊόν. Η εν λόγω κατανομή της εργασίας παρέχει τη δυνατότητα διαμόρφωσης με βάση την επιλογή των γεγονότων ενός ερμηνευτικού πλαισίου για την καθημερινή ειδησεογραφία. Πρόκειται για ένα σύνολο σύνθετων διαδικασιών επεξεργασίας του ειδησεογραφικού υλικού που επιβεβαιώνουν και πραγματώνουν διαρκώς τα στοιχεία της διακριτής κουλτούρας και της φυσιογνωμίας κάθε ειδησεογραφικού μέσου, ήτοι το σύνολο ειδησεογραφικών αξιών και πρακτικών που ασπάζεται η κοινότητα των εργαζομένων σε αυτό. Πρόκειται για μία άτυπη γνώση την οποία αποκτά ο δημοσιογράφος,

²⁰⁸ Δες σχετικά 6.6. Το μοντέλο του Bass για τη διπλή δράση της εσωτερικής ροής των ειδήσεων σελ. 177-178) Δες επίσης συναφώς το μοντέλο του White για τον πυλωρό, σελ. 172-173 στο Denis McQuail - Sven Vidal, *Σύγχρονα Μοντέλα Επικοινωνίας για τη μελέτη των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας*, επιμέλεια: Στέλιος Παπαθανασόπουλος, μετάφραση: Κάτια Μεταξά, Εκδόσεις Καστανιώτη, 2001. Από την προσωπική μου εμπειρία ως εργαζόμενος στον ελληνικό τύπο δύναμαι να υποστηρίξω ότι η παρακμή του σχετίζεται με την αποδυνάμωση της επιρροής στο τελικό αποτέλεσμα των συντακτών ύλης. Σημαντικοί διευθυντές επιτυχημένων εφημερίδων όπως ο Λυκούργος Κομίνης (*Εθνος*) ή το Σεραφείμ Φυντανίδης (*Ελευθεροτυπία*) είχαν διατελέσει συντάκτες ύλης και γνώριζαν την αξία αυτής της δευτερογενούς επεξεργασίας του ειδησεογραφικού υλικού και της σημασίας της για την ανάδειξη της εργασίας των δημοσιογράφων και την επιτυχία του μέσου εν συνόλω. Έως περίπου την εποχή της εισόδου των δημοσιογραφικών οργανισμών στο Χρηματιστήριο οι «σοβαρές» εφημερίδες απασχολούσαν ιδιαίτερα έμπειρους δημοσιογράφους στη συνταξη των εφημερίδων (ονομάζονταν εσωτερικοί συντάκτες). Πλήθος παραγόντων όπως οι τεχνολογικές εξελίξεις όσον αφορά τη σελιδοποίηση και τις δυνατότητες εκτύπωσης πολλαπλών εκδόσεων, η κουλτούρα της δημοσιότητας όσον αφορά τους επαγγελματίες δημοσιογράφους από τις αρχές της δεκαετίας του 2000 και η αλλαγή της οικονομικής δομής των μέσων αποδίδωσαν την παραδοσιακή μορφή επεξεργασίας των ειδήσεων με αποτέλεσμα να αλωθούν «εκ των έσω» οι κανόνες της αντικειμενικότητας προκαλώντας θανάσιμο πλήγμα στην αξιοπιστία των ειδησεογραφικών μέσων. Να σημειωθεί επίσης ότι ανάμεσα στην αγγλοσαξωνική και την ελληνική ορολογία και πρακτική υφίστανται κάποιες σημαντικές διαφορές όσον αφορά τους όρους που έχουν σχέση με το επάγγελμα του δημοσιογράφου. Το *journalist* και το *reporter* είναι δυνατόν να αποδοθεί ως «συλλέκτης» και «συγγραφέας» ειδήσεων και το *editor* ως συντάκτης ο οποίος δεν κάνει δημοσιογραφικό ρεπορτάζ αλλά επιμελείται, επεξεργάζεται απορρίπτει και εγκρίνει και κατευθύνει τους δημοσιογράφους. βλπ. Μ. Σεραφετινίδου, «Τα ειδησεογραφικά μηνύματα ως προϊόν γραφειοκρατικών δομών: η περίπτωση του Αθηναϊκού Τύπου», Α' και Β' μέρος σε *Πολίτης*, Ιανουάριος και Μάρτιος 1991, τχ. 110 (σελ. 48-56) και 111 (σελ. 38-44).

καθώς «κοινωνικοποιείται» επαγγελματικά στο συγκεκριμένο μέσον και αφορά από το ύφος παρουσίασης ενός γεγονότος και την τιτλοδοσία έως την αυστηρότητα της τήρησης των κανόνων τεκμηρίωσης και την αισθητική του φωτογραφικού υλικού κ.ο.κ.

Η διαδικασία της επεξεργασίας της είδησης έχει υλική πτυχή (τεχνική επεξεργασία ανάλογα το τεχνολογικό υπόστρωμα) είτε πρόκειται για εφημερίδα είτε πρόκειται για το διαδίκτυο και άυλη (από το copy editing μέχρι το συνδυασμό διαφορετικών ειδήσεων και το δευτερογενές *fact checking* έως τη διαδικασία οπτικοποίησης της είδησης με τη χρήση γραφημάτων, εικαστικού υλικού κ.ο.κ.). Στη δεύτερη περίπτωση στην οποία εμπλέκεται η ολόκληρη η ιεραρχία του εντύπου –όπως π.χ. στη διαμόρφωση του πρωτοσέλιδου– ενεργοποιείται με εμπράγματο τρόπο το σύνολο των κανονιστικών δεσμεύσεων και ειδησεογραφικών αξιών που έχει υιοθετήσει το ειδησεογραφικό μέσο και το δημοσιογραφικό έργο αποκτά συλλογικό χαρακτήρα. Να σημειωθεί ότι η απουσία της εν λόγω δευτερογενούς επεξεργασίας από την ψηφιακή δημοσιότητα αλλά και από τα παραδοσιακά μέσα λόγω οικονομικών κλίμακας συνιστά σημαντική ένδειξη της παρακμής του δημοσιογραφικού επαγγελματικού status και ταυτόχρονα καθιστά την ενημερωτική διαδικασία περισσότερο επιρρεπή στην παραπληροφόρηση²⁰⁹.

Οι προσαρμογές στις εν λόγω τεχνικές αναγκαιότητες κατέληξαν να αποτελέσουν σχεδόν «ιδεολογία» για τους ανθρώπους του τύπου κυρίως στον αγγλοσαξωνικό τύπο όπου τηρείται απαρέγκλιτα ο διαχωρισμός της είδησης από το σχόλιο σε ανισόρροπες ορισμένες φορές αν και πάντοτε «αντεστραμμένες πυραμίδες»²¹⁰.

«The public interest is what interest's the public»: Από την ηθική της πειθούς στην ηθική της δημοφιλίας

Οι ριζοσπαστικές αλλαγές οι οποίες έλαβαν χώρα στον τύπο του δεκάτου ενάτου αιώνα προκάλεσαν μία ριζική μεταστροφή στην αντίληψη της δημοσιογραφικής δεοντολογίας. Η ανάδυση της αντικειμενικότητας ως κυρίαρχου ιδεώδους αποτέλεσε αποκύημα αυτού που ο Ward αποκαλεί *ηθική της δημοφιλίας* καθώς αυτό τίθεται σε αντιδιαστολή με την *ηθική της πειθούς*, μεταφέροντας στο πεδίο της δημοσιογραφικής δεοντολογίας τη βεμπεριανή διχοστοασία μεταξύ της *ηθικής του φρονήματος* και της *ηθικής του αποτελέσματος*. Τα θεμέλια γι' αυτό που αποκαλούμε «κρίση του αληθούς» στο αστικό σχήμα σκέψης παρατηρούνται εξ απαλών ονύχων εντός της δημοσιότητας. Η *ιδεατά προβληθείσα στο φιλελεύθερο υπόδειγμα ηθική της πειθούς, βάσει της οποίας ο δημοσιογράφος όφειλε να «ενσταλάξει» στο κοινό ό,τι αυτό όφειλε να πιστεύει, το ορθό, υποχώρησε ενώπιον της ηθικής της δημοφιλίας, διά της οποίας μέσω ενός βατού-κατανοητού στυλ προσφέρεται στους αναγνώστες αυτό που οι ίδιοι επιθυμούν να γνωρίζουν*. Καταγράφεται, κατ' αυτό τον τρόπο, η εν μέρει μετάβαση από το εναρμονιστικό/συνθετικό σχήμα σκέψης στο αναλυτικό/συνδυαστικό όπου τα «ουσιαστικά» στοιχεία του αστικού σχήματος σκέψης, αυτά που διαφορίζουν πραγματολογικά και δεοντολογικά / ποιοτικά το έναν λόγο (*discourse*) από τον άλλο και διαμορφώνουν τα κριτήρια ιεράρχησης χάνουν έως έναν βαθμό την κριτική τους ισχύ: η *απώλεια της θέσης πολιτικής αυθεντίας εκ μέρους του δημοσιογράφου οδηγείται in extremis στην απουσία εγγύησης του τι είναι «πραγματικό» ή ισχύον μέσα από την παρακμή των κριτηρίων αληθείας ή εγκυρότητας στο πεδίο του δημόσιου λόγου*. Αυτού του είδους ο εκδημοκρατισμός της δημοσίας σφαίρας, όπου όλοι οι «λόγοι» δεν χαίρουν απλώς ίσης προστασίας αλλά εμφανίζονται και ταυτόχρονα ως ισό-

²⁰⁹ Δημήτρης Ψυχογιός, *Τα Έντυπα Μέσα Επικοινωνίας* ό.π., σελ. 307-308.

²¹⁰ Ward, *The Invention of Journalism Ethics*, ό.π. σελ. 191 κ.ε.

τιμοί (*ίσης αξίας*) καθώς δεν υφίσταται η δυνατότητα ιεράρχησής τους, αναιρεί τις προϋποθέσεις άσκησης της ελευθερίας, *τον αυτοδεσμευτικό της χαρακτήρα ως δημόσιο πράττειν*, και αποτελεί ίδιον της αναδυόμενης «τυραννίας της πλειοψηφίας», όπως έχει καταγγελλεί από όσους όμνυαν στην αρχή της ελευθεροτυπίας: *όπερ σημαίνει ότι ανοίγει το δρόμο για την οικονομική ή/και πολιτική εργαλειοποίηση της δημόσιας σφαίρας, αλλά και την εν μέρει αναίρεση της δυνατότητας μετασχηματισμού του κοινού της δημοκρατικής τάξης σε νεωτερικό Δήμο*²¹¹.

Έναντι της ανωτέρω διαφαινόμενης κρίσης του αληθούς επιχειρήθηκε μέσω της αντικειμενικότητας στο πεδίο των ενημερωτικών αξιών και πρακτικών να ενσωματωθούν στην υπό διαμόρφωση δημόσια σφαίρα στο πλαίσιο του μαζικοδημοκρατικού κοινωνικού σχηματισμού τα στοιχεία του αστικού σχήματος σκέψης. Ο μετασχηματισμός των κανόνων δεοντολογίας συνάπτεται διαθρωτικά και λογικά με την εξέλιξη της εφημερίδας ως μαζικού μέσου. Καθώς τροποποιήθηκαν οι συνθήκες του δημοσιογραφικού έργου υπήρξε η επινόηση, η ανανομηματοδότηση ή η μεγαλύτερη έμφαση προς μία σειρά κανονιστικών ενημερωτικών πρακτικών. Οι σημαντικότερες κανονιστικές έννοιες είναι αυτές της *ανεξαρτησίας, της τεκμηρίωσης και της αμεροληψίας*. Καθώς σταδιακά επικρατεί το φαινόμενο της *αποευθυγράμμισης* του τύπου από τους κομματικούς σχηματισμούς, στο πλαίσιο μίας «ισχνής» μορφής του πολιτικού (η οποία επάγεται μια γενική αποδοχή των κανόνων της φιλελεύθερης δημοκρατίας και μία συγκεκριμένη ποιότητα της κοινωνικής συναίνεσης) οι εκδότες διακήρυσσαν την ανεξαρτησία της γνώμης που διατύπωναν. Ταυτόχρονα, κατά τη στιγμή που η εμπορευματοποίηση της ειδησεογραφίας οδήγησε σε εκρηκτική αύξηση των κυκλοφοριών και των διαφημιστικών εσόδων, *οι εφημερίδες ανταγωνίζονταν ως προς την ταχύτητα, την επινοητικότητα και την ακρίβεια της τεκμηρίωσης των ειδήσεων τις οποίες περιελάμβαναν στην ύλη τους*.

Σε ρητορικό επίπεδο, οι εκδότες επιχειρούσαν να ενδυναμώνουν την εμπιστοσύνη των αναγνωστών τους στο ενημερωτικό προϊόν τους με τον ίδιο τρόπο που οι εκδότες των *newsbooks* επιχειρήσαν να απομειώσουν τον διάχυτο σκεπτικισμό του κοινού κατά την πρώιμη νεωτερικότητα (που απηχούσε τη *ριζοσπαστική κριτική όψη του Διαφωτισμού*) και να αντιμετωπίσουν με επιτυχία τον κοινωνικο-πολιτικό και κοσμοθεωρητικό-αξιακό κερματισμό του. *Καθώς οι εφημερίδες στόχευαν σε ένα ευρύ και πολιτικά διαφοροποιημένο αναγνωστικό κοινό το οποίο εκπροσωπούσε διακριτά ή/ και ανταγωνιστικά κοινωνικά συμφέροντα, η ουδετερότητα κατέστη δημοσιογραφική αρετή από κοινού με την αμεροληψία/ισομέρεια ως προς τον τρόπο της καταγραφής των γεγονότων*. Κατ' αυτό τον τρόπο, άρχισε να κυριαρχεί η πεποίθηση ότι οι δημοσιογράφοι (θα έπρεπε εν γένει να) ήταν ανεξάρτητοι επαγγελματίες οι οποίοι ασκούν το ενημερωτικό τους έργο για λογαριασμό του γενικού κοινού διακρίνοντας με αυστηρό τρόπο την αξιακή σφαίρα από την σφαίρα των γεγονότων. Το ιδεώδες της αντικειμενικότητας ήταν η γενεσιουργός αιτία και η προέκταση της εν λόγω απόπειρας υιοθέτησης ανεξάρτητων, αμερόληπτων δημοσιογραφικών πρακτικών. Περί το 1900, η εν λόγω πρακτική μετεξελίχθηκε σε μία εμπράγματη εφαρμογή της αρχής της ανεξαρτησίας και μία στέρεη εμπειριστική στάση – ήτοι την επικέντρωση στην ακριβή τεκμηρίωση των γεγονότων.

Κατά την εκκίνηση του εικοστού αιώνα, το σύνολο των εν λόγω πρακτικών κανόνων και αξιών (*ανεξαρτησία, τεκμηρίωση και αμεροληψία*) καθόρισε το νοηματικό περιεχόμενο της αρχής της αντικειμενικότητας. *Αυτή ισοδυναμούσε με την καταγραφή «αποκλειστικά των γεγονότων», τα*

²¹¹ David T.Z. Mindich, *Just the Facts: How «Objectivity» Came to Define American Journalism*, New York University Press, 1998, σελ. 24,36.

οποία όφειλαν να είναι ανστηρά διαχωρισμένα από τις απόψεις. Περί το 1930, οι περισσότερες δημοσιογραφικές ενώσεις που είχαν συγκροτηθεί συνέταξαν κώδικες δεοντολογίας, υιοθετώντας παραλλαγές των ανωτέρω αρχών. Επρόκειτο για έναν επαναστατικού χαρακτήρα μετασχηματισμό όσον αφορά τις δεοντολογικές πρακτικές του δημόσιου λόγου. Υστέρα από περίπου τρεις αιώνες, η δημοσιογραφία στο πλαίσιο του καθεστώτος της νεωτερικότητας επιχείρησε να «εξορίσει», τουλάχιστον σε επίπεδο δημόσιας επαγγελίας, το δεδομένο της υποκειμενικότητας το οποίο «στοίχειωνε» εξ αρχής τη δημοσιότητα, τουλάχιστον κατά την καταγραφή των εμπράγματων δεδομένων του κοινωνικού κόσμου, ήτοι των γεγονότων, με βάση το σταθμιστικό χαρακτηριστικό του αστικού σχήματος σκέψης. Και έτι περαιτέρω: κατέστησε την αμεροληψία ή την αντικειμενικότητα κυρίαρχο ιδεώδες και άρχισε να διαμορφώνεται ένα σύνολο αυστηρών κανόνων και μεθόδων λειτουργίας των *συντακτικών ομάδων στο εσωτερικό των ενημερωτικών οργανισμών* ώστε να διασφαλίζεται η εφαρμογή της αρχής της ισομέρειας και του ρητού διαχωρισμού ανάμεσα στις αντικειμενικές ειδήσεις και την έκφραση υποκειμενικής άποψης.

Οι μετασχηματισμοί ως προς τις ενημερωτικές πρακτικές και αξίες. Έως το δέκατο ένατο αιώνα οι εκδοτικές επιχειρήσεις ήταν οργανωμένες πέριξ της προσωπικότητας και των ατομικών πολιτικών και άλλων στοχεύσεων του εκδότη, ο οποίος καθόριζε με κυριαρχικό τρόπο το περιεχόμενό τους. Την ίδια ώρα, ως «οχήματα» διάδοσης ιδεών, οι εφημερίδες αποτελούσαν κατά μείζονα λόγο *μέσα πειθούς*. Το δημοσιογραφικό γραπτό αξιολογείτο, εν πολλοίς, από τις αξίες της ευγλωττίας, την ικανότητά του να είναι ελκυστικό για τον αναγνώστη και, ορισμένες φορές, να καλλιεργεί την ικανότητα των μαζών να κατανοούν τα σύνθετα προβλήματα της κοινωνίας, της αισθητικής κ.ά. Οι δημοσιογράφοι αποκτούσαν φήμη και αίγλη διά της «πένας» τους, της εκφραστικής τους δεινότητας να ερμηνεύουν κατά τρόπο καταλυτικό όσα συνέβαιναν στο πλαίσιο του κοινωνικού κόσμου. Η στροφή προς την αντικειμενικότητα κόμισε έναν νέο «δεκάλογο» δημοσιογραφικών αξιών ως προς τις ακολουθητέες πρακτικές: *ρητορικός αυτοπεριορισμός, δίκαιη (fair) αντιμετώπιση των αντιτιθέμενων απόψεων, αξιοπιστία στην καταγραφή των γεγονότων, χρήση επίσημων πηγών/τεκμηρίων και εμφανή (τουλάχιστον) ανεξαρτησία από τις συσπειρώσεις κοινωνικών συμφερόντων*. Οι κανόνες της αντικειμενικότητας άρχισαν να αποκτούν σοβαρό έρεισμα με την υιοθέτηση του «γεγονο-κεντρικού» παραδείγματος.

Ο νέος χαρακτήρας των ειδήσεων και ο διευρυμένος ρόλος τους στην οικονομική και πολιτική σφαίρα καθιστούσε αναγκαία την υιοθέτηση ενός νέου συστήματος δημοσιογραφικών αξιών κατά την επιλογή, επεξεργασία και δημοσίευσή τους. Τροποποιήθηκε συναφώς ο ορισμός της είδησης. Οι ειδήσεις ήταν: *εμπειρικού χαρακτήρα, ρενστές, καινοτομικού χαρακτήρα (τι είναι «νέο»), αποτέλεσμα παρατήρησης και τεκμηριωμένης περιγραφής των γεγονότων και των αντικειμένων του εξωτερικού κόσμου*. Ήτοι ήταν αποδεκτό ότι *υπήρχε ένας κόσμος έως έναν βαθμό «αντικειμενικός», με την έννοια της (σχετικής ή μεγαλύτερης) αυτονομίας από τα γνωστικά και συνειδησιακά ενεργήματα των εκάστοτε υποκειμενικών φορέων του δημοσιογραφικού λόγου*. Επιπροσθέτως, η συλλογή των ειδήσεων-γεγονότων απαιτούσε εργώδη δραστηριότητα: μετακινήσεις για προσωπική επίτοπια έρευνα, αναζήτηση αξιόπιστων πηγών και απαίτηση ακριβούς τεκμηρίωσης. Οι ρεπόρτερ εγκατέλειψαν το *newsroom* προκειμένου να αλληλεπιδράσουν με το κοινωνικό γίγνεσθαι ώστε να ανακαλύπτουν κάθε ημέρα την «είδηση». Με αυτή την έννοια, *το ρεπορτάζ κατέστη αντικειμενικό στο μέτρο που αποτελούσε το αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης του δημοσιογράφου με τον κόσμο των γεγονότων και δεν πήγαζε αποκλειστικά από την έκφραση κάποιας υποκειμενικής θέσης με κοσμοθεωρητική φόρτιση*.

Στην αντίπερα όχθη, το περιεχόμενο των άρθρων γνώμης διαμορφωνόταν στο εσωτερικό

των *newsrooms* από κάποιον στο γραφείο του, ο οποίος παρουσίαζε με περιεκτικό τρόπο, χρησιμοποιώντας τα συνήθη σχήματα πειθούς, τη δική του οπτική για τα γεγονότα (αξιολόγηση, ιεράρχηση κ.ο.κ.). Η γνώμη δεν αποτελούσε «ξερή» περιγραφή, αλλά λάμβανε τη μορφή ενός διαλογικού αναστοχασμού, αναλυτικού και ρητορικού χαρακτήρα. Οι συγγραφείς των άρθρων γνώμης δομούσαν τότε (και εξακολουθούν ακόμη και σήμερα) την επιχειρηματολογία τους με βάση ένα προϋπάρχον «στρώμα» ειδησεογραφίας. Η συγγραφή των απόψεων ήταν περισσότερο αποτέλεσμα ατομικής άσκησης της δυνατότητας έλλογης επιχειρηματολογίας και ενός διακριτού ρητορικού ύφους· είχε επιπροσθέτως περισσότερο υποκειμενικό παρά εμπειρικό χαρακτήρα, όπως στην περίπτωση της καταγραφής των γεγονότων, καθώς αποτελούσε την αντανάκλαση των αξιών, των κρίσεων και των ιεραρχήσεων ενός ατόμου ή ενός συλλογικού υποκειμένου όσον αφορά τα γεγονότα του κοινωνικού κόσμου. Γι' αυτό, ήταν *φυσικό οι δημοσιογράφοι να χρησιμοποιούν τη διάκριση υποκειμενικό/αντικειμενικό προκειμένου να διερμηνεύσουν τον κεντρικό για τη δημοσιογραφική πρακτική διαχωρισμό μεταξύ των ειδήσεων και σχολίων*. Στο πλαίσιο των δημοσιογραφικών αξιών της αντικειμενικότητας οι οποίες ερείδονται στο αστικό σχήμα σκέψης, τα «γεγονότα είναι ξεροκέφαλα» και αντιστέκονται στην (με απόλυτο τρόπο τουλάχιστον) υποταγή τους σε μία κοσμοθεωρητική προοπτική. Υπό αυτή την έννοια, ο συνηγορικός τύπος παρήκμασε στο πλαίσιο του μαζικοδημοκρατικού κοινωνικού σχηματισμού, γεγονός που απηχούσε αυτό που αποκλήθηκε αργότερα «τέλος των μεγάλων αφηγήσεων» (κατά τη φράση του Lyotard).

Αρχικώς, όταν η εφημερίδα θεωρείτο όργανο διατύπωσης της γνώμης, η αντικειμενικότητα ετίθετο εκτός του ορίζοντα των επιλογών των φορέων του δημόσιου λόγου και δεν θεματοποιούνταν ως μέρος μίας δεοντολογικής πρακτικής διότι *η στόχευση ήταν η συμφωνία του γράφοντος με το αναγνωστικό κοινό στο επίπεδο των αξιών και των ιεραρχήσεων ως προς τα κοινωνικά ζητήματα*. Καθώς, όμως, η ενημερωτική/πληροφοριακή λειτουργία κατέλαβε κεντρικό ρόλο οι κανόνες της τεκμηρίωσης και της ανεξαρτησίας τέθηκαν στο επίκεντρο της δημοσιογραφικής δεοντολογίας τόσο σε θεωρητικό επίπεδο όσο και στην καθημερινή πράξη. Το κοινό καταλάωνε τις ειδήσεις ως ένα διακριτό –ενδεχομένως, το κύριο αλλά όχι σε απόλυτο βαθμό– προϊόν των εφημερίδων και αυτές προσέφεραν ενημέρωση «αποκαθαρμένη» (σε μεγάλο ή μικρότερο βαθμό) από συνηγορικού χαρακτήρα πολιτικά σχόλια και απόψεις οι οποίες χαρακτηρίζονταν από μία *ευθεία προκατάληψη* ήτοι μία (σε απόλυτο βαθμό τουλάχιστον) κοσμοθεωρητική ή εν γένει υποκειμενικού χαρακτήρα δέσμευση του γράφοντος. Ως συνέπεια, οι εκδότες έδιναν σε ρητορικό επίπεδο ιδιαίτερη έμφαση στην τεκμηρίωση των ειδήσεων που δημοσίευαν και απαιτούσαν από τους δημοσιογράφους να υιοθετήσουν τον αντικειμενικό τρόπο εντοπισμού και καταγραφής των γεγονότων.

Οι νέες μορφές δημοσιογραφίας επανακαθόρισαν τη σχέση της εφημερίδας με το κοινό. Η βρετανική φιλελεύθερη εφημερίδα της ελίτ με βάση μία συγκεκριμένη ερμηνεία της έννοιας της κοινής γνώμης αυτοαναγνωριζόταν *ως παιδαγωγός του γενικού κοινού, ως δημόσιο forum της φιλελεύθερης διανόησης και πολιτικό όργανο στην αντιπαράθεσή της με τα προνόμια της αριστοκρατίας*. Ο δημοσιογράφος «δίδασκε» αφ' υψηλού το κοινό, σύμφωνα με τα ήθη της μεσαιας και ανώτερης τάξης. Η εκ μέρους του εκπλήρωση της δημόσιας υπηρεσίας προς το κοινό επαγόταν να παρέχει αυτό που τα μέλη του όφειλαν να γνωρίζουν προκειμένου να γίνουν καλοί φιλελεύθεροι πολίτες και μέλη της Μεγάλης Κοινωνίας (*Great Society*). Στόχος του τύπου ως θεσμού της ανοικτής δημόσιας σφαίρας δεν ήταν να αποδίδει το ίδιο βάρος σε όλες τις απόψεις είτε να αποδεχθεί ασμένως τη γνώμη των μαζών· άλλωστε, η γνώμη που διατύπωνε, διακηρυκτικά

τουλάχιστον, υπερέβαινε τους κοινωνικούς μερισμούς και την «απαιδευσιά» της εκάστοτε απλοϊκής ιδέας. Η φιλελεύθερη εφημερίδα δεν όφειλε (και δεν έπρεπε...) να είναι η «φωνή» των επικρατουσών συγκυριακά προκαταλήψεων και των απρόβλεπτων συλλογικών συμπεριφορών των μαζών οι οποίες θεωρούνταν *a priori* ανορθολογικές. Ο εκδότης φιλοδοξούσε να είναι ο δημιουργός και ο διαμορφωτής της διαφωτισμένης κοινής γνώμης μέσα από πειστικά άρθρα γνώμης, πολιτική ειδησεογραφία και υψηλού επιπέδου ενημερωτική λειτουργία. Οι φιλελεύθερες εφημερίδες συμπερασματικά δεν ήταν απλώς ουδέτερα κανάλια επικοινωνίας μεταξύ των παροικούντων τη δημόσια σφαίρα ή απλώς *fora* ανταλλαγής ουδέτερων κοινωνικο-πολιτικά απόψεων.

Ο λαϊκός τύπος, από την άλλη πλευρά, δεν αντιλαμβανόταν το εαυτό του ως διαμορφωτή της κοινής γνώμης «από τα επάνω» καθώς η ίδια η λειτουργία του απέρρευε από μία εξισωτική αντίληψη της κοινής γνώμης και του δημοκρατικού φαινομένου. Θεωρούσε ότι όφειλε να λειτουργεί ως η «φωνή» των μαζών «από τα κάτω» ήταν ένας απλώς «ενισχυτής» ή εκπρόσωπος των υπάρχουσών δημοφιλών γνώμων. Στο ενημερωτικό υπόδειγμα του λαϊκού τύπου, ο ρεπόρτερ ιδεατά αποτελούσε «ουδέτερο κανάλι επικοινωνίας». Στο πεδίο διαμόρφωσης της κοινής γνώμης, ο λαϊκός τύπος αναλάμβανε συχνά καμπάνιες επ' ονόματι του «λαού» ή της «κοινής γνώμης», όχι όμως εκπροσωπώντας μία πολιτική ιδεολογία είτε έναν κομματικό σχηματισμό. Δήλωνε πολιτικά ανεξάρτητος, δυνάμει αυτόνομος επικριτής όλων των κυβερνήσεων και των πολιτικών κομμάτων. Ο λαϊκός τύπος αναγνώριζε το δημοσιογράφο ως πάροχο ειδησεογραφικών προϊόντων προς έναν καταναλωτή, τον αναγνώστη, και άμβλυσε έως εξαλείψεως την κανονιστική αντίληψη του δημοσιογράφου ως «παιδαγωγού», αλλά και μέρος του κοινωνικού παιδευτικού διαφωτιστικού οράματος. Η «εξισωτική» αντίληψη που έγινε αντιληπτή ως εκδημοκρατισμός της δημόσιας σφαίρας εκφραζόταν στην αρχή ότι το να λείπει κάποιος στους ανθρώπους αυτό που θέλουν να ακούσουν είναι απλώς μέρος ενός πληροφοριακού «πακέτου», καθώς η αγορά με τη διπλή της έννοια (και όχι κάποια ελίτ) οφείλει να καθορίζει μέσα από τις απρόσωπες επιλογές των καταναλωτών τη φύση και το χαρακτήρα της ειδησεογραφίας και της ενημέρωσης. Ο ορισμός της είδησης έχασε τον παραδοσιακό ιεραρχικό του χαρακτήρα, που είχε στην κορυφή της τη «σοβαρή» (hard) είδηση και επεκτάθηκε τόσο ώστε να εμπεριέχει κάθε πτυχή της ζωής που μπορεί να προσελκύσει το ενδιαφέρον των αναγνωστών: χάθηκε μέσα από τη σταδιακή αυτή αναδιάταξη των ορίων μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού η διάκριση υψηλού και χαμηλού μέσα από αυτή την εξισωτική λογική που καλλιέργησε τη σύμμιξη ψυχαγωγίας και ενημέρωσης. Αυτό την άφησε, βέβαια, έκθετη ως προς δύο σημαντικά μέτωπα: τόσο στις πιέσεις της εμπορευματοποίησης όσο και σε πολιτικές δυνάμεις που αρνούσαν το φιλελεύθερο αξιακό πλαίσιο.

Εντούτοις, η εν λόγω κανονιστική «επανάσταση» όσον αφορά τις ενημερωτικές πρακτικές και αξίες δεν αναγνώριζε τις ειδήσεις απλώς ως πολύτιμο εμπόρευμα εντός του κυκλώματος της ανταλλαγής· η αντικειμενική μορφή ενημέρωσης επιτελούσε έναν κρίσιμο ρόλο στο πλαίσιο της δημοκρατικής και συνταγματικής τάξης. Οι εφημερίδες, ως θεσμός που εντάχθηκε στο πλαίσιο των συνολικών διαδικασιών κοινωνικής ανάπτυξης, όφειλαν να τελούν σε συνάφεια με τις οικουμενικές αρχές του ορθολογισμού κατά το σκοπό και κατά την αξία εντός του οικονομικο-κοινωνικού συστήματος. Ο αναδυόμενος «πολυθεϊσμός των αξιών» αποτελούσε μία επικίνδυνη αλλά εντούτοις εμπράγματο ροπή εντός της πολιτικής δημοσιότητας και οι δημοσιογράφοι έπρεπε να περιορίσουν τον παραδοσιακό μεταρρυθμιστικό τους ζήλο και την πολιτική τους στράτευση (μέσω μιας «περιορισμένης» εννοιολόγησης του πολιτικού) καθώς και να παρουσιάσουν τα γεγονότα «γυμνά» από αξιολογικές κρίσεις, εφόσον η τελική αποτίμησή τους

τελεί στην ευχέρεια του τελικού αποδέκτη. «*Just the facts*» ήταν το εύγλωττο σύνθημα που κυριάρχησε.

Η αντικειμενική καταγραφή των γεγονότων του κοινωνικού κόσμου δεν αφορούσε αποκλειστικά την πρόοδο των επιστημών, αλλά και η δημοκρατική τάξη χρειαζόταν την αντικειμενική πληροφόρηση μέσω της απροκατάληπτης και ισομερούς καταγραφής της ειδησεογραφίας. Προκειμένου να μορφώσει ενήμερες και ορθολογικές στάσεις, το κοινό χρειαζόταν κάτι περισσότερο από την κοσμοθεωρητικά προσανατολισμένη ανάλυση· είχε πρωταρχικώς ανάγκη από τα δεδομένα (*facts*) τα οποία θα παρείχαν οι μη στρατευμένοι ιδεολογικά και ανεξάρτητοι ρεπόρτερ ως μέλη ενός θεσμού εντεταγμένου στις λειτουργίες της αντικειμενικής κοινωνίας. Στο επίπεδο της υλικής αναπαραγωγής, επίσης, η ελεύθερα λειτουργούσα αγορά χρειαζόταν, όχι μόνον την ελεύθερη δημόσια αντιπαράθεση των ιδεών, αλλά και την αντικειμενική πληροφόρηση επί των χαρακτηριστικών που συνέθεταν το εκάστοτε «πραγματικό». Οι ρεπόρτερ όφειλαν να θέσουν τα γεγονότα υπόψη του κοινού και το τελευταίο σε εξατομικευμένο επίπεδο ασκώντας την κριτική του ικανότητα να αφηθεί να εξαγάγει τα δικά του συμπεράσματα όσον αφορά το ενημερωτικό έργο.

ΟΙ ΟΔΟΔΕΙΚΤΕΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑ

Όπως επισημαίνει ο Mindrich χαρακτηριστικά, οι εξελίξεις κατά το δέκατο ένατο αιώνα ήταν καθοριστικές όσον αφορά τη διαμόρφωση του περιεχομένου της έννοιας της αντικειμενικότητας. Έκτοτε, κάθε δημοσιογραφικό εγχειρίδιο διαχρονικά καταγράφει με περίπου παρόμοιους όρους *τα πέντε «συστατικά» της*. Το πρώτο είναι η *αυτονομία* με την έννοια της *κοσμοθεωρητικής αποστασιοποίησης (detachment)* του εκάστοτε ενημερωτικού φορέα: Η εγγύηση ότι τα γεγονότα θα ομιλούν «από μόνα» τους, δηλαδή δεν θα είναι κυρίαρχες κατά την καταγραφή τους οι όποιες προκατανοήσεις ή γνωστικές προκαταλήψεις (*cognitive bias*) του δημοσιογράφου είτε του εκάστοτε μέσου. Η συμπληρωματική αρχή της ανεξαρτησίας (*non partisanship*) είναι το δεύτερο χαρακτηριστικό: ο ρεπόρτερ οφείλει να λειτουργεί με βάση την αρχή της ισομέρειας, να προσφέρει στον αναγνώστη και τις «δύο πλευρές της ιστορίας», τηρώντας ίσες αποστάσεις μεταξύ διαφορετικών ή και αντιτιθέμενων ερμηνειών/ορισμών της εκάστοτε κατάστασης. Το τρίτο συστατικό είναι μορφολογικού χαρακτήρα και αφορά το στυλ γραφής της *αντεστραμμένης πυραμίδας*, το οποίο, όπως έχει επισημανθεί, δίνει στην αρχική παράγραφο (*lead*) τις κυριότερες πληροφορίες με τη συναφή ιεράρχηση των γεγονότων. Ένας αφελής εμπειρισμός (όπως έχει χαρακτηριστεί) ή άλλως η με βάση την τεκμηρίωση και την *ακριβή/αξιόπιστη* καταγραφή της «αλήθειας» και της «πραγματικότητας» ενός συμβάντος αποτελεί το τέταρτο συστατικό της πρόσληψης της αντικειμενικότητας. Το πέμπτο συστατικό αφορά το αίτημα για *ισόρροπη (balanced)* ή ισομερή καταγραφή των γεγονότων, ώστε να επιτυγχάνεται ο σκολιός αλλά αναγκαίος στόχος της μη διαστρέβλωσής τους και σε αυτό το στοιχείο ερείδεται η ουδέτερη στάση του δημοσιογράφου ή του ενημερωτικού μέσου. Ο Mindrich σε κάθε κεφάλαιο της μελέτης του περιγράφει τα ανωτέρω «συστατικά» των αρχών της αντικειμενικότητας με βάση το πολιτισμικό υπόστρωμα εντός του οποίου διαμορφώθηκαν και πώς αυτά επενέργησαν στη διαμόρφωση της λειτουργίας του θεσμού στο περιβάλλον της νεωτερικότητας²¹². Εν

²¹² Goodman, Matthew, *The Sun and the Moon: The Remarkable True Account of Hoaxers, Showmen, Dueling Journalists, and Lunar Man-Bats in Nineteenth-Century*, Basic Books, 2008, σελ. 274, και Evan Andrews, «The Great Moon Hoax», 25 Αυγούστου 2015, στο <https://www.history.com/news/the-great-moon-hoax-180-years-ago?linkId=16545579>.

γένει, επικρατεί ευρεία συναίνεση ότι η τεκμηρίωση, η αυτονομία/ανεξαρτησία, η ουδετερότητα και η συνεπόμενη εφαρμογή επαγγελματικών αρχών αποτελούν τους κεντρικούς πυλώνες των αντικειμενικών ενημερωτικών πρακτικών και αξιών έως και σήμερα. Ας δούμε πώς συνάπτονται μεταξύ τους οι αρχές αυτές οι οποίες θεμελιώνονται στο αστικό σχήμα σκέψης μέσα από την αναδίφηση στο ιδιαίτερο περιεχόμενο εκάστης.

i. Τεκμηρίωση-σταθμιστικό στοιχείο και αντίρροπες δυνάμεις

Θα πρέπει να εξετάσουμε τις δυνάμεις οι οποίες συνεισέφεραν στην αρτίωση του γεγονο-κεντρικού ενημερωτικού υποδείγματος προκειμένου να εντοπίσουμε συγκεκριμένα τη συνάφειά του με το αστικό σχήμα σκέψης. Εν γένει, οι εφημερίδες ανακάλυψαν τη σημασία της υιοθέτησης των αρχών της τεκμηρίωσης, της αμεροληψίας και του επαγγελματισμού *υπό την πίεση της ανάδειξης του λαϊκού παράγοντα στο επίκεντρο της δημοκρατικής τάξης και της πολιτικής δημοσιότητας και ταυτόχρονα την ανάγκη μαζικοποίησης του κοινού τους*. Το τελευταίο, εν πρώτοις, εκκινούσε από τη λογική της ιδιωτικής αρχής όσον αφορά το ιδιοκτησιακό καθεστώς των οργανισμών και την εμπορευματοποίηση του ενημερωτικού προϊόντος, καθώς η στρατευμένη σε κάποια κοσμοθεωρία ειδησεογραφία η οποία στόχευε σε ένα μόνον μέρος του κοινού δεν αποτελούσε πλέον βιώσιμη επιχειρηματική αλλά συγχρόνως και ενημερωτική πρακτική. Ο αναδυθείς *rauper press* (μετά το πέρας της σύντομης και περιπετειώδους συνηγορικής περιόδου του) όφειλε να παρέχει ισομερή δημοσιογραφική προσέγγιση και απόψεις για λογαριασμό ενός ευρέος γενικού κοινού. Υπό αυτή την έννοια, όπως αναφέρθηκε ανωτέρω, «απολιτικοποιήθηκε», υπό τη σημασία της απουσίας άμεσης τουλάχιστον συνηγορίας προς ένα συγκεκριμένο σύστημα πεποιθήσεων (μια «ιδεολογία» σε αδρές γραμμές η οποία να καθορίζει το περιεχόμενο). Δύο ήταν οι κύριες δυναμικές που εισέφεραν σε αυτή την εξέλιξη: *Η πρώτη αφορούσε την ευρεία κοινωνική συναίνεση που εν τέλει επικράτησε στις χώρες της Δύσης μετά τη δημοκρατική μεθερμηνεία των φιλελεύθερων αρχών και η δεύτερη ήταν ο ευρύς και διαρθρωτικός μετασχηματισμός, ο οποίος οδήγησε στη μόρφωση του μαζικοδημοκρατικού κοινωνικού σχηματισμού*.

Κυρίαρχο, εν πρώτοις, είναι γεγονός ότι η κατά το «μακρύ» δέκατο ένατο αιώνα η μετεξέλιξη του συστήματος επικοινωνίας έλαβε χώρα εντός του πλαισίου του φιλελεύθερου υποδείγματος κυριαρχίας, καθώς ο ολιγαρχικός φιλελευθερισμός μετεξελίχθηκε σταδιακά μέσα από τα γνωστά ιστορικά περιστατικά σε μαζική δημοκρατία και η μορφή του πολιτικού η οποία κυριάρχησε στο πλαίσιο της αστικής δημοσιότητας τέθηκε σε συνάφεια με αυτή την εξέλιξη. Ταυτόχρονα, η ιδιωτική αρχή κατέλαβε τον πρώτο ρόλο στο επικοινωνιακό σύστημα ως προϋπόθεση των συνθηκών υλικής αυτονομίας του όσον αφορά την υλική αναπαραγωγή του θεσμού (σε καμία περίπτωση δεν θεωρήθηκε ότι προασπίζει την ελευθεροτυπία μία «κυβερνητική» εφημερίδα). Η έτερη μείζων δυναμική που οδήγησε στον εν λόγω μετασχηματισμό σχετιζόταν με τη σύνδεση της δημοσιότητας και εν γένει της μορφής κοινωνικής αναπαραγωγής της γνώσης με το ορθολογικό/νομικό (*rational-legal*) σύστημα κυριαρχίας.

Παρ' όλο που σημαντική μερίδα των εκδοτών κατά το δέκατο ένατο αιώνα επαγγελλόταν ότι στόχευση του θεσμού ήταν να παρουσιάζει τα γεγονότα δίχως περιττές «φλυαρίες» και ιδεολογικούς «χρωματισμούς» και να απευθύνεται στο σύνολο της κοινής γνώμης, δηλαδή σε ένα εθνικό πολιτικό ακροατήριο, το κοινό από την πλευρά του, εμφανιζόταν περισσότερο πραγματιστικό και σκεπτικιστικό όσον αφορά αυτό τον τρόπο αυτοκατανόησης του θεσμού. Δεν φαινόταν να λαμβάνει τους μετρητοίς τις επαγγελίες για τη «γυμνή» ή άλλως αξιολογικά ουδέτερη καταγραφή της ειδησεογραφίας.

Από την άλλη, η αντίληψη του πολιτικού όπως αυτή είχε αναπτυχθεί εκ μέρους της πλήρως

πολιτικά στρατευμένης ειδησεογραφίας στην «καθαρή» μορφή της τουλάχιστον είχε ήδη καταστεί παρελθόν και κυριάρχησε η πρακτική της *εσωτερικής πολυμέρειας* εντός των ειδησεογραφικών οργανισμών. Αποτέλεσμα ήταν η πολιτική δημοσιότητα να μην έχει πλέον ως επίκεντρό της μεγάλα ιδεολογικά «αφηγήματα» (αναφερόμαστε πάντοτε σε χώρες όπου κυριαρχεί το φιλελεύθερο ειδησεογραφικό πρότυπο). Την ίδια ώρα, η «αποπολιτικοποίηση» της λειτουργίας του θεσμού λαμβάνει και τη μορφή της ενσωμάτωσης περιεχομένου ψυχαγωγικού ή και ακόμη σκανδαλοθηρικού και συγχρόνως απομακρύνεται από την παραδοσιακού χαρακτήρα ιεράρχηση του ειδησεογραφικού περιεχομένου. Και τούτο, καθώς φαίνεται ότι υιοθετήθηκε η άποψη ότι στο πλαίσιο της αγοράς ο τύπος είναι δυνατόν να ικανοποιεί και άλλες κοινωνικές ανάγκες που σχετίζονται με τον καθημερινό βίο του κοινού και είναι περισσότερο τρόπον τινά «εργαλειακές», πέραν της διάδοσης ιδεών και της άσκησης πολιτικής κριτικής και εν γένει αυτές που προβλέπονται εκ του συνταγματικού του ρόλου.

Κατά αυτόν τον τρόπο, η ενσωμάτωση των προτιμήσεων του κοινού και η ρευστοποίηση της παραδοσιακής ιεραρχίας των ειδησεογραφικών αξιών διαμόρφωσε μία «μήτρα» ανορθολογικών περιεχομένων, αναιρετικών της κριτικής λειτουργίας του θεσμού στο πλαίσιο της δημοσιότητας, ήτοι σε πολιτικό επίπεδο επρόκειτο για *μία απτή εκδήλωση της τοκβιλιανής έννοιας της «τυραννίας της πλειοψηφίας» στο πλαίσιο του υπό διαμόρφωση μαζικοδημοκρατικού κοινωνικού σχηματισμού.*

Η παραδοσιακή αυστηρή ιεράρχηση του ειδησεογραφικού περιεχομένου εκ μέρους του τύπου της ελίτ ανετράπη καθώς οι αναγνώστες εμπράκτως επιθυμούσαν να διευρύνουν τις ενημερωτικές τους ανάγκες και πέραν των λεγόμενων «σοβαρών» ειδήσεων: απολάμβαναν, επίσης, την εφημερίδα τους και για το σκανδαλοθηρικό περιεχόμενό της και τις ιστορίες ανθρώπινου ενδιαφέροντος τις οποίες πρόσφερε, διανθισμένες με τις απαραίτητες γαργαλιστικές λεπτομέρειες προς τέρψιν των χαμηλότερων ενστίκτων της υπό διαμόρφωση Μεγάλης Κοινωνίας. Ο τύπος, με την ευρεία έννοια, ήταν (και παραμένει ανεξαρτήτως από το τεχνολογικό υπόστρωμα) ένα μέσον με εντυπωσιοθηρικό χαρακτήρα το οποίο χρησιμοποιούσε, για να δανεισθούμε μία φράση του Ludwig Wittgenstein, «λεκτικά παίγνια» τα οποία απευθύνονται στο συλλογικό φαντασιακό και στα οποία διαισθητικά οι αναγνώστες λάμβαναν τότε και λαμβάνουν έκτοτε μέρος.

Ταυτοχρόνως, ανακαλύφθηκε ότι ο τύπος ήταν δυνατόν να αποτελέσει όχημα για τη διάδοση μυθολογικού/ανορθολογικού περιεχομένου με τη μορφή της προπαγάνδας. Θέση μας είναι ότι οι «εργαλειακές» χρήσεις του τύπου, οι οποίες αναδείχθηκαν διά της εμπορευματοποίησης και προέρχονται από τη λογική της οικονομικής σφαίρας, δεν παρεκτρέπουν τον ορθολογικό του χαρακτήρα *υπό την προϋπόθεση ότι τηρείται η αρχή της προτεραιότητας του ορθού έναντι του αγαθού: ήτοι δεν διακυβεύεται ο ελευθεριακός χαρακτήρας του δικαιώματος* (όπως π.χ. στη χαρακτηριστική περίπτωση του φαινομένου της *post-truth* ενημέρωσης). Από την άλλη πλευρά, η εικόνα ενός τύπου ως φορέα αποκλειστικά υψιπετών ιδεών και συνεκτικών κοσμοθεώρησεων αφορά όχι την πραγματική ζωή των κοινωνιών και τις απαιτήσεις του πραγματικού κοινού, αλλά την αυτοεικόνα διανοουμένων και τις προβαλλόμενες από αυτούς δεοντολογικές οπτικές για το κοινωνικό είναι (που μας παραπεμπουν στον προαναφερθέντα στοχασμό των διαφωτιστών για τη μεταφυσική υπόσταση της κοινής γνώμης). Προς επίρρωση αυτού, τα λεγόμενα *fake news* ή η παραπληροφόρηση έχουν την ίδια ιστορία με τη λειτουργία του θεσμού και είναι συνυφασμένα με αυτήν: Χαρακτηριστικά, το 1835 η *New York Sun* του Benjamin Day δημοσίευσε στο πρωτοσέλιδό της ένα εξωφρενικό ρεπορτάζ που έμεινε στην ιστορία της δημοσιογραφίας ως «Moon Hoax», σύμφωνα με το οποίο ανακαλύφθηκε ζωή στη Σελήνη και το συνόδευε με μία φωτο-

γραφία ενός πράσινου όντος ληφθείσα –υποτίθεται– από τηλεσκόπιο της εποχής. Η ιστορία κέντρισε έντονα το ενδιαφέρον του κοινού και εκτόξευσε τις πωλήσεις του φύλλου, αλλά όχι πολύ αργότερα προκάλεσε την μίνιν των αναγνωστών μόλις ανακαλύφθηκε η απάτη εκ μέρους του δημοσιογράφου και των υπεύθυνων έκδοσης²¹³.

Από την άλλη πλευρά, σε αντιδιαστολή με τις δυνάμεις της εμπορευματοποίησης, οι εν ενεργεία ισχυρές δυνάμεις οι οποίες ωθούσαν τη δημοσιογραφία προς την ακριβή καταγραφή των γεγονότων –ευρισκόμενες στον αντίποδα της πολιτικής συνηγορίας και της αφήγησης ιστοριών (*story telling*)– αφορούσαν την ένταξη της δημοσιότητας στο πλαίσιο της οικονομικής επέκτασης των αυτοκρατοριών της εποχής και δη της Βρετανικής. Το αναπτυσσόμενο δίκτυο των εμπορευματικών συναλλαγών και η πύκνωση των ροών τους σε πλανητική κλίματα στο πλαίσιο της πρώτης επέκτασης της φιλελεύθερης τάξης βρέθηκε σε αντιστοιχία με μία αυξανόμενη ροή πληροφόρησης, η οποία μειώνει τον επιχειρηματικό κίνδυνο καθώς διευκολύνει τη λήψη επενδυτικών αποφάσεων αλλά και τη διαμόρφωση κρατικών πολιτικών σε ένα περιβάλλον υψηλής αβεβαιότητας. Ο εκάστοτε ορισμός του πραγματικού διά της ειδησεογραφικής καταγραφής κερματίζεται στα έσχατα συστατικά του στοιχεία καθώς εντάσσεται στη διαρκή κινητικότητα των δικτύων της εμπορευματικής ανταλλαγής και ανασυντίθεται με βάση τα ερμηνευτικά εργαλεία και τους σκοπούς του εκάστοτε «παίκτη» της αγοράς (αυτή τη ρευστοποίηση του πραγματικού διά των διαδικασιών της αγοράς θεματοποιεί, όπως θα δούμε, ο Hayek με τη θεώρηση της αυθόρμητης τάξης της αγοράς).

Η εν λόγω ενσωμάτωση της πληροφορίας στο κύκλωμα της ανταλλαγής και την οικονομική σφαίρα δεν πέρασε απαρατήρητη και από τους αντιπάλους της αστικής κοινωνίας: «*Η αστική τάξη δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς να επαναστατικοποιεί αδιάκοπα τα εργαλεία παραγωγής, δηλαδή τις σχέσεις παραγωγής, δηλαδή όλες τις κοινωνικές σχέσεις[...]. Η συνεχής ανατροπή της παραγωγής, ο αδιάκοπος κλονισμός όλων των κοινωνικών καταστάσεων, η αιώνια αβεβαιότητα και κίνηση διακρίνουν την αστική εποχή από όλες τις προηγούμενες. Διαλύονται όλες οι στέρεες, σκουριασμένες σχέσεις με την ακολουθία τους από παλιές σεβάσιμες παραστάσεις και αντιλήψεις και όλες οι καινούργιες που διαμορφώνονται παλιώνουν πριν προλάβουν να λάβουν σάρκα και οστά. Καθετί κλειστό και στάσιμο εξατμίζεται, καθετί το ιερό βεβηλώνεται και στο τέλος οι άνθρωποι αναγκάζονται ν' αντικρίσουν με νηφάλιο μάτι τη θέση τους στη ζωή και τις αμοιβαίες σχέσεις τους»* έγραψαν σε μία διάσημη παράγραφο του *Μανιφέστου του Κομμουνιστικού Κόμματος* το 1848 οι Μαρξ και Ένγκελς²¹⁴. Η επαναστατικοποίηση των μέσων παραγωγής ανταποκρινόταν και στις συναφείς αλλαγές στο εποικοδόμημα: σε αυτή την εξέλιξη αντιστοιχεί η στροφή προς την τεκμηρίωση και τον γεγονο-κεντρικό χαρακτήρα (*factuality*) των ενημερωτικών πρακτικών που υιοθετήθηκαν στο πλαίσιο της αστικής δημοσιότητας.

Στον ανωτέρω ύμνο της παραγωγής προοικονομούνται για το προσεκτικό μάτι οι συνθήκες του μαζικοδημοκρατικού κοινωνικού σχηματισμού και του αναλυτικού/συνδυαστικού σχήματος σκέψης και ιδέες όπως η Κοινωνία της Πληροφορίας, οι οποίες κατέστησαν κυρίαρχες στον όψιμο εικοστό αιώνα. Η άλλη όψη της πλανητικής κίνησης των κεφαλαίων και της επέκτασης του εμπορευματικού κυκλώματος είναι η απρόσκοπτη ροή της πληροφορίας η οποία εντάσσεται στον ορθολογισμό κατά τον σκοπό της οικονομικής δραστηριότητας (θα αναφερθούμε στην αγορά ως ένα σύστημα ανακάλυψης πληροφοριών). Η ευσύνοπτη, κερματισμένη πληροφορία

²¹³ Karl Marx - Friedrich Engels, *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος*, μετάφραση-επίμετρο: Κώστας Κουτσουρέλης, Το Βήμα, 2010 σελ. 27-28.

²¹⁴ James Carey, "The Dark Continent of American Journalism" (σελ. 164-165), στο Robert Manoff, Michael Schudson (επιμ.), *Reading the News. A Pantheon Guide to Popular Culture*, Pantheon Books, 1968, σελ. 146-196.

συνάδει με το αναλυτικό/συνδυαστικό σχήμα σκέψης καθώς δύναται να αναλυθεί στα συστατικά της στοιχεία ώστε να λάβει τη μορφή μία αξιολογικά ουδέτερης μονάδας, ήτοι να ποσοτικοποιηθεί κατά το δυνατόν στο μέγιστο βαθμό. Είναι το «νόμισμα» της ανοικτής αγοράς και των απρόσκοπτων συλλαγών εντός της φιλελεύθερης πλανητικής πλέον τάξης διά του οποίου υλοποιείται η αποτίμηση των γεγονότων τα οποία λαμβάνουν χώρα εντός της και μέσω αυτής καταρτίζονται τα ορθολογικά σχέδια δράσης των ατομικών και συλλογικών υποκειμένων. Εξ αυτού, οι ειδήσεις (*hard news*) αυτού του είδους είναι περιγραφικές και ταυτόχρονα έχουν ενδιάθετη οικονομική/πληροφοριακή αξία, στο μέτρο που παρέχουν τη δυνατότητα αποκόμισης κερδών και αποφυγής ζημιών μέσω των κατάλληλων στρατηγικών, αυξάνοντας την αποδοτικότητα του κεφαλαίου (χρηματαγορές) καθώς και των παραγωγικών μέσων (όπως φθηνότερες πρώτες ύλες κ.ά.).

Ο ρόλος των ειδησεογραφικών πρακτορείων. Κατά μείζονα λόγο, οι δυνάμεις οι οποίες καθοδήγησαν το κύμα της δημοσιογραφικής αντικειμενικότητας που ανταποκρίνεται στο αναλυτικό/συνδυαστικό σχήμα σκέψης ήταν *τα ειδησεογραφικά πρακτορεία* τα οποία άρχισαν από τότε να οργανώνουν τη ροή της πληροφόρησης από και προς τα μεγάλα παγκόσμια οικονομικά κέντρα, τις μητροπόλεις της ελεύθερης αγοράς. Τα ειδησεογραφικά πρακτορεία αποτέλεσαν την «εκκλησία» της αντικειμενικής δημοσιογραφίας καθώς εφαρμόζουν έκτοτε έως σήμερα αυστηρούς, τυπικούς κανόνες τεκμηρίωσης ενώ παρέχουν την πρώτη ύλη, και δη τη σημαντικότερη, του ενημερωτικού «πακέτου» – τις ειδήσεις, και δη στη πρωτογενή μορφή τους. Να σημειωθεί συναφώς ότι ακόμη και στην ψηφιακή εποχή τα ειδησεογραφικά πρακτορεία εξακολουθούν να μονοπωλούν το πεδίο της αποκαλούμενης «πρωτογενούς» πληροφόρησης όσον αφορά τις «σκληρές» ειδήσεις, καθώς παρά τον χαοτικό πολλαπλασιασμό των πηγών ενημέρωσης, αυτές δεν φαίνεται παράγονται από αντίστοιχα πολλαπλά κέντρα αλλά κατά κύριο λόγο από τους «πιονιέρους» της πλανητικής ροής της πληροφόρησης του δεκάτου ενάτου αιώνα (η μορφή της αντικειμενικότητας την οποία εφαρμόζουν παραμένει σε γενικές γραμμές απρόσβλητη έως σήμερα καθώς τα αποκαλούμενα «ηλεκτρονικά» των πρακτορείων τηρούν και σήμερα με ευλάβεια την παραδοσιακή μορφή δημοσιογραφικής γραφής και τις αρχές της αντικειμενικότητας στη μετάδοση των γεγονότων).

Οι καταγραφές των ειδήσεων γίνονταν με τον ουδέτερο τρόπο τον οποίο επέβαλλε η κυριαρχία του ορθολογικού / νομιμοποιημένου υποδείγματος εξουσίας, διότι με βάση τη διεθνή οργάνωση της ροής της πληροφόρησης (η οποία σταδιακά λαμβάνει πλανητική μορφή) αυτές θα έπρεπε να είναι αποδεκτές από μία πελατεία η οποία ουδόλως ενδιαφερόταν για τον κοσμοθεωρητικό προσανατολισμό του εκάστοτε συντάκτη είτε του ενημερωτικού οχήματος από το οποίο προερχόταν η είδηση· *η τυποποιημένη, ακριβής/αξιόπιστη και αποστασιοποιημένη καταγραφή των γεγονότων αποτέλεσε έκτοτε το πρότυπο για τον ορισμό της ανεξάρτητης δημοσιογραφίας*, με ιδιαίτερη έμφαση στον αξιολογική ουδετερότητα καθώς η είδηση λάμβανε, πλην των άλλων, και εργαλειώδη χαρακτήρα εντός της σφαίρας του οικονομείου. Οι απαρχές της αντικειμενικότητας, στο πλαίσιο της «τεχνο-κεντρικής» θέσης του μελετητή της επικοινωνίας από την πλευρά του πολιτισμού, James Carey, «εντοπίζονται στην ανάγκη να “στριμωχθεί χωρικά” η γλώσσα στις μακρές τηλεγραφικές γραμμές της Western Union»²¹⁵.

²¹⁵ Ο James Mill και άλλοι διανοούμενοι της βικτωριανής περιόδου θεωρούσαν τη μεσαία τάξη τη πλέον «υπεύθυνη τάξη». Η άποψη – κατ' αναλογία με το δικαίωμα της ψήφου – που κατηύθυνε τη ρυθμιστική δράση όσον αφορά την επιβολή της φορολογίας στον τύπο ήταν ότι όσοι ήταν φορείς «σημαντικών συμφερόντων, οι εύποροι δηλαδή, θα μπορούσαν να κατευθύνουν τις εφημερίδες και την κοινή γνώμη «με έναν πιο υπεύθυνο τρόπο συγκριτικά με τα αποτελέσματα που είχε ο έλεγχος των πληβείων

Χαρακτηριστικά όσον αφορά τη λειτουργία της μορφής της τεκμηρίωσης στο πλαίσιο του τύπου της ελίτ, ο ίδιος σημειώνει ότι μία ραδιοφωνική της διαφήμιση η *Wall Street Journal* περί το 1890 περιελάμβανε τα εξής: «*The business sector of the daily newspaper will give you the “Who”, “What”, “When” and “Where”, but only the Wall Street Journal will give you “Why” and “How”*». Επισημαίνει ότι σε αυτή την υπερβολική διατύπωση εμπεριέχονται ψήγματα αληθείας καθώς καταβαλλόταν η

επί αυτών» και ότι δυνητικά θα ήταν επικίνδυνο για τη διατήρηση της κοινωνικής τάξης να γίνει καν επιτρεπτή στα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα η ανάγνωση εφημερίδων. Χαρακτηριστικά όσον αφορά το ρόλο της μεσαίας τάξης (σημειωτέον ότι δεν κάνει λόγο για *class* αλλά *rank*) στο πλαίσιο της υπό διαμόρφωση δημοκρατικής τάξης σημειώνει: «[...] It is to be observed, that the class which is universally described as both the most wise and the most virtuous part of the community, the middle rank, is wholly included in that part of the community which is not Aristocratical. It is also not disputed, that in Great Britain the middle rank is numerous, and from a large proportion of the whole body of the people. Another proposition may be stated, with a perfect confidence of the concurrence of all those men who have attentively considered the formation of opinions in the great body of society or, indeed, the principles of human nature in general. It is, that the opinions of that class of the people, who are below the middle rank, are formed, and their minds are directed by that intelligent and virtuous rank, who come the most in intimate communication with them [...]. There can be no doubt that the middle rank, who give to science, to art, and to legislation itself [...] is that portion of the community if which, if the basis of Representation, were ever so far extended, the opinion would ultimately decide. Of the people beneath them, a vast majority would be sure to be guided by their advise and their example». James Mill, «Government», στο *Political Writings*, επιμέλεια: Terence Ball, Cambridge University Press, 1992 σελ. 41-42. Από το James Mill στο δοκίμιό του *Liberty of the Press* αναλύεται επίσης η θεματική των φορέων της εκδοτικής ελευθερίας σε συνάφεια με τη μεσαία τάξη και τον πολιτικό της ρόλο. Εφόσον στα νεωτερικά κράτη θεσμικοί φορείς της ελευθερίας του λόγου δεν μπορεί να είναι όλοι (όπως δεν μπορούν όλοι να συμμετάσχουν σε μία γενική συνέλευση, δεν μπορούν όλοι να εκδώσουν μια εφημερίδα ή να έχουν έναν ραδιοτηλεοπτικό σταθμό), πώς επιλέγονται κατά τη συγκρότηση του τύπου ως θεσμού οι φορείς της ελευθερίας του λόγου; Καθώς και εδώ τίθεται *de facto* ως δεδομένο ένα είδος εκπροσώπησης της κοινής γνώμης, ένα είδος προνομίου της μορφής των τοκβιλιανών *routings intermédiaires*, υφίστανται καθήκοντα και υποχρεώσεις των θεσμικών φορέων της ελευθερίας του λόγου ως προς την κρίσιμη αυτή για τη δημοκρατική τάξη θεσμική λειτουργία; James Mill, «Liberty of the Press», σελ. 95-136, στο *Political Writings*, επιμ. Terence Hill, Cambridge University Press, 1992. Οι εκ των πραγμάτων προνομιοχόι φορείς της ελευθερίας του λόγου (ο τύπος τίθεται ως «φύλακας» του δημόσιου συμφέροντος στο πλαίσιο αυτό) πρέπει να είναι αυτοί που είναι «επαρκώς διαφωτισμένοι» και θα πρέπει να καταδεικνύουν σε όσους κινδυνεύουν να λάβουν λανθασμένες αποφάσεις τις πραγματικές συνέπειες των πράξεών τους, «αναδεικνύοντας εν τοις πράγμασι το δίκιο τους να κατακούν τη γενική συναίνεση». (σελ 120). Το προαπαιτούμενο που θέτει ο James Mill ως μήτρα ορθολογισμού της αστικής δημόσιας σφαίρας είναι η δυνατότητα αυτών των φορέων της ελευθερίας του τύπου να αναπτύσσουν οξεία κριτική ικανότητα και να συσσωρεύουν γνώση ώστε κατά τη δημόσια χρήση του λόγου να καθοδηγούν αυτούς που λαμβάνουν τις αποφάσεις και, την ίδια ώρα, το ηθικό κύρος να κατακούν τη γενική συναίνεση αιρήμενοι πάνω από τα μερικά συμφέροντα που εκδηλώνονται εντός της δημόσιας σφαίρας. Και, βέβαια, ο J. Mill συνειδητοποιεί τα πρακτικά προβλήματα που απορρέουν από αυτήν τη θέση και θέτει ορισμένα κεντρικά ερωτήματα: «πώς θα επιτευχθεί αυτός ο σκοπός; Με ποιον τρόπο θα πρέπει να επιλεγούν αυτοί οι σοφοί άνθρωποι;» καθώς επίσης «ποιοι πρέπει να είναι αυτοί που θα τους επιλέγουν;». Δεν είναι τυχαίο ότι, σε αυτό το σημείο, ακολουθώντας την αριστοτελική αρχή της μεσότητας υποδεικνύει τη μεσαία τάξη ως προνομιοχό φορέα της δημόσιας εξουσίας επειδή τα συμφέροντα της ταυτίζονται ευκολότερα με αυτά του λαού. Θεωρεί ότι δεν υπάρχει μεγαλύτερο ποσοστό «σοφών» στην αριστοκρατία σε σύγκριση με τα υπόλοιπα κοινωνικά στρώματα, καθώς «βάσει του ισχύοντος καθεστώτος στην εκπαίδευση και της διάχυσης της γνώσης [...] η τάξη που περιγράφεται καθολικώς ταυτόχρονα ως το πιο σοφό και το ηθικό μέρος της κοινότητας είναι η μεσαία τάξη». Επιπλέον, θεωρεί ότι «οι γνώμες αυτής της τάξης ανθρώπων που τοποθετούνται κάτω από τη μεσαία τάξη διαμορφώνονται και τα μυαλά τους κατευθύνονται από το ευφρές και ηθικό στρώμα που έρχεται σε επαφή με αυτούς». Καθώς παραδέχεται ότι δεν υπάρχει διακριτό και αδιαμφισβήτητο κριτήριο, προκειμένου να διακρίνουμε τη σοφία και την ακεραιότητα υφίσταται το επιπρόσθετο πρόβλημα του ποιος θα κατέχει το πρόνομο να πιστοποιεί τη λειτουργία τους ως φορέων της ελευθερίας του λόγου. Αυτονοήτως, αυτοί των οποίων η γνώμη πρέπει να κατευθυνθεί δεν πρέπει να έχουν τη δυνατότητα να επιλέξουν αυτούς που θα τους καθοδηγήσουν. Και εφόσον οι κυβερνώντες έχουν τη δυνατότητα επιλογής, θα επιλέξουν αυτούς που συμφωνούν με τις απόψεις τους, καταλήγει ο James Mill στην κεντρική για το φιλελεύθερο επιχείρημα θέση ότι, *εφόσον δεν υπάρχει η δυνατότητα σύστασης ενός αξιόπιστου οργάνου επιλογής, δεν πρέπει να γίνει καμία επιλογή*. Και εάν καμία επιλογή δεν πρέπει να γίνει, καθώς η δημόσια χρήση του λόγου ανήκει στο πεδίο του ιδιωτικού και είναι ελεύθερη κρατική παρέμβασης, τότε ο καθένας θα πρέπει να επιτρέπεται να εκφράζει τη γνώμη του την ίδια ώρα που αποκλείονται οι ποιοτικοί διαχωρισμοί μεταξύ των γνωμών που θα οδηγούσαν με μία αντίληψη υποταγής στους «ειδικούς». Εφόσον καμία επιλογή δεν μπορεί να γίνει, κανένας περιορισμός δεν μπορεί να τεθεί ως προς τους φορείς της θεσμικής αυτής ελευθερίας. Και συνεχίζει το επιχείρημα: το να επιβληθεί κάποιος περιορισμός στην ελευθερία του τύπου συνεπάγεται αναμφίλεκτα το να γίνει μία επιλογή. Εφόσον αυτοί οι περιορισμοί τίθενται από την κυβέρνηση, τότε αυτή θα επιλέγει αυτούς που θα κατευθύνουν την κοινή γνώμη, και κάθε κυβέρνηση που το πράττει αυτό αυτόχρονα καθίσταται δεσποτική. Εδώ εντοπίζεται και μια κεντρική αντίφαση στο πλαίσιο του υποδείγματος της ελευθερίας του λόγου: οι «σοφοί» πρέπει να καθοδηγούν ενώ την ίδια ώρα δεν υπάρχει λογικά αποδεκτός τρόπος επιλογής αυτών των «σοφών» -καθώς η χομψιανή και ρουσσωική *prudencia* δεν μπορεί να οριστεί θετικά- ο οποίος να μην αντιστρατεύεται την αρχή της τυπικής ισότητας. Από την άλλη, η μη επιλογή επάγεται ότι καθώς θα μιλούν «όλοι», η δημοκρατική «ισηγορία», το κοινό της δημοσιότητας θα πρέπει να επιλέγει και να αποδέχεται τις γνώμες των «σοφών» και όχι των «άλλων», των μη σοφών. Εν πρώτοις, από τη στιγμή που δεν υπάρχει εξωτερικός κριτής των επικρίσεων που απευθύνονται στη συνειδητή πολιτεία ο ορθολογικός πυρήνας της δημοκρατικής τάξης

προσπάθεια από τον τύπο της ελίτ η ροή των πληροφοριών να ενταχθεί σε ένα ερμηνευτικό σχήμα. Τα κεντρικά *stories* της *Wall Street Journal* (WSJ) δεν γράφονταν υπό την ασφυκτική πίεση προθεσμιών και δεν περιορίζονταν ως προς το χώρο τον οποίο καταλάμβαναν στην ύλη της εφημερίδας. Ήταν δυνατή η λεπτομερειακή καταγραφή και οι αναλυτικές περιγραφές ενώ προσφερόταν κατά περιπτώσεις περισσότερο ή λιγότερο αναλυτικό ερμηνευτικό πλαίσιο (σελ. 158-159).

Στο άλλο άκρο, κεντρικός κορμός της ειδησεογραφίας της WSJ ήταν οι άπειρες στήλες όπου καταγράφονταν τιμές από τις αγορές χρήματος και προϊόντων, και για τον Carey αυτά τα νούμερα αποτελούν το αρχέτυπο *news story*. Οι αριθμοί «λένε» στον υποψιασμένο και επαίοντα αναγνώστη τι συνέβη (οι αγορές είναι «πάνω» ή «κάτω»), πώς το αποτιμά αυτό (θετική ή αρνητικά), και πώς πρέπει να αντιδράσει (να παραμείνει ή να βγει από την αγορά) προκειμένου να αποφύγει ζημιές και να διευρύνει τα κέρδη του εκμεταλλευόμενος τις εκάστοτε επενδυτικές ευκαιρίες. Με βάση αυτά τα στατιστικά στοιχεία, ο αναγνώστης διαθέτει τη δυνατότητα να εξαγάγει μία περιγραφή και μία ερμηνεία της εκάστοτε κατάστασης. Οι αριθμοί αυτοί, απλώς, σηματοδοτούν το εκάστοτε γεγονός (το οποίο ενδιαφέρει ως σχετικό μέγεθος στο πλαίσιο της κίνησης της αγοράς), η περιγραφή και η ερμηνεία εναπόκεινται εν πολλοίς στις γνωστικές δυνατότητες του αναγνώστη με τις οποίες «συμμαχεί» η εφημερίδα στη σχέση που διαμορφώνει με αυτόν – πρόκειται για την περιορισμένη δημόσια σφαίρα των έλλογων και ελευθέρως διαβουλευόμενων ατόμων την οποία θεράπευε ο τύπος της ελίτ εν προκειμένω με αντικείμενο την οικονομική σφαίρα. Παρουσιάζει μέσα από τη *Wall Street Journal* το πρότυπο της αστικής εφημερίδας της περιόδου του ολιγαρχικού φιλελευθερισμού: Μία εφημερίδα απευθυνόμενη σε μία εμπορική τάξη που συσχέτιζε τα οικονομικά της συμφέροντα με τη διαμόρφωση της καθημερινής ειδησεογραφίας. Η σημαντικότερη παρατήρηση που κάνει είναι ότι αυτού του είδους η *λειτουργία του τύπου ήταν περισσότερο μέρος του συντελεστή παραγωγής (του ορθολογισμού κατά τον σκοπό), παρά του συντελεστή κατανάλωσης* – σε αντίθεση με τον λαϊκό τύπο ο οποίος κάλυπτε ταυτόχρονα και εξωοικονομικές τρόπον τινά ανάγκες. Αντανακλούσε εν γένει τους οικονομικούς, πολιτικούς και πολιτισμικούς προσανατολισμούς της εν λόγω τάξης²¹⁶. Οι ειδήσεις αφορούσαν τις πρώιμες

έγκειται στο να καθίσταται επιτρεπτό κάθε είδος κριτικής από όπου και εάν αυτή προέρχεται (*«the path of the practical wisdom is as clear as day: All censures must be permitted equally; just and unjust»*) (σελ. 121). «Δεν είναι ασφαλές για το λαό να επιτρέψει σε οποιοδήποτε σώμα να επιλέγει εξ ονόματός του γνώμες· δεν υπάρχουν τεκμήρια βάσει των οποίων μπορούμε εκ των προτέρων να αποφασίσουμε ποιες απόψεις είναι αληθείς και ποιες ψευδείς και, γι' αυτό, θα πρέπει να υπάρχει ίση ελευθερία όσον αφορά τη δημοσιοποίηση όλων των γνώμων, αληθών ή πεπλανημένων· και ότι όταν όλες οι γνώμες (αληθείς ή ψευδείς) δημοσιοποιούνται με ισότιμο τρόπο η συναίνεση της πλειονότητας, όταν τα συμφέροντά της δεν αντιτίθενται σε αυτήν, είναι δυνατόν πάντοτε να δίδεται στην αλήθεια» (σελ. 122) Την ίδια ώρα, καθώς η κοινωνική πολλαπλότητα επιτρέπει την πολυμέρεια των απόψεων επί ενός ζητήματος επί του οποίου θα ήταν άτοπο και μη ασφαλές να δοθεί η δυνατότητα σε μία μειονότητα να καθορίσει δεσμευτικά για το σύνολο την όποια λύση προκριθεί, τότε απομένει μόνον ένας τελεσφόρος τρόπος: Όλα τα συμπεράσματα τα οποία διαμορφώθηκαν στο στοχασμό των ατόμων θα πρέπει δημόσια να παρουσιαστούν από κοινού· και η δυνατότητα της σύγκρισης και της επιλογής πρέπει να αποδοθεί σε όλους, ακόμη και στους μη «σοφούς», καθώς αναπότρεπτα δεν είναι δυνατός ο ποιοτικός διαχωρισμός των γνώμων δίχως την άρση των συνθηκών ελευθερίας.

Στο πλαίσιο της αναζήτησης του αληθούς, καθώς δεν υφίσταται κάποιο κίνητρο να υποστηρίξει κάποιος την πεπλανημένη άποψη, είναι φυσικό να αποδεχθεί την αλήθεια! Ιδιαίτερα εάν έχει καταβληθεί ο κόπος να προσαρμοσθεί το ερμηνευτικό σχήμα στις διανοητικές του δυνατότητες. Ωσαύτως η αισιοδοξία για την κατίσχυση της αλήθειας επί της πλάνης αποκτά εμπράγματο έρεισμα όσον αφορά την αστική δημόσια σφαίρα, καθώς όταν τα ποικίλα συμπεράσματα παρουσιάζονται από κοινού με τα τεκμήρια με παρόμοια φροντίδα (*care*) και δεινότητα, υπάρχει μία ηθική βεβαιότητα ότι η πλειονότητα θα κρίνει ορθώς και ότι η μεγαλύτερη ισχύς των επιχειρημάτων υπέρ της αλήθειας – όποια και εάν είναι αυτά – θα προκαλέσει την ενναργέστερη εντύπωση και θα πείσει την πλειονότητα. (James Mill, ό.π. σελ. 121). Η αισιοδοξία της κατίσχυσης της αλήθειας έναντι της πλάνης που διαποτίζει το φιλελεύθερο υπόδειγμα της ελευθερίας του λόγου παρέχει τη δυνατότητα ακόμη και ενσωμάτωσης απόψεων που έχουν στόχο την ανατροπή του· όπως υπολανθάνει κάτω από τις γραμμές του κειμένου του James Mill ενδεχομένως αυτές οι ιδέες να αποτελέσουν τα υλικά της αυτοεξέλιξής του. Πρόκειται για ιδέα που θα επεξεργασθεί περαιτέρω ο υιός Mill στο *On Liberty*.

²¹⁶ James Carey, "The Communications Revolution and the Professional Communicator", *Sociological Review* (13), 1969, σελ. 23-38.

και τις απομακρυσμένες αγορές του αμερικανικού καπιταλισμού: διακυμάνσεις των τιμών, συναλλαγές, ναυλώσεις και τιμές ναύλων, διαθεσιμότητα αγαθών και καταγραφή των γεγονότων τα οποία επηρέαζαν τις τιμές και τη διαθεσιμότητα των αγαθών (με βάση τον κανόνα της προσφοράς και της ζήτησης). Υπήρχαν πολιτικές ειδήσεις, αλλά υπό μία περιορισμένη έννοια: κυρίαρχες ήταν αυτές που επηρέαζαν τη διεξαγωγή του εμπορίου, και όχι γενικού ενδιαφέροντος κοινωνικά συμβάντα (σελ. 160-161). Να σημειωθεί ότι η WSJ και εν γένει ο σοβαρός διεθνής οικονομικός τύπος απολαμβάνει ακόμη και σήμερα σημαντικά έσοδα από τις συνδρομές στην ψηφιακή έκδοση παρά την κεντρική τάση που καταγράφεται για στροφή στη δωρεάν ψηφιακή ενημέρωση ξεκινώντας το 2007 με 980.000 συνδρομητές, που είναι το έτος κατά το οποίο εξαγοράστηκε από τη News Corporation του μεγιστάνα Rupert Murdoch.

Η μαθηματική λογική της πληροφορίας. Όσον αφορά τα ειδησεογραφικά πρακτορεία, οι ειδήσεις ήταν ουδέτερες μονάδες πληροφορίας (*news bits*), που μεταδίδονταν μέσω του τηλεγράφου με σκοπό το επιχειρηματικό κέρδος. Αντιμετώπιζαν την πληροφορία με τον τρόπο που σήμερα ένας ειδικός της πληροφορικής αντιμετωπίζει ως bytes τα δεδομένα. Το Reuters, επί παραδείγματι, συμβούλευε στο προσωπικό του να μην επηρεάζεται κατά την άσκηση του επαγγέλματός του από τις πολιτικές του προτιμήσεις και στους ανταποκριτές του να «αφήνουν τον πατριωτισμό τους στο σπίτι». Η ειδησεογραφία όφειλε να είναι «ανεξάρτητη, ισομερής και αμερόληπτη» και, καθώς εφαρμόζονταν οι αρχές της ουδετερότητας και της ισομέρειας ήταν ευχερές να χρησιμοποιηθεί από κάθε εφημερίδα ανεξαρτήτως του πολιτικού της προσανατολισμού. Τα ειδησεογραφικά πρακτορεία «δίδαξαν» στους δημοσιογράφους τον τρόπο να προσφέρουν «σκληρά» νέα στους πολίτες αλλά και για τις ανάγκες της δημοκρατικής διακυβέρνησης των σύνθετων μαζικών κοινωνικών σχηματισμών. Ο αντικειμενικός ρεπόρτερ αποτέλεσε μία νεόκοπη εκδοχή του ανεξάρτητου «επαγγελματία επικοινωνητή», οι καταγραφές του οποίου δεν διαθέτουν «κάποια αναγκαία συνάφεια με τις δικές του σκέψεις και αντιλήψεις» όπως κατ' αναλογία το στέλεχος της ουδέτερης κρατικής γραφειοκρατίας εφαρμόζει με τυπικό τρόπο τη νομοθεσία. Ο ρεπόρτερ, στην ιδεατή του περιγραφή, προσέφερε απλώς τεκμήρια, όπως μία *ουδέτερη μηχανή καταγραφής*²¹⁷.

Η κυριαρχία της έννοιας της *πληροφορίας* και η συναφής ανάδυση του πληροφοριακού χαρακτήρα της ενημέρωσης τέθηκε σε συνάφεια με την οικονομική σφαίρα και κατέστησε παρωχημένη τη συνηγορική μορφή ειδησεογραφίας τουλάχιστον με την «ταξική» τρόπον τινά ανάγνωσή της. Η πληροφορία δεν έχει δεοντολογικό/κοσμοθεωρητικό περιεχόμενο και ιδεατά συνδέεται με το γενο-κεντρικό χαρακτήρα της είδησης ευρισκόμενη σε συνάφεια με το αναλυτικό/συνδυαστικό σχήμα σκέψης και την ένταξη στο πεδίο της δημοσιότητας της θεώρησης της αυθόρμητης τάξης της αγοράς: τα γεγονότα πρέπει να καταγράφονται σε διάσταση από όποιο αξιακό περιεχόμενο. Αυτό που κυρίως «μετρά» είναι η ταχύτητα της ροής και η ακρίβεια.

Στην περιεκτική περιγραφή της έννοιας της *πληροφορίας* από τη Σοφία Καϊτατζή-Γουίτλοκ καταγράφεται η χαρακτηριστική θέση των Shannon και Weaver για τη *μαθηματική θεωρία της πληροφορίας*, σύμφωνα με την οποία η πληροφορία είναι ένα συμβάν που μειώνει την αβεβαιότητα αναφορικά με ένα δεδομένο περιβάλλον²¹⁸. Εντασσόμενη στο αναλυτικό/συνδυαστικό σχήμα

²¹⁷ Παραπομπή στο Shannon Claude και Warren Weaver, *The Mathematical Theory of Communication*, Urbana University of Illinois Press, 1949 σελ. 15-17, 100.

²¹⁸ Σοφία Καϊτατζή – Γουίτλοκ, Η επικράτεια των πληροφοριών, Εκδόσεις Κριτική, Α΄ έκδοση, Απρίλιος 2003. Ειδικότερα το κεφάλαιο. 1. Πληροφορία, Γνώση και Διανοητική Τεχνολογία σελ. 25-72 και ιδιαίτερα τις παραγράφους: 1.2.1. Η πληροφορία ως νόημα σελ. 26 κ.ε., 1.2.2. Η πληροφορία ως διαδικασία σελ. 28 και 1.2.3. Η πληροφορία ως μετωνυμία του επικοινωνιακού συστήματος, σελ 32 κ.ε. Για τις διαδικασίες κοινωνικής παραγωγής της γνώσης 1.4.1. Η φύση της γνώσης, σελ. 46 κ.ε. 1.4.4. Η Γνώση ως Κεφάλαιο: Γνώση, άγνοια και εξουσία σελ. 50 κ.ε.

σκέψης, η ίδια η πράξη της επικοινωνίας προκύπτει από την ανάγκη για απομείωση της αβεβαιότητας και για αποτελεσματική δράση προστασίας ή ενίσχυσης του εγώ (ήτοι την ανάγκη της συλλογικής και ατομικής αυτοσυντήρησης). Μάλιστα, συναφώς υποστηρίζεται ότι η μείωση της αβεβαιότητας δύναται να υπολογιστεί βάσει στατιστικών δεδομένων. *Η πληροφορία είναι αυτό που για έναν παρατηρητή ή δέκτη ο οποίος βρίσκεται σε μία κατάσταση στην οποία υπάρχουν δύο τουλάχιστον ενδεχόμενα, απαλείφει μία αβεβαιότητα είτε επιλύει ένα δίλημμα, δηλαδή υποκαθιστά το άγνωστο με το γνωστό και το βέβαιο με το αβέβαιο. Η πληροφορία δεν σχετίζεται με το νόημα αυτό καθ' αυτό, αλλά με τις διαθέσιμες επιλογές του αποστολέα όσον αφορά την αποτελεσματικά κωδικοποίηση του μηνύματός του.*

Διαχωρίζεται συναφώς η έντεχνα διαμεσολαβημένη πληροφορία από τη φυσική πληροφορία. Στην πρώτη περίπτωση, διακρίνονται τα προβλήματα του πομπού τα οποία αντιδιαστέλλονται από εκείνα του δέκτη (στο γνωστό τριμερές σχήμα της επικοινωνίας *πομπός-μήνυμα-δέκτης*) καθώς η σύλληψη της πληροφορίας ως αβεβαιότητας γίνεται με διαφορετικό τρόπο για το υποκείμενο-πομπός από το υποκείμενο-δέκτης. Τον Shannon απασχολούσε η μείωση της αβεβαιότητας από την πλευρά του δέκτη, δηλαδή πώς εκπέμπεται το κατάλληλο μήνυμα. Το ερώτημα που τίθεται αφορά τον πομπό και έγκειται στο ποιος από τους πιθανούς τρόπους κωδικοποίησης του μηνύματος είναι ο πλέον ενδεδειγμένος με γνώμονα: *πρώτον, την ασφαλή και αποτελεσματική πρόσληψή του από το δέκτη και δεύτερον την επιδιωκόμενη επίδραση, δηλαδή την τροποποίηση της συμπεριφοράς του δέκτη.* Το μαθηματικό μοντέλο αντιμετωπίζει τη σχέση που εγκαθιδρύει η πληροφορία, αποκλειστικά από την οπτική γωνία αυτού που εκπέμπει σκόπιμα και επιδραστικά μηνύματα και όχι αντιστρόφως και συνεπώς είναι «μονοδρομικό», στοιχείο που αντανακλάται στον προσδιορισμό του ως «τηλεγραφικού» (σελ. 29-39)²¹⁹.

Η έμφαση στην γεγονοκεντρική ειδησεογραφία απομείωσε, όπως είναι φυσικό, και το διαθέσιμο χώρο για την πολιτική επικαιρότητα. Η δουλοπρεπής και σχεδόν κατά λέξη κάλυψη των πολιτικών ομιλιών που ξεκίνησε τον προηγούμενο αιώνα έδωσε τη θέση της σε περιλήψεις των κύριων σημείων τους, τις οποίες συχνά προσέφεραν έτοιμες προς χρήση τα ειδησεογραφικά πρακτορεία. Υπεύθυνοι σύνταξης, όπως ο πολύς Joseph Pulitzer (1847-1911) στη Νέα Υόρκη, εξέταζαν την ιδέα ακόμη και της πλήρους κατάργησης των άρθρων γνώμης. Την ώρα που ο τηλεγράφος υποσχόταν αντικειμενικότητα στις καταγραφές των γεγονότων που συνέβαιναν ανά τον κόσμο, η φωτογραφία απέδιδε «πραγματικές» εικόνες του κόσμου αυτού με την έννοια ενός αψευδούς ντοκουμέντου. Οι φωτογραφικές απεικονίσεις πυρκαγιών, πολεμικών στιγμιотύπων, ναυαγίων κ.ο.κ. έδειχναν τον κόσμο «όπως είναι». Αναδείκνυαν τη δημοσιογραφία με επίκεντρο την ιδέα της τεκμηρίωσης και του πραγματισμού, επειδή η φωτογραφική μηχανή αναπαριστούσε το γεγονός δίχως την παραμικρή παρέμβαση της ανθρώπινης υποκειμενικότητας. Ο ρεαλισμός της φωτογραφικής απεικόνισης και ο στενά εμπειρικός χαρακτήρας του τηλεγράφου συνυπήρξαν αρμονικά στη δημοσιογραφία του δεκάτου ενάτου αιώνα, προσδίδοντάς της τα ειδοποιά χαρακτηριστικά της. *Ο ερμηνευτικός ρεαλισμός ως προσανατολισμός των ενημερωτικών πρακτικών και αξιών ήταν συμβατός με τη νέα κουλτούρα της «καθαρής» αντικειμενικότητας στην επιστήμη, του ωφελιμισμού στην κοινωνική πολιτική και του ρεαλισμού στην τέχνη και τη λογοτεχνία.* Πιστές στο πνεύμα της προόδου, οι εφημερίδες δημοσίευαν για λογαριασμό του ευρέος κοινού τα τελευταία επιστημονικά επιτεύγματα και φιλοτεχνούσαν την ει-

²¹⁹ Michael Schudson , «Η κοινωνιολογία της παραγωγής ειδήσεων», στο J. Curran και M. Gurevitch, *MME και Κοινωνία*, ό.π. σελ 203 - 229.

κόνα τους ως ένα δημόσιο βήμα το οποίο θα συνεπικουρούσε στην κατάκτηση της κοινωνικής αλήθειας και του αρμονικού κοινωνικού βίου.

Παθητική και ενεργητική μορφή του εμπειρισμού. Ο τύπος ο οποίος επαγγελλόταν το «σεβασμό έναντι των γεγονότων» υιοθετούσε έναν τραχύ μεθοδολογικά και «τραβηγμένο από τα μαλλιά» στην πράξη εμπειρισμό ο οποίος διαμόρφωσε μεταγενέστερα το πλαίσιο για μία «εύκολη» κριτική στις αρχές της αντικειμενικότητας. Εντούτοις, εάν κάποιος ενδιατρίψει κάπως βαθύτερα στο ζήτημα, στην αυτοκατανόηση του φιλελεύθερου τύπου συνυπήρχαν δύο μορφές αυτής της εμπειριστικής στάσης: ένας **παθητικός και ένας ενεργητικός**. Η έννοια του εμπειρισμού εμπεριέχει τη συστατική είτε τη διασταλτική αντίληψη του εκάστοτε «πραγματικού». Υπό μία στενή αντίληψη του πραγματικού, οι ρεπόρτερ είχαν τη δυνατότητα να ασκούν την παθητική μορφή του εμπειρισμού όταν απλώς καταγράφουν «σκληρά» γεγονότα και αναπαράγουν λέξη προς λέξη τα σχόλια των επίσημων πηγών. Αυτό, όμως, δεν φάνηκε να είναι αρκετό όσον αφορά την ενημερωτική λειτουργία, γιατί *κάτω από την επιφάνεια τού τι είναι πραγματικά παρατηρήσιμο εμφωλεύει ο υποκειμενισμός ο οποίος συνδέει το κοινωνικό είναι με την ίδια τη διαδικασία παραγωγής της γνώσης* (πρόκειται για τον εγγενή προοπτικισμό που αποκάλυψε η κοινωνιολογία της γνώσης στις αρχές του εικοστού αιώνα). *Ήτοι, πρόκειται για το φυσικό σχετικισμό ο οποίος κυοφορείται εντός της ίδιας της ρενστότητας που αναπαράγει η αυξανόμενη συνθετικότητα του μαζικοδημοκρατικού κοινωνικού σχηματισμού αλλά και η επενέργεια της ελευθεριακής αρχής*. Ο ενεργητικός εμπειρισμός εφαρμόζεται στην πράξη όταν οι ίδιοι οι δημοσιογράφοι αναζητούν τις πλέον σημαντικές «ιστορίες», ερευνούν γεγονότα, επιλέγουν νέες οπτικές γωνίες και εναλλακτικές πηγές είτε αγνοούν υλικό το οποίο είναι συναφές με την προσπάθεια προς εντυπωσιοθηρία. Είτε όμως στην πιο αφελή εκδοχή του είτε στην πιο πραγματιστική, το νόημα της εμπειριστικής θέσης που τη συνδέει με το αστικό σχήμα σκέψης είναι ότι *υφίστανται ενδιάθετα όρια στη δυνατότητα «κατασκευής» των γεγονότων εκ μέρους του εκάστοτε «επικοινωνητή»*.

Σε αδρές γραμμές, γίνεται αποδεκτό ότι *υφίσταται μία πραγματικότητα ανεξάρτητη από τη βούληση αυτού που επιχειρεί να την «καθνοποτάξει» στις ρηματικές κατασκευές ή λέξεις*. Η (σχετική αλλά υπαρκτή) ανεξαρτησία του αντικειμενικά υπαρκτού αφορά είτε τις επιστημονικές καταβολές του αστικού σχήματος σκέψης (τη φύση των τεκμηρίων που χρησιμοποιούνται με παραπομπή σε «σκληρά» δεδομένα βάσει αυστηρών διαδικασιών τεκμηρίωσης) αλλά και στην ίδια την κουλτούρα της ειδησεογραφικής καταγραφής η οποία αποκτά συναινετικό χαρακτήρα όσον αφορά την φιλελεύθερη δημοκρατία. Υπό αυτή την έννοια, η όποια (στενή είτε ευρύτερη) εννοιολόγηση του εμπειρισμού ή του ερμηνευτικού πραγματισμού κινείται αντιδιαμετρικά στη μυθολογικού/προνεωτερικού χαρακτήρα ερμηνεία των αντικειμένων του κοινωνικού κόσμου (είτε αυτή αφορά την παγκόσμια συνωμοσία των Εβραίων, το αντι-εμβολιαστικό κίνημα κ.ο.κ.) από την οποία δεν έχει «αποκαθαρθεί» η αστική δημοσιότητα ακόμη και σήμερα τέσσερις αιώνες μετά τη διαμόρφωση και τη λειτουργία του θεσμού του τύπου στο δυτικό κόσμο. Άλλωστε, *η περιορισμένη/παθητική αντίληψη του εμπειρισμού βασιζόταν στο αίτημα του απόλυτου διαχωρισμού αξιών και γεγονότων*, στην εκκοσμικευμένου χαρακτήρα δυνατότητα των κοινωνιών να επιδρούν στον εαυτό τους με βάση τα δεδομένα που παρήγαγε η επιστήμη και στην πίστη για την απεριόριστη ισχύ των γνωστικών ατομικών και γνωστικών ενεργημάτων. Όσο αφελής και εάν φαίνεται σήμερα αυτή η θέση, θεμελιώνεται στη χειραφετητική πίστη στην ανθρώπινη πρόοδο που κόμισαν τα Φώτα και σε μια πίστη στη δυνατότητα του ορθού λόγου να καθοδηγήσει τις αυτοκυβερνώμενες κοινωνίες.

Στην πράξη, βέβαια, αναπόδραστα η ελευθερία του θεσμού συμβιώνει με τον εγγενή προ-

οπτικισμό της δημόσιας σφαίρας: οι δημοσιογράφοι του δεκάτου ενάτου αιώνα εφάρμοζαν τον «ενεργητικό» εμπειρισμό εν όσω απέφευγαν τις «στεγνές» καταγραφές και αναζητούσαν τις καλύτερες «ιστορίες», αυτές που θα προσέλκυαν το ενδιαφέρον του κοινού. Όταν επιθυμούσαν να αναδείξουν την εμπειριστική τους στάση, χρησιμοποιούσαν τη γλώσσα του «παθητικού» εμπειρισμού προκειμένου να αποσεισουν τις μορφές επί υποκειμενικής στάσης. Η «μηχανική καταγραφή» αποτέλεσε μία μετωνυμία της ενημερωτικής διαδικασίας η οποία είχε το μάτι στραμμένο στην παθητική μορφή του εμπειρισμού. Εντούτοις ο «παθητικός» χαρακτήρας της εμπειριστικής στάσης εν τοις πράγμασι έφθινε καθώς εισάγονταν καινοτόμες ενημερωτικές πρακτικές, όπως η χρήση της συνέντευξης²²⁰ ή επί παραδείγματι η έρευνα για εγκλήματα που συντάραξαν την κοινή γνώμη, τα οποία ανανέωσαν τα δημοσιογραφικά *genres* με δάνεια σχήματα από τη λογοτεχνική νεωτερικότητα. Οι νέες μορφές αντικειμενικής καταγραφής των ειδήσεων –από την «αντεστραμμένη πυραμίδα» έως τον τηλεγραφικό τρόπο μετάδοσης– εμφανίζονταν να προσφέρουν παθητική αποτύπωση των γεγονότων την ώρα κατά την οποία αυτά εξελίσσονταν. Στην πράξη, εντούτοις, *οι αντικειμενικού χαρακτήρα τεχνικές απαιτούσαν την ενεργητική στάση του ρεπόρτερ στη διαμόρφωση των ιστοριών εντός ενός συγκεκριμένου συνόλου πρακτικών*. Η χρήση της αντεστραμμένης πυραμίδας κατά την καταγραφή των ρεπορτάζ δεν αποτελούσε, βεβαίως, κατοπτρική «αντανάκλαση» του γεγονότος όπως οι ίδιοι οι δημοσιογράφοι διατείνονταν. Το γεγονός περιγραφόταν με περιεκτικό τρόπο σύμφωνα με μία συγκεκριμένη οπτική γωνία, και με την αναγκαστική παράλειψη πολλών (και ενδεχομένως ουσιωδών πολλές φορές) λεπτομερειών. Ο ρεπόρτερ έπρεπε να επιλέξει τα πλέον σημαντικά γεγονότα, τις πιο αξιόπιστες πηγές και τις περιεκτικότερες περιγραφές. Σπανίως ήταν δυνατόν να αποδοθεί από περιεχόμενο στην αντιφατική εν γένει απαίτηση να είναι ένας δημοσιογράφος ταυτόχρονα ενεργός «συλλέκτης» των ειδήσεων και «μηχανή καταγραφής» τους – πρόκειται για μια διάσταση μεταξύ ενός αφελούς τρόπου αυτοαντίληψης και της πραγματικότητας των ακολουθούμενων πρακτικών στην οποία ακόμη εμπλέκεται η δημοσιογραφία.

Όπως είναι φυσικό, η κυριαρχία της «παθητικής» έννοιας της αντικειμενικότητας στις δημόσιες διακηρύξεις των δημοσιογράφων έκανε αισθητή κυρίως λίγο πριν από την αυγή του εικοστού αιώνα τη διάσταση μεταξύ θεωρίας και πράξης. Αυτό συνέβη διότι η τότε κυρίαρχη κουλτούρα ερμήνευε την επιστημονική αντικειμενικότητα ως το κύριο υπόδειγμα αντικειμενικής στάσης. Η επιστημονικού χαρακτήρα αντικειμενικότητα, βέβαια, επάγεται *παθητική, προσεκτική και αποστασιοποιημένη παρατήρηση των φυσικών φαινομένων*. Πρόκειται για προϋποθέσεις τις οποίες η ίδια η διαδικασία αυτοκατανόησης της κοινωνίας και της κοινωνικής αναπαραγωγής της γνώσης αποκλείει, καθώς η τελευταία είναι *de facto* αξιακά φορτισμένη. Οι συντάκτες, αντανάκλωντας το *zeitgeist*, παρέπεμπαν, συνειδητά ή μη, σε αυτή την οπτική των φυσικών επιστημών όταν διαμόρφωναν τη δική τους εκδοχή της αντικειμενικότητας κατά την καταγραφή των γεγονότων· αντιμετώπισαν την αρχή αυτή με τη μεταφορά της παθητικής και απόλυτης αμεροληψίας μηχανιστικού τύπου. Ο αντικειμενικός ρεπόρτερ δεν θα έπρεπε να αλλοιώνει τα δεδομένα με την υποκειμενική ερμηνεία του: *ήταν εξωτερικός παράγων σε όσα περιέγραφε οροθετώντας την παρουσία του ως ουδέτερον και αμέτοχον παρατηρητή*. η εν λόγω μορφή της αντικειμενικότητας είχε στο επίκεντρό της την προβαλλόμενη εμπειριστική οπτική και μια πραγματιστική στάση. Αυτή, βέβαια, ανατράπηκε ακόμη στο επίπεδο των φυσικών επιστημών

²²⁰ Dan Schiller, *Objectivity and the News: The Public and the Rise of Commercial Journalism*, University of Pennsylvania Press, 1981, σελ. 151.

όταν ο Heisenberg αποφάνθηκε στο πλαίσιο της κβαντικής θεωρίας ότι και η ίδια η παρουσία του παρατηρητή στην πειραματική διάταξη αλλοιώνει το αποτέλεσμα. Οι συντάκτες υπερασπίζονταν τα ρεπορτάζ ως καταγραφές τεκμηρίων εκ μέρους ενός αντικειμενικού παρατηρητή και αγνοούσαν την προφανή και πολύπλευρη ενεργό συμμετοχή τους κατά την παρουσίαση των γεγονότων και, αμετροεπώς, έκαναν λόγο για τη «φωτογραφική» πιστότητα των καταγραφών και δήλωναν ότι δημοσιοποιούσαν τα γεγονότα «όπως είναι».

Μακροπρόθεσμα, σίγουρα αποδείχθηκε λανθασμένη για την παραδοσιακή αντίληψη της αντικειμενικότητας η ιδεολογία της «παθητικής» στάσης του δημοσιογράφου καθώς λάμβανε πολλές φορές μία επιστημολογικά μη υπερασπίσιμη θέση και συνιστούσε μία ανακριβή παρουσίαση της ενημερωτικής διαδικασίας – επρόκειτο για μία σημαντική ασυνέπεια την οποία αντιλαμβανόταν με ευκολία το ευρύ κοινό. Η διασάλευση του επιστημολογικού *status* της αντικειμενικής στάσης στο πεδίο των φυσικών επιστημών επέφερε έναν μετασχηματισμό στην αδρομερή έννοια του εμπειρισμού και έφτασε στο πλαίσιο των επικοινωνιακών μελετών στην άρνηση (με πολλές διαβαθμίσεις βεβαίως) της δυνατότητας ορισμού του ίδιου του πραγματικού μέσω της έννοιας της «κατασκευής».

Το κεντρικό στοιχείο το οποίο συνδέει τον εμπειρισμό με το αστικό σχήμα σκέψης δεν αφορά τη δυνατότητα ακριβούς ή πιστής *απεικόνισης/αντιανάκλασης* του αντικειμενικά υπαρκτού καθώς οι αξιώσεις αληθείας στη δημοσιογραφία έχουν ταυτόχρονα εμπράγματα και γνωσιοθεωρητικά όρια. Και επιπροσθέτως, η λειτουργία του θεσμού δεν μπορεί να παραλληλισθεί με τέτοιο άμεσο τρόπο τουλάχιστον με τη λειτουργία μίας επιστημονικής κοινότητας (υφίσταται η κεντρική διάκριση μεταξύ φυσικού και κοινωνικού κόσμου με σημαντικές και θεμελιώδεις συνέπειες στο τι ορίζεται ως γεγονός κάθε φορά). Δεν πρόκειται, λοιπόν, για μία πλήρη άρνηση του προοπτικισμού στην κοινωνική παραγωγή της γνώσης που ερείδεται στα γεγονότα. Εν γένει, ο γεγονοκεντρικός χαρακτήρας της ειδησεογραφίας μορφώνει την όποια δυνατότητα ανακάλυψης της τομής μεταξύ των διαφορετικών προοπτικών που κυοφορεί η κοινωνική πολλαπλότητα καθώς θέτει υπό δημόσια διαβούλευση τα «σκληρά» δεδομένα της μορφής της κοινωνικής συμβίωσης.

ii. Ανεξαρτησία/αυτονομία/ουδετερότητα και πολιτικός φιλελευθερισμός

Η κυριαρχία του γεγονο-κεντρικού υποδείγματος στο πλαίσιο των κανονιστικών πρακτικών του δημοσιογραφικού λόγου στην πραγματικότητα διασφάλιζε ότι οι κανόνες της ανεξαρτησίας του ενημερωτικού έργου θα μετατρέπονταν σε ένα είδος υπέρτατης αρχής όσον αφορά την αστική δημοσιότητα. Στο πεδίο των δημοσιογραφικών πρακτικών στις προϋποθέσεις της αντικειμενικότητας και της αμεροληψίας/ισομέρειας συμπεριλαμβάνεται, μεταξύ άλλων, μία σειρά απτών κριτηρίων τα οποία επιρρώνουν την αυτονομία του δημοσιογράφου: η κρίση εάν μία πηγή είναι αξιόπιστη, η διασταύρωση κάθε πληροφορίας, η διακρίβωση της τεκμηρίωσης των δηλώσεων των επίσημων φορέων, η «ισομερής» μεταχείριση των διαφόρων απόψεων, η μη χρήση δόλιων ή παράνομων μεθόδων για την άντληση πληροφοριών, η υποχρέωση επανόρθωσης κάθε λάθους, η τήρηση του επαγγελματικού απορρήτου, η απαγόρευση της λογοκλοπής κ.ά. Όπως οι επιστημονικές κοινότητες επικαλούνταν τον ορθό λόγο και την αντικειμενική στάση όσον αφορά την ερμηνεία των φυσικών φαινομένων και την αναζήτηση του αληθούς, η αντικειμενική και ανεξάρτητη εφημερίδα προγραμματικά θα αποτελούσε «το πεδίο άσκησης του ορθού λόγου εντός της δημόσιας σφαίρας»²²¹. Πίσω

²²¹ Στο James Curran και Jean Seaton, *Power Without Responsibility*, 6η έκδοση, Routledge, αναπτύσσεται το επιχείρημα για την παρακμή του συννηγορικού τύπου με όχημα την εμπορευματοποίηση και την πολιτική που υιοθετήθηκε όσον αφορά τους

από την επίκληση της ανεξαρτησίας/αυτονομίας εκ μέρους των ενεργητικών φορέων της δημοσιότητας, υποκρύπτεται η *καντιανή ρυθμιστική αρχή της ατομικής και συλλογικής αυτονομίας*: η ανεμπόδιστη δημόσια χρήση του ορθού λόγου ως φορέα των χειραφετητικών περιεχομένων του Διαφωτισμού.

Η έννοια της ανεξαρτησίας ή της αυτονομίας αρχικώς στο πεδίο της διακριτής από το κράτος δημόσιας σφαίρας βρέθηκε στο επίκεντρο του μιλιανού φιλελευθερισμού και σχετιζόταν με έναν διττό τρόπο με το φιλελεύθερο υπόδειγμα της ελευθερίας του λόγου στη συνάφειά της με την ευρύτερη έννοια μίας αυτόνομης ατομικής και συλλογικής σφαίρας δράσης και σκέψης. Αρχικώς, η έννοια της ανεξαρτησίας έλαβε ένα αυστηρά πολιτικό νόημα, καθώς μία ανεξάρτητη

«φόρος στη γνώση» το οποίο διατυπώνει ο J. Curran στο κεφάλαιο: Part I Press History, ειδικότερα στις ενότητες 2. The struggle for a free press σελ. 5 κ.ε., 3. The ugly face of reform σελ 17 κ.ε. και 4. The industrialization of the press σελ. 23 κ.ε.. Επίσης στην ίδια θεματική Kevin Williams, *Read All About It: A History of the British Newspaper*, Routledge, 2010, Δες κεφάλαια 2. Newspaper for the few: politics, the news and partisanship, 1660-1789 σελ. 49 κ.ε., 3. Knowledge and power: the Radical Press, 1789 - 1850, σελ. 75 κ.ε. 4. Transition to democracy: the press as the “forth estate”, 1850-1890 σελ. 99 κ.ε. Το επιχείρημα όσον αφορά το ρόλο της εμπορευματοποίησης στην παρακμή του αριστερού συντηγικού τύπου διατυπώνεται στο Virginia Berridge, «Popular Sunday papers and mid-Victorian society’ στο G. Boyce, J. Curran and P. Wingate (επιμ.), *Newspaper History*, Constable, 1978 η σχετική ερμηνεία αυτή υιοθετήθηκε από τον J. Chalaby στο *The Invention of Journalism*, Macmillan, 1998 και τον M. Conboy στο *The Press and Popular Culture*, Sage, 2002. Μία συνοπτική ιστορία του τύπου της περιόδου δες Δημήτρης Ψυχογιός, *Τα Έντυπα Μέσα Επικοινωνίας*, ό.π. ενότητα 3.5.2. Ο τύπος εκλαϊκεύεται, σελ. 300-312 και James M. Lee, *History of American Journalism*, ό.π. Κεφάλαιο XVII. Beggings of the Penny Press, σελ. 185 κ.ε. Ενδεικτικές μελέτες ιστορικής επισκόπησης της περιόδου: Arthur Aspinall, *Politics and the Press, c. 1780-1850*, Branch Line, επανέκδοση: 1973 (1949). Laura Beers, *Your Britain: Media and the Making of the Labour Party*, Harvard University Press, 2010. Eugenio Biagini - Alastair Reid, “Currents of Radicalism, 1850-1914”, στο *Currents of Radicalism: Popular Radicalism, Organized Labour, and Party Politic in Britain, 1850-1910*, Cambridge University Press, 1991, ιδιαίτερα τον πρόλογο σελ. 1-19. Martin Conboy, *Journalism in Britain: A Historical Introduction*, Sage, 2011. H.V. Emy, *Liberals, Radicals and Social Politics, 1892-1914*, Cambridge University Press, 1973. P. Hollis, *The Pauper Press: A Study of Working-Class Radicalism of the 1830s*, Oxford, 1970. Alan Lee, ‘The Radical Press’, στο A.J.A Morris. (επιμ.), *Edwardian Radicalism, 1900-1914: Some Aspects of British Radicalism*, Routledge & Kegan Paul, 1974, σελ. 47-61. J.S. McClelland, *The Crowd and the Mob: From Plato to Canetti*, Routledge, 2011. Henry Pelling, ‘The Working Class and the Origins of the Welfare State’, στο *Popular Politics and Society in Late Victorian Britain: Essays*, Macmillan, Β έκδοση (1979), σελ. 1-18. David Powell, “The New Liberalism and the Rise of Labour, 1886-1906”, *The Historical Journal* vol. 29, No. 2 (Ιούλιος, 1986), σελ. 369-393, Cambridge University Press, ανάκτηση: <https://www.jstor.org/stable/2639067>. Harry Schalck, ‘Fleet Street in the 1880s: The New Journalism’, στο Wiener, Joel (επιμ.), *Papers for the Millions: The New Journalism in Britain, 1850s to 1914*, Greenwood Press, 1988, σελ. 73-87. James Vernon, *Politics and the People: A Study in English Political Culture, c. 1815-1867*, Cambridge University Press, 1993. J.H. Wiener, *The War of the Unstamped: The Movement to Repeal the Newspaper Tax, 1830-1836*, Cornell University Press, 1969. Για τη σχέση του εργατικού κινήματος με τον λαϊκό τύπο ενδεικτικά: Eduard Palmer Thomson, *The Making of the English Working Class*, Vintage Books, 1963. Συγκεκριμένα της ενότητας: XV. Demagogues and Martyrs, σελ. 603 κ.ε. και XVI. Class Consciousness, sel. 711 υποενότητα i. Radical Culture. Επίσης, το κλασικό έργο της Dorothy Thompson, *The Chartists: Popular Politics in the Industrial Revolution*, Breviary Stuff Publications 2013 και Katrina Navickas, Adam Crymble, «From Chartist Newspaper to Digital Map of Grass-roots Meetings, 1841-44: Documenting Workflows», 2017, *The Journal of Victorian Culture*. doi:10.1080/13555502.2017.1301179. David Goodway, *London Chartism 1838-1848*, Cambridge University Press, 1982, Part Three, Disturbance and the maintenance of order, σελ. 99 κ.ε. John Saville, 1848: *The British State and the Chartist Movement*, Cambridge University Press, 1987, σελ. 130-199, 310. Chris Williams (επιμ.), *A Companion to Nineteenth Century Britain*, Blackwell Publishing, 2004, ιδιαίτερα τα κεφάλαια: 7. Michael J. Turner, political Leadership and Political Parties, 1800-46 σελ. 125 κ.ε. και του ίδιου 8. Political Leadership and Political Parties, 1846-1900 σελ. 140 κ.ε. Επίσης, στο ίδιο κεφ. 22. Aled Jones, *The Press and the Printed Word*, σελ. 369 κ.ε. Όσον αφορά, τις γενικότερες πολιτικές εξελίξεις στο εσωτερικό της Αριστεράς όσον αφορά το επαναστατικό πρόταγμα μεταξύ άλλων: Geoff Elly, *Σφυρηλατώντας τη Δημοκρατία. Ιστορία της Ευρωπαϊκής Αριστεράς 1850-1923*, Α’ τόμος και του ίδιου: *Σφυρηλατώντας τη Δημοκρατία. Ιστορία της Ευρωπαϊκής Αριστεράς, 1923-2000*, Β’ τόμος, πρόλογος-επιμέλεια: Σπ. Μαρκέτος, Σαββάλας, 2010. Ειδικότερα: από το Α’ τόμο Κεφάλαιο Τέταρτο, Η άνοδος των εργατικών κομμάτων: Η Ιστορία προχωρεί, σελ. 137-170 και για το σχίσμα στο σοσιαλιστικό στρατόπεδο Κεφάλαιο Πέμπτο, Προκλήσεις πέραν από το Σοσιαλισμό: Τα άλλα μέτωπα της Δημοκρατίας, (σελ. 171-207). Επίσης Έβδομο Κεφάλαιο, Το ρήγμα του πολέμου: Κρίση και αναδόμηση της Αριστεράς, (σελ. 229-253) και κυρίως την ενότητα Η κρίση της Δεύτερης Διεθνούς σελ 229 κ.ε. Για το πολιτισμικό ζήτημα των «δύο εθνών» και τη ριζοσπαστικοποίηση της εργατική τάξης, δες στο Δέκατο Τρίτο Κεφάλαιο Σοσιαλιστική και Μαζική Κουλτούρα σελ. 257 κ.ε. και το Συμπέρασμα: Σοσιαλιστική Κουλτούρα εναντίον Μαζικής Κουλτούρας, σελ. 367 κ.ε. Για το μηχανισμό αυτοεξαπάτησης που ήταν απαραίτητος σε ένα σύστημα πολιτικής κατανομής των πόρων και κομματικής μονοκρατορίας στο πλαίσιο του Υπαρκτού Σοσιαλισμού, ενδεικτικά δες Χαράλαμπος, *Δημοκρατία και Παγκοσμιοποίηση*, ό.π. Η βαρβαρότητα του Αντι-διαφωτισμού στο προσκήνιο σελ. 81 κ.ε. Από τις πλέον καλλιπείς και θεωρητικά γόνιμες μελέτες για τον εφιάλτη των επαναστατικών ουτοπιών Κωστής Παπαϊωάννου, *Η Ψυχρή Ιδεολογία. Δοκίμιο για τον μαρασμό του Μαρξισμού*, μτφ. Μπάμπης Λυκούδης, Ύψιλον/Βιβλία, 1986.

εφημερίδα –θεωρητικώς πάντοτε– δεν θα ήταν ένας «μονοφωνικός πομπός» των απόψεων ενός κομματικού φορέα ή της κυβέρνησης· ήτοι η στράτευσή της σε έναν πολιτικό στόχο δεν να έπρεπε να οδηγεί σε (εθελούσια τουλάχιστον) στρέβλωση του ειδησεογραφικού περιεχομένου. Εν πρώτοις, η αρχή της αυτονομίας στο πλαίσιο της λειτουργίας του θεσμού αποκλείει οποιαδήποτε μορφή εργαλειοποίησης –είτε οικονομικής είτε πολιτικής– του ειδησεογραφικού προϊόντος ευρισκόμενη σε αντίθεση με οποιαδήποτε έννοια σκόπιμης παραπληροφόρησης ή εν γένει προπαγάνδας (ήτοι να καταστεί η δημοσιότητα μέσον προς την επίτευξη ενός συγκεκριμένου κοινωνικού σκοπού). Όσον αφορά την πρόσληψη του κοινού στο πλαίσιο της αρχής της αυτονομίας, αυτό ιδεοτυπικά αποτελείται από αυτόνομους και εξατομικευμένους συνειδησιακά πολίτες οι οποίοι ασκούν ελευθέρως την κριτική τους ισχύ: *με βάση τη μιλιανή αρχή της συλλογικής αυτονομίας δεν συνιστούν ούτε μάζα ούτε πλήθος ούτε κατά κύριο λόγο ένα ακροατήριο το οποίο διαμορφώνεται με βάση μία συγκεκριμένη κοσμοθεωρητική απόφαση (θρησκευτικού ή πολιτικού περιεχομένου)*. Μετά την παρακμή του ριζοσπαστικού λαϊκού τύπου στο λυκόφως του δεκάτου ενάτου αιώνα²²² η οποία απηχούσε και μια ευρύτερη συναίνεση στη φιλελεύθερη δημοκρατία (όχι σταθερή και αδιατάρακτη βεβαίως), η προπαγάνδισις ιδεών με τη μορφή του «φερέφωνου» επέαγε ευθέως την άρνηση της εφημερίδας να επιτελέσει τη δημόσια αποστολή της όπως αυτή περιγράφεται στο συνταγματικό ρόλο του θεσμού.

Στην εκλαϊκευμένη της μορφή, η αρχή της ανεξαρτησίας ήταν ταυτισμένη με την επαναλαμβανόμενη συχνά στον αγγλοσαξωνικό τύπο θέση ότι *οι αναγνώστες δεν είχαν ανάγκη από μία εφημερίδα η οποία κατ' ανάγκη να συμφωνεί μαζί τους είτε να τους «κατηχεί» καθημερινώς σε κάποιο σύστημα ιδεών, αλλά θα όφειλαν οι ίδιοι οι αναγνώστες εξατομικευμένα να βελτιώνουν τη «φαρέτρα» των επιχειρημάτων τους, διαφωνώντας και διαλεγόμενοι ελευθέρως ως ισότιμοι εντός της αυτόνομης δημόσιας σφαίρας*. Εν άλλους λόγους, η συμμετοχή στο δημοκρατικό διάλογο αντιμετωπιζόταν ως επίταση της ικανότητας ενός εκάστου των κοινωνιών να καλλιεργήσει την κριτική του ισχύ και ευρύτερα να ασκήσει ενεργώς με επάρκεια το πολιτικό του δικαίωμα διαμορφώνοντας τη γενική βούληση. Αυτή η πρόσληψη του κοινού βρισκόταν, βεβαίως, σε σύγκρουση με την απτή πραγματικότητα των διαδικασιών εξατομικεύσεως οι οποίες λάμβαναν χώρα κυρίως στο πλαίσιο του διευρυνόμενου καταμερισμού της εργασίας της βιομηχανικής κοινωνίας.

Σε επίπεδο ιδεατών μεγεθών, η διαμόρφωση των συνειδησιακών ενεργημάτων στο πλαίσιο της ατομικής σφαίρας δεν έπρεπε να είναι αντικείμενο κάποιας *υπαρξιακής προσχώρησης* σε ένα σύστημα πεποιθήσεων με συστηματική ή λιγότερο συστηματική κοσμοθεωρητική θεμελίωση (πνευματική αυτονομία), αλλά να αποτελεί αποκύημα της χρήσης του ορθού λόγου: ήτοι μίας ενσυνείδητης ατομικής επιλογής μέσω της χρήσης της *ratio* (και, βεβαίως, επάγεται ευθύνη, συλλογική και ατομική, όσον αφορά τη χρήση ή μη της κριτικής ισχύος). Με αυτήν την έννοια, η οποία ανάγεται στην ατομική σφαίρα αυτονομίας όπως την περιέγραψε ο J.S. Mill στο *On Liberty*, με αιχμή την άρνηση του δικαιώματος της κοινότητας να παρεμβαίνει στη συνειδησιακή σφαίρα ενός εκάστου των κοινωνιών (πνευματική/συνειδησιακή ελευθερία), η διαδικασία της πειθούς διαμεσολαβείται δεσμευτικά από τη λειτουργία της ατομικής *ratio* και διακρίνεται ευθέως από κάθε είδους προθετικότητα η οποία είναι συναφής με τον πειθαναγκασμό ή κάποιο εγχείρημα άσκησης επιρροής. Επιπροσθέτως, οι διαδικασίες πειθούς αφορούν τόσο απτά, εμπράγματα τεκμήρια που να θεμελιώνονται στα παραδεγεγμένα επιστημονικά πορίσματα και την κοινή λογική όσο και μία ηθική στάση που επιτρέπει, έστω και στον ελάχιστο βαθμό, να διεξάγεται

²²² Stephen Ward, *The Invention of Journalism Ethics*, ό.π. σελ. 202 κ.ε.

απρόσκοπτα η διαβουλευτική διαδικασία: τον αλληλοσεβασμό όλων μέσω της επικράτησης πνεύματος καταλλαγής και την αλληλοαναγνώρισή τους ως ισότιμων επικοινωνιακών εταίρων μέσω της ηθικής του διαλόγου ως προϋπόθεση διαμόρφωσης συνθηκών πολιτικής φιλίας (έτσι διαμορφώνεται ο κοινός κόσμος της δημοκρατικής τάξης και η πολιτική κυριαρχία δεν ρευστοποιείται σε θανάσιμα αντικρουόμενα αντιτιθέμενα συμφέροντα). Σε αντίθετη περίπτωση, με την αναίρεση των εν λόγω προαπαιτούμενων για τη διεξαγωγή της δημόσιας διαβούλευσης καθίσταται κυρίαρχη η εκάστοτε προθετικότητα με βάση απλώς τα επιχειρήματα της ισχύος και όχι η διαλογική ισχύς των επιχειρημάτων. Υπό την παραπάνω έννοια κάνουμε λόγο στη αστική δημόσια σφαίρα για διάλυση της βίας της κυριαρχίας εντός της δημόσιας διαβούλευσης αλλά και για την ειδική ποιότητα των μορφών κοινωνικής συναίνεσης οι οποίες εν πρώτοις θέτουν εκποδών τη βία. Από την άλλη πλευρά, δεν πρέπει να λησμονείται ότι η έννοια της ανεξαρτησίας του τύπου, ως αυτόνομου από την εξουσία δημόσιου βήματος στο πλαίσιο του συνταγματικού του ρόλου, είχε πάντοτε έρεισμα την υλική της βάση, τη χρηματοδότηση του οποίου αναλάμβανε η αγορά μέσα από τις εξατομικευμένες επιλογές των πολιτών/καταναλωτών – και, συνεπώς, η κυριαρχία της ιδιωτικής αρχής ήταν το αυτόνομο αποτέλεσμα του πρωτείου της αυτονομίας – ενώ σταδιακά ως κανόνας απέκτησε πολιτικό και δεοντολογικό περιεχόμενο.

Η άρνηση του status quo. Η ανεξαρτησία στο πλαίσιο της λειτουργίας του θεσμού δεν ερμηνευόταν με ταυτόσημο τρόπο από τους εκάστοτε φορείς του δημόσιου λόγου. Για τις πρώτες αμερικανικές *pennies*, όπως η *Sun* του Benjamin Day και η *New York Herald* του James Gordon Bennett, η εν λόγω αρχή έλαβε το νόημα μίας επιθετικού χαρακτήρα εκδήλωσης της αντίθεσης στο status quo ενώ εξέφραζε ρητώς τη διαφοροποίηση από τις αξίες του αποκαλούμενου *establishment* και ταυτόχρονα τα αιτήματα της εργατικής τάξης αλλά και της αναδυόμενης μεσαίας τάξης για κοινωνικές μεταρρυθμίσεις οι οποίες θα έδιναν υλικό περιεχόμενο στην τυπική αρχή της ισότητας. Ως αίτημα, στο πλαίσιο αυτό, η ανεξαρτησία συνιστούσε μία κριτική αποστασιοποίηση από το παλαιό καταστημένο του ολιγαρχικού φιλελευθερισμού και της αριστοκρατίας αλλά και το θεσμικό «νάρθηκα» της απόλυτης προστασίας του δικαιώματος της ιδιοκτησίας.

Οι εκδότες των *pennies* εμέμφοντο τον αποκαλούμενο *respectable* τύπο της ελίτ για το γεγονός ότι εκπροσωπούσε τα συμφέροντα της ανώτερης τάξης και ο οποίος με τις ακριβές συνδρομές του συνέβαλε στο να υφίσταται ένα μη αποδεκτό για την εξισωτική λογική της μαζικής δημοκρατίας «μονοπώλιο της γνώσης». Η «εξισωτική» λογική των λαϊκών εντύπων και ο συνεπόμενος σταδιακός εκδημοκρατισμός της δημόσιας σφαίρας σάρωσε την αφ' υψηλού πατερναλιστική αντιμετώπιση της κοινωνικής σφαίρας από τα έντυπα της ελίτ αναστρέφοντας την έως τότε «από τα πάνω προς τα κάτω» κατεύθυνση της μορφής κοινωνικής επικοινωνίας. Οι αξίες του καταστημένου, οι οποίες διαμορφώθηκαν με βάση το συνθετικό/εναρμονιστικό σχήμα σκέψης, ανατράπηκαν εν μέρει με την κατοχύρωση της τυπικής ισοτιμίας των απόψεων στη δημόσια σφαίρα (ως προς την προστασία τους), μέσω ενός δικαιώματος «ισηγορίας» ως λογικό παρακολούθημα του ίσου πολιτικού δικαιώματος. Αυτό, από τη μία πλευρά, οδήγησε στην απελευθερωτική εν μέρει παρακμή της έννοιας της πολιτικής αυθεντίας, αλλά και έθεσε σε καθεστώς διαρκούς κρίσης έκτοτε τα κριτήρια του αληθούς που εμπεριέχονται στο αστικό σχήμα σκέψης όσον αφορά τη λειτουργία της δημόσιας σφαίρας τόσο στην ώριμη νεωτερικότητα αλλά και με ιδιαίτερη επίταση όπως γνωρίζουμε στην ύστερη.

Η αυτονομία της δημόσιας σφαίρας και του θεσμού ειδικότερα εν γένει φάνηκε ήδη από τη βικτωριανή εποχή να απειλείται όχι πλέον από τη λογοκρισία αλλά από την ίδια την άσκηση της ελευθερίας (στο πλαίσιο της τοκβιλιανής «τυραννίας της πλειοψηφίας») που κατέτεινε στην

άρση των κριτηρίων όσον αφορά την ιεράρχηση του απόψεων. Απέκτησαν, έτσι, «ίση αξία» απόψεις οι οποίες αρνούσαν *de facto* την ατομική και συλλογική αυτονομία των κοινωνών και τα θεμέλια της νεωτερικής *Gessellschaft*: η προπαγάνδα και οι θεωρίες συνωμοσίας απηχούν διαχρονικά την εν λόγω μερική άρση της χειραφετητικής δυναμικής του θεσμού ως προϊόν της ίδιας της ελεύθερης λειτουργίας του στο πλαίσιο του μαζικοδημοκρατικού κοινωνικού σχηματισμού.

Παρ' όλα αυτά, η ανεξαρτησία των *pennies* πήγαινε πέραν της πολιτικής σφαίρας υπό τη στενή έννοια του κομματικού ανταγωνισμού, καθώς κατέστησαν ενεργοί φορείς του γενικότερου κλίματος της συγκυρίας για την υιοθέτηση μεταρρυθμίσεων στην κατεύθυνση της δημοκρατικής μεθερμηνείας των φιλελεύθερων αρχών. Εν μέρει, το έμπλεο πάθους στυλ του λαϊκού τύπου αντανάκλουσε τη μορφή της δημοσιότητας και τις αισθητικές επιλογές που απέρρεαν από αυτές τις εξισωτικές θέσεις αλλά και τη συναφή υπό διαμόρφωση πρόσληψη της έννοιας της δημοκρατικής αρχής (καθώς άσκησαν σημαντική πίεση για την εφαρμογή της αρχής του «one man/woman, one vote»).

Ήταν, επίσης, μία ένδειξη ότι οι εκδότες αρνούσαν, πλέον, την έστω και τυπική υποχρέωσή τους για την απόδοση της άλλοτε οφειλόμενης τιμής στο *status quo* στηριζόμενοι στην οικονομική ισχύ που απέρρεε από την ένταξη του τύπου στις διαδικασίες της αγοράς και το νέο μαζικοποιημένο κοινό. Για τους αναγνώστες οι οποίοι ανήκαν στις ανώτερες κοινωνικές τάξεις η με αυτό τον τρόπο επαγγελία της ανεξαρτησίας εκ μέρους του λαϊκού τύπου αντιπροσώπευε εν γένει *μία θρασεία και απρεπή στάση* που ασκούσε ευθέως αρνητική επιρροή στις «απαίδευτες» μάζες των πληβείων και, ταυτόχρονα, μία ανακολουθία εν σχέσει προς το παιδευτικό περιεχόμενο του δικαιώματος της ελευθερίας του λόγου. Ήδη από το μέσον του αιώνα, η αρχή της ανεξαρτησίας σταδιακά κέρδιζε τη μάχη στο πλαίσιο της λειτουργίας του θεσμού και υιοθετήθηκε από τις έγκριτες εφημερίδες της εποχής, όπως οι *Times* του Λονδίνου, ο *Manchester Guardian* και οι *New York Times*. Την ίδια ώρα η αποδοχή του φιλελευθέρου υποδείγματος στη λειτουργία του θεσμού τέθηκε σε νοηματική συνάφεια με την αρχή της ανεξαρτησίας από την πολιτική σφαίρα και διαμόρφωσε αντίστοιχα και τη μορφή του πολιτικού που συνάδει με την απαίτηση για αντικειμενικότητα.

Η ανεξαρτησία, επίσης, μετεξελίχθηκε και προς μία έτερη κατεύθυνση: μετά την ήττα του ριζοσπαστικού εργατικού τύπου, καταγράφεται η τάση *αποευθυγράμμισης από τους κομματικούς σχηματισμούς* ταυτόχρονα με τη στάση αμφισβήτησης ως προς τη δράση των κυβερνήσεων και τις εφαρμοζόμενες από αυτές πολιτικές. Η κριτικού χαρακτήρα αυτόνομη στάση ήταν εμφανής στις κοινωνικού χαρακτήρα δημόσιες εκστρατείες που αναλάμβαναν οι εφημερίδες κατά τις δεκαετίες 1860 και 1870 όταν οι εκδότες υπερέβησαν τις κομματικές γραμμές προκειμένου να θέσουν υπό δημόσια θέα τη διάχυτη τότε στο πολιτικό σύστημα διαφθορά. Παρά τα διάφορα υφιστάμενα εμπόδια, οι αρχές της ενημερωτικής ανεξαρτησίας και της πολιτικής αυτονομίας στο πλαίσιο της λειτουργίας του θεσμού κατακτούσαν σταθερά έδαφος. Χαρακτηριστικό είναι ότι κατά τη δεκαετία του 1890 το 1/3 των αμερικανικών εφημερίδων που ήταν καταχωρισμένες στα εκδοτικά μητρώα ήταν κατά δήλωσή τους πολιτικά ανεξάρτητες, ενώ αυτό το ποσοστό ανήλθε στο 50% έως το 1940. Στη Βρετανία, το 1890 οι εφημερίδες οι οποίες δήλωναν ανεξάρτητες ήταν περισσότερες εν σχέσει με τις κομματικά στρατευμένες. Καθώς οι κώδικες δεοντολογίας που υιοθετήθηκαν από τους ενημερωτικούς οργανισμούς και τα επαγγελματικά σώματα κατέστησαν την αυτονομία προϋπόθεση για την αντικειμενική άσκηση του ενημερωτικού έργου, η «μάχη» όσον αφορά την αυτονομία του ενημερωτικού έργου μεταφέρθηκε στις

αίθουσες σύνταξης και διαρκεί βεβαίως ακόμη και σήμερα ²²³.

Επισκοπώντας τις εξελίξεις το δέκατο ένατο αιώνα, είναι δυνατόν να υποστηριχθεί ότι το κίνημα της ανεξαρτησίας ως προς τη λειτουργία του τύπου θα ήταν δυνατόν να αναχθεί ευθύγραμμο στη *στροφή προς την τεκμηρίωση της ειδησεογραφίας και το «γεγονοκεντρικό» ενημερωτικό υπόδειγμα*. Οι δύο εν λόγω πρακτικές δεν επηρέασαν απλώς η μια την άλλη, αλλά οι ιδέες και οι πρακτικές από τις οποίες από κοινού απορρέουν αλληλοτροφοδοτούνταν ως κανονιστικά ιδεώδη: όταν οι εκδότες περιέγραφαν τις εφημερίδες τους τοποθετούσαν σταθερά την τεκμηρίωση και την ανεξαρτησία στο πλαίσιο δεοντολογικών κανόνων «διπλής όψεως»: *ήτοι το «καλό» ρεπορτάζ όφειλε να είναι ταυτόχρονα και άρτια τεκμηριωμένο και αμερόληπτο. Η δημόσια έκφραση μίας γνώμης όφειλε να είναι από κοινού ανεξάρτητη και βασισμένη στα γεγονότα*. Επιπροσθέτως, η τεκμηρίωση και η ανεξαρτησία αποτελούσαν μέρος ενός ευρύτερου αιτήματος όσον αφορά τη λειτουργία του τύπου ως ενός αμερόληπτου δημόσιου βήματος. Οι κανόνες αυτοί ταυτίζονταν, την ίδια ώρα, με τις απαιτήσεις του κοινού, το οποίο υποστήριζε την αυτόνομη ειδησεογραφία και την ανεξάρτητη γνώμη ως μέρος της καθημερινής λειτουργίας της δημοκρατικής τάξης και του ρόλου τους ως πολιτών.

Σύμφωνα με το πνεύμα των καιρών, οι επιστημονικές κοινότητες αναζητούσαν αυστηρές και εδραίες επιστημολογικά μεθόδους προκειμένου να επιτύχουν την *επικοινωνία μεταξύ των πολιτισμών και των ποικίλων κοσμοθεωρητικών προοπτικών τις οποίες γεννούσε η φυσιολογική κοινωνική και πολιτισμική ετερογένεια*. Πολλοί επιστήμονες, δημοσιολογούντες αλλά και οι υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής στο σύνθετο καθεστώς της νεωτερικότητας απαιτούσαν εκ μέρους του τύπου σε ολόένα και μεγαλύτερο βαθμό τη βέλτιστη δυνατή αντικειμενική πληροφόρηση και ανεξάρτητη ανάλυση. Από κοινού, η γεγονοκεντρική προσέγγιση, η ισομερής επιχειρηματολογία και η παρουσίαση των γεγονότων υπό την προοπτική του κοινού δημιουργούσαν το μέτρο της αντικειμενικότητας κατά τη διαμόρφωση της κοινής γνώμης.

Κοινός τόπος στα ιδεώδη της τεκμηρίωσης των γεγονότων με βάση τις πηγές και του ανεξάρτητου σχολιασμού ήταν η ιδέα της αυτονομίας. Οι δημοσιογράφοι έπρεπε να είναι *έλλογοι, αυτόνομοι «επικοινωνητές»*, είτε σχολίαζαν είτε έκαναν ρεπορτάζ, και όφειλαν να δραστηριοποιούνται στο πλαίσιο ενός επίσης ανεξάρτητου ειδησεογραφικού οργάνου. Η λαϊκή εφημερίδα έδινε σάρκα και οστά στην αυτοεικόνα του τύπου ως ενός πάροχου πληροφόρησης απευθυνόμενου στο γενικό κοινό με βάση την πεποίθηση ότι όλες οι τάξεις όφειλαν από κοινού να διαμορφώνουν τη δημόσια γνώμη όπως και τη γενική βούληση κατά τη συμμετοχή τους στις εκλογικές διαδικασίες· επιπροσθέτως, είχε συνάφεια με την εικόνα του δημοσιογράφου ως ανεξάρτητης φωνής στη δημόσια σφαίρα σε απόσταση από τους κομματικούς σχηματισμούς και ο οποίος καθοδηγείται από τα *γεγονότα/τεκμήρια* και την *αυτόνομη δημόσια χρήση του λόγου του*.

Ακόμη και ο δημοσιογράφος ο οποίος λάμβανε το ρόλο του πολιτικού αγκιτάτορα ή του διαπύσιου φορέα κάποιας κοσμοθεωρίας όφειλε να διαβεβαιώνει τους αναγνώστες ότι είναι υπηρέτης του δημόσιου συμφέροντος και όχι απλώς ενεργούμενο μίας συγκεκριμένης συσπείρωσης κοινωνικών συμφερόντων. Οι συντάκτες, εφαρμόζοντας ως ενημερωτική αξία την αυτονομία βάσει της δημόσιας αποστολής του θεσμού, όφειλαν να τηρούν απόσταση ανάμεσα στο δημοσιογραφικό έργο τους και τις απόψεις τους, υιοθετώντας *απρόσωπες αρχές και*

²²³ Michael Schudson, *Discovering the News: A Social History of American Newspapers*, Basic Books; Β' έκδοση, 1981. Συγκεκριμένα, την ενότητα: «The Ideal Of Objectivity» σελ. 3 κ.ε. Ο ίδιος αλλού έχει χαρακτηρίσει τη δημοσιογραφία ένα μη οριοθετημένο επάγγελμα εξαιτίας της απουσίας σαφών κανόνων. M. Schudson, *The Good Citizen: A History of American Civic Life*, Free Press, ανατύπωση, 2011, σελ. 78.

πρακτικές οι οποίες θα διασφάλιζαν τον αντικειμενικό χαρακτήρα του ενημερωτικού έργου. Συμπερασματικά, προκειμένου να τυποποιήσουν τον τρόπο καταγραφής των γεγονότων και να διατυπώσουν απόψεις υπό την προοπτική του δημοσίου συμφέροντος, τόσο ο ρεπόρτερ όσο και αυτός που αναλάμβανε το ρόλο του διαμορφωτή της κοινής γνώμης υιοθέτησαν μία γενικευμένη αντικειμενική στάση.

iii. Δεοντολογικές πρακτικές και ενημερωτική λειτουργία: Από τους «gentlemen» στους «επαγγελματίες»

Σε συνδυασμό με τα ανωτέρω, η υπό σταδιακή διαμόρφωση έννοια του επαγγελματισμού χαρακτήρισε την πορεία της δημοσιογραφίας προς την υιοθέτηση του προτύπου της αντικειμενικότητας στη Δύση κατά το δέκατο ένατο αιώνα, ενισχύοντας το συναφές αίτημα για την ανεξαρτησία των θεσμών της δημοσιότητας. *Η αρχή της ανεξαρτησίας/αυτονομίας συνδέεται άμεσα με την αντίληψη περί της συνεπούς υιοθέτησης μίας ορθής και καταλληλα ρυθμισμένης επαγγελματικής συμπεριφοράς.* Οι έννοιες της αντικειμενικότητας και της αμεροληψίας/ισομέρειας οι οποίες «αρθρώνονται» ταυτόχρονα σε δύο κλίμακες, *αυτές της ηθικής και της λογικής*, παρουσιάζουν οργανική σύνδεση με την έννοια του επαγγελματισμού²²⁴. Την ίδια ώρα, η κεντρική για την αντικειμενικότητα αρχή της διάκρισης μεταξύ σχολίου και γεγονότος ως καταστατική μίας δεοντολογικής πρακτικής είχε εξαγγελθεί από τους φορείς του τύπου και υιοθετηθεί σε ευρεία κλίμακα έστω σε υποτυπώδη μορφή ήδη από το μέσον του δεκάτου ενάτου αιώνα.

Αρχικώς, η αποδοχή του επαγγελματικού *status* των δημοσιογράφων σχετιζόταν κατά μείζονα λόγο με τις κυρίαρχες κοινωνικές στάσεις που διαμόρφωσαν τον τύπο της ελίτ. Η βικτωριανή αξία του *κοινωνικού κύρους (respectability)* διαμόρφωσε τα πρώιμα χαρακτηριστικά της δημοσιογραφίας ως επαγγελματικής δραστηριότητας. Στη Βρετανία, η αποδοχή εκ μέρους της ανώτερης τάξης χαρακτήριζε έναν επαγγελματία *respectable gentleman*. Το κοινωνικό κύρος επαγόταν μία συγκεκριμένη δημόσια συμπεριφορά με την υιοθέτηση δεοντολογικών κανόνων – *ευπρέπεια, αυτοπειθαρχία και σεβασμό σε ρητούς και άρρητους κανόνες διαγωγής (fair play)*. Οι έγκριτοι δημοσιογράφοι δεν υποστήριζαν εν γένει ριζοσπαστικές θέσεις, καθώς συναινούσαν με τις ιδεολογικές προκαταλήψεις της ανώτερης τάξης της εποχής τους, όπως επί παραδείγματι η υπεροχή του βρετανικού δικαίου. Επίσης, δεν προχωρούσαν σε σκανδαλοθηρικές αποκαλύψεις οι οποίες αφορούσαν τα μέλη των ισχυρών οικογενειών ενώ εφάρμοσαν τον κανόνα του *fair play*, δημοσιοποιώντας εθελουσίως τις απαντήσεις όσων τυχόν θίγονταν από τα δημοσιεύματά τους. Πολλοί από τους πρώτους κώδικες δεοντολογίας ήταν θεμελιωμένοι στον σεβασμό στη *fairness* (μία συνδεδεμένη με τον ορθό λόγο αίσθηση της δίκαιης συμπεριφοράς εντός της δημόσιας σφαίρας η οποία απηχεί τόσο τη χρήση της *ratio* αλλά και την αποδοχή της ηθικής του διαλόγου) και την ευπρεπή δημόσια στάση (*decency*)²²⁵.

Οι ηγέτες του φιλελεύθερου τύπου της ελίτ –οι οποίοι, βεβαίως, θεωρούσαν εαυτούς «gentlemen»– ενστερνίστηκαν και καλλιέργησαν τις ανησυχίες του κοινού όσον αφορά την εγκυρότητα των δημοσιευμάτων του λαϊκού τύπου, προκειμένου να αναχαιτίσουν την επιρροή την

²²⁴ Frank-Luther Mott, *American Journalism. A History, 1690-1960*, Macmillan, γ' έκδοση, 1962, σελ. 489). Ο κώδικας της American Society of News Editors διατηρεί ακόμη και σήμερα την έννοια του «*fair play*»: το σεβασμό στο δικαίωμα του κοινού στη ενημέρωση, την τήρηση μίας ευπρεπούς στάσης, το δικαίωμα της απάντησης κ.λπ. στο Ward, *Ethics of Journalism*, ό.π. σελ. 206 σημ. 62.

²²⁵ Maxwell McCombs, Edna Eiseintel, David Weaver, *Contemporary Public Opinion. Issues and the news*, Routledge, 1991 Ελληνική έκδοση, *Τα μέσα μαζικής Ενημέρωσης και η διαμόρφωση της κοινής γνώμης*, Μετάφραση Γιούρι Κοβαλένκο, εκδόσεις Καστανιώτη, 1996. Κεφάλαιο τρίτο, Πρακτικές, αξίες, και παραδόσεις στη δημοσιογραφία (σελ. 43-51)

οποία αυτός επρόκειτο να ασκήσει (και δη στη ριζοσπαστική εκδοχή του). Διαμαρτύρονταν ενάντια στην εξισωτική αντίληψη των λαϊκών εντύπων με το επιχείρημα ότι η δημοσιογραφία μέσω της μαζικοποίησης του θεσμού παραδιδόταν σε «μία ομάδα ουτιδανών» οι οποίοι εργάζονταν απλώς για το μεροκάματο. Επί παραδείγματι, ο Charles Mitchel, ιδιοκτήτης της *Newspapers Press Directory* στις ΗΠΑ, επιχειρηματολογούσε το 1854 ενάντια στην κατάργηση της Πράξης για την επιβολή Χαρτοσήμου (*Stamp Act*) επειδή θα εκδίδονταν εφημερίδες οι συντάκτες των οποίων καθώς «δεν θα ήταν *gentlemen*, θα έπλητταν συνολικά το κύρος του τύπου».

Με την ανάδυση του μαζικοδημοκρατικού κοινωνικού σχηματισμού, η ορθολογική-νομιμοποιημένη μορφή κυριαρχίας (*rational-legal authority*) που βρισκόταν στο επίκεντρο της διαδικασίας του κοινωνικού εξορθολογισμού/εκσυγχρονισμού κυοφόρησε την ανάγκη όσον αφορά την παραγωγή και την αναπαραγωγή των δεδομένων εκείνων (*facts*) που θα καθιστούσαν δυνατή τη σταθερή λειτουργία της – πρόκειται για την ιδέα της «αντικειμενικής κοινωνίας» (*objective society*) η οποία εισήχθη από τον *Auguste Comte*. Η εκπόνηση και υλοποίηση δημόσιων πολιτικών θα ήταν αδύνατη δίχως το έρεισμά τους σε αντικειμενικές διαδικασίες συλλογής, επεξεργασίας και ανάλυσης των σχετικών δεδομένων – τα παραπάνω αποτελούσαν και τις συστηματικές απαιτήσεις όσον αφορά εν γένει την αντικειμενική στάση ως μορφή του τρόπου υλικής και συμβολικής αναπαραγωγής.

Η κατεύθυνση προς την υιοθέτηση επαγγελματικών αρχών συνυφάνθηκε, όπως είναι φυσικό, με την υιοθέτηση μίας περισσότερο αντικειμενικής στάσης και την ευρεία αποδοχή της θεωρίας όσον αφορά τη δημόσια αποστολή του θεσμού. Η εκδοτική δραστηριότητα και η ενημερωτική λειτουργία, λοιπόν, δεν αφορούν απλώς την άσκηση του δικαιώματος της ελεύθερης έκφρασης, το οποίο συνδέεται ταυτόχρονα με την ιδιωτική αρχή όσον αφορά το ιδιοκτησιακό καθεστώς και την ελευθερία του επιχειρείν. Ο δημόσιος χαρακτήρας του θεσμού και η συνταγματική του περιωπή στο πλαίσιο της λειτουργίας της δημοκρατικής τάξης επάγεται σημαντικές ευθύνες για τους ενεργητικούς φορείς του δικαιώματος (όπως ορίζεται στο ρωσλιανό φιλελευθερισμό η έννοια του *δημόσιου*) οι οποίες συνάπτονται με την έννοια του επαγγελματισμού.

Εντός της αστικής κοινωνίας εν γένει, η επαγγελματική ιδιότητα χαρακτηρίζει μία ομάδα ατόμων τα οποία επιτελούν μία σημαντική κοινωνική λειτουργία (χαρακτηριζόμενη εν γένει δημόσιο λειτουργήμα) που προϋποθέτει: Κατά πρώτον, ορισμένα ιδιαίτερα τεχνικά προσόντα και πιστοποιημένες γνώσεις και κατά δεύτερον τη δέσμευση σε δεοντολογικά πρότυπα. Σε ορισμένα επαγγέλματα, όπως επί παραδείγματι οι γιατροί ή οι δικηγόροι, μία αρχή με αδειοδοτική αρμοδιότητα προστατεύει την αναγκαία σχέση εμπιστοσύνης ανάμεσα στην εν λόγω επαγγελματική κοινότητα και το κοινό. Κάθε επαγγελματικό σώμα, συνεπώς, ρυθμίζει τα κριτήρια εισόδου σε αυτό και επιβάλλει ποινές για τυχόν αντιδεοντολογική συμπεριφορά βάσει ενός σχετικού κώδικα. Κάθε είδους επαγγελματικές ενώσεις εκ της συστάσεώς τους υιοθετούν κανόνες δεοντολογικής συμπεριφοράς για τα μέλη τους με τα εξής χαρακτηριστικά: *διακηρυγμένη αφοσίωση στο δημόσιο συμφέρον εν σχέσει προς το ίδιον όφελος και μία αντικειμενική, με βάση τυπικά κριτήρια, διαδικασία λήψης των ατομικών αποφάσεων και αντιμετώπισης των προβλημάτων τα οποία ανακύπτουν, προκειμένου να περιοριστεί δραστικά η πιθανότητα αυθαίρετης συμπεριφοράς*. Οι επαγγελματίες δεν αφήνουν τα προσωπικά τους συμφέροντα, αισθήματα και κοσμοθεωρητικές στάσεις να επηρεάσουν τις κρίσεις που πραγματοποιούν κατά την άσκηση του επαγγελματικού έργου (κατ' αυτό τον τρόπο, επιρρώνεται η αρχή της αυτονομίας τους). Εξετάζουν τις καταστάσεις επί τη βάσει αντικειμενικών, επιστημονικά εδραίων και ηθικά δίκαιων (*fair*) μεθόδων.

Εν γένει, η επαγγελματική ηθική, ως βασικό χαρακτηριστικό της βεμπεριανής *vocation*, δεν είναι απλώς μία δημόσια καταδήλωση αξιών ενός ατόμου ή μίας ομάδας ανθρώπων· εξ αυτού

ο διάλογος για τη δεοντολογική πρακτική αναβιβάζεται πάνω από το επίπεδο της εκάστοτε ατομικής διαγωγής είτε τη γνωστή επίκληση περί της υιοθέτησης μίας εν γένει ηθικής στάσης. Πρόκειται για κάτι περισσότερο: μία σειρά πρότυπων και τυπικών μεθόδων συμπεριφοράς που αντιστοιχούν στα καθήκοντα τα οποία επέχουν όλα τα μέλη της επαγγελματικής ομάδας έναντι του κοινωνικού συνόλου. Ο εκάστοτε συναφής δεοντολογικός κώδικας προσδιορίζει έναντι του κοινού τι πρέπει αυτό να αναμένει από τα μέλη μίας επαγγελματικής κοινότητας και δεσμεύει τα τελευταία σε ένα σύνολο συγκεκριμένων επαγγελματικών αξιών και πρακτικών (όπως, επί παραδείγματι, η τήρηση του ιατρικού απορρήτου). Ο δημοσιογράφος, προκειμένου να αναγνωρισθεί ως μέλος της επαγγελματικής κοινότητας, οφείλει να κοινωνικοποιηθεί εντός αυτής. Η εν λόγω διαδικασία κοινωνικοποίησης επάγεται την αφομοίωση των δημοσιογραφικών πρακτικών και αξιών και δη σε τέτοιον βαθμό ώστε να αποτελούν πλέον πνευματικό ανακλαστικό κάθε φορά που καλείται εν γένει να επιτελέσει το ενημερωτικό του έργο (σελ. 48)²²⁶.

Η προαγωγή του επαγγελματισμού ιδιαίτερα στη Βόρεια Αμερική στο τέλος του δέκατου ένατου αιώνα αποτέλεσε ορόσημο για την αυτοεικόνα του θεσμού και για την πρόσληψη του κοινωνικού του ρόλου. Για πρώτη φορά, οι δημοσιογράφοι ως επαγγελματική ομάδα αναγνώρισαν δημόσια μία σειρά υποχρεώσεων τους έναντι του κοινού ως αντιστάθμισμα της εγγύησης του δικαιώματος της ενεργητικής άσκησης της ελευθερίας της έκφρασης την οποία απολάμβαναν ήδη επί έναν αιώνα και πλέον. Οι εκδότες της εποχής, από την πλευρά τους, είχαν υιοθετήσει την επαγγελματική αντίληψη υπό μία διττή έννοια: από τη μία, η επαγγελματική ιδιότητα του δημοσιογράφου αφορούσε την επαρκή κατοχή μίας σειράς συγκεκριμένων τεχνικών δεξιοτήτων ως προς τη συγγραφή και τη σύνταξη του περιεχομένου της εφημερίδας και ταυτόχρονα την αφοσίωση στην υπηρεσία του γενικού κοινού ή του γενικού συμφέροντος (και όχι ενός κομματικού ακροατηρίου ή μίας κοσμοθεωρίας). Συνεπώς, οι απαραίτητες τεχνικές δεξιότητες τελούσαν σε συνάφεια με τη θεώρηση της δημόσιας αποστολής του θεσμού και τη συναντίληψη επί της δημόσιας ευθύνης όσων μετέχουν ενεργητικά σε αυτόν (διαμορφώθηκε συσταδιακά η θεώρηση της *κοινωνικής υπευθυνότητας*). Υπό αυτή την έννοια, ο επαγγελματισμός είχε ως αυτονόητη προϋπόθεσή του την υιοθέτηση των αρχών της ανεξαρτησίας και της αυτονομίας.

²²⁶ Υπερασπίζοντας την αυτοαντίληψή τους για την άσκηση ενός δημόσιου λειτουργήματος, οι δημοσιογράφοι στις ΗΠΑ έχουν κατά καιρούς καταφύγει στη δικαιοσύνη υποστηρίζοντας ότι το εργατικό δίκαιο δεν πρέπει να τους αντιμετωπίζει ως απλούς εργαζομένους. Παρ' όλα αυτά, η δημοσιογραφία διέφερε πολύ από τα παραδοσιακά αποτελέσματα –νομική, ιατρική, αρχιτεκτονική– κατά το ότι η άσκησή της δεν βασίζεται σε ένα συστηματικό σώμα γνώσεων. Το πτυχίο ανώτερης σχολής είναι ακόμη και σήμερα είναι προαιρετικό και οπωσδήποτε χρειάζεται αρχικώς περισσότερο να εργαστεί κάποιος σε χαμηλές ιεραρχικά θέσεις, παρά στην κορυφή. Δεν απαιτούνται εξετάσεις ή άδειες (στην Ελλάδα έχουν απλώς τυπικό χαρακτήρα), ενώ οι επιδόσεις των μελών του επαγγελματικού σώματος δεν κρίνονται από αρμόδια όργανα. D. Hallin, «Εμπορική κουλτούρα και επαγγελματισμός στα αμερικανικά ειδησεογραφικά ΜΜΕ», σελ. 343-369 στο James Curran και Michael Gurevitch (επιμ.), *Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης και Κοινωνία*, μετ. Δημήτρης Κικίζας, Εκδόσεις Πατάκη, 2001. Να σημειωθεί σχετικά ότι η υιοθέτηση τυπικών κριτηρίων, ενός «προσοντολογίου», για την άσκηση της δημοσιογραφίας σε αντίθεση με τα λεγόμενα αστικά επαγγέλματα θα προσέκρουσε στην ελευθερία άσκησης του δικαιώματος και γι' αυτό δεν εισήχθη σε καμία έννομη τάξη ενώ επιχειρήθηκε να υπάρχουν «εσωτερικές» τρόποι τινά διαδικασίες εισόδου στο επάγγελμα και ελέγχου της άσκησης του όπως η υποχρεωτική μαθητεία είτε τα συμβούλια δεοντολογίας σε μεγάλους ενημερωτικούς οργανισμούς και ενώσεις. Παρά την ατυπία όσον αφορά τις συγκεκριμένες δεξιότητες για την άσκηση του επαγγέλματος ήταν έντονη εξ αρχής η θεώρηση για την άσκηση ενός είδους δημόσιου λειτουργήματος. Χαρακτηριστικά, ο πρόεδρος Windrow Wilson (1856-1924) ενθάρρυνε τους δημοσιογράφους να υιοθετήσουν κώδικες δεοντολογίας ενώ υπογράμμισε ότι πριν από το 1900 κάθε εφημερίδα «είχε τη δική της "νομοθεσία", κωδικοποιημένη, όπως στις περιπτώσεις της ιατρικής και της νομικής επιστήμης· ήταν τρόπον τινά το δικό της στυλ, χαρακτηριστικά εξατομικευμένο». Ο τόνος του πρώτου «Δημοσιογραφικού Όρκου» το 1905 έκανε τους στόχους του δημοσιογραφικού επαγγέλματος να λαμβάνουν έναν τόνο δημόσιου λειτουργήματος. «Πιστεύω στην επαγγελματική δημοσιογραφία. Πιστεύω ότι μια εφημερίδα είναι ένα δημόσιο καταπίστευμα (*public trust*): ότι όσοι συνδέονται με αυτό είναι, στο πλήρες μέρος της ευθύνης τους, θεματοφύλακες για λογαριασμό του κοινού». Ο Walter Williams, ο πρώτος κοσμήτορας της σχολής δημοσιογραφίας του Μιζούρι, συνέθεσε τον ανωτέρω όρκο.

Η αυτοδέσμευση όσον αφορά την τήρηση της επαγγελματικής συμπεριφοράς διευρύνθηκε μεταξύ των δημοσιογράφων καθώς στις χώρες όπου ο θεσμός παρουσίαζε μία ορισμένη ανάπτυξη ιδρύθηκαν ιδρύματα και ενώσεις, εκδίδονταν κλαδικές επιθεωρήσεις, συγγράφονταν επαγγελματικά εγχειρίδια, υιοθετούνταν κώδικες δεοντολογίας και δημιουργήθηκαν οι πρώτες σχολές δημοσιογραφίας. Περί το 1860 οι πλείονες δημοσιογράφοι στη Βόρεια Αμερική και τη Βρετανία άρχισαν να θεωρούν εαυτούς ανήκοντες σε μία επαγγελματική κοινότητα, καθώς διευρύνονταν οι συντακτικές ομάδες και προσέλκυαν στους κόλπους τους πλήθος εργαζομένων ενώ οι εφημερίδες σταδιακά έπαυαν να αποτελούν «ενός ανδρός αρχή» με την υποχώρηση της σημασίας της παρουσίας του εκδότη (*press baron*) και των προσωποπαγών του αξιώσεων.

Ωστόσο από πολλές πλευρές δεν γινόταν εν γένει ακόμη αποδεκτός ο επαγγελματικός χαρακτήρας της δημοσιογραφίας ενώ το «προσοντολόγιο» για την κατάληψη μίας θέσης χαρακτηριζόταν από *συστηματική ατυπία* (σε αντίθεση με άλλα επαγγέλματα κύρους όπως αυτά του νομικού ή του ιατρού κ.λπ.). Επί παραδείγματι, το περιοδικό *Nation* σημείωνε κατά την περίοδο εκείνη ότι η δημοσιογραφία δεν ήταν «επάγγελμα», διότι δεν απαιτούσε ειδική εκπαίδευση και εξειδικευμένες γνώσεις. Η ικανότητα κάποιου να παρατηρεί σε βάθος και να διαθέτει συγγραφικές δεξιότητες αποτελούσε ένα είδος «χάρισμα», κατά τη γνώμη του περιοδικού. Επιπλέον, στο ίδιο πλαίσιο, η δημοσιογραφία στιγματιζόταν υπέρ το δέον από το χαρακτηριστικό της εμπορευματοποίησης ώστε να προσλάβει τα χαρακτηριστικά ενός επαγγέλματος με το απαραίτητο κοινωνικό κύρος υπό την αυστηρή σημασία του όρου όσον αφορά την έννοια του δημόσιου λειτουργήματος²²⁷.

²²⁷ Κατά τη δεκαετία του 1880 θα λάβει χώρα τόσο στις ΗΠΑ όσο και στη Βρετανία η εισαγωγή του *new journalism*, της νέας δημοσιογραφίας, όπως αποκλήθηκαν οι νέες τάσεις που φέρνουν τον τύπο σε νέα κυκλοφοριακά ύψη, της τάξεως των εκατοντάδων χιλιάδων φύλλων. Η πρώτη μορφή της νέας δημοσιογραφίας συνεχίζει να τελειοποιεί την περιγραφή ιστοριών ανθρώπινου ενδιαφέροντος, δίνει έμφαση στην εμφάνιση (*lay out*), τους τίτλους, τους υπότιτλους/υπέρτιτλους, στην εικονογράφηση, γενικότερα σε ό,τι μπορεί να κάνει την εφημερίδα ευπαρουσίαστη· σκανδαλοθηρεί με κάθε ευκαιρία, καθιερώνει τις καμπάνιες, δηλαδή δημόσιες εκστρατείες για διάφορα θέματα που έχουν κοινωνικό ενδιαφέρον, αναφερόμενα είτε στην υπεράσπιση των πτωχών και των αδυνάτων είτε στις ανακαλύψεις του Λίβινγκστον στην Αφρική είτε στην κατασκευή του Αγάλματος της Ελευθερίας στη Νέα Υόρκη. Οι εφημερίδες είναι εξαιρετικά επιθετικές απέναντι άτομα και καταστάσεις αλλά και στο μεταξύ τους ανταγωνισμό για τις πρώτες θέσεις στην κυκλοφορία με απώτερο στόχο τη διασφάλιση μεγαλύτερων διαφημιστικών εσόδων. Στις ΗΠΑ ιδιαιτέρως, επιδεικνύουν ιδιαίτερη ανεξαρτησία απέναντι στο πολιτικό και οικονομικό κατεστημένο, απευθύνονται στο μεγάλο κοινό των νέων μεταναστών οι οποίοι συρρέουν στα τέλη του 19ου αιώνα: το 1890 το 40% του πληθυσμού της Νέας Υόρκης ήταν μετανάστες: η σχέση συντακτικού περιεχομένου/διαφήμισης ήταν 70% - 30% πριν από το 1880, θα γίνει 50% - 50% κατά τη δεκαετία του 1890 - αντιστοίχως, τα έσοδα από τις διαφημίσεις θα αυξηθούν από 44% σε 55% του συνόλου των εσόδων των εφημερίδων κατά την ίδια περίοδο. «Πατέρας» της αμερικανικής νέας δημοσιογραφίας είναι ο Joseph Pulitzer μετανάστης πρώτης γενιάς από την Ουγγαρία ο οποίος σημειωτέον πάσχιζε να μάθει αγγλικά. Πρότυπό της υπήρξε η *New York World*, την οποία ο Pulitzer εξαγόρασε το 1883 μετακομίζοντας στην οικονομική και πολιτιστική πρωτεύουσα των ΗΠΑ από το επαρχιακό Σαιντ Λούις, όπου ήδη εξέδιδε την επιτυχημένη *Post-Dispatch*. Σύμφωνα με τον ίδιο, η *New York World* όφειλε να είναι «καθημερινό σχολείο, καθημερινό φόρουμ, καθημερινή διδαχική και καθημερινό βήμα για τον απλό πολίτη» (Shudson, *Discovering The News: A Social History of American Newspapers*, Basic Books, 1978, σελ. 98). Η εφημερίδα που τότε είχε κυκλοφορία μόλις 15.000 φύλλων όταν την αγόρασε, σε ένα έτος θα φτάσει τις 100.000. Ο Pulitzer θα εκλεγεί την ίδια χρονιά βουλευτής, αλλά θα παραιτηθεί προτού λήξει η θητεία του, καθώς η «τέταρτη εξουσία» του τύπου τον ενδιαφέρει περισσότερο από τη νομοθετική. Το 1887 η *World* είχε τη μεγαλύτερη κυκλοφορία στη χώρα με 250.000 φύλλα πωλήσεις. Διπλασίασε τις σελίδες (από 8 σε 16) διατηρώντας ίδια την τιμή, μόλις 2 σεντς, ενώ οι *Times* και η *Tribune* με μόνο 8 σελίδες κόστιζαν 4 σεντς. Στη Γηραιά Αλβιόνα, η «νέα δημοσιογραφία» θα εκπροσωπήσουν ο William Stead και η εφημερίδα *Pall Mall Gazette*· ο Stead θα απελευθερώσει τους τίτλους από τη δουλεία της μίας στήλης και θα χρησιμοποιήσει υπέρτιτλους, υπότιτλους, μεσότιτλους, γλώσσα ζωντανή, ύφος εκλυσιγότερο, θα καθιερώσει και τα ενυπόγραφα άρθρα καθώς μέχρι τότε, η ανωνυμία των συντακτών αποτελούσε κανόνα στις βρετανικές εφημερίδες. Επιχείρησε και αυτός να πραγματοποιήσει εκστρατείες για θέματα κοινωνικού περιεχομένου: προκειμένου να αποδείξει την ύπαρξη της παιδικής πορνείας εξαγόρασε το 1885 μία νεαρή κοπέλα από τον προσάτη της· του απαγγέλθηκε κατηγορία, δικάστηκε, καταδικάστηκε και βρέθηκε στη φυλακή, όπου έγραψε πύρινα άρθρα υπέρ της ελευθεροτυπίας στα οποία εξηνούσε ότι το σημόσιο βήμα ανήκει πλέον στους δημοσιογράφους οι οποίοι εκφράζουν την κοινή γνώμη. Ο ίδιος δεν είχε κύριο στόχο να αποκτήσει η εφημερίδα του μεγάλη κυκλοφορία, τον ενδιέφερε περισσότερο ο επηρεασμός των κέντρων λήψεως αποφάσεων. Τις καινοτομίες του Stead θα αξιοποιήσει για την επίτευξη μεγάλων κυκλοφοριακών επιδόσεων ο Alfred Harmsworth, γνωστότερος ως λόρδος Νόρθκλιφ, δεκατρία χρόνια αργότερα. Η «νέα δημοσιογραφία» θα μετεξελιχθεί σε «κίτρινη

Ήδη από το τέλος του δεκάτου ενάτου αιώνα, η κυριαρχία του λεγόμενου «κίτρινου τύπου» και η πολιτική προπαγάνδα στις αρχές του εικοστού έθεσαν υπό αμφισβήτηση σε μεγάλο βαθμό το κύρος των επαγγελματικών αρχών τις οποίες επαγγέλθηκαν οι λαϊκές εφημερίδες. Η ρευστοποίηση των κριτηρίων αληθείας που κόμισαν η εμπορευματοποίηση και η εξισωτική λογική του λαϊκού τύπου σε συνδυασμό με τη διαρκώς διευρυνόμενο σύνθετο χαρακτήρα της Μεγάλης Κοινωνίας ανέδειξαν την αδυναμία των αρχών της αντικειμενικότητας να καθοδηγήσουν με ασφάλεια το δημόσιο βίο στο πλαίσιο των κανόνων της φιλελεύθερης δημοκρατίας²²⁸. Επισκοπώντας τη διατήρηση στα συστήματα πεποιθήσεων των μαζών προκαταλήψεων και στερεοτύπων (ήτοι ανορθολογικών περιεχομένων που έχαιραν ευρείας αποδοχής), ο Walter Lippmann εμφανίζεται απαισιόδοξος για τη δυνατότητα του ίδιου του θεσμού να διατηρήσει την απαραίτητη αυτονομία του ώστε να διαμορφώσει με υπευθυνότητα «τις εικόνες που έχει ο πολίτης στο νου του» με έμφαση στις στερεοτυπικές αντιλήψεις για κοινωνικές μειοψηφίες όσο και για το διεθνές περιβάλλον σε μία περίοδο κρίσης της φιλελεύθερης τάξης (γράφει στη δεκαετία του 1920 έχοντας κατά νου την οικονομική μεγέθυνση του θεσμού και την πλήρη ένταξή του στις διαδικασίες της αγοράς ήδη από το τέλος του προηγούμενου αιώνα).

Υπό το φως των ανωτέρω προβληματισμών και της προπαγάνδας του Μεσοπολέμου που οδήγησε στην ανάρρηση στην εξουσία στη Γηραιά Ήπειρο αυταρχικών καθεστώτων και στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, στις ΗΠΑ συστάθηκε μία επιτροπή αποτελούμενη από σημαντικούς ακαδημαϊκούς, εκδότες και σημαίνοντα μέλη της δημοσιογραφικής κοινότητας προκειμένου να εντοπισθούν οι κίνδυνοι για τη δημοκρατική τάξη οι οποίοι ανακύπτουν από την ίδια τη λειτουργία του θεσμού (έχουμε παραθέσει αναλυτικά στην πρώτη ενότητα της μελέτης στο πόρισμα της εν λόγω επιτροπής). Στόχος της Επιτροπής για την Ελευθερία του Τύπου (*Commission on Freedom of the Press*) που ιδρύθηκε το 1947 ήταν, σύμφωνα με τη διατύπωση της ιδρυτικής της πράξης, να διερευνήσει τα πεδία εκείνα όπου ο τύπος των ΗΠΑ δεν λειτουργεί εύρυθμα, να ανακαλύψει εάν περιορίζεται η ελευθερία της έκφρασης και σε ποιον βαθμό οι εν λόγω περιορισμοί προέρχονται από την πίεση της κυβέρνησης για άσκηση λογοκρισίας, εκ μέρους των αναγνωστών ή των διαφημιστών, είτε από την αβελτηρία και το ίδιο συμφέρον των ιδιοκτητών και την ατολμία των διοικούντων». Η επιτροπή εξέτασε, μεταξύ άλλων, τα φαινόμενα του «κίτρινου τύπου» και της πολυ-τομεακής συγκέντρωσης των επιχειρήσεων του κλάδου. Στις προ-

δημοσιογραφία» κατά τη δεκαετία του 1890 στη Νέα Υόρκη, όταν ο πάμπλουτος William Randolph Hearst θα επιχειρήσει να αποσπάσει τα κυκλοφοριακά πρωτεία από τον Pulitzer εξαγοράζοντας την εφημερίδα *New York Journal* και αποσπώντας πολλούς συντάκτες που εργάζονταν μέχρι τότε στην *World* –ένας από αυτούς σχεδίαζε comic strip, ιστορίες με σκίτσα σε συνέχειες με ήρωα τον Yellow Kid, εξαιρετικά πετυχημένα. Ο ανταγωνισμός Pulitzer - Hearst για το ποιος θα δημοσιεύσει το «Κίτρινο Παιδί» έδωσε το όνομά του στον αποκαλούμενο «κίτρινο τύπο» και έκτοτε σηματοδοτεί τη σκανδαλοθηρία. Η σκανδαλοθηρία, ο λαϊκισμός, ο εθνικισμός του «κίτρινου τύπου», πρωτίστως του Hearst, ο οποίος κατά τα πρώτα χρόνια συσσώρευσε ζημίες από την εφημερίδα του προκειμένου να καταλάβει πρώτη θέση, αποτέλεσε το ιδεολογικό υπόβαθρο του αμερικανοϊσπανικού πολέμου το 1898, κατά τη διάρκεια του οποίου οι εφημερίδες των δύο εκδοτών θα πωλούν 1.000.000 φύλλα έκαστη, καθώς έχουν μειώσει την τιμή τους στο 1 σεντ. Οι κυκλοφορίες των εφημερίδων στις ΗΠΑ δεν θα φτάσουν στο ύψος των βρετανικών κυρίως, και των ευρωπαϊκών εφημερίδων εν γένει, διότι η διανομή είναι κατακερματισμένη, καθώς γίνεται σε πολιτειακό επίπεδο, δηλαδή σε μικρότερους πληθυσμούς συγκριτικά με τη Γηραιά Ήπειρο. Δημήτρης Ψυχογιός, Τα Έντυπα Μέσα Επικοινωνίας, ό.π. σελ. 310-312, Stephen E. Koss, *The Rise and the Fall of Political Press in Britain*, The University of North Carolina Press, τμ. 1, έκδοση β΄, 1990, σελ. 343-349, Curran, *Power Without Responsibility*, 6 έκδοση, ενότητες 4. The industrialization of Press, σελ. 23 κ.ε. και 4 The era of Press Barons, σελ. 37 κ.ε. James Lee, *History of American Journalism* ό.π. ενότητες XVII. Reconstruction Period, 1865-1880 σελ. 317 κ.ε. και XVIII. Period of Financial Readjustment, 1880-1900 σελ. 352 κ.ε.

²²⁸ Για την επιρροή του Chafee στις εργασίες της επιτροπής έχουμε την καταγραφή του ίδιου: Z. Chafee, Jr., *Government and mass communications*. A report from the Commission on Freedom of the Press, 2 τ.μ., University of Chicago Press, 1947, τμ. I, σελ. 77-130. Για τις εργασίες της επιτροπής, αντί άλλων, Robert D. Leigh (επιμ.), *A Free and Responsible Press: A General Report on Mass Communication: Newspapers, Radio, Motion Pictures, Magazines, and Books*, University of Chicago Press (1947) 1973, σελ. 2. M.A Blanchard (1977). «The Hutchins Commission, the Press and the Responsibility Concept», *Journalism Monographs*, 49, σελ. 187-239.

τάσεις τις οποίες συνέθεσε απέκλεισε την ανάληψη κρατικής δράσης για την αντιμετώπιση των δεινών που επιφέρει η λειτουργία του θεσμού και διαμόρφωσε τη θεωρία της κοινωνικής ευθύνης (*social responsibility theory*) με βάση την οποία οι δυσλειτουργίες του τύπου και οι συναφείς κίνδυνοι για τη δημοκρατική τάξη θα ήταν δυνατόν να αντιμετωπισθούν με την ανάληψη της σχετικής ευθύνης εκ μέρους όλων των φορέων της ενημερωτικής διαδικασίας, ήτοι της αυτορρύθμισης και της υιοθέτησης αυστηρών επαγγελματικών προτύπων, αλλά και του ίδιου του κοινού όσον αφορά τις εκάστοτε επιλογές του. Ειδικότερα, σε αυτήν τη θεωρία συνέβαλε τα μέγιστα το μέλος της Zechariah Chafee (1885-1957) ο οποίος διαμόρφωσε αργότερα μία περιεκτική θεωρία για την ελευθερία του τύπου σε νομικο-πολιτική βάση. Η θεωρία της κοινωνικής ευθύνης άσκησε μεγάλη επιρροή με αποκορύφωμα στην περίοδο της αποκαλούμενης «υψηλής νεωτερικότητας της αμερικανικής» δημοσιογραφίας κυρίως κατά τη δεκαετία του 1970. Το περιεχόμενό της βεβαίως ατόνησε μετά το κύμα της απορρύθμισης (*deregulation* ή *τρίτης ρυθμιστικής περιόδου για τα συστήματα των ΜΜΕ*) του συστήματος επικοινωνίας από τη δεκαετία του 1980 κατά την προεδρία του Ρόναλντ Ρέιγκαν (Ronald Reagan) φαινόμενο που επιτάχθηκε πλήρως με την κυριαρχία της ψηφιακής επικοινωνίας ήδη πριν από το τέλος του 20ού αιώνα.²²⁹

Στην εν λόγω συγκυρία, ο Lippmann υπερασπιζόμενος το αστικό σχήμα σκέψης και καθώς φαίνεται να μην εμπιστεύεται την ισχύ των δυνάμεων της αγοράς όσον αφορά τη λειτουργία του θεσμού (τη λεγόμενη αυτορρύθμιση) επικεντρώνεται στη διαμόρφωση συνθηκών πλήρους αυτονομίας κατά την άσκηση του ενημερωτικού έργου, ήτοι την παραγωγή των κοινωνικών γεγονότων. Πρότείνει την *ανάληψη του καθήκοντος αναπαραγωγής της κοινωνικής γνώσης από ειδικούς, δηλαδή όχι άνευ ετέρου δηλώνοντας δημοσιογράφους αλλά θεράποντες των κοινωνικών επιστημών· στην έννοια του ειδικού δεν περιελάμβανε μόνο την τεχνοκρατική επάρκεια (που τη θεωρούσε βεβαίως απαραίτητη), αλλά και τη βεμπεριανή vocation, ήτοι την αίσθηση της πλήρους ανάληψης ενός υπεύθυνου δημόσιου ρόλου. Η δημόσια σφαίρα, προκειμένου να διατηρήσει την αυτονομία της, έχει ανάγκη από κριτήρια αληθείας τα οποία στο πλαίσιο του μαζικοδημοκρατικού κοινωνικού σχηματισμού δεν αναπαράγονται φυσικώς τω τρόπω εντός της δημόσιας σφαίρας, όπως ήθελε ενδεχομένως αφελώς η πρώιμη φιλελεύθερη θεωρία. Η διαμόρφωσή τους πρέπει να ανατεθεί σε άτομα και συλλογικούς φορείς που θα αναλάβουν τη σχετική ευθύνη γι' αυτό το επαχθές έργο (εισηγείται συναφώς να συσταθούν τα περίφημα «γραφεία συλλογής δεδομένων»)*. Η κοινωνική επιστήμη εντός της οποίας πρέπει να κυοφορηθεί αυτό το είδος γνώσης δεν πρέπει να περιορίζεται απλώς στη διαμόρφωση μιας κριτικής στάσης (ήτοι απλώς να αποκαλύπτει «στρεβλώσεις» είτε «μεταμφιέσεις» συμφερόντων στο επίπεδο του εποικοδομήματος), αλλά οφείλει να ενταχθεί στη διαδικασία του κυβερνάν, παρέχοντας στις κυβερνήσεις και τα πολιτικά σώματα τα αναγκαία «εργαλεία» της κοινωνικής πρόδου.

Σύμφωνα με τον Lippmann, για τη διαμόρφωση της δημοσιότητας με βάση το αστικό σχήμα σκέψης στο πλαίσιο της *Great Society* απαιτείται μία νέα στρατηγική αναστοχασμού του αντικειμενικώς υπαρκτού, ώστε να ενσωματώνονται εννοιολογικά όσο το δυνατόν περισσότερες προοπτικές κατά την κρίσιμη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Περιγράφει ποια θα πρέπει να είναι τα νέα καθήκοντα όσων μετέχουν στην αστική δημοσιότητα: «[...] Ο εμπειρογνώμονας, που προσλαμβάνεται σαν μεσάζοντας ανάμεσα σε αντιπροσώπους και σαν καθρέπτης και το

²²⁹ Walter Lippmann, *Κοινή Γνώμη*, ό.π. δεξ συνολικά το σχετικό επιχείρημα του Lippmann, Μέρος 8. «Οργανωμένη συλλογή πληροφοριών», σελ. 337 κ.ε.

μέτρο της διοίκησης, έχει πολύ διαφορετικό έλεγχο των γεγονότων. Αντί να είναι ο άνθρωπος που γενικεύει από τα γεγονότα που του πετάει κάποιος άνθρωπος της δράσης, φαίνεται αυτός ο άνθρωπος που ετοιμάζει τα γεγονότα για τους ανθρώπους της δράσης. Αυτό είναι μία βαθιά αλλαγή στη στρατηγική του θέσης. Δε στέκεται πια απ' έξω, μηρυκάζοντας αυτά που του σερβίρουν οι πολυάσχολοι άνθρωποι των υποθέσεων, αλλά παίρνει τη θέση του μπροστά στην υπόθεση, αντί να κρύβεται πίσω της. Σήμερα συμβαίνει ώστε ο άνθρωπος των υποθέσεων να βρίσκει τα γεγονότα του και να αποφασίζει με βάση αυτά· κατόπιν, σε κάποιο μεταγενέστερο χρόνο, ο κοινωνικός επιστήμονας συνάγει άριστους λόγους για τους οποίους εκείνος αποφάσισε σοφά ή όχι. Αυτή η εκ των υστέρων σχέση είναι ακαδημαϊκή με την κακή έννοια αυτής της έξοχης λέξης. Εκείνο το οποίο αληθινά θα έπρεπε να συμβαίνει θα ήταν ο αμερόληπτος εμπειρογνώμονας πρώτα να βρίσκει και κατόπιν να σχηματοποιεί τα γεγονότα για τους ανθρώπους της δράσης, και κατόπιν να διαμορφώνει οποιαδήποτε σοφία μπορεί συγκρίνοντας την απόφαση, την οποία κατανοεί, και τα γεγονότα τα οποία εκείνος οργάνωσε» (σελ. 332, οι υπογραμμίσεις δικές μου).

Το εν λόγω ορθολογικό μοντέλο «παραγωγής των γεγονότων» με βάση της αρχές της αντικειμενικότητας ερείδεται στο αστικό σχήμα σκέψης όπου ο δημόσιος λόγος διατηρεί τα ουσιαστικά χαρακτηριστικά του είτε με την έννοια της τεκμηρίωσης των δεδομένων (*σταθμισιμότητα*) είτε με την έννοια της *fairness* (*εναρμόνιση των αντιτιθέμενων κοινωνικών συμφερόντων σε συνάφεια με την ηθική της πειθούς*) και βρίσκεται στον αντίποδα μίας άνευ ετέρου «ισηγορίας» όσον αφορά το δημόσιο λόγο. Προϋπόθεση γι' αυτού του είδους «παραγωγή» των γεγονότων είναι η «κοινότητα» αυτών που θα τα συλλέγουν και θα τα διαμορφώνουν να αφίσταται από κάθε διαδικασία εργαλειοποίησης, ώστε να ομοιάζει, τρόπον τινά, με την παρουσία των πλατωνικών «φυλάκων» στην *Πολιτεία*.

Ιδού πώς περιγράφει ο Lippmann, το επιθυμητό πλαίσιο δράσης του ανθρώπου της δημοσιότητας: «Η κατοχή του δημόσιου αξιώματος θα έπρεπε να είναι ισόβια [...]. Οι συνθήκες που εφαρμόζονται σε οποιασδήποτε μη κερδοσκοπική διανοητική καριέρα θα έπρεπε να εφαρμόζονται και εδώ. Προκειμένου να είναι η εργασία εξέχουσα, οι άνθρωποι που την κάνουν πρέπει να έχουν αξιοπρέπεια, ασφάλεια και στους ανώτερους βαθμούς τουλάχιστον, την ελευθερία εκείνη της διάνοιας την οποία βρίσκεις εκεί όπου οι άνθρωποι δεν ενδιαφέρονται άμεσα για τις πρακτικές αποφάσεις» (σελ. 342) ²³⁰. Σε ένα σχήμα που συνιστά περίπου αναβίωση του τύπου της ελίτ, η κοινότητα αυτή των επαϊόντων ως απώτερο καθήκον της έχει την εγγύηση υλοποίησης του κανονιστικού περιεχομένου τόσο του δημόσιου λόγου όσο και της δημοκρατικής τάξης: ήτοι να διαμορφώνει στρατηγικά τα διλήμματα, καθώς δεν επέχει κάποιον αποφασιστικό ρόλο, τα οποία θα έχει ενώπιόν της τόσο η γραφειοκρατικό *apparatus* της διοίκησης όσο και το σώμα των πολιτών ως δημοκρατικός Δήμος όταν καλούνται να αποφασίσουν.

Οι ανωτέρω θέσεις είναι χαρακτηριστικές της σημασίας που έχει η μετοχέτευση των αξιών και των πρακτικών της αντικειμενικότητας (τεκμηρίωση, ανεξαρτησία/αυτονομία, ισομέρεια, ουδετερότητα) σε επαγγελματικές αρχές ώστε να μην παραμείνουν οι πρώτες ουτοπικές επαγγελίες. Το νόστιμο είναι ότι κάθε είδους κριτικές στην αντικειμενικότητα (από την πλευρά της πολιτικής οικονομίας, είτε πολιτισμικές κριτικές κ.λπ.) δεν εμπεριέχουν ένα δέον γενέσθαι όσον αφορά την πραγματικότητα της ενημερωτικής λειτουργίας στο εκάστοτε σύστημα επικοινωνίας.

²³⁰ Jurgen Habermas, *Between Facts and Norms. Contribution to a Discourse Theory of Law and Democracy*, μετάφραση: William Rehg, MIT Press, β έκδοση, 1996. Συγκεκριμένα: 1. Meaning of Truth: On the Immanent Tension between Factuality and Validity και 2. Transcendence from within: Managing the Risk of Dissent through the Lifeworld Backgrounds, σελ. 9-42.

Εάν όλα π.χ. αναχθούν στην πολιτισμική συνθήκη είτε στις διαρθρωτικές ανισότητες εντός της οικονομικής σφαίρας, τότε το ενημερωτικό έργο απλώς αυτοαναιρείται. Εάν ξεπεράσουμε τη συμμετοχή των εν λόγω «κριτικών» αυτών στο ίδιο το παιχνίδι της δημοσιότητας και σε κέντρα επικοινωνιακής εξουσίας αλλά και τη ροπή στην κουλτούρα της διασημότητας, δεν μπορεί να αμφισβητηθεί ότι *η εφαρμογή των κανόνων επαγγελματικής δεοντολογίας παρήγαγε εκείνα τα περιεχόμενα που επίρρωσαν τη δημοκρατική λειτουργία του τύπου*. Εν τέλει, η επαγγελματική ηθική είναι ο μόνος εμπράγματος φραγμός έναντι των οικονομικών και πολιτικών δυνάμεων που σκοπούν στην εργαλειοποίηση της δημοσιότητας. Και αυτήν επικαλούνται πάντοτε οι δημοσιογράφοι όταν διεκδικούν την αυτονομία του έργου τους.

Αμφισβήτηση του γενο-κεντρικού παραδείγματος

Οι εξελίξεις στο πεδίο της δημοσιότητας ήδη μετά την κυριαρχία του λαϊκού τύπου διέστρεψαν εν πολλοίς τον *πραγματιστικό* και *εμπειρικό* χαρακτήρα της έννοιας του γεγονότος, όπως αυτός είχε τεθεί στο πλαίσιο των αρχών της αντικειμενικότητας από τον τύπο της ελίτ. Όσον αφορά την ιστορική της εξέλιξη, η θεώρηση για την αντικειμενική καταγραφή της ειδησεογραφίας εμπειρείχε τη θέση ότι *η δημοσιότητα θα έπρεπε να αποτελεί διαφορετικού είδους δημόσιο βήμα, ανεξάρτητο από την πολιτική σφαίρα, μη επιδεχόμενο οποιαδήποτε μορφή εργαλειοποίησης*. Συνεπώς, ο δημοσιογράφος, αντί να μετέχει στη χορεία των στρατευμένων φωνών, όπως συνέβαινε κατά κόρον στην περίπτωση του συνηγορικού τύπου, όφειλε κατά τα πρότυπα της ουδέτερης γραφειοκρατίας στο πλαίσιο της ορθολογικής-νομιμοποιημένης (*rational-legal*) μορφής κυριαρχίας να είναι μία αποστασιοποιημένη από τις κυμάνσεις της κοινής γνώμης και ανεξάρτητη από τους κομματικούς σχηματισμούς «φωνή», η οποία να διαμεσολαβεί μεταξύ των διαφορετικών προοπτικών διά της καταγραφής των «σκληρών» γεγονότων και της εξισορρόπησης των αντιτιθέμενων απόψεων (το συνθετικό στοιχείο του αστικού σχήματος σκέψης συνυφαίνεται με το εναρμονιστικό και το σταθμιστικό). Συναφώς, ο «επικοινωνητής» (*communicator*) οφείλει να είναι ένας αμέτοχος και εξειδικευμένος επαγγελματίας, ο οποίος ενημερώνει το κοινό λαμβάνοντας νομιμοποίηση μόνο από αυτό και με βάση μία ευκρινή αντίληψη του δημοσίου συμφέροντος και της αποστολής του θεσμού.

Το ανωτέρω πλαίσιο οδήγησε από το δέκατο ένατο αιώνα *στην ευρεία πολιτική νομιμοποίηση του επιχειρηματικού μοντέλου της ειδησεογραφίας*, το οποίο βασίστηκε στην κυριαρχία της *ιδιωτικής αρχής* (ως προς την ιδιοκτησία των ενημερωτικών οργανισμών) και την ένταξη του θεσμού στις διαδικασίες της αγοράς προκειμένου να καλλιεργηθεί το πρότυπο της αντικειμενικής ενημέρωσης. Εν τέλει, αυτού του είδους η νομιμοποίηση συνάντησε εγγενή στη μαζική κοινωνία εμπόδια καθώς *προϋπέθετε τη διαφωτιστικού χαρακτήρα αισιόδοξη πίστη στην έλλογη στάση και τις διανοητικές ικανότητες του μέσου πολίτη*. Ταυτόχρονα η εξέλιξη αυτή αποτέλεσε σημαντική μεταστροφή από το βασικό *credo* της κλασικής φιλελεύθερης εφημερίδας της ελίτ η οποία καθώς είχε στο επίκεντρό της τις αξίες του ολιγαρχικού φιλελευθερισμού εξέφραζε τη δυσπιστία της στην κριτική (αλλά και την πολιτική) ικανότητα των αδιαφοροποίητων μαζών. Είναι, επιπροσθέτως, σύμφυτη με ένα συγκεκριμένο σημασιολογικό περιεχόμενο της φιλελεύθερης αρχής, καθώς προϋποθέτει την εν δυνάμει δυνατότητα του *ανθρώπου/πολίτη sans phrase* να καταστεί έλλογος και να αποδέχεται συναινετικά καθολικούς κανόνες δικαίου στο πλαίσιο της νεωτερικής νοηματοδότησης του κοινωνικού δεσμού. Υπό αυτή την προοπτική, *ο τύπος ως θεσμός εγκαθίσταται ως κεντρικός μηχανισμός όσον αφορά το μετασχηματισμό της άμορφης μάζας του*

μαζικοδημοκρατικού κοινωνικού σχηματισμού σε νεωτερικό Δήμο.

Τα κανονιστικά ιδεώδη τόσο του τύπου της ελίτ όσο του λαϊκού φιλελεύθερου τύπου εμφανίστηκαν, εντούτοις, ευάλωτα τόσο σε θεωρητικό επίπεδο όσο και στην πράξη. Το παιδευτικό ιδεώδες της φιλελεύθερης ελίτ βάσει του οποίου ο ελεύθερος τύπος θα αναδεικνυόταν σε ένα ισχυρό μέσον αναβάθμισης της ποιοτικής στάθμης της γνώμης των μαζών (ήτοι ως φορέας δυνατότητας συνειδησιακής εξατομίκευσης και διανοητικής χειραφέτησης) και διαμορφωτή του νεωτερικού Δήμου στο πλαίσιο της δημοκρατικής τάξης υποχώρησε εμφανώς προ της εντυπωσιοθηρίας και του ορθολογισμού κατά τον σκοπό των ενημερωτικών επιχειρήσεων (που τελικό στόχο είχε, βεβαίως, πάντοτε την κερδοφορία διά της εμπορευματοποίησης των ενημερωτικών προϊόντων). Από την πλευρά του, ο λαϊκός τύπος, στο πλαίσιο της δικής του εκδοχής της δημόσιας αποστολής και της δημοκρατικής μεθερμηνείας της φιλελεύθερης αρχής, προϋπέθετε (και εξακολουθεί ακόμη) προκειμένου να εκπληρώσει τη δημόσια αποστολή του, κατά κύριο λόγο, ένα επαρκές ενδιαφέρον εκ μέρους του κοινού για τη σοβαρή δημοσιογραφία έναντι των «μαλακών» (*soft*) ειδήσεων και της σκανδαλοθηρίας. Και οι δύο ανωτέρω ιδεατοί τύποι της φιλελεύθερης δημοσιότητας είχαν εν γένει ως βασική προϋπόθεση ότι αποτελούσε εφικτό στόχο η λειτουργία μίας έλλογης και δημοκρατικής δημόσιας σφαίρας σε μία μαζική κοινωνία μέσω του θεσμού του τύπου. Ευλόγως, η ιδέα της ενημέρωσης των πολιτών διά της προσφοράς «σκληρών» γεγονότων και σοβαρής ενημέρωσης για την υλική και συμβολική αναπαραγωγή του κοινωνικού κατέστη «πυρηνικό» στοιχείο της κανονιστικής λογικής της αντικειμενικότητας. Κατ' αυτόν τον τρόπο, μετά την απελευθέρωση της δημοσιότητας διαφάνηκε όπως σημείωσε η Επιτροπή Hutchins, ότι η ελευθερία της δημόσιας διαβούλευσης βρίσκεται πλέον στα χέρια του ίδιου του δημοκρατικού κοινού. Ο άνωθεν έλεγχος επί της δημόσιας σφαίρας κατέστη αδύνατος ήδη από το δέκατο ένατο αιώνα. Όσοι μέμφονται ως «αστική ιδεολογία» το περιεχόμενο της ελευθερίας της δημοσιότητας αδυνατούν να ερμηνεύσουν την εκδήλωση των ίδιων των επιλογών του κοινού. Εάν αυτό δεν επιλέγει να επιβραβεύσει εμπρακτα ενημερωτικές αξίες και πρακτικές που συνάδουν με το κανονιστικό περιεχόμενο της δημοκρατικής τάξης, τότε αυτού του είδους το περιεχόμενο δεν είναι δυνατόν να παραχθεί με βάση ούτε το βολонταρισμό κάποιων αλλά ούτε και έξωθεν παρεμβάσεις στο σύστημα κοινωνικής επικοινωνίας. Δεν παράγεται *ex nihilo* ούτε «διατάσσεται», συνεπώς...

Ο τύπος οδηγήθηκε στο να υιοθετήσει τις εν λόγω κανονιστικές αρχές μόνον ύστερα από το μετασχηματισμό τον οποίο υπέστη εξαιτίας των οικονομικών-τεχνολογικών παραγόντων στο πλαίσιο του μαζικοδημοκρατικού κοινωνικού σχηματισμού. Κατόπιν, η αντικειμενικότητα απέκτησε μία δική της αυτόνομη λογική, επηρεάζοντας καταλυτικά τις δημοσιογραφικές πρακτικές και αξίες ανεξαρτήτως από τα εκάστοτε διαφορετικά τεχνικά υποστρώματα τα οποία έκτοτε έλαβε η ενημερωτική λειτουργία. Ως πρώτο συμπέρασμα εξάγεται ότι τα παραπάνω αποτελούν εύγλωττο παράδειγμα του πώς οι κανονιστικές αρχές κνοφορούνται από τους υποκείμενους οικονομικούς και κοινωνικούς παράγοντες, με βάση σύνθετες διεργασίες· εντούτοις δεν αποτελούν απλώς προϊόν των παραγόντων αυτών είτε δεν ανάγονται ευθύγραμμα σε αυτές όπως υπονοείται από πολλούς μελετητές.

Προκειμένου να διαγνώσουμε τις ρίζες της κρίσης του ενημερωτικού υποδείγματος της αντικειμενικότητας είναι απαραίτητο να δούμε με ποιον τρόπο συγκεκριμένα αυτό τέθηκε εν αμφιβόλω τόσο στην πράξη όσο και σε επίπεδο αξιών.

(α) Η ηθική της δημοφιλίας εντός του μαζικοδημοκρατικού κοινωνικού σχηματισμού αναίρεσε τον παιδευτικό χαρακτήρα της λειτουργίας του θεσμού που σχετιζόταν με τη διαφωτιστική

πίστη στην *αδιατάρακτη κοινωνική πρόοδο* και είχε στο επίκεντρό του *την ηθική της πειθούς διά του έλλογου επιχειρήματος*, τις συνθήκες ελεύθερης διαβούλευσης και τα κριτήρια ιεράρχησης μεταξύ των «λόγων» τους οποίους κυοφορεί διαρκώς η κοινωνική ετερογένεια. Η διαδικασία δημόσιας ανακάλυψης του γενικού συμφέροντος και του αληθούς εμφανίζεται να κυριαρχείται αποκλειστικά από τις κυμαινόμενες, αντιφατικές και έμφορτες αξιακών αντιθέσεων ανορθολογικές συμπεριφορές ενός ρευστού κοινού (το οποίο διαφορίζεται πλέον από το πολιτικό σώμα και ορίζεται αποκλειστικά σχεδόν από τις επιλογές του στο επίπεδο της κατανάλωσης) όπως αυτές διαμορφώνονται στο πλαίσιο της *αυθόρμητης τάξης της αγοράς*.

(β) Επιπροσθέτως, η ηθική της δημοφιλίας στο πλαίσιο του αναλυτικού-συνδυαστικού σχήματος σκέψης ρευστοποίησε τη μορφή εποπτείας (καντιανού τύπου τρόπον τινά) του πραγματικού στα έσχατα στοιχεία της, τα οποία είναι δυνατόν να εναλλάσσονται πάντοτε ισότιμα, αναλόγως με τα βουλευτικά ενεργήματα όσων κάνουν ενεργητική χρήση του δικαιώματος της ελευθεροτυπίας, αναιρώντας εν μέρει τα όποια πραγματολογικά ή εμπειρικά και ιεραρχικά (κανονιστικά) κριτήρια όσον αφορά την απόφαση περί του πραγματικού και του ισχύοντος²³¹, ήτοι του αληθούς. Υπό αυτή την έννοια, η επιβαλλόμενη από την αρχή της στάθμισης των γεγονότων του κοινωνικού κόσμου ιεραρχική μορφή παρουσίασης της ειδησεογραφίας (που αναπτυσσόταν με τη μορφή της πυραμίδας, από τα «σκληρά» ή «σοβαρά» γεγονότα της σφαίρας της πολιτικής και της οικονομίας σε αυτά του ευρύτερου ενδιαφέροντος, *hard/soft news*) αναιρείται ως γνωστόν διά της (μερικής) άρσης του αυστηρού διαχωρισμού μεταξύ των ενημερωτικών και των ψυχαγωγικών πρακτικών και τη διάχυση των στοιχείων της λεγόμενης κοινωνίας του θεάματος, όπως καταγράφηκαν στον εικοστό αιώνα, στη λεγόμενη «σοβαρή» ενημέρωση. Υπό αυτή την έννοια, η αντικειμενικότητα διαμόρφωνε ένα αναστοχαστικού χαρακτήρα ερμηνευτικό σχήμα το οποίο απαντούσε μέσα από συγκεκριμένα κανονιστικά περιεχόμενα στη ρευστοποίηση του πραγματικού, διατηρώντας ταυτόχρονα τα χαρακτηριστικά του έλλογου και τις συνθήκες συναίνεσης και πολιτικής φιλίας που αποτέλεσαν τα προαπαιτούμενα για τη λειτουργία της αστικής δημόσιας σφαίρας.

Σημαντική συναφής εξέλιξη, επίσης, είναι το γεγονός ότι η ισχύς της ελευθεριακής αρχής ως θεσμική εγγύηση της αυτονομίας της δημοσιότητας και της δημόσιας σφαίρας κατέστη αδύνατη την εμπράγματο άσκηση κάποιας δημόσιας ρυθμιστικής πολιτικής (ακόμη και εκ μέρους της Κοινωνίας των Πολιτών, όπως εκφράστηκε πολύ αργότερα με τη λειτουργία του θεσμού των Ανεξάρτητων Αρχών στο δυτικό κόσμο, ενώ ταυτόχρονα ο ρόλος της δημόσιας ραδιοτηλεόρασης αμφισβητήθηκε εντόνως). Δεν απέδωσαν σε επίπεδο δημόσιας πολιτικής επιχειρήματα ρύθμισης της λειτουργίας του θεσμού σε κατεύθυνση με βάση την οποία θα καθοδηγούσε τη διαδικασία της δημόσιας διαβούλευσης με τρόπον ώστε να παραμένει στο πλαίσιο του αστικού σχήματος σκέψης (χαρακτηριστικό της αδυναμίας αυτής είναι άλλωστε και το πόρισμα της επιτροπής Hutchins στις ΗΠΑ).

Εξηγούμεστε: με τους όρους του Berlin και αργότερα της Arendt δεν κατέστη δυνατόν να υπερβληθεί *ο αποθετικός χαρακτήρας της ελευθερίας του θεσμού* («ελευθερία από») προκειμένου να επιβληθεί σε αυτόν μία δεσμευτική ερμηνεία του γενικού συμφέροντος («ελευθερία για»)

²³¹Στις έννοιες του προκαταρκτικού και διευθετημένου κόσμου αναφέρεται με βάση μία μετανεωτερική οπτική ο Κονδύλης στο βασικό του έργο *Ισχύς και Απόφαση. Η διαμόρφωση των κοσμοεικόνων και το πρόβλημα των αξιών*, Στιγμή, 1991. Δες κυρίως Ενότητα Ι. Η απόφαση ως αξίωση ισχύος σελ. 23-84. Στο μετανεωτερικό σχήμα του, η σχέση μεταξύ προκαταρκτικού και διευθετημένου κόσμου μεσολαβείται από μία αυθαίρετη και ανορθολογική απόφαση που αναπτύσσεται με βάση το τυχαίο στα βάθη της ανθρώπινης ύπαρξης, ικανή να διαμορφώνει αντίστοιχα υπαρξιακού χαρακτήρα φιλίες και εχθρότητες αποκλείοντας τη διαβούλευση.

πάντοτε με όρους δημόσιας πολιτικής δίχως να αναιρεθεί το θεμελιακό στοιχείο της αυτονομίας του θεσμού. Έναντι του σοβαρού προβληματισμού ο οποίος αναπτύχθηκε τόσο στο πλαίσιο της πολιτικής όσο και της ακαδημαϊκής κοινότητας από το δέκατο ένατο αιώνα με αφορμή του «κίτρινο τύπο» και αντικείμενο την περίφημη έννοια της «επιρροής» των μέσων επικοινωνίας και της «καλλιέργειας» συμπεριφορών (*cultivation theory*) όσον αφορά τη μόρφωση της γενικής βούλησης αυτό που εν τέλει προκρίθηκε ως συναφές με το ίδιο το περιεχόμενο του δικαιώματος ήταν η ανάληψη της σχετικής ευθύνης εκ μέρους των ενεργητικών φορέων του δημόσιου λόγου: η *αυτορρύθμιση*. Ήτοι συνειδητοποιήθηκε εν άλλους λόγους ότι τα δεοντολογικά ζητήματα της λειτουργίας των συστημάτων ενημέρωσης δεν είναι δυνατόν να τεθούν στο πλαίσιο μίας θεσμικής διευθέτησης εντός της έννομης τάξης. Συναφώς, προκειμένου να μην καταστούν φενάκη οι αξίες και οι πρακτικές της δημοσιογραφικής αντικειμενικότητας, συνδέθηκαν με τον «πυρήνα» της φιλελεύθερης τάξης, τη διατήρηση της κοινωνικής πολλαπλότητας και του πλουραλισμού, και *δεν κατέστησαν αντιληπτές απλώς ως τεχνικές ή διαδικασίες ή τελετουργικού χαρακτήρα στρατηγικές συμπεριφορές με αντικείμενο την αναπαραγωγή της κοινωνικής γνώσης.*

Η ρευστοποίηση του «πραγματικού» σε ισότιμα και εναλλάξιμα έσχατα στοιχεία καθώς και η απομείωση των εναρμονιστικών και συνθετικών χαρακτηριστικών του αστικού σχήματος σκέψης αποτέλεσε σημαντική οπισθοχώρηση όσον αφορά το ιδεώδες της δημόσιας σφαίρας, όπως αυτό συμπυκνώθηκε ως αποκύημα των αρχών του Διαφωτισμού στη γνωστή καντιανή αρχή για *την απρόσκοπτη δημόσια χρήση του ορθού λόγου εκ μέρους έλλογων, ίσων και ελεύθερων πολιτών*. Η αντεστραμμένη όψη της ηθικής της πειθούς είναι η έννοια της προπαγάνδας, του πειθαναγκασμού, ως πολιτικού εργαλείου (ήτοι η πλήρης *υποταγή* της δημοσιότητας σε έναν κοινωνικό/ιδεολογικό σκοπό απου αναιρεί αυτόχρονα την κοινωνική πολλαπλότητα). Σε αυτήν, εμπεριέχεται η λογική της άσκησης επιρροής, της αποδοχής της *de facto* *συνειδησιακής ετερονομίας του πολιτικού σώματος* το οποίο γίνεται αντιληπτό με τα χαρακτηριστικά του μαζικού κοινού· όπερ σημαίνει ότι η διαβουλευτική ηθική αίρεται ενώπιον της εργαλειοποίησης των θεσμών της δημοσιότητας και της εννοιολόγησης του πολιτικού με όρους ανυπέβλητων αντιθέσεων ήτοι σε αντι-φιλελεύθερη κατεύθυνση. Η τελευταία εμπεριέχει στον πυρήνα της τη διαμόρφωση και την επίρρωση υπαρκτών κοινωνικών διαιρετικών τομών, επί τη βάση σχέσεων πολιτικής εχθρότητας μεταξύ των κοινωνιών με την ταυτόχρονη εν τέλει άρνηση της κοινωνικής πολλαπλότητας και της ανοικτής κοινωνίας. Εάν η προπαγάνδα κυριαρχεί σε επίπεδο μορφής, η διάδοση προ-νεωτερικών ή και η συγκρότηση αντι-νεωτερικών μύθων σε επίπεδο περιεχομένου συνιστά μία σημαντική *οπισθοδρόμηση* η οποία σε ορισμένες περιπτώσεις έφτασε και στη συλλήβδην απάρνηση του διαφωτιστικού χειραφετητικού φορτίου της νεωτερικής δημόσιας σφαίρας. Υπό αυτή την έννοια, η αισιοδοξία των πιονιέρων της διεκδίκησης της ελευθερίας του λόγου για την *de facto* τελική επικράτηση του χειραφετητικού φορτίου του Διαφωτισμού δεν επιβεβαιώθηκε με βάση τα ιστορικά γεγονότα, καθώς η επιστροφή της αντινεωτερικής βαρβαρότητας κατέστη γεγονός και υφίσταται πάντοτε η δυνητική προοπτική άρσης της φιλελεύθερης τάξης.

Προκαταρκτικός και διευθετημένος κόσμος: Νεωτερικότητα και τάξη των γεγονότων

Όσον αφορά την περίφημη ανάδυση του κοινωνικού διά της οποίας κατά τον Habermas «αποικιοποιήθηκε» η αστική δημόσια σφαίρα από τα οικονομικά και πολιτικά συμφέροντα χάνοντας τον ειδοποιό αυτόνομο χαρακτήρα της και την κριτική της ισχύ δεν έχει διαυγασθεί η λειτουργία του μηχανισμού μέσω του οποίου έλαβε χώρα αυτός ο βαθύς μετασχηματισμός της

αστικής δημοσιότητας: Εντός του νεωτερικού καθεστώτος, ο κερματισμένος στα έσχατα στοιχεία του κοινωνικός κόσμος (που λαμβάνει τη μορφή της αποσπασματικής καταγραφής των γεγονότων του κοινωνικού κόσμου, της ευσύνοπτης κερματισμένης πληροφορίας) είναι ένας *προκαταρτικός κόσμος* ο οποίος δεν δύναται να καταστεί κατανοητός αυτοτελώς στις συνειδήσεις και το νου των πολιτών· η πολυμορφία και πολυειδία του πραγματικού στο πλαίσιο της Μεγάλης Κοινωνίας είναι τέτοια ώστε υπερβαίνει κατά πολύ τις νοητικές ικανότητες του μέσου πολίτη (διαμορφώνοντας τις γνωστές βάσιμες αμφιβολίες για την επάρκειά του όσον αφορά την ανάληψη του ρόλου του ως μέλους του πολιτικού σώματος). Για την κρίσιμη μετάβαση από τον προκαταρτικό στο διευθετημένο κόσμο προκειμένου να αποκτήσει ο κοινωνικός βίος ένα ορισμένο νοηματικό περιεχόμενο «στο νου των πολιτών» είναι αναγκαία η παρέμβαση ενός *νοητικού σχήματος* ή άλλως ενός *πλαισίου αναφοράς* μέσω του οποίου: Πρώτον, διαχωρίζεται το ενδιαφέρον από το αδιάφορο εντός του χάους των γεγονότων του κοινωνικού κόσμου (*δομές ενδιαφέροντος*) και όσων στοιχείων συγκροτούν την εκάστοτε υποκειμενική βίωσή του και, δεύτερον, θα καθοδηγείται μέσα από τη διαμόρφωση συναφών (πολλαπλών) ερμηνευτικών προοπτικών οι οποίες θα εκφράζουν το δεδομένο της κοινωνικής ετερογένειας η καλλιέργεια πολιτικώς υποστατών συστημάτων πεποιθήσεων και συναφών σχεδίων και πλαισίων δράσης τα οποία θα επιρρώνουν την κοινωνική πολλαπλότητα ως κεντρικό νόημα του νεωτερικού κοινωνικού δεσμού και μια ιδιαίτερη ποιότητα της κοινωνικής συναίνεσης²³².

Η ανωτέρω θέση που διατυπώνεται έλκει την καταγωγή της στον προβληματισμό όσον αφορά τη φύση των ειδήσεων και τα όρια των αρχών και των πρακτικών της αντικειμενικότητας του Walter Lippmann στην αρχή του εικοστού αιώνα. Στο ρευστό πλαίσιο του μαζικοδημοκρατικού κοινωνικού σχηματισμού, τα συμβάντα, ως έσχατες μονάδες πρόσληψης των γεγονότων του κοινωνικού κόσμου, εμφανίζονται ως ισότιμα στοιχεία ενός γίνεσθαι το οποίο *ex ante* στερείται νοηματικού ορίζοντα. Συναφώς όσον αφορά την «είδηση» επισημαίνει ότι: «[...] πρέπει να υπάρχει κάποια εκδήλωση. Η πορεία των γεγονότων πρέπει να παίρνει ένα συγκεκριμένο καθορισμένο σχήμα, και μέχρις ότου να βρεθεί σε μία φάση όπου κάποια άποψή του είναι συντελεσμένο γεγονός, οι ειδήσεις δεν ξεχωρίζουν από τον ωκεανό της πιθανής αλήθειας» (σελ. 302). Αναπτύσσει τον τρόπο με τον οποίο ο μη διευθετημένος κοινωνικός κόσμος των ισότιμων κοινωνικών γεγονότων υποτάσσεται σε διακριτούς ορίζοντες νοήματος: «[...] οι ειδήσεις δεν είναι ο καθρέφτης των κοινωνικών συνθηκών αλλά η έκθεση μίας άποψης που έχει προωθηθεί. Οι ειδήσεις δεν σου λένε με ποιον τρόπο φυτρώνει ο σπόρος μέσα στο χώμα, αλλά μπορούν να σου πουν πότε πρωτοεμφανίστηκε το φυτό στην επιφάνεια του χώματος. [...] Όσα περισσότερα σημεία υπάρχουν, λοιπόν, στα οποία κάθε συμβάν μπορεί να προσαρμοστεί, να αντικειμενικοποιηθεί, να μετρηθεί, να ονομασθεί, τόσο περισσότερα σημεία υπάρχουν στα οποία μπορούν να συμβούν ειδήσεις». (σελ. 302).

Η ενημερωτική εργασία συναφώς στο πλαίσιο του αστικού σχήματος σκέψης λαμβάνει τη μορφή της νοηματικής/πραγματολογικής διευθέτησης ενός πρωταρχικού κόσμου ισότιμων και πλήρως εναλλάξιμων στοιχείων, με βάση απτά εμπειρικά/επιστημολογικά κριτήρια και τη διαμόρφωση στο επίπεδο του συμβολικού των απαραίτητων ερμηνευτικών οριζόντων οι οποίοι θα απηχούν έναν όχι ομογενοποιημένο ορισμό του πραγματικού (καθώς ο πλουραλισμός συ-

²³² Walter Lippmann, Κοινή Γνώμη, ό.π. συγκεκριμένα αναπτύσσει τον προβληματισμό του στις ενότητες 23. Η φύση των ειδήσεων, σελ. 32 κ.ε. 24. Οι ειδήσεις, η αλήθεια και ένα συμπέρασμα σελ. 317 κ.ε. και 26. Το έργο της συλλογής πληροφοριών σελ. 335 κ.ε.

νιστά τον κεντρικό κανόνα, σχετιζόμενος με την ελευθεριακή αρχή στο πλαίσιο της *Gessellschaft*) αλλά εντούτοις τέτοιο ώστε να συνάδει με τη νεωτερική νοηματοδότηση του κοινωνικού δεσμού (στην τομή όλων των αντιτιθέμενων προοπτικών).

Ο Lippmann περιγράφει την κρίσιμη για τον μαζικοδημοκρατικό κοινωνικό σχηματισμό διαδικασία της διαμεσολάβησης μεταξύ του προκαταρκτικού και του διευθετημένου κόσμου στο πλαίσιο του αστικού σχήματος σκέψης: «Η ανάπτυξη του ανθρώπου της δημοσιότητας αποτελεί ένα φανερό σημάδι ότι τα γεγονότα της σύγχρονης ζωής δεν προσλαμβάνουν αυτομάτως σχήμα με το οποίο μπορούν να αναγνωριστούν. Πρέπει να τους δοθεί σχήμα από κάποιον, και εφόσον στην καθημερινή ρουτίνα οι ρεπόρτερ δεν μπορούν να δώσουν ένα σχήμα στα γεγονότα, και εφόσον υπάρχει μικρή και αδιάφορη οργάνωση των ειδήσεων, η ανάγκη για κάποια σχηματοποίηση αντιμετωπίζεται από τα ενδιαφερόμενα μέρη» (σελ. 306). Η λύση που προκρίνεται, καθώς εμφανίζεται απαισιόδοξος όσον αφορά το μέλλον της δημόσιας σφαίρας, κυρίως με βάση τη συγκεκριμένη ιστορική εμπειρία του Μεσοπολέμου, όπως αναφέρθηκε ανώτερω, είναι η ανάληψη του έργου της εν λόγω «σχηματοποίησης» από κέντρα τα οποία δεν υπόκεινται σε οικονομικές ή πολιτικές πιέσεις και διαθέτουν την απαιτούμενη γνώση προκειμένου να διαμορφώσουν το κρίσιμο πλαίσιο αυτοκατανόησης του κοινωνικού είναι με τρόπον ο οποίος να εγγυάται την αναπαραγωγή της δημοκρατικής τάξης²⁵³.

Απέναντι στο γεγονός της ρευστοποίησης των στοιχείων της έσχατης πραγματικότητας του μαζικοδημοκρατικού κοινωνικού σχηματισμού δεν υπήρξε, όμως, αποκλειστικά η επιλογή των αρχών και των πρακτικών της αντικειμενικότητας ως τροπισμός της μετάβασης από το πρωταρχικό κόσμο στο διευθετημένο. Οι ρίζες της έτερης λύσης που επελέγη ανάγονται ήδη στην παράδοση ενός ριζικού σχετικισμού που είναι ενύπαρκτη εντός του χειραφετητικού φορτίου του Φώτων από το δέκατο όγδοο αιώνα. Στο σημείο αυτό παρεισφύρει η έννοια του κατασκευισμού –το επιστημολογικό status της οποίας είναι εκτός της ύλης της ανά χειράς μελέτης– υπό την έννοια, όπως έχει προαναφερθεί, ότι *υιοθετείται η ιδέα της αλληλοπεριχώρησης γνωστικών και βουλευτικών ενεργημάτων στον τρόπο διαμόρφωσης του εκάστοτε ορισμού του πραγματικού*: η ισοτιμία των απόψεων επάγεται αυτόχρονα και την αναγνώριση της ίσης αξίας τους, οπότε αίρεται οιοδήποτε κριτήριο αξιολόγησης και ιεράρχησης και στη θέση του τίθεται το αριθμητικό μέγεθος του κοινού ως μοναδικός νομιμοποιητικός παράγοντας (βάσει της αρχής της δημοφιλίας). Συνεπεία αυτού του γεγονότος, καθώς όπως επισημαίνει μία συναφής κριτική έναντι της αντικειμενικότητας, η ενημερωτική διαδικασία δεν αποτελεί «καθρέπτισμα» του πραγματικού (όπως ήθελε μία αφελής εμπειριστική εννοιολόγησή της) και η διαμόρφωση του απαραίτητου ερμηνευτικού σχήματος όσον αφορά το χαρακτήρα του γεγονότος δεν υπόκειται σε κάποιο κανονιστικό είτε πραγματιστικό/εμπειρικό πλαίσιο. Αντιθέτως, κυριαρχείται από έναν εγγενώς εμπρόθετο χαρακτήρα καθώς συνιστά αποκύημα των βουλευτικών ενεργημάτων ενός υποκειμενικού φορέα ο οποίος επιθυμεί να επιδράσει με συγκεκριμένο σκοπό και στοχεύοντας σε συγκεκριμένα αποτελέσματα στη διαδικασία της κοινωνικής επικοινωνίας (και της συμβολικής αναπαραγωγής εν γένει). Προς τούτο, κάθε υποκειμενικός φορέας νομιμοποιείται και δύναται να μορφοποιήσει τα γεγονότα και τα συναφή ερμηνευτικά σχήματα με τρόπον ώστε αυτά να υπηρετήσουν τον ενδιάθετο στόχο του επικοινωνιακού

²⁵³ Daniel Dayan και Elihu Katz, *Media Events. The Live Broadcasting of History*, Harvard University Press; αναθεωρημένη έκδοση 1994.

ενεργήματος.

Αυτό επάγεται δύο συγκεκριμένα δεδομένα πλήρη συνεπειών: **(α)** Αυτοτελώς θεωρείται μη υποστατό μέγεθος η συνειδησιακή αυτονομία των μελών του κοινού της δημοκρατικής τάξης καθώς υπόκειται μηχανιστικά στην ισχύ των δυνάμεων που το επηρεάζουν και **(β)** συναφώς εργαλειοποιείται πλήρως η διαδικασία της κοινωνικής επικοινωνίας διά της άρσης της ελευθεριακής αρχής καθώς (το κοινό) αντιμετωπίζεται ως μέσον προς ένα κοινωνικό σκοπό. Η θέση αυτή σχετίζεται οργανικά με την τρόπον τινά μεταφυσική αντίληψη της κοινής γνώμης που περιγράψαμε στη σχετική ενότητα και μία μορφή του πολιτικού που αίρει τη θεμελιώδη φιλελεύθερη διάκριση κράτους και κοινωνίας και τον κανονιστικό χαρακτήρα της νεωτερικής νομοματοδότησης του κοινωνικού δεσμού. *Δεν τίθεται σε αυτή την περίπτωση το ζήτημα στη διάσταση τού εάν οι κοινωνικές σχέσεις και ο μεταβολισμός με τη φύση διαμεσολαβούνται από το Λόγο και υπάρχουν εντός του (όπως σωστά επισημαίνει ο Δεμερτζής) αλλά για το χαρακτήρα, τον ενδιάθετο στόχο και τους (υφιστάμενους ή μη) κανόνες αυτής της διαμεσολάβησης.*

Μία συναφής μορφή απίσχνασης των αξιών και των πρακτικών της αντικειμενικότητας έχει επισυμβεί με την ταύτιση (διά της αρχής της δημοφιλίας) του περιεχομένου και της μορφής της δημοσιότητας με τη διαδικασία της αγοράς. Με βάση τη θεώρηση για την αυθόρμητη τάξη της αγοράς, οι επιλογές των καταναλωτών (αναγνωσιμότητες, επισκεψιμότητες στο διαδίκτυο-Clickbait, τηλεθέαση κ.λπ.) στο πλαίσιο της αναπτυχθείσας οικονομίας της προσοχής «νομιμοποιούν» αυτοτελώς άνευ ετέρου οιοδήποτε περιεχόμενο δίχως την ανάγκη δεοντολογικού αναστοχασμού και υιοθέτησης κανονιστικών πρακτικών επί της λειτουργίας της δημοσιότητας καθώς η αρχή της ελευθερίας στην αγορά των ιδεών ταυτίζεται απλώς με την οικονομική ελευθερία (και εν τέλει, απλώς, απορρέει άνευ ετέρου από την ιδιωτική αρχή λειτουργίας των συστημάτων επικοινωνίας). Όπως έχουμε αναφέρει, εντούτοις, το νομικό δικαίωμα της ελευθερίας της δημοσιότητας στη θεωρία της κοινωνικής υπευθυνότητας του τύπου ιστορικά προήλθε και ταυτόχρονα θεμελιώθηκε σε ένα ηθικό δικαίωμα, το πρώτο αποσυναρτάται από οιοδήποτε κανονιστικές δεσμεύσεις. Η προσφορά ενημερωτικού περιεχομένου ταυτίζεται με αυτήν οποιουδήποτε προϊόντος και απελευθερώνεται από το δεσμευτικό πλαίσιο των αρχών που επιβάλλει η συνάφεια οικονομικού και πολιτικού φιλελευθερισμού. Αυτό, όπως θα δούμε, εφόσον συνδέεται με το γεγονός του κατακερματισμού του πραγματικού στα έσχατα στοιχεία του, αναιρεί το κανονιστικό περιεχόμενο τόσο του δημόσιου λόγου και της αστικής δημοσιότητας καθώς και τον ορθολογικό «πυρήνα» και την αξιακή σφαίρα του φιλελεύθερου συστήματος κυριαρχίας στο πλαίσιο της μαζικής δημοκρατίας.

Αντικειμενικότητα και η έννοια της είδησης

Το ζήτημα το οποίο τίθεται βάσει του κανονιστικού πλαισίου της αντικειμενικότητας είναι ότι υφίστανται μεταξύ των βουλευτικών και των συνειδησιακών ενεργημάτων ταυτόχρονα γνωστικά όσο και ηθικά προαπαιτούμενα/κριτήρια, όπως η τεκμηρίωση (με αναφορά στην εμπειρική, επιστημολογική και έλλογη βάση της έννοιας του γεγονότος) και η ισομέρεια (με αναφορά στην πολιτική ισότητα και την αυτονομία της δημόσιας σφαίρας, καθώς και εν γένει στον πλουραλιστικό χαρακτήρα αυτής), που αναστέλλουν αυτοτελώς τη δυναμική προς τη «βουλευσιαρχική» κατασκευή του πραγματικού και θέτουν απτά όρια στη θέση *περί κοινωνικής συγκρότησης της πραγματικότητας*. Καθώς εκκινούμε από τη θέση για τη μη ίση αξία όλων γλωσσικών/εκφραστικών ενεργημάτων, το εκάστοτε ερμηνευτικό σχήμα όσον αφορά τη μετάβαση από τον προκαταρκτικό κόσμο των έσχατων κερματισμένων στοιχείων του πραγματικού στο διευθετημένο (οφείλει να) εμπεριέχει τα προαπαιτούμενα της αρχής της αντικειμενικότητας, προκειμένου να

παραμείνουμε στο αστικό σχήμα σκέψης.

Όπως επισημαίνουν πλήθος επικοινωνιακές μελέτες, η ενημερωτική διαδικασία θεωρείται ότι εν γένει στρεβλώνεται διαρθρωτικά από τις ίδιες τις συνθήκες **(α)** της διαμόρφωσης του ειδησεογραφικού προϊόντος και **(β)** της πρόσληψης του μηνύματος εκ μέρους του κοινού. Συναφώς, στο πλαίσιο των ισότιμων και εναλλάξιμων έσχατων στοιχείων του πραγματικού, του κόσμου των άπειρων καθημερινών συμβάντων, ρευστοποιήθηκε εν τινί μέτρω (καθώς από τα *mainstream media* τηρείται σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό μία παραδοσιακού τύπου μορφή της αντικειμενικότητας όπου εφαρμόζονται ορισμένες αρχές τεκμηρίωσης και τηρείται εν γένει η ισομέρεια) και το πραγματολογικό/ εμπειρικό στοιχείο της έννοιας της «είδησης» ταυτόχρονα με τη συνάφειά της με τη σφαίρα των φιλελεύθερων αξιών.

Όσον αφορά τις συνθήκες παραγωγής της είδησης οι οποίες σχετίζονται με τις ενημερωτικές πρακτικές και αξίες έχουν αναπτυχθεί ποικίλες τυπολογίες για τα συναφή επαγγελματικά κριτήρια ενώ οι ορισμοί για την έννοια των *hard news* και *soft news* ποικίλλουν, παρ' όλα αυτά χωρίς να θίγεται το ουσιαστικό περιεχόμενο του κεντρικού μετασχηματισμού όσον αφορά τον ορισμό της «είδησης» που επέφερε η νηκική της δημοφιλίας. Ως προς τη μεταστροφή στον τρόπο ιεράρχησης της ενημερωτικής ύλης, το αστικό σχήμα σκέψης και συναφώς οι ενημερωτικές αξίες και πρακτικές της αντικειμενικότητας αμφισβητήθηκαν με καίριο τρόπο από την άρση του παραδοσιακού τρόπου ιεράρχησης των ειδήσεων. Ο εν λόγω τρόπος ιεράρχησής τους, από την εποχή της αυτολεξεί καταγραφής των κοινοβουλευτικών διαδικασιών, εμπεριείχε ένα ερμηνευτικό σχήμα αποτύπωσης του τρόπου υλικής και συμβολικής αναπαραγωγής του κοινωνικού όπου στη «μήτρα» του υποτυπωνόταν εν τέλει το νεωτερικό νόημα του κοινωνικού δεσμού στην ορθολογική και στην ηθική του διάσταση. Σε αδρές γραμμές, υιοθετείται ακόμη και σήμερα με μικρές διαφοροποιήσεις: Υψηλή πολιτική, αντιπαραθέσεις θεσμικών παραγόντων (κομματικοί σχηματισμοί, πολιτειακοί παράγοντες κ.λπ.), οικονομία, διεθνή, γενικότερα κοινωνικά θέματα, τέχνη, επιστήμη-τεχνολογία-περιβάλλον, αθλητισμός. Αυτός ο παραδοσιακός «φαινότυπος» της διάταξης των ειδήσεων στην ύλη ενός ειδησεογραφικού μέσου, ανεξαρτήτως πάντοτε από το εκάστοτε τεχνικό υπόστρωμα, διαμόρφωνε και τη συναφή ιεραρχία όσον αφορά το ειδησεογραφικό έργο ενώ ταυτόχρονα ικανοποιούσε τις εναρμονιστικές/συνθετικές προϋποθέσεις του αστικού σχήματος σκέψης. Μία όψη του εκδημοκρατισμού της δημόσιας σφαίρας αποτέλεσε η στοχεύουσα στην προσέλκυση ενός ευρύτερου κοινού διάρρηξη αυτής της «πυραμιδοειδούς» τρόπον τινά ιεράρχησης της ειδησεογραφίας. Βαθύτερη συνέπεια αυτού του γεγονότος –με αποκορύφωμα την τεχνική δυνατότητα που υφίσταται σήμερα στο πλαίσιο της ψηφιακής ενημέρωσης να διαμορφώνει ο καθείς τη δική του εξατομικευμένη ιεράρχηση (π.χ. στο *newsfeed* της δικής του ιστοσελίδας σε ένα μέσον κοινωνικής δικτύωσης)– είναι η επιστροφή μίας σημαντικής όψης της προνεωτερικού χαρακτήρα *μη ορατότητας και αδιαφάνειας με σύγχρονους όρους* όσον αφορά την πρόσληψη των γεγονότων του κοινωνικού κόσμου.

Η (σχετική πάντοτε) ρευστοποίηση των αρχών ιεράρχησης των γεγονότων και της δημοσιότητας και η απίσχναση των συναφών επαγγελματικών κριτηρίων απορρέει από τη διαμορφωθείσα προτεραιότητα της ιδιότητας του ιδιώτη ως καταναλωτή ή οικονομικού υποκειμένου έναντι αυτής του πολίτη – όπου ο τελευταίος διαφάνηκε εν γένει να μην αναλαμβάνει διά των επιλογών του τη σχετική ευθύνη στηρίζοντας αυτό που είναι ευρύτερα γνωστό ως σοβαρή ενημέρωση. Υπό αυτήν τη θεωρητική προοπτική, δύναται να υπάρξει ερμηνεία της περίφημης έννοιας της απο-πολιτικοποίησης (ήτοι της απίσχνασης των κομματικών ακροατηρίων και της

μαζικής συμμετοχής σε πολιτικές διαδικασίες με την ταυτόχρονη απόσυρση στην ιδιωτική σφαίρα) η οποία καταγράφεται στις αναπτυγμένες χώρες μεταπολεμικά με αποκορύφωμα το τελευταίο τέταρτο του εικοστού αιώνα. Η ταύτιση της *marketplace of ideas* με την οικονομική σφαίρα μέσα από τη θεώρηση της αυθόρμητης τάξης υποστηρίζεται στην ανά χείρας μελέτη ότι κένωσε σε μεγάλο βαθμό το νεωτερικό νόημα του κοινωνικού δεσμού από το κανονιστικό/αξιακό του περιεχόμενο και, επακολούθως, διέρρηξε την ιεραρχία του «πραγματικού» την οποία εξέφραζε ο παραδοσιακός αντικειμενικός τρόπος διάταξης της ειδησεογραφίας.

Όσον αφορά το περιεχόμενο της ειδησεογραφικής ύλης, οι Katz και Dayan στην τυπολογία την οποία διακρίνουν τρία είδη γεγονότων: τα ειδησεογραφικά (*news events*), τα γεγονότα των μέσων (*media events*) και τα ψευδο-γεγονότα (*pseudoevents*)²³⁴. Οι διαφορές είναι σημαντικές ως προς το οντολογικό καθεστώς ενός εκάστου των ειδών: Τα ειδησεογραφικά γεγονότα εμπίπτουν στα συνήθη επαγγελματικά κριτήρια των δημοσιογράφων ως προς το τι συνιστά και τι όχι είδηση και θα ήταν δυνατόν να υπάρξουν πέραν από κάθε «μεσοποίησή» τους (π.χ. ο ανασχηματισμός του υπουργικού συμβουλίου ή ένας σεισμός)²³⁵. Τα γεγονότα των μέσων ή τα επικοινωνιακά γεγονότα διαθέτουν πραγματική/αντικειμενική υπόσταση, αλλά η τελετουργική τους αναπαράσταση καθορίζεται από το γεγονός της αναμετάδοσής τους (π.χ. η ορκωμοσία των μελών της νέας κυβέρνησης, η απόδοση τιμών σε έναν ηγέτη μίας ξένης χώρας, μία πολιτική ομιλία σε μια κομματική συγκέντρωση, ένα διάγγελμα κ.ο.κ.). Τούτο επάγεται ότι η τελετουργική παρουσίαση αποτελεί μέρος του ίδιου του τροπισμού τους, ήτοι του τρόπου με τον οποίο εκδηλώνεται ένα αντικειμενικό συμβάν, το οποίο προσλαμβάνεται με «συνθετικό» τρόπο ως συγκρητικό προϊόν εικόνας και πραγματικότητας. Τα «ψευδογεγονότα», τέλος, λαμβάνουν χώρα με μοναδικό στόχο την αναπαραγωγή τους μέσω των ΜΜΕ. Πρόκειται για μία καθαρή «κατασκευή» με την έννοια της εκ του μηδενός δημιουργίας με στόχο τη «μεσοποίησή» τους. Τοποθετούμενα στην προέκταση των *soft news*, περιγράφονται ως γεγονότα που συμβαίνουν αποκλειστικά προς χρήση από τα μέσα επικοινωνίας ως αυτό τα οποία ο Boorstin, στηριζόμενος στις σχετικές παρατηρήσεις του Liprman, όρισε σε αντιδιαστολή με το αυθόρμητο γεγονός το οποίο αφορά εμπράγματα τα αντικείμενα του κοινωνικού κόσμου τα οποία τελούν εκτός κάθε έννοιας «κατασκευής». Πρόκειται για μία αμφιλεγόμενη κατάσταση που κείται στις παρυφές του αληθούς και του ψευδούς όπου κυριαρχούν η εντυπωσιοθηρία και η προσπάθεια προσέλκυσης του στιγμιαίου ενδιαφέροντος²³⁶. Σε συσχετισμό με την τελευταία αυτή κατηγορία γίνεται λόγος για κοινωνική κατασκευή της πραγματικότητας για την περιγραφή της οποίας ο Δεμερτζής υιοθετεί την προσέγγιση του John Searle²³⁷. «Η δημιουργία της κοινωνικής πραγματικότητας έγκειται στη “συλλογικώς σκοπούμενη επιβολή λειτουργιών σε οντότητες, οι οποίες από μόνες τους δεν μπορούν να επιτελέσουν τις λειτουργίες αυτές». Και συνεχίζει: «[...] Οι οντότητες αυτές είναι ουσιαστικά ό,τι ο ίδιος αποκαλεί “θεσμικά γεγονότα” (*institutional facts*), τα οποία αντιδιαστέλλονται προς τα “σκληρά γεγονότα”

²³⁴ Σε ένα πλαίσιο αυτονόμησης της λειτουργίας των μέσων όπως θέλουν οι αναλύσεις της media logic, η μεσοποίηση δεν συνίσταται στη διαμεσολάβηση των κοινωνικών δια-αντιδράσεων από αυτά όπως συμβαίνει στο μεγαλύτερο μέρος της νεωτερικότητας, όπου αυτά χρησιμοποιούνται ως δίαυλοι. *Μεσοποίηση σημαίνει ότι η διαμεσολάβηση γίνεται με τη λογική του μέσου και όχι με τη λογική του θεσμού*. Παραπέμπουμε, εκτός των άλλων, στην κλασική μελέτη των David L. Altheide and Robert P. Snow (1979) *Media logic*, Sage, σελ. 114 κ.ε.

²³⁵ Ν. Δεμερτζής, *Πολιτική Επικοινωνία*, ό.π. σελ. 223-224,226 και Daniel Boorstin, “Από τη Συλλογή Ειδήσεων στην Κατασκευή Ειδήσεων: Ένας κατακλυσμός ψευδογεγονότων” στο *Μήνυμα του Μέσου*, ό.π. σελ 156-197.

²³⁶ John Searle, *The Construction of Social Reality*, Penguin Press, 1995 σελ. 7, 41.

²³⁷ Νίκος Δεμερτζής, *Πολιτική Επικοινωνία* ό.π. σελ. 146-147.

(*brute facts*) [...]»²³⁸. Η περί κατασκευής θεώρηση αποτελεί αποκύημα, κατά τη θέση του γράφοντος, της κρίσης των αρχών και των πρακτικών της αντικειμενικότητας καθώς η αποκαλούμενη *media logic* (λογική των μέσων) που συνάπτεται ευθέως με τη λογική των επικοινωνιακών γεγονότων και των ψευδογεγονότων τόσο στο επίπεδο της αναπαράστασης της πολιτικής σφαίρας όσο και στο πεδίο της διαμόρφωσης της αυτοεικόνας της κοινωνίας στην πράξη αναίρεσε εν μέρει το αντικειμενικό χαρακτήρα καταγραφής των γεγονότων (ιεράρχηση, πραγματολογικός χαρακτήρας, τεκμηρίωση, συναινετικός χαρακτήρας κ.ο.κ.) προκαλώντας αυτό που αποκαλούμε κρίση του αληθούς στη δημόσια σφαίρα.

Από την πλευρά τους, οι Shoemaker και Cohen δίνουν τους εξής ορισμούς όσον αφορά το διαχωρισμό του ειδησεογραφικού περιεχομένου οι οποίοι τελούν όπως είναι ευδιάκριτο σε συνάφεια με τη ανωτέρω αναφερθείσα διάκριση των Katz και Dayan: Τα *hard news* είναι επείγοντος χαρακτήρα συμβάντα τα οποία πρέπει να μεταδοθούν άμεσα, επειδή καθίστανται αυτοστιγμεί ξεπερασμένα. Αυτά συνιστούν τα πραγματικά «νέα». Τα *soft news* συνήθως στηρίζονται σε προγραμματισμένα συμβάντα. Ο ρεπόρτερ ή ο ειδησεογραφικός οργανισμός δεν υφίστανται πίεση να τα δημοσιοποιήσουν σε συγκεκριμένο χρόνο – όπερ σημαίνει ότι δεν τελούν σε εξάρτηση από το χρόνο δημοσιοποίησής τους. Ο ορισμός αυτός ευκρινώς θεμελιώνεται στην τοπική και χρονική διάκριση μεταξύ των δύο ειδών ενημερωτικού περιεχομένου²³⁹. Στο άλλο άκρο ενός συνεχούς έχουμε τον ορισμό του Patterson: Τα *hard news* αναφέρονται σε έκτακτα συμβάντα (*breaking events*) που αφορούν ηγέτες, σημαντικά γεγονότα ή μείζονες διαταράξεις της κανονικότητας του καθημερινού βίου, όπως ένας σεισμός ή ένα αεροπορικό δυστύχημα. Η πληροφόρηση γι' αυτά τα συμβάντα είναι κατά το μάλλον σημαντική όσον αφορά τη δυνατότητα των πολιτών να κατανοήσουν και να ανταποκριθούν στα θέματα της δημόσιας σφαίρας. Τα *soft news* περιγράφονται συναφώς ως ανήκοντα περισσότερο στην ιδιωτική σφαίρα (ήτοι εντάσσονται στο καθεστώς προσωποποίησης της δημοσιότητας και αναδιάταξης των ορίων μεταξύ του δημόσιου και του ιδιωτικού στο πλαίσιο της ώριμης και ύστερης νεωτερικότητας) και είναι σε ελάχισον βαθμό εξαρτημένα από το χρονισμό της δημοσιοποίησής τους. Εν τέλει, οι κατηγορίες αυτές περιγράφονται ως ένας δομικού χαρακτήρα μετασχηματισμός των παραδοσιακών δημοσιογραφικών πρακτικών οι οποίες σχετιζόνταν με την αντικειμενικότητα καθώς ανήκουν στο χώρο της οικειότητας (το φαινόμενο του *tabloidization* στον τύπο) σε απόσταση από τη λειτουργία των θεσμών και εν γένει το ρόλο του δημοκρατικού κοινού ως νεωτερικού Δήμου²⁴⁰.

I. Κριτήρια αξιολόγησης της είδησης

Τα επαγγελματικά κριτήρια αξιολόγησης της είδησης, όπως αυτά αναπτύχθηκαν στο εσωτερικό των ενημερωτικών οργανισμών, εξελίχθηκαν σε συνάφεια με την ένταξη των ενημερωτικών προϊόντων στις διαδικασίες της αγοράς, όπως καθίσταται διακριτό με βάση τα κύρια χαρακτηριστικά τους:

1. **Επικαιρικός χαρακτήρας** (*time spam*). Τα ΜΜΕ αξιολογούν ένα γεγονός ως είδηση εφόσον (**α**) αυτό εξελίσσεται σε μία συχνότητα που συμπίπτει με τους οργανωτικούς και επαγγελ-

²³⁸ P.J. Shoemaker and A.A. Cohen, *News around the World. Content, Practitioners and the Public*, Routledge, 2006.

²³⁹ T.E. Patterson, *Doing Well and Doing Good: How Soft News Are Shrinking the News, Audience and Weakening Democracy*. Harvard University Press, 2000, σελ. 2-3. Στην ίδια θεματική δεξ Ν. Δεμερτζής, *Πολιτική Επικοινωνία* ό.π., τις ενόπτες Δημόσια Σφαίρα και Τηλεόραση, σελ. 205 κ.ε. Η σύμμιξη ιδιωτικού και δημόσιου, σελ. 218 κ.ε. Η συγκρότηση της πολιτικής πραγματικότητας μέσω της τηλεόρασης σελ. 222 κ.ε. και Η προσωποποίηση της πολιτικής σελ. 230-254.

²⁴⁰ Pamela Shoemaker, Steven Reese, *Mediating the Message: Theories of Influences on Mass Media Content*, Longman Trade/Caroline House, 1991, σελ. 221-222.

ματικούς χρονισμούς των μέσων (ειδησεογραφικό site, περιοδικό, εφημερίδα), το λεγόμενο *news cycle* π.χ. η ημερήσια θεματολογία της κυβέρνησης, των κομμάτων, ανακοινώσεις για την κατάθεση νομοσχεδίων κ.λπ. **(β)** επιπροσθέτως είδηση αποτελεί μία σημαντική ποσοτική διαφοροποίηση δεικτών που αφορούν εν γένει την καθημερινότητα του ευρέος κοινού (όπως, επί παραδείγματι, η άνοδος της θερμοκρασίας, η αύξηση της ατμοσφαιρικής ρύπανσης πέραν ενός ορίου ασφαλείας, ο αριθμός των βίαιων εγκλημάτων σε μία γειτονιά ή των θανάτων από ναρκωτικές ουσίες κ.λπ.).

2. Καινοτομικός χαρακτήρας. Ειδησεογραφικό γεγονός θεωρείται ό,τι είναι αιφνίδιο και τυχαίο, δηλαδή διαρρηγνύει με οιονδήποτε τρόπο την κρούστα της κανονικότητας του συλλογικού βίου (όπως μία φυσική καταστροφή ή μία απεργία είτε μια αιφνίδια εξέλιξη στο πεδίο της οικονομίας και αλλού), με βάση πάντοτε τις κρατούσες συλλογικές αναπαραστάσεις και τίθεται σε αντιδιαστολή με ό,τι είναι σύννηθες και τρέχον.

3. Αρνητικότητα. Οι «αρνητικές ειδήσεις» αποτελούν σημαντικό μέρος της ενημερωτικής ύλης και γίνονται αντιληπτές ως γεγονότα καθώς χαρακτηρίζονται από σπανιότητα και ως προς το νόημά τους δεν υφίσταται κάποια αμφιλογία (όπως επί παραδείγματι τα δυστυχήματα, οι ληστείες ή οι δολοφονίες κ.ο.κ.). Επιπροσθέτως, προσφέρονται, κυρίως στην τηλεοπτική τους εκδοχή για νοηματική συμπύκνωση και δραματοποίηση με τη μορφή ενός στόρυ το οποίο θα προκαλέσει το ενεργές ενδιαφέρον του κοινού.

4. Τα «γυμνά» γεγονότα και τα θέματα (facts vs issues). Εν γένει, παρατηρείται ότι αποτελεί κυρίαρχη πρακτική η κάλυψη συγκεκριμένων γεγονότων παρά θεμάτων (issues), τα οποία απαιτούν ευρύτερη γνωστική βάση και αναλυτική/ερμηνευτική ικανότητα εκ μέρους των δημοσιογράφων και ενδέχεται κατά τη διάρκεια της καταγραφής τους να αναπαράγονται διαιρετικές τομές εντός του κοινού εφόσον εμπεριέχουν αμφιλεγόμενο και δυνητικά διχαστικό περιεχόμενο (το προσφυγικό-μεταναστευτικό θέμα είναι ένα καλό σχετικό παράδειγμα: άλλο να καταγράφονται οι ροές των προσφύγων και άλλο η δημόσια διαβούλευση για το δέον πράττειν, ενώ ακόμη και η χρήση όρων όπως «λαθρομετανάστis» ή «εισβολή» είναι αυτονοήτως κοσμοθεωρητικά φορτισμένοι).

Επιπροσθέτως, σε συνάφεια με τα παραπάνω, έχει διαπιστωθεί ότι παρά την πολλαπλότητα των ενημερωτικών διαύλων πλέον με δυνατότητα διείσδυσης σε ένα πλανητικό κοινό, καταγράφεται μικρός αριθμός «αποκλειστικών» όπως αποκαλούνται ειδήσεων από κάποιο ενημερωτικό μέσο (κατά κανόνα, τα ειδησεογραφικά πρακτορεία αποτελούν τις κύριες πηγές πρωτογενούς ενημέρωσης «κοινής λήψης»). Επικρατεί, λοιπόν, ένα καθεστώς ομογενοποίησης όσον αφορά τον τρόπο κάλυψης των γεγονότων ευρύτερου ενδιαφέροντος καθώς εντός της ενημερωτικής αγοράς εμφανίζονται συγκλίνουν σε μείζονα βαθμό οι επαγγελματικές πρακτικές μέσα από την κοινωνικοποίηση των δημοσιογράφων. Τούτο συμβαίνει διότι τόσο οι ίδιοι οι δημοσιογράφοι όσο και οι ανώτεροι στην ιεραρχία σε έναν ειδησεογραφικό οργανισμό τείνουν να συμμορφώνονται με το ευρύτερο πλαίσιο της κάλυψης κάποιου γεγονότος εκ μέρους των συναδέλφων τους παρά να διακινδυνεύσουν να διαφοροποιηθούν και να παρουσιάσουν μία τυχόν λανθασμένη οπτική και να βρεθούν έπειτα εκτεθειμένοι²⁴¹. Στην ομογενοποίηση του περιεχομένου πέραν του ανταγωνιστικού μιμητισμού όσον αφορά τα ειδησεογραφικά κριτήρια, σαφώς διαδραματίζουν ρόλο και παράγοντες συναφείς με την πολιτική οικονομία των μέσων καθώς η επένδυση σε υψηλό

²⁴¹ M. Edelman, *Η κατασκευή του πολιτικού θεάματος*, μετάφραση: Κόρκα Αρχοντή, επιμέλεια: Νίκος Δεμερτζής, Εκδόσεις Παπαζήση, 1999, σελ. 174-177.

επιπέδου δημοσιογραφία (π.χ. μακροχρόνιες έρευνες) είτε σε πρωτογενή παραγωγή ειδήσεων είναι υψηλού ρίσκου και κατά το μάλλον δεν θα αποδώσουν κέρδη.

II. Χαρακτηριστικά της παρουσίασης των ειδήσεων

Σε ευθεία συνάρτηση με την διαφοροποίηση του περιεχομένου των ειδησεογραφικών αξιών, όπως την περιγράψαμε ανωτέρω, τελεί και ο μετασχηματισμός της μορφής της παρουσίασης των ειδήσεων.

(i) Αποσπασματικότητα: Σε συνάφεια με το κριτήριο επιλογής των ειδήσεων σύμφωνα με το οποίο τονίζονται *τα γεγονότα εις βάρος των θεμάτων*, βρίσκεται ο αποσπασματικός τους χαρακτήρας. Παρουσιάζονται ως αυτοτελή γεγονότα χωρίς παρελθόν και προβολή τους στο μέλλον εκτός ενός ευρύτερου νοηματικού-ερμηνευτικού πλαισίου *ως κερματισμένες πληροφοριακές μονάδες*. Σε αντίθεση, βεβαίως, με την επιταγή του αστικού σχήματος σκέψης βάσει του οποίου τα «οχήματα» της ενημέρωσης είναι τρόπον τινά φορέας της συλλογικής μνήμης. Σε συνδυασμό με τη σημειολογική αλυσίδα της εικονορροής είτε της διαρκούς της ανανέωσης των ειδήσεων στο διαδίκτυο *ενιάσσονται στο πλαίσιο ενός ενημερωτικού συνεχούς αποκομμένες από το συγκεκριμένο πλαίσιο εντός του οποίου κυφορούνται ως γεγονότα του κοινωνικού κόσμου*.

(ii) Δραματοποίηση. Η δραματοποίηση των γεγονότων θεωρείται ότι αποτελεί ευχερές μέσον προσέλκυσης του ενδιαφέροντος του κοινού εφόσον η είδηση παρουσιάζεται και διατηρείται στη θεματολογία εν όσω ανανεώνεται με συμβολισμούς και αφηγήσεις που διαθέτουν έναν αυτοτελή χαρακτήρα: αρχή, μέση και τέλος εάν θυμηθούμε και την αναγωγή της δημοσιογραφικής γραφής στη λογοτεχνική νεωτερικότητα. Στο επίκεντρο των εν λόγω αφηγηματικών σχημάτων τίθεται η «ανθρώπινη διάσταση» ως περιπτωσιολογική αντιμετώπιση των γεγονότων, με στόχο την πρόκληση συναισθηματικής φόρτισης και όχι ο συσχετισμός τους με ευρύτερους διαθρωτικούς παράγοντες. Επί παραδείγματι, το «δράμα» μίας οικογένειας μεταναστών παρουσιάζεται μέσα από τους κώδικες της προσωποποίησης και της δραματουργικής αφήγησης αποκομμένο από το γενικότερο ζήτημα το οποίο έχει ευρύτερες πολιτικές, γεωπολιτικές, κοινωνικές όψεις κ.ο.κ.

(iii) Ταύτιση με τις επίσημες πηγές. Στον καθορισμό της ημερήσιας θεματολογίας τους τα ΜΜΕ εμφανίζονται εν γένει να αποδίδουν μεγαλύτερη εμπιστοσύνη είτε και να έχουν σχέσεις εξάρτησης με τις επίσημες πηγές (πολιτικά κόμματα, συνδικάτα, κέντρα λήψης αποφάσεων κ.λπ.). Και τούτο, διότι οι υπόλοιπες δευτερεύουσες πρωτογενείς πηγές δεν είναι αρκούτως ασφαλείς όσον αφορά την αξιοπιστία της τεκμηρίωσης την οποία προσφέρουν καθώς εν γένει *είναι ευάριθμα τα ανεξάρτητα από τον κυβερνητικό έλεγχο κέντρα παραγωγής αξιόπιστης και τεκμηριωμένης γνώσης οπότε εν γένει η τεκμηρίωση εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τις πηγές που έχουν κατακτήσει ένα κύρος όσον αφορά την αξιοπιστία τους (το «ποιος» λέει κάτι έχει πάντα αυτοτελή σημασία όσον αφορά την αξιολόγηση του περιεχομένου του «τι λέει»)*. Εξαιτίας της επαγγελματικής ρουτίνας και της συναφούς χρονικής πίεσης όσον αφορά την «παραγωγή» ειδήσεων, αλλά και δεδομένης της υποχώρησης της ερευνητικής δημοσιογραφίας, οι συντάκτες επιλέγουν να καταγράψουν την εκάστοτε επίσημη εκδοχή όσον αφορά ένα συγκεκριμένο γεγονός. Αυτό ισχύει κυρίως για ζητήματα γενικότερου κυβερνητικού ενδιαφέροντος (π.χ. η πολιτική υγείας είτε η εξωτερική πολιτική) παρά για όσα άπτονται της καθημερινότητας όπου διαμορφώνονται πιο εύκολα ανταγωνιστικά ερμηνευτικά σχήματα (όταν επί παραδείγματι αμφισβητείται ο τρόπος αντίδρασης των κρατικών υπηρεσιών σε μία κρίση).

(iv) Ειδησεογραφικός χειρισμός των κρίσεων. Στόχος κατά την ενημερωτική κάλυψη κάθε είδους κρίσεων είναι η *καθησυχαστική εξομάλυνση σε επίπεδο της ενημέρωσης και της ερμη-*

νείας²⁴². Η διαδικασία έχει λάβει μία τυπική μορφή και διακρίνεται σε τρία στάδια: **(α)** Στην αρχή μεταδίδονται ασυντόνιστα μηνύματα από μία σειρά πρωτογενών πηγών· **(β)** οι υπεύθυνοι διαμόρφωσης της ημερήσιας θεματολογίας των ενημερωτικών μέσων συντονίζουν και ιεραρχούν τις εισερχόμενες ειδήσεις προσδίδοντάς τους συνέχεια και συνέπεια με τη βοήθεια επίσημων ή ανεπίσημων πηγών και της σταδιακής διασταύρωσης των γεγονότων (διαμορφώνεται κατ' αυτό τον τρόπο το *timeline* της εκδήλωσης, εξέλιξης και ύφεσης του κρισιακού φαινομένου)· **(γ)** Η κρίση εν τέλει εντάσσεται σε μία ευρύτερη προοπτική και ενσωματώνεται στην κανονική ροή των ειδήσεων αφού υιοθετήθηκε ένα μείζον ερμηνευτικό σχήμα (και ενδεχομένως ανταγωνιστικά αυτού στο πλαίσιο της εσωτερικής ή της εξωτερικής πολυμέρειας του συστήματος επικοινωνίας)²⁴³.

III. Τα γεγονότα της αγοράς και τα δημόσια

Στο πλαίσιο της διαύγασης των στοιχείων της κρίσης των αρχών της αντικειμενικότητας προτείνεται η διάκριση ανάμεσα στα «γεγονότα της αγοράς» και σε όσα έχουν δημόσιο χαρακτήρα (με βάση πάντοτε τη δεσμευτική έννοια του δημόσιου και του δημόσιου λόγου την οποία εμπεριέχει ο ρωσλιανός πολιτικός φιλελευθερισμός όπως θα δούμε στη σχετική ενότητα). Ένας προσεκτικός αναγνώστης θα εντοπίσει ότι η διάκριση αυτή αντικατοπτρίζει την κεντρική διχοστοασία της αστικής δημοσιότητας (την κρίσιμη διάσταση της *αγοράς των ιδεών* με την οικονομική αγορά ή άλλως του πολιτικού φιλελευθερισμού με τον οικονομικό).

Εξηγούμαστε: Ας λάβουμε, επί παραδείγματι, ως «ειδησεογραφική μονάδα» τη διακύμανση του δείκτη τιμών σε μία αγορά χρήματος ή εμπορευμάτων (μικρή, κερματισμένη πληροφορία). Είναι εκ των ων ουκ άνευ απαιτούμενη η ορθή και ακριβής καταγραφή των δεδομένων και η αποτύπωση της αιτιώδους συνάφειας μεταξύ της διαμόρφωσής των τιμών με έτερα εξωτερικά γεγονότα, όπως επί παραδείγματι οι ανακοινώσεις του οικονομικού επιτελείου μίας κυβέρνησης, διεθνείς συναφείς εξελίξεις, κινήσεις μεγάλων «παικτών» στην αγορά κ.λπ. Δεν είναι, εντούτοις, ούτε επιδιωκόμενη ούτε και εφικτή η αναζήτηση μίας νοηματικής συνάφειας ή ενός μείζονος ερμηνευτικού σχήματος όσον αφορά τα γεγονότα της αγοράς: *ήτοι οι τιμές του πετρελαίου brend ανά βαρέλι, επί παραδείγματι, δεν «πρέπει» να βρίσκονται σε κάποιο συγκεκριμένο ύψος, αλλά αυτές καθορίζονται από τις εκάστοτε τροπές της προσφοράς και της ζήτησης*. Τα δύο τελευταία κρίσιμα μεγέθη, απ' την πλευρά τους, διαμορφώνονται με βάση τη συγκεκριμένη και μετρήσιμη συμπεριφορά των εξατομικευμένων ορθολογικών παικτών στο πλαίσιο της αγοράς (καθώς και σύντυχα γεγονότα, τις λεγόμενες «εξωτερικότητες» που επηρεάζουν την ισχύ των οικονομικών νόμων) οι οποίοι στοχεύουν, δίχως να έχουν μεταξύ τους κάποια διαρθρωτική σχέση, στη μεγιστοποίηση του ατομικού τους οφέλους.

Σε αντιδιαστολή προς τα «γεγονότα της αγοράς» κάνουμε λόγο για *δημόσια γεγονότα* (όπου γίνεται αντιληπτή η έννοια του δημόσιου με βάση τον ρωσλιανό φιλελευθερισμό). Η καταγραφή και παρουσίαση των στοιχείων επί παραδείγματι της δημοσιονομικής πολιτικής, της δομής της απασχόλησης, της δημογραφικής εξέλιξης ή του συστήματος υγείας απαιτεί αφεαυτή επιστημονικό έρεισμα καθώς και ισχυρή βάση τεκμηρίωσης· οφείλει να είναι ισομερής ως προς τα ερμηνευτικά σχήματα που έχουν αναπτυχθεί στο πεδίο της πολιτικής είτε και της ακαδημαϊκής έρευνας και εν τέλει να ευνοεί την κατανόηση των εκάστοτε δεδομένων από το σύνολο

²⁴² Nimmo D. Combs, *Nightly horrors: Crisis Coverage in Television Network News*, University of Tennessee Press, 1985.

²⁴³ Jean Chalaby, "Beyond the Prison-house of Language: Discours, a sociological Concept", *British Journal of Sociology*, 74(4) και Mitchell Stevens, *A History of News*, Viking, 1988 σελ. 156-157.

του πολιτικού σώματος (στο σημείο αυτό εισέρχεται το πολιτικό/αξιολογικό στοιχείο το οποίο αφορά τις συνθήκες αναπαραγωγής της κοινωνικής συναίνεσης και τις αρχές της ρωσλιανής δημόσιας δικαιολόγησης). Απαιτείται η ρητή και πλήρης εξαίρεση των στοιχείων της αποσπασματικότητας, της πολιτικής εργαλειοποίησης και του εντυπωσιασμού καθώς σχετίζονται άμεσα με τις διαδικασίες υλικής αναπαραγωγής του κοινωνικού ενώ ταυτόχρονα τελούν κατά σημαντικό μέρος υπό την επιρροή των εκάστοτε διαδικασιών πολιτικής ενσωμάτωσης και συναίνεσης. Αυτού του τύπου η αντικειμενικότητα, ως γνωστόν, υπηρετείται από το λεγόμενο σοβάρ / αστικό τύπο της ελίτ όπως οι *Financial Times* ή η *Wall Street Journal*.

Στο πλαίσιο, όμως, μίας *libertarian* ερμηνείας των σχέσεων μεταξύ οικονομικής και κοινωνικής σφαίρας ως κριτική στη μεταπολεμική λεγόμενη σοσιαλδημοκρατική συναίνεση, τα γεγονότα αυτού του τύπου θεωρήθηκε ότι δεν διαθέτουν δημόσιο χαρακτήρα, αφορούν όχι τους πολίτες αλλά τους ιδιώτες (ο ρωσλιανός ορισμός της κοινωνίας των ιδιωτών όπου κυριαρχούν οι ενώσεις)· τα καθοριστικά στοιχεία της υλικής αναπαραγωγής του κοινωνικού στο πλαίσιο αυτό υπερβαίνουν οποιονδήποτε νοηματικό προσδιορισμό και ερμηνεία (έστω και εάν αυτός εμφιλοχωρούσε υπογείως) σε ένα παγκοσμιοποιημένο καθεστώς οικονομικού πράττειν, όπως συμβαίνει επί παραδείγματι με τις τιμές του πετρελαίου, και διαμορφώνονται από παράγοντες εκτός του ελέγχου των πολιτών ενός κράτους (του ίδιου εν τέλει του πολιτικού με τη νεωτερική του έννοια) την ώρα που παράγουν σημαντικά πολιτικά και εμπράγματα αποτελέσματα για τη ζωή τους, όπως και οι αποφάσεις υπερεθνικών οργανισμών που τελούν εκτός της κανονιστικής ισχύος του κράτους (π.χ. ποια εθνική κοινή γνώμη των μελών-κρατών της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχει κατανοήσει τις συγκεκριμένες στοχεύσεις για τις οποίες τέθηκαν τα όρια στο έλλειμμα και το χρέος στη Συνθήκη του Μάαστριχτ του 1992;). Οι συνθήκες εξατομίκευσης που αναπαράγει ο καταμερισμός της εργασίας στο πλαίσιο της αγοράς εντός του μαζικοδημοκρατικού κοινωνικού σχηματισμού τελούν εν ενεργεία πλέον σε ένα περιβάλλον ευρείας κλίμακας (πλανητικό) το οποίο εμφανίζεται να τίθεται σχεδόν πλήρως εκτός ορατότητας, εκτός αρμοδιότητας και εκτός κατανόησης όσον αφορά το μέσο πολίτη, γεγονός που αποδιαιρθώνει σε καταλυτικό βαθμό το περιεχόμενο της νεωτερικής νοηματοδότησης του Δήμου στο πλαίσιο της δημοκρατικής τάξης.

Τίθεται συναφώς στο πλαίσιο της κρίσης της αντικειμενικότητας το ζήτημα της διάστασης μεταξύ πολιτικού και οικονομικού φιλελευθερισμού (μέσω της *libertarian* ερμηνείας του τελευταίου). Το εν λόγω υπόδειγμα καταγραφής των γεγονότων θεωρείται εντελώς αυτονομημένο από την πολιτική διαδικασία και την κανονιστική έννοια του δημόσιου (*public*), ήτοι από τις διαδικασίες πολιτικής συναίνεσης καθώς εμπεριέχει τη συνάφεια των γεγονότων εντός της αγοράς και όχι τις λεγόμενες «εξωτερικότητες» – χαρακτηριστική περίπτωση είναι ο σχετικώς αδιαφανής τρόπος επιμέτρησης του λεγόμενου πολιτικού ρίσκου (*country risk*) για τις οικονομίες των κρατών από τους μεγάλους οίκους αξιολόγησης ο οποίος συγκαθορίζει το κρίσιμο μέγεθος του επιτοκίου δανεισμού τους καθώς και το πώς ενσωματώνεται αυτό το κριτήριο στο συνολικό κόστος του δανεισμού (διαμορφώνοντας τη δομή του εκάστοτε εθνικού εξωτερικού χρέους) και εν γένει στη δημοσιονομική πολιτική των εν λόγω κρατών. Εξαιτίας της απίσχνασης του νεωτερικού νοήματος του κοινωνικού δεσμού δεν καθίστανται αντιληπτές συσχετίσεις άλλες πλν των εσωτερικών σκοποθεσιών των ορθολογικών υποκειμένων/παικτών που μετέχουν στην αγορά. Το εν λόγω καθεστώς υποτυπώνει την πραγματικότητα της «κοινωνίας των ιδιωτών» (Rawls) όπου η ιδιότητα του πολίτη έχει απολέσει κάθε δεσμευτικό/κανονιστικό περιεχόμενο ενώ οι εν αγορά σχέσεις επιχειρείται να ταυτισθούν με τις κοινωνικές, με αποτέλεσμα την υποταγή του πολιτικού στοιχείου στο οικονομικό· αποκλειστική σχεδόν νοηματοδότηση του κοι-

ωνικού δεσμού καθίσταται η συνολική μεγιστοποίηση του κοινωνικού προϊόντος και η μορφή συνεργασίας μεταξύ των κοινωνιών εμφανίζεται να συρρικνώνεται κατ' εξοχήν στην οικονομική σφαίρα σε συνάφεια με την απουσία νοηματοδότησης του κοινωνικού δεσμού (η οποία χάνει εν τέλει τα ειδοποιά νεωτερικά χαρακτηριστικά της και τη δεσμευτικότητά της).

Αυτού του είδους η θεώρηση των γεγονότων, όμως, συναντά τα όριά της όταν καλείται να περιγράψει, να αξιολογήσει και να συσχετίσει μεταξύ τους δεδομένα (να «παραγάγει τα γεγονότα», όπως το θέλει ο Lippmann) τα οποία οφείλουν να τεθούν υπό το πρίσμα μίας νοηματοδότησης του δεσμού μεταξύ των κοινωνιών καθώς σκοπός της κοινωνίας ως συνεργατικού σχήματος δεν είναι απλώς η επίταση της αποδοτικότητας του υφιστάμενου σχήματος συνεργασίας στο πλαίσιο της υλικής αναπαραγωγής αλλά η επίτευξη συναίνεσης επί των κανόνων δικαίου (στο πλαίσιο που έχουμε θέσει διατηρούμε τη νοηματοδότηση της αντικειμενικότητας σε συνάφεια με το μιλιανό και ρωλσιανό πολιτικό φιλελευθερισμό)· συνεπώς, με βάση μία κανονιστική αντίληψη του δημόσιου λόγου, της δημοσιότητας και του πολιτικού.

Ωσαύτως ο δημόσιος διάλογος ο οποίος διεξάγεται π.χ. για τα συστήματα ασφάλισης, τις αρχές της φορολογικής νομοθεσίας είτε τα ζητήματα κοινωνικών δικαιωμάτων αφορά εν γένει ζητήματα που άπτονται ενός ορθολογισμού κατά την αξία με επίκεντρο τη νοηματοδότηση του δημόσιου συμφέροντος ή βαθύτερα του ίδιου του κοινωνικού δεσμού (το είδος του κοινωνικού κόσμου εντός του οποίου επιθυμούμε να ζούμε, κατά την περίφημη διατύπωση του Rawls). Καθώς η ιδιωτική σφαίρα δεν δύναται σε τελική ανάλυση να απορροφήσει πλήρως τη δημόσια όπως θέλει η libertarian ερμηνεία της αρχής της ελευθερίας –στο μέτρο που προϋπόθεση της πρώτης είναι η δεύτερη– ο τρόπος (ή, άλλως, η ιστορική μορφή αυτού) με τον οποίο η κοινωνία επιδρά στον εαυτό της και οι προδικαιικοί κανόνες της κοινωνικής συνύπαρξης που γίνονται αποδεκτοί κάθε φορά είναι κεντρικοί όσον αφορά τον καταστατικό διαχωρισμό δημόσιου και ιδιωτικού (φιλελεύθερη αρχή), η πλήρης «εξορία» του πολιτικού από τη διαμόρφωση και πρόσληψη των «γεγονότων» δεν είναι ούτε θεμιτή αλλά ούτε και εν τέλει εφικτή.

Η μορφή της αντικειμενικότητας η οποία αναπτύχθηκε ως δεοντολογικό πρότυπο κατά το μάλλον ή το ήττον απηχεί όχι την απίσχναση του πολιτικού, αλλά μία ορισμένη ευρεία συναίνεση στις αρχές της φιλελεύθερης τάξης, όπως έχει επισημανθεί. Ήτοι, οι αρχές της αντικειμενικότητας, από τη μία πλευρά, θεμελιώνονται στην «πειθαρχία» των «γεγονότων της αγοράς», στη σθεναρή και εμβριθή επιστημονική γνώση του αντικειμενικά υπαρκτού, αλλά και ταυτόχρονα στην εργώδη προσπάθεια να διερμηνεύεται το αξιακό περιεχόμενο πολιτικών στις εμπράγματες τους συνέπειες (ηθική του αποτελέσματος κατά τη διδαχή του Weber) ώστε να διαμορφώνεται με έλλογο και συναινετικό τρόπο η γενική βούληση των ελεύθερων και ίσων μελών του πολιτικού σώματος, του νεωτερικού Δήμου. Υπό αυτή την έννοια, ο εύλογος προοπτικισμός της δημόσιας σφαίρας διευρύνει το περιεχόμενο της νοηματοδότησης του κοινωνικού δεσμού, καθώς και το γνωστικό και ηθικό ορίζοντα της λήψης των εκάστοτε πολιτικών αποφάσεων..

ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑ 2.0: 20ός ΑΙΩΝΑΣ

Τα όρια της αντικειμενικότητας και το αστικό σχήμα σκέψης

Η πρόσληψη των αρχών της αντικειμενικότητας κατά την άσκηση του ενημερωτικού έργου αρτιώθηκε με την εν γένει σημερινή της μορφή περί τη δεκαετία του 1920. Επρόκειτο για ένα σύνολο δεοντολογικών κανόνων τους οποίους υιοθέτησαν κυρίως οι εφημερίδες της Βορείου Αμερικής και οι δημοσιογραφικές ενώσεις στις χώρες όπου αναπτύχθηκε το αγγλοσαξωνικό ή φιλελεύθερο (*liberal*) υπόδειγμα του τύπου. Για λόγους οι οποίοι ανάγονται διαρθρωτικά στη διαφορετική τυπολογία των σχέσεων του συστήματος της δημοσιότητας και του πολιτικού συστήματος, το σύνολο των κανόνων της αντικειμενικότητας δεν βρήκε παρά σχετική εφαρμογή στη Γηραιά Ήπειρο, όπου εν γένει η συνηγορική στάση εξακολουθούσε να διαδραματίζει ουσιώδη ρόλο στις ενημερωτικές πρακτικές έως και τις δεκαετίες του 1950 και του 1960 και επιπροσθέτως το γεγονο-κεντρικό υπόδειγμα κυριάρχησε σε λιγότερο αυστηρή και τυπική μορφή εν σχέσει προς το αγγλοσαξωνικό πρότυπο.

Συναφής με το σκεπτικό το οποίο ήδη έχει αναπτυχθεί, είναι η θέση του Chalaby ότι η δημοσιογραφία με την έννοια του σήμερα κυρίαρχου αγγλοσαξωνικού υποδείγματος και της αντικειμενικότητας αποτελεί μία επινόηση του δεκάτου ενάτου αιώνα, η οποία επηρέασε καταλυτικά τις ειδησεογραφικές πρακτικές και αξίες ανεξαρτήτως από το τεχνικό υπόστρωμα διαμόρφωσης του ενημερωτικού προϊόντος. *Το επάγγελμα του δημοσιογράφου και η αστική δημοσιότητα είναι το αποτέλεσμα της ανάδυσης κατά την εν λόγω περίοδο ενός προοδευτικά πιο εξειδικευμένου και αυτόνομου πεδίου παραγωγής λόγου* (την ίδια ώρα, ο Stephens τοποθετεί την αρχή του επαγγέλματος στο δεύτερο μισό του δεκάτου έκτου αιώνα υιοθετώντας πιο «χαλαρά» κριτήρια στο ορισμό του)²⁴⁴.

²⁴⁴ M. Schudson, (2001). "The objectivity norm in American journalism", *Journalism*, 2(2), 149-170 επίσης πιο αναλυτικά M. Schudson, "Question Authority: A History of News Interview in American Journalism, 1860-1930s", στο *Media, Culture and Society*, 16, 1994, σελ. 565-587. Χαρακτηριστικό της νέας δημοσιογραφικής κουλτούρας είναι ότι κατά τη δεκαετία του 1880 τα θέματα τα οποία κάλυπταν τους λόγους των Αμερικανών προέδρων τους κατέγραφαν λέξη προς λέξη ενώ από τη δεκαετία του 1910 οι εισαγωγικές συνόψεις αποτελούν σταθερό γνώρισμα. Έτσι επιβεβαιώθηκε κατά κάποιον τρόπο η εξουσία του τύπου να ορίζει την κεντρική πολιτική επικαιρότητα.

Ταυτόχρονα, ο Chalaby, εξετάζοντας μία σειρά από πολιτισμικούς παράγοντες, επισημαίνει ότι η αντικειμενικότητα συνδέεται με ένα συγκεκριμένο πολιτισμικό Όλο, αποτελεί μία κατεξοχήν αγγλο-αμερικανική επινόηση. Στις ΗΠΑ και σε μικρότερο βαθμό στη Γηραιά Αλβιώνα, ήτοι εν αναφορά προς τις συγκεκριμένες ιστορικο-πολιτικές συνθήκες, διαμορφώθηκαν οι πρακτικές και οι στρατηγικές που χαρακτηρίζουν τη σύγχρονη αντίληψη για την ενημέρωση *εξαιτίας της ταχείας εκβιομηχάνισης της λειτουργίας του θεσμού και της ένταξής του στους μηχανισμούς της αγοράς*, στοιχεία που τον κατέστησαν σε σύντομο χρονικό διάστημα αυτόνομο πεδίο παραγωγής λόγου. Και άλλες χώρες και δη η Γαλλία (με την οποία ο Chalaby συγκρίνει στη μελέτη του το αγγλοσαξωνικό πρότυπο) σταδιακά προσχώρησαν σε αυτό, τόσο ως προς τη μορφή όσο και ως προς το περιεχόμενο (σελ. 304) των ενημερωτικών προϊόντων. Στην ανάδυση του υποδείγματος αυτού κυρίαρχο ρόλο διαδραμάτισαν δύο στοιχεία, τα οποία σχετίζονται με τα διακριτά χαρακτηριστικά της λειτουργίας του θεσμού: Πρώτον, έχουμε *άνοδο της ποσότητας παραγωγής δημοσιογραφικού περιεχομένου* μέσω της καθετοποίησης των οργανωτικών δομών των ειδησεογραφικών υπηρεσιών (*info-gathering services*) και δεύτερον *εξέχουσες πρακτικές του δημοσιογραφικού λόγου* –όπως η συνέντευξη και η ίδια η μορφή καταγραφής της είδησης (έχουμε αναφερθεί ήδη στην τεχνική της «αντεστραμμένης πυραμίδας»)– καλλιεργήθηκαν κατά κύριο λόγο από τους Αμερικανούς δημοσιογράφους²⁴⁵.

Τα εξής χαρακτηριστικά διέκριναν το αγγλοσαξωνικό υπόδειγμα από τα ισχύοντα στη Γηραιά Ήπειρο: *η ειδησεογραφία ήταν πλουσιότερη θεματικά, περισσότερο έγκυρη και είχε καλύτερη «ροή» οι ειδήσεις ήταν πιο ακριβείς (με την έννοια της πληρότητας, της αντικειμενικότητας και της ισομερούς παρουσίας), δεν είχαν αμιγώς εθνικό χαρακτήρα, στηρίζονταν κατά κύριο λόγο στα γεγονότα (fact-oriented) και παρουσίαζαν σημαντικό μεγαλύτερο βαθμό αξιοπιστίας.* Η εκβιομηχάνιση και η εμπορευματοποίηση του αγγλοσαξωνικού τύπου σάρωσε την ετερονομία του θεσμού εν σχέσει προς την κυβέρνηση και το πολιτικό σύστημα (η κατάργηση των «knowledge taxes» αποτέλεσε το σημείο δίχως επιστροφή στην κατάκτηση της οικονομικής αυτοτέλειας όσον αφορά τον *penny press*), καθώς τη σχέση του με τη λογοτεχνική νεωτερικότητα και το συνηγορικό στυλ γραφής και ενημέρωσης καθώς και τις συγκεκριμένες πρακτικές λόγου όσον αφορά την ιεράρχηση της ειδησεογραφίας. Το αποτέλεσμα είναι, όπως επισημαίνει εν προκειμένω ο Chalaby, η πολιτιστική ηγεμονία της Δύσης σε έναν κεντρικό θεσμό των Νέων Χρόνων και δη αρκετά πριν από την τηλεοπτική/ηλεκτρονική και ψηφιακή εποχή²⁴⁶ όπου η εν λόγω «ηγεμονία» αποδίδεται (ενδεχομένως λανθασμένα) εν γένει σε τεχνολογικούς/οικονομικούς παράγοντες.

Αυτό που υποδεικνύουν αδρομερώς οι ανωτέρω πολιτισμικοί παράγοντες σχετίζεται, όμως, με δύο εξελίξεις κεντρικές όσον αφορά τη λειτουργία του θεσμού της δημοσιότητας: πρώτον, η ίδια η ερμηνεία της ελευθερίας του θεσμού, με τη διάσταση της αυτονομίας, έδωσε τη δυνατότητα της υλικής αναπαραγωγής του διά της εμπορευματοποίησης μακριά από τα παραδοσιακά κέντρα εξουσίας και τα πελατειακά δίκτυα που κυριαρχούσαν εντός της πολιτικής σφαίρας. Δεύτερον, ο εξισωτικός χαρακτήρας, ήτοι μία συγκεκριμένη ερμηνεία της τυπικής ισότητας που αναδείχθηκε στην τοκβιλιανή περιγραφή της αμερικανικής δημοκρατίας, χαρακτήρισε τη

²⁴⁵ J. Chalaby, "Journalism as an Anglo-American invention. A comparison of the development of French and Anglo-American journalism, 1830s–1920s". *European Journal of Communication*, 11(3), (1996). 303-327. Για τον κεντρικό ρόλο του αγγλοσαξωνικού υποδείγματος στην πλανητική εκδοχή του δεξ μελέτη των J. Curran, M.J. Park. (επιμ.). *De-Westernizing media studies*, Routledge, 2000.

²⁴⁶ Charles G. Ross, *The writing of news, a handbook with chapters on newspaper correspondence and copy reading*, (ανατύπωση) Trieste Publishing, 2017. Ο Ross περιγράφει χαρακτηριστικά με αναλυτικό τρόπο για λογαριασμό των επαγγελματιών τις πρακτικές της δημοσιογραφικής γραφής στο πλαίσιο της αρχής της αντικειμενικότητας στην ενότητα III. *The Writer's Viewpoint. Fairness - Impersonality - Good Taste and Originality*, σελ. 17 κ.ε.

μαζικοποίηση της λειτουργίας του θεσμού. Η σύμπτωση των ανωτέρω προϋποθέσεων στις συγκεκριμένες ιστορικο-πολιτικές συγκυρίες οδήγησε στην κυριαρχία στο πλαίσιο της λειτουργίας του θεσμού μίας συγκεκριμένης μορφής του πολιτικού, ευρισκόμενης σε εγγύτητα με το φιλελεύθερο υπόδειγμα και στήριξαν το αίτημα οικουμενικής ισχύος των φιλελεύθερων αξιών στο διάστημα του τέλους του δεκάτου ενάτου αιώνα μέχρι το 1914 είτε μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο ως απόρροια της εμπειρίας των ολοκληρωτικών καθεστώτων.

Ήδη μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο και την εμπειρία της κυριαρχίας της κρατικής προπαγάνδας, η αντικειμενικότητα κατέστη κοινός τόπος στη δημοσιογραφική πρακτική. Εισήχθη ως κεντρική ρυθμιστική αρχή σε πολυάριθμους κώδικες δεοντολογίας και επαγγελματικά εγχειρίδια. Μία από τις πρώιμες ερμηνευτικές καταγραφές του όρου περιλαμβάνεται στο γνωστό εγχειρίδιο *The Writing of the News* του Charles G. Ross το οποίο εκδόθηκε το 1911 και στο οποίο «μαθήτευσαν» έκτοτε πολλές γενιές δημοσιογράφων: «Η καταγραφή των γεγονότων είναι αντικειμενική στο βαθμό που ο συγγραφέας δεν επιτρέπεται να εκφράζει τη γνώμη του», σημειωνόταν χαρακτηριστικά²⁴⁷. Οι νουθεσίες του Ross προς τους επαγγελματίες του τύπου αντανακλούσαν τους κανόνες του ρεπορτάζ εκείνης της περιόδου, σύμφωνα με τους οποίους ο δημοσιογράφος έπρεπε να «παραμένει εκτός της διαδικασίας καταγραφής των γεγονότων», αποποιούμενος οιαδήποτε αξιολογική κρίση και ατομική του εμπλοκή εν σχέσει προς αυτά.

Στις ΗΠΑ, επίσης, η επίσημη αναγνώριση της αντικειμενικότητας ως θεμελιώδους αρχής της δημοσιογραφικής πρακτικής καταγράφεται σε δύο σημαντικά κανονιστικά κείμενα της περιόδου: τον κώδικα του 1923 της American Society of News Editors (ASNE) και τον κώδικα του 1926 της Sigma Delta Chi, τον πρόδρομο της Society of Professional Journalists. Και τα δύο κείμενα υιοθετούσαν την αντικειμενικότητα ως κεντρικό κανόνα της καταγραφής των ειδήσεων και περιέγραφαν τις αρχές οι οποίες προσδιόριζαν την αντικειμενικότητα με την παραδοσιακή εννοιολόγησή της.

Ο πρώτος κώδικας δεοντολογίας που υιοθετήθηκε διεθνώς είναι αυτός της ASNE. Έδινε έμφαση στην επαγγελματική υπευθυνότητα του κλάδου, την αυτονομία του θεσμού κατά τη θεσμική του λειτουργία, την ανεξαρτησία των δημοσιογράφων ως προς το ενημερωτικό του έργο, τη στόχευση προς την ανάδειξη του αληθούς, την αμεροληψία/ισομέρεια και την ευπρεπή δημόσια διαγωγή. Οιαδήποτε παρέκκλιση από την αντικειμενική καταγραφή των γεγονότων επέταξε την «υπονόμηση των θεμελιωδών επαγγελματικών αρχών». Η αμεροληψία ισοδυναμεί με την «ξεκάθαρη διάκριση ανάμεσα στην καταγραφή των γεγονότων και τη διατύπωση γνώμης». Στον κώδικα της Sigma Delta Chi (1926) υπέρτερη των αρχών της αντικειμενικότητας είναι μόνον η αλήθεια. Οι δύο πρώτες αρχές που καταγράφονται χαρακτηριστικά ήταν οι εξής: «Η αλήθεια είναι ο υπέρτατος σκοπός μας» και «η αντικειμενική καταγραφή των ειδήσεων είναι ο έτερος στόχος, ο οποίος χαρακτηρίζει τον έμπειρο και συνεπή επαγγελματία· είναι το πρότυπο της επίδοσης προς την οποία εργαζόμαστε. Τιμούμε αυτούς που την επιτυγχάνουν»²⁴⁸.

²⁴⁷ St. Ward, *The invention of Journalism Ethics*, ό.π. σελ. 215 κ.ε.

²⁴⁸ Η αντικειμενικότητα αποτέλεσε εν μέρει το αντικείμενο μιας υπόθεσης που τέθηκε ενώπιον του Ανωτάτου Δικαστηρίου των ΗΠΑ το 1937 στο πλαίσιο μιας αντιπαράθεσης μεταξύ του Associated Press News Agency και του National Labor Relations Board. Το δικαστήριο κύρωσε μια απόφαση του συμβουλίου, σύμφωνα με την οποία το AP απέλυσε έναν ρεπόρτερ εξαιτίας της αφοσίωσής στη δημοσιογραφική ένωση. Το AP ισχυριζόταν ότι τον απέλυσε εξαιτίας της μεροληπτικής στάσης του υπέρ των συνδικάτων. Ο Morris Ernst, εκ μέρους της ένωσης, δήλωσε στο δικαστήριο: «Το Σύνταγμα δεν εγγυάται την αντικειμενικότητα του τύπου ούτε η αντικειμενικότητα είναι επιτεύξιμη σε έναν υποκειμενικό κόσμο». Επίσης, το 1937 η American Newspaper Publishers Association, η American Society of Newspapers Editors και άλλες εννέα ενώσεις εκδοτών αντιτέθηκαν στη λειτουργία «κλειστών» επαγγελματικών ενώσεων επειδή «[...]η ακρωμάτιστη παρουσίαση των ειδήσεων απαιτεί την ελευθερία των εργαζομένων να προσλαμβάνουν ως δημοσιογράφους από οποιοδήποτε κοινωνικό στρώμα». Michael Schudson, *Discovering the News* ό.π., σελ. 15-17.

Η αρχή της αντικειμενικότητας ήταν τόσο διαδεδομένη στη δημοσιογραφική πρακτική περί τη δεκαετία του 1930 ώστε διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο ακόμη και στις εργασιακές αντιπαράθεσεις. Ορισμένοι εκδότες στο πλαίσιο αυτό διατείνονταν ότι οι δημοσιογράφοι δεν θα ήταν δυνατόν να διατηρήσουν αντικειμενική στάση, κατά τη στιγμή που ήταν οργανωμένοι σε ενώσεις καθώς αντίκειται στην επαγγελματική του αυτονομία να υπηρετούν εξωτερικούς ως προς το δημόσιο λειτούργημά τους σκοπούς²⁴⁹.

Μεγαλοσχήμενες δημοσιογράφοι όσον αφορά την επιρροή που ασκούσαν και θεωρητικοί της δημοσιογραφίας, όπως ο Walter Lippmann, έχοντας την εμπειρία της άρσης των αρχών της αντικειμενικότητας διά της πολεμικής προπαγάνδας και της εν γένει αδυναμίας συγκρότησης μίας ορθολογικής δημόσιας σφαίρας στο πλαίσιο του μαζικοδημοκρατικού κοινωνικού σχηματισμού, επιχειρηματολογούσαν, όπως έχει ήδη επισημανθεί, ότι *η μαζική δημοκρατία χρειαζόταν επαγγελματίες δημοσιογράφους οι οποίοι θα προσέφεραν αντικειμενική πληροφόρηση*. Καθώς είχαν την ιστορική εμπειρία της διεθνοπολιτικής αποδιάθρωσης της φιλελεύθερης τάξης, θεωρούσαν ότι οι δημοσιογράφοι όφειλαν εν τέλει να συνεισφέρουν στο μετασχηματισμό του κοινού της δημοκρατικής τάξης σε έναν νεωτερικό Δήμο. Το κύρος της αρχής της αντικειμενικότητας έφτασε στο απόγειό του κατά τις δεκαετίες του 1940 και 1950, για συγκεκριμένους λόγους όπως θα δούμε, με κύριο όχημα τη διαμόρφωση διαδικασιών ευρείας κοινωνικής συναίνεσης όσον αφορά τη φιλελεύθερη δημοκρατία. Η αντικειμενική καταγραφή των ειδήσεων η οποία έλαβε τυπική μορφή στις ΗΠΑ απέκτησε διεθνή εμβέλεια και χαιρετίστηκε ως ένα από τα «εξαιρετα επιτεύγματα» των αμερικανικών εφημερίδων. Παρ' όλα αυτά, η εν τοις πράγμασι αμφισβήτηση της αποτελεσματικότητας της εν λόγω αρχής ήταν διαρκής. Η αντικειμενικότητα ήταν το κυρίαρχο υπόδειγμα λίγες μόλις δεκαετίες, και οι δημοσιογράφοι αμφισβητούσαν το ιδεώδες αυτό τόσο σε θεωρητικό επίπεδο όσο και στην πρακτική την οποία υιοθετούσαν. Μία από τις πρώτες επικρίσεις που διατυπώθηκαν ως προς τις πρακτικές της αντικειμενικότητας ήταν ότι εν τέλει κατέστη ένα «επιφανειακό ιδεώδες» καθώς υπογραμμιζόταν ότι *οι εφημερίδες το ακολουθούσαν δουλοπρεπώς, με αποτέλεσμα απλώς την αναπαραγωγή των επίσημων πηγών*²⁵⁰.

Εν όσω υπήρχε ανάγκη για μία ευρύτερη αντίληψη όσον αφορά το περιεχόμενο του δημόσιου λόγου ο θεωρητικός του θεσμού του τύπου Theodore Peterson έγραψε στη δεκαετία του 1950 ότι *η αντικειμενικότητα είχε καταστεί ένα «φείτχ» για τους ανθρώπους του τύπου*. Εν γένει, όμως, παρά τις έγκυρες ενστάσεις και τον προβληματισμό που αναπτύχθηκε, το κύρος της αντικειμενικότητας αναβιβάστηκε σε συνάφεια με την ανάπτυξη μίας εξισωτικής αντίληψης όσον αφορά το δημοκρατικό φαινόμενο και τη διαμόρφωση της μαζικής κοινωνίας. Στο μέτρο που κυριαρχούσε μία εννοιολόγηση του πολιτικού συνάδουσα με το φιλελεύθερο υπόδειγμα λειτουργίας του θεσμού, η κύρια δημόσια αποστολή του τύπου ήταν να προσφέρει στους πολίτες επαρκή και αντικειμενική πληροφόρηση ώστε αυτοί να έχουν τη δυνατότητα να ασκούν με επάρκεια το πολιτικό τους καθήκον στο πλαίσιο της δημοκρατικής αυτοκυβέρνησης²⁵¹.

²⁴⁹ Herbert Brucker, *Freedom of Information*, Macmillan Company, 2006 [πρώτη έκδοση 1949]. Ειδικότερα τα κεφάλαια V. The Fourth Estate in Action, σελ. 37 κ.ε. και VI. The Fourth Estate in Twentieth Century, σελ. 49 κ.ε.

²⁵⁰ Theodore Peterson, "The Social Responsibility Theory of the Press", σελ. 88 στο Fred S. Siebert, Theodore Peterson, Wilbur Schramm, *Four Theories of the Press: The Authoritarian, Libertarian, Social Responsibility, and Soviet Communist Concepts of What the Press Should Be and Do*, University of Illinois Press, 1984.

²⁵¹ Joseph Pulitzer, «The College of Journalism», *North American Review*, Vol. 178, No. 570 (Μάιος 1904), (σελ. 641-680), σελ. 638. Με ιδιαίτερα εύγλωττο τρόπο ο Pulitzer αναδεικνύει τη σημασία των γνωστικών εργαλείων όσον αφορά την παραγωγή ενημερωτικών προϊόντων, καθώς ο ίδιος ως γνωστόν συνέβαλε στη διαμόρφωση των συναφών ακαδημαϊκών κριτηρίων. Διακρίνει την επαγγελματική άσκηση της δημοσιογραφίας από την εμπορική της πλευρά, την οποία θέλει αυτοτελή ώστε να

Τρεις διαφοροποιήσεις από τον δέκατο ένατο αιώνα

Καθώς όπως έχουμε επισημάνει ότι η ιδέα της αντικειμενικότητας κυοφορήθηκε αδρομερώς ήδη στο δέκατο ένατο αιώνα, η ερμηνεία της και η εφαρμογή της στον πρώιμο εικοστό αιώνα διαφοροποιείται κατά τρεις τρόπους όσον αφορά την εφαρμογή των τεκμηρίων κατά τη διαδικασία καταγραφής των γεγονότων. Οι τρεις διαφοροποιήσεις αφορούν κατά κύριο λόγο την επίταση του βαθμού ισχύος των κανονιστικών αρχών: η αντικειμενικότητα κατέστη **(α)** πιο αυστηρή, **(β)** απέκτησε σε μεγαλύτερο βαθμό μια πιο συνεκτική μέθοδο εφαρμογής και **(γ)** πιο αμιγή επαγγελματικά χαρακτηριστικά.

Πρώτον, οι κανόνες της αντικειμενικότητας εφαρμόστηκαν με την πλέον συστατική ερμηνεία τους, καθιστώντας ακόμη πιο ξεκάθαρη τη διάκριση ανάμεσα στην είδηση και την έκφραση άποψης. Συνεπώς, οι οπαδοί της αντικειμενικότητας υιοθετούσαν μία περισσότερο απαιτητική ερμηνεία των παραδοσιακών κανόνων της αμεροληψίας/ ισομέρειας και της τεκμηρίωσης, διεύρυναν το πεδίο ισχύος τους και επαγγέλλονταν μεγαλύτερο αυτοπεριορισμό ως προς την έκφραση υποκειμενικών απόψεων κατά τη συμμετοχή τους στην ενημερωτική διαδικασία. Οι ανωτέρω αυστηρότεροι κανόνες και οι αδρότερες διακρίσεις μεταξύ του τεκμηριωτικού και ερμηνευτικού στοιχείου διαμόρφωσαν τον κυρίαρχο εννοιολογικό πυρήνα του ιδεώδους της αντικειμενικότητας στη δημοσιογραφία. *Εκφράζοντας το γενικότερο πνευματικό κλίμα της περιόδου, τη στροφή προς έναν πληροφοριακό εμπειρισμό, οι φυσικές και κοινωνικές επιστήμες υιοθετούσαν τον επιστημονικό θετικισμό ο οποίος στόχευε προγραμματικά στην εξάλειψη κάθε προοπτικισμού και υποκειμενικού στοιχείου κατά την περιγραφή του κοινωνικού είναι.*

διασφαλίζεται η απαιτούμενη από την αντικειμενικότητα αυτονομία του επαγγελματία «επικοινωνητή» αλλά και των ενημερωτικών οργανισμών. «The man in the counting-room of a newspaper is in the news paper business. He concentrates his brain (quite legitimately) upon the commercial aspects of things, upon the margin of profit, upon the reduction of expenses, upon buying white paper and selling it printed [...] and that is business. But a man who has the advantage, honor and pleasure of addressing the public every day as a writer or thinker is a professional man. So, of course, is he who directs these writers and reporters, who tells them what to say and how to say it, who shows them how to think [...] who inspires them, though he may never write a line himself, and decides what the principles of the paper shall be». (σελ. 657). Διαπιστώνει, εν δευτέρους, ότι τα όρια της απαραίτητης για τη υλική αυτονομία του θεσμού εμπορευματοποίησης εντοπίζονται στην αξιοπιστία, τη «moral power» όπως την αναφέρει, τον ηθικό πυρήνα του κάθε εντύπου η οποία ερείδεται στην αυστηρή τήρηση επαγγελματικών αρχών: «Commercialism has a legitimate place in a newspaper, namely, in the business office. The more successful a newspaper is commercially, the better for its moral side. The more prosperous it is, the more independent it can afford to be, the higher salaries it can pay to editors and reporters, the less subject it will be to temptation, the better it can stand losses for the sake of principle and conviction. *But commercialism, which is proper and necessary in the business office, becomes a degradation and a danger when it invades the editorial rooms. Once let the public come to regard the press as exclusively a commercial business and there is an end of its moral power. Influence cannot exist without public confidence. And that confidence must have a human basis. It must rest in the end on the character of the journalist*» (σελ. 659, η υπογράμμιση δική μου). Η επιρροή δεν υφίσταται χωρίς αξιοπιστία, επισημαίνει, και επικαλείται το παραδοσιακό «συμβόλαιο εμπιστοσύνης» των εκδοτών με το κοινό. Αντιλαμβανόμαστε από τα παραπάνω το βαθμό κατά τον οποίο κατέστησαν συνειδητά τα όρια του εκδημοκρατισμού της δημόσιας σφαίρας και της αυτονομίας που παρέχει η αγορά σε διάκριση με τη *marketplace of ideas* καθώς η πειθάρχηση στα γούστα του κοινού εργαλειοποιεί οικονομικά και πολιτικά τη δημόσια σφαίρα. Επίσης φάνηκε να γίνεται συνειδητό από έναν πρωτεργάτη μάλιστα του «κίτρινου τύπου» ότι η οικονομική ισχύς δεν είναι δυνατόν να μετατραπεί σε πολιτική χωρίς τη διαμεσολάβηση κανόνων. Την ίδια ώρα, ο ιστορικός του πολιτισμού και διαπρεπής δημοσιογράφος Frederic L. Allen, (1890-1954) εκδότης του περίφημου *Harper's Magazine* σε ένα άρθρο που προκάλεσε συζητήσεις στην αμερικανική δημοσιογραφική κοινότητα, στον απόηχο της προπαγάνδας του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου και της βαθιάς αίσθησης που προκάλεσαν οι μελέτες του Lippmann στις αρχές της δεκαετίας του 1920 συνηγορούσε στην άνοδο του επιπέδου του επαγγελματισμού καθώς «η ανακρίβεια των περισσότερων εφημερίδων δεν είναι τόσο αποτέλεσμα της ενύπαρκτης δυσκολίας ως προς τη συλλογή και την παρουσίαση με το δέοντα τρόπο των γεγονότων όσο της άγνοιας, της αβελτηρίας και της αδιάφορης στάσης των ανθρώπων του τύπου έναντι του αληθούς. «Από την ίδια τη φύση της οργάνωσης των εφημερίδων, οι άνθρωποι που αναλαμβάνουν μία αποστολή γνωρίζουν πολύ λίγα για το θέμα» σημειώνει χαρακτηριστικά. Κατέστη συνείδηση για τους ανθρώπους του τύπου ότι για τη διατήρηση του ίδιου του αστικού σχήματος σκέψης που θεμελιώνει την ελευθερία του θεσμού ήταν απαραίτητη όπως ο ίδιος επισημαίνει η ενδυνάμωση των δημοσιογράφων με ακαδημαϊκές γνώσεις «προκειμένου να αναγνωρίζουν και να αποτιμούν τα γεγονότα» (σελ. 49) αλλά και η ηθική στάση της *fairness* προκειμένου να αντιστέκονται στο πειρασμό της παραβίασης των αρχών της αντικειμενικότητας για να δημιουργήσουν ένα καλό «στόρυ» και να μην υποταγούν στην ηθική της δημοφιλίας, F. L. Allen, «Newspapers and the truth», *Atlantic Monthly*, 44, 1922, σελ. 48.

Η μορφή της αποτύπωσης των γεγονότων κατά το δέκατο ένατο αιώνα, παρά τις σχετικές επαγγελίες για την υιοθέτηση επαρκών μεθόδων τεκμηρίωσης, εξακολουθούσε να διατηρεί εντούτοις συννηγορικά χαρακτηριστικά τόσο κατά την καταγραφή των ειδήσεων όσο και ως προς τη χρήση συναφών ερμηνευτικών σχημάτων. Για το μεγαλύτερο μέρος του αιώνα, η απουσία προκατάληψης επαγόταν τη μείωση αλλά όχι και την εξάλειψη του υποκειμενικού στοιχείου στην κάλυψη της πολιτικής δημοσιότητας. Τα ίδια ίσχυαν και για την αρχή της ανεξαρτησίας. Σε πολλές αίθουσες σύνταξης η ανεξαρτησία δεν επαγόταν την πλήρη αυτονομία του δημοσιογράφου όσον αφορά το σύνολο της ειδησεογραφίας. Η αμερόληπτη, τεκμηριωμένη ενημερωτική πρακτική καθοδηγήθηκε στην πράξη από ένα χαλαρό στην ενότιτά του και μεταβαλλόμενο σύνολο γενικών κανόνων όσον αφορά τις δημοσιογραφικές πρακτικές.

Εν γένει, η διπλή ώθηση από το γεγονο-κεντρικό υπόδειγμα το οποίο υιοθέτησαν οι ενημερωτικές επιχειρήσεις και η απο-ευθυγράμμιση της δημοσιότητας από τους κομματικούς σχηματισμούς ώθησαν την αντικειμενικότητα του πρώιμου εικοστού αιώνα σε μια πιο συστατική εφαρμογή των αρχών της. Οι εκδότες που υιοθέτησαν τους κανόνες της αντικειμενικότητας εξοστράκισαν κάθε σχόλιο ή ερμηνεία, θεωρώντας τα «ύποπτο» υποκειμενικής στάσης κάθε επίθετο ή ρήμα σε ένα ρεπορτάζ. Το «*editorialize*» αποτελούσε θανάσιμο αμάρτημα για τους δημοσιογράφους οι οποίοι είχαν το καθήκον να μεταφέρουν τα γεγονότα δίχως κανέναν «χρωματισμό». Οι εκδότες αντιμετώπιζαν με έντονη καχυποψία τις σχολιαστικές παραγράφους στα ρεπορτάζ, διότι ακριβώς υπαινίσσονταν την (υποκειμενική) τοποθέτηση του δημοσιογράφου έναντι κάποιου γεγονότος. Επιπροσθέτως, η αντικειμενικότητα διεύρυνε το ιδεώδες του δεκάτου ενάτου αιώνα για τη μη συννηγορική στάση σε πολιτικά ζητήματα σε αυστηρή ουδετερότητα σε όλα τα κοινωνικά θέματα διά της μη διατύπωσης αξιολογικών κρίσεων. Η αρχή της αντικειμενικότητας ενδυνάμωσε την απαίτηση για τον έλεγχο της στάσης των ρεπόρτερ καθώς το ιδεώδες ήταν η πλήρης αποστασιοποίησή τους από τα καταγραφόμενα γεγονότα. Οι διαχωριστικές γραμμές μεταξύ των ειδήσεων και της γνώμης κατέστησαν έτι περαιτέρω αυστηρές. Για τους θιασώτες της αντικειμενικότητας, η καταγραφή των γεγονότων δεν διακρινόταν από τη διατύπωση γνώμης επειδή απλώς περιελάμβανε λιγότερη ερμηνεία ή σχολιασμό: *αντιθέτως, δεν έπρεπε να έχει καθόλου.* Επιχειρηματολογούσαν σχετικά ότι τα ρεπορτάζ ήταν αντικειμενικά διότι περιείχαν μόνον την «καθαρή» καταγραφή των πραγματικών γεγονότων (*statements of news*) ενώ η ερμηνευτική προσέγγιση εμπεριείχε αξιολογικές κρίσεις, ήτοι την υποκειμενική γνώμη του γράφοντος ή του ειδησεογραφικού μέσου. *Αντιμετώπιζαν εν γένει την καταγραφή των γεγονότων και την ερμηνεία ή τη διατύπωση γνώμης ως εντελώς διακριτές λειτουργίες του τύπου.*

Στο πλαίσιο αυτό οτιδήποτε στη διάρθρωση της ενημερωτικής ύλης δεν αφορούσε την καταγραφή γεγονότων δεν ήταν αντικειμενικό ακριβώς διότι επειδή απομακρυνόταν από την τάξη των γεγονότων και αναγόταν στην υποκειμενική σφαίρα της γνώμης, των αξιών και των συμφερόντων. Το μη αντικειμενικό σκέλος του δημοσιογραφικού έργου περιελάμβανε *ανάλυση, ερμηνεία, έρευνα, δραματοποιημένη καταγραφή, θεωρητικές υποθέσεις, συννηγορικό σχόλιο και συμμετοχή σε δημόσιες εκστρατείες με συγκεκριμένη πολιτική ατζέντα.* Η θεωρία της αντικειμενικότητας υποστήριζε την αυστηρή διάκριση μεταξύ ειδήσεων και γνώμης, εμμέσως ή αμέσως, *διά της επαγγελίας μίας πλήρους αντιδιαστολής μεταξύ αξιών και γεγονότων.*

Δεύτερον, η αντικειμενικότητα απαιτούσε αυστηρό έλεγχο της καταγραφής των ειδήσεων για την τυχόν «εισβολή» υποκειμενικών στοιχείων, καθώς η αφορούσε και έναν συγκεκριμένο και συνεκτικό μεθοδολογικό προσανατολισμό. Περιελάμβανε μία λεπτομερή και τυπική μέθοδο όσον αφορά τη συλλογή ειδήσεων, τη διαμόρφωση των «*stories*» βάσει των γεγονότων και τη σύνταξη (*editing*) των καταγραφών στο πλαίσιο της ενιαίας παρουσίας της τρέχουσας ειδη-

σεογραφίας. Αυτή η αντικειμενική μέθοδος εκκινούσε αλλά και αναπαράγόταν από τις οικονομικές και τεχνολογικές προϋποθέσεις της παραγωγής της καθημερινής ειδησεογραφίας και ήταν απολύτως συμβατή με τις βραχείες «ιστορίες» και το μορφολογικό τύπο της «αντεστραμμένης πυραμίδας». Προϊόντος του χρόνου, καθώς οι ενημερωτικές αξίες και πρακτικές συγχωνεύτηκαν με τις οργανωσιακές προτεραιότητες κατέστη δυσχερές να διακριβωθεί εάν ένας κανόνας της δημοσιογραφικής πρακτικής βασιζόταν σε δεοντολογικές πρόνοιες όσον αφορά την αντικειμενικότητα είτε περισσότερο στην πραγματιστική ανάγκη για συντομία και διευκόλυνση της διαδικασίας της σύνταξης, είτε και στα δύο.

Η αντικειμενική προσέγγιση αναπτύχθηκε σε μία περισσότερο αυστηρή και λεπτομερή μεθοδολογία σε σύγκριση με τους κανόνες τους οποίους οραματίζονταν οι συντάκτες στις αίθουσες σύνταξης του περασμένου αιώνα. Το ρεπορτάζ εντάχθηκε σε μία πολύπλοκη σειρά από αντικειμενικού χαρακτήρα διαδικασίες. Υιοθετήθηκε μία σειρά κανόνων με αντικείμενο τον έλεγχο της τεκμηρίωσης και τη διακρίβωση των γεγονότων, με την παράθεση πηγών, την απόδοση σχολίων σε συγκεκριμένες πηγές με διασταύρωση και την «ισομέρεια» όσον αφορά τις αναφορές στις εκάστοτε αντιμαχόμενες πλευρές.

Τα παραπάνω σταδιακά μετατράπηκαν σε κοινούς τόπους της δημοσιογραφικής πρακτικής: εάν ένας ρεπόρτερ θεωρούσε ορισμένα γεγονότα διαμφισβητούμενα, τότε «σε περίπτωση αμφιβολίας, αυτά έπρεπε να μείνουν έξω από το “στόρυ”». Προκειμένου να αντιμετωπισθεί ο διάχυτος σκεπτικισμός εκ μέρους του κοινού, επικράτησε το σύνθημα: «Εάν η μητέρα σου σου λέει ότι σε αγαπά, διασταύρωσέ το». Αυτοί οι κανόνες, ταυτόχρονα γενικού και ειδικού χαρακτήρα, που ήταν κυρίαρχοι στις αίθουσες σύνταξης κατέστησαν τόσο λεπτομερείς ώστε οι συντάκτες είχαν πάντοτε πρόχειρες προς χρήση τις «Βίβλους» του επαγγέλματος, τη λεπτομερή και αναλυτική καταγραφή της μεθόδου σε εγχειρίδια, ως διαρκές σημείο αναφοράς στην καθημερινή πρακτική τους. Οι κανόνες αυτοί απεδείκνυαν εμπράγματα ότι μία «χύδην» εμπειριστική στάση δεν ήταν αρκετή προκειμένου να επιλύσει τα προβλήματα τα οποία ανέκυπταν κατά την καθημερινή παραγωγή των ενημερωτικών προϊόντων. Οι ρεπόρτερ έπρεπε να υιοθετούν αυστηρά την κατάλληλη μέθοδο και να τηρούν ορθή στάση απέναντι στη χαοτική χωροχρονικά ροή των συμβάντων με τα οποία έρχονταν σε επαφή.

Τρίτον, η αντικειμενικότητα παρείχε μία νέα ουσιαστική ώθηση όσον αφορά την υιοθέτηση επαγγελματικών αρχών. Η νομιμοποίηση οιασδήποτε ειδησεογραφικής καταγραφής δεν αναγόταν πλέον στο παραδοσιακό κοινωνικό κύρος και την πνευματώδη λόγια γραφή του *respectable gentleman* αλλά στην προσφορά αντικειμενικής πληροφόρησης προς το κοινό εκ μέρους ενός αξιόπιστου ρεπόρτερ-«συλλέκτη». Παρ’ όλα αυτά, ο χαρακτήρας του λειτουργήματος με βάση την έννοια της δημόσιας αποστολής του θεσμού δεν χάθηκε ποτέ όσον αφορά τον τρόπο αυτοαντίληψης των επαγγελματιών, καθώς το 1904 ο Joseph Pulitzer επιχειρηματολογούσε στο πλαίσιο περιγραφής της δημόσιας αποστολής του θεσμού ότι οι δημοσιογράφοι ήταν μέρος της κοινότητας των «επαγγελματιών», όχι εξαιτίας του ότι απλώς έχουν το καθήκον να παρέχουν στο κοινό αντικειμενικές ειδήσεις, αλλά επειδή η εργασία τους σχετιζόταν με το πεδίο των ιδεών και το δημόσιο βίο. Υπογράμμισε ότι αυτοί βρίσκονται «σε επαφή με το γούστο και το νου του κοινού, οι σκέψεις του οποίου βρίσκονται πέραν του δικού τους βιοπορισμού και προσανατολίζονται σε κάποιο κοινό συμφέρον»²⁵².

²⁵² Tuchman, “Objectivity as Strategic Ritual: an Examination of Newspapermen’s Notion of Objectivity”, *American Journal of Sociology*, vol. 77, 4, σελ. 66-67.

Στην αυγή του εικοστού αιώνα, οι αρχές του επαγγελματισμού και της αντικειμενικότητας θα συγκλίνουν σε σημαντικό βαθμό. Η αρχή της αντικειμενικότητας ασκούσε νομιμοποιητικό ρόλο όσον αφορά τη λειτουργία του δημοσιογραφικού επαγγέλματος στο πλαίσιο της δημοκρατικής τάξης και, ταυτόχρονα, οδηγούσε στην αναβάθμιση των μορφών οργάνωσής του. Οι επαγγελματικές αρχές αποτέλεσαν απάντηση στους δεοντολογικούς προβληματισμούς όσον αφορά την κοινωνική λειτουργία του τύπου μετά την πλήρη εγγύηση της ελευθερίας του θεσμού έναντι των κρατικών παρεμβάσεων. Αμέσως μετά το 1900, όταν οι δημοσιογράφοι κατοχύρωσαν σε σημαντικό βαθμό την επαγγελματική τους αυτοτέλεια, εγκατέλειψαν διά παντός τις πρακτικές της υποκειμενικότητας οι οποίες κυριαρχούσαν στο πλαίσιο της συνηγορικής δημοσιογραφίας – ήτοι την πνευματώδη και λόγια γραφή, τη σάτιρα και την υψιπετή ρητορική με στόχο την πειθώ. Κατά τη μετάβαση στο αναλυτικό/συνδυαστικό σχήμα σκέψης στο πλαίσιο του μαζικο-δημοκρατικού κοινωνικού σχηματισμού υιοθέτησαν μορφές δημοσιογραφικής πρακτικής που ενσωμάτωναν τους κανόνες της ακριβοδικαίας στάσης (*fairness*), της ισομερούς παρουσίασης των αντίθετων απόψεων, της αμεροληψίας και της τεκμηρίωσης των γεγονότων. Η αντικειμενικότητα ήρθε να ορίσει αυτό που όφειλε να είναι ένας αυτόνομος, αμερόληπτος «επικοινωνητής» στο πλαίσιο της δημόσιας σφαίρας – δηλαδή, *ένας ουδέτερος επαγγελματίας στο πλαίσιο ενός ολοένα πιο σύνθετου κοινωνικού σχηματισμού, της Μεγάλης Κοινωνίας, ο οποίος εργαζόταν επί τη βάση των αρχών της ορθολογικής-νομιμοποιημένης εξουσίας αποτελώντας ενεργό μέλος της*. Εν γένει, το κανονιστικό πλαίσιο της αντικειμενικότητας κατά τη διαμόρφωση των ειδησεογραφικών αξιών κατέστη *τομή μέσα στη συνέχεια* στο αστικό σχήμα σκέψης. Οι επικριτές της αντικειμενικότητας, π.χ. με βάση μία πολιτισμική θεώρηση της ενημερωτική διαδικασίας, θα όφειλαν συννεπώς να στηρίξουν την κριτική τους σε ένα άλλο είδος δημοσιότητας πέραν της αστικής η οποία μάλιστα θα όφειλε να ερείδεται στην αρχή της ελευθερίας.

Η ανεξάρτητη και ισομερής στάση σταδιακά αρχίζει να αποτελεί σημαντικό μέρος και της επαγγελματικής κοινωνικοποίησης όσων θεραπεύουν την ενημέρωση. Κατά την Tuchman, όπως θα δούμε, η αντικειμενικότητα συνιστά ένα προστατευτικό «στρατηγικό τελετουργικό», ένα σύνολο συμβάσεων σχετικά με την προέλευση και παρουσίαση των γεγονότων που επιτρέπει στους δημοσιογράφους να υπερασπίζονται την επιλογή τού τι αξίζει να δημοσιευθεί (*newsworthiness*) και πώς πρέπει αυτό να ερμηνευθεί.

Από τη στιγμή που πρότυπα και κανόνες έχουν απολύτως καθορισθεί, ο δημοσιογράφος εργάζεται αυτόνομα. Αποστασιοποιείται από το εκάστοτε γεγονός και θεωρείται ότι δεν υπεισέρχεται η προσωπική του γνώμη και γενικότερη τοποθέτηση στην αναπαραγωγή ενός γεγονότος. Εξάλλου, η δέσμευση των επαγγελματιών στους κανόνες της αντικειμενικότητας και της αμεροληψίας μεταθέτει εν μέρει την ευθύνη για το περιεχόμενο των μηνυμάτων στις «πηγές των ειδήσεων». Συμφωνα με μια ρηχή αντίληψη της αντικειμενικότητας ο τύπος, ως ουδέτερος «μεταδότης» της πραγματικότητας στο πλαίσιο της αντικειμενικής κοινωνίας «καθρεφτίζει» χωρίς να διαμεσολαβεί διαμορφώνοντάς την²⁵³. Τη ρηχότητα αυτής της θέσης εκμεταλλεύονται οι επικριτές της αντικειμενικότητας όταν επισημαίνουν τον φύσει τεχνητό χαρακτήρα της κοινωνικής επικοινωνίας.

Λειτουργικός ρόλος. Τα ανωτέρω άσκησαν επιρροή στον τρόπο αυτοαντίληψης των δημοσιογράφων. Ο Cohen ήδη από το 1963 διέκρινε (σελ. 295) δύο λειτουργίες όσον αφορά το ρόλο

²⁵³ Beranrd Cohen, *The Press and Foreign Policy*, Princeton University Press, (1963), 2015.

του δημοσιογράφου²⁵⁴. Ο ένας ρόλος είναι αυτός του «ουδέτερου ρεπόρτερ» και αναφέρεται σε απόψεις που θεωρούν τον τύπο ουδέτερο πάροχο πληροφόρησης, ερμηνευτή και ουδέτερο «πομπό» των γεγονότων. Ο άλλος ρόλος είναι αυτός του συμμετέχοντος, του ενεργού δράστη· ρόλος στο πλαίσιο του οποίου σύμφωνα με την περιγραφείσα θεώρηση της «τέταρτης εξουσίας» ο δημοσιογράφος ως εκπρόσωπος του φανταστικού πλάσματος της κοινής γνώμης μεταφέρει τις θέσεις και τις ανησυχίες του κοινού, ασκεί κριτική στην κυβέρνηση, διαμορφώνει «πολιτική γραμμή» και εκφέρει πολιτικές απόψεις (σελ. 302)

Στο πλαίσιο αυτό, οι Weaver και Wilhoit (1992) κάνουν την τριμερή διάκριση μεταξύ «ερμηνευτή», «διαμνηντή» και «ανταγωνιστικού ρόλου»²⁵⁵ ανακαλώντας τους προαναφερθέντες ιδεατούς τύπους του επαγγελματία «επικοινωνητή» όπως διαμορφώθηκαν ήδη από το δέκατο όγδοο αιώνα. Ο ερμηνευτής ταυτίζεται με την πρόσληψη του συμμετέχοντος στα γεγονότα, αναλύει και ερμηνεύει σύνθετα ερωτήματα, ερευνώντας τους εκάστοτε ισχυρισμούς της κυβέρνησης και αναζητώντας την εθνική στρατηγική· ο «διαμνηντής» περιορίζεται στην περιεκτική χωρίς αξιολογικές κρίσεις παροχή πληροφοριών και στοχεύει να απευθύνεται στο ευρύτερο δυνατό κοινό. Στο πλαίσιο του ανταγωνιστικού ρόλου, τέλος, αναπτύσσεται ένα είδος αντιπολιτευόμενου δημοσιογράφου ο οποίος χαρακτηρίζεται από την κριτική στάση που τηρεί έναντι της κυβέρνησης και των επιχειρηματικών συμφερόντων.

Το ρεαλιστικό ειδησεογραφικό παράδειγμα: γεγονότα και ερμηνεία

Στο θεμέλιο των αρχών της αντικειμενικότητας εντοπίζεται η πίστη στη δυνατότητα ρεαλιστικής καταγραφής του αντικειμενικώς υπαρκτού και αναπαραγωγής της κοινωνικής γνώσης επί τη βάση επιστημονικών/αντικειμενικών κριτηρίων· *ήτοι εν αναφορά τόσο στην κλίμακα της δυνατότητας της κοινωνίας να επιδράσει με ορθολογικό τρόπο στον εαυτό της (σταθμισιμότητα) όσο και στην κλίμακα της ηθικής (fairness)*. Ο Barnhurst διαπιστώνει μία ιδιαίτερης σημασίας συναίνεση η οποία καθόρισε τις εξελίξεις στο κυρίαρχο ειδησεογραφικό υπόδειγμα κατά τον εικοστό αιώνα και υποτυπώνει θεωρητικά το «κατά Kuhn» παράδειγμα για την ενημερωτική διαδικασία όσον αφορά τη ρεαλιστική της προσέγγιση το οποίο επιχειρείται να διευρυνθεί στο πλαίσιο της λογικής που αναπτύσσεται στην ανά χείρας μελέτη.

Στις απαρχές του εικοστού αιώνα οι Προοδευτικοί (Progressives) στις ΗΠΑ θεωρούσαν ότι η αντικειμενική καταγραφή του «τι συμβαίνει» θα δημιουργούσε το απαραίτητο μετασχηματιστικό δυναμικό για την υλοποίηση κοινωνικών μεταρρυθμίσεων, ομνύοντας στην αρχή της κοινωνικής Προόδου που εμπεριέχεται στο αστικό σχήμα σκέψης, ως το κυριότερο μέσον άρσης των κοινωνικών δεινών. Έναν αιώνα αργότερα, οι Συντηρητικοί αντιστέκονταν στη στροφή η οποία συντελέστηκε ως προς την ερμηνευτική προσέγγιση στο πλαίσιο των αρχών της αντικειμενικότητας και υποστήριζαν τη βασισμένη στα «ξερά» γεγονότα δημοσιογραφία από όπου θα απουσίαζε σχεδόν πλήρως η ερμηνεία.

Εντούτοις οι θέσεις των Προοδευτικών και των Συντηρητικών, καθώς από κοινού ερείδονται στην αστική δημοσιότητα, στην πραγματικότητα δεν είναι αντικρουόμενες ως προς την κεντρική παραδοχή την οποία υιοθετούν: *από κοινού συνηγορούν υπέρ της δυνατότητας διαμόρφωσης*

²⁵⁴ David H Weaver και G. Cleveland Wilhoit, *The American Journalist: A Portrait of U.S. News People and their Work*, Indiana University Press, 1992

²⁵⁵ Kevin G. Barnhurst, "The Problems of Realistic Events in American Journalism", *Media and Communication*, 2014, Volume 2, Issue 2, Σελ. 84-95, σελ. 88 κ.ε., για το συσχετισμό με τη λογοτεχνική παράδοση της δημοσιογραφίας μια σχετικά επιφανειακή ανάλυση J. Hellmann, *Fables of Fact: The New Journalism as New Fiction*, University of Illinois Press, 1981.

της δημοσιότητας επί τη βάσει μίας ρεαλιστικής και εμπράγματης προσέγγισης. Άλλωστε όπως υποδεικνύει εμμέσως ο Barnhurst (καθώς και άλλοι μελετητές), η συστατική ή διασταλτική ερμηνεία των αρχών της αντικειμενικότητας σχετίζεται με τα διαρθρωτικά στοιχεία που χαρακτηρίζουν εν γένει τη φιλελεύθερη τάξη στην εκάστοτε συγκυρία, οπότε είναι «νόμιμο» να τις αντιμετωπίσουμε και ως συμπληρωματικές και όχι ως αντικρουόμενες.

Καθώς η μορφή της δημοσιογραφίας στη νεωτερικότητα αναδύθηκε από τη λογοτεχνική δραστηριότητα του δεκάτου ογδόου αιώνα ταυτόχρονα με το μυθιστόρημα και οι δύο μορφές συγγραφικής δραστηριότητας στηρίζονταν στη θέση για τη δυνατότητα και την αναγκαιότητα ρεαλιστικής καταγραφής του πραγματικού²⁵⁶, του κοινωνικού κόσμου. Κατά τους οπαδούς της ρεαλιστικής προσέγγισης, οι συγγραφείς (και το κοινό τους) παρακολουθούν τον κόσμο από μία προνομιακή θέση. Εστιάζουν στην προσπάθεια καταγραφής της πραγματικότητας μέσω της καθημερινής επαφής με αυτήν σε ολόκληρη την πολυειδία της. Στο πλαίσιο του μαζικοδημοκρατικού κοινωνικού σχηματισμού και της ρευστοποίησης του πραγματικού στα έσχατα συστατικά του στοιχεία (τα συμβάντα ως ρευστός και συγκεχυμένος προκαταρκτικός κόσμος), το έργο των δημοσιογράφων μέσω της διαμόρφωσης της καθημερινής ειδησεογραφίας συγκροτεί εν συνόλω μία όσο το δυνατόν *συνεκτική εικόνα του αντικειμενικώς υπάρχοντος όπου σκοπείται να αυξηθεί σωρευτικά εν τέλει η συνολική γνώση του κοινωνικού κόσμου*. Ένας απλοϊκός ρεαλισμός, όπως είδαμε, αρχικώς αντιμετώπιζε τα γεγονότα με τρόπο παραπλανητικό και βαθμυδόν πρότυπο για τις ποιοτικές ειδήσεις κατέστη το κατά πόσον μπορεί να γίνει κατανοητός ο κοινωνικός κόσμος μέσω της ειδησεογραφίας: *ήτοι αναδείχθηκε ως καίρια η ερμηνευτική παράμετρος καθώς τα εργαλεία του εμπειρισμού αποδείχθηκαν «φτωχά» εν όψει του σύνθετου χαρακτήρα της Μεγάλης Κοινωνίας*. Αρκετά αργότερα, με την έλευση της εικόνας το παράδειγμα της ρεαλιστικής ειδησεογραφίας εισήλθε σε μία νέα φάση όπου η ερμηνευτική διάσταση δημιούργησε προστιθέμενη αξία στην τηλεοπτική κάλυψη και οι δημοσιογράφοι επεδίωκαν να αναδεικνύουν μέσω της καταγραφής των γεγονότων γενικότερες τάσεις και κοινωνικά ζητήματα γύρω από τα οποία αναπτυσσόταν μια αξιακή σύγκρουση. Η εργασία της δημοσιογραφίας προσανατολίστηκε στη διαμόρφωση μίας πιο αξιόπιστης και τεκμηριωμένης εικόνας του κοινωνικού εν σχέσει προς την παρουσίαση των «ξερών» γεγονότων, ήτοι η ενημερωτική δραστηριότητα έπρεπε να θεραπεύει τη δυνατότητα του κοινού να κατανοήσει κατά το βέλτιστο δυνατό βαθμό «τι συνέβη»²⁵⁷.

Εν γένει το γενο-κεντρικό παράδειγμα εξ αρχής ήταν αποτέλεσμα της συναίνεσης που επικράτησε όσον αφορά τις αρχές της φιλελεύθερης τάξης και εξ αυτού –επαναλαμβάνουμε– συνδέεται με μία συγκεκριμένη ιστορική συγκυρία και με την πολιτικο-κοινωνική ανάπτυξη συγκεκριμένων χωρών όπου καλλιεργήθηκε το αγγλοσαξωνικό πρότυπο ενημέρωσης και άσκη-

²⁵⁶ Οι ιστορικοί των μέσων καταγράφουν τον τρόπο με τον οποίο τα τηλεοπτικά δίκτυα «έκλεψαν» τα λεγόμενα breaking news από τις εφημερίδες. R. J. Donovan & R. Scherer, (1992). *Unsilent Revolution: Television News and American Public Life*, Cambridge University Press. Οι έρευνες για την τηλεοπτικοποίηση της πολιτικής δημοσιότητας καταγράφουν την κυριαρχία στα τηλεοπτικά δίκτυα της «επεισοδιακής» (episodic) παρά της «θεματικής» (thematic) καταγραφής των γεγονότων που στρέφεται στενά στα εξειδικευμένα θέματα παρά στα γενικότερα πλαίσια που υποκρύπτονται πίσω από αυτά. Iyengar, S. (1991). *Is Anyone Responsible? How Television Frames Political Issues*. Chicago: University of Chicago Press Η «επεισοδιακή» καταγραφή των ειδήσεων αφήνει τους τηλεθεατές αδύναμους να αποδώσουν πολιτικές ευθύνες όσον αφορά σημαντικά κοινωνικά θέματα. Και αυτό το σχήμα των ειδήσεων διατηρεί την ισχύ του επί δεκαετίες. Είναι χαρακτηριστικό πώς η επέλαση της εικόνας στο πολιτικό λόγο υποτυπώνει σε αυτόν τα χαρακτηριστικά του αναλυτικού/συνδυαστικού σχήματος σκέψης. Feinberg, J. (2009). *How framing influences citizen understanding of public issues: An interview with Shanto Iyengar*. FrameWorks, Μάρτιος 2009. Ανάκτηση: www.frame-worksinstitute.org/assets/files/iyengarinterview2009.pdf

²⁵⁷ Barnhurst, K. G. (2010). "Technology and the changing idea of news: 2001 U.S. Newspaper content at the maturity of Internet 1.0", *International Journal of Communication*, 4, 1082-1099.

σης της δημοσιογραφίας. *Ο ορισμός των γεγονότων, ή άλλως της εκάστοτε κατάστασης, ήταν συμβατός με τους ιστορικά διαμορφωμένους όρους αναπαραγωγής της κοινωνικής συναίνεσης και της πολιτικής ενσωμάτωσης των μαζών.* Η στροφή προς την ερμηνεία δόθηκε εξαιτίας του ότι η κρίση ως προς τους όρους της κοινωνικής συναίνεσης (τρόπον τινά συνάδουσα με μία κρίση νομιμοποίησης, στη λογική που θέτει το ζήτημα ο Habermas) παρήγαγε την ανάδειξη θεμάτων (*issues*) που εκπροσωπούσαν εμπράγματα κοινωνικές και εν τέλει αξιακές αντιθέσεις. Η ανάδειξη των θεμάτων ή άλλως κοινωνικών ζητημάτων ως εκδήλωση αξιακών κρίσεων σηματοδοτεί κατά περιόδους τη σύγκρουση της αυτοεικόνας της κοινωνίας με την πραγματική κατάστασή της και ταυτόχρονα δίνει ώθηση όσον αφορά την ανάγκη διαμόρφωσης στο πεδίο της δημοσιότητας νέων μορφών κατανόησης του κοινωνικού ή νέων «ορισμών της κατάστασης» με άλλη ορολογία.

Στο μέτρο που η δημοσιογραφία συντελεί στη συμβολική αναπαραγωγή του κοινωνικού η στροφή από τα ρεαλιστικά γεγονότα προς την παραγωγή νοήματος και ερμηνείας ολοκληρώθηκε κατά τη διάρκεια του δεύτερου μισού του εικοστού αιώνα, καθώς θέματα όπως το δικαίωμα στην έκτρωση ή η έμφυλη ταυτότητα έφτασαν στο απόγειο της δημοσιότητας στον απόηχο της συζήτησης για το σκάνδαλο Watergate στις ΗΠΑ κατά στη δεκαετία του 1970. Εκεί κατά τη διάρκεια του εικοστού αιώνα η δημοσιογραφική κάλυψη των μειζόνων θεμάτων και το ερμηνευτικό ρεπορτάζ βοήθησαν να διαμορφωθεί μια πάγια αντίληψη όσον αφορά τα πλέον ακανθώδη προβλήματα της αμερικανικής κοινωνίας τα οποία διαμορφώνουν διαχρονικά σημαντικές διαιρετικές τομές (όπως για παράδειγμα αυτά των δικαιωμάτων των μειονοτήτων και των γυναικών, του ουδετερόθρησκου κράτους κ.λπ. επί των οποίων κατά καιρούς αποφάνθηκε με ιστορικής σημασίας αποφάσεις του το Συνταγματικό Δικαστήριο).

Η ειδησεογραφία απέκτησε διά του ερμηνευτικού πραγματισμού επιπροσθέτως την ωφελιμότητα *στο να αναδεικνύεται και να τίθεται σε δημόσια θέα κάθε δυνητική απειλή για την κοινωνική σταθερότητα.* Ήταν, τρόπον τινά, ένα ευαίσθητο εργαλείο καταγραφής των απαιτούμενων εξισορροπήσεων προκειμένου να μην αναιρέσει ο κοινωνικός ανταγωνισμός τις θεσμισμένες από την εποχή του New Deal διαδικασίες κοινωνικής συναίνεσης. Χωρίς να είναι δυνατόν να επεκταθούμε περαιτέρω στο κρίσιμο αυτό ζήτημα, επισημαίνεται ότι αποτέλεσε το βασικό μέσον λειτουργικής συνύπαρξης και αναπαραγωγής του οικονομικού και του πολιτικού φιλελευθερισμού.

Σε αμφότερες τις εκδοχές του ρεαλιστικού παραδείγματος που διαμόρφωσαν ένα «εκκρεμές» όσον αφορά τις εφαρμοζόμενες πρακτικές (ήτοι την προσήλωση στα «ξερά» γεγονότα και την ερμηνευτική προσέγγιση) ασκήθηκε βεβαίως σημαντική κριτική. Οι δημοσιογράφοι που επικεντρώνονταν στα γεγονότα αντιμετώπιζαν τη μομφή ότι αγνοούν είτε το ευρύτερο πλαίσιο είτε ακόμη ενίοτε και την κοινή λογική. Και όταν επιχειρούσαν να ερμηνεύσουν τα γεγονότα, επικρίνονταν ότι υπερβάλλουν στις αξιολογήσεις τους είτε άλλοτε ότι στις ερμηνείες τους επιφλοχωρούν «ύποπτα» ιδεολογικοπολιτικά κριτήρια. Εντούτοις, οι δημοσιογράφοι διατήρησαν την κοινωνική νομιμοποίηση του έργου τους και στις δύο φάσεις του «ρεαλιστικού» παραδείγματος, ακριβώς μέσω της συνάφειας των ενημερωτικών διαδικασιών με τον αξιακό πυρήνα του αστικού σχήματος σκέψης²⁵⁸.

Η στροφή στη ρεαλιστική καταγραφή των γεγονότων στις αρχές του εικοστού αιώνα, απηχώντας την κυριαρχία των αρχών της αντικειμενικότητας και αντανακλώντας ευρύτερους κοι-

²⁵⁸ K. G. Barnhurst και Nerone, J. (2001). *The Form of News: A History*. New York: Guilford, Μέρος III *The Rise of Modernism*, σελ. 181-256.

νωνικούς μετασχηματισμούς, κατέστησε τους δημοσιογράφους ουδέτερους παρατηρητές ή άλλως επιδιαιτητές των κοινωνικών συγκρούσεων σε σχετική απόσταση από την πολιτική σφαίρα· μία στάση η οποία όπως επισημάνθηκε ήταν συμβατή και με τη στόχευση των εκδοτών για την αύξηση των μεριδίων αγοράς αλλά ταυτόχρονα ανεδείκνυε μέσω της δεσμευτικής έννοιας του δημοσίου τις λειτουργίες της αναδυόμενης Κοινωνίας των Πολιτών. Από την άλλη, η εξέλιξη αυτή ταυτόχρονα αντικατόπτριζε την ένταξη της ενημερωτικής διαδικασίας στο πλαίσιο της αντικειμενικής κοινωνίας²⁵⁹.

Οι δημοσιογράφοι στράφηκαν στη ρεαλιστική καταγραφή των γεγονότων και την παροχή ερμηνευτικής διάστασης, αναβιβάζοντας το κοινωνικό κύρος τους στο ζηνίθ στη δεκαετία του 1970, κατά την εποχή που απηχεί τις αρχές της αποκαλούμενης υψηλής νεωτερικότητας στην ενημερωτική διαδικασία με παραδειγματικά ρεπορτάζ από τους *New York Times* και τη *Washington Post* π.χ. που κύρωναν εν τοις πράγμασι το συνταγματικό ρόλο του τύπου στο πλαίσιο της δημοκρατικής τάξης.

Λανθασμένα όπως θα δούμε, διαχρονικά, όταν οι δημοσιογράφοι αναφέρονται στη νομιμοποιητική βάση του επαγγέλματός τους δεν επαγγέλλονται τη με ρεαλιστικούς/πραγματιστικούς όρους καταγραφή του πραγματικού, αλλά υιοθετούν διαφορετική γλώσσα, προκειμένου να περιγράψουν τους στόχους τους, η οποία εμπεριέχει κατά μείζονα λόγο τη συστατική ερμηνεία των αρχών της αντικειμενικότητας: *την ακριβή καταγραφή των γεγονότων και την αναζήτηση του αληθούς – παραμένοντας τρόπον τινά πιστοί στις επαγγελίες όσων διεκδίκησαν την ελευθερία του θεσμού αλλά ταυτόχρονα καθιστάμενοι στόχοι εύκολης κριτικής*. Επ' αυτών των αρχών νομιμοποιούν τις δημοσιογραφικές πρακτικές και αξίες οι οποίες υιοθετούνται κατά την ενημερωτική διαδικασία. Παρότι επικαλούνται απαραμείωτα τόσο το αληθές όσο και την ακριβή καταγραφή των γεγονότων, τα τελευταία κατά μείζονα λόγο μέσα από την ερμηνευτική τους διάσταση καθίστανται κεντρικά στις ειδησεογραφικές πρακτικές καθώς διαμορφώνουν τον κυρίαρχο ορισμό της συγκεκριμένης κατάστασης, το αναλυτικό πλαίσιο ενός διευθετημένου κοινωνικού κόσμου. Η ανάδειξη των γεγονότων, στο πλαίσιο του ρεαλιστικού / αντικειμενικού παραδείγματος, αποκτά μεγαλύτερη αξία από την απλή αναπαραγωγή συμβάντων –με τη γνώστη μορφή των τηλεγραφημάτων των πρακτορείων και της ευσύνοπτης ασύνδετης, κερματισμένης πληροφορίας– επειδή η απόδοση νοήματος στα γεγονότα απαιτεί από το δημοσιογράφο να αποφανθεί εν τέλει «πώς» είναι ο κόσμος εν γένει και όχι απλώς να επισημάνει «τι» συνέβη σε αυτόν.

Ποσότητα των ειδήσεων και ερμηνεία

Εντός του πλαισίου των αρχών της αντικειμενικότητας, υφίσταται διαχρονικά ένα εκκρεμές μεταξύ της καταγραφής των γεγονότων απαλλαγμένων από αξιολογικές κρίσεις και της ερμηνευτικής προσέγγισης. Καταγράφεται διαρκώς μία πλημμυρίδα και μια άμπωτη όσον αφορά την προσέγγιση της αντικειμενικότητας ως προς την καταγραφή των γεγονότων δίχως αξιολογήσεις, από τη μια, είτε μέσω μίας ερμηνευτικής προσέγγισης. Σύμφωνα με μελέτες τις οποίες επισκοπεί ο Barnhurst που εξέτασαν το περιεχόμενο εφημερίδων για το διάστημα ενός αιώνα η μορφή και το περιεχόμενο των ειδήσεων μετασχηματίστηκαν, μειώνοντας το αριθμό των συμβάντων και αφήνοντας «χώρο» για περαιτέρω ανάλυση και ανάδειξη των γεγονότων²⁶⁰.

²⁵⁹ Kevin G. Barnhurst, "The Problems of Realistic Events in American Journalism", *Media and Communication* 2014, Volume 2, Issue 2, Σελ. 84-95 και K. G. Barnhurst, & J. Nerone, *The Form of News: A History*, Guilford, 2001

²⁶⁰ M. Schudson (2001). «The objectivity norm in American journalism», *Journalism*, 2(2), 149-170.

Η κρίση των αρχών της αντικειμενικότητας έλαβε τη μορφή της «ξερής» καταγραφής των γεγονότων διά της διαδικαστικοποίησης της μορφής καταγραφής των ειδήσεων: η τεράστια σε όγκο ποσότητα των συμβάντων τα οποία καταγράφονταν δεν συνοδευόταν από κάποια ερμηνευτική προοπτική. Σταδιακά ο μειωμένος αριθμός των «χτυπημάτων» στα πρωτοσέλιδα καταγράφει με χαρακτηριστικό τρόπο τη μεγαλύτερη επιλεκτικότητα όσον αφορά τον ορισμό των γεγονότων και αναδεικνύει την αξιολόγηση αυτού του τύπου ως κεντρική δημοσιογραφική αξία. Επί παραδείγματι, τα μεγάλα «stories» περιλαμβάνουν μεγαλύτερο αριθμό συμβάντων (events) προκειμένου να αναδειχθούν πολύπλευρες πτυχές των γεγονότων και να αναδειχθεί η «συνολική εικόνα». Ένας ρεπόρτερ, επίσης, ήταν δυνατόν να γράψει ένα «story» με βάση τις παραλληλότητες και το συνδυασμό πολλών συμβάντων διαβλέποντας και αναδεικνύοντας τις μεταξύ τους διαρθρωτικές συνάφειες. Η μεγαλύτερη μείωση στον αριθμό των καταγραφέντων συμβάντων έλαβε χώρα κατά το διάστημα μεταξύ του 1894 και της αρχής του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, το 1914. Σε μία περίοδο σημαντικών ανακατατάξεων στη Γηραιά Ήπειρο, όταν παρήγοντο μεγάλες «ποσότητες» γεγονότων και διαμορφώθηκαν τα τεχνολογικά μέσα διάδοσής τους, οι δημοσιογράφοι κάλυπταν μικρότερο αριθμό συμβάντων και δημοσίευαν μικρότερο αριθμό γεγονότων. Σημαντική γι' αυτό το διάστημα είναι η ανάδειξη της πρακτικής της δημοσίευσης συνεντεύξεων, μία καινοτόμος πρακτική «κατασκευής» γεγονότων όπως αποκλήθηκε²⁶¹. Ο ιστορικός του τύπου Frank Luther Mott, από την πλευρά του, αναδεικνύει τη σημασία που απέκτησαν σταδιακά οι πρακτικές που παρουσίαζαν το πλαίσιο των γεγονότων ως πολύ σημαντικότερο από τα πολλά μικρά συμβάντα που γέμιζαν τις σελίδες των εφημερίδων με τη μορφή των τηλεγραφημάτων των πρακτορείων²⁶².

Ενδεικτική της κρίσης του γενο-κεντρικού παραδείγματος της ειδησεογραφίας είναι η αποτυχία της καταγραφής της «Ιστορίας από πρώτο χέρι», όπως αξίωναν οι οπαδοί της αντικειμενικότητας. Αυτό προβλημάτισε πλήθος δημοσιογράφους οι οποίοι διέβλεψαν σε αυτή την αποτυχία την κρίση του αστικού σχήματος σκέψης στο πεδίο της δημοσιότητας εντός της μαζικής κοινωνίας και όχι απλώς μία κρίση των αρχών της αντικειμενικότητας.

Χαρακτηριστική της αίσθησης της αποτυχίας της καταγραφής της ιστορίας από «πρώτο χέρι» η μελέτη των Walter Lippmann και Charles Merz το 1920 την οποία δημοσίευσαν στο περιοδικό *New Republic* με τον τίτλο *Test of News*. Εξέτασαν τα ρεπορτάζ των *New York Times* με αντικείμενο την Οκτωβριανή Επανάσταση στη Ρωσία το 1919 και χαρακτήρισαν το αποτέλεσμα «τίποτε λιγότερο από καταστροφικό». Υπήρξαν ρεπορτάζ για συμβάντα που δεν συνέβησαν ποτέ, ενώ οι τίτλοι και οι υπότιτλοι έδιναν έμφαση σε ανυπόστατα γεγονότα και οι ερμηνείες αποδείχθηκαν εν τέλει εκτός πραγματικότητας. Καθώς θεωρούσε επιθυμητή μία διαφορετική έκβαση των γεγονότων στη Ρωσία, η εφημερίδα δημοσίευσε «ημι-κατασκευασμένες» αναφορές από τους εκεί ανταποκριτές. Κατά το πόρισμα των Lippmann και Merz, το αποτέλεσμα ήταν ότι, πέραν της κοινής γνώμης, «οι υπεύθυνοι για τη χάραξη πολιτικής σε μια στιγμή σοβαρής κρίσης να μην διαθέτουν ένα *minimum* ακριβούς πληροφόρησης για ένα γεγονός εξαιρετικής σημασίας». Ήταν μια αποτυχία ως προς τη σταθμισιμότητα του κοινωνικού κόσμου με μείζονες προεκτάσεις όσον αφορά την πολιτική σφαίρα²⁶³. Η «ξερή» καταγραφή της ειδησεογραφίας, διά της κυριαρχίας των επίσημων πηγών και της άρσης της αυτονομίας της ενημερωτικής διαδι-

²⁶¹ F. L. Mott, (1952), *The News in America*, Harvard University Press, σελ. 31 κ.ε.

²⁶² W. Lippmann & C. Merz, «A test of News», *The New Republic*, Αύγουστος 1920, σελ. 2-3.

²⁶³ J. R. Mock και C. Larson, *Words that Won the War: The Story of the Committee on Public Relations, 1917-1919*, Russell and Russell, 1968.

κασίας, διαμόρφωσε ήδη πριν από το Μεγάλο Πόλεμο τις συνθήκες πολιτικής χειραγώγησης της δημοσιότητας και εργαλειοποίησης της δημόσιας σφαίρας με τη μορφή της προπαγάνδας. Οι κυβερνήσεις της Γερμανίας, της Βρετανίας και των ΗΠΑ διαμόρφωσαν παντοδύναμους μηχανισμούς οργάνωσης της ροής της πληροφόρησης στο πλαίσιο της πολεμικής προετοιμασίας (ο Lippmann εργάστηκε ως υπεύθυνος του Γραφείου Πληροφοριών στο Παρίσι κατά τη διάρκεια του Μεγάλου Πολέμου). Χαρακτηριστικά, στις ΗΠΑ η Επιτροπή για τη Δημόσια Πληροφόρηση (*Committee on Public Information*) τύπωσε υλικό και διοργάνωσε δημόσιες ομιλίες από εθελοντές πολίτες προκειμένου να διασφαλίσει το υπέρ του πολέμου φρόνημα ²⁶⁴.

Οι ειδικοί κοινωνικοί επιστήμονες εν όψει των εξελίξεων προχώρησαν στην ανάλυση της προπαγάνδας (το επιστημονικό πεδίο έλαβε αρχικώς τον τίτλο «propaganda analysis») προκειμένου να διερευνήσουν τις διαδικασίες κοινωνικού ελέγχου μέσω της τότε αναδύμενης μαζικής επικοινωνίας και της πρακτικής των δημόσιων σχέσεων. Η πρακτική της καταγραφής των γεγονότων φαινόταν ότι εξυπηρετούσε αποκλειστικά τις κυρίαρχες πηγές ενημέρωσης και διαμόρφωνε τις διαδικασίες χειραγώγησης. Δημοσιοποιήθηκαν τα στοιχεία από το Institute for Propaganda Analysis (το ινστιτούτο λειτούργησε όχι τυχαία για το διάστημα από το 1937 έως το 1942) το οποίο ιδρύθηκε στο πανεπιστήμιο Columbia προκειμένου να «εξοπλίσουν» τους πολίτες ενάντια σε κάθε μελλοντικό εγχείρημα (από τη συγκεκριμένη προπαγάνδα έως τη διαστρέβλωση των ειδήσεων) «καλλιέργειας» όπως αποκλήθηκε της κοινής γνώμης ²⁶⁵. Σε αναφορές που καταγράφει ο Casey (σελ. 79) ο τύπος παρείχε στους αναγνώστες μία λανθασμένη εικόνα παρέχοντας βήμα σε «αποδεδειγμένους ψεύτες» και «απέδιδε» απλώς το βάρος της κρίσης στους πελάτες/αναγνώστες (σελ. 63-64). Επίσης, έτερες μορφές που αποδίδονται στη γεγονο-κεντρική καταγραφή είναι ότι ο τύπος δεν προετοίμαζε το νου των Αμερικανών πολιτών για την τεράστια ροή των πολεμικών γεγονότων – και όχι μόνον, καθώς η πολιτική σφαίρα είχε να αντιμετωπίσει και σημαντικές αναταράξεις στη οικονομική σφαίρα ως γνωστόν. Αυτές οι ενημερωτικές πρακτικές κρίθηκαν ως ένα είδος μη συγγνωστής «επιφανειακής πρόσληψης», «έλλειψη βάθους» και ότι χαρακτηρίζονταν από «απουσία προοπτικής»²⁶⁶.

Κατά τις δεκαετίες που ακολούθησαν, ο αριθμός των συμβάντων που περιείχε ένα ρεπορτάζ των *New York Times* αυξήθηκαν ενώ η ίδια τάση ακολουθήθηκε και στις υπόλοιπες εφημερίδες. Καταγράφεται εκ νέου πρώτη μείωση της καταγραφόμενης ποσότητας γεγονότων μετά το 1934 καθώς υπήρξαν εκ νέου ενδείξεις για ένταση της λειτουργίας των «μηχανισμών προπαγάνδας». Κατά τη διάρκεια της Μεγάλης Ύφεσης και του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου, το ειδησεογραφικό πρακτορείο United Press, αρχικώς, και το Associated Press αργότερα προσανατολί-

²⁶⁴ Η προπαγάνδα ως κατασκευή είναι άρνηση του ορθού, της ίδιας της ελευθερίας. Διαυγέστερο ορισμό από αυτό του Barneys, το 1929 μετά και την εμπειρία του «Μεγάλου Πολέμου» δεν θα μπορούσαμε να εντοπίσουμε: «The conscious and intelligent manipulation of the organized habits and opinions of the masses is an important element in democratic society. Those who manipulate this unseen mechanism of society constitute an invisible government which is the true ruling power of our country. [...] We are governed, our minds are molded, our tastes formed, our ideas suggested, largely by men we have never heard of. This is a logical result of the way in which our democratic society is organized. Vast numbers of human beings must cooperate in this manner if they are to live together as a smoothly functioning society. [...] In almost every act of our daily lives, whether in the sphere of politics or business, in our social conduct or our ethical thinking, we are dominated by the relatively small number of persons [...] who understand the mental processes and social patterns of the masses. It is they who pull the wires which control the public mind», (Edward Bernay, *Propaganda*, εισαγωγή: Mark Crispin Miller, Ig Publishing, 2004, σελ. 46-47). Ο ορισμός αυτός είναι επηρεασμένος από τις θεωρίες του Lippmann και του Dewey για τη διαμόρφωση του κοινού της δημοκρατικής τάξης και περιγράφει πολύ πριν από τις μεταγενετικές θεωρήσεις τη διάσταση της οικονομικής και πολιτικής «εργαλειοποίησης» της δημόσιας σφαίρας.

²⁶⁵ R. D. Casey (επιμ.) (1963), *The Press in Perspective*, Baton Rouge: Louisiana State University Press.

²⁶⁶ John Dewey, *The Public and Its Problems: An Essay in Political Inquiry*, επιμέλεια-εισαγωγή: Melvin L. Rogers, Penn State University Press, [1927] 2012, ενότητα *Search of the Public*, σελ. 41 κ.ε.

στηκαν στην προαγωγή ενός είδους ειδησεογραφίας η οποία θα στρεφόταν από το «τι» στο «γιατί», βάσει της πεποίθησης ότι οι πολίτες χρειάζονται την ερμηνευτική βοήθεια των δημοσιογράφων προκειμένου να κατανοήσουν τα γεγονότα. Στο μέσον του εικοστού αιώνα, η ανάπτυξη της τηλεοπτικής ενημέρωσης και το κλίμα του Ψυχρού Πολέμου προκάλεσαν επίσης ένα κύμα κριτικής όσον αφορά την «ξερή» καταγραφή των γεγονότων.

Η διαμόρφωση του ρεαλιστικού παραδείγματος κατά τον εικοστό αιώνα έφερε σταδιακά στο προσκήνιο μια τυποποίηση στην καταγραφή των γεγονότων («αρχετυπικές» πρακτικές λόγου βάσει των οποίων κτίζονταν τα stories). Οι διαδικασίες παραγωγής της είδησης, από την κάλυψη πολιτικών εκδηλώσεων έως τον ανταγωνισμό για την «πρωτιά», διαμόρφωσαν ένα σύνολο «εργαλείων» καταγραφής των ειδήσεων τα οποία αποκλήθηκαν «ρουμπρίκες» και επιβλήθηκαν από τη διαμορφωθείσα αναγκαιότητα της ταχείας ανταπόκρισης όσον αφορά την παραγωγή του ενημερωτικού προϊόντος. Στο πλαίσιο αυτό, οι δημοσιογράφοι επιστράτευαν τα γνωστά σήμερα προσωποκεντρικά αφηγηματικά σχήματα προκειμένου να καταγραφεί με περιεκτικό τρόπο η ουσία της είδησης (επί παραδείγματι, αξιακές/κοσμοθεωρητικές αντιθέσεις έλαβαν συμβολική μορφή μέσω διαπροσωπικών αντιπαραθέσεων). Διαμορφώθηκαν επιπροσθέτως έτερα τυπικού χαρακτήρα περιγραφικά σχήματα προκειμένου να διευκολυνθεί η καταγραφή της είδησης: ένα άτομο (ένα μέλος του κοινού ή μία πηγή) ενάντια σε μία ομάδα, ένας τυχαίος πολίτης σε αντιδιαστολή με κάποιον αξιωματούχο, η (αμερικανική) εθνική ταυτότητα ενάντια στις τοπικές. Ορισμένες στερεοτυπικές παρουσίες κοινωνικών τύπων (ο έμπορος, ο ιερέας, ο φοιτητής το μέλος μιας θρησκευτικής ομάδας κ.ο.κ.), τα λεγόμενα stand-ins στην τηλεόραση, αλλά πλέον και στις ψηφιακές πλατφόρμες όπως *You Tube*, *τις διάφορες πλατφόρμες του citizen journalism* κ.ο.κ. Επίσης, διαμόρφωσαν το συγκεκριμένο πλαίσιο γενικών εννοιών, όπως η δημοκρατία ή η ελευθερία, με ένα σχετικά σταθερό σημασιολογικό περιεχόμενο οι οποίες διαμόρφωναν μία ειδησεογραφική ταυτότητα προσφυή για κάθε μέσο ενημέρωσης.

Η κανονιστική έννοια του κοινού

Η ανωτέρω κατηγοριοποίηση των γεγονότων σε «ρουμπρίκες» βοήθησε τους δημοσιογράφους να απομακρυνθούν από την «ξερή» παράθεσή τους και να διευκολυνθούν ως προς τη δυνατότητα διατύπωσης ευρύτερων κρίσεων. Οι συντάκτες πραγματοποίησαν τις εν λόγω επιλογές ερειδόμενοι σε μία φανταστική εικόνα του κοινού, την οποία χρησιμοποίησαν προκειμένου να αντισταθμίσουν τις εμπράγματα πιέσεις εκ μέρους του ανταγωνισμού και την ανάγκη των ενημερωτικών επιχειρήσεων για κερδοφορία. *Η αντίληψη του κοινού ως αντικείμενο της ενημερωτικής διαδικασίας διέθετε ένα κανονιστικό περιεχόμενο υπό την έννοια ότι συνδεόταν με την έννοια της δημόσιας αποστολής του θεσμού.* Το κοινό, ως φανταστικό πλάσμα, είναι χρήσιμο παρά το γεγονός ότι δεν έχει κάποιο εμπράγματο περιεχόμενο ούτε σταθερά χαρακτηριστικά. Στο πλαίσιο των αρχών της αντικειμενικότητας αντιπαραβάλλεται ευθέως με το ευμετάβλητο καταναλωτικό κοινό το οποίο εκφράζεται διά των προτιμήσεών του (το ειδησεογραφικό προϊόν αναμφίλεκτα διαφοροποιείται από τα υπόλοιπα καταναλωτικά προϊόντα, παρότι είναι εντεταγμένο στο κύκλωμα της αγοράς, και αυτό συνάγεται από την ίδια τη νομιμοποίηση του θεσμού στη συνταγματικά θεμελιωμένη λειτουργία του) αλλά και το κοινό που συγκροτείται με βάση μία κοσμοθεωρητική απόφανση. Συνδέεται με την έννοια του κοινού ως νεωτερικού Δήμου, το πολιτικό σώμα, στο πλαίσιο του μαζικοδημοκρατικού κοινωνικού σχηματισμού.

Κατ' αυτό τον τρόπο, η δημοσιογραφία χρησιμοποιεί ως μέθοδο τη φιλοσοφία του «ως εάν», στηριγμένη σε αφηρημένους τύπους προκειμένου να συνδέσει *το νοούμενο κοινό* το οποίο διαμορφώνεται με βάση την αποδοχή του περιεχομένου των κανόνων της κοινωνικής συμβίωσης

που συνδέει τους πολίτες της δημοκρατικής τάξης (αυτή είναι η κεντρική έννοια όσον αφορά τη δημοκρατική εννοιολόγηση της πολύφερνης έννοιας της κοινής γνώμης και τη συνδέει με τις συμβολιακές θεωρήσεις) με το *φαινόμενο κοινό* το οποίο διαμορφώνει τις περιστασιακές πλειοψηφίες και συλλογικές προτιμήσεις είτε αφορά τις επιδόσεις των ενημερωτικών οργανισμών ως προς την προσέλευσή του, προκειμένου να διαμορφωθεί μία δεσμευτική έννοια του δημόσιου συμφέροντος. Όσον αφορά το *φαινόμενο κοινό* προκειμένου να συνδεθεί με τις αξίες της αντικειμενικότητας υιοθετείται ο κλασικός ορισμός του Dewey, ο οποίος σε αντίθεση με τον Lippman διατήρησε την πίστη του στις δυνατότητες του δημοκρατικού κοινού να παραμείνει έλλογο, δίχως την προσφυγή στη άνωθεν δράση των ειδικών.

Στον ορισμό αυτό ενσωματώνει χαρακτηριστικά προσίδια στο μαζικοδημοκρατικό κοινωνικό σχηματισμό: το κοινό είναι «[...] *a political grouping of individuals brought into being as a social unit through mutual recognition of common problems for which common solutions should be sought*»²⁶⁷. Συνεπώς, το κοινό, διατηρώντας τη ρευστότητά του τείνει να συγκροτείται ως πολιτικό σώμα, επί τη βάση της αμοιβαίας αναγνώρισης του κοινού κόσμου των κοινωνιών, ήτοι γύρω από τη δημοκρατική *res publica*: η έννοια του κοινού συνάπτεται κατ' αυτό τον τρόπο σημασιολογικά με την ιδιότητα του πολίτη, το Δήμο, και συναφώς διαθέτει κανονιστικό περιεχόμενο: στο πλαίσιο του αστικού σχήματος σκέψης οι επικοινωνιακές σχέσεις δεν σχετικοποιούνται στην αναζήτηση, επί παραδείγματι, *μίας διυποκειμενικής αλληλοαναγνώρισης μέσω των έλλογων δομικών στοιχείων των γλωσσικών ενεργημάτων* (Habermas), αλλά έχουν αντικείμενο το σύνολο των κανόνων αυτού ακριβώς του «κοινού κόσμου» τον οποίο η επικοινωνιακή πράξη διαρθρώνει με βάση τη νεωτερικού χαρακτήρα νοηματοδότηση του κοινωνικού δεσμού.

Στην εννοιολόγηση του κοινού με βάση το αναλυτικό/συνδυαστικό σχήμα σκέψης στο οποίο εντάσσεται η «κατασκευαστική» θεώρηση, όπως θα δούμε, σε αντίθεση με τον ορισμό του Dewey, *θεωρείται ότι η ίδια η πληροφορία δεν απευθύνεται απλώς σε ένα ορισμένο κοινό, αλλά ταυτόχρονα το δημιουργεί – ήτοι υπερκαθορίζει τις σχέσεις μεταξύ των μελών του διαρθρώνοντας ex ante τα χαρακτηριστικά του και επιπλέον αυτό συγκροτείται μέσα από ένα κανονιστικό μηδέν, με βάση ισότιμα και εναλλάξιμα έσχατα στοιχεία, κατ' αναλογία με την περίπτωση της αυθόρμητης τάξης της αγοράς όπου δεν υφίστανται διαρθρωτικές (αξιακές ή εμπράγματα) σχέσεις μεταξύ των μετεχόντων σε αυτήν*. Όπερ σημαίνει ότι οι σχέσεις μεταξύ των επικοινωνιακών εταίρων, καθώς δεν απορρέουν από κάποιο δεοντολογικό περιεχόμενο που να διέπει το μεταξύ τους δεσμό (την έννοια του δημόσιου ως δεσμευτικό χαρακτηριστικό της επικοινωνιακής πράξης) υπόκεινται αποκλειστικά στη λογική της ισχύος και όχι στην αρχή της τυπικής ισότητας εντός της δημόσιας σφαίρας – εξ αυτού, στο πλαίσιο αυτής της λογικής, το «ποιος μιλά» καθίσταται κεντρικό ζήτημα όσον αφορά την αποτίμηση της ενημερωτικής διαδικασίας.

Χαρακτηριστικό ως προς την αποδοχή της *νοούμενης* εκδοχής του κοινού είναι το γεγονός ότι πολλές φιλελεύθερες εφημερίδες ήδη από το δέκατο ένατο αιώνα, αναγνωρίζοντας το κανονιστικό περιεχόμενο της έννοιας, διακοίνωναν διαπρυσίως ότι υπέγραφαν το περίφημο *συμβόλαιο αξιοπιστίας* (την αρχή την έκαναν όπως έχουμε επισημάνει οι *Times* του Λονδίνου) ή πολιτικά ακηδεμόνευτης στάσης ή ποιοτικής ενημέρωσης με το κοινό τους. Αυτοί οι αφηρημένοι τύποι, οι οποίοι αφορούν ταυτόχρονα τις διαδικαστικές και τις ουσιαστικές πλευρές της δημόσιας διαβούλευσης και της ενημερωτικής διαδικασίας, έχουν δεοντολογική χρησιμότητα

²⁶⁷ I. Lakatos, (1974), *Falsification and the Methodology of Scientific Research Programmes*. στο I. Lakatos & A. Musgrave (επιμέλεια), *Criticism and the Growth of Knowledge* (σελ. 91-196). New York: Cambridge University Press, σελ. 137

και δεν σχετίζονται με τα εμπράγματα δεδομένα (άραγε, ποιο είναι πράγματι το «κοινό» με το οποίο συνάπτεται το εκάστοτε συμβόλαιο αξιοπιστίας ή εγκυρότητας από ένα ενημερωτικό μέσο;). Επί παραδείγματι, η μη προσβολή κοινωνικών μειονοτήτων και ο σεβασμός τους δημοκρατικούς θεσμούς κατά τη διαμόρφωση ενός ρεπορτάζ δεν σχετίζεται με κάποιο αληθές, αλλά με την ουσία του φιλελεύθερου κανόνα της ελευθερίας του λόγου και το σεβασμό στα δικαιώματα και το κράτος δικαίου όσο και εάν τύχον αντίκειται στις αρχές της δημοφιλίας. Δεν πρόκειται για μία «κατασκευή» ερήμην του αντικειμενικώς υπαρκτού αλλά για τη πειθάρχηση επί των δεσμευτικών πλαισίων της δημόσιας διαβούλευσης εντός μίας αυτόνομης δημόσιας σφαίρας που τον καθιστούν πράγματι απρόσκοπτο.

Το οντολογικό καθεστώς των γεγονότων

Ας δούμε ποια είναι η διαδικασία της «γένεσης» των γεγονότων στο αντικειμενικό/ρεαλιστικό παράδειγμα ειδησεογραφίας: Πρόκειται για μία μορφή *οντολογίας του κοινωνικού*, όπως αυτή αντανakλάται στο πεδίο διαμόρφωσης της ορατότητας εντός της αστικής δημοσιότητας. Το πρώτο στάδιο κατά τη συλλογή και ιεράρχηση των συμβάντων αφορά την ανακάλυψη των γεγονότων, δηλαδή του *εκάστοτε ορισμού της «είδησης»*. Από τον προκαταρκτικό κόσμο της πολυσχιδίας των συμβάντων πρέπει να αναδυθούν τα γεγονότα με βάση ένα συγκεκριμένο εννοιολογικό πλαίσιο, αλλιώς ειπωμένο ένα «πλαίσιο αναφοράς» όπου διαμορφώνονται οι διάφορες βαθμίδες ενδιαφέροντος. *Τα γεγονότα και η οπτική ως προς αυτά δεν δημιουργούνται ex nihilo, ως ελεύθερη κατασκευαστική πράξη, καθώς οι δημοσιογράφοι κρίνουν την καταγραφή των συμβάντων από το εάν αυτά συνάδουν με ένα διαμορφωμένο ήδη συμπάν γεγονότων (ή τάξη γεγονότων) και αυτό επάγεται ότι επιχειρούν να ευθυγραμμίζουν τις νέες περιστάσεις και δεδομένα με τη σωρευτική πείρα των προηγούμενων γεγονότων τα οποία έχουν ήδη καταγραφεί. Ανάμεσα στον προκαταρκτικό κόσμο και τον διευθετημένο παρεισάγεται το κανονιστικό πλαίσιο της αντικειμενικότητας με όλα τα δεοντολογικά χαρακτηριστικά του: τεκμηρίωση, ισομέρεια/ουδετερότητα, επαγγελματική ηθική.*

Η εμπράγματη επιτυχία όσον αφορά καταγραφή των γεγονότων οδηγεί σε έναν ευρύτερο στόχο: *αυτόν της ανάδυσης του αληθούς*, καθώς το τελευταίο αποτελεί τον ύψιστο στόχο και τη νομιμοποιητική βάση της ενημερωτικής διαδικασίας εντός του κανονιστικού περιεχομένου της ελευθερίας των θεσμών της δημοσιότητας. Ήτοι, κατά την πορεία από τον προκαταρκτικό κόσμο των μυριάδων συμβάντων στον διευθετημένο κόσμο των γεγονότων τα ερμηνευτικά σχήματα εντός των οποίων τα συμβάντα θα μετασχηματιστούν σε γεγονότα προϋπάρχουν ως «μήτρες» παραγωγής των γεγονότων συνδεδεμένες με την αστική δημοσιότητα – και όχι σε ένα αξιολογικά ελεύθερο πλαίσιο.

Το ερμηνευτικό σχήμα το οποίο «λειτουργεί» είναι αυτό που «παράγει» συμβάντα τα οποία ταυτίζονται με τα ήδη καταγεγραμμένα γεγονότα, αλλά αυτό που υπερκαθορίζει τη διαδικασία είναι η «παραγωγή» γεγονότων τα οποία ευθυγραμμίζονται με μία ευρύτερη κατανόηση του κόσμου, μία κοσμοεικόνα ή άλλως ένα συνεκτικό σύστημα πεποιθήσεων.

Το ενημερωτικό έργο κρίνεται –και συναφώς δημιουργεί τις συνθήκες ατομικής και συλλογικής καινοτομίας– κατά τον ορισμό του αληθούς στη βάση τού τι λειτούργησε ή απέτυχε στην προσπάθεια περιγραφής των αντικειμένων του κοινωνικού κόσμου, του αντικειμενικώς υπαρκτού. Εν γένει, οι δημοσιογράφοι αντλούν την κοσμοεικόνα τους από την πραγματικότητα που τους περιβάλλει, τα συστήματα των πεποιθήσεων και το κοσμοθεωρητικό-αξιακό πλαίσιο, αλλά ταυτόχρονα και από μία ειδικότερη ερμηνευτική προοπτική που «λειτουργεί» εν γένει και παράγει περισσότερα γεγονότα, με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του *αξιόπιστου* (ως προς τα απτά τεκμήρια μέσω των οποίων διακριβώνεται) και του *ωφέλιμου* (ως προς την κοινωνική τους επιρροή:

πόσους επηρεάζουν και με ποιον τρόπο). Οι δημοσιογράφοι τόσο ατομικά όσο και ως επαγγελματική κοινότητα κρίνονται από την ανταπόκρισή τους σε αυτά τα κριτήρια και όχι στη συγκυριακή δημοφιλία των εκάστοτε κοινωνικών συρμών. Από άλλη πλευρά, στο κομματικό πλαίσιο του πολιτικού ανταγωνισμού εκφράζονται άμεσες αξιώσεις αληθείας όσον αφορά το νοηματικό περιεχόμενο μίας περίπτωσης ή ενός συμβάντος και προωθούνται διαφορετικές ερμηνευτικές προοπτικές, χρησιμοποιώντας αντίστοιχα γεγονότα προκειμένου να στηριχθούν οι εκάστοτε (ενίοτε αντιτιθέμενες) αξιώσεις αληθείας. Οι δημοσιογράφοι ελέγχουν το «αληθές» αυτών των γεγονότων ή αξιώσεων αληθείας διά της σύγκρισής τους με μία συγκεκριμένη εικόνα του κόσμου (διά της αντιδιαστολής Είναι και Δέοντος). Εξετάζεται εάν η επίκληση ενός συμβάντος ή η καταγραφή της εικόνας του ανταποκρίνονται στην εν γένει «τάξη των γεγονότων».

Εν όλω η εργασία της καταγραφής των συμβάντων και της μετατροπής τους σε γεγονότα διαμορφώνει μία συνολική εικόνα για τον κόσμο (αποδίδοντας στα ίδια τα συμβάντα το πρωταρχικό τους νόημα) και μέσω της διαχρονικής καταγραφής των γεγονότων και της εξέλιξης ως προς τη νοηματοδότηση των θεμάτων (*issues*), οι εικασίες περί τα πράγματα μετατρέπονται σε διαπιστωμένα γεγονότα, σε έναν *διευθετημένο κόσμο*. Σταδιακά, η γνώση του διευθετημένου κόσμου σωρεύεται, σύμφωνα με ρεαλιστική οπτική, λαμβάνοντας τη μορφή μίας δημοσιογραφικής αλήθειας η οποία με τη σειρά της μετασχηματίζεται σε μία ευρύτερη αλήθεια η οποία να ανταποκρίνεται στη γενικότερη αλληλουχία των γεγονότων: την ευρύτερη αντίληψη για την εν γένει πορεία των πραγμάτων σε έναν κοινωνικό σχηματισμό εν συνόλω, μία περιεκτικού χαρακτήρα κοσμoeικόνα, *Weltanschauung* η οποία απορρέει και από μία νεωτερικού χαρακτήρα νοηματοδότηση του κοινωνικού δεσμού (με τη ρήτρα πάντοτε της εφαρμογής των αρχών της αντικειμενικότητας και των αυτοδεσμευτικών σε αυτήν εγγενών στοιχείων).

Όταν νέα συμβάντα αποτυγχάνουν να ενταχθούν στα διαθέσιμα ερμηνευτικά πλαίσια –τις διάφορες τάξεις των γεγονότων– ο δημοσιογράφος προχωρεί σε ανασκευή των γεγονότων μέσω της διαδικασίας της *δοκιμής και του λάθους* («*trial and error*»). Έτσι, οι δημοσιογράφοι που βρέθηκαν επί παραδείγματι αντιμέτωποι με την κρατικά οργανωμένη προπαγάνδα κατά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο όφειλαν να στραφούν στα γεγονότα (*τεκμηρίωση*) προκειμένου να διακριβώσουν τι πραγματικά συνέβη στα πεδία των μαχών και αλλαχού, ενώ αντιστοίχως η δράση της Επιτροπής McCarthy οδήγησε στην επιστροφή της ειδησεογραφίας στην έμφαση στα ζητήματα (*issues*) έναντι των γεγονότων, ήτοι να διακριβωθεί και να αναδειχθεί ο απατηλός χαρακτήρας της «αντι-κομμουνιστικής υστερίας», του *Red Scare* όπως αποκλήθηκε από τους δημοσιογράφους της εποχής.

Οι κοινωνικοί επιστήμονες, επίσης, παράγουν υποθέσεις όσον αφορά τον κόσμο τις οποίες κυρώνουν στο πλαίσιο μίας διαδικασίας η οποία αποκαλείται «αναπαραγωγή» (*replication*). Οι προσπάθειες αυτές επιβεβαιώνουν ευρύτερα μία εικόνα του κόσμου ενώ τα αντίστοιχα παραδείγματα που διαμορφώνονται κρίνονται από την ευρετική τους (*heuristic*) ισχύ: ήτοι από το πόσα γεγονότα δυνητικά πράγματι «παράγουν»²⁶⁸. Οι διαδικασίες είναι σχετικά παράλληλες όσον αφορά τους δημοσιογράφους και τους κοινωνικούς επιστήμονες οι οποίοι παρακολουθούν τα συμβάντα «εκεί έξω», διαμορφώνοντας τις υποθέσεις που γίνονται είτε «γεγονότα» είτε «συνολικές αντιλήψεις περί τα πράγματα». αμφότεροι αναδεικνύουν τον αμφιλεγόμενο χαρακτήρα ποικίλων συμβάντων ώστε να καταλήξουν σε γεγονότα και από κοινού επιζητούν να εγκυβερνώσουν μία ευρύτερη πραγματικότητα ως «αληθή»²⁶⁹.

²⁶⁸ Kevin G. Barnhurst, «The Problems of Realistic Events...», ό.π. σελ. 89.

²⁶⁹ W. Irwin. *The American Newspaper*, Iowa State University Press, (1911) 1969.

Ο τρόπος κατανόησης του μετασχηματισμού όσον αφορά τον τρόπο καταγραφής των ειδήσεων απηχεί όπως είναι εμφανές την έννοια των επιστημονικών παραδειγμάτων: τη γνωστή θέση του Thomas Kuhn (*Δομή των επιστημονικών Επαναστάσεων*) ότι η γνώση που διαμορφώνεται στο πλαίσιο μίας επιστημονικής κοινότητας συγκροτεί μία συνολική οπτική του κόσμου. Όταν ένα συγκεκριμένο επιστημονικό παράδειγμα παρουσιάζει κρίση, οι επιστήμονες διαμορφώνουν νέους συναφείς κανόνες οι οποίοι ορισμένες φορές διαμορφώνουν ένα νέο παράδειγμα, στο πλαίσιο αυτού που αποκαλείται επιστημονική επανάσταση και αλλαγή παραδείγματος. Άλλωστε, οι δημοσιογράφοι, όπως και οι κοινωνικοί επιστήμονες, κατακτούν την κοινωνικά ριζωμένη γνώση βάσει της επαφής τους με τα εμπράγματα/εμπειρικά δεδομένα του κοινωνικού κόσμου. Το εργαστήριό τους είναι εκεί όπου μπορεί να παραχθεί ένα συμβάν: ένα αστυνομικό τμήμα, μία διαδήλωση, το Κοινοβούλιο κ.ο.κ. Καθώς η λογική ενός απλοϊκού εμπειρισμού βάσει του οποίου η ενημερωτική διαδικασία θα αντανakλούσε ως γλωσσική κατασκευή την κοινωνική πραγματικότητα εμφανίστηκε ανεπαρκής, η ρεαλιστική προσέγγιση ενίσχυσε τη δυνατότητα κατανόησης αποδεχόμενη τον μη οριστικό χαρακτήρα του αληθούς αλλά την ίδια ώρα δεν υποτάχθηκε σε έναν γενικευμένο επιστημολογικό και αξιακό σχετικισμό.

Τα νέα genres της αντικειμενικότητας: Αποκαλύψεις και ερμηνεία

Καινοτόμες μορφές δημοσιογραφικών πρακτικών διαμόρφωσαν την εξέλιξη των αρχών της αντικειμενικότητας στις ΗΠΑ ως απάντηση στις νέες απαιτήσεις που διακαθόριζαν το περιβάλλον λειτουργίας του θεσμού. Οι εν λόγω εναλλακτικές μορφές της αντικειμενικότητας οδήγησαν σε ένα κλίμα εκ νέου επίρρωσης και αναπροσαρμογής των συναφών κανονιστικών αντιλήψεων όσον αφορά το καθεστώς της ενημέρωσης. Οι απαντήσεις περιελάμβαναν την *αποκαλυπτική/ερευνητική δημοσιογραφία (muckraking)* και την *ερμηνευτική δημοσιογραφία* (όπως παραδειγματικά εφαρμόστηκαν και από το περιοδικό *Time*) οι οποίες αργότερα υιοθετήθηκαν και στα ηλεκτρονικά μέσα, το ραδιόφωνο και την τηλεόραση και αποτελούν έγκυρες πρακτικές σήμερα.

i. Η *αποκαλυπτική/ερευνητική δημοσιογραφία* συνδύαζε τη ρωμαλέα, τολμηρή γραφή του *story journalism* των *rennies* με τις μεθόδους τεκμηρίωσης της αντικειμενικής δημοσιογραφίας. Αποτέλεσε μία ενημερωτική πρακτική που είχε στο επίκεντρό της την προαγωγή κοινωνικών μεταρρυθμίσεων, επιθυμούσε να διεγείρει το θυμικό του κοινού και ταυτόχρονα πέτυχε είναι συνώνυμη και με την εμπορική επιτυχία. Το «muckraking» πωλούσε εκατομμύρια αντίτυπα με περιοδικά όπως τα *Collier's*, *Cosmopolitan*, *Everybody's*, *Scriber's* κ.ά. Την ίδια ώρα, η πρακτική αυτή είχε στο επίκεντρό της την έρευνα και την τεκμηρίωση αλλά όχι στην πολιτικά στρατευμένη στάση. Η αποκαλυπτική δημοσιογραφία μετέτρεψε την παραδοσιακή συνηγορική δημοσιογραφία των πολιτικών εκστρατειών σε μια ρητορική ανάδειξης των κακώς κειμένων των θεσμών με στόχο την ηθική απαξία τους και μεταρρυθμιστικά αιτήματα.

Οι δημοσιογράφοι που υιοθέτησαν τα ανωτέρω πρότυπα συνέγραψαν πάνω από 2.000 άρθρα σε περιοδικά μεταξύ 1900 και 1915. Παραδειγματική περίπτωση ήταν αυτή της Ida Tarbell (1857-1944) που ήταν υπεύθυνη για μια σειρά άρθρων με αντικείμενο την Standard Oil Company του John Rockefeller· την ίδια ώρα, ο Lincoln Steffens (1866-1936) στο περιοδικό *The Jungle* εξέθεσε τα προβλήματα της βιομηχανίας τροφίμων ακολουθώντας αντίστοιχη μεθοδολογία. Οι δημοσιογράφοι της αποκαλυπτικής δημοσιογραφίας πίστευαν ότι η αντικειμενικότητα ωθούσε προς τη διακρίβωση των γεγονότων και ταυτόχρονα η υιοθέτηση ενός προσωπικού τόνου (*personal journalism*) όταν η αφήγηση καθίσταται «πρωτοπρόσωπη» ενίσχυε το «στόρυ». Ακόμη και στις μέρες μας η πρωτοπρόσωπη αφήγηση χρησιμοποιείται για να εν-

δυναμώσει την περιγραφική ισχύ των στοιχείων που παρατίθενται.

Οι *muckrakers* επέκριναν την αρχή της αντικειμενικότητας που κυριαρχούσε τότε διότι τη θεωρούσαν ουτοπική και συμβιβασμένη με το καταστημένο και επιθυμούσαν να την προσαρμόσουν σε ένα νέο πλαίσιο. Ο Walter Irwin υπογράμμισε σχετικά ότι «κάθε παρουσίαση είδησης εμπεριέχει κάποια άποψη, εκφράζει κάποια αποστολή του θεού ή του διαβόλου». Το 1911 δημοσίευσε στο περιοδικό *Collier's*, το οποίο προωθούσε τη μεταρρυθμιστική ατζέντα του κινήματος των Προοδευτικών, μία σειρά βαρυσήμαντων άρθρων σε 15 μέρη που είχαν αντικείμενο το ρόλο της δημοσιογραφίας όσον αφορά κοινωνική πρόοδο. Το πρόβλημα το οποίο εξέθεσε ήταν η στρέβλωση της ειδησεογραφίας καθώς οι εφημερίδες ενσωμάτωναν τη δική τους οπτική στις ειδησεογραφικές στήλες. (σελ 8). Καταγράφει τις πιέσεις προς τους ρεπόρτερ από τους διαφημιστές, τις επιχειρηματικές συγκεντρώσεις στον κλάδο και στη σφαίρα της οικονομίας και την τάση των εκδοτών να ταυτίζουν τα συμφέροντά τους με αυτά της οικονομικής εξουσίας. *Οι περισσότερες ειδήσεις δεν περιελάμβαναν κατά τον ίδιο γεγονότα αλλά το θόρυβο περί τα γεγονότα.* (σελ. 36). Στο ακροτελεύτιο άρθρο της σειράς, προτείνει την επιστροφή στις βασικές αρχές της αντικειμενικότητας: μία ειδησεογραφία προσανατολισμένη στα γεγονότα η οποία να αφίσταται από την καταγραφή απόψεων²⁷⁰.

Απέδειξαν πως η καταγραφή των γεγονότων μπορούσε να συνυπάρξει με τη σθεναρή διατύπωση μίας άποψης. Οι ερευνητές δημοσιογράφοι συμφωνούσαν με τους δημοσιογράφους της αντικειμενικής δημοσιογραφίας όσον αφορά το σεβασμό στα γεγονότα και, συνεπώς, επιχείρησαν να τα καταγράφουν με μεγαλύτερο σθένος και μεθοδικότητα. Καθιέρωσαν τη δημοσιογραφική παράδοση της συστηματικής και μακροχρόνιας έρευνας: η «είδηση» ήταν η «μεγάλη εικόνα» και δεν περιοριζόταν στην καθημερινή ροή των γεγονότων. Ανέπτυξαν σε μέγιστο βαθμό τη δημοσιογραφία ως ένα λόγο περί τα γεγονότα (*discourse of facts*). Η πρακτική της Tarbell ανακαίνισε τις αρχές της αντικειμενικότητας ως ιδεώδους. Στα ρεπορτάζ της για τη Standard Oil «έκτισε» το επιχείρημά της διά της λεπτομερούς έρευνας, της εργώδους μελέτης των τεκμηρίων και της αντικειμενικής παράθεσης των πηγών. Ήθελε η «ιστορία» της να είναι αμερόληπτη, πλήρης και τελεσίδικη. Η σειρά άρθρων της Tarbell ξεκίνησε να δημοσιεύεται τα 1904 στο περιοδικό *McClure's*. Το συνολικό κείμενο το οποίο εκδόθηκε σε βιβλίο κατέβαλε 550 σελίδες ενώ εκατοντάδες σελίδες ήταν το παράρτημα με τα τεκμήρια²⁷¹. Η έρευνά της οδήγησε σε εμπράγματα πολιτικά αποτελέσματα: ήτοι στο «σπάσιμο» του μονοπωλίου της Standard Oil με την Hepburn Act του 1906, τη Mann-Elkins Act, τη συγκρότηση της Federal Trade Commission (FTC) και την Clayton Anti-trust Act. Το περιοδικό είχε ξεκινήσει να εκθέτει τα κακώς κείμενα της αμερικανικής κοινωνίας και εκείνη την περίοδο είχε επίσης δημοσιευθεί μια σειρά άρθρων με αντικείμενο την εγκληματικότητα. Η Tarbell και άλλοι συντάκτες του *McClure's* αποφάσισαν να ασχοληθούν με την ανάπτυξη των βιομηχανικών trusts, όπως αυτά του σιδήρου και της ζάχαρης, και το ρόλο τους στην οικονομία και την κοινωνία. Σημαντικό ρόλο διαδραμάτισε η προσωπική εμπειρία της για τη ζωή στα πετρελαϊκά πεδία της Πενσυλβάνια και το γεγονός ότι η Standard Oil «προσωποποιούνταν» στην παρουσία του Rockefeller. Μάλιστα, μετά τη σειρά των άρθρων που φιλοξενήθηκε σε 19 διαδοχικά τεύχη, συνέγραψε το προφίλ του μεγιστάνα και ήταν η πρώτη προσωπογραφία CEO που δημοσιεύθηκε ποτέ²⁷². Αυτό που οι

²⁷⁰ *The History of the Standard Oil Company*, 2 τόμοι, McClure, 1904.

²⁷¹ Louis Filler, *The Muckrakers*, Stanford University Press, 1993, σελ. 103-104.

²⁷² Curtis MacDougall, *Interpretative Reporting*, Macmillan Company, 6η έκδοση, 1972, σελ. 22, σημ. 5. Ο MacDougall

ερευνητές δημοσιογράφοι απέρριπταν από το «πιστεύω» της κλασικής αντικειμενικότητας δεν ήταν ο εμπειρικός της χαρακτήρας και η τεκμηρίωση, *αλλά η δυνατότητα τήρησης μίας ουδέτερης στάσης*. Τα γεγονότα δεν υφίσταντο δίχως ένα ερμηνευτικό πλαίσιο αλλά βάσει αυτών μπορούσαν να εξαχθούν αυτοτελώς λογικά συμπεράσματα.

ii. Η έτερη απάντηση στα όρια της αντικειμενικότητας, η ερμηνευτική /αναλυτική δημοσιογραφία, κυοφορήθηκε στο πλαίσιο των ειδησεογραφικών πρακτορείων και των *mainstream* φιλελεύθερων εντύπων που είχαν συνεισφέρει τα μέγιστα για την εγκαθίδρυση της εφημερίδας ως δημόσιας εξουσίας. Οι εκδότες δεν ήταν δυνατόν να αρνηθούν ότι ο σύνθετος χαρακτήρας της Great Society απαιτούσε μεγαλύτερες ερμηνευτικές ικανότητες. Η απάντησή τους ήταν να επιτρέψουν και να καλλιεργήσουν το ερμηνευτικό ρεπορτάζ. Οι εκδότες από το 1920 δημοσίευαν ερμηνευτικά άρθρα υπό το άγρυπνο ελεγκτικό βλέμμα και διά της «πένας» δημοσιογράφων που γνώριζαν άριστα τους κανόνες της τεκμηρίωσης. Την ερμηνευτική δημοσιογραφία άσκησαν διάσημοι και ισχυροί ως προς την βαρύτητα της άποψής τους αρθρογράφοι που συνεργάζονταν με αλυσίδες εφημερίδων, όπως ο Lippmann και ο Walter Winchell και η κοινωνική παρεμβατικότητα των ειδήσεων σε μια εποχή μειζόνων κοινωνικών αλλαγών ήταν σημαντική, προετοιμάζοντας τις συνθήκες για το New Deal. Επιπλέον, οι εφημερίδες επίσης εισήγαγαν περισσότερη «ερμηνεία» στην ύλη τους μέσω των *beat reporters* – πρόκειται για εξειδικευμένη παρουσίαση της ειδησεογραφίας με βάση μια κεντρική θεματική. Από τη δεκαετία του 1920 οι εφημερίδες διέυρναν τα «reporting beats» πέραν του εγκλήματος και στην ιατρική, τις εργασιακές σχέσεις, την επιστήμη, τη γεωργία κ.ο.κ.

Επιπροσθέτως, τη δεκαετία του 1930 το AP και οι ημερήσιες εφημερίδες άρχισαν να δίνουν ερμηνευτικές περιλήψεις των ειδήσεων για τις εβδομαδιαίες εκδόσεις. Το 1923 ο Curtis MacDougall εξέδωσε το εγχειρίδιο *Reporting for Beginners*. Στη επανέκδοσή του το 1932 είχε τον τίτλο *Interpretative Reporting* εξαιτίας της νέας τάσης «του συνδυασμού των λειτουργιών της ανάλυσης με αυτήν του ρεπορτάζ». Το 1933 η American Society of News Editors (ASNE) εξέδωσε ένα ψήφισμα στο οποίο υπογραμμιζόταν ότι οι υπεύθυνοι σύνταξης θα πρέπει να αφιερώνουν περισσότερο χώρο στην «ερμηνεία και την ανάλυση των ειδήσεων» προκειμένου να επιτρέψουν στον αναγνώστη να αντιληφθεί «τη σημασία των γεγονότων». Δύο χρόνια αργότερα, ο Graham Swing –που διετέλεσε επί 20 χρόνια ανταποκριτής για τη *Chicago Daily News*– δήλωσε χαρακτηριστικά στην ASNE: «Εάν πρέπει να γίνουν σε ένα βαθμό κατανοητές οι εξελίξεις στην ευρωπαϊκή πολιτική σκηνή, πρέπει να εξηγηθούν· εάν πρέπει να ερμηνευτούν, αυτό αναγκαστικά θα γίνει υποκειμενικά... Αυτό αντιβαίνει στην επαγγελματική δεοντολογία, αλλά είναι ουσιώδες»²⁷⁵.

Η χαλάρωση των κανόνων της αντικειμενικότητας έθεσε ένα πρόβλημα. Η απαίτηση από τους ρεπόρτερ να προσφέρουν την «αλήθεια» περί τα γεγονότα, όπως επισήμανε η Επιτροπή Hutchins, κατέστησε δυσχερέστερο και πιο σύνθετο το έργο τους. Ο δημοσιογράφος Elmer Davis έγραφε ότι η ερμηνεία των ειδήσεων δεν ήταν τίποτε περισσότερο από τις «προκαταλήψεις των ρεπόρτερ». Ο δημοσιογράφος βρίσκεται μεταξύ δύο δεινών: από τη μια πλευρά, την

σημειώνει και όχι άδικα ότι τα γεγονοκεντρικά αλλά «στεγνά» ρεπορτάζ των τηλεγραφικών υπηρεσιών δεν βοήθησαν το κοινό να αντιληφθεί τα γεγονότα την περίοδο του Μεγάλου Πολέμου και της Μεγάλης Ύφεσης. Γι' αυτόν, η ερευνητική δημοσιογραφία είναι συμβατή με τις αρχές της αντικειμενικότητας. Συνδυάζει τα γεγονότα με την ικανότητα να καταστεί αντιληπτό το νόημα των ειδήσεων και της σχέσης τους με τις ευρύτερες κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές τάσεις. Συνεπώς η τεκμηρίωση και η ερμηνεία είναι «νόμιμο» να συνδυασθούν.

²⁷⁵ Elmer Davis, *But We Were Born Free*, Greenwood Press (1954), 1971, σελ. 175.

ψευδο-αντικειμενικότητα που εκλαμβάνει το οτιδήποτε στην ονομαστική του αξία και αφήνει το πλήθος να κυριαρχείται από τον τσαρλατάνο [...] από την άλλη πλευρά, το “ερμηνευτικό” ρεπορτάζ που αποτυγχάνει να θέσει τη διαχωριστική γραμμή μεταξύ υποκειμενικού και αντικειμενικού»²⁷⁴.

Ο Henry Luce δεν είχε ενδιασμούς στην υιοθέτηση της ερμηνευτικής προσέγγισης· αντιλήφθηκε ως το μέλλον της δημοσιογραφίας την ανάμειξη της καταγραφής των γεγονότων και ερμηνευτικής προσέγγισης. Το 1923 από κοινού με τον Briton Hadden (1898-1929) ίδρυσαν το *Time Magazine* ως μια απόπειρα να εφαρμοσθεί η ερμηνευτική προσέγγιση στις τρέχουσες δημοσιογραφικές πρακτικές. Ο Luce, στο πνεύμα της εποχής, δεν πίστευε στη δημοσιογραφική ουδετερότητα. «Δείξε μου έναν άνθρωπο που θεωρεί ότι είναι αντικειμενικός και θα σου δείξω έναν άνθρωπο που αυταπατάται», συνήθιζε να αναφέρει. Είχε υιοθετήσει την έννοια της δημόσιας αποστολής για τον τύπο: *οι εφημερίδες έπρεπε να έχουν στην πρώτη τους σελίδα ευφυή κριτική παρουσίαση των ειδήσεων καθώς και αξιολογικές κρίσεις για τους δημόσιους λειτουργούς*.

Η ερμηνευτική δημοσιογραφία απελευθέρωσε τους υπεύθυνους σύνταξης ταυτόχρονα από την πολιτική στράτευση και τη «μηχανιστικού» τύπου ουδετερότητα. Το μη αντικειμενικό με την παραδοσιακή έννοια στυλ του *Time* το οποίο δανειζόταν αφηγηματικές τεχνικές από τον Όμηρο και άλλες σεβάσμιες μορφές της παγκόσμιας λογοτεχνίας, ήταν αρκούντως περιεκτικό αλλά όχι «στεγνό». Μία αφήγηση ή μια συνέντευξη μπορούσε να ξεκινήσει με μία φράση, μια μεταφορά ή ένα προσωπικό χαρακτηριστικό ενός δημόσιου προσώπου. Μπορούσε να ερμηνεύει το νόημα μίας πολιτικής διάσκεψης εστιάζοντας σε ένα ιδιωτικό γεγονός που συνέβη μεταξύ των ηγετών. Αυτές οι τεχνικές επέτρεψαν στους συντάκτες να απλοποιήσουν την παρουσίαση των γεγονότων, την ίδια ώρα που δημιούργησαν στο κοινό την ψευδαίσθηση της αυτοπρόσωπης παρουσίας. Χαρακτηριστική σήμερα του ερμηνευτικού – «προσωπαγούς» στυλ είναι η σχετική ρουμπρίκα των *Financial Times* για εκτενείς συνεντεύξεις με προσωπικότητες του πολιτισμού, της πολιτικής, της οικονομίας και του επιχειρείν “Lunch with the FT” όπου κυριαρχεί η προσπάθεια «αποκάλυψης» της προσωπικότητας και της δημιουργικής δυναμικής του συνεντευξιαζόμενου ενώ (ενίοτε όχι τόσο επιτυχημένη) αντιγραφή αυτού του στυλ είναι η αντίστοιχη ρουμπρίκα της εφημερίδας *Καθημερινή της Κυριακής* «Γεύμα με την “Κ”».

Το «μυστικό» εντοπίζεται στον περισσότερο σύνθετο τρόπο σύνταξης της είδησης. Το πρώτο διάστημα το *Time* είχε συντάκτες συγγραφείς και όχι ρεπόρτερ. Τα γεγονότα προέρχονταν από τα πρακτορεία και άλλες πηγές. Οι συντάκτες των stories του *Time* ήταν ανώνυμοι και κάθε «κομμάτι» ήταν αποτέλεσμα της συνεργασίας αρκετών δημοσιογράφων. Ήταν μία ομαδική δημοσιογραφική εργασία ταλαντούχων συντακτών ύλης. Το ερμηνευτικό στυλ παρείχε ταυτόχρονα την εγγύηση της αντικειμενικότητας και της εγκυρότητας μαζί με ένα γλαφυρό, λόγιο σχετικά ύψος που έδινε το στίγμα της διακριτής δημοσιογραφικής γραφής. Η διαδικασία της σύνταξης έδωσε στο *Time* ένα εξέχον αποστασιοποιημένο ύφος: το περιοδικό έμοιαζε να αντιμετωπίζει τα τεκταινόμενα στην πολιτική και οικονομική σφαίρα από το ύψος του Ολύμπου²⁷⁵.

Το *Time* προσδοκούσε τη στροφή του mainstream ρεπορτάζ μακριά από τη δογματική αν-

²⁷⁴ James L. Baughman, Henry R. Luce and the Rise of the American News Media, Twayne’s Twentieth-Century American Biography Series, 1987, σελ. 25-6, 29. Οι «γραφιάδες» του *Time* είχαν ενθουσιασμό για τα γεγονότα ενώ οι Luce και Hadden είχαν μάλιστα εξετάσει το ενδεχόμενο να αποκαλέσουν το περιοδικό *Facts*. Άλλωστε, ο φωτογραφικός ρεαλισμός βρισκόταν στο επίκεντρο του «ομογάλακτου» περιοδικού *Life*. Τα γεγονότα για το Luce ήταν τα υλικά για την κατασκευή του ερμηνευτικού πλαισίου, στο ίδιο σελ. 42,46.

²⁷⁵ Οι Could και Carol αναφέρονται στο MacDugall, Interpretative Reporting, ό.π. σελ. 13,20.

τικειμενικότητα και την πιο «προσωποκεντρική» δημοσιογραφία των ηλεκτρονικών μέσων ενημέρωσης. Κατά τη δεκαετία του 1930 στην ακμή της αρχής της αντικειμενικότητας οι υπεύθυνοι σύνταξης τόνιζαν τα όρια του εν λόγω δόγματος. «Παρήλθε η ημέρα που τα επιφανειακά γεγονότα μπορούσαν από μόνα τους να “λένε” τις ειδήσεις», έγραφε ο Alan Could, ανώτατο στέλεχος του AP το 1954. Άλλοι παρατήρησαν ότι η αντικειμενικότητα ήταν «στείρα» ή απλώς η «παράθεση των μισο-αληθειών» που εκπορεύονταν από τους επιτήδειους επικοινωνιακά ηγέτες. «Δεν έχουμε καμία αντίρρηση προς το ίδιο το ιδεώδες», αλλά μόνον στην άκαμπτη, σχεδόν δογματική ερμηνεία της αντικειμενικότητας, παρατήρησε ο Wallace Carol, συντάκτης της *Wiston – Salem Journal*²⁷⁶.

Μετασχηματισμοί

Όταν το ραδιόφωνο και η τηλεόραση άρχισαν να παρουσιάζουν τις ειδήσεις αντέγραψαν το αντικειμενικό στυλ με τη «στεγνή» ανάγνωση στον «αέρα» των τηλεγραφημάτων των πρακτορείων. Αλλά σύντομα κατέστη προφανές ότι η ηλεκτρονική δημοσιογραφία ήταν ένα πιο προσωποκεντρικό και διαλογικό μέσον που χρειαζόταν τις δικές του αφηγηματικές μορφές. Οι ήχοι και οι εικόνες των ηλεκτρονικών μέσων ασκούσαν μια εντυπωσιακή επιρροή στο κοινό. Οι ρεπόρτερ που μιλούσαν είτε παρουσίαζαν αποτέλεσαν σταδιακά το επίκεντρο του «στόρου». Εμφανίζονταν μπροστά στην κάμερα, απαντούσαν σε ερωτήσεις, πρόσφεραν αναλύσεις και έκαναν λάθη ενώ την ίδια ώρα, μπορούν να κάνουν ερμηνευτικά stand ups.

Ταυτόχρονα η ανταγωνιστική κουλτούρα της δεκαετίας του 1960 δημιούργησε το κοινό για μία ελεύθερα εκφραζόμενη προσωπικού χαρακτήρα δημοσιογραφία και μία επιστροφή στην ερευνητική δημοσιογραφία που αρνείται μία δογματική ουδετερότητα. Το αποτέλεσμα από αυτόν τον ανταγωνισμό από άλλες μορφές δημοσιογραφίας ήταν η *παρακμή της παραδοσιακής αντικειμενικότητας*. Από τη δεκαετία του 1960 το μεγαλύτερο μέρος του ρεπορτάζ στα mainstream media απέρριπτε ευθαρσώς την αντικειμενικότητα με την τυπική μορφή της ενώ χαλάρωσαν τα παραδοσιακά κριτήριά της. Κυριάρχησε μια «νόθα» μορφή της αντικειμενικότητας. *Η δημοσιογραφία «νερώνει» την ειδησεογραφική αντικειμενικότητα την ίδια ώρα που η επιστήμη εγκαταλείπει τον καθαρά θετικιστική στάση*. Καθώς οι δημοσιογράφοι αναγνώριζαν ότι ανάμεσα στα γεγονότα και την αξιολόγησή τους δεν ήταν δυνατόν να υπάρξει ξεκάθαρη διάκριση ενώ οι κοινωνικοί επιστήμονες αντιλαμβάνονταν ότι η ερμηνεία, τα συστήματα πεποιθήσεων και οι αξίες διαδραματίζουν απαραίτητο ρόλο στην αντίληψη και την αξιολόγηση των κοινωνικών

²⁷⁶ Ο Habermas κάνει τη γνωστή περιγραφή της εργαλειοποίησης της δημόσιας σφαίρας: «Οι δημόσιες σχέσεις αποσκοπούν στην ενίσχυση του προσωπικού γοήτρου, χωρίς να θέτουν σε δημόσια συζήτηση το ίδιο το θέμα του συμβιβασμού: οργανώσεις και στελέχη αναπτύσσουν μία δραστηριότητα δημόσιας παρουσίας. [...] Η δημόσια παρουσίαση δεν είναι κυρίως ένα στοιχείο της εσωτερικής δομής της ένωσης όσο μάλλον η έκφραση μιας “αξίωσης για δημοσιότητα”. Φυσικά, δεν αποκαθίσταται με αυτόν τον τρόπο η δημοσιότητα της επίσημης εμφάνισης παλαιού τύπου, αλλά δανείζει εντούτοις σε μια αναφευδαρχικοποιημένη αστική δημοσιότητα ορισμένα γνωρίσματα που τα χαρακτηρίζει το γεγονός ότι οι μεγάλες οργανώσεις, τόσο κρατικές όσο και μη κρατικές, “χειρίζονται επιδέξια την κοινοποίηση των θέσεών τους”. Η ακτινοβολία της προσωπικά παρουσιαζόμενης αυθεντίας επιστρέφει ως στοιχείο της δημοσιότητας: κατ’ αυτά, η σημερινή publicity (δημοσιότητα, προβολή, διαφήμιση) συγγενεύει πραγματικά με τη φεουδαρχική publicness (δημοσιότητα, διασημότητα). Οι *public relations* (δημόσιες σχέσεις) δεν αναφέρονται όντως στην public opinion (κοινή γνώμη) αλλά στην opinion με την έννοια της reputation (φήμη, καλό όνομα). Η δημοσιότητα γίνεται μια Αυλή, μπροστά στο κοινό της οποίας μπορεί κανείς να επιδείξει το κύρος του – αντί να ασκήσει κριτική όντας σε αυτό» σελ. 284-285. Δες J. Habermas, Δημοσιότητα, ό.π. και ευρύτερα τις θέσεις στην ενότητα IV. Πολιτική αλλαγή λειτουργία της δημοσιότητας, σελ 263 κ.ε. Πρόκειται όμως για μια ενδογενή κρίση της αστικής δημοσιότητας ή για συνθήκες που οδηγούν άπαξ διά παντός στην υπέρβαση του κανονιστικού περιεχομένου της. Δεν γίνεται σαφές στην τοποθέτησή του ποια είναι η σχέση του εκδημοκρατισμού της δημόσιας σφαίρας διά των δημόσιων σχέσεων με το σύστημα των ελευθεριών και το κράτος δικαίου. Και, βεβαίως, δεν ερμηνεύεται ο τρόπος άρσης διά των επιλογών του κοινού του κριτικού χαρακτήρα της δημόσιας σφαίρας.

υποθέσεων. Από τη δεκαετία του 1960 οι ρεπόρτερ ανακάλυψαν εναλλακτικές μορφές της αντεστραμμένης πυραμίδας. Αναμείγνυαν τα γεγονότα με ερωτήματα που έθεταν επ' αυτών, ερμηνευτικά σχήματα, ιδεολογικούς χρωματισμούς, χιούμορ και μεταφορές προκειμένου να δημιουργήσουν πιο ελκυστικά ρεπορτάζ (*storytelling*).

Ορθολογική-νομιμοποιημένη εξουσία και αντικειμενικότητα

Η υιοθέτηση της αρχής της αντικειμενικότητας με τη μορφή που αυτή έλαβε τον πρώιμο εικοστό αιώνα ήταν αποκύημα θεμελιωδών μετασχηματισμών στο πεδίο του κοινωνικού. Δύο τάσεις αναδεικνύονται ως πρωταρχικής σημασίας. Η πρώτη ήταν η εξέλιξη της διαδικασίας του κοινωνικού εξορθολογισμού και η συνεπόμενη ανάληψη της διαχείρισης των δημόσιων θεσμών από ουδέτερους επαγγελματίες, πιστούς στο ιδανικό της διαδικαστικής αντικειμενικότητας βάσει της διαφοροποίησης (*diffenciation*) κράτους και κοινωνίας. Επιπροσθέτως, σε πηγή αμφισβήτησης του φιλελευθέρου υποδείγματος δημοσιότητας αναδείχθηκε η απώλεια της εμπιστοσύνης ως προς την ικανότητα του δημοκρατικού κοινού στο πλαίσιο πλέον της μαζικής κοινωνίας να διαμορφώνει ορθολογική άποψη διά της ελεύθερης δημόσιας χρήσης του Λόγου.

Την ώρα που στην κλασική φιλελεύθερη θεωρία όσον αφορά το δικαίωμα της ελευθεροτυπίας ήταν ενύπαρκτη η βεβαιότητα της επικράτησης του αληθούς επί του ψεύδους στο πλαίσιο μίας ελεύθερης διαβούλευσης μεταξύ ορθολογικών, ίσων και ελεύθερων εταίρων, η εγγύηση του δικαιώματος κυοφόρησε ήδη στη μιλιανή επεξεργασία του *On Liberty* στο μέσον του δεκάτου ενάτου αιώνα την αμφιβολία όσον αφορά τη δυνατότητα του αναδυόμενου κοινού της δημοκρατικής τάξης να καταστεί έλλογο με βάση δύο παράγοντες: Οι λεγόμενες τεχνικές των δημοσίων σχέσεων οι οποίες κυριάρχησαν στο σύνθετο μαζικοδημοκρατικό κοινωνικό σχηματισμό ανέδειξαν νέες «μήτρες» αναπαραγωγής ανορθολογικών περιεχομένων μέσω της εργαλειοποίησης της δημόσιας σφαίρας οι οποίες παραπέμπουν ταυτόχρονα στα φαινόμενα της πολιτικής προπαγάνδας/χειραγώγησης και της εμπορευματοποίησης. Την ίδια ώρα, ως γνωστόν κορυφαίοι διανοούμενοι στο πλαίσιο της κριτικής στη μαζική δημοκρατία εξέφρασαν τον όχι αβάσιμο φόβο ότι αυτή θα ενέδιδε στην υποκειμενικού χαρακτήρα και συναισθηματικής προέλευσης γνώμη των μαζών. Και εάν λάβουμε υπόψη μας τα πραγματικά ιστορικά περιστατικά κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου και την ανάδυση αυταρχικών και ολοκληρωτικών καθεστώτων, ο φόβος αυτός δεν διαψεύστηκε. Και οι δύο αυτές τάσεις –ήτοι η εμπιστοσύνη στις αντικειμενικές διαδικασίες στο πλαίσιο της ορθολογικής/νομιμοποιημένης εξουσίας και ο σκεπτικισμός όσον αφορά την ικανότητα της κοινής γνώμης να προσεγγίσει το αληθές– οδήγησαν εν γένει τη δημοσιογραφία στην οδό της υιοθέτησης της αρχής της αντικειμενικότητας. Οι δημοσιογράφοι αντιμετώπιζαν τον κοινωνικό τους ρόλο ως μέρος μίας «αντικειμενικής» κοινωνίας, εντός της οποίας θα δρούσαν ως αμερόληπτοι επαγγελματίες. Θεώρησαν ότι μέσω του κανονιστικού πλαισίου της αντικειμενικότητας διαμορφωνόταν ένα αμυντικό πλαίσιο έναντι της χειραγώγησης από το σύστημα των δημόσιων σχέσεων, ήτοι την εισβολή των οικονομικών και πολιτικών συμφερόντων στη δημόσια σφαίρα (την «αναφευδαρχοποίησή» της κατά Habermas)²⁷⁷.

²⁷⁷ Η αντίθεση στο κανονιστικό περιεχόμενο της αστικής δημοσιότητας από την κοινοτιστική αντίληψη βάσει ενός αιτήματος για «αυθεντική» επικοινωνία που βασίζεται στα ρουσσικά γραπτά είναι μείζων και εκφράζει μια αυταρχική άρνηση του νεωτερικού νοήματος του κοινωνικού δεσμού: αντί άλλων, Σωτήρης Βανδώρος, *Το Σιωπηλό βλέμμα. Για την πολιτική θεωρία του Ρουσσώ*. Εκδόσεις Σαββάλα, 2012. Ιδιαίτερα: Κεφάλαια 2. Ομιλείν και Φαίνεσθαι στην κοσμοπολιτική μεγαλούπολη σελ. 76 κ.ε. και 5. Η δημοσιότητα καταστρέφει την αυθεντική έκφραση σελ. 137 κ.ε. Οι παρατηρήσεις αυτές του Βανδώρου για το ρουσσικό έργο αποκωδικοποιούνται σε συνδυασμό με τις θέσεις του Sennet για την τυραννία της οικειότητας και την «πτώση» του δημόσιου ανθρώπου των Νέων Χρόνων. Richard Sennett, *Η τυραννία της οικειότητας. Ο δημόσιος και ο ιδιωτικός βίος στον δυτικό πολιτισμό*, μετάφραση: Γιώργος Ν. Μερτίκας, επιμέλεια: Γεράσιμος Λυκιαρδόπουλος, Εκδόσεις Νεφέλη, 1999.

Ο Max Weber ως γνωστόν όριζε την ορθολογική-νομιμοποιημένη εξουσία (rational-legal) ως μία μορφή δεοντολογικού πράττειν η οποία θεμελιώνεται στην υιοθέτηση τυπικών και οικουμενικής ισχύος διαδικαστικών κανόνων. Κεντρικός θεσμός του ορθολογικού-νομικού συστήματος είναι η γραφειοκρατική οργάνωση: πρόκειται για μία διοικητική μηχανή (*apparatus*) που λειτουργεί ανεξάρτητα από τις επιμέρους βουλήσεις κομματικών σχηματισμών, ατόμων ή κοινωνικών ομάδων και δρα σύμφωνα με αυστηρά τυπικές διαδικασίες υπηρετώντας καθολικά κοινωνικά συμφέροντα. Στον ιστορικό ορίζοντα, ο αυτόνομος χαρακτήρας της γραφειοκρατικής οργάνωσης κυοφορήθηκε στις ΗΠΑ και την Ευρώπη με βάση δύο διακριτές κοινωνικές δυναμικές. Σε ορισμένες χώρες αναπτύχθηκε ήδη από το δέκατο έβδομο ή το δέκατο όγδοο αιώνα καθώς τα απολυταρχικά καθεστώτα στο πλαίσιο του ολιγαρχικού φιλελευθερισμού είχαν ανάγκη από πολυπληθέστερα και αρτιότερα σε οργάνωση στρατιωτικά σώματα και μεθόδους αποτελεσματικότερης διαρρύθμισης των εγχώριων θεσμών. Επιχείρησαν να οργανώσουν ένα εκσυγχρονισμένο, κεντρικά διευθυνόμενο κράτος και να αποτινάξουν το *standestaat* το οποίο χαρακτηριζόταν από τη μονοπώληση των θέσεων από την παραδοσιακή αριστοκρατική γαιοκτητική τάξη. Σε άλλες χώρες κατά το δέκατο ένατο αιώνα αναδύθηκε και κυριάρχησε μία αστική τάξη με πολιτικό αίτημα τον κοινωνικό εκσυγχρονισμό με βάση τις αρχές του ορθού λόγου. Κύρια στόχευση ήταν η εγκαθίδρυση ενός ευέλικτου, κεντρικά ρυθμιζόμενου συστήματος διαρρύθμισης των θεσμών στο πλαίσιο του οποίου θα αναπτυσσόταν η δυναμική του σύγχρονου καπιταλισμού.

Στις αρχές του εικοστού αιώνα, οι κοινωνίες της Βόρειας Αμερικής και της Βρετανίας μετασχηματίστηκαν από «στρατευμένες» σε «αντικειμενικές» κοινωνίες. Μεγάλες, αστικές και εκβιομηχανισμένες κοινωνίες υποκατέστησαν τις πληθυσμιακά κλειστές αγροτικές κοινότητες και διαμόρφωσαν τη νεωτερική *Great Society*.

Στο πλαίσιο της παρελθούσας «στρατευμένης κοινωνίας», ήταν νομιμοποιημένο να ασκείται η διακυβέρνηση, να λειτουργούν οι θεσμοί και να καταλαμβάνονται οι δημόσιες θέσεις επί τη βάσει υποκειμενικών κριτηρίων: θρησκεία, εθνική καταγωγή, κοινωνική θέση ή πολιτικές πεποιθήσεις. Τα προσωποπαγή «κόμματα των προυχόντων» προτού λάβουν μαζική μορφή αυτοδικαίως στελέχωναν τον κρατικό μηχανισμό κυρίως με λευκούς άρρενες που αποτελούσαν μέρος της εκλογικής πελατείας τους. Συχνάκις, από νεοκοινοτιστικά κινήματα αναπαράγεται η ρομαντική εικόνα των παραδοσιακών «στρατευμένων» κοινωνιών της Βόρειας Αμερικής (και όχι μόνον) ως ιδεατές δημοκρατίες των μικρών πόλεων κατά το ρουσσικό πρότυπο της Γενεύης. Στην πραγματικότητα, ήταν αυταρχικές κοινωνίες οι οποίες αναπαρήγαγαν ιεραρχικές δομές και παραδοσιακούς-οικογενειακούς δεσμούς, που βασίζονταν σε ένα σύστημα κοινωνικών προνομίων και διακρίσεων και τη λειτουργία των πελατειακών δικτύων ως κεντρική μορφή πολιτικής ενσωμάτωσης²⁷⁸.

Ο Michael Schudson υποστηρίζει όσον αφορά τις ΗΠΑ ότι τα χαρακτηριστικά της ιδιότητας του πολίτη (*civic life*) είναι δυνατόν να διακριθούν σε τέσσερις περιόδους, καθεμία εκ των οποίων κυριαρχείται από ένα διαφορετικό υπόδειγμα. Κατά την πρώτη περίοδο, που περιλαμβάνει περίπου το δέκατο όγδοο και την αυγή του δεκάτου ενάτου αιώνα, οι πολίτες υπόκειντο στην κυριαρχία των πολιτικών ελίτ και η πολιτική υποχρέωση έγκειτο κυρίως στην επιβεβαί-

²⁷⁸ Michael Schudson, *The Good Citizen: A History of American Civic Life*, Harvard University Press, 1999, σελ. 8. Είναι γόνιμο προκειμένου να αντιληφθούμε το εννοιολογικό πλαίσιο της αντικειμενικότητας στην ευρύτερη διάστασή του να συνδέσουμε την εν λόγω περιοδολόγηση της σημασιολόγησης της ιδιότητας του πολίτη τόσο με την εκάστοτε θεωρία του τύπου όσο και με την εννοιολόγηση του κοινωνικού δεσμού.

ωση της νόμιμης κυριαρχίας της καθεστρικής τάξης. Κατά τη δεύτερη περίοδο, το υπόλοιπο του δεκάτου ενάτου αιώνα, οι πολίτες διαδραμάτιζαν έναν περισσότερο κεντρικό ρόλο, ο οποίος τελούσε υπό τον έλεγχο ισχυρών τοπικών, προσωποπαγών κομματικών σχηματισμών οι οποίοι κινητοποιούσαν τις μάζες μέσω της πολιτικής «πατρωνίας», της οργάνωσης του ελεύθερου χρόνου και άλλων εξατομικευμένων υλικών προνομίων, δίχως να υπάρχει ευθεία ιδεολογική αναφορά είτε μία συνεκτική πολιτική ατζέντα. Στον όψιμο δέκατο ένατο αιώνα και την αρχή του εικοστού έλαβε χώρα ένας ακόμη μετασχηματισμός έλαβε χώρα κατά μείζονα λόγο ως αντίδραση στην κομματοκεντρική πολιτική που προηγήθηκε. Αυτή η περίοδος που διήρκεσε έως το 1950 χαρακτηρίστηκε από δύο ανταγωνιστικά παραδείγματα: Από το κυρίαρχο που προήλθε από το πνεύμα των μεταρρυθμίσεων που προώθησε το κίνημα των Προοδευτικών (*Progressives*) οι οποίοι έδιναν έμφαση στη διαχειριστική αποτελεσματικότητα, τον μη συνηγορικό (*non partisan*) τύπο και την ανάθεση του έργου της διακυβέρνησης στα χέρια ειδικών. Στο αντίπαλο παράδειγμα, κυρίαρχη ήταν η συμμετοχή των πολιτών στην πολιτική ζωή και τη διαδικασία της διακυβέρνησης και χαρακτηρίστηκε από την ανάπτυξη ενδοκοινοτικού διαλόγου για τοπικά θέματα και, από την άλλη, από την ανάδυση της τεχνικής και της επιστήμης της σφυγμομέτρησης – ήτοι η «μάζα» αντιμετωπίστηκε κατά κύριο λόγο με βάση κοινωνιοψυχολογικές παραμέτρους που σκοπούσαν στην καταγραφή των συγκυριακών χαρακτηριστικών της και εν τέλει στην άσκηση επιρροής. Η τελευταία περίοδος, η οποία εκκινεί το 1950, χαρακτηρίζεται από τη σημερινή μη μαζική συμμετοχή στις πολιτικές διαδικασίες και την απόσυρση στο ιδιωτικό βίο όπου κεντρική είναι η έννοια του πολίτη ως υποκειμένου δικαιωμάτων. Σε αυτό το υπόδειγμα, τα ατομικά και συλλογικά δικαιώματα αποτελούν τις κατευθυντήριες γραμμές της πολιτικής, και η δικαστική εξουσία και όχι η εκτελεστική έχει εγκατασταθεί στο επίκεντρο του πολιτικού παιγνίου, με την αυξημένη σημασία των αποφάσεων του Ανωτάτου Δικαστηρίου όσον αφορά τη διαμόρφωση και την υλοποίηση των κυβερνητικών πολιτικών στις οποίες ασκείται συνταγματικός έλεγχος²⁷⁹.

Η αναδυόμενη αντικειμενική κοινωνία των αρχών του εικοστού αιώνα αποκαλείται ταυτόχρονα και *μετα-παραδοσιακή*. Η εκκοσμικευμένη κοινωνία της αγοράς είχε στο αξιακό της επίκεντρο τον οικονομικό ορθολογισμό και το επιχειρηματικό κέρδος, την κοινωνική κινητικότητα, την αποτελεσματικότητα, την εξειδίκευση βάσει του καταμερισμού της εργασίας, την τεχνολογική καινοτομία και την ωφέλιμη γνώση. Οι διαπροσωπικές σχέσεις στη σφαίρα της οικειότητας και οι κοσμοθεωρητικές δεσμεύσεις της «στρατευμένης» κοινωνίας έδωσαν τη θέση τους σε απρόσωπες (κατά κύριο λόγο νομικού χαρακτήρα) συμβατικές σχέσεις μεταξύ ξένων που στηρίζονταν σε ιδεατά δίκαιες (*fair*) διαδικασίες οι οποίες καθοδηγούνται από τη γραφειοκρα-

²⁷⁹ Για την αναδιάταξη των ορίων των ορίων δημόσιου / ιδιωτικού στο πλαίσιο του αναλυτικού συνδυαστικού σχήματος σκέψης έχουμε ήδη παραπέμψει στο Νίκος Δεμερτζής, *Πολιτική Επικοινωνία* ό.π. Κεφάλαιο 4. Δημόσιο και Ιδιωτικό στην κοινωνία του θεάματος, σελ 163-282. Επίσης σημαντική είναι συμβολή του Sennett στην περιγραφή των συνθηκών πτώσης της πρώιμης αστικής δημοσιότητας, στο Richard Sennett, *Η τυραννία της οικειότητας. Ο δημόσιος και ο ιδιωτικός βίος στον δυτικό πολιτισμό*, μετάφραση: Γιώργος Ν. Μερτίκας, επιμέλεια: Γεράσιμος Λυκιαρδόπουλος, Εκδόσεις Νεφέλη, 1999. Οι πολιτικές συνέπειες της οικειότητας της *Gemeinschaft* καταγράφονται με συγκεκριμένο τρόπο: «Ο τοπικισμός και η τοπική αυτονομία έχουν, όπως πιστεύω, έχουν ευρύτητα διαδοθείτες και η εμπειρία των σχέσεων εξουσίας θα έχει πιο ανθρώπινο νόημα όσο πιο οικεία γίνει η κλίμακα – έστω και εάν οι δομές εξουσίας αναπτύσσονται ολοένα και περισσότερο μέσα σ' ένα διεθνές σύστημα. Η κοινότητα γίνεται όπλο κατά της κοινωνίας, που η μεγαλύτερη διαστροφή της θεωρείται τώρα η απροσωπία της. Ωστόσο μία κοινότητα εξουσίας είναι απλώς και μόνον μία ψευδαίσθηση όπως αυτή της βιομηχανικής Δύσης όπου η σταθερότητα επιτεύχθηκε με την προϊούσα επέκταση σε διεθνή κλίμακα των δομών οικονομικού ελέγχου. [...] Πρόκειται για επιστροφή στο φυλετισμό. [...] Ο φόβος ακριβώς της απρόσωπης ζωής, η αξία που προστίθεται στην οικεία επαφή, καθιστά την ιδέα μιας πολιτισμένης ύπαρξης, όπου οι άνθρωποι αισθάνονται άνετα με μια ποικιλία εμπειριών και πράγματι τρέφονται από τούτη, δυνατότητα μονάχα για τον πλούσιο και τον καλοζωισμένο. Μ' αυτή την έννοια, η απορρόφηση σε οικείες υποθέσεις είναι σημάδι μιας απολίτιστης κοινωνίας» (σελ. 427-428).

τία και τη γνώση που αναπαράγεται στο εσωτερικό της²⁸⁰. Η πλέον μορφωμένη μερίδα της μεσαίας τάξης διεκδικούσε συνθήκες ανοδικής κοινωνικής κινητικότητας και ίσες ευκαιρίες όσον αφορά την κατάληψη των κρίσιμων θέσεων στον κρατικό μηχανισμό. Οι διαφοροποιημένοι/εξατομικευμένοι πολίτες της μαζικής κοινωνίας δεν μοιράζονταν απλώς τις σχέσεις οικειότητας της γειτονιάς και των οικογενειακών δεσμών. Ήταν, ταυτόχρονα, υποκείμενα των αφηρημένων πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων, τα οποία εγγυάτο η απρόσωπη, βασισμένη σε τυπικές-ορθολογικές αρχές (*fairness*), λειτουργία της δημόσιας διοίκησης βάσει της ισονομίας και ο δικαστικός έλεγχος των εγγυήσεων του κράτους δικαίου.

Στο πλαίσιο της κοινωνίας όπου κυριαρχεί το αναλυτικό/συνδυαστικό σχήμα σκέψης, η διαδικαστική αντικειμενικότητα από κοινού με την επιστημονική κατέστησαν οι κεντρικοί κανόνες. Σταδιακώς καθώς εξελισσόταν η διαδικασία του κοινωνικού εξορθολογισμού οι θεσμοί και οι γραφειοκρατίες άρχισαν να λειτουργούν σύμφωνα με τις αντικειμενικές διαδικασίες και τη γνώση υπό το βλέμμα ουδέτερων επαγγελματιών και ειδικών. Ακόμη και στην πολιτική σφαίρα καταγράφεται η *απώλεια του πάθους* και η παρακμή των ουτοπικού χαρακτήρα κοσμοθεωριών (εγκαθίσταται ο «σιδηρούς μανδύας» του εξορθολογισμού τον οποίο περιέγραφε ο Weber)²⁸¹.

Μάζα, μαζική κοινωνία και επικοινωνία

Παρ' όλο που η έννοια της μαζικής κοινωνίας διαμορφώθηκε μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο τα βασικά της σημεία ήταν γνωστά πριν από το τέλος του δεκάτου ενάτου αιώνα²⁸². Οι πρώτες χρήσεις του όρου συνδέονται κατά κύριο με αρνητικές αναφορές. Αρχικώς ο όρος αναφερόταν στο πλήθος ή στο «λαό» που συνήθως θεωρείτο ότι αποτελείτο από ανθρώπους αμαθείς, αμόρφωτους και μάλλον ανορθολογικούς, ανυπότακτους ακόμη και βίαιους (όπως όταν η μάζα μετατρέπεται σε «όχλο ταραξιών»). Ο ίδιος όρος κατέστη δυνατό να χρησιμοποιηθεί και με εντελώς διαφορετικό πρόσημο, ιδιαίτερα στη σοσιαλιστική/κομμουνιστική οπτική όπου υποδηλώνει την αναδυόμενη πολιτική ισχύ της εργατικής τάξης και την αλληλεγγύη ανάμεσα στους εργαζόμενους όταν αυτοί είναι οργανωμένοι για την επίτευξη συλλογικών στόχων ή όταν αντιθέτως βρίσκονται αντιμέτωποι με ένα καθεστώς καταπίεσης. Οι όροι «μαζική υποστήριξη» ή «μαζικό κίνημα» και «μαζική δράση» είναι ορισμένα παραδείγματα όπου η συλλογική δράση μπορεί να ιδωθεί με θετικό τρόπο ως κινητήριο μοχλός της κοινωνικής αλλαγής. Οι διαφορετικές ερμηνείες της «μάζας» και οι θετικές ή αρνητικές συμπαραδηλώσεις της έννοιας εξαρτώνται από την πολιτική θέση που λαμβάνει κάποιος και συνδέονται με το βαθμό που η «μάζα» για την οποία γίνεται λόγος έχει σχηματιστεί νόμιμα, δρα ορθολογικά και σύννομα (δηλαδή

²⁸⁰ Max Weber, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, Μετάφραση: Talcott Parsons, εισαγωγή: Antony Giddens, Routledge Classics, 2001 σελ. 123-125. Την περίφημη θέση για το «κλουβί» του ορθολογισμού διατυπώνει στη μελέτη του για τη σχέση μεταξύ προτεσταντικής ηθικής και της ανάπτυξης του καπιταλισμού. Περιγράφει τη μεταφορά του ασκητικού ιδεώδους από τα μοναστικά κελιά στην εκκοσμικευμένη ηθική. Το ασκητικό ιδεώδες ο Κονδύλης το αποκαλεί, ακολουθώντας το Weber, «ηθική της αυτουπέβρασης» του αστικού σχήματος σκέψης (εναρμονιστικό/συνθετικό) και το αντιδιαστέλλει με την «ηθική της αυτοπραγμάτωσης» του αναλυτικού/συνδυαστικού σχήματος σκέψης που αντιστοιχεί στην ύστερη νεωτερικότητα. Ο ορθολογισμός κατά το σκοπό απελευθερώνεται από τα ηθικής και θρησκευτικής καταγωγής νοήματα για την παραγωγή υλικών αγαθών, καθώς ο ασκητισμός ανέλαβε να αλλάξει τη δομή του κόσμου. Οι «ειδικόι χωρίς πνεύμα» και οι «πδονοθήρες χωρίς καρδιά» κυριαρχούν και είναι ταυτόχρονα εγκλωβισμένοι στο σιδηρούν κλουβί της «αντικειμενικότητας». Το ζήτημα είναι εάν σε αυτή τη μορφή της αντικειμενικότητας οι διαδικαστικές αρχές αναιρούν τα περιεχόμενα της ίδιας της φιλελεύθερης τάξης και πώς. Σε ποιον βαθμό, δηλαδή, η (απόλυτη) διάκριση αξιών και γεγονότων δύναται να παράσχει ένα συλλογικά δεσμευτικό νόημα του κοινωνικού δεσμού;

²⁸¹ Denis McQuail, *Η Θεωρία της Μαζικής Επικοινωνίας για τον 21ο αιώνα*, εισαγωγή-επιμέλεια: Στέλιος Παπαθανασοπουλος, μετάφραση: Κάτια Μεταξά, εκδόσεις Καστανιώτη, 2003, σελ. 60-62.

²⁸² H. Blumer, *The mass, the public and the public opinion*, στο A. Lee (επιμ.) *New Outlines of Principles of Sociologie*, Barnes and Noble.

εάν υπόκειται σε κανονιστικές δεσμεύσεις). Η κυρίαρχη τάση απέναντι στο φαινόμενο της μάζας είναι αρνητική ακόμη και όταν η ύπαρξή της δεν συνιστά απειλή για την καθεστρωκτική τάξη. Ο ίδιος όρος υπονοεί μία άμορφη συνάθροιση ατόμων χωρίς ατομικό προσανατολισμό. Με βάση τον τυποποιημένο ορισμό του λεξικού η μάζα είναι ένα σύνολο ανθρώπων όπου η ατομικότητα των μελών έχει χαθεί (Shorter Oxford Dictionary).

Ο όρος «μαζική επικοινωνία» εμφανίστηκε για πρώτη φορά στα τέλη της δεκαετίας του 1930 αλλά τα βασικά στοιχεία του όρου ήταν γνωστά ήδη και δεν έχουν αλλάξει από τότε, έστω και εάν σήμερα τα μέσα επικοινωνίας έχουν απομαζικοποιηθεί μέσω της αλλαγής του τεχνολογικού του υποστρώματος στην εποχή του διαδικτύου και την έναρξη της συζήτησης για την αποκαλούμενη απομαζικοποίηση της διαδικασίας της επικοινωνίας. Ενώ τα πρώτα μαζικά μέσα ήταν αρκετά διαφοροποιημένα ως προς το μέγεθός τους και τις συνθήκες λειτουργίας τους μπορούμε να προσδιορίσουμε την τυπική μορφή της επικοινωνίας σύμφωνα με ορισμένα τυπικά χαρακτηριστικά: αυτά προέρχονται από τις τεχνολογίες αναπαραγωγής και διανομής και από συγκεκριμένους τύπους οργάνωσης. Η πρόσληψη της μαζικής επικοινωνίας είναι επίσης διακριτή σε αυτό πλαίσιο. Τα ακροατήρια εν γένει θεωρούνται (από τα ίδια τα μέσα, αλλά και τη λαϊκή προκατάληψη) μεγάλα σύνολα διασκορπισμένων και παθητικών δεκτών χωρίς οι τελευταίοι να μπορούν να ανταποκριθούν ή να μετάσχουν στη διαδικασία με γνήσιο τρόπο σε έναν προφανή συσχετισμό με την έννοια της μάζας. Αν και έχει πλήρη συνείδηση της θέσης του, ο θεατής έχει ελάχιστη επαφή ή ελάχιστα γνωρίζει τους άλλους θεατές και μπορεί να έρθει σε αλληλόδραση μόνον με ένα μικρό μέρος τους. Το «μαζικό» ακροατήριο σε κάθε περίπτωση σχηματίζεται σε πρόσκαιρη βάση (το φαινόμενο κοινό) και έχει λίγο έως πολύ ταυτόχρονη επαφή με μία απόμακρη πηγή και δεν επιτελεί άλλο ρόλο από το να αποτελεί μονάδα μέτρησης για τη βιομηχανία των μέσων.

Ο Η. Blumer (1939) ήταν ο πρώτος που προσδιόρισε τη «μάζα» ως ένα νέο τύπο κοινωνικού σχηματισμού της σύγχρονης κοινωνίας, αντιπαραθέτοντας τη με την ομάδα, το πλήθος και το γενικό κοινό²⁸³. Ορίζοντας την ομάδα σημειώνει ότι σε αυτήν όλα τα μέλη της γνωρίζονται μεταξύ τους, έχουν συνείδηση της κοινής συμμετοχής τους, μοιράζονται τις ίδιες κοινωνικές αξίες, έχουν μία ορισμένη δομή σχέσεων που είναι σταθερή στο χρόνο και αλληλεπιδρούν για την επίτευξη ορισμένων στόχων (σελ. 39). Το πλήθος, τέκνο της εποχής της αποπροσωποποίησης των αστικών πόλεων της βιομηχανικής εποχής είναι μεγαλύτερος σχηματισμός, παραμένει όμως περιορισμένος σε συγκεκριμένα χωροταξικά όρια. Ωστόσο είναι προσωρινός σχηματισμός και σπανίως ανασχηματίζεται με την ίδια σύνθεση. Μπορεί τα μέλη του πλήθους να διακατέχονται από ένα ορισμένο αίσθημα ταυτότητας αλλά συνήθως δεν υπάρχει δομή και συγκεκριμένη διάθρωση στην ηθική και κοινωνική του σύνθεση. Τα μέλη του δρουν μεν, αλλά η δράση τους θεωρείται ότι έχει πολλές φορές *συναισθηματικό και ανορθολογικό χαρακτήρα*. Η τρίτη συλλογικότητα που ορίζει ο Blumer, το γενικό κοινό, είναι σχετικά μεγάλο, ευρέως διασκορπισμένο και σταθερό. Έχει την τάση να συσπειρώνεται γύρω από ένα θέμα της δημόσιας ζωής και πρωταρχικός του στόχος είναι να προωθήσει ορισμένα συμφέροντα ή απόψεις και, κυρίως, να επιτύχει μια πολιτική αλλαγή. Είναι ένα ουσιώδες συστατικό στοιχείο του δημοκρατικού πολιτεύματος που βασίζεται στο ιδανικό του ορθολογισμού στο πλαίσιο ενός ανοικτού

²⁸³S.M. Feldman, *Free Expression and Democracy in America: A History*, University of Chicago Press. (2008). Ιδιαίτερα τα κεφάλαια 5. Free expression in the Nineteenth Century σελ. 101 κ.ε. και 6. Republican Democracy from Reconstruction to 1820 σελ. 153, ενδιαφέρον για την αντίληψη της δημοκρατικής τάξης και το ρόλο του τύπου με αιχμή την εξισωτική λογική της «τυραννίας της πλειοψηφίας», η υποεπέντητα Populism and Progressives, σελ 187 κ.ε.

πολιτικού συστήματος και συχνά αποτελείται από το καλύτερα ενημερωμένο τμήμα του πληθυσμού. *Ο σχηματισμός του γενικού κοινού είναι χαρακτηριστικό των σύγχρονων φιλελεύθερων δημοκρατιών συναφές με την εμφάνιση του «αστικού» ή κομματικού τύπου.*

Με τον όρο μάζα συνδέθηκαν αρκετά χαρακτηριστικά των νέων ακροατηρίων του ραδιοφώνου, των θεατών του κινηματογράφου, η σύνθεση των οποίων δεν καλυπτόταν από καμία από τις δύο προηγούμενες έννοιες. Ήταν ευρύτατα κερματισμένο και τα μέλη του δεν γνωρίζονταν μεταξύ τους ή με οποιονδήποτε εισερχόταν σε αυτό. Από τα μέλη του έλειπαν η αυτοσυνειδησία και η αίσθηση της ταυτότητας καθώς και είναι αδύνατον να δράσουν συλλογικά και οργανωμένα ώστε να θέσουν και να επιτύχουν οιοσδήποτε στόχους. Το ακροατήριο αυτό χαρακτηριζόταν από εύπλαστη σύνθεση μέσα σε ένα ευμετάβλητο πλαίσιο. Επιπρόσθετα, θεωρείται ότι δεν δρα προς ίδιον συμφέρον αλλά αποτελεί αντικείμενο χειραγώγησης. Ήταν ετερογενές στη σύνθεσή του: αποτελούνταν από μεγάλο αριθμό ατόμων από όλα τα κοινωνικά στρώματα και τις δημογραφικές ομάδες. Ταυτόχρονα, παρουσιάζει μία ομοιογένεια όσον αφορά την επιλογή του συγκεκριμένου αντικειμένου που ενδιέφερε τα μέλη του. Αναλόγως το αντιλαμβάνονταν και όσοι επιζητούσαν την χειραγώγησή του. Το ακροατήριο των μέσων ενημέρωσης δεν είναι ο μοναδικός κοινωνικός σχηματισμός που χαρακτηρίζεται από την έννοια της «μάζας», εφόσον αυτή χρησιμοποιείται σε σχέση με τους καταναλωτές στο πλαίσιο της «μαζικής αγοράς» ή στο πλαίσιο των ψηφοφόρων («το γενικό, μαζικό εκλογικό σώμα»). Ωστόσο είναι σημαντικό ότι αυτού του είδους οι οντότητες συχνά αντιστοιχούν σε ακροατήρια των μέσων ενημέρωσης και ότι αυτά χρησιμοποιούνται για να κατευθύνουν και να ελέγξουν την καταναλωτική ή και την πολιτική συμπεριφορά των ατόμων.

Μέσα στο διαγραφόμενο εννοιολογικό πλαίσιο, η χρήση των μέσων συνδέθηκε με την μαζική συμπεριφορά, γεγονός που οδήγησε σε εφαρμογή μεθόδων «έρευνας της συμπεριφοράς της μάζας». Έτσι πραγματοποιήθηκαν έρευνες μεγάλης κλίμακας και εφαρμόστηκαν και άλλες μέθοδοι που αποσκοπούσαν να καταγράψουν την εμβέλεια των μέσων και την ανταπόκριση σε ποσοτικούς όρους του ακροατηρίου στο προσφερόμενο περιεχόμενο. Μία εμπορική και οργανωτική λογική για την έρευνα ακροατηρίου στηρίχθηκε σε θεωρητικές βάσεις. Η έρευνα ακροατηρίου με όρους καθαρά ποσοτικούς και αργότερα ποιοτικούς έμοιαζε όχι μόνον λογική αλλά είχε και ευρεία πρακτική βάση. Οι ερευνητικές μέθοδοι στόχευαν στην ενίσχυση μιας προκαθορισμένης εννοιολογικής προσέγγισης σύμφωνα με την οποία το ακροατήριο ισοδυναμούσε με μαζική αγορά. Η έρευνα στα ποσοστά θεαματικότητας και ακροαματικότητας και στο μέγεθος της εμβέλειας του τύπου και της ραδιοτηλεόρασης ενίσχυσε την άποψη ότι το αναγνωστικό και τηλεοπτικό ακροατήριο αποτελεί μία μαζική αγορά καταναλωτών. Και, επιπλέον, απηχούσε πρακτικές ανάγκες της βιομηχανίας καθώς τα μετρήσιμα μεγέθη αποτελούσαν αντικειμενική βάση αποτίμησης της εμβέλειας του μηνύματος που εξέπεμπαν προκειμένου να προσελκύσουν διαφημιστική δαπάνη. Η «πρωτιά» στην καταγραφή των γεγονότων και στις πωλήσεις/τηλεθέαση/ακροαματικότητα κατέστη υπαρξιακός στόχος για τις επιχειρήσεις και συνέβαλε, όπως θα δούμε, στην παγίωση δημοσιογραφικών προτύπων.

Εν γένει ο τύπος διαμεσολαβούσε μεταξύ του λαού και των ελίτ μέσω ενός εξατομικευμένου πλουραλισμού – οι θεσμοί και η λειτουργία τους αναφέρονταν στον πολίτη ως άτομο/μονάδα και υποκείμενο δικαιωμάτων σε ανεξαρτησία από οποιοσδήποτε σχέσεις οικειότητας χαρακτήριζαν το βίο του. Καλοί πολίτες δεν ήταν πλέον οι φορείς κοσμοθεωρητικών αποφάνσεων που συμμετείχαν ενεργητικά στον πολιτικό βίο αλλά οι ορθολογικοί, μη στρατευμένοι πολίτες που λάμβαναν αντικειμενική ενημέρωση από τον τύπο και συμμετείχαν στις δημοκρατικές διαδικασίες μέσω

της ψήφου και της ένταξής τους στους αναδυόμενους θεσμούς της Κοινωνίας των Πολιτών. Ομάδες ενεργών πολιτών, όπως η League of Women Voters, που ιδρύθηκε στο 1920 στις ΗΠΑ, καλλιέργησαν ένα είδος ορθολογικού δημόσιου διαλόγου στο πλαίσιο μίας αυτόνομης δημόσιας σφαίρας ενώ η πολιτική συμμετοχή με την παραδοσιακή της σημασία της κομματικής στράτευσης και τα ποικίλα πελατειακά δίκτυα και συστήματα πατρωνίας άρχισε να παρακμάζει ²⁸⁴.

Επαγγελματισμός και αντικειμενικότητα

Στο πλαίσιο της αντικειμενικής κοινωνίας, όπως την περιγράφουμε, υψηλά στην κλίμακα των αξιών ήταν τοποθετημένη η αστική έννοια του επαγγελματισμού. Ήταν απαραίτητοι επαγγελματίες για τη διαχείριση των εργοστασίων, τη δημόσια διοίκηση και τη διενέργεια επιστημονικών ερευνών για κοινωνικά θέματα. Οι ραγδαία επεκτεινόμενες πόλεις χρειάζονταν ειδικούς για τη διαχείριση των συστημάτων μεταφορών, διανομής ενέργειας κ.λπ. Οι επαγγελματίες εφάρμοζαν τεχνικές επιστημονικού management προκειμένου να αυξήσουν την οικονομική αποδοτικότητα των εργοστασίων, της κυβέρνησης καθώς και των εφημερίδων. Το 1916 ο θεμελιωτής του επιστημονικού management Frederick Taylor υποστήριζε την ανάγκη παρουσίας στο υπουργικό συμβούλιο ενός ειδικού ο οποίος να καταγράφει την οικονομική αποδοτικότητα των θεσμικών παρεμβάσεων. Οι φυσικοί επιστήμονες, με την αντικειμενική στάση και τη γνώση που ενυπήρχαν στις πρακτικές τους, κατέστησαν το πρότυπο του επαγγελματικής διαγωγής και ακολουθούνταν από τους κοινωνικούς επιστήμονες με ειδίκευση στις σφυγμομετρήσεις, τη στατιστική και την οικονομική ανάλυση. Περί τη δεκαετία του 1920, τα πανεπιστήμια της Βόρειας Αμερικής εκπαίδευαν τους κοινωνικούς επιστήμονες στη διαχείριση εμπειρικών δεδομένων και την εν γένει υιοθέτηση αντικειμενικής στάσης. Την ίδια ώρα, ιδιωτικά ιδρύματα και κυβερνητικές υπηρεσίες συγκέντρωναν δεδομένα αφορώντα μείζονα οικονομικά και κοινωνικά ζητήματα ενώ οι δημοσκόποι αναζητούσαν με επιστημονικές μεθόδους να καταγράψουν τον «παλμό» της κοινής γνώμης και τις εν γένει διαθέσεις της.

Ταυτόχρονα, η κοινωνία αυτού του είδους χρειαζόταν αντικειμενική γνώση υπό τη μορφή επιστημονικών αποκαλύψεων, τεχνικών καινοτομιών και εφευρέσεων. Το «κλειδί» για την κοινωνική πρόοδο φαινόταν να είναι η αντικειμενική πληροφόρηση, αποκαθαρμένη από μεροληψίες είτε υποκειμενικού χαρακτήρα ερμηνείες.

Η διεύρυνση της ορθολογικής-νομιμοποιημένης (*rational-legal*) εξουσίας επηρέασε το θεσμό της δημοσιότητας με έμμεσους τρόπους: προϋποθέτει την κωδικοποίηση και οργάνωση των διαδικασιών της κρατικής δραστηριότητας, της δημοσιότητας ως ορατότητας της κρατικής δράσης, όσον αφορά τη διαδικασία της διακυβέρνησης και της απονομής δικαιοσύνης και της πρόσβασης του κοινού στα δεδομένα τα οποία αφορούν τις δημόσιες πολιτικές με βάση τυπικούς καθολικής ισχύος κανόνες. Οι τελευταίοι καλλιέργησαν το πλαίσιο της λογοδοσίας που ανέπτυξε την πολιτική δημοσιότητα. Η Σεραφεινίδου στο πλαίσιο αυτό κάνει λόγο για την πρόταξη της λειτουργίας των ειδικών εν αναφορά προς την ενημερωτική λειτουργία. Κεντρικά σημεία της παραγωγής δημοσιογραφικού λόγου είναι τα εξής: *ακρίβεια, αρτιότητα στην παρουσίαση των τεκμηρίων, προσπάθεια για την προσέλκυση ενός μαζικού κοινού, ανάδειξη της κοινωνικής προόδου και αναγνώριση της αξίας του ανθρώπου βάσει των αρχών του κράτους δικαίου*²⁸⁵. Επιπροσθέτως, ο Habermas κατά την περιγραφή της ανάπτυξης της δημόσιας σφαίρας σημειώνει ότι η θεσμοποιί-

²⁸⁴ Μ. Σεραφεινίδου *Κοινωνιολογία των ΜΜΕ*, ό.π. σελ. 248 σημ. 19.

²⁸⁵ Habermas, *Δημοσιότητα* ό.π., σελ. 21-22.

ψη μίας αυτόνομα λειτουργούσας δημόσιας διοίκησης ταυτόχρονα με την αναγκαιότητα δημοσιοποίησης διαταγμάτων/ανακοινώσεων σε ένα διευρυμένο πλέον σώμα πολιτών διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη του τύπου ως θεσμού²⁸⁶.

Κατά συνεπαγωγή, η δημοσιογραφία είχε αναλάβει το καθήκον να ενημερώνει το κοινό με αξιολογικά ελεύθερη, αντικειμενική πληροφόρηση για τα τρέχοντα γεγονότα –κατά κύριο λόγο όσα οι συντάκτες αποκαλούσαν «σκληρές ειδήσεις» (hard news)– και αυτό ήταν το κεντρικό περιεχόμενο της δημόσιας αποστολής του θεσμού και ταυτόχρονα της αντικειμενικής στάσης. Σε επίπεδο ιδεατών μεγεθών, ο ρεπόρτερ υιοθετούσε μία στάση προς τα γεγονότα παρόμοια με αυτήν που ο Weber έθεσε ως τυπικό πρότυπο για τον αντικειμενικό επιστήμονα. *Οι κανόνες της αντικειμενικής κοινωνίας υποστήριζαν τη μετάβαση από τη στρατευμένη αντίληψη του διανοούμενου σε αυτήν ενός ουδέτερου καταγραφέα του πραγματικού.* Το κοινό χρειαζόταν αντικειμενικές ειδήσεις που πήγαιναν πέραν από τη δουλοπρεπή, λέξη προς λέξη κάλυψη των πολιτικών δραστηριοτήτων ή τους συνηγορικούς λίβελλους στο πλαίσιο των κομματικών αντιπαραθέσεων. Ο κώδικας της *Sigma Delta Chi* ανέφερε χαρακτηριστικά ότι οι δημοσιογράφοι θα έπρεπε να δρουν ως μία επαγγελματική ένωση «παρόμοια με τις επαγγελματικές ενώσεις των ιατρών και των νομικών». Ο ιστορικός του αμερικανικού τύπου James M. Lee έγραψε τη δεκαετία του 1920 ότι το ισχυρό αίτημα των δημοσιογράφων στις ΗΠΑ να αποκτήσουν τα χαρακτηριστικά μίας επαγγελματικής κοινότητας και να υιοθετήσουν έναν κώδικα δεοντολογίας όσον αφορά τις ενημερωτικές πρακτικές «αντικατόπτριζε την ευρύτερη τάση της εποχής»²⁸⁷.

Διαμεσολάβηση και έννοια των γεγονότων

Στο καθεστώς της Νεωτερικότητας και στο πλαίσιο της Μεγάλης Κοινωνίας ως συμπληρωματική σχετικά με την έννοια της εκπροσώπησης στο επίπεδο της δημοκρατικής οργάνωσης, αναδύεται η έννοια της *διαμεσολάβησης ως καινού χαρακτηριστικό της μορφής κοινωνικής επικοινωνίας*. Το πρόβλημα το οποίο εξ αρχής τίθεται είναι η φύση και ο χαρακτήρας αυτής της διαδικασίας εξαιτίας της καίριας επιρροής την οποία ασκεί στη λειτουργία των κοινωνιών ως αυτοκυβερνώμενων: πώς δηλαδή είναι δυνατόν αυτή να ανταποκριθεί στο κανονιστικό περιεχόμενο της ελεύθερης δημόσιας χρήσης του ορθού λόγου. *Η εν λόγω έννοια αναφέρεται συγκεκριμένα στη μετάδοση απόψεων για γεγονότα και καταστάσεις οι οποίες εκφεύγουν της άμεσης παρατήρησης και προσωπικής επαφής· περιέχει, λοιπόν, τη διαδικασία αποδιάρθρωσης της παραδοσιακής τοπικής και χρονικής δομής της ατομικής και συλλογικής εμπειρίας.* Δεύτερον, αναφέρεται στις οργανωμένες προσπάθειες εκ μέρους φορέων και θεσμών να διαμορφώσουν τις συνθήκες της οργανωμένης κοινωνικής επικοινωνίας· ήτοι επικαθορίζει τις συνθήκες συμβολικής αναπαραγωγής του κοινωνικού. Η έννοια αναφέρεται, επίσης, στον έμμεσο τρόπο διαμόρφωσης συλλογικών και ατομικών αντιλήψεων και στάσεων για απομακρυσμένες κοινωνικές ομάδες είτε και για ολόκληρους πολιτισμούς.

Η διαμεσολάβηση προϋποθέτει ένα είδος σχέσης: *πρόκειται ακριβώς για το είδος των σχέσεων οι οποίες διαμεσολαβούνται από το σύστημα των μέσων επικοινωνίας.* Αποδεικνύονται, όπως προαναφέραμε, πιθανόν περισσότερο απόμακρες, απρόσωπες και αδύναμες όταν συγκρίνονται με

²⁸⁶ James Mervin Lee, *History of American Journalism*, ό.π. σελ. 388.

²⁸⁷ John Thomson, *Νεωτερικότητα και Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας*, πρόλογος-επιμέλεια: Νίκος Δεμερτζής, μετάφραση: Γιώτα Καραμπίνη-Νένα Ζώκου, β' έκδοση, Εκδόσεις Παπαζήση, 1999. Ιδιαίτερα σε αυτό το σκεπτικό εντάσσονται: Κεφάλαιο 3. Η ανάδυση της διαμεσολαβημένης αλληλόδρασης, (σελ. 143-200), Κεφάλαιο 4. Ο μετασχηματισμός της ορατότητας, (σελ. 201-247), Κεφάλαιο 7. Ο εαυτός και η εμπειρία σε ένα διαμεσολαβημένο κόσμο (σελ. 339-380) και Κεφάλαιο 8 Η εκ νέου επινόηση της δημοσιότητας, (σελ. 381-426).

αυτές των άμεσων προσωπικών δεσμών στο πλαίσιο της παραδοσιακής κοινότητας που απηχούν ένα σύμπαν σχέσεων οικειότητας· εξ αυτού η διαμεσολάβηση της κοινωνικής εμπειρίας είναι καίριο χαρακτηριστικό της *Gesellschaft* σε αντίθεση με την κοινοτική οργάνωση του κοινωνικού (*Gemeinschaft*). Στη νεωτερική συνθήκη έχει γίνει αποδεκτό ότι τα μέσα επικοινωνίας ενδέχεται να μη μονοπωλούν το σύνολο της ροής των πληροφοριών με τις οποίες έρχεται σε επαφή κάθε κοινωνός αλλά παρεμβαίνουν με καταλυτικό τρόπο στη διαμόρφωση της συλλογικής και ατομικής εμπειρίας, επηρεάζοντας θεωρητικά όλες τις κοινωνικές σχέσεις και τη σχέση των κοινωνιών με τον κοινό τους κόσμο. Είναι σύμφυτη με το σκεπτικισμό τον οποίο κυοφόρησαν τα Φώτα όταν αποκαλύφθηκε ο εν τόπω και ο εν χρόνο σχετικός χαρακτήρας της ανθρώπινης γνώσης και εμπειρίας τόσο στη συγχρονία ως προς την πολλαπλότητα των πηλών τόσο και διαχρονικά ως προς την ιστορικού χαρακτήρα γνώση. Όπως επισήμανε διαρκώς ο Lippmann «*διαμορφώνουν τις εικόνες που έχουμε στο μυαλό μας*» και ο κόσμος μας είναι «*εκτός προσιτότητας*» εκ μέρους του μέσου του. Ο ίδιος κάνει συγκεκριμένα λόγο για «*την παρεμβολή ενός ψευδοπεριβάλλοντος ανάμεσα στον άνθρωπο και στο πραγματικό περιβάλλον του*. Η συμπεριφορά του ανθρώπου είναι η ανταπόκριση σε αυτό το περιβάλλον. [...] Επειδή το αληθινό περιβάλλον είναι καθ' ολοκληρίαν πολύ σύνθετο για άμεση γνωριμία. Δεν είμαστε φτιαγμένο για να πραγματευόμαστε με τόση μεγάλη λεπτομέρεια, τόση μεγάλη ποικιλία, τόσες μεγάλες παραλλαγές και συνδυασμούς. Και παρότι είμαστε υποχρεωμένοι να δρούμε σε ένα τέτοιο περιβάλλον, πρέπει να το ανοικοδομούμε σε ένα απλούστερο πρότυπο, με το οποίο μπορούμε να τα βολεύουμε. Για να διασχίσουν τον κόσμο οι άνθρωποι, πρέπει να έχουν χάρτες του κόσμου» (σελ. 23-24). Και αυτός ο «χάρτης» είναι το έργο της διαδικασίας της ενημέρωσης και των δημοσιογράφων το οποία αναλαμβάνεται σε καθημερινή βάση.

Εξετάζοντας την έννοια της διαμεσολάβησης, ο Thomson διακρίνει δύο τύπους αλληλόδρασης παράλληλης της διαπροσωπικής, τη *διαμεσολαβημένη αλληλόδραση* η οποία εμπλέκει κάποιο τεχνικό μέσο όπως το χαρτί που καθιστά ικανή την πληροφορία ή το συμβολικό μήνυμα να μεταδοθεί σε άτομα που είναι απομακρυσμένα σε τόπο και χρόνο. Ο άλλος τύπος είναι η *διαμεσολαβημένη ημιαλληλόδραση* και αναφέρεται σε πολιτικές και κοινωνικές σχέσεις οι οποίες θεσμίζονται διά των μέσων επικοινωνίας. Υπάρχουν δύο συγκριμένα διακριτά χαρακτηριστικά: Στην πρώτη περίπτωση, *οι συμμετέχοντες προσανατολίζονται σε συγκεκριμένους «Άλλους» και οι συμβολικές μορφές παράγονται για έναν απροσδιόριστο αριθμό εν δυνάμει παραληπτών. Στη δεύτερη, η διαμεσολαβημένη ημιαλληλόδραση είναι μονολογική, υπό την έννοια ότι η ροή της πληροφορίας εμφανίζεται μονόδρομη*. Συναφώς, δεν υπάρχει άμεση ή απευθείας αναμενόμενη ανταπόκριση από τον αποδέκτη (το υπόδειγμα αυτό διαφοροποιεί βεβαίως η διαδικαστικότητα των ψηφιακών μέσων). Ο Thomson περιγράφει μία κρίση διαμεσολάβησης αυτού του είδους, καθώς θεωρεί ότι η μαζική επικοινωνία εμπλέκει μία κοινωνική κατάσταση στην οποία τα άτομα δεν συνδέονται μεταξύ τους σε μία διαδικασία επικοινωνιακής και συμβολικής ανταλλαγής. Υποστηρίζει ότι το σύστημα επικοινωνίας συνιστά ένα είδος διακριτής δημόσιας σφαίρας, η οποία εντούτοις δεν διαθέτει χωροταξικό και διαλογικό χαρακτήρα. Δεν απαντά, εντούτοις, στο ερώτημα όμως ποιο θα ήταν δυνατόν να είναι το κανονιστικό περιεχόμενο αυτής της δημόσιας σφαίρας εφόσον η επιστροφή στη διαπροσωπική αλληλόδραση είναι εκ των πραγμάτων αδύνατη ²⁸⁸.

²⁸⁸ Jean Baudrillard, *The Ecstasy of Communication*, μετάφραση: Bernard Schütze - Caroline Schütze, Semiotext(e) / Foreign Agents, 1988 (σελ. 376). Σε αυτές τις θέσεις υποτυπώνεται με ακρίβεια το αναλυτικό/συνδυαστικό σχήμα σκέψης που απολήγει στη διαπίστωση (όπως επί παραδείγματι οι γνωστές φουκωικές θέσεις) μιας έκκεντρης, αν όχι κατακερματισμένης ατομικότητας χωρίς δυνατότητα συνεκτικής διαγωγής και κατάρτισης ορθολογικών σχεδίων δράσης.

Με έρεισμα την έννοια της διαμεσολάβησης διάφορες «μεσοκεντρικές» θεωρίες στο πλαίσιο του μαζικοδημοκρατικού κοινωνικού σχηματισμού αμφισβήτησαν διαρρήδην την έννοια του αυτόνομου εταίρου στο πεδίο της επικοινωνίας αλλά και της όποιας δυνατότητας γνώσης του κοινωνικού είναι. Ο Thomson επικρίνει συναφώς τις μετανεωτερικές ιδέες για τη διάλυση του εαυτού. Σύμφωνα με τις ιδέες του Baudrillard και άλλων που απηχούν το αναλυτικό/συνδυαστικό σχήμα σκέψης, *την επίμονη εμμείνεια ενός προκαταρτικού κόσμου αδιαβάθμητου και μη γνώσιμου* (χωρίς δηλαδή τη δυνατότητα διαμόρφωσης ενός «χάρτη» εντός των αντικειμένων του κοινωνικού κόσμου): «Ο εαυτός έχασε τη συνεκτικότητά του εξαιτίας της πληθώρας των μινυμάτων και εικόνων. Ως αποτέλεσμα, ο εαυτός έχει απορροφηθεί από μία ασυνάρτητη σειρά διαμεσολαβημένων σημείων. [...] «Όπως οι εικόνες που αντανακλώνται μέσα σε μία αίθουσα γεμάτη καθρέφτες, σε αυτούς γίνεται ένα ασταμάτητο παιχνίδι σημείων που αλλάζει με κάθε κίνηση. Τίποτε δεν είναι σταθερό, τίποτε δεν είναι μόνιμο και αυτές οι εικόνες δεν είναι αντανάκλασεις καμίας χωριστής οντότητας: *σε μία εποχή κορεσμένη από τα μέσα, ο εαυτός είναι ακριβώς αυτές οι πολλαπλά μεταβαλλόμενες εικόνες*»²⁸⁹. Συμφωνούμε με τον Thomson ότι ως χαρακτηρισμός του εαυτού στη σύγχρονη εποχή η θεώρηση αυτή είναι άκριτη. Όσο για τη μεταφορά με τους καθρέφτες, «δεν συλλαμβάνει επιτυχώς τη δύσκολη θέση του εαυτού στο σύγχρονο κόσμο. [...] Καθώς αυτές οι διαμεσολαβημένες εμπειρίες ενσωματώνονται ανακλαστικά στο πρόταγμα της αυτο-διαμόρφωσης, η φύση του εαυτού αλλάζει. Μάλλον γίνεται πιο δεκτικός σε αυτές τις εμπειρίες, σε επιρροές που προέρχονται από μακρινές εντοπιότητες» (σελ. 377). Στην ίδια γραμμή κινείται και ο Δεμερτζής καθώς υπογραμμίζει, θέτοντας και τα όρια της έννοιας της κρίσης της διαμεσολάβησης: «Εκείνος που θα αποφανθεί ότι το υποκείμενο δεν υπάρχει πλέον και ότι έχει υποστεί πολιτισμική μετάλλαξη από τις εικόνες και τα ομοιώματα θα πρέπει, αφενός μεν, να θεμελιώσει το επιχείρημά του στη μελέτη της εμπειρίας των ανθρώπων και όχι στην προβολή των δικών του προκατανοήσεων, αφετέρου δε να νομιμοποιήσει ηθικά και λογικά τον τόπο απ' όπου το εξαγγέλλει» (σελ. 27)²⁹⁰.

²⁸⁹ Νίκος Δεμερτζής, «Η πολιτική του προσώπου και το πρόσωπο της πολιτικής. Όψεις της τηλεπολιτικής», στο *Τηλεόραση και ελληνική κοινωνία*, επιμ. Διαμαντής Λεβεντάκος, Εκδόσεις Εικόν, 2004, σελ 21 κ.ε.

²⁹⁰ Για την κοινωνιολογική έννοια της κοινής γνώμης: Vincent Price, *Κοινή Γνώμη*, Επιμέλεια - Πρόλογος, Νίκος Δεμερτζής, Μετφρ. Νίκος Μπούμπαρης, Εκδόσεις Οδυσσέας, 1996. Ιδιαίτερα τις ενότητες «Η κοινή γνώμη ως αντικείμενο μελέτης», σελ. 38-39 και Πλήθος, Κοινό Μάζα» σελ. 54-62. Να σημειωθεί ότι η έννοια της μαζικής κοινωνίας στο πλαίσιο του αναλυτικού / συνδυαστικού σχήματος σκέψης ενσωματώνει το κοινωνιολογικό πλάσμα της κοινής γνώμης σε μία μορφή του κοινωνικού από την οποία δεν είναι δυνατόν να εξαχθεί το περιεχόμενο του δημόσιου λόγου. Η διαμόρφωση της γενικής βούλησης μετασχηματίζεται σε ένα πρόγραμμα με στόχο τη διαχείριση του πλήθους (εισάγονται οι έννοιες του ανορθολογικού *mob*, καθώς και του *crowd*). Ο Daniel Bell σε ένα άρθρο του το 1956 («The Theory of Mass Society: A Critique», *Commentary*, 22, Ιούλιος, 1956), επιχειρεί να αντιστρέψει τους φόβους που είχαν δημιουργηθεί για τη λειτουργία της λαϊκής κυριαρχίας ήδη από το τέλος του δεκάτου ενάτου αιώνα από τις θεωρίες του μάζας που αντιμετώπιζαν, όπως αυτές του Gustave LeBon, του Gabriel Tarde, του Ortega y Gasset κ.ά., με απαισιοδοξία το μέλλον της δημοκρατίας αλλά και τις μετέπειτα επεξεργασίες των αμερικανών κοινωνιολόγων όπως ο Roger Park, ο Paul Lazarsfeld καθώς και ο Herbert Blumer αλλά και ο παλαιότερος Edward L. Bernays, που πρώτος κατέγραψε το φαινόμενο της προπαγάνδας. Ο Bell υποστηρίζει ότι είναι δυνατή η επιβίωση του πολιτικού φιλελευθερισμού παρότι οι συνθήκες εξατομίκευσης στις δυτικές κοινωνίες εμφανίζουν υποπλασία, η καταγγελία της μάζας είναι ένα «αριστοκρατικό κατάλοιπο» αλλά και ότι η αμερικανική κοινωνία έχει αναπτύξει τη δυνατότητα ενσωμάτωσης της καινοτομίας. Eugene E. Leach, «Mastering the crowd: collective behavior and mass society in American social thought, 1917-1939», *American Studies*, τμ. 27, No. 1 (Άνοιξη 1986), σελ. 99-114, <http://www.jstor.org/stable/40642097>. Στο άρθρο αυτό υπάρχει ένα επαρκές για τις ανάγκες της μελέτης μας πανόραμα της παραγωγής των Αμερικανών κοινωνιολόγων της περιόδου εκείνης. Οι θεωρίες της επικοινωνίας στηρίχθηκαν σε αυτή την εργαλειοθήκη αντιμετώπιση τόσο του κοινού της δημοκρατικής τάξης όσο και στις διαδικασίες της μόρφωσης της *volonté générale*. Ενδεικτικά: Gerhard Maletzke, *Θεωρίες της Μαζικής Επικοινωνίας*, Εισαγωγή – Μετάφραση – Επιμέλεια, Περσεφόνη Ζέρη, Εκδόσεις Παπαζήση, 1991. Παρουσιάζεται η θεωρία των των δύο βαθμίδων στη ροή της επικοινωνίας των Elihu Katz και Robert Lazarsfeld που περιλαμβάνεται στο κλασικό τους έργο, *Personal Influence*, σελ. 36-39 και τη Γνωστική ασυμφωνία, 42-45 καθώς και η προσέγγιση των χρήσεων και των ικανοποιήσεων 46-58. Νίκος Δεμερτζής, *Πολιτική Επικοινωνία* ό.π. κεφάλαιο 2 «Οι θεωρητικές προσεγγίσεις στην πολιτική επικοινωνία», σελ. 87-117

Θέση μας είναι ότι εντός του αστικού σχήματος σκέψης στην εν λόγω διαμεσολάβηση της εμπειρίας εμπλέκονται κανονιστικά περιεχόμενα στη διαμόρφωση του δημόσιου λόγου τα οποία σχετίζονται με την έννοια του γεγονότος και τη μορφή της αντικειμενικότητας των ενημερωτικών αξιών και πρακτικών. Η αντικειμενικότητα που ερείδεται σε μία γεγονοκεντρική θέαση του αντικειμενικά υπαρκτού ως κανονιστικό περιεχόμενο του δημοσιογραφικού/δημόσιου λόγου σχετίζεται άμεσα με την προτεραιότητα του ορθού, ήτοι του δικαιώματος, έναντι οιασδήποτε κοινωνικού αγαθού ή όποιας περιεκτικής θεωρίας επ' αυτού.

Συγκεκριμένα, αυτό επιτυγχάνεται πρώτον με την αυτονομία του ατόμου και της δημόσιας σφαίρας όπως αυτή περιγράφεται στο μιλιανό φιλελευθερισμό, έννοια που δεν αναιρείται από την παρατηρούμενη *αναδιάταξη των σχέσεων δημόσιου και ιδιωτικού*. Δεύτερον, έχει άμεση συνάφεια με την πολιτική έννοια του λαού, το νεωτερικό Δήμο, σε αντίθεση με το κοινωνιολογικό πλάσμα της κοινής γνώμης το οποίο στερείται κανονιστικού περιεχομένου²⁹¹. τρίτον, εμπεριέχει τα χειραφετητικά περιεχόμενα των Φώτων με διττό τρόπο: αφενός η έννοια του γεγονότος απηχεί (δίχως να ταυτίζεται με αυτήν) την έννοια της επιστημονικής αντικειμενικότητας, επί τη βάση τεκμηρίων που γίνονται ευρέως αποδεκτά και από την άλλη την έννοια του τεκμηρίου ενώπιον του δικαστηρίου της «κοινής γνώμης» που θεμελιώνει ιεραρχήσεις στην αξιακή σφαίρα. Κατ' αρχήν, η αντικειμενικότητα ως κανονιστικό περιεχόμενο είναι η ρυθμιστική αρχή που επιτρέπει τη (σχετική) αυτονομία της ατομικής συνείδησης και της δημόσιας σφαίρας από τις πολιτικές και οικονομικές δυνάμεις οι οποίες κατατείνουν στη χειραγώγησή της και συναφώς συνιστά «μήτρα» παραγωγής ορθολογικών περιεχομένων στη δημόσια σφαίρα²⁹².

Οι πολιτικές της ταυτότητας

Στο πλαίσιο της αντικειμενικής κοινωνίας, όπως περιγράφεται, η διεύρυνση της παρέμβασης του κράτους εξαιτίας της δημοκρατικής μεθερμηνείας των αρχών του φιλελευθερισμού κυοφόρησε με ιδιαίτερη ένταση στην ώριμη και την ύστερη νεωτερικότητα το ζήτημα των ταυτοτήτων σε πλαίσιο της εξατομίκευσης που αναπαράγει ο ισχύων καταμερισμός της εργασίας. Ο Habermas προδιορίζοντας τη στρέβλωση της αστικής δημοσιότητας επισημαίνει τις συνέπειες για το μαζικοδημοκρατικό κοινωνικό σχηματισμό της διεύρυνσης του ρόλου του κράτους. «Η κοινωνία αρχίζει να αμφισβητείται ως ιδιωτική σφαίρα γενικά μόνο όταν οι ίδιες οι κοινωνικές δυνάμεις αποκτούν το ρόλο της πολιτικής αυθεντίας»²⁹³. Με τη διαδικασία της κοινωνικοποίησης του κράτους επεκτείνεται η δημόσια εξουσία (συμπεριλαμβανομένης και αυτή του τύπου) σε ιδιωτικές περιοχές με την οποία συνδέεται η αντίστροφη διαδικασία της υποκατάστασης της κρατικής εξουσίας από την κοινωνική. *Αυτή η διαλεκτική κοινωνικοποίησης του κρά-*

²⁹¹ Δες Ν. Δεμερτζής, *Πολιτική Επικοινωνία*, ό.π. όπου περιγράφει αυτή τη διαδικασία αναδιάταξης των σχέσεων δημόσιου και ιδιωτικού. Ειδικότερα τις ενότητες: Δημόσιο και ιδιωτικό (I), Εισαγωγικές επισημάνσεις σελ. 183 κ.ε. και Δημόσιο και ιδιωτικό (II), Τυπολογικές διακρίσεις, 190 κ.ε. και Γενεσιουργοί παράγοντες, σελ. 198 κ.ε. Στην παρουσίαση των τυπολογικών διακρίσεων για τις σχέσεις δημόσιου και ιδιωτικού συνυπάρχουν η *φιλελεύθερη θεώρηση*, η *ρεπουμπλικανική*, η *ιστορικο-ανθρωπολογική* και η *φεμινιστική*. Την ώρα που οι διακρίσεις αυτές διανύζουν το περιεχόμενο της σχέσης δημόσιου και ιδιωτικού πόσο δυνατόν είναι να πορισθούμε από αυτές ένα κανονιστικό περιεχόμενο; Η δική μας προσέγγιση, όπως είναι εμφανές, βρίσκεται εγγύτερα στη ρεπουμπλικανική θέση όπου ενώ διατηρείται η προτεραιότητα του δικαιώματος αυτό υποτάσσεται στις ρυθμιστικές αρχές του δημόσιου χαρακτήρα του τις οποίες αποσπούμε από τη ρωσλιανή διδασκαλία του φιλελευθερισμού.

²⁹² J. Habermas, *Δημοσιότητα* ό.π. σελ. 218.

²⁹³ Πρόκειται για την περίφημη Έκτη θέση για τον Φόουερμαχ του Μαρξ: «Ο Φόουερμαχ διαλύει τη θρησκευτική ουσία σε ανθρώπινη ουσία. Αλλά η ανθρώπινη ουσία δεν είναι μία αφάιρεση που υπάρχει μέσα στο απομονωμένο άτομο. Στην πραγματικότητα της είναι το σύνολο των κοινωνικών σχέσεων», στο Κ.Μαρξ-Φρ. Ενγκελς, *Γερμανική Ιδεολογία*, τμ. Α' Εκδοσεις Gutenberg, 1997, σελ. 47. Η θέση αυτή επηρέασε καταλυτικά τόσο τη δημοκρατική μεθερμηνεία του φιλελευθερισμού στο πλαίσιο της σοσιαλδημοκρατίας αλλά και την απολυτοποίηση του τυχαίου στη διαμόρφωση των ανθρώπινων ταυτοτήτων και, υπό αυτή την έννοια, στην κυριαρχία της ατομικής σφαίρας επί της κοινωνικής.

τους και κρατικοποίησης της κοινωνίας καταστρέφει σταδιακά το χωρισμό κράτους και κοινωνίας ως βάση της αστικής δημοσιότητας. Ανάμεσα στα παραπάνω δημιουργείται μία αναπολιτικοποιημένη δημόσια σφαίρα μη επιδεχόμενη τη διάκριση μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού.

Πώς «κρατικοποιήθηκε» η κοινωνία

Πριν από δύο αιώνες, στο πλαίσιο του αστικού σχήματος σκέψης η επίδραση του τυχαίου ή του εξαιρετικού ισοδυναμούσε με κάτι λίγο περισσότερο από μία χυδαία πρόληψη. Μία κοινωνία που στηριζόταν στην πληροφόρηση και την τεχνική-επιστημονική πρόοδο θεωρούσε ότι τα εκάστοτε γεγονότα προκύπτουν με βάση μία σειρά από προηγούμενες αιτίες. Από το δέκατο ένατο αιώνα, όμως, η ποσοτικοποίηση των αντικειμένων του κοινωνικού κόσμου με τη βοήθεια των νέων επιστημονικών εργαλείων αναδείχθηκε σε κυρίαρχη πρακτική, ενώ οι κυβερνήσεις και άλλοι θεσμοί επιδίωκαν να παραχθούν και χρησιμοποιούσαν επιστημονικά υποδείγματα προκειμένου να αντιμετωπίσουν κοινωνικά φαινόμενα, όπως οι παραβατικές συμπεριφορές, τα εγκλήματα, οι αυτοκτονίες κ.ο.κ. Η νέα επιστήμη της στατιστικής διαμόρφωσε σταδιακά την καμπύλη της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Η τυπική κατανομή των συμπεριφορών με βάση τα στατιστικά δεδομένα επέφερε την απολυτοποίηση της επίδρασης του τυχαίου απηχούσα την αντίληψη ότι ο άνθρωπος αποτελεί αποκύημα των κοινωνικών του σχέσεων²⁹⁴ και διαμόρφωσε μία εικόνα του αποκλίνοντος (στα άκρα όρια) αλλά και της κανονικότητας (στο κέντρο). Ορίζοντας κατ' αυτό τον τρόπο τους «παρίες», κυβερνήσεις και θεσμοί αποκτούν τη δυνατότητα να προχωρήσουν στη διαμόρφωση πολιτικών για όσους βρίσκονται στις παρυφές της κοινωνίας, να σχεδιάζουν τρόπους παρέμβασης στη ζωή τους και να αποτιμήσουν τα σχετικά αποτελέσματα αναδιατάσσοντας διαρρήδην τα όρια μεταξύ του δημόσιου και του ιδιωτικού.

Ανεξαρτήτως από την πηγή, η στατιστική καταγραφή είχε αναδραστική σχέση με τη διαμόρφωση του κοινωνικού, απονέμοντας ταυτότητες τις οποίες πριν είχε δημιουργήσει και οι οποίες απέκτησαν κοινωνική ισχύ. Και στην ειδησεογραφία, παρότι οι δημοσιογράφοι θεωρούσαν εαυτούς φορείς κοινωνικού ελέγχου, οι αναφορές τους διεύρυναν την εξουσία των θεσμών (ως δημόσια εξουσία με ρόλο πολιτικής αυθεντίας) όσον αφορά τους *outsiders*, καθώς στο πλαίσιο του αναλυτικού/ συνδυαστικού σχήματος σκέψης έδιναν έμφαση σε εξαιρετικές καταστάσεις, όπως σε εγκλήματα είτε πράξεις αλτρουισμού, ατυχίες και θριάμβους. Οι «παρίες» απέκτησαν κατ' αυτό τον τρόπο τη δυνατότητα να καθορίσουν και να αναδιαμορφώσουν το «κέντρο» των πραγμάτων, έναν ορισμό της κανονικότητας, μέσα από διαδικασίες που αποκαλούνται «ταυτόχρονη αντίθεση» (*simultaneous contrast*) βάσει της οποίας αναφέροντας το ένα πράγμα υπονοείται εξ αντανάκλασεως το άλλο²⁹⁵.

Οι άνθρωποι της δημοσιότητας θεωρούσαν ότι το να θέτουν στο επίκεντρο τις περιθωριακές ομάδες αποτελούσε μία μορφή προοδευτικής κοινωνικής παρέμβασης και προωθητικό μέσον μεταρρυθμιστικών κοινωνικών πολιτικών, αλλά αυτό εν τέλει φάνηκε να παράγει αντίθετα αποτελέσματα διότι «φωτίζοντας» το περιθώριο ενδυναμώνεται το κέντρο. Η δημοσιογραφία από τις αίθουσες σύνταξης των εφημερίδων έως τα *web sites* και τα *blogs* (σελ. 201) διαμορφώνει πρότυπα ατομικής διαγωγής και κοινωνικής συνύπαρξης τα οποία συνεπώς συνδέονται με γενικού χαρακτήρα τυποποιημένες κοινωνικές ταυτότητες που αποδίδονται σε συγκεκριμένες ατομικές

²⁹⁴ K. G. Barnhurst, (2007). *Visibility as Paradox: Representation and Simultaneous Contrast*. In K. G. Barnhurst (Ed.), *Media/Queered: Visibility and Its Discontents* (σελ. 1-20). New York: Peter Lang.

²⁹⁵ K. G. Barnhurst & J. Nerone, (2001). *The Form of News: A History*. New York: Guilford.

υπάρξεις. Όταν οι άνθρωποι μαθαίνουν από τις ειδήσεις πώς συμπεριφέρονται οι όμοιοί τους και πώς λειτουργεί η κοινωνία, τότε η ενημερωτική διαδικασία διαμορφώνει την ταυτότητά τους²⁹⁶. Πρόκειται εν γένει για μία διαδικασία αναπαραγωγής των κοινωνικών στερεοτύπων και προκαταλήψεων οι οποίες σε ό,τι μας αφορά απολυτοποιούν τις τυχαίες κοινωνικές διαφορές (καθώς ουδείς ως γνωστόν επιλέγει τα χαρακτηριστικά της κοινωνικής του ύπαρξης) ρευστοποιώντας το πολιτικό σώμα αλλά και ταυτόχρονα ενεργοποιώντας αγώνες αναγνώρισης²⁹⁷.

Η νομιμοποίηση μέσω διαδικασιών

Σε συνάφεια με τα ανωτέρω, η αντικειμενική κοινωνία στο πλαίσιο του μαζικοδημοκρατικού κοινωνικού σχηματισμού στις αναπτυγμένες χώρες δεν φαίνεται να διαμόρφωσε (στο βαθμό τουλάχιστον στον οποίο θα ήταν απαραίτητο) το είδος του κοινού της δημοκρατικής τάξης, του νεωτερικού Δήμου, που θα αντιστοιχούσε στις προϋποθέσεις και την παράδοση του πολιτικού φιλελευθερισμού. Στο πλαίσιο μίας ενδογενούς κρίσης της φιλελεύθερης τάξης, η συγχώνευση των πρακτικών της αντικειμενικότητας με τις οργανωσιακές πρόνοιες εξαιτίας της εκβιομηχάνισης του θεσμού, κατέστησε θολό το αξιακό της πλαίσιο που ερειδόταν στο χειραφετητικό φορτίο των Φώτων: *οι διαδικασίες διατηρήθηκαν ερήμην των περιεχομένων τους και κατέστησαν έτσι ουδέτερες τεχνικές* (στη θεώρηση που υιοθετούμε καταγράφεται η κρίσιμη διάσταση μεταξύ του *έλλογου/reasonable* και του *ορθολογικού/rational*).

Τα αποτελέσματα της απομείωσης της ισχύος των αξιών της αντικειμενικότητας έλαβαν περαιτέρω νομιμοποίηση με την ταυτόχρονη ανάδυση μιας διαδικαστικής αντίληψης της δημοκρατικής τάξης. Χαρακτηριστική είναι η θεωρητική θεμελίωση του Luhmann όσον αφορά τη λεγόμενη *νομιμοποίηση μέσω διαδικασιών* και ταυτόχρονα της «πλειοψηφικής» ανάγνωσης του δημοκρατικού φαινομένου μέσω της εξισωτικής λογικής (κεντρικά χαρακτηριστικά της τοκβιλιανής «*τυραννίας της πλειοψηφίας*»). Κεντρικό στοιχείο της διαδικαστικής λογικής είναι η αυτονόμηση της εκλογικής διαδικασίας από τα ουσιαστικά αποτελέσματά της (σε επίπεδο άσκησης πολιτικής) και η πρόσληψή της αποκλειστικά όσον αφορά τη αριθμητική σχέση μειοψηφίας/πλειοψηφίας. Το γεγονός ότι μέσω της κύρωσης του αποτελέσματος των καλπών εκλέγεται αυτός ή ο άλλος αξιωματούχος δεν θεμελιώνει μόνον τη σημασία της διαδικαστικής/λειτουργιστικής λογικής στη σύγχρονη κοινωνία, αλλά τεκμηριώνει τη νομιμοποιητική της λειτουργία στο σύστημα διαχείρισης της κυβερνητικής εξουσίας. Χάρη στη σχετική αυτονόμηση της εκλογικής διαδικασίας, αυτή δύναται να συνεισφέρει στη συγκρότηση της νόμιμης εξουσίας όσον αφορά τη λήψη αποφάσεων (σελ. 46). Έμμεση συνέπεια της κεντρικότητας της εκλογικής διαδικασίας κατά τη διαμόρφωση του πολιτικού και της επιδίωξης της επικράτησης σε αυτήν είναι, όπως ο Luhmann αφήνει να εννοηθεί, ότι *τα κόμματα δεν επιζητούν την ψήφο μέσω συγκεκριμένων προγραμμάτων αλλά κατά το μάλλον επιλέγουν πολλές φορές προγράμματα προκειμένου να διασφαλίσουν την ψήφο που θα τους εξασφαλίσει την εκλογική επικράτηση*. Η λειτουργιστική/διαδικαστική λογική καθίσταται κεντρική στο πλαίσιο του κομματικού ανταγωνισμού ως φορέας ανορθολογικών περιεχομένων (ηθική του φρονήματος και λαϊκιστι-

²⁹⁶ J. Habermas, *Αγώνες αναγνώρισης στο δημοκρατικό κράτος δικαίου*. Λιβάνη-Νέα Σύνορα. 1994 και Taylor, C. (1997). *Πολυπολιτισμικότητα: εξετάζοντας την πολιτική της αναγνώρισης*, εισαγωγή και επιμέλεια: Amy Gutmann, μετάφραση: Φιλίμων Παιονίδης, πρόλογος: Κωνσταντίνος Παπαγεωργίου. Αθήνα: Πόλις.

²⁹⁷ Niklas Luhmann, *Νομιμοποίηση μέσω της διαδικασίας*, μετάφραση: Κωνσταντίνος Βαθειώτης, Εκδόσεις Κριτική, 1999. Ιδιαίτερα: το κεφάλαιο III. Πολιτική Εκλογή και Νομοθέτηση σελ. 211-300.

κής μορφής νομιμοποίηση) αλλά και ταυτόχρονα οδηγεί εν τέλει στην αναίρεση της προτεραιότητας του ορθού, του ίδιου του δικαιώματος. Γεγονός το οποίο ενισχύει εντέλει τη θέση ότι αυτό το οποίο επιτρέπει να εμφανίζεται μια τέτοια εκδοχή, δίχως να δυσφημείται υπέρμετρα η διαδικασία στο σύνολό της, είναι *το γενικό φαινόμενο της διάκρισης της πολιτικής και του δικαίου από την ηθική*. Η διαδικαστική ορθότητα επιτρέπει την απίσχναση του αξιακού πυρήνα λειτουργίας του θεσμού και εν γένει της δημοκρατικής τάξης ως περιεχομένων της δημόσιας σφαίρας ²⁹⁸.

Συναφώς, η Tuchman σε μελέτη της για το επαγγελματικό καθεστώς του δημοσιογραφικού επαγγέλματος καταλήγει στο συμπέρασμα *ότι καθώς συγχωνεύτηκε με τον ορθολογισμό των κατά το σκοπό των επιχειρήσεων αυτό έχει καθοριστεί διαρθρωτικά από τις ανάγκες του ίδιου του ειδησεογραφικού οργανισμού*. Η απόκτηση της επαγγελματικής ιδιότητας απαιτεί την άσκηση κάποιας πρακτικής μαθητείας που «κοινωνικοποιεί» το εργαζόμενο όσον αφορά τα τυπικά χαρακτηριστικά ενός ειδησεογραφικού προϊόντος το οποίο χαρακτηρίζεται από έναν υψηλό βαθμό αντικειμενικότητας ενώ κεντρικό σημείο είναι η εμμονή στην «ξερή» καταγραφή των γεγονότων και στην ουδέτερη στάση απέναντί τους. Στην ανάλυσή της, *η αντικειμενικότητα των ειδήσεων έχει καταστεί το ισοδύναμο της επαγγελματικής «ιδεολογίας»²⁹⁹ η οποία αυτονομείται από την ενσυνείδητη αποδοχή και την αφομοίωση του συνόλου των αξιών από τις οποίες εκπορεύονται οι εν λόγω πρακτικές*.

Η εκβιομηχάνιση του τύπου ως επιχειρηματικής δραστηριότητας στο πλαίσιο της απίσχνασης των αξιακών περιεχομένων του δικαιώματος φαίνεται να αναιρεί κάθε εμπράγματη δυνατότητα αντικειμενικής στάσης. Η ιδιωτική αρχή από μόνη της αίρει κάθε δυνατότητα αυτονομίας του δημοσιογραφικού έργου καθώς το θεσμικό πλαίσιο ταυτίζεται με τις «σχέσεις παραγωγής». Το ίδιο το δικαίωμα δεν θεμελιώνεται στο συνταγματικό ρόλο του τύπου και στη θεώρηση της δημόσιας αποστολής του, αλλά απλώς στην επιχειρηματική ελευθερία που είναι εντεταγμένη στην οικονομική σφαίρα. Συγκεκριμένα, η Σεραφετινίδου καταγράφει την ύπαρξη μίας σημαντικής εγγενούς αντίφασης: Κάθε μέλος του προσωπικού των σύγχρονων ΜΜΕ διαδραματίζει ταυτόχρονα δύο ρόλους: το ρόλο του στελέχους ενός γραφειοκρατικού-ιεραρχικά δομημένου οργανισμού και το ρόλο του παραγωγού ενός συμβολικού αγαθού ή πνευματικού προϊόντος. Και συμπεραίνει: «Η σύγκρουση μεταξύ των δυο ρόλων αποτελεί ένδειξη του αλλοτριωμένου έργου της εργασίας, γενικά ασυμβίβαστου με τις δύο επιδιώξεις». ³⁰⁰ Η προτεραιότητα των διαδικασιών έναντι των περιεχομένων επιτείνει στο μέγιστο βαθμό την αντινομία μεταξύ κανονιστικού περιεχομένου και εμπράγματων πρακτικών όσον αφορά το δημοσιογραφικό έργο. Η πλήρης ετερονομία της ενημερωτικής λειτουργίας εν σχέσει προς τα οικονομικά συμφέροντα αποκαλύπτεται και από την παρουσίαση της έννοιας της «γραμμής» ενός ειδησεογραφικού μέσου η διαμόρφωση της οποίας αποτελεί προνομία του ιδιοκτήτη: *Ο όρος πολιτική γραμμή των ΜΜΕ είναι ο συγκεκριμένος συνδυασμός στόχων και ο τρόπος ιεράρχησής τους που σε τελική ανάλυση αντανakλούν τις προτιμήσεις και τις επιδιώξεις αυτών που τα ελέγχουν είτε πρόκειται για ατομική είτε για συλλογική ιδιοκτησία (σελ. 208-225). Η απολυτοποίηση των διαδικασιών και η άρση των αξιακών περιεχομένων βεβαίως δεν είναι σε καμία περίπτωση θεμιτό να οδηγήσουν –όπως*

²⁹⁸ Gaye Tuchman, "Objectivity as Strategic Ritual: an Examination of Newspapermen's Notion of Objectivity", *American Journal of Sociology*, vol. 77, σελ. 660-679.

²⁹⁹ Μ. Σεραφετινίδου, *Κοινωνιολογία των ΜΜΕ* σελ. 213-214.

³⁰⁰ D. Hallin, "The Passing of the "High Modernism" of the American Journalism", *Journal of Communication*, 42(2), 1992, σελ. 5-7 (σελ. 5-34).

πολλοί μελετητές διατείνονται– στη συλλήβδην άρνηση της αντικειμενικότητας ως συνόλου αξιών και πρακτικών.

Παρακμή των επαγγελματικών προτύπων και «post truth» ενημέρωση

Η κυριαρχία του αστικού σχήματος σκέψης στο πεδίο της επαγγελματικής δεοντολογίας και των πρακτικών έλαβε σάρκα και οστά για μία μικρή περίοδο στις ΗΠΑ, την περίοδο της «υψηλής νεωτερικότητας» στη δημοσιογραφία περί τη δεκαετία του 1970 (High Modernism), όπως την αποκαλεί χαρακτηριστικά ο Hallin η οποία ήταν συνυφασμένη με την πίστη στην κοινωνική πρόοδο, τη δυνατότητα επίλυσης των αξιακών συγκρούσεων διά του ορθού λόγου και της διαβούλευσης, την ύπαρξη καθολικών αληθειών ή και οικουμενικών αξιών³⁰¹. Ταυτόχρονα, έντονη ήταν η εικόνα της συμμετοχής των δημοσιογράφων στο κατεστημένο (γεγονός που συνεπαγόταν ένταξη στην οικονομική ελίτ, κοινωνικές προσβάσεις και κύρος) και συνάμα η τήρηση των αρχών της αυτονομίας του ενημερωτικού έργου, της προστασίας του δημόσιου συμφέροντος και της διαρκούς καινοτομίας στην αναπαραγωγή της κοινωνικής γνώσης. Κυρίαρχη, επίσης, ήταν η υιοθέτηση μίας υπεύθυνης στάσης όσον αφορά την παρουσίαση των μειζόνων κοινωνικών ζητημάτων σε απόσταση από την προσήλωση στις συγκυριακές επιλογές και προτιμήσεις του κοινού – παραδειγματική ως προς τούτο είναι να σημειωθεί η αρθρογραφία του Lippmann και άλλων σημαντικών δημοσιογράφων και ακαδημαϊκών όσον αφορά την αντίληψη της «υπεύθυνης καθοδήγησης» του κοινού της δημοκρατικής τάξης η οποία έλκει την καταγωγή της από τον τύπο της ελίτ των προηγούμενων αιώνων.

Ο Hallin διερωτάται εάν η «χρυσή εποχή» του επαγγελματικού κύρους των δημοσιογράφων στις ΗΠΑ αποτέλεσε μία σύντομη «μεσοβασιλεία» η οποία διήρκεσε λίγο περισσότερο από μία γενιά, όπου οι αντιθέσεις όσον αφορά τους διακριτούς ρόλους των μέσων ενημέρωσης (οικονομικός, πολιτικός και πολιτισμικός) φαινόταν να έχουν αμβλυνθεί, αν και με τρόπο προσωρινό και όπως καταγγέλλθηκε απατηλό. Θα παρατηρήσουμε επ' αυτού ότι *τα χαρακτηριστικά της δημοσιότητας και η ισχύς των αξιών και πρακτικών της αντικειμενικότητας απηχούν κάθε φορά το εν γένει καθεστώς της φιλελεύθερης τάξης και την εκάστοτε ποιότητα της μορφής των κοινωνικών συναινέσεων*.

Στο πλαίσιο των αξιών και των πρακτικών της αντικειμενικότητας, η επαγγελματική ηθική τελεί σε συνάφεια με την ηθική του δημόσιου λειτουργήματος και τη θεωρία της δημόσιας αποστολής του θεσμού και, ταυτόχρονα, αποτελεί το κύριο θεμέλιο της αυτονομίας του ενάντια στη λεγόμενη «αποικιοποίηση» ή τη στρέβλωση της ορθολογικότητας και ετερονομία της δημόσιας σφαίρας από οικονομικά και πολιτικά συμφέροντα. Η ανάπτυξη της επαγγελματικής δεοντολογίας εντάσσεται σε μία γενικότερη *τάση αντινόμησης της ενημερωτικής λειτουργίας από την πολιτική σφαίρα (τουλάχιστον με την προφανή μορφή της άμεσης συμμετοχής στον κομματικό ανταγωνισμό)* όσον αφορά την ερμηνεία των γεγονότων του δημόσιου βίου και τη στροφή προς μία αντίληψη διαχειριστικού εξορθολογισμού και ουδέτερης/ γραφειοκρατικής στάσης στο πλαίσιο της νομικής/ορθολογικής (rational/legal) μορφής κυριαρχίας. Ο δημοσιογραφικός λόγος δεν απευθύνεται σε συλλογικά υποκείμενα, όπως ο συνηγορικός τύπος – δηλαδή, όπως έπρατταν οι δημοσιογράφοι και τα έντυπα κατά το δέκατο ένατο αιώνα που υπερασπιζόνταν ευρύτερους πολιτικούς/κοσμοθεωρητικούς και κοινωνικούς σκοπούς, μία μορφή του αγαθού. Αντιθέτως, ο

³⁰¹ D. Hallin, «Εμπορική κουλτούρα και επαγγελματισμός στα αμερικανικά ειδησιογραφικά ΜΜΕ», στο James Curran και M. Gurevitch (επιμ.), *ΜΜΕ και Κοινωνία*, μετάφραση: Δημήτρης Κικίζας, Εκδόσεις Πατάκη, σελ. 343-369.

δημοσιογράφος αναγνωρίζει τη δημόσια αποστολή του ως *υπηρεσία προς το κοινό* το οποίο ταυτίζεται με το πολιτικό σώμα (και όχι με αυτό που διαμορφώνουν οι τρεχουσες καταναλωτικές επιλογές), τα μέλη του οποίου προσλαμβάνονται εξατομικευμένα και ως φορείς ατομικών δικαιωμάτων (σελ. 346).

Η κρίση της θεωρίας του δημοσίου συμφέροντος και της δημόσιας αποστολής του θεσμού (ή άλλως της *σοσιαλδημοκρατικής θεωρίας για τον τύπο*) συνδέεται και από τον Hallin με τους φόβους οι οποίοι διατυπώθηκαν εκ μέρους της Επιτροπής Hutchins για την Ελευθερία του Τύπου στις ΗΠΑ το 1947 όσον αφορά την εμπορευματοποίηση του θεσμού και την οικονομική εργαλειοποίησή του³⁰². Οι ρίζες της παρακμής της επαγγελματικής ηθικής, την οποία επισήμανε η Επιτροπή, εντοπίζονται στο «πληροφοριακό» μοντέλο του λαϊκού τύπου το οποίο άρχισε να αναπτύσσεται ήδη από τα τέλη του δεκάτου ενάτου αιώνα, με πρωτεργάτη την εφημερίδα *New York Times*, τάση η οποία φαίνεται να διαρκεί μέχρι και τη δεκαετία του 1960³⁰³. Έχουμε ήδη αναφέρει ως κεντρικά χαρακτηριστικά του *υποδείγματος αυτού τον κατακερματισμό των αυξημένων πληροφοριακών ροών και την ανάδυση της αρχής της δημοφιλίας*.

Η θεωρία της δημόσιας αποστολής του θεσμού συνδέθηκε με την έννοια της αντικειμενικότητας, με βάση την πεποίθηση ότι είναι δυνατόν να καταγράψουμε τα γεγονότα από μία ουδέτερη σκοπιά, μη άμεσα πολιτική και δη κομματική, με βάση αυτοτελή δημοσιογραφικά κριτήρια ενδιαφέροντος και αξίες, που συνάδουν με την ανάδειξη του γενικού συμφέροντος και της μόρφωσης της γενικής βούλησης στο πλαίσιο της δημοκρατικής τάξης. Στο εν λόγω γεγονός συνέτεινε και η *τότε διαμορφωθείσα δομή των ειδησεογραφικών οργανισμών, η οποία εμφανιζόταν να διασφαλίζει σε μείζονα βαθμό την απουσία άνωθεν ελέγχου του δημοσιογραφικού έργου και εγγυάτο την υιοθέτηση πάγιων δημοσιογραφικών πρακτικών και αξιών στο πλαίσιο της αυτονομίας του εκάστοτε «επικοινωνητή» και ειδησεογραφικού μέσου*.

³⁰¹ D. Hallin, «Εμπορική κουλτούρα και επαγγελματισμός στα αμερικανικά ειδησεογραφικά ΜΜΕ», στο James Curran και M. Gurevitch (επιμ.), *ΜΜΕ και Κοινωνία*, μετάφραση: Δημήτρης Κικίζας, Εκδόσεις Πατάκη, σελ. 343-369.

³⁰³ Τις εξελίξεις στις ΗΠΑ περιγράφει η Ζέρν όπου καταγράφει την παρακμή της θεωρίας της κοινωνικής ευθύνης Π. Ζέρν, *Ιδιωτική τηλεόραση. Το παράδειγμα των ΗΠΑ*, εκδόσεις Παπαζήση, 1990. «Αφτηρία της ανάλυσης της ελευθερίας της επικοινωνίας, τόσο στη συνταγματική θεωρία όσο και στην κοινωνιολογική έρευνα και θεωρία των μέσων επικοινωνίας, αποτελούν τα μεμονωμένα άτομα [...]. Τα δικαστήρια και πρώτο απ' όλα το Supreme Court αντιμετωπίζουν την ελευθερία του λόγου το ίδιο όπως στην ελευθερία του τύπου (και οι δύο ελευθερίες αναφέρονται ρητώς στην Πρώτη Τροποποίηση) δεν γίνεται όμως καμία διαφοροποίηση η οποία να ανταποκρίνεται στη θεσμική διάκριση της ελευθερίας του τύπου και να συμβάλλει στην επεξεργασία μίας ιδιαίτερης ελευθερίας των μέσων επικοινωνίας. Η κατευθυντήρια εικόνα της νομολογίας είναι η ατομική έκφραση της γνώμης, με σημείο αναφοράς τα μεμονωμένα άτομα». (σελ 24). Χαρακτηριστική ως προς την ερμηνεία της ελευθερίας του λόγου με αναφορά στο ατομικό δικαίωμα και την οικονομική ελευθερία είναι και η απόφαση του Ανώτατου Συνταγματικού Δικαστηρίου των ΗΠΑ με την οποία ταυτίζονται νομικά και φυσικά πρόσωπα ως τελικά ενεργά πολιτικά υποκείμενα ώστε να καταστεί συμβατή με την ίση πολιτική ελευθερία η δυνατότητα άμεσης, ανώνυμης και άνευ ορίου οικονομική ενίσχυση υποψηφίων από μεγάλες επιχειρήσεις. Δες χαρακτηριστικά R. Dworkin «The Devastating Decision» στο *The New York Review of Books*, Φεβρουάριος 12-15, 2010, τμ. CV II, n.3 σελ 63-67 και του ίδιου «The Decision that Threatens Democracy», στο *The New York Review of Books*, Μάιος 13-16, τμ. CV II, n., 8. Βάσει της απόφασης την οποία αναλύει ο Dworkin «corporations must be treated like real people under the First Amendment [...] but corporations are legal fictions. They have no opinions on their own to contribute and no right to participate with equal voice on politics». Για την περιγραφή των συναφών εξελίξεων δες Στ. Παπαθανασόπουλος, Η τηλεόραση στον 21ο αιώνα, Καστανιώτης, 2005, συγκεκριμένα: δεύτερο κεφάλαιο «Η αναδιάρθρωση του επικοινωνιακού πεδίου», (σελ. 41-75) και κεφάλαιο έκτο, «Η δημόσια τηλεόραση στον 21ο αιώνα σελ. 181-215. Τα φαινόμενα του μπερλοσκοπισμού που κυοφορήθηκε στη δεκαετία του 1990 είναι χαρακτηριστικό της στροφής αυτής. Δες επίσης James Curran, *Media and Power*, Routledge, 2002, το κεφάλαιο «Globalization, Social Change and Television Reform», σελ 187-216. Στ. Παπαθανασόπουλος, *Απελευθέρωνοντας την τηλεόραση*, Καστανιώτης, και συγκεκριμένα τις ενότητες: Κεφάλαιο 1 «Η απελευθέρωση και η απορρύθμιση της τηλεόρασης στη Δυτική Ευρώπη» σελ. 17-74, Κεφάλαιο 3 «Η οικονομική διάσταση της νέας τηλεοπτικής εποχής», (σελ. 113-136), κεφάλαιο 4 «Νέοι παράγοντες στο νέο τηλεοπτικό τοπίο», σελ. 159- 200, και κεφάλαιο 5 «Η πολιτιστική διάσταση του νέου τηλεοπτικού τοπίου. σελ 201-220, του ίδιου *Πολιτική και ΜΜΕ. Η περίπτωση της Νότιας Ευρώπης*, Καστανιώτης, 2004, και ειδικότερα: Κεφάλαιο Δεύτερο «Τα ΜΜΕ στη Νότια Ευρώπη», σελ. 35-79, Κεφάλαιο τρίτο «Η δημόσια τηλεόραση στη Νότια Ευρώπη», σελ. 80-110, και κεφάλαιο τέταρτο, «Ο εξαμερικανισμός της πολιτικής επικοινωνίας στη Νότια Ευρώπη», σελ. 111-136.

Η επαγγελματική ηθική αντιμετώπιζε σημαντικές προκλήσεις στο πλαίσιο του αναλυτικού/συνδυαστικού σχήματος σκέψης το οποίο κυριάρχησε από το τέλος του δεκάτου ενάτου αιώνα εντός του υπό διαμόρφωση μαζικοδημοκρατικού κοινωνικού σχηματισμού. Η ηθική του δημόσιου συμφέροντος κάμφθηκε στην επαγγελματική και την ευρύτερή της όψη από την απομείωση της κανονιστικής ισχύος της έννοιας του δημόσιου συμφέροντος ή εν γένει, όπως το ορίζουμε του δημόσιου ως κανονιστικό περιεχόμενο, όσον αφορά την εννοιολόγηση της ελευθερίας του θεσμού. Το διαμορφωθέν στο πλαίσιο της κλασικής θεωρίας της δημοκρατίας «δικαίωμα στη δημοσίευση» το οποίο εντάχθηκε στους θεμελιώδεις κανόνες ως εγγύηση της αυτονομίας του θεσμού και της δημόσιας σφαίρας απώλεσε τα κανονιστικά χαρακτηριστικά του και ταυτίστηκε με το ιδιοκτησιακό δικαίωμα και το δικαίωμα στην ελευθερία του επιχειρείν³⁰⁴. Η *marketplace of ideas* φάνηκε να ενσωματώνεται στην οικονομική αγορά, με ιδιαίτερες συνέπειες για την επαγγελματική αυτονομία των δημοσιογράφων αλλά και για την ισχύ των παραγωγών ενημερωτικών προϊόντων (του *newsroom*) όσον αφορά τη διαμόρφωση επιχειρηματικών στρατηγικών των ενημερωτικών οργανισμών.

Επιπροσθέτως, ο Mancini επισημαίνει και αυτός με τη σειρά του σχετικά ότι το κλασικό επαγγελματικό μοντέλο της δημοσιογραφίας το οποίο είναι συνυφασμένο με την αντικειμενικότητα παρουσιάζει διαχρονικά μικρή γεωγραφική διάχυση. Αφορά, κυρίως, τις χώρες όπου κυριάρχησε το αγγλοσαξωνικό υπόδειγμα δημοσιογραφίας και όσες συγκλίνουν σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό με αυτό³⁰⁵. Το ίδιο το υπόδειγμα της επαγγελματικής ηθικής προέρχεται από μία μικρή ομάδα χωρών εάν το συγκρίνουμε με την πλανητική ροή της πληροφόρησης και, επιπλέον, το ίδιο εφαρμόστηκε κοντά στην ιδεατή του μορφή για ένα σχετικά μικρό χρονικό διάστημα³⁰⁶.

Δεύτερον, οι εξελίξεις όσον αφορά το τεχνολογικό υπόστρωμα των μορφών της επικοινωνίας προωθούν μία μορφή ροής της πληροφόρησης που έχει μικρή σχέση με την παραδοσιακή εννοιολόγηση του δημοσιογραφικού επαγγέλματος η οποία δεν δύναται να γίνει εν τέλει αντιληπτή σε διάσταση από ένα συγκεκριμένο σχήμα πολιτικής κυριαρχίας: Αναμφίλεκτα, οι

³⁰⁴ Paolo Mancini, "What scholars can learn from the crisis in Journalism", *International Journal of Communication*, (7), (2013), 127-136.

³⁰⁵ Elihu Katz (1996), And deliver from segmentation. *Annales of the American Academy of Political and Social Science*, 546, σελ 22-33

³⁰⁶ Πρόκειται για την κλασική αναπτυξιακή θέση L. Pye, *Communications and political development*. Princeton University Press, (1963). Η Mohammadi κάνει μία επισκόπηση των παραδοσιακών μοντέλων για τις διεθνείς επικοινωνίες: Από τη δεκαετία του 1960 στο πεδίο κυριαρχούν εξής θεωρητικά μοντέλα: το μοντέλο της ανάπτυξης, του πολιτισμικού ιμπεριαλισμού και της πολιτισμικής πολυφωνίας. (σελ. 256.) Διατηρεί την ανάλυσή της στο πλαίσιο της διάκρισης τοπικού και πλανητικού. Σε αυτές τις αναλύσεις λείπει μια ανάλυση για το «τι» είναι τελικά αυτό που εξάγεται από τη Δύση. Εάν είναι μία μορφή κοινωνικής επικοινωνίας που συνδέεται με την υιοθέτηση των τεχνολογικών καινοτομιών, τότε το μόνο που διαπιστώνεται είναι ο επιχειρηματικός έλεγχος (καπιταλιστική οικονομία) στη λειτουργία αυτών των δικτύων και όχι κάτι που να αναφέρεται στον ίδιο το χαρακτήρα της επικοινωνίας, το περιεχόμενό της. Οι δημοσιογραφικές αξίες της Δύσης επηρέασαν και πώς τη δημόσια σφαίρα των χωρών του αναπτυσσόμενου κόσμου; Έχει νόημα να μιλάμε για δυτικού τύπου επικοινωνιακό σύστημα στη Τουρκική Δημοκρατία, όπου ελέγχεται το ιδιοκτησιακό καθεστώς του τύπου και αντιφρονούντες δημοσιογράφοι φυλακίζονται; A.S. Mohammadi, «To τοπικό και το παγκόσμιο στις διεθνείς επικοινωνίες», στο J. Curran και M. Gurevitch, *MME και Κοινωνία*, ό.π., σελ 254-289. Ο Gurevitch, από την άλλη, επισημαίνει (σελ. 295) ότι η αναπτυξιακή προσέγγιση και η προσέγγιση του πολιτισμικού ιμπεριαλισμού (στις κλασικές της διατυπώσεις) διατείνονταν ότι τα μέσα αναπτύσσουν και διευρύνουν τους παραδοσιακούς τύπους κοινότητας ενσωματώνοντας καινούργια πολιτισμικά στοιχεία ή σχηματίζοντας πλανητικά, καίτοι άνισα, πολιτισμικά μορφώματα. Κατά την αναπτυξιακή προσέγγιση, τα μέσα ήταν φορείς αφενός της συγκρότησης του έθνους και αφετέρου της διεύρυνσης του έθνους σε μία ένωση εθνών – με την πολιτική, την πολιτισμική ή την οικονομική έννοια. Για το δεύτερο, θεωρούσε ότι τα μέσα δημιουργήθηκαν δεσμοί που υπονομεύουν τελικά την πολιτισμική ακεραιότητα και τη συνοχή των εθνικών κρατών. Η προσέγγιση της πολιτισμικής αναθεώρησης, τέλος, βασισμένη σε μετανεωτερικές ιδέες διαγράφει της τοπικότητες (όπως είναι η ιδέα του εθνικού κράτους) και τάσσεται υπέρ της δημιουργίας πολιτικών κοσμοπολιτικών και υπερεθνικών πολιτισμών. M. Gurevitch, «Η παγκοσμιοποίηση της ηλεκτρονικής δημοσιογραφίας», στο J. Curran και M. Gurevitch, *MME και Κοινωνία*, ό.π., σελ 290-317.

πληροφοριακές/ενημερωτικές και ελεγκτικές λειτουργίες (*watchdog*) που υποστασιοποιούν τα ιδεώδη του φιλελεύθερου υποδείγματος δημοσιογραφίας δεν αφορούν την πραγματική λειτουργία των media στα περισσότερα μέρη του πλανήτη. Δεν πρόκειται, όμως, απλώς για την πρόταξη του συνηγορικού έναντι του πληροφοριακού/ενημερωτικού χαρακτήρα στο πλαίσιο διαφορετικών δημοσιογραφικών πρακτικών και αξιών. Εάν κοιτάξουμε πέρα από μια μικρή ομάδα κρατών από τις οποίες προέρχονται οι ερμηνευτικές κατηγορίες που διέπουν τη δική μας κατανόηση των ενημερωτικών πρακτικών και αξιών, αλλά και τις πρακτικές των μέσων με διεθνή εμβέλεια (όπως τα ειδησεογραφικά πρακτορεία ή τα έντυπα κύρους, επί παραδείγματι) δεν είναι άτοπο να αποφανθούμε ότι οι συνθήκες που κατέστησαν δυνατή τη γένεση του φιλελεύθερου υποδείγματος δημοσιογραφίας συναντώνται αποκλειστικά στη Δύση (και εκεί όχι με ομοιόμορφο τρόπο καθώς ακολουθήθηκαν διαφορετικές ιστορικές και κοινωνικές διαδρομές). Αντιθέτως, η εμπράγματη άσκηση της δημοσιογραφίας ανά τον κόσμο δύναται να βρίσκεται σε ευθεία αντίθεση με τις προσδοκίες που προέρχονται από την ιστορική εμπειρία η οποία κυοφόρησε το αγγλοσαξωνικό παράδειγμα (σελ. 130).

Το εν λόγω ζήτημα πρέπει να προεκταθεί μέσα στην περιπλοκή των σχέσεων μεταξύ πολιτικού και οικονομικού φιλελευθερισμού καθώς δεν έχουν αναπτυχθεί άλλα υποδείγματα πολυμερούς συστήματος πληροφόρησης πέραν αυτών των δυτικών φιλελεύθερων δημοκρατιών. Την ίδια ώρα, η ανάδυση της Κίνας και των BRICS θέτει εν αμφιβόλω το σύνδεσμο της οικονομικής ανάπτυξης, ήτοι της υιοθέτησης των αρχών της οικονομικής ελευθερίας και της ένταξης στο διεθνή καταμερισμό της εργασίας με τον πολιτικό φιλελευθερισμό. Η περίφημη θέση του Pye για τον ανεξάλειπτο δεσμό ανάμεσα στην ανάπτυξη μίας επαγγελματικής και αυτόνομης τάξης επικοινωνητών και του κοινωνικού εκσυγχρονισμού (σελ. 78) δεν κυρώνεται από τα πραγματικά περιστατικά, όπως φάνηκε από τις εξελίξεις στο τέλος του εικοστού αιώνα και τις αρχές του εικοστού πρώτου. Η οικονομική ανάπτυξη είναι δυνατόν σε πολλές περιπτώσεις να συνδυαστεί με τον περιορισμό της ελευθερίας του τύπου και τον έλεγχο της δημοσιότητας³⁰⁷.

Η εξέταση του ζητήματος των δημοσιογραφικών προτύπων στην πλανητική του διάσταση πηγαίνει πέρα από το φιλελεύθερο υπόδειγμα και τον τρόπο αυτοκατανόησής του. Απαιτείται η διερεύνηση του ευρύτερου ζητήματος της οικουμενικής διάχυσης της φιλελεύθερης δημοκρατίας με όλες τις θεσμικές της διαστάσεις περιλαμβανομένου του τύπου (σελ. 130) ως κεντρικού θεσμού. Αυτό που καταγράφεται είναι ένας εκσυγχρονισμός των μεθόδων παραγωγής της είδησης: εμπορευματοποίηση και αποδυνάμωση των σχέσεων των ειδησεογραφικών οργανισμών με τους κομματικούς σχηματισμούς αλλά και η ενδυνάμωση του ρόλου λαϊκιστών ηγετών και της λεγόμενης αυταρχικής δημοκρατίας και όχι η διάχυση του κανονιστικού πλαισίου της αντικειμενικότητας – εν τέλει μία ατελή επέκταση αυτού που από το τέλος του δεκάτου αιώνα αποκλήθηκε φιλελεύθερη τάξη.

Δευτερευόντως, σύμφωνα με τον Hallin, η μορφή της αντικειμενικότητας που επικράτησε δεν βρήκε ικανοποιητικό τρόπο να συμφιλιώσει την ανάγκη ερμηνείας των ειδήσεων προκειμένου αυτές να καθίστανται κατανοητές στο ακροατήριο με το αίτημα της τήρησης μίας αντικειμενικής στάσης³⁰⁸. Μία οιονεί αντικειμενικότητα διά της υπεροχής των διαδικασιών επί του περιεχομένου εμφανίστηκε να αυτονομείται από τα αξιακά περιεχόμενα του ίδιου του αγγλοσαξωνικού παραδείγματος, όπως επί παραδείγματι αυτό της ουδετερότητας έναντι των πηγών, και διαφάνηκε –όπως επισημαίνουν αρκετοί επικριτές της– να διαμορφώθηκε μία συναίνεση ερήμην αξιακών περιεχο-

³⁰⁷ D. Hallin, «Εμπορική κουλτούρα και επαγγελματισμός...» ό.π., σελ. 328-349

³⁰⁸ D. Hallin, “The Passing of the “High Modernism...” ό.π. σελ 17.

μένων, την ώρα που τα ίδια γεγονότα μαρτυρούσαν υπαρκτές πολιτικο-κοινωνικές αντιθέσεις. Επιπλέον, εξακολούθησε να υφίσταται αδιαφοροποίητα η εγγενής ένταση ανάμεσα στα δικαιώματα της ιδιοκτησίας και την αυτονομία του ενημερωτικού έργου ακόμη κατά την προαναφερθείσα εποχή της «υψηλής νεωτερικότητας» της αμερικανικής δημοσιογραφίας³⁰⁹.

Νεωτερικότητα, εκσυγχρονισμός και διαφοροποίηση κράτους-κοινωνίας

Όπως έχει ήδη επισημανθεί, η κλασική φιλελεύθερη θεωρία η οποία θεμελιώνει τη λειτουργία του τύπου της ελίτ ως προς τις ρυθμιστικές της αρχές στηρίχθηκε σε δύο κεντρικά αξιώματα τα οποία άρχισαν να τίθενται υπό αμφισβήτηση διά της επενέργειας της τοκβιλιανής «τυραννίας της πλειοψηφίας» στην ιστορική πορεία της φιλελεύθερης δημοκρατίας μετά τη σταδιακή καθολίκευση του εκλογικού δικαιώματος. Σύμφωνα με το πρώτο, ο τύπος καθώς σταδιακά απελευθερώθηκε από τα δεσμά της βαριάς φορολόγησης και της λογοκρισίας (δηλαδή, την όποια μορφή κρατικού ελέγχου) θα αποκτούσε τη δυνατότητα να προσφέρει μία υψηλής ποιότητας γνώμη, καθώς και *σοβαρή-έγκυρη ενημέρωση* ικανή ώστε να μορφωθεί με επάρκεια τη γενική βούληση. Το έτερο ήταν η κεντρική για το σύστημα των ελευθεριών ιδέα του Milton (1608-1674) στα *Areopagitica* (1644) ότι η διαμόρφωση της κοινής γνώμης διά της ανεμπόδιστης λειτουργίας των θεσμών της δημοσιότητας θα οδηγούσε στην επικράτηση των πλέον ορθολογικών και προοδευτικών απόψεων στην «αγορά των ιδεών» (*marketplace of ideas*), και εν τέλει του «αληθούς».

Στο πλαίσιο της εν λόγω προβληματικής επισημαίνεται η αντιδιαστολή μεταξύ της *νομικο-πολιτικής* θεώρησης του πεδίου της δημοσιότητας, η οποία απηχεί τη ρυθμιστική αρχή της ατομικής και συλλογικής αυτονομίας, ήτοι το διαχωρισμό κράτους και κοινωνίας ως συστατική αρχή του φιλελεύθερου κανόνα (ελευθεριακή αρχή), και της *κοινωνικο-οικονομικής* θεώρησης η οποία καταγράφει τις δυνάμεις, οι οποίες κατά τη συνέργια τους οδήγησαν σε αυτήν τη συνθήκη κυρίως στις αναπτυγμένες χώρες της Δύσης (η οποία ταυτόχρονα, όμως, καταλήγει να σχετικεύει, όπως θα δούμε, τον ίδιο τον αξιακό πυρήνα της αυτονομίας της δημόσιας σφαίρας).

Κατά πρώτον, να επισημανθεί ότι η αυτονομία της δημοσιότητας και της δημόσιας σφαίρας με τον εξέχοντα ελευθεριακό της χαρακτήρα επάγεται την απίσχανση του Πολιτικού. Το οικονομικό στοιχείο απέκτησε προτεραιότητα έναντι του Πολιτικού καθώς τα συστήματα των μέσων αυτονομήθηκαν μέσω της εμπορευματοποίησης από το κράτος και την πολιτική τάξη, *αποκρυσταλλώνοντας μείζονες εξελίξεις ταυτόχρονα στην οικονομική και κοινωνική σφαίρα*, καθώς με αυτόν τον τρόπο, και αποκλειστικά με αυτόν, κατέστη δυνατή η διασφάλιση της υλικής αυτοτέλειας της αναπαραγωγής των συνθηκών κοινωνικής επικοινωνίας στο πλαίσιο των φιλελεύθερων δημοκρατιών. Ήτοι *έχουμε εξ αρχής τον αδιάρρηκτο σύνδεσμο μεταξύ υλικής και πνευματικής αυτονομίας, ή διαφορετικά ειπωμένο μεταξύ πολιτικού και οικονομικού φιλελευθερισμού*.

Η μελέτη των κοινωνικών δομών, όπως θα δούμε στην περιεκτική παρουσίαση που ακολουθεί, χάνει από το βλέμμα της την ελευθεριακή «μήτρα» διαμόρφωσης της δημόσιας σφαίρας. Στο πλαίσιο αυτό στο πεδίο κοινωνιολογικής προσέγγισης των συστημάτων των μέσων και της μελέτης των συναφών συστημάτων επικοινωνίας αναπτύχθηκε η θεωρία της διαφοροποίησης (*differentiation theory*) η οποία εκκινεί από τις εργασίες του Durkheim και περνά αργότερα στη συστημική θεωρία του Talcott Parsons³¹⁰. Είναι δυνατόν εξ αρχής να υποστηριχθεί ότι εν

³⁰⁹ D. C. Hallin και P. Mancini (2004). *Comparing media systems: Three models of media and politics*. Cambridge University Press. Οι αναφορές στη θεωρία της διαφοροποίησης: ενότητα Media and Political Systems, and the Question of Differentiation, σελ. 66-86 και ενότητες Differentiation and De-differentiation, σελ. 287-289, Differentiation and the State, σελ. 291-292 και Differentiation and Power, σελ. 292-295.

³¹⁰ Lucian W. Pye (1963), *Communications and Political Development*, Princeton University Press.

μέρει στο πλαίσιο αυτής της θεώρησης μέσω της διάκρισης των διαδικασιών (των διαρθρωτικών δομών λειτουργίας των κοινωνικών υποσυστημάτων που διαμορφώνει η εξέλιξη του κοινωνικού) και των περιεχομένων (του διαχωρισμού κοινωνίας και κράτους) είναι δυνατόν να απολεσθεί η αξιακή «μύτρα» της αρχής της αυτονομίας με τη συνειδησιακή και υλική της έποψη, η οποία διαμόρφωσε τους θεσμούς της δημοσιότητας.

Η εκκίνηση της συγκριτικής μελέτης των συστημάτων επικοινωνίας κατά τη δεκαετία του 1960 ήταν συνδεδεμένη με τη θεωρία του *εκσυγχρονισμού* η οποία είχε ενσωματώσει τη θεωρία της διαφοροποίησης³¹¹. Ετέθη το ζήτημα ότι εφόσον τα τεχνικά υποστρώματα των διαδικασιών της ενημέρωσης και της κοινωνικής επικοινωνίας είχαν αρχίσει να συγκλίνουν σε πλανητικό επίπεδο η εξέλιξη αυτή θα είχε ως αποτέλεσμα την απίσχναση των διαφορών μεταξύ των εθνικών συστημάτων επικοινωνίας (χαρακτηριστικά να επισημανθεί ότι η επιρροή που ασκεί το BBC στο πεδίο της δημόσιας τηλεόρασης είναι ακόμη και σήμερα παγκόσμιας εμβέλειας ενώ το ζήτημα ενός πολιτισμικού «εξαμερικανισμού» που αποτιμάται με διαφορετικά ιδεολογικά πρόσημα ετίθετο ήδη από τότε μετ' επιτάσεως). Στο πλαίσιο αυτής της θεώρησης, η σύγκλιση προς το φιλελεύθερο υπόδειγμα γινόταν κατανοητή ως υιοθέτηση διαδικασιών πολιτικο-οικονομικού και κοινωνικού εκσυγχρονισμού και διαμόρφωση μίας οικουμενικού χαρακτήρα φιλελεύθερης τάξης και ισχύος των αρχών της αστικής δημοκρατίας. Ο εκσυγχρονισμός, όμως, εάν εκληφθεί απλώς ως διαδικασία, ήτοι απλώς ως σύνολο νέων δομών του πράττειν και τεχνικών καινοτομιών, καθίσταται αντιληπτός σε αφαίρεση από το χειραφετητικό του αρχικό περιεχόμενο το οποίο διαμορφώνεται με θεμέλιο την αυτονομία της δημοσιότητας από τις πολιτικο-οικονομικές δυνάμεις οι οποίες τείνουν να την εργαλειοποιήσουν. Χωρίς την εμπράγματη κυριαρχία των αρχών της ανοχής, της ανοικτής κοινωνίας και του πολιτικού πλουραλισμού, οι οποίες εκκινούν από το αξιακό φορτίο του συστήματος των ελευθεριών, δεν είναι δυνατή η λειτουργία ενός συστήματος επικοινωνίας, το οποίο να θεμελιώνεται στην κοινωνική πολλαπλότητα – εκτός της φιλελεύθερης δημοκρατίας και του αξιακού πλαισίου της ανοικτής κοινωνίας δεν μπορεί να γίνει λόγος για κοινωνικό-πολιτικό πλουραλισμό και κατά συνέπεια για ένα πολυμερές σύστημα μέσω (η περίπτωση της Ελλάδας είναι δυνατόν να τεθεί ως χαρακτηριστικό παράδειγμα εγγενών αντιφάσεων).

Στο πλαίσιο της θεωρίας του δομολειτουργισμού, ο Durkheim στο γνωστό έργο του *The Division of Labor in Society* κατέγραφε την εξέλιξη του καταμερισμού της εργασίας ως μία διαδικασία οριζόντιας διαφοροποίησης του κοινωνικού στο πλαίσιο της νεωτερικής συνθήκης. Οι σύγχρονες κοινωνίες αποκτούν ολοένα και πιο σύνθετο χαρακτήρα, καθώς διευρύνεται η λειτουργική διαφοροποίηση των κοινωνικών υποσυστημάτων που τις συναποτελούν. Η λειτουργιστική θεώρησή του όσον αφορά τους θεσμούς είναι κεντρική για την εξελικτική θεωρία του Parsons³¹² ο οποίος περιγράφει τη διαδικασία της διαφοροποίησης ως «την υποδιαίρεση μίας

³¹¹ Talcott Parsons (1971). *The System of Modern Societies*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall (Foundations of Modern Sociology Series) σελ. 16.

³¹² Jurgen Habermas, *Théorie de l' Agir Communicationnel*, μετάφραση, Jean-Mark Ferry και Jean Louis Schlegel, Fayard, 1987. Ο Habermas θέτει στο πλαίσιο των λειτουργιστικών θεωριών το ζήτημα της ορθολογικότητας της επικοινωνιακής πράξης μέσα από την εγκαθίδρυση μιας διυποκειμενικής σχέσης. Δεν το κατορθώνει, καθώς απομακρύνεται από το πλαίσιο της ελευθερίας του λόγου να εγκαθιδρύσει ένα κανονιστικό πλαίσιο για την επικοινωνία ως κατεξοχόν δημόσιο πράττειν: η μετάβαση από το ατομικό στο κοινωνικό που επιχειρεί είναι προβληματική. Χαρακτηριστικά: Τόμος Α': Introduction: Vers la problématique de la rationalité, σελ. 17 κ.ε. και στον Τόμο Β' όπου γίνεται η κριτική στο λειτουργισμό και η θέση που διατυπώνεται περιλαμβάνει διάσταση του βιωμένου κόσμου και τρόπων συστημικής ενσωμάτωσης. Deuxième consideration intermédiaire: système et monde vécu, σελ. 125 κ.ε.. Ο Bourdieu όπως και ο Habermas έχουν ενσωματώσει στο σκεπτικό τους την προβληματική της

μονάδας είτε ενός δομικού στοιχείου κάποιου κοινωνικού συστήματος σε δύο ή περισσότερες λειτουργικές ενότητες ή δομές οι οποίες διαφέρουν ως προς τα δομικά χαρακτηριστικά τους και τη λειτουργική σημασία τους για το σύστημα εν όλω» (εδώ γίνεται αντιληπτή η μετάβαση στο αναλυτικό/συνδυαστικό σχήμα σκέψης). Συναφώς, η μορφή του κοινωνικού μετασχηματισμού από τις πρωτόγονες στις σύγχρονες κοινωνίες περιγράφεται ως διαδικασία διαφορισμού των κοινωνικών λειτουργιών, οι οποίες αρχικώς αλληλοδιαπλέκονταν – επί παραδείγματι, η διάκριση της πολιτικής σφαίρας από τη θρησκεία και τη σφαίρα του οικονομομείν.

Τρία σημεία της παρσονικής θεωρίας χρησιμοποιούνται κατά κόρον στη συγκριτική ανάλυση των συστημάτων των *media*. Πρώτον, η σημασία της διαδικασίας μετασχηματισμού από μία αρχική λειτουργική ενότητα σε ένα καθεστώς διακριτών εξειδικευμένων λειτουργιών. Δεύτερον, ότι η επιτεινόμενη εξειδίκευση των λειτουργιών απαιτεί μηχανισμούς ενσωμάτωσης (*integration*) για τη διασύνδεση/επικοινωνία μεταξύ των διαφορετικών κοινωνικών υποσυστημάτων και τα επικοινωνιακά συστήματα αναγνωρίζεται ότι έχουν αναλάβει ενσωματωτικό ρόλο στο πλαίσιο της νεωτερικής και πολύμορφης *Great Society*. Τρίτον, η διαδικασία της διαφοροποίησης διευρύνει τις δυνατότητες προσαρμογής κάθε κοινωνικού υποσυστήματος στην εκάστοτε μεταβαλλόμενη συνθήκη και, συνεπώς, διαρρηθμίζει τις συνθήκες αυτοαλλαγής εν συνόλω της κοινωνίας. Η εξελικτική θεώρηση, παρά την προσήλωσή της στη μελέτη των διαδικασιών διαφοροποίησης των κοινωνικών υποσυστημάτων, εμπεριέχει τη θέση για την κεντρική αναγκαιότητα και την υπεροχή του χειραφετητικού δυναμικού της νεωτερικότητας και ο δομολειτουργισμός επικρίθηκε ως συντηρητική και εθνοκεντρική θεώρηση, απολογητική του κρατούντος κοινωνικο-πολιτικού καθεστώτος.

Ο Niklas Luhmann, καταγράφοντας το ρόλο των μέσων επικοινωνίας, σχετικοποιεί περαιτέρω τον αξιακό «πυρήνα» του συστήματος των ελευθεριών του λόγου, καθώς θεωρεί ότι η διάκριση ανάμεσα στην κοινωνική γνώση η οποία παράγεται από το διαφοροποιημένο σύστημα των *media* και αυτής που διαμορφώνεται από το ιερατείο, τους σοφούς, τους ευγενείς, το άστυ, τη θρησκεία είτε από πολιτικά ή εθνοτικά διαφοροποιημένους τρόπους ζωής είναι τόσο απόλυτη, *ώστε δεν είναι δυνατή η διατύπωση συναφών αξιολογικών κρίσεων· εάν συνιστά, δηλαδή, μέρος της κοινωνικής προόδου ή οπισθοδρόμηση*. Συναφώς δεν αποδέχεται το ιδεώδες της διαφωτισμένης κοινής γνώμης, όπως αυτό εμπεριέχεται στον καντιανό ρυθμιστικό κανόνα για το δημόσιο λόγο, ενώ δίνει έμφαση στον *αυτοαναφορικό χαρακτήρα της διαδικασίας της δημόσιας επικοινωνίας*. Καθώς επικεντρώνεται στις διαδικασίες οι οποίες αναδεικνύουν τη λειτουργική διαφοροποίηση των κοινωνικών υποσυστημάτων επισημαίνει ότι τα *media* έχουν αποκτήσει την αυτονομία τους ως προς τη ρύθμιση των δικών τους διαδικασιών επιλογής (*selection*) των ειδήσεων (σελ.

συστημικής θεωρίας του Parsons με τις καταβολές της από τους Durkheim και Mead, στην οποία η εργαλειοποίηση αποδίδεται εν γένει στις διαδικασίες και όχι στα περιεχόμενα. Στη θεωρία του πεδίου του Bourdieu, ένα πεδίο συνιστά μία σφαίρα κοινωνικής δράσης με διαφοροποιημένο και αυτόνομο κανονιστικό πλαίσιο όσον αφορά τα πρότυπα, τις πρακτικές και τα κριτήρια αξιολόγησης. Τούτο σημαίνει ότι η δημοσιογραφία ή το σύστημα των *media* αναδύθηκαν ως πεδία διαφοροποιημένα από τα υπόλοιπα πεδία του κοινωνικού πράττειν. Ο Bourdieu διαχωρίζει τα πεδία σε αυτόνομα ή ετερόνομα εν σχέσει με το εάν ετεροκαθορίζονται από έτερα πεδία. Δεν διατυπώνει μία εξελικτική θεωρία προς μεγαλύτερο βαθμό διαφοροποίησης καθώς τα πεδία μετασχηματίζονται μέσω μίας ανταγωνιστικής διαδικασίας μεταξύ των υποκειμένων τα οποία δραστηριοποιούνται εντός τους και η κατεύθυνση της αλλαγής δεν μπορεί να τεθεί ως προκαθορισμένη. Pierre Bourdieu, *Sur la télévision*, Liber-Raisons d'agir, Paris, 1996. Ιδού πώς θέτει με απλουστευτικό τρόπο το ζήτημα της συνειδησιακής ετερονομίας των πολιτών στο πλαίσιο της επιρροής της εικόνας: «La télévision a une sorte de monopole de fait sur la formation des cerveaux d'une partie très importante de la population. Or, en mettant l'accent sur les faits divers, en remplissant ce temps rare avec du vide, du rien ou du presque rien, on écarte les informations pertinentes que devrait posséder le citoyen pour exercer ses droits démocratiques» σελ. 18. Η ιδιότητα του πολίτη πλιττεται από τις εικόνες που διαμορφώνει η τηλεόραση στα «μυαλά» των πολιτών. Δεν μας λείπει όμως πώς γίνεται αυτό και με ποιον τρόπο διευρύνεται το χάσμα μεταξύ της ιδιότητας του ιδιώτη και αυτής του πολίτη.

23-24)- το πώς και το γιατί δεν ενσωματώνεται, βέβαια στη λογική του καθώς επικεντρώνεται στις διαδικασίες επιθυμώντας να παρεμείνει αξιολογικά ουδέτερη. Η αναπαραγωγή των θεμάτων της κοινωνικής επικοινωνίας (*themes*) ή άλλως η διαμόρφωση της ημερήσιας θεματολογίας καταλαμβάνει έναν ιδιαίτερο ρόλο στον καταμερισμό εργασίας μεταξύ των διαφορετικών κοινωνικών υποσυστημάτων. Διακρίνει μεταξύ των κανόνων προσοχής (*attention rules*) και των κανόνων όσον αφορά τη λήψη αποφάσεων (*decision rules*). Οι πρώτοι ανήκουν στο πεδίο της επικοινωνίας και οι δεύτεροι εμπεριέχονται στην κανονιστική ύλη των θεσμών που είναι συναφείς με τη λειτουργία της σφαίρας του Πολιτικού. Μέσα από τη λειτουργία του συστήματος επικοινωνίας τα θέματα που τίθενται διεκδικούν την προσοχή του γενικού κοινού, αναλύονται και προτείνονται προς επεξεργασία στο πολιτικό σύστημα. Η λειτουργία της κοινής γνώμης, όπως αυτή οργανώνεται από το σύστημα των μέσων, έγκειται στο να στρέφει την προσοχή στα μείζονα ζητήματα της κοινωνικής αναπαραγωγής, αλλά η κυβέρνηση και εν γένει το πολιτικό σύστημα διαθέτει αποκλειστικά την ευθύνη της απόφασης – τα media και το κοινό τους δεν ασκούν αποφασιστική ισχύ στο πεδίο της διακυβέρνησης. Η οργάνωση της δημόσιας διαβούλευσης όσον αφορά τις θεματικές που αναδεικνύονται (*themes*) επενεργεί ώστε να εξαπλουστεύει τον ιδιαίτερα σύνθετο χαρακτήρα των κοινωνικών λειτουργιών και των αντικειμένων του κοινωνικού κόσμου, ο οποίος διαφορετικά θα δρούσε αναιρετικά όσον αφορά τη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Προκειμένου να εκπληρώσουν αυτήν τους τη λειτουργία τα μέσα ενημέρωσης είναι αναγκαία η εγγύηση της θεσμικής ανεξαρτησίας τους από το πολιτικό σύστημα για λογαριασμό του οποίου αναπτύσσουν την ημερήσια θεματολογία. Στην κατεύθυνση της μελέτης των συστημικών συνεπειών στην αυτονομία της επικοινωνίας κινήθηκε ο Habermas ο οποίος αναζητεί εντός της εγγενούς ορθολογικότητας των γλωσσικών δομών την άρση των δυνάμεων της εργαλειοποίησης των μορφών κοινωνικής επικοινωνίας³¹³.

Ο Alexander, από την πλευρά του, επισημαίνει ότι στις κοινωνίες όπου κυριαρχεί το νομικό-ορθολογικό (*legal-rational*) σύστημα κυριαρχίας η δημοσιογραφία ακολουθεί μία παράλληλη πορεία με τις αντικειμενικές λειτουργίες του κράτους, τον κατά Weber εξορθολογισμό της δράσης του μέσω της γραφειοκρατίας³¹⁴: διεκδικεί την αυτονομία της εν σχέσει ως προς τους υπόλοιπους θεσμούς (σελ. 289). Η προοδευτική διαφοροποίηση των ενημερωτικών μέσων, σύμφωνα με τον ίδιο, αποτελεί συνέπεια της συνέργειας τριών μείζονων κοινωνικών εξελίξεων στις οποίες έχουμε αναφερθεί: **(α)** της ζήτησης για αντικειμενική πληροφόρηση εκ μέρους νέων κοινωνικών υποκειμένων, σε αντιδιαστολή με τις μορφές συνηγορικής δημοσιογραφίας οι οποίες ήταν συνδεδεμένες με παρελθούσες κοινωνικές δομές· **(β)** της υιοθέτησης των επαγγελματικών κανόνων και των διαδικασιών αυτορρύθμισης που οδήγησαν στην ανάπτυξη της δημοσιογραφικής αυτονομίας· **(γ)** του βαθμού του κοσμοπολιτισμού (ή της εξωστρέφειας) που επικρατεί στην εκάστοτε εθνική πολιτική κουλτούρα. Η τελευταία συνδέεται στενά με την ισχύ της ορθολογικής-νομικής μορφής πολιτικής κυριαρχίας, το μετριοπαθή (έστω) κοινωνικό πλουραλισμό και –αν και όχι σε αποκλειστικό βαθμό– με την ισχύ της αρχής της πλειοψηφίας (*majoritarian rule*). Ήτοι, η διαδικασία της διαφοροποίησης του συστήματος επικοινωνίας προϋποθέτει μία «ισχνή» μορφή του Πολιτικού όπου (πέραν των ιστορικών παραγόντων όπως παρουσιάστηκαν ανωτέρω όσον αφορά το αγγλοσαξωνικό υπόδειγμα δημοσιογραφίας) οι διαδικασίες

³¹³ J.C. Alexander, «The mass news media in systemic, historical and comparative perspective» στο: Elihu Katz και Tamas Szecsko (επιμ.), *Mass Media and Social Change*, Sage, 1981

³¹⁴ Ulrich Beck, Anthony Giddens, Scott Lash (1994) *Reflexive Modernization. Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Cambridge: Polity

συγκρότησης κοινωνικής συναίνεσης διαμορφώνονται εν γένει με βάση τον ορθολογισμό κατά το σκοπό του συστήματος.

Τα μέσα ενημέρωσης αναδύονται ως λειτουργικό υποσύστημα των νεωτερικών κοινωνιών μόνον μέσα από τις ανωτέρω διαδικασίες κοινωνικής διαφοροποίησης και η ίδια η δυνατότητα αυτοκατανόησης της κοινωνίας και της κανονιστικής παραγωγής στο πλαίσιο της ανακλαστικής νεωτερικότητας εκ μέρους της πολιτικής τάξης εξαρτάται από την αυτονομία της ειδησεογραφικής παραγωγής εν σχέσει ως προς τον έλεγχο της από ομάδες και θεσμούς οι οποίοι ανήκουν στα υπόλοιπα κοινωνικά υποσυστήματα³¹⁵. Εάν, επί παραδείγματι, η πολιτική τάξη δύναται να εργαλειοποιήσει το ενημερωτικό πεδίο, να απειλήσει τη θεσμική του αυτονομία, δεν θα είναι δυνατή η αξιολόγηση και η ιεράρχηση των πολιτικών γεγονότων και των συναφών αποφάσεων εν σχέσει προς ανταγωνιστικές πολιτικές και κανονιστικές προοπτικές. Η παραγωγή της ειδησεογραφίας οφείλει, επιπροσθέτως να είναι ανεξάρτητη σε ορισμένο βαθμό από θεσμούς οι οποίοι σχετίζονται με την παραγωγή αξιών όπως η εκκλησία, τα πανεπιστήμια και οι κομματικοί σχηματισμοί και, τέλος, να διαφοροποιείται από τις οικονομικές δομές και τις συσπειρώσεις μειζόνων κοινωνικών συμφερόντων. Σύμφωνα με τη θεωρία της διαφοροποίησης, τα media διαδραματίζουν ολοένα και σημαντικότερο κεντρικό ρόλο στο επίκεντρο της κοινωνικής και πολιτικής ζωής. Καθώς η πολιτική τάξη διαχωρίστηκε από την εκκλησία, τα συνδικάτα και άλλες κοινωνικές ομάδες –όπως και κρατικές λειτουργίες τις οποίες κάποτε ήλεγχε (όπως επί παραδείγματι η αυξανόμενη επαγγελματικοποίηση του δικαστικού σώματος)– εξαρτάται από τα media προκειμένου να εγκαθιδρύσει δεσμούς με τους εξατομικευμένους, πλέον, κοινωνικούς δράστες. Εν γένει, με βάση τη θεωρία της διαφοροποίησης, οι σύνθετες νεωτερικές κοινωνίες στηρίζονται στα media ώστε να συνδέονται οι πολιτικοί δράστες και οι θεσμοί οι οποίοι πλέον δεν διαθέτουν τη δυνατότητα αυτοπρόσωπης επαφής (ο Thomson κάνει λόγο για το *μετασχηματισμό της ορατότητας στις σύγχρονες κοινωνίες* ενώ από τη δεκαετία του 1920 ο Lippmann έθεσε με τρόπο οριστικό το θέμα των δυνατοτήτων κατανόησης των σύνθετων προβλημάτων της Μεγάλης Κοινωνίας εκ μέρους των εκλογέων και των διαδικασιών συναίνεσης όσον αφορά τα κύρια ζητήματα του τρόπου κοινωνικής αναπαραγωγής). Το συναφές ερώτημα που τίθεται είναι εάν η εν λόγω κρίσιμη αυτονομία την οποία επικαλείται ο δομολειτουργισμός είναι απλώς αυτοαναπαραγόμενη φυσικώ τω τρόπω και δεν προκύπτει από την ισχύ του κανονιστικού περιεχομένου της ίδιας της αρχής της ελευθερίας, όπως υποστηρίζεται στην ανά χείρας μελέτη.

³¹⁵ Ο McQuail σωστά διακρίνει τις έννοιες της λογοδοσίας (accountability) και της υπευθυνότητας (responsibility) (McQuail, *Η θεωρία της Μαζικής Επικοινωνίας στον 21ο αιώνα* ο.π. σελ. 216). Η τελευταία αναφέρεται στις υποχρεώσεις και τις προσδοκίες που απευθύνονται στα μέσα επικοινωνίας. Η πρώτη αναφέρεται στις διαδικασίες μέσω των οποίων τα μέσα κρίνονται για τις επιδόσεις στους. *Το ζήτημα της υπευθυνότητας αφορά σε ποιες κοινωνικές ανάγκες θα έπρεπε αναμένουμε από τους δημοσιογράφους να ανταποκριθούν ενώ το ζήτημα της λογοδοσίας έγκειται στον τρόπο με τον οποίο η κοινωνία μπορεί να υποχρεώσει τους δημοσιογράφους να λογοδοτήσουν για την ευθύνη των δημοσιευμάτων τους.* Η υπευθυνότητα έχει να κάνει με τον προσδιορισμό μιας ορθής συμπεριφοράς ενώ η λογοδοσία με την επιβολή της. Δεδομένης λοιπόν της αδυναμίας επιβολής ενός δημόσιου συμφέροντος υπό την έννοια της λογοδοσίας των ΜΜΕ μέσω των θεσμικών διαρρυθμίσεων, η έννοια της υπευθυνότητας είναι συναφής τόσο άμεσα με την επαγγελματική ηθική όσο και με τις αρχές της αντικειμενικότητας. Μία άτυπη μορφή των πιέσεων έλαβε έναν ημι-τυπικό χαρακτήρα καθώς στο τελευταίο τέταρτο του εικοστού αιώνα οδήγησε στη δημιουργία ανεξάρτητων αρχών όπου, μεταξύ των άλλων, η κοινωνία των πολιτών θα μπορούσε να οργανώσει τις εκάστοτε επιταγές της για συγκεκριμένη συμπεριφορά προς τα μέσα επικοινωνίας. Πρόκειται για την άσκηση ενεργητικής επιρροής σε ένα θεσμό των ιδιωτών, όπως τα μέσα επικοινωνίας, εκ μέρους των πολιτών μέσω μηχανισμών ανεξάρτητων από το κράτος. στο Π. Ζέρη, *Θεσμοί Εποπτείας στο Ραδιοτηλεοπτικό Σύστημα. Στόχοι, διαδικασίες, δυνατότητες δράσης*, Οδυσσεάς, 1996. Κεφάλαιο 1. Οι Οργανισμοί εποπτείας και το πολιτικό σύστημα, (σελ. 21-53). Και, ειδικότερα, οι ενότητες 2.2.2 Ο θεσμός των Quangos, 2.2.5. Independent Regulatory Agencies στις ΗΠΑ, και επίσης Κεφάλαιο 2. Οι θεσμοί ραδιοτηλεοπτικής εποπτείας στη διαδικασία κοινωνικής παραγωγής της γνώσης (σελ. 53-76).

Η δημοσιογραφική αντικειμενικότητα –μέρος της αποκληθείσας αντικειμενικής κοινωνίας και του ορθολογικού/νομικού συστήματος κυριαρχίας– ως παγιωμένο σύνολο δημοσιογραφικών αξιών και πρακτικών κυοφορήθηκε και καλλιεργήθηκε στις χώρες όπου διαμορφώθηκαν φιλελεύθερα συστήματα media ³¹⁶. Στο επίκεντρό της εντοπίζεται η αυτονομία της ενημερωτικής διαδικασίας ως θεσμικού χώρου από τα διάφορα κοινωνικά υποσυστήματα που τείνουν να την εργαλειοποιούν. Το ιδεώδες της αντικειμενικότητας ήταν η γενεσιουργός αιτία και η προέκταση αυτής της απόπειρας υιοθέτησης ανεξάρτητων, αμερόληπτων δημοσιογραφικών πρακτικών στο πλαίσιο των διαδικασιών κοινωνικού εξορθολογισμού. Περί το 1900, η εν λόγω πρακτική εξελίχθηκε σε μία εμπράγματη εφαρμογή της αρχής της ανεξαρτησίας και σε μία στέρεη εμπειριστική στάση· ήτοι επικέντρωση στα ίδια τα γεγονότα κατά τη διάρκεια της καταγραφής τους με τον κατά το δυνατόν διαχωρισμό τους από τη σφαίρα των αξιών. Από τις αρχές του εικοστού αιώνα, το εν λόγω σύνολο των πρακτικών επαγγελματικών κανόνων αλλά και των ενημερωτικών αξιών –*ανεξαρτησία/ουδετερότητα, τεκμηρίωση, αμεροληψία και επαγγελματισμός*– καθόρισε το νοηματικό περιεχόμενο της αρχής της αντικειμενικότητας ως καντιανού τύπου ρυθμιστικής αρχής για την αστική δημοσιότητα.

Οι Hallin και Mancini σε πολλά σημεία της μελέτης τους μαζί με πολλούς άλλους μελετητές επισημαίνουν –και μέμφονται επί παραδείγματι τον Alexander επ’ αυτού– ότι καίτοι επετεύχθη η αυτονομία από το κράτος και την πολιτική τάξη, η θεωρία της διαφοροποίησης δεν εστιάζει επαρκώς στο ζήτημα των σχέσεων της δημοσιότητας με την οικονομική σφαίρα και, συνεπώς, *παραβλέπει τη διαδικασίες υποταγής της δημοσιότητας σε αυτήν* – αρχής γενομένης από το ζήτημα της *εμπορευματοποίησης* και της κυριαρχίας της ιδιωτικής αρχής με συναφείς θεματικές την κρίση των αρχών της αντικειμενικότητας και των επαγγελματικών αρχών στο ενημερωτικό πεδίο.

Ουδετερότητα και αντικειμενική οπτική

Η αστική πολιτική δημοσιότητα μέσα από τη διαδικαστική πρόσληψη των αρχών της αντικειμενικότητας εμφανίζεται να αναιρεί την οργανική συνάφειά της με το *καντιανό ρυθμιστικό ιδεώδες της αυτόνομης δημόσιας σφαίρας*. Στο πλαίσιο μίας ουδέτερης στάσης, εφόσον οφείλεται να επιτευχθεί η ισομέρεια, οι ίσες αποστάσεις, έναντι των αντιτιθέμενων απόψεων, ο δημοσιογράφος θεωρήθηκε ότι έχει καθήκον απλώς να παρουσιάζει τις διαφορετικές οπτικές μίας υπόθεσης με βάση μία αξιολογικά ελεύθερη πρόσληψη της καταγραφής των γεγονότων (καθώς λαμβάνει χώρα ένας απόλυτος διαχωρισμός αξιών και γεγονότων). Συναφώς, ο συμπερασμός περί του ισχύοντος ανήκει αποκλειστικά στο πεδίο ευθύνης του εκάστοτε αναγνώστη/καταναλωτή.

Ωστόσο, με ποιον τρόπο καθίσταται δυνατή η ορθολογική επιλογή μεταξύ αντίθετων περιεχομένων εκ μέρους του αναγνώστη (τόσο στο πεδίο των γνωστικών ενεργημάτων όσο και στην αξιακή σφαίρα); Το αληθές «*λειτουργικά*» ή *διαδικαστικά διατυπωμένο στο πλαίσιο του αναλυτικού/συνδυαστικού σχήματος σκέψης δεν οδηγεί στη μέση οδό, την αριστοτελική μεσότητα, αλλά στην «ισοτιμία» των πάντων, του κάθε είδους discourse (λόγου), καθώς δεν εγκαθιδρύονται έγκυρα κριτήρια ιεράρχησης των δημόσιων λόγων. Και αυτό, σύμφωνα με μία «ανάγνωση» της ενημερωτικής διαδικασίας που εμφανίζεται να μην υποτάσσεται σε αξιακές πρόνοιες αλλά και ιεραρχήσεις τεκμηριωτικού χαρακτήρα. Εάν όλες οι εκδοχές των γεγονότων και οι απόψεις εμφανίζονται «ισότιμες», όχι μόνον ως προς την προστασία της οποίας οφείλεται να τυγχάνουν, αλλά και ως προς την αξία τους*

³¹⁶ Lichenberg, «Υπέρ της Αντικειμενικότητας», ό.π. σελ. 339.

(δηλαδή, εφόσον δεν είναι δυνατόν αυτές να αξιολογηθούν με βάση έλλογα κριτήρια), τότε η ουδετερότητα αυτού του είδους δεν μάς φέρνει εγγύτερα στο όποιο «αληθές», αλλά σε έναν ριζικό αξιακό σχετικισμό και, εν τέλει, την κυνική υποταγή στις εκάστοτε ισορροπίες ισχύος: *πρόκειται για το «διαζύγιο» της ενημερωτικής διαδικασίας με την ηθική και την εν τέλει τη σχετικοποίηση της νεωτερικής νοηματοδότησης του κοινωνικού δεσμού – το αναλυτικό/συνδυαστικό σχήμα σκέψης αναιρεί το αστικό όσον αφορά τον ελευθεριακό αξιακό του πυρήνα.*

Η μομφή έναντι της αντικειμενικότητας για μια οιονεί ουδέτερη στάση εμφανίζεται συμπληρωματική με άλλες (υπηρέτηση του κατεστημένου και καλλιέργεια του σκεπτικισμού) αλλά σχετίζεται έτι περαιτέρω με την ιδιαίτερη μορφή του μαζικοδημοκρατικού κοινωνικού σχηματισμού. Η παροχή *de facto* καθεστώτος αξιοπιστίας σε μία επίσημη ή άλλη πηγή καθώς συμπαρατίθεται απλώς με τις υπόλοιπες συνιστά μία ψευδεπίγραφη τήρηση των αρχών της αντικειμενικότητας. *Το να παρουσιάζονται ως εξίσου εύλογες δύο αντίθετες απόψεις, όταν μία εξ αυτών είναι περισσότερο έλλογη και στηρίζεται σε ισχυρή τεκμηρίωση, αποτελεί απλώς παρωδία της τήρησης των κανονιστικών αρχών.* Δεν συνιστά αντικειμενική στάση και εφαρμογή της αρχής της ισομέρειας να παρουσιάζονται, επί παραδείγματι, οι απόψεις του αντιεμβολιαστικού κινήματος «ισότιμα» και «ισομερώς» με αυτές των επίσημων αρχών και των επιστημονικών φορέων, επειδή τυχόν οι πρώτες χαίρουν μίας ορισμένης κοινωνικής απήχησης είτε κυνικότερα επειδή «έχουν κοινό».

Το παραπάνω συνιστά *εμπρόθετη σύγκυση μεταξύ των αρχών της αυτονομίας, της ουδετερότητας και της αντικειμενικότητας.* Ο δημοσιογράφος δύναται (και είναι το δέον, βεβαίως) να εκκινεί κατά το δυνατόν από ουδέτερη θέση (υπό την κεντρική έννοια ότι εμποδίζει στο μέτρο του δυνατού τις προκαταλήψεις οι οποίες πηγάζουν από τους πάντοτε περιορισμένους γνωστικούς πόρους του και το σύστημα πεποιθήσεων και αξιών του να προκαταλάβουν την έρευνά του) αλλά εντούτοις *το αποτέλεσμα δεν μπορεί ποτέ να είναι ουδέτερο* καθώς η κριτική ισχύς της δημοσιότητας επάγεται ερμηνεία και αξιολόγηση.

Κατ' αρχήν, το ζήτημα έγκειται στην απάντηση στα ερωτήματα: «τι, ποιος, ποτέ, πού, με ποιον τρόπο και γιατί» και αυτά αποτελούν την κύρια ενημερωτική εργασία η οποία οφείλεται να ολοκληρωθεί με τη μεγαλύτερη δυνατή επάρκεια αναδεικνύοντας τα αδρότερα στοιχεία κάθε γεγονότος και ευρύτερα συστήματος πεποιθήσεων που διεκδικεί ορατότητα (ή άλλως αναγνώριση) στο πλαίσιο του κοινωνικού κόσμου. *Εν τέλει, η κοινή λογική αποδεικνύει ότι δεν υφίσταται αντικειμενική στάση και πρακτική με την υιοθέτηση ουδέτερης στάσης απέναντι σε ό,τι είναι δυνατόν να αποκαλυφθεί ως αληθές ή ψευδές.*

Αποτελεί, επίσης, παρωδία επίκλησης της αρχής της αντικειμενικότητας η παροχή «ισότιμου» δημόσιου βήματος σε όσους επιβουλεύονται την ίδια την ελευθερία της έκφρασης – *ανεξαρτήτως από την τυχόν δημοφιλία των απόψεων αυτών ή το εν γένει ενδιαφέρον που προκαλούν.* Παρότι η ισχύς του δικαιώματος εκτείνεται ακόμη και σε όσους δεν ομνύουν σε αυτό, η τήρηση ουδέτερης στάσης εκ μέρους των φορέων του δημόσιου λόγου και κατά την ενημερωτική διαδικασία συνιστά μη συγγνωστή υποχώρηση σε φαινόμενα «λαθρεπιβασίας» στη δημόσια σφαίρα και ανοχή σε ευθείες επιθέσεις ενάντια στη δημοκρατική τάξη. Τη «λεοντή» της υπεράσπισης του δικαιώματος της ελευθερίας του λόγου «φόρεσαν» κατά καιρούς αντι-διαφωτιστικές απόψεις οι οποίες απορρίπτουν το φιλελεύθερο σύστημα αρχών. *Επί παραδείγματι, από τη δεκαετία του 1990 την υπεράσπιση της ελεύθερης έκφρασης ιδεών διεκδίκησε ένας εσμός διανοουμένων με επίκεντρο την άρνηση του Ολοκαυτώματος και την αναθεωρητική τους θέση όσον αφορά την ιστορία του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου υπό το αίτημα της τήρησης ουδέτερης στάσης έναντι των απόψεών τους εν σχέσει με εκείνων που παρουσιάζουν υποτίθεται τη*

«συμβατική αλήθεια» των στρατοπέδων συγκέντρωσης. Η ουδέτερη στάση σε αυτή την περίπτωση δεν είναι μόνον αφελής αλλά και πολιτικά, ηθικά και λογικά καταδικαστέα. Πρώτον, χιλιάδες σελίδες μαρτυριών και επιστημονικών μελετών παρέχουν την απαραίτητη ισχυρή βάση τεκμηρίωσης για να υποστηρίξουμε με ασφάλεια ότι το Ολοκαύτωμα συνέβη. Με βάση αυτό, δεύτερον, οι προθέσεις όσων διακινούν τις σχετικές ιδέες δεν ανταποκρίνονται στην ανάγκη διόρθωσης τυχόν ιστορικών ανακρίβειών αλλά στην επιθυμία αναστροφής της ιεραρχίας των ισχυουσών αξιών της φιλελεύθερης τάξης και του κράτους δικαίου και εν τέλει άρνησης της ίδιας της αξίας του ανθρώπου, επιχειρώντας την «μεταξίωση» (με ντισεικούς όρους) των ίδιων των ιδεολογικών-πολιτικών αρχών που κατέστησαν δυνατό το χαρακτηρισμό της βαρβαρότητας ως αυτό που είναι. Σε τελική ανάλυση, αυτές οι θέσεις αποτελούν διεργασία και στόχευση για την επανάληψη έστω και με άλλους όρους αυτού που έχει άλλοτε χαρακτηριστεί ως αδιανόητο.

Σε αυτήν τη συνθήκη, η τήρηση στάσης ουδετερότητας, βάσει του *audiatur et altera pars*, την οποία υπερασπίστηκε πρόσφατα ο επικεφαλής του Facebook όσον αφορά την πρόσβαση σε τέτοιου είδους περιεχόμενο μέσω της εν λόγω πλατφόρμας κοινωνικής δικτύωσης, είναι μία μη συγγνωστή υποχώρηση έναντι των εχθρών της ελευθερίας την οποία οι ίδιοι επικαλούνται με στόχο να την καταλύσουν. Με βάση τους ρωσλιανούς όρους ενώ δεν είναι έλλογη (*reasonable*) εντούτοις είναι οικονομικά ορθολογική γιατί όπως έχει αποδειχθεί οι φορείς αυτού του είδους των απόψεων αυξάνουν γεωμετρικά την «εμπλοκή» (*engagement*) των μελών της πλατφόρμας και συνεπώς τις πηγές «εκχρηματισμού» αυτής. Η ελεύθερη διακίνηση ψευδών και δε εξατομικευμένων πολιτικών μηνυμάτων (*microtargeting*) μέσα από τις πλατφόρμες κοινωνικής δικτύωσης, όπως στη χαρακτηριστική περίπτωση του βρετανικού Brexit, δεν συνιστά αντικειμενική/ουδέτερη στάση συνάδουσα με τις δημοκρατικές πλουραλιστικές αρχές και τον σεβασμό στην ελευθερία έκφρασης αλλά την κυνική αποδοχή της εργαλειοποίησης της δημόσιας σφαίρας με στόχευση το κέρδος.

Η σύγχυση μεταξύ των αρχών της αντικειμενικότητας και της ουδετερότητας εδράζεται στην πεποίθηση ότι εν γένει οι αξίες δεν είναι «αντικειμενικές» και «αληθείς»³¹⁷. πρόκειται για μία

³¹⁷Για μια περιεκτική παρουσίαση των εξελίξεων στο πεδίο της πολιτικής οικονομίας των ΜΜΕ κατά τη δεκαετία του 1990 έως την αυγή του εικοστού πρώτου αιώνα στο Ρόη Παναγιωτοπούλου, «Οικονομικές και πολιτικές εξελίξεις στον κλάδο των ΜΜΕ την εποχή της παγκοσμιοποίησης», στο συλλογικό τόμο Παγκοσμιοποίηση και Σύγχρονη Κοινωνία, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Μελετών, σελ. 285-314. Χαρακτηριστικά τις οικονομικές εξελίξεις περιγράφει ο Πίνακας στη σελ. 298 με τις αποτιμήσεις των αγορών και των συγχωνεύσεων. Για το γενικότερο πλαίσιο, Λέανδρος Νίκος, Πολιτική Οικονομία και ΜΜΕ, Αθήνα, Καστανιώτης, 2000 και ειδικότερα τις ενότητες 1.3. Η ανάπτυξη των ομίλων πολυεθνικής δραστηριότητας σελ. 31-54, 2.3. Ο ευρωπαϊκός « τρίτος δρόμος », σελ. 71-93. και το τέταρτο κεφάλαιο « Ένας κόσμος πληροφοριακών και επικοινωνιακών ανισοτήτων », 147-184. Επίσης, για το καθεστώς της απορρύθμισης και την συγκέντρωση της ιδιοκτησίας βλπ. Jeremy Tunstall, *Communications deregulation, the unleashing of America's communications industry*, Blackwell, 1986 και Michael Palmer και Jeremy Tunstall, *Media Moguls*, Routledge, β' έκδοση, 2001 (1991), ειδικότερα: Part 1 Western European media industries case studies, σελ. 11-104 για τις εξελίξεις στο ψηφιακό πλαίσιο ενδεικτικά: Ben Bagdikian, *The New Media Monopoly*, 6η έκδοση, Beacon Press, 2004, δεξ Chapter One: Common Media for an Uncommon Nation, σελ. 1-26, Chapter Four: (Not) All the News That's Fit to Print, 54-90, Chapter Five: All the News that Fits? σελ. 91-113, Chapter Six: Paper in the Digital Age, σελ. 114-130. Πέρσα Ζέρν, *Ψηφιακά Δίκτυα, Γνώση και Δημόσια Πολιτική*, ό.π. ενότητα VI. Τα Ψηφιακά Δίκτυα στην Κοινωνία της Πληροφορίας, σελ. 123-309. Για τις εξελίξεις στην Ευρώπη μία καλή εισαγωγή και γενικά στοιχεία: Alfonso Sanchez-Tabernero και Miguel Carvajal, *Media Concentration in the European Markets. New Trends and Challenges*, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Navarra, 2002. Για τη ρυθμιστική λογική της Ε.Ε. δεξ κεφάλαιο Legal Framework., σελ. 112-140, ιδιαίτερα τις ενότητες 4.1 Historical Perspective, σελ. 113-119 όπου βάσει των δύο κεντρικών κανονιστικών κειμένων, της *Οδηγίας Τηλεόραση χωρίς Σύνορα*, και της *Οδηγίας του 1989* για τις διασυνοριακές συγκεντρώσεις το ζήτημα του πλουραλισμού τίθεται με όρους του ανταγωνισμού της αγοράς και την ενότητα 4.2 The Legal Framework of the European Union, όπου περιγράφεται η λογική ελέγχου των συγκεντρώσεων βάσει της Συνθήκης της Ρώμης του 1957 και της αναθεώρησής της του 1986 καθώς και ο κανονισμός του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου του 1989 για το ρόλο της Γενικής Διεύθυνσης της Επιτροπής Ανταγωνισμού όσον αφορά τον έλεγχο των εθνικών και υπερεθνικών συγκεντρώσεων. Την νομολογική σύγχυση των κριτηρίων όσον αφορά τον ορισμό της πολυμέρειας των συστημάτων

αντίληψη περί της αντικειμενικότητας, η οποία επικαλείται την κλασική βεμπεριανή θέση περί της αδυναμίας επίλυσης των αξιακών συγκρούσεων διά του ορθού λόγου. Κατά τη θετικιστική θέση από την οποία απορρέει μία αφελής και «ρηχή» αντίληψη της αντικειμενικότητας, ο αντικειμενικός ερευνητής οφείλει να είναι «αξιολογικά ουδέτερος» και η έρευνά του «αξιολογικά ελεύθερη». Ωστόσο, η ταύτιση αντικειμενικότητας και ουδετερότητας σε ένα δεδομένο πεδίο αποτελεί συνάρτηση της παραδοχής ότι σε αυτό δεν υφίσταται (ούτε δυνητικά) εν γένει το αληθές – και ιδού πώς ο «κατασκευασμός» ως λογική αντί να διευρύνει τις ερμηνευτικές προοπτικές δύναται να αναιρέσει κάθε συναφές κανονιστικό αίτημα και έλλογης μορφής επιχειρηματολόγηση.

Εάν αφήσουμε κατά μέρος το γεγονός της αντικειμενικότητας των αξιών είτε εάν οι αξιακές συγκρούσεις είναι δυνατόν εν τέλει να επιλυθούν με τα «όπλα» του ορθού λόγου σε συνθήκες απρόσκοπτης επικοινωνίας μεταξύ ίσων και αυτόνομων εταίρων, τότε εάν τα γεγονότα έχουν αντικειμενική υπόσταση ο δημοσιογράφος οφείλει να είναι ουδέτερος απέναντί τους (ήτοι το αληθές οφείλει να «χαλαίει» ένα καλό «στόρυ» κατά το κοινώς λεγόμενον...). Η αντικειμενικότητα ως σύνολο δημοσιογραφικών αξιών και πρακτικών απαιτεί να μην επικρατούν τα στερεότυπα και οι προκαταλήψεις, εναντίον των οποίων το χειραφετητικό φορτίο του διαφωτισμού εξεστράτευσε ήδη από το δέκατο όγδοο αιώνα, κατά την ιεράρχηση και την καταγραφή των γεγονότων. Δεν επάγεται, αντιθέτως, ότι δύναται κάποιος να εθελουφλεί έναντι των τεκμηρίων ακόμη και εάν αυτά αντιβαίνουν στο δικό του ερμηνευτικό-ενοσιολογικό σχήμα και τα θεωρεί διαμφισβητούμενα. Η αξιολογική ουδετερότητα δεν δύναται να συγχέεται με την αντικειμενικότητα και η υιοθέτησή της να οδηγεί σε μία απερίσταλτη σχετικιστική θέση και αξιολογική ουδετερότητα. Η ουδετερότητα ως ενοσιολογικό περιεχόμενο το οποίο συνδέεται με την αντικειμενικότητα

μέσων ενημέρωσης βλπ. Beata Klimkiewicz, «Is the Clash of Rationalities Leading Nowhere? Media Pluralism in European Regulatory Policies» στο Andrea Czeppek, Melanie Hellwig και Eva Nowak (επιμ.) *Press and Freedom in Europe. Concepts and Conditions*, European Communication Research and Education Association, 2009. Δες χαρακτηριστικά τον πίνακα με τους ορισμούς του πλουραλισμού στο σύστημα των media στη σελ 47 όπου περιγράφονται τα διακριτά ενοσιολογικά πλαίσια. Σημειώνει σχετικά η Klimkiewicz: «The context and scale of media pluralism, as well as its relations and interdependencies with the political system and larger society, define the way and discourse through which the term itself is conceptualized and operationalized as a policy rationale. Media pluralism is approached at a number of layers: a macro level of media systems (media ownership and service structures, entry costs and conditions), a meso level of media institutions (media performance, professional practices, user access and the way the user interacts with the content and services), and a micro level of media contents. Media pluralism is also interpreted through conceptual dichotomies or alternatives such as external/internal, proportional/open, organized/spontaneous, polarized/ moderate, evaluative/descriptive or reactive/interactive/proactive» (η υπογράμμιση δική μου). Σελ. 46. Περιεκτική παρουσίαση των εξελίξεων στο Gillian Doyle, «From 'Pluralism' to 'Ownership': Europe's emergent policy on Media Concentrations navigates the doldrums», *The Journal of Information, Law and Technology*, ανάκτηση http://elj.warwick.ac.uk/jilt/commsreg/97_3doyl/, και http://www2.warwick.ac.uk/fac/soc/law/elj/jilt/1997_3/doyle/ Van J. Cuilenberg, «On Measuring Media Concentration and Media Diversity: Concepts, Theories and Methods», στο Robert G. Picard, *Media Economics*, Sage, 1989. Βασικά κείμενα των θεσμών της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τη συγκέντρωση στον κλάδο, τη λογική πλουραλισμού στην αγορά των MME και τα οικονομικά κριτήρια διαπίστωσης δεσπόζουσας θέσης μέσω του ορισμού των αγορών: Commission of the European Communities (1992), 'Pluralism and Media Concentration in the Internal Market: An Assessment of the Need for Community Action', *Commission Green Paper*, COM (92) 480 final, Βρυξέλλες, Δεκέμβριος 1992. Commission of the European Communities (1994), 'Follow-up to the Consultation Process relating to the Green Paper on "Pluralism and Media Concentration in the Internal Market - an Assessment of the Need for Community Action"', COM (94) 353 final, Βρυξέλλες, Οκτώβριος 1994. Commission of the European Communities (2005a), Commission Staff Working Paper: 'Strengthening Competitiveness of the EU Publishing Sector, The Role of Media Policy', SEC(2005) 1287, Βρυξέλλες, Οκτώβριος 2005. Commission of the European Communities (2007), Commission Staff Working Document: 'Media Pluralism in the Member States of the European Union', SEC (2007) 32, Βρυξέλλες, Ιανουάριος. Council of Europe (1999), 'Recommendation No. R (99) 1 of the Committee of Ministers to Member States on Measures to promote Media Pluralism'. Council of Europe (2000), 'Report on Media Pluralism in the Digital Environment', κυρώθηκε από την Steering Committee on the Mass Media, Οκτώβριος 2000, Στρασβούργο, CDMM (2000). Council of Europe (2002), 'Media Diversity in Europe', Report prepared by the AP-MD, H/APMD (2003)001. Council of Europe (2004), 'Transnational Media Concentrations in Europe', Report από την AP-MD, AP-MD (2004). Council of Europe (2007) 'Recommendation Rec(2007)2 of the Committee of Ministers to member states on media pluralism and diversity of media content'.

προϋποθέτει κατά κύριο λόγο, όπως επισημάνθηκε, μία (σχετική πάντοτε κατά το δυνατόν) απόσταση από την «οικεία αλήθεια» και την αυστηρή προσήλωση σε κάθε είδους τεκμήρια, καθώς απηχεί την έννοια της ατομικής και συλλογικής αυτονομίας, εντούτοις δεν ταυτίζεται με την αντικειμενικότητα. Αποτελεί ειδοποιό στοιχείο της αυτονομίας της δημόσιας σφαίρας, διότι απάδει από την όποια μορφή εργαλειοποίησής της, αλλά δεν είναι κυρίαρχη όσον αφορά το σύνολο των αξιών και των πρακτικών.

Η αποκάλυψη του αληθούς στο πλαίσιο της απρόσκοπτης δημόσιας διαβούλευσης ως τροπισμός της μορφής κοινωνικής επικοινωνίας δεν αποτελεί φιλοσοφικό διακύβευμα και πλατωνική διερώτηση για το «όντως ον», αλλά εγγύηση ότι δεν υφίσταται εντός της δημόσιας σφαίρας εγγενώς κάποιος σκοπός ο οποίος να την υπερβαίνει, παρά μόνον η ίδια η διατήρηση της ελευθερίας (η προτεραιότητα του ορθού έναντι του αγαθού ως κεντρική στάθμιση στο πλαίσιο της αξιακής σφαίρας), της αυτονομίας και της ουδετερότητας. Η πολιτική δημοσιότητα δεν μετασχηματίζεται σε μέσον για την επίτευξη κάποιου ευρύτερου κοινωνικού σκοπού – σε αντίθεση, βεβαίως, με τις αυταρχικές και ολοκληρωτικές λογικές. Υφίστανται εν τέλει υπέρτερα κριτήρια αληθείας, τα οποία κατοχυρώνουν την ισχύ της αντικειμενικότητας, όπως η πρόδλη παραπληροφόρηση, η στρέβλωση ή η αποσιώπηση είτε απόκρυψη στοιχείων που παραβλάπτουν συγκεκριμένα κοινωνικά συμφέροντα κ.ο.κ. Συμπερασματικά, σε καμία περίπτωση ένας απόλυτος σχετικισμός περί τα γεγονότα που απορρέει από μία νόθα εφαρμογή της ουδετερότητας δεν αναιρεί *de facto* το σύνολο των αξιών και των πρακτικών της αντικειμενικότητας ούτε δύναται να ιδωθεί ξέχωρα από αυτές.

Η λογική της αγοράς

Στην υποπλασία του αστικού σχήματος σκέψης και της προσήλωσης στην αντικειμενική δημοσιογραφία συνέτειναν φαινόμενα τα οποία σχετίζουμε με την σταδιακή επιβολή της λογικής της *αυθόρμητης τάξης της αγοράς* και της συναφούς αντίληψης του κοινωνικού μετά την απίσχναση της θεωρίας της δημόσιας αποστολής με βάση τα εξής χαρακτηριστικά: *κατακερματισμός του κοινού των ειδησεογραφικών μέσων (απομαζικοποίηση), ολοένα και περισσότερο δυσδιάκριτη διαχωριστική γραμμή μεταξύ ειδήσεων και ψυχαγωγίας, η εντεινόμενη αβεβαιότητα όσον αφορά το status του ατομικού δικαιώματος*. Σύμφωνα με τον Hallin, κατά πρώτον, ο μετασχηματισμός στην πολιτική οικονομία των μέσων μετέβαλε την προηγηθείσα ισορροπία μεταξύ της επαγγελματικής ηθικής και των απαιτήσεων για κερδοφορία των ενημερωτικών οργανισμών³¹⁸. Ο δεύτερος και συνθετότερος λόγος σχετίζεται με την εξέλιξη της ίδιας της δημοσιογραφίας και την ανταπόκρισή της στις αλλαγές της πολιτικής και της δημόσιας κουλτούρας, οι οποίες υπονόμευσαν τις συνθήκες του επαγγελματισμού³¹⁹.

1. Στο πλαίσιο της μαζικοποίησης της λειτουργίας του θεσμού (παραγωγή του ενημερωτικού προϊόντος και πωλήσεις), από την μία πλευρά, έχουμε το πρότυπο της «ολικής εφημερίδας»: *όπερ σημαίνει ότι η κυκλοφοριακές επιδόσεις και το έργο της σύνταξης πρέπει να στοχεύουν αποκλειστικά στην προώθηση και την πώληση ειδήσεων και πληροφορίας. Ήρθη, ούτως ειπείν, η παραδοσιακή αυστηρή διάκριση μεταξύ της αίθουσας σύνταξης και του λογιστηρίου της ενημερωτικής επιχείρησης η οποία διασφάλιζε την αυτονομία της ειδησεογραφικής λειτουργίας από τις πρόνοιες της κερδοφορίας*.

2. Δευτερευόντως, έχουμε τη «θεωρία αναγνωσιμότητας»: οι εφημερίδες λαμβάνουν τα απαραίτητα μέτρα προκειμένου να ανταποκριθούν στην επικίνδυνη πτώση της αναγνωσιμότητας

³¹⁸ D. Hallin, «Εμπορική κουλτούρα και επαγγελματισμός...», ό.π. σελ. 250.

³¹⁹ D. Hallin, «Εμπορική κουλτούρα και επαγγελματισμός...» ό.π., σελ. 250-351.

(αρχικώς εξαιτίας της έλευσης της τηλεόρασης και της τηλεοπτικοποίησης του πολιτικού λόγου) δηλαδή επιχειρούν να διατηρήσουν «πελάτες», οι οποίοι έχουν τη δυνατότητα να επιλέγουν, πλέον, ανάμεσα σε πολλές εναλλακτικές πηγές πληροφόρησης. Βάσει της εν λόγω θεωρίας, η πτώση των κυκλοφοριών οφείλεται σε παράγοντες εκτός ελέγχου της εφημερίδας, όπως οι αλλαγές στο τεχνολογικό υπόστρωμα και τις καταναλωτικές συνήθειες όσον αφορά τα ειδησεογραφικά προϊόντα είτε η εισροή ξενόγλωσσων μειονοτήτων οι οποίες δεν διαθέτουν κουλτούρα ανάγνωσης των εντύπων.

Οι αλλαγές όσον αφορά την οικονομική δομή της λειτουργίας του θεσμού αποτυπώθηκαν στη λεγόμενη «μετοχική θεωρία»: αρχής γενομένης από τη δεκαετία του 1960, όταν οι εφημερίδες εισήλθαν στο χρηματιστήριο – έως τότε, μόνο *Wall Street Journal* (με μητρική τη *Dow Jones*) και οι *Los Angeles Times* (με μητρική εταιρεία τη *Times Mirror*) ήταν εισηγμένες. Σταδιακά από το 1970, οι οικογενειακές επιχειρήσεις του τύπου άρχισαν να εξαγοράζονται από αλυσίδες είτε εισάγονταν στο χρηματιστήριο (*public companies*) οπότε άρχισε να παρακμάζει σταδιακά η θεωρία της δημόσιας αποστολής του θεσμού. Ταυτόχρονα, κυρίαρχη τάση καθίσταται η ευθυγράμμιση με τις προσδοκίες της αγοράς και η ικανοποίηση των ρευστών προτιμήσεων του κοινού (με βάση την αρχή της δημοφιλίας). Οι παραδοσιακοί εκδότες αρκούσαν σε ένα σχετικά μικρό περιθώριο κέρδους (5%-7%) ενώ απέδιδαν ιδιαίτερο βάρος στο κύρος και τον κοινωνικό ρόλο των εφημερίδων τους και μέσα σε αυτό το πλαίσιο αναπτύχθηκε και η επαγγελματική δεοντολογία με την πρωτόλεια τουλάχιστον μορφή της ήδη από τον δέκατο ένατο αιώνα. Η «μετοχική» θεωρία αποδίδει ευθύνες στις ίδιες τις εφημερίδες οι οποίες εισήλθαν σε έναν αδηφάγο ανταγωνισμό μέσα από ένα «πόλεμο τιμών». Εξεδίωξαν το λαϊκό κοινό καθώς στράφηκαν σε ένα μικρότερο και πιο προσοδοφόρο, αυτό της μεσαίας τάξης, το οποίο είναι πιο ευκατάστατο προκειμένου να αυξήσουν τις διαφημιστικές εισροές από τις οποίες φάνηκε να εξαρτώνται περισσότερο οι ισολογισμοί τους ενσωματώνοντάς τις βαθύτερα στη λογική της αγοράς. *Υποστηρίζεται ότι η αναγνωσιμότητα και τα κέρδη κινούνταν προς την αντίθετη κατεύθυνση.* Την ώρα που η αναγνωσιμότητα ανά τεύχος έφθινε, το περιθώριο κέρδους ανήλθε από το 8%-12% τη δεκαετία του 1960 στο 15%-20% κατά τη δεκαετία του 1980. Επίσης, στην πτώση της αναγνωσιμότητας συνέβαλαν η συγκέντρωση της αγοράς του τύπου και κυρίως το κλείσιμο των απογευματινών εφημερίδων οι οποίες απευθύνονταν κατά κύριο λόγο στην εργατική τάξη³²⁰.

³²⁰ Χαρακτηριστική της θέσης της δημόσιας ευθύνης στο ραδιοτηλεοπτικό πεδίο είναι η υπόθεση *Red Lion Broadcasting Co. v. Federal Communications Commission*, 395 U.S. 367 (1969). Στην απόφαση του 1969 το Supreme Court τονίζει την υποχρέωση του ραδιοτηλεοπτικού φορέα να δρα ως θεματοφύλακα (*proxy or fiduciary*) της κοινωνίας και διαπιστώνει ότι τα δικαιώματα των ακροατών ή των θεατών έχουν μεγαλύτερη αξιολογική θέση από τα δικαιώματα των διοργανωτών ραδιοτηλεοπτικών προγραμμάτων. Σύμφωνα με το Ανώτατο Ομοσπονδιακό Δικαστήριο η εγγύηση της επικοινωνίας στη Πρώτη Τροπολογία του Συντάγματος των ΗΠΑ είχε στόχο να διασφαλίσει μια την απρόσκοπτη λειτουργία της «αγοράς των ιδεών», όπου τελικά θα επικρατήσει το «αληθές»· περαιτέρω τονίζεται ότι αυτή η αγορά της επικοινωνίας δεν θα έπρεπε να μονοπωληθεί ούτε από τον ιδιωτικό ούτε από τον κρατικό τομέα της οικονομίας. Και ότι αποφασιστική σημασία έχει η εξασφάλιση του δικαιώματος πρόσβασης του κοινού (*right of access*) με πρόσφορο τρόπο σε κοινωνικές ιδέες και εμπειρίες (σελ. 21-22) Στην ίδια απόφαση αναγνωρίζεται η δικαιική εξουσία του κράτους να απαιτεί από ένα διοργανωτή ραδιοτηλεοπτικού προγράμματος να ασκεί το δικαίωμα της εκπομπής ως θεματοφύλακας των αναγκών του κοινού για πληροφόρηση. Έχει την υποχρέωση να επιτρέψει να εκπροσωπηθούν στο πρόγραμμα απόψεις και συμφέροντα που είναι αντιπροσωπευτικά για την κοινωνία και που διαφορετικά δεν θα μπορούσαν να βρουν (Ζέρν, σημ. 10) Στο σκεπτικό της απόφασης αυτής στηρίχθηκε το λεγόμενο δόγμα της αμερόληπτης παρουσίας διαφιλονικούμενων θεμάτων (*Fairness Doctrine*). Σύμφωνα με αυτό οι σταθμοί είναι υποχρεωμένοι να διαπραγματεύονται και να παρουσιάζουν με αμερόληπτο τρόπο διαφιλονικούμενα θέματα δημόσιας σημασίας. Το 1987, η *Federal Communication Commission* (FCC) έθεσε εκτός ισχύος την αρχή αυτή λόγω συνταγματικών κωλυμάτων ενώ μια αντίθετη πρωτοβουλία στο Κογκρέσο προσέκρουσε στο veto του τότε προέδρου Ronald Reagan· η «*Fairness Doctrine*» αποτελούσε το υπόδειγμα μιας ρύθμισης που αντιστρατευόταν τους μηχανισμούς της αγοράς και γι' αυτό έμοιαζε με ένα ξένο σώμα σε ένα απορρυθμισμένο οικονομικό περίγυρο. (σελ 161-162). Π. Ζέρν, *Ιδιωτική τηλεόραση. Το παράδειγμα των ΗΠΑ*, εκδόσεις Παπαζήση, 1990 δεσ (βα') *Fairness Doctrine*: Ιστορική ανασκόπηση – περιεχόμενο του δόγματος σελ. 162 - 170. (ββ') Εμπειρίες από την πρακτική εφαρμογή της *Fairness Doctrine*, (σελ. 170-181), (βγ') Το ιστορικό της κατάρτησης της *Fairness Doctrine* και της συμμετοχής

Ήτοι το λογιστήριο των ενημερωτικών επιχειρήσεων φάνηκε να κυριαρχεί κατά κράτος έναντι της παραγωγής ειδησεογραφικού περιεχομένου.

Σύστοιχες με την αναγνωσιμότητα εξελίξεις έχουμε και στην τηλεοπτική δημοσιογραφία, η οποία στο πρώτο στάδιο της είχε υιοθετήσει τα παραδοσιακά χαρακτηριστικά της ανεξαρτησίας και της αντικειμενικότητας, καθώς οι αρχές της επαγγελματικής δεοντολογίας υιοθετήθηκαν από τα μεγάλα δίκτυα. Το 1963 το CBS και το NBC επέκτειναν τη διάρκεια των δελτίων σε τριάντα λεπτά από δεκαπέντε ενώ ήταν αρκετά προφυλαγμένα από τις οικονομικές πιέσεις. Τα στελέχη των τμημάτων ειδήσεων είχαν καταστεί το ορατό και σεβάσιμο σύμβολο της ενημερωτικής «ταυτότητας» των δικτύων. Κύριο ρόλο διαδραμάτισε το γεγονός ότι η ραδιοτηλεόραση ως μέρος των ηλεκτρονικών επικοινωνιών τελούσε υπό άμεσο κρατικό έλεγχο (οι συχνότητες θεωρούνταν δημόσιος πόρος). Εξαιτίας της θεωρίας του δημόσιου συμφέροντος που ήταν τότε ευρέως αποδεκτή, η λειτουργία τους στήριζε τη νομιμοποίησή της στην Πρώτη Τροπολογία (και όχι στην οικονομική ελευθερία) και, κατ' αυτό τον τρόπο, διαμορφώθηκε ένα επικερδέστατο ολιγοπώλιο κατά τα πρώιμα στάδια της τηλεοπτικής αγοράς. Εν συνόψει, την κατάσταση τροποποίησαν οι εξής παράγοντες: (1) Η ένταση του ανταγωνισμού, (2) η απορρύθμιση του ραδιοτηλεοπτικού τοπίου καθώς οι άδειες από δημόσιο καταπίστευμα θεωρήθηκαν ατομική ιδιοκτησία³²¹, (3) η άνοδος των τοπικών τηλεοπτικών ραδιοτηλεοπτικών ειδήσεων, (4) η ανάδυση των προγραμμάτων τύπου ριάλιτι, καθώς από τη δεκαετία του 1980 διαμορφώνεται ένα υβρίδιο ειδήσεων και ψυχαγωγίας με προγράμματα όπως το «60 Minutes» (να σημειωθεί ότι είναι το πρώτο ενημερωτικό τηλεοπτικό προϊόν που κατέγραψε κέρδη από τη διαφήμιση). Ενδεικτική είναι και η μορφή που έλαβαν τηλεοπτικές παραγωγές όπως το «Hard Copy», «A Current Affair» και το «Inside Edition». Χρησιμοποιούσαν διάφορα είδη του δημοσιογραφικού λόγου, αλλά παράγονταν αποκλειστικά ως τηλεοπτικά προϊόντα, τα οποία έχουν ελάχιστη σχέση με τα παραδοσιακά επαγγελματικά δεοντολογικά πρότυπα. Ασκούν και αυτά ορισμένη επιρροή στον τρόπο κατανάλωσης των ειδησεογραφικών προϊόντων, οι δε τεχνικές που χρησιμοποιούν ενισχύουν τον εντυπωσιοθηρικό χαρακτήρα της θεματολογίας τους. (5) Οι αλλαγές στην κουλτούρα του ενημερωτικού οργανισμού: Συγκεκριμένα, ένας κύκλος εξαγορών και συγχωνεύσεων οδήγησε σε ένα κύμα συγκέντρωσης των ειδησεογραφικών οργανισμών. Οι νέοι ιδιοκτήτες

των πολιτών στη ραδιοτηλεόραση (σελ. 182-186). Η Ζέρν σημειώνει στα συμπεράσματα: «η αρχή αυτή αποτελεί έναν θεσμό με πολύ περιορισμένες δυνατότητες ρύθμισης της συμπεριφοράς των ραδιοτηλεοπτικών σταθμών. Μπορεί κανείς να πει ότι πρόκειται για έναν κανόνα συμπεριφοράς που η αξία του βρισκόταν περισσότερο στο συμβολικό του περιεχόμενο. Ιδιαίτερα με την εφαρμογή της *Fairness Doctrine* τονίζεται η δημόσια ευθύνη να εκφράζεται με έναν τρόπο που να μην αντιστρατεύεται τα συμφέροντα της ραδιοτηλεόρασης. Όταν η *Fairness Doctrine* έρχεται σε αντίθεση προς τις διαρθρωτικές συνθήκες του ιδιωτικού ραδιοτηλεοπτικού συστήματος, τότε αναπτύσσονται μηχανισμοί παράκαμψης και υπονόμεισής της (π.χ. αποφυγή διαπραγμάτευσης διαφιλονικούμενων θεμάτων)» (σελ. 187. Δες και (γ') για τη ρυθμιστική λογική «Απορρύθμιση μέσω διαδικασιών», σελ. 188-192). Π. Ζέρν, *Ιδιωτική Ραδιοτηλεόραση. Το παράδειγμα των ΗΠΑ*, Εκδόσεις Παπαζήση, 1990. Αντίστοιχα, για την υποπλάσια του πλαισίου της δημόσιας ευθύνης στη ραδιοτηλεοπτική τάξη δες κλασική μελέτη του J. Tunstall, *Communications Deregulation*, Blackwell, Oxford, 1986, σελ. 193-266 και Στ. Παπαθανασόπουλος, *Η τηλεόραση στον κόσμο. Η δομή, η λειτουργία και οι εξελίξεις των ραδιοτηλεοπτικών συστημάτων στην Αμερική, στην Ευρώπη και τη Νοτιοανατολική Ασία*, Εκδόσεις Παπαζήση, 1994, ειδικότερα τις ενότητες «Το ανταγωνιστικό ραδιοτηλεοπτικό σύστημα των ΗΠΑ, σελ. 28-54 και «Βρετανία: Η σταδιακή αναδιάρθρωση του δυαδικού συστήματος», σελ. 117-150. Και του ιδίου για αναλυτική παρουσίαση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της απορρύθμισης, Στ. Παπαθανασόπουλος, *Η τηλεόραση στον 21ο αιώνα*, ό.π. και ιδιαίτερα Κεφάλαιο Δεύτερο «Η αναδιάρθρωση του οπτικοακουστικού πεδίου», σελ. 41-59, Κεφάλαιο Τρίτο, «Η οικονομική διάσταση της τηλεόρασης», σελ. 76-113 και Κεφάλαιο Έκτο, «Η δημόσια τηλεόραση τον 21ο αιώνα», σελ. 181-210. Σε αντίθετη κατεύθυνση, η εξιστόρηση της πορείας της ραδιοτηλεόρασης από την Jean Seaton, στη μελέτη της «Broadcasting History» για τη Γηραιά Αλβιόνα ερμηνεύει την παρακμή της έννοιας του δημόσιου συμφέροντος στη ραδιοτηλεοπτική τάξη και του παιδαγωγικού ρόλου του BBC που επέβαλε ο λόρδος Reith εν πολλοίς ως επικράτηση του θαυταρισμού και του νεοφιλελευθερισμού. Στο James Curran, Jane Seaton, *Power without Responsibility*, ό.π. σελ. 106-204.

³²¹ H. Gans, *Deciding What's News: A Study of CBS Evening News, NBC Nightly News, Newsweek, and Time*, Northwestern University Press, (1974) 2004, ιδιαίτερα την ενότητα 2 The Values of the News, σελ. 39 κ.ε. όπου περιγράφεται αναλυτικά το πλαίσιο της εποχής.

προσέγγιζαν το ειδησεογραφικό περιεχόμενο κατά κύριο λόγο με εμπορικά κριτήρια και στόχο την κερδοφορία. Συνέπεια των παραπάνω, ήταν οι περικοπές στα τμήματα ειδήσεων και η εστίαση στην πλέον προσοδοφόρα ενημερω-διασκέδαση.

Κατά το γενικότερο πλαίσιο, από τα ανωτέρω συνάγεται η παρακμή της *σοσιαλδημοκρατικής θεωρίας για τον τύπο* που ερειδόταν στις ευρείες κοινωνικές συναινέσεις εντός της φιλελεύθερης τάξης. Η θεωρία της δημόσιας αποστολής του θεσμού της ενημέρωσης στο πλαίσιο του Ψυχρού Πολέμου στο εξωτερικό και του New Deal στο εσωτερικό παρήκμασε εξαιτίας σημαντικών γεγονότων που επηρέασαν τις εξελίξεις στον πόλεμο του Βιετνάμ, το σκάνδαλο του Watergate και την εκδήλωση των κινημάτων διεκδίκησης των δικαιωμάτων των γυναικών και των φυλετικών μειονοτήτων. Το γεγονός αυτό είχε δύο συνέπειες: Πρώτον, την υπονόμηση της αξιοπιστίας της παραδοσιακού χαρακτήρα αντικειμενικής δημοσιογραφίας και ώθησε τα μέσα να υιοθετήσουν μία περισσότερο *ερμηνευτική μορφή του ρεπορτάζ* έναντι της «αφ' υψηλού» στάσης την οποία προηγουμένως τηρούσαν. Καθώς οι μείζονες κοινωνικές συναινέσεις τέθηκαν εν αμφιβόλω, μία «ρηχή» μορφή της αντικειμενικής δημοσιογραφίας δεν φάνηκε επαρκής για την ανάδειξη και περιγραφή των ευρέων κοινωνικών μετασχηματισμών που λάμβαναν τότε χώρα. Δεύτερον, αναδείχθηκε για πρώτη φορά με έντονο τρόπο το πρόβλημα της νομιμοποίησης ίδιου του έργου των δημοσιογράφων: *ως επαγγελματική ομάδα αποτελούν μέρος του κατεστημένου ή βρίσκονται απέναντι σε αυτό όπως κατά κύριο λόγο διατείνονται; Εκφράζουν κατά την επαγγελματική τους δράση την πολιτικο-οικονομική ελίτ στην οποία ανήκουν ή το μαζικό κοινό το οποίο υποτίθεται ότι εκπροσωπούν;*

Η τάση προς την εισαγωγή της ερμηνείας έχει παλαιότερες ρίζες και υποστηρίχθηκε από σημαντικές προσωπικότητες, όπως ο Lippmann ήδη από τις δεκαετίες του 1920 και 1930. Αυτό οφείλεται σε πλήθος λόγους με κυριότερο την αντίδραση στην *παρακμή της πολιτικής αυθεντίας*, διαδικασία που εκκίνησε από το λαϊκό τύπο του δεκάτου ενάτου αιώνα, όπως έχουμε σημειώσει. Η ασχολίαστη καταγραφή των δηλώσεων των επισήμων πηγών που συνδέθηκαν με την προεδρία Νίxon ανέδειξαν τα όρια μιας «ρηχής» αντικειμενικότητας. Επίσης, νέα κοινωνικά χαρακτηριστικά άρχισαν να αποτυπώνονται στη μορφή της ενημέρωσης: σημαντική επιρροή άσκησε η ένταση του ανταγωνισμού καθώς και η εμπορευματοποίηση. *Ο λαϊκός τύπος λάμβανε στρατευμένες θέσεις σε μείζονα κοινωνικά ζητήματα όπως αυτό της θανατικής ποινής και των ναρκωτικών* και καθώς η παρουσίασή τους ήταν δραματοποιημένη κινητοποιούσε το συλλογικό φαντασιακό το οποίο δεν αρκούσαν πλέον στην «ξερή» παρουσίαση των επίσημων πηγών.

Μία επιπλέον τάση που καταγράφεται είναι ότι μετασχηματίζεται το ύφος του ερμηνευτικού ρεπορτάζ: από τη «φωνή του θεού» που υιοθετούσαν οι κορυφαίοι επιφυλλιδογράφοι της Ουάσιγκτον και του περιοδικού *Time* κατά την ψυχροπολεμική περίοδο, υπήρξε η στροφή προς τη «φωνή του λαού» των ταμπλόιντ ή άλλως προς μία φωνή εμφανέστατα υποκειμενική. Η κουλτούρα της δημοσιότητας, η οποία επέφερε την αναδιάταξη των ορίων μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού για τις προβεβλημένες προσωπικότητες του χώρου της ενημέρωσης αμαύρωσε το αστικό επαγγελματικό μοντέλο δημοσιογραφίας: *αναίρεσε την εικόνα του δημοσιογράφου με τις ευγενείς αρχές, τη δημοκρατική υπευθυνότητα και την επικέντρωση στο ενημερωτικό έργο*, «προσωποποιήθηκε» η δημοσιογραφική κρίση ερήμην συγκεκριμένων ειδησεογραφικών/πολιτικών αξιών και υπονομεύθηκε ο παραδοσιακός καταμερισμός εργασίας μεταξύ του «σοβαρού τύπου» ο οποίος ασχολείται με την πολιτική δημοσιότητα στην παραδομένη της μορφή και από την άλλη των λαϊκών εφημερίδων και της «κίτρινης ειδησεογραφίας», την οποία οι μεγάλοι ειδησεογραφικοί οργανισμοί άρχισαν να μιμούνται σε μικρό ή μεγαλύτερο βαθμό.

Τα παραπάνω συνδέονται με το συνολικό πλαίσιο του αναλυτικού/συνδυαστικού σχήματος σκέψης και τον «εκδημοκρατισμό» της δημόσιας σφαίρας διά της αυθόρμητης τάξης της αγοράς και την αναίρεση σε μικρό ή μεγαλύτερο βαθμό των κανονιστικών στοιχείων των δημοσιογραφικών πρακτικών και αξιών της αντικειμενικότητας: η «ισηγορία» την οποία επέβαλλαν οι διαδικασίες της αγοράς συνέτεινε στην οικονομική και πολιτική εργαλειοποίηση της δημόσιας σφαίρας. Η παραδοσιακή ιεράρχηση της θεματολογίας των ειδήσεων εμφανιζόταν σε αυτό το πλαίσιο περιορισμένη και ελιτίστικη από πολλές απόψεις. Έδινε υπερβολικό βάρος στους διαμορφωτές των πολιτικών, την εξουσία, και εμφανιζόταν ως μία μορφή διαβούλευσης μεταξύ «μυημένων» η οποία άφηνε αδιάφορο το ευρύ κοινό το οποίο ταυτόχρονα φαινόταν να «απελευθερώνεται από την πολιτική» με σημαντικές συνέπειες στον τρόπο με τον οποίον αντιλαμβάνονταν την ίδια τη λειτουργία της δημοκρατίας (άρνηση ενεργού πολιτικής συμμετοχής, απάθεια, κυνισμός κ.ο.κ.)³²². Η κλασική μορφή της αντικειμενικότητας εν γένει όριζε τα θέματα από «πάνω προς τα κάτω», προκρίνοντας τη θεώρηση των κέντρων λήψης αποφάσεων έναντι της εμπειρικής αντίληψης του πολίτη, ο οποίος υφίσταται τις συνέπειες των αποφάσεων των εκάστοτε κυβερνώντων και το γεγονός αυτό την άφησε πολλαπλώς εκτεθειμένη σε κριτική.

Ως θετική εξέλιξη (σε αντίθεση με την αντι-πολιτική ενημερωδιασκέδαση που έφτασε στο απόγειό της στη Γηραιά Ήπειρο με τον ιταλικό Μπρελουσονισμό της δεκαετίας του 1990) καταγράφεται η διεύρυνση της θεματικής των ειδήσεων με αντικείμενα ευρύτερου ενδιαφέροντος –την οικιακή βία, επί παραδείγματι– αυτό σημαίνει ότι διευρύνεται η έννοια του δημόσιου εισερχόμενη στο πεδίο αυτού που θεωρείτο έως τότε ιδιωτικό. Από την άλλη, η κριτική στην παραδοσιακή αντικειμενικότητα των «επίσημων» πηγών και της ιεράρχησης των ειδήσεων έδωσε το έδαφος σε έναν μεταμοντέρνο χαρακτήρα πολιτισμικό λαϊκισμό. Σύμφωνα με ορισμένους μεταμοντέρνους θεωρητικούς της λαϊκής κουλτούρας, διαμορφώθηκε ένας «τύπος όπου η ιδεολογική εξουσία των «ισχυρών» αμφισβητείται από λαϊκές ή «αντιστασιακές δυνάμεις»³²³.

Στο πλαίσιο αυτό, όσοι εξυμνούν τον ταμπλόνι τύπο ως μορφή «κοινωνικής αντίστασης» θεωρούν τις επαγγελματικές ενημερωτικές αξίες μορφή πολιτικής καταπίεσης και όργανο ενός «μετώπου εξουσίας», το οποίο συγκαλύπτει το αυταρχισμό του με την έννοια της αντικειμενικότητας και της υποτιθέμενα υπεύθυνης πολιτικής στάσης³²⁴. Εντούτοις, όσο είναι αφελές να αντιλαμβανόμαστε την παραδοσιακή δημοσιογραφία ως επικοινωνία αποκλειστικά «εκ των άνω» είναι εξίσου αφελές και επικίνδυνο να βλέπουμε τον «κίτρινο τύπο» ως επικοινωνία αποκλειστικά «εκ των κάτω». Στο πλαίσιο της «ταμπλόνι ενημέρωσης», ο λαϊκισμός επιβάλλεται «εκ των άνω» ενώ ο επαγγελματισμός «από τα κάτω». *En onόματι του επαγγελματισμού, οι δημοσιογράφοι διαθέτουν το έρεισμα και τη νομιμοποίηση διεκδικώντας έμπρακτα την αυτονομία τους να μην παραποιούν τις ειδήσεις στα μέτρα των πολιτικών και οικονομικών συμφερόντων της ιδιοκτησίας και να μην παρασύρονται ούτε να καλλιεργούν τα χαμηλά ένστικτα του κοινού παραβιάζοντας τις αρχές του με εμφανείς στοχεύσεις. Συνεπώς, η παρακμή των επαγγελματικών αρχών καθιστά πάντοτε αμεσότερους τους δεσμούς εξάρτησης της ιδιοκτησίας και της πολιτικής εξουσίας. Όσοι μιλούν για τις «λαϊκές» αντιστάσεις στα μηνύματα του «κατεστημένου», ας αποφανθούν τι ορίζουν ως «λαϊκό» και πώς πέραν των κανόνων της αντικειμενικότητας, της ισομέρειας, του διαλογικού ήθους θα*

³²²J. Fiske, "Popularity and the politics of information", στο P. Dahlgren και C. Sparks (επιμ.), *Journalism and Popular Culture*, Sage, 1992, σελ 361.

³²³D. Hallin, «Εμπορική κουλτούρα και επαγγελματισμός στα αμερικανικά ειδησιογραφικά ΜΜΕ» ό.π.σελ. 364-365.

³²⁴ Ενδεικτικά: Manuel Castells, *The Rise of the Network Society*, Blackwell, 1997 και David Holmes (επιμ.), *Virtual Politics. Identity & Community in Cyberspace*, Sage, 1997.

είναι δυνατόν να αντιμετωπιστεί επί παραδείγματι ο ρατσιστικός και σεξιστικός λόγος, η καταστρατήγηση των κανόνων προστασίας της ιδιωτικότητας ή και οι καταφανείς προσπάθειες παραπληροφόρησης του κοινού.

Τα γνωστικά όρια του πολίτη και η πλανητική ενημέρωση

Σε διάστημα λίγο μεγαλύτερο από έναν αιώνα, η πρόσβαση των ειδησεογραφικών οργανισμών στο κοινό απέκτησε παγκόσμιο εύρος διαμορφώνοντας το «πλανητικό χωριό» κατά τη διάσημη έκφραση του McLuhan, καθώς ο χώρος και ο χρόνος σταμάτησαν να αποτελούν μείζονα εμπόδια στην επικοινωνία. Συνεπεία της συγκρότησης μίας πλανητικής σφαίρας δημοσιότητας, οι δημοσιογράφοι εμφανίζονται αντιμέτωποι με ένα χασοκό ογκο συμβάντων η διαχείρισή των οποίων ομοιάζει με σισύφειο έργο, *καθιστώντας ταυτόχρονα την έννοια του «πυλωρού» κεντρική όσον αφορά τις δημοσιογραφικές πρακτικές και αξίες*. Το πρόβλημα το οποίο είχε απασχολήσει με εμβληματικό τρόπο τη σχέση της ποιότητας της ενημέρωσης με τη δημοκρατική τάξη είναι τι σημαίνει εν τέλει «ενημερωμένος πολίτης» στο πλαίσιο μίας δημοσιότητας όπου η ιεράρχηση του πλήθους των συμβάντων ώστε να αποκτήσουν το οντολογικό καθεστώς των γεγονότων συνιστά μείζον διακύβευμα για τον επαγγελματία της ενημέρωσης, πολλώ δε μάλλον για τον καταναλωτή ειδησεογραφικών προϊόντων και μάλιστα όταν προτάξουμε σε αυτόν την ιδιότητα του πολίτη.

Από τον τηλεγράφο και την τηλεμοιότητα στο internet και τις ψηφιακές πλατφόρμες επικοινωνίας, ο όγκος των πληροφοριών ο οποίος παράγεται και διακινείται καθημερινά φαντάζει τεράστιος· στις πλανητικές πλέον «λεωφόρους των πληροφοριών» το κοινό διαθέτει πρωτοφανή ιστορικά πρόσβαση στον κόσμο των γεγονότων. Θα ήταν χρήσιμο, κατ' αρχάς, να επισημανθεί η αποτυχία των τεχνοφιλικών και αισιόδοξων θέσεων για τον εκδημοκρατισμό των πολιτικών διαδικασιών και της δημόσιας σφαίρας μέσω της ψηφιακής επικοινωνίας στο τέλος του εικοστού αιώνα που έκαναν λόγο για *e-Government* και *e-Governance* και την ιδιότητα του «ψηφιακού» πολίτη (e-citizen)³²⁵. Χαρακτηριστική της αδυναμίας διαμόρφωσης ενός κανονιστικού υποδείγματος για τη δημοσιότητα στο πλαίσιο της Κοινωνίας της Πληροφορίας είναι η γνωστή ανάλυση του Frank Webster για το πώς η ένταση της ροής των πληροφοριών στην ύστερη νεωτερικότητα τροποποίησε τη θεώρηση του Habermas για την αστική δημόσια σφαίρα και διαμορφώνει τις περίφημες συνθήκες της «επαναφεουδαρχοποίησης» (*refeodalisisation*) σε διάφορα πεδία μέσω της εμπορευματοποίησης, της κουλτούρας των δημοσίων σχέσεων κ.λπ. Η καταγραφή από την κοινωνική θεωρία των συνθηκών μυστικότητας και παραπληροφόρησης στην εποχή της αποσπασματικής-ρευστής πληροφόρησης και της παρακμής των κέντρων παραγωγής ορθολογικού νοήματος αντιστοιχεί στην περιγραφή μίας μορφής επικοινωνίας συνάδουσας με τη μορφή του κοινωνικού που απορρέει από τη θεώρηση της *αυθόρμητης τάξης της αγοράς*. Αφού υποστηρίξει κριτικά προς τον Habermas ότι η δημόσια σφαίρα του τελευταίου μισού του δεκάτου ενάτου αιώνα δεν δύναται να θεωρηθεί εκ προοιμίου υπέρτερη της σημερινής και ότι η πυκνότητα των επικοινωνιακών ροών θέτει υπό άλλο φως το θέμα του κανονιστικού προτύπου, ο Webster καταλήγει στην εν τέλει αποδοχή του ιδεώδους της αυτόνομης δημόσιας σφαί-

³²⁵ Χαρακτηριστικά επισημαίνει: «I do not think they are sufficient (σ.σ. the objections) to make us abandon either the notion of the public sphere or the argument that it is in decline. This is not just for reasons sketched above, but also because the ideal of the public sphere allows us to estimate the shortcomings of dull reality. And what is striking today is how yawning is the gap between what a public sphere could be in terms of its informational content and what is actually offered», σελ. 133, στο Frank Webster, *Theories of Information Society*, Routledge, 1995. Ιδιαίτερα τις ενότητες: 6. Information Management and Manipulation: Jürgen Habermas and the Decline of the Public Sphere. σελ. 101 κ.ε. και επίσης 8. Information and Postmodernism σελ. 163 κ.ε.

ρας ως ρυθμιστικής αρχής της δημοσιότητας³²⁶.

Ποια είναι η σκοτεινή πλευρά της Σελήνης που αφορά τις επαγγελματικές αξίες: Πρώτο στοιχείο είναι ο εμφανής κορεσμός του κοινού και η αδυναμία του να αφομοιώσει γνωστικά αυτόν τον τεράστιο όγκο δεδομένων και δη με τη μορφή της ασύνδετης, αποσπασματικής πληροφορίας (χωρίς βεβαίως αυτό να είναι κάτι καινοφανές καθώς εντάσσεται όπως είδαμε στη φύση και το χαρακτήρα της Μεγάλης Κοινωνίας). Τα εμπειρικά στοιχεία είναι πλούσια και αμείλικτα: χαρακτηριστικά, κατά τη διάρκεια της εκδήλωσης της χρηματοπιστωτικής κρίσης του 2008 καταγράφηκε αδυναμία του κοινού να ανταποκριθεί στον αυξημένο όγκο των ειδήσεων τα οποία αφορούσαν ένα οικονομικό φαινόμενο με παγκόσμιες διαστάσεις ως επεδείχθη στο διάστημα της τελευταίας δεκαετίας³²⁷. Διαχρονικά, σφυγμομετρήσεις αναδεικνύουν το στοιχείο ότι το 1/3 των Αμερικανών αισθάνονται αδυναμία να αντιμετωπίσουν την ποσότητα των γεγονότων με τα οποία κατακλύζονται³²⁸. Την ίδια ώρα, τίθεται το ζήτημα κατά πόσον αυτός ο τεράστιος όγκος γνωστικών πόρων έχει εν τέλει κάποιο σημαντικό αντίκρισμα στη διαμόρφωση των «εικόνων του κόσμου» εκ μέρους των πολιτών, καθώς η αποσπασματική πληροφορία δεν αποκτά νόημα παρά μόνον στο πλαίσιο μίας ερμηνευτικής προοπτικής, εν όσω αυτή εντάσσεται σε ένα εννοιολογικό/νοηματικό πλαίσιο.

Παραπέμποντας στη γνωστή καντιανή διάκριση ανάμεσα σε νοούμενο και φαινόμενο, θα ήταν δυνατόν να υποστηριχθεί ότι η πληροφορία, απηχούσα την κερματισμό και την εναλλαξιμότητα των «ισότιμων» έσχατων στοιχείων του πραγματικού στο πλαίσιο του μαζικοδημοκρατικού κοινωνικού σχηματισμού, δεν δύναται να αποκτήσει νόημα παρά μόνο κατά την τοποθέτησή της στο πλαίσιο ενός εννοιολογικού σχήματος και ενός γνωσιολογικού ορίζοντα: όσον αφορά την καταγραφή μίας δήλωσης ενός αξιωματούχου προκειμένου αυτή να γίνει κατανοητή, θα πρέπει να ενταχθεί στο ευρύτερο πλαίσιο της πολιτικής αντιπαράθεσης, τη συγκεκριμένη συγκυρία, το επίπεδο και τη μορφή της κοινωνικής συναίνεσης κ.ο.κ. Υπό αυτή την οπτική, η διαδικασία της διαμεσολάβησης ως προς την γνώση των αντικειμένων του κοινωνικού κόσμου αποκτά κεντρική σημασία όσον αφορά την αναπαραγωγή της κοινωνικής γνώσης: η ειδησεογραφία απαιτεί σημαντικούς γνωστικούς πόρους, παράλληλα με την εργώδη προσπάθεια διακρίβωσης των γεγονότων. Η απαίτηση της αντικειμενικότητας για απόλυτη διάκριση γεγονότων και αξιών υπό αυτή την έννοια καθίσταται αδύνατη και άτοπη, καθώς συνδέεται με μία πρώιμη μορφή της νεωτερικής δημόσιας σφαίρας όπου το ζητούμενο ήταν η περιστολή της συνηγορικής αντίληψης της ειδησεογραφίας, στο μέτρο που αυτή στο συγκεκριμένο ιστορικο-πολιτικό πλαίσιο υποτασσόταν σε ποικίλες κοσμοθεωρητικές στοχεύσεις.

Η «ξερή» καταγραφή των γεγονότων εντός του αναλυτικού/συνδυαστικού σχήματος σκέψης υπέβαλε τη λανθασμένη εικόνα και αντίληψη όσον αφορά τη διαδικαστικοποίηση της διαμόρφωσης της δημοσιότητας στο πλαίσιο του ορθολογικού / νομικού συστήματος κυριαρχίας, όπου η τυπική καταγραφή των επίσημων πηγών αρκούσε – αποτελεί, όπως έχει επισημανθεί, κεντρική μορφή κατά της αντικειμενικότητας η «δουλοπρεπής» αναπαραγωγή της υποτιθέμενης

³²⁶ A. Williams, 10 Οκτωβρίου 2008, «Overfeeding on information». *New York Times*. www.nytimes.com/2008/10/12/fashion/sundaystyles/12news.html

³²⁷ Pew Research Center, *Online papers modestly boost newspaper readership*, 30 Ιουλίου 2006, www.people-press.org/2006/07/30. Project for Excellence in Journalism (PEJ). (2006). Network TV. The State of the News Media 2006. www.stateofthemediamedia.org/2006

³²⁸ K. G. Barnhurst (2002). News geography and monopoly: The form of reports on U.S. newspaper internet sites. *Journalism Studies*, 3(4), 477-489.

κυρίαρχης ερμηνείας. Την ίδια ώρα, η ίδια αυτή ισοτιμία των «πληροφοριών» ως έσχατων συστατικών μονάδων του αντικειμενικώς υπαρκτού εντασσόμενη στο αναλυτικό/συνδυαστικό σχήμα σκέψης δεν οδηγεί στην απαραίτητη ιεράρχηση των στοιχείων ενός «προκαταρκτικού» κόσμου, ο οποίος χαρακτηρίζεται από κενό νοήματος, ενώ ταυτόχρονα οι ψηφιακές ταχύτητες στη ροή της πληροφόρησης προκαλούν *διαταραχή ελλειμματικής προσοχής* στο κερματισμένο κοινό, το οποίο *δεν εμφανίζεται ικανό να μετασχηματίσει την πληροφορία την οποία λαμβάνει σε γνωστικό πόρο και συναφώς σε ερμηνευτική προοπτική.*

Παραδοσιακοί εκδότες, παρότι τα νέα μέσα αρχικώς απέφεραν λίγα έσοδα, επένδυσαν στο web ως στρατηγική επιλογή προκειμένου να αντιμετωπίσουν τον «ψηφιακό» ανταγωνισμό και δεν επέλεξαν να επωφεληθούν από τις διαδραστικές δυνατότητες του διαδικτύου.³²⁹ Στο ψηφιακό περιβάλλον ακολουθήθηκε σε πρώτο στάδιο το γενο-κεντρικό παράδειγμα με την παραδοσιακή μορφή της αντικειμενικότητας, καθώς τα μεγάλα mainstream media, όπως οι *nytimes.com*, *chicagotribune.com*, κατά τη δεκαετία του 2000 πειραματίστηκαν με την αύξηση των συμβάντων που παρουσίαζαν, την ποσοτική άνοδο των ειδησεογραφικών καταγραφών³³⁰. Καθώς αντιμετώπισαν τον ανταγωνισμό εκ μέρους νέων «παικτών» στο ψηφιακό πεδίο ενημέρωσης από τους οποίους φάνηκε να χάνουν έδαφος, στράφηκαν εκ νέου στη ερμηνεία: έρευνες έδειξαν ότι ο όγκος των ειδησεογραφικών καταγραφών μειώθηκε αναλογικά με την αύξηση των online μέσων³³¹. Έως το 2010 η ποσότητα των συμβάντων καταγράφηκε μειωμένη στα επίπεδα του 1990³³².

Το «τι» των ειδήσεων εκ μέρους των παραδοσιακών «παικτών» επέστρεψε κατά τα φαινόμενα στην ερμηνευτική πρακτική. Εντούτοις, τα μοτίβα της ερμηνευτικής δημοσιογραφίας που επανήλθαν αντικατοπτρίζουν μία χαμένη ευκαιρία προσαρμογής των δεοντολογικών πρακτικών στο νέο περιβάλλον. Οι δημοσιογράφοι μπορεί να συνέχιζαν να ακολουθούν την προοπτική του «τι συμβαίνει» κατά τη διαμόρφωση της ειδησεογραφίας, απορρίπτοντας τους περιορισμούς μίας αφελούς ρεαλιστικής καταγραφής, την ίδια ώρα οι αναγνώστες χρησιμοποιούν τη διαδραστικότητα του μέσου προκειμένου να αντεπεξέλθουν στη ροή των πληροφοριών στο νέο αιώνα, καθώς το ένα τρίτο αυτών μοιράζονται ειδήσεις στα κοινωνικά δίκτυα οι μισές από τις οποίες είναι σπερμολογίες που κάποτε διαδίδονταν κατά κύριο λόγο προφορικά³³³.

Οι δημοσιογράφοι στο ψηφιακό ενημερωτικό περιβάλλον υπερασπίστηκαν τη δική τους παραδοσιακή μορφή αληθείας αντί να διδαχθούν από τις νέες μορφές κατανάλωσης της ειδησεογραφίας που υιοθετεί το κοινό και να προσαρμώσουν το πλαίσιο των κανονιστικών πρακτικών (τις μορφές τεκμηρίωσης και παρουσίασης των αντιτιθεμένων απόψεων) *θέτοντας εν αμφιβόλω τη νομιμοποίηση της επαγγελματικής διαδικασίας της ενημέρωσης.* Δεν επεξεργάστηκαν ένα νέο είδος αντικειμενικότητας το οποίο να ερείδεται την αναγκαιότητα ενεργοποίησης επαγγελμα-

³²⁹ K. G. Barnhurst (2010). Technology and the changing idea of news: 2001 U.S. Newspaper content at the maturity of Internet 1.0. *International, Journal of Communication*, 4, 1082-1099.

³³⁰ Project for Excellence in Journalism (PEJ). Network TV. The State of the News Media 2006, www.stateofthemediamedia.org/2006. Purcell, K., Rainie, L., Mitchell, A., Rosenstiel, T., & Olmstead, K. (Μάρτιος 2010). Understanding the participatory news consumer. Pew Research Center. www.journalism.org/2010/03/01/understanding-participatory-news-consumer. Δες επίσης www.pewinternet.org/Reports/2010/Online-News.aspx, Rainey, J. (2006, March 13). More news outlets, fewer stories: New media 'paradox'. Los Angeles Times, <http://articles.latimes.com/2006/mar/13/nation/na-news13>.

³³¹ K. G. Barnhurst (2012). The Content of Online News in the Mainstream US Press, 2001-2010 στο S. Jones (επιμ.), *Communication @ the Center* (σελ. 231-253). New York: Hampton Press.

³³² Purcell, K., Rainie, L., Mitchell, A., Rosenstiel, T., & Olmstead, K. (2010, March 1). *Understanding the participatory news consumer*. Pew Research Center. Ανάκτηση: www.journalism.org/2010/03/01/understanding-participatory-news-consumer. Επίσης www.pewinternet.org/Reports/2010/Online-News.aspx.

³³³ J. Shafer, Ink hole, 27 Αυγούστου 2009, *Slate Magazine*, www.Slate.com/id/2226419

τικών κριτηρίων αλλά και υπεύθυνης στάσης απέναντι στο κοινό και το σύστημα αξιών που κυρώνει την ίδια την ελευθερία της δημοσιότητας. Η επίκληση της παραδοσιακής μορφής της αντικειμενικότητας με την προβληματική έννοια της ουδετερότητας και της αποσπασματικής πληροφόρησης δεν άρκεσε να αντιμετωπίσει τις αναδυόμενες αξιακές κρίσεις στις φιλελεύθερες δημοκρατίες (όπως π.χ. η ένταση των κοινωνικών ανισοτήτων και η θεαματική επιστροφή της πολιτισμικής έννοιας του έθνους με αφορμή το προσφυγικό-μεταναστευτικό ζήτημα). Απέτυχαν, υπερασπιζόμενοι κοινού τόπου, να πείσουν το πλανητικό πλέον κοινό για την ανάγκη υιοθέτησης κριτηρίων αληθείας έναντι της ρευστότητας αλλά και της ελκυστικότητας της *post truth* ενημέρωσης. Και εν τέλει για το ότι τίθεται σε διακινδύνευση το ίδιο το αξιακό πλαίσιο της φιλελεύθερης τάξης.

Οι μορφές έναντι των «Big Media» και το γεγονός ότι ως πλατφόρμα κατέστησαν κεντρικές στη δημόσια σφαίρα και πολιτικά αποτελεσματικές άτυπες μορφές ενημέρωσης τεκμαίρουν του λόγου το αληθές. Δημοσιογράφοι και ερευνητές απέδωσαν με επιφανειακό τρόπο αυτήν την υπαρξιακή κρίση της ενημερωτικής διαδικασίας (αλλά και του αστικού σχήματος σκέψης εν γένει) απλώς στις οικονομικές αναταράξεις και την ένταση του ανταγωνισμού στο νέο πλαίσιο λειτουργίας του συστήματος επικοινωνίας. Λίγοι, όμως, έθεσαν το ερώτημα πώς είναι δυνατόν να διατηρηθούν οι αρχές της ρεαλιστικής προσέγγισης του πραγματικού και τα κριτήρια ισχύος του αληθούς, ήτοι οι δημοσιογραφικές πρακτικές και αξίες της αντικειμενικότητας, οι οποίες απηχούν το κανονιστικό περιεχόμενο του αστικού σχήματος σκέψης στη διαδικασία της ενημέρωσης: *πώς διαμορφώνονται εμπράγματα οι στόχοι για την ακριβή καταγραφή των γεγονότων το νέο περιβάλλον.*

Σημαντικό μέρος του κοινού ξεκίνησε βεβαίως να στρέφεται στο νέο καθεστώς της ερμηνείας («what's-news») μην εγκαταλείποντας την παραδοσιακής μορφής ειδησεογραφία, αναζητώντας όμως ταυτόχρονα ερμηνευτικά σχήματα για το ανακυκλούμενο ψηφιακό ειδησεογραφικό περιεχόμενο μέσω των *aggregators* (με κυρίαρχο ως γνωστόν το Google), τα *opinion blogs* και άλλες παράλληλες οδούς. Με βάση την εν λόγω μεταστροφή στις συνήθειες των καταναλωτών, εγείρονται ερωτήματα για τους πάντοτε κοινούς τόπους όσον αφορά τις αρχές της «ποιότητας» των ειδήσεων που προσφέρουν υποτιθέμενα τεκμήρια «από πρώτο χέρι», «άμεσες» μαρτυρίες κ.λπ., την αξία της «ουδέτερης» καταγραφής, τι σημαίνει ο ψηφιακός εκδημοκρατισμός της δημόσιας σφαίρας κ.λπ. Οι ίδιοι οι δημοσιογράφοι οδήγησαν σε μία νέα συναίνεση μετακινούμενοι από τη γενο-κεντρική αντίληψη της αποσπασματικής πληροφορίας στην ειδησεογραφία η οποία εστιάζεται στην ερμηνεία. *Όπως συγχωνεύθηκαν οι πρόσωπο-με-πρόσωπο και οι διαμεσολαβημένες εμπειρίες του κοινού, έτσι οι άτυπες μορφές ενημέρωσης και η παραπληροφόρηση ανεμπόδιστα διέτρεξαν τη γραμμή ανάμεσα στην online και τις φυσικές μορφές αλληλεπίδρασης στα διαφοροποιημένα κοινά και οι χρήστες εντόπισαν νέες ερμηνευτικές προοπτικές όσον αφορά τη θέαση του κόσμου.* Τα γεγονότα ενδέχεται να μειώθηκαν στο ειδησεογραφικό παράδειγμα του εικοστού πρώτου αιώνα καθώς η αποσπασματικότητα έφτασε στο όριό της στην ψηφιακή πραγματικότητα και το κοινό απέκτησε ταυτόχρονα άμεση πρόσβαση στις πηγές καλύπτοντας την ανάγκη για ερμηνευτική διάσταση. Παρ' όλα αυτά, *ο κοινωνικός κόσμος μετασχηματίστηκε εγκλωβίζοντας τους δημοσιογράφους σε ανέφικτες προσδοκίες ρεαλιστικής απόδοσης της πραγματικότητας κατά τη στιγμή ακριβώς όπου ήταν απαραίτητη η διαμόρφωση μίας διαφορετικής προοπτικής η οποία θα οδηγούσε σε μια νέα μορφή νομιμοποίησης των επαγγελματικών αρχών.* Το τελευταίο απαιτεί την εκ μέρους των δημοσιογράφων δημόσια θεματοποίηση και διαύγαση της διάστασης μεταξύ πρακτικών και δεοντολογικών κανόνων σε μία διαδικασία αναστοχασμού και αυτοκριτικής

όσον αφορά την ποιότητα και την επάρκεια του ενημερωτικού έργου.

Αναβίωση της συνηγορικής δημοσιογραφίας

Προς τον εικοστό πρώτο αιώνα, η προσέγγιση του ρεαλισμού τέθηκε εν αμφιβόλω καθώς το κοινό απομαζικοποιήθηκε και ρευστοποιήθηκαν τα χαρακτηριστικά του. Αυτό που ήταν λειτουργικό ως πρακτική κατά τη δεκαετία του 1970 δεν ισχύει το ίδιο για τη λεγόμενη «κοινωνία των δικτύων» ήδη από τη δεκαετία του 1990. Η νομιμοποίηση του δημοσιογραφικού επαγγέλματος πλήττεται εκ νέου, διότι οι νέες τεχνολογίες «παράγουν» όχι μόνον γεγονότα αλλά και παραπληροφόρηση³³⁴. Όπως παρατηρούσε ο Lippmann κατά τη δεκαετία του 1920, έτσι και σήμερα οι νέες «λεωφόροι της πληροφορίας» φαίνεται να καθιστούν θολή τη διαχωριστική γραμμή «μεταξύ της καταγραφής της πραγματικότητας και της στρέβλωσής της», σύμφωνα με τον Mears (σελ. 424). Η μεγαλύτερη διακινδύνευση για τη φιλελεύθερη τάξη είναι ότι αναγνώστες και θεατές-ψηφοφόροι δεν θα είναι ικανοί να διακρίνουν τα γεγονότα από την «κατασκευασμένη» πραγματικότητα³³⁵ διαμορφώνοντας διακινδύνευση για τη δημοκρατική τάξη

³³⁴ W. R. Mears, «Finding news despite the noise», *Journalism Studies*, 10(3), 2009, σελ. 423-426.

³³⁵ Τις τρέχουσες δημοσιογραφικές εκφράσεις όσον αφορά την αποκατανομοποίηση του δημόσιου λόγου απέφυγαν να χρησιμοποιήσουν οι εμπειρογνώμονες που παρέδωσαν στην Επίτροπο Οικονομίας και Κοινωνίας Mariya Gabriel στις 19 Μαρτίου 2018 πόρισμα όσον αφορά τον ορισμό του περίφημου φαινομένου των fake news και τις σχετικές προτάσεις για τον Κώδικα Συμπεριφοράς και Δεοντολογίας που αναμένεται να προταθεί στις ηλεκτρονικές πλατφόρμες και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Πηγή: European Commission, «A multi-dimensional approach to disinformation - Report of the independent High level Group on fake news and online disinformation». (<https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/final-report-high-level-expert-group-fake-news-and-online-disinformation>) Επικεφαλής της επιστημονικής ομάδας ήταν η καθηγήτρια Madeleine de Cock Buning. Η έκθεση της ομάδας εμπειρογνομένων επικεντρώνεται συγκεκριμένα στα προβλήματα που σχετίζονται με την παραπληροφόρηση στο διαδίκτυο παρά με τις «ψευδείς ειδήσεις». Οι εμπειρογνώμονες απέφυγαν σκόπιμα τον όρο «ψευδείς ειδήσεις», ισχυριζόμενοι πως είναι ανεπαρκής όρος προκειμένου να συλληφθούν τα πολύπλοκα προβλήματα της παραπληροφόρησης, η οποία περιλαμβάνει περιεχόμενο που αναμειγνύει κατασκευασμένες πληροφορίες με γεγονότα. Στην ενότητα «The threat is disinformation not fake news» (σελ. 9-10) ορίζεται η παραπληροφόρηση «ως ψευδής, ανακριβής ή παραπλανητική παροχή πληροφοριών η οποία έχει σκοπό, δημοσιοποιείται και προωθείται για κερδοσκοπικούς λόγους ή για την εκ προθέσεως βλάβη στο κοινό». Σημειώνεται ότι ο κίνδυνος ζημίας περιλαμβάνει απειλές για τις δημοκρατικές πολιτικές διαδικασίες και αξίες, οι οποίες είναι δυνατόν να κατευθύνονται σε μία σειρά τομέων όπως η υγεία, η επιστήμη, ο χρηματοπιστωτικός τομέας κ.ο.κ. «Η παραγωγή και προαγωγή της παραπληροφόρησης έχει σκοπό την άντληση οικονομικού οφέλους ή την επίτευξη πολιτικών ή ιδεολογικών στόχων. Η επιρροή της μπορεί να μεγεθυνθεί από το πώς τα διαφορετικά είδη κοινού και οι κοινότητες προσλαμβάνουν και ερμηνεύουν την παραπληροφόρηση», σημειώνεται. Επισημαίνεται ότι ο όρος fake news δεν καλύπτει το συνολικό φάσμα του φαινομένου της παραπληροφόρησης, στις περιπτώσεις όπου το περιεχόμενο δεν είναι απολύτως ψευδές, αλλά αποτελεί «κατασκευασμένη» πληροφορία που είναι αναμειγνύμενη με πραγματικά γεγονότα και αφορά πρακτικές που διακρίνονται από οτιδήποτε περιλαμβάνεται στον όρο ειδησεογραφία (οργανωμένο trolling, στοχευμένη διαφήμιση, ψεύτικα bots, παραποίηση εικόνων και video κ.ο.κ.). Επιπροσθέτως, ο όρος «fake news» θεωρείται ότι μόνον ατελής αλλά και παραπλανητικός καθώς υιοθετείται από ορισμένους πολιτικούς δράστες προκειμένου να περιγραφεί η μη αποδεκτή από αυτούς ειδησεογραφική κάλυψη και γι' αυτό το λόγο έχει καταστεί «όπλο» στα χέρια ισχυρών πολιτικών, οι οποίοι διά αυτού παρεμβαίνουν στον τρόπο κυκλοφορίας των πληροφοριών και υποβαθμίζουν ανεξάρτητα ειδησεογραφικά media. Υποδεικνύεται σχετική έρευνα σύμφωνα με την οποία οι πολίτες εντάσσουν τα fake news στο πλαίσιο του πολιτικού ανταγωνισμού και της ευρέως καλούμενης «κακής ειδησεογραφίας» και δεν αναγνωρίζουν τις πλέον επιζήμιες περιπτώσεις που εντάσσονται στον κανόνα της παραπληροφόρησης. Rasmus Kleis Nielsen και Lucas Graves. 2017. «News You Don't Believe»: Audience Perspectives on Fake News., Oxford: Reuters Institute for the Study of Journalism. (http://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/2017-10/Nielsen%26Graves_factsheet_1710v3_FINAL_download.pdf). Η παραπληροφόρηση ορίζεται ως μία μορφή δημόσιου λόγου η οποία, παρότι δεν παραβιάζει την κείμενη νομοθεσία, όπως η δυσφήμιση, ο μισαλλόδοξος λόγος (hate speech), η προτροπή σε βία κ.λπ. μπορούν να καταστούν επιζήμιες. Σημειώνεται ότι το πρόβλημα πρέπει να γίνει αντιληπτό στην ευρύτερη διάσταση του: ήτοι ως οι πληροφορίες παράγονται, διανέμονται και με ποιον τρόπο οι πολίτες μετέχουν στη δημόσια σφαίρα. Αυτό περιλαμβάνει τη μελέτη της επιχειρηματικής δράσης των ενημερωτικών οργανισμών και του τρόπου άσκησης του δημοσιογραφικού επαγγέλματος, της δράσης των ψηφιακών πλατφορμών καθώς και του φαινομένου της ευρείας έλλειψης εμπιστοσύνης εκ μέρους του κοινού στους θεσμούς σε εθνικό επίπεδο και στο επίπεδο της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Την κατεύθυνση της δικής μας μελέτης επιρρώνει η θέση των εμπειρογνομένων ότι το πρόβλημα διαγιγνώσκεται εν σχέσει με τέσσερις φορείς (δες ενότητα «Problems of disinformation in the European Union», σελ. 11-12): πολιτικές ομάδες οι οποίες επωφελούνται της ελευθερίας των μέσων προκειμένου να επιτύχουν την προαγωγή μίας συγκεκριμένης ατζέντας, ορισμένοι ειδησεογραφικοί οργανισμοί οι οποίοι δεν σέβονται κατά την άσκηση των καθηκόντων τους το δεοντολογικό πλαίσιο της δημοσιότητας, ομάδες της Κοινωνίας των Πολιτών οι οποίες σε νέα δικαστικό πλαίσιο αναπαράγουν την παραπληροφόρηση και, τέλος, τα ψηφιακά μέσα. Για τα τελευταία, σημειώνεται ότι καλλιέργησαν τις συνθήκες της παραπληροφόρησης σε μία πρωτοφανή κλίμακα και με τρόπους που δεν καταστεί ακόμη πλήρως κατανοητοί. Ορισμένα εργαλεία που είναι ενσωματωμένα

αλλά και για τη σταθερότητα υπερεθνικών οργανισμών όπως η Ευρωπαϊκή Ένωση ³³⁶.

Η παρακμή του επαγγελματικού ιδεώδους που απηχεί τη δημοσιογραφική αντικειμενικότητα οδήγησε προς το λυκόφως του εικοστού αιώνα, σύμφωνα με τον Mancini στη υιοθέτηση νέου τύπου συντηγικών και επιθετικής μορφής ενημερωτικών πρακτικών και αξιών, με πα-

στο σημερινό ψηφιακό οικοσύστημα – όπως η συλλογή και ανάλυση δεδομένων για τη συμπεριφορά ενός χρήστη, τα εργαλεία για τον εντοπισμό και την εκμετάλλευση του κλίματος το οποίο επικρατεί στα κοινωνικά δίκτυα και όλες οι μορφές μηχανικής εκμάθησης (*machine learning*) που βασίζονται στην τεχνητή νοημοσύνη – παρότι γίνεται εν γένει εξυπηρετούν νόμιμους σκοπούς – χρησιμοποιήθηκαν για τη διάδοση περιεχομένου με στόχο την παραπληροφόρηση. Αναφορά, επίσης, γίνεται στη δυνατότητα επηρεασμού της εκλογικής συμπεριφοράς αλλά και στη διαστρόφηση των εντυπώσεων των πολιτών σχετικά με γεγονότα τα οποία στρεβλώνουν τα συστήματα πεποιθήσεων του ζημιώνοντας με λιγότερο έκδηλο τρόπο για το δημόσιο διάλογο. Η τελευταία έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής όσον αφορά την πρόοδο στο πεδίο της παραπληροφόρησης δεν είναι ιδιαίτερα ενθαρρυντική, παρά τη σχετική πρόοδο που έχει επιτευχθεί. «A Europe that protects: EU reports on progress in fighting disinformation ahead of European Council», 14 Ιουνίου 2019, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-19-2914_en.htm. Σχετική βιβλιογραφία: Weeks, B. E. (2015) «Emotions, partisanship, and misperceptions: How anger and anxiety moderate the effect of partisan bias on susceptibility to political misinformation», *Journal of Communication*, 65 (4), 699-719. Dutton, William H. Reisdorf, Bianca Christin και Dubois, Elizabeth and Blank, Grant, «Social Shaping of the Politics of Internet Search and Networking: Moving Beyond Filter Bubbles, Echo Chambers, and Fake News» (Μάρτιος 2017), Quello Center Working Paper No. 2944191. <https://ssrn.com/abstract=2944191>. Fletcher Richard, Alessio Cornia, Lucas Graves, και Rasmus Kleis Nielsen. (Απρίλιος 2018). «Measuring the Reach of 'Fake News' and Online Disinformation in Europe», Oxford: Reuters Institute for the Study of Journalism. <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/2018-02/Measuring%20the%20reach%20of%20fake%20news%20and%20online%20distribution%20in%20Europe%20CORRECT%20FLAG.pdf>. Επίσης τα πορίσματα μιας δημόσιας διαβούλευσης στις ΗΠΑ μετά την εκλογή Trump: <https://www.intelligence.senate.gov/hearings/open-hearing-social-media-influence-2016-us-elections>. Το θέμα των fake news αναπτύσσει με σφαιρικό τρόπο όσον αφορά ορισμένες δεοντολογικές προκείμενες ο Αρίστος Δοξιάδης σε συνέντευξή του στην Κατερίνα Χρυσανθοπούλου (*Fake News @ Δημοσιογραφία*, 9/01/2018), <https://jaj.gr/fakenews/fake-news-dimosiografia-mia-syztisi-me-ton-aristo-doxiadi/>. Επίσης από τα λίγα ελληνικά άρθρα που γίνεται αναφορά στη χρήση των αλγόριθμων όσον αφορά την προώθηση συγκεκαυμένου περιεχομένου στα ψηφιακά μέσα είναι το άρθρο της Κωσταρέρα Ιωάννα, «Τις πταίει: Οι αλγόριθμοι ή ο τρόπος που σκεφτόμαστε;» (28.03.2018), <https://jaj.gr/media-literacy/tis-ptai-oi-algorithmoi-i-tropos-poy-skeftomaste/>

Όσον αφορά τις ΗΠΑ δύο πρόσφατα βιβλία αλλά σχετικά αβαθή καθώς περιορίζονται στο φαινόμενο της προπαγάνδας περιγράφουν το φαινόμενο: Kelly Carey, *Fake News: How Propaganda Influenced the 2016 Election, A Historical Comparison to 1930's Germany*, επιμ. Kim. Miller, Marzenhale Publishing, 2017, ιδιαίτερα το κεφάλαιο για ελευθερία του λόγου, «Freedom of The Press, Who Needs it», σελ. 116-138 και Paul Levinson, *Fake News in Real Context*, Connected Editions, 2017 την ενότητα «Propaganda and Persuasion», σελ. 49-63. Μια καλή εισαγωγή στην έννοια του «post truth» η συλλογή απόψεων δημοσιογράφων και θεωρητικών της επικοινωνίας από το ίδρυμα Nieman του Harvard, δεξ NiemanReports, Helen Lewis, «Post-Truth Politics - In the Trump era, journalists face a profound challenge in addressing issues stemming from fake news, false equivalence, and widespread misinformation» (Νοέμβριος 2016) <http://niemanreports.org/articles/post-truth-politics>. Σημαντικό όσον αφορά το κανονιστικό περιεχόμενο του δημόσιου λόγου είναι το άρθρο του Charlie Beckett, καθηγητή στο τμήμα media and communications του LSE, και διευθυντή του think-tank για τη δημοσιογραφία, Polis: «Post-Truth Politics - In the Trump era, journalists face a profound challenge in addressing issues stemming from fake news, false equivalence, and widespread misinformation» (Νοέμβριος 2016), <http://blogs.lse.ac.uk/polis/2016/11/13/what-does-the-trump-triumph-mean-for-journalism-politics-and-social-media>. Το άρθρο του Jack Shafer, στο Politico Magazine, Fret About Fake Political News (Νοέμβριος 2016), <https://www.politico.com/magazine/story/2016/11/fake-news-media-facebook-214459>

Χωρίς να μπορούμε να επεκταθούμε στο ζήτημα της αντίδραση των μεγάλων «παικτών» της ψηφιακής δημοσιότητας στο φαινόμενο της παραπληροφόρησης, να σημειώσουμε την απάντηση της Google, διά των αρχών που έθεσε ο Philipp Schindler, Chief Business Officer (20 Μαρτίου 2018), *The Google News Initiative: Building a stronger future for news*, <https://www.blog.google/topics/google-news-initiative/announcing-google-news-initiative/> και επίσης το σχετικό ρεπορτάζ των Financial Times, Shannon Bond, «Google commits \$300m to help news publishers», 20 Μαρτίου 2018, <https://www.ft.com/content/4ca27e3c-2c4a-11e8-a34a-7e7563b0b0f4> και την αναλυτική συνέντευξη στο Nieman Lab του Richard Gingras, του επί μακρόν αντιπροέδρου της Google για θέματα δημοσιογραφικής δεοντολογίας στον David Skok με τον τίτλο: «Google's news chief Richard Gingras: "We need to rethink journalism at every dimension"» (10 Μαΐου 2018) <http://www.niemanlab.org/2018/05/googles-news-chief-richard-gingras-we-need-to-rethink-journalism-at-every-dimension>. Για τον σκάνδαλο της Cambridge Analytica που προκάλεσε τη ακρόαση του ιδρυτή της ιστοσελίδας κοινωνικής δικτύωσης Facebook Mark Zuckerberg στη Γερουσία των ΗΠΑ και στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, διαφωτιστικά είναι τα πλούσια ρεπορτάζ του Guardian <https://www.theguardian.com/news/series/cambridge-analytica-files>, το άρθρο στο Politico, του Mark Scott (29/3/18), «Cambridge Analytica helped 'cheat' Brexit vote and US election, claims whistleblower», <https://www.politico.eu/article/cambridge-analytica-chris-wylie-brexit-trump-britain-data-protection-privacy-facebook/?cmpid=sf> και επίσης το άρθρο στη *Wall Street Journal* του Deepa Seetharaman, «Facebook Throws More Money at Wiping Out Hate Speech and Bad Actors - Social-media giant is pouring cash into content review after high-profile failures that have hurt its image» (15 Μαΐου 2018), <https://www.wsj.com/articles/facebook-throws-more-cash-at-a-tough-problem-stamping-out-bad-content-1526393256>.

³³⁶ Paolo Mancini, "What scholars can learn from the crisis in Journalism", *International Journal of Communication*, (7), (2013), (127-136) σελ. 132 κ.ε.

ραδειγματική αυτή του Fox News ήδη από τη δεκαετία του 1990 όπου εκφράστηκε το περίφημο κίνημα του νεο-συντηρητισμού (*neoconservatism*) το οποίο ήρθε σε αντίθεση με τα έως τότε καθιερωμένα πρότυπα της αμερικανικής αντικειμενικής δημοσιογραφίας. Η εν λόγω αναβίωση της συνηγορικής δημοσιογραφίας διαμορφώθηκε γύρω από την καταγγελία των «liberal bias» εκ μέρους των κατεστημένων μέσων και της πολιτικής ορθότητας, η οποία απηχούσε την κύρια τάση της αντικειμενικής στάσης στην αμερικανική δημοσιογραφία³³⁷.

Πλήθος μελετητές συνέδεσαν την εν λόγω αναβίωση της συνηγορικής τάσης της δημοσιογραφίας με την ένταση των αξιακών συγκρούσεων εντός της αμερικανικής κοινωνίας και τη σημαντική σταδιακή υποχώρηση του κλίματος της συναίνεσης που επικρατούσε στις δεκαετίες του 1960-1970³³⁸ – δηλαδή, το κλίμα αυτό το οποίο έκανε εφικτά τα χαρακτηριστικά της ουδετερότητας και της αντικειμενικότητας του φιλελεύθερου ενημερωτικού υποδείγματος, όπως καταγράφεται σε μελέτη του *Columbia Journalism Review* όσον αφορά τις συγκρούσεις αξιών εντός της αστικής δημοσιότητας³³⁹. Την ίδια ώρα, φαίνεται να μειώνεται η δυνατότητα της πολιτικο-κοινωνικής ελίτ να καθορίζει το γενικότερο πλαίσιο της δημόσιας διαβούλευσης όπου μέσω των εναλλακτικών πηγών ενημέρωσης εμφανίζεται να χάνει τον έλεγχο που προηγουμένως υποτίθεται ότι είχε και την καταρρευση της παραδοσιακής πολιτικής αυθεντίας³⁴⁰.

Ως κύριες αιτίες αναβίωσης αυτής της νέας μορφής συνηγορικής δημοσιογραφίας καταγράφονται σε πρώτο επίπεδο μία νέα στρατηγική που ακολουθήθηκε απέναντι στο γεγονός της απομαζικοποίησης και του κατακερματισμού του κοινού αλλά και την ανάδυση άτυπων φορέων ενημερωτικού περιεχομένου (blog, πλατφόρμες κοινωνικής δικτύωσης, Web start-ups κ.λπ.): Προκειμένου να καταλάβει μία ανταγωνιστική θέση στην αγορά, κάθε ειδησεογραφικός οργανισμός επιλέγει τη δική του εξειδικευμένη και προνομιακή αγορά (*niche market*), ένα διακριτό μέρος του κοινού, το οποίο συνήθως ορίζεται επί τη βάση προϋπαρχόντων πολιτισμικών και κοινωνικο-πολιτικών δεσμών (ήτοι διαμορφώνονται ποικίλοι ιδεολογικοί «βιότοποι», με την έννοια των δημόσιων χώρων έκφρασης και επικοινωνίας μεταξύ ομοιοφώνων όπου εκ προοιμίου τίθεται εκποδών η αντίθετη άποψη – το δεδομένο δηλαδή είναι η προγραμματική άρνηση του πλουραλισμού). Η ουδέτερη και αντικειμενική δημοσιογραφία υποκαταστάθηκε από την αφήγηση ιστοριών (story telling) εκ μέρους όχι ενός αμερόληπτου δημοσιογράφου ο οποίος επιχειρεί να παρουσιάσει ισομερώς μία υπόθεση, αλλά ενός φορέα απόψεων αυτοαναγνωριζόμενου ως «οργάνου» μίας ευρύτερης πολιτικοκοινωνικής ιδεολογικής κατεύθυνσης το οποίο απευθύνεται σε ένα κοινό ήδη «προδιαμορφωμένο» με βάση μία συγκεκριμένη κοσμοθεωρητική/ιδεολογική προοπτική. Σε διαφωτιστική μελέτη της με αντικείμενο το Fox News η Jomini Stroud χρησιμοποιεί τον όρο *επιλεκτική συνηγορικού χαρακτήρα έκθεση (partisan selective exposure)*³⁴¹ (σελ. 169) ως την κυρία αναδυόμενη τάση στην κατανάλωση ενημερωτικών/πολι-

³³⁷ S. Iyengar και K. Hahn, (2009), «Red media, blue media: Evidence of ideological selectivity in media use», *Journal of Communication*, 59, σελ. 19-39.

³³⁸ L. Downie Jr. και M. Schudson, 2009, The reconstruction of American journalism, *Columbia Journalism Review*, http://www.cjr.org/reconstruction/the_reconstruction_of_american.php. Δες επίσης και D. Levy και Nielsen R., (επιμ.). (2010). *The changing business of journalism and its implications for democracy*. Oxford, UK: The Reuters Institute for the Study of Journalism.

³³⁹ Martin Gurri, *The Revolt of The Public and the Crisis of Authority in the New Millennium*, Stripe Press, Β' έκδοση, 2018

³⁴⁰ Jomini Stroud, *Niche news. The politics of news choice*. Oxford University Press, 2011.

³⁴¹ Σύμφωνα με πρόσφατη έρευνα του Ευρωβαρόμετρου (<http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/survey/getsurveydetail/instruments/flash/surveyky/2183>) κατά την οποία ερωτήθηκαν περίπου 26.000 πολίτες, οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται ότι κυκλοφορούν πολλές ψευδείς ειδήσεις εντός της ΕΕ με το 83% των ερωτηθέντων να απαντά ότι αυτό το φαινόμενο αποτελεί κίνδυνο για τη δημοκρατία. Επιπλέον, επισημαίνει τον ρόλο των ποιοτικών μέσων ενημέρωσης: οι ερωτηθέντες θεωρούν τα παραδοσιακά μέσα ενημέρωσης ως την πιο αξιόπιστη πηγή ενημέρωσης (ραδιόφωνο 70%, τηλεόραση 66%,

τισμικών προϊόντων. Εφόσον οι «niche markets» υποκαθιστούν το παραδοσιακό μαζικό κοινό, ο ρεπόρτερ τείνει σε ολοένα και μεγαλύτερο βαθμό να απευθύνεται στο «δικό του κοινό» και να στοχεύει στην ενδυνάμωση των πεποιθήσεων τις οποίες αυτό έχει προδιαμορφώσει (προκαταλήψεις, στερεότυπα, εννοιολογικά πλαίσια, κοσμοεικόνες). Οι εν λόγω *niche markets* στην ψηφιακή εποχή καταλαμβάνουν το χώρο το οποίο άλλοτε καταλάμβανε η «υψηλή νεωτερικότητα» της αμερικανικής δημοσιογραφίας κατά την προαναφερθείσα έκφραση του Hallin.

Καταγράφεται, σε αυτό το πλαίσιο, η δομική αποδιάρθρωση, λόγω της απομαζικοποίησης του κοινού και των άτυπων μορφών «παραγωγής» ενημέρωσης, της επαγγελματικής υπόστασης του δημοσιογραφικού έργου. Οιονεί ειδησεογραφικά προϊόντα παρέχονται από οργανισμούς και άτομα τα οποία δεν διαθέτουν καμία ή απλώς χαλαρή σύνδεση με την παραδοσιακή δημοσιογραφική ταυτότητα (ηλεκτρονικές χριστιανικών αιρέσεων ή τηλεπωλητές κ.ο.κ.)³⁴². Αυτές οι πηγές πληροφόρησης έχουν εκ φύσεως ισχυρό κοσμοθεωρητικό προσανατολισμό και το παράδοξο είναι ότι η προσφυγή σε αυτές εκ μέρους του κοινού γίνεται *ακριβώς επειδή δεν είναι αντικειμενικές* και δη επαγγέλλονται διαπύρσια αυτή την απουσία ισομερούς στάσης – ιδού πώς διαμορφώνεται το πλαίσιο κατανάλωσης της *post truth* ενημέρωσης, των fake news ή της παραπληροφόρησης. Ο ίδιος ο καταναλωτής των ειδησεογραφικών προϊόντων δεν επιζητεί την ουδέτερη στάση και δη απαξιώνεται ή καταγγέλλεται οποιαδήποτε αναφορά σε αυτήν η οποία να διέπει τους διαδικαστικούς και ηθικούς κανόνες της διαβούλευσης (τη γνωστή *fairness* της αστικής δημοσιότητας). Η ίδια η χρησιμοποιούμενη γλώσσα ως έκφραση της πολιτισμικής έκπτωσης της κοινωνίας της οικειότητας έχει ηθικολογικό/επιθετικό χαρακτήρα με έντονη την πολεμική διάσταση σμιτιανού τύπου της διάκρισης φίλων και εχθρών, «απελευθερώνεται» από τις δεσμεύσεις μιας ευπρεπούς δημόσιας διαγωγής και έχει ως «ιδεολογική σταθερά» την επίθεση εναντίον ενός άνευ ετέρου «κατεστημένου» ως έκφραση ενός αχαλίνωτου λαϊκισμού. Φορείς αυτού του νεόκοπου συνηγορικού λόγου ο οποίος όμως έχει διαμορφωθεί από «αρχαϊκή» πολιτική ύλη είναι οι διάφοροι αποκαλούμενοι «επαγγελματίες της διαμαρτυρίας» οι οποίοι, όχι αχρεωστήτως, αυτοδιορίζονται εκπρόσωποι (εθνικών, ταξικών και άλλων) διαφόρων «δικαίων» και «στρατηγών» στη μάχη κατά του (θολού στην περιγραφή του) «συστήματος» εν γένει, επιτιθέμενοι ευθέως στον «πυρήνα» των φιλελεύθερων αξιών οι οποίες διέπουν την αστική δημοσιότητα.

Στην πράξη, οι εικονικές κοινότητες αυτής της μορφής (*virtual communities*) εκπροσωπούν σήμερα την πλέον καινοτόμο μορφή κοινωνικής ενσωμάτωσης (*social aggregation*) η οποία αναπτύσσεται στο πλαίσιο της κουλτούρας του διαδικτύου ³⁴³. Την ίδια ώρα, αποτελούν και

εφημερίδες και έντυπα 63%). Οι πηγές ενημέρωσης καθώς και οι ιστοσελίδες που φιλοξενούν βίντεο αποτελούν λιγότερο αξιόπιστη πηγή ενημέρωσης με τον δείκτη εμπιστοσύνης να κυμαίνεται στο 26% και 27%, αντίστοιχα. Τα αποτελέσματα αυτά επιβεβαιώνονται στα ευρήματα της δημόσιας διαβούλευσης, όπου τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, οι διαδικτυακοί συναθροιστές ειδήσεων (online news aggregators), τα blogs και οι ιστοσελίδες, απολαμβάνουν το μικρότερο ποσοστό εμπιστοσύνης. Αντίθετα, οι παραδοσιακές εφημερίδες και τα περιοδικά, ιστοσελίδες που ειδικεύονται στην ενημέρωση και οι ηλεκτρονικές εκδόσεις, τα ειδησεογραφικά πρακτορεία, ιδιωτικά και δημόσια, απολαμβάνουν υψηλότερο ποσοστό εμπιστοσύνης (συνολικά άνω του 70%). Σύμφωνα με τα ευρήματα της δημόσιας διαβούλευσης, η συνολική εντύπωση είναι πως η διασπορά παραπληροφόρησης από τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης καθίσταται ευχερής επειδή οι ψευδείς ειδήσεις κάνουν επίκληση στο συναίσθημα των αναγνωστών (88%), μεταδίδονται για να προσανατολίσουν σε συγκεκριμένη κατεύθυνση τον δημόσιο διάλογο (84%) και θεωρούνται ως πηγή κέρδους (65%). Οι μισοί από τους συμμετέχοντες στη δημόσια διαβούλευση πιστεύουν πως δεν αποτελεί λύση ο γρήγορος έλεγχος μετά τη δημοσίευση της ψευδούς είδησης, καθώς δεν θα φτάσει στους ανθρώπους που είδαν την αρχική πληροφορία. Για τον ρόλο των μεγάλων ψηφιακών παικτών δες Ρήγου Μαρίνα, *Από την ψηφιακή επανάσταση στην ψηφιακή επιτήρηση. Νέα μέσα, δημοσιότητα και πολιτική*, Σιδέρης, Αθήνα 2014, 4. Δημοσιότητα και «νέα μέσα» και 5. Από τον «Μεγάλο Αδελφό» στο «Ηλεκτρονικό Πανοπτικό».

³⁴² H. Rheingold, (2000). *The virtual community*. Cambridge, MIT Press.

³⁴³ Henrik Örnebring, «The Two Professionalisms of Journalism: Journalism and the changing context of work», *Reuters Institute for the Study of Journalism*, Working Paper, Φεβρουάριος 2009, ανάκτηση: <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/2017-11/The%20Two%20Professionalisms%20of%20Journalism%20Working%20Paper.pdf>

προπύργια της αντνεωτερικής κουλτούρας, καθώς οι μετέχοντες σε αυτές μοιράζονται τα ίδια ενδιαφέροντα, τους ίδιους σκοπούς και εντάσσονται σε αυτούς τους ιδεολογικούς «βιότοπους», αναμένοντας την περαιτέρω επιβεβαίωση των κοσμοθεωρήσεών τους ενώ αναπαράγεται γνώση που προέρχεται από ήδη προδιαμορφωμένα συστήματα πεποιθήσεων και ιδεών τα οποία δεν υπόκεινται προεξαγγελτικά σε καμία «βάσανο» τεκμηρίωσης: τα γεγονότα υπό μία έννοια καθίστανται πραγματική «κατασκευή» (της μορφής: «εμείς θα σας πούμε όσα δεν σας λείπει το “σύστημα”. Όσα σας λένε οι υπόλοιποι είναι ψεύδη»). Με έμφαση στο ζήτημα των (ρευστών) ταυτοτήτων της ύστερης νεωτερικότητας στις οποίες αναφερθηκαμε ανωτέρω διαμορφώνονται τυπικά και άτυπα ενημερωτικά παραδείγματα τα οποία κινούνται στην αντίπερα όχθη των επαγγελματικών πρακτικών και αξιών: ex ante και προγραμματική άρνηση της ισομέρειας, της ανάγκης τεκμηρίωσης όσων διαμείβονται δημόσια, της ηθικής του διαλόγου, της αναγνώρισης της ισοτιμίας όσων μετέχουν στη δημόσια σφαίρα κ.ο.κ. μέσα από συστήματα πεποιθήσεων που προάγουν σχέσεις πολιτικής εκθρόνισης. Τα ερμηνευτικά σχήματα γίνονται αρχαϊκά (επιπολάζουν σε αυτό το πλαίσιο οι θεωρίες συνωμοσίας) και αυτό που μετρά είναι η ισχύς και η ενδυνάμωση των πεποιθήσεων και όχι η ισχύς των επιχειρημάτων και βεβαίως εν τέλει οι πωλήσεις...

Και γι' αυτό τον λόγο, στο πλαίσιο αυτό οι εν λόγω ψηφιακές «κοινότητες των ομονοούντων» έχουν διαμορφώσει μία κριτική για τα «κυρίαρχα» μέσα ως φορείς του κατεστημένου που προσομοιάζει σε μία πλήρη θεωρία συνωμοσίας, ώστε να διαμορφώσουν ένα (ανθεκτικό απ' ό,τι φαίνεται μέχρι στιγμής) αμυντικό πλαίσιο ενάντια στις αντικειμενικές αναφορές των τελευταίων (όλη η επικοινωνιακή στρατηγική της προεδρίας Trump το 2016 κατέληγε σε αυτή την επωδό και αποδείχθηκε επιτυχής και την ίδια στάση ακολουθεί προκλητικά και στην προεδρία του). Έτσι όσο πιο εξωφρενική είναι η «είδηση» αλλά και ένα ολόκληρο σύνολο συναφών «γεγονότων» τόσο περισσότερο είναι δυνατόν να γίνει πιστευτή καθώς αυτοτελώς ενδυναμώνει τις προειλημμένες κοσμοθεωρητικές αποφάσεις αλλά και αναιρεί ταυτόχρονα κάθε έλλογο επιχείρημα ενώ δεν μετριάζεται ουδόλως η πολιτική αποτελεσματικότητά της: οι θεωρίες για τον κίνδυνο εξισλαμισμού της Ευρώπης λόγω του προσφυγικού και της μετανάστευσης που διακινήθηκαν στο χώρο της άκρας δεξιάς οδήγησαν στη διαμόρφωση στο πλαίσιο της νέας Ευρωπαϊκής Επιτροπής χαρτοφυλακίου για την υπεράσπιση του ευρωπαϊκού τρόπου ζωής, παρά το σάλιο που προκλήθηκε και τις μετέπειτα υπαναχωρήσεις.

Εάν «μήτρα» ορθολογισμού του αστικού σχήματος σκέψης στη δημόσια σφαίρα ήταν η ατομική και συλλογική αυτονομία, στην περίπτωση αυτή κεντρική επιλογή είναι η ετερονομία. Η ευρύτερη δομή που διαμορφώνει τις διαδικασίες κατανάλωσης αυτού του είδους κοινωνικής γνώσης είναι η διάσταση μεταξύ των διαδικασιών εξατομίκευσης στην οικονομία και των διαδικασιών συνειδησιακής εξατομίκευσης και διαμόρφωσης ορθολογικών συστημάτων πεποιθήσεων. Πρόκειται για μία εσωτερική σύγκρουση μεταξύ του πολιτικού και του οικονομικού φιλελευθερισμού που οδηγεί στα άκρα όριά του το ενημερωτικό υπόδειγμα της αντικειμενικότητας, αλλά και την αστική δημόσια σφαίρα.

Επιπροσθέτως την άμβλυνση της ισχύος των επαγγελματικών προτύπων στο πλαίσιο μίας οργανωσιακής παρακμής στο ψηφιακό περιβάλλον περιγράφει ο Örnebring, σε συνάφεια (1) με την απορρύθμιση της αγοράς εργασίας, (2) την ανάπτυξη νέων ρευστών και άτυπων μορφών απασχόλησης στον κλάδο, (3) τη διαρκή ενσωμάτωση τεχνολογικών καινοτομιών στον τρόπο παραγωγής ειδησεογραφικών προϊόντων (ακόμη και η εφαρμογή της τεχνολογίας της τεχνητής νοημοσύνης θα επηρεάσει σημαντικά την παραγωγή των ειδήσεων) (4) και τις ενδείξεις για

μία προϊούσα αποτυποποίηση των δεξιοτήτων κατά την άσκηση του επαγγέλματος³⁴⁴. Τα πορίσματα της μελέτης οι οποίες αφορούν τόσο τις εσωτερικές (*occupational*) όσο και από την εξωτερικές δομές της ενημερωτικής διαδικασίας παρότι αναδεικνύουν εμπράγματα την παρακμή των επαγγελματικών πρακτικών στο ψηφιακό περιβάλλον αδυνατούν, κατά τη γνώμη μου, να διερμηνεύσουν με αναλυτική επάρκεια την αμφισβήτηση του κύρους των παραδοσιακών μορφών άσκησης του επαγγέλματος και κυρίως την απήχηση της νέας αυτής μορφής συνηγορικής δημοσιογραφικής πρακτικής.

Αυθόρμητη τάξη και ασύνδετη πληροφορία

Υποστηρίζεται ότι το ζήτημα των σχέσεων μεταξύ οικονομικής και πολιτικής σφαίρας, και συναφώς η μορφή του πολιτικού κατά την ύστερη νεωτερικότητα, είναι δέον να ερευνηθεί εντελέστερα ως μέρος ενός βαθύτερου μετασχηματισμού όσον αφορά τη θεώρηση του κράτους και των σχέσεων αυτού με το κοινωνικό είναι. Είναι δεδομένο ότι η θεωρία των περίφημων «μοναχών του όρους *Mont Pèlerin*», των αποκαλούμενων «νεοφιλελευθέρων», τροποποίησε με καταλυτικό τρόπο το παράδειγμα του τρόπου πρόσληψης και άσκησης της πολιτικής όσον αφορά τις λειτουργίες του κράτους στην οικονομία³⁴⁵ και δη των σχέσεών του με την κοινωνική σφαίρα.

Όσον αφορά τη δική μας προβληματική, το θεωρητικό ενδιαφέρον έγκειται στο γεγονός ότι η δεσμευτική ερμηνεία που εμπεριέχει όσον αφορά τη φιλελεύθερη αρχή ως αποκλειστικά άρση οιασδήποτε εμποδίων προκαλούν προσκόμματα την ελεύθερη κίνηση –θέση με ευδιάκριτη χομπσιανή καταγωγή, όπως έχει επισημανθεί– διαμόρφωσε το πλαίσιο αποκανονιστικοποίησης του δημόσιου λόγου σε συνάφεια με μία συγκεκριμένη μορφή του Πολιτικού (καθώς και την περίφημη απορρύθμιση του κανονιστικού πλαισίου αλλά και την παρακμή της θεωρίας της δημόσιας αποστολής όσον αφορά τη λειτουργία των συστημάτων των media η οποία απέκτησε σταδιακά πλανητική μορφή). Αφετέρου εξαιτίας της απροσδιοριστίας και των δομών άγνοιας όσον αφορά την πρόσληψη του κοινωνικού καταγράφεται ότι η εν λόγω ερμηνεία της ελευθεριακής αρχής στο πεδίο της δημοσιότητας επιδρά καταλυτικά στην αναίρεση των αρχών της αντικειμενικότητας (ισομέρεια, τεκμηρίωση και ουδετερότητα κ.ο.κ.) οδηγώντας στην περιώνυμη εργαλειοποίησή της από τα οικονομικά συμφέροντα αλλά και στην αποκανονιστικοποίηση του δημόσιου λόγου και των ενημερωτικών πρακτικών από το ίδιο το δεσμευτικό περιεχόμενο της φιλελεύθερης τάξης που τις κυοφόρησε.

Είναι γνωστό ότι τη ρήξη με τη μεταπολεμική κευνσιανή «ορθοδοξία» και με την αντίληψη των όρων διαμόρφωσης της πολιτικής συμβόλισε εμβληματικά η περίφημη θεώρηση του Hayek περί της *αυθόρμητης τάξης (spontaneous order) της αγοράς*. Αποτελεί μέρος μίας ευρύτερης θεωρίας η οποία διεκδικεί ένα απόλυτο επιστημολογικό status όσον αφορά την ερμηνεία των κοινωνικών φαινομένων. Η εκ μέρους της διεκδικούμενη αναλυτική ισχύς ερείδεται στη μικροοικονομική, όπου η αντίληψη για τη λειτουργία της αγοράς με τον αποκλειστικά διαδικαστικό της χαρακτήρα περιγράφει πώς οι εθελούσιες και έλλογες δράσεις των επιμέρους ατόμων (ήτοι οι αμέτρητες επιλογές οι οποίες πραγματοποιούνται διαρκώς από τα άτομα ως

³⁴⁴ Philip Mirowski, Dieter Plehwe, *The road from Mont Pèlerin: the making of the neoliberal thought*, Harvard University Press, 2009.

³⁴⁵ C. Menger, *Investigations into the method of social sciences with special reference to Economics*, New York University Press, 1985.

οικονομικά υποκειμένα εντός της σφαίρας της αγοράς και του οικονομείν) παράγουν αυτοφυώς μία προβλέψιμη τάξη, βάσει της οποίας είναι δυνατόν να αποκτήσουμε εποπτεία των φαινομένων της οικονομικής σφαίρας, αλλά και εν τέλει του κοινωνικού.

Τα κεντρικά χαρακτηριστικά μίας τάξης αυτού του είδους δεν αποτελούν αντικείμενο σχεδιασμού ή πρόβλεψης εκ μέρους ενός υποκειμένου ή μίας μορφής συλλογικής ευφυΐας, αλλά αναφύονται με αυθόρμητο τρόπο όταν *τα* άτομα επιδιώκουν ελεύθερα τα ιδιωτικά τους συμφέροντα (ήτοι αδρομερώς απηχεί την ιδέα ότι η θεσμική «κύρωση» της ατομικής ιδιοτέλειας είναι ο μόνος δρόμος προς την κατάκτηση του συλλοφικού αγαθού). Ο Hayek μέμφεται ευθέως τα εγχειρήματα σχεδιασμού μίας οικονομικής τάξης ως *κονστρουκτιβιστικό ορθολογισμό* ή άλλως ως *ολοκληρωτικού χαρακτήρα επιβολή ενός «συλλογικού νοός» επί του ατόμου και της κοινωνικής σφαίρας*.

Το διακριτό στοιχείο της θεωρίας της αυθόρμητης τάξης είναι ο ιδιαίτερος τρόπος βάσει του οποίου αντιλαμβάνεται τον ορθό λόγο, όπως αυτός παράγεται μέσα από τις διαδικασίες της αγοράς (πρόκειται για το βεμπεριανό *ορθολογισμό κατά το σκοπό*). Χαρακτηρίζεται αντιρασιοναλιστική, υπό την έννοια ότι η υφιστάμενη κοινωνική τάξη ερμηνεύεται *όχι ως προϊόν ενός συνειδητού σχεδιασμού εκ μέρους ενός ορισμένου συλλογικού υποκειμένου (επί παραδείγματι του πολιτικού σώματος ή της ελίτ), αλλά σε αναφορά με τις ενστικτώδεις αντιδράσεις, τις συνήθειες, την εμπειρία και, το σημαντικότερο, τις εξελικτικές κοινωνικές διαδικασίες*. Υποστηρίζεται, συναφώς, ότι οι κατεστημένοι τρόποι δράσης, οι οποίοι διαμορφώνονται σταδιακά μέσα από διαδικασίες *δοκιμής και λάθους (trial and error)* ενσωματώνουν μορφές παραγωγής της κοινωνικής γνώσης οι οποίες είναι *de facto* ανώτερης αξίας από όσες απορρέουν από έναν ορισμένο προηγούμενο άνωθεν σχεδιασμό, καθώς στο πλαίσιο του τελευταίου δεν είναι δυνατόν να ληφθούν υπόψη, εκτός των άλλων, οι λεγόμενες *μη ηθελημένες επιπτώσεις των πράξεων των ατομικών δρασιών οι οποίες διαρθρώνουν αυτή την «ανοικτή» τάξη*³⁴⁶. Σε αυτή την τάξη λοιπόν υποτυπώνονται με ιδανικό τρόπο τα χαρακτηριστικά του αναλυτικού/συνδυαστικού σχήματος σκέψης όπως αυτά έχουν περιγραφεί ανωτέρω.

Κεντρική θεματική στη θεωρία αυτή είναι η εννοιολογική διάκριση μεταξύ της φύσης *νόμου* και του *κράτους*. Η διαδικασία της νομοπαραγωγής αναπτύσσεται μέσα από αυθόρμητες διαδικασίες, ενώ το κράτος συνιστά ένα απολύτως τεχνητό κατασκεύασμα. *Η θεωρία της αυθόρμητης τάξης δεν συσχετίζει θετικά την παραγωγή της κοινωνικής σταθερότητας και προβλεψιμότητας –ούτε καν το πλαίσιο της εν αγορά σφαίρας της ανταλλαγής– με ορισμένες ειδικές ποιότητες της ατομικής ή της συλλογικής διαγωγής, με ένα ορισμένο δέον*. Και αυτό τελεί σε πλήρη αντιδιαστολή με το αστικό σχήμα σκέψης και τον κλασικό *ρεπουμπλικανισμό* ως αντίληψη του δημοκρατικού φαινομένου ο οποίος απαιτεί από τα άτομα αυτοπεριορισμό όσον αφορά την επίτευξη των εγωιστικών συμφερόντων τους εν σχέσει προς το γενικό συμφέρον (*πεφωτισμένη ιδιωτεία και εναρμόνιση των αντίθετων κοινωνικών συμφερόντων*).

Με βάση τη θεωρία της αυθόρμητης τάξης, το γενικό συμφέρον αναδύεται φυσικώ των τρόπων και κατ' αποκλειστικότητα μέσα από το πλέγμα των κινήτρων του ιδιοτελούς συμφέροντος: *ανακύπτει από την απρόθετη συνέπεια των ανθρώπινων πράξεων, η οποία εντοπίζεται «πίσω» και ανεξάρτητα από τη βούληση του εκάστοτε ατομικού φορέα*. Ήτοι το σμιθιανό σχήμα της *αοράτου χειρός* που περιγράφει τη λειτουργία της αγοράς λειτουργεί παράλληλα και ως ο ακρογωνιαίος

³⁴⁶ Αντί άλλων, Σοφία Καϊτατζή Γουίτλοκ, *Η επικράτεια των πληροφοριών*, Κριτική, 2003, ιδιαίτερα ενόπτες: 1. Πληροφορία, Γνώση και Διανοητική Τεχνολογία, σελ. 25 κ.ε. και 9. Παγκοσμιοποίηση και Επικοινωνία, σελ. 353 κ.ε. και για το θέμα της δημοκρατικής τάξης Δημήτρης Χαραλάμπης (1998), *Δημοκρατία και Παγκοσμιοποίηση*, Ίδρυμα Σάκη Καραγιώργα.

λίθος μίας μορφής διανεμητικής δικαιοσύνης διαδικαστικού χαρακτήρα οι οποία είναι «πέρα» και «πάνω» από τις εκάστοτε ατομικές και συλλογικές επιλογές. Το σχήμα της αυθόρμησας λειτουργεί ως εξής: Οι εν λόγω μη ηθελημένες συνέπειες των ατομικών πράξεων στο πλαίσιο της *ετερογονίας των σκοπών*, οι οποίες αναφύονται βάσει μίας αυτοματικής στο πεδίο του κοινωνικού, αποδεικνύονται επωφελείς και, στη συνέχεια, βρίσκουν μιμητές (το εν λόγω στοιχείο συνιστά τον εγγενή ορθολογικό χαρακτήρα τους) εξαιτίας της ενδιάθετης και προφανούς ωφελιμότητάς τους.

Μολονότι η αρχή της ελευθερίας επιτελεί μείζων κοινωνική λειτουργία, δεν διαθέτει αναγκαστικά κάποιο ηθικό/αξιακό φορτίο και ερμηνεύεται απλώς ως άρση των οϊωνδήποτε φραγμών όσον αφορά την εκδήλωση της ανθρώπινης δράσης. Συνιστά, κυρίως, έναν αυτοφυή τρόπον τινά μηχανισμό διά του οποίου επιτυγχάνεται ο συντονισμός των διακριτών σκοπών των ανθρώπων καθώς και των κρατών σε διεθνοπολιτικό επίπεδο. Το ίδιο ισχύει και για τον ατομικισμό (με τη μορφή του *μεθοδολογικού ατομικισμού*), ο οποίος επίσης λειτουργεί ως ένας συναφής μηχανισμός για την επίτευξη των διαφορετικών σκοπών των ανθρώπων. Επακολούθως, η θεωρία της αυθόρμητης τάξης ανάγει το σύνολο της κοινωνικής δράσης στη δράση των επιμέρους ατόμων και δη με την ιδιαίτερη όψη του των μετεχόντων στις διαδικασίες της αγοράς (παράπεμποντας στις γνωστές θέσεις του κτητικού ατομισμού της θεώρησης του ολιγαρχικού φιλελευθερισμού). Υπό αυτή την προοπτική ερμηνεύεται και η περιβόητη φράση της Μάργκαρετ Θάτσερ (Margaret Thatcher, 1925-2013) «δεν υπάρχει κοινωνία, υπάρχουν μόνον τα άτομα και οι οικογένειές τους». Στο πλαίσιο αυτό, έννοιες όπως η *κοινωνία* δεν διαθέτουν κάποιον εγγενή δεσμευτικό χαρακτήρα για το ανθρώπινο πράττειν, αλλά αποτελούν περιεκτικές εκφράσεις και αφηρημένες έννοιες οι οποίες χρησιμοποιούνται ως καταδηλώσεις των πολλαπλών και πολυσιχιδών ατομικών συμπεριφορών και συστημάτων σκοπών που αναπτύσσονται στο πεδίο του κοινωνικού. Έτσι, μολονότι η θεωρία δύναται να ερμηνεύσει τα σωρευτικά αποτελέσματα των ατομικών επιλογών, το αποτέλεσμά τους ανάγεται αποκλειστικά στις κερματισμένες επιμέρους βουλήσεις των ατόμων και, κατ' αυτό τον τρόπο, η αγορά επιτυγχάνει τον μη κατεξουσιαστικό χαρακτήρα της κατανομής των συλλογικών πόρων και δη με το μέγιστο δείκτη αποτελεσματικότητας όσον αφορά την ορθολογική χρήση τους.

Μολονότι εν γένει στο πλαίσιο της φιλελεύθερης θεώρησης γίνεται αποδεκτή η έννοια της αυθόρμητης τάξης, έχουν διατυπωθεί σημαντικές αντιρρήσεις εάν εντέλει ο *αντιρασιοναλισμός* της υποσκάπτει την παράδοση του φυσικού δικαίου, η οποία προϋποθέτει τη χρήση του ορθού λόγου όσον αφορά τον προσδιορισμό τού ποιες πράξεις είναι ηθικώς αποδεκτές και ποιες όχι. Και συναφώς, εάν είναι δυνατή η διαστολή μεταξύ πολιτικού και οικονομικού φιλελευθερισμού στο πλαίσιο μίας διαμορφωθείσας πλανητικής φιλελεύθερης τάξης.

Η εννοιολόγηση της ελευθερίας, η αγορά και η πληροφορία

Ας δούμε πώς η ανωτέρω πρόσληψη της τριμερούς σχέσης μεταξύ *κράτους/συννιεταγμένης εξουσίας, ατόμων και κοινωνίας* και εν τέλει μία συγκεκριμένη μορφή του Πολιτικού –και όχι κάποιου είδους άνευ ετέρου «κυριαρχία» των «οικονομικών συμφερόντων», όπως υπαινίσσονται όσοι απλώς διαπιστώνουν την ισχύ της οικονομικής σφαιρας στο πεδίο της κοινωνικής επικοινωνίας– διέβρωσε κατά τρόπο καταλυτικό το αστικό σχήμα σκέψης όπως το περιγράψαμε ανωτέρω και, κατά συνέπεια, διαμόρφωσε έναν *κυρίαρχο πολιτισμικό κώδικα* εντός του οποίου εγγενώς αναιρείται, κατά έναν ορισμένο βαθμό, το κανονιστικό περιεχόμενο του δημόσιου λόγου και, παράλληλα, διαμορφώνεται σε πλανητική κλίμακα το πλαίσιο των ενημερωτικών πρακτικών και αξιών.

Πρώτον, η αντίληψη της «ισηγορίας» στο πολιτικό πεδίο (εκδημοκρατισμός της δημοσιότητας μέσω της αντίληψης μίας τρόπου τινά «ισότητας» των λόγων) και η ένταξη της ενημέρωσης στις διαδικασίες της αγοράς (με τη μορφή της εμπορευματοποίησης όπως έχει επισημανθεί) αποτέλεσαν τις κύριες δυνάμεις οι οποίες ανέτρεψαν από κοινού την ιεραρχική κλίμακα όσον αφορά τις διαδικασίες πειθούς (ορθολογισμός των επιχειρημάτων και επιστημονική/ορθολογική αντίληψη περί τα γεγονότα) που είχαν άμεση αναφορά στην ελεύθερη δημόσια χρήση του ορθού λόγου. Το αποτέλεσμα στο πλαίσιο των συστημάτων επικοινωνίας ήταν να κυριαρχούν κατά κύριο λόγο οι πρακτικές της προσέλκυσης του κοινού ή άλλως της δημοφιλίας, της άσκησης επιρροής κ.ο.κ (ό,τι αποκαλείται οικονομία της προσοχής, κυρίως στο ψηφιακό σύμπαν). Ήτοι, απισχνούνται σε σημαντικό βαθμό τα κριτήρια αξιολόγησης και ιεράρχησης όσον αφορά την πρόσληψη και την κρίση των εκάστοτε επιχειρημάτων, καθώς και των ίδιων των γεγονότων, τα οποία καταγράφονται στο πλαίσιο της δημόσιας διαβούλευσης και της ενημερωτικής διαδικασίας (κατά εφαρμογή του μετανεωτερικού *anything goes*). Ο δημόσιος λόγος χάνει κατά μείζονα βαθμό τον αυτοδεσμευτικό του χαρακτήρα όσον αφορά τις διαδικασίες πολιτικής συναίνεσης και κοινωνικής συνοχής, ο οποίος απέρρευε από τον παιδευτικό και χειραφετητικό χαρακτήρα του στο πλαίσιο του καντιανού διαφωτιστικού αιτήματος για έξοδο της Ανθρωπότητας από την ανωριμότητα για την οποία η ίδια είναι υπεύθυνη.

Αναφερθήκαμε ανωτέρω στην αρχή της ελευθερίας ως εγγύηση της συνειδησιακής και υλικής αυτονομίας. Στο πλαίσιο του συστήματος των ελευθεριών της δημοσιότητας, το αστικό σχήμα σκέψης ήταν εξαρχής αντιμέτωπο με μία αντινομία, η οποία και επισημάνθηκε: οι διαδικασίες εξατομίκευσης στο πλαίσιο του μαζικοδημοκρατικού κοινωνικού σχηματισμού σε επίπεδο καταμερισμού της εργασίας (ο *bourgeois* στη ρουσσική γλώσσα) δεν συμβαδίζουν ή και τελούν σε αντιδιαστολή με τις διαδικασίες εξατομίκευσης σε επίπεδο συνειδησιακό/πνευματικό (ήτοι τις διαδικασίες κοινωνικοποίησης οι οποίες σχετίζονται με την ιδιότητα του πολίτη). Αυτό αποτέλεσε (και εξακολουθεί να αποτελεί στο πλαίσιο της φιλελεύθερης τάξης) το σταυρικό ζήτημα όσον αφορά το εναρμονιστικό/συνθετικό (αστικό) σχήμα σκέψης τόσο ως προς τη δημοσιότητα αλλά και ευρύτερα τη λειτουργία της δημοκρατικής αρχής και επιπροσθέτως συνιστά κεντρικό χαρακτηριστικό του μαζικοδημοκρατικού κοινωνικού σχηματισμού.

Στο πλαίσιο της τελευταίας, η πλανητική ροή των πληροφοριών σε πρωτοφανείς για την ανθρωπότητα ταχύτητες και μεγέθη η οποία επετεύχθη με τη διαρκή αναβάθμιση των τεχνικών υποστρωμάτων των συστημάτων επικοινωνίας τελεί σε πλήρη παραλληλία με τη διαρκή ροή των αγαθών εντός του κυκλώματος της ανταλλαγής το οποίο απελευθερώθηκε από τα δεσμά της κανονιστικής ισχύος του έθνους-κράτους στο πλαίσιο της οικονομικής παγκοσμιοποίησης³⁴⁷.

Η μονοσήμαντη ερμηνεία της αρχής της ελευθερίας ως απουσίας εμποδίων άσκησε διττή επιρροή όσον αφορά τη δομή της δημόσιας σφαίρας και της ενημερωτικής διαδικασίας. Συγκεκριμένα: Πρώτον, η αποδιάρθρωση του κανονιστικού περιεχομένου του αστικού σχήματος σκέψης απομείωσε παράλληλα το κανονιστικό περιεχόμενο του δημόσιου λόγου, κυρίαρχα τον ορισμό του τι είναι γεγονός μέσα από την επίκληση μίας σχετικιστικής/ρευστής αντίληψης του πραγματικού με την εγκατάσταση δομών άγνοιας – και, συναφώς, απορρύθμισε τις διαδικασίες αναπαραγωγής της κοινωνικής γνώσης (ήτοι τις μορφές αυτοκατανόησης και αυτοαλλαγής του κοινωνικού) διαρρηγνύοντας τα υπάρχοντα πλαίσια των κριτηρίων αληθείας που ήταν θε-

³⁴⁷ Friedrich A. Hayek, *The Constitution of Liberty*, πρόλογος: Irwin M. Stelzer, Routledge Classics, 2006. Το επιχείρημα για τη νοσηματοδότηση της αρχής της ελευθερίας αναπτύσσεται στο πρώτο μέρος «The Value of Freedom», σελ. 90-114.

μελιωμένα στις επιστημονικές μεθόδους παραγωγής της γνώσης. Δεύτερον, την ίδια ώρα, η ανωτέρω εγκατάσταση των δομών άγνοιας στο πεδίο του κοινωνικού ρευστοποιήσε εν τινί μέτρω το κανονιστικό περιεχόμενο της ίδιας της φιλελεύθερης κυριαρχίας, τους αυτοδεσμευτικούς κανόνες που είναι συναφείς με τη συγκεκριμένη μορφή κοινωνικής συνύπαρξης και συνεργασίας, τη μορφή ενός κοινού κόσμου. Και, συναφώς, το πρωτείο του οικονομικού έναντι του Πολιτικού στοιχείου έθεσε εκτός δημόσιας διαβούλευσης τις μορφές κοινωνικής συναίνεσης στο πλαίσιο της ιστορικής διαμόρφωσής τους καθώς οι μορφές υλικής επικοινωνίας επικαθόρισαν κατά κυρίαρχο τρόπο τις μορφές συμβολικής ανταλλαγής στο επίπεδο της δημόσιας σφαίρας και συναφώς της ενημερωτικής διαδικασίας.

Δομές άγνοιας και απροσδιοριστία

Προς επίρρωση των ανωτέρω, στο βασικό του έργο *The Constitution of Liberty*, ο Hayek ανασυγκροτεί το νόημα της ελευθερίας από τη σκοπιά του αγνοούντος ατόμου (*συνειδησιακή ελευθερία*) κατά τρόπον ώστε το αληθές νόημα της ελευθερίας να συμπίπτει με την απροσδιοριστία του κοινωνικού³⁴⁸. Ο αποθετικός προσδιορισμός της ελευθερίας ως *απρόσκοπτης κίνησης* θεωρείται ότι διασφαλίζει τον αφηρημένο και γενικό χαρακτήρα της αρχής, καθόσον αυτή συγκροτείται εν αναφορά προς την *ατομική πράξη* και την *ορθολογική συμπεριφορά* των εν αγορά υποκειμένων (*ορθολογισμός κατά το σκοπό*). Η εν λόγω αντίληψη της φιλελεύθερης αρχής ερείδεται από τη θέση και τον τύπο της ελευθερίας της συνείδησης και της ελευθερίας του λόγου καθώς κάθε τιθέμενος σε αυτήν σκοπός (*end-orientated*) *αυτόχρονα θα την αναιρούσε*. Συνεπώς, το *status negativus* της αρχής της ελευθερίας αποτελεί την κεντρική εγγύηση της κοινωνικής πολλαπλότητας ως τροπισμού του κοινωνικού συνείναι. Επιπροσθέτως, εν λόγω τύπος ελευθερίας κατασκευάζεται με αναφορά στην ιδιαιτερότητα των ιστορικών περιστάσεων οι οποίες κυοφόρησαν το αυθεντικό της νόημα στη Γηραιά Ήπειρο³⁴⁹ σε αφαίρεση όμως από το χειραφετητικό του περιεχόμενο, όπως θα καταδειχθεί. Την ίδια ώρα, υποστηρίζεται ότι η εν λόγω εννοιολόγηση της αρχής προεκτείνεται στην *υπονόμηση των όρων άσκησης πολιτικής και άρσης των προτεραιοτήτων όσον αφορά την κρίση των αναδιανεμητικών πολιτικών του κοινωνικού κράτους* οι οποίες με ιστορικούς όρους σχετικοποιούσαν την ισχύ της ιδιωτικής αρχής στο πλαίσιο των διαμορφωθείσων μορφών κοινωνικής συναίνεσης³⁵⁰.

Σύμφωνα με τον Hayek, η ελευθερία κατά το αυθεντικό της νόημα (ελευθερία από) διαφοροποιείται πλήρως από την «πολιτική ελευθερία» (ελευθερία για) η οποία συγκροτείται ως τύπος συλλογικής και όχι ατομικής ελευθερίας και ταυτόχρονα δυνητικά απειλεί τη σφαίρα των ατομικών δικαιωμάτων που πλήττεται από τις διαμορφωθείσες σφαίρες των «συλλογικών» ή κοινωνικών δικαιωμάτων. Η προβληματική αυτή θέτει περαιτέρω σε αμφισβήτηση τη δομή και την κανονιστική ισχύ του θεμελιώδους κανόνα, καθώς θεωρείται ότι οι ίδιες οι λειτουργίες των αντιπροσωπευτικών σωμάτων στις σύγχρονες δημοκρατίες της Δύσης οδηγούν κατά ανάγκην «στο σταδιακό μετασχηματισμό της αυθόρμητης τάξης μίας ελεύθερης κοινωνίας σε

³⁴⁸ F.A. Hayek, *The Constitution of Liberty*, ό.π. Α' τόμος, Routledge and Kegan Paul, 1982, σελ. 6, 12. Το νόστιμο είναι η εμμονή του Hayek να κατατάσσει και σε αυτό το έργο του και σε άλλα όπως το περίφημο *The Road to Selfdom* τη γερμανική σκέψη συλλήβδην στο αντι-φιλελεύθερο στρατόπεδο μέσα από την αντίθεση αγγλοσαξωνικός κόσμος-ππειρωτική Ευρώπη. Εάν θέλουμε να κατανοήσουμε την επιχειρηματολογία υπέρ του Brexit πρέπει να τη λάβουμε υπόψη μας.

³⁴⁹ Για το γενικό επιχείρημα που διαπραγματευόμαστε: βλπ. Μανόλης Αγγελίδης, *Φιλελευθερισμός Κλασικός και Νέος. Ζητήματα συνέχειας και ασυνέχειας στο φιλελεύθερο επιχείρημα*, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα: 1993. Κυρίως ενότητα: Ο αναπροσδιορισμός του αντικείμενου της πολιτικής θεωρίας: Κοινωνική και ιδιωτική αρχή, σελ. 105-144.

³⁵⁰ F.A. Hayek, *Law, Legislation, Liberty*, Α' τόμος, ό.π., σελ. 2.

ένα ολοκληρωτικό σύστημα στην υπηρεσία ορισμένων συνασπισμών οργανωμένων συμφερόντων»³⁵¹. Στο πλαίσιο αυτής της κριτικής στη δημοκρατική αρχή, η αλλοίωση του νοήματος της ελευθερίας ανάγεται στην εφαρμογή της κοινωνικής αρχής (με τη μορφή της υλικότητας των τυπικών ατομικών δικαιωμάτων) ως εσωτερικού όρου άσκησης του πολιτικού (αναδιανομή κεύθυνσιανού τύπου) με αποτέλεσμα την πολιτικοποίηση της οικονομικής σφαίρας, γεγονός που ισοδυναμεί με καταναγκασμό (*coercion*, εάν θυμηθούμε τη διατύπωση του Berlin όσον αφορά τον ορισμό της ελευθερίας και τον τρόπο με τον οποίο εννοιολογικά καθορίζει τη διαμόρφωση της ατομικής σφαίρας, ταυτόχρονα συνειδησιακής και υλικής).

Το πλέγμα των εννοιών το οποίο χαρακτηρίζει ουσιαστικά το πολιτικό στις αστικές κοινωνίες αποδομείται με τρόπον ώστε *το πλαίσιο των θεμελιωδών συνταγματικών κανόνων αναπροσδιορίζεται αποδιαρθρώνοντας τον ίδιο το δεσμευτικό χαρακτήρα των κανόνων κοινωνικής συμβίωσης και συνεργασίας*. Η έννοια της αρνητικής ελευθερίας οροθετείται μόνον έναντι της έννοιας του καταναγκασμού και, κατ' αυτό τον τρόπο, καθίσταται αποκλειστικά *κατηγορημα της ατομικής πράξης*, χάνοντας κάθε δεσμευτικό συλλογικό/κοινωνικό περιεχόμενο και νοηματοδότηση, συρρικνούμενη στην υπεράσπιση της ατομικής ιδιοκτησίας και την απόλυτη εγγύηση του απαραβίαστου της ιδιωτικής σφαίρας, η οποία αυτοπροσδιορίζεται και αναπαράγεται ως το διαρκές και αυτοφυές αποκύημα αποκλειστικά αυθόρμητων διαδικασιών.

Η ρευστοποίηση της μορφής και του περιεχομένου της φιλελεύθερης κυριαρχίας πραγματοποιείται *σε παραλληλία με τον κερματισμό των μορφών αυτοκατανόησης της κοινωνίας και αναπαραγωγής της κοινωνικής γνώσης*. Ο εκάστοτε ορισμός του πραγματικού, όπως καταγράφεται στην ενημερωτική διαδικασία και διαπλάθεται εντός της δημόσιας σφαίρας, συνιστά κατ' αυτό τον τρόπο εξίσου μία *δομή αυθορμησίας*, ένα πεδίο κερματισμένων δεδομένων δίχως αναγκαίες σχέσεις μεταξύ τους· ήτοι *δίχως την κεντρική δυνατότητα για την παραγωγή νοήματος* και δη όσον αφορά το δεσμευτικό χαρακτήρα του κοινωνικού δεσμού. Συναφώς, η προσπάθεια ένταξης των εν λόγω δεδομένων σε εννοιολογικά πλαίσια συνιστά μία «μοιραία αυταπάτη», καθόσον η κατασκευή εννοιών και η παραγωγή νοήματος κατά συνέπεια δεν προϋποθέτει μόνον τη σύλληψη της πραγματικότητας ως Όλου, αλλά σε δεύτερο χρόνο εγγράφει στο Όλο αυτό και σκοπούς οι οποίοι, αν και διέπουν την ανθρώπινη πράξη, δεν δύναται να επηρεασθούν από αυτήν. Η ταύτιση της αένας κίνησης της αγοράς με το (κερματισμένο στα συστατικά του στοιχεία) αενάως ρευστό «πραγματικό» αποτρέπει τη δυνατότητα δεσμευτικού ορισμού τού τελευταίου και συναφώς τη διαμόρφωση ενός ερμηνευτικού ορίζοντα «εγγραφής» της πολυειδίας του κοινωνικού είναι σε ένα δεσμευτικό εννοιολογικό πλαίσιο: *όλα τα στοιχεία του προκαταρτικού κόσμου είναι ισότιμα*. Το ίδιο το οικονομείν συρρικνώνεται στην παρακολούθηση των κυκλικών κυμάνσεων της αγοράς μέσα από τις μαζικές συμπεριφορές των συμμετεχόντων σε αυτήν οι οποίοι εμφανίζονται να διαθέτουν μια εκ των προτέρων αυτονομία ως προς τις επιλογές τους (όπως π.χ. ως οι καταναλωτές ενός προϊόντος οι οποίοι δεν δεσμεύονται από καμία μεταξύ τους διαρθρω-

³⁵¹ Στον ορισμό της ελευθερίας από τον Hayek (και τους συνοδοιπόρους του) αν και προέρχεται από την οικονομική σφαίρα βρίσκει υπάρχει ταυτότητα με την αντίληψη του Κονδύλη για τη μετα-αστική πραγματικότητα, *αν και ο τελευταίος εκκνεί από το ζήτημα της αισθητικής και το πεδίο διαμόρφωσης του κοινωνικού*. Εντούτοις, ενώ ο Hayek παραμένει εν μέρει εντός των φιλελεύθερων αξιών περιοριζόμενος στην οικονομική σφαίρα ο Κονδύλης για να επιλύσει τα πολιτικά προβλήματα που απορρέουν από την απουσία συστατικών κανόνων στη διαμόρφωση του κοινωνικού ανατρέχει σε μια θεωρία της αξιολογικά ελεύθερης απόφασης σμιτιανών καταβολών ώστε να επαναφέρει στο επίκεντρο της συζήτησης το Πολιτικό σε αντιφιλελεύθερη πάντοτε κατεύθυνση. Βλπ. Παναγιώτης Κονδύλης, *Η παρακμή του Αστικού Πολιτισμού* ό.π. Δες ενότητα: Η αντικατάσταση του αστικού συνθετικού-εναρμονιστικού σχήματος σκέψης από το αναλυτικό-συνδυαστικό σχήμα στον τομέα της πνευματικής παραγωγής σελ. 97 κ.ε. Και του ίδιου *Ισχύς και απόφαση. Η διαμόρφωση των κοσμοεικόνων και το πρόβλημα των αξιών*, Στιγμή, 1991.

τική σχέση). Και σαφώς δεν εγγράφεται στον αναστοχασμό της οικονομικής σφαίρας το ιστορικό πλαίσιο των χωρισμών που προκάλεσε η εγγύηση του δικαιώματος της ιδιοκτησίας και το περιεχόμενο των μορφών συναίνεσης που κυοφόρησαν ως ιστορικό γεγονός την ίδια την παγκόσμια τάξη της ελεύθερης αγοράς.

Το πραγματικό εμφανίζεται ρευστοποιημένο στα έσχατα συστατικά του στοιχεία τα οποία είναι δυνατόν να συνδυάζονται κάθε φορά οικεία βουλήσει: κατ' αυτό τον τρόπο έχουμε τη (μερική πάντοτε) μετάβαση από το αστικό σχήμα σκέψης (εναρμονιστικό/συνθετικό) στο αναλυτικό/συνδυαστικό. Στο πλαίσιο αυτού του σχήματος σκέψης αμφισβητείται η όποια *δυνατότητα γνώσης του κοινωνικού* (καθώς κυριαρχούν οι *δομές άγνοιας*) και, ταυτόχρονα με αυτό, *η ισχύς της πολιτικής σφαίρας να παρεμβαίνει στις διαδικασίες κοινωνικής αναπαραγωγής με βάση μία συναφή θεωρία δικαιοσύνης* όσον αφορά την κατανομή του προϊόντος της κοινωνικής εργασίας³⁵². Η εν λόγω ερμηνεία συμβαδίζει με το τέλος των «μεγάλων αφηγήσεων» το οποίο εξήγγειλε ο Lyotard και περιελάμβανε τα χειραφετητικά περιεχόμενα των μεγάλων ιδεολογικών ρευμάτων τα οποία συνδιαμόρφωσαν το καθεστώς της νεωτερικότητας³⁵³.

Όπως έχουμε ήδη επισημάνει όσον αφορά τη διάκριση γεγονότων της αγοράς και δημοσίων γεγονότων, οι στήλες με τα στοιχεία της κίνησης των αγορών αγαθών και χρήματος όπως αυτές καταγράφονται στον οικονομικό τύπο, επί παραδείγματι, «μεταφράζονται» μόνον από την πλευρά των «παικτών» σε αυτές ως ευκαιρίες αποκόμισης κερδών ή ως ενδείξεις καταγραφής ζημιών. Δεν είναι δυνατόν να μετεγγραφούν σε ένα ευρύτερο «νόημα» κίνησης του οικονομείν (στο πλαίσιο της ιστορικότητας των κοινωνικών σχέσεων και των μορφών παραγωγής) παρά μόνον συλλαμβάνονται αποκλειστικά αιτιωδώς *μέσω του κεντρικού μηχανισμού της προσφοράς και της ζήτησης*. Το αυτό ισχύει και για την καταγραφή των δημοσιονομικών στοιχείων, όπου τα στοιχεία της οικονομικής σφαίρας εν πολλοίς αποσυνδέονται από τις διαδικασίες κοινωνικών συναινέσεων και ερμηνεύονται αποκλειστικά με βάση τον ορθολογισμό κατά το σκοπό, ο οποίος διέπει τον ενάρτετο οικονομικό κύκλο και την οικονομική θεωρία της *δημόσιας επιλογής* (*public choice*) που καθοδήγησε το πλαίσιο της *Συναίνεσης της Ουάσιγκτον* στο τέλος του εικοστού αιώνα.

Η Κοινωνία της Γνώσης αποκύημα του μεταβιομηχανικού κόσμου διαμορφώνει το πεδίο μίας διαρκούς διαδικασίας κοινωνικής διαφοροποίησης και ειδίκευσης πλανητικής διάστασης ενώ η θεσμοποίηση της γνώσης των αντικειμένων του κοινωνικού κόσμου κερματίζει τον «κοινό κόσμο» των ανθρώπων, που όπως λέει η Arendt (στο πλαίσιο της *vita activa*)³⁵⁴ διαμορφώνει την ιδιότητα του ατόμου/πολίτη σε «μία διάσπαρτη γνώση που ενυπάρχει σε ορισμένες πρακτικές, θεσμούς, κλάδους, δίκτυα σχέσεων κ.λπ. Αυτή η μορφή γνώσης είναι εγγεγραμμένη σε μία κοινωνική πρακτική. Αποτελεί ένα συλλογικό προϊόν της συνεργασίας των ατόμων, των οργανώσεων καθώς και των αντιπαραθέσεών τους με το περιβάλλον και επιδιώκει την παραγωγή νέας γνώσης ενώ αποκλείει εκείνα τα αποθέματα γνώσης που δεν του ταιριάζουν»³⁵⁵. Η οργανική αντίληψη του κοινωνικού και της μορφής αναπαραγωγής της κοινωνικής γνώσης σε αυτή τη διατύπωση είναι ευκρινής, και διά αυτής υπερβαίνεται –έστω επιφανειακά– η αδυ-

³⁵² Ζαν-Φρανσουά Λυοτάρ, *Η μεταμοντέρνα κατάσταση*. Γνώση, σελ. 99, 150-151.

³⁵³ H. Arendt, (1998) [1958]. *The Human Condition*, University of Chicago Press, ενότητα: II. The Public and the Private Realm, σελ. 22 κ.ε.

³⁵⁴ Περσεφόνη Ζέρη, *Ψηφιακά Δίκτυα, Γνώση και Δημόσια Πολιτική. Τυπικές και άτυπες μορφές διακυβέρνησης του δικτύου των δικτύων*, Ι. Σιδέρης, σελ. 38-39.

³⁵⁵F.A. Hayek, *The Fatal Conceit. The Errors of Socialism*, επιμ. W.W. Bartley, Routledge, 1990, σελ. 66.

ναμία παραγωγής νοήματος.

Η ανωτέρω *δομή άγνοιας* που διέπει το κοινωνικό είναι τίθεται σε αντιδιαστολή με τις *κοντρονκτιβιστικές ή σοσιαλιστικές προσεγγίσεις* που απέρρευσαν από τη δημοκρατική μεθερμηνεία των αρχών του φιλελευθερισμού. Αυτές χαρακτηρίζονται από το ότι θέτουν σκοπούς στη μορφή κοινωνικής συνεργασίας και συνιστούν στο πλαίσιο της θεώρησης του Hayek τη «μηχανιστική ή φυσικοεπιστημονική ερμηνεία» της *εκτεταμένης τάξης της ανθρώπινης συνεργασίας* ως το είδος της ρύθμισης και του ελέγχου που θα μπορούσε να επιβληθεί σε μία ομάδα εάν υπήρχε πρόσβαση στα δεδομένα που είναι γνωστά σε όλα τα μέλη αυτής της ομάδας»³⁵⁶. Συναφώς, στο πλαίσιο αυτό, *το σύνολο των θεσμών της εκτεταμένης τάξης, όπως η δημοσιότητα, εκφράζει την ενεργό πολυειδία της ανθρώπινης πράξης χωρίς να υπόκειται σε κανονιστικές δεσμεύσεις*.

Στο πλαίσιο της αυθόρμητης τάξης ο μηχανισμός επιβεβαίωσης ή διάψευσης των ατομικών προσδοκιών συνδέεται αποκλειστικά με την αγορά η οποία αποτελεί «τη μόνη γνωστή μέθοδο παροχής πληροφοριών, η οποία επιτρέπει στα άτομα να κρίνουν τα συγκριτικά πλεονεκτήματα ως προς τις διαφορετικές χρήσεις των πόρων για τις οποίες διαθέτουν άμεση γνώση και μέσω της χρήσης των όποιων υπηρετούν τις ανάγκες απομακρυσμένων και άγνωστων ατόμων, ανεξαρτήτως από την πρόθεσή τους»³⁵⁷. Η αγορά ως *δομή ανταλλαγής πληροφοριών*, καθώς το οικονομείν γίνεται αντιληπτό ως η *επιστήμη των μέσων και όχι των σκοπών*, κατασκευάζεται με τρόπον ώστε να είναι *τελείως αυτόνομη από κάθε αναφορά της ατομικής πράξης σε πλαίσιο κανόνων* καθώς και οιοδήποτε νοήματος ή εννοιολογικού σχήματος, το οποίο να υπερβαίνει τον ορθολογισμό κατά το σκοπό των εν αγορά υποκειμένων.

Δύο είναι τα κεντρικά χαρακτηριστικά της αγοράς ως *δομής ανταλλαγής πληροφοριών*, τα οποία διαρθρώνουν δομικά τη δημοσιότητα:

Πρώτον, ο μηχανισμός επιβεβαίωσης /διάψευσης των πληροφοριών ο οποίος είναι ενύπαρκτος στις διαδικασίες της αγοράς αποσυνδέεται από τυχόν κανόνες οι οποίοι διέπουν την ανθρώπινη διαγωγή και δεν δύναται να συνδεθεί με κάποια θεωρία της δικαιοσύνης καθώς το αποτέλεσμα είναι *de facto* δίκαιο. Η γνώση του αποτελέσματος της ανθρώπινης πράξης δεν επικαθορίζει τον τρόπο με τον οποίο ανταποκρίνεται (ή θα πρέπει να ανταποκρίνεται) ένα άτομο στα γεγονότα. Η κερματισμένη αυτή γνώση παράγεται αυτοφυώς μέσα από τις διαδικασίες της αγοράς και αποτελεί μέσον του «παιγνίου της καταλλαγής» το οποίο διατηρεί την αγορά (το κύκλωμα της ανταλλαγής) ως το κεντρικό στοιχείο της μη εξουσιαστικής κατανομής των συλλογικών πόρων. Καθώς δεν αναγνωρίζονται παρά μόνον αιτιώδεις σχέσεις που συνδέουν τα φαινόμενα της αγοράς (εφόσον πρόκειται για μορφή διαχείρισης των μέσων προς επίτευξη

³⁵⁶ F.A. Hayek, *The Fatal Conceit*, ό.π. σελ. 77

³⁵⁷ Χαρακτηριστική είναι η κριτική που εμπεριέχεται σε ένα πρόσφατα μεταφρασμένο στα ελληνικά βιβλίο Ζαν-Μαρκ Μαντοζιό, *Μισέλ Φουκώ, η μαρκομηρέρευση μιας απάτης*, μετάφραση: Γ. Παπαδόπουλος, Ν. Μάλλιαρης, Αθήνα, Μάγμα, 2019 και στη ίδια θεματική της libertarian οπτικής R. Rorty, "Moral Identity and Private Autonomy: The Case of Foucault", *Essays on Heidegger and Others*, Cambridge, 2010 (1991). Ενδεικτική του πνευματικού κλίματος αυτό εξαπάτησης που επικρατεί σε ένα κομμάτι της ελληνικής αριστερής διανόησης είναι το γεγονός ότι μόνο κατά την τετραετία 2015-2018 εκδόθηκαν συνολικά οκτώ βιβλία του Φουκώ και επανεκδόθηκαν άλλα δύο, από έξι διαφορετικούς εκδοτικούς οίκους. M. Foucault, *Υποκειμενικότητα και αλήθεια*. Παραδόσεις στο Κολλέγιο της Γαλλίας (1980-1981), μετάφραση: Β. Πατσογιάννης, Αθήνα, Πλέθρον, 2015· M. Foucault, *Για την εξουσία και την ταξική πάλη*. Συζήτηση με 4 μέλη της LCR, μετάφραση: Χ. Βαλλιάνος, Αθήνα, Εκτός Γραμμής, 2016· M. Foucault, *Τι είναι κριτική*, μετάφραση: Θ. Λάγιος, Αθήνα, Πλέθρον, 2016· M. Foucault, *Ο στοχασμός του έξω*. Για τον Μ. Μπλανσό, μετάφραση: Β. Πατσογιάννης, Αθήνα, Πλέθρον, 2016· M. Foucault, *Η τιμωρητική κοινωνία*. Παραδόσεις στο Κολλέγιο της Γαλλίας (1972-1973), μετάφραση: Π. Αγγελόπουλος, Πλέθρον, 2016· M. Foucault, *Φυλακή*. Κυβερνολογική, μετάφραση: Δ. Κόρος, Θεσ/νίκη, Ακυβέρνητες Πολιτείες, 2017· M. Φουκώ, *Η ζωγραφική του Μανέ*, μετάφραση: Π. Καπόλα, Γ. Κουζέλης, Νήσος, 2017· M. Foucault, *Η αρχαιολογία της γνώσης*, μετάφραση: Κ. Παπαγιώργης, Πλέθρον, 2017· M. Φουκώ, *Εισαγωγή στην ανθρωπολογία του Καντ*, μετάφραση: Π. Αγγελόπουλος, Αθήνα, Νήσος, 2017· M. Foucault, *Για τη λαϊκή δικαιοσύνη*, μετάφραση: Α. Μασούνες, Έρμα, 2018

ατομικών σκοπών) η γνώση αυτή χάνει τα ουσιώδη χαρακτηριστικά τα οποία θα τη συνέδεαν με το πολιτικό ως συναινετική ρύθμιση του τρόπου κοινωνικής υλικής και συμβολικής αναπαραγωγής και συνεργασίας και συρρικνώνεται σε πληροφορία, ήτοι σε μία αρνητική ή θετική απάντηση (τιμή) στο πλαίσιο της προσφοράς και της ζήτησης. Αποτελείται από άπειρα ασύνδετα, ισότιμα και εναλλάξιμα μεταξύ τους στοιχεία τα οποία δεν είναι δυνατόν να «υποταχθούν» σε μια ερμηνευτική προοπτική. Στο πλαίσιο αυτό, θεωρήσεις όπως η φουκωική είτε αυτή του Baudrillard που ομνύουν στην αποδιάρθρωση των δομών της κοινωνικής παραγωγής της γνώσης και στην έκπτωση του υποκειμένου παρότι στην ονομαστική τους αξία αυτοπροσδιορίζονται ως χειραφετητικές έναντι των «φαντασμάτων» της εξουσίας, της επιτήρησης κ.λπ. μέσα από την αποδοχή άνευ ετέρου «κατασκευών» αρνούνται εν τέλει τη βάση συγκρότησης όχι μόνο του οικονομικού υποκειμένου αλλά του ίδιου του υποκειμένου της πολιτικής με τη νεωτερική έννοια και της ίδιας της βάσης της κοινωνικής κριτικής. Υπό αυτή την έννοια, ενσωματώνουν σιωπηρώς την έννοια της ελευθερίας του Hayek και τη συναφή πρόσληψη του κοινωνικού όσο και να αποτίουν φόρο τιμής στο αίτημα για την αναγνώριση των χαμένων του κοινωνικού ανταγωνισμού. Εν τέλει, με βάση αυτήν τη μορφή αναπαραγωγής της κοινωνικής γνώσης, είναι αδύνατος ο μετασχηματισμός του κοινού της δημοκρατικής τάξης σε Δήμο, σε πολιτικό σώμα που διαρρυθμίζει συναινετικά μέσω της λειτουργίας των θεσμών και της εγγύησης του κράτους δικαίου τον κοινό βίο των κοινωνιών³⁵⁸.

Την ώρα που η αγορά ανταποκρίνεται στην υποκειμενική θεωρία της αξίας³⁵⁹ η οποία απορρέει από την πλήρη αποδοχή του μηχανισμού των τιμών ως του μόνου καθοριστικού για την αποτίμηση της εκάστοτε αξίας, στη δημοσιότητα και συναφώς στη διαδικασία της ενημέρωσης η καταγραφή των γεγονότων είναι δυνατόν να αποτιμηθεί εν αναφορά με τα ποσοτικά στοιχεία προσέλκυσης του ενδιαφέροντος – όπου είναι προφανές ότι η ηθική της δημοφιλίας έχει εγκατασταθεί ως ο κεντρικός μηχανισμός αποτίμησης της μορφής και του περιεχομένου της ενημερωτικής διαδικασίας.

Παρότι, όπως επισημαίνεται από πολλούς μελετητές, στο πλαίσιο ενός κυρίαρχου πολιτισμικού κώδικα οι τροπισμοί της αγοράς είναι κατεξουσιαστικοί (*media logic*), εν τούτοις δεν έχει αρθεί εν τέλει η κεντρική διάκριση μεταξύ των γεγονότων της αγοράς και των κοινωνικών γεγονότων. Σύνθετα προβλήματα τα οποία αφορούν τη μορφή των κοινωνικών σχέσεων όπως, επί παραδείγματι, το περιεχόμενο και τη μορφή της κρατικής παρέμβασης στο ασφαλιστικό σύστημα που σχετίζεται με την αρχή της αλληλεγγύης των γενεών δεν δύνανται να αποτιμηθούν απλώς με μία θετική ή αρνητική τιμή. Ο ερμηνευτικός ορίζοντας των κοινωνικών φαινομένων κατά την καταγραφή των γεγονότων απαιτεί την αναφορά σε ένα ευρύτερο σύστημα

³⁵⁸ Ο Ludwig von Mises παρέχει μία ερμηνεία της υποκειμενικής αξίας που διαρθρώνεται από τρία βασικά συστατικά. Πρώτον, η υποκειμενική θεωρία της αξίας περιγράφει μια τριμερή σχέση που περιλαμβάνει το ενεργές υποκείμενο, τον προτιμώμενο στόχο και τον στόχο που εγκαταλείφθηκε. (Mises, [1949] 1998, σελ. 335). Δεύτερον, μέσα σε αυτή τη θεωρία οποιαδήποτε δράση είναι ένοση (Mises, [1962] 2002, σελ. 4). Τρίτον, και το πλέον σημαντικό: η κλίμακα αξιών ή επιθυμιών εκδηλώνεται αποκλειστικά εντός της δράσης, της διαρκούς κινητικότητας εντός του κυκλώματος της ανταλλαγής. Αυτές οι κλίμακες δεν έχουν ανεξάρτητη ύπαρξη εν σχέσει με την πραγματική συμπεριφορά των ατόμων. Η μόνη πηγή από την οποία προέρχονται οι γνώσεις μας σχετικά με αυτές τις κλίμακες είναι η παρατήρηση της δράσης ενός ανθρώπου. Κάθε δράση είναι πάντοτε σε απόλυτη συμφωνία με την κλίμακα αξιών ή επιθυμιών, επειδή αυτές οι κλίμακες δεν είναι τίποτε άλλο παρά ένα όργανο για την ερμηνεία της δράσης ενός ανθρώπου. (Mises, [1949] 1998, σελ. 95). Ludwig von Mises [1933] *Epistemological Problems of Economics*, 3rd ed. μετ. George Reisman. Auburn, Ala.: Ludwig von Mises Institute. 2003. του ιδίου (1949). *Human Action. A Treatise on Economics*. Auburn, Ala.: Ludwig von Mises Institute. 1998. —. 1962. *The Ultimate Foundation of Economic Science: An Essay on Method*. 2nd ed. New York: Foundation for Economic Education, 2002.

³⁵⁹ Για τις αντινομίες που επάγεται η σύλληψη του μηχανισμού των τιμών ως μηχανισμού διανομής της γνώσης σημαντικές επισημώσεις στο. Στ. Ιωαννίδης, «Σχετικά με την υποκειμενικότητα των οικονομικών φαινομένων: μία κριτική της έννοιας της άγνοιας στο έργο του Hayek», στο *Αξιολογικά*, τεύχος 1, Εξάντας, 1990, σελ. 146 κ.ε.

αξιών και πεποιθήσεων το οποίο με τη σειρά του έχει ως προαπαιτούμενο μία συγκεκριμένη εννοιολόγηση του κοινωνικού δεσμού³⁶⁰.

Δεύτερον, η ίδια η αυθόρμητη τάξη παραιτείται και δεν είναι δυνατόν να συνδεθεί με την όποια *δυνατότητα ιεράρχησης και αξιολόγησης των σκοπών της ανθρώπινης πράξης*. Η αποσύνδεση αυτή παράγεται λογικά από τον ίδιο τον ορισμό της «τάξης» ως *δομής που εδράζεται στη διαφοροποίηση των στοιχείων της*, ήτοι την ποικιλομορφία και την πολυειδία των έσχατων συστατικών μορφών της (ήτοι ο *προκαταρτικός κόσμος όπως τον έχουμε ορίσει αναιρεί ex ante κάθε δυνατότητα διευθέτησής του*). Από αυτήν τη διαφοροποίηση, η οποία νοείται *εν αναφορά με τη γενετική εξέλιξη*, παράγεται «η προσαρμογή των ατόμων σε διαφορετικά περιβάλλοντα και η απορρόφηση από αυτά των διαφορετικών ρευμάτων σκέψης και, εν συνεχεία, της συνεργασίας». Επισημαίνεται συναφώς ότι η γενική τάξη η οποία αναδύεται από τις διακριτές αποφάσεις πολλών ανθρώπων βάσει των διαφορετικών πληροφοριών που αυτοί διαθέτουν δεν δύναται να καθορίζεται από μία κοινή κλίμακα βάσει της σχετικοποιημένης σημασίας των διαφορετικών σκοπών.³⁶¹

Όσον αφορά τη συνειδησιακή αυτονομία, το ανθρώπινο πνεύμα νοείται σε αφαίρεση από τον νοηματικό ορίζοντα του οικονομικού υποκειμένου και γίνεται αντιληπτό ως «μία επιμέρους τάξη ενός συνόλου δρωμένων τα οποία λαμβάνουν χώρα εντός ενός οργανισμού και σχετίζονται με κάποιον τρόπο χωρίς να ταυτίζονται με τη φυσική τάξη των δρωμένων στο περιβάλλον» κατά τρόπον ώστε ο «οργανισμός να συμπεριφέρεται κατάλληλα (να προσαρμόζεται) στο περιβάλλον του»³⁶². Το ενδιαφέρον στα λογικά βήματα του επιχειρήματος του Hayek εντοπίζεται στο ότι η «διαφορά» που τίκτει την αυθόρμησια συνδέεται αρχικώς με τη φιλελεύθερη αρχή η οποία και την παράγει πρωτογενώς και *τελικώς καταλήγει, παρά την αυθόρμησιακή διαδικασία, σε ένα «οργανικό» εν πολλοίς παράδειγμα κοινωνικής συνεργασίας* – η διαφοροποίηση και η κοινωνική πολλαπλότητα χάνουν εντούτοις σε αυτού του είδους τη νοηματοδότηση της αρχής ελευθερίας το χειραφετητικό αξιακό τους «πυρήνα» καθώς και εν τέλει τίθεται υπό διακύβευση η δυνατότητα αναπαραγωγής τους.

Τυχόν αξιώσεις οι οποίες εγείρονται στοχεύουσες στον περιορισμό της ατομικής πράξης ως προς τη σκόπιμη επιδίωξη καθολικά ευεργετικών σκοπών συνδέονται με την *ηθική της μικροκλίμακας, της κοινότητας*, όπου απουσιάζει η διαφοροποίηση (την οποία με ιστορικούς όρους κυοφόρησε η φιλελεύθερη αρχή) και επικρατεί η ενστικτώδης μικροηθική της μικρής ομάδας (*band*) η οποία αντιδιαστέλλεται με την ηθική της Μεγάλης Κοινωνίας (*Great Society*). Ο Hayek σημειώνει συναφώς σε ένα πλήρως αντιρουσσωικό πνεύμα ότι «η Μεγάλη Κοινωνία ανέκυψε μέσω της ανακάλυψης ότι οι άνθρωποι μπορούν να συμβιώσουν εν ειρήνη και να ωφελούνται ο ένας από τον άλλο, χωρίς να συναινούν στους επιμέρους σκοπούς που επιδιώκουν».³⁶³ *Η καντιανή ρυθμιστική αρχή για την ειρηνική συνύπαρξη ίσων και ελεύθερων ατόμων που διαθέτουν αυτόνομη βούληση ενόψει της διαμόρφωσης της γενικής θέλησης μετοχετεύεται αυτοτελώς στις διαδικασίες της αγοράς όπου η διαμόρφωση των διαδικασιών αυτοκατανόησης της κοινωνίας συρρικνώνεται στο θετικό ή αρνητικό πρόσημο μίας επιλογής συμμετοχής ή αποχής από αυτήν.*

³⁶⁰ F.A. Hayek, *The Fatal Conceit*, ό.π. σελ. 78-79.

³⁶¹ F.A. Hayek, *The Sensory Order. An Inquiry into the Foundations of Theoretical Psychology*, Routledge, 1976, σελ. 16. Σχετικά με θεματική αυτή: John Gray, *Hayek on Liberty*, β' έκδοση, Blackwell, 1996, σελ. 17, N.P. Barry, *Hayek's Social Philosophy*, Macmillan, 1985, σελ. 23.

³⁶² F.A. Hayek, *Law, Legislation, Liberty*, τόμος Β' ό.π. σελ. 109.

³⁶³ F.A. Hayek, «The Atavism of Social Justice», στο F.A. Hayek. *New Studies in Philosophy, Economics and the History of Ideas*, Routledge and Kegan Paul, 1985, σελ. 61.

Το υπόδειγμα της μικροδομής, ως λογικό προηγούμενο του χομπσιανού αρχέτυπου της *αυτοσυντήρησης*, χαρακτηρίζεται από αξίες απορρέουσες από τον *αλιτρονισμό* και την *αλληλεγγύη* (και εν γένει την αίσθηση της ταυτότητας και του συνανήκειν) που είναι συναφείς με τον περιορισμένο ορίζοντα των αναγκών της *Gessellschaft*. Το ψευδοανθρωπολογικό ερμηνευτικό σχήμα το οποίο υιοθετείται και βάσει του οποίου διαφοροποιείται η μικρή ομάδα από τη Μεγάλη Κοινωνία αποσκοπεί όχι στην κύρωση της νεωτερικής μορφής του κοινωνικού δεσμού αλλά στην *εξομοίωση κάθε επιχειρήματος υπέρ της αλληλεγγύης με πρωτογονισμό και ιδεολογικό αταβισμό*, ενώ κάθε αναφορά στην κοινωνική αρχή εξισώνεται με αναχρονιστικό άλμα στη μικροδομή της ομάδας³⁶⁴. Δεν είναι τυχαίο σε αυτό το πλαίσιο ότι κατά την περίοδο που διανύουμε αιτήματα άμβλυνσης των οικονομικών ανισοτήτων συνδέονται με την υπαναχώρηση από υπερθνικές οντότητες (με συνθήματα όπως «*Η Βρετανία πρώτα*» στην περίπτωση του Brexit) είτε με την πρωτοφάνη σημερινή στάση του αμερικανικού απομονωτισμού. Εφόσον το πολιτικό ως νόημα και ως τροπισμός της κατανόησης του πραγματικού δεν είναι δυνατόν να παραχθεί στο πλαίσιο της πλανητικού εύρους αυθόρμητης τάξης, η επιστροφή στην πολιτισμική εννοιολόγηση του έθνους και στη μορφή του πολιτικού που αυτό κυοφόρησε στο πλαίσιο της νεωτερικότητας δεν έρχεται από κάποιο μεταφυσικό ουρανό.

Παρότι το ανωτέρω επιχείρημα μετριάζεται μέσω της αναγνώρισης της σημασίας των αξιών όσον αφορά τη συνοχή του κοινωνικού δεσμού, η γένεση των αξιών, δεδομένων των δομών άγνοιας, δεν είναι δυνατόν να προσχεδιασθεί αλλά προκύπτει από το μη σκόπιμο σμιθιανού τύπου αποτέλεσμα της λειτουργίας της αγοράς. Χαρακτηριστική είναι η διατύπωση του Hayek: «*Η ηθική της αγοράς μάς οδηγεί να ευεργετούμε τους άλλους δίχως να έχουμε την πρόθεση να το πράξουμε, υποχρεώνοντάς μας να δρούμε παρ' όλα αυτά με τρόπο που να έχει το ίδιο αποτέλεσμα*»³⁶⁵. Υποστηρίζεται, συναφώς, ότι *η αλληλεγγύη δεν επιτυγχάνεται επειδή τα άτομα αποσκοπούν να υπηρετήσουν τις ανάγκες των άλλων, αλλά επειδή τηρούν κατά την εκδίπλωση της ατομικής τους διαγωγής συγκεκριμένους κανόνες*. Με άλλα λόγια, θεωρείται ότι οι αξίες προκύπτουν υπολειμματικά και χάνουν, εν πολλοίς, τον πρακτικά δεσμευτικό χαρακτήρα τους, ενώ την ίδια ώρα η ίδια η κοινωνικότητα υφίσταται σε αφαίρεση από το όποιο δεοντολογικό περιεχόμενο σε μια νεοδαρβινικού τύπου θεώρηση των κοινωνικών σχέσεων (τύπου «*the survival of the fittest*»).

Η σχέση ανάμεσα στην ατομική πράξη και τους ρυθμιστικούς γι' αυτήν κανόνες αποτελεί τον *sine qua non* όρο για την ύπαρξη της αυθόρμητης τάξης. Η σχέση αυτή δεν συγκροτείται κατά τη *θεωρητική ανάπτυξη της δομής του εγωισμού*, ώστε να προκύπτει ως ελάχιστος όρος ειρήνευσης του κοινωνικού (όπως συμβαίνει στο *Λεβιάθαν* του Hobbes κατά τη συγκρότηση της μορφής της κυριαρχίας), αλλά επιβάλλεται εξωτερικά. Δεν αναγνωρίζεται, η δυνατότητα στο Λόγο να θέτει γενικούς και αφηρημένους κανόνες όπως στην περίπτωση της καντιανής ορθολογικής θεμελίωσης των κανόνων Δικαίου.

Πώς, όμως, «*συντάσσεται*» η *αυθόρμητη τάξη*; Παρεισφρόντας στο πεδίο του Πολιτικού, ο Hayek παραπέμπει εκ νέου στις γενικές *δομές άγνοιας* και στον τύπο της *φυσικοεπιστημονικής απροσδιοριστίας*, καθόσον δεν είμαστε σε θέση «*να προκαλέσουμε τη σύνταξη του αγνώστου παρά μόνον προκαλώντας το να αυτοσυνταχθεί*». ³⁶⁶ Κατ' αναλογία με τις φυσικοεπιστημονικές

³⁶⁴ F.A. Hayek, *The Fatal Conceit*, σελ. 81. Δες επίσης Π. Μαραβέλιας, «*Η νεοφιλελεύθερη θεώρηση της ηθικής. Ο Hayek ως κριτικός της κοινωνικής δικαιοσύνης*», στο *Αξιολογικά*, τεύχος 3, 1992, σελ. 72. κ.ε.

³⁶⁵ F.A. Hayek, *Law, Legislation, Liberty*, τόμος β', σελ. 109.

³⁶⁶ F.A. Hayek *Fatal Conceit* ό.π., σελ. 83.

μεθόδους, προκειμένου να προκαλέσουμε την αυτοσυγκράτηση ορισμένων αφηρημένων δομών όσον αφορά τις διαπροσωπικές σχέσεις, *χρειάζεται να εγγυηθούμε τη συνδρομή ορισμένων συνθηκών γενικού χαρακτήρα και, στη συνέχεια, να επιτρέψουμε σε κάθε ατομικό στοιχείο να λάβει την αρμόζουσα θέση του στο εσωτερικό της ευρύτερης τάξης*³⁶⁷. Κατ' αυτό τον τρόπο, ενισχύεται η θέση περί της άγνοιας των δεδομένων ως προς τα «ατομικά στοιχεία» τα οποία διαμορφώνουν το Όλον και, ως εκ τούτου, συνάγεται το συναφές συμπέρασμα ότι εκείνο που δεν δύναται να γνωσθεί δεν είναι δυνατόν να αποτελέσει αντικείμενο εκ των προτέρων σχεδιασμού ή συναίνεσης. Ήτοι, σε ό,τι μας αφορά, η δεσμευτικότητα των αξιών και των πρακτικών της αντικειμενικότητας αντιτίθεται στις τεθείσες δομές άγνοιας καθώς η «ισότητα» των γνώμων και των συναφών προοπτικών δεν καθιστά δυνατή οποιαδήποτε πράξη θέσπισης κριτηρίων καθώς αυτό θα αποτελούσε αυθαίρετη κατασταλτική πράξη (*coercion*) όσον αφορά την ελεύθερη κοινωνική παραγωγή της κοινωνικής γνώσης. Αυτό πρακτικά σημαίνει επί παραδείγματι ότι μια πλατφόρμα κοινωνικής δικτύωσης ενδέχεται να καταδικάζει διαπρυσίως περιεχόμενο που σχετίζεται με *συνειδητή παραπληροφόρηση ή την άρνηση του Ολοκαυτώματος και την ίδια ώρα να θεωρεί την αναπαραγωγή του καθήκον της με βάση την ελευθερία της έκφρασης* – ενώ εν τέλει να σκοπεύει στην αύξηση της εμπλοκής των χρηστών και συνεπώς της κερδοφορίας. Η ανορθολογικότητα αυτού του σχήματος είναι προφανής και στη θεμελίωσή της και στα αποτελέσματα τα οποία παράγει.

Αναδιάταξη της σχέσης δημόσιου-ιδιωτικού και οικονομία της αγοράς

Καθώς κάθε επιμέρους ατομικό συμφέρον ανακηρύσσεται αυτόκλητο σε γενικό, στο πλαίσιο της προβληματικής του Hayek η σχέση δημόσιου και ιδιωτικού συγκροτείται σε ασταθή βάση, υποσκάπτοντας εν γένει το θεμελιώδη σύνδεσμο μεταξύ οικονομικού και πολιτικού φιλελευθερισμού, *ήτοι εν τέλει την ίδια τη «μήτρα» παραγωγής της αυθορμησίας*. Προβάλλει την αρχή της άγνοιας βάσει της οποίας κανένα υποκείμενο δεν είναι σε θέση να γνωρίζει ούτε την ποικιλία των ατομικών επιθυμιών ούτε επίσης την ποικιλία των περιστάσεων εντός των οποίων αναφύονται οι εν λόγω επιθυμίες³⁶⁸. Εν όψει της απροσδιοριστίας του συνόλου των επιμέρους συμφερόντων, ως γενικό συμφέρον ορίζεται αποκλειστικά η διασφάλιση των συνθηκών εκείνων οι οποίες θα επιτρέπουν στα άτομα να ικανοποιούν τις ανάγκες τους³⁶⁹. Ο γενικός και αφηρημένος χαρακτήρας της «συνολικής τάξης» εξαντλείται στον προσδιορισμό των επιτρεπτών μέσων, τα οποία δύνανται να μετέρχονται τα άτομα προκειμένου να επιτύχουν τους θεμιτούς σκοπούς τους.

Αυτό το υπόδειγμα του *χομπσιανού φορμαλισμού της αιπιότητας* είναι εκείνο μέσω του οποίου επιτυγχάνεται η ειρήνευση/καταλλαγή στο πλαίσιο της Μεγάλης Κοινωνίας, δίχως να παρέχεται το πλαίσιο βεβαίως της διαμόρφωσης συναινέσεων επί των κανόνων κοινωνικής συμβίωσης. Η κοινωνία δεν είναι δυνατόν να συλληφθεί ως δομή επιμέρους συμφερόντων, διότι αυτό θα προϋπέθετε τόσο τη δυνατότητα γνώσης όσο και τη δυνατότητα «σύνταξης» των εν λόγω συμφερόντων με βάση ένα αξιακό σύστημα – το οποίο θα παρέπεμπε, σύμφωνα με αυτήν τη λογική, σε μία μορφή ολοκληρωτικής οργάνωσης του κοινωνικού. Συνεπώς, *δεν θεωρείται δυνατή η παραγωγή κανόνων με αναφορά στη δομή των συμφερόντων και κατ' αυτό τον τρόπο αποδιαρθρώνεται ο εναρμονιστικός/συνθετικός χαρακτήρας τού αστικού σχήματος σκέψης*.

³⁶⁷ .A. Hayek *Law, Legislation, Liberty*, τόμος β' σελ. 2.

³⁶⁸ *Law, Legislation, Liberty*, τόμος β' σελ. 4.

³⁶⁹ *Law, Legislation, Liberty*, τόμος β' σελ. 8.

αντιθέτως οι κανόνες συνιστούν (ατομικό πάντοτε) επιπόνημα για την αντιμετώπιση της συστατικής περί του κοινωνικού άγνοιας³⁷⁰.

Ο φορμαλισμός της μεθόδου αυτής της προσέγγισης του κοινωνικού επιχειρεί να επιτύχει την ακριβή μελέτη των κοινωνικών φαινομένων με αφετηρία αποκλειστικά το άτομο (όπως αυτό έχει διαμορφωθεί από τις διαδικασίες εξατομίκευσης στο πλαίσιο του καταμερισμού της εργασίας). Η θεματοποίηση των δομών απροσδιοριστίας του κοινωνικού ως επιστημονικού αντικειμένου αποσκοπούσε ήδη από τον Mises (ο οποίος άνοιξε το δρόμο στη θεώρηση της αυθόρμητης τάξης του Hayek) στην αναζήτηση ενός *ελάχιστου πυρήνα ορθολογικότητας*, ο οποίος κατά τον ίδιο είναι απλώς ενύπαρκτος στη δομή του ανθρώπινου πνεύματος (και υπόρρητα στη χομπσιανή δομή της αυτοσυντήρησης που συντάσσει ατομικές και συλλογικές διαγωγές, αλλά και την ίδια δομή της κυριαρχίας).

Η ερμηνεία των κοινωνικών μορφών δεν θα μπορούσε να επιτευχθεί παρά μόνο αποκλειστικά σε αναφορά στον ανωτέρω πυρήνα ορθολογικότητας. Έτσι, οι ουσιώδεις δομές των κοινωνικών σχέσεων γίνονται κατανοητές με αναφορά σε αυτόν τον πυρήνα, η κατασκευή του οποίου ανατρέχει εν γένει στη *θεμελιώδη αρχή της έλλογης πράξης* η οποία ταυτίζεται με τον ορθολογισμό κατά το σκοπό του οικονομείν (ανάγκες/αγαθά σε σπανιότητα κ.ο.κ.)³⁷¹. Υπό αυτή την έννοια, το πολιτικό «απορροφάται» πλήρως από την οικονομική σφαίρα. Βάσει της θεμελιώδους αρχής του οικονομείν αποδίδεται έμφαση στον τυπικό χαρακτήρα της πράξης και, ως εκ τούτου, θεωρείται ότι η επιστήμη της ανθρώπινης πράξης «προηγείται κάθε λογικής ή περιγραφικής έρευνας» και αφορά αποκλειστικά τα μέσα τα οποία μετέρχονται οι άνθρωποι ενώ αδιαφορεί για τους σκοπούς που αυτοί θέτουν³⁷². Κατά συνέπεια, οι έννοιες και οι αναλυτικές κατηγορίες της οικονομικής επιστήμης (*αξία, συσσώρευση, ανταλλαγή, τιμή*) «παράγονται λογικά από την κατηγορία της πράξης και η απόδειξη των αναγκαίων μεταξύ τους σχέσεων συνιστά πρώτιστο καθήκον της επιστήμης»³⁷³.

Βάσει των ανωτέρω, το πολιτικό δεν παράγεται ως εσωτερικό στοιχείο των κοινωνικοπολιτικών σχέσεων, αλλά *παρεισάγεται ως εξωτερικός παράγοντας στη σφαίρα του οικονομείν*. Θεωρείται ότι εντός της αγοράς δεν δρουν «συλλογικές οντότητες», όπως το κράτος και οι επιμέρους συσπειρώσεις κοινωνικών συμφερόντων, αλλά *αποκλειστικά επιμέρους άτομα και ότι εκείνο που έχει αποφασιστική σημασία είναι οι προτιμήσεις* τις οποίες αυτά εκφράζουν και οι πράξεις τους³⁷⁴. Η αναγνώριση των υποκειμενικών εκτιμήσεων των δρώντων ως όρων για την ανταλλαγή από την οικονομική επιστήμη θεωρείται ότι αποκάλυψε το «παράδοξο της αξίας» καθόσον η ανταλλαγή στο εν λόγω πλαίσιο δεν προϋποθέτει «τάξεις αφηρημένων αγαθών», αλλά «*συγκεκριμένες μονάδες αγαθών*» καθώς στην αγορά δεν δρουν τα άτομα ως πρόσωπα, αλλά ως φορείς υποκειμενικών και μη γενικώς δεσμευτικών επιλογών.

³⁷⁰Ludwig von Mises, "On the Development of Subjective Theory of value", στο L. von Mises. *Epistemological Problems of Economics*, σελ. 148, 152.

³⁷¹ Μ. Αγγελίδης, Κ. Ψυχοπαίδης (επιμ.), *Κείμενα πολιτικής οικονομίας και θεωρίας της πολιτικής*, Εξάντας 1992, εισαγωγή σελ. 12-14 και Μ. Αγγελίδης, «Η θεωρία των δικαιωμάτων στο σύγχρονο φιλελευθερισμό. Ζητήματα ανακατασκευής της θεωρίας των R. Nozick, J. Rawls, R. Dworkin», σε *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τεύχος 71, 1988.

³⁷² L. von Mises, «The Task and Scope of Human Action», στο *The Epistemological Problems of Economics*, σελ. 24.

³⁷³ L. von Mises, «The Task and Scope of Human Action», ό.π. σελ. 153.

³⁷⁴ Robert Nozick (1947), *Anarchy, State, Utopia*, Blackwell, 1999. ιδιαίτερα τις ενόητες *How Liberty Upsets Patterns*, 160 κ.ε. *Redistribution and Property Rights*, σελ. 167 κ.ε., *Locke's Theory of Acquisition*, σελ. 174 κ.ε. Επίσης για μια περιεκτική παρουσίαση του προβλήματος της διανεμητικής δικαιοσύνης στο πλαίσιο της θεωρίας του Nozick, Γρηγόρης Μολυβάς, *Δικαιώματα και Θεωρίες Δικαιοσύνης*. Rawls, Dworkin, Nozick, Sen, σελ. 117-120.

Σε ένα καταλυτικό και περίφημο παράδειγμα όσον αφορά το μετασχηματισμό της αντίληψης για την εν αγορά υποκειμενική αξία και τη διανεμητική δικαιοσύνη, ο Nozick επισημαίνει εν συνόψει ότι θα συνιστούσε ολοκληρωτική λογική και όχι εφαρμογή κάποιων αρχών διανεμητικής δικαιοσύνης εάν επί παραδείγματι το κοινό επιθυμούσε να παρακολουθήσει έναν παίκτη του μπάσκετ και ήταν συνεπώς διατεθειμένο να καταβάλει το αντίστοιχο τίμημα να επιβληθεί εκ των άνωθεν ένα σχήμα διανεμητικής δικαιοσύνης το οποίο θα περιελάμβανε καθολικά τους υπόλοιπους παίκτες για τους οποίους το κοινό δεν ενδιαφέρεται (μέσω κατά κύριο λόγο της φορολογίας). Ανάγοντας και αυτός κρίσιμα ζητήματα κοινωνικής αναπαραγωγής σε διαδικασίες επιλογής απομονωμένων συμμετεχόντων στην αγορά, *ερμηνεύει την αρχή της (ατομικής) ελευθερίας –και όχι την ιδιοκτησία– ως ανατρέπουσα τα αναδιανεμητικά πρότυπα τα οποία είναι τυχόν προσχεδιασμένα και πάντοτε θα εμπεριέχουν δομικά ανεξάρτητες αρχές δικαιοσύνης και αποσκοπούν στην πραγμάτωση ενός σκοπού ή ιδανικού αναιρετικού για την ελευθεριακή αρχή.* Όλες οι προσχεδιασμένες θεωρίες δικαιοσύνης διαθέτουν τη μορφή «από το καθένα σύμφωνα με το... στον καθένα σύμφωνα με το...» όπου τα κενά συμπληρώνονται με αρχές όπως η *εργασία*, η *ανάγκη* ή *αξία* κ.λπ. Αντιθέτως, η κατευθυντήρια αρχή της διαδικαστικής θεωρίας του Nozick έχει τη μορφή: *«από τον καθένα όπως αυτός επιλέγει στον καθένα όπως εκείνος επιλέγεται».*

Στο πλαίσιο αυτό, η ίδια η εργασία ως μέρος της νοηματοδότησης του κοινωνικού δεσμού και οι συνθήκες κοινωνικής αναπαραγωγής οι οποίες βρίσκονταν στο επίκεντρο της θεωρητικής πρόσληψης της κλασικής Πολιτικής Οικονομίας αναιρούνται. Ο ορθολογικός πυρήνας των κοινωνικών και οικονομικών σχέσεων ανατρέπεται στο ίδιο το «κρυφό λημέρι της παραγωγής», που έλεγε ο Μαρξ, όταν η αναγνωσιμότητα ενός *influencer* π.χ. σε ένα μέσον κοινωνικής δικτύωσης καθιστά τον ίδιο εμπόρευμα και αποκτά τη δυνατότητα αποκόμισης τεράστιων εσόδων προωθώντας προϊόντα απλώς με το να τα φοράει (ενώ η παραγωγική εργασία που αναλώθηκε καθίσταται άνευ σημασίας εν τέλει)· το αυτό ισχύει για τους νεόκοπους κροίσους κατασκευαστές εφαρμογών για τα smart phones, τους ιδιοκτήτες των μεγάλων διαδικτυακών εταιρειών και άλλες αντίστοιχες περιπτώσεις ώστε μπορούμε να πούμε ότι η αρχή του Nozick βρήκε πραγματι τη μέγιστη εφαρμογή της στο άναρχο περιβάλλον της ψηφιακής οικονομίας³⁷⁵. Με βάση αυτήν τη διαδικαστική θεώρηση, απωλέσθηκε το κεντρικό για την προτεσταντική ηθική και το αστικό σχήμα σκέψης πρωτείο της *συσσώρευσης* (κεφαλαίου) και της *αυθυπέμβασης* βάσει του κεντρικού για τη συλλογική και ατομική διαγωγή εργασιακού ήθους (ήτοι της χρονικής μετάθεση της ηδονής προκειμένου να επιτευχτεί το παραγωγικό αποτέλεσμα) εξίσου συνδεδεμένο με την κοινωνική εργασία και υποκαταστάθηκε με το *ηδονιστικό/μηδενιστικό καταναλωτικό πρότυπο των αμέτρητων εν αγορά ισότιμων επιλογών και δυνατοτήτων*.

Έναντι του ιστορικού χαρακτήρα των όρων παραγωγής και ιδιοποίησης που αποκάλυψε η κλασική Πολιτική Οικονομία, η φορμαλιστική θεώρηση προβάλλει τον υπερϊστορικό χαρακτήρα της ατομικής/ιδιωτικής αρχής, η οποία κελεύει ότι «στο κοινωνικό πεδίο υπάρχει κάτι λειτουργικό (*operative*) το οποίο η εξουσία και η ισχύ δεν μπορούν να μεταβάλουν και στο οποίο πρέπει οι ίδιες να προσαρμοσθούν προκειμένου να είναι επιτυχείς ακριβώς με τον ίδιο τρόπο κατά τον οποίο πρέπει να λάβουν υπόψη τους φυσικούς νόμους»³⁷⁶. Ο ελάχιστος πυρήνας ορθολογικότητας του επιχειρήματος ερείδεται όχι μόνον στο ίδιο το σύστημα της λογικής του προκειμένου, αλλά στη θεμελιώδη υπόθεση ότι *«κάθε πράξη θεμελιώνεται στο λόγο»* συνάμα συνδέεται

³⁷⁵ L. von Mises, «The Task and Scope of Human Action», στο *The Epistemological Problems of Economics*, σελ. 3

³⁷⁶ L. von Mises, *Socialism, an Economic and Sociological Analysis*, μετ. J. Kahane, Liberty Press, 1981, σελ. 96, 416

εξωτερικά με ένα ασθενές κοινωνικό πλαίσιο βάσει του οποίου η κοινωνική συνεργασία αναδύεται από «την έλλογα αναγνωρισμένη ωφελιμότητα κατά την οποία κάθε εξουσία στηρίζεται στη δημόσια γνώμη και δεν μπορεί να αναλάβει καμία δράση που θα εμπόδιζε την ελεύθερη απόφαση των σκεπτόμενων ανθρώπων»³⁷⁷.

Ο ανωτέρω χωρισμός έχει αποτέλεσμα να μη θεματοποιούνται τα ζητήματα των αξιών οι οποίες δεν συνυπολογίζονται για την κατασκευή του κοινωνικού ως εσωτερικό του στοιχείο. Ο Mises ανέπτυξε τη θεωρία της πράξης ως μόνης έγκυρης να εγείρει νόμιμες αξιώσεις ως προς τον καθολικό της χαρακτήρα στην οποία αναβιώνουν ως ερμηνευτικά σχήματα της ανθρώπινης πράξης ο *φορμαλισμός της αιτιότητας* ο οποίος είναι γνωστός ήδη από τη διδασκαλία του Hobbes. Στο πλαίσιο ανάπτυξης της επιστήμης του οικονομείν, η θεωρία της πράξης είναι συναφής με την εγκατάσταση της αντικειμενικής θεωρίας της αξίας και την επικράτηση της υποκειμενικής προσέγγισης ως προς στην πρόσληψη των φαινομένων της αγοράς. Επετεύχθη χάρη στο γεγονός ότι έφερε στο προσκήνιο του θεωρητικού του ενδιαφέροντος τη μελέτη της ατομικής πράξης και κατά αυτό τον τρόπο μετασχημάτισε τον τρόπο αντίληψης του κοινωνικού, καθώς «μετέτρεψε τη θεωρία των τιμών της αγοράς σε γενική θεωρία της ανθρώπινης επιλογής»³⁷⁸.

Στο εν λόγω πλαίσιο, επικρατεί πλήρης αξιολογική ελευθερία καθώς θεωρείται ότι οι αξίες δεν έχουν αντικειμενική υπόσταση, δεν συνδέονται με τα θεμελιώδη ζητήματα της κοινωνικής συγκρότησης και της αναπαραγωγής, αλλά *ενιάσσονται αποκλειστικά στο πεδίο των ατομικών αποφάσεων των δρώντων υποκειμένων*, σύμφωνα με τις έλλογες δομές της προαίρεσης οι οποίες υποτίθεται ότι είναι ενύπαρκτες σε κάθε ανθρώπινο πράττειν και σύστημα πεποιθήσεων. «*All human values are offered for option*», είναι η εμβληματική σχετική διατύπωση του Mises. Αυτή η διάκριση γεγονότων (της αγοράς) και αξιών, προερχόμενη από τον ιστορικισμό, δεν επάγεται ουδόλως την ανάγκη για αντικειμενικοποίηση των ορθοπρακτικών όρων της δημόσιας διαγωγής και τη διακρίβωση των γεγονότων αλλά οι αξίες διαθέτουν εγγενώς έναν λειτουργικό/εργαλειακό ρόλο καθώς τα εκάστοτε μέσα δύνανται να «καθαριάσουν» οποιονδήποτε σκοπό κερματίζοντας έτσι έως αναιρέσεως τον ίδιο τον ορθολογικό χαρακτήρα του πράττειν ως δημόσιου.

Εντούτοις, η εν λόγω κένωση των λειτουργικών αυτών κανόνων από αξιακό περιεχόμενο καθιστά ιδιαίτερα πιθανό το ενδεχόμενο να αντιστραφεί εν τέλει η ίδια η διαδικασία διαφορισμού των έσχατων ισότιμων στοιχείων τα οποία διαμορφώνουν το καθεστώς της αυθόρμητης τάξης και διασφάλιζε η αρχή της ελευθερίας με το χειραφετητικό της νόημα (που διαθέτει συναφώς ευρύτερη εμβέλεια από τη σφαίρα του οικονομείν). Επισημαίνεται ακόμη μια φορά ότι η αποσύνδεση του οικονομικού φιλελευθερισμού από τον πολιτικό καθιστά δυνατή, στο πλαίσιο της αναβίωσης μίας σμιτιανής αντίληψης του πολιτικού, τη συμβίωση της πλήρους αποσύνδεσης του ζητήματος των κοινωνικών συναινέσεων από τη σφαίρα του οικονομείν με την αναβίωση των ιδεολογικών αταβισμών που κατήγγειλε ο Hayek και θεώρησε συναφείς με τις προηγηθείσες από την *Great Society* μικρές κοινωνίες και τη λογική της *Gemeinschaft* (βλέπε χαρακτηριστικά το σύνθημα «*Η Αμερική πρώτα*» ή τα αντίστοιχα επιχειρήματα στην περίπτωση του Brexit κ.ο.κ. αλλά και τους προαναφερθέντες virtual «ιδεολογικούς βιότοπους», τις niche markets της post-truth ενημέρωσης).

Υπό αυτή την έννοια, τα ανορθολογικό περιεχόμενο στο πεδίο της δημοσιότητας και της

³⁷⁷ L. von Mises, *Human Action*, ό.π. σελ. 3

³⁷⁸ Max Weber, «Το νόημα της "αξιολογικής ελευθερίας" εις τας κοινωνιολογικές και οικονομικές επιστήμας» σε Max Weber, *Δοκίμια επί της θεωρίας των κοινωνικών επιστημών*, μετ. Α. Γρηγορογιάννης, τόμ. Β' ΕΚΚΕ, 1972.

ενημέρωσης με την καταγραφή των φαινομένων της κρίσης των αρχών και των πρακτικών της δημοσιογραφικής αντικειμενικότητας θεμελιώνεται στην ερμηνεία της ατομικής πράξης στη διάσταση αποκλειστικά του οικονομικού υποκειμένου, το οποίο δεν αποκτά τα χαρακτηριστικά του καντιανού ίσου και ελεύθερου προσώπου ως έλλογου φορέα αυτόνομης βούλησης, και απολήγει σε μορφές ανορθολογικής ερμηνείας του κοινωνικού. Καθώς η ίδια η ερμηνεία του κοινωνικού (καθώς και του κοινού της δημοσιότητας όπως έχει επισημανθεί) δεν δύναται να απέχει από αξιολογήσεις και ιεραρχήσεις συναφείς με μία νοηματοδότηση του κοινωνικού δεσμού, η διαφοροποίηση των γεγονότων της αγοράς από τα δημόσια γεγονότα, όπως έχει ήδη παρουσιασθεί, είναι καταστατική όσον αφορά την αυτονομία της δημόσιας σφαίρας.

Ο τύπος της ελίτ ως φορέας των αξιών της αγοράς στην ιστορική συγκυρία του ολιγαρχικού φιλελευθερισμού αντιλαμβάνονταν τη διάκριση μεταξύ του υποκειμένου της αγοράς που στοχεύει στη μεγιστοποίηση του κέρδους του και στη βαρύτητα της έννοιας της δημόσιας παρουσίας, του *δημόσιου*, όσον αφορά τη διαμόρφωση των κοινωνικών και οικονομικών σχέσεων. Η διαδικασία της αγοράς, υποκείμενη στον formalισμό της αιτιότητας, *δεν αποτελεί φορέα οιαδήποτε νοήματος* όσον αφορά το χαρακτήρα του κοινωνικού δεσμού και άρα οι πληροφορίες τις οποίες δομικά παράγει μοιάζουν με τις διακυμάνσεις στις τιμές των μετοχών: η «αποκωδικοποίηση» τους εμπεριέχει τα «υλικά» για τη διαμόρφωση επιλογών οι οποίες σχετίζονται αποκλειστικά με την επιμέτρηση του κινδύνου και γι' αυτό είναι ερμηνεύσιμες από την πλευρά του συμμετέχοντος και μόνον – και σε καμία περίπτωση δεν προσδιορίζουν τα «συστατικά» μίας γενικής βούλησης αλλά περιμένουν συναφείς με τις μερικές βούλησεις (*volontés particulières*) καθώς η αγορά καταγράφει αθροιστικά τη *volonté de tous* διαφοροποιούμενη από τη γενική βούληση που διέπει το οικονομείν ως τρόπο υλικής αναπαραγωγής του κοινωνικού. Ο ερμηνευτικός ορίζοντας των κοινωνικών γεγονότων διαθέτει διαφορετικό εύρος (ενόσω ακόμη και η έννοια της ευημερίας, του *pursuit of happiness* όπως τίθεται ως σκοπός της κοινωνικής συνύπαρξης στο πλαίσιο του θεμελιώδους κανόνα των ΗΠΑ, τίθεται αμφιλεγόμενη στο πλαίσιο της καλλιέργειας μεταϋλιστικών αξιών) καθώς και ιστορικό βάθος και διαρκώς διαπλέκεται με τον ορισμό του είδους της κοινωνίας εντός της οποίας επιθυμούν να ζουν οι άνθρωποι, το νόημα του κοινωνικού δεσμού. Και σε αυτό το σημείο εντάσσεται η έννοια της χαμπερμασιανής νομιμοποίησης που με διαφορετικές πραξολογικές αρχές στο πλαίσιο μιας ρεπουμπλικανικής αντίληψης του δημοκρατικού φαινομένου διαμορφώνει το πεδίο για τη συγκρότηση κοινωνικών συναινέσεων εντός ενός «κοινού κόσμου» των ανθρώπων ως κοινωνιών και ως πολιτικού σώματος.

Η εργαλειοποίηση της ενημερωτικής διαδικασίας αποτελεί αποκόνημα αυτής της κένωσης νοήματος του κοινωνικού δεσμού από τα νεωτερικά χαρακτηριστικά του που είναι ενύπαρκτη στις διαδικασίες της αγοράς: σκοπεύει ως γνωστόν στον εντυπωσιασμό, τη συναισθηματική διέγερση και τη διαδικασία προσέλκυσης του ενδιαφέροντος – το φαινόμενο της προσωποποίησης της πολιτικής είναι ήδη εδώ και δεκαετίας γνωστό από την εποχή της οπτικοποίησης της δημόσιας δράσης μέσω της αναδιάταξης των σχέσεων δημόσιου και ιδιωτικού στη δημόσια σφαίρα. Βάσει των ανωτέρω, η ενημερωτική λειτουργία αντιμετωπίζει στο εσωτερικό της *μία κρίση του αληθούς*, καθώς η σφαίρα των αξιών που διέπουν αμφότερες δημοσιότητα και ενημερωτική διαδικασία κατέστη ετερόνομη και τα ίδια τα γεγονότα εντός της πολυπρισματικότητας του πραγματικού φαίνονται να χάνουν τον πραγματολογικό τους και ηθικό τους «πυρήνα» διά της απίσχνασης των κριτηρίων αληθείας στη δημόσια σφαίρα³⁷⁹.

³⁷⁹ F.A. Hayek, *Law, Legislation, Liberty*, τόμος β' σελ. 9.

Το αδιανόητον της κοινωνικής δικαιοσύνης

Τίθεται το ζήτημα εάν εντός της δημοσιότητας είναι δυνατόν να επιρρωθούν ενημερωτικές πρακτικές και αξίες που απηχούν μια θεωρία της δικαιοσύνης. Στο πλαίσιο της θεώρησης της αυθόρμητης τάξης αυτό φαντάζει αδύνατον αλλά και ταυτόχρονα συνδέεται με ολοκληρωτικές αντιλήψεις. Στην κοινωνία της αγοράς η ανισότητα των ευκαιριών (*ανισότητα εκκίνησης* και όχι *αποτελέσματος*, όπως θα απαιτούσε μία υλική ερμηνεία της ισότητας) εμφανίζεται εγγενής και τίθεται ως δεδομένη και μη ανατρέψιμη, και διότι τούτο θα ανέτρεπε «τη λογική της ελεύθερης κοινωνίας».³⁸⁰ Στο μεταπολεμικό κόσμο, η ανάγκη διασφάλισης και εγγύησης μίας διευρυμένης σπινοζικού τύπου έννοιας της *ασφάλειας* έναντι των αναταράξεων της οικονομικής σφαίρας που διαμορφώθηκε από την ιστορική πείρα των Παγκοσμίων Πολέμων διαμόρφωσε την κατεύθυνση της υλικής ερμηνείας των ατομικών δικαιωμάτων. Μεταξύ άλλων, ο Habermas επισημαίνει την υπέρβαση του ελευθεριακού ορίου εκ μέρους της πολιτικής στο πλαίσιο της εγκαθίδρυσης των κοινωνικών δικαιωμάτων: «Το κράτος παρεμβαίνει με νόμους και με μέτρα βαθιά στη σφαίρα της κυκλοφορίας των εμπορευμάτων και της κοινωνικής εργασίας, διότι τα ανταγωνιστικά συμφέροντα των κοινωνικών δυνάμεων αποκτούν μία πολιτική δυναμική και μέσω του κρατικού παρεμβατισμού επανιδρύουν τη δική τους σφαίρα»³⁸¹. Η εν λόγω αναδιάταξη των ορίων στις σχέσεις δημόσιου και ιδιωτικού εις βάρος του δεύτερου θεωρήθηκε πλήγμα στην αποτελεσματικότητα της ίδιας της λειτουργίας της αγοράς αλλά και εκδήλωση της «τυραννίας της πλειοψηφίας» εις βάρος καθολικά της ατομικής σφαίρας δράσης. Η ιεράρχηση των κοινωνικών αναγκών με βάση αυτή την ερμηνεία του πολιτικού στο πλαίσιο των φιλελεύθερων δημοκρατιών νοηματοδοτήθηκε ως καταναγκασμός ως προς την ανάπτυξη των ατομικών και συλλογικών δυνάμεων και *αντιού του είδους η ασφάλεια συνδέθηκε σημασιολογικά με αυτόν, την απώλεια αυτονομίας της ατομικής σφαίρας δράσης*. Στο είδος αυτό της σοσιαλδημοκρατικής συναίνεσης (ο μπλερικός «τρίτος δρόμος») η κριτική ήταν ότι απαλείφεται το άτομο ως σημείο καταλογισμού ευθυνών και οι τελευταίες βαρύνουν άνευ ετέρου στην κοινωνία η οποία αναλαμβάνει ενεργές πολιτικές ενσωμάτωσης (*inclusion*) όσων είναι αποκλεισμένοι. Η δημοσιότητα, καθώς διαμορφώθηκε κατεξοχήν στο πλαίσιο της ιδιωτικής αρχής, ως αυτόνομη από το κράτος, μετά την παρακμή της θεωρίας της δημόσιας ευθύνης για τον τύπο και την ερμηνεία του εκδοτικού δικαιώματος αποκλειστικά σε συνάφεια με το ιδιοκτησιακό δικαίωμα και την επιχειρηματική ελευθερία ενσωμάτωσε στον ενημερωτικό της κώδικα μία περιορισμένη αντίληψη του Πολιτικού που αποτέλεσε το κεντρικό πεδίο ρευστοποίησης του κανονιστικού περιεχομένου της φιλελεύθερης πολιτικής κυριαρχίας. Η ιεραρχική αντίληψη όσον αφορά τη διαμόρφωση της ενημερωτικής ατζέντας η οποία συμβόλιζε τον ενεργό ρόλο του κράτους στις διαδικασίες κοινωνικής (συμβολικής και υλικής) αναπαραγωγής υποκαταστάθηκε από επικοινωνιακά ενεργήματα που διαμόρφωσαν μια «πολιτική αγορά» στα πρότυπα της κουλτούρας της διασημότητας ή της κοινωνίας του θεάματος ή των μέσων κ.ο.κ. Τα μείζονα πολιτικά διακυβεύματα ετέθησαν εκτός ορατότητας και θεωρήθηκαν αντικείμενο διαπραγμάτευσης αποκλειστικά εντός της πολιτικο-οικονομικής ελίτ. Η γνώση περί τα πολιτικά και η αντίληψη αρμοδιότητας όσον αφορά τις αποφάσεις εκ μέρους της συνταγμένης εξουσίας κατέστησαν «περιττές» δραστηριότητες αποδιαιρθρώνοντας την εσωτερική ενότητα στη λειτουργία του

³⁸⁰ Jurgen Habermas, *Αλλαγή δομής της δημοσιότητας*, μετ. Λευτέρης Αναγνώστου, Νήσος, 1997, σελ. 224. Ιδία οι ενότητες V. Κοινωνική αλλαγή της δομής της δημοσιότητας σελ. 217 κ.ε. και VI. Πολιτική αλλαγή της δομής της δημοσιότητας, σελ. 263 κ.ε.

³⁸¹ Chandran Kukathas, *Hayek and the Modern Liberalism*, Clarendon Press, σελ. 207 κ.ε.

ιδιώτη/πολίτη η οποία θεωρείται ακρογωνιαίος λίθος για τις φιλελεύθερες δημοκρατίες κερματίζοντας την έννοια του πολιτικού σώματος ως Δήμου. Στο πλαίσιο του αναλυτικού/συνδυαστικού σχήματος σκέψης, οι διαδικασίες δημοκρατικής νομιμοποίησης εξομοιώθηκαν με αυτές της αγοράς όπου το αριθμητικό αποτέλεσμα της διαδικασίας της ψηφοφορίας (σε συνδυασμό με τις τεχνικές των σφυγμομετρήσεων κ.ο.κ.) αποσυνδέθηκε από τη συνάφειά του με νέες απαιτούμενες μορφές κοινωνικής συναίνεσης.

Ποιος είναι ο βασικός μετασχηματισμός στη λειτουργία της πολιτικής σφαίρας ο οποίος υποτυπώθηκε στη λεγόμενη «κοινωνία των μέσων». Το διά της πολιτικής εγχείρημα μετριασμού της υλικής ανισότητας θεωρήθηκε ότι δημιουργεί μία ανεπιθύμητη λειτουργία της, η οποία θα αλλοίωνε *de facto* το νόημα της ελευθερίας – αυτή της *αποζημίωσης* για τη μη επίτευξη του στόχου της αποκατάστασης της ισότητας των ευκαιριών. Σε αυτό το πλαίσιο, η *αλλαγή υποδείγματος είχε προσανατολισμό και ταυτόχρονα ακούσιο αποτέλεσμα τη ρευστοποίηση της φιλελεύθερης κυριαρχίας και την απίσχναση του πολιτικού στη διασφάλιση της αποτελεσματικότητας της αγοράς ως διαδικασίας ανακάλυψης πληροφοριών*. Άλλωστε, η αποτελεσματικότητα της λειτουργίας της αγοράς και μόνον θεωρήθηκε εκ μέρους ορισμένων φιλελεύθερων ο κυρίαρχος μηχανισμός νομιμοποίησης της μορφής κοινωνικής συνεργασίας ήδη από την μπενθαμική ερμηνεία των ατομικών δικαιωμάτων στο πλαίσιο του ωφελιμισμού του ολιγαρχικού φιλελευθερισμού και όχι η κοινωνική πολλαπλότητα η οποία συνιστά το κεντρικό φιλελεύθερο περιεχόμενο του νοήματος του κοινωνικού δεσμού, ως συλλογική και ατομική αυτονομία. Και τούτο, καθώς πίσω από την απροσδιοριστία στη δομή της πράξης εντάχθηκε η συλλογικά εκπεφρασμένη βούληση για τον *αναπροσδιορισμό του πολιτικού βάσει της ελαχιστοποίησης του πεδίου άσκησης του*³⁸².

Στο πλαίσιο αυτό, ο Hayek εισηγείται ότι υφίσταται ένα *παράδοξο όσον αφορά τον όρο και το αίτημα για κοινωνική δικαιοσύνη*. Θεωρεί ότι ο ίδιος ο όρος συνιστά μία *κατάχρηση της έννοιας της δικαιοσύνης* και απειλεί να αναιρέσει την αντίληψη του δικαίου που κατέστησε τη δικαιοσύνη εγγύηση της ελευθερίας³⁸³. Υποστηρίζει ότι η έννοια της κοινωνικής δικαιοσύνης απηχεί χαρακτηριστικά της προεπιστημονικής σκέψης, βάσει της οποίας η αυθορμησιακή διάσταση της αγοράς και οι συναφείς με αυτήν αυτορρυθμίσεις συλλαμβάνονται και κατευθύνονται από ένα υποκείμενο κατά έναν ορισμένο τρόπο. Κατά την ανασκευή των συναφών με την κοινωνική ή αναδιανεμητική δικαιοσύνη επιχειρημάτων, ο Hayek ανάγει την προέλευση των όρων στο αίτημα μεταχείρισης των ατόμων βάσει της *δίκαιης αξίας* τους (*deserts*), αιτήματα τα οποία υποστηρίζει ότι στερούνται επιστημονικού χαρακτήρα³⁸⁴ καθώς η αγορά αναδεικνύεται ως ο μοναδικός αποτελεσματικός (και μη κατεξουσιαστικός) μηχανισμός κατανομής του προϊόντος της κοινωνικής συνεργασίας. Εφόσον η ιδέα της δικαιοσύνης αποτελεί για τον Hayek κατηγορηματική ατομική πράξη, ο προσδιορισμός «κοινωνική» στην έννοια της δικαιοσύνης τίθεται καταχρηστικώς εν όσω αποκλειστικά τα άτομα έχουν τη δυνατότητα να θέτουν σκοπούς και όχι η κοινωνία³⁸⁵. Και τούτο, διότι η κοινωνία, με την αυστηρή έννοια κατά την οποία διακρίνεται από το μηχανισμό της διακυβέρνησης, είναι ανίκανη (αλλά ούτε και δικαιούται) να ενεργεί χάριν συγκεκριμένων σκοπών. Έτσι, η αξίωση για κοινωνική δικαιοσύνη καθίσταται μία αξίωση

³⁸² F.A. Hayek, *Law, Legislation, Liberty*, τόμος Β', σελ. 62.

³⁸³ F.A. Hayek, *Law, Legislation, Liberty*, τόμος Β', σελ. 64.

³⁸⁴ F.A. Hayek, *Law, Legislation, Liberty*, τόμος Β', σελ. 64.

³⁸⁵ F.A. Hayek, *Law, Legislation, Liberty*, Β' τόμος σελ. 64. Βλπ. και τη διάκριση μεταξύ merit και value στο Constitution of Liberty, ό.π.82-85

προνομιακής παραχώρησης μεριδίων του παραχθέντος κοινωνικού προϊόντος σε συγκεκριμένα άτομα ή κοινωνικές ομάδες³⁸⁶.

Η ρευστοποίηση της φιλελεύθερης μορφής πολιτικής κυριαρχίας ολοκληρώνεται καθώς τίθεται το ερώτημα εάν υφίσταται μία *ηθική αρχή* η οποία να υπαγορεύει την υποταγή σε μία δύναμη η οποία να συντονίζει τις προσπάθειες των μελών της κοινωνίας με σκοπό την επίτευξη ενός συγκεκριμένου σχήματος διανεμητικής δικαιοσύνης³⁸⁷. Η απάντηση θα ήταν καταφατική αποκλειστικά στην περίπτωση κατά την οποία ο μερισμός των αγαθών στην αγορά γινόταν αντιληπτός ως σκόπιμο αποτέλεσμα της δράσης ενός υποκειμένου· αλλά στο μέτρο που θεωρείται αποκύημα μίας διαδικασίας το αποτέλεσμα της οποίας δεν αποτέλεσε αντικείμενο σχεδιασμού ή πρόβλεψης από κάποιο υποκείμενο, η απόφαση στο εν λόγω ερώτημα δεν δύναται παρά να είναι αρνητική³⁸⁸. Έτσι, το παράδοξο των όρων «κοινωνική δικαιοσύνη» εμπεριέχει στην υπόρρητη παραδοχή ότι η ίδια η «κοινωνία» δεν είναι δυνατόν να συγκροτηθεί ως δεσμευτική έννοια και συναφώς πολιτική.

Στο πλαίσιο αυτό, η προβολή αιτημάτων αναγνώρισης της αρχής του κοινωνικού συνδέεται είτε με επιμέρους συμφέροντα των κοινωνικών ομάδων (αναδιανεμητικές συσπειρώσεις συμφερόντων) είτε με ιδεολογίες συγκάλυψης πράξεων κρατικής τρομοκρατίας ολοκληρωτικών καθεστώτων· παρ' όλο που εν τέλει αναγνωρίζεται η συμβολή της κοινωνικής δικαιοσύνης στη διαμόρφωση συνθηκών ισονομίας αποσυνδέεται από το αίτημα της συμφωνίας σε μία θεωρία δικαιοσύνης³⁸⁹: «Παρότι η φράση [κοινωνική δικαιοσύνη] έχει αναμφίβολως συμβάλει περιστασιακά στο να γίνει ο νόμος πιο ίσος για όλους, παραμένει αμφίβολο εάν το αίτημα για διανεμητική δικαιοσύνη κατέστησε με κάποια έννοια δικαιότερη την κοινωνία ή εάν περιόρισε εν γένει τη δυσaréσκεια».

Η υπονόμευση της κοινωνικής αρχής επιτυγχάνεται με την αναχρονιστική σύγκριση των μεταπολεμικών κρατικών αναδιανεμητικών πολιτικών με τις προνομιακές πολιτικές της περιόδου του μερκαντισμού στο πλαίσιο του ολιγαρχικού φιλελευθερισμού και κάθε αίτημα κοινωνικής δικαιοσύνης εξ ορισμού εκλαμβάνεται ως αίτημα αναγνώρισης προνομίων σε κοινωνικές ομάδες ενώ συνάμα θεωρείται ότι σε αυτό υπολανθάνουν τάσεις ολοκληρωτικής άσκησης της εξουσίας. Σημειώνει χαρακτηριστικά ότι «η έννοια της “κοινωνικής δικαιοσύνης” [...] υπήρξε ο “δούρειος ίππος” μέσω του οποίου εισήλθε ο ολοκληρωτισμός»³⁹⁰. Συναφής είναι και ο προβληματισμός του Furet σχετικά με τη φύση της δημοκρατικής αρχής στο καθεστώς της νεωτερικότητας όταν προτείνει το συσχετισμό μεταξύ της κατίσχυσης του καθολικού δικαιώματος της ψήφου με τα ολοκληρωτικά καθεστώτα στον εικοστό αιώνα και τις γνωστές αιματηρές συνέπειές τους³⁹¹.

Στο πλαίσιο της αυθόρμητης λειτουργίας της αγοράς δεν νομιμοποιείται το αίτημα της επιβολής ενός προτύπου αποζημίωσης στηριγμένου στην εκτίμηση της προσφοράς και των αναγκών διαφόρων ατόμων ή ομάδων. Δεδομένου ότι τα «αποτελέσματα της λειτουργίας της αγοράς δεν είναι (σ.σ. και δεν θα μπορούσαν να είναι στο πλαίσιο αυτό) προσχεδιασμένα από κάποιο υποκείμενο» είναι παράδοξο να αναζητώνται ευθύνες εκεί όπου δεν υφίσταται υποκείμενο να

³⁸⁶ F.A. Hayek, *Law, Legislation, Liberty*, Β' τόμος σελ. 64.

³⁸⁷ F.A. Hayek, *Law, Legislation, Liberty*, Β' τόμος σελ. 64-65.

³⁸⁸ F.A. Hayek, *Law, Legislation, Liberty*, Α' τόμος σελ. 65.

³⁸⁹ F.A. Hayek, *Law, Legislation, Liberty*, τόμος Β' σελ. 136.

³⁹⁰ François Furet, *Le passé d'une illusion. Essai sur l'idée communiste au XXe siècle*. Paris: Robert Laffont, 1995. Σελ. 696, 855, 915.

³⁹¹ F.A. Hayek *Law, Legislation, Liberty*, τόμος Β' σελ. 69.

καταλογισθούν οι πράξεις του» και «εκεί όπου δεν υπάρχει καμία απάντηση στο ερώτημα ποίος υπήρξε άδικος»: «Δεν υπάρχει κάποιο άτομο και ομάδα συνεργαζόμενων ανθρώπων απέναντι στο οποίο αυτός ο οποίος υπέστη βλάβη θα μπορούσε να προβάλει δίκαιο παράπονο και δεν είναι νοητοί κανόνες ατομικής διαγωγής οι οποίοι θα διασφάλιζαν ταυτόχρονα μία αυθόρμητη τάξη εν λειτουργία και θα εμπόδιζαν τις απογοητεύσεις αυτές»³⁹².

Η κερματισμένη καταγραφή οιασδήποτε φαινομένου κοινωνικής παθογένειας στο πλαίσιο της ενημερωτικής διαδικασίας δεν οδηγείται σε ανάλυση των γεγονότων του κοινωνικού κόσμου και σε πολιτικές που κατευθύνονται σε ευρύτερες κοινωνικές στοχεύσεις, αλλά στη διατήρηση απλώς των ομαλών συνθηκών λειτουργίας της αγοράς οι οποίες εν τέλει διασφαλίζονται μέσω της εφαρμογής του δόγματος «νόμος και τάξη» (χαρακτηριστική η θεωρία του «σπασμένου παραθύρου» - *broken window theory*) ως εγγύηση της ασφάλειας της ιδιωτικής αρχής (και μόνον και όχι επί παραδείγματι της ασφάλειας δικαίου).

Συναφώς, ο *χρονισμός* που επιβάλλεται σε αυτή την καταγραφή του πολιτικού παραπέμπει κατά κύριο λόγο στους όρους της αγοράς που μετασχηματίζονται σε αυτούς του πολιτικού θεάματος και όχι στην προαγωγή αποτελεσματικών πολιτικών μέσω της κανονιστικής παραγωγής, καθώς αυτό θα απαιτούσε την αναφορά στο «μακρύ χρόνο» και σε προϋποθέσεις διαμόρφωσης συναινέσεων· ανατίθεται ο συναφής χειρισμός σε ειδικούς η νομιμοποίηση των αποφάσεων των οποίων ανάγεται στην εγγενή ορθολογικότητα της γραφειοκρατικής οργάνωσης με τις διαφοροποιημένες διαδικασίες ενός αυτοποιούμενου συστήματος (Luhmann), ενώ οι κοινωνικές παθογένειες εξομοιώνονται με τις αποτυχίες της αγοράς (*market failure*) έναντι των οποίων δεν υφίσταται εν γένει θεραπευτική δράση: *κάποιοι «θυσιάζονται» για το γενικότερο καλό.*

Προκειμένου να αποδειχθεί το βάσιμο του ανωτέρω επιχειρήματος, η όλη διαδικασία της αγοράς κατασκευάζεται ως ένα παίγνιο *ικανοτήτων* και *ευκαιριών* στο οποίο προέχει η τήρηση των κανόνων του παιχνιδιού και η ταυτόχρονα η αποδοχή της λογικής ότι πάντοτε θα υπάρχουν νικητές και νικημένοι³⁹³. Με την κατασκευή της αγοράς ως παιγνίου από το οποίο αναπόφευκτα αναδεικνύονται κάθε φορά νικητές και ηττημένοι (κατάσταση για την έκβαση της οποίας δεν είναι δυνατόν να αποδοθεί ευθύνη σε κάποιο υποκείμενο) η προβληματική του Hayek ολοκληρώνει το εγχείρημα αναπροσδιορισμού του αντικειμένου της κοινωνικής θεωρίας από την έποψη των σχέσεων μεταξύ πολιτικής και οικονομίας.

Στο υπόδειγμα του Hayek, η αγορά κατασκευάζεται ως ένα *δυναμικό σύστημα πληροφοριών* το οποίο δεν επιδέχεται ορθολογικής θεμελίωσης, καθώς «ακόμη και εάν δεν θεωρηθεί ότι εκφράζει την αλληλεπίδραση ατομικών προτιμήσεων, δεν υφίσταται τρόπος να αποδειχθεί ότι τα αποτελέσματά τους αποτελούν, υπό κάποια έννοια, την υλοποίηση των προτιμήσεων αυτών». Οι κανόνες οι οποίοι είναι θεμελιωμένοι στην κοινωνική αρχή θεωρείται ότι «είναι αξιώσεις σε επιμέρους οφέλη στα οποία υποτίθεται ότι έχει δικαίωμα κάθε άνθρωπος ως τέτοιος δίχως να υφίσταται κάποια ένδειξη ως προς το ποιος έχει την υποχρέωση να παρέχει αυτά τα δικαιώματα ούτε σχετικά με τις διαδικασίες βάσει των οποίων πρόκειται αυτά να παρασχεθούν»³⁹⁴. Η ανυπαρξία υποκειμένου το οποίο να υπέχει την υποχρέωση παροχής των δικαιωμάτων αυτών είναι συμβατή με την κατασκευή εκ μέρους του Hayek της κοινωνίας ως

³⁹² F.A. Hayek, *Law, Legislation, Liberty*, τόμος Β' σελ. 71.

³⁹³ F.A. Hayek, *Law, Legislation, Liberty*, τόμος Β', σελ. 103.

³⁹⁴ F.A. Hayek, *Law, Legislation, Liberty*, τόμος Β' σελ. 103.

αυθόρμητης συνάρθρωσης επιμέρους υποκειμένων τα οποία δεν συνδέει κάποια κοινή ερμηνεία του κοινωνικού δεσμού, ενώ αποτελεί εγγύηση για τη διασφάλιση της «ελευθέρης τάξης» στην οποία αποσκοπούν τα «παλαιά» πολιτικά δικαιώματα όπως τα εννοούσε ο Συντηρητισμός κατά την παράδοση της κριτικής της Γαλλικής Επανάστασης ήδη από τον Burke³⁹⁵. Υποστηρίζει, επιπροσθέτως, ότι τα «νέα» δικαιώματα, όσα σχετίζονται με την υλική ερμηνεία της ισότητας, θεμελιώνονται στην ερμηνεία της κοινωνίας ως σκόπιμα διαμορφωμένης οργάνωσης και απαιτούν τη μεταστροφή αυτή σε μία ενιαία οργάνωση, ήτοι να την καταστήσουν ολοκληρωτική με την πληρέστερη σημασία της λέξης»³⁹⁶.

Η ίδια, όμως, η έννοια της αρχής της ελευθερίας του λόγου ως κερματισμός της βίας της κυριαρχίας στο πλαίσιο διαδικασιών δημόσιας διαβούλευσης και συναίνεσης μεταξύ ίσων και ελευθέρων πολιτών έχει αυτοδεσμευτικό χαρακτήρα ο οποίος σχετίζεται με την ίδια τη νοηματοδότηση του κοινωνικού δεσμού στο πλαίσιο της φιλελεύθερης τάξης. Ο *φορμαλισμός της αιτιότητας* του Hobbes περιορίζεται ως γνωστόν από την ίδια την *σύσταση της κυριαρχίας* και η αναφορά στο υπόδειγμα της αυτοσυντήρησης και της δομής του εγωισμού με την έννοια της απελευθέρωσης του ατομικού πράττειν από δεσμευτικούς κανόνες συνυφασμένους με την έννοια της κοινωνικότητας απηχεί τη χομισιανή κατάσταση του *bellum omnium contra omnes* η οποία αναιρείται ακριβώς διά της σύστασης της κυριαρχίας και της διατήρησης της ενότητας αυτής. Η αποδιάρθρωση του νοήματος του κοινωνικού δεσμού από τα κανονιστικά στοιχεία του αστικού σχήματος σκέψης αναβιώνει προνεωτερικά και αντινεωτερικά ανορθολογικά σχήματα σκέψης και επανεισάγει τη βία ως αυτονομιοποιημένη κοινωνική πρακτική. Ένα συναφές ερώτημα που διατυπώνεται είναι εάν η επίταση των ζητημάτων ταυτότητας και εν γένει η αντινεωτερικού χαρακτήρα νοηματοδότηση της *fraternité* (π.χ. η χριστιανική Ευρώπη εναντίον του επελαύνοντος Ισλάμ) όπως αυτά καταγράφονται στη δημόσια σφαίρα με σημαντική πολιτική αποτελεσματικότητα αναδεικνύουν τη διακινδύνευση της αντινεωτερικής εκτροπής της νοηματοδότησης του κοινωνικού δεσμού που διαμορφώνει η ερμηνεία της φιλελεύθερης αρχής από τον Hayek.

ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ «ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ» ΤΗΣ ΕΙΔΗΣΕΟΓΡΑΦΙΑΣ

Οι επικλήσεις των δημοσιογράφων στο αληθές και την ακριβή καταγραφή των γεγονότων ετέθησαν εντόνως εν αμφιβόλω κατά τον εικοστό αιώνα³⁹⁷. Οι επαγγελίες τους όσον αφορά την αντικειμενική τους στάση επάγονται ότι τα γεγονότα διαθέτουν δύο χαρακτηριστικά: *είναι ανεξάρτητα από ό,τι οι άνθρωποι ενδέχεται να σκέπτονται γι' αυτά και διαθέτουν ένα σταθερό νοηματικό περιεχόμενο μέσα στο χρόνο*. Και οι δύο αυτές ιδιότητες εγκαθιδρύουν μία οπτική η οποία έχει αποκληθεί «αφελής ρεαλισμός» είτε «αφελής εμπειρισμός» ο οποίος θεμελιώνεται στην ύπαρξη «εκεί έξω» γεγονότων τα οποία είναι δυνατόν να παρατηρηθούν και να περιγράψουν με τον κατάλληλο τρόπο³⁹⁸.

³⁹⁵ F.A. Hayek, *Law, Legislation, Liberty*, τόμος Β', σελ. 109.

³⁹⁶ Kevin G. Barnhurst, "The Problems of Realistic Events in American Journalism", ό.π. σελ 91.

³⁹⁷ Mulkay, M. (1979). *Science and the Sociology of Knowledge*. London: Allen and Unwin σελ. 35.

³⁹⁸ M. Mulkay, *Science and the Sociology of Knowledge*, Allen and Unwin, 1979.

Τα προβλήματα που εντοπίζονται στη θέση του ρεαλισμού είναι δύο: το ένα αφορά την επιστημολογική της βάση και το δεύτερο τις διαδικασίες της παρατήρησης και της περιγραφής. Ναι μεν, οι δημοσιογράφοι καταγράφουν αυτό που βλέπουν αλλά το πεδίο της ορατότητάς τους θεωρείται εκ προοιμίου πεπερασμένο και τρόπον τινά «στρεβλωμένο». Τι σημαίνει επί παραδείγματι «παρατηρώ» στην περίπτωση των συνεντεύξεων ή κατά την αναπαραγωγή του ειδησεογραφικού περιεχομένου των τηλεγραφημάτων με βάση μια τοπική, επί παραδείγματι, οπτική γωνία. Σύμφωνα με έναν ορισμό, παρατήρηση σημαίνει «εφαρμογή των αισθητηριακών κατηγοριών» (σελ. 46). Θεωρείται, λοιπόν, στο πλαίσιο της κριτικής στις επαγγελίες για αντικειμενική στάση ότι στο πλαίσιο της διαδικασίας παρατήρησης «παρεισφύουν» βουλευτικά ενεργήματα τα οποία, τρόπον τινά, επηρεάζουν ή και προδικάζουν εν πολλοίς το εκάστοτε αποτέλεσμα αυτής³⁹⁹.

Οξύνοντας την κριτική στην αντικειμενικότητα και το ρεαλιστικό/ερμηνευτικό ενημερωτικό παράδειγμα, μετανεωτερικές θέσεις οι οποίες έλκουν την καταγωγή τους από τη θεωρία του Mannheim για την κοινωνικά προσδιορισμένη αναπαραγωγή της γνώσης, επικεντρώθηκαν σε τρία κρίσιμα πεδία: **(α)** όσον αφορά το επιστημολογικό της status, **(β)** τη μομφή ότι έχει τεθεί στην υπηρεσία του πολιτικού κατεστημένου και **(γ)** ότι εκπροσωπεί απολύτως τα μείζονα συμφέροντα τα οποία έχουν αναπτυχθεί στην οικονομική σφαίρα και **(δ)** ότι η αξία αυτών των εν λόγω ενημερωτικών αρχών καθίσταται σχετική καθώς αποτελούν συμπύκνωση του πολιτισμικού όλου της Δύσης.

(α) Εν πρώτοις, θεωρείται ανεδαφική και παρωχημένη η γνωσιοθεωρία βάσει της οποίας η γνώση του αντικειμενικώς υπαρκτού έγκειται στην αντιστοιχία μεταξύ ενός γνωστικού και συνειδησιακού ενεργήματος και μίας πραγματικότητας ανεξάρτητης από τη σκέψη. Σημαντικοί στοχαστές του εικοστού αιώνα αποκήρυξαν ευθέως την καντιανής καταγωγής δυνατότητα καθολικής αντικειμενικής γνώσης και ανακάλυψης του αληθούς στην τομή των εκάστοτε προοπτικών που αναπτύσσονται στη σφαίρα του κοινωνικού, υποστηρίζοντας ότι αυτή αποτελεί *αποκύημα διαδικασιών κοινωνικής συγκρότησής της*.

Σε αυτό το πλαίσιο, ο σημαντικός ιστορικός του τύπου Robert Darnton διατύπωσε την παρατήρηση ότι οι ρεπόρτερ «προσθέτουν» στα γεγονότα τα οποία καλύπτουν περισσότερα από όσα «παίρνουν» από αυτά⁴⁰⁰. Ο Stuart Hall μεταξύ άλλων μελετητών οι οποίοι εξέτασαν τη βρετανική ειδησεογραφία συμπέραναν, επίσης, στην ίδια κατεύθυνση ότι τα media καθορίζουν τον τρόπο με τον οποίο προσλαμβάνει το κοινό τα μείζονα γεγονότα τα οποία σχετίζονται με την εκάστοτε πολιτικο-κοινωνική συγκυρία (σελ. 57)⁴⁰¹.

Σύμφωνα με τη θεωρία περί κοινωνικής συγκρότησης της πραγματικότητας, οι κοινωνίες στο πεδίο της συμβολικής αναπαραγωγής τους προχωρούν σε τρία είδη «κατασκευών». Πρόκειται: για αντικείμενα του κοινωνικού κόσμου (σε αυτά περιλαμβάνεται η διαμόρφωση ταυτοτήτων όπως «γυναίκες», «πρόσφυγες» κ.λπ.), ιδέες (χρονολόγηση περιόδων ή περιγραφές γενικότερων ιδιοτήτων) και μία τρίτη κατηγορία που αποτελείται από λέξεις-έννοιες (*elevator words*) οι οποίες συμπυκνώνουν υψηλού συμβολικού χαρακτήρα περιεχόμενα: έννοιες όπως τα «γεγονότα» (facts) ή η «αλήθεια» καταλαμβάνουν υψηλή θέση στο πεδίο των συμβόλων, διότι μαρτυρούν (είτε μέσω αυτών επιδιώκεται να καταγραφεί) το «πώς» είναι ο κόσμος και όχι απλώς «τι υπάρχει» ή «τι συμβαίνει» σε αυτόν. Διαθέτουν ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, καθώς η

³⁹⁹ R. Darnton (1975). *Writing news and telling stories*. *Daedalus*, 104(2), 175-194.

⁴⁰⁰ Hall, S., Critcher, C., Jefferson, T., Clarke, J., & Roberts, B. (1978). *Policing the Crisis: Mugging the State, and Law and Order*. New York: Holmes and Meier.

⁴⁰¹ I. Hacking, *The Taming of Chance*, Cambridge University Press., 1990

σημαιολόγησή τους εμφανίζεται κυκλική εφόσον αποκτούν νόημα η μία διά μέσου της άλλης και, δεύτερον, με το πέρασμα του χρόνου υφίστανται σημαντικές μεταβολές στο νόημα και την αξία που τους αποδίδεται στο πεδίο του δημόσιου λόγου.

Σε ευθεία διαφοροποίηση με το ρεαλιστική προσέγγιση, η «κατασκευαστική» λογική υπονοεί ότι η γνώση ενός αντικειμένου του κοινωνικού κόσμου που υπάρχει «εκεί έξω» δεν βαίνει αύξουσα και υπό αυτή την έννοια δεν αποδέχεται την αρχή της κοινωνικής προόδου. Στο πλαίσιο της αντικειμενικής κοινωνίας, επαγγελματίες όπως οι δημοσιογράφοι «κατασκευάζουν» τα γεγονότα με βάση προϋπάρχουσες κοινωνικές δομές. Η δημοσιογραφία συνεπώς διαθέτει μία ευρεία και πλήρη συνεπειών κατασκευαστική δυνατότητα την οποία αναδεικνύει ο κοινωνικός κονστρουξιονισμός, ανανεώνοντας το παλαιότερο νόημα της λέξης *fact* από το λατινικό *facere* (φτιάχνω/δημιουργώ).

Η λογική της «κατασκευής» είναι συμφυής με το αναλυτικό /συνδυαστικό σχήμα σκέψης και αποτελεί οργανικό παρακολούθημά του: η ισοτιμία των έσχατων στοιχείων του πραγματικού στο πλαίσιο του μαζικοδημοκρατικού κοινωνικού σχηματισμού και η απίσχανση οιασδήποτε στοιχείων ουσιαστικής ιεράρχησης μέσα από την ηθική της δημοφιλίας ανοίγει το δρόμο στη θέση για τη δυνατότητα συνδυασμού «όλων με όλα» και, ωσαύτως, τη δημιουργία αυτοτελών «πραγματικότητων» (όχι απλώς διακριτών όψεων του πραγματικού) που να *απηχούν τόσο τη βούληση των υποκειμένων της επικοινωνίας όσο και τα δομικά χαρακτηριστικά τα οποία υπερκαθορίζουν την τελευταία*. Η αναγκαιότητα για τη διαμόρφωση ερμηνευτικών προοπτικών και σχημάτων σκέψης μεθερμηνεύτηκε ως δυνατότητα *ex nihilo* (ή σχεδόν) δημιουργίας του εκάστοτε «πραγματικού». Ως χαρακτηριστική επισημαίνεται στο πλαίσιο του νομικού/ορθολογικού συστήματος κυριαρχίας η χρήση της στατιστικής επιστήμης και η μέσω αυτής διαμόρφωσης κοινωνικών ταυτοτήτων, όπως έχει ανωτέρω επισημανθεί, οι οποίες δρουν αναδραστικά με τις εικόνες του πραγματικού που αναδεικνύονται στο πεδίο της ενημέρωσης⁴⁰².

Το κοινό ως κατασκευή. Με βάση μία κλασική περιγραφή της ενημερωτικής δραστηριότητας ο δημοσιογράφος έρχεται σε επαφή με πλήθος συμβάντων στο πλαίσιο του κοινωνικού κόσμου τα οποία αποτελούν δυνητικές πηγές⁴⁰³. Εργασία του είναι να αναβιβάσει τα συμβάντα στο καθεστώς των γεγονότων. Τα γεγονότα είναι τα «χρήσιμα» συμβάντα και οι δημοσιογράφοι «εκπαιδεύονται» στο να αναγνωρίζουν αυτήν ακριβώς την ωφελιμότητα. Τα κομματικά συνέδρια και οι δηλώσεις των πολιτικών αλλά και κάθε είδος πολιτικής δράσης εμπεριέχουν και υπηρετούν ενδιάθετους σκοπούς οι οποίοι δοκιμάζουν την αυτονομία της ενημερωτικής διαδικασίας. Οι πρωτογενείς πηγές διαθέτουν τη δική τους ατζέντα, επί παραδείγματι, κατά την πιθανή αποκάλυψη ενός σκανδάλου. Ιδιαίτερα χρήσιμα είναι τα μη εμπρόθετα γεγονότα, όπως τα ατυχήματα και ό,τι εν γένει διαταράσσει την κανονικότητα. Τα τυχαία περιστατικά είναι, επίσης, αντικείμενο δημοσιογραφικού χειρισμού. *Η ανάδειξη των ωφέλιμων γεγονότων καθιστά τους δημοσιογράφους ορθολογικούς, επαρκείς και καινοτόμους επαγγελματίες και συνιστά χαρακτηριστικό που αναγνωρίζει η αγορά της ενημέρωσης και επιβραβεύει.*

Η έννοια της ωφελιμότητας των ειδήσεων αποκτά σημασία διότι με βάση αυτή τη θεώρηση διαμορφώνει το ίδιο το κοινό. Ένα κοινό διαμορφώνεται κατά τη διαδικασία της συγκρότησης

⁴⁰² Harvey Molotch, Marilyn Lester, «News as Purposive Behavior: On the Strategic Use of Routine Events, Accidents, and Scandals», *American Sociological Review*, τμ., 39, No. 1. (1974), σελ. 101 - 112. Ανάκτηση: <http://links.jstor.org/sici?sici=0003-1224%28197402%2939%3A1%3C101%3ANAPBOT%3E2.0.CO%3B2-5>

⁴⁰³ Δες Ν. Δεμερτζής, *Πολιτική Επικοινωνία*, ό.π. σελ. 144-145. Αναλυτική παρουσίαση της περί κατασκευής θεωρία Τρεις θέσεις για τον κοινωνικό κονστρουξιονισμό, σελ. 144-176.

των γεγονότων από την «πρώτη ύλη» του πλήθους των συμβάντων (στη δική μας ορολογία *κατά τη μετάβαση από τον προκαταρκτικό κόσμο στο διευθετημένο*). Όταν η δημοσιογραφία επικεντρώνεται στα γεγονότα περιγράφει εν γένει μία κοινωνία όπου επικρατούν οι συνθήκες μία ευρύτερης συναίνεσης (ή τουλάχιστον δεν υφίσταται σημαντική αμφισβήτηση της «βασικής δομής», της κατά την ορολογία του Rawls στο πλαίσιο της συμβολαιακής θεωρίας του). Η στροφή προς την κάλυψη των γεγονότων στον πρώιμο εικοστό αιώνα στις ΗΠΑ αντικατόπτρισε την ευρεία κοινωνική συναίνεση ως προς τη φιλελεύθερη τάξη η οποία έφτασε στο απόγειό της μετά το μέσον του αιώνα.

Όταν διαφορετικές ομάδες ερίζουν ως προς την ερμηνεία ενός γεγονότος ανακύπτει ένα θέμα (*issue*) ή άλλως ένα διαμφισβητούμενο κοινωνικό ζήτημα. Τα «θέματα» παρουσιάζουν εγγενή χρησιμότητα για τους ρεπόρτερ διότι τότε απαιτείται η καταγραφή της εκατέρωθεν επιχειρηματολογίας/ερμηνείας. Τότε, ο ίδιος δημοσιογράφος αλλά και ο ειδησεογραφικός οργανισμός αναλαμβάνει το ρόλο ενός *ορθολογικού ουδέτερου διαμεσολαβητή*. Όταν αναγνωρίζονται τα ζητήματα, οι δημοσιογράφοι αποκαλύπτουν και θέτουν υπό το δημόσιο βλέμμα ακουσίως μία κοινωνική δυσαρμονία. Οι αντιτιθέμενες πλευρές εμφανίζονται τρόπον τινά ανορθολογικές καθώς συγκροτούνται με βάση το αξιακό φορτίο των απόψεων που υποστηρίζουν, ενώ οι δημοσιογράφοι εμφανίζονται να τηρούν την αρχή της ουδετερότητας, λαμβάνουν τη θέση του ενδιάμεσου τρόπον τινά, υιοθετώντας μία μη μεροληπτική ή ισομερή στάση καθώς η «ισχνή» φιλελεύθερη μορφή του πολιτικού στο πλαίσιο του αστικού σχήματος σκέψης έχει στόχο την εναρμόνιση των συγκρουόμενων κοινωνικών συμφερόντων.

Στο κριτικό-ερμηνευτικό παράδειγμα της θεωρίας της επικοινωνίας, το οποίο διαμορφώθηκε σε αντι-εμπειριστική βάση, όπως παρουσιάζεται από το Δεμερτζή, τίθεται το ζήτημα της «κατασκευής» ως (*σχετική ή απόλυτη*) *αυτονόμηση των γλωσσικών ενεργημάτων από κανονιστικές αντιλήψεις και πραγματολογικές πρόνοιες* (εάν στοχαστούμε την ενύπαρκτη στο Διαφωτισμό διάσταση μεταξύ κανονιστικής και αιτιώδους θεώρησης του κοινωνικού, θα αντιληφθούμε ευχερώς και σε όλο το βάθος τους τα θεμέλια της εν λόγω θέσης): Στο πλαίσιο αυτό, *η φύση και η κοινωνία δεν υφίστανται ανεξάρτητα από το νόημα και το λόγο· αντίθετως υπάρχουν διά του νοήματος και του λόγου*. Επικρίνει έναν αφελή εμπειρισμό επισημαίνοντας ότι το νόημα και ο λόγος δεν είναι απλώς αντανάκλαση ενός κόσμου ριζικά ανεξάρτητου από το υποκείμενο, αλλά και την καντιανής καταγωγής γνωσιοθεωρία καθώς *ούτε αποτελεί απόρροια ενδιάθετων αφηρημένων νοητικών λειτουργιών* (κλασικός ορθολογισμός). Θεωρεί ότι *το νόημα και ο λόγος είναι το αποκύημα της διπλής σχέσης ανάμεσα στα άτομα, τις ομάδες και το περιβάλλον*. Έτσι, εφόσον η πραγματικότητα, ο εκάστοτε ορισμός της κατάστασης, δεν υπάρχει ανεξάρτητα από το λόγο και το νόημα, με τη σειρά της δεν μπορεί να είναι παρά αποτέλεσμα κοινωνικής αλληλόδρασης. Και τούτο διότι η *γλώσσα (α)* διαμεσολαβώντας το ατομικό με το συλλογικό, έχει πάντοτε έναν διατομικό, διομαδικό, συμβατικό και δημόσιο χαρακτήρα και *(β)* είναι η ίδια μία μορφή πράξης, εφόσον μιλώντας ορίζουμε, σηματοδοτούμε, οροθετούμε και επηρεάζουμε το διαδραστικό πλαίσιο με τον εκάστοτε εταίρο μας στη διαδικασία της επικοινωνίας ⁴⁰⁴.

Στο πλαίσιο αυτό, η ιεράρχηση των αντικειμένων του κοινωνικού κόσμου (άλλως ανθρώπινων πράξεων και καταστάσεων) διά της ανάδειξης *δομών ενδιαφέροντος* μέσω της ειδησεογραφίας συνιστά αφεαυτή μία ερμηνευτική πράξη ελεύθερη (σε σχετικό ή απόλυτο βαθμό)

⁴⁰⁴ J.W. Carey, *Communication as Culture: Essays on Media and Society*, Unwin Human, 1989 σελ. 34-56 για τις συγκεκριμένες θέσεις.

κανονιστικών και πραγματολογικών δεσμεύσεων, η οποία εκκινεί από τις ενδιάθετες προσδοκίες και στοχεύσεις (ήτοι την εκάστοτε προθετικότητα του «επικοινωνητή» είτε όποιου ορίζει δεσμευτικά τη διαδικασία της επιλογής). Αυτό το οποίο οι ερευνητές και οι δημοσιογράφοι επιθυμούν να δουν «χρωματίζει» *ex ante* τα συστήματα πεπειθήσεων που προάγουν και την ενημερωτική λειτουργία εν όλω· συνεπώς η παρατήρηση των γεγονότων του κοινωνικού κόσμου εμφανίζεται εκ προοιμίου υπονομευμένη όσον αφορά την αξιοπιστία της και την εν γένει σχέση της με το αληθές.

Τα μείζονα λάθη στη διακρίβωση συγκεκριμένων γεγονότων υπογραμμίζουν τους περιορισμούς στην ενημερωτική διαδικασία, επειδή εφόσον οι δημοσιογράφοι καταγράφουν αυτά για τα οποία έχουν προσωπικές εμπειρίες, η παρατήρηση επίσης εμπεριέχει και μία ερμηνευτική πράξη (εφόσον, βεβαίως, αποδεχθούμε μια «ρηχή» αντίληψη του πραγματισμού). Εδώ, βεβαίως, εμπλοκωρεί ένα μεγάλο λογικό άλμα καθώς εξομοιώνονται δύο διαφορετικής τάξεως προσδοκίες για την εξέλιξη της διαδικασίας: Οι αποτυχίες της αισθητηριακής εποπτείας/παρατήρησης και τα τυχόν σφάλματα δεν επάγονται ότι το συνολικό αποτέλεσμα θα δημιουργήσει μία πραγματικότητα αποκλειστικά κατά τις επιβουλές των πηγών (των εκάστοτε παραγωγών γεγονότων και νοήματος). Οι αρχές της αντικειμενικότητας επιβάλλουν την ισομέρεια/ουδετερότητα στη διαχείριση των πηγών και την αυτονομία της ενημερωτικής διαδικασίας. Αλλωστε, ως γνωστόν, ακόμη και εάν αυτό δεν είναι πάντοτε εφικτό, οι διαδικασίες διερεύνησης και κρίσης της τεκμηρίωσης των επίσημων πηγών καταλήγουν συχνά στο να προκαλούν ρηγματώσεις στην επικοινωνιακή στρατηγική τους ήτοι στην προθετικότητα η οποία διαμόρφωσε το εκάστοτε μήνυμα.

Ο Carey θεωρεί ότι η πραγματικότητα δεν υφίσταται αφ' εαυτή, αλλά συνιστά άνευ ετέρου μία τεράστια «παράσταση», κάτι που συγκροτείται από την ανθρώπινη δράση και συντηρείται μέσω αυτής⁴⁰⁵ και συναφώς αποτελεί αποτέλεσμα κοινωνικής συγκρότησης. Υποστηρίζεται ότι ο εγγενής σχετικισμός αναπαράγεται από τις μυριάδες προοπτικές που κατασκευάζουν από κοινού τον «κόσμο» και δεν υπάρχει δυνατότητα αυτός να ιδωθεί «απ' έξω». Το ζήτημα είναι η κρατούσα σύγχυση όσον αφορά τον όρο «πραγματικότητα». Η Tuchman στην κλασική μελέτη της για την αντικειμενικότητα αναφέρεται στην «κατασκευή των ειδήσεων» και διατυπώνει μία θέση η οποία αργότερα κατέστη κοινός τόπος για σημαντική μερίδα κοινωνικών επιστημόνων: «τα έργα της κατασκευής των ειδήσεων συνιστά στην πράξη κατασκευή της ίδιας της πραγματικότητας»⁴⁰⁶.

Η έννοια της «κατασκευής» δύναται σε αυτό το πλαίσιο να καταστεί διαφωτιστική από δύο απόψεις: Πρώτον, πράγματι υπάρχουν τα γνήσια «γεγονότα των μέσων» με βάση τον ορισμό που δόθηκε ανωτέρω. Το δεύτερο είναι ότι η παραγωγή της ειδησεογραφίας συνιστά μία πράξη κατασκευής, της κατασκευής της πραγματικότητας, υπό την έννοια του κοινού τύπου της κοινωνιολογίας ότι «εφόσον μία κατάσταση ορίζεται ως πραγματική, είναι πραγματική ως προς τις συνέπειές της». Εφόσον το κοινό πιστεύει ότι η ειδησεογραφική απόδοση ενός γεγονότος είναι ακριβής, συμπεριφέρεται αναλόγως και, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, η είδηση λειτουργεί ως πραγματικότητα.

Η παρατήρηση είναι, όμως, ότι παρότι ο ισχυρισμός των δημοσιογράφων είναι ότι αναπαριστούν μία πραγματικότητα ανεξάρτητη και, μολοντί αρκετές φορές οι επιδόσεις τους δεν

⁴⁰⁵ Gaye Tuchman, *Objectivity as Strategic Ritual*, ό.π. σελ. 660-662.

⁴⁰⁶ Gaye Tuchman, *Objectivity as Strategic Ritual*, ό.π. σελ. 662 κ.ε., Michael Schudson, *Discovering the news: a social history of American newspapers*, Basic Books, 1978, σελ. 160 κ.ε.

συνάδουν με την εν λόγω επαγγελία, εάν εγκαταλείψουμε την έννοια μίας πραγματικότητας ανεξάρτητης από τις «ειδήσεις», τότε πέραν όλων των άλλων υπονομούμε κάθε θεμέλιο με βάση το οποίο μπορούμε να κρίνουμε το έργο τους (και όχι μόνον: την ενημερωτική διαδικασία εν όλω καθώς και τη δυνατότητα μόρφωσης μιας σχετικώς εμπράγματης αυτοεικόνας της κοινωνίας προκειμένου αυτή να διαχειριστεί με επαρκεία την υλική και συμβολική αναπαραγωγή της και τις συναφείς διακινδυνεύσεις) καθώς αρνούμαστε συλλήβδην την ύπαρξη κριτηρίων αληθείας και εγκυρότητας. Ως συνέπεια των ανωτέρω, ο ορισμός της εκάστοτε κατάστασης εκ μέρους των πολιτικών δραστήων καθίσταται απλώς μέρος της τεχνικής της εξουσίας χωρίς κάποιο δεσμευτικό περιεχόμενο. Βεβαίως, απομένει το ζήτημα του τι διαμορφώνει αυτή την «προθετικότητα» καθώς αυτή δεν υφίσταται σε κοινωνικό κενό και τελικά τι κρίνει εκάστοτε τις συγκρούσεις ανάμεσα στις προθετικότητες: η ισχύς των φορέων τους ή η σχέση με το αληθές; Η αστική δημοσιότητα ως αρχή θέτει ως προτεραιότητα το δεύτερο.

(β) Ταύτιση με το κατεστήμενο. Η αντικειμενικότητα επιπροσθέτως επικρίνεται ότι αποτελεί μία «πράξη ηγεμόνευσης», βάσει μίας αναπαλαίωσης της γκραμισιανής θεωρίας, και ταυτόχρονα εξαιτίας της υπεροχής των διαδικασιών επί του περιεχομένου έχει *de facto* απολέσει τον κανονιστικό της πυρήνα: Η Tuchman εισήγαγε τη θέση η οποία άσκησε εν γένει σημαντική επιρροή στη μελέτη της ενημερωτικής διαδικασίας ότι η πρόσληψη της πραγματικότητας εκ μέρους των δημοσιογράφων συνιστά ένα «στρατηγικό τελετουργικό» το οποίο καθιστά εφικτή την προστασία από κριτική και τη νομιμοποίηση του δημόσιου ρόλου της επαγγελματικής κοινότητας. ορισμένες τοποθετήσεις δε φτάνουν έως το σημείο να θεωρούν την αντικειμενικότητα ακόμη ως τη «δολιότερη μορφή μεροληψίας»⁴⁰⁷.

Εν γένει, το εν λόγω επιχείρημα επισημαίνει ότι η εσφαλμένη αντίληψη περί της σχέσης μεταξύ της ανθρώπινης νόησης και του κόσμου επέχει σοβαρές εμπράγματα συνέπειες στον υπό διαμόρφωση ορισμό της εκάστοτε κατάστασης. Η πίστη στην αντικειμενικότητα και η προσήλωση στις μεθόδους τις οποίες υποτίθεται ότι αυτή υπαγορεύει ενδυναμώνει τις υφιστάμενες σχέσεις εξουσίας και τον πολιτικό και πολιτιστικό σωβινισμό. Ήτοι, από τη μία πλευρά, θεωρείται ότι στηρίζει τις συνθήκες της οικονομικής ανισότητας ενώ ταυτόχρονα, από την άλλη, αποτελεί αποκύημα του πολιτισμικού Όλου της Δύσης. Οπότε, η επίκληση και η επιδίωξη της αντικειμενικότητας, αδιάφορο εάν γίνεται αθώα ή όχι, λειτουργεί ως «στυλοβάτης» ενός ιδεολογικού πλαισίου, της «κυρίαρχης ιδεολογίας» της πολιτικο-οικονομικής ελίτ και ταυτόχρονα του δυτικού *imperium*. Έπεται, λοιπόν, ότι η αντικειμενικότητα είναι ανέφικτη και η επίκληση στις αρχές της είναι αφελής και ουτοπική ή δόλια είτε και τα δύο σε διαφορετικές κάθε φορά ποσοτώσεις.

Επιπροσθέτως, το αίτημα της ισχύος των αξιών και των πρακτικών της αντικειμενικότητας επισημαίνεται ως έκφραση μίας *αυταρχικής, φιλοεξουσιαστικής και συντηρητικής αντίληψης*. Ο Schudson καταγράφει αυτήν τη θέση όπως αναδύθηκε κατά τη δεκαετία του 1960⁴⁰⁸. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με την κριτική αυτή, η αντικειμενική δημοσιογραφία αναπαρήγε μία αντίληψη της κοινωνικής πραγματικότητας η οποία δεν δεχόταν να θέσει εν αμφιβόλω τα υπαρκτά ζητήματα του κοινωνικού ανταγωνισμού και της κοινωνικής δικαιοσύνης. Αυτή η πρόσληψη της αντικειμενικότητας δεν ήταν μόνο ατελής, όπως υποστήριζαν οι θεωρητικοί των δεκαετιών του 1920 και του 1930 όσον αφορά το τεκμηριωτικό και πραγματολογικό χαρακτήρα της ειδησεογραφίας, αλλά και παραμορφωτική του πραγματικού, στιγματισμένη από μια διαρκή «ταξική

⁴⁰⁷ *Discovering The News*, ό.π. σελ. 160

⁴⁰⁸ M. Mulkay (1979). *Science and the Sociology of Knowledge*. London: Allen and Unwin.

μεροληψία». Αντιπροσώπευε μία κοινωνική συναίνεση όσον αφορά τη λειτουργία των αστικών θεσμών, η νομιμότητα των οποίων ετίθετο κατά καιρούς υπό αμφισβήτηση. Εξέφραζε τη συναίνεση στην οικονομία της αγοράς, τη φιλελεύθερη εννοιολόγηση του πολιτικού, την πρόωθηση κοινωνικών μεταρρυθμίσεων. Δεν θα ήταν υπερβολικό να υποστηριχθεί ότι οι επικριτές της αντικειμενικότητας στο πλαίσιο αυτών των επιχειρημάτων αρνούνται «κάτω από τις γραμμές» ακριβώς τη φύση και το χαρακτήρα αυτής της συναίνεσης.

Επιπροσθέτως, επισημαίνεται ότι η αξίωση της αντικειμενικότητας, ταυτισμένη με το νομικο-ορθολογικό σύστημα κυριαρχίας, εμπεριέχει κάποια υπεροψία· ήτοι την *πεποίθηση ότι η κάθε δήλωση γίνεται από μία θέση αυθεντίας*. Στο πλαίσιο αυτό, *όταν καταδηλώνεται ένα γεγονός είναι υπερβολή να θεωρήσουμε ότι η πεποίθηση όσον αφορά την αντικειμενικότητα της εν λόγω δήλωσης δεν προσθέτει τίποτε στην ίδια την πεποίθηση*. Έτσι, η πίστη στην αντικειμενικότητα είναι δυνατόν να εκτραπεί σε ένα επικίνδυνο είδος εξαπάτησης, της διαρκούς αυτοεπιβεβαίωσης μίας ψευδούς «τάξης»· να ενισχύει αδικαιολόγητα την αξιοπιστία ενός γεγονότος. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι είναι υπερβολή να ταυτίσουμε το πλαίσιο των κανόνων όσον αφορά τις κανονιστικές πρακτικές με τις υποτιθέμενες «πολιτικές συνέπειες» της αντικειμενικότητας όπως αυτές επισημαίνονται από τους επικριτές της και να αποδεχθούμε δογματικά (καθώς δεν υπάρχουν σχετικά επιστημονικά τεκμήρια) ότι ο αναγνώστης καταναλώνει άκριτα τις ειδήσεις επειδή τις θεωρεί «αληθείς» και «αξιόπιστες»· στερείται, δηλαδή, εν τέλει οιασδήποτε συνειδησιακής αυτονομίας ως μέλος ενός χειραγωγήσιμου κοινού.

Έτερος περιορισμός κατά τη διαδικασία περιγραφής αφορά τη ίδια τη γλώσσα στην οποία αυτή λαμβάνει χώρα: για να διατυπώσουν τι συνέβη οι ρεπόρτερ πρέπει να στηριχθούν στη «γλώσσα» των πηγών. Χρησιμοποιώντας τη γλώσσα τους, συχνά η διατύπωση ενδυναμώνει μία συγκεκριμένη οπτική θέασης των γεγονότων. Οι δημοσιογράφοι σπανίως διαμορφώνουν ένα νέο «λεξιλόγιο» προκειμένου να περιγράψουν καινοφανή φαινόμενα, αλλά ενσωματώνουν δημοφιλείς όρους και φράσεις όπως «κύμα εγκληματικότητας» ή εκφράσεις όπως «metrosexual» κατά τη δεκαετία του 1990 και τη συνήθεια του «sexting» τη δεκαετία του 2000 ή πιο πρόσφατα «λαθρομετανάστευση» και «εισβολή» (και άλλες συναφείς εκφράσεις). Τα ζητήματα που ανακύπτουν από τη θέση αυτή είναι ποικίλα: η γλώσσα διαμορφώνεται από τα «επάνω», δεν αποτελεί αποκύημα μιας συγκεκριμένης προοπτικής περί τα πράγματα ήδη κοινωνικά υποστατής; Και επιπλέον κάθε επικοινωνιακό ενέργημα λαμβάνει χώρα σε αξιακό κενό; Το δόγμα της «τάξης και ασφάλειας» (law and order) δεν οδηγεί στη τιτλοδοσία για «κύμα εγκληματικότητας» είτε αντίστροφα η καταγγελία τυχόν αστυνομικής βία και αυθαιρεσίας δεν απορρέει από ένα διακριτό αξιακό σύστημα; Εν τέλει, η γλώσσα δεν «κατασκευάζει» την ειδησεογραφία *ex nihilo*. Η χρήση της γλώσσας των επίσημων πηγών είναι δεσμευτική σε ορισμένες περιπτώσεις για τους δημοσιογράφους δίχως όμως να αίρεται η αυτονομία τους καθώς συνυπάρχει με εναντιωματικές γλωσσικές εκφράσεις και αναγνώσεις των γεγονότων.

Φιλόσοφοι και ιστορικοί της επιστήμης αντιπαράτέθηκαν όσον αφορά τη θέση ότι τα όρια της διαθέσιμης γλώσσας περιορίζουν ή παρεμποδίζουν αυτό που επιστήμονες μπορούν να συλλάβουν⁴⁰⁹. Οι δημοσιογράφοι, βαβαίως, σε αντίθεση με τους επιστήμονες, σπανίως ασχολούνται με γεγονότα που βρίσκονται στα όρια του επιστητού, αλλά στο πλαίσιο της κατασκευαστικής θεώρησης η χρήση λεκτικών σχημάτων ενδέχεται να καταστεί παραπλανητική. Η

⁴⁰⁹ K. Knorr-Cetina, *The Manufacture of Knowledge: An Essay on the Constructivist and Contextual Nature of Science*. Oxford: Pergamon, 1981.

εμπλοκή εντούτοις σε λεκτικά παίγνια καθώς πηγάζει από το σύνολο των αξιών που αναπτύσσονται σε έναν κοινωνικό σχηματισμό διαθέτει ενδιάθετα όρια ⁴¹⁰.

(γ) Συναφής μομφή η οποία διατυπώνεται είναι ότι η πίστη στην αντικειμενικότητα συνιστά μία ψήφο εμπιστοσύνης στο οικονομικό κατεστημένο. Ο γιγαντισμός και η πολυπλεξία της δραστηριότητας των ομίλων ΜΜΕ πλανητικής εμβέλειας, τις εντάσσει στο πεδίο της οικονομικής σφαίρας και των εκεί συσχετισμών ισχύος, καθώς διαπιστώνεται κοινότητα συμφερόντων με την πολιτικο-οικονομική ελίτ: *στο πλαίσιο αυτό, η προσήλωση στην αντικειμενικότητα καθιστά ανενεργό την κριτική ισχύ της δημοσιότητας απέναντι στην πολιτική και οικονομική εξουσία καθώς αυτή κατέχει τα ηνία της επικοινωνίας διά της ιδιωτικής αρχής.* Η κριτική αυτή συνδέεται και με το γεγονός της υποχώρησης της πολιτικής σφαίρας έναντι του οικονομικού στοιχείου, κεντρικό χαρακτηριστικό άλλωστε της μετάβασης από την ώριμη στην όψιμη νεωτερικότητα.

Τίθενται, όμως, ερωτήματα τα οποία μένουν αναπάντητα: με ποιον τρόπο επιρρώνονται οι σχέσεις οικονομικής ισχύος στη δημοσιότητα; Πώς η κύρωση κριτηρίων αληθείας όσον αφορά τις ενημερωτικές πρακτικές και αξίες ενισχύει το οικονομικό κατεστημένο; Ο τεκμηριωτικός λόγος, με βάση επίσημες και άλλες πηγές, με ποιον τρόπο καθιστά το δημοσιογράφο απλώς «ενεργούμενο» των δυνάμεων οι οποίες από κοινού διαμορφώνουν τη δημοσιότητα; *Πρόκειται για μια αφελή αντίληψη του πώς μετατρέπεται η οικονομική ισχύς σε πολιτική εξουσία καθώς η δεύτερη απαιτεί πρώτον τη συναίνεση ενός σημαντικού (έστω) μέρους του πολιτικού σώματος άρα δεν πρέπει να συγχέεται με τη διαδικασία αναπαραγωγής της οικονομικής ισχύος που εμπλέκει τις διαδικασίες της αγοράς. Δεύτερον, η πολιτική εξουσία καθώς είναι εκ των πραγμάτων λογοδοτούσα και διαμεσολαβείται από τις θεσμικές λειτουργίες της δημοκρατικής τάξης δεν είναι δυνατόν να επιρρώνει απλώς τις σχέσεις οικονομικής ανισότητας δίχως να επικαλείται μια κάποια έννοια δημόσιου συμφέροντος.* Μια σχετική πλειοψηφία π.χ. στις ΗΠΑ αποδέχθηκε ως υπηρετούσα το γενικό αγαθό τη μείωση της φορολογίας του 1% των πλουσίων – και όχι μόνο ο «απλούς λαός» αλλά και διαπρεπείς οικονομολόγοι υποστήρικαν με ορθολογικά επιχειρήματα ως γενικό συμφέρον την εφαρμογή των περίφημων *trickle-down economics*.

Η αρχή της ουδετερότητας/ισομέρειας, από την άλλη, επιβάλλει την κρίση όσον αφορά την αξιοπιστία των πηγών – ακόμη και αυτών που προέρχονται από το κράτος και σημαντικά κέντρα λήψης αποφάσεων (εάν δούμε την τυπολογία των σχέσεων επικοινωνητή-πηγών, η ουδετερότητα της ειδησεογραφικής καταγραφής επιβάλλει την απόλυτη αυτονομία του πρώτου ως προς τις δεύτερες). Δεν είναι δυνατόν να παραβλεφθεί, παρ' όλα αυτά, το γεγονός ότι η οικονομική ισχύς παρέχει τη δυνατότητα εργαλειοποίησης της δημόσιας σφαίρας (διαμορφώνει εμπράγματα μία *de facto* ανισότητα ως προς την αξία του πολιτικού δικαιώματος, με βάση τη ρωσλιανή αντίληψη του πολιτικού φιλελευθερισμού, όπως έχει υποστηριχθεί). Οι αρχές της αυτονομίας και της ουδετερότητας επιβάλλουν το *διαρκή έλεγχο της αξιοπιστίας των πηγών*, την επιλογή μη αμφιλεγόμενων τεκμηρίων και την ισόρροπη παρουσίασή τους.

Ο κονστρουξιονισμός, επίσης, διατυπώνει και μία αρνητική κριτική όσον αφορά την ερμηνευτική δημοσιογραφία του εικοστού αιώνα. Μετά την υποταγή στην προπαγάνδα του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου και τον Μακαρθισμό στο μέσον του αιώνα, οι δημοσιογράφοι δεν υιοθέτησαν μία σταση αποστασιοποίησης από το κατεστημένο παρά κατέστησαν οι ίδιοι μέρος

⁴¹⁰ New York Times, «Times and Iraq», 26 Μαΐου 2004, www.nytimes.com/2004/05/26/international/middleeast/26FTE_NOTE.html

του. Επιπροσθέτως η αντιπαράθεση όσον αφορά την επικέντρωση στα γεγονότα ή την ερμηνεία αντιστοίχως καταγγέλλεται ως επιφανειακή – στις κρίσεις θεωρείται ότι αναπαρήχθησαν τα ίδια πολιτικά αποτελέσματα. Επίσης στο πλαίσιο της αυτονομίας του τύπου από την πολιτική σφαίρα οι δημοσιογράφοι κατηγορούνται ότι κατέλαβαν κεντρική θέση στο δημόσιο διάλογο, αναλαμβάνοντας το ρόλο του «επόπτη» και του «οργανωτή» της δημόσιας διαβούλευσης, προκειμένου να διορθωθούν τα δεινά του πολιτικού βίου ρόλο και οδήγησαν την επίρρωση μίας συγκεκριμένης μορφής του πολιτικού – **κατέστησαν η «πρώτη» εξουσία τρόπον τινά.**

Επί παραδείγματι, όπως και κατά τη δεκαετία του 1920 κατά την κάλυψη των γεγονότων της Οκτωβριανής Επανάστασης, οι *New York Times* δεν κατέγραφαν ισομερώς και με ακρίβεια την «κατασκευή» της αμερικανικής εισβολής στο Ιράκ το 1992, αλλά υποτάχθηκαν στις κυρίαρχες πηγές: με βάση τις αξιώσεις αληθείας των αξιωματούχων, με την παραδοσιακή δραματοποίηση πριν από την προετοιμασία της επέμβασης στο ίδιο κλίμα που επικράτησε και στις παραμονές του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου. Σε αντίθεση με την περίοδο πριν από το Μεγάλο Πόλεμο, οι συντάκτες των *Times* ανταποκρίθηκαν θετικά στις ισχυρές πιέσεις των πηγών, των στελεχών της τότε κυβέρνησης Bush και τον έντονο ανταγωνισμό για «πρωτιές», εάν θυμηθούμε τους «ενσωματωμένους» (embedded) δημοσιογράφους στις γραμμές των αμερικανικών στρατευμάτων ⁴¹¹.

Το πλέον χαρακτηριστικό παράδειγμα που χρησιμοποιείται στη σχετική βιβλιογραφία για τον «ύποπτο» πολιτικό ρόλο των αρχών της αντικειμενικότητας είναι αυτό της περιόδου του Μακαθρισμού, όπου οι δημοσιογράφοι δεν αμφισβήτησαν ούτε προέβαλαν σημαντικές αντιστάσεις στο «κυνήγι των μαγισσών» το οποίο είχε εξαπολυθεί στο πλαίσιο του Ψυχρού Πολέμου και κατέγραφαν ασχολίαστο το κατηγορητήριο εναντίον των θυμάτων του για φιλοσοβιετική στάση. Αυτό, όμως, δεν συνιστά αντικειμενική στάση, όπως την έχουμε ορίσει, αλλά πλήρη ταύτιση με μία συγκεκριμένη πολιτική στόχευση και με μία πηγή, αυτήν που έχει για μια σειρά λόγους την κρίσιμη δυνατότητα στη συγκυρία αυτή να ορίζει δεσμευτικά την εν λόγω κατάσταση. Η αντικειμενικότητα στο πλαίσιο του φιλελεύθερου υποδείγματος αποκτά μία εγγενή αξία διότι στοχεύει στην κατάκτηση του αληθούς. Στο πλαίσιο αυτό ο δημοσιογράφος οφείλει να αμφισβητεί κάθε δήλωση μίας πηγής με βάση πραγματικά αλλά και διακριβώσιμα κριτήρια αληθείας: ήτοι εάν «εξυφαινόταν», επί παραδείγματι, και πώς «κομμουνιστική συνωμοσία» στο Hollywood.

Τα ιστορικά πλέον «κατασκευασμένα» ρεπορτάζ στο πλαίσιο της επιχείρησης «Καταιγίδα της Ερήμου» στις αρχές της δεκαετίας του '90 όπως αυτό για το *θάνατο του κορμοράνου στο πετρέλαιο* (1991) ή η «είδηση» ότι *οι Ιρακινοί πετούσαν τα νεογέννητα από τις θερμοκοιτίδες* (1991) ενδέχεται να «πωλήθηκαν» στο παγκόσμιο κοινό από το CNN και από άλλα μεγάλα δίκτυα, εντούτοις αποκαλύφθηκαν από τα ίδια τα δυτικά media στο πλαίσιο της εφαρμογής των αρχών της αντικειμενικότητας. Η αυτονομία της ενημερωτικής διαδικασίας κατάστησε αδύνατη την κυριαρχία μίας «απόλυτης» αλήθειας για τη συγκεκριμένη πολεμική σύρραξη και παρέιχε τα κριτήρια αληθείας προκειμένου να αντιληφθεί η παγκόσμια κοινή γνώμη εν τινί μέτρω το προπαγανδιστικό εγχείρημα.

Με βάση την κριτική που έχει αναπτυχθεί, οι δημοσιογράφοι αντί να καταστούν θύματα του καθεστώτος που διέπει τον κοινωνικό τους ρόλο και να χάσουν τη θέση του πολιτικού επαΐοντος, συμμετέχουν έκτοτε στη διαμόρφωση της κοινωνικής/οικονομικής και πολιτικής ισχύος

⁴¹¹ I. Hacking, *The Social Construction of What?*, Harvard University Press, 2000.

επειδή παράγουν χρήσιμη κοινωνική γνώση και εμπλέκονται σε πρακτικές που ορίζουν «τι είναι», τι είναι γνωστό ή γνώσιμο και τι είναι σημαντικό. Αυτή η κριτική παρουσιάζει την εξής αντινομία: είναι δυνατόν να αποσυνδέσουμε την παραγωγή της ενημέρωσης από κριτήρια επαγγελματικής και οργανωσιακής πληρότητας; Πώς δίκως αυτές τις προϋποθέσεις είναι δυνατή η παραγωγή ενημερωτικών προϊόντων; *Είναι δόλιο και αφελές να συγχέεται η επαγγελματική δημοσιογραφία που απαιτεί γνωστικούς και υλικούς πόρους π.χ. με την «blogόσφαιρα» ή τη δημοσιογραφία των πολιτών (citizen journalism) - όταν ακόμη και η διαμόρφωση του μετεωρολογικού δελτίου απαιτεί αυξημένη εξοικείωση με το αντικείμενο και συγκεκριμένες γνώσεις.*

Είναι προφανές εδώ η αστόχαστη απουσία διάκρισης μεταξύ του αιτήματος εκδημοκρατισμού της δημόσιας σφαίρας που αναφέρεται σε ζητήματα αξιών και γνώμης και των πόρων που πρέπει να κινητοποιηθούν για την καταγραφή της σύνθετης οικονομικής, κοινωνικής και πολιτικής πραγματικότητας για την παραγωγή των ειδήσεων. Επιπλέον θα έπρεπε να τους προβληματίσει ότι όχι σπανίως η παραγωγή περιεχομένου εκ μέρους της κοινωνίας των πολιτών (η «*post truth*») αντίληψη του πραγματικού ως πλήρης «κατασκευή») αφορά περιεχόμενα τα οποία δεν συνάδουν με την αξιακή σφαίρα της φιλελεύθερης δημοκρατίας και του κράτους δικαίου. Ποια επί παραδείγματι θα ήταν η απάντηση όσων υπερασπίζονται τα δικαιώματα λόγου των «από κάτω», μία πληβιακή αντίληψη της ισηγορίας, όταν αναπαράγουν αντισημιτικές θεωρίες, δικαιολογούν βιασμούς είτε βεβηλώνουν τη μνήμη θυμάτων γυναικοκτονίας; Κατά το μάλλον οι εν λόγω κριτικές απηχούν και μια νοσταλγία για τη συνηγορική μορφή ενημέρωσης.

(δ) Η πολιτισμική σταθερά. Τέλος, οι επικριτές διευρύνουν την κριτική τους στην αντικειμενικότητα καθώς θεωρούν ότι όλες οι προοπτικές που καταγράφονται προέρχονται από μια *συγκεκριμένη πολιτισμική έκφραση, ένα πολιτισμικό Όλο* και συγκεκριμένα αυτό των κρατών της ανεπτυγμένης Δύσης. Καθώς ορισμένες ισχυρές ιδεολογικού χαρακτήρα παραδοχές θεωρούνται υποτίθεται αδιαμφισβήτητες στο εσωτερικό μίας κουλτούρας και δεν καθίστανται αντικείμενο κριτικής, έτσι και η αντικειμενικότητα κατέστη ένας απολογητικός μύθος προκειμένου «να διατυπωθούν οι συμβατικές αλήθειες της εποχής» οι οποίες καθίστανται δόγμα και δεν σχετίζονται με την αναζήτηση της αλήθειας.

Στο σημείο αυτό εμφανίζεται το παράδοξο φαινόμενο *οι μετέχοντες στο πλαίσιο μίας κουλτούρας που διαμόρφωσε τους θεσμούς της δημοσιότητας και της κοινωνικής πολυμέρειας να αμφισβητούν τα ίδια τα θεμέλιά της τα οποία συγκρότησαν και το σύνολο των προϋποθέσεων της ίδιας της κριτικής τους στάσης!* Το αγγλοσαξωνικό υπόδειγμα δημοσιογραφίας, το οποίο εμπεριέχει τις αρχές της αντικειμενικότητας, αποτελεί αποκύημα της νεωτερικής χειραφέτησης και της διάκρισης κράτους και κοινωνίας, με βάση τη φιλελεύθερη αρχή. Σε ποιο έτερο πολιτισμικό πλαίσιο, όμως, διαμορφώθηκε η εν λόγω δυνατότητα ριζικής κριτικής και υπήρξε εγγύηση της κοινωνικής πολλαπλότητας και του πλουραλισμού; Πότε η εκάστοτε εξουσία αισθάνθηκε να τίθεται υπό το δημόσιο βλέμμα, αν όχι στο πλαίσιο του πολιτικού φιλελευθερισμού και της αστικής δημοσιότητας; Οι οπαδοί εντός απερίσταλτου πολιτισμικού σχετικισμού δεν φαίνεται να αντιλαμβάνονται ότι εν τέλει ακριβώς η αρχή της ελευθερίας που εμπεριέχεται ως κεντρική αξιακή «μήτρα» στο πολιτισμικό Όλο της Δύσης παρέιχε την εμπράγματο δυνατότητα ριζικής (δίκαιης ή άδικης, δεν έχει σημασία) κριτικής προς αυτό.

Οι αρχές και οι αξίες της αντικειμενικότητας θέτουν εύλογα όρια στο σχετικισμό και την «κατασκευαστική» οπτική. Ποιες είναι οι αντίθετες απόψεις οι οποίες πρέπει να επιλεγούν και ποιο θα είναι το πλαίσιο της αντιπαράθεσης; *Εάν το τιθέμενο πλαίσιο της αντιπαράθεσης είναι στενό, τότε διατυπώνεται η μομφή για αναπαραγωγή των κατεστημένων απόψεων. Εάν η επιλογή της*

αντίθετης άποψης είναι ακραία, τότε θεωρείται ότι επιδιώκεται ο εντυπωσιασμός ή ότι αυτή περιθωριοποιείται, τοποθετώντας την στο πλαίσιο του ακραίου και του υπερβολικού. Στην αντίπερα όχθη, έχει διατυπωθεί η μομφή ότι η κριτική ισχύς της φιλελεύθερης αρχής απολήγει σε ένα καταστροφικό σκεπτικισμό και αγνωστικισμό.

Δύο είναι οι οφειλόμενες απαντήσεις: Πρώτον, ο σχετικισμός βρίσκει τα όριά του στην υπεράσπιση του ορθού, του πολιτικού φιλελευθερισμού, ο οποίος κυοφόρησε και την κριτική ισχύ της δημοσιότητας. Κριτικές οι οποίες επικαλούνται την εκπροσώπηση «όσων δεν έχουν φωνή», και εμφανίζουν το θεσμό «φερέφωνο συμφερόντων», οφείλουν να περιγράψουν το περιεχόμενο και τη μορφή της «πραγματικής ισηγορίας» την οποία επαγγέλλονται και πώς αυτή θα αποτελέσει αντικείμενο εγγύησης μέσω συγκεκριμένων θεσμικών διαρρυθμίσεων. Εάν η «ισηγορία» αναιρεί το ίδιο το δικαίωμα –όπως κάνουν, επί παραδείγματι, κοινοτιστικής μορφής κινήματα και συλλογικά υποκειμένα τα οποία ανοικτά επιτίθενται στη φιλελεύθερη κοινωνική πολλαπλότητα– πόθεν θα διατηρηθεί ο κριτικός χαρακτήρας της πολιτικής δημοσιότητας στο πλαίσιο μίας λαϊκιστικού τύπου πολιτικής ενσωμάτωσης και αντι-χειραφετητικών μορφών κοινωνικής συναίνεσης; Οι αρχές της αντικειμενικότητας, όπως έχει επισημανθεί, απενεργοποίησαν την ισχύ της συνηγορικής μορφής δημοσιογραφίας στο πλαίσιο της κυριαρχίας του πολιτικού φιλελευθερισμού.

Δεύτερον, στο πλαίσιο της απίσχανσης του αστικού σχήματος σκέψης, η απουσία των κριτηρίων αληθείας κυοφόρησε το πολύφερνο κύμα της παραπληροφόρησης (τα γνωστά «fake news»). Η διασταλτική υιοθέτηση της έννοιας του «κατασκευασμού» που έχει καταστεί και αυτή μία «θεολογική» αρχή, κινδυνεύει να νομιμοποιήσει όλες τις επιθέσεις στην ισχύ του κράτους δικαίου και τους κανόνες της δημοκρατικής τάξης. Ενδέχεται να νομιμοποιεί, εν τέλει, μία στάση «λαθρεπιβασίας» όσον αφορά τη μετοχή στη δομή της πολιτικής δημοσιότητας και συναφώς την άρνηση των κανόνων του πολιτικού φιλελευθερισμού. Εάν όλα «κατασκευάζονται» ελευθέρως, ερήμην ορθολογικών και εμπράγματων κριτηρίων αληθείας, καθίσταται επιτρεπτό και «νόμιμο» οποιοδήποτε ενσυνείδητο εγχείρημα εργαλειοποίησης της δημόσιας σφαίρας (είτε πρόκειται για το ποσόν που καταβάλλει η Βρετανία στον προϋπολογισμό της Ευρωπαϊκής Ένωσης, που επηρέασε το δημοψήφισμα για το Brexit, είτε όσον αφορά τις πατριδοκάπηλες φωνές για το «Μακεδονικό» εν Ελλάδι και το προσφυγικό-μεταναστευτικό ζήτημα...).

Απολυτοποίηση της διαφοράς

Στο σημείο που αφορά την ανα χείρας μελέτη η κριτική στην εν λόγω θέση στην πολιτική διάστασή της αφορά το κεντρικό στοιχείο ότι διακρίνει και διαχωρίζει με τρόπο ανυπέρβλητο και σε βαθμό απόλυτο κάθε άτομο, κοινωνική ομάδα και πολιτισμό (οι αιτιώδους/διαρθρωτικού χαρακτήρα διαφοροποιήσεις μεταξύ των ετεροτήτων οδηγούν εν τέλει σε άρνηση διαμόρφωσης μίας κανονιστικής οπτικής). Η θέση αυτή δεν επάγεται απλώς τη στρέβλωση ή την αστοχία των διαδικασιών όσον αφορά τον ορισμό της εκάστοτε κατάστασης αλλά, έτι περαιτέρω, το εξής κεφαλαιώδες στον τρόπο κατανόησης της δημοσιότητας: *οι διαφορές μεταξύ ατόμων και ομάδων συνιστούν γεγονότα απaráγραπτα, ανυπέρβλητα και αμετάβλητα* – κάθε πίστη, σύστημα πεποιθήσεων ή κοσμοθεώρηση οφείλουν την καταγωγή τους σε μία ανεπίγνωστη μοίρα, ατομική ή συλλογική, η οποία θεμελιώνει έναν οριστικό και αμετάκλητο υποκειμενισμό (όπως η χαμένη στα υπαρξιακά βάθη καταγωγή της απόφασης στον Κονδύλη η οποία διαρθρώνει με καταλυτικό τρόπο τον προκαταρκτικό κόσμο όπως το περιγράφει στο *Ισχύς και Απόφαση*).

Οι κοσμοθεωρίες και τα συστήματα των πεποιθήσεων διαμορφώνονται με βάση τα χαρακτηριστικά του απροσδιόριστου και του τυχαίου: του εκάστοτε «κόσμου μας», της «δικής μας

οπτικής», της τάξης, του φύλου, της φυλής, του έθνους, του πολιτισμού στον οποίο η τύχη το έφερε να ανήκουμε. Βάσει της αιτιώδους αντίληψης (σε αντιδιαστολή με την κανονιστική) του κοινωνικού είναι, άλλες ανθρώπινες υπάρξεις (ομάδες, φυλές, πολιτισμοί) οι οποίες εξίσου τυχαία με εμάς βρέθηκαν να ανήκουν σε διαφορετικά έθνη, κοινότητες ή ομάδες και έχουν αναπτύξει διαφορετικές μορφές κοινωνικών δεσμών αναπότρεπτα διαθέτουν διακριτά συστήματα πεποιθήσεων και θεμελιώδεις στάσεις οι οποίες βρίσκονται εκτός του δικού μας ορίζοντα κατανόησης – *καθώς στο πλαίσιο αυτό είμαστε διά παντός καταδικασμένοι στην ειρική της «δικής μας προοπτικής».*

Συνεπεία των παραπάνω, στον αντίποδα του φιλελεύθερου υποδείγματος της ελευθερίας του λόγου και της συνείδησης, όπως εμπεριέχεται στο μιλιανό φιλελευθερισμό, τα συλλογικά ή ατομικά υποκειμένα είναι εκ προοιμίου και ανεξάλειπτα ετερόνομα, απλώς παράγωγα των διαρθρωτικών συνθηκών εντός των οποίων διάγουν το βίο τους και οι οποίες τα καθόρισαν διά παντός. Η έννοια της ατομικής αυτονομίας στο φιλελευθερισμό του J.S. Mill αλλά και του Rawls λαμβάνει το απτό κανονιστικά περιεχόμενο της (δύσκολης ή και ανέφικτης σε απόλυτο βαθμό εν τέλει) κριτικής απόστασης (ή αναστοχασμού) από την «οικεία αλήθεια» και, συναφώς, εν αναφορά προς οικουμενικές αρχές και τον άνθρωπο *sans phrase*. Στο πλαίσιο της φιλελεύθερης αρχής, καταγγέλλονται οι πολιτικές και κοινωνικές συνέπειες της επιβολής της εξουσίας της οργανωμένης κοινωνίας επί του ατόμου όσον αφορά τη δυνατότητα ελεύθερης καλλιέργειας και εκδήλωσης της ατομικότητάς του· την ίδια ώρα, και η αυτονομία της δημόσιας σφαίρας δηλώνει έναν συλλογικό χώρο χρήσης του ορθού Λόγου ελεύθερο εξουσιαστικών ενεργημάτων με οικουμενικές μάλιστα αξιώσεις ισχύος. Στο σημείο αυτό εμφιλοχωρεί και η γνωστή σε εμάς αντίφαση: *εάν είναι εκ προοιμίου ετερόνομα τα οποιαδήποτε «κοινά», με την έννοια της άρσης του κανονιστικού περιεχομένου του δημοκρατικού Δήμου, τότε είναι όχι μόνον αναπότρεπτη, αλλά και εν τέλει ηθικά νομιμοποιημένη η εργαλειοποίηση της δημόσιας σφαίρας*. Ιδού, πώς οι μορφές προς την αντικειμενικότητα που εκκινούν από την έννοια της «κατασκευής» και την καταγγελία για ταύτιση με την «κυρίαρχη ιδεολογία» μετασχηματίζονται σε μία απολογητική της εξουσίας και την άνευ ετέρου αποδοχή των εκάστοτε αξιώσεων ισχύος.

Στο πλαίσιο αυτό, στο πεδίο της δημοκρατικής θεωρίας οι αντιθέσεις στη σφαίρα των αξιών οι οποίες εκδηλώνονται ως συγκρούσεις συμφερόντων θεωρούνται ανυπέρβλητες και οι διυποκειμενικές σχέσεις αποκτούν εν τέλει το χαρακτήρα της διάκρισης φίλου και εχθρού· το φιλελεύθερο ιδεώδες της ελευθερίας του λόγου και της αυτόνομης δημόσιας σφαίρας αναιρείται, καθώς δεν υφίσταται η δυνατότητα αποκάλυψης του γενικού συμφέροντος στο πλαίσιο της ελεύθερης δημόσιας διαβούλευσης. Ταυτόχρονα αναιρείται *ex ante* η οποία δυνατότητα έγκυρης (έστω σχετικής) γνώσης του κοινωνικού κόσμου μέσω της ατομικής ή συλλογικής δημόσιας χρήσης της ratio. Για τη δημοκρατική θεωρία αυτό επάγεται ότι αναγνωρίζουμε αποκλειστικά τη δυνατότητα διαμόρφωσης συνθηκών κοινωνικού ανταγωνισμού, βάσει των οποίων είναι αδύνατον να διαμορφωθούν προϋποθέσεις γενικής συναίνεσης και πολιτικής φιλίας επί του περιεχομένου των κανόνων του κοινού και δημόσιου βίου, καθώς η *συνειδησιακή ετερονομία λαμβάνεται ως στοιχειακό δεδομένο των ανθρώπινων κοινωνιών και της ανθρώπινης κατάστασης εν γένει*.

Τα ερωτήματα που τίθενται ως προς το πλαίσιο της θεωρίας της κατασκευής της κοινωνικής πραγματικότητας από την πλευρά της αντικειμενικότητας έχουν ως εξής:

Πρώτον, ποια είναι τα όρια της κατασκευής και εάν αυτά υφίστανται. Στο πλαίσιο αυτής πώς μπορεί να καταγραφεί η διάσταση Είναι και Δέοντος (που διαμορφώνει, εν τέλει, το κριτικό χαρα-

κτῆρα της δημοσιότητας, όπως γνωρίζουμε ήδη από τον Habermas) δίχως να κατακερματιστεί η δημόσια σφαίρα σε «ισότιμες» αντίπαλες αλλά υποκαταστάσιμες αφηγήσεις ή ιστορικές-ρηματικές κατασκευές όπως κελεύουν θεωρίες όπως αυτή του Foucault; Εάν δεν υφίσταται ένας κόσμος ανεξάρτητος σε κάποιον βαθμό από το υποκείμενο ο οποίος να προηγείται της διαδικασίας σημασιοδότησής του, πώς είναι δυνατόν να διαμορφωθούν συνθήκες συναίνεσης;

Δεύτερον, τι επάγεται αυτό για τη λειτουργία του θεσμού. Η έννοια του δημόσιου –στο πλαίσιο της καταστατικής διάκρισης δημόσιου και ιδιωτικού– άραγε δεν έχει αυτοδεσμευτικό χαρακτήρα, όπως και τα γλωσσικά ενεργήματα, ως μια μορφή δημόσιου χαρακτήρα πράξης; Η κατάργηση των κριτηρίων αληθείας επάγεται και την κατάργηση όλων των κανονιστικών δεδομένων της πολιτικής δημοσιότητας; Εκεί φτάνουμε στην ίδια την κατάργηση της γλώσσας ως μέσον σύναψης και διάρθρωσης διυποκειμενικών και κοινωνικών σχέσεων (ο απόηχος της βιβλικής «Βαβέλ» ως απόλυτος σολιψισμός) και στο μπεκετικό παράλογο. Η κοινωνική θεωρία στο πλαίσιο του αναλυτικού/συνδυαστικού τρόπου σκέψης κάνει λόγο για αντιθετικούς λόγους (*discourses*) που αναπτύσσονται στο πεδίο του κοινωνικού ως ανεξάρτητες και ισότιμες ερμηνευτικές προοπτικές οι οποίες είναι αδύνατον να ιεραρχηθούν με την υιοθέτηση κριτηρίων αληθείας. Ο ιστορικός της επιστήμης Hacking επισημαίνει σχετικά ότι επενέργησε ένας μείζων φόβος έναντι ενός απερίσταλτου σκεπτικισμού που εμπεριέχει η έννοια της «κατασκευής». Εάν μία κοινωνική αλληλόδραση κατασκευάζει τα πάντα, τότε τίποτε δεν παραμένει στέρεο και ασφαλές και κάθε γνώμη είναι το ίδιο καλή με μία άλλη⁴¹².

Τρίτον, η ανιστορικότητα της θέσης είναι προφανής. Οι πρακτικές του λόγου, και δη οι δημοσιογραφικές, όπως τις παρουσιάζουμε είναι συνδεδεμένες με ιστορικά πολιτικά-κοινωνικά δεδομένα, κυοφορήθηκαν σε ένα συγκεκριμένο περιβάλλον. Οι έννοιες της αξιοπιστίας, της ουδετερότητας, της ισομέρειας κ.λπ. είναι συνδεδεμένες όχι μόνο με το αγγλοσαξωνικό πρότυπο ενημέρωσης, αλλά και με την αρχή της ελευθερίας και εν γένει τη φιλελεύθερη τάξη. Χωρίς τη διάκριση κράτους και κοινωνίας ή δημόσιου και ιδιωτικού, οπαδοί ενός χυδαίου «κατασκευισμού» σήμερα επί παραδείγματι θα μπορούσαν να χαρακτηρισθούν ο Ερντογάν ή ο Πούτιν (και όποιοι άλλοι παλαιότερα όπως ο Χίτλερ και ο Στάλιν) που φυλακίζουν δημοσιογράφους επειδή θέλουν να ελέγξουν την πολιτική δημοσιότητα, καθώς εξ ορισμού η προπαγάνδα συνιστά εν γένει τη διαδικασία παραγωγής δημόσιου λόγου με στόχο την πρόκληση συγκεκριμένου πολιτικού αποτελέσματος. Άλλωστε, η ανοικτή φιλελεύθερη κοινωνία παράγει αυτοφυώς την *πολλαπλότητα* αποκλειστικά και μόνον όταν τελεί εν ισχύ η αρχή της ελευθερίας. Από την άλλη πλευρά και στην ίδια τη θεωρία της «κατασκευής» θα ήταν δυνατόν να «χρεωθεί» η πολιτισμική της καταγωγή με τον ίδιο τρόπο που αυτό γίνεται και όσον αφορά την αρχή της αντικειμενικότητας.

Κοινό εναντίον Δήμου: «Post truth» ενημέρωση και δημοκρατία

Οι επικριτές της αντικειμενικότητας θεμελιώνουν τη θέση τους περί της αναίρεσης των αρχών της ερειδόμενοι στους παράγοντες οι οποίοι συνδιαμορφώνουν την ενημερωτική διαδικασία με διαρθρωτικό τρόπο. Περιγράφουν τα σημεία όπου οι εν λόγω πρακτικές και αξίες υποτίθεται ότι αναιρούνται κατά την ενημερωτική διαδικασία αναιρώντας εν τοις πράγμασι την αρχή της συλλογικής και ατομικής αυτονομίας του μιλιανού φιλελευθερισμού (*το θεωρητικό*

⁴¹² Για μια παρουσίαση της υπόθεσης υποκλοπής προσωπικών δεδομένων, μεταξύ άλλων την έγκυρη και παρουσίαση των Cambridge Analytica Files από τον Guardian, <https://www.theguardian.com/news/series/cambridge-analytica-files>

στρατήγημα εν γένει έγκειται στο ότι χρησιμοποιείται, δηλαδή, η υπαρκτή διάσταση Είναι και Δέοντος προκειμένου να αναιρεθεί το κανονιστικό περιεχόμενο των αρχών...). Αίροντας *ex ante* τη φιλελεύθερη διάκριση μεταξύ κράτους και κοινωνίας, θεωρείται ότι κάθε επικοινωνιακή δράση συνιστά αποκλειστικά μία πράξη εργαλειακού χαρακτήρα: ενσωματώνει κυρίαρχα έναν ορθολογισμό κατά το σκοπό (μία εγγενή προθετικότητα άνευ ετέρου) χωρίς να θεματοποιείται ταυτόχρονα σε κανένα σημείο το αξιακό περιεχόμενο της ελευθεριακής αρχής (επιτείνεται κατ' αυτό τον τρόπο η διαστολή μεταξύ περιεχομένων και διαδικασιών).

Ποια είναι τα «υλικά» της «κατασκευαστικής» λογικής: (1) κυριαρχεί σχεδόν αποκλειστικά ο εργαλειακός λογισμός εκ μέρους των εταίρων της επικοινωνίας: τους παραγωγούς των γεγονότων, τους «συλλέκτες» και το κοινό· (2) οι διαρθρωτικοί παράγοντες διαμορφώνουν το πλαίσιο της δημοσιότητας διαδικαστικά, σε ανεξαρτησία από περιεχόμενα – ήτοι οι οργανωσιακοί, κοινωνικοί και οικονομικοί παράγοντες επιδρούν καθοριστικά στη διαμόρφωση, όχι μόνον της μορφής, αλλά και του περιεχομένου του μηνύματος· (3) δεν υφίστανται υπέρτερα κριτήρια αληθείας, παρά μόνον εν αναφορά προς τους δομικούς προσδιοριστικούς παράγοντες ή ευρύτερα την πολιτιστική συνθήκη.

Στο πλαίσιο αυτό, για τους Molotch και Lester η ενημερωτική λειτουργία εν γένει έγκειται στην αδιάπτωτη ανάγκη για τη μετατροπή του άγνωστου σε γνωστό· την αναπαραγωγή και επίταση της κοινωνικής γνώσης, τη δημόσια διακοίνωση αυτού που ακόμη δεν έχει παρατηρηθεί και δεν έχει καταστεί ορατό και εν τέλει αυτό αποτελεί το αντικείμενο της καθημερινής εργασίας των μέσων ενημέρωσης. Την ίδια ώρα, αντικείμενο κάθε είδους ενημερωτικής πράξης είναι το κοινό.

Ποιος είναι, όμως, ο χαρακτήρας αυτού του συλλογικού αντικειμένου που συγκροτείται μέσα από την ενεργό δράση των ίδιων των «παραγωγών» των γεγονότων και έπειτα των «επικοινωνητών». Ας δούμε πώς αυτό διαμορφώνεται πρώτον με βάση της λογική της αγοράς και δεύτερον ως ελεύθερο των όποιων κανονιστικών δεσμεύσεων που θα το συγκρούσαν ως πολιτικό σώμα, ως νεωτερικό Δήμο. Στο πλαίσιο του αναλυτικού/συνδυαστικού σχήματος σκέψης, όπως κάποιος που εισέρχεται σε ένα δωμάτιο παρατηρεί τις καρέκλες εξαιτίας της επιθυμίας του να καθίσει έτσι και κατά τη δημιουργία των χρονικών σημείων αναφοράς (με άλλα λόγια των γεγονότων) επάγεται ότι τα συμβάντα καθίστανται γεγονότα βάσει της χρησιμότητάς τους εν αναφορά προς κάποιο υποκείμενο, το οποίο επιθυμεί να ορίσει τα διάφορα επίπεδα του αντικειμενικώς υπαρκτού (τις διακριτές βαθμίδες του ενδιαφέροντος) – και όχι, βεβαίως, την εισφορά τους στην προαγωγή του αληθούς βάσει του φιλελεύθερου κανόνα. Πρόκειται, δηλαδή, για την ένσκηπη πράξη ενός υποκειμένου που έχει τη δυνατότητα να επιβάλλει μία δεσμευτική για υπόλοιπα υποκείμενα ιεράρχηση των γεγονότων που κοινωνικού κόσμου, ενός ορισμού της κατάστασης: το ποια, δηλαδή, θα λάβουν το οντολογικό καθεστώς του ενδιαφέροντος και του ισχύοντος (της είδησης), μέσα από μία πρωταρχική κατάσταση «ισότιμων» συμβάντων τα οποία αποτελούν από κοινού το πολύμορφο και πολυειδές πραγματικό στη ρευστή και μη γνώσιμη προκαταρκτική μορφή των αντικειμένων του κοινωνικού κόσμου.

Η εν λόγω «κατασκευασμένη» μετα-αλήθεια (post truth) εντός της οποίας διαπλέκονται αξεδιάλυτα γνωστικά ενεργήματα και αξιακές τοποθετήσεις αποδιρθρώνει τη δημοκρατική τάξη θέτοντας εν αμφιβόλω το κοινό πραγματολογικό και ηθικό πλαίσιο (έναν εν γένει κοινό κόσμο) εντός του οποίου διεξάγεται η εκάστοτε διαβούλευση. Η κοινωνική συναίνεση θεμελιώνεται σε ορισμένες κοινές παραδοχές και αξίες όσον αφορά την εκάστοτε κατάσταση και εν τινί μέτρω στον τρόπο αποτίμησής της. Χωρίς αυτό τον ελάχιστο κοινό παρονομαστή όσον αφορά την ιεράρχηση των στοιχείων του πραγματικού είναι από δυσχερή έως αδύνατη η λειτουργία της φιλελεύθερης δημοκρατίας (αναδεικνύονται ζητήματα ειδικού συνταγματικού χαρακτήρα όπως τα έχει προσ-

διορίσει ο Rawls όπως π.χ. ο σεβασμός στο κράτος δικαίου και στα δικαιώματα των μειοψηφιών). Τότε το κοινό υπό την έννοια του αντικειμένου το οποίο απλώς υποτάσσεται σε επικοινωνιακά ενεργήματα προσομοιάζει στην παλαιά έννοια της αδιαφοροποίητης μάζας η οποία υφίσταται μορφές κατεξουσιασμού με βάση ψυχοκοινωνιολογικές παραμέτρους ή και ακόμη στον βίαιο στις εκδηλώσεις του όχλου (mob), την «πρώτη ύλη» των ολοκληρωτικών καθεστώτων που περιέγραψε η Arendt στη γνωστή μελέτη της.

Η διευθέτηση του δημόσιου χρόνου

Η συγκρότηση «χρονικών σημείων αναφοράς» ή άλλως *δομών ενδιαφέροντος* ποικίλλει ανάλογα με τον εκάστοτε κυρίαρχο «ορισμό της κατάστασης». Κάθε συγκυρία απαιτεί τη χρονική ταξινόμηση του αντικειμενικώς υπαρκτού και σε αυτό το πλαίσιο η αιτία γι' αυτή την πράξη, το *κινούν αίτιο* με αριστοτελικούς όρους, ήτοι η ίδια η προθετικότητα της, καθορίζει και τον χαρακτήρα και τα όρια της διαδικασίας αυτής.

Τα συμβάντα ενδέχεται να «αντιστέκονται» σε έναν βαθμό σε αυτή την εργαλειοποίηση, αλλά εγγενώς δεν διαθέτουν ούτε μόνιμο χαρακτήρα ούτε σταθερό νόημα – *τόσο ο χαρακτήρας όσο και το νόημά τους υποτάσσονται σε αυτήν την προθετικότητα, καθώς το σημασιολογικό περιεχόμενο της πράξης ταυτίζεται απλώς με τους ενδιαθέτους σκοπούς των επικοινωνιακών «παικτών»*. Κάθε συμβάν και συνολική περίπτωση συνιστά έναν *δυνητικό «πόρο»* όσον αφορά την κατασκευή ενός γεγονότος και το κατά αυτό τον τρόπο κατασκευασθέν γεγονός τελεί σε διαρθρωτική εξάρτηση από την ενδελέχεια της δημιουργίας του όσον αφορά το χρονικό χαρακτήρα του, ήτοι ο τρόπος με τον οποίο ανατέμνει το χρονικό ορίζοντα και εντάσσεται έπειτα σε ένα διευθετημένο Όλο, στον κόσμο των γεγονότων. Η προθετικότητα της επικοινωνιακής πράξης, έτσι θεωρημένη, αποκλείει, βεβαίως, τη διαδικασία της διερωτήσης ή του αναστοχασμού και την ενεργοποίηση γνωστικών λειτουργιών τεκμηρίωσης και κατανόησης καθώς το αποτέλεσμα της «κατασκευής» εμφανίζεται πάντοτε «προελημμένο» και εντεταγμένο αμιγώς στην πρόθεση του εκάστοτε *πράπτοντος υποκειμένου*. Ταυτόχρονα, στην κλίμακα της ηθικής αποτελεί απλώς το αποτέλεσμα ενός *βουλευτικού ενεργήματος κατεξουσιαστικού χαρακτήρα*: είτε πρόκειται για την οργάνωση της προπαγάνδας μέσω των παρελάσεων στα ολοκληρωτικά καθεστώτα κατά το Μεσοπόλεμο είτε για το *microtargeting* στην ιστοσελίδα κοινωνικής δικτύωσης Facebook για την προσέλκυση οπαδών του Brexit όπως αναδείχθηκε στο περίφημο σκάνδαλο της Cambridge Analytica στη Βρετανία ⁴¹⁵.

Τα πάντα εμφανίζονται να συμπαρασύρονται από την κατασκευαστική ισχύ της εκάστοτε «προθετικότητας»: Συλλογικά υποκείμενα κάθε είδους (ομάδες, κοινότητες, τάξεις, φυλές, έθνη, πολιτισμοί) εμφανίζονται να «κατασκευάζουν» χρονικά σημεία, τα οποία μοιράζονται τα ενεργά μέλη τους διαμορφώνοντας τον κοινό βίο τους.

Ο *δημόσιος χρόνος (public time)* ο οποίος διαμορφώνεται επί τη *βάσει των δημόσιων γεγονότων* είναι ο όρος που χρησιμοποιείται γι' αυτήν τη διάσταση του συλλογικού βίου, μέσω της οποίας οι κοινότητες αποκτούν αυτό που υποτίθεται ότι είναι ένα *διαμορφωμένο και υπαρκτό στο κοινό συλλογικό φαντασιακό παρελθόν, παρόν και μέλλον*. Έτσι, το περιεχόμενο της αντίληψης ενός ατόμου όσον αφορά το ιστορικό παρελθόν και το μέλλον του εκάστοτε συλλογικού υποκειμένου στο οποίο είναι εντεταγμένο εξαρτάται από τις διαδικασίες μέσω των οποίων τα δημόσια γεγονότα λαμβάνονται ως πηγές με αντικείμενο τη διαβούλευση επί των δημοσίων θεμάτων (του κοινού πα-

⁴¹⁵ Harvey Molotch, Marilyn Lester, «News as Purposive Behavior: On the Strategic Use of Routine Events, Accidents, and Scandals», *American Sociological Review*, τμ. 39, No. 1. 1974, σελ. 101 - 112. <http://links.jstor.org/sici?sici=0003-1224%28197402%2939%3A1%3C101%3ANAPBOT%3E2.0.CO%3B2-5>

ρελθόντος, παρόντος και μέλλοντος σε μία αξεδιάλυτη ενότητα). Το έργο των ιστορικών, των δημοσιογράφων, των κοινωνιολόγων και των πολιτικών επιστημόνων συνεργεί στην επίτευξη των εν λόγω στόχων όσον αφορά τα διαφορετικά είδη κοινού, καθιστώντας διαθέσιμο στους πολίτες ένα παλίμψηστο γεγονότων από τα οποία δύναται να «κατασκευασθεί» η έννοια του δημόσιου χρόνου.

Στο πλαίσιο της ανάλυσης αυτής, η διαφορετική έως και ανταγωνιστική χρήση των γεγονότων συνυφαίνεται με το βαθμό κατά τον οποίο τα άτομα, οι ομάδες ή οι κοινότητες αναπτύσσουν διακριτούς σκοπούς· και αυτά τα συστήματα των σκοπών από την πλευρά τους ερείδονται στις διαφορετικές ατομικές βιογραφίες, περιστάσεις, κουλτούρες, ταξικές καταγωγές. Ένα ζήτημα (issue) εγείρεται όταν υπάρχουν τουλάχιστον δύο ανταγωνιστικές χρήσεις ενός γεγονότος στις οποίες εμπλέκονται δύο πλευρές οι οποίες έχουν πρόσβαση στους μηχανισμούς κατασκευής γεγονότων (*event creating mechanisms*). Όσον αφορά τα δημόσια θέματα, όπως τα έχουμε ορίσει ανωτέρω, οι εν λόγω μηχανισμοί ταυτίζονται με το σύστημα των μέσων επικοινωνίας και τον έλεγχο επ' αυτού. Οι ανταγωνιστικοί σκοποί οδηγούν σε διαφορετικές ερμηνείες τού «τι συνέβη», ποια είναι η εναλλακτική εκδοχή του ίδιου ζητήματος, είτε για το εάν κάτι πράγματι αυτό συνέβη⁴¹⁴.

Η ανάλυση στο σημείο αυτό παρουσιάζει ορισμένα κενά προκειμένου να μην αμβλυνηθεί η έννοια της προθετικότητας: Κατά πρώτον, ο ίδιος ο χαρακτήρας αυτής περιλαμβάνει μία *γραμματική αντίληψη της επικοινωνίας* που πλέον θεωρείται ξεπερασμένη: *πομπός-μήνυμα-δέκτης*. Η επιτυχής έκβαση της εκάστοτε εκδήλωσης μιας προθετικότητας συνδέεται με ένα σύνολο σύνθετων διεργασιών καθώς εμπλέκεται με συγκυριακά στοιχεία, με την ιστορικότητα των διαμορφωθέντων συστημάτων πεποιθήσεων σε μία κοινωνία, ευρύτερα χαρακτηριστικά του κοινωνικού σχηματισμού κ.ο.κ. Η έννοια της άσκησης επιρροής που προϋποθέτει αυτή η θέση συχνά προσκρούσει σε δεδομένα του κοινωνικού τα οποία ενδέχεται να την αναιρέσουν είτε και να οδηγήσουν στο αντίθετο αποτέλεσμα *διά της ετερογονίας των σκοπών που επενεργεί στο ιστορικό γίγνεσθαι*.

Σε δεύτερο επίπεδο ανακύπτει ένα ζήτημα που εκκινεί από την πρόσληψη του κοινωνικού είναι. *Πώς ακριβώς διαμορφώνονται συναφώς οι σχέσεις μεταξύ ατόμου και συλλογικότητας*; Εάν η προθετικότητα της συλλογικότητας (της ελίτ ή άλλης κοινωνικά οργανωμένης ομάδας) έχει συντριπτικά αποτελέσματα όσον αφορά την ατομική σφαίρα, τότε σίγουρα βρισκόμαστε στην αντίπερα όχθη της φιλελεύθερης οπτικής η οποία σκοπεύει την εγγύηση της αυτόνομης σφαίρας του ατόμου έναντι των επιβουλών της κοινωνίας (*κοσμοθεωρητική/συνειδησιακή και πολιτική ελευθερία*). Στην περίπτωση αυτή, η «κατασκευαστική» λογική λαμβάνει βαθιά αντιφιλελεύθερο χαρακτήρα· συνιστά το κεντρικό χαρακτηριστικό αυταρχικών καθεστώτων όπου ο εκάστοτε κοινωνικός σκοπός υπερκαθορίζει τη διαδικασία της κοινωνικής επικοινωνίας (ενώ το παράδοξο είναι ότι οι οπαδοί της εμφανίζονται να υπερασπίζονται υποτίθεται τα δικαιώματα στη δημοσιότητα «όσων δεν έχουν φωνή» έναντι της εκάστοτε εξουσίας).

Επιπροσθέτως, ο εν λόγω συλλογικός ορισμός της εκάστοτε κατάστασης βάσει του *common sense* δεν είναι δυνατόν να απάδει από ορισμένα εμπράγματα στοιχεία που καθορίζουν τις συνθήκες υλικής και συμβολικής αναπαραγωγής του κοινωνικού επί των οποίων είναι απαραίτητο να υπάρξει συναίνεση αλλά και από τη θεμελίωσή του σε ένα έστω και αδρομερές σύστημα αξιών. Η «ίση προστασία» της ελευθερίας του λόγου ταυτίζεται ύποπτα με την «ίση αξία» της

⁴¹⁴ Denis McQuail, Swen Vidal, *Σύγχρονα Μοντέλα Επικοινωνίας για τη μελέτη των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας*, επιμέλεια: Στέλιος Παπαθανασόπουλος, μετάφραση: Κάτια Μεταξά, Εκδόσεις Καστανιώτη, 2001. Δες την ενότητα: 6.2. Επικοινωνιακοί οργανισμοί: οι σχέσεις του μαζικού επικοινωνητή με το κοινό (σελ. 162-167).

κάθε άποψης: δικαιούμαι εν όψει της άσκησης του δικαιώματός μου, εγνωσμένα να παραπληροφορώ όσον αφορά π.χ. την αναγκαιότητα του εμβολιασμού ή να αναπαράγω μηνύματα μίσους ή προσβολής συνανθρώπων μου (έστω και εάν τύποις δεν παραβιάζω κάποια σχετική νομοθετική πρόνοια); Υπό αυτή την έννοια, η αντικειμενικότητα ως αξίες και πρακτικές εκπροσωπεί την τήρηση των ελάχιστων (έστω) προϋποθέσεων για τη διατήρηση του έλλογου χαρακτήρα της δημόσιας σφαίρας και της δημοκρατικής τάξης ως τρόπου λήψης αποφάσεων στο πλαίσιο των αυτοκυβερνώμενων κοινωνιών.

Είναι φυσιολογικό πάντοτε ο εκάστοτε ορισμός της κατάστασης να συγκρούεται με εκδηλώσεις του πραγματικού, καθώς αυτός ο «δημόσιος χρόνος» αποτελεί αναγκαστικά μόνον ένα μέρος του αντικειμενικώς υπαρκτού (μικρότερο ή μεγαλύτερο) και, όταν αυτό συμβαίνει, δεν υπάρχει η δυνατότητα προσαρμογής στις εξαλλαγές του πραγματικού, *εφόσον αντιλαμβανόμαστε την «κατασκευαστική» λογική στην ονομαστική της αξία*, ήτοι ως ένα εξουσιαστικό στρατήγημα δίχως τη διαμεσολάβηση των αρχών της αντικειμενικότητας είτε οποιωνδήποτε κριτηρίων αληθείας εν γένει. Συνέπεια είναι ότι π.χ. τα ζητήματα ταυτότητας, καθιστάμενα απόλυτα κατ' αυτό τον τρόπο, μετασχηματίζουν, όπως είπαμε παραπάνω, τις υπαρκτές διαφορές σε εκθρόνιτες ερήμην οποιωνδήποτε κριτηρίων του αληθούς και δυνατότητας αναστοχασμού. Υπό αυτή την έννοια, *νομιμοποιούμαστε να συνδέσουμε την κριτική στις αρχές της αντικειμενικότητας με μία αντνεωτερική/κοινοτιστική νοηματοδότηση του κοινωνικού δεσμού*.

Οι σχέσεις με το κοινό

Τρεις βασικοί τύποι της σχέσης του «μαζικού επικοινωνητή» (mass communicator) με το κοινό μπορούν να αποκληθούν «μοντέλο κυριαρχίας», «μοντέλο αυτισμού» και μοντέλο «ισορροπίας/ανταλλαγής»⁴¹⁵. Αυτή η τυπολογία εμπεριέχει ταυτόχρονα μία αντίληψη για τη λειτουργία της δημόσιας σφαίρας. Η έννοια της κυριαρχίας εμφανίζεται συμφυής στην εργαλειακή αντίληψη της δημόσιας σφαίρας: η δημοσιότητα είναι ένα μέσον προς έναν σκοπό. Η περίπτωση του «αυτισμού» αφορά την υιοθέτηση της παραδοσιακής στο αστικό σχήμα σκέψης «πατερναλιστικής» στάσης του τύπου της ελίτ όπου διά του κύρους και της εγκυρότητας επιτυγχάνεται ο επικοινωνιακός σκοπός. Στην περίπτωση της «ισορροπίας/ανταλλαγής» έχουμε τον διάλογο εντός των ελίτ και το μήνυμα αφορά τη δημιουργία διαύλων επικοινωνίας μεταξύ όσων συμμετέχουν σε κέντρα αποφάσεων.

(α) Το μοντέλο κυριαρχίας αναφέρεται την τυπολογία ενός επικοινωνιακού καθεστώτος όπου ο «μαζικός επικοινωνητής» ορίζει το κοινό σύμφωνα με τους στόχους του και, επομένως, διαμορφώνει μία δυναμική και εμπρόθετη στάση έναντι αυτού. Συνήθως, φανερώνει την πρόθεσή του να προσεγγίσει και να επηρεάσει το μεγαλύτερο μέρος ενός προκαθορισμένου κοινού με τη βοήθεια της έρευνας ακροατηρίου ή αγοράς αλλά και της ίδιας της μορφής του μηνύματος στο οποίο να εμπεριέχεται η στόχευσή του. Η αντίληψη αυτή έχει εξισωτικό χαρακτήρα, καθώς το κοινό αποτελείται από εξατομικευμένους καταναλωτές (όπως στην περίπτωση του επιστημονικού *marketing*) είτε αποτελεί αντικείμενο μαζικής πειθούς (όπως στην περίπτωση της πολιτικής προπαγάνδας) ενώ πρωταρχικώς σκοπεύεται η *μόρφωση μιας συγκεκριμένης συλλογικής συμπεριφοράς*. Το μοντέλο αυτό είναι ως γνωστόν ευδιάκριτο σε πολλές προωθητικές ή προπαγανδιστικές καμπάνιες. Η έννοια της κυριαρχίας αναφέρεται στο βασικό χαρακτηριστικό της

⁴¹⁵ T. Burns, "Public Service and Private World" στο P. Halmos, (επιμ.) "The Sociology of Mass Media Communications", *Sociology Review Monographs*, n. 13, 1969

πρόθεσης, στην επιβολή των απόψεων του πομπού προς το δέκτη και σχετίζεται με την πολύφερνη έννοια της επιρροής (εάν θυμηθούμε το κλασικό σχήμα του Lazarsfeld όπου περιγράφει την επικοινωνιακή πράξη). Δεν απαιτείται να προϋπάρχει κάποιο υψηλό επίπεδο ανάδρασης με το εκάστοτε κοινό, το οποίο διαμορφώνεται κάθε φορά πέριξ του μηνύματος, εκτός από τις ενδείξεις επιτυχίας ή αποτυχίας όσον αφορά το στόχο που είχε τεθεί.

(β) Ο τύπος της σχέσης που υποδεικνύεται από το μοντέλο του «αυτισμού» έχει προέλθει από έναν αριθμό μελετών με αντικείμενο την οργανωτική διάρθρωση των «επικοινωνητών» και ο όρος «αυτισμός» έχει ληφθεί από τη μελέτη του Burns⁴¹⁶. Το κοινό σημείο αναφοράς διαφορετικών μορφών οργάνωσης των ΜΜΕ είναι η ύπαρξη κριτηρίων που διαμορφώνονται και εφαρμόζονται στο εσωτερικό των επικοινωνιακών οργανισμών και δεν επηρεάζονται από τις μεταβαλλόμενες διαθέσεις και επιλογές του κοινού. Από τους «επικοινωνητές» απαιτείται να υπάρχει περιορισμένη επαφή με το κοινό, ώστε να είναι νομιμοποιημένη η επικοινωνιακή πράξη και ακολουθεί την παραδοσιακή αντίληψη της αστικής εφημερίδας της ελίτ στο πλαίσιο του ολιγαρχικού φιλελευθερισμού. Σε αντίθεση με το μοντέλο «κυριαρχίας», οι πραγματικές επιδράσεις της κοινωνίας ασκούν μικρό ρόλο στη διαμόρφωση του μηνύματος το οποίο διαμορφώνεται με βάση ένα σχετικά σταθερό σύστημα δημοσιογραφικών αξιών και πρακτικών κοντά στο πλαίσιο του αστικού σχήματος σκέψης και τις αρχές της αντικειμενικότητας. Στο πλαίσιο αυτό ο επαγγελματίας ή δημιουργός των ΜΜΕ κατά την εργασία του αξιολογείται από την επαγγελματική και τεχνική κρίση των συναδέλφων, καθώς τα κριτήρια εντός της επαγγελματικής κοινότητας τίθενται με αυστηρό τρόπο διότι γενικότερος σκοπός είναι η διατήρηση της συμβολικής αξίας των παραχθέντων μηνυμάτων. Μια έτερη μορφή «αυτισμού» είναι αυτή που παρατηρείται από τις υψηλότερα ιστάμενες πηγές όσον αφορά το κύρος που έχουν κατακτήσει στο πλαίσιο της δημοσιότητας. Η εν λόγω τυπολογία της σχέσης του μέσου με το κοινό επικρατεί σε οργανισμούς όπου ισχύει μία ισχυρή επαγγελματική λογική ή μία παραδοσιακή οριοθέτηση του κοινωνικού ρόλου της οργάνωσης και, επομένως, διαμορφώνεται μία σχέση με το κοινό που είναι πατερναλιστικής ή «ιερατικής» μορφής όπως είναι στην περίπτωση του BBC είτε εφημερίδων ή ενημερωτικών οργανισμών κύρους όπως οι *Times* του Λονδίνου, ο γαλλικός *Monde* κ.ο.κ.

Στο πλαίσιο αυτής της έννοιας της αντικειμενικότητας/ουδετερότητας, οι δημόσιοι ραδιοτηλεοπτικοί φορείς, όπως το BBC, έχουν υποχρέωση να είναι ουδέτεροι και αντικειμενικοί. Βασικός στόχος αυτών που λαμβάνουν αποφάσεις στο BBC για τις ειδήσεις και την επικαιρότητα έχει περιγραφεί ως «η προσέγγιση της μέσης οδού». καθώς μάλλον λειτουργούν ως διαμεσολαβητές ανάμεσα στους αντιμαχόμενους παρά παρεμβαίνουν. Ο McQuail αναφέρεται στη μελέτη του Burns με αντικείμενο το BBC όσον αφορά την έννοια του επαγγελματισμού και διαπίστωσε τρεις βασικές στάσεις όσον αφορά στο δημόσιο καθήκον. *η μια ήταν μία βαθιά πίστη στους στόχους της κρατικής ραδιοτηλεόρασης ως ένα εργαλείο πολιτιστικής και κοινωνικής βελτίωσης και υπεράσπισης κοινωνικών «πρότυπων» Η δεύτερη ήταν ο επαγγελματισμός, η «τηλεόραση για την τηλεόραση» που συμπεριλαμβάνει μία βαθιά δέσμευση στο καθήκον και την τέχνη να κάνει κάποιος ποιοτική τηλεόραση. Αυτή η γενική στάση είχε πολλά συστατικά μέρη: αντίθεση στον ερασιτεχνισμό και τις εξωτερικές παρεμβάσεις, αξιολόγηση μέσα από την επαγγελματική κοινότητα, αντίσταση στις πιέσεις του κοινού και της διοίκησης⁴¹⁷.*

⁴¹⁶ Denis McQuail, *Εισαγωγή στη θεωρία της μαζικής επικοινωνίας*, ό.π. σελ. 304.

⁴¹⁷ Jeremy Tunstall, *Journalists at Work*, ό.π.

Σε συνδυασμό με το μοντέλο των «σχέσεων του κοινού» με τα ΜΜΕ μπορούμε να αναφερθούμε στη σημασία που έχει η διάρθρωση της σχέσης αυτής όσον αφορά τις σχέσεις με τις πηγές. Η μελέτη του Tunstall παρουσιάζει τις ιδιαίτερες λειτουργίες που διέπουν τη λειτουργία των δημοσιογράφων (όπως οι ξένοι ανταποκριτές ή αυτοί που είναι διαπιστευμένοι στο Κοινοβούλιο) όπου το εν γένει κοινό έχει μικρότερη σημασία σε σχέση είτε με ένα μικρό μεν σε μέγεθος κοινό, αλλά στο οποίο την ουσία επηρεάζει τη λήψη των αποφάσεων, είτε μόνο με μία σειρά από δυναμικές πηγές ενημέρωσης οι οποίες παράλληλα συνιστούν τμήμα του παραπάνω επιλεγέντος κοινού⁴¹⁸.

(γ) Το υπόδειγμα της «ισορροπίας/ανταλλαγής» για τη σχέση του επικοινωνητή με το κοινό αναφέρεται στην περίπτωση που ο «επικοινωνητής» αναζητά επαφή με το κοινό με βάση της αρχή της κοινής «γνώσης» και της «ανταπόκρισης». Δεν υφίσταται κάποια πρόθεση ελέγχου ούτε παρατηρείται κάποιος συλλογικός στόχος εκ μέρους της οργάνωσης, αλλά σκοπεύεται να δημιουργηθούν και να καλλιεργηθούν περαιτέρω δίκτυα σχέσεων μεταξύ διαφορετικών κοινωνικών «παικτών». Το εν λόγω μοντέλο αφορά και τις περιπτώσεις στα επικοινωνιακά συστήματα του λεγόμενου πολωμένου πλουραλισμού (*polarized pluralism*) όπου οι δημοσιογράφοι καθώς είναι εντεταγμένοι στα πελατειακά δίκτυα των πολιτικών /οικονομικών ελίτ διαμορφώνουν το περιεχόμενο των μηνυμάτων εν αναφορά με τις τροπές και τη δυναμική των μεταξύ τους σχέσεων χωρίς να επηρεάζονται τουλάχιστον καθοριστικά από τις επιλογές του κοινού⁴¹⁹ αν και αυτό φαίνεται να αλλάζει.

Κανονιστικό πλαίσιο του δημόσιου λόγου: προτεραιότητα του ορθού

Ενώπιον της απίσχνασης των κανονιστικών στοιχείων του δημόσιου λόγου στο πλαίσιο της αυθόρμητης τάξης της αγοράς, όπως περιγράφηκε ανωτέρω, αντιπαραβάλλεται η ρωσλιανή θέση περί της *προτεραιότητας του ορθού έναντι του αγαθού*, προκειμένου να διασφαλισθεί η υπό διακινδύνευση συνάφεια μεταξύ πολιτικού και οικονομικού φιλελευθερισμού. Η αντιμετώπιση της κένωσης του νοήματος του κοινωνικού δεσμού μέσω της ρευστοποίησης των μορφών και των περιεχομένων αναπαραγωγής της κοινωνικής γνώσης αλλά και της πολιτικής κυριαρχίας απαιτεί, όπως υποστηρίζεται με βάση το επιχείρημα που αναπτύσσεται, την επανεπίρρωση των χαρακτηριστικών του αστικού αναλυτικού/συνθετικού σχήματος σκέψης (όσον αφορά τη μορφή και το περιεχόμενο της κοινωνικής επικοινωνίας).

Έτσι, το ορθό, το κανονιστικό πλαίσιο της ελευθερίας του λόγου το οποίο διαμορφώνει την κοινωνική πολλαπλότητα ήδη με την παραδοσιακή έννοια της *ανοχής* που γνωρίζουμε από το *Voltaire* και τον αγώνα των *philosophes*, καθώς αποτέλεσε κεντρικό αίτημα των Φώτων, προ-

⁴¹⁸ Να σημειωθεί συναφώς ότι στην Ελλάδα η κυριαρχία αυτής της τυπολογίας των σχέσεων «επικοινωνητών» και κοινού ερμηνεύει τη διττή κατάρρευση του συστήματος επικοινωνίας, τόσο όσον αφορά την εν γένει αξιοπιστία τους και τον εν γένει ρόλο τους όσο και την οικονομική τους αυτοτέλεια. Hallin και Mancini, *Comparing Media Systems*, ό.π. Συγκεκριμένα: Κεφάλαιο 5. The Mediterranean or Polarized Pluralist Model, σελ. 89-142

⁴¹⁹ John Rawls, *Η δίκαιη κοινωνία. Η δικαιοσύνη ως ακριβοδικία: Μία αναδιατύπωση*, επιμέλεια πρωτότυπης έκδοσης: Erin Kelly, μετάφραση: Φιλήμων Παιονίδης, εκδόσεις Πόλις, 2006, πρότυπη έκδοση: *Justice as Fairness: A Restatement*, Harvard University Press, 2001. Συγκεκριμένα §9. Η ιδέα της δημόσιας δικαιολόγησης, σελ. 66 κ.ε. · §10 Η ιδέα της αναστοχαστικής ισορροπίας, σελ. 72 κ.ε. · §11 Η ιδέα της επάλληλης συναίνεσης, σελ. 77 κ.ε. · §26 η ιδέα του δημόσιου λόγου, σελ. 177. Ευρύτερες αναφορές: Kukathas Chandran, Petit Philip, *Rawls: A Theory of Justice and its Critics*, Stanford University Press, 1990· Norman Daniels (επιμ.), *Reading Rawls. Critical Studies on Rawls' 'A Theory of Justice'*, Stanford University Press, 1989· Κωνσταντίνος Παπαγεωργίου, *Η πολιτική δυναμότητα της δικαιοσύνης. Συμβόλαιο και συναίνεση στον John Rawls*, Νήσος, 1994

ηγείται έναντι οιασδήποτε μορφής αγαθού (είτε πρόκειται για μία περιεκτική θεώρηση που θέτει σκοπούς στο πλαίσιο της μορφής κοινωνικής συνύπαρξης, όπως ένα ομολογιακό κράτος, είτε αντινεωτερικές αντιλήψεις για το έθνος είτε το σοσιαλιστικό μετασχηματισμό) ή και ταυτίζει στο πλαίσιο μίας αμιγούς ωφελμιστικής αντίληψης το αγαθό το οποίο απορρέει από τη μορφή της υλικής επικοινωνίας με το *περιεχόμενο του νοήματος του κοινωνικού δεσμού* (όπως πράττει ο εν τέλει ο Hayek στην εκ μέρους του εννοιολόγηση της αρχής της ελευθερίας).

Με βάση την προτεραιότητα του ορθού, του δικαιώματος, πρώτον, διασφαλίζεται στο πλαίσιο του *public reason* με τη ρωσλιανή του σημασιολόγηση, όπως θα δούμε, μία δεσμευτική ιεράρχηση των «λόγων» εντός της δημόσιας σφαίρας με βάση κριτήρια αντικειμενικά/επιστημονικά όσον αφορά τον τρόπο αναπαραγωγής της κοινωνικής γνώσης και, δεύτερον, συνδέεται η μορφή αυτής της γνώσης, στον ηθικό της άξονα, με τις προϋποθετικές αξίες και τους κανόνες της φιλελεύθερης και δημοκρατικής τάξης (πρόκειται για την ισχύ των ατομικών δικαιωμάτων και του κράτους δικαίου).

Σημαντικό ρόλο όσον αφορά τη διαμόρφωση ενός κανονιστικού πλαισίου για την πολιτική δημοσιότητα και τις ενημερωτικές αξίες και πρακτικές στο πλαίσιο του αστικού σχήματος σκέψης διαδραματίζουν οι εξής *καντιανής καταγωγής* έννοιες τις οποίες θέτει ο Rawls ως βάση για τη θεώρηση του πολιτικού φιλελευθερισμού στο πεδίο του δημόσιου λόγου: την κεντρική ιδέα της *δημόσιας δικαιολόγησης* (*public justification*) και τις εξής τρεις συναφείς με αυτήν ιδέες: τις ιδέες της *αναστοχαστικής εξισορρόπησης* (*reflexive equilibrium*), της *επάλληλης συναίνεσης* (*overlapping consensus*) και του *ελεύθερου δημόσιου λόγου* (*public reason*)⁴²⁰. Τις έννοιες αυτές τις συνδέουμε με το αξιακό πλαίσιο της αντικειμενικότητας, την αυτονομία, την τεκμηρίωση, την ισομέρεια, την ουδετερότητα και την υιοθέτηση επαγγελματικής στάσης, προκειμένου να τις επιρρώσουμε στο πλαίσιο του ρωσλιανού και μιλιανού φιλελευθερισμού.

Προϋπόθεση της δημόσιας πολιτικής αντίληψης περί δικαιοσύνης σε μία εύτακτη κοινωνία είναι ότι ο καθένας αποδέχεται τις ίδιες αρχές της δικαιοσύνης· ήτοι υφίστανται κανόνες οι οποίοι διέπουν τη συγκεκριμένη μορφή κοινωνικού συνείναι οι οποίοι απορρέουν από την κοινή συνισταμένη όλων των προοπτικών που εμπεριέχει η δημόσια σφαίρα και διαμορφώνουν τον «κοινό μας κόσμο». Με άλλα λόγια, *στο πλαίσιο της δημόσιας σφαίρας επιδιώκεται μία μορφή πολιτικής συναίνεσης εντελέστερης και βαθύτερης από την ανοχή στα εξουσιαστικά ενεργήματα μιας πολιτικο-οικονομικής ελίτ – μια νομιμοποίηση θεμελιωμένη στη συναινετικού και ορθολογικού χαρακτήρα αποδοχή των «κανόνων του παιχνιδιού» και μια διακριτή ποιότητα νοηματοδότησης του κοινωνικού δεσμού η οποία διαμορφώνει το νεωτερικό Δήμο. Οι αρχές της δικαιοσύνης, σύμφωνα με τον Rawls, παρέχουν μία αμοιβαία αποδεκτή οπτική γωνία, από την οποία θα μπορούσαν να αξιολογηθούν τα αιτήματα τα οποία προβάλλουν οι πολίτες εν σχέσει προς τους θεσμούς της βασικής δομής (*basic structure*) της κοινωνίας⁴²¹. Ουσιαστικό στοιχείο της εύτακτης (*well ordered*) κοινωνίας είναι ότι η *δημόσια αντίληψη περί πολιτικής δικαιοσύνης* που τη διέπει εδραιώνει μία κοινή βάση αμοιβαίας δικαιολόγησης των κρίσεων των πολιτών. Όλοι συνεργάζονται πολιτικά και κοινωνικά υπό όρους τους οποίους ο καθένας δύναται να υιοθετήσει ως δίκαιους⁴²². Η εύτακτη κοινωνία προϋποθέτει την παρουσία μετριασμένων μερισμών*

⁴²⁰ Δες για την έννοια της *βασικής δομής*, του τρόπου διαρρύθμισης των κεντρικών θεσμών, κυρίως στη συνάφεια της με τη θεωρία του πολιτικού φιλελευθερισμού, στο John Rawls, *Πολιτικός Φιλελευθερισμός*, μετάφραση – πρόλογος: Σπύρος Μαρκέτος, Μεταίχμιο, 2004 κυρίως Διάλεξη VII. Η βασική δομή ως αντικείμενο, σελ. 305 κ.ε.

⁴²¹ John Rawls, *Η δίκαιη κοινωνία*, ό.π. σελ. 68

⁴²² John Rawls, *Η δίκαιη κοινωνία*, ό.π. σελ. 74-75

και συνθήκες πολιτικής φιλίας μεταξύ των πολιτών, σύμφωνα με τις οποίες οι κοινωνοί καθολικά αναγνωρίζουν εμπράκτως το αγαθό της διαβίωσης σε μία ανοικτή κοινωνία την οποία χαρακτηρίζει το στοιχείο της πολλαπλότητας και εμφανίζονται διατεθειμένοι να το υπερασπιστούν έναντι ερμηνειών οι οποίες προσβλέπουν σε μία κοινοτιστική οργάνωση του κοινωνικού (*Gemeinschaft*, την αναίρεση, δηλαδή, της κοινωνικής πολλαπλότητας) η οποία θεμελιώνεται σε μία «πολεμικού» (ή *σμιτιανού*) χαρακτήρα αντίληψη του πολιτικού (και υπό αυτή την έννοια κάνουμε λόγο για «ισχνή» μορφή του πολιτικού). Κατ' αυτό τον τρόπο, διατηρείται και ο καταστατικός ελευθεριακός διαφορισμός των έσχατων και ισότιμων συστατικών στοιχείων του κοινωνικού ο οποίος χαρακτηρίζει την αγορά όπως τη θέλει η θεώρηση του Hayek, επί παραδείγματι· διαφορετικά οι λειτουργίες της τελευταίας υποκύπτουν στους παντοειδείς εξωγενείς συσχετισμούς ισχύος και χάνεται το καίριο στοιχείο της αυθορμησίας. Διαφορετικά ειπωμένο, υποστηρίζεται ότι *ο οικονομικός φιλελευθερισμός αντλεί τη νομιμοποίηση και τα ηθικά θεμέλια για την αναπαραγωγή του από τον πολιτικό.*

Στο πλαίσιο της διαμόρφωσης της έννοιας του κοινού, η θεωρία του δημόσιου λόγου δίνει την απαραίτητη βάση προκειμένου να θεμελιωθεί το κανονιστικό της περιεχόμενο. Το κρίσιμο στοιχείο για το δημόσιο λόγο το οποίο θέτει ο Rawls στο πλαίσιο της *δημόσιας αντίληψης μίας φιλελεύθερης κοινωνίας* είναι ότι το να δικαιολογούμε τις πολιτικές κρίσεις μας στους άλλους *επάγεται να τους πείθουμε μέσω δημόσιων λόγων*. Πρόκειται για την κεντρική στο αστικό σχήμα σκέψης *ηθική της πειθούς* η οποία διακρίνεται από την *ηθική της δημοφιλίας* και, βέβαια, αντιδιαστέλλεται ευθέως με την αντίληψη των εξουσιαστικών ενεργημάτων μέσω των τεχνικών της επικοινωνίας (ήτοι σε οποιοδήποτε είδος εργαλειοποίησης ή χειραγώγησης ή προπαγάνδας).

Το κανονιστικό περιεχόμενο της έννοιας του δημόσιου λόγου, δηλαδή το κεντρικό στοιχείο του ότι είναι *εκ φύσεως* και *κατ' εξοχήν δημόσιος*, επάγεται ότι είναι δυνατόν να υπάρξει ένα εμπράγματο σημείο καταλογισμού όσον αφορά τη νομιμοποίηση ενός δημόσιου πράττειν (όπως κατ' εξοχήν είναι η ενημερωτική διαδικασία): στη σφαίρα των αξιών, καθώς η βία αποκλείεται ως έλλογη και ορθολογική κοινωνική πρακτική, δέον είναι να χρησιμοποιούνται μέθοδοι συλλογιστικής και συνεπαγωγής οι οποίες είναι κατάλληλες για θεμελιώδη πολιτικά ζητήματα και να επικαλούμαστε πεποιθήσεις, ερμηνευτικά σχήματα και πολιτικές αξίες που είναι *έλλογοι* οι άλλοι να αναγνωρίσουν. Η δημόσια δικαιολόγηση έχει ως αφετηρία της μία ορισμένη μορφή συναίνεσης, δηλαδή προκειμένες τις οποίες όλα τα διαφωνούντα μέρη –τα οποία ιδεοτυπικά είναι πρόσωπα ελεύθερα και ισότιμα και διαθέτουν την ικανότητα έλλογης σκέψης και όχι ένα ρευστό και αενάως «κατασκευαζόμενο» κοινό– είναι έλλογα αναμενόμενο να συμμεριστούν και να ενστερνιστούν ελεύθερα. Υπό αυτή την οπτική, το *δημοκρατικό κοινό συγκροτείται ως Δήμος*, ως πολιτικό σώμα, αναγνωρίζοντας εμπράγματα την πολιτική ισότητα και υιοθετεί διά της κοσμοθεωρητικής αυτοσυγκράτησης που είναι προσίδια στην κοινωνική πολλαπλότητα απόψεις οι οποίες συνάδουν με τον πολιτικό φιλελευθερισμό είτε εν γένει δεν εγείρουν ζητήματα σταθερότητας.

Υφίστανται, δηλαδή, περιορισμοί στο τι είναι δυνατόν να ειπωθεί δημόσια προκειμένου να διατηρηθεί εν ισχύ η ελευθερία του λόγου, οι οποίοι δεν είναι δυνατόν να εισαχθούν στο πεδίο της δημόσιας διαβούλευσης και της ενημέρωσης εκ μέρους κάποιας «ανώτερης αρχής» βάσει μίας ορισμένης θεώρησης της δημόσιας αποστολής του θεσμού ούτε διά της έννομης τάξης καθώς τα συστήματα ιδεών και πεποιθήσεων αποτελούν αποκύημα της ενεργητικής άσκησης της συνειδησιακής ελευθερίας και της *ratio* ενός εκάστου των κοινωνιών.

Ήτοι η εννοιολόγηση της φιλελεύθερης αρχής εκ των πραγμάτων διευρύνεται από αυτήν της απόλυτης «κινητικής» ελευθερίας. Στο κανονιστικό περιεχόμενο της δημοσιότητας περι-

λαμβάνονται, λοιπόν, συγκεκριμένες μορφές διαμόρφωσης της επιχειρηματολογίας, της δημόσιας χρήσης του λόγου – πέραν, βεβαίως, της αποδοχής ορισμένων κοινών κανόνων, οι οποίοι οφείλουν να διέπουν τη δημόσια διαγωγή μας. Η επιθυμία ενός εκάστου των κοινωνιών να πείσει τους άλλους δεν δύναται να λαμβάνει, επί παραδείγματι, τη μορφή της εκδήλωσης της έντασης της πίστης του σε μία συγκεκριμένη μορφή του αγαθού, την οποία ακράδαντα και ενδεχομένως με πάσα ειλικρίνεια επιθυμεί αυτός να καταστήσει κοινωνικά πλειοψηφούσα (όπως, για παράδειγμα, η πίστη σε μια «εξ αποκαλύψεως» αλήθεια) αλλά πρέπει να βασίζεται σε μία μέθοδο επιχειρηματολόγησης και λογικής συνεπαγωγής των συμπερασμάτων η οποία θα γινόταν αποδεκτή στο πλαίσιο μίας πολιτικής αντίληψης βάσει της οποίας οι άλλοι αναγνωρίζονται ως αυτόνομοι και ισότιμοι εταίροι στο δημόσιο διάλογο και όχι ως αντικείμενα διάδοσης μίας «αλήθειας», ως μέλλοντες προσήλυτοι, είτε ως εχθροί με την υπαρξιακή έννοια του όρου όπως τίθεται στη σμιτιανή ερμηνεία του πολιτικού.

Εν άλλους λόγους, η *εγκυρότητα των διατυπωμένων επιχειρημάτων δεν έχει ουδεμία συνάφεια με την ένταση της πίστης στο εν λόγω αγαθό ή την εκάστοτε «αλήθεια» ούτε με τον περιστασιακό κάθε φορά αριθμό των οπαδών της*. Η ελευθερία του λόγου εντός της δημόσιας σφαίρας βρίσκεται σε κανονιστική συνάφεια με το *corpus* του συστήματος των ελευθεριών, οι οποίες διέπουν μία φιλελεύθερη τάξη και το κράτος δικαίου. Δυνάμεθα, δηλαδή, να επιχειρηματολογήσουμε κατά του δικαιώματος των γυναικών στην έκτρωση, αλλά τα επιχειρήματά μας οφείλουν να λαμβάνουν υπόψη τους τη θεσμική διαρρύθμιση ενός κοσμικού κράτους και δεν μπορούν να περιλαμβάνουν προκειμένου να καταστούν έγκυρα το αξιακό περιεχόμενο μίας ομολογιακής πίστης είτε ιδέες περί φυλετικής ανισότητας (εφόσον βεβαίως παραμένουμε πάντοτε εντός της πολιτικής αντίληψης της δικαιοσύνης στο πλαίσιο των φιλελεύθερων αρχών).

i. Αναστοχαστική ισορροπία

Η πολύπλευρη συνειδησιακή ελευθερία δεν είναι απότοκος των μορφών εξατομίκευσης που αναπαράγονται από τον καταμερισμό της εργασίας αλλά απαιτεί τη συνδρομή ορισμένων πνευματικού/γνωστικού χαρακτήρα προϋποθέσεων οι οποίες συνδέονται με την αρχή της ανοχής και κινείται στον αντίποδα των θεωριών της απόφασης, ήτοι της αξιολογικά ελεύθερης θέσμισης των κοινωνικών σχέσεων (Κονδύλης). Κατ' αρχήν, δεν αφορά ένα αδιαφοροποίητο ετερόνομο κοινό το οποίο τελεί υπό την επίρεια επικοινωνιακών/εξουσιαστικών ενεργημάτων όπως το έχουμε ορίσει. Θεωρούμε ότι ως ελεύθερα και ισότιμα πρόσωπα *οι πολίτες διαθέτουν την ικανότητα να προβαίνουν σε θεωρητικούς και πρακτικούς συλλογισμούς καθώς και ότι χαρακτηρίζονται από ένα ορισμένο περί δικαίον αίσθημα*. Ο Rawls υποστηρίζει συναφώς ότι ένα άτομο επιτυγχάνει ευρεία αναστοχαστική ισορροπία αφού αποδεχθεί την αντίληψη της πολιτικής δικαιοσύνης που απαιτεί τις λιγότερες μεταβολές και έπειτα εναρμονίσει τις γενικές πεποιθήσεις, τις πρώτες αρχές και τις επιμέρους κρίσεις του. Ευρεία αναστοχαστική ισορροπία (παραμένοντας στην περίπτωση του ενός προσώπου) θεωρείται αυτή που επιτυγχάνεται όταν κάποιος έχει λάβει υπόψη του και εναλλακτικές αντιλήψεις περί δικαιοσύνης και τη βαρύτητα των υπέρ αυτών επιχειρημάτων. Καθώς θεωρούμε ότι οι γενικές πεποιθήσεις, οι πρώτες αρχές και οι επιμέρους κρίσεις του ατόμου αυτού έχουν υποστεί τη βάσανο της εναρμόνισης, η αναστοχαστική ισορροπία είναι ευρεία αφού έχει προηγηθεί εκτεταμένη αναστοχαστική δραστηριότητα και πολλές αλλαγές απόψεων⁴²³. Όταν κάθε πολίτης σε μια εύτακτη κοινωνία τίθεται υπό το ρυθμιστικό

⁴²³ John Rawls, *Η δίκαιη κοινωνία*, ό.π. σελ. 86.

πλαίσιο καντιανής μορφής μίας δημόσιας αντίληψης της δικαιοσύνης θεωρούμε ότι έχει επιτύχει την ευρεία αναστοχαστική ισορροπία και οι πολίτες αναγνωρίζουν ότι υιοθετούν την ίδια δημόσια αντίληψη περί πολιτικής δικαιοσύνης, τότε η αναστοχαστική ισορροπία αποκτά γενικό χαρακτήρα: η ίδια αντίληψη αναγνωρίζεται ως επεξεργασμένη κρίση ενός εκάστου. Κεντρικό ρόλο στην πραγμάτωση της αναστοχαστικής ισορροπίας διαδραματίζει το εάν στο σύστημα των μέσων ενημέρωσης έχουν ενσωματωθεί οι κανόνες κρίσης εκείνοι που να θέτουν τα πολιτικώς υποστατά συστήματα πεποιθήσεων σε επαρκείς διαδικασίες κρίσης με το να αναδεικνύουν κάθε συνειδητή ή μη συνέπεια της εφαρμογής τους αλλά και να τα αποκαλύπτουν εμπράκτως ποίες εντέλει είναι οι αρχές της δικαιοσύνης που τα διέπουν.

Η ευρεία αναστοχαστική ισορροπία στο πεδίο των θεσμών της δημοσιότητας επιτυγχάνεται, εάν επεξεργασθούμε το ρωσλιανό κανόνα, μέσω της διάρθρωσης του δημόσιου λόγου σε μία μορφή επιχειρηματολογίας, η οποία να διαθέτει πρακτικό και θεωρητικό έρεισμα και οφείλει να διέπει το σύνολο των ενημερωτικών πρακτικών και αξιών – ήτοι πρόκειται για την προσήλωσή στον τεκμηριωτικό χαρακτήρα της ενημερωτικής διαδικασίας. Ο πρακτικός λόγος, ο συναφής με τα γεγονότα όπως τα έχουμε ανωτέρω ορίσει στο πλαίσιο του αστικού σχήματος σκέψης, αναφέρεται στη μέθοδο της συλλογιστικής και τα *χρησιμοποιούμενα τεκμήρια τα οποία πρέπει να είναι προσιτά στον κοινό νου και να θεωρούνται ευρέως αποδεκτά με βάση τα διαδεδομένα επιστημονικά δεδομένα*. Όταν, σε δεύτερο στάδιο, γίνεται η αξιολογική αποτίμηση των γεγονότων (καθώς αυτά δεν δύνανται να διακριθούν αυτοτελώς από τη σφαίρα των αξιών) οι γενικές αρχές, οι πεποιθήσεις και οι επιμέρους κρίσεις οι οποίες διατυπώνονται πρέπει να αντανακλούν συνολικά το κοσμοθεωρητικό φάσμα των περιεκτικών θεωρήσεων οι οποίες στηρίζουν μία πολιτική αντίληψη της δικαιοσύνης: πρόκειται για τη διαμόρφωση συγκεκριμένων συνθηκών εσωτερικού και εξωτερικού πλουραλισμού στο σύστημα των μέσων επικοινωνίας οι οποίες οφείλουν να αντανακλούν εμπράγματα την κοινωνική ετερογένεια τόσο των ιδεών όσο και των συμφερόντων.

Οι αξιακές κρίσεις που προκαλούνται από αυτή τη διάνοιξη του νοηματικού ορίζοντα στη δημόσια σφαίρα κυφορούν τους ιδεολογικούς πόρους της δημοκρατικής τάξης, ταυτόχρονα όμως περιορίζονται και οροθετούνται από το πλαίσιο αυτής της φιλελεύθερης πολιτικής αντίληψης. Επί παραδείγματι, στο κλασικό δημοκρατικό δίλημμα «ασφάλεια ή ελευθερία» η αναστοχαστική ισορροπία επιτυγχάνεται *εφόσον περιληφθούν στο δημόσιο διάλογο όλες οι γενικές πεποιθήσεις, οι πρώτες αρχές και οι επιμέρους κρίσεις που συνάδουν με τη δημόσια αντίληψη της δικαιοσύνης του πολιτικού φιλελευθερισμού* ώστε να επιτευχθεί η εναρμόνιση των εν λόγω δύο μειζόνων κοινωνικών συμφερόντων/αγαθών· τα όρια της εναρμόνισης όμως τίθενται από το περιεχόμενο της πολιτικής αντίληψης της δικαιοσύνης και τις αξίες του συστήματος των ελευθεριών ώστε να μην τίθεται ως ισχύον το αίτημα π.χ. εκ μέρους ομάδας πολιτών για την εγκαθίδρυση π.χ. αστυνομικού κράτους (*police state*) προκειμένου να διασφαλισθεί το αγαθό της ασφάλειας, όπως τουλάχιστον αυτή η κοινωνική ομάδα το αντιλαμβάνεται.

ii. Επάλληλη συναίνεση⁴²⁴

Στη ρωσλιανή διδασκαλία, η ισχύς των βασικών δικαιωμάτων και των ελευθεριών των ελευ-

⁴²⁴ John Rawls, *Πολιτικός Φιλελευθερισμός*, ό.π. Διάλεξη VI. Η ιδέα του δημόσιου λόγου, σελ. 257 κ.ε. και ιδιαίτερα ενότητα Μη δημόσιοι λόγοι, σελ. 265 κ.ε. ο ίδιος στην υποσημείωση 7 διευκρινίζει ότι η διάκριση μεταξύ δημόσιου και μη λόγου δεν αντιστοιχεί στη διάκριση μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού. Επισημαίνει ότι την τελευταία την αγνοεί καθώς δεν αναγνωρίζει την ύπαρξη ιδιωτικού λόγου. Επισημαίνει ότι υφίσταται κοινωνικός λόγος –οι πολλοί ορθοί λόγοι των ενώσεων που υφίστανται εντός κοινωνίας– οι οποίοι συγκροτούν αυτό που αποκαλεί πολιτισμικό υπόβαθρο. Επίσης επισημαίνει την ύπαρξη του οικιακού λόγου,

θήρως λειτουργούντων θεσμών οδηγεί φυσικώ τω τρόπω στην εμφάνιση και την εδραίωση μίας πολλαπλότητας αντικρουόμενων και ασυμβίβαστων μεταξύ τους αλλά έλλογων περιεκτικών θεωρητικών διδασκαλιών. Αυτό είναι το δεδομένο και αναγκαστικό αποκύημα των ελευθεριών που αποκαλείται *εύλογος πλουραλισμός* ή κοινωνική πολλαπλότητα και αποτελεί το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό μίας λειτουργούσας φιλελεύθερης, δημοκρατικής και πλουραλιστικής κοινωνίας. Το δεδομένο αυτό υποδεικνύει ευθέως ότι *δεν υπάρχει μία θεωρία, εν μέρει ή απολύτως περιεκτική, με βάση την οποία οι πολίτες θα ήταν δυνατόν να συμφωνήσουν ότι θα διευθετούν τα βασικά ζητήματα δικαιοσύνης και, συνεπώς, σε μία εύτακτη κοινωνία, η πολιτική αντίληψη εκφράζεται από την επάλληλη συναίνεση*. Με τούτο εννοεί ο Rawls ότι η πολιτική αντίληψη του φιλελευθερισμού την οποία προτείνει υποστηρίζεται από τις εύλογες αν και αντικρουόμενες θρησκευτικές, φιλοσοφικές και ηθικές διδασκαλίες που συγκεντρώνουν σεβαστό αριθμό οπαδών και εμφανίζουν κάποια αντοχή στο χρόνο. *Χωρίς αυτό τον κοινό παρονομαστή, έναν κεντρικό «πυρήνα» αξιών στον οποίο να συνομολογεί η πλειονότητα των πολιτών, η λειτουργία της δημοκρατικής τάξης μακροπρόθεσμα είναι αδύνατη*.

Δύο κεντρικά στοιχεία αποτελούν απόδειξη ότι το περιεχόμενο των αξιών της δικαιοσύνης αποτελεί αποκύημα των περιεκτικών αυτών θεωρήσεων και ανανεώνει τους ιδεολογικούς πόρους της δημοκρατικής τάξης και, δεύτερον, καθιστάμενη η ίδια η κοινωνική πολλαπλότητα κεντρική πολιτική αξία, τίκτει τον ίδιο τον ιδιαίτερο χαρακτήρα του κοινωνικού δεσμού και την ποιότητα της συναίνεσης που δύναται να επιτευχθεί.

Πρώτον, παρότι είναι φυσιολογικά επιγεννήματα της ίδιας της απρόσκοπτης λειτουργίας της ελευθερίας του λόγου, περιεκτικές θεωρήσεις οι οποίες αρνούνται την κοινωνική πολλαπλότητα (και χαρακτηρίζονται από το στοιχείο του μη εύλογου/έλλογου, όπως θα το ορίσουμε) δεν νομιμοποιούνται να άρουν τους «κανόνες του παιχνιδιού», ήτοι τη «μήτρα» της αναπαραγωγής του συστήματος των ελευθεριών, κατά τη διευθέτηση βασικών ζητημάτων δικαιοσύνης. Εξ αυτού, δεύτερον, *οι διαφορετικές περιεκτικές θεωρήσεις οι οποίες εμφανίζονται στη δημόσια σφαίρα ιδεατά περιλαμβάνουν δόγματα τα οποία ασπάζονται την ελευθερία της συνείδησης και υποστηρίζουν τις βασικές συνταγματικές ελευθερίες, καθώς και διάφορες φιλελεύθερες θεωρίες, όπως αυτές που υιοθετούμε εδώ του Kant και του J.S. Mill – η εμπράγματη ύπαρξη αντίθετων κοσμοθεωρήσεων καθιστά την επάλληλη συναίνεση μη πλήρη· και αυτό όμως είναι δυνατόν να το θεωρήσουμε φυσιολογική συνθήκη στο βίο των πλουραλιστικών κοινωνιών*.

iii. Συνάφεια της αρχής της νομιμότητας και της ιδέας του δημόσιου λόγου (public reason):

Υιοθετούμε την ιδέα του Rawls ότι κατά την εξέταση του κανονιστικού περιεχομένου της πολιτικής δημοσιότητας και του δημόσιου λόγου μάς ενδιαφέρει ο λόγος (*reason*) και όχι απλώς ο διάλογος ή οι λόγοι (*discourse*). Και τούτο με την έννοια ότι, χωρίς τη συνδρομή του ηθικού προαπαιτούμενου μίας «κοσμοθεωρητικής αυτοσυγκράτησης», η διαδικασία –ακόμη και όταν η δημόσια διαβούλευση διεξάγεται με την από κοινού αποδοχή και άμεπτη λειτουργία τυπικών κανόνων– θα είναι εκ προοιμίου ατελέσφορη, καθώς δεν δύναται να κυοφορήσει μία ανωτέρας τάξεως οπτική, το περίφημο γενικό συμφέρον, η ανάδειξη του οποίου συνιστά το συνθετικό και εναρμονιστικό στοιχείο του αστικού σχήματος σκέψης. Αλλιώς αποδεχόμαστε, με τις όποιες

του λόγου των μικρών κοινωνικών ομάδων, τον οποίο αντιδιαστέλλει τόσο με το δημόσιο όσο και με τον κοινωνικό λόγο. Σημειώνω σχετικά με τις προηγηθείσες διακρίσεις: «Ως πολίτες, συμμετέχουμε σε όλα τα είδη του λόγου και, εφόσον το κάνουμε αυτό, διαθέτουμε τα δικαιώματα των ίσων πολιτών».

συνέπειες, την κεντρική ιδέα του Κονδύλη στο *Ισχύς και Απόφαση* ότι ο διάλογος μεταξύ ομοφρονούντων είναι περιττός, ενώ μεταξύ ετερόδοξων αδύνατος η οποία οδηγεί στην αποδοχή και νομιμοποίηση μιας ανορθολογικής θεωρίας της απόφασης. Ή, με άλλα λόγια, στην κυνική αποδοχή της διαρκούς επικράτησης της ισχύος έναντι του δικαίου.

Η λειτουργία του δημόσιου διαλόγου στο πλαίσιο της δημοκρατικής τάξης, όπως περιγράφεται ιδεοτυπικά από το J.S. Mill στο *On Liberty*, ως δημόσια προϋποθέτει μία συναίνεση βαθύτερη και εντελέστερη από την απλή αποδοχή και τήρηση των διαδικασιών· ήτοι δεν έχει συνάφεια με τη μεταφορά των κανόνων διαγωγής ενός ατόμου εν αγορά (όπου στόχος είναι η μεγιστοποίηση του αποτελέσματος) στο πεδίο του κοινωνικού ούτε η απλή εφαρμογή και εμπέδωση διαδικαστικών κανόνων καθιστά αυτόνομη τη δημόσια σφαίρα ή την ενημέρωση αντικειμενική και πλουραλιστική. Η *marketplace of ideas* προϋποθέτει την πίστη ότι η «δική μας» αλήθεια δεν έχει εν τέλει καθολικό κύρος και συναφώς ότι οφείλουμε έναν ορισμένο σεβασμό στην «αλήθεια των άλλων»· άλλως πρόκειται για έναν αποκαλούμενο κοινώς «διάλογο κωφών» το (όποιο) αποτέλεσμα του οποίου επιβεβαιώνει απλώς το συσχετισμό ισχύος που κάθε φορά προϋπάρχει της διαβούλευσης και εν τέλει διαμορφώνει αναπόδραστα σχέσεις εχθρότητας. Η σύγκρουση των κοσμοεικόνων (το βεμπεριανό *Πανδαιμόνιον*) δεν μπορεί να προσομοιωθεί με τη λειτουργία της αγοράς σε ένα πλαίσιο ρευστοποίησης του πολιτικού και των μορφών αναπαραγωγής της κοινωνικής γνώσης. Διότι πρώτον, ενώ στη δεύτερη περίπτωση η επιλογή αφορά μία *αρνητική ή θετική θέση* (συμμετοχή ή αποχή) και οι εκάστοτε αξίες διαμορφώνονται με βάση το μηχανισμό της προσφοράς και τη ζήτσης, στο επίπεδο των συστημάτων πεποιθήσεων υπεισέρχεται η αποδοχή ή μη κανόνων που αφορούν συνολικά το πλαίσιο της κοινωνικής συνεργασίας, την έννοια του δικαίου.

Στο σημείο αυτό εισάγεται το *ζήτημα της βίας* (ήτοι η άρνηση της ελευθερίας του άλλου στο «δικό του» αγαθό και η απουσία κάθε έννοιας αμοιβαιότητας). Τα ανωτέρω συνιστούν, τρόπον τινά, τα εξωτερικά προαπαιτούμενα για τη λειτουργία της δημόσιας διαβούλευσης στο πλαίσιο της εκδήλωσης της ελευθερίας του λόγου. Κατ' αυτό τον τρόπο, *οφείλουμε να κάνουμε συνεπώς την κεντρική διάκριση ανάμεσα στην ισχύ των επιχειρημάτων τα οποία διατυπώνονται στη δημόσια σφαίρα και τα επιχειρήματα της ισχύος κατά την αποτίμηση της διεξαγωγής δημόσιας διαβούλευσης. Ο πολιτικός φιλελευθερισμός ως θεώρηση επάγεται τη μετάβαση από τη γυμνή έκφραση της ισχύος, τη βία, στην εξαντικειμενικευμένη, η άσκηση της οποίας χαρακτηρίζεται από τις έννοιες της νομιμοποίησης, της συναίνεσης και της καθολικής αναγνώρισης των πολιτών ως ίσων και ελεύθερων σε ένα καθολικό πλαίσιο αμοιβαιότητας.*

Ως προς τα «εσωτερικά» προαπαιτούμενα, στο αναστοχαστικό εύρημα του Rawls όσον αφορά τη συμβολιακή συγκρότηση του κοινωνικού θεωρείται ότι *χρειάζεται και μία δεύτερη συμφωνία, πέραν αυτής ως προς τις αρχές της δικαιοσύνης οι οποίες ισχύουν στο πλαίσιο της βασικής δομής, η οποία να συνδέει συστηματικά τις αρχές της δικαιοσύνης με την αρχή της δημοσιότητας*. Το αντικείμενο της εν λόγω δεύτερης συμφωνίας είναι *οι κατευθυντήριες γραμμές της δημόσιας έρευνας (public enquiry)* και τα κριτήρια όσον αφορά το είδος των γνώσεων που σχετίζονται με τη διαβούλευση επί πολιτικών ζητημάτων, τουλάχιστον (αλλά ουχί μόνον...) όταν αυτά επικεντρώνονται στα συνταγματικά ιδεώδη και τα ζητήματα βασικής δικαιοσύνης. Προκειμένου να λειτουργεί ως «μήτρα» παραγωγής ορθολογικών περιεχομένων, η πολιτική δημοσιότητα σχετίζεται με αυτό το είδος του δημόσιου λόγου το οποίο στο αστικό σχήμα σκέψης τελεί σε συνάφεια με μία συγκεκριμένη αντίληψη περί τα γεγονότα και τις ενημερωτικές αξίες και πρακτικές. *Η μορφή αναπαραγωγής της κοινωνικής γνώσης και του δημόσιου λόγου απαιτούν ως προϋπόθεση την ιεράρ-*

ρηση των λόγων με βάση συγκεκριμένα κριτήρια αληθείας.

Η φιλελεύθερη αρχή της νομιμότητας επιβάλλει το γεγονός ότι οι βασικοί θεσμοί και η δημόσια πολιτική δύνανται να δικαιολογηθούν από όλους τους πολίτες (δημόσια δικαιολόγηση). Η ίδια αρχή αυτή επιβάλλει ότι οι συμβαλλόμενοι θα πρέπει να διαθέτουν αυτό το είδος των γενικών γνώσεων και να σκέπτονται με συγκεκριμένους τρόπους ώστε να μην παρουσιάσουν τις θρησκευτικές και φιλοσοφικές διδασκαλίες (όλη την «αλήθεια») ως δημόσιο λόγο⁴²⁵. Το ίδιο ισχύει –λέει ο Rawls– όσον αφορά τις λεπτομερειακές οικονομικές θεωρίες της γενικής ισορροπίας προκειμένου να συμπεριλάβει στην κριτική του μεθερμηνείες του φιλελευθερισμού οι οποίες επικεντρώνονται στην ορθολογική συμπεριφορά του ατόμου (όπως η θεωρία της πράξης του Mises στην οποία αναφερθήκαμε ανωτέρω) καταργώντας την έννοια του έλλογου/reasonable ως πραξολογική αρχή. Οι ερμηνείες αυτές, ως γνωστόν, αρνούνται στο πλαίσιο μιας *libertarian* (τύπου Hayek) ερμηνείας της φιλελεύθερης αρχής την ύπαρξη κάποιου κανονιστικού περιεχομένου στο δημόσιο λόγο καθώς δεν είναι κυρίαρχο το στοιχείο της πειθούς διά της δημόσιας χρήσης του ορθού λόγου, αλλά αυτή μεταπίπτει στην προσέλκυση της προσοχής και την εν γένει άσκηση επικοινωνιακής ισχύος.

Από τα παραπάνω, επάγεται ότι το κανονιστικό περιεχόμενο της έννοιας του δημόσιου λόγου το οποίο υιοθετούμε απαιτεί το κατάλληλο είδος των τεκμηρίων τα οποία θα δύνανται να παρουσιαστούν στη δημόσια αρένα καθώς και ένα συγκεκριμένο πλαίσιο επιχειρηματολογίας. Εξηγούμαστε: ως προς τα πρώτα, τα γεγονότα πρέπει να προσεγγίζονται με τρόπο προσιτό στον κοινό με βάση την κοινή γνώση και τα εν γένει αποδεκτά πορίσματα της επιστήμης. Η σύνθετη κοινωνική πραγματικότητα της πλανητικής εποχής και η ραγδαία επιστημονική πρόοδος, πράγματι, ενδεχομένως να προκαλούν σύγχυση και μία διάχυτη αίσθηση αδυναμίας στο μέσο άνθρωπο ως προς τη δυνατότητά του να παρακολουθήσει τις εξελίξεις ακόμη και εάν θέλει να σταθεί στο ύψος των καθηκόντων του που απορρέουν από τη συμμετοχή του στο πολιτικό σώμα στο πλαίσιο της Μεγάλης Κοινωνίας. Η πραγματιστική, βεβαίως, παρατήρηση αυτή οδήγησε και τους σκαπανείς των επικοινωνιακών μελετών όπως ο Walter Lippmann⁴²⁶ να αποδεχθούν δύο κατά τη γνώμη τους απτά δεδομένα τα οποία τους απομάκρυναν από το στοχασμό πάνω στο κανονιστικό πλαίσιο του δημόσιου λόγου: πρώτον οι πολίτες ούτε είναι ικανοί (ελλείπει των απαραίτητων γνώσεων) αλλά ούτε και εκφράζουν ιδιαίτερη διάθεση (εξαιτίας της πολιτικής απάθειας) να κατανοήσουν και να στοχαστούν επί των σύνθετων πραγματικοτήτων των μαζικοδημοκρατικών κοινωνιών αλλά και τις κατακτήσεις της σύγχρονης επιστήμης καθώς και μέσα από τις επιλογές τους (ενημερωδιασκέδαση) δεν επιρρώνουν στην πράξη τον πολιτικό τους ρόλο. Η αδιαφοροποίητη μάζα την οποία διαμορφώνουν, καθώς οι διαδικασίες εξατομίκευσης συναρθρώνονται με τις εκάστοτε μεταλλαγές του καταμερισμού της εργασίας, απάδει από το κοινό των ορθολογικώς συλλογισό-

⁴²⁵ Η δυσοίωση πρόβλεψη του Walter Lippmann κατά τη δεκαετία του 1920 όσον αφορά το κοινό της μαζικοδημοκρατικής κοινωνίας δυστυχώς επιβεβαιώθηκε με την αποδιάρθρωση της διεθνούς φιλελεύθερης τάξης την περίοδο του Μεσοπολέμου. Χαρακτηριστικές είναι οι τοποθετήσεις του στη μελέτη του *The Phantom Public*, Transaction Publishers, 1993, κείμενο που γράφτηκε το 1927, όσον αφορά το μέλλον της δημοκρατικής τάξης και την αποδιάρθρωση της ιδιότητας του πολίτη εντός της Μεγάλης Κοινωνίας.

⁴²⁶ Αναφερόμαστε στις εκδόσεις στα ελληνικά των έργων του Τζων Ρωλς, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, επιμέλεια: Ανδρέας Τάκης, μετάφραση: Φίλιππος Βασιλόγιαννης, Βασίλης Βουτσάκης, Φιλήμων Παιονίδης, Κωνσταντίνος Παπαγεωργίου, Νίκος Στυλιανίδης, Ανδρέας Τάκης, Πόλις, 2001 · *Η δίκαιη κοινωνία - Η δικαιοσύνη ως ακριβοδικία: Μία αναδιατύπωση*, μετάφραση: Φιλήμων Παιονίδης, εκδόσεις Πόλις, 2006 και *Ο Πολιτικός Φιλελευθερισμός*, μετάφραση: Σπύρος Μαρκέτος, εκδόσεις Μεταίχμιο, 2000. [δες γλωσσάρι στη *Θεωρία* (σελ. 672) και στον Πολιτικό Φιλελευθερισμό για τους εύλογα σκεπτόμενους πολίτες (*reasonable citizens*, σελ. 452) και *ενλογότητα* (σελ. 447) καθώς επίσης γίνεται μνεία σε πλήθος σημεία και για την εύλογη πολλαπλότητα της πολιτικής κοινωνίας].

μενων αστών το οποίο παρήκμασε περί το τέλος του δεκάτου ένατου αιώνα. Πρόκειται για την υποτύπωση του ειδοποιού για τη μαζική δημοκρατία αναλυτικού/συνδυαστικού σχήματος σκέψης στο πεδίο της δημόσιας σφαίρας όπως αυτό προκύπτει από τη «μειεγγραφή» των συνθηκών υλικής επικοινωνίας στο πεδίο της συμβολικής όπως περιγράφηκε ανωτέρω στη θεώρηση της αυθόρμητης τάξης της αγοράς.

Στο πεδίο κοινωνικής αναπαραγωγής της γνώσης, το κατακερματισμένο σύνολο των αενάως μεταβαλλόμενων δεδομένων της αγοράς που αφορούν τις επιλογές των «παικτών» εντός της όπως αυτά καταγράφονται στις στήλες των φορέων οικονομικής ενημέρωσης ερμηνεύεται μεν από τους συμμετέχοντες στην αγορά (καθώς απαντάται το ερώτημα «τι συνέβη») για να αποκτήσει όμως το πλήρες της νόημα η πληροφορία, να καταστεί καθοδηγήτρια γνώση, πρέπει να ενταχθεί σε έναν ερμηνευτικό ορίζοντα: να απαντηθεί το ερώτημα «γιατί συνέβη κάτι και πώς». Ο ερμηνευτικός ορίζοντας έχει αναφορές: πρώτον, σε στοιχεία ιστορικής φύσεως, που αφορούν τη συλλογική κοινωνική μνήμη (κανένα γεγονός δεν προκύπτει *ex nihilo*), δεύτερον σε ευρύτερα επιστημονικά τεκμήρια τα οποία ιεραρχούν τον τρόπο κατανόησης των γεγονότων του κοινωνικού κόσμου και υπόκεινται στη βάσανο της αναθεώρησης και του αναστοχασμού (όλες οι γνώμες συνεπώς δεν δύνανται να έχουν «ίση» αξία) και τρίτον ο εν λόγω ερμηνευτικός ορίζοντας αναπτύσσεται εντός ενός συγκεκριμένου συστήματος αξιών και πεποιθήσεων βάσει των οποίων αποτιμάται το εκάστοτε γεγονός. Έσχατα συστατικά στοιχεία της μάζας, άλλωστε, δεν είναι τα ελεύθερα και ισότιμα πρόσωπα του φιλελεύθερου υποδείγματος της ελευθερίας που διαθέτουν αίσθημα δικαίου και κάνουν χρήση του ορθού τους λόγου, αλλά υπάρξεις καθορισμένες και υποκινούμενες από την ορθολογικότητα του εν αγορά ατόμου (όπως περιγράφει ο μεθοδολογικός ατομισμός), τα οποία διεγείρονται συναισθηματικά αντιδρώντας αυτοματικά σε ερεθίσματα τα οποία οργανώνει μεθοδικά με επιστημονικό τρόπο μία κυρίαρχη πολιτικο-οικονομική ελίτ μέσω της εργαλειοποίησης της δημοσιότητας (πρόκειται για τις διαρθρωτικές συνθήκες παραγωγής και κατανάλωσης των μηνυμάτων).

Αντίθεση έλλογου και ορθολογικού στο πεδίο της δημοσιότητας

Εφόσον αναγνωρίσουμε την ιδιότητα του προσώπου *sans phrase* καθολικά σε κάθε κοινωνό, ως ελεύθερο και ίσο φορέα δικαιωμάτων, αυτή δεν δύναται να συρρικνωθεί σε αυτήν απλώς του μετέχοντος στην αγορά: ήτοι στο άτομο το οποίο κυριαρχείται αποκλειστικά από τις δομές του εγωισμού και η συμπεριφορά του διαρρυθμίζεται μόνον από την έννοια του ορθολογικού (*rational*). Εξ αυτού, εισάγεται στο πεδίο του δημόσιου λόγου (με την έννοια του *public reason*) ο διαχωρισμός μεταξύ ορθολογικού και έλλογον ο οποίος υπερκαθορίζεται από το κανονιστικό εύρος της έννοιας του κοινωνείν.

Να σημειωθεί στο σημείο αυτό ότι οι επιμελητές και οι μεταφραστές των εκδόσεων των έργων του Rawls επέλεξαν να μεταφράσουν την έννοια *reasonable* ως εύλογο η οποία στο ρωλιανό έργο αντιδιαστέλλεται με το *rational* που αποδόθηκε ως εύλογο (όσον αφορά τα πρόσωπα) και ορθολογικό (όσον αφορά τις αποφάσεις)⁴²⁷. Το σημασιολογικό περιεχόμενο της έννοιας του εύλογου, όπως αποδίδεται η έννοια του *reasonable* στην ελληνική γλώσσα, είναι

⁴²⁷ Δες Θεωρία ό.π., §40. Η καντιανή ερμηνεία της δικαιοσύνης ως ακριβοδικίας σελ. 299-307. Για την καντιανή οπτική: Herman Jean de Vleeschauwer, "Immanuel Kant", *Ιστορία της Φιλοσοφίας*, Encyclopédie de la Pléiade, μετάφραση. Κυριάκος Σ. Κατσιμάνης, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, β' έκδοση, Αθήνα, 1982. Στο κεφάλαιο «Η υπερβατολογική παραγωγή του καθαρού λόγου» βλπ. τις ενότιες «Οι μορφές της εποπτείας και οι κατηγορίες της νόησης». Σελ 46-49. Επίσης την ενότιη «Intellectual Conditions of the Human Knowledge», (σελ. 115-137), ιδιαίτερα το δεύτερο μέρος «Human Knowledge and its Conditions» στο Henry E. Allison, *Kant's Transcendental Idealism. An Interpretation and Defense*, Yale University Press, New Heaven London, 1983.

αδύναμο προκειμένου να στηρίξει το ρόλο του ως ρυθμιστικής αρχής του δημόσιου λόγου (με τη ρωσλιανή έννοια του *public reason*), δεδομένου ότι ο Rawls αποδίδει σε αυτό την εν λόγω λειτουργία στο πλαίσιο της καντιανής θεμελίωσης της θεωρίας της δικαιοσύνης και γι' αυτό επιλέγεται η διάκριση *έλλογου και ορθολογικού*.

Η έννοια του εύλογου δεν διαθέτει ως σημασιολογικό φορτίο την απαιτούμενη κανονιστική ισχύ ώστε να αποτελέσει το ρυθμιστικό κανόνα μίας *δημόσιου χαρακτήρα πράξης* καθώς στην ελληνική γλώσσα εμφανίζεται να υπόκειται στην *ενδεχομενικότητα των συγκυριακών στοιχείων τού εκάστοτε τροπισμού του κοινωνικού είναι και τη σχετικότητα των ατομικών αξιολογικών κριτηρίων* ώστε δεν συνάδει με το περιεχόμενο της φιλελεύθερης ηθικής διδασκαλίας με τον τρόπο που απαιτεί η ρωσλιανή εννοιολόγηση του όρου. Το *reasonable* σε αυτό το συγκεκριμένο αναφέρεται στη *δεσμευτικότητα της έννοιας του δημόσιου ως κατηγορήματος του λόγου της δημοσιότητας*, ήτοι ως πράττειν το οποίο λαμβάνει χώρα υπό τα όμματα όλων και τελεί σε συνάφεια με την ιδιότητα του πολίτη. Το ορθολογικό (*rational*) κατ' αντιδιαστολή αφορά την πλευρά του ιδιώτη και είναι συναφές με τη δράση του ατόμου ως οικονομικού υποκειμένου και τη διαδικασία λήψης αποφάσεων στη σφαίρα του οικονομείν (επιλογή και ιεράρχηση μέσων για την επίτευξη συγκεκριμένων σκοπών). Κατ' αυτό τον τρόπο, η έννοια του έλλογου συνδέεται με τη ρουσσική αντίληψη της *γενικής βούλησης* και τη φιλελεύθερη θεμελίωσή της από τον J.S. Mill και τον Berlin όσον αφορά τη συνειδησιακή αυτονομία.

Στη *Θεωρία* ο Rawls επισημαίνει χαρακτηριστικά το σύνδεσμο του *reasonable* με την καντιανή *Vernunft*: «Ο Kant ξεκινά με την ιδέα ότι οι ηθικές αρχές αποτελούν αντικείμενο ορθολογικής επιλογής. Προσδιορίζουν τον ηθικό νόμο που οι άνθρωποι θα μπορούσαν έλλογα να επιθυμούν να διέπει τη διαγωγή τους σε μία ηθική κοινοπολιτεία. Η ηθική φιλοσοφία καθίσταται έτσι η μελέτη της σύλληψης και του αποτελέσματος μίας κατάλληλα προσδιορισμένης ορθολογικής απόφασης. Η ιδέα έχει άμεσες συνέπειες. *Γιατί, εφόσον εννοήσουμε τις ηθικές αρχές ως τη νομοθεσία η οποία διέπει ένα βασίλειο των σκοπών, είναι σαφές ότι οι εν λόγω αρχές δεν θα πρέπει να είναι μόνον αποδεκτές από τους άλλους, αλλά και δημόσιες.* Ο Kant εν τέλει υποθέτει ότι αυτή η ηθική νομοθεσία θα πρέπει να αποτελέσει αντικείμενο συμφωνίας μεταξύ ανθρώπων οι οποίοι χαρακτηρίζονται ως ελεύθερα και ισότιμα έλλογα όντα» (*Θεωρία*, σελ. 300· οι υπογραμμίσεις δικές μου). Το *reasonable*, ως εκ τούτου, εκφράζει τον ατομικό Λόγο (*reason*) ο οποίος δεσμεύεται από το κοινωνικό είναι· το τελευταίο γίνεται αντιληπτό, όχι ως τυχαίο άθροισμα επιμέρους ατομικότητων είτε ως μία *ad hoc* ένωση επί τη βάση κοινών συμφερόντων όπως συμβαίνει στην περίπτωση της αγοράς, αλλά ως μορφή συλλογικής συνύπαρξης διεπόμενη από το νεωτερικό νόημα του κοινωνικού δεσμού. Ούτως ειπείν, η *σημασιολογική φόρτιση του έλλογου είναι προσανατολισμένη στο βασίλειο των σκοπών και όχι των μέσων*.

Ποιο είναι όμως το συναφές κανονιστικό περιεχόμενο της έννοιας του *reasonable* στο πλαίσιο του ανταγωνισμού ιδεών και συμφερόντων το οποίο θα διασφαλίζει τις συνθήκες ατομικής και συλλογικής αυτονομίας; Αυτό, εν αρχή, επάγεται ότι *οι δημόσιες αρχές οι οποίες διέπουν τις πράξεις των προσώπων δεν επικαθορίζονται από κοινωνικά ή φυσικά ενδεχόμενα, ούτε αντικατοπτρίζουν τη μονομέρεια των λεπτομερειών των σχεδίων ζωής τους ή τις φιλοδοξίες οι οποίες τα κινητοποιούν*. Σύμφωνα με το Rawls, το επιχείρημα της πρωταρχικής θέσης –ένα αναστοχαστικό εύρημα, με βάση το οποίο όλοι αποφασίζουν ισότιμα για τον τρόπο διαρρύθμισης των θεσμών στο πλαίσιο της βασικής δομής– αποτελεί εγχείρημα ερμηνείας της ανωτέρω θέσης. Στο πλαίσιο της καντιανής θεμελίωσης της θεώρησής του, «η αρχή της αυτονομίας καθορίζεται από το γεγονός ότι ένα άτομο λειτουργεί με βάση αυτή την αρχή όταν οι αρχές που καθορίζουν τις ενέργειες

που επιλέγονται από το ίδιο αποτελούν την επαρκέστερη έκφραση του γεγονότος ότι εκ φύσεως αποτελεί ελεύθερο και ισότιμο έλλογο ον. Οι αρχές με βάση τις οποίες ενεργεί το πρόσωπο δεν υιοθετούνται λόγω της κοινωνικής θέσης ή κάποιων βιολογικών χαρακτηριστικών, ούτε βέβαια με γνώμονα την κοινωνία στην οποία ζει ή κάποιες επιμέρους επιδιώξεις του. Εάν ενεργούσε με βάση κάποια από τις προηγούμενες αρχές, θα ήταν ετερόνομο. Η θέση του πέπλου της άγνοιας (*veil of ignorance*) αφαιρεί από τους ευρισκόμενους στην πρωταρχική θέση τις γνώσεις οι οποίες θα τους επέτρεπαν να επιλέξουν ετερόνομες αρχές. Τα συμβαλλόμενα μέρη καταλήγουν στην κοινή τους επιλογή σκεπτόμενα ως ελεύθερα και αυτόνομα έλλογα όντα, τα οποία γνωρίζουν ότι επικρατούν μόνον εκείνες οι περιστάσεις που καθιστούν αναγκαίες τις αρχές της δικαιοσύνης». (Θεωρία, σελ. 301).

Ήτοι στο πλαίσιο του δημόσιου λόγου θα μπορούσαμε να ορίσουμε με βάση τη ρωσλιανή οπτική ορισμένες αρχές του έλλογου (*reasonable*). Επάγεται ότι οι διαδικασίες της διαβούλευσης είναι έλλογες εφόσον, πρώτον, δεχόμαστε ότι *πληρούνται οι συνθήκες της αυτονομίας*: όλα τα εμπλεκόμενα μέρη λογίζονται ως ελεύθερα, ισότιμα και έλλογα· δεύτερον, καθώς εντός της δημόσιας σφαίρας λαμβάνουν χώρα διαδικασίες πειθούς που αναιρούν εν τινί μέτρω αυτό που ο Rawls αποκαλεί το *δεδομένο της καταπίεσης*: δεν νομιμοποιούνται συνεπώς εγχειρήματα χειραγώγησης και καταδολίευσης της διαδικασίας, αποκλείοντας επιχειρήματα και μηχανισμούς βάσει των οποίων θα αναιρείται η σφαίρα αυτονομίας μερίδας των συμμετεχόντων (όπως στην περίπτωση της παραπληροφόρησης ή της προπαγάνδας όπου επιρρώνονται οι υπάρχοντες κοινωνικοί συσχετισμοί ισχύος)· τρίτον, «μήτρα» των επιχειρημάτων που διατυπώνονται στο πλαίσιο του δημόσιου λόγου, εξαιτίας του δεσμευτικά δημόσιου χαρακτήρα τους, δεν είναι ο ωφελιστικός λογισμός ο οποίος διέπει το οικονομικό υποκείμενο και απορρέει από το ατομικό συμφέρον είτε οιοσδήποτε ιδέες περί του αγαθού, αλλά η αξιακή σφαίρα με βάση την οποία θεμελιώνεται η νεωτερική νοηματοδότηση του κοινωνικού δεσμού και οι συναφείς κανόνες: ήτοι το σύστημα των ελευθεριών, ο αξιακός πυρήνας της μορφής της πολιτικής κυριαρχίας⁴²⁸.

Τα πρόσωπα, κατά μία βασική άποψη, θεωρούνται έλλογα (*reasonable*) όταν δέχονται, φερ' ειπείν, ότι βρίσκονται σε δημόσια θέα μεταξύ ίσων, όταν προτείνουν ορισμένες πρώτες αρχές ή ορισμένα κριτήρια ως ακριβοδίκαιους (*fair*) όρους συνεργασίας και μάλιστα αποδέχονται να συμμορφωθούν προθύμως με αυτούς τους όρους εφόσον είναι βέβαιο ότι και τα υπόλοιπα πρόσωπα θα πράξουν το ίδιο (συνθήκη της *αμοιβαιότητας*). Η έννοια του έλλογου (*reasonable*) αποτελεί, λοιπόν, απαραίτητο στοιχείο της κοινωνίας ως *συστήματος ακριβοδίκαιης (fair) συνεργασίας*: μάλιστα, το γεγονός ότι οι ακριβοδίκαιοι όροι της συνεργασίας πρέπει να είναι έλλογοι ούτως ώστε να δύνανται να καθίστανται καθολικά αποδεκτοί, εμπεριέχεται στην κεντρική ιδέα περί *αμοιβαιότητας* μεταξύ των κοινωνιών. Ήτοι, δεν πρόκειται για μία αντίληψη του κοινωνείν ως ένα συνολικό παίγνιο μηδενικού αθροίσματος μεταξύ «κερδισμένων» και «χαμένων» του κοινωνικού ανταγωνισμού, όπως στην περίπτωση της σφαίρας της αγοράς. Και τούτο διότι στην τελευταία οι «χαμένοι» απλώς «εξαφανίζονται» (απέχουν από το «παίγνιο της καταλλαγής» το οποίο συνιστά το συνολικό κύκλωμα της ανταλλαγής) ενώ στο πεδίο του κοινωνικού οι «χαμένοι» του κοινωνικού ανταγωνισμού δεν είναι δυνατόν να αρνηθούν την κοινωνική τους υπόσταση και πολλώ δε μάλλον την ανθρώπινη – το δικαίωμά τους εν τέλει στη *βιολογική αυτοσυντήρηση* ή ακόμη και σε κάποιο σχετικό αίσθημα ασφάλειας. Η ανάληψη της σχετικής ευθύνης, σε αντίθεση με τις θέσεις του Hayek,

⁴²⁸ Immanuel Kant, *Η θρησκεία εντός των ορίων του λόγου και μόνο*, Σημειώσεις, επιλεγόμενα: Κώστας Ανδρουλιδάκης,, Πόλις, 2008.

δεν είναι θέμα κάποιου άνευ ετέρου συλλογικού υποκειμένου, αλλά επιμερίζεται σε κάθε κοινωνό, στο μέτρο που αυτός αποτελεί ισότιμο και ελεύθερο μέλος τού πολιτικού σώματος που διεκδικεί τη συνθήκη της αμοιβαιότητας στις σχέσεις του με τους υπόλοιπους κοινωνούς. Ήτοι, η φιλελεύθερης μορφής πολιτική κυριαρχία δεν είναι δυνατόν να κερματιστεί στις αμέτρητες αποφάσεις οι οποίες λαμβάνονται εντός της αγοράς και ταυτόχρονα να υφίσταται εδραία εν πλήρη απουσία κανόνων διαρρύθμισης του κοινού κόσμου.

Με βάση το ανωτέρω πλαίσιο, αποδεχόμαστε, λοιπόν, ότι τα έλλογα πρόσωπα δεν έχουν υποχρεωτικά ως κίνητρό τους *το γενικό αγαθό αυτό καθ' αυτό* (δεν υπονοείται δηλαδή η αρχαιοελληνική έννοια του *καλού καγαθού* πολίτη όπως τη θέτει π.χ. ο Αριστοτέλης με βάση την προτεραιότητα της Πόλεως έναντι του ατόμου), αλλά πάντως επιθυμούν ως αυτοσκοπό τους έναν κοινωνικό κόσμο με βάση τον οποίο τα ίδια, ως πρόσωπα ελεύθερα και ίσα, να αποκτούν τη δυνατότητα να συνεργαστούν με άλλους ανθρώπους με βάση ορισμένους όρους τους οποίους όλοι θα είναι δυνατόν να αποδεχθούν (αρχή της *αμοιβαιότητας*). Επιμένουν, δηλαδή, τα έλλογα πρόσωπα πως σε έναν τέτοιο κόσμο θα πρέπει να ισχύει η αμοιβαιότητα ώστε ο καθένας να ωφελείται από κοινού με τους άλλους (έστω και ανισομερώς). Μη έλλογα, από την άλλη, είναι τα πρόσωπα όταν ενδιαφέρονται, μιν, να μετάσχουν σε σχέδια συνεργασίας (γιατί και η ίδια η αγορά ένα τέτοιο σχέδιο αποτελεί, υποκείμενο πάντοτε σε ρυθμιστικούς κανόνες ώστε να διασφαλίζεται η λειτουργία της), αλλά δεν προτίθενται να τηρήσουν είτε, απλώς, και να προτείνουν οποιεσδήποτε γενικές αρχές ή κριτήρια όσον αφορά τον καθορισμό των ακριβοδίκαιων όρων συνεργασίας, καθώς δεν επιθυμούν να δεσμεύονται από τα δεοντολογικά χαρακτηριστικά τού ίδιου του κοινωνικού δεσμού (πρόκειται, στην πραγματικότητα, για μία μορφή παράδοξης *αντικοινωνικής κοινωνικότητας*, παρότι αυτό εμφανίζεται εκ πρώτης όψεως *contradictio in terminis*).

Τα έλλογα και ορθολογικά δρώντα υποκείμενα ως πρόσωπα και μέλη του νεωτερικού Δήμου συνιστούν, πάντοτε υπό κανονικές συνθήκες, τις πρωταρχικές βαθμίδες καταλογισμού της ευθύνης στην πολιτική και κοινωνική ζωή – και όχι κάποιο συλλογικό υποκείμενο το οποίο θα αναιρούσε την αυτονομία της κοινωνίας έναντι της συντεταγμένης εξουσίας *θέτοντας σκοπούς στη μορφή της κοινωνικής συνεργασίας (είναι, δηλαδή, ο νεωτερικός Δήμος)*. Ωστόσο *το ορθολογικό ως ιδέα διακρίνεται από το έλλογο*. Το πρώτο εμπλέκει ένα δρων υποκείμενο μοναδικό και ενιαίο το οποίο, διαθέτοντας τις δυνάμεις της κρίσης και του λογισμού, επιδιώκει δι' αυτών να ικανοποιήσει σκοπούς και συμφέροντα τα οποία είναι αποκλειστικά δικά του και ανήκουν αποκλειστικά στη σφαίρα του ιδιωτικού. Το ορθολογικό αφορά, λοιπόν, τον τρόπο με τον οποίο το δρων υποκείμενο επιλέγει και προωθεί τους έλλογους σκοπούς και τα συμφέροντά του και συνάμα τα διατάσσει, προβαίνοντας σε ιεραρχήσεις με βάση το δικό του σύστημα πεποιθήσεων. Αφορά, επίσης, την επιλογή των μέσων όσον αφορά την επίτευξη αυτών των σκοπών· και, στο πεδίο αυτό, *το δρων υποκείμενο καθοδηγείται από ορισμένες οικείες πρώτες αρχές, όπως για παράδειγμα εάν θα υιοθετήσει στις ιστορικά συγκεκριμένες συνθήκες τα πλέον τελεσφόρα μέσα για τον τάδε σκοπό ή αν θα επιλέξει τη δείνα εναλλακτική λύση*, η οποία του φαίνεται ενδεχομένως προσφορότερη όσον αφορά το σύστημα των σκοπών το οποίο έχει υιοθετήσει. Εντούτοις τα ορθολογικά δρώντα υποκείμενα δύνανται να σταθμίσουν τους τελικούς σκοπούς τους με μέτρο τη σημασία αυτών των σκοπών όσον αφορά το συνολικό σχέδιο της ζωής τους ή και αναλόγως τού πώς οι εν λόγω σκοποί συναρμολογούνται μεταξύ τους και αλληλοσυμπληρώνονται, καθώς και κατά πόσον είναι εφικτοί στο πλαίσιο του συγκεκριμένου κοινωνικού κόσμου και έπειτα να προχωρήσουν στις απαραίτητες προσαρμογές προκειμένου να τους επιτύχουν.

Επιπροσθέτως, ούτε είναι αφεαυτά τα ορθολογικά δρώντα υποκείμενα εντελώς ιδιοτελή (η

ίδια η μορφή της πολιτικής κυριαρχίας μάς διδάσκει ο Hobbes αποτελεί άρση της πλήρους ιδιοτέλειας που επικρατεί στην πρωταρχική-προκοινωνική κατάσταση με την κυριαρχία των δομών του εγωισμού που πηγάζουν από την αρχή της αυτοσυντήρησης και του *πολέμου όλων εναντίον όλων*: δηλαδή, *τα συμφέροντά τους δεν είναι πάντοτε συμφέροντα τα οποία ευνουούν αποκλειστικά τον εαυτό τους ως επίταση του ενστίκτου της αυτοσυντήρησης και των συναφών δομών εκθρόνισης*: ενώ, δηλαδή, κάθε συμφέρον είναι πάντοτε συμφέρον κάποιου εαυτού (με άλλα λόγια, κάποιου δρώντος ορθολογικού υποκειμένου) ωστόσο, δεν είναι πάντοτε αναγκαίο να ευνουεί αποκλειστικά εκείνον τον εαυτό από τον οποίο εκπορεύεται καθώς συνδέεται με μία ορισμένη νοηματοδότηση του κοινωνικού δεσμού η οποία συγκροτεί εν γένει και εν τέλει το άτομο ως πρόσωπο έλλογο και ορθολογικό. Πράγματι, τα ορθολογικώς δρώντα υποκείμενα δύνανται να τρέφουν κάθε λογής αισθήματα φιλίας ή απαρέσκειας: συμπάθεια ή προσκόλληση σε κάποια κοινότητα ή ομάδα, αγάπη προς την πατρίδα, το φυσικό περιβάλλον (όλα αυτά που αποκαλούνται μεταυλιστικές αξίες) – και, μάλιστα, έχουν τη δυνατότητα να διατάσσουν τα συστήματα των σκοπών τους *με εντελώς διακριτούς τρόπους*. Αυτό το οποίο όμως απουσιάζει από τα ορθολογικώς δρώντα υποκείμενα είναι εκείνη η ιδιαίτερη μορφή *ηθικής εναισθησίας* η οποία προδιαγράφει την επιθυμία συμμετοχής σε ένα πλαίσιο ακριβοδίκαιης συνεργασίας – και μάλιστα, συμμετοχής σύμφωνα με ορισμένους όρους τους οποίους μπορούμε έλλογα να αναμένουμε ότι τα υπόλοιπα πρόσωπα, ως ίσα και ελεύθερα, θα ενστερνίζονται.

Πρόκειται για μία ευρύτερη νοηματοδότηση του «κοινού κόσμου», η οποία δύναται να υπερβεί τις εκάστοτε διακριτές προοπτικές και τα μερικά συμφέροντα. Σε αυτό το πλαίσιο, όπως είναι ευδιάκριτο, *ο ρωσισανός φιλελευθερισμός αποδεχόμενος την έννοια του προσώπου υπερβαίνει την αντίληψη του ατόμου όπως αυτό διαμορφώνεται στο πλαίσιο του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας* (όπως υιοθετούνται από την ανθρωπολογία του Hayek και τη θεωρία της πράξης του Mises) και αποδέχεται τη μιλιανή χειραφετητική αρχή της αυτοανάπτυξης μέσω της καλλιέργειας των δυνατοτήτων ενός εκάστου των κοινωνιών. Δεν προεξοφλείται, βέβαια, ότι το έλλογο ταυτίζεται με το σύνολο της ηθικής εναισθησίας· αλλά, πάντως, περιλαμβάνει το μέρος της εκείνο το οποίο συνδέεται με την ιδέα της ακριβοδίκαιης (*fair*) κοινωνικής συνεργασίας. Σε αντίθεση με την ερμηνεία του Hayek, η ίδια η έννοια της κοινωνικότητας αποκτά αφεαυτή ένα κανονιστικό περιεχόμενο και τίκτει συγκεκριμένες ευθύνες όσον αφορά κάθε μετέχοντα στο σχήμα κοινωνικής συνεργασίας, τουλάχιστον ως προς την εγγύηση και τη διασφάλιση των συνθηκών υλικής και συμβολικής αναπαραγωγής του.

Οι αποκλειστικώς ορθολογικοί άνθρωποι στερούνται εκείνο που ο Kant χαρακτηρίζει στο έργο του *Θρησκεία εντός των ορίων του ορθού λόγου*⁴²⁹ ως *προδιάθεση στην ηθική προσωπικότητα* ή, στη συγκεκριμένη περίπτωση, *σε εκείνη τη μορφή ηθικής εναισθησίας στην οποία στηρίζεται η ικανότητά μας να είμαστε έλλογοι*. Το απλώς ορθολογικά δρων υποκείμενο του Kant χαρακτηρίζεται αποκλειστικά από τις προδιαθέσεις του προς την ανθρωπότητα και τη ζωτικότητα (για να χρησιμοποιήσουμε τους όρους του ίδιου)· πρόκειται δηλαδή για ένα δρων υποκείμενο, το οποίο κατανοεί το νόημα του *ηθικού νόμου* (Kant) καθώς και το περιεχόμενο του τελευταίου αλλά δεν συγκινείται απ' αυτόν καθώς δεν επιθυμεί να δεσμεύει το πράττειν του· τούτα για ένα τέτοιο δρων υποκείμενο δεν είναι παρά μία παράδοξη ιδέα, καθώς μορφές και περιεχόμενα αποσυνδέονται στο πλαίσιο διαδικαστικών πρακτικών οι οποίες αυτονομιοποιούνται βάσει

⁴²⁹ Michael Schudson, «Η κοινωνιολογία της παραγωγής ειδήσεων», στο J. Curran και M. Gurevitch, *MME και Κοινωνία*, ό.π. σελ 203-229. [Σελ. 205-206].

της επίτασης της αποτελεσματικότητάς τους. Τα ορθολογικώς δρώντα υποκείμενα χάνουν, επιπλέον, και τη δυνατότητα *συνεκτικής δημόσιας συμπεριφοράς* όταν θεωρούν ως συμφέροντά τους μόνον εκείνα τα οποία ευνοούν αποκλειστικά τον εαυτό τους (απνχώντας απλώς τον ορθολογισμό κατά το σκοπό). Και μόνον το εγχείρημα της δημόσιας διαβούλευσης και η συμμετοχή σε αυτήν αποτελεί προσπάθεια εντοπισμού των στοιχείων τομής μεταξύ των αντιθετικών προοπτικών και η δημόσια επίκληση επιβολής ενός ατομικού συμφέροντος προκαλεί συνήθως αισθήματα αιδούς όταν γίνει αντιληπτή. Δεν είναι συνεπώς έλλογη και δεν νομιμοποιείται μία δημόσια διαγωγή (και δη στο ενημερωτικό πεδίο) που απαιτεί από τους άλλους απλώς να υποταγούν σε εξουσιαστικά/ή και επικοινωνιακά ενεργήματα ήτοι στην προθετικότητα της.

Ο δημόσιος λόγος, όπως τον έχουμε ορίσει, εκκινεί πάντοτε από ένα «εμείς», μία κοινή (έστω και χαλαρής μορφής) ταυτότητα εξού και εμπεριέχει ένα αίσθημα δικαίου, ένα δέον, σε αντίθεση με τη διαγωγή στην αγορά όπου οι επιλογές του ενός σε καμία περίπτωση δεν τίθενται ως δεσμευτικές ως προς τους υπόλοιπους συμμετέχοντες. Το τι είδους επιλογή θα κάνει κάποιος στο πεδίο της αγοράς εντάσσεται αποκλειστικά στη σφαίρα του δικού μου γούστου/συμφέροντος και δεν δύναται να συνιστά κανόνα για οιονδήποτε άλλο· ο τρόπος όμως που αντιμετωπίζεται η δίκαιη διαρρύθμιση των κοινωνικών θεσμών (τη βασική δομή στη ρωσλιανή γλώσσα) μέσα από ένα αξιακό σύστημα και τις ενημερωτικές επιλογές επηρεάζει δεσμευτικά και καθολικά τον τρόπο συνύπαρξης μέσα από τους ισχύοντες κανόνες της κοινωνικής συνεργασίας και το κατά πόσον αυτοί είναι ακριβοδίκαιοι ή γίνονται αντιληπτοί ως τέτοιοι. Υπό αυτή την έννοια, το κανονιστικό πλαίσιο της αντικειμενικότητας πρέπει να θεμελιώνεται όχι επί παραδείγματι σε μια ιδεατή διαδικαστική λειτουργία μιας μορφής δι-υποκειμενικής επικοινωνίας όπως επιχειρεί ο Habermas στην *Επικοινωνιακή Πράξη* αλλά στους ρυθμιστικούς κανόνες της κοινωνικής συμβίωσης εντός της φιλελεύθερης τάξης.

Στη δικαιοσύνη ως ακριβοδικία, την οποία έχουμε υιοθετήσει ως θεμελιακή θεώρηση του πολιτικού *φιλελευθερισμού*, το έλλογο και το ορθολογικό θεωρούνται δύο διακριτές και ανεξάρτητες μεταξύ τους ιδέες. Είναι διακριτές, καθώς είναι αδιανόπτον να *συναγάγουμε τη μία από την άλλη*, όπως κάνει ο Hayek στη θεωρία της αυθόρμητης τάξης όπως έχει αναδειχθεί κατά την παρουσίασή της (υπό αυτή την έννοια έχει γίνει η διάκριση ανάμεσα στα δημόσια γεγονότα και τα γεγονότα της αγοράς). Ιδίως μάς είναι αδιανόπτο να συναγάγουμε το έλλογο από το ορθολογικό (εξού και ο Rawls υιοθετεί δύο ξεχωριστές συναφείς αρχές δικαιοσύνης στο πλαίσιο του φιλοσοφικού του συστήματος). Το καθένα συνιστά ένα ξεχωριστό στοιχείο τής θεμελιώδους ιδέας της ακριβοδικίας (*fair*) συνεργασίας: δηλαδή, *το έλλογο συνδέεται με τη δυνατότητά μας, την ενδιάθετη ανθρώπινη ιδιότητα, να διαθέτουμε αίσθημα δικαιοσύνης και το ορθολογικό με τη δυνατότητά μας να έχουμε αντίληψη του αγαθού (του δικού μας αλλά και των «άλλων»)*.

Η διάκριση παραμένει απόλυτη, καθώς ισχύει η *βεμπεριανή επιφύλαξη για το εάν είναι δυνατή η επίλυση των αξιακών συγκρούσεων διά του ορθού λόγου, εάν βγάλουμε από τη μέση την καντιανή κατηγορική προσταγή*. Ως συμπληρωματικές ιδέες, το έλλογο και το ορθολογικό στηρίζουν το ένα το άλλο, προκειμένου να διαμορφωθεί μία συνεκτική δημόσια συμπεριφορά. *Εάν ιδεατά ορισμένα δρώντα υποκείμενα ήταν απλώς και μόνον έλλογα, τότε δεν θα είχαν δικούς τους ατομικούς σκοπούς τους οποίους θα ήθελαν να προωθήσουν μέσω της ακριβοδικίας μορφής κοινωνικής συνεργασίας. Εάν, πάλι, ήταν απλώς και μόνον ορθολογικά, τότε θα στερούνταν το αίσθημα της δικαιοσύνης και δεν θα είχαν τη δυνατότητα να αναγνωρίσουν την ανεξάρτητη εγκυρότητα των σκοπών των άλλων ανθρώπων – συνεπώς, την ίδια την καταστατική εγγύηση της ατομικής σφαίρας ελευθερίας. Μόνον στο πλαίσιο εκείνων των φιλοσοφικών και γνωστικών πεδίων, όπου καταλαμβάνει εξέχοντα ρόλο το*

ορθολογικό στοιχείο (όπως είναι η νεοκλασική οικονομική θεωρία και η θεωρία των αποφάσεων) θα ετίθετο δυνάμει ως απαραίτητο να συναχθεί το έλλογο από το ορθολογικό, επειδή θα θεωρούσε ότι μόνον το δεύτερο θα ήταν κατανοητό.

Το πρωτείο τού οικονομικού στοιχείου έναντι του πολιτικού, όπως διαφαίνεται στην ανάλυσή μας, αναδεικνύει ακριβώς τη συρρίκνωση του στοιχείου του έλλογου στο πλαίσιο του δημόσιου λόγου ως εκδήλωση της κρίσης των αρχών της αντικειμενικότητας. Υπό αυτή την έννοια, δυνάμεθα να κάνουμε λόγο για διάσταση του οικονομικού με τον πολιτικό φιλελευθερισμό στο πλαίσιο της οποίας διαμορφώνεται ένα κοσμοθεωρητικό «υβρίδιο» ταυτόχρονης αποδοχής της άρσης των όποιων ορθοπρακτικών κανόνων στο πλαίσιο του οικονομείν με αντι-νεωτερικές θεωρήσεις όπως η πολιτισμική αντίληψη για το έθνος στο πλαίσιο του μετανεωτερικού *anything goes* (εάν μελετήσουμε τι έλεγαν οι οπαδοί του Brexit υπό αυτή την προοπτική ή τον τρόπο με τον οποίο πολιτεύεται ο πρόεδρος *Trump* στις ΗΠΑ θα εντοπίσουμε τα στοιχεία αυτού του συγκερασμού). Είναι, άλλωστε, η πρώτη φορά στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης όπου η οικονομική ισχύς αποδεδμεύεται από τους κανόνες της φιλελεύθερης τάξης μετά την υποχώρηση της Γηραιάς Ηπείρου και την ανάδυση στο προσκήνιο μη (πολιτικά) φιλελευθέρων κρατών, όπως η Κίνα. Χαρακτηριστικό της εργαλειακής αντίληψης του συστήματος των ελευθεριών είναι ότι το γεγονός της απουσίας της θεωρούμενης ιερής ελευθερίας του λόγου δεν φαίνεται να εμποδίζει τους εμπορικούς εταίρους της δεύτερης τη τάξει οικονομικής δύναμης στον πλανήτη να συνάπτουν επικερδείς συμφωνίες είτε με το ίδιο το κράτος είτε με σημαίνουσες εταιρείες (η υποχώρηση της κραταιάς Google όσον αφορά τον κρατικό έλεγχο των αναζητήσεων μέσω «φίλτρων» από τον *aggregator* στην Κίνα είναι χαρακτηριστική).

Μία έτερη βασική διαφορά μεταξύ του έλλογου και του ορθολογικού είναι ότι το εύλογο διαθέτει δημόσια υπόσταση με έναν τρόπο που το ορθολογικό δεν έχει: δηλαδή, μέσω της ιδέας του εύλογου, εισερχόμαστε ως ίσοι στο δημόσιο χώρο των άλλων προσώπων και σε αυτόν μπορούμε να προτείνουμε ή να δεχθούμε ως συμβαλλόμενοι ακριβοδίκαιους όρους συνεργασίας με τα εν λόγω πρόσωπα· ήτοι το εύλογο και όχι το ορθολογικό αποτελεί το περιεχόμενο της φιλελεύθερης μορφής κοινωνικής επικοινωνίας με την έννοια της αναγνώρισης κανόνων οι οποίοι διέπουν το δημόσιο πράττειν. Ήτοι παρότι η λειτουργία του επικοινωνιακού συστήματος ερείδεται στην ιδιωτική αρχή, η συμμετοχή σε αυτό αποτελεί κατεξοχήν δημόσια πράξη καθώς σε αυτό το πλαίσιο η αναγνώριση της ύπαρξης «ιδιωτικού λόγου» στερείται οποιασδήποτε βάσης (υφίσταται μόνον ο λόγος των εκάστοτε ενώσεων).

Η δημόσιος χαρακτήρας επάγεται ότι οι όροι συνεργασίας, καθώς διατυπώνονται ως πρώτες αρχές, καθορίζουν ποίους λόγους (*reasons*) συμεριζόμαστε και αναγνωρίζουμε δημοσίως ως θεμέλια των κοινωνικών μας σχέσεων – αυτοί οι λόγοι διακρίνονται από το *discours* (λόγοι) των πολιτισμικών μελετών γιατί θέτουν εν προκειμένω προ των ομμάτων των κοινωνιών τους θεμελιώδεις κανόνες της κοινωνικής τάξης και τη συγκεκριμένη ιστορικά μορφή της κοινωνικής συναίνεσης, και όχι απλώς ανταγωνιστικά αφηγήματα για το δέον γενέσθαι, αφού σχετίζονται με τη δράση του λαού ως Δήμου, με την πολιτική έννοια, ως οιοονεί συντακτικό σώμα. Υπό αυτή την έννοια, η ισότητα εισέρχεται στο κανονιστικό πλαίσιο του δημόσιου λόγου και της δημοσιότητας όχι ως *ιση αξία* των «λόγων» που διατυπώνονται, αλλά ως αντίληψη της ισότητας των συμμετεχόντων στη δημόσια σφαίρα η οποία διαρθρώνει τη μορφή και το περιεχόμενο του *public reason* καθώς και των *ενημερωτικών αξιών και πρακτικών*. Υπό αυτή την έννοια, από την πλευρά του δημόσιου λόγου στο πλαίσιο της φιλελεύθερης τάξης δεν νομιμοποιούνται εγχειρήματα εργαλειοποίησης της δημοσιότητας εκ μέρους της διαθέτουσας επικοινωνιακής ισχύος πολιτικο-οικονομικής ελίτ τα οποία αναιρούν το σύστημα των ελευθεριών. Η πολιτική

είτε επικοινωνιακή εργαλειακή χρήση αντινεωτερικών περιεχομένων προκειμένου να διαμορφωθεί είτε ένα δημοφιλές επικοινωνιακό προϊόν είτε να παραχθεί ένα πολιτικό αποτέλεσμα αναιρεί το ίδιο το ορθολογικό πλαίσιο της δημόσιας διαβούλευσης και εισάγει συνθήκες πολιτικής εχθρότητας επιπολάζοντας τις αντίστοιχες αντιθέσεις επί πλασματικών εν τέλει «ταυτοτήτων». Η έννοια της ισότητας αφορά, επίσης, όχι την ισότητα των «λόγων» όπου το αληθές αναιρείται στο πλαίσιο της αρχής της δημοφιλίας αλλά στην *ισότιμη* προστασία τους. Η αποδιάρθρωση των κριτηρίων αληθείας στην ενημερωτική πρακτική με τη μορφή της *post truth ενημέρωσης*, της παραπληροφόρησης και της κυριαρχίας εν γένει ανορθολογικών περιεχομένων δυνάμεθα να υποστηρίξουμε ότι παρότι ομοιάζει με την παραδοσιακή μορφή των *αγώνων αναγνώρισης στο πλαίσιο του κράτους δικαίου* ο αντι-ελιτιστικός χαρακτήρας τους τούς προσέδωσε το χαρακτήρα ακριβώς της άρνησης των αρχών του *public reason*, καθώς βασίζονται απλώς στην πολιτική εκμετάλλευση της μνησικακίας εκ μέρους των χαμένων του κοινωνικού ανταγωνισμού και στην παρακμή των τοκβιλιανών *rouvoirs intermediaries που ενσωμάτωναν τις κοινωνικές αντιθέσεις σε νέες μορφές συναίνεσης*, όπως επί παραδείγματι τα συνδικάτα και η κορπορατιστική λογική.

Επιπροσθέτως, προκειμένου να αποφευχθεί μία προ-κοινωνική κατάσταση απόλυτης εχθρότητας, στο μέτρο που είμαστε έλλογα πρόσωπα, είμαστε διατεθειμένοι και να επεξεργαστούμε ένα πλαίσιο του δημόσιου κοινωνικού κόσμου το οποίο μπορούμε εύλογα να αναμένουμε ότι οι άλλοι ενστερνίζονται και θα αναγάγουν σε βάση των ενεργειών τους, εφόσον μπορούν βάσιμα να πιστέψουν πως το ίδιο πράγμα θα πράξουν και όλα τα υπόλοιπα πρόσωπα. Αυτός είναι ο πυρήνας του αιτήματος της δικαιοσύνης, της *fairness*. Αφετέρου, *εάν δεν μπορούμε να βασιστούμε ως προς τους άλλους, τότε το να δρούμε με βάση τούτες τις πρώτες αρχές ίσως και να αποδειχθεί ανορθολογικό και να οδηγήσει σε μία μορφή αυτοθυσίας, καθώς δεν υφίσταται ένα καθεστώς αμοιβαιότητας*. Σε εξαιρετικές καταστάσεις όπου δεν έχουμε γύρω μας έναν εδραιωμένο δημόσιο κόσμο –ας αναστοχαστούμε τη στιγμή της χομπσιανής πρωταρχικής κατάστασης των μη δεσμευμένων κοινωνιών-«λύκων»– τότε το έλλογο μπορεί να τίθεται σε αναστολή, μολονότι από την άλλη πλευρά πάντοτε μας δεσμεύει *in foro interno* (για να χρησιμοποιήσουμε μια έκφραση προσίδια στο Hobbes) καθώς η παντελής απουσία ηθικού συστήματος μάλλον παραπέμπει σε μία ζώων-ακοινωνική κατάσταση και σε ακραία ιστορικά φαινόμενα όπως αυτό του Ολοκαυτώματος και των στρατοπέδων συγκέντρωσης. Τέλος, όπως έχουμε δει, το έλλογο (το οποίο χαρακτηρίζεται από την έννοια της *αμοιβαιότητας*) δεν ταυτίζεται με το αλτρουιστικό (δηλαδή, με την αμερόληπτη συμπεριφορά η οποία ευνοεί αποκλειστικά τα συμφέροντα των άλλων) αλλά ούτε με την πλήρη ιδιοτέλεια (όπου τα αποκλειστικά μας κίνητρα είναι οι δικοί μας σκοποί και οι δικές μας συμπάθειες). Μία έλλογη κοινωνία κατά τον Rawls ο οποίος υιοθετεί μία μετριοπαθή ανθρωπολογία δεν είναι ούτε κοινωνία «αγγέλων» ούτε κοινωνία εγωκεντρικών πλασμάτων ή άλλως «λύκων», αλλά αποτελεί σε μεγάλο βαθμό μέρος του κοινωνικού ανθρώπινου κόσμου μας – ενός κόσμου που δεν τον θεωρούμε ενάρετο, αλλά ίσως αλλοτριωμένο έως εκείνη τη στιγμή που τον βλέπουμε να καταστρέφεται. Η ηθική καταγγελία ενός «τέτοιου» κόσμου από κάποιους οι οποίοι –φευ– ζουν εντός του προκειμένου να μην καταστεί υποκριτική, βασισμένη απλώς στη νιτσεϊκή μνησικακία (*ressentiment*) και εν τέλει αντι-χειραφετητική οφείλει να θεμελιώνεται ακριβώς στο πεδίο ενός δημόσιου λόγου και δη επί των ευθυνών ενός εκάστου των κοινωνιών έναντι του σχήματος κοινωνικής συνεργασίας και των συναφών κανόνων. Αυτό θα απενεργοποιούσε τα «όπλα» όσων καβαλούν το κύμα της λαϊκιστικής μορφής διαμαρτυρίας και την καθιστούν ευπώλητο και επικερδές πολιτικό προϊόν.

ΜΕΡΟΣ Β

ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΤΗΣ «ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ»: ΜΙΑ ΚΡΙΤΙΚΗ

Όσον αφορά τη διαμόρφωση των ενημερωτικών πρακτικών και αξιών, οι συνηθέστερες προσεγγίσεις της θεωρίας του «κατασκευισμού» είναι τρεις⁴³⁰: αυτή της Πολιτικής Οικονομίας των μέσων, των διαρθρωτικών δομών διαμόρφωσης των ενημερωτικών προϊόντων και του πολιτισμικού σωβινισμού.

Ι. Η προσέγγιση της Πολιτικής Οικονομίας – ήτοι το «ποιος μιλάει». Με βάση αυτή την προσέγγιση, το προϊόν της ειδησεογραφίας διακαθορίζεται με βάση δύο δεδομένα: τη γενικότερη διάρθρωση των κρατικών δομών και της οικονομικής σφαίρας, καθώς και τη στόχευση των ειδησεογραφικών οργανισμών για την επίτευξη κερδοφορίας. Η πλέον αυτοκριτική και θεωρητικώς αναπτυγμένη μορφή της εν λόγω προσέγγισης εμφανίζεται στις βρετανικές σπουδές. Σύμφωνα, λοιπόν, με την οργανωσιακή θεωρία, η ενημερωτική διαδικασία αποτελεί ένα είδος δημόσιας σημασιοδότησης και αφορά τρία στάδια: την παραγωγή, τη διανομή και την ιδιοποίηση του περιεχομένου των μέσων ενημέρωσης⁴³¹.

Χαρακτηριστικά ο Murdoch, καίτοι αποδέχεται ότι δεν είναι εύκολο να προσδιορισθεί η επιρροή που ασκεί το ιδιοκτησιακό καθεστώς των ειδησεογραφικών οργανισμών στην ειδησεογραφία με βάση αυστηρά επιστημονικά δεδομένα, εντούτοις, πιστός στη μαρξιστική ανάλυση θεωρεί ότι η κυριαρχία της ιδιωτικής αρχής στο σύστημα επικοινωνίας διαδραματίζει κυρίαρχο και καταλυτικό ρόλο στη διαμόρφωση της δημοσιότητας καθώς η ένταξη των ενημερωτικών προϊόντων στο κύκλωμα της αγοράς αναπαράγει την αντίθεση μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας και αντανακλά τις παραγωγικές σχέσεις στο πεδίο της λειτουργίας των θεσμών, ήτοι το εποικοδόμημα.

Συνήθως, στο πλαίσιο του εν λόγω σκεπτικού, οι ειδήσεις ταυτίζονται με τον ορισμό της πολιτικής κατάστασης τον οποίο επιβάλλει η πολιτικο-οικονομική ελίτ και λειτουργούν ενισχυτικά ως προς αυτόν, επιτυγχάνοντας να διαμορφώσουν ευρείες κοινωνικές συναινέσεις στο πλαίσιο της υποτιθέμενης «κυρίαρχης ιδεολογίας». Επιπροσθέτως, η αντικειμενικότητα θεω-

⁴³⁰ Nicholas Garnham, *Capitalism and Communication*, Sage, 1990, σελ. 10.

⁴³¹ T. Benett, «Media, Reality, Signification», στο M. Gurevitch, T. Benett, J. Curran, J. Woollcatt, *Culture, Society and the Media*, Methuen, 1982, σελ. 287-308 και G. Murdoch, «Large Corporations and the Control of Communication Industries», στο M. Gurevitch κ.ά., *Culture, Society and the Media* ό.π., σελ. 118-148.

ρείται ότι λειτουργεί απλώς ως νομιμοποιητικός μηχανισμός τής εν λόγω πολιτικής λειτουργίας του συστήματος επικοινωνίας καθώς «τα ειδησεογραφικά προγράμματα επιτυγχάνουν τον ιδεολογικό τους στόχο ακριβώς τηρώντας τις συντεταγμένες απαιτήσεις της ισομέρειας και της αμεροληψίας»⁴³².

Η θεώρηση αυτή παρουσιάζει σημαντικά προβλήματα. Καθώς εν γένει δαιμονοποιεί το ρόλο της ιδιωτικής αρχής στη λειτουργία των θεσμών της δημοσιότητας, δεν προχωρεί σε προτάσεις όσον αφορά πώς θα διασφαλισθεί η ανεξαρτησία των μέσων από την οικονομική εργαλειοποίηση, δίχως ταυτόχρονα να καταστεί ετερόνομη η δημόσια σφαίρα εάν αυτή καταργηθεί (να σημειωθεί βεβαίως ότι το εν λόγω αίτημα δεν απέκτησε διαχρονικά πολλούς οπαδούς)⁴³³. Επιπροσθέτως, οι θεωρήσεις αυτές βασισμένες σε κοινωνιολογικές θεωρήσεις με αντικείμενο τη λειτουργία και την επιρροή των ελίτ στο μαζικοδημοκρατικό κοινωνικό σχηματισμό όπως αυτή του C. Wright Mills καταλήγουν σε οιονεί θεωρίες συνωμοσίας – χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Chomsky και η θεωρία περί της «κατασκευής» της συναίνεσης που απέκτησε πολλούς οπαδούς στην Ελλάδα⁴³⁴ – δίχως, μάλιστα, τη δυνατότητα να αντληθεί κάποιο κανονιστικό περιεχόμενο από τις διαπιστώσεις τους, παρά μόνον ενδεχομένως ότι υπάρχει μία (ανέφικτη) μορφή αντικειμενικής ενημέρωσης η οποία δεν υλοποιείται καθώς όλα εν τέλει ανάγονται στη διάσταση του κοινωνικού ανταγωνισμού⁴³⁵. Οι θεωρίες αυτές δεν επηρέασαν παρά μόνον περιθωριακά τις εμπράγματα δημοσιογραφικές αξίες και πρακτικές καθώς και δεν άσκησαν κάποια σημαντική επιρροή στη

⁴³² Η μαρξιστικής καταγωγής θέση για τη σχέση οικονομικής βάσης και εποικοδομήματος οδηγεί πολλούς θεωρητικούς να ταυτίσουν την παραγωγή της ειδησεογραφίας με την οικονομική σφαίρα ως «αντανάκλασή» της. Ενδεικτικά: Μ. Σεραφετινίδου, *Κοινωνιολογία των ΜΜΕ*, ό.π. το κεφάλαιο «Ο ρόλος των μέσων στην αναπαραγωγή του σύγχρονου καπιταλισμού», σελ. 304 κ.ε. Το κλασικό ερμηνευτικό σχήμα του ελέγχου του συστήματος επικοινωνίας από την οικονομική εξουσία διατυπώνεται στο J. Curran, «Communications, Power and Political Order», και δη την ενότητα «Media and Class Conflict» στο Michael Gurevitch, Tony Bennett, James Curran και Janet Woollacott (επιμ.), *Culture, Society and Media*, Routledge, 1982, σελ. 216 κ.ε. Η θεωρητική οπτική ανάγει σχεδόν αποκλειστικά τις δημοσιογραφικές πρακτικές στις δομές της ιδιοκτησίας. Το προβληματικό στοιχείο σε αυτές τις θεωρήσεις είναι ότι εφόσον οι πρακτικές αυτές αποτελούν «αντανάκλασεις» της οικονομικής βάσης στο εποικοδόμημα δεν είναι δυνατόν να εξαχθεί κάποιο δεοντολογικό περιεχόμενο εφόσον υφίσταται κυρίαρχα η ιδιωτική αρχή. Χαρακτηριστικά: Denis McQuail, *Εισαγωγή στη θεωρία της Μαζικής Επικοινωνίας*, Μετάφραση – επιμέλεια: Στέλιος Παπαθανασόπουλος, Εκδόσεις Καστανιώτης, 1997. Συγκεκριμένα: Κεφάλαιο Έβδομο, «Το γενικό πλαίσιο της οργάνωσης των ΜΜΕ», σελ. 278-307. Εξετάζει τις επιρροές στο περιεχόμενο των ΜΜΕ όπου σε αδρές γραμμές αυτό αποτελεί αποτέλεσμα της συνέργειας της κοινωνικοποίησης των δημοσιογράφων, της καθημερινής εργασίας σε έναν οργανισμό, τους κοινωνικούς θεσμούς και τις κοινωνικές δυνάμεις και, τέλος, αποτελεί μια λειτουργία ιδεολογικών θέσεων που αποσκοπούν στη διατήρηση του ισχύοντος συστήματος· πρόκειται για την «ηγεμονική» προσέγγιση που απηχεί τις γνωστές γκραμσκιανές θέσεις. Από την άποψη της πολιτικής οικονομίας, ο Murdock ερμηνεύει μονοσήμαντα την επενέργεια της ιδιωτικής αρχής στις δημοσιογραφικές πρακτικές. Παραμένοντας στη μαρξιστική οπτική και διακρίνοντας, όπως ο Giddens, τις θεωρίες της βιομηχανικής κοινωνίας από τις θεωρίες του καπιταλισμού που ανάγονται στις διακρίσεις των Marx και Conte περιγράφει περιεκτικά το ρόλο της ιδιοκτησίας στο πλαίσιο της ειδησεογραφικής οργάνωσης: (1) Διαμόρφωση της συνολικής πολιτικής και της στρατηγικής (2) Αποφάσεις όσον αφορά την επέκταση του οργανισμού, την πώληση τμημάτων είτε για απολύσεις προσωπικού, (3) Εκπόνηση της οικονομικής πολιτικής όσον αφορά τα μερίδια συμμετοχής, τη σύναψη τραπεζικών δανείων και τους συναφείς όρους, (4) Αποφάσεις για τη διανομή των κερδών στους μετόχους, τις αμοιβές στα διευθυντικά στελέχη κ.λπ. (σελ. 118).

⁴³³ Edward S. Herman, Noam Chomsky, *Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media*, Pantheon, 2002. Οι Chomsky και Herman με πολλούς οπαδούς εν Ελλάδι χρησιμοποίησαν την περίφημη έκφραση του Lippmann περί «κατασκευής» της συναίνεσης για να καταδείξουν την πλήρη υποταγή της δημοσιότητας στην οικονομική ισχύ. Χαρακτηριστική η εφαρμογή της θεωρίας αυτή στην ελληνική πραγματικότητα: Μαρλέν Λογοθέτη, «Η κατασκευή της συναίνεσης στη Μεταπολίτευση. Καταστέλλοντας την κατάληψη του Πολυτεχνείου του '95», στο Νίκος Δεμερτζής (επιμ.), *Η πολιτική επικοινωνία στην Ελλάδα*, Παπαζήσης, 2002, σελ. 281 κ.ε. Επίσης στο ίδιο πλαίσιο η ανάλυση του D. C. Hallin, «Commercialism and Professionalism in the American News Media», στο M. Curran και J. Gurevitch (επιμ.), *Mass Media and Society*, σελ. 218-237, Arnold, 2000. Σχετική ελληνική βιβλιογραφία με συναφείς θεωρήσεις των Stuart Hall, Nicholas Garnham κ.ά. Μαρία Κομνηνού, *Κοινωνία, εξουσία και μέσα μαζικής επικοινωνίας*, Εκδόσεις Παπαζήσης, 1989.

⁴³⁴ Κλασική είναι στο πλαίσιο της θεωρίας της διάκρισης μάζας/ελίτ η ανάλυση του C. Wright Mills, *The Power Elite*, επίμετρο: Alan Wolfe, Oxford University Press, (1956) 2000 και έχει ιδιαίτερο θεωρητικό ενδιαφέρον πώς ενσωματώνεται στην τσομσκιανή κριτική στο σύστημα επικοινωνίας.

⁴³⁵ Οι αναφορές όπου αναλύονται δύο διαφορετικές εκδοχές της φιλελεύθερης δημοκρατίας στο D. Hallin και P. Mancini, «Speaking of the President: Political Structure and Representational Form in US and Italian Television News», *Theory and Society*, τμ. 13, 1984, σελ. 829-850.

διαμόρφωση του ρυθμιστικού πλαισίου για τα media αλλά και του διαλόγου για το κανονιστικό πλαίσιο της ενημέρωσης καθώς εκκινούν από την άρνηση της ιδιωτικής αρχής στην ιδιοκτησία των Μέσων (μόνον το θέμα του «γιγαντισμού» των πολυκλαδικών επιχειρήσεων των μέσων και των διαδικτυακών κολοσσών έχει αποτελέσει θέμα ευρέος διαλόγου).

Υπάρχει επιπροσθέτως και μία έτερη εξέλιξη που μας κάνει να θυμόμαστε πάντοτε τη θαυμαστή επενέργεια της ετερογονίας των σκοπών στην Ιστορία. Ενώ αυτές οι θεωρήσεις στηρίζονται σε μια μαρξιστικής καταγωγής λογική, η επίθεση κατά του «συστήματος» την οποία υιοθετούν, ισοπεδώνοντας το φιλελεύθερο κανονιστικό πλαίσιο, τις κατέστησε προσφιλείς στις πολιτικές «φυλές» της ακροδεξιάς και σε ιδεολογικούς «βιότοπους», όπου επωάζεται η εναλλακτική «*post truth*» ενημέρωση με επίκεντρο την πολιτισμική έννοια του έθνους. Αντικαθιστώντας την κριτική στον καπιταλισμό με την επίθεση στη Νέα Τάξη Πραγμάτων της παγκοσμιοποίησης και τις διάφορες θεωρίες συνωμοσίας του «συστήματος» νομιμοποίησαν την άρση οποιασδήποτε δεοντολογίας στο δημόσιο λόγο από τους «επαγγελματίες της μνησικακίας», τους δημιουργούς, οι οποίοι κατά τα πρότυπα των εθνικοσοσιαλιστών και φασιστών του Μεσοπολέμου επιτίθενται στον «*Lügenpresse*», τον φιλελεύθερο αστικό τύπο: «*liberal bias*» στα media ανακάλυψαν το γερμανικό ακροδεξιό κίνημα Pegida, αλλά και ο Steve Bannon, σύμβουλος στρατηγικής του Donald Trump κατά την ανάρρησή του στον προεδρικό θώκο των ΗΠΑ, καθώς και η Μαρί Λεπέν όπως και οι «Brexiteers», όταν επιτέθηκαν με επιτυχία όπως αποδείχθηκε εκ του αποτελέσματος στις αρχές της αντικειμενικότητας των βρετανικών media, και κατέστησαν ανενεργό το όποιο ορθολογικό περιεχόμενο εγγυώνται οι κανόνες δεοντολογίας.

Ο Hallin, ερριζόμενος μοτίβα από τη χαμπερμασιανή σκέψη, μετριάζει τη θέση περί της «κατασκευής» των ειδήσεων καθ' υπαγόρευση των «συμφερόντων» καθώς αποδέχεται ότι ενημερωτική διαδικασία είναι πανθομολογούμενα αρκούντως πιο σύνθετη από τη μονοδιάσταση αυτή αντίληψη της πολιτικής οικονομίας⁴³⁶. Επισημαίνει ότι η φανερή σε όλους δυνατότητα των μέσων να μεταδίδουν διιστάμενες απόψεις και να αποκαλύπτουν σκάνδαλα προκύπτει εν μέρει από το γεγονός ότι δεν οφείλουν να στηρίζουν τη νομιμοποίηση του καπιταλιστικού συστήματος εν όλω, αλλά κατά προτεραιότητα να φροντίζουν για τη δική τους νομιμοποίηση. Και τούτη η παρατήρηση έχει εμπράγματα βάση διότι τα μέσα ενημέρωσης εάν απολέσουν την αξιοπιστία τους (στο πλαίσιο των διαδικασιών πειθούς), τότε πέραν της οικονομικής χρεοκοπίας τους θα μετατραπούν αν μη τι άλλο σε «αναποτελεσματικούς ιδεολογικούς θεσμούς» (δεν χρειάζεται κάποια ιδιαίτερη προσπάθεια για να εντοπίσουμε παραλληλισμούς με τα ισχύοντα στην ελληνική περίπτωση). Η μονοδιάσταση αυτή αντίληψη όσον αφορά την ενημερωτική λειτουργία προσκρούει, λοιπόν, λόγω του δημόσιου χαρακτήρα της, στην αναγκαιότητα της νομιμοποίησής της: στο κεντρικό γεγονός ότι οι δημοσιογράφοι και οι ενημερωτικοί οργανισμοί ασκούν ενεργητικά το δικαίωμα στην ελευθερία του λόγου το οποίο έχει διαμορφώσει διαχρονικά ένα πλαίσιο υπευθυνότητας που απορρέει από τις αντίστοιχες προσδοκίες της κοινωνίας για το ρόλο των media. Επιπροσθέτως, αυτό απορρέει από την απτή πραγματικότητα ότι η ίδια η αγορά διαμορφώνει μία εν τίνι μέτρω αποτελεσματική μορφή λογοδοσίας. Για ποιον λόγο κάποιος να καταναλώσει ένα ειδησεογραφικό προϊόν, το οποίο –υποτίθεται ότι– εξυπηρετεί αποκάλυπτα τα κοινωνικά συμφέροντα της ελίτ, τα οποία μάλιστα είναι αντίθετα προς τα δικά του; Επιπλέον έχει καταγραφεί ως αρκούντως «αρχαϊκή» και περιορισμένης αναλυτικής αξίας η θέση περί της

⁴³⁶ Harvey Molotch, Marilyn Lester, «News as Purposive Behavior: On the Strategic Use of Routine Events, Accidents, and Scandals», *American Sociological Review*, τμ. 39, No. 1. (1974), σελ. 101 - 112. Ανάκτηση: <http://links.jstor.org/sici?sici=0003-1224%28197402%2939%3A1%3C101%3ANAPBOT%3E2.0.CO%3B2-5>

«επιρροής», βάσει της οποίας το κοινό «υποτάσσεται» και καταναλώνει αδιαμεσολάβητα και άκριτα το περιεχόμενο των μέσων επικοινωνίας, ενώ ταυτόχρονα δεν ερμηνεύει τον τρόπο διαμόρφωσης των προτιμήσεων του κοινού (γιατί άραγε αυτό πραγματοποιεί αυτές τις επιλογές και μάλιστα με μαζικό τρόπο και όχι κάποιες άλλες...).

Τριτευόντως, επαναλαμβάνουμε το από δεδομένο ότι δίχως τη σύνδεση της ενημερωτικής διαδικασίας με την αγορά, δεν είναι δυνατόν αυτή να λάβει επαγγελματική μορφή. Η παραγωγή των ειδήσεων διακρίνεται από τη διατύπωση γνώμης κατά το ότι, όπως έχουμε ήδη επισημάνει, *προϋποθέτει σημαντικούς υλικούς και άυλους πόρους*. Σαφώς, υπόκειται κανονιστικά στο πλαίσιο της δημόσιας αποστολής του θεσμού, αλλά προκειμένου να διατηρηθεί η αυτονομία της και να διαθέτει ποιότητα το ενημερωτικό προϊόν είναι αναγκαία η διατήρηση της ιδιωτικής αρχής και η ένταξη στην αγορά.

II. Η κοινωνική οργάνωση της ειδησεογραφικής παραγωγής

Η δεύτερη προσέγγιση προέρχεται κατά κύριο λόγο από το πεδίο της κοινωνιολογίας (ιδίως από τους κλάδους οι οποίοι μελετούν το οργανωσιακό επίπεδο, το καθεστώς που διέπει τις εργασιακές σχέσεις και την επαγγελματική δεοντολογία καθώς, επίσης, την «κοινωνική κατασκευή» της ιδεολογίας) και επιχειρεί να κατανοήσει τα όρια τα οποία θέτουν οι οργανωτικοί και επαγγελματικοί παράγοντες κατά τη διαδικασία παραγωγής ενημερωτικών προϊόντων. *Καθώς η παραγωγή της ειδησεογραφίας εντάχθηκε στο νομικό-ορθολογικό (legal-rational) υπόδειγμα κυριαρχίας (στην αγγλοσαξωνική εκδοχή του ενημερωτικού παραδείγματος κυρίως) η κοινωνική θεωρία καταγράφει τις δυνάμεις οι οποίες επενεργούν στη διαμόρφωσή της*. Και, με βάση αυτή τη μεθοδολογία, διαμορφώνουν αναλυτικά σχήματα με αντικείμενο τη μορφή της.

Χαρακτηριστικά, οι Moltoch και Lester διαμόρφωσαν μία τυπολογία των ειδησεογραφικών θεμάτων και προσλαμβάνουν αποκλειστικά διαδικαστικά τον τρόπο διαμόρφωσης των κριτηρίων όσον αφορά την προαγωγή μέρους από το πλήθος των συμβάντων στο καθεστώς του γεγονότος. Επικεντρώνονται, όπως έχουμε προαναφέρει, στην «προθετικότητα» ως προς τη διαμόρφωση των γεγονότων και προτείνουν ένα διττό κριτήριο το οποίο σχετίζεται με την σχέση επικοινωνιότη-πηγής: **(α)** εάν η εμφάνιση μίας είδησης είναι «προσχεδιασμένη» και εάν αυτοί που την προσχεδιάζουν είναι αυτοί που την προβάλλουν, εάν ένα συμβάν προσχεδιάζεται και δημοσιοποιείται έπειτα ως είδηση από τους ίδιους τους σχεδιαστές του πρόκειται για το σύνθηρες θέμα ειδήσεων· **(β)** εάν έχει προσχεδιαστεί και προβάλλεται από κάποιον άλλον και όχι εκείνον που προγραμμάτισε την παρουσίασή του πρόκειται για «σκάνδαλο»· **(γ)** εάν είναι απρογραμμάτιστο και δημοσιοποιείται από κάποιον άλλον και όχι από εκείνον με τον οποίον σχετίζεται το γεγονός, τότε πρόκειται για «ατύχημα»⁴³⁷.

Η σχέση με τις πηγές και η αυτονομία

Ταυτόχρονα, η σχέση του δημοσιογράφου με τις πηγές επιρρώνει ή διαψεύδει έμπρακτα την αυτονομία της ενημερωτικής πρακτικής. Το υπόδειγμα των Griebel και Johnson προέρχεται από την εμπειρική έρευνα με αντικείμενο τη διαμόρφωση των δημοσιογραφικών μηνυμάτων

⁴³⁷ Denis McQuail - Sven Vidal, *Σύγχρονα Μοντέλα Επικοινωνίας για τη μελέτη των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας*, επιμέλεια: Στέλιος Παπαθανασόπουλος, μετάφραση: Κάτια Μεταξά, Εκδόσεις Καστανιώτη, 2001. 6.2. Το μοντέλο των Griebel και Johnson για τις σχέσεις πηγής - δημοσιογράφου σελ. 168-171.

και εξετάζει τη σημασία του τρόπου καταγραφής των πολιτικών σχέσεων σε τοπικό επίπεδο. Στις τρεις εκδοχές του υποδείγματος καταγράφονται οι δυνατότητες οι οποίες αφορούν τη δομή της σχέσης του δημοσιογράφου με τις πηγές του με επίκεντρο το ζήτημα της αυτονομίας. Η πρώτη μορφή σχέσης περιγράφεται ως εξής: Οι επικοινωνιακές πράξεις των δύο «επικοινωνητών» λειτουργούν μέσα σε πεδία αναφοράς τα οποία διακρίνονται λόγω των αυτοτελών και διακριτών γραφειοκρατικών λειτουργιών, της τυπικής ανάθεσης ρόλων και αντιλήψεων, της κοινωνικής απόστασης, των αξιών κ.λπ. όπως έχουμε αναφέρει ανωτέρω στη θεματική της διαφοροποίησης. Η ροή της πληροφόρησης λαμβάνει τυπική μορφή. Το εν λόγω υπόδειγμα αναπαριστά μία κλασική περίπτωση *φιλελεύθερου καθεστώτος* του τύπου όπου ιδεατά υπάρχει πλήρης ανεξαρτησία από τα κοινωνικά συστήματα που εμπλέκονται σε αυτό: *το ένα δημιουργεί «ειδήσεις» και το άλλο καταγράφει αντικειμενικά τι συμβαίνει*. Προϋποθέτει, επιπροσθέτως, καταστάσεις απόστασης και ασυνεχούς επαφής ανάμεσα στην πηγή και το δημοσιογράφο.

Στη δεύτερη εκδοχή, τα πεδία αναφοράς πηγής και δημοσιογράφου επικαλύπτονται καθώς οι δύο «επικοινωνητές» συνεργάζονται από κοινού με σκοπό την ικανοποίηση του επικοινωνιακού τους ρόλου και, εν γένει συμμερίζονται κοινές αξίες οι οποίες υπογραμμίζουν τους ρόλους και τις πράξεις τους. Ταυτόχρονα, έχουν εν μέρει κοινούς στόχους: *Ο ένας «χρειάζεται» τη δημοσίευση μίας είδησης και ο άλλος να την «εκμαιεύσει»*. Το αποτέλεσμα είναι η μερική απομείωση της αυτονομίας του δημοσιογράφου, ο οποίος με βάση το κανονιστικό πρότυπο πρέπει να είναι «εντολοδόχος» του κοινού το οποίο «οφείλει να γνωρίζει».

Στην τρίτη εκδοχή, το πλαίσιο αναφοράς για τον έναν «επικοινωνητή» έχει απορροφηθεί ή και «αλωθεί» από τον άλλο. Δεν υφίσταται διαφορά ανάμεσα στον τρόπο παρουσίασης και τις ειδησεογραφικές αξίες. Στη θεωρία αυτή, το υπόδειγμα θα ήταν δυνατόν να περιγράφει ως μία διαδικασία εξομοίωσης σε δύο κατευθύνσεις: ένας αξιωματούχος θα μπορούσε να παρέχει πληροφόρηση αποκλειστικά με βάση τις απαιτήσεις και τα συμφέροντα της δημοσιότητας. Στην πράξη, η πίεση προς εξομοίωση είναι προς την αντίθετη κατεύθυνση: επειδή ο προμηθευτής της πληροφόρησης κατέχει ισχυρότερη θέση εντός της διαμορφωθείσας σχέσης. Επίσης, έχει παρατηρηθεί ότι λαμβάνει χώρα η εν λόγω ταύτιση όταν οι σκοποί του τύπου ταυτίζονται με τους σκοπούς της «κοινωνίας», όπως συμβαίνει σε καθεστώτα ολοκληρωτικά ή αυταρχικού ελέγχου της δημοσιότητας: *έχουμε έναν κυρίαρχο ορισμό του αληθούς και έκλειψη της αυτονομίας*⁴³⁸.

Όπως έχει επισημανθεί, η διαδικασία της «κατασκευής» (στο πλαίσιο της *media logic*) έγκειται στο γεγονός ότι η επικοινωνία εκλαμβάνεται ως μία εμπρόθετου χαρακτήρα δράση όπου το υποκείμενο «Α» σκοπεύει μέσω της μετάδοσης ενός μηνύματος να επιτύχει το σκοπό «Β». Η δράση αυτή δεν απορρέει με βάση μία «πραγματικότητα», αλλά αντιθέτως εντάσσεται ενεργώς στο πλαίσιο ενός συγκεκριμένου συστήματος σκοπών ταυτόχρονα με το εκάστοτε κοινό το οποίο συγκροτείται από κοινού με το μήνυμα.

Σε καμία από τις τρεις περιπτώσεις οι οποίες καταγράφονται ανωτέρω δεν πρόκειται για συμβάντα που παρουσιάζονται «αυθόρμητα» στον κοινωνικό κόσμο και τα ειδησεογραφικά μέσα τα ανακαλύπτουν *a posteriori*. Κατά τους Moltoch και Lester, είναι λάθος να συγκρίνουμε τα θέματα των ειδήσεων με την «πραγματικότητα» και μετά να αντιμετωπίζουμε την όποια ασυμφωνία ως «στρέβλωση» της τελευταίας. Πρέπει πάντοτε να αναζητούμε τον σκοπό, την προθετικότητα, για τον οποίο δημιουργείται *αυτή* η πραγματικότητα και όχι κάποια άλλη. Οι ειδήσεις προσφέρουν μία «πραγματικότητα» που αποτελεί την «πολιτική διεργασία μέσω της

⁴³⁸ D. Hallin και P. Mancini, *Comparing Media Systems*, ο.π. σελ. 89. κ.ε.

οποίας συγκροτούνται τα συμβάντα από τους κατέχοντες την εξουσία». (σελ. 111 κ.ε.) Σε διάσταση με την επιστημολογική βάση του ρεαλισμού, δεν αρνούνται απλώς ότι εν γένει τη δυνατότητα των μέσων να είναι αντικειμενικά, αλλά το γεγονός ότι εν γένει υφίσταται ένας κόσμος ο οποίος θα μπορούσε να προσληφθεί αντικειμενικά. Σύμφωνα με τη θέση αυτή, ο τύπος ως θεσμός δεν αντικατοπτρίζει στην πραγματικότητα έναν υπαρκτό κόσμο, αλλά «τη δραστηριότητα εκείνων που έχουν την ισχύ να καθορίσουν την εμπειρία των άλλων».

Οι διαδρομές του «δημοσίων γεγονότων»

Υποκείμενα της δημιουργίας των γεγονότων είναι τρεις μείζονες φορείς οι οποίοι τα «κατασκευάζουν»: Πρώτον, όσοι τα «δημιουργούν» (news providers), αυτοί που αναγνωρίζουν την ύπαρξη ενός γεγονότος (το καθιστούν συνεπώς ορατό) ως εξαιρετικού ενδιαφέροντος για τους άλλους. Δεύτερον, οι «συλλέκτες» των ειδήσεων («news assemblers»). Αυτοί είναι οι δημοσιογράφοι, οι συντάκτες, οι επιμελητές της δημοσιογραφικής ύλης οι οποίοι επεξεργάζονται το πρωτογενές υλικό, το οποίο προέρχεται από τους «δημιουργούς» των ειδήσεων και μετασχηματίζουν συγκεκριμένη ομάδα συμβάντων τα οποία παράγονται από διάφορες πηγές σε γεγονότα μέσω της δημοσιοποίησής τους. Τέλος, οι καταναλωτές των ειδήσεων (news consumers) οι οποίοι ερχόμενοι σε επαφή με διάφορα συμβάντα τα οποία κατέστησαν δημόσια γεγονότα διαμορφώνουν από κοινού την έννοια του *δημόσιου χρόνου*. Έκαστος φορέας ο οποίος εμπλέκεται σε αυτή την «κατασκευαστική» αλυσίδα ερείδεται στη συγκεκριμένη στοχοθεσία ή προθετικότητα, η οποία καθορίζει την ανάγκη για τα συγκεκριμένα συμβάντα ενώ, την ίδια ώρα, κάθε στάδιο της διαδικασίας εμπεριέχει ένα σημαντικό αριθμό «κατασκευαστικών» δυνατοτήτων.

1. Οι «δημιουργοί» των γεγονότων (news promoteurs)

Σε αυτό το στάδιο υποτίθεται ότι υποστασιοποιείται κατ' εξοχήν η προθετικότητα, η επενέργεια των «συμφερόντων» (το «ποιος μιλάει»), τα οποία σκοπούν στην ανάδειξη συγκεκριμένων δημόσιων γεγονότων, όπως και την απόκρυψη κάποιων άλλων είτε και στην παραποίηση τους. Η έννοια της ανάδειξης ενός γεγονότος εμπεριέχει τη σημασία ότι ένας δράστης παριστάμενος σε ένα γεγονός ή δημιουργώντας το καθιστά αυτό προσβάσιμο και διαθέσιμο προς άλλους, *ήτοι αποδίδει σε αυτό το κατηγορηματικό της ορατότητας*. Σε κάποιες περιπτώσεις, η προαγωγή ενός γεγονότος σε δημόσιο μπορεί να είναι άμεση, στοχευμένα ιδιοτελής και εμφανής, όπως στην περίπτωση των δημοσίων σχέσεων ή μίας ορατής πολιτικής δραστηριότητας (για παράδειγμα, μία συνέντευξη τύπου είτε μια εκδήλωση διαμαρτυρίας). Άλλες φορές, η επικοινωνιακή πράξη εμφανίζεται λιγότερο ιδιοτελής ή ένσκοπη, όπως στην περίπτωση μίας ανακοίνωσης από κάποιον κρατικό φορέα για έναν επερχόμενο δημόσιο κίνδυνο. Συχνά, επίσης, οι δημιουργοί των γεγονότων αναδεικνύουν ορισμένα γεγονότα πέρα από το πεδίο της δικής του ευθύνης καθώς έχουν (εντός ορίων) πρόσβαση στη δημοσιοποίηση των δραστηριοτήτων άλλων υποκειμένων – περιλαμβάνουν άτομα ή συλλογικότητες, οι σκοποί των οποίων αντιτίθενται με τους δικούς τους: όπως στην περίπτωση όπου υπάρχει η καταγγελία εναντίον δημοσίων προσώπων ή φορέων για σκάνδαλα. Πράγματι, αυτή θέση περί των «παραγωγών» γεγονότων καλύπτει έστω και ολίγον παρελκυστικά εν μέρει την πραγματικότητα της διαμόρφωσης της ενημέρωσης. Ο δημοσιογράφος διαρκώς βρίσκεται σε αναζήτηση της δράσης επίσημων πηγών βάσει της οποίας θα επιχειρήσει να ιεραρχήσει τον άμορφο κυκεώνα των συμβάντων που συνιστά τον καθημερινό δημόσιο βίο. Οι ανακοινώσεις, η παροχή συγκεκριμένων επεξεργασμένων στοιχείων, οι συνεντεύξεις τύπου, οι δηλώσεις, τα περίφημα «non-papers» και εν γένει ό,τι

εντάσσεται στις δημόσιες σχέσεις είναι η «πρώτη ύλη» την οποία διαμορφώνουν κατά κύριο λόγο οι επίσημες πηγές (όχι βεβαίως πάντοτε σε απόλυτο βαθμό...).

Η μονοδιάστατη «κατασκευαστική» έννοια παρουσιάζει πλήθος αστοχίες εάν την αντιληφθούμε ως μία *ex nihilo* διαμόρφωση του πραγματικού, η οποία αναιρεί εκ βάθρων την όποια αρχή της αντικειμενικότητας.

Πρώτον, τίθεται το ζήτημα τού *τι διαμορφώνει τα εκάστοτε συστήματα σκοπών των «news promoters» και εν τέλει «τι είναι αυτό που λένε»*. Τα επικοινωνιακά ενεργήματα υφίστανται και διαμορφώνονται σε κοινωνικό κενό ή απηχούν αξιακά περιεχόμενα και πραγματικότητες που εγγενώς συγκροτούν συναινέσεις ή κυοφορούν συγκρούσεις; Με βάση τη θέση αυτή, πρέπει να θεωρήσουμε δεδομένη την ταύτιση της πηγής ενός γεγονότος με το φορέα καταγραφής της, το δημοσιογράφο. Αυτό από μόνο του συνιστά *de facto* αναίρεση της κριτικής λειτουργίας της δημόσιας σφαίρας, καθώς η ενημερωτική πρακτική και αξία της ισομέρειας απαιτεί την αυτονομία της και βεβαίως δεν επιβεβαιώνεται από την πραγματικότητα του δημοσιογραφικού ανταγωνισμού. Επιπροσθέτως, η πείρα δείχνει ότι ποτέ η ένσκηνη λειτουργία μίας «πηγής», επί παραδείγματι ενός κόμματος είτε ενός φορέα δημόσιου ή ιδιωτικού, δεν παρουσιάζει τέτοια συνεκτικότητα (παρεκτός στα αυταρχικά καθεστώτα και εκεί όχι σε απόλυτο βαθμό) ώστε να μην καταγράφονται διαφοροποιήσεις, διαφωνίες, αντιθέσεις που απηχούν διακριτά αξιακά περιεχόμενα και ερμηνευτικά σχήματα. Πάντοτε, υπάρχουν δυνατότητες (καθώς εγείρονται αντιθέσεις) να ενεργοποιηθούν οι διαδικασίες διακρίβωσης της ακρίβειας και της αξιοπιστίας των επίσημων πηγών μέσω της διασταύρωσής τους με άλλες, της διαχρονικής αποτίμησής τους κ.λπ.. Εν τέλει, η ίδια η ενημερωτική λειτουργία απενεργοποιείται στο μέτρο που το περιεχόμενο των επίσημων πηγών δημοσιοποιείται με άκριτο και ανεπεξέργαστο τρόπο κυρίως όταν σήμερα στην ψηφιακή εποχή υπάρχει ευχερής δημόσια πρόσβαση σε πρωτογενές υλικό: δελτία τύπου, συνεντεύξεις ή ανακοινώσεις, επιστημονικά δεδομένα κ.λπ. Και, εν γένει, οι επίσημες πηγές δεν έχουν τη δυνατότητα να «κατασκευάζουν» γεγονότα ερήμην του πραγματικού – μακροπρόθεσμα, άλλωστε, όπως έχει αποδειχθεί πολλάκις η στρατηγική αυτή θα αποτύχει και θα ναρκοθετήσει την εν τοις πράγμασι την όποια προθετικότητα.

2. Η διαδικασία «συλλογής» και παραγωγής των ειδήσεων

Κεντρικό αντικείμενο της ενημερωτικής διαδικασίας αποτελεί η ανάδειξη μέσα από την хаοτική ποικιλομορφία του κοινωνικού κόσμου –ήτοι ενός προκαταρτικού κόσμου πριν από την ιεράρχηση των γεγονότων με βάση βαθμίδες ενδιαφέροντος– των γεγονότων εκείνων τα οποία ορίζουν την εκάστοτε κατάσταση και αποδίδουν ένα σύνολο νοημάτων στον τρόπο κατανόησής του. Τα γενικά κριτήρια αφορούν, εν γένει, αυτό που είναι *ξεχωριστό ή καινοτόμο, διαρρηγνύει την κρούστα της καθημερινά επαναλαμβανόμενης ρουτίνας, ότι είναι σημαντικό για την πλειονότητα του εκάστοτε κοινού και αυτό που παρουσιάζει κάποια γενικότερη ωφελιμότητα*. Αδρομερώς, οι άνωθι γνωστες δημοσιογραφικές αξίες διαμορφώνουν τα κριτήρια για ένα «story», μία δημοσιογραφική εργασία που ενδέχεται να περιλαμβάνει είτε μήνες εξαντλητικής έρευνας είτε μία φευγαλέα κρίση υπό την πίεση ασφυκτικών προθεσμιών είτε την προσφυγή του δημοσιογράφου στα συνήθη επαγγελματικά κριτήρια.

Στο πλαίσιο του συστήματος των αξιών της αντικειμενικότητας, η βάση του φιλελεύθερου κανόνα απουσίας προηγούμενης λογοκρισίας στη Δύση επάγεται την αποχή του εκάστοτε «επικοινωνητή» και του συστήματος των μέσων από κάποιον ενδιάθετο πολιτικό ή οικονομικό σκοπό. Υφίσταται, λοιπόν, μία πραγματικότητα, το αντικειμενικώς υπαρκτό σε όλη την πολυσχιδία του, η οποία εμπεριέχει ένα σύνολο κοινωνικής γνώσης η οποία πρέπει να ιεραρχηθεί

με βάση μία *δομή ενδιαφέροντος* (τα δημόσια γεγονότα) προκειμένου να καταστεί γνώσιμη και ερμηνεύσιμη. Διαθέτοντας τους απαραίτητους πόρους (υλικούς και γνωστικούς) ο ειδικός ο οποίος «οσμίζεται» τις ειδήσεις, ήτοι ο δημοσιογράφος, προχωρεί στη διαμόρφωση ενός διευθετημένου Όλου, το οποίο θα συνιστά, όχι την πραγματικότητα εν όλω, αλλά μία προνομιακή θέασή της εγγύτερα κατά το δυνατόν στο αληθές. Κάθε παρέκκλιση από αυτό το ιδεώδες συνιστά εκδήλωση μεροληπτικής στάσης και αποτελεί ένδειξη μίας διαρθρωτικής παθογένειας του συστήματος ενημέρωσης: *ήτοι μαρτυρεί τη χειραγώγηση της πολιτικής δημοσιότητας*.

Η διαδικασία παραγωγής ειδήσεων από τους «συλλέκτες» καταλήγει στη διαμόρφωση των «δημόσιων γεγονότων»: αυτή εμπεριέχει τη διαρθρωτική σημασία των δράσεων εντός της οργάνωσης διά των οποίων παράγεται η ειδησεογραφία και η πολιτική δημοσιότητα. Η ίδια η φύση των media, ως τυποποιημένων και πάγιων δημοσιογραφικών πρακτικών εντός των αιθουσών σύνταξης, ως πεδίο δράσης μιας κοινότητας επαγγελματιών και ως επιχειρηματικών οργανώσεων που έχουν στόχο την κερδοφορία θεωρείται ότι διαρθρώνει δομικά το εκάστοτε μήνυμα, το περιεχόμενο της ειδησεογραφίας (με κεντρική τη διαδικασία της ιεράρχησης των συμβάντων ώστε αυτά να λάβουν το οντολογικό καθεστώς των δημόσιων γεγονότων).

Πρέπει να δούμε σε ποιο σημείο οι παράγοντες αυτοί, όχι απλώς επηρεάζουν το περιεχόμενο (ουδείς αρνείται τη θέση της Tuchman ότι η ενημέρωση αποτελεί και ένα «προϊόν» το οποίο δημιουργείται και πωλείται καθημερινά καθώς θεωρείται δεδομένη η ένταξή του στις διαδικασίες της αγοράς) αλλά το «κατασκευάζουν» σε απόλυτο βαθμό αναιρώντας διαρρήδην το κανονιστικό περιεχόμενο της αντικειμενικότητας. Κατ' αρχήν, *το εύρος εντός του οποίου οι δομές των ειδησεογραφικών οργανώσεων παράγουν την ανάγκη για γεγονότα στους «συλλέκτες» των ειδήσεων οι οποίες να διαφοροποιούνται από αυτούς που τις παράγουν (αυτονομία) ταυτίζεται με το εύρος στο οποίο τα media ανταποκρίνονται στο θεσμικά κατοχυρωμένο ρόλο τους στη διαμόρφωση της ειδησεογραφίας*. Εάν εφαρμόζουν κατά την καθημερινή δράση τους τις αρχές της ουδετερότητας, της τεκμηρίωσης, της *fairness* και, κατ' αυτό τον τρόπο, επιρρώνουν τη φιλελεύθερη αρχή της αυτονομίας της δημόσιας σφαίρας – στο σημείο αυτό θεμελιώνεται η νομιμοποίησή τους.

Επιπροσθέτως, ο «κατασκευαστικός» ρόλος των media είναι δυνατόν να τίθεται, είτε σε συμφωνία είτε σε αντίθεση με τις προθέσεις αυτών που παράγουν τα γεγονότα. Καθοριστικό ρόλο σε αυτό διαδραματίζει το γεγονός εάν οι στοχεύσεις των «συλλεκτών» βρίσκονται σε αντίθεση ή συμφωνούν με τους σκοπούς των «παραγωγών των ειδήσεων», ήτοι των επίσημων πηγών. Οι ισχυροί «παραγωγοί γεγονότων» ενδέχεται να επιχειρήσουν να επιβάλουν τη «συμφωνία» μεταξύ των δικών τους αναγκών για τη δημιουργία γεγονότων και αυτών των «συλλεκτών» ασκώντας πιέσεις στους τελευταίους να διαφοροποιήσουν τις τυποποιημένες πρακτικές τους μέσω της διαμόρφωσης δικτύων πελατειακών σχέσεων, είτε με άμεσο και εμφανή τρόπο είτε εμμέσως με την παροχή κινήτρων. Τότε κάνουμε λόγο για εργαλειοποίηση της ενημερωτικής διαδικασίας: αυτό ισχύει κατά κόρον σε συστήματα των μέσων που απέχουν από το φιλελεύθερο κανόνα όπως αυτά του πολωμένου πλουραλισμού (*Mediterranean or polarized pluralist model*)⁴³⁹.

Χαρακτηριστικά σε κοινωνίες όπου ο τύπος είναι κρατικά ελεγχόμενος –ήτοι δεν υφίσταται καθεστώς αυτονομίας μεταξύ πηγών και «επικοινωνητή» μέσω του ελέγχου του ιδιοκτησιακού καθεστώτος των μέσων και μηχανισμών λογοκρισίας και εκφοβισμού– η σχέση μεταξύ των παραγωγών γεγονότων και των «συλλεκτών» είναι λιγότερο περιπεπλεγμένη. Σε αυτές τις κοι-

⁴³⁹ Tuchman, Objectivity as Strategic Ritual ό.π. σελ. 434.

νωνίες, τα media είναι οργανωμένα προκειμένου να υπηρετήσουν έναν ευρύτερο κοινωνικό στόχο (επί παραδείγματι, τη διαμόρφωση του «σοσιαλιστικού ανθρώπου») ή τη διατήρηση ενός αυταρχικού πολιτικού καθεστώτος (Τουρκία, Κίνα και αλλού). Η δημοσιογραφική αξία ενός γεγονότος, τότε, ταυτίζεται με τη χρησιμότητά του στο πλαίσιο της εργαλειοποιημένης δημόσιας σφαίρας. Κατά κύριο λόγο, η ανέλιξη και η επαγγελματική επιβίωση αυτού που «οσμίζεται τις ειδήσεις» εξαρτώνται από την ικανότητά του να επιβιώνει σε ένα τέτοιου είδους αυταρχικό καθεστώς, να αντιλαμβάνεται τις αντιλήψεις των ανωτέρων του για το γενικό σκοπό της πολιτικής δράσης και, κατά συνεπαγωγή, για τη δημοσιογραφική αξία ενός γεγονότος – γίνεται, δηλαδή, τρόπον τινά «φρουρός του καθεστώτος». Τότε, είναι δυνατόν να κάνουμε λόγο για μία «πλήρη κατασκευή της κοινωνικής πραγματικότητας», όπου οι βουλές του καθεστώτος διαμορφώνουν (τουλάχιστον αυτός είναι ο στόχος) την αυτοεικόνα της κοινωνίας, αλλά ταυτόχρονα έχει διασφαλισθεί η απόλυτη ετερονομία των πολιτών οι οποίοι διαθέτουν απλώς την ιδιότητα του υπηκόου. Υπάρχει βεβαίως πάντοτε όπως σε κάθε «κατασκευή» ο συνήθης κίνδυνος για τα αυταρχικά καθεστώτα της αυτοεξαπάτησης όσον αφορά την ίδια την πραγματικότητα την οποία οφείλουν να διαχειρισθούν.

Από την άλλη πλευρά οι δυτικές αντιλήψεις όσον αφορά τις δημοσιογραφικές αξίες και πρακτικές (*liberal model*) ερείδονται στη θέση ότι υφίσταται μία πραγματικότητα «εκεί έξω» ως βάση της συνειδησιακής αυτονομίας ή άλλως της πνευματικής ελευθερίας, ενός *cogito* το οποίο σχετίζεται πολλαχώς με τα αντικείμενα του κοινωνικού κόσμου. Έστω και εάν η πραγματικότητα αυτή είναι πολυσχιδής και πολύπτυχη και ο οριστικός ορισμός της εκάστοτε κατάστασης σκολιός, η αυτονομία ταυτίζεται με την προτεραιότητα του ορθού, της ελευθερίας, έναντι οιασδήποτε προθετικότητας όσο και εάν αυτή θεωρείται νομιμοποιημένη με βάση ένα σύστημα πεποιθήσεων που συγκυριακά κυριάρχησε κοινωνικά είτε ηγεμόνευσε με γκραμσιανούς όρους. Το «προϊόν» οποιουδήποτε συστήματος επικοινωνίας το οποίο αρνείται αυτή την αρχή ταυτίζεται με την έννοια της προπαγάνδας, της υποταγής της επικοινωνιακής διαδικασίας σε εξουσιαστικά ενεργήματα.

Η διάκριση μεταξύ «είδησης» και «προπαγάνδας» που στηρίζεται στην εν λόγω αρχή είναι ενσωματωμένη στο είδος της εργασίας του «συλλέκτη»: αυτοί που διαθέτουν ενδιάθετους σκοπούς κατά τη διαμόρφωση της ειδησεογραφίας παράγουν προπαγάνδα, ενώ αυτοί που έχουν μόνο σκοπό να αντανακλούν εν τινί μέτρω την πραγματικότητα «παράγουν» ειδήσεις. Συνελόντι ειπείν, υφίσταται μία σταθερή ελλογή και ηθική βάση στις αρχές της αντικειμενικότητας, οι οποίες ευρύτερα θεμελιώνονται στο πολιτισμικό Όλο της δυτικής φιλελεύθερης δημοκρατίας.

Η «κατασκευαστική» λογική στη συστατική της ερμηνεία αυτά ακριβώς τα θεμέλια θέτει εν αμφιβόλω. Η Tuchman επισημαίνει ότι η αντίληψη περί μίας αντικειμενικής πραγματικότητας επιτρέπει στα δυτικά media να διατηρούν μία αδιάπτωτη νομιμοποίηση της δράσης τους (καταγράφουν με μεγαλύτερη ή μικρότερη επιτυχία το αντικειμενικά υπαρκτό) ενώ, την ίδια ώρα, η ίδια δεν θεματοποιεί τη νομιμοποιητική βάση η οποία δεν είναι άλλη από την αρχή της αυτονομίας⁴⁴⁰. Στον αντίποδα του γεγονότος της νομιμοποίησης της λειτουργίας του θεσμού, οι Molotch και Lester υποστηρίζουν ότι αυτού του τύπου η αυτοκατανόσή του συσκοτίζει το δομικό παράγοντα της προθετικότητας της εργασίας των media, τον διαρκώς παρόντος σκοπού των εκάστοτε «ομιλούντων». Στην πράξη, επισημαίνουν, αυτή η αυτοαντίληψη λειτουργεί ως νομιμοποιητική λειτουργία των δράσεων εντός της οργάνωσης μέσω των οποίων πραγματοποιεί-

⁴⁴⁰ Harvey Molotch, Marilyn Lester, «News as Purposive Behavior» ό.π. σελ 105-106.

είται η «κατασκευή» των ειδήσεων. Το ερώτημα είναι κατά πόσον αυτή η «προθετικότητα» αναιρεί την ίδια τη συστατική αρχή του φιλελεύθερου υποδείγματος, τη διάκριση ιδιωτικού και δημόσιου την οποία απηχούν και οι αρχές της αντικειμενικότητας. Απολυτοποιώντας τη σημασία της μορφής (τις τεχνικές/τεχνολογικές παραλληλότητες), εξομοιώνουν με τρόπο που είναι στην πολιτική του διάσταση ιδιαίτερα αφελής και προβληματικός τα φιλελεύθερα συστήματα και τα συστήματα επικοινωνίας των λεγόμενων αυταρχικών δημοκρατιών.

Σημειώνουν χαρακτηριστικά: «Η επιλογή τού να αναστείλουμε την πίστη μας στη δυνατότητα να καταγραφεί “τι πραγματικά συνέβη”, αναδεικνύει τις βασικές ομοιότητες στη δημιουργία των ειδήσεων που είναι έκδηλες σε κάθε κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο. Υπάρχουν παραλληλότητες ανάμεσα στις ανάγκες για καταγραφή των ειδήσεων εκ μέρους των παραγωγών γεγονότων σε όλα τα συστήματα των media». Κατ’ αυτό τον τρόπο το κινεζικό σύστημα επικοινωνίας επί παραδείγματι εξαιτίας ορισμένων κοινών χαρακτηριστικών που αφορούν την παραγωγή του προϊόντος ταυτίζεται επί παραδείγματι με το βρετανικό ή το γαλλικό (σε αυτού του είδους οι κρίσεις οι διαδικασίες ταυτίζονται με τα περιεχόμενα). Και αυτό, διότι υπάρχουν παρομοίως επίσημες πηγές, τεχνικά υποστρώματα ή μορφές ρεπορτάζ, και παραβλέπεται η κεντρική διαφορά: η αυτονομία των «συλλεκτών» από τις πηγές και εάν υφίσταται πράγματι ένα πολυμερές και πλουραλιστικό σύστημα επικοινωνίας⁴⁴¹. Έτσι, επί παραδείγματι, οι εκατοντάδες φυλακισμένοι Τούρκοι δημοσιογράφοι ενδεχομένως να είναι και αυτοί μία «κατασκευή»...

Η θεωρία των οργανώσεων

Η γνωστή παλαιά μελέτη του Epstein, που βασίστηκε σε ένα σεμινάριο πολιτικής επιστήμης του Harvard, εμπεριέχει την υπόθεση ότι τα μέλη ενός οργανισμού «συγκλίνουν ως προς τις αξίες και τις προθέσεις τους» (σελ. xvi). Συνεπώς, έτερος κρίσιμος παράγοντας στη μελέτη των ειδήσεων είναι η εξέταση της λειτουργίας του ίδιου του ειδησεογραφικού οργανισμού⁴⁴². Το θεμελιώδες στην εν λόγω θεωρία είναι η έμφαση που αποδίδεται στους περιορισμούς που επιβάλλουν οι ίδιοι οι θεσμοί κατά την εμπράγματη λειτουργία τους και, δεύτερον, στην αναπόφευκτη «κοινωνική κατασκευή της πραγματικότητας» σε όλα τα κοινωνικά συστήματα. Ως προς το δεύτερο ζήτημα οι οπαδοί της θεωρίας των οργανώσεων, δεν αποδέχονται ως θέσφατο την άποψη ότι η πραγματικότητα υφίσταται ανεξάρτητα και παραμορφώνεται από τους ειδησεογραφικούς οργανισμούς. Η Tuchman επισημαίνει σχετικά (σελ. 179) ότι οι ειδήσεις «είναι αναλώσιμο καταναλωτικό προϊόν, που πρέπει να ανανεώνεται καθημερινά», ήτοι είναι η καίρια πληροφόρηση που συλλέγεται βάσει κυρωμένων επαγγελματικών μεθόδων, οι οποίες προσδιορίζουν τι γνωρίζουμε και στον τρόπο με τον οποίο το γνωρίζουμε. Στις ειδήσεις, επισημαίνεται στο πλαίσιο αυτό, η *επίκληση των γεγονότων συνιστά μία διαδικασία ταυτόχρονα πολιτική και επαγγελματική*.

Καθώς η επιρροή της γραφειοκρατίας στο πλαίσιο του νομικού-ορθολογικού συστήματος κυριαρχίας είναι γνωστή με βάση τις θέσεις του Weber, εδώ το επιχείρημα εκ νέου παραπέμπει στην *υπεροχή των διαδικασιών επί του περιεχομένου*. Οι επαγγελματικές πρακτικές και η δεοντολογία διαμορφώνουν στο πλαίσιο των θεωριών της «κατασκευής» έναν ιδεότυπο όσον αφορά την αντίληψη της είδησης σε πλήρη αυτονομία από τα όποια περιεχόμενα απηχώντας μια – συστατική για τη δική μας θεώρηση– αντίληψη της αντικειμενικότητας: *ήτοι η πληροφορία ως αξιολογικά ελεύθερη πρωτογενής μονάδα δεδομένων του κοινωνικού κόσμου*. Η έσχατη αυτή «μο-

⁴⁴¹ J. Epstein, *News from Nowhere*, Random House, 1973.

⁴⁴² Gaye Tuchman, *Making News: A Study in the Construction of Reality*, Free Press, 1978.

νάδα» γνώσης εντούτοις ούτε δύναται ποτέ να ερμηνευθεί ούτε να καταστεί ωφέλιμη ως κοινωνική γνώση εάν δεν ενταχθεί σε έναν ευρύτερο ορίζοντα νοήματος. Το υπέρ της κατασκευής επιχειρήμα αυτονομεί τις δομικά διαρθρωμένες διαδικασίες από τα περιεχόμενα με τρόπο που δεν αντιπροσωπεύει την πραγματικότητα της δημοσιογραφικής εργασίας, παρά μόνον λαμβάνοντας την ονομαστική τους αξία τον τρόπο αυτοκατανόησης των δημοσιογράφων ο οποίος απηχούσε τα συγκυριακά πολιτικο-κοινωνικά χαρακτηριστικά – κάνουνε μια αφαίρεση πλήρη συνεπειών σε σχέση με τα συγκεκριμένα πολιτικο-κοινωνικά ιστορικά χαρακτηριστικά εντός των οποίων εκτυλίσσεται η διαδικασία της ενημέρωσης⁴⁴³.

Οι διαδικασίες ως τελετουργικό

Η κυριαρχία της διαδικαστικής λογικής επί της ενημερωτικής διαδικασίας υποστηρίζεται ότι είχε ως αποτέλεσμα την παγίωση των πρακτικών της αντικειμενικότητας, την ώρα που το περιεχόμενό της έννοιας, το οποίο τελεί σε συνάφεια με το αστικό σχήμα σκέψης, εμφανίζεται να αναιρείται, βάσει των κριτικών που θεμελιώνονται στην κοινωνιολογική προσέγγιση της παραγωγής του ειδησεογραφικού προϊόντος, όπως αυτή της Tuchman⁴⁴⁴. Το κρίσιμο είναι ότι στην εν λόγω θέση περί υπεροχής των διαδικασιών εκλείπει το αξιακό στοιχείο όσον αφορά το περιεχόμενο διά της απολυτοποίησης της έννοιας της ουδετερότητας ή ισομέρειας: *κάθε στοιχείο του προκαταρκτικού κόσμου εκλαμβάνεται ex ante ως ισότιμο, δηλαδή όλες οι γνώμες και οι ερμηνευτικές προοπτικές γίνονται αποδεκτές ως ίσης αξίας και η εκάστοτε καταγραφή των γεγονότων ερήμην των προσφερόμενων τεκμηρίων είναι εξίσου ισότιμη απλώς εκφράζουσα υποτίθεται την εκάστοτε «ερμηνευτική προοπτική»*. Τα παραπάνω αποτελούν, όπως υποστηρίζεται, *εκδήλωση της ταύτισης της αγοράς των ιδεών (marketplace of ideas) με την οικονομική αγορά και την αυθόρμητη τάξη την οποία αυτή αναπαράγει*. Στο πλαίσιο αυτό, επιπροσθέτως, νομιμοποιείται, με όλες τις συνεπόμενες συνέπειες, η *διάσταση πολιτικής δημοσιότητας και ηθικής*: επάγεται επίσης ότι είναι ταυτόχρονα μάταιο και αφελές να επικαλούμαστε τη δημόσια αποστολή του θεσμού.

Η Tuchman προκειμένου να θεματοποιήσει την κρίση (αν όχι την ενεργό αναίρεση) των αρχών της αντικειμενικότητας στο πλαίσιο του αναλυτικού/συνδυαστικού σχήματος σκέψης θέτει στο επίκεντρο της μελέτης της ενημερωτικής διαδικασίας τρεις παράγοντες όσον αφορά την «εσωτερική» διάρθρωσή της, οι οποίοι επηρεάζουν την εφαρμογή της, ήτοι τη διαδικασία της παραγωγής του ενημερωτικού προϊόντος: *την τυποποίηση της μορφής, τις ενδο-οργανωσιακές σχέσεις και το περιεχόμενο*. Στην έννοια της μορφής εντάσσει τα παγιωμένα στο πλαίσιο της επαγγελματικής κουλτούρας τυπικά χαρακτηριστικά παρουσίασης της ειδησεογραφίας, αλλά και της μεθόδου εργασίας των ίδιων των μέσων ενημέρωσης, τα οποία διαμορφώνουν από κοινού παραδειγματικές διαδικασίες καταγραφής της είδησης, όπως π.χ. η *τυπική χρήση των εισαγωγικών* στη κατά λέξη μεταφορά των δηλώσεων των πηγών. Με τη έννοια *περιεχόμενο* περιγράφονται οι *εκάστοτε ορισμοί της κατάστασης επί των οποίων επικρατεί ευρεία συναίνεση*. Το περιεχόμενο, επίσης, τελεί σε συνάφεια με τις ενδο-οργανωσιακές σχέσεις τις οποίες αναπτύσσουν οι δημοσιογράφοι, τη μορφή της λεγόμενης «κοινωνικοποίησής» τους διά της απόκτησης της επαγγελματικής ιδιότητας, διότι οι εμπειρίες τους με βάση τις τυποποιημένες λειτουργίες στο πλαίσιο των οργανώσεων τους οδηγούν να εκλαμβάνουν ως δεδομένες μία σειρά από πρακτικές κατά την εκπλήρωση του ενημερωτικού έργου.

⁴⁴³Gaye Tuchman, «Objectivity as Strategic Ritual: An Examination of Newsmen's Notions of Objectivity», *American Journal of Sociology*, Vol. 77, No. 4 (1972), σελ. 660-679.

⁴⁴⁴G. Tuchman: *Objectivity as Strategic Ritual* ό.π. σελ. 661

Υιοθετείται η θέση του Everett Hughes (1964) βάσει της οποίας οι διαδικασίες οι οποίες υπηρετούν το σκοπό της αντικειμενικής καταγραφής της ειδησεογραφίας είναι δυνατόν να γίνουν αντιληπτές ως μορφές ενός «τελετουργικού». Με τον όρο «τελετουργικό» υπονοείται μία καθημερινά επαναλαμβανόμενη διαδικασία, μία ρουτίνα με βάση συγκεκριμένες πρακτικές, η οποία εν τέλει παρουσιάζει εν τέλει μικρή συνάφεια με τον επιδιωκόμενο στόχο (την ενημέρωση με βάση τη δημόσια αποστολή του θεσμού).

Η προσήλωση στη διαδικασία εκ μέρους των «επικοινωνητών» εμφανίζεται ως μη συνειδητή και αφομοιωμένη, τόσον όσον αφορά τη θεωρητική πρόσληψή της αλλά και σε επίπεδο ηθικής/δεοντολογικής στάσης, όπερ σημαίνει ανεξάρτητα από το αξιακό περιεχόμενο της ελευθερίας και το συνταγματικό ρόλο του θεσμού. Καθώς, λοιπόν, στο επίκεντρο τέθηκαν οι διαδικασίες, το γεγονός ότι η εν λόγω πρακτική ενδέχεται να είναι ο βέλτιστος τρόπος όσον αφορά την επίτευξη του επιδιωκόμενου στόχου, δεν επάγεται ότι απάδει του χαρακτηρισμού της ως «τελετουργικό»: *ήτοι η έννοια αυτή υποδηλώνει τη διάσταση μεταξύ του τύπου, ήτοι των πρακτικών της αντικειμενικότητας, και του περιεχομένου στη συνάφειά του με το αστικό σχήμα σκέψης και τη σφαίρα αξιών κατ' εφαρμογή του ορθολογισμού κατά το σκοπό.* Ο εμπράγματος στόχος της επίκλησης εκ μέρους των δημοσιογράφων διαδικασιών τελετουργικού τύπου είναι να απομειώσουν τη σημαντική διακινδύνευση που είναι ενύπαρκτη σε ολόκληρο το φάσμα της ενημερωτικής διαδικασίας. Συγχρόνως οι ίδιοι εμφανίζονται πλήρως ετερόνομοι κατά τη διαμόρφωση των ενημερωτικών προϊόντων, ετεροπροσδιοριζόμενοι από τα διαρθρωτικά στοιχεία τα οποία διέπουν τη διαδικασία της παραγωγής τους. Στο πλαίσιο αυτό, οι τελετουργικές διαδικασίες απορρέουν από την επιθυμία των συντακτών να προστατευθούν από δυνάμει επικρίσεις ή λάθη και να υιοθετήσουν καθημερινές πρακτικές οι οποίες εντοπίζονται «στα γνωστικά όρια του ορθού λόγου» ενώ ταυτόχρονα συνιστούν και «στρατηγικές συμπεριφορές». Ο όρος «στρατηγική συμπεριφορά» εμπεριέχει την αμυντική διασφάλιση από τυχόν αποτυχίες και έξωθεν επικρίσεις αλλά και την προληπτικού χαρακτήρα αντιμετώπιση τυχόν αμφισβητήσεων της αρτιότητας της ενημερωτικής διαδικασίας. *Ήτοι αδρομερώς αποτελούν εμπράγματα εγγυήσεις όσον αφορά την επάρκεια του ενημερωτικού έργου. Υπό την έννοια αυτή, η αυτονομία του ενημερωτικού έργου θεωρείται ex ante απωλεσθείσα.*

Όπως επισημαίνει η Tuchman, η αντικειμενικότητα, καθώς χαρακτηρίζεται ως σύνολο πρακτικών στρατηγικής υφής και τελετουργικού χαρακτήρα, χρησιμοποιείται από μία επαγγελματική ομάδα, προκειμένου να διατηρηθεί σε υψηλό επίπεδο το κοινωνικό κύρος της⁴⁴⁵. Χαρακτηριστικό είναι ότι η εν λόγω αντίληψη προϋποθέτει ότι η ενημερωτική διαδικασία δεν απορρέει από μία θεωρία για τη δημόσια λειτουργία του θεσμού, καθώς αυτός εμφανίζεται αυτονομημένος από κάθε αξίωση νομιμοποίησης πέραν αυτής που αφορά τις διαδικασίες, ήτοι της τήρησης ορισμένων τυπικών κανόνων και πρακτικών διαδικαστικού χαρακτήρα. Το ερώτημα, βέβαια, το οποίο εν προκειμένω δεν απαντάται είναι εάν αυτές οι διαδικασίες ή πρακτικές ανέκυψαν εκ του μηδενός και εάν είναι δυνατόν να καταστεί αντιληπτή η λειτουργία του θεσμού σε αντιδιαστολή από τις όποιες κοινωνικές προσδοκίες γι' αυτόν (όπου λογικά και εμπράγματα εισάγεται το αξιολογικό και κανονιστικό στοιχείο, όπως υπάρχει στην ακόμη κρατούσα θεωρία της δημόσιας αποστολής του). *Ήτοι τίθεται το ερώτημα εάν η αντίστοιχη στρατηγική συμπεριφορά η οποία πράγματι υιοθετείται από πλήθος επαγγελματικές κοινότητες δύναται να κριθεί ανεξάρτητα από το όποιο αποτέλεσμα – ένα συναφές ερώτημα που αναιρεί το επιχείρημα στη λογική του βάσιμης είναι το εξής: επί παραδείγματι, η τήρηση των ιατρικών θεραπευτικών πρωτοκόλλων είναι ανεξάρτητη από την πορεία*

⁴⁴⁵ G. Tuchman: *Objectivity as Strategic Ritual* ό.π. σελ. 662.

της υγείας του ασθενούς; Κάτι τέτοιο φαίνεται να αποδέχεται η Tuchman εν όσω αντιμετωπίζει διαδικαστικά τις πρακτικές της αντικειμενικότητας σε διάσταση από την αξιακή σφαίρα από την οποία αυτές απορρέουν.

Η κυριαρχία της εν λόγω στρατηγικής συμπεριφοράς απηχεί με βάση το εν λόγω σκεπτικό μία κεντρική αδυναμία των λειτουργών της ενημέρωσης διαπιστωθείσα ήδη από το δέκατο όγδοο αιώνα. Σε αντίθεση με τους κοινωνικούς επιστήμονες και τους ανθρώπους του μελετητηρίου, οι άνθρωποι της δημοσιότητας εμφανίζονται να μην έχουν τη δυνατότητα να κινητοποιούν ένα ευρύ θεωρητικό οπλοστάσιο και το χρονικό περιθώριο αναστοχαστικών διαδικασιών προκειμένου να καθορίσουν και να υπερασπιστούν την αντικειμενική τους στάση. *Ο κοινωνικός επιστήμονας κατατάσσεται στη χορεία των όσων ασκούν διανοητική εργασία, την ώρα που οι δημοσιογράφοι θεωρούνται εν γένει άνθρωποι της δράσης.* Όπερ σημαίνει ότι ενώ ένας κοινωνικός επιστήμονας δύναται να διεξαγάγει μία αναστοχαστική επιστημονική διερώτηση επί ενός διαμφισβητούμενου γεγονότος, ο άνθρωπος της δημοσιότητας είναι αναγκασμένως να εργάζεται υπό ασφυκτική χρονική πίεση. Είναι εκ των πραγμάτων αναγκασμένος να αποφανθεί άμεσα όσον αφορά τη δημοσιογραφική αξία, την αξιοπιστία και το «αληθές» ενός γεγονότος, προκειμένου να αντιμετωπίσει επιτυχώς τα προβλήματα τα οποία ανακύπτουν κατά τη διαδικασία της ενημέρωσης: εν προκειμένω την επεξεργασία πληροφοριών, οι οποίες αποκαλούνται ειδήσεις· ένα εφήμερο καταναλωτικό προϊόν, το οποίο καθημερινά (με χρόνο ζωής που ολοένα βαίνει ολοένα συρρικνούμενος στην ψηφιακή εποχή) πρέπει να ανανεώνεται. Η επεξεργασία των ειδήσεων δεν αφήνει χώρο για την αναστοχαστικού και επιστημολογικού χαρακτήρα εξέταση των εκάστοτε δεδομένων όσον αφορά τα γεγονότα του κοινωνικού κόσμου. Συνεπώς, οι άνθρωποι του τύπου φάνηκαν να έχουν ανάγκη από μία *λειτουργική έννοια της αντικειμενικότητας*⁴⁴⁶, την οποία και καλλιέργησαν προκειμένου να ελαχιστοποιήσουν τους κινδύνους οι οποίοι είναι συναφείς με την οργανωσιακή διάρθρωση της ενημερωτικής διαδικασίας: τις τακτές και ασφυκτικές προθεσμίες παραγωγής του ειδησεογραφικού προϊόντος ανάλογα με το εκάστοτε μέσον, την ανάγκη για ταχεία ανταπόκριση σε ενημερωτικές ανάγκες, το φόβο των μηνύσεων για κακόβουλη κριτική ενάντια σε αξιωματούχους και άλλα κέντρα εξουσίας και τις προσδοκίες των ανωτέρων τους στο πλαίσιο του ειδησεογραφικού οργανισμού.

- **Ως προς τη μορφή**, η αντικειμενικότητα σε αυτό το πλαίσιο γίνεται αντιληπτή όχι εν αναφορά με το αξιακό πλαίσιο του αστικού σχήματος σκέψης (συνάφεια μορφής και περιεχομένου), αλλά αποκλειστικά ενόψει της αντιμετώπισης των διακινδυνεύσεων όσον αφορά τον εκάστοτε ορισμό της συγκεκριμένης κατάστασης εκ μέρους των δημοσιογράφων. Θεωρείται ότι μειώνεται η συναφής διακινδύνευση εφόσον υιοθετηθούν στρατηγικές συλλογής και επεξεργασίας των ειδήσεων οι οποίες ταυτίζονται με την αντικειμενική καταγραφή της ειδησεογραφίας. Εφόσον ένας ρεπόρτερ συλλέγει και διαρθρώνει τα γεγονότα με έναν αποστασιοποιημένο, αμερόληπτο και απρόσωπο τρόπο, τότε οι (πάντοτε ασφυκτικές) προθεσμίες παραγωγής της είδησης θα είναι δυνατόν να τηρηθούν και οι μηνύσεις για συκοφαντική δυσφήμιση καθώς και κάθε είδους τριβές με τις πηγές θα αποφευχθούν ενώ και το αποτέλεσμα θα συνάδει με τις επιθυμίες της ιεραρχίας στον ειδησεογραφικό οργανισμό και τον επιχειρηματικό στόχο της κερδοφορίας.

⁴⁴⁶ G. Tuchman, «Objectivity as strategic ritual», ό.π. σελ. 666-667.

- **Ως προς το περιεχόμενο**, η συναφής μομφή είναι ότι ο άνθρωπος του τύπου πρέπει να ερευνά τα γεγονότα διακριβώνοντάς τα με βάση μία πηγή ή και περισσότερες εάν είναι εφικτό, *αλλά ορισμένα εξ αυτών πρέπει, κατ' ανάγκην, να θεωρηθούν δεδομένα, άλλως θα οδηγηθεί σε μία παράλογη στάση αμφισβήτησης των πάντων, ενός ριζικού σχετικισμού περί του ισχύοντος*. Τότε στο πλαίσιο της διαδικαστικοποιημένης πρακτικής καταγραφής των γεγονότων, ευρισκόμενος μεταξύ του κινδύνου να κατηγορηθεί για κακόβουλη κριτική και μίας θέση πλήρους άγνοιας περί τα γεγονότα και για αστοχίες στις αναφορές του, ο δημοσιογράφος *τείνει να ταυτίζει την αντικειμενικότητα με τα ίδια τα γεγονότα τα οποία είναι πατηρήσιμα και καταγράψιμα*.

Απαντώντας στις δύο παραπάνω θέσεις επισημαίνεται ότι πρώτον οι στρατηγικές αυτές συμπεριφορές μακροπρόθεσμα δεν διαφυλάσσουν το κύρος της ενημερωτικής διαδικασίας. Η «προσχώρηση», επί παραδείγματι, στη λογική των «δημιουργών των γεγονότων» ενδέχεται να οδηγήσει σε παραπλανητική καταγραφή τους και σε μη συγγνωστή αβελτηρία όσον αφορά τον έλεγχο της αξιοπιστίας της είδησης. Ο έμπειρος «επικοινωνητής» οφείλει να «οσμίζεται» το «γιατί» μιας είδησης, τις στοχεύσεις, τις αντιπαραθέσεις συμφερόντων χωρίς κατ' ανάγκη να προσφύγει σε ακαδημαϊκού τύπου διερωτήσεις. Απλώς έχει πάντοτε τη δυνατότητα μέσω της κτηθείσας πείρας να «ανοίξει το πλάνο της οπτικής του» αναζητώντας ανταγωνιστικές ερμηνείες και τεκμήρια – πάντοτε βεβαίως αναλαμβάνοντας το κόστος της διακινδύνευσης που είναι συναφές με το επάγγελμά του και αφήνοντας περιθώριο για αναστοχασμό.

Επιπροσθέτως στο πλαίσιο της αντικειμενικής κοινωνίας, όπως την έχουμε περιγράψει ανωτέρω, παράγονται δεδομένα από επίσημες πηγές τα οποία δεν είναι εύκολα αμφισβητούμενα. Τα στατιστικά στοιχεία για την ανεργία, επί παραδείγματι, αποτελούν έργο και αρμοδιότητα συγκεκριμένων αρχών οι οποίες λειτουργούν εν πολλοίς αντικειμενικά ήτοι σε αυτονομία από τις βούλες της κυβέρνησης, της πολιτικής τάξης, είτε άλλων κέντρων εξουσίας. Η αμφισβήτησή τους απαιτεί να απευθυνθεί ο δημοσιογράφος σε άλλες εξίσου αξιόπιστες πηγές, από όπου θα προέλθει μία ισοδύναμη ή ανάλογη έστω ροή αξιόπιστων δεδομένων (η ερμηνεία τους είναι μια περισσότερο σύνθετη υπόθεση, βεβαίως). Υπό αυτή την έννοια, δεν ισχύει ένας «αφελής εμπειρισμός» τον οποίο εμπεριέχει η έννοια της διαδικαστικοποίησης. Η «εμπειρία» του δημοσιογράφου *όσον αφορά μία ορισμένη τάξη γεγονότων είναι αναγκαστικά διαμεσολαβημένη από διάφορα κέντρα παραγωγής κοινωνικής γνώσης, τα οποία έχουν αναγνωρισθεί ως πηγές αξιόπιστων δεδομένων*· ο ίδιος δεν θα ήταν δυνατόν να διαμορφώσει πρωτογενή στοιχεία όπως ο επιστήμονας όσον αφορά π.χ. το ύψος και τη διάρθρωση της ανεργίας αλλά πρέπει αυτά να προέλθουν από μία στατιστική αρχή, ένα πανεπιστήμιο, ένα ερευνητικό κέντρο κ.ο.κ. Τα παραπάνω συνιστούν τις εκάστοτε βασικές πηγές της τεκμηρίωσης. Την ίδια ώρα, τα δεδομένα αυτά από μόνα τους δεν διαμορφώνουν ένα ερμηνευτικό πλαίσιο το οποίο να τα εντάσσει σε έναν συγκεκριμένο «ορισμό της κατάστασης». Η επιβεβαίωση των στοιχείων περιλαμβάνει τη χρήση των κατάλληλων μεθόδων, την επικοινωνία με μία πηγή, την αναζήτηση τεκμηρίων κ.λπ. Ο ίδιος ο δημοσιογράφος οφείλει να γνωρίζει τη γενική εικόνα των στοιχείων, να ελέγξει εάν αυτά συνάδουν με τα νέα πορίσματα, ποιες διαφοροποιήσεις καταγράφονται, να αναζητήσει τις συναφείς αιτίες κ.λπ. Εάν η επιβεβαίωση, παρότι αναγκαία, δεν είναι δυνατόν να υπάρξει, οφείλεται να υιοθετηθούν άλλες στρατηγικές.

Πέραν της διακρίβωσης του χαρακτήρα των γεγονότων, υποστηρίζεται ότι στρατηγικές διαδικασίες που τυποποιήθηκαν ως διακριτά χαρακτηριστικά μίας δημοσιογραφικής καταγραφής παρέχουν το έρεισμα στο «συλλέκτη» να προσχωρήσει στην εκ μέρους του επίκληση των αρχών

της αντικειμενικότητας.

i. Συμπαράθεση αντιτιθέμενων ερμηνειών και ισομέρεια

Στην κριτική στην αντικειμενικότητα, όπως αυτή που επιχειρεί η Tuchman, η διαδικασία της αξιολογικά ελεύθερης περιγραφής η οποία απαιτείται λαμβάνεται αποκλειστικά στην ονομαστική της αξία στο πλαίσιο μίας αφελούς και επιφανειακής αντίληψης όσον αφορά την κεντρική αρχή της διάκρισης γεγονότων και αξιών. Σύμφωνα με αυτήν, οι δημοσιογράφοι οφείλουν να αναγνωρίζουν «γεγονότα», ακόμη και στην περίπτωση κατά την οποία ορισμένες δηλώσεις δεν είναι εύκολα διασταυρώσιμες και ελέγξιμες. Κατ' αρχήν να σημειωθεί ότι η θέση αυτή είναι αθεμελίωτη και ως προς την ιστορική της εξέταση. Η αξιολογική ουδετερότητα, όπως έχει επισημανθεί ανωτέρω, διαμορφώθηκε ως αίτημα τόσο απέναντι στο συνηγορικό υπόδειγμα δημοσιογραφίας αλλά και εν όψει των νέων αναγκών της εκβιομηχάνισης του κλάδου στο περιβάλλον της αντικειμενικής κοινωνίας.

Ας δούμε στην πράξη πώς αναιρείται το εν λόγω επιχείρημα: Επί παραδείγματι, μία δήλωση ενός αξιωματούχου για το ότι η ελληνική αμυντική αποτρεπτική ισχύ τελεί εν κινδύνω έναντι νέων απειλών πρέπει να καταγραφεί από τους ρεπόρτερ οι οποίοι δεν μπορούν να ελέγξουν την εγκυρότητά της, πολλώ δε μάλλον στο πλαίσιο ενός ημερήσιου *news cycle*. ακόμη και εάν αυτό ήταν δυνατόν, θα ήταν ουτοπικό να διατίθεται πλήρης πληροφόρηση για ένα τόσο περίπλοκο, αμφιλεγόμενο και πολιτικά φορτισμένο θέμα, προκειμένου να τεκμηριωθεί εάν το γεγονός που επισημαίνει η δήλωση είναι ισχύον. Αυτό που μπορεί να πράξει ο δημοσιογράφος είναι να δημοσιοποιήσει ότι ο αξιωματούχος δήλωσε «Α». Κατ' ανάγκην, πρέπει να δεχθεί ότι ο «Χ δήλωσε Α», ακόμη και εάν αυτό το «Α» είναι ψευδές. Αυτό υποτίθεται ότι δημιουργεί προβλήματα ταυτόχρονα στο ρεπόρτερ και το μέσο ενημέρωσης. Πρώτον, δεν καλύπτεται η νόμιμη απαίτηση του κοινού να γνωρίζει εάν η δήλωση «Α» είναι γεγονός, καθώς διακηρυγμένος στόχος της ειδησεογραφίας είναι η ενημέρωση του πολίτη γι' αυτά που οφείλει και χρειάζεται να γνωρίζει. Δεύτερον, εφόσον οι αξιώσεις αληθείας της δήλωσης του αξιωματούχου δεν μπορούν να επιβεβαιωθούν, οι αναγνώστες δύνανται να κατηγορήσουν το μέσον ενημέρωσης για μεροληπτική στάση καθώς δεν παρουσιάζει την αντίθετη άποψη.

Εάν ο αξιωματούχος δεν ανήκει στην κυβερνώσα παράταξη, δύναται η δήλωση «Α» να θεωρηθεί μέρος της αντιπολιτευτικής ρητορικής, οπότε οι επικλήσεις της αντικειμενικότητας εκ μέρους του δημοσιογράφου τίθενται εν αμφιβόλω εν όψει της εκδηλωθείσας κριτικής. Μία λύση είναι, αφού από μόνος του ο δημοσιογράφος δεν δύναται να τεκμηριώσει τη δήλωση του αξιωματούχου (ούτε του ζητείται κιόλας στο πλαίσιο του ρεπορτάζ), να επικοινωνήσει με κάποιον φορέα που έχει την αντίστοιχη δυνατότητα και αρμοδιότητα, όπως το γραφείο τύπου του υπουργείου Εθνικής Άμυνας. Εάν από τους αρμόδιους αξιωματούχους δεν επιβεβαιωθεί η δήλωση, και πάλι ο δημοσιογράφος δεν μπορεί να καταγράψει την αρχική δήλωση ως γεγονός. Αυτό το οποίο δύναται να πράξει είναι, όπως απέδωσε τη δήλωση «Α» στον αξιωματούχο, να αποδώσει τη δήλωση «Β» στο αρμόδιο υπουργείο. Τότε, είναι δυνατόν να ισχυρισθεί ότι είναι «αντικειμενικός», επειδή παρουσίασε ισομερώς και με ουδέτερο τρόπο «τις δύο πλευρές» της υπόθεσης, δίχως να θεωρηθεί ότι υποστηρίζει την κυβέρνηση είτε υιοθετεί την όποια κριτική της αντιπολίτευσης. Βάσει αυτής της πρακτικής της αντικειμενικότητας, εναπόκειται στον «καταναλωτή» της είδησης να αποφανθεί μεταξύ των ανταγωνιστικών αξιώσεων αληθείας.

Υποστηρίζεται και όχι αδικώς ότι είναι προβληματικό να θεωρήσουμε ότι η πρακτική αυτή προάγει την αντικειμενικότητα. Υπό μία έννοια, δεν παρέχονται στον καταναλωτή του ειδησεογραφικού προϊόντος τα απαραίτητα δεδομένα ώστε να συναγάγει τα κατάλληλα συμπερά-

σματα, ο οποίος όμως αδυνατεί να καταλήξει με βάση την κοινή λογική και ποσότητα της τεκμηρίωσης σε ένα ασφαλές συμπέρασμα επί των συγκεκριμένων γεγονότων. Αυτό που έχει ενώπιόν του είναι δύο αντίθετες αξιώσεις αληθείας. Το ζήτημα αυτό είναι συναφές με την ίδια την ύπαρξη της Great Society· όπως με δραματικό τρόπο διαπιστώνει ο Lippmann στα έργα του *Κοινή Γνώμη* και *The Phantom Public*, ο σύνθετος χαρακτήρας των προβλημάτων των κοινωνιών της ώριμης και ύστερης νεωτερικότητας καθιστά επείγον το ζήτημα της επάρκειας της ενημερωτικής διαδικασίας προκειμένου να ασκηθεί η ιδιότητα του πολίτη στο πλαίσιο της πλουραλιστικής δημοκρατίας. Στο πλαίσιο της νομικής-ορθολογικής μορφής κυριαρχίας είναι εφικτή η ορατότητα των περιεχομένων των εκάστοτε πολιτικών ή έχουμε οπισθοχώρηση σε «τελετουργικές διαδικασίες στρατηγικού χαρακτήρα», οι οποίες αναπαράγονται αυτοφυώς και ανεξαρτήτως από οποιαδήποτε κριτήρια του αληθούς, όπως υποστηρίζει η Tuchman; Πώς είναι δυνατή η διατύπωση ορθολογικής κρίσης μέσα σε αυτό τον κυκεώνα των αποσπασματικών και άπειρων δεδομένων για τα αντικείμενα του κοινωνικού κόσμου;

Και, βεβαίως, δεν επαρκεί, όπως ευλογα υποστηρίζεται, απλώς η συμπαράθεση των αντίθετων δηλώσεων ή αξιώσεων αληθείας προκειμένου να τηρηθούν οι αρχές της αντικειμενικότητας και της ισομέρειας.

Η ουδετερότητα στην πράξη

Η εν λόγω κριτική της αντικειμενικότητας υποκρύπτει σημαντικές ανακολουθίες και προφανή λογικά σφάλματα: Πρώτον, η δήλωση του αξιωματούχου συνιστά από μόνη της αξιολογική κρίση όσον αφορά το συνολικό ορισμό μίας κατάστασης (όπως ένα μείζον εθνικό θέμα) και το ζήτημα είναι εάν συνοδεύεται από την απαραίτητη τεκμηρίωση. Επ' αυτής, εν πρώτοις, θα πρέπει να αναζητηθούν τα επιπρόσθετα στοιχεία κατά τη δημοσιογραφική έρευνα. Δεύτερον, ως αξιολογική κρίση, υποτάσσεται σε μία στόχευση η οποία είναι δυνατόν να αναδειχθεί: εάν επί παραδείγματι έχει στόχο να πλήξει την κυβερνητική πολιτική, το κύρος του συγκεκριμένου υπουργού είτε αξιωματούχων των Ενόπλων Δυνάμεων είτε να ασκήσει πίεση προς μία κατεύθυνση στην εξωτερική πολιτική. Αυτή την «προθετικότητα» της εκάστοτε πηγής ο δημοσιογράφος πρέπει να είναι σε θέση πρώτον να την αναγνωρίζει και δεύτερον να την αναδεικνύει σε συνάφεια με αντίθετες «προθετικότητες» ώστε να διαμορφώνεται η συνολική εικόνα γύρω από ένα ζήτημα. Τρίτον, υπάρχει μία προϋπάρχουσα αλληλουχία γεγονότων με τις οποίες συνάδει ή μη η δήλωση αυτή, την οποία ο δημοσιογράφος οφείλει και πάλι να γνωρίζει: τις μη απόρρητες εκθέσεις των Ενόπλων Δυνάμεων και πληροφορίες από αξιόπιστες πηγές μέσα από την ιεραρχία των Ενόπλων Δυνάμεων, το κλίμα που επικρατεί στη συγκεκριμένη συγκυρία στις διεθνοπολιτικές σχέσεις όπου θα ενταχθεί αυτή η δήλωση (η οποία, βεβαίως, δεν προέκυψε εν κενώ). Με βάση τα παραπάνω, ο δημοσιογράφος θα σταθμίσει με βάση ένα σύνολο παγίων κριτηρίων την εγκυρότητά της και την ειδησεογραφική αξία της. Τέταρτον, ο ίδιος ο δημοσιογράφος έχει μορφώσει βάσει της κτηθείσας πείρας του ένα χαλαρό ή πιο συστηματικό ερμηνευτικό πλαίσιο εντός του οποίου θα εντάξει τη συγκεκριμένη δήλωση. Επίσης, είναι προφανές ότι, εάν έχει μία πολιτική τοποθέτηση στα δεξιά του πολιτικού φάσματος, θα τάσσεται ευκολότερα υπέρ της αύξησης του αμυντικού προϋπολογισμού, των δαπανών για προγράμματα εξοπλισμών κ.λπ. Το αυτό ισχύει και για το ειδησεογραφικό μέσον στο οποίο εργάζεται το οποίο έχει εντάξει στην ειδησεογραφική ταυτότητά του ευρύτερες τοποθετήσεις επί μειζόνων θεμάτων (όπως αυτό της αμυντικής θωράκισης της χώρας) και με βάση το εν λόγω συνολικό πλαίσιο θα υπάρξει η τελική ιεράρχηση της ειδησεογραφικής αξίας της δήλωσης.

Σε ζητήματα ευρέος ενδιαφέροντος στα δυτικά μέσα ενημέρωσης υπήρξε εν γένει ιδιαίτερη

προσοχή εκ μέρους των δημοσιογράφων ως προς την οξύτητα της κριτικής που ασκούν και τον τρόπο προβολής των δηλώσεων όσον αφορά την πρόκληση κύματος ανασφάλειας στο γενικό κοινό με τρόπο ο οποίος να συνάδει με την έννοια ενός γενικού δόγματος ή ενός γενικού συμφέροντος στο πλαίσιο της σχετικής διαφοροποίησης των κρατικών λειτουργιών από την πολιτική σφαίρα (υπάρχουν πάρα την επιφανειακή οξύτητα του κομματικού ανταγωνισμού σημεία διακομματικής σύμπνοιας τουλάχιστον σε καιρούς πολιτικής ομαλότητας). Όχι, βεβαίως, ότι ελλείπουν και οι περιπτώσεις όπου επιχειρείται κάθε είδους εκμετάλλευσή τους με πολλαπλές στοχεύσεις, αλλά το γεγονός ότι ορισμένα θέματα όπως αυτά αποτελούν εν γένει αντικείμενο σχετικής συναίνεσης και χειρισμού από μία ουδέτερη κρατική γραφειοκρατία με σχετική ανεξαρτησία (το διπλωματικό σώμα και ο στρατός εν προκειμένω) παρείχαν ένα συγκεκριμένο «περίγραμμα» στο ρεπορτάζ το οποίο ήταν συναφές με τις αρχές της αντικειμενικότητας.

Η ανωτέρω περιγραφείσα διαδικασία είναι δυνατόν να εξελιχθεί με έναν ιδιαίτερο τρόπο. Επί παραδείγματι, καθώς το υπουργείο πραγματοποιεί τη δήλωση «B» είναι δυνατόν να κατηγορηθεί ο αξιωματούχος ότι εντάσσει την εξωτερική πολιτική στο πλαίσιο της πολιτικής αντιπαράθεσης. Πλήθος εθνικιστικές οργανώσεις ενδέχεται να εκδώσουν ανακοινώσεις και να οργανώσουν διαμαρτυρίες με μομφές εναντίον της κυβέρνησης για ολιγωρία έως και προδοτική στάση όσον αφορά την αμυντική πολιτική και την κατάσταση του στρατεύματος. Ο κυβερνητικός εκπρόσωπος στο briefing, την άλλη ημέρα, απαντώντας σε σχετικά δημοσιογραφικά ερωτήματα για τις διαμαρτυρίες κατηγορεί τις εθνικιστικές υπερβολές γύρω από την εθνική άμυνα κ.ο.κ.

Σε αυτό το σημείο, πέντε μέρη διατυπώνουν αξιώσεις αλήθειας οι οποίες δεν μπορούν να επιβεβαιωθούν ενώ η κάθε μία αντιπροσωπεύει μια διαφορετική όψη της πραγματικότητας. Όπως είδαμε, όμως, το αδιέξοδο αυτό προκύπτει εάν νοηματοδοτήσουμε την «πραγματικότητα» αρκετά μονοδιάστατα. Οι κοινωνικοί επιστήμονες αναφέρονται στις αντίθετες αξιώσεις αληθείας που επιθυμούν να ορίσουν την εκάστοτε κατάσταση ως «πολιτική της πραγματικότητας» (*politics of reality*) ως *εναλλακτικό του όρου «ορισμός της κατάστασης»*. Πράγματι, οι αντικρουόμενοι ορισμοί του πραγματικού προέρχονται από αξιακές συγκρούσεις και εξ αυτού θα ήταν αφελές και εν τέλει ατελέσφορο να ορίσουμε την αντικειμενικότητα με τους όρους μίας αξιολογικά ελεύθερης καταγραφής των γεγονότων όπως έχει επισημανθεί. Όπως είδαμε, όμως, υφίστανται σε καιρούς κανονικότητας εμπράγματα όρια στους δυνατούς ορισμούς.

Η ερμηνεία υπεισέρχεται αναγκαστικά στις αποκαλούμενες διαδικασίες πλαισίωσης και, γι' αυτόν το λόγο, το αντικειμενικό ρεπορτάζ στράφηκε στην ερμηνεία διατηρώντας ταυτόχρονα τον «γεγονοκεντρικό» του πυρήνα και τον τεκμηριωτικό του χαρακτήρα. Εάν, από κοινωνιολογική άποψη, ο όρος «πολιτική της πραγματικότητας» έχει νόημα, εντούτοις δεν βοηθά τους ανθρώπους τους τύπου οι οποίοι αντιμετωπίζουν το δίλημμα της αναγνώρισης και της τεκμηρίωσης των γεγονότων καθώς εμπεριέχει έναν συστατικό ορισμό του πραγματικού. Όπως ο ίδιος οι δημοσιογράφοι διατείνονται το πολυμερές σύστημα των μέσων και ο εσωτερικός πλουραλισμός διαμορφώνει εν γένει μέσα από την εξέλιξη των γεγονότων μια αξιόπιστη εικόνα: *ενδέχεται να μην παρουσιάζονται όλες οι πλευρές της ιστορίας την ίδια ημέρα, αλλά σε ένα εύλογο διάστημα το κοινό έρχεται σε επαφή με μία πολλαπλότητα απόψεων και οπτικών*.

Στο παράδειγμα που παρατέθηκε ανωτέρω, πρώτον, η παράθεση της δήλωσης θα είναι εντεταγμένη σε ένα πλαίσιο τέτοιο ώστε ο αναγνώστης να οδηγηθεί σε έμμεσο συμπέρασμα περί της αληθείας της και δεύτερον η σημασία που θα της αποδοθεί (το πώς δηλαδή αυτή θα ιεραρχηθεί στο πλαίσιο μίας πολλαπλότητας γεγονότων που συγκροτούν τη συγκυρία) σχετίζεται

στενά με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της κοινωνικο-πολιτικής κατάστασης· τρίτον, η απόφαση του δημοσιογράφου και του μέσου όσον αφορά την ειδησεογραφική αξία της είδησης δεν λαμβάνεται εν ου παικτοίς, αλλά περνά μέσα από πολλαπλά πολιτικά/δημοσιογραφικά «φίλτρα» που θα κυρώσουν ή μη την ευρύτερη σημασία της. Οπότε, στο παράδειγμα της Tuchman, χρησιμοποιείται μια έννοια της αντικειμενικότητας αρκούντως *παρωχημένη, ρηχή και περιορισμένη*.

Ως ένα forum το οποίο να ανταποκρίνεται στην «πολιτική της πραγματικότητας», ο ορισμός εκ μέρους των δημοσιογράφων της εκάστοτε κατάστασης πράγματι πηγαίνει πέραν της παρουσίας επαρκών τεκμηρίων προς τον αναγνώστη, ώστε να καταλήξει ο ίδιος στα κατάλληλα συμπεράσματα. Η Tuchman επισημαίνει σωστά ότι το αδιέξοδο στη συμπάρθεση αντιτιθέμενων αξιώσεων αλήθειας, όπως στο παράδειγμα που παρουσιάστηκε, είναι δυνατόν να ιδωθεί ως μία πρόκληση προς στους καταναλωτές ενημερωτικών προϊόντων να εξασκήσουν τη δυνατότητα της *επιλεκτικής πρόσληψης (selective perception)*, μία χαρακτηριστική αντίδραση του κοινού έναντι της ειδησεογραφίας. Στην πραγματικότητα, υπογραμμίζει, η πρόκληση για «επιλεκτική αντίληψη» είναι περισσότερο ισχυρή, διότι κάθε αξίωση αληθείας διεκδικεί δυναμικά ίση εγκυρότητα. Εάν όλα τα γεγονότα είναι «ίσης αξίας» τότε είναι φυσιολογικό να ενεργοποιούνται γνωστικές προκαταλήψεις (*cognitive bias*) καθώς το κοινό απλώς ζητεί την επιβεβαίωση προκατασκευασμένων συστημάτων πεποιθήσεων.

Οι αντιρρήσεις πάλι σχετίζονται με τη σύγχυση περί της αξιακής ουδετερότητας η οποία ταυτίζεται δολίως ή αφελώς με την αντικειμενικότητα. Πρόκειται, όμως, για έναν ακόμη κοινό τόπο καθώς από την κοινωνιολογία της γνώσης μας είναι ήδη γνωστό ότι υφίστανται προϋπάρχοντα «φίλτρα» πρόσληψης του εκάστοτε ορισμού της κατάστασης και, συνεπώς, η νοματοδότηση και η ερμηνεία κάθε γεγονότος δεν διαμορφώνεται σε καμία περίπτωση *ex nihilo*. Η συνειδησιακή αυτονομία την οποία διακονεί η αντικειμενικότητα δεν εμπεριέχει την επιβεβαίωση μίας κοσμοθεωρητικής οπτικής αλλά την ενεργοποίηση της ratio καθώς κάθε καταναλωτής ενός ενημερωτικού προϊόντος θεωρείται ικανός για την εξαγωγή συμπερασμάτων με βάση την κοινή λογική. Εξού και απευθύνεται εξατομικευμένα και όχι σε ένα ομοιογενές ακροατήριο που το συνδέουν κοσμοθεωρητικοί ή άλλοι δεσμοί. Υφίσταται ένα πλαίσιο εντός του οποίου οι αντιθετικές δηλώσεις λαμβάνουν νόημά τους σε ήδη διαμορφωμένες κοινωνικά ερμηνευτικές προοπτικές. Ένας εθνικιστής θα «διαβάσει» τη δήλωση από ένα μέσο που θα βρίσκεται εγγύτερα στο δικό του σύστημα πεποιθήσεων, το ίδιο και ένας φιλελεύθερος ή ένας αριστερός.

Η αντικειμενική στάση δεν έγκειται στην τήρηση της ισομέρειας ενόψει της εν λόγω δήλωσης, αλλά στη διακρίβωση του κατά πόσον αυτή ως αξίωση αληθείας ερείδεται σε συγκεκριμένα γεγονότα τα οποία διαμορφώνουν εμπράγματα έναν βαθμό διακινδύνευσης, επί παραδείγματι. Η θέση η οποία διατυπώνεται για το εάν υφίσταται εμπράγματα ή όχι η συγκεκριμένη διακινδύνευση πρέπει να προκύπτει κατόπιν μίας κοπιώδους εργασίας τεκμηρίωσης. Τέλος, όπως ισχύει π.χ. και στην ποινική δικονομία, υπάρχουν αυστηροί κανόνες ένταξης των τεκμηρίων στη διαδικασία λήψης της εκάστοτε απόφασης. Οι μαρτυρίες, τα στοιχεία, οι προθέσεις κ.λπ. δεν αποτελούν «ισοβαρή» κάθε φορά στοιχεία ώστε να κρίνουν το περί της ενοχής ή αθωότητας αποτέλεσμα. Έτσι, η οριστική εικόνα περί των γεγονότων απαιτεί εκ των πραγμάτων αξιολογικές διαδικασίες και απτά αλληλοσυνδεόμενα αυστηρά τεκμήρια και όχι *απλές εικασίες περί τα πράγματα*. Συνεπώς στο μέτρο που η αντικειμενικότητα ορίζεται ως «έλλειψη πρόθεσης προς τα αντικείμενα που βρίσκονται εκτός της νόησης» και κάτι θεωρείται αντικειμενικό επειδή «ανήκει στο αντικείμενο της σκέψης παρά στο σκεπτόμενο υποκείμενο» είναι αφελές να *συρρικνώνονται*

η αντικειμενικότητα και η ισομέρεια ως περιεχόμενα στην απλή συμπαράθεση των αντιτιθέμενων αξιώσεων αληθείας⁴⁴⁷.

ii. Παρουσίαση των τεκμηρίων

Η παρουσίαση τεκμηρίων έγκειται στον εντοπισμό και την παράθεση επιπρόσθετων «γεγονότων» τα οποία είναι δυνατόν να καταστούν αποδεκτά ως αληθή. Η ανάγκη πολλαπλής τεκμηρίωσης του ορισμού της εκάστοτε κατάστασης είναι διάχυτη κατά την ενημερωτική διαδικασία. Όταν η εποχή του Μακαρθισμού γινόταν λόγος για «Κομμουνιστική Προπαγάνδα» σε κάποιο λογοτεχνικό κείμενο ή σε μια ταινία του Hollywood, η σιωπή πολλών δημοσιογράφων συνδέθηκε με τις αρχές της αντικειμενικότητας απέναντι στο κύμα της παρανοϊκής επίκλησης του «Κόκκινου Τρόμου» εκ μέρους του τότε πολιτικού κατεστημένου. Στη διαβόητη περίπτωση των ακροάσεων στο Κογκρέσο των «Δέκα του Hollywood» την οποία παρακολούθησε συνεπαρμένη η κοινή γνώμη από το δίκτυο NBC δεν έχουμε όμως μία «αντικειμενική» παρουσίαση των γεγονότων, αλλά την άρση της αυτονομίας του ενημερωτικού έργου μέσω της επιβολής ενός «τυφλού» αντικομμουνισμού ως κυρίαρχης ερμηνευτικής προοπτικής των γεγονότων. Η υποτιθέμενη «αντικειμενική» παρουσίαση των κατηγοριών από τον τύπο ήταν απόρροια όχι των συγκεκριμένων αρχών, αλλά της δυνατότητας επιβολής μίας «πηγής» στους δημοσιογράφους και τα μέσα υπό το φόβο μη χαρακτηριστούν «συμπαθούντες» προς τη Σοβιετική Ένωση και φιλοκομμουνιστές στο γνωστό ιστορικό πλαίσιο που χαρακτήρισε τον Ψυχρό Πόλεμο. Η δυνατότητα αναστοχασμού που είναι ενύπαρκτη στο αστικό σχήμα σκέψης οδήγησε στη στροφή προς την ερμηνευτική δημοσιογραφία, αλλά και στη μετέπειτα αποκάλυψη του κύματος παραπληροφόρησης: κατ' αυτό τον τρόπο επήλθε η ήττα του μακαρθισμού με την ενδυνάμωση της ισχύος της αρχής της ελευθερίας του λόγου (Πρώτη Τροποποίηση) όπως στην περίπτωση του κινήματος κατά του πολέμου στο Βιετνάμ και με την κατάκτηση μεγαλύτερης αυτονομίας των δημοσιογράφων από τις πηγές τους.

Οι ισχυρισμοί των ανθρώπων του τύπου ότι «τα γεγονότα ομιλούν από μόνα τους» είναι διδακτικοί ως προς τις αντιδράσεις που προκαλούν στους επικριτές της αντικειμενικότητας. Υπονοείται ότι υφίσταται σε καθημερινή βάση μία διάκριση ανάμεσα στα «ομιλούντα γεγονότα» και τους ρεπόρτερ. Εάν ο ρεπόρτερ ομιλούσε για λογαριασμό των γεγονότων δεν θα μπορούσε να υπερασπιστεί την «αντικειμενική» και «αμερόληπτη» στάση του. Εάν αυτή η διαχωριστική γραμμή θολώσει (όπως θέλει ο κοινωνιολογικός τόπος ότι τα γεγονότα και η ερμηνεία τους είναι συνδεδεμένα με κοινωνικές διεργασίες) τότε δικαιώνεται και σχεδόν νομιμοποιείται η επίκληση του «κομμουνιστικού κινδύνου» ως μια μορφή «κατασκευής» του πραγματικού καθώς εάν αρνηθούμε την ύπαρξη κριτηρίων αληθείας (υπήρξε, δηλαδή, πράγματι «κομμουνιστική διείσδυση» στο Hollywood ή όχι;) τότε η επίθεση του Μακαρθισμού στην καλλιτεχνική δημιουργία έχει τη δυνατότητα να αυτονομιμοποιηθεί.

⁴⁴⁷ Το ζήτημα του ανταγωνιστικού μιμητισμού, ήτοι της απομείωσης των μορφών διαφοροποίησης του περιεχομένου της κοινωνικής επικοινωνίας επεξεργάζεται η Πέρσα Ζέρν στηριγμένη στις συστημικές θεωρίες του Niklas Luhmann, δες Niklas Luhmann, *The reality of Mass Media*, μτφ, Kathleen Cross, Stanford University Press, Stanford, 2000. Ειδικότερα τις ενότητες «The Construction of Reality» σελ. 76 κ.ε., «The Reality of Construction» σελ. 88 κ.ε. «The Function of the Mass Media» σελ. 95 κ.ε.. Συνδέει τη έννοια της διαμόρφωσης των προσδοκιών ποιότητας σε σχέση με το ραδιοτηλεοπτικό περιεχόμενο με τις τεχνολογικές και οργανωτικές εξελίξεις στο σύστημα των μέσων ενημέρωσης, ίδια, ενότητα 2. «Το πρόβλημα της ποιότητας», σελ. 54-58. Πέρσα Ζέρν, «Η διασφάλιση της ποιότητας του Ραδιοτηλεοπτικού Προγράμματος. Ρυθμιστικές δυνατότητες και προοπτικές», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ. 22, Δεκέμβριος 2003, σελ. 53-68.

Η κατάλληλη χρήση των εισαγωγικών

Η παράθεση απόψεων εντός εισαγωγικών χρησιμοποιείται εν γένει ως κυρία μορφή τεκμηρίωσης. Παραθέτοντας αυτούσια τη γνώμη κάποιου θεωρείται ότι ο δημοσιογράφος δεν μετέχει στη ουσία της είδησης, αλλά παραμένει ουδέτερος και αποστασιοποιημένος. Η χρήση των εισαγωγικών ως ένδειξη της αυτόνομης στάσης του δημοσιογράφου εκτείνεται στη χρήση τους ως ενός διακριτού μηχανισμού σημασιοδότησης. Μέσω της χρήσης τους, χαρακτηρίζουν την αυτολεξεί παράθεση της άποψης κάποιου ή την έννοια του «φερόμενου». Για παράδειγμα, η ονομασία Νέα Αριστερά ενδέχεται να περιγραφεί μία πολιτική ομάδα ενώ αν γίνει «Νέα Αριστερά» ενδέχεται να χαρακτηρίζει μία ομάδα που αυτοαποκαλείται έτσι και θέτει εν αμφιβόλω την αυτοεικόνα της και την ταυτότητά της. Σύμφωνα με την κριτική που έχει ασκηθεί στην αντικειμενικότητα, η πρακτική αυτή αποτελεί ένα είδος «δούρειου ίππου» προκειμένου να εμφιλοχωρήσει κατά την καταγραφή των γεγονότων η άποψη του δημοσιογράφου. Ένας ρεπόρτερ που είναι συμπαθών σε μία εκδήλωση διαμαρτυρίας δύναται να θέσει εντός εισαγωγικών αποσπάσματα των ομιλιών, δίχως να θεωρηθεί ότι ταυτίζεται με τους διοργανωτές της, δηλαδή ότι λαμβάνει (θετική εν προκειμένω) θέση. Αποφεύγει, κατά αυτό τον τρόπο, την κριτική εκ μέρους της υπόλοιπης ιεραρχίας της εφημερίδας, καθώς και διάφορες άνωθεν παρεμβάσεις στο ρεπορτάζ του, ώστε αυτό να φανεί ότι τηρεί ισομερή στάση. *Η τήρηση της πρακτικής των εισαγωγικών στο ρεπορτάζ είναι ένδειξη ότι ακολουθήθηκαν οι κανόνες της αντικειμενικότητας ενώ βάσει αυτής της κριτικής οι απόψεις εντάχθηκαν στην καταγραφή των γεγονότων.*

Αυτή είναι μία αρκούντως επιφανειακή αντιμετώπιση της αντικειμενικής στάσης και της ουδετερότητας, εν όψει των απόψεων οι οποίες διατυπώνονται στη δημόσια σφαίρα. Από την εποχή που εγκαταλείφθηκε η πρακτική της κατά λέξη καταγραφής των ομιλιών, στο Κοινοβούλιο στο λυκόφως του δεκάτου ενάτου αιώνα, η παρουσίασή τους άλλαξε χαρακτήρα. Στο πλαίσιο του αγγλοσαξωνικού υποδείγματος, ο δημοσιογράφος οφείλει όχι μόνον να καταγράψει με ακρίβεια τα λεχθέντα, αλλά, στο πλαίσιο της ερμηνευτικής διάστασης της αντικειμενικότητας, να παρουσιάσει με περιεκτικό τρόπο τον «αγώνα λόγων» ο οποίος διαμείφθηκε με επάρκεια και ακρίβεια. Ήτοι να συνοψίζει στο πλαίσιο ομιλιών που σχετίζονται με τις κοινοβουλευτικές διαδικασίες είτε με τις κομματικές λειτουργίες κ.ο.κ. τα κεντρικά σημεία τα οποία αφορούν τόσο το αξιακό περιεχόμενο όσο και την τεκμηρίωση των θέσεων οι οποίες διατυπώνονται: να καταγράψει, δηλαδή, έκαστο επιχείρημα με το βέλτιστο δυνατό τρόπο (και συνεπώς δεν χρειάζεται η κατά λέξη αναπαραγωγή των ομιλιών, των τοποθετήσεων κ.λπ.) αντιλαμβανόμενος τα ουσιαστικά στοιχεία της αντιπαράθεσης. Την καταγραφή του επιχειρήματος πρέπει να ακολουθήσει η περιγραφή των αντεπιχειρημάτων με την ίδια ακρίβεια, επάρκεια και βάθος.

Στόχος της αντικειμενικότητας είναι να αναδειχθούν με ενάργεια το αξιακό περιεχόμενο και η βάση τεκμηρίωσης των τοποθετήσεων, τα συστατικά τους στοιχεία. Υπό αυτή την προοπτική, η ενημερωτική καταγραφή λαμβάνει μία τρόπο τινά λογοτεχνική μορφή και την αξιακή φόρτιση μίας οιονεί δημόσιας διαβούλευσης όπως οι *δημηγορίες* στην *Ξυγγραφή* του Θουκυδίδη. Και εξ αυτού, η αντικειμενικότητα, εφόσον το ρεπορτάζ περιλαμβάνει αυτά τα «υλικά» τα οποία απαιτούν ειδικές ικανότητες από το δημοσιογράφο, δεν έγκειται σε μια «ξερή» ουδετερότητα με την απλή συμπαράθεση ομιλιών και δηλώσεων αλλά να εμφιχωρήσει η καταγραφή στην ουσία των διαμειβομένων.

Πρώτον, το ανωτέρω δεν επάγεται ότι η παρουσίαση «απαγορεύεται» να είναι προσανατολισμένη σε ένα ορισμένο αξιακό πλαίσιο: αυτής της μορφής η ουδετερότητα είναι ταυτόχρονα και ανέφικτη και αφελής. Οι κοινωνιολογικού τύπου «πολιτικές της πραγματικότητας» ως αν-

τιστάθμισμα στις αρχές της αντικειμενικότητας θέτουν εκποδών δύο σημαντικές εξελίξεις στην εξέλιξη της ενημερωτικής διαδικασίας όπως τις έχουμε καταγράψει: *πρώτον, την παρακμή της συνηγορικής μορφής της ειδησεογραφίας με τη μορφή αυτοεπιβεβαιούμενων καταγραφών του πραγματικού με βάση μία κοσμοθεωρητική θέση. Χωρίς ικανές πρακτικές και τεχνικές τεκμηρίωσης, τη στήριξη δηλαδή σε επαρκώς διακριβωμένα και αξιόπιστα γεγονότα, η δημοσιογραφική καταγραφή μέσω της ταύτισης βούλησης και επικοινωνιακού ενεργήματος καθίσταται «κατασκευή» υπό την έννοια της ιδεολογικής «κατήχησης», της άνευ ετέρου προβολής ενός *credo* στο επίπεδο της επικαιρότητας. Εν τέλει, η φιλελεύθερη αντίληψη της ελευθερίας του λόγου και της συνείδησης εμπεριέχει στο επίκεντρό της την αυτονόμηση από την «οικεία αλήθεια», και αυτή λαμβάνει χώρα με την εξέταση των τεκμηρίων και την προσήλωση στα γεγονότα και το σεβασμό στην αυτονομία του εταίρου στο πλαίσιο της δημόσιας διαβούλευσης. Η στάση αυτή απηχεί τη διάκριση αξιών και γεγονότων στη δημοσιογραφία. Δεν πρόκειται για «ξερή» καταγραφή των γεγονότων, αλλά ούτε και για την πρόσληψή τους ερήμην των ιδίων και επίσης εμπεριέχει το ηθικό στοιχείο της *fairness*, μιας απόδοσης δίκαιης ευκαιρίας σε όλες τις απόψεις και το δεδομένο σεβασμό προς αυτές και τους φορείς τους.*

Δεύτερον, πράγματι, η ευρεία συναίνεση στις φιλελεύθερες αξίες και την αντίστοιχη μορφή του πολιτικού έφερε το δημοσιογράφο στη θέση του παρατηρητή ο οποίος καταγράφει τα γεγονότα με τρόπο αποστασιοποιημένο από τις αξιακές κρίσεις και επιχειρεί την εναρμόνιση αντικρουόμενων συμφερόντων (ανταγωνισμός ιδεών και συμφερόντων στο πλαίσιο της δημοκρατικής τάξης). Τούτο δεν επάγεται τη «συστημικότητα» της αντικειμενικής στάσης ή την αποδοχή του «κατεστημένου», ήτοι την υποστήριξη της κυρίαρχης ιδεολογίας, αλλά την εναρμονιστική εν τινί μέτρω δυνατότητα του αστικού σχήματος σκέψης και τον αντίστοιχο ρόλο του συστήματος των μέσων επικοινωνίας στο πλαίσιο του πολιτικού φιλελευθερισμού.

iii. Διάρθρωση της αλληλουχίας των γεγονότων

Η διάρθρωση των πληροφοριών στο πλαίσιο μίας κατάλληλης αλληλουχίας γεγονότων είναι, επίσης, μία διαδικασία η οποία είναι συναφής με την αντικειμενικότητα, η οποία αποτελεί παραδειγματικό στοιχείο των ειδησεογραφικών καταγραφών. Στην «αντεστραμμένη πυραμίδα», η πλέον σημαντική πληροφορία η οποία αφορά ένα γεγονός περιλαμβάνεται στην πρώτη παράγραφο και κάθε παράγραφος που έπεται είναι φθίνουσας σημασίας όσον αφορά την καταγραφή της είδησης. Η τυπική μορφή καταγραφής της είδησης πράγματι εμπεριέχει έναν διαδικαστικό χαρακτήρα: οι διεθνείς συναντήσεις κορυφής ή ακόμη και οι στήλες με τις τιμές του χρηματιστηρίου ή των καυσίμων έχουν λάβει τυποποιημένη μορφή και ενδεχομένως είναι δυνατόν να αποδοθεί σε αυτού του είδους τις καταγραφές «τελετουργικός» χαρακτήρας. Ο τρόπος με τον οποίο γράφονται, με τη μορφή της ακριβούς πληροφορίας, αποσκοπεί στο να αποκωδικοποιούνται σύντομα και ευχερώς από όσους επηρεάζονται από αυτού του είδους την ειδησεογραφία (να σημειωθεί στο σημείο αυτό ότι αυτό το καθεστώς δεν τροποποιήθηκε στην ψηφιακή μορφή ενημέρωσης αλλά εμπλουτίστηκε με τη δυνατότητα επιπρόσθετης στήριξης της είδησης με επιπλέον τεκμήρια). Τα «5W» («*Who*», «*What*», «*Where*», «*When*» και «*Why*») χαρακτηρίζονται ως τα «υλικά γεγονότα» του ρεπορτάζ. Κατ' αυτόν τον τρόπο, εάν ένας δημοσιογράφος δύναται να επικαλεσθεί το γεγονός ότι καθοδηγήθηκε από τα πλέον «υλικά στοιχεία», τότε είναι συνεπής με τις αρχές της αντικειμενικότητας. Εν γένει, η τυπική μορφή της είδησης συνάδει με τα χαρακτηριστικά της «αντικειμενικής κοινωνίας» και της «ωφέλιμης γνώσης»: χρησιμικότητα, ταχύτητα κατανόησης της πληροφορίας, πρόσβαση στα χρήσιμα δεδομένα κ.λπ.

Δεν περιορίζεται, όμως, η ειδησεογραφία σε αυτές τις περιπτώσεις οι οποίες αφορούν την

καθημερινή μορφή της ροής πληροφοριών, η οποία χαρακτηρίζεται από μία σχετική ρουτίνα (χαρακτηριστική η περίπτωση των μετεωρολογικών δελτίων). Στις πλείονες περιπτώσεις αναγκαία είναι η άσκηση της δημοσιογραφικής κρίσης και η εφαρμογή των συναφών αξιών εκ μέρους του «επικοινωνητή». Η δημοσιογραφική κρίση έγκειται στην ικανότητά του δημοσιογράφου να επιλέγει με βάση αντικειμενικές αρχές ανάμεσα σε διάφορα ανταγωνιστικά γεγονότα. Να διακρίνει ποια γεγονότα είναι περισσότερο «σημαντικά» είτε «ενδιαφέροντα» και να οδηγείται από τις αρχές του έλλογου και του ορθολογικού στη διαμόρφωση του διευθετημένου κόσμου. Οι έννοιες «σημαντικό» ή «ενδιαφέρον», ήτοι η με βάση παγίων κριτηρίων ιεράρχηση των γεγονότων από τα άπειρα συμβάντα στο πλαίσιο του προκαταρτικού κόσμου, υποδεικνύουν την αναφορά σε κάποιο περιεχόμενο και άρα την *de facto* εισαγωγή αξιολογικών/ερμηνευτικών στοιχείων. Με άλλα λόγια, προκειμένου να ιεραρχηθεί η ροή της πληροφόρησης, οι δημοσιογράφοι οφείλουν να διαθέτουν ορισμένα σχετικά πάγια κριτήρια όσον αφορά τις έννοιες του «σημαντικού» ή «ενδιαφέροντος» περιεχομένου: αυτά, άλλωστε, συναποτελούν εν γένει την «ταυτότητα» ενός ειδησεογραφικού μέσου η οποία είναι γνωστή στο κοινό του το οποίο απευθύνεται σε αυτό προκειμένου να καλύψει τις ενημερωτικές του ανάγκες.

Ο δημοσιογράφος, παρότι είναι δυνατόν να εικάσει τις στοχεύσεις των ανωτέρων του (και συνήθως αυτό κάνει), ειδικότερα η ευθύνη για την πρώτη παράγραφο με την έννοια της αξιολόγησης ανήκει στον εκάστοτε υπογράφωντα. Δύναται να επικαλεσθεί την επαγγελματική του εμπειρία και να υποστηρίξει ότι το *lead* ανταποκρίνεται στις δημοσιογραφικές του αξίες και την κρίση του. Τι σημαίνει, όμως, σε αυτή την περίπτωση αντικειμενική επιλογή του τι συνιστά είδηση; Καθώς δεν πρόκειται απλώς για την καταγραφή των τιμών μετοχών ή του μετεωρολογικού δελτίου (που δύναται, όπως προαναφέρθηκε, να παραπέμψει σε μια «τελετουργική»-τυποποιημένη διαδικασία), στην περίπτωση αυτή η διαδικαστικοποίηση δεν έχει απόλυτη ισχύ διότι επικρατεί ανταγωνισμός για την «είδηση» αφορά τόσο την καινοτομία όσο και τα κριτήρια της αξιολόγησης: ένα γεγονός το οποίο δεν έχει αποκαλυφθεί, μία νέα άγνωστη διάσταση σε ένα ήδη γνωστό γεγονός κ.ο.κ. Οι τυποποιημένες σχέσεις με τις επίσημες πηγές συνήθως απολήγουν απλώς στην αναπαραγωγή δελτίων τύπου ή των *non papers* των επικοινωνιακών επιτελείων, με την κυρίαρχη ερμηνεία των γεγονότων (στα οποία μάλιστα στην ψηφιακή εποχή υπάρχει και άμεση πρόσβαση εκ μέρους των ενδιαφερομένων όπως και σε μία πλειάδα άλλοτε «πρωτογενών» πηγών).

Το ζήτημα της αντικειμενικής στάσης εδώ έγκειται στο εάν ο δημοσιογράφος έχει κατορθώσει να διαθέτει δευτερεύουσες πηγές, με ανταγωνιστικές ει δυνατόν ερμηνείες, εάν έχει κατανοήσει το γενικότερο «υπόβαθρο» της επίσημης πληροφόρησης είτε ποιες στοχεύσεις υποκρύπτονται πίσω από την προθετικότητα της εκάστοτε πηγής (την ίδια τη διαδικασία της «παραγωγή» του γεγονότος). Η εν λόγω συσσωρευμένη γνώση δυνάμει παράγει την καινοτομία, την παραγωγή νέας κοινωνικής γνώσης, άλλως το εκάστοτε ενημερωτικό περιεχόμενο δεν θα διαφοροποιείτο εάν ίσχυε με απόλυτο τρόπο η διαδικαστική πρακτική. Και επιπροσθέτως αντίκειται ιδιαίτερα σε κάθε «τελετουργική» πρόσληψη των δημοσιογραφικών πρακτικών: είναι απαραίτητη η γνώση των συσχετισμών δυνάμεων, των στρατηγικών των «παικτών», των χαρακτηριστικών των εκάστοτε αντιθέσεων κ.λπ. Ήτοι, εν άλλους λόγους, αποτελεί προαπαιτούμενο η αίσθηση και η γνώση των ευρύτερων δυνάμεων οι οποίες επιδρούν στο «πραγματικό» και το συνδιαμορφώνουν: *πρόκειται για τη σχέση κάθε επιφανειακού γεγονότος με μία βαθιά δομή και το μετασχηματιστικό δυναμικό που αυτό δυναμικά διαθέτει, ώστε να αναδειχθεί «υψηλά» ή «χαμηλά» αντιστοίχως στην κλίμακα του εκάστοτε ενδιαφέροντος.* Αυτό δεν αποτελεί μία «μεταφυσικού χα-

ρακτήρα γνώση», όπως υποστηρίζει η Tuchman, αλλά καλλιεργείται ύστερα από σημαντική χρονικά αναστροφή με τον κόσμο των γεγονότων και απαιτεί επαγγελματική αρτιότητα, γνώσεις, αυτοσυνείδηση και ήθος. Τα παραπάνω συνιστούν κριτήρια κρίσης του δημοσιογραφικού έργου: εάν έχει αναπτύξει με βάση τα δεδομένα του πραγματικού κόσμου μία ερμηνευτική «μήτρα» στην οποία να συγκλίνουν τα νέα γεγονότα, όπως έχουμε επισημάνει ανωτέρω όσον αφορά το ερμηνευτικό παράδειγμα. Εάν αξιολογεί, επί παραδείγματι, επιτυχώς την εξέλιξη του πολιτικού ανταγωνισμού, εάν διαβλέπει την κίνηση της αγοράς ή τη συνολική πορεία των μεγεθών της οικονομίας κ.ο.κ.

Μείζον ελάττωμα της «κατασκευαστικής» αντίληψης είναι ότι ρευστοποιεί τα κριτήρια αληθείας όσον αφορά τις δημοσιογραφικές πρακτικές *εξομοιώνοντας την «τελετουργία» της αναπαραγωγής των επίσημων πηγών και την υποταγή στους συσχετισμούς δυνάμεων με την επίπονη προσπάθεια διακρίβωσης του αληθούς χαρακτήρα των αντικειμένων του κοινωνικού κόσμου*. Εάν ο δημοσιογράφος δεν διαθέτει αυτοτελή και πάγια κριτήρια ως προς την αναγνώριση των «υλικών γεγονότων» στο πλαίσιο της εκδοτικής πολιτικής ενός μέσου, τότε εφαρμόζει την τυπική διάρθρωση των γεγονότων (σε μία διαδικασία που αποκαλείται *ανταγωνιστικός μιμητισμός*⁴⁴⁸), αλλά χάνει έδαφος ως προς την καινοτομία του ενημερωτικού του έργου και την εν γένει αξία του. Θα ήταν δυνατόν να τεθεί τα ερωτήματα: εάν όλα είναι εν τέλει «τελετουργία», πώς λαμβάνουν το χρίσμα οι «ιερείς»;... Το ίδιο ισχύει και όσον αφορά τη διάρθρωση του συνολικού συστήματος των μέσων. Η επίκληση της αντικειμενικότητας δεν επάγεται την ταυτότητα των προοπτικών οι οποίες παράγονται στο πλαίσιο της δημοσιότητας και, γι' αυτό το λόγο, το φιλελεύθερο σύστημα των μέσων είναι εξαιτίας της ισχύος της ελευθεριακής αρχής θεμελιωδώς πλουραλιστικό και πολυμερές. Από την άλλη, τόσο οι υφιστάμενες στο πεδίο του κοινωνικού ιδεολογικές διαιρετικές τομές όσο και οι διαδικασίες της αγοράς επιτάσσουν την τάση για διαφοροποίηση, πολλών δε μάλλον που η ψηφιακή ενημέρωση είναι κατά κύριο λόγο δωρεάν και κυριαρχεί η λεγόμενη «δικτατορία των κλικ» (με χαρακτηριστικό φαινόμενο το *clickbait*).

«Καταμερισμός εργασίας» της ειδησεογραφικής ύλης και ερμηνεία

Η διάκριση μεταξύ τυποποιημένου και ερμηνευτικού μέρους ισχύει και όσον αφορά την εσωτερική δομή των μέσων. Τα *mainstream* μέσα διαχωρίζουν την ειδησεογραφική τους ύλη σε τμήματα (*sections*). Οι πρώτες σελίδες (είτε αυτές που αναρτώνται «ψηλά» σε μία ειδησεογραφική ιστοσελίδα) προσφέρουν τις κυρίες «αντικειμενικές» ιστορίες γενικής στόχευσης οι οποίες εκπροσωπούν το συγκεκριμένο *news cycle*. Οι εξειδικευμένες ειδήσεις, όπως τα αθλητικά, τα οικονομικά κ.λπ. καταλαμβάνουν ξεχωριστά τμήματα είτε γίνονται ξεχωριστές ένθετες εκδόσεις. Οι γενικού χαρακτήρα ειδήσεις που δεν είναι καταγεγραμμένες με τον κλασικό τρόπο τοποθετούνται στις ενότητες που είναι αφιερωμένες στην παρουσίαση ειδικών θεματικών.

Υπάρχουν δύο εξαιρέσεις στον παραπάνω κανόνα. Η μία είναι το αποκαλούμενο «*Future Story*» («ειδικό θέμα» αποδίδεται εν γένει στο ελληνικό τύπο). Η διάκριση ανάμεσα σε αυτά τα είδη ανάγεται ήδη από το δέκατο ένατο αιώνα⁴⁴⁹. Σε ορισμένες εφημερίδες η εν λόγω διαφοροποίηση έχει καταστεί τυπική. Επί παραδείγματι, ως γνωστόν στους *New York Times* υπάρχει αντίστοιχη ρουμπρίκα στο δεύτερο τμήμα της εφημερίδας. Έτερη εξαίρεση είναι η «*News Analysis*», η οποία συνοδεύει συνήθως τα τρέχοντα τυπικά αντικειμενικά ρεπορτάζ και σηματοδο-

⁴⁴⁸ Frank L. Mott, *The News in America*, Harvard University Press, 1952.

⁴⁴⁹ Gaye Tuchman, «News and Newsman's Reality», Ph.D. dissertation, 1969, Brandeis University, παραπέμπει στη σελ. 675.

τείται από διακριτό label. Η συντακτική ομάδα χρησιμοποιεί αυτήν τη σήμανση («news analysis») προκειμένου να διαφοροποιηθεί η ύλη μεταξύ ενός τυπικού ρεπορτάζ και της αποκαλούμενης ανάλυσης-ερμηνείας. Όπως τα εισαγωγικά εγκαθιδρύουν μία απόσταση ανάμεσα στο ρεπόρτερ και τις απόψεις οι οποίες διατυπώνονται, έτσι και η σήμανση «news analysis» αναδεικνύει ότι το υλικό που παρουσιάζεται είτε εκπροσωπεί τις γνώμες της συντακτικής ομάδας είτε δεν αναφέρεται στα «γεγονότα» με την τυπική σημασία της έννοιας καθώς εμπεριέχονται ερμηνευτικά/αξιολογικά στοιχεία. Τα «υλικά» αυτά του είδους ρεπορτάζ (το «θέμα» και η «ανάλυση») περιλαμβάνονται στην ερμηνευτική προσέγγιση της ειδησεογραφίας εκ μέρους του ρεπόρτερ είτε της συντακτικής ομάδας προκειμένου να αναδειχθεί ο γενικότερος χαρακτήρας κεντρικών γεγονότων με βάση τις ενημερωτικές πρακτικές αξίες που διέπουν το εκάστοτε μέσο ή ενημερωτικό οργανισμό. Οι αναγνώστες θα πρέπει να εμπιστευτούν τις πληροφορίες και τις θέσεις που καταγράφονται, βάσει των κριτηρίων αξιολόγησης των ίδιων των δημοσιογράφων τα οποία διαμορφώνονται με βάση τις γενικότερες αξίες και τις πρακτικές τις οποίες έχουν υιοθετήσει, όπως αυτές αναδεικνύονται από τη γενική αναστροφή τους με τον κόσμο των γεγονότων και τη διακριτική ιδεολογικο-πολιτική ταυτότητα του μέσου.

Η επίκληση της ανάλυσης των ειδήσεων θεωρείται προβληματική από τους επικριτές της αντικειμενικότητας διότι υποτίθεται δεν απηχεί την «στενή» αντίληψη της αντικειμενικής στάσης με την προσήλωση στην «ξερή» καταγραφή της είδησης (όπως αυτή γίνεται επί παραδείγματι από τα ειδησεογραφικά πρακτορεία τα οποία εντούτοις προσφέρουν ολοένα και σε μεγαλύτερο βαθμό και ερμηνευτικά ρεπορτάζ). Οι δημοσιογράφοι αντιμετωπίζουν μομφές για έναν σημαντικό αριθμό ατεκμηρίωτων (τουλάχιστον με τη συμβατική έννοια) αξιολογικών κρίσεων. Επιπροσθέτως, οι εκδότες αναγνωρίζουν πόσο εκτεθειμένοι σε κριτική εκ μέρους του κοινού αλλά και των κέντρων εξουσίας είναι δυνατόν να βρεθούν σε αυτό το πλαίσιο καθώς παρεισάγεται από κοινού με τα γεγονότα και η ερμηνεία τους. Αντιμέτωποι με αυτό το δίλημμα, οι δημοσιογράφοι επικαλούνται την επαγγελματική τους κρίση – την εμπειρία και την κοινή λογική που τους καθιστούν ικανούς να αποφανθούν περί της «σημασίας» και του «ενδιαφέροντος» των γεγονότων διακινδυνεύοντας να δεσμευθούν σε μια ερμηνευτική θέση. Η απάντηση, βέβαια, στο ερώτημα «πώς είναι ο κόσμος» και όχι απλώς ποια είναι τα καθημερινά συμβάντα αποτελεί και ένα καθήκον του θεσμού στο πλαίσιο της δημόσιας αποστολής του.

Τα παραπάνω ξεφύγουν από την τελετουργικού τύπου στρατηγική συμπεριφορά που περιγράφει η Tuchman διότι: κατά πρώτον ο δημοσιογράφος, η συντακτική ομάδα και το ίδιο το μέσον αρχικώς επιθυμούν να διατρανώσουν τη *διακριτή ταυτότητά τους*· αυτό που θα διαμορφώνει το διαφορετικό χαρακτήρα του κάθε ενημερωτικού έργου ή και του μέσου. Χρειάζεται μία ευρύτερη παρουσίαση του ερμηνευτικού πλαισίου προκειμένου να απολέσουν τα γεγονότα τον αποσπασματικό και ρευστό χαρακτήρα τους και να αποκτήσουν συνάφεια με την ερμηνεία του κοινωνικού κόσμου (ήτοι το «πώς» είναι ο κόσμος πέραν από «τι» συνέβη σε αυτόν). Συμπλέκεται το Δέον και το Είμαι, είτε διαφορετικά διατυπωμένο *το πραγματολογικό/ρεαλιστικό στοιχείο με το κανονιστικό*. Δεν πρόκειται απλώς για την εισαγωγή «ιδεολογικών» στοιχείων, αλλά για έναν νοηματικό ορίζοντα ο οποίος με βάση τα γεγονότα υπό μια ορισμένη προοπτική *ερμηνεύει το παρελθόν (όσα συνέβησαν), προκειμένου να περιγράψει το παρόν και να προβλέψει το μέλλον*. *Μια ρηχή, άλλωστε, αντίληψη των αρχών της αντικειμενικότητας θα περιόριζε τον τύπο σε ένα είδος ακατανόητου και αδιαβάθμητου «καταλόγου» συμβάντων*.

Η διαδικαστική στάση διαφυλάσσει, βεβαίως, από μομφές και κινδύνους λαθών και συγκρούσεων αλλά δεν προδίδει μία διακριτή στάση απέναντι στα πράγματα, μία θέση ειδήμονος

την οποία ο δημοσιογράφος αποκτά όχι κατά προσωπική του δήλωση, αλλά με πολύμοχθη εργασία, επιμέλεια και επαγγελματισμό αλλά και τη δυσαπόκτητη «ταυτότητα» του αξιόπιστου και του έγκυρου ενώ τα ίδια ισχύουν εν γένει όσον αφορά ένα ειδησεογραφικό μέσον.

Άλλωστε υφίστανται εμπράγματα κριτήρια αξιολόγησης του ενημερωτικού έργου γνωστά στο ευρύτερο κοινό: Οιοσδήποτε εξ ημών σε κάθε σοβαρό συμβάν ανατρέχει π.χ. διαδικτυακά στις πηγές εκείνες τις οποίες θεωρεί αξιόπιστες και όχι εκεί όπου η τιτλοδοσία περιλαμβάνει π.χ. τις λέξεις «Σοκ» ή «Αποκάλυψη». Ο ευρύτερος ερμηνευτικός ορίζοντας που έχει αναπτύξει τόσο ο δημοσιογράφος όσο και το μέσο το κατατάσσουν στα μάτια του κοινού εγγενώς σε μία ποιοτική στάθμη που σχετίζεται με την αντικειμενική του στάση: *εάν τα γεγονότα τα οποία παρουσιάζει στηρίζονται σε επαρκή τεκμηρίωση και εάν η εν γένει στάση του εν όψει των εξελίξεων επιβεβαιώνεται εκ των υστέρων (ήτοι συμφωνούν με μια εν γένει εικόνα του κόσμου βασισμένη σε πραγματικά περιστατικά*. Εξ αυτού, είναι προφανής σε κάθε σύστημα μέσων μία ιεράρχηση των μέσων ανάλογα με την αξιοπιστία τους στην καταγραφή των ειδήσεων και την τήρηση ορισμένων δεοντολογικών κανόνων (όπως, επί παραδείγματι, ο σεβασμός στην ιδιωτικότητα). Και συναφώς αποτελεί διακριτό (και πολύ πιο περίπλοκο) ζήτημα το εάν το κοινό επιβραβεύει τα σοβαρά ενημερωτικά εγχειρήματα αλλιώς εγκαθιστούμε ως αποκλειστικό κριτήριο του αληθούς το αριθμητικό στοιχείο της αγοράς όπως κελεύει η θεωρία της αυθόρμητης τάξης: *εκεί με νόθο τρόπο το έλλογο στοιχείο (οι κανονιστικές δεσμεύσεις) επιχειρείται να αναχθεί στο ορθολογικό (τις αμετρητες επιλογές του αδιαφοροποίητου κοινού)*. Γεγονός άτοπο και ηθικά επικίνδυνο.

Η κρίση για τη δημοσιογραφική αξία ενός γεγονότος δεν έγκειται, λοιπόν, όπως επισημαίνει η Tuchman σε μια «ιερή γνώση» (σελ. 672) ή μια «κρυφή» ιδιότητα που διαχωρίζει το δημοσιογράφο από τους κοινούς θνητούς. Συνιστά αποτέλεσμα συνεπούς εργασίας, γνωστικό ενέργημα και επαγγελματικό γνώρισμα καθώς απαιτεί το συνδυασμό πολλαπλών, σύνθετων γνωστικών πόρων και της άσκησης του ορθού λόγου και της κρίσης με βάση την κοινή λογική. Συνιστά, ταυτόχρονα, ένα πολιτικό και ηθικό πράττειν, διότι στο ερμηνευτικό πλαίσιο αυτό συμφύρονται τόσο πραγματολογικά στοιχεία (εκτός και εάν πρόκειται για μια πλήρη ομολογία πίστεως σε μία κοσμοθεωρία) όσο και βουλευτικά, ήτοι τα κανονιστικά στοιχεία της εκάστοτε κρίσης περί τα γεγονότα.

Η επίκληση των αρχών της αντικειμενικότητας δεν διαρθρώνεται απλώς με βάση την εμπειρία του δημοσιογράφου εντός της οργάνωσης είτε εντός της επαγγελματικής κοινότητας. Είναι η ιδιότητα που προκύπτει από την ενασχόλησή του με τη δημοσιότητα και δοκιμάζει τις γνώσεις και την κρίση του σε καθημερινή βάση – και στο πλαίσιο αυτό δεν υποκαθίσταται, όπως στην περίπτωση του *citizen journalism* ή των ερασιτεχνικών *blogs*. *Η κρίση του εμπεριέχει την έννοια της υπευθυνότητας την οποία μόνο η επαγγελματική ηθική και δεσμευση εγγύαται. Και εξ αυτού, η κρίση του επαγγελματισμού όσον αφορά τη δημοσιότητα σχετίζεται με το γεγονός ότι έχουν καταστεί κοινωνικά και πολιτικά (αλλά και εμπορικά) σημαντικές άτυπες μορφές ενημέρωσης.*

Η κοινωνικά διαρθρωμένη γνώση

Στη διαδικαστική πρόσληψη της ειδησεογραφίας, επικρατεί σύγχυση μεταξύ της κοινής λογικής υπό την έννοια του *common sense* με το χειραφετητικό νόημα που της δόθηκε στην Αμερικανική Επανάσταση με την κοινωνική διάρθρωση της γνώσης που διαμορφώνει αφεαυτή τον ορίζοντα της ορατότητας. Η κοινή λογική, βασισμένη όπως λέει ο Rawls στο είδος των τεκμηρίων και στον τρόπο σκέψης που είναι προσβάσιμα στο μέσο νου και στο μέσο πολίτη, δραματίζει κεντρικό ρόλο στην αξιολόγηση του ειδησεογραφικού περιεχομένου, εφόσον αυτό περιλαμβάνει πλήθος γεγονότων, καθώς και για το εάν ένα πληροφοριακό δεδομένο θεωρηθεί

δημόσιο γεγονός. Αποτελεί παραβίαση των αρχών της αντικειμενικότητας η δημοσιοποίηση είδησης αντιτίθεται στην κοινή λογική είτε αφορά δηλώσεις είτε πληροφορίες (η πλευρά του εντυπωσιασμού, στη λογική της γνωστής αρχής «άνθρωπος δάγκωσε σκύλο», δεν αφορά την ενημερωτική διαδικασία, δίχως αυτό να μειώνει την εν γένει σημασία της στη διαμόρφωση της δημοσιότητας σε άλλο επίπεδο). Αυτή είναι και η κρίσιμη διάκριση της επαγγελματικής ευθύνης εν σχέσει με την απλή διάδοση γνώμης.

Θεωρείται όμως ότι η κοινή λογική (μακράν του να σχετίζεται με το λόγο, τη χρήση της ratio) διαμορφώνεται άνευ ετέρου από τους πολιτισμικούς παράγοντες εντός του οποίου είναι διαμορφωμένο ένα κύριο «σώμα» πεποιθήσεων και στάσεων. Η Tuchman επικαλείται τη θέση ότι η γνώση που θεωρείται δεδομένη είναι σε μεγάλο βαθμό κοινωνικά διαρθρωμένη, όπερ σημαίνει ότι είναι προδιαμορφωμένη όχι μόνον από τον δημοσιογράφο αλλά από άλλους, όλους όσοι μετέχουν σε ένα συλλογικό «εμείς», ένα πολιτισμικό Όλο. Δεν υφίστανται, λοιπόν, υπέρτερα κριτήρια αληθείας καθώς τα γεγονότα δεν διαθέτουν κάποια αυτοτέλεια εκτός του «συλλογικού εμείς», ήτοι η αντικειμενικότητα είτε υποιάσσει είτε υποκρύπτει έναν πολιτισμικό σωβινισμό. Η θέση αυτή, κατ' αρχήν, συμπαρασύρει οποιαδήποτε δυνατότητα αυτονομίας και ισομέρειας καθώς αναγνωρίζει οποιοδήποτε περιεχόμενο αυτο-προβάλλεται έτσι ως ειδησεογραφικό (ισοτιμία των πάντων).

Το είδος των πληροφοριών τις οποίες δημοσιογράφοι θεωρούν «γεγονότα», ήτοι ποιες δηλώσεις οι δημοσιογράφοι μπορούν να προσλαμβάνουν ως δεδομένες, εντάσσεται πράγματι σε ένα πολιτισμικό Όλο το οποίο έχει ενσωματώσει ένα χειραφετητικό δυναμικό, τη δυνατότητα αυτόνομης κρίσης γνωστικού και δεοντολογικού χαρακτήρα, στηριγμένης σε τεκμήρια και ελεύθερης δημόσιας άσκησης του δημόσιου λόγου. Η Tuchman στη διατριβή της υποστήριξε τον κοινό τόπο ότι οι έννοιες τις οποίες οι άνθρωποι του τύπου λαμβάνουν ως δεδομένες συγκροτούν την εικόνα που έχουν ίδιοι για την κοινωνικο-πολιτική πραγματικότητα. Και πράγματι, στη Δύση οι συνθήκες αυτές εν γένει συγκλίνουν στο πεδίο των φιλελεύθερων αξιών, καθώς η ίδια η νομιμοποίηση του ενημερωτικού έργου βασίζεται στο σύστημα των ελευθεριών, στο αστικό σχήμα σκέψης⁴⁵⁰. Ο πολιτισμικός σχετικισμός εκκινεί από την κριτική στην εμπράγματη εφαρμογή των αξιών της αντικειμενικότητας και απολήγει μέσω της κοινότητας ανάδειξης των διαθρωτικών παραγόντων στην εν γένει άρνηση των εν λόγω αξιών, δίχως να θεματοποιεί τις ίδιες τις αξίες βεβαίως.

Κατ' αυτό τον τρόπο, ορισμένα περιεχόμενα **(α)** είναι δυνατό να θεωρούνται εύλογα στο πλαίσιο ενός ειδησεογραφικού οργανισμού και **(β)** οι δημοσιογραφικές αξίες που δικαιολογούν το «εύλογο» αυτών των γεγονότων δεν συνιστούν «ιερή» επαγγελματική γνώση αλλά το πλαίσιο της δημοσιότητας στο ορθολογικό-νόμιμο σύστημα κυριαρχίας και την αστική δημοσιότητα. Η γνώση αυτή δεν είναι απλώς αμυντικό πλαίσιο απέναντι στις συνθήκες αβεβαιότητας αλλά ο προσίδιος τρόπος αναπαραγωγής της κοινωνικής γνώσης στο πλαίσιο ενός συστήματος πολιτικής κυριαρχίας, της δυτικού τύπου φιλελεύθερης δημοκρατίας. Υπό αυτή την έννοια, θεωρείται «εύλογο» π.χ. για τους *New York Times* να επιτίθενται με σφοδρότητα στον πρόεδρο Trump, ενώ δεν ισχύει καθόλου το ίδιο στα κινεζικά και τα τουρκικά media όσον αφορά την τυπική ανεξαρτησία τους και το συνταγματικό τους ρόλο. Οι αρχές της αντικειμενικότητας ανατρέπουν μέσα από την εμπράγματη εφαρμογή τους αυτό το είδος του πολιτισμικού σχετικισμού.

⁴⁵⁰ Robert Darnton, «Writing News and Telling Stories», *Daedalus*, τμ. 104, No. 2, άνοιξη 1975, σελ. 175-194, <http://www.jstor.org/stable/20024337>

Επαγγελματική ηθική και κοινωνικοποίηση των «επικοινωνητών»

Οι κοινωνικοί επιστήμονες οι οποίοι επεξεργάστηκαν την έννοια του επαγγελματισμού κατά τον εικοστό αιώνα δεν προσανατολίστηκαν στη μελέτη του κανονιστικού περιεχομένου της έννοιας: ήτοι το κατά πόσον δύναται εμπράγματα να διασφαλίζεται η αυτονομία του δημοσιογράφου έναντι κάθε χειραγωγικής ισχύος και η αντικειμενικότητα των ενημερωτικών πρακτικών. Επικεντρωμένοι στο ζήτημα της «επιρροής» των «Big Media», επιχείρησαν να διαυγάσουν τις βαθύτερες δομές διαμόρφωσης των ενημερωτικών πρακτικών στο μέτρο κατά το οποίο αυτές επικαθορίζονται από το δομικό μετασχηματισμό της δημόσιας σφαίρας στο πλαίσιο του μαζικοδημοκρατικού κοινωνικού σχηματισμού, σύμφωνα με τη γνωστή χαμπερμασιανή ανάλυση.

Εφόσον θεωρήθηκε ξεπερασμένη η παλαιότερη «μονοφωνική» αντίληψη της επικοινωνίας που επικεντρωνόταν στη σχέση πομπού/δέκτη, η κοινωνιολογία της δημοσιογραφικής γραφής επιχείρησε να ρίξει φως στη σχέση του «επικοινωνητή» με τους παράγοντες οι οποίοι επιδρούν στην κωδικοποίηση του μηνύματος. Ο Darnton σε μία ιδιαίτερα πρωτότυπη για την εποχή ανάλυση χρησιμοποίησε την προσωπική του εμπειρία από τη δημοσιογραφία προκειμένου να καταλήξει όσον αφορά τη λειτουργία του ανθρώπου του τύπου ως «επικοινωνητή» (*communicator*). Οι τέσσερις σημαντικότερες επιδράσεις τις οποίες εντόπισε προέρχονται: (1) από τη δομή του περιβάλλοντος, ήτοι την αίθουσα σύνταξης, (2) από τη σχέση των δημοσιογράφων με τις κύριες ομάδες αναφοράς, ήτοι τους συντάκτες εντός του οργανισμού και τους άλλους ρεπόρτερ, τις επίσημες και ανεπίσημες πηγές, (3) από την κοινωνικοποίησή τους μέσω της άσκησης του επαγγέλματός τους, (4) τους παράγοντες που διαμορφώνουν τον εκάστοτε κυρίαρχο πολιτισμικό κώδικα, ήτοι κατά πόσον οι «προτυποποιημένοι»/τυπικοί αφηγηματικοί κανόνες επηρεάζουν τον τρόπο γραφής των ειδήσεων εκ μέρους τους (σελ. 176)⁴⁵¹.

Στο ίδιο πλαίσιο εξέτασης των διαρθρωτικών παραγόντων στη διαμόρφωση του ενημερωτικού προϊόντος/μηνύματος κινείται και η ανάλυση της Κωνσταντινίδου, η οποία ερμηνεύει την επαγγελματική δεοντολογία, με βάση τη σχέση βάσης/επικοινωνοδομήματος, όπου οι οικονομικές δομές της παραγωγής ειδήσεων διαμορφώνουν δεσμευτικά τους κανόνες συγκρότησης του δημοσιογραφικού λόγου και των συναφών πρακτικών⁴⁵². Ξεκινά από την προφανή διαπίστωση της ένταξης της ενημερωτικής διαδικασίας στο πλαίσιο της αντικειμενικής κοινωνίας: παράλληλα με την αυξανόμενη συγκέντρωση κεφαλαίου, τη συγχώνευση των επιχειρήσεων και την εμφάνιση των τεράστιων πολυκλαδικών ομίλων, διαγράφεται επιτακτικά η ανάγκη για επιστημονική οργάνωση της εργασίας και γραφειοκρατικής οργάνωσης των επιχειρήσεων τύπου. Πέραν από τη λειτουργική ωρίμαση των οργανώσεων, προωθείται ένα μοντέλο επιστημονικής, ήτοι τεχνικής, διαχείρισης της ενημερωτικής εργασίας ώστε να μετριαστεί η περίπτωση σφάλματος και να εκμηδενισθεί η προσωπική κρίση (η επιρροή των ιδεών της Tuchman είναι ευδιάκριτη). Γίνεται, κατά συνέπεια, απαραίτητη η αποστασιοποίηση από κάθε κίνδυνο υποκειμενισμού, η διάκριση μεταξύ γεγονότων και σχολίου ενώ η ατομικές αδυναμίες και τα «λάθη» εξοβελίζονται σε αυτή την απρόσωπη ροή της ενημέρωσης καθώς και το ατομικό αξιακό

⁴⁵¹ Χριστίνα Κωνσταντινίδου «Δημοσιογραφικές αρχές και αξίες. Η δεοντολογία ενός επαγγέλματος», *Θεωρία και Κοινωνία*, τεύχος 6, 1992 και B. Zelizer (2005), «The culture of journalism», στο J. Curran & M. Gurevitch, (επιμ.), *Mass media and society* (4η έκδοση) (198-215), Hodder Arnold.

⁴⁵² Πρότυπη μελέτη στο πεδίο αυτό είναι αυτή του Elliott που εμπεριέχει το γενικό πλαίσιο της ανάλυσης της ανάπτυξης των οργανώσεων. Philip Elliott, «Professional Ideologies and Organizational Change: The Journalism since 1800» στο G. Boyce κ.α. (επιμ.) *Newspaper History* ό.π. 172-191.

σύστημα και τις ικανότητες του δημοσιογράφου (σελ. 221). Έτσι, η Κωνσταντινίδου τεκμαίρει ότι οι δημοσιογράφοι αντιμετωπίζονται με όρους επιστημονικούς/επαγγελματικούς στο πλαίσιο του νομικού/ορθολογικού τρόπου κυριαρχίας, εξισώνοντας την ποιότητα που σχετίζεται με την άσκηση κρίσης με τα απαραίτητα τεχνικά προσόντα. Το διαμορφωθέν σύστημα ελέγχου της παραγωγής των μηνυμάτων επιδιώκει μέσω των κανόνων όσον αφορά τις δημοσιογραφικές πρακτικές να υιοθετούνται στενά και να ενσωματώνονται ουσιαστικά όλες οι δυνατές επιλογές ως προς το τι αποτελεί είδηση, αλλά και ως προς το πώς αυτή πρέπει να καταστεί αντικείμενο επεξεργασίας (σελ. 221-222)⁴⁵³. Εντούτοις, μετριάζει εν μέρει τη στρουκτουραλιστική θέση της και επισημαίνει ότι παρότι τα όρια αυτά παρέχουν ένα πλαίσιο δράσης, οι δημοσιογράφοι διαθέτουν ένα σχετικό πλαίσιο αυτονομίας, επιδρούν δυναμικά στην ανάπτυξη της απασχόλησης και ότι «οι πεπειθήμες για επάγγελμά τους», καθώς και «οι στρατηγικές που υιοθετούν δεν αποτελούν μηχανική αντανάκλαση των υλικών συνθηκών τις οποίες βιώνουν». *Γεννάται όμως η απορία εάν είναι δυνατόν εν γένει να πραγματοποιηθούν οι επαγγελματικές αξίες εφόσον οι διαρθρωτικοί παράγοντες εμφανίζονται άνευ ετέρου ανυπέρβλητοι (και εάν όχι ποιο το νόημα αυτές νε τίθενται)*. Ήτοι, εάν δεν είναι οι δημοσιογραφικές πρακτικές και στρατηγικές το συμβολικό σύστημα της οικονομικής βάσης τι είναι αυτό που διαμορφώνει εν γένει ή έστω δυνητικά τις συνθήκες της εν γένει αυτονομίας τους.

Το προβληματικό στοιχείο στο εκτεθέν σκεπτικό είναι το εξής: Η ένταξη στον ορθολογισμό κατά το σκοπό αναιρεί *de facto* οποιοδήποτε αξιακό περιεχόμενο από την παραγωγή του δημόσιου/δημοσιογραφικού λόγου μέσω της υπεροχής των διαδικασιών; Καθώς δεν λαμβάνει υπόψη της τον κρίσιμο παράγοντα της αναγκαίας νομιμοποίησης, η Κωνσταντινίδου σημειώνει σχετικά: «ιστορικά, ο τρόπος που αναπτύσσονται οι δεοντολογίες του επαγγέλματος είναι περισσότερο αιτία και αποτέλεσμα της ταξικής πάλης. Από την πλευρά των εργοδοτικών μηχανισμών, πρέπει να επιτευχθεί ο έλεγχος της παραγωγής των μηνυμάτων στα όρια που θέτει το “απρόβλεπτο” και τυχαίο των καθημερινών συμβάντων, γεγονός που επιβάλλει την αναγνώριση κάποιου βαθμού αυτονομίας και αυτενέργειας στους δημοσιογράφους. Απ’ την πλευρά των δημοσιογράφων, αφενός πρέπει να επιτευχθεί ο έλεγχος της εισόδου στο επάγγελμα και η επικύρωση της κατάκτησης της απαιτούμενης τεχνογνωσίας προκειμένου να διατηρηθούν και να κατοχυρωθούν τα οικονομικά προνόμια, να εξασφαλισθεί η απασχόληση και η διαπραγματευτική ισχύς έναντι των εργοδοτών και αφετέρου επιδιώκεται μέσω ενός επίπνου αλλά εμβρυα-

⁴⁵³ Χριστίνα Κωνσταντινίδου, «Δημοσιογραφικές αρχές και αξίες...» ό.π.. Στην περιορισμένη ελληνική βιβλιογραφία εν συγκρίσει με τον πολιτικό θόρυβο που έχει προκληθεί εδώ και περίπου μια εικοσαετία για την περίφημη η «επιρροή» των ΜΜΕ οι θεωρητικές προσλαμβάνουσες είναι «στενές» και μονομερείς. Η μελέτη αυτή επί παραδείγματι αναφέρεται σε αναπτυγμένες δομές συστημάτων ΜΜΕ στη Δύση ενώ στην Ελλάδα ο κλάδος μάλλον διατηρήθηκε σε επίπεδο μικρομεσαίας επιχείρησης με οργανωτικές δομές πρωτόλειου χαρακτήρα γύρω από την προσωπικότητα και τα συμφέροντα του εκδότη/καναλάχ. Θα είχε ένα μεγαλύτερο ενδιαφέρον από τη μηχανιστική θεώρηση πραγματικότητας αλλότριων στην ελληνική εμπειρία, να μεταφερθεί η κοινωνιολογική οπτική της παραγωγής ενημερωτικού έργου σε *συνάφεια με τις εξωθεσμικές σχέσεις που αναπτύχθηκαν μεταξύ του θεσμού της δημοσιότητας με την οικονομική και πολιτική σφαίρα* (η περιώνυμη έννοια της «διαπλοκής» αποδείχθηκε ερμηνευτικά φτωχή και εμπράγματα αλυσιτελής). Η συγκεκριμένη μελέτη θεματοποιεί το ζήτημα των σχέσεων του επαγγελματισμού και της δεοντολογίας και ακολουθεί εν γένει την αναλυτική μέθοδο της Tuchman από κοινού με την μαρξιστική οπτική χωρίς να αναλύονται οι αρχές και οι πρακτικές της αντικειμενικότητας που ισχύουν ως κυρίαρχο παράδειγμα. Έχει επίσης παλαιότερα εκδοθεί ένας συλλογικός τόμος, *Ζητήματα Δημοσιογραφικής Δεοντολογίας, επιμέλεια: Στέλιος Παπαθανασόπουλος, Μαρία Κομνηνού, Εκδόσεις Καστανιώτη, 2000*. Στην πολυπρισματική αρθρογραφία που παρατίθεται θεματοποιούνται ζητήματα κρίσης των δημοσιογραφικών αρχών ενώ παρουσιάζεται και μια σημαντική εμπειρική έρευνα των φοιτητών του τμήματος ΜΜΕ και Επικοινωνίας στην ίδια θεωρητική κατεύθυνση της επίρροιας των διαρθρωτικών δομών χωρίς να παρουσιάζεται ο πυρήνας του κανονιστικού πλαισίου. Το αυτό ισχύει στην έκδοση της πλούσιας σε εμπειρικά στοιχεία τριετούς έρευνας που διενεργήθηκε από το Εργαστήριο Οπτικοακουστικών Μέσων του Τμήματος Επικοινωνίας και ΜΜΕ του ΕΚΠΑ με πεδίο αναφοράς την εποχή της κρίσης. *Δημόσια σφαίρα σε κρίση. Πώς και γιατί παραβιάζεται η δεοντολογία στα ΜΜΕ (2009-2016)*. Πρόλογος: Μιχάλης Σταθόπουλος, Επιμέλεια: Μαρία Κομνηνού, Εκδόσεις Παπαζήσης, 2017.

κού επαγγελματισμού η απόδοση στο δημοσιογράφο κύρους (*status seeking ideology*), αυτοελέγχου και αυτονομίας» (σελ. 223-224).

Υπό ποια έννοια, όμως, και πώς εντάσσεται η «ταξική πάλη» στη διαμόρφωση των κανόνων δεοντολογίας; Οι κανόνες αυτοί όπως και το συναφές θεσμικό πλαίσιο σχετίζονται με τις όποιες κοινωνικές προσδοκίες για τη λειτουργία του θεσμού και το περιεχόμενο που λαμβάνει τόσο από την πλευρά των επιχειρηματιών όσο και από την πλευρά της επαγγελματικής κοινότητας μία εννοιολόγηση της δημόσιας αποστολής του. Οι θεωρήσεις αυτές εν γένει *αντιλαμβάνονται εκ προοιμίου την ιδιωτική αρχή ως καταλυτικά αναιρετική για την αυτονομία της λειτουργίας του θεσμού και της δημόσιας σφαίρας και, συνεπώς, όσον αφορά την υιοθέτηση συναφών κανονιστικών περιεχομένων-προτύπων.*

Ακολουθώντας κατά πόδας το σκεπτικό της Tuchman, η Κωνσταντινίδου καταγράφει τις *τρεις κατευθύνσεις* που ακολουθήθηκαν όσον αφορά την εξέταση των επαγγελματικών αρχών. Πρώτον, τη μελέτη από τη σκοπιά του επαγγέλματος με βάση την υπόθεση ότι οι επαγγελματικές δεοντολογίες συνιστούν στρατηγική διασφάλισης και αυτοελέγχου της απασχόλησης μέσω της συμβολικής νομιμοποίησής της. Δεύτερον, το φαινόμενο αναλύεται από τη σκοπιά των οργανώσεων και της εργοδοσίας και επιχειρείται να ερμηνευθούν οι δημοσιογραφικοί κώδικες ως μέρος του μηχανισμού ελέγχου της επαγγελματικής συμπεριφοράς των δημοσιογράφων στα όρια που θέτουν οι ανάγκες των ενημερωτικών επιχειρήσεων. Τέλος, τρίτον, διερευνάται ο καθοριστικός ρόλος που διαδραματίζουν οι δημοσιογράφοι ως φορείς της επαγγελματικής ιδεολογίας και διαμόρφωσης των μηνυμάτων κατά την κοινωνική συγκρότηση της πραγματικότητας (σελ. 213 κ.ε.)⁴⁵⁴. Και οι τρεις αυτές κατευθύνσεις, όμως, δεν ερμηνεύουν τη σχέση του δημοσιογραφικού λόγου με την αυτονομία της δημόσιας σφαίρας.

Συνδέεται μονοδιάστατα η έννοια του επαγγελματισμού με την κυριαρχία των «οικονομικών συμφερόντων» ενώ ταυτόχρονα θεωρείται «ψευδής ιδεολογία» η επίκληση της ελευθεριακής αρχής/αυτονομίας και των συναφών επαγγελματικών κανόνων που –υποτίθεται– στηρίζουν σε τελική ανάλυση την αναπαραγωγή των κοινωνικών ανισοτήτων. Επίσης, η Σεραφετινίδου, μεταξύ άλλων, αρνούμενη κάθε έννοια επαγγελματικής αυτοτέλειας εντός της ενημερωτικής διαδικασίας, αναλύει την έννοια της «πολιτικής γραμμής» των μέσων ως τον συγκεκριμένο συνδυασμό στόχων και τρόπων ιεράρχησής τους οι οποίοι σε τελική ανάλυση αντανακλούν τις προτιμήσεις και τις επιδιώξεις αυτών που τα ελέγχουν είτε πρόκειται για ατομική είτε για συλλογική ιδιοκτησία. Ήτοι αρνείται κάθε εμπράγματη ισχύ των επαγγελματικών αξιών. Αυτή η θέση απορρέει από τη μαρξιστικής καταγωγής αλτουσεριανή θεώρηση των μέσων ως «ιδεολογικών μηχανισμών του κράτους»⁴⁵⁵ και είναι συνδεδεμένη στο πλαίσιο της κοινωνικής θεωρίας με την έρευνα της «επιρροής» των μέσων καθώς θεωρεί την επικοινωνιακή διαδικασία μονόδρομη – από τους φορείς της θεσμικής και οικονομικής εξουσίας (τους «παραγωγούς» γεγονότων) στο «ανυπεράσπιστο» και ετερόνομο κοινό. Έχει μικρή αναλυτική αξία, διότι κατά τη γνώμη μας δεν αντιλαμβάνεται *την υπαρκτή αυτονομία του εποικοδομήματος από την οικονομική βάση (για να μιλήσουμε με μαρξιστικούς όρους) από την οποία διαχρονικά ο θεσμός πορίζεται την όποια νομιμοποίησή του.* Συναφώς, δεν θεματοποιεί τις αξίες της αντικειμενικότητας και του «γεγονότος» ούτε δύναται εν τέλει να ποριστεί ένα κανονιστικό πλαίσιο όσον αφορά την ενη-

⁴⁵⁴ Louis Althusser, *Positions* (1964-1975), Les Éditions Sociales, 1976 και Αλτουσέρ, Λουί. «Σημείωση σχετικά με τους ιδεολογικούς μηχανισμούς του κράτους (IMK)», *Θέσεις*, 21, σελ. 37-49, 1987.

⁴⁵⁵ Βλπ. σχετικά Μελίνα Σεραφετινίδου, *Κοινωνιολογία των μέσων μαζικής επικοινωνίας, ρόλος των μέσων στην αναπαραγωγή του σύγχρονου καπιταλισμού*, Gutenberg, 2003, σελ. 208-225.

μερωτική διαδικασία⁴⁵⁶.

Εν γένει ο τρόπος με τον οποίο οι δημοσιογράφοι κοινωνικοποιούνται μέσα από το επάγγελμά τους υποστηρίζεται ότι θέτει επιπροσθέτως έναν διαρθρωτικό περιορισμό στην εφαρμογή των αρχών της αντικειμενικότητας (εάν δεν τις αναιρεί) καθορίζοντας ανεξάλειπτα το ενημερωτικό περιεχόμενο. Ταυτόχρονα, θεωρείται ότι εν τέλει οι επαγγελματικές πρακτικές ως επαγγελματική νομιμοποιητική «ιδεολογία» απάδουν του δεοντολογικού πλαισίου των αρχών της αντικειμενικότητας (ήτοι η αντικειμενικότητα είναι «φευδής» αρχή και ταυτόχρονα ανέφικτη...). Υπάρχει, τρόπον τινά μία εσωτερική «λογοκρισία» καθώς οι συντάκτες, ανταποκρινόμενοι στην εργασία του ρεπόρτερ, επιβάλλουν αναθεωρήσεις και επεξεργαζόμενοι το υλικό καθορίζουν τα αποδεκτά όρια της καταγραφής των γεγονότων.

Διαδικασίες που αποκαλούνται *λογοτεχνική λογική* (*literary reason*) διαποτίζουν επίσης τον τρόπο με τον οποίο οι δημοσιογράφοι «μεταφράζουν» τη διαδικασία της παρατήρησης σε ειδησιογραφικό «στόρυ». Οι καθημερινοί στόχοι και οι διαδικασίες της δημοσιογραφίας (μέσα από μια αιτιακή αλυσίδα διαρθρωτικών δομών και σχέσεων) προκύπτουν από τον εν λόγω διαμορφωθέντα πρακτικό λόγο (*practical reason*) και όχι την ιδεατή περιγραφή της ενημερωτικής αποστολής. Οι ρεπόρτερ αποσκοπούν σε «πρωτιές» και «αποκλειστικότητες» χρησιμοποιώντας *δεικτικό λόγο* (*indexical reason*) προκειμένου να αναδείξουν τα πραγματολογικά στοιχεία μίας είδησης. Χρησιμοποιώντας *αναλογική λογική*, αντιγράφουν τα υποδείγματα επιτυχημένου ρεπορτάζ και αναζητούν παραλληλότητες προκειμένου να καλύψουν μη συμβατικά συμβάντα (αυτά που δεν εντάσσονται με ευχέρεια στον ερμηνευτικό τους ορίζοντα). Στηριγμένοι στην *κοινωνικά διαμορφωθείσα λογική* (*socially situated reason*), ανταποκρίνονται στις οικονομικές και άλλες επιβραβεύσεις, τις διαπροσωπικές σχέσεις εντός και εκτός της οργάνωσης και τις στοχεύσεις των εκάστοτε παραγωγών των γεγονότων (τις πηγές). Πράττουν τα παραπάνω, σε αντιδιαστολή με την υπεράσπιση της δημοσιογραφίας ως μίας διακριτής επαγγελματικής ενασχόλησης με την έννοια του δημόσιου λειτουργήματος με όλη την συμβολική φόρτιση αυτό επάγεται. Στα παραπάνω εμείς να προσθέσουμε την κουλτούρα της δημοσιότητας που κατέλαβε μεγάλη μερίδα των θεραπόντων της ενημέρωσης οι οποίοι βρέθηκαν ιδιαίτερα προβεβλημένοι κυρίως από την εποχή της κυριαρχίας της εικόνας και το γεγονός της προφανούς και προβαλλόμενης μετοχής τινών εξ αυτών σε αυτό που αποκαλούμε κοινωνικο-πολιτική ελίτ ή κατεστημένο με άλλους όρους.

Η απάντηση στις παραπάνω παρατηρήσεις έχει ως εξής: οι περιγραφείσες διαρθρωτικές συνθήκες επάγονται άραγε ότι οι μετέχοντες στο επάγγελμα απεκδύονται πάσα προσωπική ευθύνη για την ατομική ή τη συλλογική τους επαγγελματική διαγωγή επικαλούμενοι οργανωσιακές δεσμεύσεις; *Ήτοι την εθελούσια προσχώρηση σε μια διαδικασία μαζικής εξαπάτησης*. Επειδή κάθε ενημερωτική πράξη «υπογράφεται» από κάποιον επαγγελματία, η αποδοχή λογοκρισίας ή «γραμμής» εκ μέρους της εκδοτικής-επιχειρηματικής ιεραρχίας εναπόκειται στη συνειδησιακή και επαγγελματική ανοχή του ίδιου του δημοσιογράφου. Επιπροσθέτως, η μορφή της καταγραφής των ειδήσεων δεν είναι δυνατόν να θεωρηθεί ότι αποτελεί εύλογο εμπόδιο για την αποκάλυψη του αληθούς· ο «πρακτικός λόγος» της καθημερινότητας του ενημερωτικού έργου δεν

⁴⁵⁶ Wilbur Schramm, "The nature of news", *Journalism Quarterly*, Σεπτέμβριος 1949, σελ. 259-269, ανάκτηση: <https://doi.org/10.1177/107769904902600301>. Ο ορισμός του είναι ο εξής: «News exists in the minds of men; its something perceived after the event. It is not identical to the event, it is an attempt to reconstruct the essential framework of the event-essential being defined against a frame of reference which is calculated to make the event meaningful to the reader» (σελ. 259).

μπορεί να θεωρηθεί ως δικαιολογία μη συγγνωστής άγνοιας για όσα πράγματι συμβαίνουν. Ιστορικά ρεπορτάζ που άλλαξαν το ρου της ιστορίας μαρτυρούν του λόγου το αναληθές. Ούτε, επίσης, ο επαγγελματικός ανταγωνισμός και η αναζήτηση του scoop (της «πρωτιάς») δικαιολογούν την πλήρη ετερονομία ως προς τις πηγές και την ιδιοκτησία των μέσων ενημέρωσης. Η ένταξη σε πελατειακά δίκτυα και κέντρα ισχύος ούτε καινούφιο φαινόμενο είναι ούτε και είναι δυνατόν να υφίσταται αδιαβάθμιτη κατά την αποτίμηση ενός ενημερωτικού έργου (δεν είναι όλοι «οι ίδιοι», ούτε πράττουν «τα ίδια»). Η κοινωνικά διαμορφωθείσα λογική (*socially situated reason*) ενδέχεται να υποτάσσεται στη λογική της δημοφιλίας και τους εκάστοτε κοινούς τόπους αλλά αποτελεί ατομική επαγγελματική ευθύνη η επιλογή τού ποιες πρακτικές θα ακολουθήσει κάποιος κατά τη δημοσιογραφική του λειτουργία: ακόμη και να γίνει υπηρέτης ενός ή πολλών αφεντάδων. Τα παραπάνω σε καμία περίπτωση δεν αποτελούν πειθαναγκαστικό επιχείρημα ενάντια στις αρχές της αντικειμενικότητας. Οι επαγγελματικές αρχές και πρακτικές, όπως η πείρα έχει δείξει, εντέλει έχουν αποδειχθεί το μοναδικό εμπράγματο αντέρεισμα στην πολιτική ή οικονομική χειραγώγηση της ενημερωτικής διαδικασίας.

3. Το κοινό ως «κατασκευαστής» ειδήσεων

Στο πλαίσιο των επικοινωνιακών μελετών έλαβε χώρα επίσης μία στροφή στη μελέτη των διαρθρωτικών συνθηκών αποκωδικοποίησης των μηνυμάτων εκ μέρους του κοινού. Χαρακτηριστική ήταν η περίφημη θέση του Wilbur Schramm⁴⁵⁷, ο οποίος τοποθετεί την έννοια του γεγονότος έξω από το κανονιστικό πλαίσιο της θεωρίας της αντικειμενικότητας με βάση τις θεωρίες της πρόσληψης. Ο ορισμός που δίνει όσον αφορά την είδηση υπερβαίνει κατά πολύ την εμπειρική/πραγματιστική προσέγγιση: *την αντιλαμβάνεται ως ένα νοητικό κατασκεύασμα, που προσλαμβάνεται από το κοινό μετά το πραγματικό συμβάν (ex post) και συνιστά μία απόπειρα ανακατασκευής του πραγματικού χαρακτήρα του, όπως αυτός ορίζεται με βάση ένα πλαίσιο αναφοράς μέσω του οποίου θα διαμορφωθεί ο ερμηνευτικός ορίζοντας για λογαριασμό του κοινού.* Η κοινωνική θεωρία θέτει το ζήτημα της διάστασης μεταξύ αναπαράστασης/αφήγησης, ήτοι της γλωσσικής του αναπαραγωγής, και του ίδιου του γεγονότος –του αναφερόμενου (le referant) και της γλώσσας-σκέψης (language) κατά τον Saussure– ενώ οι ιδέες του Schramm, ο οποίος υπήρξε εκ των θεμελιωτών της μελέτης της επικοινωνίας, επηρέασαν τις θέσεις του Lippmann ο οποίος έφτασε στο σημείο να αμφισβητήσει την ίδια την ύπαρξη του κοινού και θα το χαρακτηρίσει φανταστικό πλάσμα (*phantom public*). Ο Schramm περιγράφει τις διαρθρωτικές συνθήκες που συνοδεύουν το πλαίσιο αποκωδικοποίησης του μηνύματος, *καθώς κάθε μέλος του κοινού αποκωδικοποιεί τις ειδήσεις με βάση ένα σύνολο συνθηκών –που σχετίζονται με το περιβάλλον εντός του οποίου βρίσκεται, το σύνολο των ερεθισμάτων που δέχεται την ίδια ώρα, την κατάσταση στην οποία τελεί εν όσω έρχεται σε επαφή με την ενημερωτική διαδικασία κ.ο.κ.– ώστε αυτές να απολήξουν να λάβουν συμβολικό περιεχόμενο, να ενταχθούν στο σύστημα των στάσεων και των πεποιθήσεών του και εν τέλει να αποτελέσουν τη βάση μελλοντικής δράσης*⁴⁵⁸. Ο Schramm, επιχειρώντας να ερμηνεύσει

⁴⁵⁷ Περιγράφει ως εξής τη διαδικασία «αποκωδικοποίησης» του ειδησεογραφικού περιεχομένου εκ μέρους ενός εξατομικευμένου μέλους του κοινού στο πλαίσιο του μαζικοδημοκρατικού κοινωνικού σχηματισμού: «[...] A typical member of the audience selects from the mass of the news offered him perhaps one-fourth of the news in a daily newspaper, perhaps one half of the items in a newscast he happens to hear. These items of news are perceived by each individual as a part of another gestalt – his environment and its competing stimuli, the state of his organism at the moment and his stored information and attitudes. Perception completed, symbol formed, the news then goes in to storage with a cluster of related bits of information and attitudes, and becomes the basis of the attitude and action», Wilbur Schramm, “The nature of news” ό.π., σελ. 259.

⁴⁵⁸ Stuart Hall, “The Determination of News Photographs”, στο Cohen και Young (επιμ.), *The Manufacture of News, a Reader*, Sage, σελ. 176-190.

τη ροπή στη ελαφρά ενημέρωση που διαχρονικά καταγράφεται εκ μέρους του κοινού την εντάσσει σε ψυχολογικές κατηγορίες και κάνει επίσης λόγο όσον αφορά την έννοια της επιβράβευσης/ ικανοποίησης στην κατανάλωση ειδήσεων, με βάση την αρχή της ηδονής και την αρχή του πραγματικού του Freud.

Η κατανάλωση των ειδησεογραφικών προϊόντων καθορίζεται λοιπόν και από τους διαρθρωτικούς παράγοντες οι οποίοι διαμορφώνουν το εκάστοτε κοινό και τη συμπεριφορά του (από τα τεχνολογικά υποστρώματα που διαρκώς μετασχηματίζονται έως την αποκαλούμενη «οικονομία της προσοχής» και του ελεύθερου χρόνου). Η διερεύνηση των εν λόγω δομικών παραγόντων από την κοινωνική επιστήμη έχει ανατρέψει την παλαιά θέση περί της «υποδόριας βελόνας» όσον αφορά τη σχέση πομπού και δέκτη η οποία κυριάρχησε στη θεωρία της επικοινωνίας κατά τα αρχικά στάδια διαμόρφωσής της, ενώ αργότερα επικράτησαν θεωρήσεις για πιο «ενεργές» μορφές κοινού. Η θέση αυτή, εντασσόμενη στη θεωρία της μαζικής κοινωνίας, θεωρούσε το κοινό πλήρως ετερόνομο, ένα ενεργούμενο με βάση τη σκοποθεσία των εκάστοτε φορέων του δημόσιου λόγου στο πλαίσιο των δημόσιων σχέσεων. Η κατασκευαστική θεώρηση λαμβάνει υπόψη της μόνον ένα μέρος του προαναφερθέντος ορισμού του John Dewey για το κοινό: αυτό «κατασκευάζεται» άνευ ετέρου ανάλογα με την προθετικότητα του εκάστοτε υποκειμένου της επικοινωνιακής πράξης. Το ζητούμενο τόσο για τον Dewey όσο και τον Lippmann στην έρευνά τους για το καθεστώς της πολιτικής επικοινωνίας και το συσχετισμό του με τη θεωρία της Δημοκρατίας είναι κατά πόσον το κοινό διαμορφώνεται εν όψει ενός κοινού κόσμου (όπως λέει η Arendt) και συναφώς κατά πόσον είναι δεσμευτική η έννοια της δημοσιότητας, του δημόσιου, με την έννοια που θέτει το φιλελεύθερο κανονιστικό περιεχόμενο όπως το αναπτύσσουν οι Rawls και παραδειγματικά ο Mills. Το κοινό, στο πλαίσιο αυτό, κερματίζεται σε «ομάδες καταναλωτών» με βάση τις τεχνικές των δημοσίων σχέσεων και του marketing εάν το αντιληφθούμε με βάση την οικονομική σφαίρα: *μέσω των αμέτρητων επιλογών του διαμορφώνονται τα γεγονότα της αγοράς*. Αυτή η θεώρηση θέτει όπως είναι εμφανές εκποδών τις αρχές τις αντικειμενικότητας:

- την αυτονομία καθώς το κοινό διαμορφώνεται μέσα από τη δεσμευτική ερμηνεία της συγκεκριμένης κατάστασης εκ μέρους ενός συλλογικού ή ατομικού υποκειμένου.

- την ουδετερότητα, καθώς η διαμόρφωση της πολιτικής δημοσιότητας και των ενημερωτικών προϊόντων κυριαρχείται αποκλειστικά από την προθετικότητα όσων έχουν τη δυνατότητα να διαμορφώσουν δεσμευτικά τον ορισμό της κυρίαρχης κατάστασης.

Το κοινό στο πλαίσιο της «λογικής των μέσων», της μεσοποιημένης επικοινωνίας (*media logic*), λειτουργεί ως μία ετερόνομη αδιαφοροποίητη μάζα η οποία υπόκειται στην επιρροή εξουσιαστικών ενεργημάτων στο συμβολικό επίπεδο. Καθώς θεωρείται δεδομένη η πολιτική και οικονομική εργαλειοποίηση της δημόσιας σφαίρας, *το κοινό αποτελείται από υποκείμενα τα οποία απλώς εκφράζουν «προτιμήσεις»*, όπως στην περίπτωση της αγοράς καταναλωτικών προϊόντων με την οποία εξισώνονται οι κοσμοθεωρητικές επιλογές και τα συστήματα αξιών στο πλαίσιο της αυθόρμητης τάξης της αγοράς. Η διαβούλευση θεωρείται περιττή, καθώς όλες οι προτιμήσεις θεωρούνται «ίσης αξίας» και έχουν «απελευθερωθεί» από οποιαδήποτε κριτήρια ισχύος και αληθείας. Η επικληση στην «τεκμηρίωση» και η «ισομέρεια» θεωρούνται απλώς δημοσιογραφικοί «ακκισμοί» ενόψει του στόχου της κατάκτησης του μεγαλύτερου μεριδίου κοινού και οι δημοσιογραφικές αξίες και πρακτικές απλώς προσανατολίζονται εν τέλει στην κερδοφορία. Το κανονιστικό περιεχόμενο της ελευθερίας του λόγου, όπως υποστασιοποιείται στις αρχές της αντικειμενικότητας, αναιρείται από κοινού με αυτό της δημοκρατικής τάξης, βάσει της

οποίας το κοινό συγκροτείται σε νεωτερικό Δῆμο.

III. Πολιτισμική θεώρηση

Η τρίτη προσέγγιση υποστηρίζει την περιοριστική επιρροή του πολιτισμικού Όλου ή άλλως των συμβολικών συστημάτων και απηχεί την παμπάλαιη θέση του πολιτισμικού σχετικισμού ήδη από την περίφημη μελέτη του Montesquieu *Το Πνεύμα των Νομών που καθόρισε τη mentalité των Νέων Χρόνων*. Υποστηρίζεται συναφώς ότι έχουμε να κάνουμε με μία βαθιά δομή, η οποία λειτουργεί ως ένας μηχανισμός διαλογής και ανάδειξης των γεγονότων, καθώς από τα εκατομμύρια των συμβάντων τα οποία λαμβάνουν χώρα καθημερινά ανά τον κόσμο μόνον ένα ελάχιστο ποσοστό εξ αυτών κατορθώνει να καταστεί πιθανό θέμα είδησης και από αυτό ένα ελάχιστο κλάσμα παράγεται ως είδηση από τους ειδησεογραφικούς οργανισμούς. Επιπροσθέτως, επισημαίνεται σχετικά ότι η εν λόγω λειτουργία εμφανίζεται αδιαφανής ακόμη και για όσους εξ επαγγέλματος θα έπρεπε να αναγνωρίζουν το ρόλο της (σελ. 181)⁴⁵⁹.

Η εν λόγω βαθιά δομή αναδύεται κατά την εξέταση της εξάρτησης της ειδησεογραφικής παραγωγής από το συγκεκριμένο πολιτισμικό Όλο όπως υποστηρίζει ο Πλειός. «Αποκαλύπτεται» στο πλαίσιο της εν λόγω θεώρησης η διαρθρωτική σχέση «όλων με όλα» σε συνάφεια με το αναλυτικό/συνδυαστικό σχήμα σκέψης, όπως έχει περιγραφεί. Έτσι «οι ειδήσεις ως πληροφορίες για επίκαιρα γεγονότα δεν μπορούν να κατανοηθούν εκτός των ειδήσεων ως είδους (genre) και αυτό με τη σειρά του δεν μπορεί να κατανοηθεί εκτός των μέσων τα οποία υπάρχουν». Οι ειδήσεις ως είδος ορίζονται «ως η ρηματική κατασκευή που παίρνει η συγκρότηση των πληροφοριών για επίκαιρα γεγονότα στις οικονομικές, κοινωνικές, πολιτικές και ιδίως στις πολιτισμικές συνθήκες της νεωτερικότητας» (σελ. 89)⁴⁶⁰. Τα κριτήρια ανάδειξης των συμβάντων σε γεγονότα εμφανίζονται απλώς να απορρέουν από ένα πολιτισμικό Όλο το οποίο με τη σειρά τους άνευ ετέρου αναπαράγουν. Συναφώς, περιγράφεται η εξάρτηση των κριτηρίων της παραγωγής ειδήσεων από μία αξιακή σφαίρα, η οποία κατά τη βεμπεριανή διάγνωση έχει αποσχιστεί από την ηθική και την αισθητική σφαίρα στο καθεστώς της νεωτερικότητας. «Αυτό που καθιστά κάτι είδηση είναι το γεγονός ότι ανταποκρίνεται και εκφράζει τις αποδεκτές ή δεδομένες αξίες για ένα τμήμα του κόσμου ή των ανθρώπινων συμπεριφορών. Έτσι η επικαιρικότητα (timeliness) δεν είναι παρά η μεταφορά στο επίπεδο του χρόνου της σχέσης που έχει ένα γεγονός με τις αξίες. Στο επίπεδο του χώρου τα ίδια ισχύουν με την εγγύτητα, ιδιαίτερα τη γεωγραφική, ως ειδησεογραφική αξία. Στην πραγματικότητα, δεν υπάρχουν ειδησεογραφικές αξίες, αλλά οι αξίες της κοινωνίας η σχέση των οποίων με τα γεγονότα τις καθιστά ειδήσεις (σ.σ. η υπογράμμιση δική μου)». Συνεπεία των ανωτέρω, «η σχέση των γεγονότων με τις αξίες και τους κανόνες συμπεριφοράς στον πολιτισμό, την οικονομία, την πολιτική και την κοινωνία καθορίζουν εάν κάτι θα γίνει είδηση και εν τέλει πώς θα διαμορφωθεί ένα γεγονός ως είδηση». (σελ. 100-101). Το αποτέλεσμα είναι ότι «ο λόγος των ΜΜΕ δεν παρουσιάζει την αλήθεια ή, πράγμα που είναι το ίδιο, την πραγματικότητα, αλλά κάποια άποψη για τα γεγονότα» (σελ. 78).

Οι θέσεις αυτές δεν αναιρούν εν γένει την ισχύ των αρχών και των πρακτικών της αντικειμενικότητας: Τα «γεγονότα» εμφανίζονται να κυοφορούνται εντός ενός πολιτισμικού Όλου το

⁴⁵⁹ Γιώργος Πλειός, *Η κοινωνία της ενημέρωσης. Ειδήσεις και νεωτερικότητα*, Εκδόσεις Καστανιώτη, 2011.

⁴⁶⁰ Παραπέμπει στο κείμενο του J. Fiske, "Μεταμοντερνισμός και Τηλεόραση", στο J. Curran και G. Gurevitch (επιμ.), *ΜΜΕ και Κοινωνία*, ό. π.

οποίο παρουσιάζεται απομονωμένο· πρόκειται για μία παράδοξη σκέψη εν σχέσει προς τις σημερινές «λεωφόρους των πληροφοριών» και τίθεται το ζήτημα *εάν υπάρχει σήμερα αυτοτελές και «αδιαπέραστο» πολιτισμικό Όλο*. Δεύτερον, η κοινοτοπία της αναγωγής των πάντων στις διαρθρωτικές δομές τους (εφόσον το καθετί αποτελεί επιγέννημα κοινωνικο-πολιτισμικών διαδικασιών) οδηγεί αμετροεπώς στην άρνηση οιαδήποτε κανονιστικού περιεχομένου στην ενημερωτική διαδικασία και την αντίληψη της ενημέρωσης ως επίρρωση απλώς βουλευτικών ενεργημάτων στο επικοινωνιακό πεδίο.

Στη σχέση μεταξύ της ρηματικής συγκρότησης της πραγματικότητας διά των συγκεκριμένων πρακτικών λόγου και του ίδιου του πραγματικού δεν φαίνεται να υφίσταται κάποιο σύνολο κριτηρίων, αξιολογήσεων, τεκμηριωτικών πρακτικών οι οποίες να εγγυώνται ένα ορισμένο πλαίσιο εγκυρότητας ενώ ξεπερνιέται αβρόχους ποσά και ο συνταγματικός ρόλος του τύπου στο πλαίσιο της δημοκρατικής τάξης. Η αξιολογικά ελεύθερη αυτή ερμηνεία της παραγωγής γεγονότων είναι δυνατόν τότε να αποδεχθεί ότι το «Ολοκαύτωμα δεν έγινε» ή «ο καρκίνος θεραπεύεται με αγιασμό» και άλλους συναφείς «λόγους» ή «κάποια ισότιμη άποψη περί τα γεγονότα» εφόσον τελούν εν αναφορά με *υπαρκτά αξιακά συστήματα* και περιεκτικές θεωρήσεις εντός ενός κοινωνικού σχηματισμού, όπως εύκολα μπορεί να αποδειχθεί. Εάν δεν υφίστανται κριτήρια αληθείας ούτε αυτού του είδους τα συστήματα πεποιθήσεων είναι δυνατόν να κριθούν (πώς άλλωστε;) ούτε και τα ίδια τα ΜΜΕ να αξιολογηθούν ως προς τις όποιες εκάστοτε επιδόσεις τους, καθώς «όλα» και «καθολικά» φαίνεται να αποτελούν εν τέλει μέρος μίας «κατασκευασμένης» συνθήκης. Εάν όμως όλα είναι «κατασκευή» δεν είναι δυνατόν να εξαχθεί *τι είναι αυτό που εν τέλει τα media «στρεβλώνουν» χωρίς τη συγκρισή τους με κάτι το οποίο δεν έχει «κατασκευασθεί»*.

Επιπροσθέτως, εφόσον δεν αναγνωρίζεται κάποιο κανονιστικό περιεχόμενο στο δημόσιο λόγο και τις ενημερωτικές διαδικασίες, αυτού του τύπου η ανάλυση του φαινομένου αποτελεί εν τέλει και η ίδια μέρος της κρίσης του αληθούς. *Καθώς συσχετίζεται διαρθρωτικά με το πολιτισμικό Όλο η μορφή της παραγωγής και της κατανάλωσης των «κειμένων»/λόγων αυτονομείται η σχέση ανάμεσα στον σημειωτικό κώδικα αναπαράστασης των αντικειμένων του κοινωνικού κόσμου και τα ίδια τα αντικείμενα εν αναφορά προς το οντολογικό τους καθεστώς – οπότε ευχερώς νομιμοποιούνται «όλα να ειπωθούν»*. Στο πλαίσιο αυτό ενσωματώνεται αναλυτικά η θεώρηση της κοινωνίας της αγοράς καθώς η αποδοχή της απουσίας δυνατότητας ιεράρχησης των αντικειμένων του κοινωνικού κόσμου *ισοδυναμεί με την παράδοση της ερμηνείας του σε όσους έχουν την ισχύ να το πράξουν*.

Η *media logic* στο πλαίσιο της λεγόμενης κοινωνίας των μέσων (*media society*) αυτονομεί την ενημερωτική λειτουργία από κάθε κανονιστικό στοιχείο και συνάδει με την πρόσληψη του κοινωνικού από το Hayek: *ο προκαταρτικός κόσμος των ισότιμων έσχατων στοιχείων της μικρής, ασύνδετης πληροφορίας διαμορφώνει αδιαμεσολάβητα το καθεστώς ενός κόσμου ο οποίος παραμένει αενάως ρευστός, χωρίς δυνατότητα διευθέτησης σε ένα καθεστώς διαρκούς αυτοαναφορικότητας*. Πρόκειται για παράγωγα της αγοράς την οποία αυτά με τη σειρά τους αναπαράγουν. Ο Πλειός επιρρώνει την ανωτέρω θέση: «[...] Εάν παλαιότερα οι ειδήσεις ήταν παράγωγο των γεγονότων, εάν περιέγραφαν με τον έναν ή τον άλλο τρόπο ως αντανάκλαση ή ως κατασκευή τα γεγονότα τα οποία προηγούνται χρονικά και λογικά, πλέον οι ειδήσεις, ως μηχανισμός που παράγει ειδησεογραφικές ιστορίες⁴⁶¹, έχουν γίνει ένα περιεχόμενο των Μέσων που υπάρχει πριν και πάνω από τα γεγονότα, που έχει την ανάγκη να υπάρχουν διαρκώς γεγονότα ικανά να καλυφθούν

⁴⁶¹ James W Carey, "A Short History of Journalism for Journalists: A Proposal and Essay", *Harvard International Journal of Press/Politics*, Volume: 12 issue: 1, σελ. 3-16, 2007.

(*newsworthy*) και που γι' αυτό τον λόγο τα δημιουργεί ως τέτοια [...]. Στην πραγματικότητα, οι ειδήσεις έχουν γίνει ένα αυτοαναφορικό είδος, τα γεγονότα ένα μέσον της εν λόγω αυτοαναφορικότητας και τμήμα, ένδειξη και απόδειξη αυτού του φαινομένου είναι η κάλυψη της κάλυψης (*coverage of coverage*) [...]. (σελ. 109).

Στο πλαίσιο αυτό, στις νεωτερικές κοινωνίες, η παραγωγή των ειδήσεων καθίσταται αυτοσκοπός, προκειμένου να αναπαραχθεί το σύστημα των μέσων το οποίο εμφανίζεται αυτονομημένο από οποιεσδήποτε άλλες πρόνοιες (πραγματολογικές ή αξιακές) στον τροπισμό του συστήματος επικοινωνίας. Ο Πλειός επικαλείται τον J. Carey ο οποίος επισημαίνει ότι «το δίκτυο συλλογής και επεξεργασίας των πληροφοριών δεν δημιουργείται ούτε ενεργοποιείται όταν συμβεί το γεγονός αλλά προϋπάρχει του γεγονότος και το συλλέγει όταν συμβεί ή ακριβέστερα διαρκώς αναζητεί γεγονότα για να γίνουν ειδήσεις, ακόμη και εάν δεν υπάρχουν τέτοια [...]»⁴⁶². Με την έννοια αυτή, η δημοσιογραφική δραστηριότητα είναι ένα δομικό στοιχείο της νεωτερικής κοινωνίας. [...] το οποίο όχι μόνο παράγεται, αλλά και παράγει το κοινωνικό σύστημα». Στο ίδιο πλαίσιο επισημαίνει ότι «η δημοσιογραφική δραστηριότητα αποτελεί το βασικό στοιχείο της κοινωνικής δομής» και «διάυλο μέσω του οποίου διοχετεύονται οι αξίες σε μια κοινωνία». (σελ. 110) Με άλλα λόγια, είναι η ίδια η ύπαρξη των ΜΜΕ και των ειδήσεων ως είδους που «σε μεγάλο βαθμό παράγει ή κατασκευάζει ειδήσεις» (110-111). Η αυθόρμητη τάξη της αγοράς στο συμβολικό επίπεδο αναπαράγει την εν λόγω δισδιάστατη υπόσταση της έσχατης πραγματικότητας του μαζικοδημοκρατικού σχηματισμού καθώς το στοιχείο της έλλογης κρίσης έχει εξοβελισθεί εν όψει της ισοτιμίας των πάντων καθιστώντας από δυσχερή έως αδύνατη την παραγωγή νοήματος. *Εν τέλει όμως σε αυτή την πολιτισμική κριτική είναι δυνατόν να ενσωματώσουμε το αξιακό πλαίσιο της αντικειμενικότητας ως βασικό μέρος μιας στρατηγικής παραγωγής κριτικού λόγου και νοήματος.*

Πώς δημιουργούνται όμως στο πλαίσιο αυτής της αυτοαναφορικότητας και από ποιον οι αξίες ή αυτές υπάρχουν σε ένα μεταφυσικό ουρανό προς χρήση για όσους διαθέτουν επικοινωνιακή ισχύ; Το σύστημα των μέσων χρησιμοποιεί τα γεγονότα για την αναπαραγωγή του, αλλά αυτά είναι έστω και όχι σε απόλυτο βαθμό εξαρτημένα από τα συμβατικά στοιχεία του σημαντικού με βάση την κοινή λογική και του ωφέλιμου – εκτός και εάν η οπτική μας περιορισθεί στην «κίτρινη ειδησεογραφία», αλλά αυτή αποτελεί κλάσμα του συνολικού ενημερωτικού έργου.

Οι τοποθετήσεις αυτές απηχούν την κλασική μαρξιστική θέση για τη σχέση *βάσης/οικονομίας* και *εποικοδομήματος/θεσμικού πλαισίου*. Το τελευταίο αποτελεί απλώς «αντανάκλαση» της οικονομικής σφαίρας και εμπεριέχει διαρθρωτικά τα στοιχεία του κοινωνικού ανταγωνισμού. Υπό αυτή την έννοια, η αστική δημοσιότητα δεν αναπαράγει παρά μόνον τα συμφέροντα της ηγεμονεύουσας τάξης και, ως εκ τούτου, η ίδια η ελευθερία της δημοσιότητας δεν επάγεται παρά μόνον την αναπαραγωγή των κοινωνικών ανισοτήτων. Στο πλαίσιο του εν λόγω σχήματος, δεν ερμηνεύονται, όμως, κατά πρώτον η παρακμή του συντηγορικού/κομματικού τύπου και, δεύτερον, οι ίδιες οι επιλογές του κοινού μετά τον εκδημοκρατισμό της δημόσιας σφαίρας και δη στη σημερινή ψηφιακή εκδοχή της. Σίγουρα, *η ευρεία συναίνεση στις αναπτυσσόμενες χώρες όσον αφορά την οικονομία της αγοράς δεν ερμηνεύεται με τις παρωχημένες θεωρίες περί της αλλοτρίωσης στη μαρξική αρχικώς και αργότερα από την επεξεργασία της από τον Lukács*⁴⁶³.

⁴⁶² Δες χαρακτηριστικά τη θεματοποίηση των μαρξιστικών θέσεων: Georg Lukács, *Η πραγματοποίηση και η συνείδηση του προλεταριάτου*, μετάφραση: Κ. Καβουλάκος, Εκκρεμές, 2006

⁴⁶³ Judith Lichtenberg, «Υπέρ της Αντικειμενικότητας», στο J. Curran και M. Currevitch (επιμ.), *ΜΜΕ και Κοινωνία*, ό.π. σελ. 318-342.

Οι ισότιμοι «λόγοι» που εμφανίζονται στο πλαίσιο του μαζικοδημοκρατικού σχηματισμού δεν έχουν σχέση με τον Λόγο (ούτε δεσμεύονται από αυτόν), αλλά αυτός εμφανίζεται κερματισμένος στις διαφορετικές ιστορικές εκφάνσεις ενός πολιτισμικού Όλου (και συγκεκριμένα της Δύσης). Η πολιτισμική συνάφεια του παραδείγματος της αντικειμενικότητας, και δη στην αγγλοσαξωνική του μορφή, με τη Δύση είναι δεδομένη και δεν είναι δυνατόν να κατανοηθεί ξέχωρα από αυτήν. Η καταγραφή των ιστορικών στοιχείων που ήταν συναφής με την αντικειμενικότητα η οποία προηγήθηκε καταδεικνύει τη σχέση του με τη θεσμική εγγύηση της ελευθερίας των θεσμών της δημοσιότητας· εάν σχετικοποιήσουμε την πολιτισμική του καταγωγή αποδυναμώνουμε ταυτόχρονα τον κριτικό του χαρακτήρα: *τη μοναδική δυνατότητα των μέσων να ανακτήσουν αναστοχαστικά και αυτοκριτικά την αξιοπιστία τους επιβεβαιώνοντας την αυτονομία τους από τις δυνάμεις χειραγώγησης*. Επαναλαμβάνουμε: δεν υπάρχει άλλο πολιτισμικό Όλο πλην αυτού της Δύσης (και όχι μάλιστα καθολικά) όπου να υφίστανται οι ελάχιστες προϋποθέσεις αυτονομίας της ενημερωτικής διαδικασίας και κριτικού χαρακτήρα της δημοσιότητας.

Εν κατακλείδι

Υποστηρίζεται, λοιπόν, ότι τα άνωθι τεκμήρια εφαρμογής των αξιών και των πρακτικών της αντικειμενικότητας δεν αποτελούν ενδείξεις μίας πλήρους διαδικαστικοποίησης της ενημερωτικής διαδικασίας, αλλά εμπεριέχουν στοιχεία τα οποία διατηρούν τη συνάφειά τους με το αστικό σχήμα σκέψης.

(1) Οι διαδικασίες αυτές δεν συνιστούν μία πρόσκληση για τη διαμόρφωση «επιλεκτικών αντιλήψεων» καθώς παραμένει η έγκληση στον καταναλωτή των ενημερωτικών προϊόντων ως αυτόνομος να ασκήσει την κριτική του ισχύ. (2) η θέση ότι τα «γεγονότα μιλούν από μόνα τους» τελεί εν ισχύ εφόσον δεν περιοριζόμαστε σε μια συστατική αντίληψη της αντικειμενικότητας ως ενημερωτικής πρακτικής η οποία άλλωστε αποτελεί πλέον παρελθόν. (3) Η παράθεση δηλώσεων μέσα σε εισαγωγικά δεν είναι «δούρειος ίππος» για την εισαγωγή της άποψης του δημοσιογράφου, αλλά απαιτείται μία σύνθετη και πιο βαθιά διαδικασία καταγραφής των αντίθετων απόψεων ώστε να αναδειχθούν οι εμπράγματα αξιακές αντιθέσεις που εμφιλοχωρούν στον ορισμό του πραγματικού. Και βεβαίως παραγνωρίζεται η αρχή της *fairness*, του σεβασμού στην αντίθετη άποψη που αποτελεί *sine qua non* προϋπόθεση για οποιαδήποτε διαβουλευτική διαδικασία. (4) Η εκδοτική πολιτική ενός ειδησεογραφικού οργανισμού δεν αίρει τις αρχές της αντικειμενικότητας καθώς δεν υπερκαθορίζει το ειδησεογραφικό προϊόν εν όσω αυτό χρειάζεται ως δημόσια πράξη νομιμοποίηση. 5. Η «news analysis» αποτελεί ένα ερμηνευτικό ρεπορτάζ, το οποίο βασίζεται στη διακρίβωση των γεγονότων και την εμπειρία του δημοσιογράφου είτε της συντακτικής ομάδας. Εν τέλει, δεν υφίσταται στο βαθμό τον οποίο υπονοεί η θέση της η διάσταση την οποία η Tuchman εντοπίζει μεταξύ στους τεθέντες στόχους (την αντικειμενικότητα) και τα χρησιμοποιούμενα μέσα (τις περιγραφείσες διαδικασίες).

ΕΠΙΛΟΓΟΣ: ΣΥΝΗΓΟΡΙΑ ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑΣ

Η Lichtenberg επισημαίνει με εύστοχο τρόπο τα σημαντικά παράδοξα και αδιέξοδα τα οποία ανακύπτουν από την άρνηση των αξιών και των πρακτικών της αντικειμενικότητας στο πλαίσιο της ενημερωτικής διαδικασίας. Τα επιχειρήματα τα οποία χρησιμοποιεί είναι δύσκολο να ανασκευαστούν καθώς κινούνται στο χώρο της κοινής λογικής και του πραγματισμού, κυρίως για όποιον διαθέτει έστω και την ελάχιστη αίσθηση των εμπράγματων δυνάμεων οι οποίες διαμορφώνουν από κοινού τα εκάστοτε δεδομένα της πολιτικής δημοσιότητας και του δημόσιου λόγου ⁴⁶⁴.

Κατ' αρχάς, έχουμε έναν ετερόκλητο πολιτικό συνασπισμό εναντίον της αντικειμενικότητας. Ως ένα περιεκτικό σύνολο δεοντολογικών πρακτικών και αρχών τέθηκε στο επίκεντρο επικρίσεων από φορείς πολιτικών αντιλήψεων οι οποίοι τοποθετούνται οριζόντια σε ολόκληρο το πολιτικό φάσμα. Καθόλου τυχαία, η κριτική προς αυτήν έχει ταυτόχρονα και αριστερό και δεξιό πολιτικό «πρόσημο»: *Αδρομερώς, από πολλές πλευρές –κοινωνικούς επιστήμονες, πολιτικούς και δημοσιολόγους– υποστηρίζεται η εξής πλήρης αντινομιών κριτική: Η δημοσιογραφία, πρώτον, δεν είναι αντικειμενική· δεύτερον, δεν δύναται να είναι αντικειμενική είτε, τρίτον, ότι δεν πρέπει να είναι αντικειμενική.* Εν γένει, τα συστήματα των μέσων ενημέρωσης αντιμετωπίζουν αντικρουόμενες και αλληλοαναιρούμενες μορφές: κατηγορούνται εκ μέρους των συντηρητικών για *liberal bias*, ήτοι για την υιοθέτηση «υπερβολικά φιλελεύθερων θέσεων» και ότι μέσω μίας στάσης υποκριτικής «πολιτικής ορθότητας» δεν γίνονται κοινωνοί των λαϊκών «πολιτικών ευαισθησιών» ενώ την ίδια ώρα εκπροσωπούν τις φιλελεύθερες αξίες της πολιτικο-κοινωνικής ελίτ. Από την άλλη, η αριστερής προέλευσης κριτική διακονεί τη θέση ότι αυτά έχουν μετατραπεί σε μίσθαρνο όργανο της ισχυρών πολιτικο-οικονομικών συμφερόντων· συνεπώς, αποτυγχάνουν να εκπροσωπήσουν στη δημόσια σφαίρα τα συμφέροντα «όσων δεν έχουν φωνή» ως εκ της δημόσιας αποστολής τους και του συνταγματικού τους ρόλου όφειλαν. Οι θέσεις αυτές όχι σπανίως εκτρέπονται σε ανοικτό λαϊκισμό και σε συνωμοσιολογικές θεωρήσεις καθώς τρέφουν με μη συγγνωστό τρόπο ένα αίσθημα μνησικακίας των «από κάτω», τη γνωστή διάκριση μάζας/ελίτ,

⁴⁶⁴ Judith Lichtenberg, «Υπέρ της Αντικειμενικότητας», ό.π. σελ. 320.

χωρίς να ομιλούν ως όφειλαν περί του πρακτέου. Οι ιδεολογικοί άξονες είναι είτε η πολιτισμική ερμηνεία του έθνους και άρνησης των αστικών ελευθεριών είτε μια παλαιομαρξιστικής κοπής αντίληψη του κοινωνικού ανταγωνισμού – η σύγκλισή τους στην απόρριψη της αποκαλούμενης «παγκοσμιοποίησης» είναι χαρακτηριστική (όταν οι οπαδοί, επί παραδείγματι, του Brexit προέρχονται από το χώρο τόσο των εθνικιστών όσο και της άκρας αριστεράς).

Πρώτη συναφής απάντηση όσον αφορά τις ανωτέρω μορφές θα ήταν η εξής: *όσοι ομιώζουν όσον αφορά τη μεροληψία της ενημερωτικής διαδικασίας θα πρέπει να θεωρούν ότι η αμεροληψία είναι δυνατή*. Άλλως, εκ προοιμίου, οι συναφείς διαμαρτυρίες καθίστανται ταυτόχρονα άτοπες και παρελκυστικές όσον αφορά το δέον γενέσθαι. Όσοι τη θεωρούν αδύνατη, την αντιμετωπίζουν ταυτόχρονα ως ένα «κίβδηλο και ανέφικτο ιδεώδες», εν όψει πάντοτε κάποιας χειμερικής «ισηγορίας», δίχως όμως να προτείνεται ταυτόχρονα κάποιο διαφορετικό σύνολο κανόνων εντεταγμένο στο σύστημα του πολιτικού φιλελευθερισμού το οποίο θα υποκαθιστούσε τις αρχές και τις πρακτικές της αντικειμενικότητας, διασφαλίζοντας ταυτόχρονα την αυτονομία της δημόσιας σφαίρας – εκτός και εάν θεωρείται αχρείαστη και περιττή η ύπαρξη ενός δεοντολογικού πλαισίου όσον αφορά δημόσιο λόγο όπως αυτό προβάλλεται επί παραδείγματι στο περιεχόμενο της δημόσιας αποστολής του θεσμού.

Εν συνόψει, η επίθεση στην αντικειμενικότητα προέρχεται από δύο «μέτωπα»: *Αφενός, αρνούνται το επιστημολογικό της status και αφετέρου επικρίνεται ως φορέας των ιδεών του κατεστημένου*. Το νόστιμο είναι ότι ενώ εν τέλει επιτίθενται στην ίδια την ελευθεριακή αρχή και το αστικό σχήμα σκέψης που την κυοφόρησε, η εν λόγω αμφισβήτηση δεν γίνεται σχεδόν ποτέ με ρητό τρόπο. Η κριτική στην «πολιτική ορθότητα», επί παραδείγματι, πλήττει ευθέως τη σφαίρα των δικαιωμάτων: είναι δυνατόν να επάγεται τον αποκλεισμό από την εκπροσώπηση στη δημόσια σφαίρα της «φωνής» ποικίλων μειονοτήτων (επειδή υποτίθεται ότι υπερεκπροσωπούνται, στη λογική «το παρακάναμε με τα δικαιώματα»...) είτε, από την άλλη, να καταστεί επιτρεπτή και νομιμοποιημένη οποιαδήποτε προσβλητική μορφή δημόσιας έκφρασης; Και βέβαια, θα πρέπει να υπολογισθούν οι συναφείς πολιτικές συνέπειες στη λειτουργία της δημοκρατικής τάξης. Εάν λάβουμε υπ' όψιν τα ισχύοντα, μεταξύ άλλων, στην Ουγγαρία και την Τουρκία και εν γένει στην αναδυόμενη μορφή αυταρχικής δημοκρατίας (*illiberal democracy*), όπου οι αρχές και οι πρακτικές της αντικειμενικότητας δεν τελούν εν ισχύ, ας αναστοχαστούμε τι σημαίνει η επίθεση στην αποκαλούμενη *political correctness* όσον αφορά τη δημόσια διαβούλευση. Εν δευτέρους, η επίθεση στα «συμφέροντα» τα οποία εκπροσωπούνται υποτίθεται από τα *Big Media* συνιστά, μεταξύ άλλων, αίτημα για την κρατικοποίηση των μέσων ενημέρωσης; Ποια έννοια δημόσιου άραγε υπερασπίζονται; Πώς διασφαλίζεται η αυτονομία της δημόσιας σφαίρας και της ενημερωτικής διαδικασίας βάσει του διαχωρισμού κράτους και κοινωνίας, δίχως την επενέργεια της ιδιωτικής αρχής (δεδομένης της ισχυρής υλικής βάσης που απαιτείται για την παραγωγή ενημερωτικού έργου.); Τα ανωτέρω ερωτήματα παραμένουν διαχρονικά αναπάντητα στο πεδίο της θεωρίας.

Οι θέσεις της Lichtenberg αποκτούν ευρύτερο και αυτονόητο κύρος όταν λάβουμε υπόψη μας την προηγηθείσα καταγραφή της ανάδυσης του κανονιστικού πλαισίου της πολιτικής δημοσιότητας.

i. Η επίκριση για («ταξική» κυρίως) μεροληψία έχει νόημα αποκλειστικά όταν δεχτούμε ότι η αντικειμενικότητα αποτελεί έναν δύσκολο μεν, αλλά εν τέλει εφικτό στόχο (σε διαφορετική περίπτωση, ποιο είναι το νόημα να διαμαρτυρόμαστε για ό,τι θεωρούμε ανέφικτο;). Ήτοι, θα πρέπει να θεωρήσουμε ότι οι αρχές της αυτονομίας και της ισομέρειας είναι δυνατόν να οδη-

γήσουν στην κατά το δυνατόν συναινετική και ορθολογική διαμόρφωση μίας αντίληψης όσον αφορά το γενικό συμφέρον, η οποία να υπερβαίνει τις υπαρκτές αντιθέσεις κοινωνικών συμφερόντων και τον εγγενή προοπτικισμό της δημόσιας σφαίρας. Εάν απορρίψουμε την έννοια της ελεύθερης δημόσιας διαβούλευσης, η οποία προϋποθέτει μία αντίληψη αυτονομίας και (έστω σχετικής) ισοτιμίας μεταξύ των επικοινωνιακών εταίρων, απομένει μόνον η εν τέλει αποδοχή πολιτικών σχέσεων είτε υποτέλειας είτε κυριαρχίας και συνεπώς εκθρόνισης. Οι θέσεις αυτές εγγενώς δεν στηρίζονται στα πραγματικά γεγονότα και την ιστορική πείρα των ευρέων συναινέσεων οι οποίες επιρρώθηκαν για μεγάλα διαστήματα στις δυτικές κοινωνίες κυρίως κατά την ώριμη νεωτερικότητα. Και από την ανάλυσή μας καθίσταται ευδιάκριτο ότι η κρίση των αρχών της αντικειμενικότητας συνδέεται με κρίσεις της φιλελεύθερης τάξης και των συναφών μηχανισμών πολιτικής ενσωμάτωσης και συναίνεσης στην εκάστοτε συγκυρία.

ii. Η θέση ότι η δημοσιογραφία δεν είναι δυνατόν να είναι αντικειμενική καθιστά περιττή την άποψη ότι, στην πραγματικότητα, είναι ανεπιθύμητη (διότι δεν έχει νόημα να αποκηρύσσεται οτιδήποτε θεωρείται ταυτόχρονα ανέφικτο). Το εν λόγω επιχείρημα στερείται ορθολογικής βάσης: επειδή δεν υφίστανται (υποτίθεται) οι προϋποθέσεις του ιδεατού τύπου, τότε είναι ματαιοπονία να επιδιώκεται η πραγμάτωση του συναφούς δεοντολογικού πλαισίου. Τίθενται, κατ' αυτό τον τρόπο, οι αρχές σε αντιδιαστολή με το «πραγματικό», προκειμένου να αναιρεθούν οι πρώτες... Αυτό που εν τέλει συνειδητά ή μη τίθεται ως διαμφισβητούμενο δεν είναι η δυνατότητα υλοποίησης, σε μικρό ή σε μεγαλύτερο βαθμό, του κανονιστικού πλαισίου, αλλά το ίδιο το αξιακό σύστημα από το οποίο αυτό απέρρευσε: *Το σύστημα των ελευθεριών και των κανόνων του κράτους δικαίου.*

iii. Περαιτέρω, εφόσον θεωρούμε «ματαιοπονία», «ανωριμότητα» ή και «πολιτικώς ύποπτη» ανοχή στο κατεστημένο την υιοθέτηση των αρχών της αντικειμενικότητας όσον αφορά τις ενημερωτικές πρακτικές, τότε πώς θα μπορούσε να νομιμοποιηθεί η θέση ότι στο πεδίο της δημοσιότητας επιρρώνονται απλώς οι κοινωνικοί συσχετισμοί ισχύος; Ποιοι διαφορετικοί κανόνες και με ποια θεμελίωση θα μετρίαζαν ή θα αντιστάθμιζαν την εν λόγω άσκηση της ισχύος; Έπεται ότι ισχύει η θέση της Lichtenberg ότι, *εφόσον η αντικειμενικότητα με βάση ορισμένες θεωρητικές προσεγγίσεις θεωρείται ανεπιθύμητη, καθιστά πλήρως ανεργάτιστη τη θέση ότι η δημοσιογραφία δεν είναι αντικειμενική*⁴⁶⁵.

Στην πραγματικότητα, βεβαίως, πλήθος επικριτές της αντικειμενικότητας δεν εγκαταλείπουν το ιδεώδες και αρκετοί εξ αυτών, όταν ασκούν κριτική, υπονοούν το κανονιστικό περιεχόμενό της όπως αυτό απορρέει από το δικαίωμα της ελευθερίας του λόγου και της συνείδησης. Και τούτο, διότι ακόμη και εάν δεν γίνεται ευθαρσώς παραδεκτό, η κριτική ισχύς της αστικής δημόσιας σφαίρας έχει ως «μήτρα» τις φιλελεύθερες ιδέες της ελευθερίας/αυτονομίας ως συστατικά ενός πολιτισμικού Όλου στο οποίο βεβαίως και οι ίδιοι οι επικριτές της αντικειμενικότητας μετέχουν. Κατά την άποψη του Ward και της Lichtenberg την οποία υιοθετούμε, *οι επικρίσεις ενάντια στην αντικειμενικότητα εδράζονται αφενός σε μία απλοϊκή πρόσληψη του εμπειρισμού και της ρεαλιστικής καταγραφής του πραγματικού και, από την άλλη, σε μία αφελή αντίληψη περί της ουδετερότητας/αυτονομίας της ενημερωτικής διαδικασίας η οποία συνδέεται με αυτήν αλλά συνιστά διακριτό αξιολογικό μέγεθος κατά την υιοθέτησή της.* Από τη μία, εάν μιλάμε για κατασκευή π.χ. της συναίνεσης όπως ο Chomsky θα πρέπει να εξηγήσουμε πώς αυτό το «προϊόν» εκ μέρους της ελίτ γίνεται

⁴⁶⁵ D. McDonald, "Is Objectivity Possible?", στο J. C. Merrill και R.D. Barrey (επιμ.), *Ethics and the Press: Readings in Mass Media Morality*, Hastings House, 1975, σελ. 46.

αποδεκτό και επιρρώνει εμπράγματα κοινωνικές συναινέσεις και με ποιον τρόπο χωρίς ευρύτερες συναινέσεις μετασχηματίζεται η οικονομική ισχύ σε πολιτική (και τότε προσφεύγουμε στο θεωρητικό πλάσμα της «αλλοτρίωσης» κ.λπ.). Επίσης, είναι αφελής (εάν όχι ύποπτη) η θέση ότι η ουδετερότητα συνδέεται όπως εξηγήσαμε με την προσχώρηση σε έναν αξιακό σχετικισμό. Κανενός είδους ισομέρεια δεν επάγεται την άρση των ίδιων των κανονιστικών προϋποθέσεων της ενημέρωσης όπως τίθενται με τις έννοιες του έλλογου και του ορθολογικού.

Η διαρκής αποτυχία αποκάλυψης του αληθούς στο πλαίσιο της δημόσιας διαβούλευσης, η οποία είναι σύμφυτη με τον ενύπαρκτο προοπτικισμό της δημόσιας σφαίρας στο μαζικοδημοκρατικό κοινωνικό σχηματισμό, δεν επάγεται την άρνηση της ύπαρξής του και βεβαίως σε καμία περίπτωση δεν απονομιμοποιεί το επιχείρημα υπέρ της προσπάθειας επίτευξης του εν λόγω στόχου. Ο προοπτικισμός, η αδυναμία να κατακτηθεί (τουλάχιστον σε κάθε περίπτωση...) η ανεξαρτησία «από την εκάστοτε δική μας σκοπιά», δεν επάγεται την άρνηση της δυνατότητας να ειπωθεί μία «ιστορία», έστω κατάτι αντικειμενικότερα (ήτοι κατάτι εγγύτερα προς ό,τι είναι αληθές). Πρόκειται για μία (διαρκή ίσως) αποτυχία των γνωστικών και συνειδησιακών ενεργημάτων ατομικών και συλλογικών υποκειμένων ενδεχομένως σύμφυτη με τον κοινωνικό βίο αλλά όχι επιχείρημα υπέρ της ανυπαρξίας του αληθούς και της ταύτισης της δημοσιότητας με έναν άνευ ετέρου βολονταρισμό. Ούτε, επίσης, η παραδοχή του προοπτικισμού δύναται να καταστεί επιχείρημα νομιμοποίησης οιασδήποτε αντικειμενικού συστήματος πεποιθήσεων καθώς αυτό θα επαγόταν αυτομάτως την αυτοαναίρεση του κριτικού χαρακτήρα της δημόσιας σφαίρας.

Κριτήρια του αληθούς

Τα επιχειρήματα υπέρ της αντικειμενικότητας εδράζονται στην κοινή λογική και την καθημερινή εμπειρία: Αρχικώς, δεν δύναται να αμφισβητηθεί ότι τόσο το κοινό όσο και η επαγγελματική κοινότητα των δημοσιογράφων διαθέτει μία ορισμένη μέθοδο και ένα σχετικό μέτρο για την (θετική ή αρνητική) αποτίμηση της καταγραφής μίας είδησης (και εν γένει της αυτοεικόνας της κοινωνίας μέσα από την ενημερωτική διαδικασία): έχουμε τη δυνατότητα κάθε φορά να συγκρίνουμε μεταξύ των επιδόσεων διαφορετικών μέσων ενημέρωσης, να διακρίβωνουμε τις τυχόν ασυνέπειες στο εσωτερικό των συγκεκριμένων καταγραφών. Έπειτα, εξετάζουμε τις πηγές κάθε ειδησεογραφικής καταγραφής, επισημαίνουμε και λαμβάνουμε υπόψη τυχόν κίνητρα τα οποία καθιστούν κάθε πηγή «ύποπτη» παραποίησης ή χειραγώγησης (εντοπίζουμε, δηλαδή, τις υπαρκτές αντιθέσεις συμφερόντων και τις αξιακές συγκρούσεις) και κατά αυτό τον τρόπο πιστοποιείται η μικρή ή η μεγαλύτερη στρέβλωση των γεγονότων.

Ωσαύτως, διατίθεται πλήθος μέτρων και μεθόδων (άλλως: εμπράγματων κριτηρίων αληθείας) όσον αφορά την αποτίμηση της αξιοπιστίας μίας πληροφορίας και τη διακρίβωση του χαρακτήρα ενός γεγονότος. Παρότι θα ήταν αφελής η επαγγελία ότι είναι δυνατόν να αντιληφθούμε την πραγματικότητα από το ύψος ενός απολύτως ουδέτερου παρατηρητή, σπανίως δεν διαθέτουμε έναν «οδηγό πρόσβασης» στα συγκεκριμένα γεγονότα όπου δεν θα τα «παραβιάζει» η εκάστοτε «δική μας οπτική». Άλλωστε, *αυτή η διαρκής διαστολή Είναι και Δέοντος παρέχει στη δημοσία σφαίρα τον κριτικό της χαρακτήρα και διαμορφώνει την αναγκαιότητα για καινοτομία και αναστοχασμό όσον αφορά την αναπαραγωγή της κοινωνικής γνώσης αλλά και καθιστά απαραίτητο τον εσωτερικό και εξωτερικό πλουραλισμό στα συστήματα των ΜΜΕ εφόσον η ανακάλυψη και επιβολή της «μίας και μοναδικής αλήθειας» απορρίπτεται *de facto* εντός της φιλελεύθερης τάξης.*

Επιπροσθέτως, η ουσιαστική άρνηση του υποδείγματος της αντικειμενικότητας εγκαταλείπει την πολιτική δημοσιότητα στο έλεος μίας συντριπτικής κρίσης του αληθούς, όπως την αποκα-

λούμε. Το μείζον ερώτημα το οποίο ανακύπτει είναι το εξής: *Ποια θα ήταν τότε η άμυνα στο πλαίσιο της δημόσιας σφαίρας εναντίον πολιτικών μύθων και χειραγωγικών εγχειρημάτων που αρνούνται το χειραφετητικό περιεχόμενο της ελευθερίας του λόγου και της συνείδησης αλλά και του Διαφωτισμού εν γένει;* Ποιος θα ήταν ο φραγμός, εάν οι «λαϊκές πολιτικές ευαισθησίες» και ο λεγόμενος ψηφιακός «εκδημοκρατισμός» της δημόσιας σφαίρας στο πεδίο της συμμετοχής σε αυτήν επάγονται, επί παραδείγματι, την αμφισβήτηση του κράτους δικαίου, όπως στην περίπτωση των δικαιωμάτων κοινωνικών μειονοτήτων, είτε την κυριαρχία ανορθολογικών αντιλήψεων (όπως επί παραδείγματι αυτές που προσδιορίζουν πολιτισμικά το έθνος ή αρνούνται τα γενικώς αποδεκτά πορίσματα της επιστήμης;). Η άρνηση της αντικειμενικότητας αφήνει τη δημοσιότητα δίχως αμυντικούς δεοντολογικούς μηχανισμούς έναντι κάθε προσπάθειας πολιτικής εργαλειοποίησής της· έρμαιο στην επιρροή αντι-χειραφετητικών πολιτικών δυνάμεων (το αυτό βεβαίως ισχύει και για την οικονομική εργαλειοποίηση μέσω της υποταγής στις εφήμερες διαθέσεις του κοινού). Υπάρχει γι' αυτή την περίπτωση μία «αρχαία» αρχή της πολιτικής που είναι διατυπωμένη ήδη από την εποχή του Machiavelli και του Hobbes, ότι *δίχως τη δεσμευτική επένεργεια συμπεφωνημένων κανόνων θα λειτουργήσει απλώς ο κανόνας της κυριαρχίας του ισχυρότερου*. Η άρνηση των αρχών της αντικειμενικότητας είναι, δηλαδή, δυνατόν να εκπέσει (και αυτό κατά κόρον συμβαίνει...) διά της κανονιστικής ισχύος του πραγματικού σε μία κυνικού χαρακτήρα απολογητική της εξουσίας και στην εξύμνηση του όποιου κοινωνικού ανορθολογισμού συνεπάρει συγκυριακά τις μάζες.

Το καντιανό ρυθμιστικό ιδεώδες

Αδρομερώς, βάσει της παραδοσιακής αντίληψης η «αντικειμενικότητα είναι η ουσιώδης αντιστοιχία μεταξύ της γνώσης ενός πράγματος και του πράγματος καθ' αυτού»⁴⁶⁶. Παρουσιάζοντας περιεκτικά ένα σύνθετο σύνολο εννοιών, σημειώνουμε ότι στο πλαίσιο του αστικού σχήματος σκέψης ο καντιανός μεταφυσικός ρεαλισμός υποστηρίζει ότι υφίσταται ένας κόσμος αποτελούμενος από αντικείμενα τα οποία υπάρχουν ανεξαρτήτως από τη δική μας προοπτική και βούληση ή άλλως τα όποια συνειδησιακά και βουλπτικά μας ενεργήματα. Ήδη από τη μιλιανή επεξεργασία, η «δική μας» προοπτική σε επίπεδο ιδεατών μεγεθών δεν επάγεται κάποιο συγκεκριμένο ατομικό ή συλλογικό υποκείμενο ή πολιτισμικό Όλο, αλλά *την ανθρώπινη σκοπιά εν γένει, τη σκοπιά της κάθε δυνατής συνείδησης*. Αυτή η στάση χειραφέτησης από μύθους, προκαταλήψεις και στερεότυπα, σύμφυτα με τις τυχαίες διαδρομές των ατομικών βιογραφιών και του συλλογικού βίου, αποτελεί την κατεξοχήν εκδήλωση της ανθρώπινης ελευθερίας και αυτονομίας.

Προϋποτίθεται ένα γνωσιοθεωρητικό ιδεώδες, σύμφωνα με το οποίο τα αντικείμενα του κοινωνικού κόσμου, τα πράγματα ή οι καταστάσεις, υπάρχουν κατά κάποιον τρόπο «εγγενώς» είτε «ανεξάρτητα» από τις λειτουργίες τής εκάστοτε υποκειμενικής συνείδησης και ότι τα εκάστοτε γνωστικά ενεργήματα (και δη στο πεδίο των φυσικών επιστημών) υποστασιοποιούν αυτό τον τρόπο. Δεν είναι δυνατόν να αντιληφθούμε τον κόσμο (και δη τα αντικείμενα του κοινωνικού κόσμου) δίχως τη διαμεσολάβηση εννοιών και κατηγοριών, και με αυτές τον «κατασκευάζουμε» από τη «δική μας σκοπιά», χωρίς να δύναται αυτός να γνωσθεί ανεξαρτήτως από αυτήν. Ο Kant περιγράφει, ως γνωστόν, στην *Κριτική του Καθαρού Λόγου* τις καθολικές κατηγορίες οι οποίες διαμορφώνουν την ανθρώπινη συνείδηση δίχως τις οποίες ο άνθρωπος δεν θα μπο-

⁴⁶⁶ I. Kant, *Critique of Pure Reason*, σελ. 485. A569 και B 597.

ρούσε να διαθέτει συνεκτική εμπειρία του κόσμου, του αντικειμενικώς υπαρκτού. Η καντιανή θεώρηση υπερβαίνει ευχερώς το γεγονός ότι η ανθρώπινη συνείδηση είναι «ριζωμένη» σε μία σκοπιά, καθώς υποστηρίζει ότι η εκάστοτε «σκοπιά μας» δεν απορρέει από τη μερικότητα μίας φυλής ή ενός πολιτισμικού Όλου, αλλά από αυτήν της ανθρωπότητας εν γένει ή του ανθρώπου *sans phrase*. Ήδη σε αυτή τη θέση εμπεριέχεται η χιουμιανή έννοια της Ανθρωπότητας εν όλω στην οποία ερείδεται το αίτημα Φώτων για οικουμενική χειραφέτηση σε αντιδιαστολή με τις αντίληψη των πολιτισμικών διαφορών ως ανυπερέβλητων μεγεθών σύμφυτων με τη φύση των ανθρώπινων κοινωνιών. Κατ' αυτό τον τρόπο, οι υπερβατολογικές θέσεις δεν «απειλούν» τις αρχές της αντικειμενικότητας, καθώς είναι δυνατόν να υπάρξει αποδοχή διακρίσεων σε συνέπεια με μία ρεαλιστική θέση όσον αφορά το εκάστοτε ορισμό του πραγματικού: *μεταξύ αυτού που υπάρχει ανεξαρτήτως και αυτού που είναι ενύπαρκτο στη συνείδησή μας και τα βουλευτικά μας ενεργήματα και έτσι είναι δυνατή η πραγμάτωση των στοιχείων του αστικού σχήματος σκέψης που αφορούν την εναρμόνιση των κοινωνικών συμφερόντων και τη σταθμισιμότητα του κοινωνικού κόσμου.*

Εν τέλει, οι κριτικές στην αντικειμενικότητα υπόρρητα επικαλούνται μία δυνατότητα την οποία οι ίδιες ρητορικώς αναφανδόν αρνούνται: *πώς είναι δυνατόν να κρίνουμε τη μεροληπτικότητα της ειδησεογραφίας (ακόμη και του οποιουδήποτε ορισμού μίας κατάστασης) εάν δεν υφίσταται ένας έστω και συγκριτικά λιγότερο μεροληπτικός τρόπος παρουσίασης;* Πρέπει να υφίστανται ορισμένα κριτήρια του αληθούς για την άσκηση της κριτικής ισχύος. Η διεύρυνση της εκάστοτε (μερικής) προοπτικής υλοποιείται με τη χρήση περισσότερων και ανταγωνιστικών πηγών πληροφορίας, οι οποίες αποτιμώνται ως λιγότερο ή περισσότερο συνεκτικές, αξιόπιστες ή συνεπείς. Όταν επικαλούμαστε την «κατασκευή» της πραγματικότητας δεν υπονοείται η υπαρκτή δυνατότητα να κατανοήσουμε εναλλακτικές εκδοχές των γεγονότων; Εάν αυτό ήταν αδύνατον, λογικά οι συναφείς ενστάσεις θα παρέμεναν κενές περιεχομένου.

Σημαντικό, επίσης, είναι το επιχείρημα ότι η θεώρηση της κοινωνικής κατασκευής εμπειριέχει δύο αντικρουόμενες θέσεις: τη γενική θέση ότι η αντικειμενικότητα είναι ανεδαφική, στο μέτρο που η προοπτικότητα είναι ενύπαρκτη στο πλαίσιο του κοινωνικού κόσμου, και ταυτόχρονα τη μομφή ότι οι συγκεκριμένες ειδήσεις ή τα πολυτομεακά συγκροτήματα μέσωσ επικοινωνίας αλλά και τα συστήματα επικοινωνίας εν γένει εξυπηρετούν «ιδεολογικά συμφέροντα» ή αναπαριστούν τον κόσμο κατά τρόπον μερικό, ιδιοτελή, στρεβλωμένο και εν τέλει ανεπαρκή. *Η λογική ασυμβατότητα των δύο αυτών θέσεων είναι προφανής: εφόσον η αντικειμενικότητα είναι ανέμφικτη, δεν έχει νόημα το αίτημα και έτι περισσότερο η μομφή ότι τα μέσα είναι «ιδεολογικά» είτε μεροληπτικά, αφού οι εν λόγω έννοιες συνεπάγονται αφαντές τη δυνατότητα περί του αντιθέτου. Αντιστρόφως, εφόσον αποδεχόμαστε ότι τα μέσα επιτελούν ιδεολογικές λειτουργίες ή επηρεάζουν μονομερώς τις αντιλήψεις μας, τότε δεχόμαστε, έστω και εμμέσως, την άποψη ότι υπάρχουν και άλλοι τρόποι, σαφώς ορθότεροι και αντικειμενικότεροι, οι οποίοι απορρέουν από κανόνες οι οποίοι θα πρέπει να διέπουν την ενημερωτική διαδικασία. Η διαρκής διάσταση μεταξύ Είναι και Δέοντος όσον αφορά τις δημοσιογραφικές αξίες και πρακτικές αποτελεί ακριβώς τη «μήτρα» του κριτικού χαρακτήρα της δημοσιότητας· χωρίς το κανονιστικό ιδεώδες, από ποια θέση, άραγε, γίνεται η κριτική στην «εργαλειοποίηση» της δημοσίας σφαίρας από τα οικονομικά συμφέροντα; Και, επιπλέον, με βάση ποια κριτήρια αληθείας (αν όχι αυτά που διαμορφώνονται βάσει του ορθού λόγου) διαπιστώνονται οι σχετικές δυνάμεις που διαστρέφουν τον ορθολογικό χαρακτήρα της δημόσιας σφαίρας και τον αξιακό της «πυρήνα»;*

Οι έννοιες της αντικειμενικότητας και του αληθούς αποτελούν ρυθμιστικές αρχές που εμ-

περιέχονται στο δικαίωμα της ελευθερίας του λόγου και της συνείδησης, δηλαδή *ιδεώδη που πρέπει θεωρήσουμε ισχύοντα, ακόμη και εάν οριακά η ισχύς τους εμφανίζεται αβέβαιη, προκειμένου να επιβεβαιώσουμε τη βούληση και την ικανότητά μας να κατανοήσουμε τον κόσμο σε καθεστώς αυτονομίας από τις τυχαίες περιστάσεις που διαμορφώνουν τον ατομικό ή συλλογικό βίο*: ήτοι εάν επιθυμούμε με διευρύνουμε τη «δική μας» οπτική και τον εκ μέρους μας ερμηνευτικό ορίζοντα του κόσμου. Και εάν, όντως, έστω και σε περιορισμένο βαθμό, διαθέτουμε τη βούληση και την ικανότητα να τον κατανοήσουμε. Η ιδέα της ρυθμιστικής αρχής έχει, βεβαίως, τις ρίζες της στην καντιανή διδασκαλία στο πλαίσιο του αστικού σχήματος σκέψης όπου διαμορφώνεται ο κριτικός χαρακτήρας της αντιδιαστολής Είναι και Δέοντος: «Το ιδεώδες, εν προκειμένω, χρησιμοποιεί το αρχέτυπο για τον πλήρη καθορισμό του έκτυπου [...]. Μολονότι δεν μπορούμε να αποδώσουμε σε αυτά τα ιδεώδη αντικειμενική πραγματικότητα (σ.σ. ύπαρξη), δεν πρέπει ως εκ τούτου να τα θεωρούμε πλάσματα της φαντασίας: εφοδιάζουν το Λόγο με ένα μέτρο που του είναι απαραίτητο καθώς προσφέρουν μία έννοια του πράγματος το οποίο είναι πλήρες στο είδος του, επιτρέποντας, έτσι, στο Λόγο να αποτιμήσει και να μετρήσει το βαθμό και τα ελαττώματα του ατελώς»⁴⁶⁷. Εχουμε χρησιμοποιήσει άλλωστε αυτή την πρακτική όσον αφορά τη διάκριση μεταξύ φαινόμενου και νοούμενου κοινού ως προς τα κανονιστικά χαρακτηριστικά του.

Η θέση ότι η πραγματικότητα «κατασκευάζεται» άνευ ετέρου αποδυναμώνεται όταν στοχαστούμε ότι ο όρος αυτός υπονοεί μία μονοδιάστατη και περιορισμένη αντίληψη, ήτοι ότι η πραγματικότητα είναι εξ ανάγκης «μία» και αδιαφοροποίητη χωρίς τον ενύπαρκτο στην οντολογία του κοινωνικού προοπτικισμό. *Εάν υπάρχουν, όμως, εναλλακτικές πραγματικότητες και πολλοί τρόποι πρόσβασης και μετάβασης από τη μία στην άλλη, τότε είναι δυνατόν, εν τινί μέτρω πάντοτε, να διεισδύσουμε και να κατανοήσουμε τους «κόσμους των άλλων», και η δική μας οπτική όσον αφορά την πραγματικότητα να μετασχηματισθεί, ενσωματώνοντας ευρύτερα σημασιολογικά περιεχόμενα και καθιστάμενη νοηματικά πλουσιότερη*. Εν τέλει, διαπιστώνεται ότι υφίσταται η βασιλική οδός της βάσει του ορθού λόγου άμβλυνσης των αντιθέσεων και του απόλυτου χαρακτήρα της εκάστοτε «ετερότητας» εφόσον εμπλουτίσουμε γνωστικά και αξιακά το πλαίσιο της δημόσιας διαβούλευσης σε καθεστώς ισότητας και ελευθερίας μεταξύ των εταίρων της κοινωνικής επικοινωνίας.

Η αντικειμενικότητα αναγνωρίζοντας την συνειδησιακή αυτονομία ενός εκάστου των πολιτών θεμελιώνει και ένα πλαίσιο υπευθυνότητας και συναφών αξιολογικών κριτηρίων. Εάν κάποιος αποδώσει, επί παραδείγματι, τη μεταβολή στις αντιλήψεις για την εξωτερική πολιτική ή τα μεταναστευτικά ρεύματα στην αποκλειστική πίεση «συμφερόντων», τα οποία αναπτύσσονται εντός της κυρίαρχης πολιτικής κουλτούρας και στην άσκηση της ηγεμονίας των κατεστημένων δυνάμεων καλλιεργεί, τρόπον τινά, μια *μη διαψεύσιμη θεωρία συνωμοσίας* η οποία ερείδεται σε ανεπιβεβαίωτες και αστήρικτες επιστημονικά θέσεις περί της «επιρροής» και του ρόλου των μέσων ενημέρωσης. Τότε, η θέση ότι η πραγματικότητα «κατασκευάζεται κοινωνικά» κινδυνεύει να καταστεί κενή περιεχομένου. Επιπροσθέτως εάν η εικόνα της πραγματικότητας προέρχεται και από άλλες πηγές, ήτοι συγκεκριμένα συλλογικά υποκείμενα, τότε εγείρεται τα ζήτημα σε τι έγκειται η χρησιμότητα της έννοιας της «κοινωνικής κατασκευής».

Η Lichtenberg τέλος αναιρεί τη γνωστή θέση ότι ο άνθρωπος είναι το σύνολο των κοινωνικών του σχέσεων, επισημαίνοντας ότι δεν έχει νόημα να αναρωτιόμαστε εάν ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε τον κόσμο είναι αποτέλεσμα του κοινωνικού, πολιτικού, οικονομικού,

⁴⁶⁷ Judith Lichtenberg, «Υπέρ της Αντικειμενικότητας», ό.π. σελ. 328 κ.ε.

πολιτιστικού και ψυχολογικού περιβάλλοντος. Η θέση αυτή άλλωστε δεν σημαίνει κάτι περισσότερο από τον κοινό τόπο ότι όλα έχουν μία ορισμένη αιτία και συναφώς δεν προκύπτουν *ex nihilo*. Παρ' όλα αυτά, η θέση αυτή δεν επάγεται με κανέναν τρόπο ότι τα μέσα δεν παρουσιάζουν τα γεγονότα ενίοτε με τρόπο παραμορφωτικό, μεροληπτικό ή ιδεολογικό. Εντούτοις, αυτό δύναται να ερμηνευθεί και να κριθεί, μόνον εάν λάβουμε ως δεδομένο ότι υπάρχει καλύτερη και χειρότερη, πιστότερη και λιγότερο αξιόπιστη απόδοση ενός γεγονότος και ότι, παρ' όλες τις προτιμήσεις και τις προκαταλήψεις μας, τα στερεότυπά μας και τα ενδιάθετα «εννοιολογικά μας σχήματα» ή συστήματα πεποιθήσεων είμαστε σε θέση να υπερβούμε «τη σκοπιά μας» σε τέτοιον βαθμό ώστε να αναγνωρίσουμε την έκταση κατά την οποία αυτή επιβάλλεται από έναν δομικό παράγοντα ή προκαλεί παραμόρφωση σε γεγονότα τα οποία δυνητικά θα ήταν δυνατόν να φωτισθούν υπό διαφορετικό φως. Εν τέλει, μέσα από την διαδικασία της δημόσιας διαβούλευσης επιρρώνεται ή όχι η δυνατότητα της συνειδησιακής αυτονομίας, ήτοι η πνευματική, γνωστική και ηθική ισχύς να αρθούμε πάνω από το ύψος των πάντοτε τυχαίων περιστάσεων που διαμόρφωσαν τη δική μας υποκειμενικότητα αλλά και τα εγγενή χαρακτηριστικά του δημόσιου βίου καθώς και αυτή οιοδήποτε «Άλλου» (ατόμου ή ομάδας είτε συστήματος πεποιθήσεων). Αυτό, βεβαίως, είναι και το περιεχόμενο της ατομικής και πολιτικής ελευθερίας στο πλαίσιο της φιλελεύθερης τάξης⁴⁶⁸ σε συνάφεια με τη νεωτερικού χαρακτήρα νοηματοδότηση του κοινωνικού δεσμού.

Η πίστη στις αρχές της αντικειμενικότητας δεν επάγεται ότι είναι δυνατόν να υπερβαθούν όλες οι αντιθέσεις και το εμπράγματο γεγονός των συγκρούσεων στο πεδίο των αξιών και ότι όλες οι αντιπαραθέσεις δύναται να λάβουν μία μοναδική, οριστική και ορθή απάντηση. Κατ' αρχήν, σημαίνει ότι για ορισμένα ζητήματα υπάρχουν ορθές απαντήσεις και για όλα τα ζητήματα υφίστανται εσφαλμένες απαντήσεις. Υφίστανται εντούτοις κριτήρια αληθείας τα οποία οφείλονται να αναζητηθούν: *ένα γεγονός δύναται να λάβει μια συγκεκριμένη τιμή ως αληθές ή ψευδές*. Παρότι η αντικειμενικότητα δεν σημαίνει ότι για κάθε ζήτημα που μπορεί να τεθεί (ή για καθετί που καταγράφουν οι δημοσιογράφοι) υπάρχει μια μόνον ορθή απάντηση, το κρίσιμο σημείο είναι *έως πού εκτείνεται ο χώρος των αντικειμενικών γεγονότων*. Θα ήταν δυνατόν να φανταστούμε ένα συνεχές υποκειμενικότητας κατά μήκος του οποίου τοποθετούμε τα θέματα και τις δηλώσεις που καταγράφουν οι δημοσιογράφοι. Στο ένα άκρο του φάσματος τοποθετούνται τα απλά και αναμφίλεκτα γεγονότα (τα πραγματολογικά/υλικά στοιχεία της είδησης), στο μέσον εντοπίζουμε τις δηλώσεις για τις οποίες είναι σαφές ότι υφίσταται μία τιμή αληθείας, μία «ορθή» απάντηση, την οποία ωστόσο οφείλουμε να αναζητήσουμε παρά τις όποιες δυσκολίες. Οι απαντήσεις σε ορισμένα από αυτά τα ερωτήματα ενδέχεται να εξαρτώνται εν μέρει από το νόημα το οποίο αποδίδουμε σε διάφορους όρους ή έννοιες, ακόμη και εάν υποθέσουμε ότι συμφωνούμε σχετικά με τις απαντήσεις. Ωστόσο ουδείς μπορεί να αποφανθεί ότι δεν υπάρχουν εν τέλει οριστικές απαντήσεις.

Υπάρχουν, στο άλλο άκρο του φάσματος, ζητήματα γύρω από τη χρήση ορισμένων εννοιών όπως, επί παραδείγματι, ο ρατσισμός, τα οποία υποτίθεται ότι ανήκουν στη «σκοτεινή» περιοχή όπου η τάξη των γεγονότων διαπλέκεται με τη σφαίρα των αξιών και η περιγραφή συνυφαίνεται με την αξιολογικά φορτισμένη ερμηνεία, ήτοι δεν αφορούν μία αξιολογικά ελεύθερη περιγραφή του πραγματικού ή τέτοιου είδους ορισμό της κατάστασης. Στο βαθμό κατά τον οποίο ορισμένες έννοιες είναι αξιολογικά φορτισμένες ορισμένοι οπαδοί της «καθαρής» αντικειμενικότητας θα αρνούνταν ότι μπορούμε να αποφανθούμε τελεσίδικα σε ερωτήματα όπως εάν ένα σχόλιο είναι ρατσιστικό ή μη. Σύμφωνα με αυτήν τη θέση, τα γεγονότα μπορούν να είναι αντικειμενικά ενώ αντιθέτως οι αξιολογικές κρίσεις όχι. Η απάντηση είναι ότι ο τρόπος με τον

οποίο αντιλαμβανόμαστε έννοιες οι οποίες αναδεικνύονται στον καθημερινό βίο, όπως π.χ. ο ρατσισμός, στηρίζει την άποψη ότι αυτές εφαρμόζονται ορθά ή εσφαλμένα, δηλαδή το σχόλιο ότι κάποιος είναι ρατσιστής δύναται να είναι ορθό ή εσφαλμένο (εν τέλει, η απόφαση ότι μία συμπεριφορά είναι ρατσιστική δύναται να λάβει την τιμή του αληθούς ή του ψευδούς). Δεν είναι απολύτως εφικτή η διάκριση μεταξύ αξιών και γεγονότων και συνήθως αυτό χρησιμοποιείται ως επιχείρημα κατά της αντικειμενικότητας: τα γεγονότα δεν είναι αδιαμφισβήτητα, διότι ακριβώς εμπεριέχουν αξίες. Εντούτοις, η θέση αυτή μπορεί να αντιστραφεί κατά τον εξής τρόπο: οι αξίες δεν είναι διαμφισβητούμενες στο βαθμό τουλάχιστον που υπονοείται ακριβώς γιατί εμπεριέχουν γεγονότα.

Κατά πρώτον, οι δημοσιογράφοι εν γένει ασχολούνται με ζητήματα τα οποία εντοπίζονται στο εμπράγματο όριο του συνεχούς της υποκειμενικότητας και δεν κινούνται στα γνωστικά όρια του επιστητού. Περεταίρω, ο δημοσιογράφος κατά το πρότυπο του επιστήμονα ή του δικαστή οφείλει να καταλήγει στο συμπέρασμό της ανεξάλειπτης αμφισημίας ή της ακαθοριστίας των γεγονότων του κοινωνικού κόσμου με ιδιαίτερο δισταγμό και σύνεση αφού πρώτα, κατόπιν επίμονης και επίμοχθης έρευνας, βεβαιωθεί στο μέτρο του δυνατού ότι η προσέγγιση του αληθούς δεν είναι εφικτή. Άλλως, η επίκληση της σχετικότητας και της απροσδιοριστίας ισοδυναμούν με την επίδειξη ταυτόχρονα επαγγελματικής και πνευματικής αβελτηρίας αλλά και ηθικής ανευθυνότητας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Allen, F. L. «Newspapers and the truth», *Atlantic Monthly*, 44, 1922.
- Allison, Henry E. (1983). *Kant's Transcendental Idealism. An Interpretation and Defense*. New Heaven London: Yale University Press.
- Altheide, David L. και Snow, Robert P. (1979). *Media Logic*. Sage.
- Althusser, Louis (1976). *Positions (1964-1975)*. Paris: Les Éditions Sociales.
- Althusser, Louis (1987). «Σημείωση σχετικά με τους ιδεολογικούς μηχανισμούς του κράτους (IMK)», *Θέσεις*, τχ. 21, (σελ. 37-49).
- Althusser, Louis (2005). *For Marx*. Μετάφραση: Ben Brewster. New York: Verso.
- Althusser, Louis [1971] (2001). Ideology and ideological state apparatuses (notes towards an investigation) στο *Lenin and Philosophy and other essays*. Εισαγωγή: Ferdic Jameson. Μετ. Ben Brewster. (σελ. 127-186).
- Arendt, Hannah [1958] (1998). *The Human Condition*. Chicago: University of Chicago Press.
- Arendt, Hannah (1970). *Crises of the Republic*. Νέα Υόρκη: Harcourt Brace & Co.
- Arendt, Hannah (1977). «What is Authority», στο *Between Past and the Future*. NY: Penguin.
- Arendt, Hannah (1998). *The Human Condition*. The University of Chicago Press, Β' έκδοση.
- Aspinall, Arthur [1949] (1973). *Politics and the Press, c. 1780-1850*. London: Branch Line.
- Atherley-Jones L.A (1989). «The New Liberalism», *Nineteenth Century*, τχ. 26.
- Bailyn, Bernard και Hench, John B. (επιμ.) (1980). *The Press and the American Revolution*. Northeastern University Press.
- Baker, K.M. (1987), «Politics and Public Opinion under the Old Regime: Some reflexions», στο Censer J. R. και Popkin J. D. (επιμ.), *Press and Politics in pre-revolutionary France*. Berkeley et Los Angeles: University of California Press (σελ. 204-246).
- Barnhurst K.G. (2010). Technology and the changing idea of news: 2001 U.S. Newspaper content at the maturity of Internet 1.0. *International Journal of Communication*, 4 (σελ. 1.082-1.099).
- Barnhurst K.G. (2002). News geography and monopoly: The form of reports on U.S. newspaper internet sites. *Journalism Studies*, 3(4) (σελ. 477-489).
- Barnhurst K.G. (2012). «The Content of Online News in the Mainstream US Press, 2001-2010» στο S. Jones (επιμ.). *Communication, @ the Center*. New York: Hampton Press (σελ. 231-253).
- Barnhurst, K.G. (2014). «The Problems of Realistic Events in American Journalism», *Media and Communication*, Volume 2, Issue 2 (σελ. 84-95).
- Barnhurst, K.G. και Nerone, J. (2001). *The Form of News: A History*. New York: Guilford.
- Barnhurst, Kevin G. (2007). Visibility as Paradox: Representation and Simultaneous Contrast στο K. G. Barnhurst (επιμ.). *Media/Queered: Visibility and Its Discontents* (σελ. 1-20). New York: Peter Lang.

- Barry, N.P. (1985). *Hayek's Social Philosophy*. Macmillan.
- Barzun, Charles L. «Politics or Principle? Zechariah Chafee and the Social Interest in Free Speech». *Brigham Young University Law Review*, 3/2007 (σελ. 259-325).
- Baudrillard, Jean (1988). *The Ecstasy of Communication*. Μετάφραση: Bernard Schütze - Caroline Schütze, Semiotext(e) / Foreign Agents.
- Beckett, Charlie (2016). Polis: "Post-Truth Politics - In the Trump era, journalists face a profound challenge in addressing issues stemming from fake news, false equivalence, and widespread misinformation", (Νοέμβριος 2016). Ανάκτηση: <http://blogs.lse.ac.uk/polis/2016/11/13/what-does-the-trump-triumph-mean-for-journalism-politics-and-social-media>.
- Bedau, Hugo A. (1961). «On Civil Disobedience», *The Journal of Philosophy*, 58 (21) (σελ. 653-661).
- Bedau, Hugo A. (1991) *Civil Disobedience in Focus*. London-New York: Routledge.
- Beers, Laura (2010). *Your Britain: Media and the Making of the Labour Party*. Harvard University Press.
- Benett, T. (2005). «Media, Reality, Signification», στο M. Gurevitch, T. Benett, J. Curran, J. Woollcatt (επιμ.) *Culture, Society and the Media*. Routledge (σελ. 285-305).
- Benjamin, Walter (1997). *Charles Baudelaire: A Lyric Poet in The Era of High Capitalism*. Verso Classics Series.
- Benjamin, Walter (2008). *The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction*, Μετ.: J.A. Underwood, Penguin Books
- Bentham, Jeremy (1999). *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. Επιμ. J. H. Burns και H. L. A. Hart. Νέα εισαγωγή: F. Rosen. Νέα Υόρκη: Oxford University Press.
- Berlin, Isaiah (2002). "Two Concepts of Liberty" στο *Liberty: Incorporating Four Essays on Liberty*, Oxford University Press (σελ. 166 κ.ε.).
- Bernay, Edward [1928] (2004). *Propaganda*. Εισαγωγή: Mark Crispin Miller. Ig Publishing.
- Berridge, Virginia (1978). «Popular Sunday papers and mid-Victorian society' στο G. Boyce, J. Curran and P. Wingate (επιμ.), *Newspaper history from the seventeenth century to the present day*. London: Constable.
- Black, Jeremy (2011). *The English Press in the Eightieth Century*. Routledge Revivals
- Blanchard, M.A. (1986). *Exporting the First Amendment: The Press - Government Crusade of 1945-1952*. New York: Longman.
- Blanchard, M.A. «The Hutchins Commission, the Press and the Responsibility Concept». *Journalism Monographs*, 49 (1977).
- Blasi, Vincent. «Holmes and the Marketplace of Ideas», *The Supreme Court Review*, τμ. 1 (2004), σελ. 1-46. Ανάκτηση: <http://www.jstor.org/stable/3536967>.
- Blumer, H. (1951). "The mass, the public and the public opinion", στο A. Lee (επιμ.) *New Outlines of Principles of Sociologie*. New York: Barnes & Noble.
- Bond, Shannon. «Google commits \$300m to help news publishers», *Financial Times*, 20 Μαρτίου 2018. Ανάκτηση: <https://www.ft.com/content/4ca27e3c-2c4a-11e8-a34a-7e7563b0b0f4>
- Boorstin, Daniel (1991). "Από τη Συλλογή Ειδήσεων στην Κατασκευή Ειδήσεων: Ένας κατακλυσμός ψευδογεγονότων" στο Φραγκούλης Τάκης, Λιβεράτος Κώστας (επιμ.). *Το Μήνυμα του Μέσου. Η έκρηξη της Μαζικής Επικοινωνίας*. Μετάφραση: Λυκιαρδοπούλου Α. Αναγνώστου Λ. Αθήνα: Αλεξάνδρεια (σελ 156-197).
- Bourke, Vernon J. «Moral Problems Related to Censoring the Media of Mass Communications», 40 Marq. L. Rev. 57 (1956), σελ. 58-73. Ανάκτηση: <http://scholarship.law.marquette.edu/mulr/vol40/iss1/6>.
- Boyce, G. (1978). «The Fourth Estate: A Reappraisal of a Concept», στο G. Boyce, J. Curran and P. Wingate (επιμ.), *Newspaper history from the seventeenth century to the present day*. London: Constable.
- Briggs, Asa και Burke, Peter (2009). *A social history of Media*, Polity Press, 3η έκδοση.
- Brown, L. (1985). *Victorian News and Newspapers*. Clarendon.
- Brucker, Herbert [1949] (2006). *Freedom of Information*. Macmillan Company.
- Burke, Edmund (2010). *Στοχασμοί για την Επανάσταση στη Γαλλία*. Μετάφραση-επιμέλεια-εισαγωγή: Χρήστος Γεωργίου. Αθήνα: Σαββάλας.
- Burns, T. (1969). "Public Service and Private World" στο P. Halmos, (επιμ.) *The Sociology of Mass Media Communications*. Sociology Review Monographs, n. 13.
- Bybee, Carl (1999). «Can Democracy Survive in the Post-Factual Age?». *Journalism and Communication*

- Monographs*. 1 (1) (σελ. 29-62). Ανάκτηση: doi:10.1177/152263799900100103.
- Cambridge Analytica*: Φάκελος, *The Guardian*. Ανάκτηση: <https://www.theguardian.com/news/series/cambridge-analytica-files>.
- Carey, J.W. (1989). *Communication as Culture: Essays on Media and Society*. Unwin Human.
- Carey, James W. (1968). "The Dark Continent of American Journalism", στο Robert Manoff, Michael Schudson (επιμ.), *Reading the News. A Pantheon Guide to Popular Culture*. Pantheon Books (σελ. 164-165).
- Carey, James W. (1969). "The Communications Revolution and the Professional Communicator", *Sociological Review* (13 (σελ. 23-38).
- Carey, James W. (2007). "A Short History of Journalism for Journalists: A Proposal and Essay", *Harvard International Journal of Press/Politics*, Volume: 12 issue: 1, σελ. 3-16.
- Carey, Kelly (2017). *Fake News: How Propaganda Influenced the 2016 Election. A Historical Comparison to 1930's Germany*. Επιμ. Kim. Miller. Marzenhale Publishing.
- Casey R. D. (επιμ.) (1963). *The Press in Perspective*. Baton Rouge: Louisiana State University Press.
- Cassirer, Ernst (1966). *La Philosophie des Lumieres*. Πρόλογος-μετάφραση: Pierre Quillot. Paris: Fayard.
- Castells, Manuel (1997). *The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell.
- Chafee, Z. Jr. (1947). *Government and mass communications. A report from the Commission on Freedom of the Press*, 2 τ.μ. Chicago-London: University of Chicago Press.
- Chalaby, J. (1998). *The Invention of Journalism*. UK: Palgrave Macmillan.
- Chalaby, J. (1994). "Beyond the Prison-house of Language: Discours, a sociological Concept", *British Journal of Sociology*, 74(4).
- Chalaby, J. (1996). "Journalism as an Anglo-American invention. A comparison of the development of French and Anglo-American journalism, 1830s-1920s". *European Journal of Communication*, 11(3), 303-327.
- Chandran, Kukathas και Philip, Petit (1990). *Rawls: A Theory of Justice and its Critics*. Stanford University Press.
- Cogan, Neil H. (επιμ.) (1997). *The Complete Bill of Rights: The Drafts, Debates, Sources, and Origins*. Oxford: Oxford University Press.
- Cohen, Bernard [1963] (2015). *The Press and Foreign Policy*. Princeton University Press.
- Combs, Nimmo D. (1985). *Nightly horrors: Crisis Coverage in Television Network News*. University of Tennessee Press.
- Commission of the European Communities (1992). 'Pluralism and Media Concentration in the Internal Market: An Assessment of the Need for Community Action', Commission Green Paper, COM (92) 480 final. Βρυξέλλες.
- Commission of the European Communities (1994). 'Follow-up to the Consultation Process relating to the Green Paper on "Pluralism and Media Concentration in the Internal Market - an Assessment of the Need for Community Action"', COM (94) 353 final. Βρυξέλλες: Οκτώβριος 1994.
- Commission of the European Communities (2005a). Commission Staff Working Paper: 'Strengthening Competitiveness of the EU Publishing Sector. The Role of Media Policy'. SEC(2005) 1287. Βρυξέλλες: Οκτώβριος 2005.
- Commission of the European Communities (2007). Commission Staff Working Document: 'Media Pluralism in the Member States of the European Union', SEC (2007) 32. Βρυξέλλες. Ιανουάριος.
- Conboy, Martin (2002). *The Press and Popular Culture*. Sage.
- Conboy, Martin (2011). *Journalism in Britain: A Historical Introduction*. Sage.
- Condorcet, *Fragments Concerning Freedom of the Press*. Επιμ.-μετάφραση: Arthur Goldhammer, *Daedalus*, τμ. 131, τχ. 2, Άνοιξη 2002.
- Constant, Benjamin, (2000), *Περί ελευθερίας και ελευθεριών*. Μετάφραση: Ε. Κόλλια-Τ. Δαρβέρης, Αθήνα: Ζήτρος.
- Council of Europe (1999). 'Recommendation No. R (99) 1 of the Committee of Ministers to Member States on Measures to promote Media Pluralism.
- Council of Europe (2000). 'Report on Media Pluralism in the Digital Environment'. Κυρώθηκε από την Steering Committee on the Mass Media, Οκτώβριος 2000: Στρασβούργο. CDMM (2000).
- Council of Europe (2002). 'Media Diversity in Europe', Report prepared by the AP-MD. H/ APMD (2003)001.

- Council of Europe (2004). 'Transnational Media Concentrations in Europe'. *Report prepared by the AP-MD* (2004).
- Council of Europe (2007). 'Recommendation Rec (2007)2 of the Committee of Ministers to member states on media pluralism and diversity of media content'.
- Cuilenburg, Jan van και McQuail, Denis. «Media Policy Paradigm Shifts. Towards a News Communications Policy Paradigm». *European Journal of Communications*, τμ., 18 (2) (σελ. 181-207).
- Curran, J. (2005) «Communications, Power and Political Order», στο Gurevitch, M., Bennett, T, - J. Curran και Woollacott, J. (επιμ.). *Culture, Society and Media*. Routledge (σελ. 198-231).
- Curran, J.- Douglas, Angus και Whannel, Garry (1980). "The Political Economy of the Human-Interest Story," στο Anthony Smith (επιμ.) *Newspapers and Democracy*. Cambridge MA: MIT Press.
- Curran, J. Park, M.J. (επιμ.) (2000). *De-Westernizing media studies*. London-New York: Routledge.
- Curran, J. και Gurevitch M. (επιμ.). (2001). *MME και Κοινωνία*. Μετάφραση: Δημήτρης Κικίζας. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Curran, J., Gurevitch M. and Woollacott J. (1982). "The Study of the Media: Theoretical Approaches, σελ. 11-29 στο M. Gurevitch κ.ά., (επιμ.) *Culture, Society and the Media*. London and New York: Routledge
- Curran, James (1977). "Capitalism and control of the press 1800-1975" στο J. Curran, M. Gurevitch and J. Woollacott (επιμ.), *Mass Communication and Society*. Edward Arnold - Open University.
- Curran, James (1978). "The press as an agency of social control: an historical perspective" στο G. Boyce, J. Curran and P. Wingate (επιμ.), *Newspaper history from the seventeenth century to the present day*. London: Constable.
- Curran, James (1978b). "Advertising and the press" στο J. Curran (επιμ.). *The British Press: A Manifesto*, Macmillan.
- Curran, James (1979). "Press freedom as a property right", *Media, Culture and Society*, 1, 1.
- Curran, James (1980). "Advertising as a patronage system", *Sociological Review Monograph*, 29.
- Curran, James (1986). "The impact of advertising on the British mass media" στο R. Collins κ.ά. (επιμ.), *Media, Culture and Society: A Critical Reader*, Sage,
- Curran, James (1991). "Rethinking the media as a public sphere" στο P. Dahlgren and C. Sparks (επιμ.), *Communication and Citizenship*. Routledge.
- Curran, James (1996). "Media and democracy: the third route" στο M. Andersen (επιμ.), *Media and Democracy*, University of Oslo.
- Curran, James (1996b). "Mass media and democracy revisited" στο J. Curran and M. Gurevitch (επιμ.), *Mass Media and Democracy*. Arnold.
- Curran, James (2000). "Press reformism 1918-98: a study of failure" στο H. Tumber (επιμ.). *Media Power, Professionals and Policies*. London: Routledge.
- Curran, James (2002). *Media and Power*. London: Routledge.
- Curran, James και Seaton, Jeane. (2003). *Power Without Responsibility. The Press, Broadcasting and New Media in Britain*, 6η έκδοση, Routledge.
- Curran, James. (1981). "Communications, power and social order" στο T. Bennett, J. Curran, M. Gurevitch και J. Woollacott (επιμ.), *Culture, Media and Society*. Methuen.
- Dahlgren, P. και Sprarks C. (επιμ.) (1992). *Journalism and Popular Culture*. London-New York: Sage.
- Daniels, Norman (επιμ.) (1989). *Reading Rawls. Critical Studies on Rawls' 'A Theory of Justice'*. Stanford University Press.
- Darnton, R. (1975). Writing news and telling stories. *Daedalus*, 104(2), 175-194.
- Dayan, Daniel και Katz, Elihu (1994). *Media Events. The Live Broadcasting of History*. Harvard University Press (αναθεωρημένη έκδοση).
- Dewey, John [1927] (2012). *The Public and Its Problems: An Essay in Political Inquiry*. Επιμέλεια-εισαγωγή: Melvin L. Rogers. Penn State University Press.
- Disraeli, B. [1845] (1981). *Sybil or the Two Nations*. Harmondsworth.
- Donovan R. J. & Scherer R. (1992). *Unslient Revolution: Television News and American Public Life*. Cambridge University Press
- Downie, L. Jr. και Schudson, M. (2009). The reconstruction of American journalism. *Columbia Journalism Review*. Ανάκτηση: http://www.cjr.org/reconstruction/the_reconstruction_of_american.php.

- Dutton, William H. - Reisdorf, Bianca Christin - Dubois, Blank και Elizabeth, Grant (2017). «Social Shaping of the Politics of Internet Search and Networking: Moving Beyond Filter Bubbles, Echo Chambers, and Fake News» *Quello Center Working Paper* No. 2944191. Ανάκτηση: <https://ssrn.com/abstract=2944191>
- Dworkin, R. «The Decision that Threatens Democracy», στο *The New York Review of Books*, Μάιος 13-16, τμ. CV II, n. 8.
- Dworkin, R. «The Devastating Decision» στο *The New York Review of Books*, Φεβρουάριος 12-15, 2010, τμ. CV II, n.3 σελ 63 κ.ε.
- Dworkin, Ronald (1997). *Taking Rights Seriously*. London-New York: Bloomsbury Academic.
- Edelman M. (1999). *Η κατασκευή του πολιτικού θεάματος*. Μετάφραση: Κόρκα Αρχοντή. Επιμέλεια: Νίκος Δεμερτζής. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Editor [1923] (2011). *Hints to the Young Editor*. Τυπογραφική αναπαραγωγή από τον οίκο Nabu Press.
- Eisenstein, Elisabeth (1979). *The Printing Press as an Agent of Change*, Cambridge University Press.
- Eisenstein, Elisabeth [1983](2000). *The Printing Revolution in Early Modern Europe*, Cambridge University Press [ελληνική έκδοση: Eisenstein, Elisabeth (2004). *Η τυπογραφική επανάσταση στις απαρχές της νεώτερης Ευρώπης*, μετάφραση: Βασίλης Τομανάς. Επιμέλεια: Μάγδα Παρχαρίδου-Αναγνώστου. Αθήνα: Τυποφιλία].
- Elliott, Philip (1978). “Professional Ideologies and Organizational Change: The Journalism since 1800” στο Boyce G. κ.ά. (επιμ.). *Newspaper History: From the Seventeenth Century to the Present Day*. London: Constable (σελ. 172-191).
- Ellul, Jacques [1965] (1973). *Propaganda - The Formation of Men's Attitude*. Μετ. Konrand Kellen – Jean Lerner. New York: Vintage Books.
- Elly, Geoff (2010). *Σφυρηλατώντας τη Δημοκρατία. Ιστορία της Ευρωπαϊκής Αριστεράς 1850-1923*, Α' τόμος και Β' τόμος. Πρόλογος-επιμέλεια: Σπ. Μαρκέτος. Αθήνα: Σαββάλας.
- Emerson, Thomas (1970). *The System of Freedom in Expression*. New York: Random House.
- Emy, H.V (1973). *Liberals, Radicals and Social Politics, 1892-1914* . Cambridge University Press.
- Engwall, Lars (1978). *Newspapers as Organizations*. Ashgate Publishing Limited.
- Epstein, J. (1973). *News from Nowhere*. Random House.
- Eugenio, Biagini – Alastair, Reid (1991). “Currents of Radicalism, 1850-1914”, στο Eugenio F. Biagini Alastair J. Reid (επιμ.). *Currents of Radicalism: Popular Radicalism, Organized Labour and Party Politic in Britain, 1850-1910*. Cambridge University Press.
- European Council (2019). «A Europe that protects: EU reports on progress in fighting disinformation ahead of European Council», 14 Ιουνίου 2019. Ανάκτηση: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-19-2914_en.htm.
- Feinberg, J. (2009). “How framing influences citizen understanding of public issues: An interview with Shanto Iyengar”. *FrameWorks*. Μάρτιος 2009. Ανάκτηση: www.frameworksinstitute.org/assets/files/iyengarinterview2009.pdf
- Feldman S.M. (2008). *Free Expression and Democracy in America: A History* . University of Chicago Press.
- Ferdinand, Tönnies (1995). *Community and Association*. Μετάφραση: Charles P. Loomis. London: Routledge & Kegan Paul.
- Fiske, J. (2001). “Μεταμοντερνισμός και Τηλεόραση”, στο J. Curran και G. Gurevitch (επιμ.). *MME και Κοινωνία*. Μετ.: Δ. Κίκιζας. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη (σελ. 84-102).
- Fiske, J. (1992). “Popularity and the politics of information”, στο Dahlgren, P. και Sprarks C. (επιμ.). *Journalism and Popular Culture*. London-New York: Sage.
- Fletcher, R., Cornia, Alessio - Graves, L. και Rasmus, Kleis Nielse (2018). «Measuring the Reach of ‘Fake News’ and Online Disinformation in Europe», Oxford: Reuters Institute for the Study of Journalism. <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/2018-02/Measuring%20the%20reach%20of%20fake%20news%20and%20online%20distribution%20in%20Europe%20CORRECT%20FLAG.pdf>.
- Furet, François (1995). *Le passé d'une illusion. Essai sur l' idée communiste au XXe siècle*. Paris: Robert Laffont.
- Gans, H. (1974). *Deciding What's News: A Study of CBS Evening News, NBC Nightly News, Newsweek, and Time*. Northwestern University Press.
- Garnham, Nicholas (1990). *Capitalism and Communication: Global Culture and the Economics of Information*. Sage.

- Gieber, W. (1964). "News is what newspapermen make it", στο Dexter, A.L., & White, D.M. (επιμ.), *People, Society and Mass Communications* (σελ. 173-180). New York: Free Press.
- Glasgow University Media Group (1980). «Reporting the economic crisis and the social contract: a case study. Introduction: the economic background», στο *More Bad News*. Routledge.
- Goodway, David (1982). *London Chartism 1838-1848*. Cambridge University Press.
- Gray, John (1996). *Hayek on Liberty*. Blackwell, β' έκδοση.
- Gross, Peter (2003). «New relationships: Eastern European media and the post-Communist political world», *Journalism Studies*, 4, σελ. 79-89.
- Gunn, J. A. W. (1983). *Beyond Liberty and Property: The Process of Self-Recognition in Eighteenth-Century Political Thought*. McGill-Queen's University Press.
- Gurevitch, M. (2001). «Η παγκοσμιοποίηση της ηλεκτρονικής δημοσιογραφίας», στο J. Curran και M. Gurevitch, *MME και Κοινωνία*. Μετάφραση: Δημήτρης Κικίζας. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη (σελ. 290-317).
- Gurri, Martin (2018). *The Revolt of the Public and the Crisis of Authority in the New Millennium*. Stripe Press, β' έκδοση.
- Habermas J. (1994). *Αγώνες αναγνώρισης στο δημοκρατικό κράτος δικαίου*. Αθήνα: Λιβάνη-Νέα Σύνορα.
- Habermas, Jurgen (1996). *Between Facts and Norms Contribution to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Μετάφραση: William Rehg. MIT Press, β' έκδοση.
- Habermas, Jurgen (1997). *Αλλαγή δομής της δημοσιότητας*. Μετ. Λευτέρης Αναγνώστου. Αθήνα: Νήσος.
- Hacking, Ian (2000). *The Social Construction of What?*. Harvard University Press.
- Hall, S., Critcher, C., Jefferson, T., Clarke, J., & Roberts, B. (1978). *Policing the Crisis: Mugging the State, and Law and Order*. New York: Holmes and Meier.
- Hall, Stuart (1973). "The Determination of News Photographs", στο Cohen και Young (επιμ.). *The Manufacture of News, a Reader*. Sage (σελ. 176-190).
- Hallin, D. (1992). "The Passing of the "High Modernism" of the American Journalism", *Journal of Communication*, 42(2), (σελ. 5-34).
- Hallin, D. (2001). «Εμπορική κουλτούρα και επαγγελματισμός στα αμερικανικά ειδησεογραφικά ΜΜΕ». στο James Curran και Michael Gurevitch (επιμ.). *Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης και Κοινωνία*. Μετ. Δημήτρης Κικίζας. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, σελ. 343-369. [Hallin, D. (2000). "Commercialism and Professionalism in the American News Media", στο M. Curran και J. Gurevitch (επιμ.), *Mass Media and Society*. Arnold (σελ. 218-237)].
- Hallin, D. και Mancini P. (2004). *Comparing media systems: Three models of media and politics*. Cambridge University Press.
- Hallin, D. και Mancini, P. (1984). «Speaking of the President: Political Structure and Representational Form in US and Italian Television News». *Theory and Society*: τμ. 13 (σελ. 829-850).
- Harris, Bob (1996). *Politics and the Rise of the Press: Britain and France, 1620-1800*. London - New York: Routledge.
- Harris, Michael. (1978). "The Structure, Ownership and Control of the Press, 1620-1780" στο George Boyce, James Curran, Pauline Wingate (επιμ.). *Newspaper history: from the seventeenth century to the present*. Sage.
- Hayek, F. A. [1944] (2003). *The Road to Serfdom*. London and New York: Routledge Classics.
- Hayek, F.A (1983). *Law, Legislation and Liberty. Vol. 1 Rules and Order*. The University of Chicago Press.
- Hayek, F.A. (1976). *The Sensory Order. An Inquiry into the Foundations of Theoretical Psychology*. London-New York: Routledge.
- Hayek, F.A. (1990). *The Fatal Conceit. The Errors of Socialism*. Επιμ.: W.W. Bartley. London and New York: Routledge.
- Hayek, F.A. [1960] (2006). *Constitution of Liberty*. Εισαγωγή: Irwin Stelzer. London and New York: Routledge Classics.
- Heller, Francis H. (1957) «Tree Human Rights in the Constitution, by Zechariah Chafee, Jr.» *Indiana Law Journal*: τμ. 1. 32: τεύχος 4. Ανάκτηση: <http://www.repository.law.indiana.edu/ilj/vol32/iss4/8>.
- Hellmann, J (1981). *Fables of Fact: The New Journalism as New Fiction*. University of Illinois Press.
- Henry Pelling (1979). "The Working Class and the Origins of the Welfare State", στο *Popular Politics and Society in Late Victorian Britain: Essays*. Macmillan, β' έκδοση, σελ. 1-18.
- Herd, Harold (1973). *The March of Journalism: The Story of the British Press from 1622 to the Present Day*.

- Greenwood Press.
- Herman, Edward S., Chomsky, N. (2002). *Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media*. Pantheon.
- Hill, Christopher (1991). *The world turned upside down: Radical ideas during the English Revolution*. Penguin Books.
- Hill, Kermit L. και Patrick, John (2006). *The Pursuit of Justice: Supreme Court Decisions that Shaped America*. New York: Oxford University Press.
- Hindman, Elizabeth Blanks (1992). «First Amendment Theories and Press Responsibility: The Work of Zechariah Chafee, Thomas Emerson, Vincent Blasi and Edwin Baker», *Journalism Quarterly*, τμ.. 69, No. 1, σελ. 49-53.
- Hobbes, Thomas (2006). *Λεβιάθαν ή Υλη μορφή και Εξουσία μίας Εκκλησιαστικής και Λαϊκής Κοινότητας*. Εισαγωγή: Αιμίλιος Μεταξόπουλος. μετάφραση: Γρ. Πασχαλίδης-Αιμ. Μεταξόπουλος. Αθήνα: Εκδόσεις Γνώση.
- Hobsbawm, Eric (1996). *Η Εποχή του Κεφαλαίου, 1848-1875*. Μετάφραση: Δημοσθένης Κούρτοβικ, β' έκδοση. Αθήνα: MIET.
- Hobsbawm, Eric (2000). *Η Εποχή των Αυτοκρατοριών*. Μετάφραση: Κωσοπούλα Σκλαβενίτη. Αθήνα: MIET
- Höffe, Otfried (1994). *Immanuel Kant*, μετάφραση: Marshall Farrier. State University of New York Press.
- Hollis, P. (1970). *The Pauper Press: A Study of Working-Class Radicalism of the 1830s*. Oxford Historical Monographs.
- Holmes, David (επιμ.). 1997. *Virtual Politics. Identity & Community in Cyberspace*. Sage.
- Hume, David (1987). "Of the Liberty of the Press", στο *Essays. Moral, Political and Literal*. Επιμέλεια, πρόλογος, σημειώσεις, γλωσσάρι: F. Miller. Liberty Fund.
- Hume, David (1993). *An Enquiry Concerning Human Understanding*. Επιμέλεια-πρόλογος: Eric Steinberg, Hackett Publishing Company, β' έκδοση.
- Hume, David (2011). *Πραγματεία για την ανθρώπινη φύση*. (Βιβλίο Πρώτο - Για τη Νόηση). Εισαγωγή-μετάφραση: Μαρία Πουρνάρη. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκης.
- Irwin, W. [1911] 1969. *The American Newspaper*. Iowa State University Press.
- Iyengar S. και Hahn, K. (2009). «Red media, blue media: Evidence of ideological selectivity in media use», *Journal of Communication*, 59. (σελ. 19-39).
- Iyengar, S. (1991). *Is Anyone Responsible? How Television Frames Political Issues*. Chicago: University of Chicago Press.
- Jeanneney, Jean-Noël (2005). *Η Ιστορία των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης από την εμφάνισή τους ως τις μέρες μας*. Μετάφραση: Νάση Μπαλτά. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδήμα.
- John Stuart Mill [1659] (2004). "On Liberty" στο *Utilitarianism and On Liberty* επιμ. Mary Warnock, Blackwell Publishing, β' έκδοση (σελ. 88-180).
- Kalven, Harry (1966). *The Negro and the First Amendment*. University of Chicago Press.
- Kalven, Harry (1987). *A worthy tradition: Freedom of Speech in America*. New York: Harpel and Row.
- Kant, Immanuel (2008). *Η θρησκεία εντός των ορίων του λόγου και μόνο*. Σημειώσεις, επιλεγόμενα: Κώστας Ανδρουλιδάκης. Αθήνα: Πόλις.
- Kant, I. (1998). *Critique of Pure Reason*. Επιμ.-μετάφραση: Paul Guyer και Allen W. Wood. Cambridge University Press.
- Katz, Elihu (1996), And deliver from segmentation. *Annales of the American Academy of Political and Social Science*, 546, (σελ 22-33).
- Kelley, Donald R. (1981). *The Beginning of Ideology: consciousness and society in the French Reformation*. Cambridge University Press.
- Klimkiewicz, Beata (2009). «Is the Clash of Rationalities Leading Nowhere? Media Pluralism in European Regulatory Policies» στο Czepek, Andrea-Hellwig Melanie και Nowak, Eva (επιμ.) *Press and Freedom in Europe. Concepts and Conditions*. European Communication Research and Education Association.
- Knorr-Cetina, K. (1981). *The Manufacture of Knowledge: An Essay on the Constructivist and Contextual Nature of Science*. Oxford: Pergamon.
- Koselleck, Reinhart (1988). *Critique and Crisis: Enlightenment and the Pathogenesis of Modern Society*. Cambridge, Mass.: MIT Press.

- Koss, Stephen (1984). *The Rise and Fall of the Political Press in Britain*, τμ. 2. London: Hamish Hamilton
- Koss, Stephen (1990). *The Rise and the Fall of Political Press in Britain*, τμ. 1. The University of North Carolina Press, β' έκδοση.
- Kukathas, Chandran (1989). *Hayek and the Modern Liberalism*. Clarendon Press
- Lakatos I., (1974). "Falsification and the Methodology of Scientific Research Programmes" στο I. Lakatos & A. Musgrave (επιμ.), *Criticism and the Growth of Knowledge*. New York: Cambridge University Press (σελ. 91-196).
- Lash, Sc. και Urry J. (1987). *The End of Organized Capitalism*. London: Polity Press, Λονδίνο 1987
- Lash, Scott και Urry, John (2002). *Economies of Signs and Space*. London: Sage.
- Laski, Harold [1920] (2007). *Political Thought in England. Locke to Bentham*. London: Echo Library
- Lasswell, Harold D. (2012). "The structure and function of communication in society", στο *Reading media theory: thinkers, approaches and contexts*. Επιμ.: David Barlow και Brett Mills Bekdosh. Routledge (σελ. 113 κ.ε).
- Laswell, Harold D (1930). «Censorship», vol. III, *Encyclopedia of the Social Sciences*. MacMillan.
- Leach, Eugene E (1986). «Mastering the crowd: collective behavior and mass society in American social thought, 1917-1939», *American Studies*, τμ. 27, No. 1 (σελ. 99-114). Ανάκτηση: <http://www.jstor.org/stable/40642097>
- Lee, Alain (1976). *The Origins of the Popular Press in England, 1855-1914*. Rowman & Littlefield Pub Inc.
- Lee, Alan (1974). "The Radical Press", στο A.J.A Morris. (επιμ.). *Edwardian Radicalism, 1900-1914: Some Aspects of British Radicalism*. Routledge & Kegan Paul, σελ. 47-61.
- Lee, James Melvin [1917] (2015). *History of American Journalism*. Repressed Publishing (ανατύπωση).
- Levine, Andrew (2000). *Η γενική βούληση. Ρουσσώ-Μαρξ-Κομμουνισμός*. Μετάφραση: Γιώργος Ίκαρος Μπαμπασάκης. Επιμέλεια: Χρήστος Βαλλιάνος. Αθήνα: Στάχυ.
- Levinson, Paul (2017). *Fake News in Real Context*. Connected Editions.
- Levy, D. και Nielsen R., (επιμ.). (2010). *The changing business of journalism and its implications for democracy*. Oxford, UK: The Reuters Institute for the Study of Journalism.
- Levy, Leonard W. (2004). *The emergence of a Free Press*. Ivan R. Dee.
- Lewis, Helen (2016). «Post-Truth Politics - In the Trump era, journalists face a profound challenge in addressing issues stemming from fake news, false equivalence, and widespread misinformation» Ανάκτηση: <http://niemanreports.org/articles/post-truth-politics>.
- Lichtenberg, Judith (2001). «Υπέρ της Αντικειμενικότητας», στο Curran J. και Curevitch M. (επιμ.). *MME και Κοινωνία*. Μετάφραση.: Δ. Κίκιζας. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη (σελ. 318-342).
- Lilla, Mark (2014). *Η σαγήνη των Συρακουσών. Διανοούμενοι στην πολιτική*. Μετάφραση: Χρυσούλα Μαντζαλίρα. Αθήνα: The Athens Review of Books.
- Lippmann, W. & Merz, C. (1920). «A test of News. An examination of the news reports in the New York Times on aspects of the Russian Revolution of special importance to Americans - March 1917- March 1920 », *The New Republic*, XXIII, no. 296.
- Lippmann, Walter [1922] (1986). *Κοινή Γνώμη*. Μετάφραση: Καραγιάννης Γιώργος. Αθήνα: Κάλβος.
- Lippmann, Walter [1927] (2017). *The Phantom Public*. London-New York: Routledge.
- Locke, John. (2010). *Δεύτερη Πραγματεία περί Κυβερνήσεως*., Εισαγωγή-μετάφραση – σχόλια: Πασχάλης Μ. Κιτρομιλήδης, Πόλις β' έκδοση,
- Long, A. A. (1990). *Η ελληνιστική φιλοσοφία: Στωικοί, Επικούρειοι, Σκεπτικοί*. Μετάφραση Σ. Δημόπουλου και Μυρτώς Δραγώνα Μοναχού. Αθήνα: Μ.Ι.Ε.Τ.
- Luchmann, Niklas (2000). *The reality of Mass Media*. Μετάφραση: Kathleen Cross. Stanford: Stanford University Press.
- Lucian W. Pye (1963). *Communications and Political Development*. Princeton University Press
- Luhmann, Niklas (1999). *Νομιμοποίηση μέσω της διαδικασίας*. Μετάφραση: Κωνσταντίνος Βαθειώτης. Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.
- Lukács, Georg (2006). *Η πραγματοποίηση και η συνείδηση του προλεταριάτου*. Μετάφραση: Κ. Καβουλάκος. Αθήνα: Εκκρεμές.
- Macpherson, C.B. (1986). *Ατομικισμός και Ιδιοκτησία. Η πολιτική θεωρία του πρώιμου φιλελευθερισμού από το*

- Hobbes ως το Locke*. Μετάφραση: Ελένη Κασίμη. Αθήνα: Εκδόσεις Γνώση.
- Macpherson, C.B. (1998). *The Real Word of Democracy*. Oxford: Oxford University Press.
- MacQuail, Denis (1997). *Εισαγωγή στη θεωρία της Μαζικής Επικοινωνία*. Μετάφραση-επιμέλεια Στ. Παπαθανασόπουλος. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.
- Maletzke, Gerhard (1991). *Θεωρίες της Μαζικής Επικοινωνίας*. Εισαγωγή - μετάφραση - επιμέλεια: Περσεφόνη Ζέρη. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Mancini, Paolo (2013). "What scholars can learn from the crisis in Journalism". *International Journal of Communication*, (7), (2013) (σελ. 127-136).
- Mannheim, Karl (1997). *Ιδεολογία και Ουτοπία*. Μετάφραση: Γιώργος Ανδρουλιδάκης. Αθήνα: Εκδόσεις Γνώση, Αθήνα.
- Mark Scott (29/3/18), Politico.eu, « Cambridge Analytica helped 'cheat' Brexit vote and US election, claims whistleblower». Ανάκτηση: <https://www.politico.eu/article/cambridge-analytica-chris-wylie-brexit-trump-britain-data-protection-privacy-facebook/?cmpid=sf>.
- Marx, Karl - Engels, Friedrich (2010). *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος*. Μετάφραση-επίμετρο: Κώστας Κουτσουρέλης. *Το Βήμα*.
- Marx, Karl (2018). *Κείμενα από τη δεκαετία του 1850. Μία ανθολογία*. Επιλογή-μετάφραση: Θανάσης Γκιούρας. Επιμέλεια: Θανάσης Γκιούρας-Θωμάς Νατσόπουλος, Α' τόμος. Αθήνα: Εκδόσεις ΚΨΜ.
- Matthew, C.V. (1984). «The Liberal Age (1851-1914)», στο Kenneth O. Morgan, (επιμ.) στο *The Oxford illustrated history of Britain*. Oxford University Press (σελ. 463-522).
- McClelland, J.S (2011). *The Crowd and the Mob: From Plato to Canetti*. London-New York: Routledge.
- McCombs, Maxwell - Eiseintel, Edna - Weaver, David (1991). *Contemporary Public Opinion. Issues and the news*, Routledge, [Ελληνική έκδοση 1996: *Τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και η διαμόρφωση της κοινής γνώμης*. μετάφραση: Γιούρι Κοβαλένκο. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη].
- McDonald, D. (1975). "Is Objectivity Possible?", στο Merrill, J. C. και Barrey R.D. (επιμ.). *Ethics and the Press: Readings in Mass Media Morality*. Hastings House (σελ. 46-67).
- McQuail Denis και Vidal, Swen (2001). *Σύγχρονα Μοντέλα Επικοινωνίας για τη μελέτη των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας*. Επιμέλεια: Στέλιος Παπαθανασόπουλος. Μετάφραση: Κάτια Μεταξά. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.
- McQuail, D. (2005). «Λογοδοσία και δημοσίευση στην εποχή της πληροφόρησης», *Ζητήματα Επικοινωνίας*, τχ. 2, (σελ. 5-18).
- McQuail, Denis (1997). *Εισαγωγή στη θεωρία της Μαζικής Επικοινωνίας*. Μετάφραση-επιμέλεια: Στέλιος Παπαθανασόπουλος. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτης.
- McQuail, Denis (2003). *Η Θεωρία της Μαζικής Επικοινωνίας για τον 21ο αιώνα*. Εισαγωγή-επιμέλεια: Στέλιος Παπαθανασόπουλος. Μετάφραση: Κάτια Μεταξά. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.
- Mears, W. R. «Finding news despite the noise», *Journalism Studies*, 10(3), 2009 (σελ. 423-426).
- Meiklejohn, Alexander [1948] (2012). *Free Speech and it's relation to Self-Government*, New York: The Lawbook Exchange.
- Menger, C. (1985). *Investigations into the method of social sciences with special reference to Economics*. New York: New York University Press.
- Mill, James (1992). «Government», στο Terence Ball (επιμ.) *Political Writings*. Cambridge: Cambridge University Press (σελ. 1-42).
- Mill, James (1992). «Liberty of the Press», στο Terence Ball (επιμ.) *Political Writings*. Cambridge: Cambridge University Press (σελ. 95-135).
- Mill, John Stuart (1990). *Autobiography*. Penguin Classics.
- Mill, John Stuart [1842] (2012). *Principles of Political Economy*. CreateSpace.
- Mills, C. Wright [1956] 2000. *The Power Elite*. Επίμετρο: Alan Wolfe. Oxford University Press.
- Mindich, David T.Z. (1998). *Just the Facts: How «Objectivity» Came to Define American Journalism*. New York University Press.
- Mirowski, Philip και Plehwe, Dieter (2009). *The road from Mont Pèlerin: the making of the neoliberal thought*. Harvard University Press.
- Mises, L. von. (2010). *Human Action: A Treatise on Economics* (4 τόμοι). Liberty Fund.
- Mises, L. von. (1981). *Socialism, an Economic and Sociological Analysis*. Μετ. J. Kahane. Liberty Press.

- Mock, J. R. και Larson, C. (1968). *Words that Won the War: The Story of the Committee on Public Relations, 1917-1919*. New York: Russell and Russell.
- Molotch, H., Lester, M. (1974). «News as Purposive Behavior: On the Strategic Use of Routine Events, Accidents, and Scandals», *American Sociological Review*, τμ. 39, No. 1. (σελ. 101-112). Ανάκτηση: <http://links.jstor.org/sici?sici=0003-1224%28197402%2939%3A1%3C101%3ANAPBOT%3E2.0.CO%3B2-5>.
- Mott, Frank L. (1952). *The News in America*. Harvard University Press,.
- Mott, Frank-L. (1962). *American Journalism. A History, 1690-1960*. Macmillan, γ' έκδοση.
- Murdoch, G. (2005). "Large Corporations and the Control of Communication Industries", στο M. Gurevitch κ.ά. *Culture, Society and the Media*: Routledge (σελ. 118-148).
- Murdock, Graham και Golding, Peter (1978). "The structure of ownership and the control of the Press, 1914-1974", στο Pauline Wingate, George Boyce, James Curran (επιμ.). *Newspaper History from the Seventeenth Century to the Present*. Constable.
- Navickas, Katrina και Crymble, Adam (2017). «From Chartist Newspaper to Digital Map of Grass-roots Meetings, 1841-44: Documenting Workflows». *The Journal of Victorian Culture*. Ανάκτηση: doi:10.1080/13555502.2017.1301179.
- Negrine, Ralph (1989). *Politics and Mass Media in Britain*. London: Routledge.
- Nerone C. (επιμ.) (1995). *Last Rights: Revisiting Four Theories of the Press*. University of Illinois Press.
- Nielsen, Rasmus Kleis και Graves, Lucas (2017). «"News You Don't Believe": Audience Perspectives on Fake News.», Oxford: *Reuters Institute for the Study of Journalism*. Ανάκτηση: http://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/2017-10/Nielsen%26Graves_factsheet_1710v3_FINAL_download.pdf.
- Nietzsche, Friedrich. (1990), *The Anti-Christ*. Εισαγωγή: Michael Tanner. Μετάφραση: R.J. Hollingdale. London: Penguin Books. [Ελληνική μετάφραση: Νίτσε Φρ. (1888). *Ο Αντίχριστος. Ανάθεμα κατά του Χριστιανισμού*. Μετάφραση: Ζήσης Σαρίκας. Θεσσαλονίκη: Πανοπτικόν, 1986].
- Nordensteng K., (1997) «Beyond the four theories of the Press», στο J. Servaes και R Lie (επιμ.), *Media and Politics in Transition*. Leuven: Acco (σελ. 97-109).
- Nozick, Robert [1947] (1999). *Anarchy, State, Utopia*. Blackwell.
- Offe, Claus (1985). *Disorganised Capitalism*. Cambridge: Polity Press.
- Örnebring, Henrik (2009). «The Two Professionalisms of Journalism: Journalism and the changing context of work». *Reuters Institute for the Study of Journalism*, Working Paper, Φεβρουάριος 2009, ανάκτηση: https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/2017-11/The%20Two%20Professionalisms%20of%20Journalism_Working%20Paper.pdf.
- Ozouf, Mona (1988). «Esprit public» στο F. Furet και M. Ozouf (επιμ.). *Dictionnaire critique de la Révolution française*. Paris: Flammarion (σελ. 165-180).
- Paine, Thomas [1776] 1998. *Common Sense*. Επιμ.-εισαγωγή: Isaac Kramnik, Penguin Books.
- Palmer, Michael (1978). "The British Press and the International News, 1851-1899: Of Agencies and Newspapers» στο George Boyce, James Curran, Pauline Wingate, (επιμ.) *Newspaper History from the Seventeenth Century to the Present*. London: Constable (σελ. 205-219).
- Patterson, T.E. (2000). *Doing Well and Doing Good: How Soft News Are Shrinking the News, Audience and Weakening Democracy*. Harvard University Press.
- Pierre Bourdieu (1996). *Sur la television*. Paris: Liber-Raisons d'agir.
- Ponty, Janine (1974). «La presse quotidienne et l'affaire Dreyfus en 1898-1899. Essai de typologie», *Revue d' Histoire Moderne & Contemporaine Année*, τόμος XXI, Απρίλιος-Ιούνιος (21-2) (σελ. 193-220).
- Poster, Mark (1995). *The Second Media Age*. Polity Press.
- Potter, Simon (2003). *News and the British World*. Oxford: Oxford University Press.
- Pound, Roscoe (1921). «Judge Holmes's Contributions to the Science of Law», *Harvard Law Review*, τμ. 34, No. 5 (Μάρτιος, 1921), σελ. 449-453.
- Powell, David (1986). "The New Liberalism and the Rise of Labour, 1886-1906", *The Historical Journal* vol. 29, No. 2 (Ιούνιος, 1986), σελ. 369-393. Cambridge University Press, ανάκτηση: <https://www.jstor.org/stable/2639067>.
- Price, Vincent (1996). *Κοινή Γνώμη*. Επιμέλεια-πρόλογος: Νίκος Δεμερτζής. Μετάφραση: Νίκος Μπούμπαρης. Αθήνα: Εκδόσεις Οδυσσέας.

- Project for Excellence in Journalism (PEJ). *Network TV. The State of the News Media 2006*. www.stateofthemedias.org/2006.
- Pulitzer, Joseph (1904). «The College of Journalism», *North American Review*, Vol. 178, No. 570 (Μάιος), (σελ. 641-680).
- Purcell, K., Rainie, L., Mitchell, A., Rosenstiel, T., & Olmstead, K. (2010). Understanding the participatory news consumer. *Pew Research Center*. www.journalism.org/2010/03/01/understanding-participatory-news-consumer και www.pewinternet.org/Reports/2010/Online-News.aspx.
- Rainey, J. (2006). “More news outlets, fewer stories: New media ‘paradox’ “. *Los Angeles Times*. Ανάκτηση: <http://articles.latimes.com/2006/mar/13/nation/na-news13>.
- Rawls, John (2002). *Ο Πολιτικός Φιλελευθερισμός*. Πρόλογος-μετάφραση: Σπ. Μαρκέτος. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Rawls, John (2003). *Θεωρία της Δικαιοσύνης*. Επίμετρο: Κωνσταντίνος Παπαγεωργίου. Επιμέλεια: Ανδρέας Τάκης. Μετάφραση: Φ. Βασιλογάννης, Β. Βουτσάκης, Φ. Παιονίδης, Κ. Παπαγεωργίου, Ν. Στυλιανίδης, Α. Τάκης. Αθήνα: Εκδόσεις Πόλις.
- Rawls, John (2006). *Η δίκαιη κοινωνία. Η δικαιοσύνη ως ακριβοδικία: Μία αναδιατύπωση*. Επιμέλεια πρωτότυπης έκδοσης: Erin Kelly. Μετάφραση: Φιλήμων Παιονίδης. Αθήνα: Εκδόσεις Πόλις. [πρότυπη έκδοση (2001): *Justice as Fairness: A Restatement*. Harvard University Press].
- Rawls, John (2007). *Lectures on the History of Political Philosophy*. Cambridge Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Raymond, Joad (2006). *Pamphlets and Pamphleteering in Early Modern Britain*. Cambridge University Press.
- Rheingold, H. (2000). *The virtual community*. Cambridge: MIT Press.
- Robert D. Leigh (επιμ.) [1947] (1973). *A Free and Responsible Press: A General Report on Mass Communication: Newspapers, Radio, Motion Pictures, Magazines and Books*. Chicago-London: University of Chicago Press.
- Rorty, R. [1991] (2010). “Moral Identity and Private Autonomy: The Case of Foucault”, *Essays on Heidegger and Others*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ross, Charles G. (2017). *The writing of news, a handbook with chapters on newspaper correspondence and copy reading*. Trieste Publishing (ανατύπωση).
- Rousseau, Jean-Jacques (2013). «Les Rêveries du Promeneur Solitaire», στο *Collection complète des oeuvres*, Genève, 1780-1789, vol. 10, in-4°.
- Rousseau, Jean-Jacques (2013). «Rousseau, juge de Jean-Jaques». *Dialogues* στο *Collection complète des oeuvres*, Genève, 1780-1789, vol. 11, IV.
- Sanchez-Taberner, Alfonso και Carvajal, Miguel (2002). *Media Concentration in the European Markets. New Trends and Challenges*. Madrid: Servicio de Publicaciones de la Universidad de Navarra.
- Saville, John (1987). *1848: The British State and the Chartist Movement*. Cambridge University Press.
- Schalck, Harry (1988). ‘Fleet Street in the 1880s: The New Journalism’, στο Wiener, Joel (επιμ.). *Papers for the Millions: The New Journalism in Britain, 1850s to 1914*. Greenwood Press (σελ. 73-87).
- Schaub, Marianne (1990). «Thomas Müntzer: Η νέα εικόνα του θεού και το πρόβλημα του τέλους της ιστορίας», στο François Châtelet (επιμ.) *Η Φιλοσοφία. Από τον Γαλιλαίο ως τον Ζ.Ζ. Ρουσσώ*. Τόμος β’. Μετάφραση: Κωστής Παπαγιώργης. Αθήνα: Εκδόσεις Γνώση, β έκδοση.
- Schiller, Dan (1981). *Objectivity and the News: The Public and the Rise of Commercial Journalism*, University of Pennsylvania Press.
- Schramm, Wilbur (1949). “The nature of news”, *Journalism Quarterly*. Σεπτέμβριος 1949, (σελ. 259 κ.ε.)
- Schudson Michael (2001). «The objectivity norm in American journalism», *Journalism*, 2(2), σελ. 149-170.
- Schudson, Michael (1981). *Discovering the News: A Social History of American Newspapers*. Basic Books, β’ έκδοση 269). Ανάκτηση: <https://doi.org/10.1177/107769904902600301>.
- Schudson, Michael (1994). “Question Authority: A History of News Interview in American Journalism, 1860-1930s”, στο *Media, Culture and Society*, 16.
- Schudson, Michael (2001). «Η κοινωνιολογία της παραγωγής ειδήσεων», στο J. Curran και M. Gurevitch. *MME και Κοινωνία*, Μετάφραση: Δημήτρης Κικίζας. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη (σελ 203-229).
- Schudson, Michael (2011). *The Good Citizen: A History of American Civic Life*. Free Press (ανατύπωση).
- Searle, John (1995). *The Construction of Social Reality*. London-New York: Penguin Press.
- Seetharaman, Deepa (2018). «Facebook Throws More Money at Wiping Out Hate Speech and Bad Actors - Social-media giant is pouring cash into content review after high-profile failures that have hurt its

- image», *Wall Street Journal*, (15 Μαΐου 2018). Ανάκτηση: <https://www.wsj.com/articles/facebook-throws-more-cash-at-a-tough-problem-stamping-out-bad-content-1526393256>.
- Sennet, Richard (1999). *Η τυραννία της οικειότητας. Ο δημόσιος και ιδιωτικός βίος στο δυτικό πολιτισμό*. Μετάφραση: Γ.Ν. Μερτίκας. Επιμ. Γ. Λυκιαρδόπουλος. Αθήνα: Νεφέλη.
- Seymour-Ure, C (1996). *The British Press and Broadcasting since 1945*. Blackwell β' έκδοση.
- Seymour-Ure, C. (1968). *The Press, Politics and the Public*. Methuen.
- Seymour-Ure, C. (1974). *The Political Impact of the Mass Media*. London: Constable.
- Seymour-Ure, C. (1976). "The press and the party system between the wars" στο G. Peele and C. Cook (επιμ.). *The Politics of Reappraisal, 1918-1939*. Macmillan.
- Shafer, Jack Fret. About Fake Political News (Νοέμβριος 2016), www.politico.com. Ανάκτηση: <https://www.politico.com/magazine/story/2016/11/fake-news-media-facebook-214459>.
- Shafer, J. "Ink hole", 27 Αυγούστου 2009, *Slate Magazine*. Ανάκτηση: www.Slate.com/id/2226419
- Shoemaker P.J. και Cohen, A.A. (2006). *News around the World. Content, Practitioners and the Public*. London: Routledge.
- Shoemaker, P. και Reese, St. (1991). *Mediating the Message: Theories of Influences on Mass Media Content*. USA: Longman Trade/Caroline House.
- Siebert, Fred Seaton - Peterson, Theodore B.- Schramm, Wilbur [1956], (1963). *Four Theories of the Press: The Authoritarian, Libertarian, Social Responsibility, and Soviet Communist Concepts of what the Press Should Be and Do*. Chicago: University of Illinois Press. Ανάκτηση: www.jstor.org/stable/10.5406/j.ctv1nhr0v.
- Sieyès, Emmanuel (2016). *Τι είναι η Τρίτη Τάξη*. Μετάφραση: Φροσύνα Στεφοπούλου. Επιμέλεια-Εισαγωγή: Χρήστος Παπαστυλιανός. Αθήνα: Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου-Παπαζήσης.
- Skinner, Quentin (1991). *The Foundations of Modern Politics*, 2 τόμοι, Cambridge: Cambridge University Press, γ' έκδοση.
- Skok, David (2018). «Google's news chief Richard Gingras: "We need to rethink journalism at every dimension"» (10 Μαΐου 2018). Nieman Lab. Ανάκτηση: <http://www.niemanlab.org/2018/05/googles-news-chief-richard-gingras-we-need-to-rethink-journalism-at-every-dimension>.
- Smith, Anthony (επιμ.) (1974). *The British Press since War*, Wren Publishing.
- Smith, Anthony [1979] (1983). *The newspaper: an International History*. Thames and Hudson.
- Sorel, George (2004). *Reflection on Violence*. Επιμ.-πρόλογος: Jeremy Jennings. Cambridge University Press.
- Stensaas, Harlan. S. «Development of the objectivity ethic in U.S. daily newspapers», *Journal of Mass Media Ethics*, Vol. 2, 1986.
- Stevens, Mitchell (1988). *A History of News*. Viking.
- Sullivan, Kathleen M., Free Speech Wars, 48 *SMU L. Rev.* 203 (1995) <https://scholar.smu.edu/smulr/vol48/iss1/9> Kathleen M. Sullivan, Free Speech Wars, 48 *SMU L. Rev.* 203 (1995) <https://scholar.smu.edu/smulr/vol48/iss1/9>.
- Talcott Parsons (1971). *The System of Modern Societies*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall (Foundations of Modern Sociology Series).
- Taylor, C. (1997). *Πολυπολιτισμικότητα: εξετάζοντας την πολιτική της αναγνώρισης*. Εισαγωγή - επιμέλεια: Amy Gutmann. Μετάφραση: Φιλήμων Παιονίδης. Πρόλογος: Κωνσταντίνος Παπαγεωργίου. Αθήνα: Πόλις.
- The Google News Initiative: "Building a stronger future for news", (20 Μαρτίου 2018). Ανάκτηση: <https://www.blog.google/topics/google-news-initiative/announcing-google-news-initiative/>
- Thompson, Dorothy (2013). *The Chartists: Popular Politics in the Industrial Revolution*, Breviary Stuff Publications.
- Thomson L. M. L. (επιμ.) (1993). *Social History of England*. Cambridge University Press,
- Thomson, David (1978). *England in the Nineteenth Century 1815-1914*. Penguin Books.
- Thomson, Eduard Palmer (1963). *The Making of the English Working Class*. Vintage Books.
- Thomson, John (1999). *Νεωτερικότητα και Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας*. Πρόλογος-επιμέλεια: Νίκος Δεμερτζής. Μετάφραση: Γιώτα Καραμπίνη - Νένα Ζώκου. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, β' έκδοση.
- Trenchard, John και Gordon, Thomas (1995). *Essays on Liberty, Civil and Religious, and Other Important Subjects*. Επιμέλεια-σχόλια: Ronald Hamowy, 4 τόμοι. Indianapolis: Liberty Fund.
- Tuchman, G. "Objectivity as Strategic Ritual: an Examination of Newspapermen's Notion of Objectivity",

- American Journal of Sociology*, vol. 77, 4, (σελ. 66-67).
- Tuchman, Gaye (1972). "Objectivity as Strategic Ritual: an Examination of Newspapermen's Notion of Objectivity". *American Journal of Sociology*, vol. 77, (σελ. 660-679).
- Tuchman, Gaye. (1969). "News and Newsman's Reality", Ph.D. dissertation, Brandeis University.
- Tunstall, J. (1971). *Journalists At Work. Specialist Correspondents: Their News Organizations, News Sources, and Competitor-Colleagues*. Constable.
- Tunstall, J. (1986). *Communications Deregulation*. Oxford: Blackwell.
- Ure, Seymour (1996). *The British Press and broadcasting since 1945*. Wiley-Blackwell, β' έκδοση.
- Vernon, James (1993). *Politics and the People: A Study in English Political Culture, c. 1815-1867*. Cambridge University Press.
- Vlastos, Gregory. «Socrates on Political Obedience and Disobedience», *Yale Review* (1974), σελ. 517 κ.ε.
- Vleeschauwer, Herman Jean de (1982). "Immanuel Kant", *Ιστορία της Φιλοσοφίας, Encyclopédie de la Pléiade*, μετάφραση: Κυριάκος Σ. Κατσιμάνης. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα της Εθνικής Τράπεζας β' έκδοση.
- Voltaire (2018). *Πραγματεία περί ανεκτικότητας*. Μτφρ. Γιώργος Καράμπελας. Αθήνα: Διαλέγεσθαι.
- Ward, Stephen J.A. (2004). *The Invention of Journalism Ethics. The path to objectivity and beyond*. Montreal & Kingston - London - Ithaka: McGill-Queen University Press.
- Weaver, David H. και Wilhoit, G. Cleveland (1992). *The American Journalist: A Portrait of U.S. News People and Their Work*. Indiana University Press.
- Weber, Max (1972). «Το νόημα της "αξιολογικής ελευθερίας" εις τας κοινωνιολογικές και οικονομικές επιστήμας» σε Max Weber., *Δοκίμια επί της θεωρίας των κοινωνικών επιστημών*. Μετ. Α. Γρηγορογιάννης, τόμ. Β'. Αθήνα: ΕΚΚΕ.
- Weber, Max (2001). *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. Μετάφραση: Talcott Parsons, εισαγωγή: Antony Giddens. Routledge Classics.
- Webster, Frank (2006). *Theories of Information Society*. New York: Routledge.
- Weeks, B. E. (2015) «Emotions, partisanship and misperceptions: How anger and anxiety moderate the effect of partisan bias on susceptibility to political misinformation», *Journal of Communication*, 65 (4), (σελ. 699-719).
- Whale, J. (1977). *The Politics of the Media*. Fontana.
- White, D.M (1964). "The Gatekeeper: A Case Study in the Selection of News", στο L.A. Dexter και D.M. White (επιμ.) *People, Society and Mass Communications*, Free Press (σελ. 195 κ.ε).
- Wiener, J.H. (1969). *The War of the Unstamped: The Movement to Repeal the Newspaper Tax, 1830-1836*. Cornell University Press.
- Williams, Chris (επιμ.) (2004). *A Companion to Nineteenth Century Britain*. Blackwell Publishing.
- Williams, K. (2010). *Read All About It!: A History of the British Newspaper*. London-New York: Routledge.
- Williams, R. (1965). *The Long Revolution*. Harmondsworth - Pelican.
- Williams, R. (1978) «The press and popular culture: an historical perspective» στο G. Boyce, J. Curran and P. Wingate (επιμ.), *Newspaper History*, Constable.,
- Wolin, Richard (2007). *Το ειδύλλιο της διανόησης με τον φασισμό. Από τον Νίτσε στον μεταμοντερνισμό*. Μετάφραση: Μαρία Φιλιππακοπούλου. Αθήνα: Πόλις.
- Wolin, Sheldon S. (2004). *Politics and Vision*. Expanded Edition. Princeton University Press
- Woods, Oliver - Bishop, James (1983). *The Story of «The Times»*. Michael Joseph Ltd.
- Zelizer B. (2005). «The culture of journalism», στο J. Curran & M. Gurevitch, (επιμ.). *Mass media and society* (4η έκδοση) (σελ. 198-215). Hodder Arnold.
- Αγγελίδης, Μανόλης (1993). *Φιλελευθερισμός Κλασικός και Νέος. Ζητήματα συνέχειας και ασυνέχειας στο φιλελεύθερο επιχείρημα*. Αθήνα: Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα.
- Αθανασόπουλος, Κωνσταντίνος Γ. (1979). «Βασικές διατάξεις περί δημοσιογράφων και ενώσεων ιδιοκτητών εφημερίδων», Αθήναι.
- Ακριβοπούλου, Χ.Μ (2011). «Το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή: θεωρητικά και μεθοδολογικά θεμέλια, ΤοΣ, 2/2011, σελ. 237-282.
- Αλιβιζάτος, Νίκος (2005). «Ιδιωτικότητα και δημοσιοποίηση. Επίκαιρες παρατηρήσεις για τα όρια των δημοσιογραφικών αποκαλύψεων», *ΔιΜΜΕ 5*, Ιανουάριος-Μάρτιος, 2005 (σελ. 14-23).

- Αλιβιζάτος, Νίκος (1986). *Κράτος και Ραδιοτηλεόραση. Η θεσμική διάσταση*. Αθήνα: Εκδόσεις Σάκκουλα.
- Αλιβιζάτος, Νίκος (1995). «Η Ελευθερία της Έκφρασης επί Εθνικών Θεμάτων», *Κυριακάτικη Αυγή*, 25 Μαρτίου.
- Αλιβιζάτος, Νίκος (2011). *Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία 1800 - 2010*, Πόλις, Αθήνα 2011.
- Ανθόπουλος, Χαράλαμπος (2001). *Νέες Διαστάσεις των θεμελιωδών δικαιωμάτων*. Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα.
- Αριστοτέλης (1990). *Ρητορική. Εισαγωγή-μετάφραση-σχόλια*: Ηλ. Ηλιού. Αθήνα: Εκδόσεις Ζαχαρόπουλος.
- Βανδώρος, Σωτήρης (2012). *Το Σιωπηλό βλέμμα. Για την πολιτική θεωρία του Ρουσσώ*. Αθήνα: Εκδόσεις Σαββάλα.
- Βενιζέλος, Ευάγγελος (1989). *Η ραδιοτηλεοπτική έκρηξη. Συνταγματικά πλαίσια και νομοθετική επιλογή*. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.
- Βενιζέλος, Ευάγγελος, (1996). *Μέσα Ενημέρωσης, Δημοκρατία και Εξωτερική Πολιτική: το τρίγωνο της έντασης*. Αθήνα: Εκδόσεις «Νέα Σύνορα».
- Βλάχος, Γεώργιος Α. (1965). *Πολιτικά Άρθρα*. Αθήνα: Γαλαξίας.
- Βλάχος, Γεώργιος Α. (1990). *Άρθρα στην Καθημερινή (1919-1951)*. Αθήνα: Ζήδρος.
- Δαγτόγλου, Π. Δ. (1989). *Ραδιοτηλεόραση και Σύνταγμα*. 4η έκδοση, αναθεωρημένη και συμπληρωμένη, Αθήνα: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.
- Δαγτόγλου, Π.Δ. (2005). *Ατομικά Δικαιώματα, β' αναθεωρημένη έκδοση*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.
- Δαγτόγλου, Πρόδρομος Δ. (1989). *Τύπος και Σύνταγμα*. Αθήνα: Ελληνικές Πανεπιστημιακές Εκδόσεις,
- Δεμερτζής, Νίκος (2002). *Πολιτική Επικοινωνία. Διακινδύνευση, Δημοσιότητα, Διαδίκτυο*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Δεμερτζής, Νίκος (2004). «Η πολιτική του προσώπου και το πρόσωπο της πολιτικής. Όψεις της τηλεπολιτικής», στο Διαμαντής Λεβεντάκος (επιμ.). *Τηλεόραση και ελληνική κοινωνία*. Αθήνα: Εκδόσεις Εικών.
- Δημητρόπουλος Ανδρέας, (2004). *Συνταγματικά Δικαιώματα. Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου*, τόμος ΙΙΙ, Ι' έκδοση. Αθήνα.
- Δοξιάδης, Αρίστος (9/01/2018). "Fake News & Δημοσιογραφία". Ανάκτηση: <https://jaj.gr/fakenews/fake-news-dimosiografia-mia-syzitisi-me-ton-aristo-doxiadi/> .
- Δούλκερη, Τέσσα. (1979). *Ραδιοφωνία και Τηλεόραση-Νομικά και κοινωνικά προβλήματα* τους. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση,
- Δρεττάκης, Μανόλης Γ. (1994). *Η κυκλοφορία των εφημερίδων 1975-1992*. Αθήνα: Βιβλιοθήκη Κοινωνικών Επιστημών και Κοινωνικής Πολιτικής- Gutenberg.
- Ελευθερόγλου, Ν., Χατζής, Αντ. (1999). *ΜΜΕ: Τύπος, Δεοντολογία, Σύνταγμα: η μεγάλη πρόκληση 2000*. Πρόλογος: Τζαννετάκος Γιάννης Π., Παυλόπουλος Προκόπιος Β., Μαυριάς Κώστας. Αθήνα: Μασσίφ, Αθήνα.
- ΕΣΗΕΑ, *Αρχές Δεοντολογίας Του Δημοσιογραφικού Επαγγέλματος*. Εγκρίθηκε από τη Γενική Συνέλευση της 19-20 Μαΐου 1998. Ανάκτηση: <https://www.esiea.gr/arxes-deontologias/arxes-deontologias-dimosiografikoy/>
- Ζέρη, Π. (1989). "Τηλεόραση Χωρίς Σύνορα, Από την ελευθερία της επικοινωνίας στην οικονομική ελευθερία της παροχής υπηρεσιών και της εγκατάστασης", *Νομικό Βήμα*, 37, 692.
- Ζέρη, Π. (1990). *Ιδιωτική τηλεόραση. Το παράδειγμα των ΗΠΑ*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Ζέρη, Π. (1996). *Θεσμοί Εποπτείας στο Ραδιοτηλεοπτικό Σύστημα. Στόχοι, διαδικασίες, δυνατότητες δράσης*. Αθήνα: Οδυσσέας.
- Ζέρη, Π. (2003). «Η διασφάλιση της ποιότητας του Ραδιοτηλεοπτικού Προγράμματος. Ρυθμιστικές δυνατότητες και προοπτικές». *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ. 22, Δεκέμβριος 2003, (σελ. 53-68).
- Ζέρη, Π. (2006). *Ψηφιακά Δίκτυα, Γνώση και Δημόσια Πολιτική. Τυπικές και άτυπες μορφές διακυβέρνησης του δικτύου των δικτύων*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης.
- Καϊτατζή-Γουίτλοκ, Σοφία (2003). *Η επικράτεια των πληροφοριών*. Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική, α' έκδοση.
- Κική, Γιάννα Π. (2003). *Η ελευθερία των οπτικοακουστικών μέσων (υπό το πρίσμα της αναθεώρησης του 2001)*. Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, 2003.

- Κοζύρης, Φ. Ι. (1988). «Η συνταγματική προστασία της ελευθερίας της έκφρασης και η οριοθέτηση της περιύβρισης και δυσφήμισης αρχής», στο *Σύμμεικτα Φαίδωνος Θ. Βεγλερή. Η Κρίση των Θεσμών του Κράτους*, τόμος Β. Πέτρος Ι. Παραράς, (επιμ.) Αθήνα: Σάκκουλας.
- Κομνηνού, Μ. (επιμ.) (2017). *Δημόσια σφαίρα σε κρίση. Πώς και γιατί παραβιάζεται η δεοντολογία στα ΜΜΕ (2009-2016)*. Πρόλογος: Μιχάλης Σταθόπουλος. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Κομνηνού, Μαρία (επιμ.) (1989). *Κοινωνία, εξουσία και μέσα μαζικής επικοινωνίας*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Κονδύλης, Π. (1991). *Ισχύς και απόφαση. Η διαμόρφωση των κοσμοεικόνων και το πρόβλημα των αξιών*. Αθήνα: Στιγμή.
- Κονδύλης, Π. (1998). *Ο Ευρωπαϊκός Διαφωτισμός*, τόμος Α' και Β'. Αθήνα: Θεμέλιο, Β' έκδοση.
- Κονδύλης, Π. (2000). *Παρακμή του Αστικού Πολιτισμού. Από τη μοντέρνα στη μεταμοντέρνα εποχή και από το φιλελευθερισμό στη μαζική δημοκρατία*. Αθήνα: Θεμέλιο, γ' έκδοση.
- Κονδύλης, Π. (2015). *Συντηρητισμός. Ιστορικό περιεχόμενο και Παρακμή. Μετάφραση: Λευτέρης Αναγνώστου, Επιμέλεια: Σουλτάνης Παναγιώτης*. Αθήνα: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Κουμάντος, Γ. (1975). "Ελευθερία και Ποιότητα στα μέσα μαζικής ενημέρωσης", *Το Σύνταγμα*, 1975, 155 (159).
- Κωνσταντινίδου, Χριστίνα (1992). «Δημοσιογραφικές αρχές και αξίες. Η δεοντολογία ενός επαγγέλματος», *Θεωρία και Κοινωνία*, τεύχος 6.
- Κωσταρέρα, Ιωάννα. «Τις πταίει; Οι αλγόριθμοι ή ο τρόπος που σκεφτόμαστε;» (28.03.2018). Ανάκτηση: <https://jaj.gr/media-literacy/tis-ptaiiei-oi-algorithmoi-i-o-tropos-poy-skeftomaste/>
- Λογοθέτη, Μαρίλην (2002). "Η κατασκευή της συναίνεσης στη Μεταπολίτευση. Καταστέλλοντας την κατάληψη του Πολυτεχνείου του '95", στο Νίκος Δεμερτζής (επιμ.). *Η πολιτική επικοινωνία στην Ελλάδα*. Αθήνα: Παπαζήσης (σελ. 281-326).
- Λυοτάρ, Ζαν-Φρανσουά (1988). *Η μεταμοντέρνα κατάσταση*. Αθήνα: Γνώση
- Mulkay, M. (1979). *Science and the Sociology of Knowledge*. London: Allen and Unwin.
- Μανιάτης, Γιώργος (2000). *Το Πρόσωπο και το Προσωπείο. Ο Ρουσό και η αναζήτηση της αυθεντικής επικοινωνίας*, Αθήνα: Στάχυ.
- Μαντοζιό, Ζαν-Μαρκ (2019). *Μισέλ Φουκώ, η μαρκομηρέυση μιας απάτης*. Μετάφραση: Γ. Παπαδόπουλος, Ν. Μάλλιαρης. Αθήνα: Μάγμα, 2019.
- Μαραβέλιας, Π. (1992). «Η νεοφιλελεύθερη θεώρηση της ηθικής. Ο Hayek ως κριτικός της κοινωνικής δικαιοσύνης», στο *Αξιολογικά*, τεύχος 3 (σελ. 72. κ.ε).
- Μιχαηλίδης-Νουάρος, Γεώργιος (1983). «Το απαραβίαστο του ιδιωτικού βίου και η ελευθερία του τύπου» *ΤοΣ*, 3/1983, σελ. 369-391.
- Μολυβάς, Γρηγόρης (2004). *Δικαιώματα και Θεωρίες Δικαιοσύνης. Rawls, Dworkin, Nozick, Sen*. Αθήνα: Πόλις.
- Παναγιώτης, Σωτ. (2004). *Κομμουνισμός και Φιλοσοφία. Η θεωρητική περιπέτεια του Λουί Αλτουσέρ*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Παναγιωτοπούλου, Ρόνη (2004). «Οικονομικές και πολιτικές εξελίξεις στον κλάδο των ΜΜΕ την εποχή της παγκοσμιοποίησης», στο συλλογικό τόμο *Παγκοσμιοποίηση και Σύγχρονη Κοινωνία*, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Μελετών (σελ. 285-314).
- Παπαγεωργίου, Κωνσταντίνος (1994). *Η πολιτική δυνατότητα της δικαιοσύνης. Συμβόλαιο και συναίνεση στον John Rawls*. Αθήνα: Νήσος.
- Παπαγιανόπουλου, Τ.Β. (1980). *Γενικά Αρχαί της Δημοσιότητας και Δημοσιογραφική Ηθική*. Αθήνα.
- Παπαθανασόπουλος, Στ. και Κομνηνού, Μ. (επιμ.) (2000). *Ζητήματα Δημοσιογραφικής Δεοντολογίας*. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.
- Παπαθανασόπουλος, Στέλιος (1993). *Απελευθερώνοντας την τηλεόραση*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Παπαθανασόπουλος, Στέλιος (1994). *Η τηλεόραση στον κόσμο. Η δομή, η λειτουργία και οι εξελίξεις των ραδιοτηλεοπτικών συστημάτων στην Αμερική, στην Ευρώπη και τη Νοτιοανατολική Ασία*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Παπαθανασόπουλος, Στέλιος (2004). *Πολιτική και ΜΜΕ. Η περίπτωση της Νότιας Ευρώπης*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Παπαθανασόπουλος, Στέλιος (2005). *Η τηλεόραση στον 21ο αιώνα*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Παπαϊωάννου, Κωστής (1986). *Η Ψυχρή Ιδεολογία. Δοκίμιο για τον μαρξισμό του Μαρξισμού*. Μετάφραση: Μπάμπης Λυκούδης. Αθήνα: Ύψιλον/Βιβλία.

- Πλάτων (2003), *Πολιτεία*. Μετάφραση: Ν.Μ Σκουτερόπουλος. Αθήνα: Πόλις.
- Πλάτων. *Κρίτων*. Μετάφραση-εισαγωγή: Κ. Αραπόπουλος. Αθήνα: Εκδόσεις Ζαχαρόπουλος
- Πλειός, Γιώργος (2013). *Η κοινωνία της ενημέρωσης. Ειδήσεις και νεωτερικότητα*. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, 2013
- Πουλαντζάς, Ν. (1985). *Πολιτική Εξουσία και Κοινωνικές Τάξεις*. Μετάφραση: Κώστας Φιλίνης – Λ. Χατζηπροδρομίδης, τόμος Α' και Β'. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Ρήγου, Μαρίνα (2014). *Από την ψηφιακή επανάσταση στην ψηφιακή επιτήρηση. Νέα μέσα, δημοσιότητα και πολιτική*. Αθήνα: Εκδόσεις Ι. Σιδέρης.
- Σακαντιάρης, Γιώργος (2012). *Ζαν-Ζακ Ρουσσώ. Ο φιλόσοφος της πεφωτισμένης δημοκρατίας*. Αθήνα: Εκδόσεις Πόλις.
- Σεραφετινίδου, Μελίνα (1991). «Τα ειδησεογραφικά μηνύματα ως προϊόν γραφειοκρατικών δομών: η περίπτωση του Αθηναϊκού Τύπου», Α' και Β' μέρος σε *Πολίτης*, Ιανουάριος και Μάρτιος 1991, τχ. 110 (σελ. 48-56) και 111 (σελ. 38-44).
- Σεραφετινίδου, Μελίνα (2000). «Ο ρόλος του κράτους στα ραδιοτηλεοπτικά μέσα επικοινωνίας. Μύθος και πραγματικότητα», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τεύχος 16, Νοέμβριος 2000
- Σεραφετινίδου, Μελίνα (2003). *Κοινωνιολογία των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας. Ο ρόλος των μέσων στην αναπαραγωγή του σύγχρονου καπιταλισμού*. Αθήνα: Gutenberg.
- Σταμάτης, Κ. Μ (1992). «Η ελευθερία του πολιτικού λόγου υπό κηδεμονία;», *Αντί*, τχ. 496, , 12 Ιουνίου 1992, σελ. 46-47.
- Σταμάτης, Κ.Γ. (2005). *Η αβέβαιη «Κοινωνία της Γνώσης»*. Αθήνα: Σαββάλας.
- Σωτηρέλης, Γιώργος (2000). *Σύνταγμα και Δημοκρατία στην εποχή της Παγκοσμιοποίησης*. Αθήνα - Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα.
- Τοκβίλ, Αλέξης ντε (2008). *Η δημοκρατία στην Αμερική*. Μετάφραση: Μπάμπης Λυκούδης. Αθήνα: Εκδόσεις Στοχαστής.
- Τσακυράκης, Στ. (1997). *Η Ελευθερία του Λόγου στις ΗΠΑ*. Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.
- Τσακυράκης, Στ. (2013). «Μισαλλοδοξία και ελευθερία του λόγου», *Το Βήμα*, 19 Μαΐου 2013
- Τσακυράκης, Στ. (2016). «Πρέπει να είναι αδίκημα η εξύβριση;». Ομιλία στη εκδήλωση του Κέντρου Φιλελεύθερων Μελετών για την Ελευθερία του Λόγου 5 Απριλίου 2016, και δημοσιεύθηκε στο tsakyrakis.wordpress.com.
- Τσεβάς, Αθ. (1987). Το συνταγματικό πλαίσιο λειτουργίας της ιδιωτικής λειτουργίας της ιδιωτικής τηλεόρασης, *Το Σύνταγμα*. 705 (706).
- Τσουκαλάς. Κ. (1997). «Σκέψεις πάνω στην επικαιρότητα της συζήτησης Μίλιμπαντ – Πουλαντζά» σε *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ. 10, Νοέμβριος (σελ. 5-39).
- Χαραλάμπης, Δ. (1998). *Δημοκρατία και Παγκοσμιοποίηση. Η έννοια του πραγματικού ανθρώπου στη Νεωτερικότητα: Πραγματική αφαίρεση και ορθός λόγος*. Αθήνα: Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα.
- Χαραλάμπης, Δ. (2007). «Η συγκρότηση του πολιτικού ως τέλος, αλλά όχι και ως έσχατον του κανονιστικού εγχειρήματος της Νεωτερικότητας», *Ανάπτυξη εισηγήσεων στο Διεπιστημονικό Φροντιστήριο 2006/2007, Σκοπός, τελεολογία και δίκαιο*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, , σελ. 297-303.
- Χαραλάμπης, Δ. (2009). «Οι έννοιες του Δημόσιου Αγαθού και του Συμφέροντος εις την Κανονιστική Πολιτική Θεωρία και οι Επιπτώσεις της Απορρύθμισης», *Ανάπτυξη εισηγήσεων στο Διεπιστημονικό Φροντιστήριο 2008/2009, Αγαθό, συμφέρον και δίκαιο*. Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα (σελ. 159-165).
- Χατζής, Αρ. (2011). «Περί ρατσισμού και ελευθερίας του Λόγου», *Το Βήμα*, 10 Μαρτίου 2011,
- Ψυχογιός, Δ. (2004). *Τα έντυπα Μέσα Επικοινωνίας. Από τον πηλό στο δίκτυο*. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.
- Ψυχοπαίδης, Κ. (1997). «Οι Εξομολογήσεις του J.J. Rousseau. Στοχασμοί πάνω στον αλλοτριωμένο βίο», επίλογος στο Ζ.Ζ. Rousseau, *Οι εξομολογήσεις*, τομ. β' μτφ. Α. Παπαθανασοπούλου, Αθήνα: Ιδεόγραμμα (σελ. 397-420).
- Ψυχοπαίδης, Κ. (1999). *Κανόνες και Αντινομίες στην Πολιτική*. Αθήνα: Πόλις.

